B. PETRICEICU-HASDEU

ETYMOLOGICUM MAGNUM ROMANIAE

DICȚIONARUL LIMBEI ISTORICE ȘI POPORANE A ROMÂNILOR

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ ȘI STUDIU INTRODUCTIV
DE
GRIGORE BRÂNCUȘ

1

UNIVERSITAS

INTRODUCERE

Hasdeu este un geniu multilateral, un spirit universal care a covîrșit cu personalitatea sa o jumătate de secol de cultură și știință românească. Opera sa vastă și extrem de variată îl urcă, uriaș, la înălțimea secolului său. Cu Cantemir și Eliade, cu Iorga și Călinescu, Hasdeu formează galeria marilor iluștri ai culturii românești. Natura l-a răsfățat cu toate darurile: inteligență ieșită din comun și memorie fenomenală, imaginație prodigioasă, capacitate receptivă la formele progresului, curajul căilor nebătute, simțul realității și exuberanța romantică, toate acestea asociate cu o extraordinară putere de muncă și sortite să se manifeste în circumstanțele favorabile ale celei de-a doua etape a culturii moderne românești. Prin geniul lui Hasdeu, știința și cultura românească, trecute de pragul pionieratului, sînt împinse spre universalitate. El a deschis drumuri noi pentru savanții noștri de mai tîrziu și a descoperit metode de cercetare care anticipau cu multe decenii ivirea unor discipline științifice moderne.

Lingvistica și filologia datorează lui Hasdeu contribuții fundamentale. Deși nu a elaborat o operă de sinteză asupra istoriei limbii române, aproape toate problemele esențiale ale acesteia au intrat în vederile și preocupările lui, concretizate în numeroase studii, articole, note. Originile limbii, aportul substratului, raporturile cu limbile romanice și balcanice, contribuția influențelor externe, fizionomia dialectală, stadiul arhaic reflectat în textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, specificul evolutiv al limbii rezultat din aspectele ei contemporane etc. sînt teme majore ale unei astfel de opere, pentru care Hasdeu a adunat un material bogat, studiindu-l nu numai cu metodele curente în lingvistica epocii sale, ci și cu cele pe care, descoperindu-le el însuși, știința avea să le confirme mult mai tîrziu. Studiile lui Hasdeu și, într-o oarecare măsură, ale lui Cipariu pregătiseră deja terenul pentru ca istoria limbii române să fie scrisă de către marii lingviști ai generațiilor următoare: Philippide, Densusianu, Pușcariu și Rosetti.

Ediția de texte vechi *Cuvente den bătrăni* este o operă de valoare excepțională, model pentru filologii de astăzi. Notele, comentariile și explicațiile care însoțesc textele, reproduse după un sistem propriu de transcriere, sînt de o mare utilitate pentru cunoașterea particularităților grafice, fonetice, gramaticale și lexicale ale limbii noastre vechi. Cu această lucrare se pun și bazele cercetării vechilor cărți populare românești și ale folcloristicii noastre în general.

Dar opera care impresionează cel mai mult din întreaga activitate științifică a lui B.P. Hasdeu și în care erudiția și energiile creatoare ale savantului se desfășoară larg este monumentalul *Etymologicum Magnum Romaniae*, cu subtitlul *Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*.

Editată sub auspiciile Academiei Române, între 1886 și 1895, în trei mari tomuri, lucrarea însumează 1649 de pagini (dispuse în 3298 de coloane), la care se adaugă 102 pagini de studii introductive, inclusiv unele rapoarte și chestionarul.

Ultimul volum, al IV-lea, publicat în 1898, nu trebuie considerat ca parte integrantă a *Dicționarului*, căci conține numai „introducerea”, un întins studiu de istorie, intitulată *Negru Vodă. Un secol și jumătate din începuturile statului Țărei Românești (1230-1380).*

Etymologicul lui Hasdeu reprezintă pe al doilea din cele cinci episoade ale istoriei de mai bine de o sută de ani a dicționarului nostru academic. *Dicționariul limbei române* (1876-1877), elaborat de Laurian și Massim, operă cu care începe lunga istorie a lexicografiei românești din cadrul Academiei, dezamăgise pe contemporani, care, mai ales din cauza ortografiei etimologice în care fusese redactată și a numărului mare de cuvinte „ireale", introduse direct din dicționarele latinești, ajunseseră să-i conteste, pe nedrept, aproape orice merit științific. Se punea deci problema nu a remanierii operei latiniștilor, ci a elaborării unui nou dicționar. Pentru aceasta, Academia desemnează, în 1884, pe Hasdeu, acesta fiind singurul lingvist de mare prestigiu, ale cărui cercetări de etimologie și, în general, de lexicologie românească se impuseseră nu numai la noi, ci și în lumea științifică europeană. Cele trei volume redactate de Hasdeu, după un plan grandios, cuprind numai litera *A* și începutul literei *B*, pînă la cuvîntul *bărbat*. Dar ritmul lent (deși numai în aparență) al redactării dicționarului provoacă nerăbdare și chiar o nemulțumire tacită în rîndul membrilor Academiei; de aceea, în 1897, același înalt for de cultură hotărăște întreruperea lucrării în forma începută de Hasdeu și, în speranța că dicționarul, înscris în planul Academiei încă de la fondarea ei, ar putea fi realizat mai repede, încredințează lui Al. Philippide sarcina întocmirii lui. Savantul ieșean, deși redactase aproape un sfert din lucrare, nu a reușit însă să publice nimic, căci, după opt ani de lucru intens, Academia îi respinge planul pe motivul că era conceput prea vast și trece lui Sextil Pușcariu direcția dicționarului. De la Philippide au rămas cîteva sute de mii de fișe, care au format baza materială a redactării lucrării de către colectivul condus de Pușcariu. Între 1907-1944, acesta tipărește trei volume și trei fascicule, care cuprind literele *A-C*, *F-L*, oprindu-se la cuvîntul *lojniță*.

La cel de-al cincilea episod al istoriei dicționarului academic asistăm astăzi. Colectivele de lexicografi ale institutelor de lingvistică din București, Cluj și Iași continuă opera începută și dusă sub conducerea lui Pușcariu pînă aproape de jumătate. Pînă în prezent, au apărut literele *M*, *N*, *O*, *P*, *R*, *S*, *Ș*, *T*, *Ț*, *V*.

Pentru completarea tabloului, trebuie adăugate aici, deși nu au caracter general și istoric, *Dicționarul limbii române contemporane* (vol. I-IV, 1955-1957), *Dicționarul limbii române moderne* (1958) și *Dicționarul explicativ al limbii române* (1975, 1996).

Elaborat la sfîrșitul unei perioade de activitate științifică și literară extraordinar de bogată a autorului, *Etymologicul*, față de care s-a manifestat întotdeauna o admirație fără margini, nu este un dicționar obișnuit și nici o enciclopedie în sensul strict al cuvîntului, dicționarul și enciclopedia subsumîndu-se, ca părți ale întregului, în cuprinsul lucrării.

Pentru Hasdeu, „un dicționar e dator, după putință, a-și împinge cercetările pînă la acea margine extremă, căci ținta lui, în starea actuală a științei, este de a ne împărtăși în istoria fiecărui cuvînt genezea totală a unei asociațiuni de idei" (II, p. XV-XVI). Dicționarul trebuie să cuprindă, după concepția lui, un vast tezaur de cunoștințe privind cultura materială și spirituală a poporului. De aceea, în *EMR* lingvistica (cu multele ei ramuri) și filologia se regăsesc laolaltă cu disciplinele înrudite cu ele: istoria, literatura, folclorul, sociologia, dreptul, istoria religiilor și a miturilor etc., toate acestea punînd în evidență specificul cultural și de civilizație al poporului român. În concepția lui Hasdeu, lingvistica este știința cu mijloacele căreia se pot studia formele, oricît de îndepărtate în trecut, ale vieții poporului, deci este o știință necesară tuturor disciplinelor umaniste.

Dicționarul include în sfera lui gramatica, fonetica și folclorul, prin acesta din urmă înțelegîndu-se „întregul trai prezinte și trecut al unui popor, viața lui materială și morală în treptata-i desfășurare, cu toate ale ei multe și mărunte" (II, p. XV).

Pe scurt, *EMR* își propunea să fie un dicționar explicativ și etimologic al numelor comune și proprii, un repertoriu complet de foneme, elemente derivative și forme gramaticale, studiate sincronic și diacronic, și o vastă colecție de folclor și material etnografic întocmită sub pretextul tematic al cuvintelor-titlu. Se adaugă aci, în puterea aceluiași pretext, studii teoretice de istorie, literatură populară și etnografie.

După cum se vede, lucrarea, unică în felul ei, este așezată pe principii atît de largi, încît a o judeca după criterii strict lexicografice corespunde unei viziuni critice unilaterale. Hasdeu e refractar la tehnicismul și disciplina rigidă pe care le implică lexicografia. Laturile atît de variate ale formației lui intelectuale se întrunesc în sinteza acestei opere. Articolele *Dicționarului* sînt elaborări științifice și de literatură în același timp; savantul și literatul conlucrează. Bogăția informației și capacitatea de asociere a cunoștințelor din cele mai diferite domenii ale științelor umaniste, jocul ordonat al unei fantezii uimitoare, care își întinde aripile pe întreaga istorie a culturii și civilizației noastre, fac dovada unui spirit genial ajuns în pragul de sus al dezvoltării sale.

Cele trei volume ale *Dicționarului* sînt însoțite de studii introductive care se leagă, prin conținutul lor, de ansamblul operei. Cele din fruntea vol. I și al II-lea: *Ce este etimologia? Cum se amestecă limbile? În ce constă fizionomia unei limbi?* și *Dicționare și dicționare* sînt expuneri ale cîtorva principii de metodă în lingvistică pe care Hasdeu le-a aplicat la *Dicționar*. Aceste principii, menite „a arunca o lumină metodologică asupra întregii opere”, cum se exprima autorul însuși, explică într-un fel specificul *Dicționarului*. De aceea, o prezentare generală a lor, o dată cu modul aplicării practice la faptele din *Dicționar*, ne apare ca necesară. *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice*, studiu cu care se deschide vol. al III-lea, este o investigație istorico-lingvistică privind formarea popoarelor și a limbilor balcanice (inclusiv a dialectelor românești din sudul Dunării). Materia *Dicționarului* se raportă, metodologic, la acest studiu prin latura etimologică și prin sensul influențelor.

Cercetînd lista de cuvinte înregistrate în *EMR*, constatăm mai întîi că, cu unele excepții, neologismele nu figurează în *Etymologicum*, deși acestea constituiau un fond uriaș în lexicul românei din secolul al XlX-lea. Ignorarea sectorului neologic, care caracterizează aspectul modern al românei literare, e temeinic motivată de intenția autorului, expusă deja în prefață, de a-și limita cercetarea la vocabularul strict popular (comun, regional, arhaic), singurul interesant, după el, pentru istoria culturii și a civilizației noastre populare (așa cum se reflectă acestea în limbă). De altfel și alți lexicologi (Cihac, Tiktin) au exclus neologismele din obiectul preocupărilor lor, deci e vorba de un curent mai larg, determinat, foarte probabil, de o orientare generală a culturii noastre umaniste de atunci spre istorie și folclor. Interesul pentru autohtonism, instituit, teoretic, încă înainte de revoluția de la 1848, devenise deja o tradiție.

Există însă în *Dicționar* o mulțime de cuvinte neogrecești pătrunse în limbă mai ales în cursul secolului al XVIII-lea (*anaforà*, *anaforă*, *anagnost*, *anerisesc*, *anost*, *apelpisesc* etc.), cărora Hasdeu le acordă atenție deosebită, mai ales că multe dintre ele dispăruseră din limbă o dată cu obiectele și noțiunile pe care le denumeau.

Cu toată rezerva față de neologisme, Hasdeu a admis totuși în dicționarul său un număr foarte restrîns de elemente romanice care pătrunseseră direct sau prin intermediul limbilor rusă și neogreacă în cursul secolului al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea. Unele dintre acestea ajunseseră deja populare pe la 1880, ceea ce justifică prezența lor în *Dicționar*. Fiind puține ca număr, le înșirăm aici: *ambră* (din franc.),

americă, *anglie* (nume de țesături), *amor*, *articul*, *asalt* (din ital.), *apalt* „fermage" (din ital.), *bagatelă* (din franc., ital.), *baghiunetă* (var. a lui *baionetă*, din franc. prin rusă sau polonă), *balã* „balle, ballot" (din ital.), *bandă* „crampon de fer" (din germană, direct sau prin mijlocire franceză ori italiană), *bariz* (din franc.), *baston* (din ital.), *batalion* (din ital. prin rusă), *batistă* (din franc.). Am notat în paranteză limba de origine indicată de Hasdeu.

Ca și în cazul împrumuturilor neogrecești, și de data aceasta autorul face mențiuni utile în legătură cu epoca și împrejurările istorice în care au pătruns în română. La *baghiunetă* și *batalion* de exemplu, arată că fac parte dintr-o întreagă terminologie militară constituită sub influența rusă. *Bariz* și *batistă*, introduse prin comerț, s-au răspîndit mult în graiurile populare.

Dacă terminologia tehnică savantă, compusă din neologisme avînd de regulă o circulație internațională, este complet ignorată în *Dicționar*, în schimb termenii tehnici populari, în bună parte arhaici sau dialectali, se bucură de o înregistrare abundentă, căci aceștia reprezintă, după cum se știe, un mijloc foarte important de elucidare a unor aspecte vechi de civilizație populară. Vocabularul tehnic autohton îl preocupase pe Hasdeu încă înainte de începerea lucrărilor la *Dicționar*. Sînt bine cunoscute studiile sale asupra originilor agriculturii, păstoritului și viniculturii la români, publicate în numere din 1874 ale *Columnei lui Traian* și în care se repartizează pe surse etimologice vocabularul specific al acestor domenii. Hasdeu a arătat cel dintîi că terminologia noastră păstorească este preponderent latină și dacă, după cum cea legată de agricultură conține un foarte însemnat fond de proveniență slavă.

Prezența în cantitate mare a vocabularului tehnic popular în *EMR* corespunde, deci, atît concepției generale a autorului asupra caracterului *Dicționarului*, cît și preocupărilor sale speciale de onomasiologie. Indicațiile privind poziția particulară a acestor termeni în raport cu limba literară a vremii permit reconstituirea unui mare număr de domenii terminologice: botanică (*alior*, *acriș*), zoologie (*albișor*), agricultură (*amărunțesc*), creșterea vitelor (*ales*, s.m.), viniculturã (*afumată*, s.f.), industrie casnică (*alesătură*), medicină populară (*albeață*, *acrum*), vînătoare (*barac*, *alemesc*), comerț (*agem*[(3)]), minerit (*băiesc*, vb.), militărie (*balimez*, vb.), coregrafie (*alivenci*, *agănău*), arhitectură (*alaș*), arheologie (*advare*, s.n. pl.), religie, teologie (*Adormire*, *amvon*, *aghiasmă*), mitologie (*ală*), muzică (*agem*[(4)]) etc. Mulți dintre termenii de acest fel, ilustrați prin numeroase citate alese în special din răspunsurile la chestionar, sînt însoțiți de ample descrieri ale obiectelor, însușirilor și acțiunilor pe care le denumesc. În cadrul articolelor consacrate acestora, se dau informații bogate și se reproduc texte, unele foarte lungi, privind tot felul de ocupații și meșteșuguri populare. De exemplu, se arată, cu amănunte, cum *se argăsesc* pieile de vulpe, de lup, de nurcă, cum se țese pînza de cînepă în *argea*, cum se domesticesc *albinele*, cum se vînau altădată puii de șoim (*alemesc*, vb.), cum se treieră grîul, cum se cultivă vița de vie, cum se prepară cașul, cum se întrebuințează buruienile și alte plante medicinale în leacuri populare, în descîntece și în vrăji. Alți termeni sînt prilej de descriere amănunțită a dansurilor și jocurilor de copii, a părților componente ale casei, morii, plugului, războiului de țesut, stînii, a speciilor de plante etc. Din întreaga operă se degajă un interes excepțional pentru terminologia tehnică și, prin aceasta, pentru formele străvechi ale civilizației rurale românești. Cuvîntul-titlu este pentru Hasdeu un prilej de a pătrunde în adîncurile întunecoase ale istoriei, de a reconstitui, prin corelarea datelor reale și prin completarea, cu propria sa imaginație, a golurilor documentației, formele îndepărtate ale vieții noastre materiale și spirituale.

Cuvintele dispărute din grai alcătuiesc o cantitate însemnată din totalul materialului lexical înregistrat.

Preferințele autorului, mărturisite deja în prefață, sînt îndreptate permanent spre vocabularul arhaic, excerptat din textele vechi de limbă română: „Lucrarea […] nu va avea în vedere anume limba română literară de astăzi, ci mai ales limba cea veche și graiul actual al poporului cu divergințele sale dialectale” (I, p. VI). La multe cuvinte care aparțin fondului învechit se face mențiunea directă că au ieșit din uz: *acur* „accourir”, *acicea* adv., *adăvăsesc* „dépenser, exténuer”, *adint* „être attentif”, *d-afetea* „gratis”, *d-afirea* „éminent, distingué”, *a-greață* „à grand peine”, *albugine*, *alboare*, *alegînd* adv., *alem* s.n., *aleș* adv., *amăgeu* etc. Altele, destul de numeroase, nu poartă indicația specială că sînt arhaisme, dar sensurile lor sînt ilustrate exclusiv prin citate din textele vechi, ceea ce însemnează că Hasdeu însuși le considera ca atare.

Și din punctul de vedere al puterii de circulație se face o distincție care trebuie luată în considerație: unele cuvinte au în limba veche o circulație generală, restrînsă în epoca modernă la zone dialectale periferice. Dacă pentru faza arhaică a limbii citatele puteau fi găsite în texte aparținînd tuturor provinciilor românești, în schimb, pentru stadiul mai nou al acesteia, atestările provin doar din unele graiuri. Procesul lent de dispariție a unui cuvînt, prin refugierea mai întîi în ariile mai depărtate de centrul inovator sau în producțiile folclorice, cu o limbă conservatoare prin excelență, poate fi ilustrat cu numeroase exemple din *Etymologicum*.

O bună parte din imensul material înregistrat în *EMR* provine din răspunsurile obținute prin originala anchetă dialectală întreprinsă de Hasdeu cu ajutorul intelectualilor din sate și tîrguri. Cercetarea cu un chestionar tematic a graiurilor locale îl situează pe marele învățat printre promotorii geografiei lingvistice, dicționarul său fiind prima operă lexicografică în care se valorifică din plin rezultatele unei investigații, științific organizate, în structura ramurilor teritoriale ale limbii noastre. Ideea anchetelor dialectale se născuse, desigur, din interesul special pentru variatele aspecte ale folclorului și, implicit, ale limbii populare. Cu aproape un sfert de secol înainte de publicarea celei dintîi opere de geografie lingvistică, *Atlasul* lui Gilliéron, Hasdeu intuise ideea imposibilității trasării unor limite fixe între unitățile dialectale principale ale limbii: „Orice mapă geografică implică rezerva fluctuațiunilor terminale; centrul fiecărui dialect e pronunțat, hotarele sînt echivoce” (*Principii de linguistică*, în *CB*, III, *Anexe*, p. 59).

De aceea, prin chestionarul său, a urmărit culegerea de material de limbă vorbită dintr-o rețea foarte deasă de puncte, de peste 700 (cele mai multe din Moldova, Muntenia și Oltenia). În felul acesta, faptul particular de limbă putea fi localizat cu mare exactitate.

Hasdeu ajunsese și la ideea că dialectele și graiurile se disting nu atît prin elemente de vocabular sau de morfologie, cît mai ales prin trăsături fonetice, acestea din urmă avînd avantajul că se repetă într-un număr mare de cazuri. Acesta este și rostul în chestionar al abundenței de întrebări privitoare la fonetică.

Publicat în cadrul prefeței la *Dicționar*, chestionarul este alcătuit din 206 întrebări repartizate astfel: 46 de fonetică, 3 de gramatică, 86 de lexic și 71 în legătură cu diferite obiceiuri, credințe, practici populare etc.

Cele din prima categorie, redactate simplu, ca toate celelalte, au în vedere mai ales posibilitatea conservării în graiuri a unor fonetisme vechi ca: rotacismul, *l* și *n* în poziție moale, *i* plenison la pluralul masculinelor, diftongul *ea* în tipul *leage*, *-u* final în *omu* și

facu, *en* în *cuvente*, africata *dz*, distincția *r- rr*, palatalizarea labialelor (fenomen străvechi, după Hasdeu) etc.

Întrebările de gramatică se referă la repetarea după verb a pronumelui conjunct ca obiect direct sau indirect (*l-am văzutu-l*, *i-am datu-i*), la construcțiile de aparent dezacord de tipul *oamenii merge* și la formele de plural ale substantivului *mînă*.

Întrebările de lexic cer întocmirea unor liste de terminologie locală privind cele mai variate aspecte ale universului vieții omului simplu: fauna, flora, mineralele, conformațiile naturii, fracțiunile timpului, ocupațiile, uneltele, jocurile, cîntecele, relațiile sociale etc. Aproape fiecare întrebare de lexic îmbrățișează larg un întreg domeniu terminologic, ca de exemplu: „cum se numesc deosebitele unelte sau scule de plugărie?” ori „cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la ciobănie, bunăoară felurile de locuință ciobănească, uneltele obicinuite de către ciobani, vorbe despre pășiune, despre brînzeturi și lăpturi cu felurile lor și cu chipul de a le face?”

În sfîrșit, ultima parte de întrebări se referă la viața psihică a poporului, adică la superstiții, credințe, obiceiuri, tradiții, legende, sărbători, astronomie populară etc. Și aceste întrebări vizează conservatismul formelor vechi de manifestare spirituală a poporului.

Prin chestionarul său, cu o tematică atît de vastă, Hasdeu preconiza o explorare aproape radicală a limbajului popular și a folclorului (în sensul larg al termenului), care nu putea fi realizată decît cu ajutorul unor corespondenți culți (preoți și învățători), născuți și trăiți în sate sau în tîrguri, vorbitori atît ai graiurilor locale cît și ai limbii literare, familiarizați cu îndeletnicirile rurale și adînc cunoscători ai vieții spirituale populare. Hasdeu a presupus la corespondenții săi capacitatea de a distinge ei singuri între ceea ce este local și ceea ce este general popular sau literar. Rezultatele acestei anchete, însumînd un material imens, se păstrează, după cum se știe, la Academia Română și sînt valorificate de lexicografii de astăzi. Materialul folcloric și etnografic, excepțional de interesant, își așteaptă încă cercetătorii și editorii.

O caracteristică de seamă a *Etymologicului* este apelul permanent la datele dialectologiei. Afară de faptele materiale de grai, multe dintre ele înregistrate și în atlasele și monografiile ulterioare, în paginile acestei opere sînt puse și, uneori, bine soluționate, problemele teoretice fundamentale ale dialectologiei noastre. Astfel, încă înainte de Densusianu, Hasdeu a stabilit identități lingvistice între bănățeni și istroromâni (v. *Bănat*), arătînd că aceștia din urmă au emigrat din zona de vest a teritoriului dacoromân (idee emisă încă din 1872, în introducerea la *Vocabularul istriano-român* al lui Ion Maiorescu, publicat de Hasdeu în *Columna lui Traian*).

Tot el a arătat că la venirea ungurilor o ramură de români din vest a fost împinsă spre Moravia și că absența elementelor ungurești din dialectele populației românești din sudul Dunării e o dovadă că aceasta, la începutul mileniului nostru, se desprinsese deja de trunchiul român comun. Reconstrucția românei comune poate fi realizată numai prin comparație interdialectală.

De asemenea, Hasdeu a relevat asemănările mari între graiurile din Banat și cele din Moldova: „Există alte puncturi, vocalice, consonantice și chiar morfologice, în cari graiul bănățenesc se întîlnește cu al moldovenilor, ca și cînd moldovenii, în specie cei de la nord, ar fi o veche migrațiune de la Timiș prin țara Crișului și prin Maramurăș, contopită apoi în Moldova de mijloc cu un curent sudic oltenesc” (v. *Bănat*).

Din *Dicționar* rezultă și concepția lui asupra repartiției dialectale a dacoromânei, concepție care corespunde, în linii generale, cu a dialectologilor de astăzi. Se observă ușor că

localizările cele mai frecvente ale termenilor regionali (cuvinte-titlu sau sinonimele acestora), ale unor sensuri secundare și construcții sintactice, ori ale particularităților fonetice se fac la graiurile din Moldova, Muntenia, Oltenia, Banat, Munții Apuseni și, mai rar, din Maramureș, ariile principalelor noastre unități dialectale corespunzînd, în general, provinciilor istorice românești. Subdialectul din Banat este descris complet (după Enea Hodoș, *Poezii poporale*, Caransebeș, 1892, p. 3-9). De vorbirea bănățenilor și a moților s-a ocupat și în lucrări special consacrate acestora. În cuprinsul diverselor articole din *Dicționar*, particularitățile celorlalte graiuri sînt răspîndite cu dărnicie. Referirile la vorbirea din Oltenia sînt de o frecvență frapantă. Bizuindu-se pe comunicările corespondenților, autorul localizează elementele regionale cu cea mai mare exactitate, mergînd de multe ori pînă la indicarea precisă a satului în care apar, face distincții de grai pe sexe, pe generații, pe pături sociale sau culturale, ca și cum s-ar conforma rigidității științifice impuse de procedeele anchetelor dialectale directe de astăzi. De exemplu răspîndirea fenomenului palatalizării labialelor, pe care îl urmărește în detalii pe baza răspunsurilor la chestionar, se înfățișează în paginile lui Hasdeu (vol. III, sub *B*) întocmai ca pe o hartă de atlas. În întregul *Dicționar* sînt nenumărate elementele de limbă, vechi sau noi, ca și cele de folclor și de etnografie, care, prin trăsăturile regionale care le marchează, se pretează la cartografiere.

Cu titluri aparte, figurează în *EMR* și cîteva cuvinte din dialectele sud-dunărene, cuvinte de origine latină și presupuse ca generale în româna comună, de ex. arom. *abeare*, (*d-*)*adun* adv., *amăreață*, *alunariu*, *bană* (care nu e latin, cum crede Hasdeu, ci albanez tîrziu) etc. În cuprinsul articolelor consacrate mai ales cuvintelor fundamentale, sînt trecute și formele aromâne și istroromâne (de ex. sub *abat*, *acaț*, *acopăr* etc.).

De asemenea, corespondentele sudice sînt invocate ori de cîte ori e nevoie pentru explicarea evoluțiilor fonetice, gramaticale sau semantice, ori pentru reconstrucția unei forme în româna comună. Numărul acestora este, în tot *Dicționarul*, foarte mare, ceea ce înseamnă că autorul a avut în vedere din capul locului elementul popular (mai ales latin) comun tuturor ramurilor de români.

Un alt sector al vocabularului care a atras de timpuriu atenția lui Hasdeu îl formează numele proprii.

În repetate rînduri el a stăruit asupra importanței acestora pentru istorie. În *EMR*, numele proprii care reprezintă cap de articol sînt în număr de circa două sute, repartizate aproximativ egal la cele două mari grupuri esențiale: nume de persoane și toponimice.

Se întîlnesc nume de familii ilustre și de personalități remarcabile din istoria noastră (*Arbure*, *Balș*, *Basarabă*, *Bașotă*, *Bălăceanu*, *Bălcescu*, *Băleanu* etc.), nume de familie și de botez extrase din documente vechi, nume biblice, nume de persoane legate de mituri, de credințe populare străvechi, religioase sau păgîne, nume de sărbători populare, de personaje din producțiile folclorice (basme, legende, descîntece, vrăji) etc. Iată cîteva dintre acestea: *Adam*, *Aguș*, *Aghiuță*, *Albul*, *Aleodor*, *Aleargă-cale*, *Alexie*, *Alimoș*, *Alion*, *Andrea*, *Andrei*, *Antănăsii*, *Arap-Alb*, *Sfîntu-Așteaptă*, *Avestița*, *Avram*, *Baba-Novac*, *Barbă-Cot* etc.

Din toponimie, remarcăm nume de sate (*Adunați, Afumați, Alexeni, Alimpești, Amara, Atîrnați, Averești, Avrig, Băbeni, Băița, Băinți, Băjești*), de tîrguri și orașe (*Abrud, Agiud, Aiud, Arad, Azuga, Bacău, Baia, Băilești*), de provincii (*Ardeal, Bănat*), de țări și continente (*Agem, America, Anadol, Aravia*), de mînăstiri (*Agapia, Agafton, Arnota, Aron-Vodă*), de rîuri (*Amaradia, Ampoi, Argeș, Arieș, Bahlui*) etc.

Din seria numelor proprii înregistrate în *Dicționar* fac parte și cele care denumesc titlurile unor cărți religioase sau populare: *Apostol*, *Acatist*, *Alexandria*, *Arghir*. Aceste nume prilejuiesc autorului întinse discuții despre cele mai vechi texte bisericești sau despre circulația cărților populare.

Lista numelor proprii depășește cu mult cifra dată mai sus dacă ținem seama că numeroase altele apar în cuprinsul articolelor numelor comune de la care s-au format. De exemplu sub *bade*, *badiu*, *bălan*, *barză*, *barbă* etc. sînt notate și numele de persoană provenite din acestea, după cum sub *albină*, *babă*, *baci*, *bade*, *baltă*, *bahnă* etc. apar și numele de localități denumite astfel sau derivate de la ele.

Lista crește încă dacă adăugăm numele de familie provenite din nume de botez și tratate sub titlurile acestora din urmă, precum și numele de locuri formate din nume de persoane și prezentate laolaltă (de ex. *Adamescu*, *Adamoiu*, *Adamache*, *Adamești*, *Adam* etc.).

Unele nume proprii reprezintă de fapt titlurile unor lungi articole de istorie românească, cu investigații stăruitoare în documente și texte vechi. La numele de persoane de exemplu, se întocmesc adesea arbori genealogici (*Balș*, *Bălăceanu*), se insistă asupra poziției sociale, politice, culturale a persoanelor respective (voievozi, dregători, conducători de oști, mari boieri), asupra implicațiilor acestora în desfășurarea unor evenimente din istoria națională (*Basarabă*, *Băleanu* etc.). La cele aparținînd folclorului și etnografiei, se descriu diferite obiceiuri, credințe, practici populare străvechi sau se studiază personajele, se urmăresc motivele în filiația sau interferența lor, se presupun influențe. Comparațiile și asocierile se bazează pe cunoștințe vaste asupra folclorului și mitologiei popoarelor vecine sau romanice, nordice, orientale, ca și a mitologiei lumii antice.

Nu mai puțin importante sînt numele legate de sate, orașe, mînăstiri, provincii, care, de asemenea, sînt cercetate în contextul istoriei, arătîndu-se rolul pe care acestea l-au jucat în dezvoltarea economică, politică și culturală de-a lungul secolelor. Despre *Bacău* de exemplu, se scrie că pe la 1400 era un oraș deja întemeiat, în plină înflorire sub Alexandru cel Bun, că fusese reședință domnească și apoi episcopală, oraș comercial și punct de vamă. La mînăstirea *Agapia*, fondată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se aflau – zice Hasdeu – „o mulțime de manuscrise slavice și românești, unele foarte interesante."

Exemplele de acest fel se pot înmulți.

De un interes excepțional pentru istorie sînt și unele nume comune. Astfel *ban*(1) este un veritabil studiu asupra istoricului *băniei* oltenești, *ban*(2), o istorie a numismaticii noastre, *baștină*, un întins articol despre dreptul feudal din Țările Române etc.

Potrivit concepției că *Dicționarul* trebuie să înregistreze toate elementele limbii, au fost incluse și articolele consacrate morfemelor lexicale derivative. Introducerea unui număr relativ mare de sufixe este un prilej pentru autor de a stabili etimologia a numeroase cuvinte care se ordonează în serii de derivate unitare. Sînt tratate sub titluri separate sufixele: *-ac*, *-achi*, *-aci*, *-àdia*, *-ag*, *-ai*, *-ală*, *-ame*, *-an*, *-ar*, *-are*, *-àreț*, *-ariță*, *-astru*, *-aș*, *-at*, *-atec*, *-aț*, *-ău*. Procedeul de cercetare a sufixelor nu diferă, în esență, de al lingviștilor de astăzi. Hasdeu precizează etimologia și valorile sufixelor, deosebește cuvintele moștenite sau împrumutate, cu care ni s-a transmis sufixul, de cele derivate pe teren românesc, separă cuvintele derivate de cele a căror finală se identifică fonetic cu sufixul, categorisește semantic și morfologic cuvintele care stau la baza derivatelor, face aprecieri asupra productivității sufixelor, observă variantele (de ex. *-er* în *săbier*, *pivnicer* este

varianta lui -*ar*). Exemplele aduse în discuție sînt în număr considerabil, ceea ce dovedește că Hasdeu nu a minimalizat posibilitățile limbii noastre de a-și crea cuvinte noi prin mijloace interne.

În afară de sufixele examinate în articole speciale, multe altele sînt expuse la cuvintele derivate sau la cele care au la finală un segment identic din punct de vedere fonetic cu un sufix. De exemplu, sub *baniță* amintește de suf. -*iță*, sub *bașardină*, de suf. -*ină*, sub *Bașotă*, de suf. -*otă*, obișnuit la nume de familie, sub *băboi*, de suf. augmentativ -*oi*, sub *Băcilă*, de suf. -*ilă*, frecvent la nume de persoane (*Bușilă*, *Bădilă*, *Frățilă*, *Murgilă*, *Zorilă*). Despre suf. -*ză* (v. *Barba-Cot*), comparabil cu alb. -*zë*, afirmă că e moștenit de la daci, în cuvinte ca: *pupăză*, *coacăză*, *spetează*, *cinteză*, *spînz*, *mînz*. De origine autohtonă consideră și sufixele -*ac* (cu probabilitate), -*oma* (în *avaloma*, *avidoma*, *hojma*), -*man*.

Trebuie adăugat, în sfîrșit, că la numeroase cuvinte-titlu întocmește lista derivatelor formate din acestea, ca de exemplu seria de diminutive a lui *bade*, derivatele onomastice constituite pe baza numelui de persoană *Bale*, familia de cuvinte a lui *bară* etc.

În concluzie, Hasdeu a realizat în *Etymologicul* său o operație de sinteză asupra formării cuvintelor, pornind de la elementul formal comun seriilor de derivate. Fără îndoială că dacă opera ar fi fost completă am fi avut, încă de atunci, un veritabil tratat de formare a cuvintelor în românește.

Ca prefixe sînt înregistrate: *ac*-, *ad*-, *arhi*-, *baș*-. Sub *ac*- tratează reflexele românești ale deicticului latin *ecce*- (*eccum*) în: *acel*, *acest*, *acum*, *acătare*, iar sub *ad*- urmărește compusele cu lat. *ad* moștenite: *afum*, *alung*, *adaog*, *adun*, *adevăr*, *adăpost*. *Arhi*- și *baș*- sînt pseudoprefixe. Cel dintîi, de origine neogreacă, apare în titulatura ierarhică bisericească (*arhiepiscop*, *arhipăstor*) și la superlativul unor adjective (*arhiplin*), celălalt, de proveniență turcă, dispărut de multă vreme, denumea ranguri boierești în statul feudal (*baș-ciohodar*, *baș-ceauș*).

În *EMR* figurează și circa 120 de cuvinte compuse, unele tratate ca cuvinte-titlu, iar altele în cadrul articolelor elementelor componente de bază, la locul lor alfabetic făcîndu-se numai trimiterea. Cele mai multe sînt locuțiuni adverbiale populare sau arhaice, constituite dintr-un substantiv sau adverb și prepoziția *a* sau *d(e)-a*: *a-timp*, *a-mînă*, *a-mijloc*, *d-a mirarea*, *de-a surda*, *d-a ruptul calului*, *a-ochi* etc. Dintre substantive, mai frecvente sînt denumirile botanice: *asudul-calului*, *aiul-șarpelui*, *aiul ursului*, *aiul-cioarei*, *acriș-păsăresc*, *barba-împăratului*, *barba-lui-Aron*, *alună-de-pămînt*, sau folclorice și mitologice: *Aleargă-cale*, *Agerul-pămîntului*, *Baba-Coaja*, *Statu-palmă-barbă-cot*, *argint-viu*, *apă-moartă*, *apă-vie*.

Sînt de remarcat și cîteva compuse verbale arhaice cu *ainte* (calcuri efectuate în limba textelor vechi): *ainte-apuc*, *ainte-pomenesc*, *ainte-pun*, *ainte-văd*, interjecția *araca-n de mine* și altele.

Numărul compuselor e mult mai mare dacă luăm în seamă și pe cele care apar sub titlurile cuvintelor simple și au la inițiala primului element component alt sunet decît *a* sau *b*. De exemplu, la *babă* figurează și nume de plante ca: *dinții-babei*, *colțul-babei*, *urechea-babei* etc.

Lista de cuvinte a *EMR* pune o problemă specială în legătură cu omonimele. Cele distinse prin etimologie sînt date în articole separate, ca de exemplu *ar* (verb, sufix și pers. a III-a sg. *a* vb. auxiliar *avea* la optativ), *acaț* (substantiv și verb), *acar* (în *acar-că*, *acar-ce* și subst.), *ad* (prefix și substantiv învechit).

Regula este extinsă și la valorile gramaticale, uneori și semantice, ale aceluiași cuvînt. De exemplu *abanos* formează două articole, ca substantiv și ca adverb, *adînc* figurează sub patru titluri, ca adjectiv, adverb, substantiv și verb, *Adam* e tratat de trei ori, ca nume biblic și mitologic, ca nume de persoană și ca toponimic, *apăs*, de două ori, ca verb și ca substantiv, *aprins*, de trei ori, ca adjectiv și ca substantiv (de două ori, cu sensuri diferite). Substantivul *albeață* apare sub patru titluri, după sensurile deosebite, *apă* este de șase ori cap de articol (plus un plural *ape* și șapte compuse pe baza lui *apă*). Exemplele de acest fel sînt nenumărate.

Sînt însă și cazuri cînd această separație nu se face: *adevărat*, ca adj. și adv., reprezintă un singur cap de articol (dar adj. și adv. *adevăr* sînt separate).

Procedeul de tehnică lexicografică de a constitui mai multe articole pentru același cuvînt în funcție de apartenența lui la clase morfologice diferite sau în funcție de accepțiunile terminologice deosebite (nume comun, nume de persoană, topic, tehnic), nu trebuie considerat o limită a *Dicționarului*. Hasdeu urmărește modalitatea internă de îmbogățire a vocabularului atît prin schimbarea clasei gramaticale cît și prin interferența sectoarelor lexicale, în special a terminologiilor tehnice. Aceste false omonime sînt legate între ele prin indicația cifrică de la umărul stîng al titlului și prin trimiterile pentru etimologie și pentru numeroase precizări de descriere la cuvîntul de bază. De exemplu la *arici*(1) „hérisson" se arată că din el descind și cele opt înțelesuri secundare (numerotate de la 2 la 9), care formează titluri aparte, fiind însoțite și de trimiterea la sensul fundamental. La adjectivul *apoi*, din limba veche, se explică proveniența lui din adverbul *apoi*, amîndouă cu titluri separate. Aproape în toate cazurile similare Hasdeu procedează în felul acesta, încît cuvintele în discuție nu apar izolate nici gramatical, nici semantic, nici etimologic.

De aceea, obiecția că prin acest procedeu s-ar fi încălcat principiul istoric în organizarea materialului lexical nu este de loc întemeiată. Întotdeauna cititorului i se oferă suficiente elemente pentru a-și imagina locul exact pe care-l ocupă cuvîntul în cadrul familiei din care face parte.

E potrivit să facem aici o observație specială în legătură cu cantitatea de cuvinte din *EMR*. Din cauza absenței neologismelor, aceasta este, evident, mai redusă față de volumul celor înregistrate în dicționarul lui Pușcariu. Lista totală e însă mult mai mare dacă avem în vedere faptul că în *Etymologicum*, operă de lexicologie în primul rînd, sînt numeroase cuvinte care nu formează cap de articol dar, referindu-se la cele din titlu prin sinonimie, antonimie, etimologie, derivare, asociere contextuală etc., sînt supuse unor discuții atît de largi încît depășesc simplul rol de definire și explicare a celor din titlu. De exemplu sub *an*(1) autorul discută și pe *văleat* și pe *mulțumesc*, sub numele propriu *Ana* cercetează și pe *Buziana*, la *apă-vie* urmărește pe larg și pe *apă-vioară*, la *apoi* aprofundează și pe *înapoi*, sub *ba* explică și pe *bai*, sub *baieră*, pe *pajură*, *talisman*, *dezbăra*, sub toponimicul *Băinți* vorbește, cu citate din cronici, și de numele de persoană *Bainski*, la *baștină* se ocupă și de *ohabă* și *uric*, la *batal*, de *vătui* și *bătălău* etc.

Ne întîmpină, de asemenea, o cantitate impresionantă de cuvinte explicate numai etimologic, ca analogie pentru particularitățile evoluției fonetice, gramaticale și semantice ale cuvintelor-titlu, ori ca exemplificare a unui tip de derivare. Astfel la suf. *-ăiesc* (la pers. I sing. a indicativului prezent a verbelor în *-ăi*) se înșiră peste optzeci de verbe, iar la *-an* se dau peste cincizeci de derivate cu acest sufix. O dată cu etimologia lui *andrea*(2), se notează și proveniența cuvintelor *ibric*, *ibrișin*, *surcea*, *vergea*, *ac*, *sulă*, *igliță*, *mătreață*, *mătură*, *țandără*, *șindrilă*, bg. *guberka*.

Prin urmare, lăsînd deoparte sinonimele (și alte cuvinte) folosite exclusiv pentru definire, putem spune că totalitatea celor discutate, integral sau numai parțial, este copleșitor de mare. Hasdeu recurge la acest material lexical imens potrivit concepției sale de a studia cuvîntul-titlu în multiplele relații pe care acesta le contractează cu alte cuvinte.

Trecînd acum la examinarea structurii[1] articolelor din *Etymologicum*, trebuie arătat mai întîi că a supune redactarea lui Hasdeu unei analize minuțioase în spiritul exigenței tehnicii lexicografiei de astăzi contravine intenției lui de a realiza cu acest dicționar „cartea de lectură cea mai răspîndită, cea mai atrăgătoare”, eliberată de laconismul abreviațiilor, de stilul tehnicist al dicționarelor obișnuite, o carte în care faptele de limbă să fie și un prilej de a discuta despre întregul *trai*, *trecut* și *prezinte*, al poporului. „Orice cuvînt – zice Hasdeu – oglindește un lucru, o ființă, o idee, o datină; aceste lucruri, aceste ființe, aceste idei, aceste datine, eu m-am încercat și mă încerc a le apuca cîne-cînește din ieri și din astăzi al poporului român; dar, pentru ca ele cu adevărat să nu fie perdute, pentru ca să poată rodi cu îmbelșugare în brazdele cele adînci ale zilei de mîine, mă tem a le da seci, sarbede, retezate, ci m-am silit și mă voi sili a le aduce palpitînde de viață pe ogorul neamului românesc” (II, p. XVIII).

Prin urmare, opera aceasta trebuie judecată prin ea însăși, ca un caz unic în istoria dicționarelor. Raportarea ei la alte lucrări lexicografice este, din multe puncte de vedere, nu numai nemotivată, dar și ineficientă. Aglomerarea de fapte extralingvistice nu este o „lacună” a *Dicționarului*, ci un *scop* pe care, cu toată conștiința, Hasdeu l-a urmărit printr-o muncă titanică și o nemaiîntîlnită pasiune.

Libertățile mari pe care autorul și le-a îngăduit în organizarea materialului lingvistic propriu-zis concordă întru totul cu modul de înfățișare a abundenței de elemente extralingvistice (istorice, folclorice, etnografice etc.).

Dacă spațiul rezervat unor cuvinte este mai mare decît cel impus de gradul lor de importanță în practica propriu-zisă a comunicării, faptul se justifică prin criterii cu totul particulare: etimologia, greu de soluționat, a cuvintelor respective, importanța lor excepțională în folclor, în istorie, în mitologie etc. Era, oare, mai utilă definiția strict lexicografică a *basmului*, urmată de cîteva citate și de etimologie, care încheiau articolul, decît excelentul studiu de folclor pe care autorul îl elaborează în cele aproape șaizeci de coloane sub pretextul acestui cuvînt-titlu? Și apoi, cercetarea caracteristicilor, a speciilor etc. ale basmelor nu pornește de la elementele care definesc noțiunea ca atare?

Ordinea în care sînt dispuse părțile constituente ale articolelor este una din manifestările concepției de organizare liberă a materialului lexical. Astfel, partea etimologică, tratată de obicei la sfîrșitul articolului, în multe cazuri este elucidată către începutul lui. Definirea cuvîntului se face nu numai imediat după traducerea în franceză, ci, de multe ori, după sinonime sau între citate. Alteori se ignorează cu totul, rămînînd în seama corespondentelor franceze, a sinonimelor sau a citatelor. Nici echivalențele sau oponențele semantice nu au un loc stabil.

S-ar spune că numărul variantelor este foarte restrîns ținînd seama numai de cele care apar îndată după titlu: *bariz* (și *bariș*, *barij*), *basn* (și *basnu*, *basnă*), dar în cuprinsul articolelor sînt menționate numeroase altele, încît lista totală nu e deloc săracă: *bașca* (în art. și *bască*), *bazaconie* (în art. și *bezaconie* și *bozocoane*), *băcuiață* (în art. și masc.

[1] Observații prețioase la Mircea Seche, *Activitatea lexicografică a lui B. P. Hasdeu*, în vol. *Schiță de istorie a lexicografiei române*, II, Ed. Științifică, București, 1969, p. 9 ș. u.

băcuieț), *bălmăjesc* (în art. și *bălmăgesc*), *băltag* (în art. și *baltag*, *baltac*), *antihîrț* (și *antehrîst*, *antihîrstu*, *antehîrs*, *antihîrs*), *aori* (și *aoria*, *aoare*), *apărător* (și *apărătoriu*), *arbure* (și *arbor*) etc.

Partea explicativă a *Etymologicului* atrage atenția în primul rînd prin bogăția de sinonime. Acestea au rostul de a completa sau chiar de a suplini definiția cuvîntului-titlu. Seriile sinonimice sînt uneori foarte lungi, ca de exemplu la *bandraburã* „cartof", unde se înșiră, după Barcianu, 16 echivalențe semantice regionale, ori la *bahorniță* „femme depravée", la care se citează, după *Opincaru* a lui Jipescu, 22 de sinonime.

Adeseori se fac mențiuni privitoare la răspîndirea teritorială a sinonimelor, la originea, frecvența și valoarea lor stilistică. Autorul insistă mereu și asupra diferențelor de nuanță dintre sinonime și cuvintele-titlu. De pildă, *băcsăilă* e sinonim cu *băcsai* și *băcsăios*, dar se precizează că are „o nuanță mai ironică datorită sufixului intensiv *-ilă*". La *bădiță* notează: „deminutiv din *bade*, mai desmierdător decît *bădică* și mai puțin decît *bădișor*, *bădiță* este mijlociu între amîndouă". Despre *bihă* spune că e „sinonim cu *tăgadă*, dar cu un înțeles mai puțin general".

În concurența dintre ele, unele sinonime dispar din limbă, cum s-a întîmplat cu *pănură*, alungat de *aba*, care, la rîndul său, cedează sub presiunea lui *dimie* (v. *aba*), sau cu *băiestrar*, cuvînt vechi, pe care l-au înlocuit *rîndaș* și *rîndaș de bucătărie*.

Cu frecvența unui adevărat procedeu, Hasdeu alege citate, mai ales de limbă veche, în care cuvîntul din titlu să figureze alături de sinonimul său. *Asupreală*, de exemplu, apare, pe rînd, în același context cu *strîmbătate*, *nevoie*, *năpaste*, *dodeială*, *nădușeală*, *armășie*, *împresurare*, cu care raportul de sinonimie e mai apropiat sau mai depărtat.

Celebra teorie a circulației cuvintelor, formulată de Hasdeu pentru prima oară în istoria lingvisticii, îl reprezintă ca promotor al metodei statistice aplicate astăzi în cercetarea limbii. Elaborarea acestei teorii, a „limbii în circulațiune", cum o numea Hasdeu însuși, a fost determinată de statistica lexicală pe origini întocmită de Cihac și înfățișată în prefața dicționarului său etimologic. Potrivit acestei statistici, numărul extrem de restrîns al elementelor latine din vocabularul românesc (1/5 în raport cu 2/5 slave, 1/5 turcești și 1/5 de alte origini) intra în contradicție evidentă cu caracterul general latin al gramaticii. O statistică asemănătoare întocmise pentru engleză, în 1841, Thommerel, pe baza dicționarului lui Robertson, constatînd că elementele romanice sînt aproape de trei ori mai numeroase decît cele germanice. De aici nu trebuie trasă concluzia, susține Hasdeu, că engleza nu ar fi limbă germanică, după cum statistica lui Cihac nu trebuie să conducă la ideea că româna nu ar fi limbă romanică. Un cuvînt este cu atît mai bogat cu cît are o putere circulatorie mai activă și o bogăție semantică mai mare. În utilizarea concretă a limbii, un cuvînt polisemantic contează ca atîtea cuvinte cîte sensuri are; de asemenea, diferențele de frecvență dintre cuvinte determină distincțiile valorice dintre ele. În engleză, elementele germanice, iar în română elementele latine sînt cele care au o importanță covîrșitoare față de cele romanice, respectiv slave ori de alte origini. Hasdeu nu contestă, deci, faptul că în română sînt multe cuvinte nelatine întrebuințate frecvent, dar în comparație cu cele de origine latină acestea sînt totuși în număr redus: „Negreșit, slavismele la români și chiar turcismele nu sînt puține; în *c i r c u l a ț i u n e* însă, adecă în activitatea cea vitală a graiului românesc, în mișcarea cea organică, ele se perd aproape cu desăvîrșire față cu latinisme" (I, p. LII).

Fără să nege rezultatele statisticii lui Cihac[1], Hasdeu a dovedit însă în polemica sa cu acesta că fizionomia reală a vocabularului se cunoaște numai printr-o statistică a unităților lexicale diferențiate prin valoarea de circulație. El a intuit astfel existența fondului principal lexical, constituit din cuvintele cele mai importante și de cea mai mare frecvență în vorbire. Acestea sînt, în română, în mare majoritate, de origine latină.

Cercetările statistice ulterioare întreprinse cu metoda descoperită, în esență, de Hasdeu îi dau dreptate întru totul. Astfel, în 1942, D. Macrea a arătat că în limba poeziilor antume ale lui Eminescu elementele latine apar în procent de 48,68%, cu o circulație de 83%, pe cînd cele slave în procent de 16,81%, cu o circulație de numai 6,93%.[2] Mai tîrziu, Al. Graur a dovedit că în fondul principal de cuvinte al românei procentul de elemente latine întrece aproape de două ori și jumătate pe al celor de proveniență slavă.[3]

Concepînd limba ca un sistem, „un tot armonios în care toate se află în cea mai strînsă corelațiune” (I, p. XLIV), Hasdeu a extins „principiul circulațiunii” la toate domeniile limbii: „Pretutindeni în linguistică – scrie el – un ingredient întrebuințat de 4 sau de 6 ori în intervalul *d* are o valoare utilă duplă sau triplă decît un ingredient identic întrebuințat numai de 2 ori în același interval *d*. În acest mod, 100 de ingrediente, utilizate fiecare numai cîte 1 dată pe zi, valorează mai puțin decît 25 ingrediente utilizate fiecare de cîte 5 ori” (I, p. LVI).

Remarcabile sînt observațiile lui privind *frecvența* și *distribuția* fonemelor, intuind astfel unele teze fundamentale ale lingvisticii structurale contemporane[4]: „La români sonul *r* […] se repetă cel puțin de 15 ori la fiecare 100 de consoane. Putem oare să-i dăm aceeași valoare ca lui *h*, întrebuințat de vro 2 ori la 150 de consoane? Ba chiar toate guturalele și palatalele la un loc: *h*, *k*, *g*, □ [= *k*’], *ǵ* și *j*, deși sînt 6 la număr, totuși circulează în limba română mai puțin decît singurul *r*.

Să presupunem un moment că circulațiunea lui *j* ar fi la noi tot așa de deasă ca a lui *r*, încît să se zică cu drept cuvînt: 1*j* = 1*r*; atunci însă tipul fonologic al graiului românesc ar fi cu desăvîrșire altceva, fără nici o asemănare cu ceea ce este astăzi. În circulațiune dară și iarăși în circulațiune se oglindește fața cea fonică, ca și cea gramaticală, ca și cea lexică a unei limbi” (I, p. LV-LVI).

Aceste idei, de o puternică originalitate și de importanță capitală pentru studierea limbii, sînt aplicate mereu la faptele înregistrate în *Dicționar*. Deseori se indică circulația activă a unor cuvinte, sensuri, forme și construcții sintactice, în opoziție cu prezența pasivă în limbă a altora, se precizează zonele dialectale, stilurile, aspectele limbii sau tipurile de texte în care circulă frecvent elementele discutate, se stabilesc proporții în legătură cu frecvența sinonimelor, se urmărește distribuția, în anumite poziții contextuale, a unor foneme, în general se încearcă, în limita informațiilor de care dispune autorul, stabilirea poziției în sistem a faptelor de limbă potrivit capacității lor de circulație. Iată cîteva

---

[1] Mircea Seche, *op. cit.*, I, p. 107, efectuînd un control al acestor rezultate, arată că sînt inexacte, că nu reflectă situația etimologică reală înfățișată în dicționar. Elementele latine sînt peste 45% din termenii înregistrați, pe cînd cele slave, sub 35%.

[2] D. Macrea, *Circulația cuvintelor în limba română*, în *Transilvania*, anul 73 (1942), nr. 4, p. 268-288; vezi și *Probleme de lingvistică română*, Ed. Științifică, București, 1961, p. 40-41.

[3] Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Ed. Acad. R.P.R., București 1954, p. 48-59.

[4] Cf. Al. Rosetti, *Bogdan Petriceicu-Hasdeu și studiul limbii române*, în Limba română, XII, 1963, nr. 5, p. 461.

exemple. La cuvîntul *bade*, popular prin excelență, notează că în volumul de doine și strigături al lui Jarnik și Bîrsanu ne întîmpină de „peste 150 de ori, afară de formele cele deminutivale”, iar la *asemenea* menționează că apare de patru ori într-o fabulă de Donici. Pornind de la un fragment din *Legenda Sfintei Vineri* (editat în *CB*, II, 154), constată că frecvența pronumelui *acel* este mult mai mare decît a lui *acest*: „În adevăr, în gura poporului circulațiunea lui *acel* cu diferitele lui varianturi față cu circulațiunea lui *acest* cu varianturile lui este cam de 7 către 3 și poate chiar mai mare. E de observat, în treacăt, că la Plaut *ecc-illum* (= *acel*) ne întîmpină de vro șapte ori, pe cînd *ecc-istum* (= *acest*) abia dacă va fi de vro două” (v. *acel*).

Frecvența superioară a lui *acela* (cu *-a* deictic) în comparație cu *acel* este explicată prin preferința românei de a postpune pronumele adjectiv față de nume: „în graiul românesc însă, fiind o tendință foarte pronunțată de a postpune elementele pronominale, de aci urmează că circulațiunea lui *acel* e rară în comparație cu a lui *acela*. În limba veche *acela* uzurpă adesea locul lui *acel* pînă și denaintea numilor” (v. *acel*).

Chiar la începutul *Dicționarului* (sub *a*), Hasdeu arată că în română numărul cuvintelor care încep cu *a-* este extrem de mare în raport cu alte limbi, ocupînd „materialmente a zecea parte din întregul vocabular”. Observă, în continuare, că, din 135 de cuvinte dintr-un scurt fragment din Cantemir, 19, deci circa 1/7, au *a-* la inițială, iar din totalul de 79 de cuvinte dintr-un text din Jipescu, 15 încep cu *a-*, adică mai bine de 1/5.

Despre cuvintele cu *b-* la inițială afirmă că majoritatea lor sînt „de origine turanică și de cea slavică”, circulînd rar în română. „Cuvintele curat latinești [cu *b-*], în genere foarte circulătoare, […] formează abia vro cincizeci de familii. Inițialul *b-* este sărăcăcios atît în vocabularul latin cît și-n cele romanice occidentale; la români însă el este bogat prin mulțimea elementelor străine, unele foarte trebuincioase” (sub *b*).

Metoda cercetării frecvenței și distribuției fonemelor în diferite poziții ale contextului, pe care Hasdeu a intuit-o așa de clar, este larg folosită astăzi în fonologie.

De cele mai multe ori, observațiile privind circulația unui cuvînt, a unui sens, a unei construcții sintactice se reduc la aprecieri generale. Termeni de calificare ca *rar*, *des*, *răspîndit*, *cunoscut*, *întrebuințat*, *frecvent*, *circulător* etc., precedați de adverbe de comparație, apar permanent în paginile operei. Astfel, aflăm că *bádiu* e „mai rar” în circulație decît *bade*, că *barac*, termen de vînătoare, „pare a fi foarte răspîndit”, că *acău* e un „cuvînt aproape necunoscut” în Moldova și în Muntenia, că *acia* e mult mai des decît *aci*, că *acresc* e o „vorbă rar întrebuințată” fiind înlocuită prin „compusul năcresc”, că *balegă* e foarte frecvent în *Biblia* de la 1688 spre deosebire de alte texte vechi, că verbul *a băga* determinat de un complement cu *la* e mai rar decît determinat de complementul cu *în* etc. Despre arhaismul *acicea* adv., foarte frecvent în textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, notează că „ar fi anevoie a reproduce măcar a zecea parte de prin pasagele care îl conțin”. Exemple de acest fel pot fi date încă nenumărate. Toate dovedesc din plin că Hasdeu, nu numai că a formulat teoretic „principiul circulației” în limbă, ci a fost și preocupat în permanență, în cursul elaborării *Etymologicului*, de a aplica practic, la toate compartimentele limbii, geniala sa descoperire.

Hasdeu nu și-a impus norme lexicografice unice, pe care să le aplice cu consecvență în tratarea întregii materii a *Dicționarului*. Articolele sînt organizate în mod foarte diferit unele de altele, în funcție de aspectele particulare ale cuvîntului care trezesc interesul special al autorului. La unele articole accentul cade pe etimologie, la altele pe valorile semantice sau pe diversitatea morfologică, a combinațiilor sintactice, ori a asocierilor con-

textuale, la altele pe raporturile de sinonimie, antonimie etc., pe bogăția de expresii, locuțiuni, proverbe, pe frecvența în textele vechi, pe fapte extralingvistice etc. De exemplu, la *aghiuță*, Hasdeu urmărește în special etimologia cuvîntului, pe *agonisesc* îl studiază în raport cu sinonimele *cîștig*, *dobîndesc*, *capăt*, la *agru* stăruie asupra întrebuințării lui în textele arhaice, la *aguridă* îl interesează prezența cuvîntului într-un proverb, la *agust* accentul cade pe deosebirea față de literarul *august*, *Agachi* atrage atenția prin expresia *înghite*, *Agachi!*, *afum* e deosebit, prin citate, de *fumeg*, și, ca și numele topic *Afumați*, îndreaptă interesul spre practica *afumării* contra ciumei.

Articolele mai lungi sînt tratate de obicei pe secțiuni, spațiul fiecăreia fiind determinat de asemenea de anumite preferințe ale autorului. Cele patru secțiuni ale lui *apă*, de exemplu, cuprind mai întîi prezența cuvîntului în opt ghicitori, apoi în 61 de proverbe, zicători și locuțiuni (unele explicate prin comparație cu corespondentele din alte limbi), în numeroase datini și credințe populare, ultima secțiune privind cîteva observații de natură lingvistică. Adverbul *apoi* este conceput tot în patru secțiuni: fără prepoziție, cu prepoziție, construcția adjectivală *de apoi* și observații lingvistice (se indică variantele *apăi*, *păi*, *poi*, *apoia*). Verbul *apropia* este studiat în relațiile sintactice pe care le contractează, adică cu acuzativul, cu dativul, cu prepozițiile *de*, *la*, *către*, *spre*, *în preajma*. La verbul *apleca*, după ce se indică etimologia, se expun, cu citate, sensurile de „pencher”, „allaiter” și „avoir mal au coeur”. La *acru* se insistă asupra compuselor cu *lapte*, *piatră*, *apă*, *măr*, *varză*, *poamă*, *brînză*, ilustrate prin citate din folclor și din limba vorbită. În fine, *argea* e urmărit ca termen tehnic în țesătorie, în arhitectură, în plutărit, cea mai mare parte a articolului fiind consacrată însă explicării provenienței autohtone a termenului.

Dicționarul abundă în material de limbă vorbită și populară. Numărul proverbelor, al zicătorilor și locuțiunilor este extraordinar de mare. Numai în articolul închinat basmului sînt înșirate 228 de construcții metaforice frecvente în limba basmelor. În acest scop, textele lui Anton Pann și colecțiile de folclor sînt folosite la maximum.

Articolele numelor de instrumente, de animale și plante, de obiceiuri și credințe populare, de culori, de boli etc. sînt, uneori, încărcate de amănunte, mai apropiate sau mai îndepărtate de cuvîntul-titlu, proprii studiilor onomasiologice. De exemplu articolul *albină* este, din acest punct de vedere, o adevărată colecție de terminologie apicolă: *muscă*, *biză*, *bîză*, *matcă*, *albină lucroaie*, *împărătească*, *trîntor*, *lăutar*, *bînzar*, *bărzăun*, *ulei*, *stup*, *știubei*, *coșniță*, *urdiniș*, *căptar*, *căptălan*, *fagur*, *strediia*, *boatcă*, *trepce*, *preci*, *prisacă*, *stupină*, *temnic*, *stupar*, *prisăcar*, *retezare*, *trîntorit*, *bătut*, *custură*, *părvac*, *paroi*, *buhai*, *roiniță*, *sfîrlac*, *cățelit*, *păstură*, *plămadă*, *hoștină*, *jintiță*, *băbaș*, *mid*, *bîzăie*, *bombănește*, *zuzăie*, *vîjăiește*, *sbîrnăie*, la care se adaugă o mulțime de derivate (nume comune sau proprii). Sub *acrum* se înșiră 36 de nume populare de boli, după care se dă o lungă și amănunțită rețetă de vindecare a aftei la copii.

O caracteristică a *Etymologicului* constă în importanța pe care autorul o acordă gramaticii. Imediat după cuvîntul-titlu se indică partea de vorbire la care aparține (substantiv, adjectiv, verb etc.), domeniul terminologic (nume de persoană, nume de loc etc.), genul, uneori forma articulată și numărul la nume, participiul și infinitivul la verbe. Cîteva titluri sînt consacrate exclusiv elementelor gramaticale: articolul și pronumele *al*, *a*, pronumele *acesta*, *acela*, *alt*, formele verbale de auxiliar *a*, *aș*, prepoziția *a* (și *de a*), emfaticul *-a*, adj. *alde* etc.

Aspectele morfologice și sintactice, mai ales ale verbelor, reprezintă o preocupare majoră a autorului în organizarea materialului. Sînt relevate și explicate, în cursul artico-

lelor, o mulțime de forme arhaice, regionale sau din dialectele sudice, construcții prepoziționale, diferite îmbinări sintactice caracteristice. (Vezi, de exemplu, formele de imperativ și de perfect ale verbului *aduce*, formele dialectale ale lui *aduna*, compusele cu diverse prepoziții ale adv. *afară*, formele, valorile și îmbinările sintactice ale verbului *apuca* etc.).

Nevoia de a studia în profunzime faza arhaică a limbii l-a determinat pe Hasdeu să editeze numeroase texte vechi ca: *Evangheliarul* lui Radu de la Mănicești, *Anonymus Lugoshiensis*, *Psaltirea românească* din 1577 a lui Coresi, *Cuvente den bătrâni* etc., toate acestea revendicîndu-i, alături de Cipariu, rolul de întemeietor al filologiei noastre. Preocupările sale pentru textele cu dificultăți se continuă, sub altă formă, în paginile *Etymologicului*. Evident, problemele spinoase ale interpretării și explicării particularităților de grafie, de datare, localizare, paternitate etc. ale documentelor vechi de limbă intră în atenția autorului de astă dată numai prilejuite de anumite caracteristici ale cuvîntului-titlu.

Intenționînd să trateze în articole aparte fiecare sunet-tip și, implicit, fiecare literă, Hasdeu ar fi realizat, dacă opera ar fi fost dusă pînă la capăt, nu numai o fonetică istorică, ci și o istorie a grafiei și ortografiei noastre, cu insistență specială asupra valorii fonetice a semnelor chirilice din scrierea veche. Astfel, sub *a* și *ă* se vorbește, între altele, de notarea lui *ă* și *î* (*î*) în diverse texte vechi, sub *aa* de valoarea fonetică a acestui dublet grafic în scrisori și documente din secolele al XVl-lea și al XVII-lea, pe alocuri se fac observații asupra notării africatelor, asupra literelor geminate, a lui *u* final etc.

Cu dovezi istorice și paleografice face conjecturi la unele fragmente de texte antice, corectează lecțiuni greșite ale unor editori moderni de documente vechi (vezi *Basarabă*, *Bălinești*) sau folclorice (vezi *alimon*), interpretează construcțiile dubioase din texte vechi (de ex. *agolsună*, notat ca substantiv în dicționarul de la Lugoj din sec. al XVII-lea, e disociat de Hasdeu în *sună a gol*). Grafiile, formele sau îmbinările sintactice surprinzătoare pentru epoca, regiunea sau textul în care apar sînt reproduse și în transliterație, uneori chiar și în facsimile, ca o garanție a autenticității (vezi *acept*, *acer*, *acum*, *acusat*, *acur*, *adamant* etc.).

Ceea ce conferă însă *Dicționarului* o indiscutabilă valoare filologică este mai ales cantitatea enormă de citate vechi reproduse interpretativ, cu un sistem propriu de transcriere, după tot felul de manuscrise și tipărituri. Pentru a evidenția diferitele trăsături specifice ale cuvîntului, privind forma, originea, îmbinarea sintactică, gruparea contextuală, echivalențele sau opozițiile semantice, răspîndirea teritorială, frecvența, Hasdeu întrebuințează metoda comparării citatelor. Sînt puse față în față citate din manuscrise și tipărituri, din limba vorbită și limba scrisă, din traduceri și texte originale, din texte aparținînd la epoci și la regiuni diferite etc.

În cazul citatelor din texte traduse, filologul atrage în comparație și corespondentele latine, slave sau grecești, relevînd calcurile, traducerile, adoptările directe etc.

Prin marea bogăție de citate, vechi sau noi, se realizează, în parte, caracterele multiple ale acestei opere. Lungimea lor nu coincide decît rareori cu limitele stricte ale contextelor suficiente pentru explicarea faptelor de limbă vizate. Uneori, citatele sînt fragmente de documente vechi sau documente întregi, părți din povești, poezii populare, descrieri de obiceiuri, de credințe, de meșteșuguri. Conținutul lor bogat și atît de divers, prin care e atras interesul variat al lectorului, împiedică pe autor să le trunchieze, așa cum i-ar fi impus un dicționar obișnuit. Deseori Hasdeu comunică prin citate și alte cunoștințe decît cele legate cu strictețe de cuvîntul din titlu, stîrnește curiozitate și interes nu numai pentru

lingvistică și filologie, ci și pentru alte domenii ale științei și culturii. Comentariile, reflecțiile și aprecierile sale încadrează fragmentele ilustrative într-o compoziție cu caracter științific, dar și literar totodată, încît opera, în ansamblul ei, devine cu adevărat „o carte de lectură".

Reconstituind bibliografia izvoarelor, pe care Hasdeu intenționa să o publice la finele ultimului tom, constatăm că *EMR* se sprijină, în primul rînd, pe toate marile monumente de limbă română (originale și traduceri, manuscrise și tipărituri) de la origini pînă către sfîrșitul secolului al XIX-lea. Astfel, pentru limba veche au fost excerptate, între altele, *Psaltirea Scheiană*, *Codicele Voronețian*, *Codicele Sturdzan*, *Palia de la Orăștie*, textele lui Coresi, ale lui Varlaam, Silvestru, Radu de la Mănicești, Simion Ștefan, Dosoftei, Ioan din Vinți, *Biblia* de la 1688, *Pravilele* din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, cronicile lui Moxa, lui Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Ion Neculce, Radu Popescu, N. Muste, Enache Cogălniceanu, operele lui Cantemir, actele, scrisorile, documentele etc. publicate în *Cuvente den bătrâni*, în *Uricarul* lui Codrescu, în *Arhiva istorică a României*, în *Magazinul istoric* etc. sau păstrate în manuscris la Arhivele statului, la Academia Română, în colecții particulare, în arhivele unor biserici si mînăstiri. O mare parte a materialului de limbă veche a fost transcrisă de Hasdeu însuși direct de pe manuscrise sau de pe tipăriturile originale, după sistemul său propriu de interpretare a grafiei chirilice.

Pentru limba modernă, nu lipsesc din *Dicționar* cărturarii Școlii ardelene, Zilot, Văcăreștii, Beldiman, Conachi, Stamati, Țichindeal, Eliade, Pralea, Baronzi, Alexandrescu, Donici, Pann, Bolintineanu, Negruzzi, Alecsandri, Bălcescu, Filimon, Odobescu, Creangă, Caragiale, Delavrancea, Vlahuță și mulți alți autori ale căror scrieri se publicaseră în revistele vremii.

Citatele din folclor sînt alese din colecțiile lui Alecsandri, G. Dem. Teodorescu, Jarnik-Bîrsanu, Pompiliu, Bibicescu, Sbiera, Baican, Hodoș, Mangiucă, Ghibănescu, Sevastos, Marian, Burada, Ispirescu, Caranfil ș.a., ca și din materialele tipărite în periodicele epocii și din cele adunate prin ancheta dialectală. Mulțimea de citate din folclor reproduse în *Etymologicum* constituie o adevărată antologie de literatură populară, în care poezia, numai în volumul I, e reprezentată prin 3 700 de versuri.

O veritabilă colecție, de un interes excepțional, alcătuiesc și materialele de etnografie, extrem de variate (obiceiuri, tradiții, credințe, vrăji, descîntece, medicină populară etc.), culese din texte vechi sau noi, din lucrări speciale ale unor cercetători, dar mai ales din scrisorile corespondenților.

Faptele de aromână și de istroromână îi sînt cunoscute lui Hasdeu prin lucrările lui Kavallioti, Bojadži, V. Petrescu, Miklosich, Ion Maiorescu, I. Caragiani, T. Burada, Dr. Obedenaru.

Comparațiile cu alte limbi se bazează, de multe ori, pe cunoștințele proprii ale renumitului poliglot. Referințele directe la sursele lexicale ale altor idiomuri au în vedere operele de primă mărime. Spre exemplificare, remarcăm trimiterile la Tommaseo pentru italiană, la Godefroy și Littré pentru franceză, la Hahn, Xylander, P. Lagarde, Camarda, Dozon, G. Meyer pentru albaneză.

Indoeuropenist, slavist, balcanist, Hasdeu utilizează familiar bibliografia disciplinelor respective, bogăția extraordinară a trimiterilor vădind o erudiție și o putere de asociere fără egal în epocă. Se adaugă la acestea un volum uriaș de referințe la științele contingente cu lingvistica sau legate de aceasta indirect, prin raportul dintre noțiune și cuvînt. Istoria, arheologia, literatura, psihologia, artele, dreptul, economia politică, istoria religiilor și a

miturilor, științele naturii, geografia sînt domenii la care marele savant recurge mereu, fiind la curent cu rezultatele cele mai noi ale cercetărilor.

În domeniul etimologiei, geniul lui Hasdeu s-a manifestat larg, sub toate laturile. Contribuțiile sale teoretice și practice la studiul originii componentelor limbii române sînt fundamentale pentru lingvistica noastră și reprezintă partea cea mai importantă din întreaga sa activitate științifică.

Etimologiile lui Hasdeu sînt elaborări ale erudiției și ale fanteziei, atribute atît de necesare, laolaltă, omului de știință superior. Criticii au relevat îndeosebi erorile unora dintre construcțiile sale etimologice, uitînd adesea uriașele rezultate pozitive obținute de el în acest domeniu. Erorile însele poartă, cu tot paradoxul, pecetea geniului său.

Atras spre studiul etimologiei prin preocupările sale de istorie, Hasdeu era la început destul de rezervat în exprimarea punctului de vedere personal asupra originii unui cuvînt, din cauza caracterului complex al acestei discipline lingvistice. El a ajuns însă repede nu numai la elucidarea etimologică a unui mare număr de cuvinte, ci și la formulări de metodă dintre cele mai importante, întru totul valabile și astăzi.

În *EMR*, Hasdeu acordă etimologiei un spațiu întins, justificat de sensul foarte larg pe care îl dă, chiar de la început, termenului ca atare: „Mai pe scurt, derivațiunea sintactică, ca și cea fonetică, ca și cea ideologică [= semantică, n.n.), ca și cea morfologică, toate sînt deopotrivă etimologie” (I, p. XXl). Cu alte cuvinte, „a face etimologie” înseamnează, după concepția lui Hasdeu, a explica proveniența oricărui fapt de limbă, indiferent de domeniul căruia îi aparține: fonetică, gramatică, lexic. Etimologia „reprezintă în genere *derivațiunea* în oricare ramură a științei limbei” (I, p. XXIII).

În alt loc, aceeași chestiune este pusă în termenii filozofici ai raportului dintre cauză și efect, subliniindu-se, totodată, interdependența dintre compartimentele limbii manifestată la analiza etimologică: „Oriunde linguistul nu se mulțumește de a înregistra un fapt, ci caută a stabili raportul între o cauză și un efect, fie pe terenul sonurilor, fie pe al formelor gramaticale, al sintaxei, al semnificațiunilor, al cuvintelor etc., iar generalmente cauzele și efectele se împletecesc pe toate aceste terenuri, uneori abătîndu-se chiar peste sfera linguisticei, – el face etimologie” (I, p. XXII).

În acord cu această semnificație vastă a conceptului de etimologie, în paginile *Dicționarului* ne întîmpină încontinuu aprofundări de ordin istoric privind originea nu numai a cuvintelor, ci și a sunetelor, a formelor gramaticale, a elementelor derivative, a construcțiilor sintactice.

Indoeuropenist și neogramatic, Hasdeu consideră, pe bună dreptate, că în lingvistica comparativ-istorică sfera conceptului de etimologie trebuie lărgită prin includerea r*econstrucției lingvistice*, aspect al etimologiei: „Etimologia actuală cea adevărat științifică […] trebui să tindă a fi *reconstructivă*, adecă a găsi pentru fiecare fenomen, întru cît el este diferențiat în mai multe exemplare, cîte un prototip comun, rezultînd din corelațiunea divergințelor” (I, p. XXIII).

Deși în fonetică rezultatele reconstrucției sînt de mai mare siguranță decît în morfologie și vocabular – ceea ce a făcut ca în lingvistica epocii această metodă să fie absolutizată de unii la domeniul fonetic (de exemplu Brugmann) – Hasdeu susține aplicarea reconstrucției la toate sectoarele limbii. Mai mult, el găsește utilitatea acesteia și în studiile de etnografie și de folclor comparat, „unde, aproape în același mod [ca în lingvistică, n.n.], printr-o riguroasă alăturare a literaturelor poporane sau a obiceielor, se pot reconstrui prototipurile lor” (I, p. XXXIII). Referindu-se direct la *EMR*, Hasdeu precizează că

unul din țelurile pe care le urmărește în această operă este „a face etimologie în sensul științific al cuvîntului, lămurind prin metoda comparativă, întrucît e cu putință, nu numai originea vorbelor române ca materie, ca formă, ca sens, ca propozițiune, dar totodată sorgintea credințelor sau obiceielor exprese prin acele vorbe" (I, p. LIX).

Rezultatele reconstrucției lingvistice nu sînt, după opinia lui Hasdeu, nici *ipotetice*, dar nici *exacte*, ci întotdeauna *aproximative*. Cu cît acestea se bazează pe o mulțime mai mare de fapte comparabile reale, cu atît probabilitatea de a fi adevărate (și deci exacte) devine mai mare: „Etimologia, în opera sa de a reconstrui prototipurile, ajunge la un grad de aproximațiune cu atît mai înalt, cu cît comparațiunea cea metodică se exercită asupra unui număr mai mare de fenomene înrudite" (I, p. XXVIII).

Prin acest principiu teoretic se justifică stăruința permanentă a autorului *Etymologicului* asupra laturii cantitative a faptelor, preocuparea lui de a lărgi la maximum cercul în care pot fi incluse, prin materialul comparativ util reconstrucției, limbi aparținînd la cele mai diverse familii sau grupuri. Hasdeu compară formele aproximative rezultate din reconstrucția lingvistică cu termenii-medii către care converg cifrele concrete ale statisticii în economia politică, și unele și altele fiind „unități colective" necesare în planul abstract al elaborării legilor lingvistice, respectiv economice.

Arătînd limitele reconstrucției, el stăruie și asupra inaplicabilității acestei metode la o mulțime de cazuri obscure, deosebindu-se, prin linia de mijloc, prudentă față de reconstrucție, atît de lingviștii care absolutizau valoarea acestui principiu metodologic (Aug. Schleicher, Fick ș.a.), cît și de cei care, sceptici, îl minimalizau sau îl ignorau cu totul.

În vederea cercetării etimologice practice, Hasdeu a formulat, în cursul polemicii cu Cihac, o serie de criterii, în spirit neogramatic, întru totul valabile încă și astăzi, care trebuie să stea la baza unei etimologii cu adevărat științifice. Astfel, el cerea etimologului să cunoască tot ce s-a scris despre originea cuvîntului dat, să urmărească în texte istoria formelor și a sensurilor cuvîntului, să reconstituie, prin comparația variantelor, forma și sensul primitiv, să țină seamă cu severitate de acțiunea legilor fonetice specifice fiecărei limbi atrase în comparație, să apeleze la analogie pentru cazurile particulare, să argumenteze cu fapte istorice direcția împrumuturilor dintr-o limbă în alta.

În cursul *Dicționarului*, Hasdeu invocă aceste criterii ori de cîte ori e pus în situația de a respinge ca nefundată o etimologie propusă înainte de el. Luînd în seamă cercetările etimologice întreprinse de alții înaintea sau în timpul său, citează sursele exacte, cu cea mai mare probitate științifică, pentru cele acceptate în *Etymologicum*, aducînd dovezi noi în sprijinul acestora sau corectîndu-le.

Pentru o etimologie proprie ridică de obicei, cu o erudiție extraordinară, un uriaș edificiu de argumente, angrenînd elemente comparative din limbile romanice, balcanice, slave și germanice, urcînd, în cazurile necesare, cu o mare putere asociativă și cu o fantezie uluitoare, în domeniul lingvistic indoeuropean. Evident, la toată această grandioasă arhitectură pur filologică se adaugă o impresionantă abundență de date și informații privind disciplina științifică de care aparține cuvîntul respectiv prin realitatea obiectivă pe care o denumește. Întreaga construcție etimologică hasdeiană, chiar dacă uneori e o pură eroare, devine impunătoare, incită spiritul, ațîță curiozitatea, e o delectare a inteligenței, degajă un farmec aproape poetic.

Am arătat deja că la Hasdeu obiectul cercetării etimologice este „orice fel de derivațiune", fonetică, morfologică, sintactică, lexicală, semantică, incluzîndu-se chiar și folclorul și mitologia. De aceea, el se ocupă în *Dicționar* nu numai de originea numelor

comune, de persoane și de locuri, ci și de proveniența elementelor fonetice (*ă*, *î*) și de morfologie (articolul, pronumele demonstrativ, formele lui *a avea*, deicticul -*a* etc.), a construcțiilor sintactice, a particulelor derivate (prefixe, sufixe), a sensurilor, de originea unor motive folclorice, a obiceiurilor, a credințelor populare etc.

S-a observat[1], cu dreptate, că Hasdeu urmărește originea multor cuvinte în legătură directă cu realitatea obiectivă pe care acestea o exprimă, preconizînd astfel binecunoscuta metodă „cuvinte și lucruri” (Wörter und Sachen), aplicată, cam în aceeași vreme, de Hugo Schuchardt, ceva mai tîrziu de R. Meringer, G. Baist ș.a., iar la noi de G. Giuglea[2]. Metoda constă în folosirea datelor extralingvistice pentru explicarea faptelor de limbă. La Hasdeu, aplicarea ei, chiar și intuitivă, decurge firesc din concepția că *Dicționarul* trebuie să aibă un caracter multilateral. De exemplu, la cuvinte ca *acăț*, *acrum*, *adămască*, *aghiuță*, *aglică*, *ală*, *alemesc*, *alimori* etc. se ține seamă de particularitățile „lucrurilor” pentru explicarea etimologică. Asupra caracteristicilor realității exprimate se insistă și la termenii care denumesc unelte, obiceiuri, dansuri, jocuri de copii etc. Numeroase întrebuințări figurative ale cuvintelor sînt explicate, de asemenea, prin trăsăturile specifice ale „obiectelor”. Probabil că prin atenția deosebită acordată „lucrului” se justifică și procedeul disocierii în articole de sine stătătoare ale sensurilor mai importante (dar și mai îndepărtate față de cele fundamentale), legate de domenii speciale.

Hasdeu a văzut la proporțiile adevărate capacitatea derivativă a limbii noastre. Înainte de a căuta etimonuri în latină sau în limbile de împrumut, el a preferat explicarea derivatelor prin criterii interne. Din punct de vedere etimologic, în *EMR* cuvîntul nu este considerat izolat, ci în cadrul întregii sale familii de derivate și compuse, căci la cuvîntul de bază se indică derivatele existente, iar în cadrul articolelor închinate acestora se face trimiterea la cuvîntul primitiv, arătîndu-se, de multe ori, și modul lor de formare.

Analiza derivatului, prin restituirea primitivului, este, uneori, surprinzător de interesantă. De pildă, Hasdeu consideră corect că formele *băiețoi*, *băiețel*, *băiețică*, *băiețime* provin nu de la plural, ci de la singular (*băiat*), în ciuda prezenței lui *ț* dinaintea sufixelor. Cu greu se pot găsi în cele trei volume ale *Etymologicului* exemple de derivate sau compuse explicate greșit. Aplicînd cu atîta stăruință principiul etimologiei interne, Hasdeu, care sesiza ca nimeni altul mijloacele proprii de dezvoltare a vocabularului românesc, ni se dezvăluie prin una din laturile cele mai realiste ale laborioasei sale activități științifice.

În legătură cu cercetarea structurii etimologice a vocabularului românesc, un principiu de metodă se degajă din studiul despre „amestecul limbilor”. Adept al teoriei limbilor mixte, Hasdeu distinge între *amestecul primar* și *amestecul secundar*, arătînd că cel dintîi presupune cu necesitate contopirea a două popoare diferite care, prin bilingvism, ajung la o „limbă nouă”, pe cînd cel „secundar” este accidental, privește receptarea influențelor, a elementelor externe, care nu modifică structural limba. Amestecul primar are loc în epoca de formare a limbii și este singurul de importanță *genealogică*, rezultat „dintr-o îndelungată bilinguitate a unei poporațiuni compuse din două neamuri pe cale de a deveni un singur popor” (I, p. XLII). Cele două idiomuri intră în „amestecul primar” în proporții diferite, determinate de anumiți factori, ca numărul și gradul de cultură a populațiilor contopite și gradul de rudenie a limbilor respective.

[1] Cicerone Poghirc, *B. P. Hasdeu, lingvist și filolog*, Ed. Științifică, București, 1968, p. 145.

[2] Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție, metode, curente*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1962, p. 70 ș.u.

Rezultă de aici că, în cazul nostru, latina, fiind într-o situație privilegiată, s-a impus ca limbă unică în Dacia, după ce în sistemul ei pătrunseseră numeroase elemente autohtone. Într-adevăr, influența substratului, care, după concepția lui Hasdeu, a fost foarte puternică, a afectat nu numai lexicul, ci și gramatica și fonologia, pe cînd celelalte influențe s-au mărginit mai cu seamă la vocabular.

Elementele autohtone sînt tratate în *Etymologicum* întocmai ca cele latinești, pe cînd cele datorate influențelor slavă, maghiară, turcă, neogreacă, posterioare epocii de formare a limbii noastre, sînt considerate, în fiecare caz în parte, adaosuri care nu au modificat structura de ansamblu a românei, la fiecare dintre ele făcîndu-se precizări în legătură cu epoca și împrejurările pătrunderii lor, cu utilitatea și viabilitatea lor în limbă, cu răspîndirea teritorială, uneori cu frecvența, cu forța lor în concurența sinonimică, cu aspectul stilistic de care aparțin, în general cu trăsăturile pe care le implică „adaosurile” externe.

Deși s-a sprijinit mult pe lucrările latiniștilor, dicționarul lui Laurian și Massim și operele lui Cipariu, ca și *Lexiconul de la Buda*, fiind o sursă de prim rang pentru *EMR*, Hasdeu nu a căzut niciodată în exagerările premeditate ale acestora, păstrînd un spirit critic obiectiv în toate cercetările sale. Pasiunea pentru adevărul științific, neumbrit de interese și prejudecăți străine științei, l-a ferit și de exagerările orientării lingvistice antilatiniste, care ridica la proporții ireale aportul influențelor externe (slavă, maghiară, turcă) la constituirea limbii române. Polemica cu Cihac și, mai ales, criticile, uneori foarte aspre, pe care și în paginile *Dicționarului* le adresează unor lingviști și istorici străini, sînt elocvente în această privință.

Elementele autohtone, care reprezintă terenul cel mai nesigur al etimologiei românești, dar și cel mai pasionant pentru Hasdeu, sînt tratate în *Etymologicum* pe spații foarte întinse. Din lunga listă[1] de termeni băștinași studiați de el, apar în *EMR*: *abeș*, *Abrud*, *abur*, *aghiuță*, *aidoma*, *ală*, *alac*, *aldan*, *andilandi*, *argea*, *Argeș*, *(de)avalma*, *băl*, *bălan*, *bară*, *barză*, *Basarab*, *bască*, *bașardină*, *batal*, *cot* (în *Barba-cot*), *hojma*, *maldac*, *Mehadia*, *năsărîmbă*, *Sarmisegetusa*. Numeroase alte cuvinte traco-dace sînt cercetate în *Istoria critică*, în *Columna lui Traian* și în *Cuvente den bătrăni*.

După concepția lui Hasdeu, contribuția substratului în „amestecul primar” al românei trebuie căutată nu numai în lexic, ci în toate compartimentele limbii. Astfel, din domeniul foneticii, el atribuie substratului vocala *ă*, diftongarea lui *e* și *o* sub accent, palatalizarea labialelor. În alte lucrări, vorbește pe larg de rotacismul lui *n* intervocalic, de *r̄* (forte) din româna veche etc. Probleme de gramatică de felul postpunerii articolului sau al omonimiei genitivului cu dativul etc., tratate pe larg în studii speciale, sînt reluate, în treacăt, și în *EMR*. De altfel Hasdeu considera că în gramatică (mai ales în sintaxă) urmele dace sînt foarte puternice.

Nu toate rezultatele cercetărilor lui Hasdeu asupra elementului autohton sînt acceptate astăzi, dar nici unul dintre savanții care i-au urmat nu a adus o contribuție pozitivă mai mare decît el la cunoașterea acestui domeniu.

Ca metodă de lucru, Hasdeu folosea comparația cu albaneza (asupra căreia era bine informat), nu ca să explice un împrumut reciproc, ci ca să reconstruiască prototipurile în traco-dacă. Absența corespondentelor albaneze nu-l împiedica să considere unele cuvinte ca provenind din substrat. Raportările la armeană, la limbile celtice, iraniene, baltice, slave etc. sînt foarte frecvente în studiile lui Hasdeu asupra urmelor autohtone din română.

[1] Vezi Cicerone Poghirc, *op. cit.*, p. 174-176.

I.a albaneză, în mod special, se referă și pentru unele elemente latine, pornind de la faptul că această limbă a suferit, de timpuriu, o puternică influență latină. Tîrziu, spre sfîrșitul vieții, după ce aprofundase o mare cantitate de concordanțe româno-albaneze, Hasdeu a ajuns să accepte și ideea, care circula deja, că raporturile atît de strînse dintre cele două limbi se explică printr-o „intimă veche conlocuire” a populațiilor respective.

Hasdeu este considerat, pe bună dreptate, și cel dintîi mare slavist al nostru. Cunoscător al limbilor slave moderne și al slavei vechi, el a publicat, cu traducere și comentarii istorice, filologice și lingvistice, numeroase documente slave privind istoria și cultura românească, fiind cel dintîi care a studiat cuvintele românești din astfel de documente aflate pe teritoriul țării noastre.

S-a ocupat în mod special de slava utilizată oficial în țările românești, a examinat numeroase aspecte ale influenței slave asupra românei, a încercat să stabilească cu exactitate domeniul lingvistic slav din care s-au făcut împrumuturi în română. Astfel, el a distins împrumuturile din bulgară de cele din sîrbo-croată sau din polonă, rusă, ucraineană, iar pe toate acestea de cele din slava veche. Hasdeu a văzut corect și rolul de intermediar al slavei vechi pentru unele împrumuturi grecești din limba noastră.

În *EMR* ne întîmpină numeroase cuvinte atribuite prin etimologie influențelor maghiară, turcă și neogreacă. Hasdeu insistă asupra epocii și cauzelor care au favorizat pătrunderea acestor elemente în română, face observații în legătură cu circulația, cu valoarea lor stilistică, cu sferele terminologice din care fac parte etc. Principiile metodologice privind studierea lor sînt remarcabile. De exemplu, constată că prin turcă au pătruns în română unele cuvinte din arabă (în general orientale), că elemente turcești au intrat și prin intermediu sîrbo-croat sau bulgar, că cele din greacă nu trebuie tratate în bloc, ci distinse în neogrecești, bizantine și vechi grecești, că cele turcești propriu-zise trebuie deosebite de cele cumane. Mai mult, Hasdeu arată că, în conglomeratul lingvistic balcanic (în care sînt atrase uneori și limbi din vecinătatea de nord a Balcanilor), româna s-a manifestat în cursul istoriei nu numai ca idiom pasiv, receptînd influența celorlalte, ci și activ, influențînd la rîndul ei limbile din jur. Astfel, cuvinte ca *arămie*, *băcie*, *buciniș*, *bunică* etc. au intrat din română în bulgară, *baci*, *berbece*, *păcurar* au pătruns și în maghiară, *bantă* în ucraineană și în sîrbă, *balț* în ucraineană, *bale* în sîrbă, *baieră* în polonă, numeroase cuvinte păstorești au ajuns din română și în idiomurile slave de nord și de nord-vest, precum și în cele de sud.

În general, bizuindu-se pe fapte de istorie socială și de istorie a limbii, Hasdeu încearcă să precizeze sensul migrației, dintr-un idiom în altul, a cuvintelor din fondul comun balcanic.

În privința valabilității soluțiilor etimologice din *Etymologicum*, s-a arătat[1], printr-o comparație cu *Dicționarul Academiei* editat de Pușcariu (*DA*) și cu cel al lui I.A. Candrea (*CADE*), că, pentru circa 80% din cele 150 de cuvinte-bază antrenate în comparație, Hasdeu a dat etimologii bune, acceptate în dicționarele ulterioare.

Un procent asemănător se obține și din comparația etimologiilor cuvintelor-bază din primul volum al *Etymologicului* cu cele corespunzătoare din *Dicționarul limbii române moderne* (*DLRM*). Din 143 de etimologii din *EMR* I, 117 (se includ aici și etimonurile latinești diferite de la un dicționar la altul) se regăsesc în *DLRM*. Diferența de 26 este nesemnificativă, pentru că, în *DLRM*, pentru 8 cuvinte nu se indică nici o etimologie,

[1] Mircea Seche, *op. cit.*, p. 31-32.

pentru alte cîteva se trimite, nu ca în *EMR*, direct la greacă sau la ebraică, ci la un intermediar slav, iar pentru altele, în sfîrșit, nici etimologiile din *DLRM* nu sînt convingătoare (*aliman*, *aidoma*, *alac*, *aghiuță*). Evident, din *EMR* nu au putut fi comparate cuvintele arhaice și cele dialectale, iar din *DLRM* neologismele; cele două dicționare, fiind întocmite după criterii opuse, au în comun un fond lexical restrîns. Am procedat totuși la această comparație cu o anume intenție: ca să arătăm că exagerările sau erorile etimologice ale lui Hasdeu nu privesc decît rareori cuvintele din fondul elementar, de bază, cuvintele ușor de explicat din latină sau din limbile învecinate, ci pe acelea care, din cauza anumitor particularități de formă sau de conținut, se pretează greu sau nu se pretează de loc a fi raportate la un etimon cunoscut. Cele mai multe dintre aceste cuvinte, cu etimologii neconvingătoare la Hasdeu, sînt și astăzi în studiul lexicologilor.

Dar chiar și la aceste etimologii, primite cu rezerve sau, mai adesea, respinse sub eticheta de „neconvingătoare”, „eronate”, „fanteziste”, „aberante”, de către criticii care s-au ocupat cu asprime și ironie de opera lui Hasdeu, observăm că sînt sprijinite pe un material imens, pe o bază reală a faptelor, pe studiul amănunțit al modificărilor fonetice, gramaticale și semantice, pe comparația largă cu corespondente din alte limbi. Metoda lui Hasdeu în etimologie este, în general, complexă, determinată de o mare erudiție, de o putere asociativă rar întîlnită în știința noastră, de o imaginație de-a dreptul fascinantă. Prin urmare, acele studii etimologice ale lui Hasdeu care ajung la concluzii eronate trebuie judecate, după părerea noastră, prin laturile lor pozitive, cu atît mai mult cu cît numai pornind de la acestea cercetătorii de mai tîrziu au descoperit, în unele cazuri, soluțiile corecte. E un adevăr banal că pentru știință e mai utilă o cercetare temerară, chiar cu riscul unor concluzii greșite, decît abandonarea pesimistă a domeniului greu de explorat. În acest raport de superioritate trebuie privit Hasdeu față de cei care i-au contestat meritele științifice în lexicologie, ca și în alte ramuri ale lingvisticii și filologiei.

Am spus mai sus că întreaga arhitectură etimologică a lui Hasdeu nu este în afara datelor reale ale limbii. De aceea, pentru cuvintele de care nu dispune de material faptic suficient (de exemplu *abagiubă*, *aculm*, *bastara*, *baur*, *bădoacă* etc.), autorul nu se hazardează să le stabilească etimologia, ci, dimpotrivă, prudent, renunță de a stărui asupra lor. De asemenea, în numeroase cazuri, concluziile cercetării etimologice sînt simple presupuneri, sugestii pentru noi studii. Față de dicționarele de mai tîrziu, renunțările la etimologie sînt, în *EMR*, incomparabil mai rare.

Am cuprins în cercetarea noastră, întreprinsă din perspectivă lingvistică, numai o parte din mulțimea de aspecte sub care se înfățișează *Etymologicum Magnum Romaniae*. Am arătat în ce constă bogăția și varietatea listei de cuvinte, am insistat asupra inovațiilor de metodă, asupra importanței laturii filologice și etimologice etc., punînd în lumină caracterul complex al operei.

Am evitat comentarea discuțiilor care au avut loc la Academia Română în legătură cu elaborarea *Dicționarului*; scopul nostru a fost de a feri expunerea, limitată la analiza propriu-zisă a conținutului lucrării, de amănunte exterioare prea puțin interesante. Cu trecerea timpului, orice mare operă iese în afara sacrificiilor creatorului ei.

Chestiunile de folclor și de etnografie, reținute rareori în atenția noastră, pot constitui, împreună cu întregul material obținut de autor prin ancheta dialectală, obiectul unor studii speciale.

Ne-am oprit numai asupra părților pozitive ale *Dicționarului*, nu din prejudecata că opera ar fi lipsită de greșeli, ci pornind de la observația că acestea, luate în sens strict, sînt

neimportante, de o gravitate minimă. Din anumite puncte de vedere, „erorile grave", de care s-a vorbit atît de mult, sînt, după părerea noastră, aspecte pozitive ale activității științifice a lui Hasdeu. Am considerat abundența de fapte extralingvistice ca fiind, nu o limită a lucrării, ci în deplină concordanță cu caracterul ei propriu-zis.

Opera a fost elogiată la vremea ei atît în țară cît și în străinătate. Aprecierile lui Schuchardt, Ascoli, Gaston Paris, Musafia, somități ale lingvisticii epocii, o așază printre cuceririle de seamă ale romanisticii.

Ceea ce a impresionat întotdeauna la această lucrare sînt însă concepțiile îndrăznețe, planul grandios, curajul pentru o întreprindere științifică de atari proporții. Dacă ar fi fost terminat, acest *thesauros* ar fi conținut nu numai o cantitate enormă de cunoștințe lingvistice, de material adunat din texte și din graiurile vii și orînduit în legăturile firești pe care le implică cercetarea de dicționar, ci și un volum masiv de studii umanistice redînd inepuizabila gîndire științifică a marelui învățat. Nici un alt tip de operă nu-i putea sluji mai bine decît un dicționar ca pretext pentru desfășurarea nezăgăzuită a erudiției, a capacității de a apropia, prin punctele lor comune, atîtea domenii ale științei, a imaginației fecunde, a puterii de muncă ieșite din comun.

Scrisă într-o originală limbă literară, combinată din stilul științific cu cel artistic, cu îngrădirile unuia și libertatea celuilalt, cartea atrage și astăzi la lectura ei pe intelectualul rafinat ca și pe cel în plină formare. Filologii, folcloriștii, etnografii, istoricii, găsesc în paginile ei un tezaur de cunoștințe, nesfîrșite sugestii și, de multe ori, geneza atîtor teorii, ipoteze, soluții, explicații, devenite de multă vreme locuri comune în știință sau reluate și adîncite de urmași. Dar, mai presus de toate, oricine poate afla în această operă pe cărturarul de tip renascentist, care, ca un titan, s-a încumetat să cuprindă cu mintea lui întreaga istorie a culturii și civilizației poporului român.

GRIGORE BRÂNCUȘ

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Reeditarea dicționarului lui Hasdeu este extrem de dificilă din cauza numeroaselor și complexelor probleme de transcriere pe care le ridică. Dificultățile provin din natura însăși a operei: un dicționar istoric și popular elaborat într-o epocă de mari fluctuații ortografice și conținînd pentru aproape fiecare cuvînt-titlu citate ilustrative din texte (manuscrise și tipărituri) care aparțin la toate perioadele de evoluție a limbii române scrise. Se adaugă aci volumul impresionant de citate de limbă vorbită obținute prin intermediul corespondenților locali și, în sfîrșit, citatele din dialectele aromân și istroromân. Fiind vorba nu numai de o operă de lexicologie, ci și de filologie propriu-zisă, am considerat necesar să facem o distincție netă între citatele de limbă veche (sec. XVI-XVIII), pe de o parte, și cele de limbă modernă (sec. XVIII-XIX), inclusiv stilul explicativ al autorului, pe de altă parte. Hasdeu a fost un mare filolog în sensul strict al cuvîntului, cel dintîi care a aplicat la noi în mod științific metoda transcrierii interpretative a textelor vechi. De aceea, am găsit firesc să nu intervenim în felul său personal de interpretare a grafiei chirilice din citatele de limbă veche, așa cum el însuși nu a modificat transcrierea făcută de editorii altor texte vechi, utilizate în dicționar. Dacă am fi reinterpretat, în spiritul edițiilor actuale de texte vechi, modelul de transcriere al lui Hasdeu, ar fi însemnat să ignorăm ideile filologice ale autorului și să desconsiderăm unul dintre aspectele cele mai importante, cel filologic, ale acestei opere. Prin urmare, citatele vechi sînt reproduse în ediția noastră așa cum le-a transcris Hasdeu însuși (direct după manuscrise sau, în unele cazuri, după edițiile curente). Particularitățile de interpretare caracteristice sistemului său filologic sînt conservate cu fidelitate.

Astfel, am menținut întocmai nu numai pe *-u* și *-ŭ* final, pe *č*, *ž* etc., ci chiar și litera *â* (în citate din Coresi, Dosoftei, Varlaam etc.), pasibilă de a fi interpretată ca *ă*, *î* sau ca vocală intermediară între acestea două. De altfel, nu rare sînt locurile unde autorul susține necesitatea notării prin *â* a unei vocale mai închise decît *ă* și mai deschise decît *î*, vocală redată, după concepția lui, prin ѫ în alfabetul chirilic. De asemenea, am păstrat pe *ĭ*, cu semnul diacritic pentru scurtime, pentru că, după normele ortoepice actuale, litera *i*, prin care ar fi urmat să redăm pe *ĭ*, nota în numeroase cazuri o vocală nesilabică. Refacerea aspectului grafic inițial, cu *ĭ* (opus lui *i* silabic), prin procedeul invers, adică pornind de la criteriul pronunțării actuale a formelor din citatele lui Hasdeu, ar fi fost imposibilă în cazul în care am fi generalizat transcrierea cu *i* ca în ortografia de azi.

Am intervenit însă cu o singură modificare în reproducerea grafică a citatelor de limbă veche, transcriind pe *é* prin *ea* în toate cuvintele care se scriu și se rostesc și astăzi cu *ea* (de ex. *grétâ=greațâ*, *diréptâ=direaptâ* etc.) și menținîndu-l ca atare în toate cazurile în care nu mai corespunde astăzi unui *ea* (de ex. *nétede*, *socotéle* etc.), ca și în formele dispărute din limbă (de ex. *féce* etc.). Substituirea grafică la care am recurs își are explicația în faptul că Hasdeu însuși interpreta pe *é* ca *ea*, utilizînd însă semnul *é* potrivit normelor ortografice academice din jurul anului 1880. Cum nu există nici un citat de limbă veche în care să apară *ea*, înlocuirea operată în ediția noastră, a lui *é* prin *ea* în situația arătată, nu provoacă nici o confuzie, iar menținerea lui *é*, în celelalte situații

particulare, are avantajul de a apropia textul arhaic, cu respectarea întru totul a realității fonetice, de înfățișarea grafică actuală a limbii.

Am redat pe *ĭ* prin *i* și pe *â* prin *î* în citatele din cronicarii sec. al XVII–XVIII-lea (reproduse după ediția Kogălniceanu), din *Uricariul* lui Codrescu și din scrierile lui Cantemir, la care am adăugat cîteva lucrări de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea (*Critil și Andronius*, *Învățături* de Samuil Micu, *Gheografie* de Amfilohie), deoarece, la toate acestea nu există, prin generalizarea transcrierii cu *i* și *î*, pericolul confuziei de care vorbeam mai înainte.

În citatele din Cantemir am păstrat totuși pe *â* final, (*doaâ*), care apare extrem de rar.

Cuvintele reproduse după dicționarul român-latin (datat circa 1670 și numit de Hasdeu, care l-a și descoperit, *Anonymus Lugoshiensis*, iar după alții, mai tîrziu, *Anonymus Caransebesiensis*) au fost transcrise după normele stabilite de Hasdeu însuși în *Columna lui Traian*, 1884, p. 406-429, unde a publicat pentru prima oară o parte din acest dicționar. În cazurile în care am presupus o pronunție bănățeană, am conservat grafia originală (de ex. *amețală*, *agsĕr*, *albață*); la fel am procedat cînd Hasdeu notează pronunțarea între paranteze (*Agsun*, citește: *agĭun*).

Pentru citatele extrase din texte moderne (sec. al XIX-lea) și din colecțiile de folclor am adoptat norme unice de transcriere, identice cu cele aplicate în redarea textului explicativ al autorului. Aceste norme ni s-au impus prin modul cum am interpretat ortografia etimologică a epocii. Evident, înlocuirile grafice pe care le-am făcut nu afectează realitatea fonetică a formelor.

Trebuie precizat că textul lui Hasdeu conține numeroase inconsecvențe de ortografie; de ex. *ĕ*, care notează pe *ă*, apare deseori fără semnul diacritic: *e*, încît un cuvînt ca *rămîne* e scris fie *rĕmâne*, fie *remâne*. Am conservat însă toate dubletele sau tripletele grafice care exprimă posibile pronunțări diferite, de ex.: *păseri*, *pasări*, *păsări*; *întîmpină*, *întimpină*; *dentîi*, *dentăi*; *rădica*, *ridica*; *se asemenează*, *se asemănează*; *lebedă*, *lebădă*; *băuturi*, *beuturi*; *ziua*, *zioa*; *mănține*, *mînține* etc.

Iată sistemul de înlocuiri grafice pe care l-am aplicat:

â:î, cu excepția *român*, *românește*, *macedoromân*; *â:ă*, sub accent: *cîntâ* = *cîntă*, *dâ* = = *dă*, *menționâm* = *menționăm* (constant la p. 1 pl. prez. ind. și p. 3 sg. pf. s.), *adâst* = = *adăst*, *vâst* = *văst*, *alâmuri* = *alămuri*, *câi* = *căi*, *flăcâii* = *flăcăii*, *tigâile* = *tigăile*, *vâi* = *văi*, *Buzâu* = *Buzău*. În suf. *-ând* al gerunziului verbelor cu tema în *-i*, l-am redat prin *i*: *studiând* = *studiind*, *apropiând* = *apropiind*. La forme ca *alimânit*, *bâțul*, *înlânțuesc*, *remâșiță*, am preferat transcrierea lui *â* prin *ă*, deși nu este exclusă, pentru unele graiuri, și rostirea cu un *ă* mai închis. Am preferat formele actuale în cazul dubletelor *plântă* – *plantă*, *Orâștie* – *Orăștie*, *Mânicești* – *Mănicești*. În unele răspunsuri la *Chestionar* provenite de la corespondenți din Moldova, am păstrat pe *â* la finală de cuvînt, în cazul în care am avut certitudinea că notează un *ă* închis, specific graiurilor moldovenești.

ă: e, la finala substantivelor feminine cu tema în *-i*: *analogiă* = *analogie*, *bucuriă* = *bucurie*, *ciobăniă* = *ciobănie*, *plugăriă* = *plugărie*, *voiniciă* = *voinicie* etc. și la p. 3 sg. și pl. ind. prez. a verbelor cu tema în *-i*: *apropiă* = *apropie*, *taiă* = *taie*, *descriă* = *descrie*.

ă: î, în: *adînc*, *amîndoi*, *atîta*, *azvîrli*, *bîrfeală*, *blînde*, *ciocîrti*, *cîmpenească*, *cîmpie*, *cînd*, *cînească*, *cînta*, *cîntec*, *cîrăitură*, *cîrlanii*, *cîrpesc*, *cîrmuiesc*, *cîștiga*, *cît*(*e*), *cîtime*, *crîncen*, *crîng*, *crîșmăriță*, *decît*, *dîlmă*, *dobîndi*, *fărîmele*, *fîlfăind*, *fîntînă*, *frîncii*, *gîlcevire*, *gînd*(*i*), *gîrbovit*, *hîrdău*, *hîrtie*, *jupîn*, *îmbe*, *întîlni*, *întîmplări*, *întîrzia*, *mîhnit*, *mîndruliță*, *mîngîi*, *mînios*, *mîntuie*, *mînuind*, *mîrăind*, *osîndire*, *pîrcalab*, *plînge*, *rămînea*,

răsuflînd, *răzgîndi*, *scîntei*, *sfînta*, *sfîșiat*, *sîcîita*, *smîntînă*, *spăimîntați*, *strecurînd*, *tămîiet*, *tîlhar*, *tînguiesc*, *tîrziu*, *trîndăvie*, *țipînd*, *vărsînd*, *vînt*. Scrierea cu *ă* în aceste cuvinte (care constituie lista completă din vol. I) ne întîmpină la diferiți autori din secolul al XIX-lea, inclusiv la Hasdeu. La multe dintre acestea, grafia cu *ă* corespunde unui fapt real de vorbire. Am preferat totuși redarea lui *ă* prin *î* nu atît pentru a fi în acord cu pronunțarea literară actuală, cît mai ales pentru că aceleași cuvinte apar, chiar la aceiași autori și, uneori, în aceleași citate, scrise și cu *î*. Din cauza acestei inconsecvențe a textelor, notația fonetică e greu de distins de faptul pur grafic; de aceea, am recurs la unificarea prin *î* a tuturor cazurilor semnalate.

é: ea, sub accent, corespunzînd diftongului *ea* din rostire: *avé* = *avea*, *puté* = *putea*, *acésta* = *aceasta*; la fel după *ș*-: *șése* = *șease*, *șérpe* = *șearpe*, *greșélă* = *greșeală*.

é: ia, la inițială de cuvînt sau de silabă: *érbă* = *iarbă*, *érăși* = *iarăși*, *îndoélă* = *îndoială*.

é: a, după labiale și în toate cazurile în care *a* provine dintr-un mai vechi *ea*: *védă* = *vază*, *mésă* = *masă*, *îmbétă* = *îmbată*, *nevéstă* = *nevastă*, *apésă* = *apasă*, *pétă* = *pată*, *revérsă* = *revarsă*; *țéră* = *țară*.

e: ie, la inițială de cuvînt sau de silabă (cu excepțiile: *eu*, *el*, *ea*, *este*, *era*), potrivit pronunțării iodizate general românești: *eșire* = *ieșire*, *trebue* = *trebuie*.

e: e, după consoane labiale, corespunzător lui *ie* din diverse graiuri: *perdut*, *peritor*, *fer*, *vermi* etc., cu *e* păstrat. În aceeași poziție am menținut pe *ea*, care corespunde în unele graiuri cu *ia*: *fearele*, *peară*. Nu am unificat dubletele (*perde* și *pierde*, *peară* și *piară*).

e: i, ca semn al pluralului sau al genitiv-dativului substantivelor și adjectivelor feminine și neutre terminate în *-iu* și *-ie* (deci cu radicalul în *-i*): *bucuriile*, *categoriilor*, *criterii*, *efigii*, *familii*, *fizionomiile*, *meserii*, *poeziile*, *principiile*, *proprii*, *provinciile*, *servicii*, *studiile*, *temeliile* (în textul original: *bucuriele*, *categorielor* etc.). Înlocuirea lui *e* prin *i* la finala acestor forme corespunde unei realități ortoepice, intrînd totodată în simetrie cu substituirea lui *ă* prin *e* la nominativ-acuzativul femininelor în *i*: *ciobăniă*: *ciobănie* etc.

ê: î, corespunzînd unui *e* etimologic: *avênd* = *avînd*, *mergênd* = *mergînd*, *deschiḑênd* = *deschizînd*.

ĕ: ă, în numeroase cazuri care presupun vocala *e* în etimon: *capĕtat*, *rĕmîne*, *rĕspîndind*, *rĕsfrînt*, *jumĕtate*, *pĕr*, *tĕrîm* etc., toate transcrise cu *ă*. Foarte frecvent, *ĕ* (=*ă*) nu e prevăzut cu semnul diacritic: *seu* = *său*, *teu* = *tău*, *țeri* = *țări*, *selbatec* = *sălbatec*, *zeu* = *zău*, *veḑut* = *văzut*, *țermuri* = *țărmuri*, *șezetori* = *șezători*, *rezeș* = *răzeș*, *verguță* = *vărguță* etc. În *doĕ*, *voĕ*, *noĕ*, am adăugat și un *u* antihiatic, potrivit pronunției general românești: *două*, *vouă*, *nouă*.

ĭ: i. A fost conservat însă în următoarele situații: la formele dialectale sau arhaice în care *ĭ* exprimă palatalitatea consoanei precedente; la formele a căror analiză etimologică privește evoluția și acțiunea unui *ĭ*; în cazurile necesare pentru evitarea confuziei de accent; în textele dialectale reproduse fonetic; la formele paralele opozabile prin *ĭ: i* (*oamenĭ* și *oameni*, din întrebarea 11 din *Chestionar*); ori de cîte ori se insistă asupra unui fapt de rostire privind contexte fonetice cu *ĭ*. La pluralul articulat al substantivelor masculine din citatele extrase mai ales din *Opincarul* lui Jipescu, am adăugat un *i* în paranteze drepte, pentru că la formele nearticulate am redat pe *ĭ* prin *i*.

ó: oa (paralel cu *é: ea*): *póte* = *poate*, *frumóse* = *frumoase*.

-*u* (final): zero, cu excepția cazurilor în care grafia cu -*u* se justifică fonetic: *întînĭu*, *înghĭu*, *cunĭu*, *pulĭu*, (v. de exemplu întrebările 6, 7, 8 din *Chestionar*, unde -*u* e asociat cu alte fonetisme arhaice sau dialectale).

-ŭ: u (*aŭ = au*, *găitanŭ = găitanu*), dar conservat cînd se discută *ŭ* ca component al diftongului.

ĭa: ea, la finala imperfectului verbelor de conjugarea a IV-a: *sporĭa = sporea*, *vorbĭau = vorbeau* și după africate și ocluzivele palatale, potrivit normelor ortografice actuale: *gĭamuri = geamuri*, *chĭamă = cheamă*, *ghĭață = gheață*. Formele *acеĭa* (fem. sing.), *ceĭa ce* au fost transcrise cu *ea*: *aceea*, *ceea ce*. Am preferat transcrierea prin *ea* pentru că și astăzi scrierea cu *ea*, în toate situațiile arătate mai sus, este dictată de criterii morfologice, în ciuda faptului că pronunțările cu *ia* sînt extrem de frecvente în limbajul popular.

ié (*a*): *ia* (*scié = știa*, *ié = ia*).

s: z în neologisme, intervocalic sau înainte de consoană sonoră, și în cuvinte vechi cu contexte fonice care au permis sonorizarea lui *s*: *disposiția = dispoziția*, *basă = bază*, *desvóltă = dezvoaltă*; *chibsuind = chibzuind*, *isbîndă = izbîndă*.

ḍ = z (*deschiḍênd = deschizînd*).

ch = h (*archaism = arhaism*, *archanghel = arhanghel*, *technic = tehnic*, *archiv = arhiv*).

qu: cu (*equațiune = ecuațiune*, *equilibristic = ecuilibristic*, *frequentativ = frecuentativ*, *liquidă = licuidă* (dar: *quasi-*).

sci, sce: ști, ște (*sciințifice = științifice*, *iubesce = iubește*).

Am contras literele duble (este mai ales cazul neologismelor): *immens = imens*, *immediat = imediat*, *immaterial = imaterial*, *irresistibil = irezistibil*, *mss. = ms.*, *coll. = col.*, *miscell. = miscel*. Am păstrat însă litera dublă în forme ca *îmmulțește* (cu *îm-* < *în-*), *înnecat*, *cellalt*, în care se notează pronunțări reale.

Am menținut, tot din rațiuni fonetice, scrierea cu *n* înainte de labiale, în cuvinte ca: *înpămîntenire*, *înbelșugare*, *să înpreune*, *se-nparte*, *înpotrivă* etc.

Numele de persoane și de locuri le-am reprodus în ortografia lui Hasdeu: *Alexandri*, *Boiadschi*, *Caragia* (și *Caragea*), *Dosofteiu*, *Popoviciu*, *Receanu*, *Seulescu*, *Varlam* etc. (dar: *Bîrsanu*); *Jorăști*, *Băilești*, *Cristeștii*, *Vînătorii* (cu și fără articol). Numele compuse au fost supuse normelor ortografice actuale: *Vălenii-de-Munte*, *Seaca-de-Pădure* etc.

Am lăsat neschimbată ortografia originală și la cuvintele străine (indoeuropene, romanice, slave, germanice, semitice, turcice etc.), pe care Hasdeu le utilizează permanent ca termeni de comparație în investigațiile etimologice. Am procedat astfel din respect pentru fidelitatea pe care autorul însuși a avut-o pentru ortografia izvoarelor operei sale.

Din considerentul că unele neologisme circulau în secolul trecut cu forme duble sau cu forme care nu s-au impus în limbă, am păstrat cu strictețe formele particulare și fluctuațiile din original: *metodă* și *metoadă*, *reciproce* și *reciproace*, *spanioală*, *portugeză* etc.

Iată o listă, incompletă, de neologisme pe care le-am conservat cu toate caracteristicile fonetice și morfologice pe care le aveau în epocă: *abundanță*, *adverbi* (pl.), *adverbizare*, *adjectivii*, *aginte*, *amalgamă* s.f., *angulară* (adj.), *aparință*, *articlu*, *autocton*, *bilinguică* (adj.), *bilinguitate*, *caracteriză*, *cestionar*, *cestiune*, *circulează*, *coincidă* (3 sg. ind. prez.), *comerciu*, *competinte*, *consiste* (3 sing. ind. prez.), *constitută*, *contimpurană*, *coordoană* (vb.), *corespundință*, (se) *deterioară*, *deminutiv*, *dezinință*, (se) *dezvoaltă*, *diferință*, *diftongirea*, *diverginți* (pl.), *duplă* (adj.), *excelință*, *excrescinte*, *existința*, (vom) *exprime*, *foarte* (= forte), *genezea*, *gintea*, *incoloară* (adj.), *independinte*, *indiferinte*, *influință*, (ne) *interesă*, *lexică* (subst.), *linguistică*, *maioritatea*, (*ne*) *accentat*, *neologismi*, *numi* (pl.), *pagine*, *parentezi*, *prezinte*, *pronumi* (pl.), *pronunciațiunea*, *provenință*, *psicologie*, *recensi-*

ment, *secoli*, *servă* (vb.), (au) *supres*, *tecnic*, *terață*, *violință*, adverbele în *-mente*: *absolutamente*, *radicalmente* etc.

Am păstrat întocmai fonetismele și formele învechite, populare sau dialectale, ale cuvintelor din fondul comun al limbii, ca de exemplu: *adecă*, *amărunțită*, *apropiarea*, *asemeni*, *cari* (pron.), *a cării*, *cătră*, *celalalt*, *cincisprezeci* (și toate numeralele-adjective de la 11 la 19, cu finala în *-i* prin acord cu substantivele masculine), *cîrcimari*, *denaintea*, *dentîi*, *deoarăce*, *despărut*, *desplăcere*, *împregiurare*, *întra*, *mînîncă*, *mazere*, *nemerit*, *nemic*, *nește*, *nicăiri*, *ovăs*, *părete*, *pășiune*, *preuți*, *proaspet*, *rădica*, *săptămîne*, *străcurat*, *trebui* (vb. impers. prez.), *țesetură*, *țipet*, *viie* (lat. vinea), *văst* (vb. part.) etc.

Am conservat întru totul sistemul de notație al autorului aplicat la cercetarea istorică a cuvintelor și formelor: *č*, *ž*.

Toate abaterile de la normele substituirilor operate de noi s-au făcut în sensul păstrării identice a formelor din original. Aceste „abateri”, extrem de rare, care nu afectează în nici un fel caracterul științific al ediției, își află explicația, unele, în prudența noastră de a nu interpreta neconvingător cazurile deosebit de dificile, altele, în faptul că privesc realități lingvistice învechite, dialectale sau cu totul particulare (de ex. menținerea lui *î*, *ĭ*, *u* în unele cuvinte dialectale și învechite).

Punctuația a fost restabilită după normele actuale. Astfel, am redat într-un singur cuvînt construcții adverbiale sau pronominale ca: *altfel*, *astfel*, *totdauna*, *fiecare*, *cîteva*, *totodată*, *bunăoară*, *deopotrivă*, *ceva*, *niscaiva*, *celalt*, *cellalt* etc. pe care Hasdeu le scria cu linioară de unire sau, în unele cazuri, cu apostrof. Derivatele cu *ne-* le-am reprodus într-un singur cuvînt: *nepunînd*, cu excepția celor care presupun dispariția lui *î-* de la inițiala cuvîntului-bază: *ne-mpedecată*, *ne-ncetat*, *ne-mpăcat*. Am înlocuit apostroful prin linioară de unire la forme latinești ca: *eccu-illum*, *eccu-istum* etc.

Am păstrat, ca în textul original, scrierea cu linioară a cuvintelor compuse ori de cîte ori această disociere grafică e impusă de cercetarea etimologiei unuia dintre elementele componente (de ex. *a-nevoie*, *a-boală*, *a-bubă*, *a-ce*, *a-locuri*, *alt-unde*, *al-mai-rău*, *alaltă-ieri* etc.).

Am restabilit locul virgulei în text după regulile actuale, iar în numeroase cazuri am înlăturat, ca inutil, semnul două puncte (:).

Am introdus citatele între ghilimele; numele autorilor citați le-am redat cu litere drepte de rînd, iar al lucrărilor (opere, colecții, reviste) cu caractere cursive. Intervențiile noastre în text, foarte puține la număr, apar între paranteze drepte, rezervînd parantezele rotunde pentru intervențiile în citate ale autorului. Cuvintele discutate în text, dar nesubliniate în vreun fel, sînt, în ediția noastră, izolate prin caractere cursive sau drepte spațiate.

Am introdus la locurile cuvenite adaosurile făcute de Hasdeu însuși la sfîrșitul fiecărui volum și am operat în text erorile de tipar semnalate. Celelalte greșeli de această natură au fost corectate tacit. La sfîrșitul vol. al III-lea sînt cîteva adaosuri comunicate autorului de Aureliu Candrea. Am notat sursa acestora în paranteze drepte.

Am refăcut ordinea alfabetică a articolelor, fără ca prin aceasta să fie stînjenită raportarea unui articol la altul.

Din cele două formulări ale titlului operei (*Etymologicum Magnum Romaniae* și *Magnum Etymologicum Romaniae*), am preferat-o pe cea dintîi, pentru că, spre deosebire de cealaltă, care figurează numai după studiile introductive ale primului volum, apare pe coperta fiecăruia dintre cele patru volume.

Confruntarea textului pe care îl edităm cu fragmentele „de probă” publicate de Hasdeu înainte de apariția primului tom al *EMR* sau cu cele șase ediții de culegeri selective, din 1894, pentru uzul școlarilor, nu duce la distincții demne de relevat.

Am întocmit, la sfîrșitul operei, un indice de cuvinte grupate pe origini și cu trimitere la volum și la pagină. Cuvintele-titlu figurează ori de cîte ori apar în cuprinsul altor articole. De asemenea, un indice de materii și o bibliografie a izvoarelor.

În volumul al III-lea al ediției noastre sunt reunite volumele al III-lea și al IV-lea din ediția princeps.

G.B.

ETYMOLOGICUM MAGNUM ROMANIÆ

DICȚIONARUL
LIMBEI ISTORICE ȘI POPORANE
A
ROMÂNILOR

LUCRAT DUPĂ DORINȚA ȘI CU CHELTUIALA

M. S. REGELUI CAROL I

SUB AUSPICIILE

ACADEMIEI ROMÂNE

DE

B. PETRICEICU-HASDEU

Membru al Academieĭ Române, al Academieĭ Imperiale de Științe de la St. Petersburg, al Societățiĭ de Linguistică din Paris, al Societăților Academice din Belgrad și Sofia etc.; Director general al Arhivelor Statuluĭ; Profesor de Filologia comparativă la Universitatea din București.

Mănținem dar aceste frumoase expresiuni întrebuințate de străbunĭ, și nu ne temem de cuvinte carĭ aŭ căpătat de veacuri înpămîntenirea…

CAROL I.

…marĭ și neatede socoteale etimologhicești, adecă tălcuitoare de cuvinte.

Cantemir-Vodă (Chron. I, 84).

TOMUL I.

A – AZUGA

BUCUREȘTI

STABILIMENTUL GRAFIC SOCEC & TECLU

96. – Strada Berzeĭ. – 96.

1886.

PREFAȚĂ

Deschizînd sesiunea generală a Academiei Române din 1884, M. S. Regele a rostit următoarele cuvinte:

„Avînd onorul de a fi membri ai acestei adunări, Regina și Eu venim totdauna cu bucurie în mijlocul D-voastre, spre a asculta discuțiile științifice, pe cari le urmărim cu un interes neîncetat. Și cum poate să fie altfel, cînd lucrările de căpetenie ale Academiei sînt istoria și limba, temeliile existenței noastre naționale? Țara datorește astăzi Academiei un șir de documente istorice, ascunse pînă acum, și cari au fost scoase din întuneric prin ostenelile neobosite ale membrilor ei, răspîndind astfel o nouă lumină asupra trecutului neamului românesc. Nu mai puțin însă trebue să ne ocupăm și de viitor… de limba noastră, care s-a păstrat neatinsă în cîmpiile roditoare ale Dunărei, în plaiurile mărețe ale Carpaților, aceste ținuturi încîntătoare, descrise cu măestrie și în o limbă așa de curată de poetul nostru popular V. Alexandri. Ce sarcină mai dulce poate avea Academia decît a lua sub paza sa această limbă veche, pe care poporul o înțelege și iubește? Mănținem dar aceste frumoase expresiuni întrebuințate de străbuni, și nu ne temem de cuvinte cari au căpătat de veacuri înpămîntenirea.

Superflua non nocent.

Ce limbă are norocul de a dispune de patru cuvinte pentru o însușire, care trebue să fie mîndria fiecărui popor, care trebue să fie scrisă pe steagul fiecării armate: voinicie, vitejie, bravură, eroism? Să ne ferim însă de o înbelșugare de expresiuni moderne, care, nepunînd o stavilă în timp, va înstrăina poporului limba sa.

Am fost îndemnat a rosti aceste cîteva cuvinte prin dragostea care am pentru frumoasa și bogata limbă română și fiind încredințat că dorința mea – îndrăznesc a zice și a Academiei – nu rămîne un *pium desiderium*.

Supun dar la chibzuiala D-voastre, dacă nu ar fi folositor de a face un fel de *Etymologicum Magnum Romaniae*, conținînd toate cuvintele vechi, cari altmintrelea vor fi perdute pentru generațiunile viitoare.

Verba volant, scripta manent.

Spre a sprijini această întreprindere, pentru care patru, cinci, șease ani vor fi trebuincioși, pun în fiecare an modesta sumă de șease mii lei la dispoziția Academiei.

Într-adevăr, lucrarea aceasta este foarte întinsă, poate chiar nemărginită; să ne amintim însă cuvintele lui Horațiu: *Est modus in rebus sint certi denique fines*, și sînt convins că opera Academiei, care își va ridica sieși un monument neperitor, va fi încoronată de o izbîndă fericită”.

Chibzuind asupra dotațiunii Maiestății Sale, Academia Română a binevoit a-mi încredința mie îndeplinirea Augustei dorințe, primind totodată următorul prospect, pe care mă crezusem dator a i-l supune spre aprobare:

„Lucrarea, care se va executa din dotațiunea M. S. Regelui, nu va avea în vedere anume limba română literară de astăzi, ci mai ales limba cea veche și graiul actual al poporului cu divergințele sale dialectale.

Pentru limba cea veche vor servi ca fîntîne:

1. Texturile vechi române tipărite și manuscripte.
2. Cuvinte sau locuțiuni române de prin vechile documente scrise slavonește sau în altă limbă străină.
3. Actele vechi, publicate sau inedite, scrise românește.
4. Vechile dicționare și glosare române manuscripte.

Pentru graiul actual al poporului cu divergințele sale dialectale vor servi ca fîntîne:

1. Scriitorii moderni foarte populari, precum Alexandri, Costachi Negruzzi, Anton Pann etc. și unii scriitori de pe la începutul secolului.
2. Dicționarele și vocabularele române, mai ales acelea din prima jumătate a secolului, dar toate cernute prin excluderea neologismelor.
3. Poeziile poporane, basme, zicători, locuțiuni proverbiale etc. publicate sau inedite.
4. Arhaisme și provincialisme adunate de-a dreptul din gura poporului, întrucît graiul viu conservă pînă astăzi elemente dispărute din limba literară.
5. Terminologia tecnică vulgară din istoria naturală și din viața industrială.

Pentru înavuțirea ultimelor două rubrice, a patra și a cincea, se vor consulta învățătorii sătești, preoți și alte persoane de prin sate din toate provinciile locuite de români, cărora li se va adresa un cestionar ad-hoc, tipărit într-un mare număr de exemplare sub titlul de: […] *Programă pentru adunarea datelor privitoare la limba română*. Răspunsurile la acest cestionar, după ce vor fi utilizate, se vor depune în original în arhivul Academiei.

Stabilită pe aceste baze, lucrarea va da după putință pentru fiecare cuvînt, pe lîngă traducerea sensului general în limba latină sau în cea franceză, următoarele rubrice:

a) Forma cea mai răspîndită și formele dialectale vechi și nouă.
b) Diferitele accepțiuni cu citarea exemplelor din fîntînele indicate mai sus.
c) Filiațiunile istorico-etimologice.

Spre a fi înlesnit în sarcina curat materială, autorul avînd o neapărată trebuință de cel puțin trei tineri cari să lucreze sub direcțiunea sa, primind o modestă retribuțiune, guvernul va fi rugat din partea Academiei Române să ia cu acest scop o măsură ce va crede de cuviință.

Opera întreagă urmînd a fi terminată în interval de 6 ani, în fiecare an autorul va prezinta Academiei o parte din lucrare, însoțită de un raport despre mersul ei

ulterior. Tipărirea definitivă se va putea începe în sesiunea generală din anul 1885, după ce Academia va fi luat cunoștință de un specimen al operei."

Îndată după aceasta, prin intermediul mai ales al revizorilor școlari și al protopopilor, am răspîndit în țară următorul *Cestionar*:

1. În ce cuvinte anume poporul de acolo rostește curat pe *a* cel neaccentat, fără a-l trece în *ă*, bunăoară *malaiu*, iar nu *mălaiu*, și altele?

2. În ce se cuprinde pe acolo, în chipul de a rosti al poporului, deosebirea între sonurile *ă* (ъ) și *î* sau *î* (ѫ)?

3. Cari sînt cuvintele unde se aude mai bine sonul ѫ?

4. Se zice oare: *sară*, *fată*, *masă* etc., ori *seară*, *feată*, *measă* și altele?

5. Sînt oare cuvinte în cari poporul rostește curat pe *o* cel neaccentat, fără a-l trece în *u*, bunăoară *dormim* pentru *durmim*, *român* pentru *rumîn* etc.?

6. Se zice oare *umblu* ori *înblu*? *unghĭu* ori *înghĭu*? sau cum altfel se zice?

7. Sînt oare cuvinte în cari *lĭ* nu s-a muiat în *i*, precum *întînĭu* pentru *intîĭu*, *cunĭu* pentru *cuĭu*, *stranĭu* pentru *straĭu*, *călcînĭu* pentru *călcîĭu* etc.?

8. Sînt oare cuvinte în cari *lĭ* nu s-a muiat în *i*, precum *talĭu* pentru *taĭu*, *pulĭu* pentru *puĭu*, *lĭepure* pentru *ĭepure*, *ureclĭe* pentru *urechĭe* și altele?

9. Se aud oare pe acolo, în chipul de a rosti al poporului, vocale lungi, adecă *a* lungit ca *aa*, *o* ca *oo* etc.?

10. Se întîmplă, oare, ca poporul să rostească întreg pe *u* de la sfîrșitul unui cuvînt fără articlu, precum *omu* în loc de *om*, sau la verburi ca *facu* în loc de *fac* etc.?

11. Nu cumva se rostește cîteodată întreg *i* de la sfîrșitul cuvîntului, bunăoară *oameni*, pentru *oamenĭ*, *faci* pentru *facĭ* etc.?

12. Se zice oare *cuvente*, *mente*, *mormente*, *vene*, *mene* etc. în loc de *cuvinte*, *minte*, *morminte*, *vine*, *mine*?

13. Diftongul *oa* se rostește el curat, adecă așa ca să se auză deopotrivă *o* și *a*, ori se aude mai mult numai una din ele, și care anume?

14. Diftongul *ea* se rostește el așa ca să se auză bine *e* și *a*, ori se aude mai mult ca *ĭa*?

15. Sînt oare cuvinte în cari poporul rostește *é* sau *ea* acolo unde limba noastră literară de astăzi pune pe simplul *e*, de ex. *plăceare* pentru *plăcere*, *leage* pentru *lege*, *mearge* pentru *merge* etc.?

16. Sînt oare cuvinte în cari se rostește simplul *e* acolo unde limba noastră literară de astăzi pune pe *ea*, de ex. *șese* pentru *șease*, *vre* (voiește) pentru *vrea*, și altele?

17. Ce alte particularități, străine limbei noastre literare de astăzi, se observă în privința vocalelor în graiul poporului de acolo?

18. Poporul de acolo cunoaște el numai sonul *z*? ori că deosebește pe *z* de *dz*?

19. *Z* în *Dumnezeu* se rostește el tot așa ca *z* în *praznic*, ori altfel cumva?

20. Cari sînt anume cuvintele unde se aude *dz* în loc de *z*?

21. Poporul de acolo rostește el oare pe *r* în două feluri, deosebind adecă pe un *r* vîrtos, ceva ca *rr*, de un *r* moale?

22. În cari cuvinte anume se aude *rr*?

23. Poporul de acolo preface el oare pe *f* în *h*, de exemplu *hie* pentru *fie*, *hĭer* pentru *fĭer*, *hĭerbe* pentru *fĭerbe* etc.?

24. Sînt oare cuvinte în cari *fĭe* sau *fi* nu se preface niciodată în *hĭe* sau *hi*?

25. Sonurile *fĭe* sau *fi* nu se rostesc oare ca *ș* sau chiar ca *č*, bunăoară *șer* sau *cer* pentru *fĭer*?

26. În ce cuvinte preface poporul de acolo pe *v* în *h*, de ex. *hulpe* pentru *vulpe*, *răhnire* pentru *răvnire* etc.?

27. Știți oare cuvinte în cari *h* se preface în *v*?

28. Poporul de acolo nu rostește el oare deopotrivă, fără a simți deosebirea de sonuri, *fie* și *hie* sau *vulpe* și *hulpe*?

29. În ce cuvinte poporul preface pe *v* în *g*, de ex. *ghiŭ* în loc de *viŭ*, *ghie* pentru *vie* etc.?

30. Nu se rostește oare *jiŭ* sau chiar *giŭ* pentru *viŭ*, și altele de asemenea?

31. Un *v* la începutul cuvîntului nu piere el oare cîteodată, rostindu-se bunăoară *in* în loc de *vin*?

32. În cuvintele *steaua*, *ziua*, *reaua* etc. nu se aude oare *va* pentru *ua*, adecă *steava*, *ziva* și altele?

33. Deosebește oare bine poporul de acolo pe *j* de *ž* (џ), ori că le pune pe una în loc de alta, zicînd de exemplu *gĭur* pentru *jur* sau *jinere* pentru *ginere*?

34. Poporul de acolo rostește el oare pe *bi* ca *ghi*, de pildă *ghine* pentru *bine*, *cerghĭ* pentru *cerbĭ*, *corghĭ* pentru *corbĭ* etc.?

35. Poporul de acolo rostește el pe *pi* ca *ki*, de ex. *kĭept* în loc de *pĭept*, *kicĭor* în loc de *picĭor* și altele?

36. Nu cumva se rostește chiar *cept* sau *cicĭor* în loc de *piept* și *picĭor*?

37. Cum se rostește pluralul de la *lup* și de la *popă*, adecă: *lupĭ*, *lukĭ*, *lupkĭ*, *lupcĭ* sau cum altfel?

38. *Mie* și *mĭel* cum oare se rostesc, adecă *nie*, *nĭel*, ori *mnie*, *mnĭel* sau cum altfel?

39. Poporul de acolo rostește el în același chip *mie* (1000) și *mie* (pentru *mine*) în fraza: „mi-a dat mie o mie de lei”?

40. În ce cuvinte poporul de acolo preface pe *n* între vocale în *r*, bunăoară *pîră* în loc de *pînă* și altele?

41. În ce cuvinte poporul de acolo preface pe *r* în *n*, bunăoară *fănină* pentru *fărină* etc.?

42. Poporul de acolo nu amestecă oare pe *j* cu *ș*, întrebuințînd pe unul în loc de altul?

43. Nu amestecă oare pe *s* cu *z*?

44. Nu amestecă oare pe *cĭ* cu *gĭ*?

45. Cari sînt exemple de toate aceste schimbări de consoane în gura poporului, și de alte schimbări de aceeași fire ce se mai observă pe acolo?

46. Rostește poporul pe acolo *fluerarĭu* ori *fluerar*, *mîncătorĭu* ori *mîncător*, *ajutorĭu* ori *ajutor*, *cuptorĭu* ori *cuptor* și alte vorbe de acest fel?

47. Are poporul pe acolo obiceiul de a zice: *l*-am văzutu-l, *te*-au bătutu-*te*, *i*-am datu-*i*, *ne*-am întîlnitu-*ne*, *le*-au arătatu-*le*, cu pronumele repețit? ori zice numai: *l-am văzut*, *i-am dat*, *ne-am întîlnit* etc.?

48. Are poporul pe acolo obiceiul de a zice: oamenii *merge*, copiii *doarme*, muierile *tace* în loc de oamenii *merg*, copiii *dorm*, muierile *tac*?

49. Zice poporul pe acolo *mînile*, *mînule*, *mînurile*, ori într-altfel? se întrebuințează numai o formă? și care? ori se întrebuințează mai multe, și anume cari?

50. Cari sînt cuvintele, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la climă, adecă la iarnă, primăvară, vară, toamnă, zăpadă, gheață, polei, arșiță etc.?

51. Cari sînt cuvintele, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la pozițiunea locurilor, bunăoară la:

mare, noian, toi, rîu, părîu etc.?

munte, movilă, măgură, dîlmă, grui etc.?

codru, pădure, rediu etc.?

stan, lespede, stîncă, cărșie etc.?

vale, văgăună, groapă, vizuină etc.?

52. Cari sînt pe acolo numirile locale cele mai neobicinuite pe aiuri și cum își explică sau cum tălmăcește poporul acele numiri?

53. Cari sînt cuvintele, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la minerale, adecă: peatră, bolovan, cotroanță, aur, argint, fer, cositor, plumb, păcură etc.?

54. Cari sînt metaforele, figurele sau asemănările luate de popor din lumea minerală, adecă: ce fel de lucruri sau de însușiri se asemenează cu aurul, ce fel cu argintul, cu ferul etc. și cu ce cuvinte anume?

55. Cari sînt cuvintele, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la vegetațiune, adecă părțile arborului sau plantei una cîte una, creșterea plantei etc.?

56. Cari sînt numirile cele mai neobicinuite pe aiuri ale arborilor sălbateci: stejar, fag, ulm, mesteacăn, anin, brad etc.?

57. Cari sînt numirile cele mai neobicinuite pe aiuri ale arborilor roditori: păr, măr, prun și altele?

58. Cari sînt pe acolo diferitele numiri de struguri, cu descrierea pe cît se poate mai pe larg a fiecării varietăți?

59. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la viie și la lucrarea ei sau la cules?

60. Cari sînt pe acolo numirile feluritelor vinuri și cele privitoare la culoarea vinului, la gustul lui, la tăria etc.?

61. Cari sînt pe acolo numirile feluritelor grîne: grîu, orz, ovăs etc. și dacă sînt vreunele numiri neobicinuite pe aiuri?

62. Cari sînt pe acolo numirile, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, ale legumelor bob, mazere, fasole etc.?

63. Sînt oare pe acolo numiri de arbori, de plante, de grîne sau legume cari se întrebuințează și pe aiuri în țară, dar cu un alt înțeles?

64. Cari sînt pe acolo, într-un număr pe cît se poate mai mare și cu o descriere pe cît se poate mai lămurită, numirile diferitelor buruieni, ierburi și flori?

65. Cari sînt metaforele, figurele sau asemănările luate de popor din lumea vegetală, adecă: ce fel de lucruri sau însușiri se asemănează cu arborul cutare, cu floarea cutare, cu buruiana cutare etc.?

66. Cari sînt pe acolo numirile, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, ale feluritelor fiare și dobitoace?

67. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința calului: felurile lui, vrîsta lui, culoarea și altele?

68. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința boului și vacei: felurile, vrîsta, culoarea și altele?

69. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința berbecelui și oiei: felurile, vrîsta, culoarea și altele?

70. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința caprei și a porcului: felurile lor, vrîsta, culoarea și altele?

71. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința cîinelui: felurile, vrîsta, culoarea și altele?

72. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința pisicei?

73. Cum se numesc pe acolo deosebitele feluri de șoareci?

74. Cum se numesc pe acolo deosebitele feluri de vermi?

75. Cum se numesc pe acolo deosebitele feluri de insecte?

76. Cari sînt pe acolo cuvintele despre gîscă, rață, lebedă, porumbel sau turturică, cocoș și găină și altele?

77. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la albină și la creșterea albinelor?

78. Cari sînt pe acolo cuvintele despre urs, lup, vulpe, cerb sau ciută și căprioară, vidră, iepure, veveriță etc.?

79. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la vultur, uliu, coroiu, șoim și alte păseri răpitoare de acest fel?

80. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la bufniță sau cucuvaie?

81. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la corb și cioară?

82. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la mierlă, sturz, ciocărlie, rîndunică, vrabie, cuc, pătîrniche etc.?

83. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la cocor și la barză sau cocostîrc?

84. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la broască și felurile ei, la arici, la viezure etc.?

85. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la șopîrlă cu felurile ei și la șerpi cu felurile lor?

86. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la melc sau culbec, la scoică, la rac, la păianjen, la omidă, flutur, lăcustă, grier, furnică, lipitoare etc.?

87. Cari sînt pe acolo numirile feluriților pești?

88. Cari sînt metaforele, figurele sau asemănările luate de popor din lumea animală, adecă: ce fel de lucruri sau însușiri se asemănează cu fiara cutare sau cu dobitocul cutare?

89. Cum se cheamă pe acolo sonul sau glasul ce scot feluritele fiare sau dobitoace, bunăoară: boul muge, rața măcăiește și așa mai încolo pentru toate animalele, în privința cărora se află în popor cîte o vorbă deosebită?

90. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la vînătoare?

91. Cari sînt țipetele sau strigătele ce obicinuiesc vînătorii, fie în privința vînatului, fie în a cîinilor de vînat?

92 Ce fel de numi se dă pe acolo cîinilor de vînat?

93. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința pescăriei?

94. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la ciobănie, bunăoară felurile de locuință ciobănească, uneltele obicinuite de cătră ciobani, vorbe despre pășiune, despre brînzeturi și lăpturi cu felurile lor și cu chipul de a le face etc.?

95. Ce fel de numi dau ciobanii vitelor ca să deosebească pe una de alta?

96. Ce fel de numiri se dă pe acolo cîinilor ciobănești?

97. Ce deosebire fac ciobanii între un dulău, un mozoc sau un altfel de cîine de stînă?

98. Cum împărțesc ciobanii ziua și cum se cheamă la ei fiecare parte a zilei?

99. Cari sînt metaforele, figurele sau asemănările întrebuințate de cătră ciobani în privința deosebitelor lucruri sau însușiri?

100. Au oare ciobanii cuvinte pe cari nu le întrebuințează ceilalți săteni?

101. Cari sînt pe acolo cuvintele, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la plugărie?

102. Cum se numesc deosebitele feluri de cîmp, lucrat și nelucrat?

103. Cum se numesc deosebitele unelte sau scule de plugărie?

104. Cum se numesc, una cîte una, deosebitele părți ale plugului?

105. Cum se numesc, una cîte una, deosebitele părți ale căruței?

106. Cum se numesc, una cîte una, deosebitele părți ale moarei?

107. Cum se numesc deosebitele meseșuguri sau meserii cunoscute pe la țară?

108. Cum se numesc uneltele de dulgherie, materialul și apucăturile la lucru ale dulgherilor?

109. Cum se numesc uneltele de ferărie, materialul și apucăturile la lucru ale ferarului?

110. Cum se numesc uneltele de zidărie, materialul și apucăturile la lucru ale zidarului?

111. Cum se cheamă deosebitele feluri de țesături țărănești, covoare, pînzeturi etc.?

112. Cum se cheamă deosebitele unelte de tors, țesut și cusut?

113. Cari sînt pe acolo cuvintele, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la plutire, precum luntre, vîslă etc.?

114. Cum se cheamă deosebitele arme cu cari se servesc sătenii?

115. Ce fel de cuvinte s-au păstrat printre săteni despre armele obicinuite la români în trecut?

116. Cari sînt pe acolo cuvintele, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la ale casei, precum la: zid, acoperiș, poartă, ferestre, vatră, beci, curte sau ogradă, puț, pat, scaune sau lavițe, mese, oale etc.?

117. Oare se întrebuințează același cuvînt, cînd este vorba că mănîncă un om și cînd este vorba că mănîncă o fiară sau un dobitoc, ori altfel se numește mîncarea de om și altfel mîncarea de animal?

118. Cari sînt pe acolo, una cîte una, numirile hainelor la săteni, fie bărbătești, fie femeiești?

119. Cari sînt pe acolo numirile podoabelor femeiești, precum: salbă, brățări, inele etc.?

120. Cari sînt pe acolo numirile mai deosebite ale mîncărilor?

121. Cari sînt pe acolo numirile deosebite ale băuturilor?

122. Cari sînt cuvintele privitoare la înrudire, adecă despre părinți, frați, veri și alte rude, trupești și sufletești?

123. Cari sînt cuvintele privitoare la căsătorie, începînd de la logodnă pînă la săvîrșirea nuntei?

124. Ce fel de jurăminte întrebuințează poporul de acolo?

125. Ce fel de ocări întrebuințează poporul de acolo?

126. Ce fel de jocuri copilărești, cu cuvintele privitoare la ele, cunoaște poporul pe acolo?

127. Cum se numesc vasele pentru gătirea bucatelor, pentru punerea lor pe masă și pentru ducerea lor la cîmp?

128. Cari sînt pe acolo cuvintele cu privire la gătirea bucatelor și la tot ce se ține de aceasta?

129. Cum se numesc deosebitele feluri de cîntece ce le cîntă poporul pe acolo?

130. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la jocul de cărți?

131. Ce fel de danțuri, cu cuvintele privitoare la ele, cunoaște poporul de acolo?

132. Cum se numesc pe acolo deosebitele instrumente de muzică, cu părțile fiecăruia?

133. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la înmormîntare?

134. Face poporul vreo deosebire între suflet de om și suflet de dobitoc, și cum se numește aparte fiecare din ele?

135. Este oare vreun cuvînt deosebit cînd se vorbește despre moarte de dobitoc, bunăoară: omul moare și dobitocul cicnește?

136. Cari sînt credințele poporului în privința cugetului, a minții, a gîndirii etc.?

137. Cum înțelege poporul frumosul, și cari sînt, după părerea lui, lucrurile cele mai frumoase în lume?

138. Care este părerea poporului în privința stelelor, despre natura lor, scopul etc.?

139. Cum se cheamă la popor, una cîte una, deosebitele stele, și ce se zice despre fiecare din ele?

140. Cum se cheamă partea cea albicioasă a cerului de noapte, pe care unii o numesc Calea lui Troian, și ce se povestește despre ea?

141. Cum privește poporul eclipsa ori întunecarea soarelui sau a lunei și ce povestește despre acestea?

142. Ce sînt vîrcolacii după credința poporului și cum se mai cheamă?

143. Cum înțelege poporul așa-numitul *diochiu* și ce povestește în această privință?

144. Ce fel de zîni și zîne cunoaște poporul, cum îi numește pe toți unul cîte unul, și ce povestește despre ei?

145. Ce se povestește despre zîna Cosînzana sau Sînzana și ce alt nume i se mai dă?

146. Cunoaște oare poporul vreo zînă cu numele de „Filma”?

147. La nunți sau în alte întîmplări se cîntă oare despre „Lada” și „Mana”, și ce sînt acestea?

148. Ce povestește poporul despre Drăgaica?

149. Ce povestește poporul despre strigoi sau strigoaie și despre stafie, și prin ce se deosebesc aceste ființe unele de altele?

150. Ce povestește poporul despre dracul și cum îl descrie?

151. Ce povestește poporul despre Ursite și cum le mai numește?

152. Ce povestește poporul despre Iele sau Dînsele și despre Iezme și cum le mai numește?

153. Ce povestește poporul despre Joimarița și cum o mai numește?

154. Ce credințe și obiceiuri are poporul în privința zilei Sîntului Ioan Botezătorul?

155. Ce este Papaluga sau Paparuda și cu ce fel de obiceiuri e însoțită?

156. Ce povestește poporul despre Zburător și cum îl mai numește?

157. Cunoaște oare poporul de acolo vreun obicei sau vreo credință cu numele de Turcă sau Țurcă?

158. Ce este Brezaia?

159. Ce sînt Borboasele?

160. Cum se petrec pe acolo Colindele?

161. Ce povestește poporul despre Pricolici sau Tricolici și cum îl mai numește?

162. Ce însemnătate au în basmele și credințele de acolo zmeii și balaurii și cum sînt descriși de către popor?

163. Poporul de acolo povestește el ceva despre „oamenii roșii”, și ce anume?

164. Ce obiceiuri sînt pe acolo în privința vrăjilor?

165. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința boalelor de om?

166. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința boalelor de vite?

167. Care este, după părerea poporului de acolo, pricina frigurilor, a epilepsiei, a holerei, a ciumei etc.?

168. Cum povestește poporul de acolo despre Sîntul Petru?

169. Cum povestește poporul de acolo despre Sîntul Ilie?

170. Ce alți sfinți sînt mai socotiți de către popor și pentru ce anume sînt mai socotiți?

171. Cum împărțește poporul ziua și noaptea, necunoscînd împărțirea precisă în ore sau ceasuri?

172. Dacă pe acolo zioa dîntîiu a fiecării lune nu poartă o numire deosebită, bunăoară: *Sîn-văsia lui Faur*, *a lui Mărțișor* etc.?

173. Ce zice poporul despre fiecare zi a săptămînei, adecă le socotește pe toate deopotrivă, ori face între ele vreo deosebire?

174. Ce povestește poporul despre Sînta Miercuri, Sînta Joi, Sînta Vineri, Sînta Duminică etc.?

175. Ce fel de dobitoace sau păseri socotește poporul de acolo ca mai plăcute lui Dumnezeu?

176. Sînt oare locuri, ape, păduri, movile sau altceva pe care poporul le privește ca sfinte?

177. Poporul privește el oare ca sfinți pe Soarele și pe Luna?

178. Ce sînt, după părerea poporului de acolo, Zorilă și Murgilă?

179. Este oare pe acolo vreun blăstem cu pomenirea Dunării, bunăoară: bată-te Dunărea! sau altfel cumva?

180. Cari sînt prejudecățile poporului de acolo în privința vîntului?

181. Cum se numesc pe acolo deosebitele vînturi?

182. Cunoaște oare poporul de acolo niscaiva rugăciuni afară de cele bisericești?

183. Cum își explică poporul căderea stelelor?

184. Ce înțelege poporul prin *fapți, – punerea cuțitului* și *darea de argint-viu*?

185. Ce este și cum se face *legarea* sau *dezlegarea ploiei*?

186. Ce este *Mama pădurii*?

187. Ce este *Ciurica* și ce sînt *Circovii*?

188. Ce credințe și obiceiuri are poporul asupra *Anului Nou*, a *Bobotezei*, a *Lăsatului de sec*?
189. De ce scot babele ochii la sfinții zugrăviți pe biserică?
190. Ce sînt *pasările cu ciocul de foc*?
191. Ce este *vîntul turbat*?
192. Ce înțelege poporul prin *toaca din cer*?
193. Ce crede poporul despre curcubeu?
194. Ce este *rodul pămîntului*?
195. Ce e *mînicătoarea*?
196. Ce e *focul lui Sîn-Medru*?
197. Ce e *iarba fearelor*?
198. Ce sînt *pocînzeii* și *colăcerii*?
199. Ce e *ceasornicul casei*?
200. Ce credință are poporul despre raiu și despre iad?
201. Ce înțelege poporul cînd zice: „pe celalt tărîm"?
202. Ce se înțelege prin *Craiu-nou*?
203. Cum își explică poporul *ieșirea cu plin – ieșirea cu sec*?
204. Ce este *Spiridușul*?
205. Ce sînt *căpcîunii* sau *cătcăunii* și cum altfel se mai cheamă?
206. Ce crede poporul despre *Vremea d-apoi*?…

În acest *Cestionar* predomnesc două puncturi de vedere nouă pe cari mi le impunea starea actuală a științei limbei și cari sînt cu totul străine lexicografiei de școala clasică: 1. fonetica poporană, temelia d i a l e c t o l o g i e i ; 2. credințele cele intime ale poporului, obiceiele și apucăturile sale, suspinele și bucuriile, tot ce se numește astăzi – în lipsă de un alt cuvînt mai nemerit – cu vorba engleză f o l k l o r e . Voiam să cunosc pe român așa cum este dînsul în toate ale lui, așa cum l-a plăsmuit o dezvoltare treptată de optsprezeci veacuri, așa cum s-a străcurat el prin mii și mii de înrîuriri etnice, topice și culturale.

În interval de un an, mi-au sosit teancuri de răspunsuri de pe la preuți și mai ales de pe la învățători sătești: vro cîteva adevărat prețioase, unele foarte bune, multe bunicele, aproape nici unul din care să nu se tragă o brumă de folos. De la primele pagine ale *Dicționarului* – oriunde indic în parentezi numele corespondentului și localitatea – se vede modul în care m-am putut servi de acele răspunsuri. În cazuri dubioase sau puțin lămurite, trimiteam o cartă-postală cu întrebări suplementare, și mi se răspundea prin scrisori, așa că s-au mai grămădit un nou teanc din epistole primite, pe lîngă cari unii mi-au împărtășit plante și chiar minerale în natură, împreună cu nomenclatura.

Dicționarul unei limbi trebui să fie pentru un popor o enciclopedie a traiului său întreg, trecut și prezinte. În limbă o națiune se privește pe sine însăși într-o lungă galerie de portrete din epocă în epocă, unele ceva mai șterse de vechime sau de împregiurări, dar în cari totuși ea își recunoaște pe deplin individualitatea: cum

a fost din leagăn, cum a crescut, cum a mers înainte și iarăși înainte, cum a ajuns acolo unde este. Grație *Cestionarului* meu, cele mai învechite din acele portrete vor căpăta un colorit de viață; cele mai nouă, vor putea chiar să vorbească, fiecare cu timbrul său propriu.

B. P. H.

București, 15 mai 1885

ÎN LOC DE INTRODUCERE

I. CE ESTE ETIMOLOGIA? – II. CUM SE AMESTECĂ LIMBILE? III. ÎN CE CONSISTĂ FIZIONOMIA UNEI LIMBI?

I
Ce este etimologia?

Termenii tecnici în genere ar trebui totdauna să-și întinză accepțiunea în măsură cu treptata lărgire a acelei sfere științifice sau artistice, din care ei fac parte. Dacă la cei vechi ἀνατομή însemna o simplă disecțiune, ba încă foarte neperfectă, de aci nu urmează ca același sens îngust să aibă *anatomia* actuală. Ei bine, într-o contradicțiune flagrantă cu imensul progres în studiul limbei, etimologia mai păstrează pînă astăzi accepțiunea cea rudimentară, pe care o avusese cu sute și chiar cu mii de ani înainte de nașterea linguisticei.

Romanii explicau pe grecul ἐτνμολογία prin: „quae verborum originem inquirit”[1]. Aceasta rezumă cît se poate de bine aplicațiunea cea tradițională a termenului, care, la romani, ca și la greci, ca și la noi toți pînă acuma, are a face numai cu *verbum*, numai cu c u v î n t u l și iarăși cu c u v î n t u l. Prin perifrază, *etimologia* este „derivațiunea unei vorbe”. De ce însă nu orice derivațiune linguistică? Cum să numim oare, de exemplu, derivațiunea unei construcțiuni sintactice?

Menționăm anume cazul sintactic, căci el încurcase în secolul trecut pe unul din oamenii cei mai geniali, care ghicise de pe atunci aproape tot ce distinge metoada linguistică contimpurană. Nemuritorul Turgot a scris, între celelalte, o scurtă bucată intitulată: *Etymologies et fragments sur les langues*, compusă din șease numere, dintre cari primele trei se referă la originea unor cuvinte latine, iar restul la originea unor construcțiuni sintactice ebraice. Pe cele dentîi, el le numește „étymologies”; pe cele din urmă, negăsind nici un termen propriu, se vede silit a le boteza „fragments”, expresiune pe care ar fi putut aplica mult mai bine la o grămadă de petre sau de geamuri sparte![2]

O derivațiune sintactică este e t i m o l o g i e cu același drept ca și o derivațiune lexică. Cînd Weil probează că construcțiunea engleză: *The king's eldest son has given a feast to the citizens* derivă din amestecul construcțiunii franceze: *Le fils aîné du roi a donné une fête aux citoyens* cu construcțiunea germană: *Des Königs ältester Sohn hat den Bürgern ein Fest gegeben*, astfel că dacă

[1] Quinctil., *Inst*. I, 6, 28.
[2] Turgot, *Oeuvres*, Paris, 1844, t. 2, p. 754-6.

vom exprime ordinea cuvintelor în cea franceză prin: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, vom avea atunci în cea germană: 4, 5, 3, 2, 6, 10, 11, 8, 9, 7, iar în cea engleză: 4, 5, 3, 2, ca la germani, și apoi: 6, 7, 8, 9, 10, 11, ca la francezi[1], – el ne dă o etimologie întocmai ca și cînd ar explica pe englezul *useful* prin francezul *user* și anglosaxonul *ful*. Etimologia sintactică, în cazul de față, se rezumă în următoarea ecuațiune: *The king's eldest son has given a feast to the citizens = Des Königs ältester Sohn + a donné une fête aux* (=*à les*) *citoyens*, care nu diferă întru nemic de etimologia lexică: *useful = use + ful*.

Pe același temei, dacă este e t i m o l o g i e de a zice că cuvîntul francez *charme* „ceva ce ne atrage prin plăcere" vine din cuvîntul latin *carmen* „cîntec", atunci tot e t i m o l o g i e este de a constata că sonul francez *ch-* vine din sonul latin *c-*; și iarăși e t i m o l o g i e este de a arăta că semnificațiunea „cîntec", grație semnificațiunii intermediare de „fermec prin cîntare", poate să treacă la semnificațiunea de „ceva ce ne atrage prin plăcere"[2]; în fine, va fi tot e t i m o l o g i e dacă, mergînd mai departe, vom descompune pe latinul *carmen*, sub forma cea veche *casmen*, în radicala *cas-* și sufixul *-men*. Mai pe scurt, derivațiunea sintactică, ca și cea fonetică, ca și cea ideologică, ca și cea morfologică, toate sînt deopotrivă e t i m o l o g i e .

Pînă la nașterea linguisticei, sonurile nu aveau pentru știință nici o geneze hotărîtă: „les voyelles ne font rien, et les consonnes font peu de chose", după faimoasa glumă a lui Voltaire; formele gramaticale se expuneau atunci în paradigme, regulate sau neregulate, dar fără nici o analiză genetică; regulele sintactice constituiau de asemenea un fel de codice dogmatic; doctrina semnificațiunilor nu exista de loc; a deriva dară o vorbă dintr-o altă vorbă sau – cel mult – a o deriva din oarecari elemente constitutive înțelese în modul cel mai confuz, iată tot ce făcea și tot ce putea face *etimologia*. Astăzi însă, cînd linguistica d e r i v ă nu numai cuvintele, ci încă sonurile, formele gramaticale, construcțiunile sintactice, semnificațiunile, orice alt ingredient al limbei, se cuvine oare ca „etimologia" să mai rămînă închisă nestrămutat în cercul cel strîmt al „cuvintelor"?

Și totuși anomalia nu încetează.

Curtius începe clasica sa operă prin aceea că „etimologia este știința menită a urmări originea c u v i n t e l o r și filiațiunile lor reciproace"[3]. Pentru Pott, etimologia este „descompunerea c u v i n t e l o r în radicale și elemente formative"[4]. Cînd citării pe un Pott și pe un Curtius, ajunge. În fond, tot așa înțelegeau e t i m o l o g i a Ménage și chiar Cicerone.

---

[1] Weil, *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes*, Paris, 1869, p. 47.

[2] Cfr. Littré, *Etudes et glanures*, Paris, 1880, p. 9.

[3] Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, ed. 3, Leipzig, 1869, p. 3: „Denn unabweislich ist trotz alles Zweifels und Spottes das Streben dem Ursprung der Wörter und ihrer Verwandschaft unter einander nachzuspüren, oder wie es der Name unserer Wissenschaft so treffend bezeichnet, das ἔτυμον, das seiende, den wahren und eigentlichen Gehalt derselben, zu ergründen…" – (Cf. Tobler, *Versuch eines Systems der Etymologie*, în *Zeitschr. f. Völkerpsych*., t. 1, p. 355.

[4] Pott, *Etymologische Forschungen*, ed. 2, t. 2, part. 1, Lemgo, 1861, p. 185: „die Etymologie,

Hovelacque a scris un paragraf întreg întitulat *Pericolele etimologiei*, în care ne spune, între celelalte, cum că există o „etimologie filologică” (étymologie philologique) și o „etimologie linguistică” (étymologie linguistique), ambele foarte primejdioase. El aduce ca specimen de cea dentîi derivațiunea lui *cadaver* din *caro data vermibus*, iar ca specimen de cea a doua pe latinul *forma* din grecul μορφή[1]. Ceea ce speriase atît de mult pe Hovelacque și i-a produs chiar un fel de confuziune în spirit se pare a fi tocmai identitatea cea fundamentală, pe care am constatat-o noi mai sus în rolul cel mărginit al „etimologiei” la cei vechi și la cei noi. La cei noi și la cei vechi deopotrivă, scopul este derivațiunea unui cuvînt; toată deosebirea consistă în procedură. Un Pott sau un Curtius, negreșit, întemeiază o derivațiune lexică pe fonologie și pe ideologie, ba încă mai recurg nu o dată la sintaxă, urmărind întrebuințarea cuvîntului în frază; dar derivațiunea sonului și derivațiunea sensului, în orice caz, îi preocupă abia pe un plan secundar, numai ca un instrument, ca un mijloc metodic de a ajunge la țintă.

Nedomerirea trebui curmată o dată. Dacă *etimologia* este d e r i v a ț i u n e, atunci ea nu formează o știință separată și nu face parte dintr-o singură ramură a științei, ci aparține linguisticei întregi. Oriunde linguistul nu se mulțumește de a înregistra un fapt, ci caută a stabili raportul între o cauză și un efect, fie pe terenul sonurilor, fie pe al formelor gramaticale, al sintaxei, al semnificațiunilor, al cuvintelor etc., iar generalmente cauzele și efectele se împletecesc pe toate aceste terenuri, uneori abătîndu-se chiar peste sfera linguisticei, el face e t i m o l o g i e.

Să luăm pe francezul *dirai*. Aceste două silabe se descompun în *dire-ai*, derivînd din latinul *dicere habeo*. Tranzițiunea lui *dicere habeo* în *dirai* constituă: o etimologie fonetică prin *r* din *cr* = *cĕr-* etc.; o etimologie morfologică, prin scăderea lui *habeo* la un simplu sufix, întocmai ca *-bo* în *dicebo* sau -σω în λέξω; o etimologie ideologică, de vreme ce sensul de prezinte se schimbă în sensul de viitor; o etimologie lexică, fiindcă *dirai* este un singur cuvînt; am mai putea adăuga încă o etimologie, tonică, căci perderea lui *ce* în *dire* = *dìcere* se datorește conservațiunii accentului pe prima silabă latină, ca și-n reducerea lui *hàbeo* la *ai*. Dacă e atît de omnilaterală derivațiunea disilabicului *dirai*, apoi cu cît mai vîrtos ne va fi imposibil de a mănținea etimologiei un caracter numai lexic, cînd ne vom apuca de mexicanul *notlazomahuizteopixcatatzin*, care, deși nu e decît un cuvînt, se traduce totuși prin: „prêtre vénérable que je chéris comme mon père”![2]

În scurt, f o n o l o g i a se ocupă cu *sonuri*, m o r f o l o g i a cu *forme gramaticale*, l e x i o l o g i a cu *cuvinte*, i d e o l o g i a sau s e m a s i o l o g i a cu *semnificațiuni* etc.; cît se atinge însă de e t i m o l o g i e, ea reprezintă în genere *derivațiunea* în oricare ramură a științei limbei. Cu același

---

d.h. die Lehre freilich nicht bloss von den Wurzeln, sondern auch von den Bildungselementen, die zu ihnen, und es fragt sich, unter welcherlei Bedingungen, hinzutreten…”

[1] Hovelacque, *La linguistique*, p. 18-9.

[2] A. Humboldt, *Essai politique sur le royaume de Nouvelle Espagne*, p. 81., ap. Pott; *Wurzel-Wörterbuch*, t. 5, p. XXII.

temei, cu care un dicționar poate fi etimologic, poate fi etimologică și o gramatică. Este un fel de contradicțiune, cînd Brachet, de exemplu, întitulează o carte a sa *Dictionnaire étymologique de la langue française*, iar o altă carte *Grammaire historique de la langue française*, deși ambele cărți sînt absolutamente de aceeași direcțiune d e r i v a t i v ă . Vrînd cineva să-și explice originea francezului *fais* din *facio*, n-o găsește în *Dicționarul etimologic*, ci trebui să alerge la *Gramatica istorică*!

Etimologia actuală, cea adevărat științifică, cată nu numai să îmbrățișeze un cîmp fără asemănare mai vast decît etimologia cea empirică din trecut, care se închidea oarecum ermeticește în cercul lexic, dar totodată trebui să tindă a f i r e c o n s t r u c t i v ă , adecă a găsi pentru fiecare fenomen, întrucît el este diferențiat în mai multe exemplare, cîte un prototip comun, rezultînd din corelațiunea divergințelor.

Pott nu r e c o n s t r u i e ș t e niciodată prototipurile lexice. El constată, bunăoară, că latinul *sex*, grecul Fέξ, sanscritul *ṣaṣ*, zendicul *kṣvas* etc., sînt forme colaterale; dar nu le urcă prin comparațiune la un părinte comun *ksvaks*, din care t r e b u i a să se fi născut toate. Școala linguistică germană cea numită nouă, cu Brugmann în frunte, se arată uneori chiar ostilă reconstrucțiunii, dar iarăși numai pe terenul lexic.

Să examinăm.

Oricine respinge în linguistică o reconstrucțiune de un fel este dator a respinge totodată orice altă reconstrucțiune, căci nu se poate invoca în favoarea unei singure specii de reconstrucțiune nici un argument care să nu militeze în același timp pentru reconstrucțiunea în genere.

Ei bine, toți linguiștii pînă la unul admit r e c o n s t r u c ț i u n e a f o n e t i c ă : din corelațiunea sanscritului *bh* cu grecul φ, cu goticul *b*, cu latinul *f* etc., se reconstruiește de exemplu, prototipul *bh*.

Cuvintele însă fiind compuse din sonuri, reconstrucțiunea fonetică duce necesarmente la reconstrucțiune lexică, ceea ce se poate demonstra tocmai asupra școalei lui Brugmann, care se pare cîteodată a fi atît de ne-mpăcată în această privință[1].

Din acea împregiurare că sanscritul *am* în *áçvam* corespunde grecului ον în ἵππον, pe cînd sanscritul *am* în *pîdam* corespunde grecului α în πόδα, Brugmann conchide că prototipul lui *am* = ον diferă de prototipul lui *am* = α. Tot așa prin *an* = ον în *bháranti* = φέροντι față cu *an* = αν în *asánti* = ἔαντι el reconstruiește

[1] Brugmann-Osthoff, *Morphol. Untersuch.*, t. 1, p. IX: … „nur derjenige, welcher sich für immer lossagt von jener früherhin weit verbreiteten, aber auch jetzt noch anzutreffenden Forschungsweise, nach d e r m a n d i e S p r a c h e n u r a u f d e m P a p i e r b e t r a c h t e t, a l l e s i n T e r m i n o l o g i e, F o r m e l w e s e n u n d g r a m m a t i s c h e n S c h e m a t i s m u s a u f g e h e n l ä s s t etc.” – Cfr. Leskien, *Die Deklination im Slavisch-litauischen und Germanischen*, Leipzig, 1876, p. 39: „Man hat sich nach dem ganzen Entwicklungsgange dieser Disciplin (der Sprachwissenschaft) daran gewöhnt, bei den einzelnen Formen der Einzelsprachen immer zunächst an die Ursprache zu denken etc.”

două prototipuri diverse pentru posteriorul *an*. Avem astfel patru nazale, pe cari să le formulăm prin m_1, m_2, n_1, n_2, lipsindu-ne semnele tipografice întrebuințate de Brugmann. În același chip, mai departe, prin comparațiuni foarte ingenioase, el reconstruiește r_l, r_2, a_l, a_2; iar îndrăznețul său urmaș Saussure merge la „foneme” cu mult și mai complicate ca $a_1\underset{\vee}{O}$ sau $a_2\underset{\vee}{O}$. Vine însă întrebarea: cum de se zicea *pádam* = πόδα și celelalte în epoca lui m_2, n_2, a_l, a_2 etc.? Iată că școala lui Brugmann, vrînd-nevrînd, din cauza reconstrucțiunii fonetice se vede dodată împinsă la reconstrucțiune lexică – ba încă ce fel de reconstrucțiune! – dîndu-ne nește prototipuri curat inexprimabile, precum este bunăoară pentru *quatuor*: $k_2a_1twAa_2ra_ls$.[1]

Să mai vorbim oare de reconstrucțiunea ideologică, de care se izbește mereu orice linguist, de vreme ce i se prezintă la tot pasul, în graiuri congenere sau chiar în aceeași limbă, o vorbă cu două sau mai multe semnificațiuni diverse, fiind dator a le reduce la un punct de plecare comun, la o sorginte de unde să se desfășoare treptat divergințele?

Să luăm cuvîntul *brav*, unul din cele mai norocoase, care în scurt timp a reușit a se răspîndi din Occidinte în limbile cele mai eterogene din Europa și din America. După Diez, Littré zice: „Français *brave*; provençal *brau* (féminin *brava*), dur, méchant, brave; catalan *brau*; espagnol et italien *bravo*; bas-latin *bravus*, sauvage. Le sens primitif est sauvage, dur, fougueux, d’où on passe facilement au sens de vaillant, courageux. Mais d’où vient celui de beau, bien habillé? Sans doute de vaillant on est venu à habile (*bravo* en italien a cette acception), puis bon, beau, bien habillé…”[2]. Cînd noi auzim la operă strigîndu-se *bravo* în loc de „foarte bine”, sau chiar *bravissima* în semn de cea mai deplină mulțumire sufletească pentru arta unei gingașe cantatrice, nu ne gîndim, negreșit, la sensul primitiv de „sălbatec”, care este o reconstrucțiune ideologică aproape tot atît de îndrăzneață, iar în orice caz de aceeași natură, ca și un $k_2a_1twAa_2ra_ls$ pentru *quatuor*!

Reconstrucțiunea lexică, care nu se poate despărți de cea morfologică, cuprinde în sine pe cea fonetică și implică pe cea ideologică. Admițînd dar pe una din ele, admitem *eo ipso* pe toate. De aceea însuși Pott, deși nu reconstruiește niciodată cuvintele, nu contestă totuși legitimitatea reconstrucțiunii linguistice în genere, cerînd însă, cu multă dreptate, ca ea să fie pe cît se poate mai metodică, să nu amestece cele sigure cu cele nesigure, să se întrebuințeze atunci cînd trebui sau acolo unde trebui, și să rezulte numai din date pozitive.[3] Cam tot aceasta, în fond,

[1] De Saussure, *Mémoire sur le système primitif des voyells*, Leipzig, 1879, p. 21. – Cfr. Kruszewski, *Lingvističeskiīa zamětki*, Warszawa, 1880, p. 1-13.

[2] Littré, *Dict*. I, p. 412. Cfr. Diez, *Etymologisches Wörterbuch*., Bonn, 1861, t. 1, p. 83.

[3] Pott, *Wurzel-Wörterbuch*, t. 3, p. 119: „Auch habe ich nichts dawider, dass man, so weit dies möglich, auf Ermittelung derjenigen Urzustände Bedacht nehme, in welchen sich die Sprache, sei es nun als unserem gesammten Indogermanischen Sprachstamme vorausgegangene allgemeinsame Urmutter, oder als Ahnin bloss einzelner Familien innerhalb desselben befunden haben mag. Es wird aber dringend nöthig sein, dass man mit enthaltsamer Bescheidenheit verfahre, und nicht, wie

o dorește școala lui Brugmann, insistînd anume asupra pericolului unor reconstrucțiuni pripite.[1]

Cel întîi, fără îndoială, care emisese principiul reconstrucțiunii în linguistică, mai în specie a reconstrucțiunii lexice, a fost Chavée[2]; cel întîi însă cărui i se datorește aplicațiunea acestui principiu pe o scară vastă este Schleicher[3]. Cu toate astea, Ascoli probează într-un mod irezistibil că: „Reconstrucțiunea în stare latentă e cuprinsă în orice comparațiune stabilită pe criterii riguroase. Cînd Bopp, combinînd formele și elementele diverselor limbi ario-europee, ne arată mereu cum ele, cînd una, cînd alta, reprezintă mai bine cutare sau cutare condițiune originală, astfel că toate se completează oarecum reciprocamente, el lucrează în fapt la o ne-ncetată reconstrucțiune, deși nu se-ncearcă a ne da rezultatele acestei operațiuni sub o formă lexică expresă. Așa, de exemplu, alăturîndu-se coastă la coastă acești trei nominativi: sanscritul *aǵan*, grecul ἄγων și latinul *agens*, față cu tulpinele lor respective: *aǵant* – ἀγοντ – *agent*; apoi fiind constatat că vocala cea primitivă se păstrează mai bine în sanscrita, că consoana guturală în greaca și-n latina e mai veche decît consoana palatală în sanscrita, și că din grupul *t* + *s*, adecă finalul tulpinei și dezinința cazuală a nominativului, sanscrita n-a mănținut nemic, greaca a compensat perderea totală prin lungirea lui *o* în ω, pe cînd în latina a rămas *s*, iată că avem de la sine reconstrucțiunea *agant-s*…”[4]

În dezvoltările ce preced, din toate ramurile linguisticei noi n-am atins numai sintaxa, în privința cării, de asemenea, etimologia cată să tinză a fi reconstructivă.

Reconstrucțiunea poate fi e x p r e s ă ca în Schleicher, în Fick și-n ceilalți, ori s u b î n ț e l e a s ă ca în Bopp și în Pott; reconstrucțiunea cea expresă, la rîndul ei, poate fi c o n c r e t ă , ca în cazurile de mai sus, ori a b s t r a c t ă . O reconstrucțiune abstractă este aproape singură posibilă pe terenul sintactic, unde ne interesă într-o frază mai puțin cuvintele cele întrebuințate decît modul

leider noch so oft geschieht, Gewisses mit Ungewissem oder gar Falschem, nicht thatsächlich Gegebenes und bloss Erschlossenes oder wohl gar nur leichtsinnig Ersonnenes und Geheischtes mit wilder Haft und ohne Unterscheidung beständig durcheinander rüttele und schüttele”.

[1] Brugmann, *Nasalis sonans*, în Curtius, *Studien*, t. 9 (1876), p. 320 nota: „Wer die Sprachformen, ehe er an die Ursprache denkt, immer zuerst darauf ansieht, ob sie nicht analogische Neubildungen sind, begeht bei weitem nicht so leicht folgenschwere Irrtümer wie ein solcher, der sich immer erst durch den unmittelbaren und offenkundigen Augenschein so zu sagen darauf stossen lässt, an Associationsbildung zu denken, und im Uebrigen alles, was sich lautgesetzlich aus einer d e n k b a r e n ursprachlichen Form herleiten lässt, sofort auch daraus herleitet. Denn wer irrig eine Associationsbildung statuiert, irrt nur insofern als er eine einzelne Form oder eine Reihe von Formen noch nicht an der richtigen Stelle untergebracht hat, wer dagegen von den historischen Formen aus sogleich zur Ursprache überspringt und mit Hülfe dieser Formen Grundformen erschliesst, die nie bestanden, irrt nicht bloss in Hinsicht auf jene einzelnen historischen Bildungen, sondern auch in Hinsicht auf alles Weitere, was er auf den erschlossenen Grundform aufbaut.”

[2] Chavée, *Lexiologie indo-européenne*, Paris, 1849, p. XI-XII.

[3] Pentru prima oară, ca o încercare „ipotetică” (mutmassliche Grundform), în *Formenlehre der kirchenslawischen Sprache*, Bonn, 1852, p. V.

[4] Ascoli, *Studj critici* II, Torino, 1877, p. 9.

distribuirii categoriilor gramaticale sau a celor logice, oricare ar fi altmintrea expresiunea lor cea concretă. Astfel, bunăoară, luîndu-se zicala:

> Rom. A cumpăra mîța în sac;
> Ital. Comprare la gatta in sacco;
> Fr. Acheter chat en poche;
> Germ. Die Katze im Sacke kaufen;

nu ne trebui și nu sîntem în stare de a da o reconstrucțiune concretă a frazei romanice față cu cea germană, ci ne ajunge vreo formulă abstractă, din care să se vază pe de o parte ceea ce este comun sintaxei romanice generale în opozițiune cu cea germană, de exemplu pozițiunea verbului, iar pe de alta să se arate divergințele între sintaxele romanice cele speciale, de exemplu la întrebuințarea articlului.

Un S + A este o reconstrucțiune sintactică abstractă pentru un grai în care norma cere punerea substantivului înainte de adjectiv; un A + S, pentru o normă contrarie; un $\frac{A}{S}+\frac{S}{A}$ pentru o normă indiferinte. Un S + A este pentru *om bun*, *cal alb*, *mînă dreaptă* etc. o etimologie sintactică întocmai cu același drept cu care latinul *auricula* este o etimologie lexică pentru rom. *ureche*, ital. *orecchia*, fr. *oreille*, provenț. *aurelha* etc., ambele dobîndite prin reconstrucțiunea unui prototip comun din comparațiunea faptelor omogene pozitive.

Să ne întrebăm acuma: care este valoarea reconstrucțiunii în linguistică? în ce anume se cuprinde utilitatea ei și chiar necesitatea? cari sînt marginile sferei sale de acțiune?

O reconstrucțiune etimologică corectă, întemeiată pe un material suficiinte, nu este *ipotetică*, dar iarăși nici *exactă*, ci totdauna *aproximativă*. Ipoteză se cheamă o presupunere la mijloc între două observațiuni: prima observațiune, accidentală, dă naștere presupunerii; a doua observațiune, intențională, verifică presupunerea. O presupunere o dată verificată încetează de a fi ipoteză, devenind fapt. Verificarea poate fi completă, ori numai aproximativă. Aproximațiunea nu răpește faptului caracterul său științific pozitiv. În mecanică, de exemplu, așa-numita lege a lui Mariotte, cum că „temperatura fiind egală, forța elastică a unui gaz variază în rațiunea inversă a volumului pe care-l ocupă”, conservă o deplină valoare, deși Regnault a demonstrat că ea nu este decît aproximativă[1]. În linguistică sute de experimente confirmă reconstrucțiunea ario-europeului *bh* din grecul φ – sanscritul *bh* – latinul *f* – goticul *b* etc. Totuși nu este nici ea exactă, ci aproximativă. În loc de *bh* poate să fi fost *ph*, sau ceva intermediar între *bh* și *ph*. Argumentul că φ = *ph* se află numai la greci

[1] Naville, *La logique de l'hypothèse*, Paris, 1880, p. 7.

nu e decisiv, după cum nu e decisiv contra primitivității lui *a* într-un grup de cuvinte ario-europee cazul cînd îl păstrează numai sanscrita. Aproximațiunea *bh*, explicînd o mulțime de fenomene, fără a fi în dizarmonie cu vreunul din ele, servă în linguistică tot așa de bine ca legea lui Mariotte în mecanică.

Aproximațiunea are graduri. Etimologia, în opera sa de a reconstrui prototipurile, ajunge la un grad de aproximațiune cu atît mai înalt, cu cît comparațiunea cea metodică se exercită asupra unui număr mai mare de fenomene înrudite. Să reluăm, ca exemplu, cuvîntul *ureche*. Comparîndu-l cineva numai cu italianul *orecchia*, ar trebui să reconstruiască un prototip special italiano-român *orechia*, care ar fi de tot greșit față cu macedo-românul *ureacle*, după cum se mai zicea încă și-n Moldova nu mai departe decît în secolul XV[1], și față cu italianul colateral *oreglia*. Pe de altă parte, dacă vom compara numai formele occidentale: span. *oreja*, portug. *orelha*, reto-rom. *ureiglia* și franc. *oreille*, vom imagina un prototip special franco-spano-portugez *orelia*, pentru care am găsi, ca paraleluri fonetice, pe fr. *merveille* = port. *maravilha* = reto-rom. *marveiglia* din *mirabilia*, pe sp. *paja* din *palea* etc. Cam de felul acesta sînt închipuitele prototipuri speciale greco-italice, slavo-leto-germanice etc., pe cari le reconstruiește mereu cu atîta facilitate Schleicher, și mai cu deosebire Fick. Nu aceasta ne trebuie! Pentru ca o reconstrucțiune să fie adevărat științifică, însușind un înalt grad de aproximațiune, cată să ne urcăm de la formele cele sigure, de la nește fapte bine constatate, d-a dreptul la o concluziune, la un prototip comun, care astfel să rezulte imediat dintr-o realitate așa-zicînd concentrată, totală, întreagă, iar nu bucățită. Daco-românul *ureche* cu forma cea veche *ureacle*, macedo-rom. *ureacle*, ital. *orecchia* și *oreglia*, formele sarde *orija*, *origa* și *orecla*, fr. *oreille* cu formele dialectale *areille*, *airoaillè*, *oraile* și altele, sp. *oreja*, portug. *orelha*, reto-rom. *ureiglia*, provenț. *aurelha* etc. reconstruiesc toate la un loc prototipul comun romanic aproximativ *orecla–aurecla* „ureche”, corespunzător deminutivului latin *auricula* „urechioară”, care deja la romani șovăia spre *oricula*. Tot așa sanscritul *ahis*, zend. *azhi*, gr. ἔχις, lat. *anguis*, litv. *angis*, vechi-germ. *unc*, vechi-slav. ѫжь etc. ne dau un prototip comun ario-europeu *aghis* – *anghis* „șearpe”, ceva de cea mai înaltă aproximațiune, a cării valoare scade cu desăvîrșire prin trunchiarea materialului în prototipurile cele intermediare ale lui Fick. Un pretins prototip leto-slavic *aman* „nume”, alături cu un pretins prototip greco-italic *gnôman* „nume”, în loc de un singur prototip ario-europeu *gnîman* – *nîman*, este – mai repetăm încă o dată – întocmai ca pretinsul prototip româno-italic *orechia*, lîngă pretinsul prototip franco-spano-portugez *orelia*, în loc de un singur prototip romanic *orecla* – *aurecla*.

Unii linguiști susțin că fără prototipuri intermediare parțiale n-ar fi cu putință a reconstrui un prototip definitiv total. „Fără o treaptă mijlocie greco-italică *feronti* – zice Leo Meyer – nici grecul φέρουσι, nici latinul *ferunt* nu se reduc la

[1] Hasdeu, *Arhiva istorică*, t. 1, part. 1, p. 140.

prototipul *bháranti*”[1]. Este o învederată eroare. Cînd ni se înfățișează neşte forme pozitive ca gr. φέρουσι cu doricul φέροντι, latinul *ferunt*, sanscritul *bháranti*, zendicul *bárenti*, vechi-slav. берѫтъ (= *berontĭ*) etc., ne ajunge a şti din fonologie că φ = *f* = *b* reprezintă un son primitiv transcris prin *bh*, pentru ca să reconstruim d-a dreptul, fără nemic intermediar, un prototip comun ario-europeu aproximativ, care însă nu este *bháranti*, ci *bhéronti*, sau cel puţin ambele împreună.

Reconstruind un prototip în două feţe, bunăoară *aghis* – *anghis*, noi sîntem departe de a-i micşura aproximaţiunea, de vreme ce orice grai, fie cît de primordial, cuprinde deja în sine divergințe dialectale. Pe lîngă *aghis* – *anghis* n-ar fi de mirare să mai fi existat o nuanţă *aghus* – *anghus*, prin care ni s-ar explica latinul *anguis*, căci lat. *pinguis* = παχύς, lat. *brevis* din *breguis* = gr. βραχύς, lat. *tenuis* = gr. τανύ-, lat. *suavis* din *suaduis* = sanscr. *svâdus*, lat. *gravis* din *garuis* = scr. *gurus* = gr. βαρύς, lat. *levis* din *leguis* = scr. *laghus* = gr. ἐλαχύς etc., corespund toate unor prototipuri cu *-us*.

„Reconstrucţiunea – zice Delbrück – nu ne procură nici un material nou, dar servă a da o expresiune plastică rezultatului cercetărilor noastre. Ea joacă în linguistică acelaşi rol ca curbele şi alte procedimente intuitive analoage în statistică. Este un mijloc de expoziţiune foarte util, pe care cată a nu-l nesocoti. În acelaşi timp, îndemnul de a reconstrui formele fundamentale sileşte pe linguist a sta pururea la cumpănă pentru a nu lua cumva o formaţiune modernă drept o formaţiune primitivă; şi, mai ales, îl împedecă de a trece cu uşurinţă peste dificultăţi fonetice şi de altă natură, a căror deplină învingere e necesară pentru ca să poată reuşi într-o reconstrucţiune”[2].

Paralelismul între reconstrucţiunea linguistică şi curbele din statistică nu e corect. Dacă este în statistică ceva asemănat cu reconstrucţiunea în linguistică, apoi numai doară *termenul-mediu*, care rezumă un şir de expresiuni cifrice diverginţi de aceeaşi ordine. Un exemplu. O moşie a adus proprietarului ei în curs de cinci ani următorul venit:

Anul I	fr. 4500
Anul II	fr. 4620
Anul III	fr. 2800
Anul IV	fr. 4718
Anul V	fr. 5000

Venitul anual în t e r m e n - m e d i u este dar de fr. $4327^{3}/_{5}$, o cifră aproximativă cătră care convergesc toate cifrele cele concrete, diferenţiate prin concursul unor împregiurări speciale explicabile: secete într-un an, abundanţă într-un alt an etc. Cu cît expresiunile cifrice sînt mai numeroase, cu atît şi termenul-mediu, scos din ele, este de o aproximaţiune mai înaltă. Fără termen-mediu, statistica n-ar

[1] L. Meyer, *Vergleichende Grammatik der griechischen und lateinischen Sprache*, Berlin, 1861, t. 1, p. 22.

[2] Delbrück, *Einleitung in das Sprachstudium*, Leipzig, 1878, p. 53.

putea să reducă diferite ordine de fenomene la cîte o u n i t a t e c o l e c t i v ă , pe care lesne s-o compare apoi cu altele obținute pe aceeași cale. Prin reconstrucțiune, linguistica capătă și ea u n i t ă ț i c o l e c t i v e , cari o ajută în comparațiunea ulterioară, și totodată – după cum a observat-o foarte bine Delbrück – pînă la un punct o controlează. Lipsa de orice construcțiune, fie zis în parentezi, este aceea care face atît de anevoios controlul grupurilor etimologice în operele lui Pott și mai cu seamă ale lui Diefenbach.

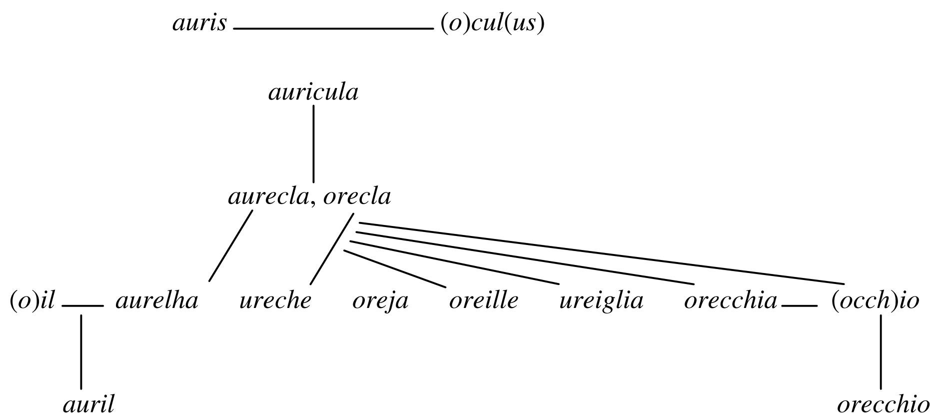
Cuvîntul r e c o n s t r u c ț i u n e pe terenul linguistic nu e tocmai fericit. El s-a luat din paleontologie, ca și cînd linguistul ar fi și el un fel de Cuvier r e c o n s t r u i n d ființele cele ante-deluviane.[1] Însă între reconstrucțiunea etimologică și reconstrucțiunea paleontologică nu se află de fapt nici o asemănare. Paleontologului i se dau nește fragmente de oase, pe cari să le figurăm prin: *t*, *n*, *a*, *s*, *d*, *o*; el le coordoană într-un schelet neisprăvit: *-astod-n-*, de unde apoi, studiind lacunele și completîndu-le cu *m*, *o*, *t*, r e c o n s t r u i e ș t e pe *mastodont*. Oare tot așa procede etimologia în ceea ce se cheamă „reconstrucțiune”? Din *ureche – oreja – oreille* etc. linguistul nu potrivește un singur corp lipit bucată cu bucată într-o ordine oarecare determinată, după cum face paleontologul, ci extrage prin analiză din întreaga serie un t e r m e n - m e - d i u , prin care o caracteriză în totalitate și de care se apropie orice membru al ei în parte, deși nici unul poate să nu coincidă exactamente cu acea expresiune generală aproximativă.

Particularitatea cea distinctivă a „termenului-mediu” în linguistică, de unde i-a și venit numele de „reconstrucțiune”, este de a fi privit ca izvor al grupului omogen de elemente concrete, cari toate împreună îl implică. Izvorul totuși e foarte șovăitor în fluiditatea sa. Astfel termenul-mediu pentru formele romanice *ureche – oreja – oreille* etc. se clatină nu numai între *orecla* și *aurecla*, dar mai admite încă probabilitatea masculinului *oreclu – aureclu – auriclu*, reprezintat prin italianul *orecchio* și provențalul *auril*. Tocmai acest exemplu însă ne arată reversul medaliei în reconstrucțiunea etimologică în genere. Forma masculină, care ar corespunde unui latin *auriculus*, poate fi de o proveniță posterioară, născîndu-se la italieni și la provențali prin a n a l o g i e cu „ochi”, italienește *occhio*, provențalește *oil*, masculini în toate graiurile romanice. Intima corelațiune între *ochi* și *ureche*, ca două părți ale capului și ca organe ale celor două sensuri principale[2], va fi adus mai tîrziu uniformarea lor sub raportul genului în Italia și-n Provența, fără ca aceasta să se fi întîmplat și pe aiuri, deși lesne putea să se întîmple oriunde pe o cale independinte. În acest mod, *orecchio* după *occhio* fiind specific italian și *auril* după *oil* fiind specific provențal, noi nu avem dreptul de a

[1] Cfr. Sayce, *Introduction to the science of language*, London, 1880, t. 1, pag. 346.

[2] Cfr. Haase,*Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschoft*, Leipzig, 1874-80, t. l, p. 48: „Die Analogie der Wahrnehmungen durch Gesicht und Gehör zeigt sich sehr häufig; z. B. *hell* wird von der Farbe gebraucht, aber das Ursprüngliche ist ein heller Ton von *hallen*. In der Malerei spricht man von Farbentönen. *Clarus* wird sowohl bei *clara vox* als *clara lux* gebraucht etc.”

le căuta un prototip romanic. Ceva mai mult. Prin aceeași corelațiune, „ochiul" se pare a fi exercitat o influință linguistică asupra „urechii" încă la romani, dar nu în schimbarea genului, ci în modificarea sensului. Romanicul *orecla – aurecla* însemnează „ureche", iar nu „urechioară" ca latinul clasic *auricula* sau *oricula*, deminutiv de la *auris*. Prototipul ideologic pentru „ureche" să fie oare „urechioară"? Poate da, însă poate și nu. La romani „ochi" este *oclu*, clasic *oculus*, deminutiv de la un perdut *ocus*, dar cu o nuanță deminutivală despărută cu desăvîrșire deja în cea mai veche limbă latină cunoscută. Corelațiunea între „ochi" și „ureche", între *oculus* și *auris*, va fi împins graiul poporului roman la uniformarea sufixului, sau mai bine a terminațiunilor, fără a se atinge diferința genurilor, așa că *auris* „ureche" a trecut d-a dreptul în *auricula* „ureche", nu „urechioară", prin simpla a n a l o g i e cu *oculus* „ochi", nu „ochișor", în care poporul a luat drept sufix pe *-culus*, ca în *homun-culus*, *pauper-culus*, *arti-culus* etc., deși *c* în *oc-ulus* aparține tulpinei. În acest caz, reconstrucțiunea ideologică „ureche" din „urechioară" ar fi o greșeală, de vreme ce romanicul *orecla – aurecla* nu va fi avut niciodată vreun sens deminutival, ci numai își va fi adaptat un sufix feminin corespunzător terminațiunii masculine devenite incoloară din *oculus*. Iată dară că-n loc de un prototip, de o reconstrucțiune, de un termen-mediu, oricum s-ar numi, noi căpătăm o genealogie foarte complicată:

În această genealogie, forma cea reconstruită *aurecla – orecla* este prototip pentru *ureche – oreja* etc., dar nu și pentru *auril*, la nașterea cărui s-a amestecat *oil*, și nu pentru *orecchio*, născut prin amestec cu *occhio*.

Utilitatea metodică a „reconstrucțiunii" în linguistică apare dară chiar acolo unde, ca în cazul de mai sus, tragerea unui termen-mediu este împedecată de factori etimologici de altă natură. În adevăr, numai prin reducerea grupului întreg la un singur prototip *aurecla – orecla* iese la iveală cu deplină plasticitate în formele cele nereductibile, *auril* și *orecchio*, o abatere interesantă pe care linguistul ar fi dispus altfel a o trece cu vederea ca ceva de tot indiferinte. Nu mai

puțin simțite sînt serviciile procedimentului reconstructiv în cealaltă ramură a filologiei comparative, în ceea ce se cheamă etno-psicologie sau *folklore*, unde aproape în același mod, printr-o riguroasă alăturare a literaturelor poporane sau a obiceielor, se pot reconstrui prototipurile lor, după cum ne-am încercat de a o face noi înșine, bunăoară, în privința baladei *Cucul și turturica* și a *Povestii numerelor*[1].

Reconstrucțiunea este, ca să zicem așa, instrumentul cel mai perfecționat al filologiei comparative în genere, și mai ales al linguisticei; un instrument prin care etimologia contimpurană, aplicată la totalitatea limbei, iar nu numai la cercul curat lexic, se depărtează de etimologia cea trecută mai mult de cum se depărtează în științele fizice și biologice observațiunea microscopică de observațiunea cu ochiul gol. Această prețioasă unealtă, precum am văzut în cele ce preced, nu se adaptează însă la toate fenomenele linguistice. În multe cestiuni, sîntem siliți a o întrebuința numai în parte; în altele, cată să n-o întrebuințăm de loc.[2] Și aceasta nu e tot. Foarte adesea trebui să ne abținem de la orice etimologie, adecă de la orice derivațiune linguistică, mărginindu-ne a constata faptul, a-l trece în registru ca un simplu material, sau ca o problemă a cării explicațiune să rămînă în sarcina viitorului.

Turgot, pe care l-am citat la începutul acestei introducțiuni, a spus de demult că ceea ce e mai de căpetenie în etimologie este de a ști unde să se oprească. „Le grand objet de l'art étymologique – adaugă el – n'est pas de rendre raison de l'origine de tous les mots sans exception, et j'ose dire que ce serait un but assez frivole. Cet art est principalement recommandable en ce qu'il fournit à la philosophie des matérieaux et des observations pour élever le grand édifice de la théorie générale des langues: or, pour cela, il importe bien plus d'employer des observations certaines, que d'en accumuler un grand nombre."[3] Aproape tot aceea zice Curtius: „Scopul științei nu este de a satisface curiozitatea sau de a găsi loc pentru jocul unor presupuneri mai mult sau mai puțin ingenioase, ci de a mări sfera adevărului și de a restrînge cercul erorii"[4].

A pretinde cineva că a găsit derivațiunea a tot ce se află într-un grai, fie chiar numai a tuturor cuvintelor în sensul cel îngust al etimologiei din trecut, este o prea multă ușurință în privința subiectivă și un bogat repertoriu de greșeli sub raportul obiectiv.

Din cele zise rezultă că:

---

[1] *Cuvente den bătrâni*, t. 2, p. 501-608.

[2] Cfr. excelentele observațiuni ale lui Johannes Schmidt, *Die Verwandtschaftsverhältnisse*, p. 28-31.

[3] Turgot, *op. cit*, p. 744.

[4] Curtius, *Grundz*[3]., p. 44: „Die Wissenschaft hat nicht den Zweck die Neugier zu befriedigen oder für mehr oder minder geistreiche Muthmaassungen einen Spielraum zu gewähren, sondern das Reich der Wahrheit zu mehren und das des Irrthums in engere Gränzen einzuschliessen".

1. Prin e t i m o l o g i e se înțelege în linguistică orice d e r i v a ț i u n e, fie fonetică, fie morfologică, fie lexică, sintactică, ideologică.

2. Etimologia, în generalitatea operațiunilor sale, tinde a se servi mai cu seamă de reconstrucțiunea unui prototip pentru fiecare grup omogen de fenomene, întrucît condițiunile particulare ale fenomenelor n-o silesc a recurge la alte procedimente.

3. Sînt multe cazuri rebele nu numai la reconstrucțiune, ci chiar la etimologia în genere, linguistul mărginindu-se docamdată a descrie faptul așa cum este.

II
Cum se amestecă limbile?

Mai întîi de toate, să ne înțelegem bine asupra punctului în dezbatere.

Un englez, Cresswel Clough, a publicat nu demult o carte întreagă întitulată *Despre existința l i m b i l o r a m e s t e c a t e*, în care el declară cu tărie că pretinsa axiomă, susținută de cei mai mulți linguiști, cum că „o limbă amestecată este o imposibilitate”, trebui întoarsă pe dos: „imposibilitate este o limbă neamestecată”[1].

Pentru a demonstra această teză, autorul pleacă de la principiul că într-o asemenea problemă cată a fi considerate nu numai gramatica unei limbi, dar încă vocabularul și pronunciațiunea; apoi, în aplicarea principiului, el pe gramatica o înlătură mai cu desăvîrșire, ba chiar recunoaște că „acolo amestecul nu e tocmai prea mare”[2], și – alunecînd pe ici, pe colea asupra pronunciațiunii – se ține aproape exclusivamente în sfera vocabularului.

Ca ce fel înțelege Cresswel Clough „limba amestecată”, o putem judeca după următorul §-f despre graiul românesc:

„Românii au trei stiluri: stil purist sau latin, stil tînăr românesc sau francez și stil vechi românesc sau conservativ. Așa, puristul va zice: *m-am obligarisit*; francezomanul: *m-am engajarisit*; conservatistul: *m-am îndatorit*. Temelia limbei române e latină, de ex.: *apă = aqua*, *așteptare = expectare*, *bun = bonus*, *cap = caput*, *copt = coctus*, *domn = dominus*, *doftor = doctor*, *iapă = equa*, *fiu = filius*, *frate = frater*, *lapte = lac*, *masă = mensa*, *muma = mater* (!), *tată = pater* (!), *pînză = pannus*, *pept = pectus* etc., unde se văd unele schimbări consonantice curioase, precum *ct* în *pt* și *ft*, *qua* în *pa*, *p* în *t* (!), *m* în *t* (!), iar în dialectele sudice (*sic*) încă *p* în *k* și *ct* în *p* (!), de ex. *keptu = pectus*. Prezintele indicativ este latin: *cîntu = canto*, *cînți = cantas*, *cîntă = cantat* etc., și gramatica în genere e tot așa de romanică ca și cea franceză, italiană, spanioală sau portugeză. În vocabularul

[1] James Cresswel Clough, *On the existence of mixed languages*, London, 1876, pref.

[2] *Ibid.*, p. 4: „Grammar, then, can be mixed, and is often found so, *though not to any very great extent*”.

român se află o seamă de elemente slavice, precum *smîntînă* = rus. (?) *smĭetana*, *verigă* = rus. *veriga*, *bob* = rus. *bob* etc. Învecinații unguri, stînd în același raport cătră Austria ca românii cătră Turcia (?!) și popoarele cele subjugate gravitînd totdauna unul cătră altul (!?), nu e de mirare că literatura și cugetarea maghiară (!) n-au fost fără influință asupra României. Așa *ponos* = ung. *panasz*, *muncă* = *munka*, *poruncă* = *parancsolom*, *oțel* = *aczél* etc. Mai este încă un element străin. Creștinii români făcînd adesea cauză comună cu grecii contra turcilor (?), mai multe vorbe neogrece s-au întrodus în limba română, precum *drum* = δρόμος și *zamă* = ζουμι ".[1]

Negreșit, nu printr-o asemenea procedură se poate zgudui categorica aserțiune a unui Max Müller că „limbile nu sînt niciodată amestecate"[2]. Toată lumea știe foarte bine și nimeni nu s-a îndoit în vecii vecilor că orice popor împrumută c u v i n t e de la alte popoare; nu aceasta însă avea în vedere ilustrul linguist de la Oxford cînd a contestat existința „limbei amestecate", ci anume g r a m a t i c a și iarăși g r a m a t i c a , pe care o numește „sîngele și sufletul limbei"[3].

De asemenea Papillon: „Studiul linguistic nu arată nici o urmă de un *aparat gramatical* amestecat într-una și aceeași limbă"[4].

Hovelacque se rostește și mai lămurit: „Jamais on ne parviendrait à créer une l a n g u e m i x t e . On ne saurait imaginer une langue indo-européenne dont la *grammaire* soit en partie slave, en partie latine. Il n'y a pas, i l n e p e u t y a v o i r d e l a n g u e s m i x t e s . L'anglais, par exemple, chez lequel se sont introduits un si grand nombre d'éléments étrangers, notamment d'éléments français, n'en demeure et n'en demeurera pas moins jusqu'à son extinction une vraie langue germanique…"[5]

Cel dentîi linguist care a supus cestiunea „limbei amestecate" unui studiu mai pe larg a fost Sayce, consacrîndu-i un capitol întreg în *Principiile de filologie comparativă*.

Împărtășind și el credința, ca să nu zicem prevențiunea, că „o gramatică amestecată e peste putință"[6], Sayce stabilește însă unele rezerve, cari în fond distrug această teorie; bunăoară: „Vecinătatea a două limbi face că o parte din poporațiune e bilinguică, și, dacă o asemenea bilinguitate ia o întindere însemnată, atunci se întîmplă adesea schimb de idiotisme între ambele dialecte, iar împreună cu idiotisme se deschide o ușcioară pentru întroducerea nouălor forme gramaticale"[7]. Ca exemple, Sayce aduce genitivul și dativul englez al pronumelui personal *of me*, *to me*, care este o imitațiune a francezului *de moi*, *à moi*, în loc de

[1] *Ibid*., p. 48, cfr. p. 39.
[2] M. Müller, *Lectures*, 1-t series, ed. 1866, p. 77: „languages are never mixed".
[3] *Ib*., p. 78: „the grammar, the blood and soul of the language".
[4] Papillon, *A manuel of comparative philology*, London, 1877, p. 18.
[5] Hovelacque, *La linguistique*, p. 10.
[6] Sayce, *Principles*, London, 1874, p. 173: „we cannot have a mixed grammar".
[7] *Ibid*., p. 174.

forma anglo-saxoană *min*, *me*; întrebuințarea unui articol postpozitiv, trecut de la români la bulgari: *člék-ăt* = *omu-l*, deși fenomenul e de tot străin familiei linguistice slavice etc.[1] Și totuși el conchide, aproape tot așa ca Max Müller sau Hovelacque, că „în teză generală realitatea confirmă negațiunea cea absolută, pe care linguistica o opune vechii noțiuni despre amestecul formelor gramaticale”[2].

O apărare atît de elastică a curentului celui la ordinea zilei a fost menită, negreșit, mai mult a zdruncina decît a întări pretinsa axiomă. Citînd pe Sayce, un alt linguist englez observă: „Doctrina cea predomnitoare despre imposibilitatea gramaticei amestecate p o a t e fi adevărată, dar probele aduse despre aceasta nu mi se par a fi pe deplin mulțumitoare”[3].

Tot atît de păzit, profesorul Delbrück, a cărui carte este cea mai nouă întroducere generală la linguistică, declară că „limba amestecată” este încă o p r o b l e m ă , mai adăogînd că despre această problemă nu s-a scris docamdată nici o lucrare temeinică.[4]

Alți linguiști, fără a dezbate măcar cestiunea, admit posibilitatea amestecului gramatical al limbilor ca ceva care nici că s-ar fi contestat vreodată. Așa face Schuchardt în clasicul *Vokalismus* și-n lucrările posterioare; așa face Miklosich în studiile sale asupra țiganilor[5]; așa face Ascoli în ceea ce el numește „la riazione etnologica” sau rezistința limbei cucerite contra celei cuceritoare[6]; așa fac mulți dintre cei mai de frunte. Dar ce zic! Însuși Sayce, precum vom vedea îndată mai la vale, pare a fi renunțat mai tîrziu la dogma „neamestecabilității”.

Este curios că un adevărat amestec de gramatică figurează tocmai în fraza prin care Max Müller neagă radicalmente un asemenea amestec. El zice: „*Languages* are never mixed”. Ei bine, „languages” este un franțuzism nu numai lexic, dar și g r a m a t i c a l totodată. Nici un dialect germanic nu formează pluralul prin *-s*, pe cînd în limba engleză această formațiune eminamente franceză, cu totul

---

[1] *Ibid.*, p. 175 sq.

[2] *Ibid.*, p. 177: „On the whole, therefore, the evidence before us will confirm the absolute denial which Glottology gives to the old notion of a mixture of grammatical forms”.

[3] Le Marchant Douse, *Grimm's Law*, London, 176, p. 19.

[4] Delbrück, *Einleitung in das Sprachstudium*, p. 121 nota: „An dieser Stelle wären auch die Mischsprachen zu erwähnen gewesen, *wenn bis jetzt eine gründliche Behandlung dieses Problems vorläge*”.

[5] Cfr. de exemplu Miklosich, *Ueber die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner*, part. 12, Wien, 1880, p. 49, despre expresiunea timpului viitor la țiganii de pe Peninsula Balcanică și la cei din Rusia.

[6] Ascoli, *Studj critici*, t. 2, Torino, 1877, p. 17, 19, 20, 64 etc.; cfr. Ascoli, *Una lettera glottologica*, Torino, 1881, p. 43: „così lo Schuchardt pensi di continuo alle ragioni celtiche delle trasformazioni per le quali si determina il galloromano, o il Miklosich scruti, con quella serena larghezza che gli è propria, le ragioni autottone che agiscono sulla riduzione della parola latina in parola rumena, seguíto ora, con molto zelo, anche da un valoroso indigeno, l'Hasdeu. Nessuno però ha affermato, con maggior coraggio e maggior nitidezza, la riazione celtica sul latino, di quello che facesse il Nigra: Celticae gentes, latinam linguam magna ex parte mutuati sunt et proprio ingenio usuique accomodaverunt…”

necunoscută anglo-saxonilor, este cea normală, altoită acolo prin influința franco-normandă.[1]

Un adînc cunoscător al limbei engleze în dezvoltarea ei istorică, americanul George Marsh, protestă cu multă elocință contra teoriei așa-numitului neamestec gramatical, dîndu-ne în același timp următorul frumos specimen despre modul cum se petrec lucrurile în realitate și cum se pot surprinde asupra faptului:

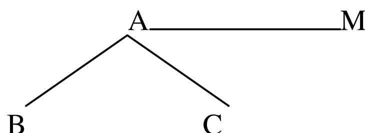
„Anglo-saxonii formau gradurile de comparațiune prin schimbarea terminațiunii sau a inflecțiunii, iar nu prin niște adverbi cu sens de *magis* și *maxime*; franco-normanzii le formau prin acești adverbi; englezii au primit ambele metoade, întrebuințînd pe cea franco-normandă mai cu preferință la adjectivii cei lungi. Relațiunea posesivă sau cea genitivală între numi se exprima la anglo-saxoni printr-un posesiv regulat sau prin dezinința cazuală a genitivului; la franco-normanzi, în genere, numai prin prepozițiune; englezii întrebuințează ambele moduri. Anglo-saxonii nu aveau nici o prepozițiune denaintea infinitivului, ci infinitivul lor era o formă verbală specială, foarte analoagă cu gerundiul latin și privită de către unii ca un caz dativ al infinitivului; franco-normanzii obicinuiau denaintea infinitivului o prepozițiune; englezii dentîi au supres caracteristica terminațiune gerundială, căpătînd astfel un curat infinitiv, pe care apoi, cînd nu este unit cu verbul auxiliar, îl preced de o prepozițiune, amalgamînd sau, mai bine, confundînd funcțiunile celor două forme. Aceste și alte cazuri de aceeași natură sînt exemple de combinațiuni gramaticale străine, substituite unor inflecțiuni natale, sau – cu alte cuvinte – sînt specimene de amestecul a două gramatice *pro tanto*. În adevăr, ele nu sînt prea multe sau prea importante pentru ca să schimbe caracterul general al sintaxei engleze, care în foarte mare parte rămîne anglo-saxoană; sînt de ajuns însă pentru a proba că doctrina imposibilității radicale a amestecului gramatical este o generalizațiune de tot pripită și că întinderea amalgamării sintactice nu este în fapt decît o cestiune de doză relativă."[2]

Din dată ce cade închipuita axiomă despre neamestecul gramatical al limbilor, deschizîndu-se astfel un vast cîmp pentru dezbaterea ne-mpedecată și nepărtenitoare a problemei, este bine a se indica cîteva criterii preliminare, cîteva prolegomene pentru acest nou studiu.

Amestecul între limbi, fie gramatical, fie de altă natură, poate fi de două feluri: p r i m a r și s e c u n d a r . Numim „amestec *primar*" pe acela căruia i se datorește nașterea unei nouă limbi din două graiuri diverse; numim „amestec *secundar*" împrumuturile cele posterioare, pe cari le face o limbă, fără ca fenomenul să fi fost preces sau să fie însoțit de contopirea popoarelor. Graiul *A* s-a născut din amestecul graiurilor *B* și *C*, amestecîndu-se apoi prin împrumut cu graiul *M*:

[1] Earle, *Philology of the english tongue*, 2-ded., p. 350-2, citat de Le Marchant Douse, *op. laud*., p. 20 nota.

[2] Marsh, *The origin and history of the english language*, London, 1862, p. 48; cfr. p. 74-5 și p. 84.

Numai amestecul cel primar, adecă în linie verticală, nu și cel secundar sau în linie orizontală, este de o însemnătate g e n e a l o g i c ă , clătinînd oarecum continuitatea dialectală cea ne-ntreruptă. Lui mai cu seamă, dacă nu exclusivamente, linguistica va ajunge, credem noi, a-i atribui o particularitate foarte bine observată de Humboldt în privința dialectelor romanice: „Noi sîntem în stare a urmări diferitele ordini de schimbări, pe cari le-a îndurat limba latină în scăderea și disparițiunea ei; sîntem în stare a mai adăoga către acestea amestecul ulterior al elementelor străine; și tot încă ne e peste putință a ne da seamă de încolțirea sîmburelui celui viu, care se dezvoaltă dodată sub diverse forme în organismul limbilor celor din nou înflorite. Un principiu intern, lipsit mai-nainte, iată că cuprinde edificiul cel descompus, reconstruindu-l în fiecare din limbile cele derivate într-un alt mod…"[1] Aci noi vedem o naștere în toată puterea cuvîntului, și – orice ar zice Fuchs – este o metaforă permisă, ba chiar necesară prin claritatea imaginii, de a considera în rezultatul unei asemeni nașteri pe un copil produs de doi părinți, cu cari îl leagă filiațiunea, dar de cari îl desparte individualitatea[2].

Amestecul secundar poate și el să se înrădăcineze într-o limbă: generalmente însă este ca o moadă, pe care un popor o îmbrățișează și o părăsește cu o deopotrivă ușurință; cel mult, el ne apare ca o boală externă, ca un fel de abces, pe care, dacă ne supără, îl putem stîrpi, fără ca desființarea lui să tragă după sine vreo consecință gravă sau durabilă. Amestecul primar, din contra, face parte din însăși natura limbei, în care se ramifică în așa fel în toate direcțiunile, încît în cele mai multe cazuri nu e chip de a-l înlătura fără a distruge prin această violință întreaga economie a organismului.[3]

Amestecul cel primar se operează în diferite proporțiuni de n u m ă r și de c u l t u r ă . Un *A* poate să rezulte din $^1/_2$ B + $^1/_2$ C, din $^1/_4$ B + $^3/_4$ C, din $^1/_3$ B + $^2/_3$ C. Numărul prea covîrșitor sau cultura prea superioară a unuia din cele două ingrediente îi vor înlesni, firește, o hotărîtă predomnire în amalgamă.

În națiunea engleză, de exemplu, elementul anglo-saxon și elementul franco-normand se contrabalanțau sub raportul culturei; însă cel dentăi întrecea de sute și mii de ori pe celalt în privința numărului. În națiunea bulgară, elementul turanic cel venit de la Volga, oricît era de viteaz, stetea foarte jos față cu elementul indigen slavic de peste Dunăre, atît prin număr cît și prin cultură. Elementul

[1] Humboldt, *Werke*, t. 6, p. 33-4.

[2] Cfr. Steinthal, ap. Pott, *Ungleichheit menschlicher Rassen*, Detmold, 1856, p. 214: „Eine T o c h t e r s p r a c h e ist eine Sprache, welche von einem anderen Volke, als dem sie ursprünglich angehört, oder auch von letzterem, aber mit fremden sehr einflussreichen Stämmen vermischten Volke, nach einem neuen Principe entwickelt, d.h. umgeformt worden ist".

[3] Cfr. *Cuvente den bătrâni*, t. 2, p. 648-56.

vechi roman, oriunde se așeza: în Galia, în Spania, în Dacia, era mult mai mic prin număr decît poporațiunile autoctone, dar în același timp se rădica dasupra lor ca un gigant prin mărimea culturei. Este oare de mirare că elementul anglo-saxon la Tamisa, cel slavic în Balcani, cel latin în țările romanice au copleșit elementele antagoniste? Am fi în drept a ne mira mai curînd că copleșirea totuși n-a fost nicăiri completă.

Ar fi interesant, mai cu deosebire, de a observa amalgamarea linguistică a două triburi sălbatece de aceeași forță numerică și culturală. Cît privește două popoare deopotrivă înaintate în civilizațiune, acolo și numai acolo un asemenea fenomen este aproape imposibil. Roma cucerise Elada și a stăpînit-o în curs de secoli; nici grecii însă n-au devenit latini, dar nici latinii greci.

În studiul limbei amestecate la sălbateci, un început foarte remarcabil se datorește eminentului linguist francez Lucian Adam.

Se știa de demult că la caraibii de pe insulele Antile bărbații și femeile vorbesc două graiuri diferite[1]; această bilinguitate însă, așa zicînd sexuală, citată din timp în timp ca o curiozitate, n-a fost urmărită pînă acum într-un mod științific. Comparînd cele două limbi, dentîi în relațiunile lor reciproce, apoi în raportul lor comun către alte dialecte americane, Lucian Adam aruncă cel dentîi o lumină pozitivă, *à-posteriori*, asupra procesului general al formațiunii „limbei amestecate". Aci nu mai sînt raționamente sau probabilități, ci fapte.

Graiul bărbătesc și graiul femeiesc al caraibilor sînt ambele produsul acelorași elemente constitutive, luate însă în proporțiuni diverse, fiecare din cele două graiuri fiind compus din elementul galibi și elementul arruac, cu acea deosebire totuși că elementul galibi predomnește în graiul bărbătesc, iar elementul arruac în cel femeiesc. Cum s-a întîmplat oare acest ciudat fenomen, care ne aduce aminte din chimie formațiunea substanțelor atît de diferite în aparință ca protoxidul de azot, acidul azotos, acidul azotic etc. din același azot și din același oxigen luate în cîtimi variate?

Sînt acum cîțiva secoli, insulele ocupate mai în urmă de caraibi aparțineau unui trib de arruaci, venit de pe continentul american, unde rămase și mai rămîne pînă astăzi grosul triburilor arruace. Un trib de galibi, dezlipindu-se de asemenea de restul triburilor galibi de pe continent, a năvălit să cucerească acele insule, exterminînd întreaga poporațiune bărbătească și apucînd pe femeile celor măcelăriți. De aci bărbații vorbeau într-o limbă: dialect galibi, iar femeile într-o altă limbă: dialect arruac, – două dialecte eterogene. Copiii creșteau cu ambele aceste graiuri, fiind însă oprit băieților de a vorbi în limba mamelor, rezervată numai pentru fete. Dar a fost cu neputință de a mănținea mult timp separațiunea cea aristocratică între ambele graiuri, astfel că cu încetul fiecare din ele a început a revărsa cîte ceva în celalalt. Amestecul e nu numai lexic, ci m a i c u s e a m ă g r a m a t i c a l . Bărbații galibi au luat, bunăoară, de la femeile arrua-

[1] Cfr. Sayce, *Principles*, p. 80.

ce unele pronumi, distincțiunea genurilor, dezinința viitorului, augmentul *a* la infinitiv, o formă posesivă, verbul cauzativ etc.

Lucian Adam conchide: „Il est remarquable que dans cette fusion du galibi et de l'arrouague *qui a donné naissance au caraïbe*, l'influence prépondérante ait été exercée par l'idiome des vaincus, et que ce soit *particulièrement dans la sphère des relations qui constituent la grammaire* que les forts aient subi la loi des faibles. Ce renversement des rôles tient sans doute à ce que les femmes des Caraïbes étaient exclusivement chargées de l'éducation des enfants des deux sexes jusqu'à l'âge de neuf à dix ans; j'incline néanmoins à penser que la supériorité grammaticale de l'arrouague sur le galibi n'a point été un facteur indifférent. Quoi qu'il en soit, *la science saisit sur le vif, dans le double parler caraïbe ramené à ses origines, le phénomène instructif de la formation d'une langue par l'effet d'une conquête* qui, d'une partie des hommes de la nation conquérante et d'une partie des femmes de la nation vaincue, fait une nation nouvelle. Comme les populations américaines ont été soumises durant des siècles à la loi de l'exogamie, qui a dû produire pacifiquement les mêmes effets sociaux que le droit de la guerre pratiqué à outrance, *on est en droit de se demander si le nombre des nations et des langues de l'Amérique n'a pas été accru considérablement par des causes identiques ou analogues à celle qui a produit la nation et la langue des Caraïbes*."[1]

Alăturîndu-se acum rezultatele studiului lui Lucian Adam asupra graiului caraibilor cu observațiunile lui Marsh despre engleza și cu unele rezerve ale lui Sayce, urmează că o „limbă amestecată" rezultă generalmente, dacă nu chiar totdauna, dintr-o îndelungată bilinguitate a unei poporațiuni compuse din două neamuri pe cale de a deveni un singur popor. Pînă la deplina identificare a celor două graiuri, fiecare din ele mai întîi se modifică treptat din ce în ce mai mult în sensul celuilalt, mărindu-se astfel proporțiunea puncturilor comune între ambele. În acest chip, dacă graiul A consista la început din a, b, c, d, e, f, iar graiul M din g, l, n, p, r, s, va sosi un moment așa-zicînd mijlociu, cînd A va primi de la M pe g și l, dînd lui M pe b și c, încît vom avea:

$$A = a + d + e + f$$
$$+ b + c + g + l$$
$$M = n + p + r + s$$

Vom mai adăoga că succesiva amalgamare a două asemeni graiuri îmmulțește numărul puncturilor comune nu numai într-un mod absolut, ca în ecuațiunea de mai sus, dar și într-un mod relativ, făcînd ca unele puncturi diverginți să dispară cu desăvîrșire din ambele limbi, de exemplu d din A și p din M, adecă:

$$A = a + e + f$$

[1] Adam, *Du parler des hommes et du parler des femmes dans la langue caraïbe*, în *Revue de linguistique*, t. 12 (1879), p. 275-304.

$$\begin{array}{l} \qquad\qquad\quad +b+c+g+l \\ M=n+r+s \end{array}$$

Acum o nouă cestiune.

Amestecul cel primar putînd a se întîmpla între limbi eterogene sau între limbi omogene, ș-apoi omogene și eterogene în *plus* sau în *minus*, ar trebui să ne întrebăm dacă este vreun grad de eterogenitate, unde o amalgamare a două limbi să fie radicalmente peste putință.

Am spus mai sus că Sayce pare a fi renunțat la prejudecata contra amestecului gramatical al limbilor. În a doua sa operă el nu mai atinge această cestiune pe terenul teoretic, dar probează într-un mod așa-zicînd practic adevărul teoriei opuse, dînd pe șease pagine „specimene de graiuri amestecate", și anume: maltez, negro-danezo-olandez din India, negro-englezo-olandez de la Surinam, negro-spaniol de la Curaçao, olando-portugezo-indic de la Ceylan și negro-francez de la San-Domingo.

Unele din aceste graiuri sînt vorbite de cîte o poporațiune de peste 100 000 suflete.

Despre cel negro-danezo-olandez, Sayce observă că „n-are genuri, numere, declinațiune și conjugațiune"; despre cel negro-englezo-olandez, că „este aproape lipsit de gramatică"; despre cel olando-portugezo-indic, că „a perdut cazurile, sufixurile verbale etc."[1] Dar toate acestea, în termeni atît de generali, oare nu s-ar putea zice și despre limba engleză? Și ea n-are genuri; și ea în mare parte, mai ales dacă o alăturăm cu celelalte graiuri germanice, n-are cazuri, sufixuri verbale etc.; și ea a fost acuzată adesea, uneori lăudată, de a fi „aproape lipsită de gramatică".

O limbă, din dată ce servă ca mijloc de înțelegere mutuală pentru o comunitate umană, nu poate să nu aibă gramatică, deoarăce ea trebui cu orice preț să exprime într-un mod, fie cît de neperfect, acele relațiuni fără cari o înțelegere mutuală ar fi peste putință. Gramatica, consiste ea în forme speciale, în regula pozițiunii cuvintelor în frază, în varietatea intonațiunii, în orice altă procedură, este tot gramatică.

În dialectul negro-francez de la San-Domingo, un pasagiu din *Evangeliul St-lui Ioan* (IV, 7-9) sună așa:

„Yon femme, gens Samarie, vinî haler dleau. Jésis dîe li: Bâmoèn boèr. Discipes li étant té aller nans boûq la gagnèn povisions. Alosso, femme Samaritaine la dîe li: coument fair ous, qui yon Juif, ca mander dleau poû boèr nans lamain moèn, qui yon femme Samaritaine? pâce Juifs pas ca méler épîs gens Samarie…"

Aci gramatica, neapărat, nu este nici negriteană, nici franceză, ci parte negriteană, parte franceză, parte *sui generis*; dar în orice caz este g r a m a t i c ă. Limbile creolice, studiate de cîtva timp în specie de Adam, de Coelho, mai cu

[1] Sayce, *Introd.*, t. 1, p. 219-25.

deosebire de Schuchardt, revarsă lumină din ce în ce mai vie asupra acestei probleme.

Consecința este dară că o „limbă amestecată” se poate naște printr-un deosebit concurs de împregiurări din fuziunea graiurilor celor mai eterogene. Cu cît mai vîrtos din cele omogene!

Fie însă omogene, fie eterogene, recunoașterea provenințeii precise a elementelor constitutive într-o „limbă amestecată”, mai ales a celor gramaticale, nu este ușoară. Limbile cele eterogene produc în mare parte prin fuziune ceva care nu seamănă cu nici una din ele; limbile cele omogene, din contra, produc prin fuziune, iarăși în mare parte, ceva care seamănă prea mult cu ambele. Dar dificultatea cea mai serioasă e de o altă natură.

Orice limbă este un t o t armonios, în care t o a t e se află în cea mai strînsă corelațiune.[1] Amestecul primar al limbilor, după cum am mai văzut, se începe prin întrebuințarea în același timp a două limbi diferite de către o poporațiune compusă din ingrediente etnice diverse. Bilinguitatea în mersul său către unilinguitate înzestrează pe limba cea nouă, ce se desfășură din ea, cu mai multe forme disparate, cari se obicinuiesc una lîngă alta în concurență, pînă ce totalitatea limbei, prin necontenite frămîntări așa-zicînd ecuilibristice ale elementelor sale constitutive, capătă o expresiune caracteristică u n a . De aci încolo, orice nu se împacă cu acest tip normal se înlătură sau se modifică în sensul cel predomnitor. Cu fiecare pas înainte, devine din ce în ce mai greu a supune unei analize riguroase pe acest complex atît de solidar, atît de nedisolubil, atît de c o r e l a t i v .

În fine, încă o observațiune.

Sub raportul „limbei amestecate” s-a vorbit mult despre fonetică, despre lexică, despre gramatică; nemic însă sau mai nemic despre s e m n i f i c a ț i u n e .

Dacă e adevărat, precum rezultă din toate dezvoltările de mai sus, cum că două graiuri nu se contopesc într-unul singur decît în urma unei prelungite bilinguități a două neamuri întrunite, atunci numai prin amestec primar, niciodată prin cel secundar, o semnificațiune, o simplă idee sau asociațiune de idei, dezbrăcată de cuvîntul în care fusese întrupată, poate să treacă dintr-o limbă într-o altă limbă.

Să ne explicăm.

S-a constatat de mult – ca să dăm un exemplu – că francezul *contrée* și italianul *contrada* derivă din latinul *contra* prin imitațiunea germanului *Gegend* „țară”, din *gegen* „contra”.[2] Dacă cuceritorii germani într-o parte a Franciei și la nordul Italiei nu s-ar fi amestecat cu poporațiunea indigenă de acolo, într-un mod astfel încît un dialect teutonic și un dialect latin să se vorbească cîtva timp

[1] Cfr. Humboldt, *Ueber das vergleichende Sprachstudium*, în *Werke*, t. 3, p. 252: „Es giebt nichts Einzelnes in der Sprache, jedes ihrer Elemente kündigt sich nur als Theil eines Ganzen an”.

[2] Cfr. M. Müller, *Ueber deutsche Schattirung romanischer Worte*, în Kuhn, *Zeitschr.*, t. 5, p. 11–24, unde însă trebui făcute multe rezerve.

totodată de cătră ambele neamuri puse în contact, o asemenea imitațiune ar fi fost absolutamente imposibilă, căci ea presupune că acela care a zis cel dentîi *contrée* din *contra* știa că nemțește *Gegend* vine din *gegen*, adică știa nemțește.

Nemții erau în Francia și-n Italia un pumn de oameni față cu milioanele de indigeni, cari mai pe dasupra, după cum am mai spus-o, îi întreceau departe prin cultură. Cu toate astea, fie într-o proporțiune cît de mică dintr-o parte, între ambele elemente s-a întîmplat totuși un adevărat amestec primar, caracterizat, pe o întindere teritorială mai mult sau mai puțin însemnată, printr-un interval de bilinguitate, ale cării urme destul de vederoase s-au păstrat după secoli în franceza și-n italiana de astăzi.

Exemplul Franciei, mai cu seamă, ne arată că o limbă poate fi rezultatul mai multor amestecuri primare, distanțate prin lungi perioade. Unii linguiști nu încetează a bănui că gintea celtică, ca sînge și ca limbă, se născuse dintr-o amalgamă ante-istorică a unui trib ario-europeu cu un trib turanic[1]; au venit apoi să se amalgameze romanii cu celții; în fine, s-au mai amalgamat germanii. O asemenea multiplă amalgamare ar fi trebuit să spulbere cu desăvîrșire continuitatea cea ne-ntreruptă dialectală ario-europee în genere și pe cea romanică mai în specie. Faptul însă dezminte această aparință. Pe de o parte, amestecurile au fost prea disproporționate prin număr și prin cultură totodată; pe de alta, legea corelațiunii, pe care am atins-o mai sus, a făcut ca elementul covîrșitor, cel latin în ultima instanță, să devină, prin ecuilibrarea succesivă a părților totului, din ce în ce mai foarte în limba franceză, chiar după ce latinii propriu-ziși de demult despăruseră de pe scenă.

III
În ce consistă fizionomia unei limbi?

În economia politică, c i r c u l a ț i u n e a are două sensuri: dentîi, sensul vulgar de trecerea unui lucru din posesiune în posesiune, sau mai bine din loc în loc; al doilea, sensul adevărat științific de mișcare productivă a valorilor.

Circulațiunea în linguistică se apropie pînă la un punct de ambele aceste sensuri.

Prin multă circulațiune materială, o monetă sau o marfă iute se învechește, se șterge, perde lustrul. Și nu e necesar ca acest fel de circulațiune să se petreacă prin mai multe mîni: copilul, el singur, sucind și răsucind mereu jucăria, o strică mai degrabă și mai lesne de cum s-ar strica ea călătorind de la New York pînă la

[1] Benloew, *Aperçu général de la science des langues*, Paris, 1872, p. 139-45; Pott, *Etymologische Forschungen*, t. 2, Lemgo, 1836, p. 478, și *Indogermanischer Sprachstamm*, în Ersch u. Gruber, *Encykl.*, 2-te Sekt., t. 18 (1840), p. 37: „Noch immer aber gebe ich zu bedenken, dass sich im Celtismus auch eine dem Sanskritismus f r e m d e r e Seite zeigt…" Cfr. Ascoli, *Studj critici*, t. 2, p. 20.

București. În acest înțeles, circulațiunea în economia politică nu e altceva decît o neastîmpărată locomoțiune, fie prin concurs colectiv, fie prin mijloace individuale.

În linguistică, un cuvînt, o formă gramaticală, o semnificațiune, orice alt element al limbei se deterioară tot așa printr-o deasă întrebuințare. Aceasta s-a observat de demult și s-a spus de mai multe ori. Ceea ce a scăpat însă din vedere linguiștilor este că întrebuințarea cea deasă nu trebui să fie neapărat colectivă, adecă nu trebui neapărat să se exercite în totalitatea graiului unui popor. Pentru ca francezul *Pierre* să se metamorfozeze în vro două sute de forme, pe cari le enumără Robert Mowat[1]; pentru ca *Ioan* să devine la români *Ion*, *Iancu*, *Ioniță*, *Ionașcu*, *Niță*, *Ionel* etc.; pentru toate acestea ajunge acțiunea cea dezmierdătoare a cîtorva familii, în cari se află cîte un *Pierre* sau *Ioan*, chiar dacă în sînul națiunii ar fi puține asemeni familii.

Mult mai important, fie în economia politică, fie în linguistică, este cellalt fel de circulațiune: m i ș c a r e a p r o d u c t i v ă a v a l o r i l o r, în puterea carii două lucruri, identice sub orice raport, reprezintă totuși nește valori foarte disproporționate, astfel că din doi *m* unul face 12, pe cînd altul numai 1 sau chiar zero.

Precum în economia politică moneta este mijlocul universal al circulațiunii tuturor bunurilor, tot așa în linguistică graiul este mijlocul universal al circulațiunii ideilor și impresiunilor. Și fără monetă, bunurile ar circula, dar cu mult mai greoi; cu mult mai greoi ar circula de asemenea, deși tot ar circula, ideile și impresiunile fără grai.

Acest paralelism odată stabilit, să lăsăm acum textualmente să vorbească economistul cel mai competinte în materia circulațiunii.

„Supposons – zice Skarbek – qu'une pièce d'un franc soit remise dans la matinée de la première journée par un habitant de la capitale à une laitière en échange du lait qu'elle apporte au marché; que celle-ci l'emploie tout de suite à acheter une aune de toiles; que le marchand de toiles fasse avec cette même pièce de monnaie sa provision de viande dans la boucherie; que le boucher la dépense dans la boutique d'un marchand de vin; que celui-ci l'emploie à l'achat de bouteilles; que le marchand de verreries la dépense en pain, le boulanger en bois, et que le marchand de bois la retienne pour une dépense à venir et la laisse sans emploi dans le courant de la journée suivante. La différence des services rendus par cette pièce de monnaie dans le courant des deux journées est très sensible, et peut être exprimée par des chiffres, car *elle est c o m m e s e p t à u n*. Dans la première journée, la pièce d'un franc a fait la fonction de sept francs, parce qu'elle a servi à faire sept achats consécutifs, au lieu que dans la seconde journée elle n'a représenté qu'une unité dans les mains du marchand de bois. Si celui-ci n'en fait point usage dans le courant de la seconde journée, on peut même dire avec raison que, pour la société en général, la différence des services rendus par la

[1] *Les noms familiers*, în *Mém. de la Soc. Linguistique*, t. 1, p. 297-9.

même pièce de monnaie dans les deux journées *est comme sept à zero*, parce que, étant restée inactive dans les mains du marchand de bois, elle n'a point rempli sa fonction comme instrument d'échange, et l'effet est le même que si elle n'eût point existé. Sa valeur, dans la première journée, est égale en services rendus à celle de sept francs, et il est facile de s'en convaincre en rassemblant tous les produits qui ont été achetés par son moyen: car en évaluant la valeur du lait, de la toile, de la viande, du vin, des bouteilles, du pain et du bois achetés consécutivement avec la même pièce d'un franc, on se convaincra aisément qu'il faudrait dépenser sept francs pour pouvoir acheter toutes ces choses simultanément."[1]

Rezumînd și completînd această particularitate în două cuvinte, un alt economist observă: „Cu cît mai des o monetă trece din mînă în mînă, cu atît mai multe bunuri și servicii se pot cumpăra cu ea și cu atît mai puțin numărar se va cere pentru întreaga circulațiune dintr-o țară". Cu această ocaziune, el citează un fapt foarte instructiv. Pe la jumătatea secolului trecut, comandantul unei cetăți asediate nu avea la dispozițiune decît 7 000 fiorini, cari i-ar fi ajuns abia pe o săptămînă pentru plata garnizoanei. El a susținut totuși asediul în curs de șeapte săptămîne, plătind regulat soldaților săi, cari cheltuiau apoi banii pe la cîrcimari, iar cîrcimarii împrumutau mereu aceiași bani comandantului.[2] În acest chip, 7 000 de fiorini au reprezintat valoarea de 49 000!

Întocmai în același mod, din două lucruri linguistice de o valoare intrinsecă identică, unul poate să aibă o valoare utilă înzecită și chiar însutită decît cellalt, dacă în graiul comun al poporului circulează de zece sau de o sută de ori mai mult în același interval de timp.

Autorul unei scrieri despre fuziunea limbei franco-normande cu limba anglo-saxoană și-a dat osteneala de a distribui după proveninţă respectivă cele peste 40 000 de cuvinte din dicționarul englez al lui Robertson, de unde a rezultat că limba engleză posedă 13 330 cuvinte germanice și 29 854 cuvinte romanice, și anume după litera inițială a cuvîntului:

	Germanic	*Romanic*
A.	392	2 230
B.	1 210	846
C.	680	3 630
D.	637	2 757
E.	297	1 810
F.	853	1 171
G.	594	679
H.	729	613
I.	250	2 608

[1] Skarbek, *Idée générale de la circulation*, ap. Coquelin, *Dict. de l'Econ. politique*, ed. 1854, t. 1, p. 367-8.

[2] Rau, *Corso di economia politica*, trad. Conticini, Genova, 1855, p. 370-1.

	Germanic	Romanic
K.	165	13
L.	500	636
M.	555	1412
N.	244	375
O.	478	594
P.	171	1 545
Q.	163	169
R.	499	1 926
S.	1 973	2 411
T.	697	1 107
U,V.	1 332	3 221
W.	834	81
Y.	61	„ „
Z.	16	20
	13 330	29 854[1]

Muncă colosală, fără rezultat serios! Important este de a cunoaște mișcarea cea productivă a valorilor, iar nu de a socoti cu d-amăruntul întregul numărar dintr-o țară, clasificîndu-l după diferitele efigii ale suveranilor, dar uitînd a distinge mai pe sus de toate moneta care circulă în realitate, care concurge la avuția națiunii, care este o adevărată utilitate, de cătră moneta cea îngropată fără folos în pămînt sau ascunsă în lăzile cîtorva zgîrciți.

Dacă Thommerel, în loc de a despuia un dicționar, în care cuvintele întrebuințate o dată pe an figurează alături cu cele întrebuințate în toate zilele, ar fi luat mai bine un text englez poporan, un basm sau un cîntec, el s-ar fi încredințat că aproape toate vorbele de origine germanică se bucură acolo de o circulațiune duplă, triplă, decuplă, decît vorbele de origine romanică. Prin urmare, cele 13 000 de germanisme din Robertson reprezintă o valoare, o utilitate națională, de mai multe ori mai mare decît cele 30 000 de romanisme. Prin necontenită întrebuințare, germanismele din limba engleză nu numai s-au ros, s-au tocit, s-au redus generalmente la monosilabe, pe cînd romanismele sînt mai toate lungi, dar încă pe de o parte s-au ramificat în numeroase familii etimologice, iar pe de alta s-au diferențiat fiecare într-o mulțime de semnificațiuni, astfel că verbul *to get*, de exemplu, are peste patruzeci de sensuri diverse, adecă corespunde cu peste 40 de cuvinte deosebite! Nu este oare curios de a pune pe germanicul *to get*, repetat la tot momentul, în aceeași cumpănă cu vreo raritate ca *dissembarrassment* sau *imprescriptibility* ori *jactitation*, ca și cînd ar fi 1 = 1, deoarăce în dicționar ele apar fiecare ca o unitate egală?

Un dicționar – zice Steinthal – este „o statistică a limbei”[1]. Ar fi trebuit să adauge că este anume o statistică foarte vițioasă, un fel de recensiment unde

[1] Thommerel, *Recherches sur la fusion du franco-normand et de l’anglo-saxon*, Paris, 1841, p. 102-3.

poporațiunea se împarte după origine sau după religiune, dar nu se arată de loc rolul fiecărui individ în societate, așa că cetățeanul cel mai folositor, cel mai căutat de către toți pentru necontenitele sale servicii, e pus pe aceeași linie cu un vagabond desprețuit sau cu un călugăr ce-și scoate nasul din chilie abia la zile mari, ba și atunci numai doară pentru biserică. Dicționarele, așa cum s-au făcut pînă astăzi, nu ne dau circulațiunea limbei; și tocmai aceasta este punctul cel esențial.

Aceeași eroare ca Thommerel, dar pe o scară mai întinsă, a comis-o Cihac în privința limbei române, asigurîndu-ne că:

„L'élément latin de la langue roumaine ne représente guère aujourd'hui qu'un cinquième de son vocabulaire, tandis que l'élément slave y entre pour le double ou pour 2/5 à peu près…"

Și mai departe:

„Les éléments turcs – presque un cinquième du vocabulaire roumain…"[2]

Cu alte cuvinte, limba română se compune, după Cihac, din o 1/5 latină, o 1/5 turcă și 2/5 slavice, afară de o 1/5 eterogenă.

E mai pe sus de orice îndoială că nicăiri ca în Dobrogea românii n-au fost expuși la o mai mare influință slavică și turcă totodată, locuind acolo, în curs de cîțiva secoli, într-un strîns contact cu bulgarii și cu otomanii. Ei bine, nici chiar în Dobrogea aritmetica lui Cihac nu se potrivește.

Iată o scurtă doină română dobrogeană, culeasă de neobositul Teodor Burada:

„Vara vine, iarna trece,
N-am cu cine mai petrece;
Și cu cine am avut,
Vai de mine, l-am perdut!
L-a mîncat negrul pămînt,
La biserică-n mormînt!"[3]

Luăm primul tom din dicționarul etimologic al lui Cihac, cuprinzător de „elemente latine", și găsim acolo: *vară* = *ver*, *veris*; *vin* = *venio*; *iarnă* = *hibernum* (tempus); *trec* = *trajicio*; *nu* = *non*; *am*, *avut*, *avea* = *habeo*; *cu* = *cum*; *cine* = *quinam*; *mai* = *magis*; *petrec* = *pertrajicio*; *și* = *sic*; *vai* = *vae*; *de* = *de*; *el* = *ille*; *perd* = *perdo*; *mînc* = *manduco*; *negru* = *nigrum*; *pămînt* = *pavimentum*; *la* = „un *l* euphonique (?) préposé à la préposition *a* = *ad*"; *biserică* = *basilica*; *în* = *in*; *mormînt* = *monumentum*; fiind uitat numai *mine*, care însă, deși coincidă cu slavicul мєнє, totuși nu se poate despărți de vechiul italian *mene*:

„Lontano son de gioi, e gioi de *mene*…"[1]

[1] Steinthal, *Abriss der Sprachwissenschaft*, p. 35.
[2] Cihac, *Dict. d'étymologie daco-romane*, t. 2, p. VII, XII.
[3] Burada, *O călătorie în Dobrogea*, Iași, 1880, p. 10.

Cîte cuvinte, atîtea latinisme, fără nici un amestec străin, absolutamente n i c i u n u l !

Ar fi putut oare Cihac să ne găsească tot așa un cîntec românesc pe jumătate mai scurt, sau măcar să compună el însuși în proază o frază românească de cinci șiruri, în care toate cuvintele să fie numai slavice sau numai turce, sau numai slavice și turce? de vreme ce după el – elementul turc în limba română este egal la număr cu cel latin, iar elementul slavic „y entre pour le d o u b l e ”.

Negreșit, slavismele la români, și chiar turcismele, nu sînt puține; în c i r c u l a ț i u n e însă, adecă în activitatea cea vitală a graiului românesc, în mișcarea cea organică, ele se perd aproape cu desăvîrșire față cu latinisme. Chiar dacă toate derivațiunile turce și slavice ale lui Cihac ar fi corecte, pe cînd în realitate cele mai multe păcătuiesc contra științei și contra metodei[2], tot încă nu s-ar putea zice că ingredientul slavic și cel turc luate la un loc sînt egale la români cu ingredientul latin, necum a reduce pe acesta din urmă la o biată pătrime în alăturare cu celelalte două. Un calcul serios în linguistică, ca și-n economia politică, are în vedere nu unitatea brută, ci v a l o a r e a d e c i r c u l a ț i u n e .

Să luăm tot din Dobrogea, pentru motivul arătat mai sus al unei influințe turco-slavice mai pronunțate, următorul bocet sau cîntec de jale, în care sînt destule cuvinte nelatine:

„*Drăguțul* meu bărbățel,
Drăguțul meu suflețel,
Cînd ți-a veni dorul
Să iei *drumușorul*,
Să-mi stingi focușorul?
Astă primăvară,
Cînd ieșeai afară
În revărsatul *zorilor*,
În cîntatul paserilor,
În șuierul vînturilor,
Plugușorul înjugai,
Neagră *brazdă* răsturnai,
Și din gură tu ziceai:
        Ța Plevan
        Și *hais* Joian,
Hai cu tata, nu vă dați
Și la greu nu mă lăsați,
Brazda toat-o răsturnați!
Eu cînd te-auzeam,
Cu gură nu *grăiam*,

[1] Caix, *Le origini della lingua poetica italiana*, Firenze, 1880, p. 210.
[2] Cfr. *Cuvente den bătrăni*, Suplem. la tom. I, passim.

Mă luam,
Mă sculam
Și-n *grădină* mă duceam,
Floricele semănam,
Să le poarte fetele,
Fetele, *nevestele*.
Florile au înflorit,
Bărbatul mi-a putrezit!
Timpul *coasei* c-a sosit
Și la cîmp cînd am ieșit,
Pe *răzoare* m-am uitat
Sufletelul mi-am strigat:
Spune-mi, *dragă*, un cuvînt
Să pot *trăi* pe pămînt!
Am rămas fără de sprijin,
Singurică făr' de razim!
Valuri mari mă-*nvăluiesc*,
N-am cum să mă sprijinesc.
Bătută-s de *gînduri*,
Ca vîntul de dealuri,
Ca apa de maluri!"[1]

Prin litere cursive noi am însemnat cuvintele nelatine, întrate în limba română prin amestec secundar, și anume: 1 vorbă greacă, 3 vorbe maghiare și 18 slavice.

Prin litere rărite am indicat 7 cuvinte, despre originea cărora nu e aci locul să discutăm, cari însă în orice caz nu sînt nici slavice, nici turce.

Peste tot, în cîntecul întreg, sînt 155 de cuvinte, dintre cari, prin urmare, numai 29 nu sînt latine; adecă elementul latin întrece mai mult decît de cinci ori pe toate celelalte împreună.

Apoi nici un singur turcism la 155 de cuvinte, deși scena se petrece tocmai în Dobrogea.

Să mai observăm că din numărul vorbelor latine noi am șters pe *strig*, pe care însuși Cihac, nu se știe prin ce minune fonetică, îl derivă din latinul *exquirito*[2]. Afară de aceasta, am trecut la cuvinte slavice pe *zori*, măcar că forma *zuori*, atît la transilvaneanul Silvestru: ши дин зȣори роѡа наштерїи тале[3], precum și la moldoveanul Dosofteiu: динь зȣѡр де кѫнд мъ мѫнек[4], alături cu vechea formă cunoscută зȣѡа = *ziua*, indică mai curînd originea din latinul *dies*, sau cel puțin un compromis poporan între vorba latină și cea slavică. Mai pe scurt, am fost mai părtenitori pentru străinisme decît pentru latinisme.

[1] Burada, *op. cit.*, p. 265.
[2] Cihac, *Dict.*, t. 1, p. 266.
[3] *Psaltirea ce să zice căntarea*, Bălgrad, 1651, ps. CIX.
[4] *Psaltire a sfîntului prorocŭ Davidŭ*, Uniev, 1673, ps. LXX.

Circulațiunea relativă a elementelor linguistice se recunoaște prin întrebuințarea lor mai deasă sau mai rară într-un text, în care orice element, de cîte ori se repetă, se consideră ca atîtea elemente deosebite. Astfel în cîntecul de mai sus slavicul *drag*, de exemplu, întîmpinîndu-ne de 3 ori, noi a trebuit să-i dăm valoarea de 3, față cu vorbele cele puse numai cîte o dată = 1. După Cihac, un asemenea *drag* nu este decît 1 = 1 cătră *predmet*, *rătan*, *sădelcă*, *tripol* și cine mai știe cîte altele, pe cari noi – românii – le auzim, poate, la zece ani o dată. Cele mai circulătoare însă, adecă cele mai utile din elementele slavice în limba română, ca să nu mai vorbim despre cele turce, posedă totuși o valoare mult mai mică decît cele latine. Un *și*, un *să*, un *că*, un *cu* etc., fără cari nu e chip a construi o frază română, sînt ca 100, ca 1 000 cătră 1 chiar în privința unui *drag*.

Principiul circulațiunii în limbă, în sensul mișcării productive a valorilor, n-a fost pînă acum niciodată formulat în linguistică. Aceasta ar putea scuza pînă la un punct pe Thommerel și pe Cihac. Să nu uităm însă că unii dintre corifeii științei l-au presimțit de demult. Așa Curtius, vorbind despre posibilitatea ca o formă gramaticală să modeleze după sine alte forme gramaticale diferite, zice că aceasta se întîmplă în două cazuri: „sau cînd o formațiune este foarte număroasă, pe cînd celelalte sînt izolate, sau cînd ea este foarte întrebuințată"[1]. Ce însemnează această dilemă? Ea stabilește din punct în punct ecuațiunea, pe care o avem noi înșine în vedere, și anume: 1 franc cu o activă circulațiune face cît zece franci circulînd fiecare de zece ori mai puțin. Acțiunea unei forme gramaticale în 50 exemplare este pentru Curtius deopotrivă cu acțiunea unui singur exemplar circulînd de 50 de ori în intervalul cînd cele cincizeci exemplare au circulat numai cîte una dată, adecă: $50\,(1a + 1b + 1c\ldots) = 1s \times 50$.

Curtius ne strămută din sfera *dicționarului* în a *gramaticei*. Precum dicționarul este statistica cuvintelor, de asemenea gramatica e statistica formelor de relațiune; și o statistică tot atît de vicioasă, dacă indică numai existința elementului cutare sau cutare, dar nu și circulațiunea lui, urmărită în texturi poporane. Zicem și aci „texturi *poporane*", căci în cele literare, cu cît ele sînt mai literare, cu atît mai mult ne întîmpină forme străine uneori cu desăvîrșire graiului comun, sau cel puțin neajunse încă a deveni vulgare. Românește, bunăoară, adverbii în *-mente* sau adjectivii în *-abil* sînt deocamdată literare și numai literare.

Alfabetul, ca și gramatica, ca și dicționarul, este și el o statistică de aceeași natură a proviziunii fonetice a unei limbi. În alfabetul cirilic un ѕ, un з, un ѱ, un ω, figurează ca 1 = 1 alături cu д, б, к etc., deși în circulațiunea dialectelor slavice ele sînt o curată excepțiune, sau chiar o ficțiune. În alfabetul latin *z* sau *y*, cu totul exotice pentru vechii romani, sau mai bine proprii numai limbei latine literare,

[1] Curtius, *Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik*, t. 9 (1876), p. 232 nota: „sei es, dass numerisch eine grosse Zahl von Bildungen mehrere vereinzelte nach sich zieht, sei es, das eine sehr viel gebrauchte und deshalb dem sprechenden besonders lebhaft vorschwebende Form ihn von der Tradition abirren lässt". – Cfr. Misteli, *Lautgesetz und Analogie*, în *Zeitschr. f. Völkerpsych.*, t. XI (1880), p. 414-5, și Brugmann, *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, Leipzig, 1878, t. 1, p. 83.

ocupă în alfabet un loc identic cu sonurile cele mai răspîndite. Aci, ca și-n privința cuvintelor sau a formelor gramaticale, texturile sînt unicul mijloc de a constata circulațiunea, adecă adevărata valoare sau utilitate a unui son.

O încercare de acest fel a făcut-o de demult Förstemann. Să luăm, de exemplu, proporțiunea celor două nazale în limbile elenă și latină. La 100 consoane, în elena sînt 18 *n* și numai 4 *m*; în latina 14 *n* și 12 *m*. În elena dar, un *n* valorează de $4^{1}/_{2}$ ori cît un *m*. La 100 vocale, în elena sînt numai 7 *i*, în latina 27.[1] În latina, prin urmare, un *i* are o utilitate aproape de 4 ori mai mare ca în elena. Un asemenea tabel al circulațiunii relative a sonurilor ne dă o noțiune vie despre caracterul fonetic al unei limbi; un alfabet – nu ne spune nemic. Niciodată printr-o simplă enumerațiune a sonurilor cunoscute într-un grai noi nu vom înțelege, de pildă, pe cei 5 *i* din latinul *difficillimi*, pentru care în deșert am căuta o paralelă în elena și-n mai multe alte limbi.

La români sonul *r*, pe care nu-l au de loc mexicanii și chinezii, se repetă cel puțin de 15 ori la fiecare 100 de consoane. Putem oare să-i dăm aceeași valoare ca lui *h*, întrebuințat de vro 2 ori la 150 de consoane? Ba chiar toate guturalele și palatalele la un loc: *h*, *k*, *g*, □, *ǵ*, și *j*, deși sînt 6 la număr, totuși circulează în limba română mai puțin decît singurul *r*.

Să presupunem un moment că circulațiunea lui *j* ar fi la noi tot așa de deasă ca a lui *r*, încît să se zică cu drept cuvînt: 1*j* = 1*r*; atunci însă tipul fonologic al graiului românesc ar fi cu desăvîrșire altceva, fără nici o asemănare cu ceea ce este astăzi. În circulațiune dară și iarăși în circulațiune se oglindește fața cea fonică, ca și cea gramaticală, ca și cea lexică a unei limbi.

Cele de mai sus se aplică deopotrivă bine la construcțiuni sintactice, la răspîndirea mai mare sau mai mică a diferitelor categorii ideologice, la orice altă secțiune a studiului linguistic în genere.

Cînd Bergaigne constată că-n a doua carte întreagă din *De bello gallico* Cesar pune totdauna verbul la sfîrșitul propozițiunii, afară de vro cincisprezeci excepțiuni[2], el urmărește în latina un caz de circulațiune sintactică.

Cînd Heyse ne spune că francezii au 4 cuvinte: *pointe*, *saillie*, *trait d'esprit* și *bon mot* pentru 1 singur german *Witz*, sau alte 4: *ruse*, *fourberie*, *friponnerie* și *espièglerie* pentru 2 germane: *List* și *Betrug*[3], el surprinde un fenomen de circulațiune ideologică.

Pretutindeni în linguistică un ingredient întrebuințat de 4 sau de 6 ori în intervalul *d* are o valoare utilă duplă sau triplă decît un ingredient identic întrebuințat numai de 2 ori în același interval *d*. În acest mod, 100 de ingrediente, utilizate fiecare numai cîte 1 dată pe zi, valorează mai puțin decît 25 ingrediente

---

[1] Förstemann, *Numerische Lautverhaeltnisse*, în Kuhn, *Zeitschr.*, t. 1, p. 163-79. Cfr. *ibid.*, t. 2, p. 36-44.

[2] Bergaigne, *Essai sur la construction grammaticale*, în *Mém. de la Soc. de Ling.*, t. 3, p. 8.

[3] Heyse, *System*, p. 242.

utilizate fiecare de cîte 5 ori. Și o probă irezistibilă în această privință este, mai cu seamă, raportul numilor proprii, locale și personale, către graiul comun al unui popor.

Onomastica unei țări de o întindere oarecare constituă în totalitatea sa un dicționar mult mai voluminos decît dicționarul cel mai complet al graiului comun de acolo. Vro 9 000 de numi proprii, mai toate personale, și mai toate numai din Germania, au fost explicate de către Pott, abia ca o încercare, ca o mică frîntură așa-zicînd dintr-un colosal mozaic.[1] Pentru singura onomastică topică a României n-ar ajunge 100 000 de numere! Mapa cea mai amărunțită, acoperind cu litere aproape imperceptibile un părete întreg, nu ne împărtășește decît *notabilia*, fără a se putea pogorî la atîtea movile, stînci, părîiașe, fel de fel de accidente teritoriale, pentru cari la fața locului există generalmente cîte un nume propriu.[2]

Dacă ne aducem aminte că o mare parte, poate chiar cea mai mare, din această imensă nomenclatură e cu totul străină limbei comune a țărei, astfel că – un exemplu foarte caracteristic – din cele 30 districte ale României: *Mehedinți*, *Gorj*, *Argeș*, *Dîmbovița*, *Prahova*, *Buzău*, *Rîmnic*, *Putna*, *Bacău*, *Suceava*, *Dorohoi*, *Botoșani*, *Iași*, *Roman*, *Vaslui*, *Tutova*, *Fălciu*, *Covurlui*, *Tecuci*, *Brăila*, *Ialomița*, *Ilfov*, *Vlașca*, *Teleorman*, *Olt*, *Romanați*, *Dolj*, *Neamț*, *Muscel* și *Vîlcea*, numai cele 3 din urmă se pot înțelege r o m â n e ș t e , ba încă în *Vîlcea* din *vălceà* = *vallicella* s-a mutat accentul, iar *Neamț* e de origine slavică, – se naște fireasca întrebare: cum oare graiul poporului nu se afundă întreg sub un amestec ibrid atît de covîrșitor? Tot ce-l scapă de potop este principiul c i r c u l a ț i u n i i .

Limba comună, abstracțiune făcînd de șovăiri dialectale, se reproduce aceeași pe fiecare punct al țărei. Dacă vom admite că ea posedă 10 000 cuvinte, pe cari să le reprezintăm prin m, atunci orice individ, cunoscînd numai jumătatea cea mai întrebuințată, va avea o proviziune lexică de $m/_2$. Limba onomastică totală a aceleiași țări fie de 200 000 termeni, adică $20m$. E ceva spăimîntător; nu există însă nici un punct unde această manină să fie cunoscută întreagă. Individul cel mai familiar cu nomenclatura personală și locală a țărei sale știe cel mult 1 000 de numi proprii, adecă $m/10$. Aceasta încă nu e tot. La 1 000 de cuvinte din limba comună, chiar din gura acelui individ excepțional, c i r c u l e a z ă în conversațiune 5, maximum 10, fie chiar 25 de numi proprii, ceea ce constituă, într-un caz extrem, abia $m/_{400}$. Iată cum un element, de 20 de ori mai număros ca cifră brută posedă totuși prin circulațiune o valoare de 40 sau de 100 de ori mai mică!…

În linguistică marele principiu al c i r c u l a ț i u n i i , uitat pînă aci aproape cu desăvîrșire, s-ar putea privi ca peatra cea angulară a edificiului. Ceea ce se

[1] Pott, *Die Personennamen insbesondere die Familiennamen*, Leipzig, 1859, p. IX.

[2] Cfr. Brandes, *Die Heiligen und die Teufel mit Himmel und Hölle in den geographischen Namen*, Lemgo, 1866, p. 3: „Wie die Sterne am Himmel und die Sandkörner am Meeresgestade nicht zu zählen sind, so unzählbar sind auf unserer Erde die Städte, Flecken, Dörfer, Weiler, die Ströme, Flüsse, Bäche, Berge und Wälder, und alle haben ihre Namen bekommen; und nicht allein jene sondern auch fast jeder Fleck in den Feldmarken und Waldrevieren ist benannt worden…"

cheamă *fizionomia* unei limbi nu este altceva decît rezultatul circulaţiunii. Fizionomia totală a limbei se compune din fizionomiile sale parţiale: fonetică, tonică, morfologică, sintactică, lexică, ideologică, rezultînd fiecare dintr-o circulaţiune deosebită, astfel că se poate întîmpla, bunăoară, ca fizionomia fonetică sau lexică să nu fie de aceeaşi natură cu cea sintactică sau cu cea tonică, dar toate circulaţiunile speciale la un loc concurg într-o singură fizionomie generală. Limba franceză, de exemplu, are în întregime o fizionomie u n a , deşi fizionomia sa lexică e hotărît latină, pe cînd fizionomia fonetică este, din contra, de un caracter celtic foarte pronunţat, ca şi cea tonică, nu ştim însă pînă la ce punct cea sintactică sau cea ideologică, rămînînd a se decide problema prin criteriul circulaţiunii, fără care orice caracteristică totală sau parţială a unui grai e radicalmente falsă.

Cuvintele lui Rousseau despre fizionomia individuală: „On croit que la physionomie n'est qu'un simple développement de traits déjà marqués par la nature; pour moi, je penserais qu'outre ce développement, les t r a i t s d u v i s a g e d ' u n h o m m e v i e n n e n t i n s e n s i b l e m e n t à s e f o r m e r et *à p r e n d r e d e l a p h y s i o n o m i e p a r l ' i m p r e s s i o n f r é q u e n t e e t h a b i t u e l l e d e c e r t a i n e s a f f e c t i o n s d e l ' â m e*", – se aplică pe deplin la *fizionomia* unei limbi, pe care el ar fi putut s-o explice: „par l'impression f r é q u e n t e e t h a b i t u e l l e de certains phénomènes matériels et psychiques".

C i r c u l a ţ i u n e a şi numai c i r c u l a ţ i u n e a dă o dezminţire aforismului lui Humboldt cum că fizionomia unui grai, ca şi a unui individ, ar fi nedescriptibilă. O fizionomie e nedescriptibilă, în adevăr, dacă noi ne mărginim a cunoaşte natura brută a elementelor sale; ea se descrie însă aşa zicînd de la sine, din dată ce se constată printr-o proporţiune aproximativă valoarea cea utilă a fiecărui din acele elemente…

A face e t i m o l o g i e în sensul ştiinţific al cuvîntului, lămurind prin metoda comparativă, întrucît e cu putinţă, nu numai originea vorbelor române ca materie, ca formă, ca sens, ca propoziţiune, dar totodată sorgintea credinţelor sau obiceielor exprese prin acele vorbe;

A discerne în limba română, aşa cum o găsim în monumente vechi şi-n gura poporului, a m e s t e c u l p r i m a r , care i-a dat naştere, şi multiplele a m e s t e c u r i s e c u n d a r e , prin cari se caracteriză viaţa-i ulterioară în curs de veacuri;

A dezvăli adevărata f i z i o n o m i e a graiului românesc: ceea ce circulează în el şi ceea ce nu circulează sau abia circulează;

Aceasta este ţinta pe care şi-o propune *Etymologicum Magnum Romaniae*.

PRINCIPALE PRESCURTĂRI

adj. adjectiv.
adv. adverb.

A.I.R. Arhiva istorică a României.
Alex. Alexandri.
Arh. Stat. Arhiva Statului din București.
art. articlu.
artic. articulat.
c. sau *com.* comună, sat.
cf. sau *cfr.* compară.
Col. l. Tr. revista *Columna lui Traian*.
conj. conjuncțiune.
Conv. Lit. revista *Convorbiri literare.*
Cuv. d. bătr. Cuvente den bătrâni.
demonstr. demonstrativ.
f. sau *fem.* feminin.
interj. interjecțiune.
L. B. sau *Lex. Bud*. Dicționarul român din 1825.
L. M. Dicționarul și *Glosarul* de Laurian și Maxim.
loc. local.
m. sau *masc.* masculin.
ms. manuscript.
n. neutru.
n. pr. nume propriu.
part. participiu.
plur. plural.
prep. prepozițiune.
pron. pronume.
s. sau *subst.* substantiv.
sing. singular.
v. vezi.
vb. verb.

N.B. Ne-am ferit în genere de prescurtări cari ar putea îngreuia lectura.

Lista amărunțită a cărților consultate, a manuscriptelor, a documentelor și a corespondenților se va publica la finea operei.

Vom mai observa aci că cronicarii moldovenești sînt citați după 1-ma edițiune de d. Cogălniceanu, cronica lui Moxa după *Cuvente den bătrâni*, t. 1, scrierile mitropolitului Dosofteiu și alte vechi tipărituri după anul publicării lor, de ex.: „Varlam 1643” însemnează *Cazania* mitropolitului Varlam tipărită în Iași la acel an, „Coresi 1577” = *Psaltirea* lui Coresi, iar „Coresi 1580” = *Omiliarul* etc.

A

[1]**A**, **a**; lettre et voyelle *a*. „Prima literă din alfabetul român și prima din cele cinci vocale clare ale limbei române. Atît ca semn, cît și ca sunet, cînd se ia absolut, este de gen masculin: un *a* mic, doi *a* mici; cînd însă se pune cu una din vorbele l i t e r ă , s e m n , s u n e t etc., atunci se respectă genul acestor vorbe: litera *a* e tonică sau netonică" (*L.M.*).

I. *a*, s e m n g r a f i c .

1. Ca literă, *a* stă în fruntea alfabetului fenician și a mai tuturor alfabetelor derivate, dintre cari numai în cel sanscrit și-n cel latin el se numește prin însuși sonul său: *a*, iar în celelalte are drept nume cîte un cuvînt început prin *a*, de ex. semiticul *aleph*, de unde grecul *alpha*. În alfabetul cirilic al slavilor, trecut și la români, această literă se cheamă *azŭ*, ceea ce însemnează „eu". Diferitele forme ale lui а în paleografia română se pot vedea facsimilate în *Cuv. d. bătr.* I, p. 77. În curs de veacuri, românii din Carpați învățau la a z , iar românii de la Pind își băteau capul cu a l f a .

Lexiconul slavo-român, circa 1670 (ms. al Societății arheologice din Moscva): „ A z ŭ , la azbuchile slovenești numele slovei dentăĭu, ĭar la limba slovenească loc-de-nume eu..."

v. *Azbuchi*. – *Azbucoavnă*. – *Azŭ*.

2. Întrebuințarea lui *a* ca cifră pentru u n u l , trecînd de la greci la slavi, de la slavi apoi, împreună cu cărțile bisericești, s-a întrodus la români și a durat, mai mult sau mai puțin, pînă în secolul nostru. Spre a se deosebi de literă, peste cifră se punea deasupra semnul ~: ã. În combinațiunea pentru u n s p r e z e c i se scria întîi а (1) și după aceea ï (10), nu vice-versa ca în latinul XI. Preces de semnul ⧺⧺ sau ⟛ , а în scrisoarea cirilică însemnează 1 000.

Statistica Moldovei, 1591 (Arhivul ms. Petru-vodă, în Academia Română): „Tutuva ținut ⟛ ãт aï (1311) oameni cu săraci..."

3. În pipăiturile de ortografie româno-latină, începînd de pe la finea secolului trecut, scriitorii s-au servit de *a*, fie simplu, fie duplicat, fie cu tot felul de semne, nu numai pentru sonul propriu *a*, dar și pentru varietățile așa-numitei vocale confuze.

Astfel în Molnar, Șincai, Clain, Budai etc. vedem scris: *cápraa*, *sanatòs*, *addeverátà tà láuda* etc. Despre aceste sisteme ortografice, v. Cipariu, *Principia*, p. 301 sqq. și Papiu, *Tes. de monum.* I, p. 92.

Deja în secolul XVII, făcîndu-se încercări de a scrie românește cu litere latine, s-a întrebuințat *â* pentru vocala confuză. Într-un act de la 1660 (Dim. Sturdza, în *Col. l. Tr.*, 1877, p. 82), o nepoată a lui Mihai Viteazul iscălește:

eu ilinka fatalu pâtrasko Vodâ

Pentru dialectul macedo-român, grafica greacă (Kavalliotis) admite α și ᾳ, cea latină (Bojadschi) pe *a* și *â*, așa că vorba *tată* se scrie prin două feluri de *a*: τάτᾳ sau *tatâ*.

II. *a*, e l e m e n t f o n e t i c .

1. Sub raportul fiziologic sau al foneticei generale, *a* este vocală prin excelință, căci *i* și *u* trec prin *y* (*ĭ*) și *w* (*ŭ*) în sfera consoanelor, pe cînd *a* nu-și perde niciodată natura sa muzicală. Vocalele *e* și *o* se nasc din apropiarea între *a* și *i* pe de o parte, între *a* și *u* pe de alta, adecă *e* = %*a* + %*i*, iar *o* = %*a* + %*u*. Vocala confuză ъ sau ѫ, vocală i n d i f e r i n t e , după cum au numit-o unii, este aceea din care se pot desfășura și la care se pot întoarce cele cinci vocale clare (v. Techmer, *Phonetik* I, p. 44).

2. Sub raportul istoric sau al foneticei române speciale, neaccentatul *a* din mijlocul și de la finea cuvîntului scade mai totdauna la vocala confuză *ă* sau *î* (*â*), ba chiar și cel accentat cînd îi urmează o nazală (*n*, *m*), iar mai vîrtos urmîndu-i nazală și o altă consoană: *păgîn=paganus*, *blînd=blandus*, *lînă=lana* etc. Orice excepțiune de la această normă, dacă nu e un neologism, atunci trebui justificată prin vreo analogie, și mai cu seamă prin acțiunea acomodativă a consoanelor și vocalelor învecinate; de ex. la moldoveni în *barbat* sau *calare*, în loc de *bărbat* și *călare*, netonicul *a* se mînține prin înrîurirea combinată a licuidei și a tonicului *a* din silaba următoare, pe cînd în fenomenul românesc general: *fețe* din *fațe*, *judecății* din *judecatei*, *cărți* din *carți* etc., tonicul *a* scade la *e* și *ă* prin acțiunea următorilor *e* sau *i*. La începutul cuvîntului, din contra, afară de cazul cînd precede nazalei însoțite de o altă consoană, ca în *îmblu* = *ambulo* sau *înger* = *angelus*, nu numai *a* se conservă, cu sau fără accent, ci încă, pe de o parte, inițialul *e* tinde a trece în *a*, ca în *acel* = = *ecc-ille*, *acest* = *ecciste*, *arici* = *ericius*, *aleg* = *eligo* etc.; pe de altă parte, sînt foarte dese cazuri de prepozițiunalul *a* și de un *a* curat inorganic, mai cu seamă în dialectul macedo-român: *aumbră* = *umbră*, *asun* = *sono*, *alavdare* = *laudare* etc., v. Miklosich, *Lautl. d. rum. Dialekte* I, p. 10 sqq. și Cipariu, *Gramm.*, 17 sqq.

3. Sub raportul statisticei fonetice, mulțimea cuvintelor începătoare cu *a*, cari sînt nu mai puține în latina și-n fiicele neolatine din Occidinte, dă limbei române în alăturare cu graiurile învecinate slavice o fizionomie atît de individuală romanică, încît e ciudat că fenomenul n-a fost observat pînă acuma. În paleoslavica, dacă vom scoate cîteva vorbe împrumutate de la greci, nu vor rămînea decît vro zece cuvinte,

cel mult, începătoare cu *a*. Polonește, la șease tomuri din Linde, peste tot vro 4 000 pagine, abia $36^{1}/_{2}$ sînt consacrate literei A, ș-apoi chiar între acelea maioritatea cuvintelor sînt neologismi. Aproape aceeași proporțiune în aceleași condițiuni ne întîmpină în marele dicționar bohem al lui Jungmann. Serbește, la 850 pagine din Karadzi•, numai $8^{1}/_{2}$ aparțin lui A, în care întră în mare parte cuvinte de proveninţă turcă. Mai avuți în această privință nu sînt nici bulgarii. La români, din contra, luîndu-se ambele dialecte, cel daco-român și cel macedo-român, litera A ocupă materialmente a zecea parte din întregul vocabular. Proporțiunea crește și mai mult în vorbire, căci cuvintele cari se încep cu *a*, precum și monosilaba *a* cu feluritele ei înțelesuri, sînt dintre cele mai întrebuințate.

Un frumos pasagiu din Cantemir, *Chron*. II, 65:

„*Arată*-se greutatea *aceștii* istorii:

Mărturisim și, nu fără puțină tînguială, ne cutremurăm de mare și de nepurtat greuința care *asupră*-ne vine, căci mari stînci în mijlocul drumului ca neclătite stau, și multe și împletecite împiedecături înnaintea pașilor ni se *aruncă*, carile și pașii înnainte *a*-i muta ne opresc, și calea chronicului nostru slobod *a alerga* tare *astupă*, și ca troénii omeților, de vifor și viscol în toate părțile spulberați și *aruncați*, cărările céle mai denainte de *alții* călcate *atîta* le *acopăr* și le *ascund*, cît nu fără mare frică primejdia ni este ca nu cumva, pîrtea rătăcind și cărarea pe care *a* merge *am apucat* pierzînd, cursul istoriei noastre în *adînci* vîrtopi și neumblați codri, de povață lipsit, să cadă, și *așé* la doritul popas și odihnă să nu putem *agiunge*…”

Sînt 135 cuvinte, din cari 19 cu *a*-, adecă $^{1}/_{7}$.

Un țăran din Prahova (Vălenii-de-Munte) vorbește așa:

„Hin-că ne cunoaștem *ăla* p-*ăla* d-*atîția ai* dă zile, *am* tot dat să mă riped pîn'la dumneata *acasă*; că n-*am* strigăt tare, – că mi-e glasu necăcios și secățiv, - ca s-*auzi* d-*aci* dîn *ăi* București togm-*acolo* la-nfundătură dă munte ce-*aveam* să-ți înșir; și hindă-că nu mă ieartă nici timpu, nici păsurili, nici *ali* treburi să γhiu ieu p-*acolo*, d-*aia*-ți scrisei mai bine carte rumânească…” (Jipescu, *Opincaru*, p. 19).

La 79 cuvinte, 15 cu *a*-, adecă ceva ca $^{1}/_{5}$.

În termen de mijloc, se poate zice că în limba română după ambele dialecte a șeaptea parte din cuvintele în circulațiune se încep cu *a*.

La macedo-români în specie, grămădirea vorbelor cu *a*- merge adesea pînă la urît. Bunăoară, pentru a ne spune că șoaricele sări în sus și-n jos pînă ce într-o săritură ajunse la arborele, un basm de la Crușova zice: „șoariclu *arsărì arûp* de *arupăzînă* și cu puțin *arstrisărmintu ajunse* sum *arburle*…” (V. Petrescu, *Mostre* II, p. 3).

Deja vechii romani, din punctul de vedere estetic, erau supărați pe marea răspîndire a inițialului *a*, pe care Cicerone îl numește oareunde „littera insuavissima”. Scriitorii latini, prin măiestria stilului, își dedeau osteneala de a înlătura acest neajuns. În graiul poporului român, ca o reacțiune instinctivă contra monotoniei, în parte cunoscută neolatinilor din Occidinte și chiar altor familii linguistice, consoanele *h* și *d* se anină la inițialul *a* fără nici un motiv etimologic. Așa, pe de o parte, se aude: *harbore*, *harc*, *harici*, *harmasar* etc., mai cu preferință

acolo unde după *a* urmează *r*; pe de alta, generalmente numai în cîntece: *dalb*, *daleu*, *dalt*, *dașa*, *davut*…

v. *H.* – *D.* – *Ea.* – *Oa.*

[2]**A!** interj. Unul din sensurile sale apare destul de bine în versul fabulistului Donici:

„*A!* ce năcaz, ce osîndire!
Asupra gînștelor ce crudă prigonire!…”

(*Gînștile*)

Cu o adevărată melancolie, în *Inima mea e tristă* de Gr. Alexandrescu:

„*A!* cît de mult amară
Viiața o să-mi pară!
Minuturile – veacuri o să le socotesc;
A orcării zi rază
Noi lacrimi o să vază,
Cînd pe streine țărmuri strein o să trăiesc!…
Durerea cea mai mare
Nu poate să omoare;
P-a mea care-a-ntrecut-o? dar tot nu poci să mor!
A! de-i mai ținea minte
Atîtea jurăminte,
Îmi vei păstra tu, poate, o urmă de amor!…”

În exemplele de mai sus, *a!* cuprinde o părere de rău pentru ceva care nu trebuia să se întîmple. Cu sensul de mirare mai pronunțat, dar tot față cu un ce supărăcios:

„Florica: I! cînd aș fi de capu meu, pre legea me, m-aș face vivandieră.

Colivescu (viind pe portiță): Florico…

Florica: *A!* tot aici ești?

Colivescu (oftînd): Tot, tot, păcatele mele…” (Alex., *Florin și Florica*, sc. IV).

Cu o supărare împinsă la furie:

„Veveriță rădică păharul și închinînd zise: «Să trăiești întru mulți ani, măria-ta! să stăpînești țara în pace, și milostivul Dumnezeu să te întărească în gîndul ce ai pus de a nu mai strica pre boieri și a băntui norodul…»

N-apucă să sfîrșească, căci buzduganul armașului, lovindu-l drept în frunte, îl oborî la pămînt.

– *A!* voi ocărîți pre domnul vostru! strigă acesta…” (C. Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul* III).

Sensul fundamental al interjecțiunii *a!* este s u r p r i n d e r e a . În exemplele ce preced, surprinderea e întovărășită și chiar precumpănită de d e s p l ă c e r e . Se poate însă ca s-o însoțească mișcarea opusă de p l ă c e r e :

„Arvinte: Mai întîi să ciocnim cîteva pahare!

Pepelea: Să ciocnim, giupîne! Noroc și întru ceas bun!

Arvinte: Amin. (bea) *A!*… bun îi…” (Alex., *Arvinte și Pepelea*, sc. XI).

În vorbire, fiecărui sens și fiecării adumbriri de sens corespunde o altă intonațiune și o altă durată.

Interjecțiunea de uimire *a!* nu trebuie confundată cu interjecțiunea de durere *ah!* după cum le confundă latinește editorii lui Plaut și ai lui Terențiu, deși în manuscripte figurează ambele exclamațiuni. Dinarchus cînd sărută pe Phronesium:

„*ah!* hoc est mel melle dulci dulcius!...”

ar fi mai corect de a citi:

„*a!* hoc est mel...”

A pune aci *ah!* în loc de *a!* este ca și cînd am face pe Arvinte, cînd bea și-i place vinul, să zică: „*ah!*... bun îi...” Între *a!* și *ah!* fie latinește sau românește, este o mare deosebire psicologică. Ambele însă nu sînt nici latine, nici române în parte, ci comune tuturor popoarelor. Cît pentru cea dentîi din ele, deschiderea gurei și ieșirea din gîtlej a sonului *a* la vederea unui lucru surprinzător este un fel de gest vocal firesc al copilului și al sălbatecului.

v. *Aa! – Ah! – Ahi! – Aho! – Ama! – Aos! – Au!*

[3]**A** pentru *va*, verb auxiliar la formarea viitorului singular de a 3-a persoană.

E des în cîntecele poporane, mai ales cînd forma întreagă *va* ar cere două silabe, de ex. *se va*..., *îmi va*..., *îți va* etc., acolo unde metrul permite numai una: *s-a*..., *mi-a*, *ți-a*...

Balada *Codreanul*:

„Pe Codreanul nu-l ierta,
Că el capul ți-*a* mînca
Și foc tîrgului ți-*a* da
Și pe doamna ți-*a* fura...”

Balada *Inelul și năframa*:

„Aurul cînd s-*a* topi,
Să știi, frate, c-oi muri...”

Balada *Miorița*:

„Fluieraș de os,
Mult zice duios!
Fluieraș de soc,
Mult zice cu foc!
Vîntul cînd *a* bate,
Prin ele-*a* răzbate...”

Într-o comedie de Alexandri, o voroavă între doi țărani:

„Gheorghe: Îi privighetor măi, îi subprefect d-nu Răsvrătescu!... are putere, frate.

Veveriță: Las', cumătri, că de-al de Răsvrătescu se schimbă pe toate lunile. Ca mîni *a* vini altu și ne-*a* zice alte povești…"

În conjugațiunea română existînd un viitor propriu-zis sau afirmativ și un viitor dubitativ cu funcțiunea de prezinte optativ, la cei vechi ne întîmpină uneori o frumoasă diferențiare de sens între *a* și *va*:

Neculce, *Cron*. II, 310; „de *a* hi așa, *va* da samă lui Dumnezeu…"

În acest pasagiu, *a* este dubitativ, *va* e afirmativ.

Cu sens dubitativ e și mai obicinuită în popor contracțiunea lui *va* în *o*: „dacă n-*o* putea, n-*o* veni, și s-*o* alege cu atît" (*L. M.*), prin care auxiliarul v o i r e se confundă foneticește cu auxiliarul a v e r e la preteritul de a treia persoană: „*o* făcut" pentru „*a* făcut".

v. *O*. – *Au*. – *Voi*.

[4]**A,** verb auxiliar la formarea preteritului compus singular de a 3-a persoană: „*a* venit, *a* fugit" (*L. M.*) în opozițiune cu pluralul: „ a u venit, a u fugit".

Formă literară modernă, deja foarte înrădăcinată și destul de nemerită, dar care e aproape necunoscută poporului și vechilor texturi, unde ne întîmpină „ a u venit, a u fugit" sau „venit-a u , fugit-a u " la singular și la plural deopotrivă.

În părțile Țărei Românești pe unde se aude în grai *a* în loc de a u , el se întrebuințează și la plural, de ex.: „as-noapte *a* întrat luchi[i]-n zăvadă ș-*a* mîncat vo trei oi…" (T. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Tot așa în dialectul istriano-român se zice „*a* venit, *a* fugit", dar nici acolo nu se face deosebire între ambele numere, ci *a* se aplică la plural ca și la singular: „o votă foșt-*a* trei fraț, doi orb și ur n-*a* văjut…" (Miklosich, *Rum. Untersuch*. I, 78).

Am spus că diferențiarea „*a* venit el – a u venit ei", admisă în limba actuală literară, e frumoasă și va rămînea; dar vreo rațiune etimologică ea nu are. Din latinul singular *habet*, poporan *avet*, s-a născut românul a u = *av*(*et*), și tot a u = *av*(*ent*) trebuia să se nască din pluralul latin *habent*. În scurt, a u la singular, ca și la plural, este unica formă română organică. Tocindu-se finalul *u* în grai, s-a tocit deopotrivă la ambele numere. Dacă n-ar fi a u la singular, poporul n-ar putea să aibă forma contrasă *o*, foarte răspîndită: „el o venit, o fugit", căci monosilaba *a* nu scade la *o* decît prin contact cu o consoană sau o vocală labială. – v. *Au*. – *O*.

Macedo-românii, în adevăr, întrebuințează pe a u numai la plural; însă nici pentru singular ei nu cunosc pe *a*, ajutîndu-se în locu-i cu „are" și mai ales cu „easte": „easte fugitu", „easte venitu":

„Eu din cor nu-mi mă despartu,
Că-mi *easte venit* bărbatlu…"

(V. Petrescu, *Mostre* II, 70)

[5]**A,** partic. enclit. O vocală emfatică, care se acață: 1. la *ăst*, *cest*, *acest*, *ăl*, *cel*, *acel*, în cazurile direct și oblic din ambele numere la masculin și feminin: *ăst-a*, *ăstui-a*, *ăști-a*, *ast-a*, *astei-a*, *aste-a*, *ăstor-a*…; 2. la *un*, *alt*, *atît*, *cît*, în cazul oblic din

ambele numere și genuri: *unui-a*, *unei-a*, *unor-a*…; 3. la *mult*, *tot*, *amîndoi*, în cazul oblic plural masculin și feminin: *multor-a*, *tuturor-a*, *amînduror-a*; 4. la *nimene*, în ambele cazuri ale singularului: *nimene-a*, *nimenui-a*; 5. la ordinalul masculin: *al doile-a*, *al treile-a*, *al patrule-a*…; 6. în fine, la mai mulți adverbi: *aici-a*, *aieve-a*, *alăture-a*, *purure-a*, *acum-a*, *atunci-a*, *pretutindene-a*, *asemene-a*, *aimintere-a*, *așijdere-a*, *aiuri-a*, *nicăiri-a* etc.

În toate aceste cazuri emfaticul -*a* este netonic, întărind cuvîntul fără a atrage accentul asupră-și. Altfel e în *așa* = *așia* din *așì* și în *abia* din *abì*, unde nu e decît diftongirea vocalei scurte accentate, fenomen fonetic cunoscut limbilor neolatine, iar nu o particularitate morfologică proprie graiului român. De aceea vedem, de exemplu, că a s c h a lîngă a s c h i există și la reto-romani, pe cînd nicăiri în Occidinte nu găsim o paralelă pentru *ăst-a* lîngă *ăst* sau pentru *atunci-a* lîngă *atunci*.

Tot astfel de o altă natură este inițialul *a* în *așa*, *abia*, *atuncia*, *acesta*, *acela* etc., adecă generalmente sau prepozițiunea *ad*, sau *ac*- din *ecce* ori *eccum*, sau vreun alt ingredient analog de asemenea romanic, pe care-l regăsim în dialectele neolatine occidentale: *aquest*, *aquel*, *adunque*, *asi*, *abes*…, unde însă – încă o dată – nu ne întîmpină nicăiri emfaticul -*a*, una din trăsurile cele mai caracteristice ale graiului românesc între limbile surori, nu numai în daco-româna, dar și-n macedo-româna: *atunci-a*, *aist-a*, *acest-a*, *aci-a*, *acel-a*, *alĭur-a*, *a doile-a*, *a treile-a* etc., și chiar în dialectul istrian, atît de puțin studiat și deja aproape dispărut: *acmoce-a* lîngă *acmoce*, *aiure-a* lîngă *aiure*, *anci-a* lîngă *anci*, *cel-a* lîngă *cel*, *cest-a* lîngă *cest* și altele.

Emfaticul -*a* este pe deplin un element pronominal demonstrativ, un „cuvînt deictic” (deiktisches Wort), după expresiunea lui Miklosich (*Lautl*. I, 5). El joacă în limba română, pe o scară mult mai întinsă, același rol pe care-l avusese în vechea atică lungul ι în οὑτοσ-ί lîngă οὗτος, τουτον-ί lîngă τοῦτον, τουτ-ί lîngă τοῦτο, αὑτη-ῒ, ἐκεινοσ-ί, ἐκεινησ-ί etc., cu acea deosebire că acesta din urmă își atrage accentul, pe cînd celalalt întărește demonstrațiunea fără a zgudui tonul. Chiar etimologicește, românul -*a* pare a fi de aceeași origine cu vechiul grec -ι, căci forma-i primitivă nu e -*a*, dar -*ĭa*, care reapare în a i a = *a-ia* de la *a* și-n a c e i a = = *acea-ia* de la *acea*, unde -*i*- nu este un adaos eufonic pentru înlăturarea hiatului din *aa* și *aceaa*, fiindcă românește hiatul în asemenea cazuri se înlătură nu prin -*i*-, ci prin -*u*- sau -*o*-, ca în *stea-u-a* s. *stea-o-a*, *zi-o-a*, *basma-u-a* etc. Conservîndu-se dară în *a-ia* și-n *acea-ia*, primitivul -*ĭa* s-a redus pe aiuri la -*a*, întocmai după cum s-a redus la -’*a* articlul nostru feminin postpozitiv din latinul *illa*, de unde prin muiare trebuia să fie ’*ĭa*, nu ’*a*. O dată primit pentru emfaticul -*a* prototipul -*ĭa* (*ya*), ne găsim fața-n față cu pronumele demonstrativ indo-europeu foarte cunoscut *ya*, (*ĭa*), sanscrit *ya*(*s*), zendic *ya*, litvan *ji*(*s*), paleoslavic *i*, latin *i* în *is*, *id* etc., cu care deja Curtius (*Grundz*., no. 606) a identificat pe emfaticul ι al grecilor (v. Windisch, *Relativpronomen*, în *Curt. Stud*. II, 316). Prin urmare, un οὑτοσ-ί este paralel cu românul *acest-a* sau *acel-a* nu numai prin funcțiunea de demonstrativ emfatic, dar poate și materialmente prin -ί = -*a*, deși românii n-au împrumutat această particulă de la greci. Să fie oare o rămășiță dacică?…

[6]**A,** article féminin adjectival.

Denaintea adjectivului, singurul articlu feminin întrebuințat în limba noastră literară veche și nouă este c e a , tot așa la istriano-români, iar la macedo-români a c e a : cea frumoasă, cea mușată, acea mușată „la belle”; în gura poporului însă, mai ales în Țara Românească și peste Carpați, circulează în multe locuri forma *a*, care aparține în specie posesivului.

Ne întimpină des la Anton Pann:

„Și în fuga lui *a* mare
Îl prinzi cu mîna călare…”

(*Prov*. III, 107),

unde nu diferă întru nemic prin sens de obicinuitul: „fuga c e a mare…”, macedo-românește „fuga a c e a mare…”

„…ce o vrea, să facă:
Bărbatu-i la toate ca mutul să tacă;
Și dacă găsește vreun lă-mă-mamă,
Nu vede, n-aude și nu-i bagă-n seamă,
De părere bună – pe care-ntîlnește
Își laudă casa, și se fericește
Că ea bărbat are bun peste măsură:
Ca pîinea *a* bună…”

(*Prov*. II, 97)

Se zice proverbial: „ei trăiesc împreună ca pîinea *a* bună…”, „e bun ca pîinea *a* bună: îi iei îmbucătura din gură…” (Pann, II, 135; III, 20).

Cu particula emfatică -*a*, din *a* se face *aia*, și atunci generalmente se lungește în graiul poporan și adjectivul care urmează, dîndu-i-se articlul postpozitiv, astfel că în loc de „pîinea *a* bună” se aude: „pîinea *aia* b u n a ”, cu sensul aproape superlativ de „foarte bună”.

La plural este *ale*, adesea preces de prepozițiunea partitivă d e .

Pann, II, 100:

„Vro cîteva vorbe trînti după lege
D-*ale* nodoroase, ca niște ciomege…”

Ar fi totuna a zice: „vorbe de c e l e nodoroase”.

Cînd la *ale* se acață emfaticul -*a*, atunci se adaugă mai totdauna articlul postpozitiv la adjectivul următor; de ex. iată cum vorbește un țăran din Ilfov:

„Mi-aduc aminte dă vorbele ei *alea* d u l c i l e ca mierea…”

(I. Dumitrescu, *Zmărăndița*, p. 28).

Sau într-un basm din Mehedinți:

„Apoi făcu o nuntă d-*alea* î n f r i c o ș a t e l e : așa nuntă ș-așa veselie mai la rar…” (Ispirescu, *Legende*, p. 344).

Pe alocuri, mai cu seamă în Banat și-n partea sudică a Transilvaniei, *a* și *ale* se aud aspirate ca *ha* și *hale* sau chiar *hăle*, ori *hîle*. Într-un basm temeșean, reprodus cu toate particularitățile dialectale de către Picot (*Dialectes roumains*, p. 30, 34):

„Casa în carĭe ședĭe stăpîna găitanuluĭ îĭ tătă din oasĭe de om. În ĭa ședĭe numa o babă cu fata ĭeĭ *ha* frumoasă…"

Și mai jos:

„Io mă duc naintĭe să văd tșinĭe o fost nĭetrĭebnicu ahîla carĭe fură pre vîruĭca mĭea și tătĭe lucrurile ĭeĭ *hîle* frumoasĭe…"

Deși foarte răspîndit și chiar mai eufonic, articlul adjectival *a* (ăl) va rămînea totdauna un provincialism față cu forma literară c e a (*cel*), comună tuturor dialectelor române.

v. [7]*A.* – *Ăl.* – *Cel.*

[7]**A,** pron. démonstr. fém.; celle, celle-là. Corespunde masculinului *ăl*. La genitivo-dativ face *alei*. În vechile texturi necunoscut; în graiul însă al poporului se aude adesea în Muntenia și peste Carpați:

„O-ntreb: Stano, ia ne spune,
Că vrem să știm *a* minune:
Bărbatul tău ce fel fuse
Acum cu noi cînd se duse?…"

(Pann, *Prov*. I, 84)

Locuțiunea „*a* minune" a devenit stereotipă. În basmul *Poveste țărănească*:

„Orbul se minună și zise fie-sei să se ia după dînsul a doua zi și să vază d-*a* minune ce face argatul…" (Ispir., *Leg*., 263; cfr. *ib*., 54).

Demonstrativul *a* nu trebui confundat din ușurință cu articlul adjectival *a*. În fraze ca cele citate de Dr. Obedenaru, de ex.: „muiere! dă-mi *a* sapă" (*Revue d. langues romanes*, 1884, p. 142), traducerea „femme, donne-moi *la* pioche" e necorectă, ci cată a se traduce: „femme, donne-moi cette pioche-là" sau „la pioche que tu sais".

Demonstrativul *a* deveni parte integrantă în două numiri poporane de boale: *a*- b u b ă „cancer" și *a*- n e v o i e sau *ha*- n e v o i e „epilepsie", despre cari vezi la locul lor.

La plural face *ale*, rostit mai adesea *ali*.

„Te spală, te curățește,
Că merg să-ți cumpăr cămașe
Ca să lepezi *ale* fașe…"

(Pann, I, 157)

Pentru și mai multă demonstrațiune, cînd se pune singur sau după substantiv, demonstrativul *a* se adaogă cu emfaticul -*a*, devenind *aia*, ca și în a c e e a din a c e a .

La I. Bibicescu, *Doine din Transilvania* (Col. ms.), cînd un flăcău se plînge de iubitele sale:

„*A* din deal s-a măritat,
A din vale m-a lăsat,
Ș-*a* din capul satului –
Aia m-a dat dracului…”

Tot acolo plîngerea unei copile:

„Străină-s, maică, străină
Ca ș-o floare din grădină,
Nici *aia* nu e străină
Că-i pămînt și rădăcină”.
……………………………
„Maică! străină ca mine
Nu e nimenea pe lume,
Numai cucul din pădure,
Dar nici el nu e ca mine:
Ș-ala are p-oarecine,
Că mierlița gălbioară
P-*aia*-o are surioară
Și pe sturzul gălbior
P-ala-l are frățior…”

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 198:

„Numai biata ciocărlie
Aia-mi cîntă-n pribegie…”

Proverb: „Culcă-te pe urechea *aia*…” (Pann, III, 30), care însemnează: ceea ce te aștepți tu, nu se va întîmpla.

Povestirea țărănească din Ialomița (T. Teodorescu, c. Lupșeanu): „aseară, cînd viniam acasă, m-a mușcat cățeaoa lu moș Neagu de ñĭ-a rupt icrele dî la chicioru drept; d-oi prinde-o, o s-o bat cu vergeaoa *aia* dă hĭer dî la pușcă pân-o striga la săpun…”

Emfaticul *aia*, ca și pronumii feminini a c e e a , a c e a s t a etc., funcționează ades ca un neutru cu sensul de „hoc” sau „illud”.

Așa e în proverbul: „d-*aia* n-are ursul coadă” (Pann, III, 99), cînd se vorbește despre un om care a păgubit din prea mare lăcomie de a cîștiga, aluziune la o anecdotă poporană despre urs: „ursul, fecior de popă – cum îi zice poporul – adecă ființă lacomă, și-a pierdut coada mergînd să vîneze pește într-un lac, care a înghiețat prinzîndu-i coada sub ghiață” (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni). – v. *Urs*.

Un strigăt de danț în Transilvania:

„De ce joc, d-*aia*-aș juca,
Mînă, mînă, măi!
Pare că-s făcut așa,
Tot așa, măi!”

(Jarnik-Bîrsanu, 362)

Prin acomodațiune cu -ĭ-, emfaticul *a* din *aia* scade la *e* în forma *aie*, *ae*:

„Nu e vorba *aia*, *aie* e vorbă…” (Pann, *Prov*. II, 134), se zice cînd cineva vorbește altfel de cum înțelegem noi.

Proverb: „Omului de ce-i place, d-*aie* se-ngrașe…” (*ib*., II, 81).

La plural, emfaticul -*a* se acață la forma *ale*:

„Ochii și sprincenele,
Alea fac păcatele!…”

(Jarnik-Bîrsanu, 8)

sau:

„Calul bun și mîndrele,
Alea-mi mîncă zilele!…”

(*Ibid*., 15)

În unele locuri, mai cu deosebire în Banat, demonstrativul *a* se aspiră în *ha*, de unde cu emfază *haia*, apoi cu prepozitivul *a*, forma *ahaia*; la plural: *hale*, *hîlea*, *ahîle*, *ahîlea*.

Într-un basm temeșean (Picot, *Dialectes roumains*, 31): „acuma tĭe cunosc ca pre *ahaĭa* carĭe-ĭ stăpîna îĭimi mĭele…”

O notiță din secolul XVII: „după seama cea mare am dat la o ruptore costande 2, după *ahaĭa* (аХаиа) am dat la birul sforălor orți 2, după *ahaĭa* (аХаиа) am dat la altă rumtore costande 2…” (*Cuv. d. bătr*. II, 615).

Demonstrativul *a*, iar cu atît mai vîrtos forma sa emfatică neutrală *aia*, pe care adesea, sub raportul energiei, n-o poate înlocui trisilabicul sinonim aceea, este menit, mai mult decît corespunzătorul masculin ăl și ăla, de a se răspîndi în grai și a se înrădăcina în literatură, fiind de pe acuma stereotip în unele expresiuni. Așa, de exemplu, cînd țăranul zice că cineva, șoptindu-i verzi și uscate, îi toacă la ureche cîte *ale* toate” (Prahova, Vălenii-de-Munte), e peste putință de a pune pe „acele” sau vreun alt cuvînt în locul lui *ale*, și ar fi însă păcat de a perde din limbă un asemenea idiotism.

v. *Al*. – *Ăl*. – *Lu*. – *Cel*. – *Ahaia*. – *Aia*. – *Hale*…

[8]**A,** art. fémin. possessif. Nu e tot una cu articlul adjectival *a* și cu pronumele demonstrativ *a*, despre cari vezi mai sus. El corespunde masculinului al și se prepune numai: 1. posesivului propriu-zis: *a mea* „la mienne”; 2. numărului ordinal: *a doua* „la deuxième”; 3. genitivului: *a omului* „de l’homme”. Niciodată în gura poporului articlul posesiv nu se aspiră în *ha*, nu sufere trecerea lui *a* în *ă* și nu se amplifică prin emfaticul -*a*, ca la articlul adjectival și la pronumele demonstrativ: hăl, hăi, haia, ahăla, ahaia etc. Afară de aceasta – două criterii nu mai puțin importante – articlul posesiv e comun tuturor românilor, iar nu sporadic, și nici într-un caz nu poate fi înlocuit prin cel (cea).

1. Denaintea pronumelui posesiv feminin: „această vacă este *a* mea”, la plural: „aceste vaci sînt *ale* mele”, pe cînd la masculin: „acest bou este al meu”, „acești boi sînt ai mei”.

Totuși în popor nu e rar de a auzi pe *a* denaintea posesivului de ambele genuri pentru ambele numere:

„Țăranii aice zic *a mele* în loc de *ale mele*, de ex.: «ale cui sînt caprele?» – «*a mele*; vor fi venit cinci capre *a mele*…» (R. Popescu, Mehedinți, c. Cloșani).

Tot așa în Moldova, în Transilvania, în Banat.

Dialectul macedo-român nici nu cunoaște o altfel de construcțiune decît: *a meu*, *a mei*, *a mele* etc. (Bojadschi).

2. Denaintea numărului ordinal de la 2 în sus:

„*A* doua zi iar,
A treia zi iar,
A patra zi iar
Lucra în zadar!…”

(Balada *M-rea Argeș*)

„*A* z e c e a ” cu sens de dare sau contribuțiune „decima, dîme”:

Docum. moldov., 1639 (*A. I. R*. I, 1, 94): „și *a* z é c e a de an încă să dea Troițénii…”

„A doua oară” se contrage în limba veche într-un singur cuvînt:

Moxa, 1620, p. 393: „atunce prâdarâ rușii pre șchéi *adoarâ*…”

În dialectul macedo-român nu există masculinul *al*, astfel că *a* se prepune dopotrivă ordinalului la ambele genuri, începînd chiar de la 1: *a întănĭa*, *a doilea* și *a daoa*, *a treilea* și *a treia*, *a patrulea* și *a patra* etc. (Bojadschi).

3. Denaintea genitivului, cînd se concordează cu un nume feminin nearticulat: „vacă *a* lui Petru” sau „*a* lui Petru vacă”, la plural: „vaci *ale* lui Petru” sau „*ale* lui Petru vaci”, pe cînd la masculin: „bou a l lui Petru”, „boi a i lui Petru”.

Cu toate astea, în popor și-n vechile texturi *a* se întrebuințează adesea denaintea genitivului concordat nu numai cu femininul plural, dar și cu masculinul la ambele numere:

Pravila Moldov., 1646, f. 17: „omulŭ învățatŭ într-acestŭ meșterșugŭ *a* furtușagului…”

Ibid., f. 23: „cela ce va strica niscari bani *a* beséricii, care bani vor fi lăsaț de cineva…”

Docum. moldov., 1610 (*A. I. R*. I, 1, 22): „un gard bătrân *a* Petricanilor înpreunâ cu *a* Ingâreștilor…”

Moxa, 1620, p. 382: „în zilele lu Costantin înpăratŭ și *a* Irinei…”

Docum. mold., circa 1650 (*A. I. R*. I, 1, 136): „Țiganul ĭaste *a* mănăstirii…”

Apocalipsul Apost. Paul, circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 415): „deca apune soarele, toți îngerii omeniloru, *a* bărbaților și *a* muerilor, mergu la Dumnedzeu…”

În dialectul macedo-român, denaintea genitivului, ca și denaintea ordinalului, fie după un nume articulat sau nearticulat, singurul articlu cu putință este numai *a*, zicîndu-se dopotrivă: *vaca a lu Petru*, *vačli a lu Petru*, *callu a lu Petru*, *căllĭi a lu Petru*; și tot așa nu numai la genitiv, dar și la dativ.

În dialectul istriano-român, cazul oblic se formează prepunînd pe „lu” la nume

nearticulat, de ex. *lu omu* = *a omului* sau *omului*, *lu omiri* = *a oamenilor* sau *oamenilor*, *lu casă* = *a casei* sau *casei*… Denaintea unui l u se mai poate prepune *a*: *a lu omu*, *a lu omiri*, *a lu casă* etc. (Miklosich).

Din cele de mai sus rezultă că daco-româna și macedo-româna, pînă la un punct și istriano-româna, nu numai întrebuințează dopotrivă articlul posesiv feminin *a* (*al*), dar încă în cîte trele se manifestă și-n mare parte s-a și îndeplinit tendința de a reduce toate formele lui flexionare (*al*, *ai*, *ale*) la singurul *a*, care astfel devine un articlu indeclinabil pentru ambele genuri și numere; o tendință analoagă aceleia pe care englezii au și reușit s-o realizeze pe deplin cu articlul lor „the", deși anglo-saxoana avusese patru articli. Întrucît înțelegerea n-ar fi împedecată prin lipsa lui a l , a i și a l e , poporul ar vrea bucuros să scape de acest prisos cam complicat, care însă e foarte elegant și se petrifică din ce în ce prin limba literară.

v. [6]*A*. – [7]*A*.

[9]**A,** art. fémin. postpositif du substantif. Corespunde masculinului *-lu*, *'-l*, *-le*. La cazul oblic singular: *-ei*, *-ii*, macedo-românește *-ilĭi*, *-elĭei*; la plural direct *-le*, oblic *-lor*. Funcționează ca articlu definit, acățîndu-se numai la substantiv sau la o parte a cuvîntului luată substantival, precum și la adjectivul cînd se pune denaintea unui substantiv fără articlu: *cas'-a* „la maison", *frumoas'-a* mea „ma belle", *frumoas'-a casă* „la belle maison", *vorbire-a* „le parler".

Afară de întrebuințările sale normale, postpozitivul *-a* ne mai prezintă următoarele particularități sporadice importante: 1) funcționează la singular ca articlu masculin; 2) articulează unele numi cu forma plurală; 3) în contact cu vocala finală a cuvîntului înlăturează hiatul nu numai prin eliziune, dar și printr-o vocală excrescinte; 4) în limba arhaică poate să articuleze infinitivul fără a-l substantiva.

1. Deși feminin, postpozitivul *-a* ține totuși loc de articlu masculin în: *pop-a*, genit. *pop-ei* „le prêtre", niciodată *popăl*, la plural însă *popi*; *tat-a*, „le père", uneori *tatăl*, plural *tați* și *tătîni*; *băbac-a* „le père", genit. *băbac-ăi*, întocmai ca *Anic-ăi* de la *Anic-a*; *nene-a*, *bade-a*, *bădiț-a*, genit. *nen-ii*, *bad-ii*, *bădiț-ăi* „le frère ainé", uneori *badiul*, *bădițul*; și în alte cîteva, cari îmi scapă din memorie, dar aproape toate aparțin graiului copilăresc. În construcțiune cu adjectivul prepus, își reia rolul articlul masculin *-l*: „*înțeleptu-l popă*, *bunu-l tată*, *frumosu-l bade*… Este remarcabil că limba română a conservat acestor cuvinte genul bărbătesc și chiar articlul masculin la plural, dîndu-le articlul feminin la singular, pe cînd alte vorbe analoage prin terminațiune și prin sens bărbătesc au schimbat în același timp genul: *o calfă*, *o slugă*, *o gazdă*, ca în vechea franceză „la pape" în loc de „le pape" sau în provențala „la propheta" pentru „el propheta". Noi nu cunoaștem în limbile romanice ceva paralel cu *un tată – tat-a – tat-ei – tați-i*. În albaneza însă există un paralelism, pe care-l vom cerceta la cuvintele *Popă* și *Tată*.

2. Este nu mai puțin interesantă întrebuințarea articlului feminin singular în numile primelor cinci zile ale săptămînei; *luni*, *marți*, *miercuri*, *joi* și *vineri*, cari sînt nește genitivi latini petrificați: *Lunae* sau *Luni*, *Martis*, *Mercurii*, *Jovis*, *Veneris* (*dies*). Italienește în dialectul venețian: *luni*, *marti*, *mercore*, *zoba*, *venere*, sînt

masculini, deși *zoba*, la piemontezi *giobbia*, ar trebui să fie feminin prin originea sa din lat. *Jovia* (*dies*). La toți neolatinii din Occidinte zilele săptămînei sînt masculine, fiindcă masculin este acolo termenul general de „zi”: fr. *jour*, it. *giorno*, sp. *dia* etc. Din contra, termenul general de „sărbătoare” fiind feminin: „fête”, „festa”, „fiesta” etc., vedem franțuzește, bunăoară, devenind feminine numile unor sărbători curat bărbătești: *la St. Georges*, *la St. Jean* și altele, pe cînd e masculin „dimanche”, măcar că după fonetica franceză finalul -*che* se poate naște numai din femininul -*ca*. Genul termenilor speciali regulîndu-se dară în această privință după genul termenului general, iar românește termenul general „zi” fiind feminin, noi zicem *într-o vineri*, *într-o marți*, ș-apoi: *luni-a*, *marți-a*, *mercuri-a*, *joi-a*, *vineri-a*, unde -*a* nu poate fi altceva decît articlul postpozitiv. Tot așa la macedo-români: *luni-a*, *marț-a* etc. Este o simplă scăpare de condei, cînd Miklosich (*Rum. Unters*. I, 60) vede în macedo-românul *vinir-a* = *vineri-a* pe emfaticul -*a* ca în *acest-a*. – v. [8]*A*.

3. Postpozitivul *a* nu sufere hiat. La întîlnire cu *ă* și *u*, îi elide: *casa* = *cas-a* = = *casă-a*, sau *sora* = *sor-a* = *soru-a*; și-n acest caz devenea lung în limba veche, scriindu-se chiar uneori: *casaa* = *casā* (v. [1]*Aa*). La întîlnire cu *e*, se contopește în diftong: *vorbirea* = *vorbire-a*, *mergerea* = *mergere-a*. La întîlnire cu un alt *a*, hiatul se înlătură prin excreșterea vocalei *u* sau *o*: *steaua* sau *steaoa* = *stea-o-a*, *stea-u-a*, *abaua* = *aba-u-a*, *vălceaoa* = *vălcea-o-a*. De asemenea la întîlnire cu *i* în cuvîntul *ziua* = *zi-u-a*, sau *zioa* = *zi-o-a*, de unde – specimenul fiind unic și poporul considerînd în principiu numai pe -*a* ca articlu – s-a croit o formă nearticulată inorganică *zio*, întrebuințată alături cu forma organică *zi*. În aparință, în același mod s-a născut nearticulatul *pio* din articulatul *pioa* = *pi-o-a*; în fapt însă aci n-a fost de loc vocală excrescinte, ci latinul *pila*, mai bine *pilla* contras din *pisula*, a trecut românește în *pivă*, cu *v* = *ll* ca în *măduvă* = lat. *medulla* sau *stavă* = medio-lat. *stalla* (v. *Cuv. d. bătr*. I, 303). Forma *pivă* se întrebuințează pînă astăzi mai des decît *pio*. Apoi prin vocalizarea lui -*vă* în -*o* (cfr. vechi daco-român *văduo* = *văduvă*, *iuo* = macedor. *iuvă* etc.) avem forma *pio*, articulat *pioa* = *pio-a*. Vocala excrescinte *o* sau *u* dispare în flexiunea cuvîntului după dialectul daco-român, măcar că în texturi vechi ne întimpină excepționalmente, de ex. într-un document din 1571 (*Cuv. d. bătr*. I, 251) genitivo-dativul singular *vălceaoi* = *vălcea-o-ei* în loc de *vălcelei* sau *valcealei*. Acest caz e obicinuit în macedo-romăna: *stea-o-lĭi*, *cura-o-lĭi*, *măsea-o-lĭi*, *șa-o-lĭi*, *sufrăncea-o-lĭi* (Bojadschi, 22), deși vocala excrescinte nu mai servă aci la înlăturarea hiatului, fiind numai o propaginațiune de la nominativul articulat (v. H. Tiktin, *Stud. z. rumän. Philol*. I, 26).

4. Postpozitivul *a* articulează nu numai pe infinitiv atunci cînd acesta se ia ca substantiv feminin flexibil: *vorbire-a*, *vorbir-ii*, *vorbiri-le*, *vorbiri-lor*, dar în limba veche el articula și pe infinitivul funcționînd ca mod verbal.

Exemplu de forma nearticulată:

Neculcea, II, 227: „Și așa toți boierii și căpitanii au purces cela după cela pre rînd a s e î n c h i n a r e și au eșit afară; și cum au eșit afară, au început a î n c ă l e c a r e pre cai și au purces cu toții în gios; eară Petriceico-vodă au rămas

numai singur, numai cu Hăbășescul hatmanul și cu casa lui, și au început a p l î n - g e r e și a b l ă s t ă m a r e ...”

Exemple de forma articulată:

Moxa, 1620, p. 362: „și-i era gata sabiĭa a t ă ĭ a r e - a în boĭari…”

Varlam, 1643, II, p. 17: „nu mai pârâsiĭa de-a î n v â ț a r e - a , găndindŭ în mentĭa sa…”

Pravila Moldov., 1646, f. 71: „căndŭ va lua muĭarĭa al doile bărbat, socotind cumŭ celŭ dentăi ĭaste mortŭ, de va putĭa arăta înaintĭa gĭudețului cu mărturii ca acéle destonici de-a s â c r é d e r e - a ...”

Mai iată exemplul cel mai remarcabil, în care infinitivul scurtat figurează în concordanță cu infinitivul întreg articulat:

Prav. Mold., f. 72: „de va fi acel trimis om ca acela să fie destonicŭ de *a*-l p u t e a c r é d e r e - a ...”

Alte exemple vezi la Cipariu, *Principia*, p. 195–6, și mai jos la prepozițiunea infinitivală *a*.

Acest fenomen este iarăși fără paralelă în celelalte limbi neolatine.

5. Încă o observațiune. Postpozitivul -*a*, derivînd din lat. *illa*, ar trebui să fie -*ea* (-*ia*), după cum și este la pronumele personal *ea* = *illa*. Să nu uităm însă că latinul *illa*, trecînd în limbile romanice ca articlu și ca pronume totodată, s-a diferențiat pretutindeni în două forme: franc. *la* și *elle*, ital. și span. *la* și *ella* etc. În dialectul sicilian, anume cel palermitan, articlul devine tocmai *a*: *a donna*, *a fimmina*, *a bedda*… Românește o asemenea tocire fonetică era cu atît mai de așteptat, cu cît articlul postpozitiv își perde individualitatea.

v. [10]*A*. – *Lu*. – *Le*. – *Ei*.

[10]**A**, préposition servant à marquer l’infinitif. Orice infinitiv, întrucît funcționează ca mod verbal, este preces în dialectul daco-român de prepozițiunea *a*: *a* f a c e , *a* s e f a c e , *a* f a c e r e , *a* s e f a c e r e , afară numai atunci cînd încetează de a fi infinitiv prin unire cu auxiliarii a m și v o i : *aș face*, *voi face*, și atunci cînd urmează după verbul p o t : *pot face*, și după ș t i u : *știu face*.

Acest *a* poate fi despărțit de infinitivul său prin unele elemente adverbiale și pronominale monosilabice: *a mai face*, *a ne mai face*, *a nu ne mai face*, *a nu ne mai tot face*…, și foarte des își asociază prepozițiunile s p r e , p e n t r u , f ă r ă : *spre a face bine*, *pentru a face rău*, *fără a face ceva*, mai ales însă prepozițiunea genitivală d e , cu care se unește în d e-*a* sau d-a: *de a face*, *de-a face, d-a face*; iar în limba veche nu mai puțin des se întrebuința după *a* un infinitiv întreg articulat, adecă în loc de „a face” se zicea nu numai „*a* f a c e r e ”, ci încă „*a* f a c e r e - a ”.

Exemplele de mai jos au în vedere numai cele trei întrebuințări arhaice ale infinitivului *a*: 1. fără d e - și cu infinitivul întreg nearticulat; 2. fără d e - și cu infinitivul întreg articulat; 3. cu infinitivul întreg articulat și cu d e -.

Pravila Munten., 1640, f. 19: „…surdŭ sau fiĭu de a treĭa nuntâ sau născutŭ întru amestecăcĭune de sănge, de unii ca aceștea toți să nu cutéze *a* s e c h e m a r e - a preoți…”

Pravila Moldov., 1646, f. 57: „nu să va certa bărbatulŭ curvei de o va omorâ pre dănsâ înpreunâ cu cela č-au curvit cu dănsâ; ĭarâ de va scăpa muĭarĭa pănâ va ucide pe curvarĭu, atunce orcăndŭ o va găsi atunce să o omoarâ, alegăndŭ să nu fie făcut pace cu dănsa, că daca va face pace nu ĭaste vréme d e -*a* o m a i u c i d e r e - a ...”

Moxa, 1620, p. 352: „născu anume Alexandru, coconŭ fromoșel, și-i fu milâ *a*-l p i ĭ a r d e r e - a ...”

Neculce, II, p. 196: „cu căt vă veți îndemna *a* c i t i r e pre acest letopiseț mai mult, cu atăta veți ști *a* vă f e r i r e de primejdii și veți fi mai învățați *a* d a r e răspunsuri la sfaturi…”

Pană armașul din Tîrgoviște, 1627 (*A. I. R.* I, 1, p. 14): „ĭ-am văndut eu de a mea bună voe și cu zapisul mieu să aibă *a* -ș i f a c e r e - a și carte domnească de moșie…”

Originea prepozițiunii infinitivale *a*, natura în genere a infinitivului român și funcțiunea articlului infinitival postpozitiv -*a*, se învederează pe deplin cîtetrele prin următorul pasagiu din *Psaltirea slavo-română* a mitropolitului Dosofteiu, 1680, ps. CXLIX, punîndu-se în paralel cu contexturile grec și latin: „…*a* f a c e răscumpărare întru păgîni, înfruntări în năroade; *a* l e g a pre-mpărațâĭ lor în obedzi și slăvițiĭ în cătuș la mânŭ de herŭ; *a* f a c e r e - a întru dânșiĭ gĭudețul cel scris…”

În textul slavic, după care traducea Dosofteiu, sînt doi infinitivi în toată puterea cuvîntului: *sŭtvoriti* și *sviezati*, din cari unul e tradus dentîi prin „*a* f a c e ” și după aceea prin „ *a* f a c e r e - a ”.

Iată contexturile grec și latin:

„…τοῦ ποιῆσαι ἐκδικησιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐλεγμοὺς ἐν τοῖς λαοῖς τοῦ δῆσαι τοὺς βασιλεῖς αὐτῶν ἐν πέδαις, καὶ τοὺς ἐνδόξους αὐτῶν ἐν χειροπὲδαις σιδηραῖς τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς ρῖμα ἒγγραπτον…”	„…ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis: ad alligandos reges eorum in compedibus, et nobiles eorum in manicis ferreis: ad faciendum in eis judicium conscriptum…”

Infinitivul român funcționează dară întocmai ca gerundiul latin în -*dum*, de unde-i vine materialmente prepozițiunea *a* = lat. *a*d; pe cînd articularea lui, pe de altă parte, se apropie de forma greacă cu τοῦ. Este însă mai cu seamă instructivă gradațiunea, în care „*a* facere-a” se pune așa-zicînd în concluziune după doi infinitivi nu numai nearticulați, dar încă scurtați: „*a* face” și „*a* lega”, așa că ultimul infinitiv se înzestrează cu un spor de energie, ca și cînd s-ar zice: „ad faciendum-illud”.

Cu prepozițiunea d e , în *Palia de la Orăștia*, din 1581, Exod. XVII, 1 (ap. Cip., *Princ*., 195): „acolo n-avea nărodulŭ apâ de-*a* b é r e - a ”, unde latinește: „non erat autem aqua populo a d b i b e n d u m ”. Prin d e și prin articulare, românul „de-*a* b e r e - a ” exprimă cu un fel de întărire: „de-ad bibendum-illud”.

Fără articulare, în traducerea reto-romană după dialectul de la Engadin: „qua non eira aua da b a i v e r …”, italienește: „acqua da b e r e ”. – v. [9]*A*.

Infinitivul „de-*a* fire-a” figurează în limba veche ca un curat adjectiv indeclinabil cu sensul de „nobil”, cu care se poate alătura pînă la un punct infinitivul francez *être*, devenit substantiv și chiar adjectiv, de ex. la Fénelon: „ô le plus ê t r e de tous les ê t r e s ”, sau în vechiul drept feudal: „il est du lignage et e s t r e ” (Littré).

Pravila Moldov., 1646, f. 18: „Căndŭ va fura neștine de sparge vreun zid sau ușe sau secriĭu sau altâ asémenĭa acestora, de va fi făcutŭ acĭasta dzua și de va fi o m ŭ d e r o d b u n ŭ , să-lŭ scoațâ den loculŭ lui o samâ de vréme, acĭasta să înțelége de va fi o m ŭ d e o c i n â , să-lŭ scoațâ den ocinile lui cătâva vréme cătu va fi voĭa gĭudețului; ĭară de va fi omŭ mai de gĭosŭ, să-l batâ ca pre unŭ furŭ și să-lŭ trimițâ la ocnâ cătâva vréme; ĭară de va fi făcutŭ acĭasta noaptĭa și de va fi cumŭ amŭ dzisŭ omŭ de-*a* f i r e - a , să fie scos și gonitŭ…”

În acest pasagiu „om de-*a* f i r e - a ” se comentează prin „om de rod bun” și „om de ocină”. Italienește un sens foarte apropiat are e s s e r e „a fi” în vechile locuțiuni: „giovani d i grande e s s e r e ”, „moglie d i piccolo e s s e r e ”, „nel e s s e r suo è rispettato da tutti” (Tommaseo). – v. *Fireș*. – *Hireș*. – *Fire*.

Prepozițiunea infinitivală *a* – nu și articlul infinitival *a* – este romanică generală, deși în limbile neolatine occidentale a dispărut astăzi aproape cu desăvîrșire sau a devenit rară. În vechea franceză e încă foarte deasă. La Villehardouin: „alerent *a* veoir Constantinople”; la Chartier: „estoient nes seulement *a* boire et *a* manger”; la Froissard: „se doubterent de lors corps et de lors biens *a* perdre” etc. (v. Godefroy, *Dict. d. l’anc. langue franç*. I, 1–2). În italiana, denaintea infinitivului se întrebuințează atît *a* precum și compusul d e - a contras în d a . Românul „om d e - a fire-a” cu înțelesul din *Pravila* lui Vasile Lupul s-ar putea zice italienește: „uomo d a onorare”. Treptata ștergere a infinitivalului *a* la neolatinii din Occidinte e cu atît mai puțin de mirare, cu cît chiar la noi poporul îl înlocuiește mai adesea în grai prin conjunctiv, iar macedo-românii l-au perdut de tot, astfel că numai printr-o construcțiune conjunctivală ei pot traduce pe daco-românul „*a* face”, „de-*a* face”, „*a* facere”, „de-*a* facere”, fără ca să mai vorbim de arhaicul postarticulat „de-*a* facere-a”.

În balada *Păunașul codrilor*:

„Puse prunca *a* c î n t a ,
Codrii puser-*a* s u n a …”

macedo-românește:

„Șezu feata s ă c î n t ă ,
Curiile ahurhiră s - a r s u n ă …”

(Petr., *Mostre* II, 10)

În balada *Mănăstirea Argeș*:

„Pîn-om hotărî
În zid d e - *a* z i d i
Cea-ntîi soțioară…”

macedo-românește:

„Pînă țe s-apofăsim
Tu stismă s ă s t i s m u s i m ...”

(*Ibid*., 125)

Un paralelism perfect cu infinitivalul daco-român *a* ni se înfățișează în englezul t o : „*a* face” = „ t o make”. Se știe că anglo-saxonii nu aveau infinitiv, pe care-l înlocuiau printr-un gerundiu, de unde englezii și-au tras o formă infinitivală, prepuindu-i pe t o „ad” prin imitațiune după franco-normandul *à*. În acest mod englezul „ t o make”, întocmai ca și românul „*a* face” reprezintă pe latinul „ad faciendum” (v. Marsh, *Hist. of engl. language*, p. 47). Ceva mai mult, în viul grai poporul englez întrebuințează des: „ f o r t o ” = „spre *a*” sau „ d e *a*”, de ex. *for to make = de a face*. E adevărat însă că un infinitiv analog există și în limbile scandinave: „ t i l a t ” sau „ f o r a t ”, literalmente „ d e a d ”, încît în engleza poate să fie o influință romanică și daneză totodată.

[11]**A** (**DE**-, **D**-)**;** préposition marquant surtout un mouvement vif ou continu. Sub raportul formei, această prepozițiune a ajuns a fi neseparabilă de prepozițiunea d e , astfel că numai grafica le mai desparte în d e - a sau d - a , pe cînd în grai ambele închipuiesc o strînsă unitate d e a sau d a , întocmai ca italianul d a , compus din aceleași elemente latine d e - a d ; sub raportul semnificațiunii, exprimă în genere o m i ș c a r e v i e sau p r e l u n g i t ă , și tocmai de aceea: 1. face parte integrantă din aproape toate numirile j o c u r i l o r c o p i l ă r e ș t i ; 2. urmează după verburi cu sensul de m e r g e r e , a p u c a r e , s ă r i r e și orice fel de u m b l e t . Această prepozițiune nu trebuie confundată nici cu d e - a denaintea infinitivului (v. [10]**A**), unde ambele ingrediente sînt foarte separabile și unirea lor mai adesea e facultativă, nici cu simpla prepozițiune *a*, despre care vorbim mai jos (v. [11]**A**, [12]**A**) și care numai într-un mod incidental își poate asocia pe d e .

Alexandri, *Poez. pop*., 393: „Giocurile copiilor români sînt foarte diverse; ele se numesc: de-*a* mijoarca, de-*a* brăzdița, de-*a* puia-gaia, de-*a* bastonul, de-*a* halea-malea, de-*a* sîta cumetrei, de-*a* boul, de-*a* balanea, de-*a* dracul, de-*a* baba-oarba, de-*a* țencușa, de-*a* ineluș-învîrtecuș”.

Tot așa în Muntenia:

„Jocurile copilărești sînt d-*a* vaca, d-*a* ulcelușele, d-*a* petrecu, d-*a* dovlecei, d-*a* portița, d-*a* robul, d-*a* mărul putred, d-*a* fetele furate, d-*a* sulul, d-*a* purceaua, d-*a* pămîntul furat, d-*a* muierea în tîrg, d-*a* varza înghiețată și targă, d-*a* moara, d-*a* gaia, d-*a* țurca, d-*a* ineluș, d-*a* dăsăgeii, d-*a* rischitorul, d-*a* gîsca cu bobocii, d-*a* boul, d-*a* ciosvîrta, d-*a* pînza încurcată, d-*a* mija și mija alergată, d-*a* petricelele, d-*a* lupul cu oile, d-*a* cîrligelele și altele” (D. Negoescu, Dîmbovița, com. Pietroșița).

De asemenea peste Carpați:

„Pe aice jocurile copiilor se cheamă: de-*a* hoborocul, de-*a* surduca sau de-*a* cotca, de-*a* scăpătorile, de-*a* boata, de-*a* tri-sprijonitele, de-*a* cucelea, de-*a* șinterul, de-*a* pitelea, de-*a* purcica, de-*a* stata, de-*a* țiganul, de-*a* păretele și de-*a* iucra, de-*a*

orgeanul sau de-*a* ogoiul, de-*a* bobîrnacul, de-*a* goanța, de-*a* baba sau de-*a* bolobica cu cuțitul, de-*a* rapu sau de-*a* masa, de-*a* clincea, de-*a* cocaia, de-*a* piua cu maiul, de-*a* bună-i calea prin cetate, de-*a* dracul cu îngerul, de-*a* împăratul roșu și de-*a* împăratul verde, de-*a* hoții, de-*a* țuțulușu, de-*a* vîrtelnița etc." (V. Olteanu, Transilvania, Hațeg).

Anton Pann (*Prov*. II, 132) descrie în următorul mod pe copilul Amor:

„Adesea la ochi se leagă
Și la hori, la nunți se duce
D-*a*-mijile să apuce
Bun cu nebun să-npreune,
Prost cu-nțelept să adune…"

O expresiune copilărească foarte răspîndită e „de-*a* dura".

Balada *Codreanul*:

„Capul de-*a* dura sărea,
Sîngele bolborosea,
Trupul metanii făcea…"

Balada *Radu Calomfirescu*:

„Și capetele zbura,
Zbura pe scări de-*a* dura:
Cînd Buzești peste Căplești,
Cînd Căplești peste Buzești…"

O baladă din Transilvania:

„Paloș de argint scotea,
Într-un picior se-nvîrtea
Și da una de cea grea:
Capul turcului sărea
Și de-*a* dura se ducea…"

(Pompiliu, *Sibiu*, 24)

De aceeași origine copilărească sînt o mulțime de alte expresiuni, dintre cari unele par a fi perdut urma acestei provenințe, înrădăcinîndu-se în graiul poporan din toate zilele și chiar în limba poetică.

„Celui ce face vreun rău pe sub ascuns, poporul îi zice că mușcă de-*a*-furata ca cînele…" (M. Juica, Transilv., Srediștea-Mică).

„Poporul, mai ales ciobanii, cred că Tricoliciul se preface din om în lup dîndu-se de trei ori de-*a*-curu-n-cap, și apoi iarăși dîndu-se de trei ori de-*a*-curu-n-cap redevine om…" (Stareț G. Teodorescu, Galați).

Marian, *Bucovina* I, 125:

„Că ți-oi da opt turmi de oi,
Toate cu miei ochișei,
De-*a* dragul să cați la ei!…"

Pann, *Prov*. I, 74:

„Scriptura și sfînta lege
D-*a*-ndoasele n-o-nțelege…”

Filimon, *Ciocoii*, p. 276: „Săvîrșindu-se această ceremonie, Păturică se trase puțin d-*a*-ndaratele…”

Locuțiunea proverbială: „toate merg d-*a*-ndaratele” (Pann, *Prov*. III, 14; *Ib*., III, 15, 18).

„Se topea d-*a*-npicioarele bietul împărat să aibă și el, ca toți oamenii, măcar o stîrpitură de fecior…” (Ispir., *Legende*, 41).

„Atunci Făt-Frumos călare întră în palaturi și se opri la scară. Fata, cum îl văzu, ieși afară. Vorbi cu Făt-Frumos d-*a*-ncălarele și se înțeleseră la cuvinte…” (*Ibid*., 194).

„…apoi rupînd d-*a* fuga, să te păzești pîrleo, că-i sfîrîia călcîiele de iute ce se ducea…” (*Ib*., 361).

„…d-*a* berbeleacu: peste cap, d-*a* roata, d-*a* rostogolu, à la renverse, en culbutant…” (I. Costinescu, *Vocab*., 288).

„…Mișcă, băiete!… să mi te duci de-*a* ruptu capului!” (Alexandri, *Surugiul*).

Pann, *Prov*. III, 93:

„În lene și-n trîndăvie,
Aștepți d-*a* gata să-ți vie…”

Neculce, *Chron*., 268: „…l-au purtat tot tîrgul cu lacata de-*a* grumazii și apoi l-au spânzurat…”

Pravila Moldov., 1646, f. 89: „să o ĭa și fără de voĭa ei, ce să dzice cu de-*a* sila…”

Pann, *Prov*. I, 28:

„Vei, nu vei, el cu d-*a* sila
Face musca cît cămila…”

„Cînd i-am tras un pumn, o făcut hîc și o căzut de-*a* rostogolu…” (Alex., *Chirița în voiagiu*).

Să se observe că în unele construcțiuni, de felul celor de mai sus, *a* se aglutinează nu numai cu d e , dar și cu î n , formînd astfel în rostire o monosilabă d a n , compusă din trei cuvinte deosebite *de-a-în*: *d-a-ndaratele = de a îndărît*…, *d-a-ncălarele = de a încal*…, *d-a-ndoasele = de a îndos*… etc.

Sub o înrîurire directă a jocurilor copilărești, d e -*a* a trecut în graiul poporan și la jocul de cărți. O locuțiune proverbială bănățeană contra cartoforilor: „cine joacă d e -*a*-duracul, nu-și mai umple sacul” (P. Pintea, c. Nevrincea). – v. *Durac*.

Caracterul copilăresc al lui d e -*a* dispare cu desăvîrșire cînd e vorba nu de o mișcare vie, ci de o mișcare prelungită într-o direcțiune oarecare: d e -*a* lungul, d e -*a* latul, d e -*a* dreptul, d e -*a* rîndul etc.

Balada *Badiul*:

„Fă la apă că purcezi,
Și-n fugă să te repezi
Pe la gura pivniței
Tot de-*a* lungul uliței…”

Marian, *Bucovina* I, 124:

„Întindeți podul de-*a* latul
Ca să trec mai iute vadul,
Să nu m-ajungă bărbatul…”

Pann, *Prov*. II, 131:

„Pe nimeni nu osebește:
La toți d-*a* rîndul zîmbește…”

Caranfil, *Valea Prutului*, 53:

„Luai țara în lungiș,
În lungiș și-n curmeziș:
Și de-*a* lungul și de-*a* latul
În săc îmi fuse umblatul!…”

În toate construcțiunile cu [11]*A*, postarticularea e de vigoare, lipsind uneori, numai ca o licență poetică, în: „de-*a* lung” sau „de-*a* drept”.

Alex., *Poez. pop.*[2], 55:

„Dolca vesel se scula,
Cîmpul de-*a* lung apuca…”

Balada *Jianul*:

„Trage podul mai d-*a* drept,
Pîn’ nu-ți pun un gloante-n piept…”

Balada *Mogoș Vornicul*:

„L-am trimis în iad d-*a* drept,
Cu șapte paloșe-n pept…”

Aci e locul de observat că în „de-*a*-una” și „tot-de-*a*-una”, unde la prima vedere se pare a fi aceeași prepozițiune de mișcare *a* ca și-n „de-*a*-rîndul”, în realitate ea nu este organică, ci furișată prin analogie în forma normală „de-una” și „tot-de-una”, macedo-românește „totu-di-ună” (Bojadschi) și „de-ună-ună” (Kavalliotis) sau „ună-ună” (Daniil).

v. *De*. – *De-a-una*. – *Tot-de-a-una*.

Sensul fundamental romanic al prepozițiunii compuse d e -*a* este acela de m i ș c a r e i m i t a t i v ă . În acest sens o au și italienii în: far d a santo; trattare d a amico, d a signore, d a fratello; i fanciulli vestono d a donna, d a cavaliere etc. (Tommaseo). Negreșit însă că aci, întocmai ca și-n privința infinitivalului d e -*a*

(v. [10]**A**), paralelismul italian nu merge pînă la articulare, care este proprie graiului românesc: d e -*a bere*(*-a*) = d a *bere*, d e -*a împăratu*(*-l*) = d a *signore*. Din sensul fundamental de mişcare imitativă, care nu e străin neolatinilor din Occidinte, s-a născut la români în specie întrebuinţarea lui de-*a* în numirile jocurilor copilăreşti, mai toate de natură mimică. Acest de-*a* al copiilor pare a fi specific românesc, căci italienii se mulţumesc în asemeni cazuri cu numele jocului fără prepoziţiune, sau cu simpla prepoziţiune *a*, ori cu d e fără *a*; de ex. al nostru „ d e -*a* petricelele" se cheamă italieneşte „le pietruzze", în Toscana „delle buche", în Sicilia „a li baddi" (Pitrè). Franţuzeşte, în lunga listă de jocuri copilăreşti, pe care ne-o dă într-un loc Rabelais (*Gargant*. I, 22), nici unul nu se începe cu d e , ci toate numai cu *a*: „au flux, a la vole, a la prime, a la pille, a la triumphe" şi aşa mai încolo. În latina se prepunea de asemenea a d : „quum in quodam convivio a d l a t r u n c u l o s luderetur…" (Vopisc., *Firm*. XIII), româneşte ar fi: „ d e -*a* hoţii". Spaniolii nu pun generalmente nici măcar pe *a*: *la cadena*, *la arboleda*, *los soldados* etc. (Machado y Alvarez). Stereotiparea lui d e -*a* la români în graiul copiilor, cari în principiu – după cum o vom constata adesea – păstrează cu multă stăruinţă unele elemente foarte arhaice (v. [2]*Armăşie*. – *Codomelc*), a concurs apoi a-l răspîndi treptat în limbă cu cele două sensuri de m i ş c a r e v i e şi m i ş c a r e p r e l u n g i t ă , trăsure caracteristice ale jocurilor copilăreşti.

v. [10]*A*. – [12]*A*. – *D-a*. – *De*. – *De-a*.

[12]**A** préposition servant à exprimer certains rapports de position. În limba literară modernă această prepoziţiune s-a înlocuit aproape pretutindeni prin sinonimul l a ; se păstrează însă mai cu stăruinţă în graiul poporan, şi mai ales în vechile texturi. Funcţiunea ei fundamentală este de a exprime p o z i ţ i u n e e x t e r i o a r ă , fie materială sau morală, pe cînd „în" serveşte a indica o poziţiune i n t e r i o a r ă . Distincţiunea între *a* şi „în" lesne se observă chiar în privinţa noţiunilor imateriale, de ex.: „ia *a*-minte" nu e tot una cu „bagă-ţi î n minte".

Toate întrebuinţările acestei prepoziţiuni, care foarte rar îşi asociază pe d e , p r e , c u etc., se pot clasifica în cele relative la: 1. om; 2. timp; 3. loc.

1. Î n l e g ă t u r ă c u o m .

Prin acest sens, *a* corespunde latinului a d în: „ a d manum habere", „ a d miserationem inducere", „ a d certum reperire", „ a d subtile examinare", „ a d voluntatem", „ a d arbitrium" etc.

Marian, *Bucovina* II, 197:

„Decît în ţară străină
Cu colac de grîu *a* mînă,
E mai bine-n satul tău
Cu colac de mălai rău…"

Docum. transilv., 1627 (*A. I. R*. I, 1, 93): „căndu mi le-au adus (zapisele), n-am avut ce prinde *a* mănă, că au fostu stricatu-se de tot de n-am avutu ce prinde *a* mănâ, aşa să ştiţi…"

Viața S-tei Maria Egipteană, din sec. XVII (*Cod. miscelan*. in-4, Bis. St. Nicolae din Brașov), p. 392: „cum veri sâpa să faci groapâ, neavăndŭ nemic *a* mănâ…”

Moxa, 1620, p. 392: „și celuĭa ce avea pâne de sațiŭ, se apucâ de *a* mănâ-i și se sătura ai lui, ĭarâ sătulul rămase flâmăndŭ…”

Dosofteiu, 1673, ps. 7:

„Și de nu v-eț întoarce cătră pocăințâ,
Are sâgeț *a*-mânâ, scoase din tulbițâ,
Arcul întins în coardâ, lancĭa strălucĭaște
De stricâ și răstoarnâ în ce sâ oprĭaște…”

v. *A-mînă*.

Varlam, 1643, I, 152: „să sculâ și încâ și patul său râdicâ-lŭ și-l luâ *a* umârŭ de-lŭ duse, cum n-are hi fostŭ nice dănăoarâ bolnavŭ…”

Nic. Costin, *Chron*., 89: „zicea Nicolai-vodă că nici un folos dintr-a cele pîri nu aduc după sine țării, ce mare scădere și stricăciune, și *a* ochiu luată la Împărăție țara…”

Ibid., 99: „…acmu Hanul avănd *a* ochiu pre Nicolai-vodă, aflat-au vreme acel Daul Ismail Aga prin mijlocul Hanului, fiindu-i Capi-Chihae, de au scos domniea țării lui Dumitrașco-vodă…”

Predică, 1619 (*Cuv. d. bătr*. II, 120): „bine socotiți și loați *a* mente ce grăĭaște Domnedzeu…”

Varlam, 1643, II, f. 9: „lacrâmi pre fĭațele noastre vărsâm, căndu ne aducemŭ *a* mente de chinurile și de moartĭa cea amarâ…”

Psaltire, circa 1550 (*Ms. Șcheian*, în Acad. Rom.), LX, 2: „ĭa *a* mente ruga mea…”

v. *Aminte*.

„Pe aici calul este animalul cel mai iubit de popor; așa, cînd un om vede pe altul călare pe un cal bun, îl privește *a* milă, și de pe față-i se poate citi dorința de a avea și el un cal bun…” (Preut C. Ionescu, Mehedinți, c. Șișeștii-de-Jos).

Tot aci s-ar putea pune *a-nume*, care precizează o pozițiune individuală.

Pann, *Prov*. III, 67:

„Vine peste noi ce vine,
Nu știu să o spui p-*a*-nume,
Că n-am mai văzut în lume…”

v. *Anume*.

O funcțiune destul de înrudită cu *a-nume* ni se înfățișează în *a-ievea* și *a bună seamă*…

Balada *M-rea Argeș*:

„O șoptă de sus
A-ievea mi-a spus,
Că orice-am lucra,
Noaptea s-a surpa…”

„…știu *a* bună seamă, credem *a* bună seamă, așa e *a* bună seamă, nu e așa *a* bună seamă, vă înșelați *a* bună seamă; dară cam în același înțeles se zice mai mult: de bună seamă” (*L.M.*).

v. *Aieve. – Seamă.*

De aceeași natură este: *a-mărunt*, care în limba veche nu era postarticulat și nu avea trebuință de prepozițiunea suplementară „cu”, ca astăzi în „cu amăruntul”.

Cuvîntul lui Ion Crisostom, din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.*, Brașov, p. 504): „nu cu evangheliĭa numai strigâ, ce și cu dumnedzeeștii prooroci și cu de Dumnedzău grăitorii ai săi ucenici *a* mâruntŭ spune…”

v. *Amănunt.*

O noțiune așa-zicînd superlativă a „a-măruntului” ni se prezintă cu dupla prepozițiune *a* în: „*a*-fir *a*-păr”.

Cantemir, *Chron.* I, 76: „Numitor stînd în doința găndului și a lucrului, iată soséște și păstoriul Favstus, aducînd și pre Romulus cu sine și spuindu-i toate di-nceput, precum i-au aflat, și pe ce vréme, și de hrana lor întîiu de la lupoaică, apoi de la dînsul, și de toate de *a*-fir *a*-păr povestindu-i…”

v. *Fir. – Păr.*

Ca indicare de o pozițiune oarecare, tot aice întră: *a-lene*, *a-nevoie*, *a-tocma*, și alte cîteva expresiuni analoage, despre cari vom vorbi la locul lor.

v. *A-greață.*

2. Î n l e g ă t u r ă c u t i m p .

Prin acest sens, *a* corespunde latinului a d în: „ a d lucem”, „ a d meridiem”, „ a d horam”, „ a d diem”, „ a d prandium”, „ a d coenam” etc.

Dosofteiu, 1672, f. 23, din Isaia VIII, 22: „și nu va răspunde cela ce-ĭ în strîmtoare pînă *a* timpŭ…”, acolo unde în *Vulgata*: „et non deficiet qui in angustia fuerit usque a d t e m p u s …”

Nic. Costin, *Chron.*, 125: „când au fost sîmbătă pe *a*-prînzul cel mare, eată că au și sosit Bekir Aga…”

Moxa, 1620, p. 382: „cândŭ durmiĭa înpăratul *a*-miazâzi, ei întrarâ și-l prinserâ…”

Pînă astăzi, împărțirea curat românească a zilei, așa cum o mai păstrează pe ici, pe colea țăranii, mai cu seamă peste Carpați, cuprinde în sine, afară de *a-prînzul cel mare*, sinonim cu *a-miazi*, pe: *a-prînjor* sau *a-prînzișor*, *a-mproor*, *a-vecerne* sau *a-chindie*, *a-murg* sau *a-sfințit* și altele, despre cari vezi la locul lor. În toate aceste numiri s-a uitat cu timpul individualitatea prepozițiunii *a*, poporul începînd a zice: „la *a*-miazi” sau „la n-*a*-miazi”, „la-*a*-sfințit” sau „pe la *a*-sfințit” etc., deși un l a lîngă un *a* este ca și cînd am pune lătinește: „ad-ad-meridiem”, iar forma „la n-*a*-miazi” s-ar traduce literalmente prin „ad-in-ad-meridiem”.

Tot aci aparține *a-zi* = lat. *ad-diem*, pe care nu trebui să-l amestecăm etimologicește cu „astăzi”.

v. *Zi. – Aprînz. – Aprînjor. – Amiazi. – Amproor. – Avecerne. – Achindie. – Amurg. – Asfințit. – Azi. – Aseară…*

 În unire cu noțiunea de o a r ă , după norma latinului „ad horam”, graiul

românesc a format prin prepozițiunea *a* pe: *a-dese-ori*, scurtat apoi în *adese* sau *ades*; pe *a-rare-ori*, redus mai tîrziu la *rareori*, după cum s-a redus și *uneori* = *a-uneori*:

„Pe vatră și pe cuptori,
Ba și jos *a*-uneori!…”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 443)

În limba veche mai era un adverb de timp: *a-ori*, corespunzător pe deplin latinului „ad horas”.

Moxa, 1620, p. 390: „lăsâ înpărâțiĭa lu Leu fiĭu-său, și au făcutŭ războae cu șchéii și frăncii și cu turcii, deci *a*-orea-lŭ biruiĭa, *a*-orea-i biruiĭa…”

v. *Oară*. – *Ades*. – *Arareori*. – *Auneori*. – *Aori*. – *Apururе*…

Prepozițiunea *a* părea atît de trebuincioasă la indicarea timpului, încît în vechile texturi o găsim cîteodată aglutinată cu î n sub forma *na* (= *in-ad*) denaintea numărului pre- și postarticulat al c e a s u l u i .

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl*. 6311 B., British Mus.), Mat. XX, 5–6: „ĭară eși *na* al șasele časŭ, și *na* al noaole časŭ făcură așijdere; întru *na* al uînsprăzécele čas…”

Tot acolo: „în *a* acela časŭ” (*Ibid*., 55: in illa hora).

3. Î n l e g ă t u r ă c u l o c .

Prin acest sens, *a* corespunde latinului a d în: „ a d locum”, „ a d latus”, „ a d dextram”, „ a d sinistram” etc.

Cuvîntul lui St. Ion Crisostom, din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*., Brașov.), p. 510: „ĭaste-ne destulŭ acĭasta, au aduce-voĭu *a* miljoc și toți proorocii?…” unde „miljoc” pentru „mijloc”, cu metateza lui *l*, este ca la macedo-români.

Radu din Mănicești, 1574, Mat. XIV, 6: „juca fata Irodiadei *a* mijlocŭ…”, unde în *Vulgata*: „saltavit filia Herodiadis i n m e d i o …”

„Bădișor ca badiu meu
Nu-i cît ține Dumnezeu,
Făr’ mai este-un brad *a* munte
Ca bădița meu de frunte,
Dar nici bradu
Nu-i ca badiu…”

(*Col. ms. R. Simu*, Transilv., Orlat)

„În loc de: abia am sosit de la munte, pe la noi se zice: aghĭe am sosit de *a* munte…” (Învățătorii I. Floca, I. Radu, I. Dobre, Transilv., com. Sina).

Răposatul I. Maiorescu (*Itin. în Istria*, 83) observă că la istriano-români: „*a* se zice în loc de l a , de ex. în Jeiune: *a* munte în loc de: l a munte, întocmai ca la moți în Ardeal”.

Pravila Moldov., 1646, f. 118: „de să va înpreuna trupéște cu fata mătușe-sa, ce ĭaste obrazŭ de stâ de o parte, ce să dzice *a*-laturĭa, să va certa după voĭa gĭudețului…”

Caranfil, *Valea Prutului*, 26:

„Pradă la lupi îl lăsa,
Ș-apoi mări se-ntorcea
La *a*-lature de drum,
La gropana cu cinci ulmi…”

v. *Alături*.

Zilot, *Chron*., 29: „nu numai nu făcea vro împedicare pazvangiilor, ci încă pe *a*-locuria unii din ei se și întovărășia cu dînșii la prăzi și la jafuri…”

Moxa, 1620, p. 356: „săpândŭ temeliĭa *a*-fundŭ în pământŭ, aflarâ unŭ capŭ de osŭ…”

Pann, *Prov*. I, 87:

„Privind împrejuru-și, văzu floricele,
S-a pus să culeagă, zicîndu-și: nu-mi pasă,
Cu mîinele goale tot nu merg *a-casă*…”

v. *Acasă*. – *Alocuri*. – *Afund*.

4. C a z u r i   î n d o i o a s e .

Sînt cîteva vorbe, în cari prepozițiunea [12]*A*, menită a exprime o pozițiune, se confundă sub raportul formei cu prepozițiunea de mișcare [11]*A*, mai ales prin aceea că cuvîntul se postarticulează, pe cînd la [12]*A* postarticularea e contrarie spiritului limbei: nu se poate zice „*a* mîn-a”, „*a*-minte-a”, „*a*-munte-le”, „*a*-fundu-l”, „*a*-cas-a” etc.

Dintre exemplele precedinți, în „*a*-prînzul cel mare” postarticularea se explică prin calificativul ce-i urmează și fără care se zice nearticulat: *a-prînzu*. Ea se pricepe nu mai puțin atunci cînd *a* își perde cu totul individualitatea, devenind împreună cu vorba cării se prepune un singur substantiv, de pildă: *amurgul* „le soir”, *aprînzul* „le midi” etc. Postarticularea nu se justifică însă în următoarele cazuri:

Dosofteiu, *Synax*., 1683, nov. 15: „s-au tras un șĭarpe mare bălaurŭ pre *a*-furișul ș-au întratŭ în vistĭarĭulŭ celŭ împărătescŭ…”

De asemenea în adverbii bănățeni: *a-rarul* „raro” (*Anonym. Lugosh*., circa 1670, în *Col. l. Tr*., 1883, p. 424) și *a-densul* „serio, ex proposito” (Viski, 1697, în *Transilvania*, 1875, p. 152), acest din urmă în loc de nearticulatul: *a-dins*.

v. *Ararul*. – *Adins*. – *Furiș*. – *Lupiul*…

Tot prin confuziune cu [11]*A* s-a născut d e -*a* în:

„…mă pominesc pă ușă cu găliganu dă morar, cu toporu d-*a* spinare…” (Jipescu, Prahova, c. Vălenii-de-Munte).

În limba veche s-ar fi zis: *a spinare*.

În fine, un caz interesant de amestecul lui [11]*A* cu [12]*A* ni se prezintă în: *a-dreapta* și *a-stînga*.

Catechism, circa 1560 (*Cuv. d. bătr*. II, 103): „să sui în cerĭu și șădea *a* dereapta Tatălui…”

În graiul poporan și chiar în limba veche se aude mai mult: *de-a dreapta*, *de-a stînga*; sau și mai des: *din-a-dreapta*, *din-a-stînga*, adecă cu trei prepozițiuni: *de-în-a-*.

Și italienește: „ d a sinistra”. Prin aglutinare cu d e , și mai ales prin postarticulare, *de-a-dreapt-a* și *de-a stîng-a* formează o trecere către [11]*A*.

v. [11]*A*. – *Dreapta*. – *Stînga*.

Prepozițiunea [12]*A* în expresiuni ca: *a-mînă*, *a-ochi*, *a-munte*, *a-mijloc*, *a-ori*, *a-timp* etc. ar trebui re-nviată în literatură. Oricine lesne va recunoaște, de exemplu, că *a-ori* întrece în eleganță și energie pe „cîteodată” sau „uneori”.

v. *Ad*. – *La*.

[13]**A,** préposition servant à exprimer un sentiment d'aise ou de malaise, et surtout un pressentiment. Desi derivă din latinul a d , această prepozițiune s-a specializat la români într-un chip de tot original. Ea urmează d-a dreptul după verb, fără a-și asocia alte elemente prepoziționale, diferind cu desăvîrșire sub raportul funcțiunii de [10]*A*, [11]*A* și [12]*A*, măcar că toate s-au născut deopotrivă din aceeași sorginte. E destul a zice cineva: *cîntă a…* sau: *trage a…*, pentru ca românul, fără a auzi mai departe, să poată completa fraza într-un mod aproximativ.

Toate adumbririle acestei prepozițiuni se desfășură din înțelesul fundamental „est ad aliquid”, „este a-”, de unde apoi, avînd f i i n ț a ca punct general de plecare, se diferențiază după cele trei simțuri mai puțin materiale - văz, auz și odorat: „seamănă *a*-”, după simțul v ă z u l u i , „sună *a*-”, după simțul a u z u l u i , „miroasă *a*-”, după simțul o d o r a t u l u i , aproape totdauna la a treia persoană a prezintelui indicativ. Nici în latina, nici în limbile surori din Occidinte, „esse ad aliquid” n-a căpătat nicăiri o asemenea dezvoltare.

1. Balada *Iordachi al Lupului*:

„Dar ascultă-mă pe mine,
Căci ce simț eu, nu-i *a* bine…”

„Un fior rece ca gheața îi trece prin vine, picioarele i se taie, un tremur o cuprinde în tot trupul și ochii i se păinjinesc. Și ce era, nu era *a* bine!…” (Creangă, *Capra cu trei iezi*).

„Despre curcubeu poporul zice că e *a* vreme bună…” (G. Popescu, Suceava, c. Mălini).

„…nu-ți e *a* bună, nu vă e *a* bună, nu v-a fost *a* bună…” (*L.M.*), o locuțiune în care b u n ă nu este adjectiv feminin, ci un substantiv neutru corespunzător pluralului latin b o n a .

v. *A-bună*.

Marian, *Bucovina* II, 50:

„Cu trei steaguri de mătasă:
Unul roșu ca focul,
Unul negru ca corbul,
Unul alb ca omătul;
Cel roșu-i *a* bătălie,
Cel negru *a* jelanie,
Și cel alb *a* bucurie…”

„La săteni c e a s o r n i c d e c a s ă se zice că este un sunet în părete; cînd sună în păretele unde stau icoanele, spun că este *a* bine, iar cînd sună spre ușă se zice să este *a* moarte…” (M. Țigău, Covurlui, c. Foltești).

Uneori *a* urmează după un nume, dar atunci se presupune verbul e s t e , de ex.: *vînt a secetă*, *semn a bucurie* etc.

„Poporul de aice privește eclipsa de soare sau de lună ca un semn rău, adecă *a* bătălii, *a* moarte, *a* holeră și altele, povestind că atunci vîrcolacii mînîncă soarele sau luna…” (P. Mohor, Tutova, c. Puieștii).

„Vîntul de către apus se cheamă Bistra, *a* secetă și *a* biușag; cel de nord – Mesteacănul, *a* lipsă; cel de răsărit, Gureanul, *a* rău…” (N. Trimbițoniu, Banat, Lugoș, c. Gradiște).

Miron Costin, *Chron*., 323: „…foarte groznică întunecare în postul cel mare într-o vinere, și tot într-același an lăcustele, neauzite veacurilor, care toate semnele bătrănii și astronomii în Țeara Leșască *a* mari răutăți că sănt acestor țeri menia…”

2. După simțul văzului: „seamănă *a*-”, „caută *a*-”, „calcă *a*-”, „umblă *a*-” etc.

Balada *Novac și corbul*:

„Hainele să-ți primինești,
Ca să pari un biet sărac,
Să nu semeni *a* Novac,
Că nu-i turcilor pe plac…”

„…*a* ce seamănă purtarea voastră? ast copil seamănă *a* mort; astă copilă nu seamănă *a* moartă; sămănați *a* adevărați smintiți…” (*L.M.*)

Pann, *Prov*. I, 111, locuțiune proverbială în privința unui bețiv: „Mustățile îi caută *a* oală”.

Varlam, 1643, I, f. 225: „…a nimică altă nu să asamână isprâvile noastre într-acĭastâ lume, numai fumului, și nu numai isprâvile noastre, ce și dzilele și aii și viața…”, unde însă întorsătura frazei nu e tocmai poporană.

Portretul S-tului Vasilie la Dosofteiu, *Synax*., ghen. I: „sprâncĭanele rătunde, frunčaoa încrețitâ și sămănândŭ *a* omŭ gânditorĭu și grijlivŭ…”

Într-un basm din Mehedinți: „Urcă-te, leică, într-un copaci mare, și te uită în toate părțile, doară de vei vedea ceva așa care să semene a sat…” (Ispir., *Legende*, 336).

„calcă *a* popă” sau „nu calcă *a* popă” (*L.M.*), zice poporul despre un om cu aspirațiuni superioare, adevărate ori pretinse.

„Sătenii consideră ca un semn meteorologic cînd rîmele umblă *a* ploaie” (S. Corciovă, Tutova, c. Docanii).

„Și ce nu ie sătean, îi nălucește cam *a* ciocoi„ (Jipescu, Prahova, c. Vălenii-de-Munte).

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. VII: „Bine se mai priface *a* boier!”

3. După simțul auzului: „sună *a*-”, „cîntă *a*-”, „latră *a*-”, „urlă *a*-” etc.

„…vasul acesta sună *a* spart, *a* dogit, *a* crepat…” (*L.M.*).

„Cucuvaia cîntă *a* moarte; cucul cîntă în față și în dreapta *a* bine, în stînga – *a* rău…” (Preut I. Toma, Galați).

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 106:

„Eu gîndeam că-mi cîntă mie,
Da el cîntă *a* pustie…”.

În basmul despre Gheorghe cel viteazu: „…luînd buzduganul, îl aruncă în slava cerului, și, cînd căzu jos, se turti; îl lepădă și pe acesta. Acum ce să facă? Sta în loc și fluiera *a* pagubă…” (Ispir., *Legende*, 139).

Balada *M-rea Argeș*:

„Un zid părăsit
Și neisprăvit:
Cînii cum îl văd
La el se răpăd,
Și latr-*a* pustiu,
Și url-*a* morțiu…”

4. După simțul odoratului: „miroasă *a*-”, „pute *a*-”.

„…miros *a* șofran, oleo croccum; put *a* pîrci, oleo hircum…” (*L. B.*).

„…ce spui tu, nu pute *a* nas de om; vă miroasă gura *a* ceapă, *a* usturoi, *a* cuișoare; miroasă *a* friptură…” (*L.M.*).

Pann, *Prov*. II, 80: „A mîncat urdă cu usturoi și cere să-i miroase gura *a* lapte…”

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 34, 36:

„Dragu mi-i badiu din joc,
Că miroasă-*a* busuioc!…”

și mai jos:

„Lelea cu mărgele multe
Amiroase-*a* flori mărunte
De pe vale, de la munte;
Dar cea cu mai puțintele
Amiroase-*a* floricele
De la munte, din vălcele…”

I.G. Bibicescu (*Transilv.*, Col. ms):

„Eu iubesc o copiliță
Să-i miroase gur-*a* țîță
Și buzele-a lămîiță…”

5. Ceva vag, astfel că se poate aplica după împregiurări la simțul cutare sau cutare: „trage *a*-”.

„…tragi tot *a* calic, *a* calică, *a* sărac, *a* sărăcie…” (*L.M.*).

„Despre bufniță se zice în popor că e cea mai cobitoare, trăgînd *a* pustietate; despre corb și cioară – că ele trag *a* stîrvuri…” (St. Istratescu, Dîmbovița, c. Cobia).

Proverb ciobănesc din Ardeal (Orlat, Rășinar):

„Săracă pălărie,
Tu tragi tot *a* sărăcie;
Dar căciula cea buhoasă
Aduce de dulce-n casă…”

În exemplele de mai sus nu figurează simțul pipăitului și simțul gustului, mai materiale decît văzul, auzul și mirosul, singurele cari se potrivesc cu tendința cea idealistă a lui [13]*A*. Acest idealism se arată pe deplin cînd punem față-n față pe „seamănă *a*–” lîngă „seamănă cu–”. Nu se poate zice: „calul meu seamănă cu șoimul”, căci între cal și șoim nu există nici o asemănare m a t e r i a l ă ; este însă foarte permis și foarte românește: „calul meu seamănă *a* șoim”, i d e a l i z î n d u - s e iuțeala calului. E și mai învederată i d e a l i z a r e a în: „calul meu seamănă *a* zmeu”, luîndu-se drept termen de comparațiune o ființă cu totul fantastică. În scurt, funcțiunea lui [13]*A* este de a exprime mai mult prevedere, prevestire, presimțire, un fel de adulmecare proprie ori figurată, decît o senzațiune de-a dreptul și lămurită.

v. *Este*. – *Seamăn*. – *Cale*. – *Caut*. – *Miros*. – *Cînt*. – *Trag*…

6. Într-o construcțiune interogativă, *a* urmat de „ce” se pune înainte de verb: *a* ce seamănă acest lucru? *a* ce miroasă? *a* ce sună?… De aci s-a născut conjuncțiunea de întrebare „ a c è ”, adecă *a-ce*, literalmente „ad quid”, care ne întimpină foarte des în scrierile mitropolitului Dosofteiu.

Așa în *Psaltirea slavo-română*, din 1680, ps. 21: „Dumnădzăul mieu, ĭa-mĭ a-minte; *a-ce* mă părăsâș?…”, unde în *Vulgata*: „ q u a r e me dereliquisti?”

În psalmii 41–42, această conjuncțiune se repetă de vro șease ori, totdauna cu sensul de „pentru ce”, „quem ad finem”.

În *Psaltirea versificată*, din 1673, ps. 76:

„*A*-ce, Doamne, ne-aĭ urnit așĭa departe
De nu-ntorcĭ precum ne-aĭ fost cu bunătate?
A-ce, Doamne, îț laș mila de-ĭ tăĭată,
Și direapta ț-aĭ închisu-ț cea-ndurată?…”

v. *A cè*.

[14]**A** préposition servant à marquer le génitif et surtout le datif dans la déclinaison indéterminée. Limba română, posedînd o declinațiune nearticulată alături cu o declinațiune articulată, cea dentîi procede, mai ales în texturi vechi după dialectul daco-român, prin prepunerea lui *a* la singular și la plural denaintea genitivului și mai cu deosebire denaintea dativului: *a om* „d’homme” și „à homme” (articulat: *omului*), *a oameni* „d’hommes” și „à hommes” (articulat: *oamenilor*). Acest *a* (= *ad*) n-are a face etimologicește cu articlul *a* (*al*, *ai*, *ale*), care după dialectul macedo-român se prepune nu numai genitivului, dar și dativului determinat: *a omlui*, *a oaminlor* (v. [8]*A*). El se potrivește însă foarte mult, prin funcțiune ca și prin origine, cu rolul

datival și chiar genitival pe care-l are sau avusese latinul a d în limbile romanice din Occidinte, de ex. în vechea franceză:

„Car certes s'il n'est autre vie,
Entre ame *a* homme et ame *a* truie
N'a doncques point de difference…"

(Godefroy, *Dict. d. l'anc. franç.* I, 3)

Aceste versuri s-ar putea traduce în româneasca din secolul XVII cam așa: „să amu nu éste altă viĭață, între suflet *a* om și suflet *a* scroafă nu éste dară nice o deosebire".

Oricum, în româna ca și-n limbile surori, chiar după vechile texturi, *a* pentru d e nu e des.

În graiul actual: „relațiunea atributivă a unui substantiv cu alt substantiv se exprimă cu prepozițiunea *a* singură foarte rar, și anume cînd substantivul atribut este preces de o vorbă ce exprimă număr sau cantitate, cum: vitele *a* patru sate, averea *a* cinci familii, spusa *a* cîțiva bătrîni, domn *a* multe turme de oi, domn *a* toată țara românească" (*L. M.*).

În graiul vechi, sfera lui *a* la genitiv nedeterminat nu e tocmai atît de restrînsă ca astăzi, dar totuși e destul de mică.

Pravila Moldov., 1646, f. 82: „de să va afla în mijloculŭ *a* bărbatŭ și *a* fămée, ce să dzice între căsari, cum să fie vreo vrajbâ ca acéĭa de moarte…"

Moxa, 1620, p. 397: „cine va vrea să se adeveréze *a* mare credințâ ce avea: besérecâ prea frumoasă zidi lu sveti Gheorghie, și alte multe făcĭa cu caldâ inimâ cătrâ Dumnezeu bunâtâți…"

În următorul pasagiu din cronica lui Nicolae Costin, p. 94, *a* figurează dentîi de trei ori la dativ nedeterminat, apoi de două ori la genitiv:

„…pentru hotarele tîrgurilor domnești, de la o vreme se deprinsese domnii cei mai de curănd a da: și *a* boieri (= à nobles) și altora, așa căt n-au rămas loc deosebit pentru hrana și agonisita pe dînsul tîrgurilor. Hărăzit-au locuri și domnii cei vechi *a* boieri (= à nobles), *a* slujitori (= à soldats), pentru slujba și credința spre stăpăni, cară nu așa aproape de orașe căt să n-aibă tîrgurile deosebit hotarele sale nesupuse zeciuelilor *a* boieri (=de nobles) și *a* călugări (= de moines)…"

Chiar însă în ultimele două cazuri, noi nu sîntem pe deplin siguri dacă n-ar fi cumva și aci nește dativi, adecă: *a boieri* și *a călugări* = l a boieri și l a călugări.

Pe cît de rar este genitivalul *a*, pe atîta de ades ne întimpină în vechile texturi *a* la dativul nedeterminat, deși tocmai aceasta în limba actuală e aproape fără exemplu.

Ms. 1574 din British Museum (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 243): „cândŭ cinci păini sfărămii *a* cinci mie, căte coșure umplutŭ de fărăme de luatŭ?… dară cândŭ șapte *a* patru mie, căte coșure înplutŭ?…" În *Biblia* de la 1688 este: „la cele 5 000" și „la cei 4 000".

Dosofteiu, 1680, ps. 21: „vor vesti direptatea luĭ *a* popor ce să va naște…", unde în *Vulgata*: „ p o p u l o qui nascetur…"

Coresi, 1577, ps. 97: „vine să judece pământului, să judece *a* toată lumea în dereptate și oamenilorŭ în derepție…„

Ibid., ps. 80: „să nu fie ție Dumnezeu nou, nece să te închini *a* Dumnezeu striinŭ…”

Pravila Moldov., 1646, f. 1: „cade-să *a* tot plugarĭul să-ș are și să-ș lucrédze pămăntulŭ…”

Ibid., f. 10: „căndŭ va tăĭa unŭ omŭ niscare lemnŭ în pădure, sau va dărăma *a* niscare dobitoace și va cădĭa asupra vreunui dobitocŭ și-l va omorâ…”

Ibid., f. 109: „cela ce va face silâ *a* muĭare văduo, să va certa cu bani dupâ destoniciĭa acelui obraz…”

Și mai jos:

„Oricine va face silâ *a* fečoarâ micșoară, încâ să nu fie de 12 ai, să va certa mai rău de căndŭ are fi fost fatâ mare de vrăstâ…”

Moxa, 1620, p. 357: „acesta (Augustŭ) dentăĭu căndŭ ședĭa, *a* mulți făcĭa cazne réle…”

Ibid., p. 379: „elu (Leu) se făgâdui, puĭul aspideei nepoțilorŭ nâprăceei, și chemâ pre Ghermanŭ patriarhul de vru să-l înpreunéze *a* rău sfatul lorŭ, ĭarâ părintele nu-i déde nice a grăi, ce-l foarte înfruntâ…”

Ibid., p. 393: „crăma și sfatulŭ dedése *a* nește ticâiți și nebuni de-l ținea…”

Varlam, 1643, I, 332: „să ruga de dzicĭa să tremițâ pre Lazarŭ în casa pârinților̆ŭ săi să mărturisascâ *a* cinci frați ce are, să nu vie și ei într-acel locŭ…”

Ibid., I, 64: „nice frate *a* frate va folosi, nice pârinte *a* fecĭor, nice bogatŭ *a* sâracŭ…”

Ibid., I, 347: „omŭ *a* om nu putu folosi, nice putu izbâvi, nice légĭa, nice prorocii nu puturâ vendeca ranele rodului omenescŭ…”

Ibid., II, 14: „îndurate Doamne, dzi *a* îngerŭ blăndŭ să ĭa cu pace sufletulŭ mieu…”

Viața Sf. Dimitrie, ms. sec. XVII (*Cod. miscelan.* in -4 al Biser. Sf. Nicolae din Brașov), p. 93: „la mai mare cinste să se spodobascâ de la însușŭ înpăratul și *a* mai mare deregătorie cu mari daruri și avuție să fie dăruit, și soțŭ înpârătescŭ să se chéme, decătŭ *a* ĭuți munci să fie dat și spre amarâ moarte…”

Miron Vv. Movilă, 1628 (*A. I. R.* I, 1, 175): „îmblă dișugubinarii în toată vremea de facu năpăști *a* fămei și *a* fete de oameni buni și *a* sărace…”

Noul Testament, 1648, Apostol V, 4: „căce aĭ pusŭ acestŭ lucru în inima ta, n-aĭ mințitŭ *a* oameni, ce luĭ Dumnezău…”

Ibid., Mat. XXVII, 53: „întrarâ în orașulŭ svăntŭ și sâ arătarâ *a* mulți…”

În vechile texturi din toate provinciile daco-române sînt sute de exemple de o asemenea întrebuințare a lui *a*, prin a cărui prepunere capătă funcțiunea de dativ numele nearticulat ce-i urmează, uneori într-un mod foarte elegant, bunăoară la Varlam, 1643, II, f. 75: „putemŭ cunoaște că *a* mare Dumnedzău să închinâ acesta…”, unde dativul nedeterminat cu *a* este fără doară și poate mai nemerit de cum ar fi: „unui mare Dumnezeu se închină”.

Literatura română modernă, mai cu seamă cea poetică, ar putea să recheme la viață pe dativul nearticulat cu *a*, care pare a fi dispărut din grai. Genitivul însă

nearticulat cu *a* e cam de prisos, deoarăce, afară de cele cîteva cazuri așa-zicînd stereotipe, el se construiește mai bine cu prepozițiunea d e .

v. *Ad*. – *De*.

[15]**A** préfixe d'un emploi très fréquent et de provenance très-variée. În prepozițiunea propriu-zisă, *a* vine din a d ; în *ainte*, din a b ; în *acest*, din e c c e ; în *aridic* este o vocală excrescinte etc. Sub raportul prepoziționalului *a*, numai doară italienii pot rivaliza în bogăție cu românii. (v. Bianco Bianchi, *Storia della preposizione* a *e de' suoi composti nella lingua italiana*, Firenze, 1877, 452 pagine!)

v. [1]*A*. – *Ab*. – [1]*Ac*. – [1]*Ad*. – *Ade*…

[1]**AA**, **Ā**, **ā;** voyelle longue, servant comme moyen de compensation phonétique et ayant une portée symbolique. Originea și natura lui *aa* sau *ā* în limba română trebui urmărită îndeosebi în vechile texturi pe de o parte și-n graiul viu pe de alta.

1. *ā* î n v e c h i l e t e x t u r i .

Mai toate sistemele grafice, fiecare într-un mod neatîrnat, au reprezintat lungimea vocalei în genere prin reduplicarea literei respective, iar pe lungul *a* (*ā*) în specie prin *aa*. Astfel a fost la vechii romani în cele mai antice inscripțiuni: *faato*, *naatam*, *paastores*, *aara* etc.; tot așa la vecinii noștri serbi, fie cu litere latine, fie cu cele cirilice: **стклаар**, **страах**, *goraa*, *silaa* ș.a., sau la unguri: *haasfa*, *laan*, *naarffa* etc. (v. pe larg în *Cuv. d. bătr*. I, 34–7). De aci urmează că de cîte ori în scrisoarea română cirilică ne întimpină un **а а** , el înfățișează anume pe *ā*.

Legenda St-ei Vineri, 1580 (*Cuv. d. bătr*. II, 152): „duseră sfănta Veneri în cetate și deșchiseră *portaa* și o duseră cătră zmeu sămta Veneri…"

Docum. munten., 1602 (*Cuv. d. bătr*. I, 127): „să n-aibă *treaabă* a merge să-i judece sau să-i *praade*…"

Într-o scrisoare de la o jupîneasă Stana, din 1609 (*Cuv. d. bătr*. I, 173): „mă închin cu capul la pămăntu la *dumnitaa* și la *jupăneasaa* dumnitale – eu astăzi săntu în *polaa* dumnitale…"

Ștefan-vodă Tomșa, 1622 (ap. Melchisedec, *Cron. Huș*., Apend., p. 46): „bine să știți, că de se va strica *făntanaa*, apoi capetile voastre vor ști…"

Inventariul Galatei, 1588 (*Cuv. d. bătr*. I, 206); „cice bucatele și vinul și de alte *vaase*…"

Dabija-vodă, 1662 (*A. I. R*. III, 243): „ să fie *taare* și putérnic cu cartea domniei méle a opri și a ținea o parte de moșie – zălojitâ de *fraate*-său Ursul și apoi au răscumpărat-o Neculaĭu și cu *fraate*-său…"

Nicolae Arbure, 1698 (*A. I. R*. III, 264): „… am văndutu *dumisaale* lui *Lupaașco* Murguleț – din *saatu* din •*umătaate* de *saatu* din *paarte* de sus, din a *paatra paarte a paatra paarte* de *saatu*, și cu *baaltă* ce ĭaste pe ača *paarte* și cu tot vinitul acei părț, care *paarte* ĭaste alĭasă dintr-alte…"

Acest *aa* = *ā* ne întimpină numai în manuscripte, și mai ales în acte rustice, adică cele scrise de oameni necărturari, pe cari îi stăpînea nu o ortografie tipică, ci

deprinderea lor proprie de a rosti sonurile. În tipăriture nu-l mai găsim, și nu prea în texturi transcrise cu o îngrijire oarecare.

Netonicul *aa* în numi feminine articulate: *portaa*, *jupâneasaa*, *polaa*, se rostea fără cea mai mică îndoială ca o vocală lungă, căci lungimea-i rezultă din contracțiunea a două vocale: *portă* + *a*, *jupâneasă* + *a*, *polă* + *a*, și din aceeași cauză era lung și e în cazul oblic, care și-n texturi tipărite se scria foarte des prin *ee* = *ē*, în Coresi bunăoară la tot pasul: *caseei*, *șarbeei*, *féțeei* etc. În scurt, aci este *ā* sau *aa* prin compensațiune fonetică directă.

Tonicul *aa* în *paarte*, *saatu*, *fraate*, *dumnitaa* și altele, unde lungirea era înlesnită prin accent, nu este organic, ci se datorește unui principiu de reacțiune. Deasa trecere în vocală confuză *ă* sau *â* micșurînd din ce în ce sfera lui *a* în fonetica română (v. [1]*A*), trebuia î n t ă r i r e a acestei vocale amenințate, și anume ori pe unde ea poate să reziste. Este aceeași lege prin care Curtius explică fenomenul că aspirațiunea în greaca și-n latina, atunci cînd slăbește sau se perde în cuvintele unde e organică, tinde a se întroduce în altele; aceeași lege, pe care Le Marchant Douse (*Grimm's law*, London, 1876, p. 36, 599) a studiat-o în limba engleză și a numit-o foarte potrivit „compensațiune încrucișată” (Cross Compensation). În latina rustică, perderea lui *h* în *ircus* pentru *hircus* făcuse a se furișa *h* în *hinsidiae* pentru *insidiae*; în engleza, poporul, încetînd de a pronunța pe *r* în *father*, l-a acățat dodată la *et-cetera*, pronunțînd *and-ceterer*. În același mod la români, dispărînd *a* în *mînă* sau *păgîn*, graiul poporan l-a adaos în *fraate* sau *dumnitaale*. Un asemenea *ā* sau *aa* se aude pînă astăzi în gura țăranului, mai cu seamă la munte și peste Carpați, dar nu se observă, privit ca o particularitate individuală a vorbitorului, fiindcă nu se poate supune la o normă.

Acest *ā* sau *aa* este curat românesc. Întîlnirea lui în unele cuvinte cu lungul *a* latin, de ex. *vaas* = lat. *vās*, *fraate* = lat. *frāter*, *taare* = lat. *tālis* etc., pare a fi o simplă coincidență.

v. *Aamu*. – *Aapă*. – *Așaa*. – *H*.

2. ā î n g r a i u l v i u .

Afară de cazul prin compensațiune încrucișată, despre care s-a vorbit mai sus, viul grai al poporului mai posedă un *aa* sau *ā* de o natură simbolică.

„Cînd cineva e mînios sau năcăjit, lungește vocala, de ex.: *Faa*, vin-aice! *Aadă* apă!...” (I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristești).

Este ceva propriu naturei umane în genere. În limbile primitive reduplicarea silabei a fost și este unul din mijloacele obicinuite de a forma imperativul și vocativul.

„Vocalele se prelungesc atunci cînd țăranul vrea să arate o acțiune continuă, de ex.: *taai* lemne toată ziua!... el mă ceartă și eu *taac*!...” (C. Dermonescu, Prahova, c. Măgureni).

Lungirea vocalei pentru a exprime durata acțiunii este iarăși un proces comun tuturor popoarelor. Ca mijloc simbolic, al nostru *taai* = „tai mereu” nu diferă de mexicanul *aahuiltia* „umblu mereu” de la *ahuiltia* „umblu”.

Românul însă mai întrebuințează pe *aa* la un altfel de simbolism, pe care nu poate să-l aibă decît numai un popor înzestrat cu mult spirit.

„Vocala *a* se lungeşte mai ales cînd se exprimă o mirare sarcastică, de ex.: *maare* lucru! adecă nu prea mare; sau: *taare* bine! adecă nu prea bine…" (G. Trailă, Banat, Timişoara).

O admirabilă ironie printr-o singură vocală!

v. *Aa! – Aaii! – Aaoleo!*

[2]**AA! A! A!** interj. Întrucît nu trece peste o silabă, *aa!* adecă *ā!* este aceeaşi interjecţiune cu *a!* numai ceva mai intensivă. Lungirea monosilabică poate să meargă chiar pînă la *aaa!* fără a se schimba totuşi caracterul interjecţiunii; de ex.:

„Vine cineva şi spune unuia că în cutare sat s-a născut un copil cu patru capete; atunci el se miră în modul acesta: *aaa!* haida să-l văz şi eu…" (Ialomiţa, c. Grindu).

Cînd e disilabic, *a! a!* devine o altă interjecţiune, prin care cel ce o întrebuinţează nu-şi arată nici o surprindere a sa proprie ca în *ā!* dar surprindere tot este, însă nu subiectivă, ci din partea unei a doua persoane, uimite prin o întîmplare neaşteptată pentru dînsa şi de demult prevăzută de către noi. Exclamînd *a! a!* noi ne bucurăm de păţeala cuiva. Cu alte cuvinte, noi zicem *a! a!* cînd vedem pe aproapele nostru ajuns la *a!*

La ţară interjecţiunea *a! a!* cu sensul fundamental de a i p ă ţ i t - o este una din cele mai obicinuite.

„Se aude *a! a!* cînd zicem cuiva că i s-a întîmplat aşa cum îi prevestisem, de pildă: *a! a!* bine ţi-a făcut… sau: *a! a!* nu ţi-am spus eu să te fereşti?…" (Dîmboviţa, c. Pietroşiţa).

„*A! a!* degeaba fusăşi acolo!" (Dolj, c. Seaca-de-Pădure).

Dacă acela căruia i s-a zis un asemenea *a! a!* se supără, el ameninţă atunci repetînd interjecţiunea: „ţi-oi da eu *a! a!*" sau: „vei vedea tu *a! a!*"

Într-un document francez din 1373: „Adonc icellui Fatroulle va sacher s'espée, et dist à son compere: N'aprochiez de moy, car se vous aprochiez, je vous donrai de ceste H a a ", ceea ce Du Cange (ed. Carpent., III, 605) explică prin: „vox interjectionis, qua ensem nostri significarunt; forte quod evaginatus terrorem incutiat". O explicaţiune mai potrivită se cuprinde în românul: *a! a!*

v. [2]*A! – Aaoleo! – Aha! – Ă! – Ăă! – Ei! – Na!*…

AAIII! interj. Se pronunţă disilabic: *aa-iii*.

„Auzi pe sătean, cînd vrea să-şi exprime regretul: *aaiii!* rămasăi pe urma tutulor!…" (S. Vasilescu, Dolj, c. Seaca-de-Pădure).

v. [2]*A! –* [2]*Aa! – I! – Ii!*

AAM; archaisme pour: *o am*.

Într-un act din 1596, scris în Prahova (c. Glodeni): „n-am avutu cu ce plăti, ci am văndut ocina ačasta care ĭaste scrisă maĭ sus dereptu ughi 18, şi *aam* prinsu şi datoria cĭa véche tot într-acei bani…" (*Cuv. d. bătr.* I, 72).

În acest pasagiu *aa* în *aam* provine prin contracţiune asimilativă din „o am", adecă: „şi *o* am prinsu şi datoria…" În acelaşi document, ceva mai sus, se citeşte:

„caau datu părinţii lor bani”, unde *aa* în c a a u vine iarăşi prin contracţiune asimilativă din *ăa*, şi anume: „*că au* datu...” În ambele cazuri, *aa* reprezintă pe *ā*, iar nu două silabe.

Pînă astăzi, într-un mod analog, poporul uneşte adesea în rostire într-un singur lung *ā*, adecă *aa* monosilabic, pe auxiliarul *a* cu iniţialul *a* al verbului ce urmează, de ex.: „*ādus* lemne = *a adus* lemne, sau: *ājuns* la tîrg = *a ajuns* la tîrg, tot aşa precum în loc de: *o oca* de lapte, zice: *-ca* de lapte, cu un *o* lungit” (P. Antofe, Covurlui, c. Folteşti).

v. [1]*Aa*. – *Am*.

AAOLEO! interj. Se pronunţă trisilabic: *aa-o-leo*.

„*Aaoleo*, exclamă femeile, cînd îşi aduc ceva aminte. Bunăoară: *aaoleo!* bine zici; despre nenea Ion este vorba?” (D. Mihăescu, Braila, c. Ceacîru).

Este o interesantă nuanţă a interjecţiunii de părere de rău „aoleo”, în care prin lungirea lui *a* a crescut expresiunea surprinderii (v. [2]*A*, [2]*Aa*), scăzînd în acelaşi timp noţiunea mîhnirii.

Aci e locul de a indica în genere extrema bogăţie a sferei interjecţionale în graiul poporului român. O vom constata adesea în cursul acestei opere. Pe lîngă mulţimea interjecţiunilor deosebite, apoi fiecare din ele se mai diferenţiază în cîte două, trei şi mai multe forme pentru a exprime cîte o fină adumbrire a emoţiunii fundamentale. Fenomenul e cu atît mai instructiv, cu cît e străin limbei latine. Vechii romani erau de tot săraci în interjecţiuni şi-şi cîrpeau acest neajuns împrumutînd de la greci pe: *euge*, *io*, *iu*, *evoe*, *papae* etc. Grecii, din contra, tot atît de vioi pe cît de magistrali erau romanii, puteau să-şi exprime fiecare mişcare de simţimînt printr-o altă interjecţiune. Nu mai puţin avuţi decît grecii şi romanii, sînt în această privinţă albanezii. – V. Hahn, *Alb. Stud.*, *Gramm.*, 105 sqq; Reisig, *Vorles. üb. Zat. Sprachwiss.*, §161.

v. *Aoleo!* – *Ăoleo!* – *Alei!* – *Alelei!* – *Valeu!*...

AAPĂ, archaisme pour: a p ă .

v. *Apă*. – *Appă*.

AARON, n. pr. – v. *Aron*.

AB, préfixe. Ca prepoziţiune, latinul a b n-a trecut de loc în limba română şi a lăsat prea puţine urme chiar în totalitatea dialectelor romanice. Ca prefix, Cihac (I, 1) îl crede conservat numai în: *ascund*, *abat*, *arunc* şi *ameţesc*, dintre cari însă – după cum vom vedea mai jos – abia cazul dentîi e pe deplin sigur, iar cel de al doilea pe jumătate.

v. *Ainte*.

AB (fem. *abă*, plur. *abĭ*, *abe*); adj. Forma istriano-română pentru *alb*.

v. *Alb*. – *Oab*.

A-BA! interj. Compusă din *a!* (v. [2]*A!*) și din negativul *ba*, această exclamațiune exprimă mirare amestecată cu o îndoială oarecare. Poporul o întrebuințează foarte des în Oltenia și-n Vlașca. „*A-ba*, mă! cînd ai venit?… *A-ba*, neică! de ce mai vorbești și d-ta? mai totdauna în propozițiuni interogative și-n asociare cu un vocativ” (G. Constantinescu, Craiova).

v. *Abo! – A-ma!*

ABÀ (artic. *abaua* sau *abaoa*, plur. *abale*); subst. fem.; étoffe grossière, bure, drap trés commun et sorte de manteau rustique. „Pănură sau țesetură din fire de lînă gros toarse. Ca și derivatele sale: a b a g e r i e , a b a g i u , vorba *abà* se aude mai numai la românii din România liberă, precum și d i m i e , care are aproape aceeași însemnare. În Transilvania se aude între puțini numai *habà* = pănură albă” (*L. M.*).

Cuvîntul e cunoscut românilor de vro trei secoli. În Del Chiaro (*Ist. della Valachia*, Venezia, 1718, p. 237) el figurează nu numai ca românesc, dar încă ca ceva foarte vechi în limbă, astfel că se vede pus între „parole valache le quali hanno corrispondenza colla lingua latina ed italiana”. În secolul XVII însă, românii știau foarte bine că *abà* ne vine de peste Dunăre, și ziceau că anume din Sofia. *Dicționarul bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1884, p. 421): „*Aba*. Pannus rusticanus, S o p h i e n s i s ”.

Turcul ’*abã*, de proveniență arabă, s-a răspîndit de prin secolul XVI în întreaga Europă orientală: la neogreci ἀμπᾶς, la unguri *aba*, tot așa la serbi și la bulgari, la ruși аба și габа, la ruteni *haba* (Miklos., *Türk. Elem.* I, 5). Polonește acest cuvînt s-a diferențiat în *haba* „postav prost” și *chaba* „haină proastă”, de unde apoi, prin intermediul de „zdrențe”, sensul de „sărăcie” (Linde). O diferențiare de formă, și-n parte de sens, s-a întîmplat și la români: alături cu *abà* s-a născut *àbă*, despre care vezi mai jos. Ambele forme, *abà* și *àbă*, pot fi aspirate: *habà*, *hàbă*.

Filimon, *Ciocoii*, p. 269: „Înlăuntru era așternut fîn peste care era pusă o scoarță (covor) roșie cu vărgi, pe care ședea un boierinaș de provincie, îmbrăcat cu anteriu de dimie verde, cu caravani (nădragi) de pînză albă de casă, cu tîrlici și iminei roșii în picioare, cu libadea de *aba* albă împodobită cu găitanu negru, și cu un cauc ascuțit îndesat pe cap…”

Beldiman, *Tragodia*, v. 215:

„Mai erau încă și alții, scriitori și gramatici,
Nu puteai a mai alege pe cei mari dintre cei mici;
Toți din marginile lumei, în Moldova adunați,
Veniți goli, în stare proastă, în *abale* îmbrăcați…”

Generalmente *abaua* este albă; poate să fie însă și de alte culori mai ales neagră și roșie.

Socoteala M-rii Căluiul, 1738–39 (*Condică de socoteli*, ms., Arh. Stat., f. 724): „S-au dat pe o păreche cizme i pe o bucată de *aba* neagră i nădragi moșului Rafail…”; mai jos: „S-au dat pe 2 bucăți *aba* neagră lui Onofrie călugăru…”; de aci: „S-au dat pe o bucată de *aba* neagră de s-au făcut dulamă luĭ Climent călugăr…”

Socoteala M-rii Hurezu, 1740 (*Cod. ms. laud.*, f. 678): „La 2 *abale* négre dă s-au făcut haine lui Nictarie…”

În tarifa vamală moldovenească din 1761 (Cogăln., *A.R.* II, 323): „*Aba* albă, de 14 bucățĭ un leu vechĭu; *aba* roșie, de 7 bucățĭ 1 leŭ vechĭu…”, adecă *abaua* roșie de două ori mai scumpă decît cea albă.

Mai era un fel de aba numită u r i c e a s c ă , despre care în *Socoteala M-rii Căluiul* (*loco cit.*): „S-au cumpărat 6 bucăți de *aba* uričască de s-au făcut dulămi la dărvari și la alți țigani…”

Ca toate țeseturele sătenești, *abaua* este și a fost din vechime la noi o industrie locală a țărancelor române pe care numai în mică parte o sporea importul din Turcia, de unde, prin desul contact cu serbii și bulgarii, ne-a venit însuși numele lucrului. Vorba românească cea străbună, păstrată pînă astăzi pe alocuri, mai ales peste Carpați, este p ă n u r ă (*Lex. Bud.*) = lat. *panula*. De cîtva timp cuvîntul *abà* se află și el în luptă cu un alt termen turcesc: d i m i e , care a și reușit deja a-l goni din unele districte, mai ales în Oltenia, iar în altele poporul întrebuințează astăzi cu același înțeles ambele vorbe, deși vechile texturi nu le confundă niciodată. Așa de exemplu în Ialomița:

„Deosebitele țeseturi femeiești se numesc pe aici: pînză de bumbac, de in, de cînepă, ștergare, macat, foițe, scoarțe, iorgan, chilim, *abale*…” (C. Teodorescu, c. Dudești).

Și tot în Ialomița:

„Felurite țeseturi țărănești sînt *abale* din lînă sau d i m i e , scoarțe alese, scoarțe vărgate, foițe, velință, pînză de in, de bumbac, de cînepă, covor de lînă etc.” (M. Dobrescu, c. Ciochina).

Astfel a b a u a a gonit pe p ă n u r ă , iar pe ea o gonește d i m i a ; nici un element însă, o dată înrădăcinat într-o limbă, nu dispare cu desăvîrșire. În interval de trei veacuri, din *abà* s-a născut la români o familie întreagă de derivate.

v. *Abager*. – *Abagerie*. – [1]*Abagiu*. – [2]*Abagiu*. – *Abai*. – *Abaluță*. – [1]*Abă*. – *Abăioară*. – *Dimie*. – *Pănură*. – *Uricesc*.

ABACIU, – v. [2]*Abagiu*.

ABAE (plur. *abăi*), subst. fem.; housse, schabraque. – v. *Abai*.

ABAGÈR, subst. masc.; tailleur, commerçant ou fabricant d’abas. Format din a b a g i u prin sufixul *-ar* = *-arius*, adecă *abagiar*, de unde apoi, cu acomodațiunea vocalică, *abager*. Foarte rar întrebuințat, numai doară în Moldova, *abager* e cunoscut mai mult prin derivatul său a b a g e r i e .

v. *Abagerie*.

ABAGERIE, subst. fem.; boutique ou atelier d’abas. Dintr-o *abagerie* s-a rădicat un arnăut care, în a doua jumătate a secolului XVII, domnise cînd în Moldova, cînd în Muntenia, ba chiar peste o parte din Polonia sudică, și cît p-aci era să fundeze o

dinastie. Nic. Muste, *Chron*. III, 9: „Duca-vodă era de moșie de la Rumele din Țara Grecească, și de copil mic viind aice în țară în zilele lui Vasilie-vodă, au fost la dugheană la *abăgerie*; apoi Vasilie-vodă l-au luat în casă…”

Format prin sufixul -*ie* = lat. -*ia* din a b a g e r .

v. *Abager*.

[1]**ABAGÌU,** subst. masc.; tailleur, commerçant, fabricant d’abas. Format din a b a prin sufixul turc -• *i*. La serbi și bulgari: *aba•iĭa*.

Inventariul M-rii Cotroceni, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 11, despre nește locuri în București: „den gardul lui Drăgan ĭuz(bașa) pănă în casa lu Petco *abagiul*…”

Pe abagiii din Oltenia îi descrie Ion Ionescu (*Mehedinți*, p. 696–8): „*Abagiul* este un meseriaș care croiește dimie de lînă și de bumbac, o coasă și face haine cu cari se îmbracă oamenii din sate. Dacă *abagiul* are capital de cumpără dimie, o lucrează și o face gata de vîndut, atunci este meseriaș și negutitor; iar dacă lucrează pre bani materia ce i se aduce, atunci este simplu meseriaș croitoriu. Dimia de lînă se face de femeile sătenilor și se vinde la *abagii* cu 2 pînă la 2 1/2 lei cotul. Dimia este albă, foarte puțin se întrebuințează boită negru sau roșu. *Abagiul* face haine simple sau cu cheltuieli, adecă cu cusături de găitane și bucmea de mătasă și de lînă. Straiele ce fac *abagiii* sînt tuzluci, nădragi, mintene scurte pînă la brîu, epingele, șube…”

Astfel în Mehedinți, deși în loc de a b à poporul a început a zice numai d i - m i e , totuși cuvîntul *abagiu* a rămas.

v. *Abà*. – *Abager*.

[2]**ABAGÌU** (*habagìu*, *habacìu*), subst. masc.; sorte de manteau de femme.

„Frunză verde clocotici!
N-ați văzut mîndra pe-aici?
– B-am văzut-o ici-colea
Moartă bată de cafea,
Îmbrăcată-n *habagiu*,
Moartă bată de rachiu…”

(Marian, *Bucov*. II, 224)

Într-o foaie de zestre din Moldova de la 1669, pintre alte haine pe cari o văduvă de domn le da fiicei sale: „1 *habaciu* de șahmara cu spinări de sobol; 1 *habaciu* de aclazu neblănitu…” (Tiktin, în *Tocil. Rev*., p. 339).

De aci rezultă că forma cea mai veche a cuvîntului nu este cu -*giu*, ci cu -*ciu*, de unde apoi -*giu* printr-o scădere fonetică foarte normală (cfr. *aprig* din *apric*, *vitreg* din *vitrec*, *harag* din *harac*, *alagea* din turc. *ala•a* etc.), pe cînd e peste putință a presupune filiațiunea contrarie prin urcarea lui *gi* la *ci*, cu atît mai vîrtos cînd media învecinată *b* ar fi concurs a mănține pe media *g*, astfel că – în scurt – un *abaciu* poate deveni *abagiu*, dar nu viceversa.

Cuvîntul nu vine d-a dreptul din a b à și n-are a face cu omonimul a b a g i u , ci este deminutivul unguresc *abacse* (*abače*) „abaluță”. E de observat că în *abaciu*,

ca și-n rudele sale abaluță și abăioară, despre cari vezi mai jos, deminuțiunea indică nu o micime materială, dar calitatea superioară, mai subțire, mai fină, adecă tocmai ceva care se depărtează de abà, déși-i conservă numele.

v. *Aba*. – [1]*Abagiu*. – *Abaluță*. – *Abăioară*.

ABAGIÙBĂ, subst. fem.; nom d'un arbrisseau: troëne, frésillon. Cuvîntul pare a fi întrebuințat abia într-o mică parte din Transilvania. Îl găsim numai la Sava Bărcianu (*Vocab*., p. 1, cfr. p. 137), care trăia la Rășinar în regiunea Sibiiului și care-l identifică cu mălin-negru sau mălinița, adecă *Ligustrum vulgare*, nemțește „Mundholz, Rainweide". Francezii n-au descoperit încă etimologia sinonimilor „troëne" și „frésillon". Fie-ne permis și nouă de a nu ști de unde vine enigmaticul *abagiubă*. Ar trebui mai întîi de toate să se constate adevărata formă și adevărata semnificațiune a cuvîntului, două puncturi esențiale, în privința cărora Bărcianu a putut să greșească. Nu cumva să fie *abagiubă* = arbor-Jujuba (Rhamnus zizyphus, jujubier), un copăcel ca și mălinul, rodind broboane acrișoare gustoase? Italienii îl numesc: *giuggiola*, dintr-un tip latin deminutiv: *jubiola*.

v. *Lemn cînesc*. – *Cîne*.

ABÀI, subst. masc.; housse, schabraque, couverture.

Într-un inventar din 1579, scris cu însăși mîna lui Petru-vodă Șchiopul (Col. Dim. Sturdza, în Acad. Rom.): „1 *abai* cadife roș cu sirma cosit; 1 čarșaf cosit matasă; 1 birin galbin matasă; 1 *abai* cadife roș; 2 *abai* zerbap cosit; 2 gugiman sobol; 1 boh•a; 4 čarșaf cos; 1 *abai* cadefe ne(gru?)", și mai jos: „on *abai* sirma i cadife…"

Cuvîntul derivă numai indirect din turcul '*abā*, și anume prin serbul *abaĭa* care însemnează arșea, cioltar, dentîi îmbrăcăminte de cal făcută din aba, apoi cu timpul orice învălitoare, fie cît de prețioasă și chiar aurită (v. Miklos., *Türk. Elem*. I, 5). Serbește *abaĭa* e feminin; românește, vorba a trecut la masculin în textul de mai sus: „on *abai*" = „un *abai*". Există însă pînă astăzi la românii din Macedonia forma feminină *abae* (M. Iutza, Crușova), care a existat odată și la noi, precum dovedește deminutivul abăioară, despre care mai jos. *Abae* = serb. *abaĭa*, e turcul '*abà* trecut prin limba albaneză, în care *aba-ĭa* este forma articulată: „l'aba". E interesant că la noi ceilalți doi sinonimi ai cuvîntului: arșea și cioltar, sînt ambii de asemenea de proveniență turcă.

v. *Abà*. – *Abăioară*. – *Arșea*. – *Cioltar*.

ABÀLDĂ (plur. *abalde*), subst. fem.; entrepôt, lieu de dépôt pour les marchandises. Fîntîna de unde luăm cuvîntul este *Lexiconul Budan*, care-l traduce prin: „horreum, emporium mercium". Se găsește și la brașoveanul Isser (*Wörterb*., Kronstadt, 1850): „*abaldă*, die Niederlage der Waaren". Tot așa la Polysu revăzut de Bariț. Pontbriant îl derivă dintr-un grec ἄβαλτος, care nu există. Cunoscută numai peste Carpați, ba și acolo prea puțin, această vorbă e de proveniență germană. După sens și după formă, îi corespunde *Hab-lade*, de la *Habe* „biens, fortune" și *Lade* „caisse, dépôt" (v. *Ladă*),

adecă „garde-marchandise”. Trecerea finalului -*bladă* în -*baldă* este întocmai ca în rom. *baltă* = slav. *blato*. Ar fi important de a consulta în această privință numeroasele subdialecte săsești din Transilvania.

ABALÙȚĂ, subst. fem.; mantelet. Deminutiv din a b à , format întocmai ca m a n t a l u ț ă din m a n t à și avînd același înțeles. Cuvîntul e destul de întrebuințat, deși nu se prea găsește în texturi, ba l-au uitat și dicționarele, afară de al lui Polysu.

v. *Abà*. – [2]*Abagiu*. – *Abăioară*.

[1]**ABANÒS,** subst. masc.; Diospyros, ébène, toute sorte de bois noir et dur. Originar din India, acest arbore, al cărui lemn înfățișează o frumoasă culoare neagră și o mare tărie totodată, din vechimea cea mai depărtată se făcuse cunoscut în Europa prin comerciul fenicienilor. Din limba feniciană a trecut la eleni însuși numele lucrului: ἔβενος, de unde lat. *ebenus*. Împrumutînd apoi cuvîntul de la greci sub forma *ebenüs*, *ebenos*, *abanos*, arabii în veacul de mijloc l-au răspîndit d-a dreptul în Occidinte, iar prin turci în Europa orientală. Vechiul francez *benus*, span. *ebano*, tot așa la portugezi și italiani, vin din araba, nu din latina. Pe de altă parte, nu din vechea greacă se trage neogrecul ἔμπανος, ἀμπανόζι, ἀμπανός, ci se datorează turcilor, de la cari de asemenea românii, bulgarii și serbii au căpătat pe *abanos*.

Într-o foaie de zestre moldovenească din 1669 (Tiktin, în *Tocil. Rev*. I, 340): „2 săpete mari; 2 lăzi verzi mari; 1 săcreĭu vĭarde; 1 săcreĭaș de *abanos* și polieitu…”

Aci e vorba de adevăratul *abanos*; acest cuvînt însă înseamnă la noi, ca și la vecinii noștri de peste Dunăre, orice lemn negru și tare care se poate dobîndi printr-o procedură artificială. La serbi – zice Kara•i• (*Lex*. I) – a b o n o s se cheamă „lemnul care prin ședere în apă se întărește ca o peatră”. Românul crede că: „din stejar se face *abanos*, foarte negru și tare, cînd șeade o sută ani în apă; din acest *abanos* se fac apoi gîturile la ghitare și la scripce, cuie la aceleași instrumente și la flaute etc.” (Stareț G. Theodorescu, Galați).

Cuvîntul este la noi atît de poporan, încît a ajuns a se întrebuința și ca adverb. Cînd cineva nu se schimbă, nu se moaie, nu slăbește, poporul îi zice:

„Șade tot *abanos*,
Țapăn și vîrtos…”

(Pann, *Prov*. II, 159)

În acest adverb, nu numai noțiunea de lemn, dar și acea de n e g r u au dispărut cu desăvîrșire. Anton Pann (*op. cit*. II, 98) zice către o fată:

„Cît să te dregi la obraz,
Te-ai trecut, nu mai ai haz;
Gîndeai că chipu-ți frumos
O să stea tot *abanos*…”

A ședea abanos, *a sta abanos*, *a se ținea abanos*, este o expresiune cu atît mai interesantă, cu cît numele arborelui în cestiune, deși a călătorit foarte mult, totuși n-a dat nicăiri naștere la o asemenea adverbizare, care se explică la români printr-o asociațiune de idei curat romanică. Lătinește *robur*, forma veche *robus*, însemna pe de o parte s t e j a r , și chiar anume stejar împetrit, „abanos”, iar pe de alta t ă r i e , adică calitatea de a fi:

„……*abanos*
Țapăn și vîrtos…”

De aci spaniolește substantivul *roble* „stejar”, locuțiunea *fuerte como un roble* „a se ținea abanos”, adjectivul *roblizo* „țeapăn, vîrtos, abanos”. Înainte de a fi căpătat de la turci pe *abanos*, românii cată dară să fi avut, ca și spaniolii, un termen latin, o veche vorbă indigenă, cu cele două înțelesuri de „robus” și „robustus”, pe cari ambele după aceea le-au altoit cuvîntului împrumutat de peste Dunăre. În acest mod, oricît de turcesc prin formă, *abanos* este la noi latin prin fond.

[2]**ABANOS,** adv.; d’une manière forte, durable, en persistant.
v. [1]*Abanos*.

ABÀR, subst. n.; souci, inquiétude. „*Abar* și *habar*, vorbă turcească, care înseamnă «știre», și de aci «păs, grijă mare, temere»: *abar* n-am de tine = nu-mi pasă de tine; *abar* de grijă să n-aveți de amenințările lui = de loc să n-aveți grijă de amenințările lui; *abar* n-am avut de ce-mi spuneți voi = nici prin minte mi-a trecut de ce-mi spuneți voi” (*L.M.*).

Pann, *Prov*. II, 93:

„Eu leșin, mor după tine,
Și tu *habar* n-ai de mine…”

v. *Habar*. – *Haber*.

[1,2,3]**ABÀT** (*abătùt*, *abàtere*), vb. Sub această formă limba română posedă patru verbi foarte diferiți prin semnificațiune și-n parte chiar prin origine, deși în unele cazuri e anevoie a-i despărți pe unul de altul, confundîndu-se în grai din cauza identității materiale. *Vocabularul româno-latin* scris în Banat, circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 421), ne dă:

1. *Abat*. Diverto. (Écarter).
2. *Abat*. Festino. (Hâter).

Trebui să mai adăugăm pe:

3. *Abat*. Deverto. (S’arrêter en passant).
4. *Abate*. Incidit. (Vient dans l’esprit).

Din aceste patru numere, cel dentîi singur derivă cu certitudine din latinul rustic *battuo* prin prepozițiunea a b ; apoi no. 2 și no. 4 vin din același *battuo*, dar prin prepozițiunea a d ; în fine, no. 3 pare a fi rezultatul compromisului între a d și a b , fără a aparține cutăruia sau cutăruia pe deplin.

Sub raportul etimologic, cei patru verbi se reduc dară la trei, cari urmează a fi studiați îndeosebi.

I. [1]**Abat** = écarter, dévier.

1. Ca activ și mai ales ca neutru:

„…a *abate* un rîu din albia sa; a *abate* un car din drum; de aci în înțeles moral: a *abate* un om din calea binelui și a adevărului; cu elipsa obiectului real: *abateți* din drum, că noi nu *abatem*” (*L.M.*).

Beldiman, *Tragodia*, v. 3735:

„Taina vreau să se păzească și numai voi să o știți.
Interesul e al vostru, se cuvine să-l păziți;
Grec de-acuma la domnie nu veți mai avea nicicum,
Dar să vă păziți credința, să n-o *abateți* din drum…”

Într-un basm din Transilvania: „a doua zi mergînd iarăși cu vitele la păscut, *abătu* din drum și dete iarăși pe la copaciul cu pricina, și iarăși se culcă la tulpina lui, și iarăși visă același vis…” (Ispir., *Legende*, 231).

2. Ca reflexiv:

„…nu ne vom *abate* niciodată de la datoria noastră; nu te *abate* de la adevăr; v-ați *abătut* din calea binelui…” (*L.M.*).

„…*abatu*-mă din cale = de via deflecto; *abatu*-mă de la bunătate = a bono deflecto; *abatu*-mă de la rău = declino a malo; *abatu*-mă într-o parte = secedo” (Bobb, *Dict*. I, 2).

N. Muste, *Chron*., p. 52: „…Domn să fie neschimbat, și după viața lui să fie feciorii lui neschimbați, de nu se vor *abate* din obiceile ce sănt tocmite și scrise…”

Dosofteiu, 1680, ps. 33: „*abate*-te de la rău și fă binele”, unde în *Vulgata*: „declina a malo et fac bonum”. Același pasagiu la Coresi, 1577: „feréște-te de rău și fă bine”; la Silvestru, 1651: „întoarce-te despre rău și fă bine”; iar la Arsenie de la Bisericani, din sec. XVII (*Ms. Sturdzan*, in-4, în Acad. Rom.), se traduce în trei feluri: „pleacă-te de rău” „lasă-te de rău”, „părăsĭaște-te de rău.”

Biblia Șerban-vodă, 1688, ps. 118: „blăstămați ceĭa ce să *abat* de cătră poruncile tale”, unde în *Vulgata*: „maledicti qui declinant a mandatis tuis”. Tot așa la Dosofteiu, 1680: „blăstămați-s cariĭ să *abat* de la poruncile tale”. La Coresi, 1577: „blăstemații ce lepâdarâ-se de légea ta”. La Silvestru, 1651: „blăstămați-s carii să departâ de porăncile tale”.

Vechile texturi întrebuințează dară ca sinonimi la reflexivul *mă abat* pe: *mă feresc*, *mă întorc*, *mă plec*, *mă las*, *mă părăsesc*, *mă leapăd*, *mă depărtez*, pe lîngă cari s-ar mai putea adăoga arhaicul: *mă delung*, toate exprimînd sensul latinului declino.

Această corespundință a lui *abat* în vechile texturi cu „declino” făcuse ca însuși termenul gramatical „declinatio” să fie tradus românește de către unii prin: „*abat* cuvînt, *abatere* cuvîntului” (Bobb), pe cînd alții îl traduceau prin „plecare” (Șincai).

În [1]*Abat*, prefixul *a*, indicînd î n l ă t u r a r e , vine deci neapărat din lat. *ab*, cu aceeași funcțiune ca în: *absum*, *abigo*, *abdo*, *abduco*, *abeo* etc.

II. [2]**Abat** = hâter, presser, s'empresser.

1. Ca neutru.

Foarte des în limba veche.

Ureche, *Chron*., 184: „Tomșa, după izbînda cu noroc ce au înșelat pre Vișnovețki, s-au întors spre Suceava, și, stringănd țeara, au încungiurat cetatea unde era închis Despot-vodă, și au *abătut* pușcele de o bătea…"

Moxa, 1620, p. 364: „décii mérse (Constantinŭ Marele) și birui pre toți, și însuși înpăratŭ întăĭu creștinescŭ, și *abătu* de surupâ caselé idolilorŭ și astupâ capiștile…"

Id., p. 386: „ĭarâ Theofil atunce *abâtu* de nu căuta să râmăe ceva din avuție-șŭ, ce păzi de noì acĭa spărturâ de cetate…"

Viața S-tei Vineri, ms. din sec. XVII (*Cod. miscel*., Brașov), p. 75: „stlăpniculŭ încâ nu putea răbda atăta putoare a acelui trupŭ, și nevoitŭ fu diîn stlăpŭ a deștinge, și zise unora să sape o groapâ adăîncâ și acolo să bage acelŭ trupŭ înpuțitŭ; ĭară aceĭa foarte cu osrădie ascultarâ elŭ cumu i învâțâ, și se srăguiĭa în lucru, și într-acéĭa amu aceĭa *abăturâ* și, groapa adăîncăndŭ, săparâ…"

Varlam, 1643, II, f. 72: „și de srăgŭ *abâtu* (sf. Gheorghie) de văndu ce avu și déde săracilorŭ…"

Ibid., II, f. 29: „prinsâ de véste și svăntulŭ Nicolae și puse într-ănima sa să izbâvascâ acéle trei suflete diîn mănule diavolului, și *abâtu* de legâ într-o mâhramâ 300 de galbeni…"

Tot acolo cu același sens ne întimpină *abătu* de trei ori pe foaia 30.

Dosofteiu, *Synax*., 28 dec.: „oblicindŭ episcopulŭ, *abătu* de botedză pre toț…"

Uitat în limba actuală literară, acest *abat* n-a despărut din graiul săteanului român.

În Transilvania, în loc de: „mă silesc să viu curînd", se zice adesea: „*abat* de vin curînd" = cito venire conor (Bobb I, 2).

Iată cum descrie pe Dumnezeu un țăran din Prahova:

„Ăl mai muncitor creștin, vorba γhine, dăpă fața pământului, dîn cer și dă supt soare, e Dumnezeu. Cine e mare ca el, drăguțu! El pururea lucrează și nu să ostenește. D-aia e așa dă puternic și cu dare dă mînă. Avuțiia lui curge pă rîuri și pă pîraie, stă-n fundu mărilor; unili averi șed negură pă fața pământului și-năuntru lui, altili ies dîn pământ, și cîte n-or hi și în air în sus, pînă dîncolo de vîntu turbat! Dacă el *abate* pă nerăsuflate, mereu și fără pregit, noi, mucoși[i], să-nțelenim cu mîinili-n sîn?…" (Jipescu, Vălenii-de-Munte).

Aci *abate* se explică prin „pururea lucrează", o nuanță de sens din „presser" – „activer".

Fără continuitate, aceeași noțiune se cuprinde în imperativul foarte obicinuit pe la țară: „*abate* de pornește! = age moveas, trachte dass du aufbrechest" (*L.B.*).

Cu același sens, românii de peste Carpați mai au imperativul reflexiv: *abate-te!* pe care Clemens (*Wrtb*., 1823, p. 4) îl traduce nemțește prin „fort!"

2. Ca impersonal.

Un idiotism greu de tradus într-o altă limbă.

În sfera morală, în care se întrebuințează mai cu deosebire, *abate* însemnează o cugetare sau o voire nemotivată, născută pe neașteptate, venită în grabă nu se știe de unde. Prin elementul „grabă”, acest *abate* se leagă cu *abat* = h â t e r , de unde s-a desfășurat etimologicește; prin elementul „nu se știe de unde”, e i m p e r s o n a l .

„Ca netransitiv, se zice de dorințe, cugete și rezoluțiuni subite și caprițioase: Ce ți-a *abătut* să pleci? Ți-a *abătut* să te-nsori, și mai multe nu! Mult te ține cînd îți *abate*?...” (*L.M.*).

Trei exemple din Costache Negruzzi:

a) la trecut: „eu nu știu, ce i-au *abătut* tătâni-meu să vie să șeadă toată vara aice?...” (*Cîrlanii*, 203).

b) la trecut demult: „la vrîstă de patruzeci ani îi *abătuse* să se-nsoare...” (*Au mai pățit-o*, 65).

c) la viitor: „de-mi va *abate* vrodată să-mi vînd moșia...” (*Scrisoarea VIII*).

Peste Carpați se întrebuințează și fără nuanță ironică: „*abate*-mi-se în minte = in memoriam venit” (Bobb); dar aceasta rar.

În sfera materială, se zice *abate* la orice durere grabnică și de care nu știm bine să ne dăm seamă. De exemplu, o țărancă din Ialomița povestește despre fiu-său:

„Lu Ionică al nostru nu știu ce i-a *abătut* la o urechie că-l doare urechia, mînca-l-ar măicuța, dă nu să poate odihni dă loc; o să iau niște cîrpă dî la pămătuf și baliga dîn zioa dă Mărina ș-o să-l afum la urechie, că ci-că-i bun dă năjit, că dă pustiĭu d-ala-l doare urechia...” (T. Theodorescu, c. Lupșeanu).

Tot așa *abate* se aplică la momentul cînd femeia începe a simți durerile facerii.

„Într-una din zile, iată că și nevestei îi *abătuse* să facă, și născu un dolofan de copil, sănătos și voinic ca tată-său...” (Ispir., *Leg.*, 27).

Franțuzește această situațiune se cheamă t r a v a i l , englezește l a b o u r ; românește, impersonalul *abate* nu exprimă de loc vreo noțiune de m u n c ă , ci numai pe aceea de c a p r i c i u . În fond, „i-a *abătut* să facă un copil” nu diferă de: „i-a *abătut* să facă o glumă, o poznă, o copilărie”. Într-un caz ca și-n celalalt, românul privește lucrurile dintr-un punct de vedere curat satiric, parcă ar zice: uite că din nemic iase ceva!

Ca să ne rezumăm, dintr-un tip latin a d - b a t t u o s-a format românul *abat* cu sensul fundamental de „dau înainte, grăbesc”; de aci apoi, pe de o parte neutrul *abat* „lucrez iute și mult”, luîndu-se graba în bine; pe de alta, luîndu-se graba în rău, impersonalul *abate* „vine ceva pripit”.

III.[3]**Abat** = s’arrêter en passant.

Mai totdauna se întrebuințează ca reflexiv.

Marian, *Bucovina* II, 103:

„Frunză verde lemn de tei,
Măi bădiță, bade hei!
Ian te-*abate* pe la noi
Și-ți dejugă bieții boi...”

Balada *Badiul*:

„Alei, cumnățica mea!
Răsărit-ai ca o stea!
Ce vînt dulce te-a bătut
La noi de te-ai *abătut*?"

Beldiman, *Tragodia*, v. 1221:

„Iau ce vor fără cruțare, nu lasă, de-ar fi putut,
Ceva ca să mai rămîie, oriunde s-au *abătut*…"

N. Muste, *Chron.*, p. 42: „Pentru aceea era mare nevoie șvezilor mergănd în urma oștilor moskicești, unde nici bucate nici hrană de cai nu găsia; și ori încotro să vrea *abate* șvezii, tot ars și stricat era…"

Cantemir, *Chron.* I, 69: „Acești doi pomeniți domni troadeani, vînslind spre ltalie, s-au *abătut* în părțile unde acum iaste țara venețiianilor ș-au descălecat acea țară…"

În zicerea: „mă *abat* la cineva", e peste putință a decide dacă prefixul *a* vine din a b ori din a d , căci deși se arată un fel de tendință, iar prin urmare a d , dar totuși nu este o venire de-a dreptul sau cu hotărîrea de a rămînea, ci numai în trecere și din lature, ceea ce se exprimă prin a b . Oricum însă, elementul a d predomnește. Românul: „bine că te-ai *abătut* pe la noi" s-ar traduce în limba lui Terențiu: „bene factum te a d venisse". Tot așa latinul: „Quis deus Italiam, quae vos dementia a d egit" (Virg., *Aen.*) nu e departe de al nostru: „ce vînt v-a *abătut*".

E foarte important de a constata că nici unul din cele trei sau chiar patru sensuri ale românului *abat* nu corespunde francezului *abattre*, ital. *abbattere*, span. *abatir*, cari toate însemnează: „a doborî, a dărîma, a umili, a da jos" adecă ceva care românește nu se exprimă niciodată prin *abat*. Cauza diverginței este că-n al nostru *abat* elementul principal, b a t , n-are în compozițiune înțelesul de „lovesc", ci pe acela de „împing", de ex. în: *stră-bat*, *răz-bat*, *z-bat*. Astfel *abat* cu a d însemnează „pousser en avant", iar abat cu a b „pousser de côté", semnificațiuni specifice românești, străine limbilor surori din Occidinte.

În macedo-româna nu există numai impersonalul *abate*; celelalte sensuri și nuanțe de sens sînt toate bine reprezintate, cel puțin așa cum se vorbește la Crușova (M. Iutza). Pentru [1]*Abat*: „*abati-te* din cale" = „ é c a r t e z vous". Pentru [2]*Abat*: „*abate* callu cît poți cama cu de-alaga" = „ h â t e z votre cheval autant que possible". Pentru [3]*Abat*: „*abati-te* și la noi" = „ p a s s e z aussi chez nous". Macedo-românii mai întrebuințează pe *abat* cu sensul de s t r ă b a t , de ex.: „*abătui* tută geana și cu de-aγhia vidzui piștireaua" = „ j ' a i t r a v e r s é tout le plateau, et c'est à peine que j'ai trouvé la grotte." Aceasta întărește și mai mult ceea ce am spus noi mai sus, că numai la români verbul b a t capătă totdauna în compozițiune sensul de „pousser".

În macedo-româna se zice la infinitiv mai mult *abăteare*. Istriano-românii, cari zic și ei la infinitiv *abăteare*, întrebuințează acest verb ca reflexiv cu sensul de s c r i n t i r e , în expresiunea: „căzut-a și s-a *abătut* pre mănă" (I. Maiorescu, *Istria*, 83).

v. *Bat.* – *Răzbat.* – *Zbat.* – *Străbat.*

ABÀTERE (plur. *abàteri*), subst. fem.; écart, déviation. Fapta de a abate sau de a se abate: înlăturare materială sau călcare morală. Rareori are sensul de venire uneva sau la cineva în trecere (*Lex. Bud.*); și niciodată pe acela de grăbire. Cu alte cuvinte, derivă mai cu seamă din [1]Abat și-n parte din [3]Abat, dar nu din [2]Abat.

v. *Abat.*

[1]**ABÀ** (art. *àba*, plur. *abe*), subst. fem.; bure de couleur blanche. Se întrebuințează în Transilvania. Sub forma aspirată se află în *Lexiconul Budan* (p. 259): „*habă*, pănură albă, pannus albus”. Accentul în *àbă* ne face a crede că cuvîntul nu vine d-a dreptul din turcul ’*abā*, ci prin mijlocul altor vecini, fie unguri, fie serbi sau poloni, cari accentuează această vorbă totdauna pe prima silabă. În Transilvania, păstrîndu-se în același timp vechiul român pănură = lat. *panula*, „*abă* a căpătat prin diferențiare sensul de țesetură mai fină, deosebindu-se astfel de sinonimul său sub raportul calității” (I. Bianu, Tîrnava).

v. *Aba.* – *Abăioară.* – *Pănură.*

[2]**ABĂ,** subst. fem.; passe-temps, veillée rustique où l’on travaille en s’amusant. Acest sinonim cu clacă și cu șezătoare n-are a face cu [1]*Abă*, cu care-l confundă *Lexiconul Budan* și d. Șaineanu (*Tocil. Rev.*, t. 4, p. 651). În forma aspirată *habă*, singură pe care o cunoaștem, *h* nu este protetic, ci organic.

Pentru istoria cuvîntului, v. [1]*Habă.*

ABĂGER. – v. *Abager.*

ABĂGERESC, adj.; appartenant au métier d’*abager*. Epitetul de *abăgeresc* se dă mai cu seamă la un ac mare, numit în alte locuri: ac țigănesc.

v. [1]*Ac.*

ABĂGERIE. – v. *Abagerie.*

ABĂIOARĂ, subst. fem.; mantelet de cheval, mantelet de femme. Deminutiv de la abae, avînd aproape același sens.

Într-un act scris în Argeș, la 1621 (Arh. Stat., *Episc. Argeș* LXIX): „și aŭ fost într-ace răcliță 2 păhare de argintu ce au fost dăruite la nunta cuconii comisului, unul l-au dat nunul, altul l-au dat jupăneasa Chera a Găei; și au fost 1 dulamă de zarba pre trupu cuptoșită cu atlaz roșu, și ĭar o dulamă de zarba cuptoșită cu bogasiu, și o *abăioară* vechi și spartă; aceste s-au aflat…”

În *Alexandria* scrisă la 1704, în București, de Bucur Grămăticul din Făgăraș (ms., Arh. Stat.), între tezaurele lui Darie se pomenește la f. 50: „20 000 de *abăioare* de piei de péște de mare, și acela nicĭ un her nu-l tae…”, acolo unde în originalul

slavic, scris în Moldova la 1562 pentru M-rea Neamț, se citește: „chakyzmŭ konskĭch”, adecă „arșele” (Jagič, *Opisi i izvodi* I, 25; cfr. Miklosich, *Lex.*, v. *chakizmo*). – v. *Alexandria*.

Despa logofeteasă a lui Vlad Cocorăscu, într-o „foiță de zestre” scrisă la 1689, dă între altele fiicei sale Elincăi: „…carăta cu 6 telegari; 1 cal de ginere cu rafturi, cu șa cu florile de sărmă, cu *abăioara* ĭară cu flori de sărmă…”

Cuvînt foarte eufonic, *abăioară* n-ar fi trebuit să dispară din limbă.

v. *Abai*. – [2]*Abagiu*. – *Abaluță*.

ABĂLÙȚĂ. – v. *Abaluță*.

ABĂTĂTOARE (pl. *abătători*), subst. fem.; auberge, gîte. *Lex. Bud.*: „*abătătoare*, loc de a b ă t u t , deversorium, diversorium”. Format prin același sufix ca în latinul *diversorium*.

v. [3]*Abat*.

[1]**ABĂTUT,** supin d’ a b a t . „Loc de *abătut*, deversorium, diversorium” (*L.B.*).

v. *Abătătoare*.

[2]**ABĂTÙT** (*-ă*); part. passé d’ a b a t , surtout dans le sens d’écarté. C. Negruzzi, *Scrisoarea XIV*: „Prin *abătut* înțelegeți aceea ce francezul zice prin é c a r t é ”.

Cantemir, *Chron.* I, 127: „a dachilor limbă samănă-ș cu a italilor, însă atîta-i de stricată și *abătută*, cît de-abiia poate să înțăleagă italul…”, unde traduce pe’ bizantinul Chalcocondylas (lib. II): „Δάκες δ᾽ χρῶνται φονῆ παραπλησίᾳ τῆ ’Ιταλῶν, διεφθαρμένη δ᾽ ἐς τοσοῦτον καὶ δ ι ε ν ε γ κ ό σ η …”

v. [1]*Abat*.

ABĂZÀ, n. pr.; nom d’une famille noble moldave. La plural: *Abăzești*. Prin „Abazoestii” începe Cantemir (*Descr. Mold.*, ed. Papiu, 114) lista familiilor boierești moldovene din epoca sa.

Într-un act de la Dabija-vodă din 1662 (*A.I.R.* III, 244): „acela sat (Păstrăvénii) ĭaste la țănutul Neamțului, care sat au fostu a lui Gavril hatmanul, ĭar pre urma lui Gavril hatmanul au fost rămas acel sat pre măna a fičorilor lui Gavril hatmanul Radul și cu *Abăza*…”

Abăzeștii erau încuscriți cu Sturdzeștii, Moțoceștii și alte neamuri boierești din Moldova. Unul din ei, Ilie *Abăza*, pe care cronicarul Neculcea (*Let.* II, 366) îl numește „vornic despre doamna” pe lîngă Dimitrie-vodă Cantemir, a însoțit la 1711 pe acest ilustru principe în Rusia, și acolo a și rămas, ajungînd colonel în armata lui Petru cel Mare. – v. *Vita Constantini Cantemiri*, Moscva, 1783, p. 373–78.

Abăzà este unul din numile personale cele mai obicinuite în Turcia, unde l-au purtat mai multe personage istorice: *Abaza*-Hasan, *Abaza*-Mohamed pașa etc. (Hammer). Mateiu Basarab se urcase pe tronul Țărei Muntenești grație unui *Abaza*-pașa. „Într-acea vreme – zice cronica muntenească (ap. Cipariu, *Arhiv*, 1867, p. 18) –

fiind pre marginea Dunărei un pașă ce-l chema *Abaza*-pașa, și înțelegănd el pentru această săracă de țară cum au spartu-o domnii cei streini cu grecii țarigrădeni, făcut-au acesta pașă sfat, ca să aducă pre Mateiu aga…” În regiunea Caucazului este o provincie întreagă ocupată de poporul numit *Abazi* (Schiefner). De acolo veniseră la noi și *Abăzeștii*.

Această familie s-a așezat în Moldova nu înainte de jumătatea secolului XVII, anume pe timpul lui Vasilie Lupul, care – zice Miron Costin (*Let*. I, 283) – „și-au adus doamnă pre fata unui Mărzac din Țeara Cerchezască” iar cu dînsa au venit și o seamă de circazieni: „cerchezi de a lui Vasilie-vodă” (*Ibid*., 305).

v. *Arapu*. – *Cerchez*.

ABEARE, subst. fem.; terme macédo-roumain pour banquet. „Irațĭ la văr-nă *abeare*? = fost-ați la vro petrecere?” (M. Iutza, Crușova). Tot *abeare* se cheamă masa pe care după nuntă o primește mireasa sau „nveasta nao” de la neamurile ei (*Id*.). Cuvîntul vine învederat din b e a r e = lat. *bibere*, cu un *a* prepozițional sau numai protetic, atît de des în dialectul macedo-român (v. [1]*A*). E foarte remarcabil că și la vechii romani se făcea după nuntă un prînz, în timpul căruia mireasa căpăta daruri de pe la rude și care se numea „repotia”, de la „potus” = b e u t u r ă .

v. *Pocînzei*. – *Nuntă*.

ABÈȘ, adv.; en vérité, ma foi. Cuvîntul se găsește deja în *Dicționarul româno-latin*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 421), unde e scris *Abesh*, dar lăsat fără traducere. Pînă astăzi se aude foarte des în partea răsăriteană a Banatului. „*Abeș* se întrebuințează în vorbire ca adverb afirmativ. De ex.: *abeș* că-i zic oamenii prost, că nu-i zic în zădar. De asemenea, unul vorbind ceva, celalalt afirmă vorba, zicînd: *abeș!*” (Sofr. Liuba, com. Maidan, lîngă Oravița, Banat). Prin urmare, *abeș* însemnează: „pre lege, pe cinste, pe credință”, adecă întocmai adverbul afirmativ albanez: *bess! bessă!* și chiar cu reduplicare: *bessă păr bessă!* (Hahn, II, 106), de la b e s s ă „credință”.

Nici albanezii n-au luat cuvîntul de la români, nici viceversa, căci în dialectul macedo-român, singurul intermediar posibil între ambele aceste naționalități în cazuri de împrumut, *abeș* lipsește cu desăvîrșire. Rezultă dară că albanezii și românii l-au moștenit deopotrivă, unii în Epir, ceilalți în Dacia, din substratul ante-roman tracic. Românii adăugîndu-i prepozițiunea *a* = a d , bănățeanul *abeș* vrea să zică literalmente: „ad fidem”. După cum la români cuvîntul s-a păstrat numai în Banat, tot așa la albanezi nu-l mai conservă astăzi decît dialectul toschic, nu și cel gheghic.

ABGÈ. – v. *Abià*.

ABÌ. – v. *Abià*.

ABIÀ, adv.; à peine. Disilabic: *a-bia*, sau trisilabic: *a-bi-a*. „*Abia* pot sta pe picioare; *abia* se mișcă; *abia* s-a culcat și a adormit; *abia* se poate crede ce spui tu; *abia*

întrasem la dînsul, cînd îl văzui sărind asupră-mi; *abia* răsărise soarele, cînd plecă la cîmp…” (*L.M.*).

Cuvîntul are două adumbriri de sens fundamentale: *abia* = anevoie, cu greu, și *abia* = pe dată ce, îndată, chiar în momentul acela.

„Șoimuleanul meu, pentru care p-aci – p-aci eram să-mi perd viața pînă l-am dobîndit, a îmbătrînit și el; este un răpciugos; *abia* își tîrîie și el viața de azi pe mîine. Altădată, *abia* mă arătam înaintea vrăjmașului și, să te ții, pîrleo! îi sfîrîia călcîiele dinaintea feței mele…” (Ispir., *Legende*, 12).

În acest pasagiu, primul *abia* însemnează „anevoie” al doilea – „pe dată ce”.

Cu sensul de a n e v o i e :

Balada *Blăstemul*:

> „Murgu-i mic și drumu-i greu,
> *Abia* duce trupul meu…”

Moxa, 1620, p. 383: „perirâ mulți greci, înpăratul încă *abiĭa* scâpâ…”

Pann, *Prov*. III, 96:

> „Într-acea zi se tîrîră,
> După cum și hotărîră,
> Cu vai, cu chin și *abia*…”

Aci „cu vai” și „cu chin” figurează ca sinonimi cu *abia*.

Cu sensul de p e d a t ă c e :

Zilot, *Chron*., p. 113: „pică poamele cînd se coc, *abia* mișcînd pomul la rădăcină…”

Cost. Negruzzi, *Alergare*, 38: „*abia* începuse a gusta dulcețile unei căsătorii potrivite cu întâiul ei bărbat, și moartea îl seceră sub zidurile Silistrei…”

Uneori nu se poate trage o sigură linie de despărțire între ambele sensuri.

Gr. Alexandrescu, *Mulțumirea*:

> „Așa! Îmi trimiți daruri, iubită copiliță;
> *Abia* ești de o palmă, și vrei să te slăvesc!
> De ochii tăi albaștri, de mica ta guriță,
> În limba armoniei îți place să-ți vorbesc…”

Aice *abia* însemnează ceva mijlociu între „cu greu” și „pe dată ce”.

În zicerea „*abia* aștept”, greul consistă în nerăbdare, într-o dorință prea vie de a vedea ceva realizîndu-se mai curînd.

Dosofteiu, 1673, ps. 40:

> „Că pizmașiĭ, eĭ mi să-mbuneadzâ
> Ș-*abĭe*-așteăptâ în rău să mă vadzâ…”

În oricare din cele două sensuri, *abia* poate să-și asocieze prepozițiunea d e , fără ca prin aceasta să se atingă cît de puțin înțelesul:

„De-*abie* cresc și mă fac floare,
Abie mă-ncălzesc la soare,
Și pe mine cade-ndată
Umbră neagră-ntunecată…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 232)

Moxa, 1620, p. 379: „cu mare chin și meșteșugŭ *de-abia* dobândi cetatea…”
C. Negruzzi, *Aprodul Purice*, 96:

„D-*abea* dobele și surle semnul bătăii vestesc,
Îndată cu toți-n oastea ungurilor năvălesc…”

Viața St. Nicolae, din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.*, Brașov); p. 154: „toată cetatea plănge și de-abiĭa te așteaptâ…”

Pentru a exprime un adaus de greutate, *abia* poate să-și asocieze două prepozițiuni: c u d e -.

Dosofteiu, *Synax.*, decembre 10: „și c u d e -*abiĭa* âlŭ înduplecarâ în sfatulŭ lor, și le dzâsâ de-ĭ fïacerâ a colibițâ, o micâ cășčoarâ…”

Mai adesea însă noțiunea superlativă de dificultate se reprezintă prin reduplicarea materială a lui *abia*:

„Se duse să-și deștepte ucenicul. Acesta dormea mort. Îl zgudui, îl scutură, și *abia*, *abia* se deșteptă…”(Ispir., *Leg.*, 370).

Tot așa se reduplică *abia* pentru noțiunea de „pe dată ce”, cînd voim a arăta o acțiune petrecîndu-se mai repede.

Donici, în fabula *Peptenul*:

„Că cum *abia-abia* de păru-i s-au atins,
Copilul de dureri au și strigat cu plîns:
Ce pepten îndrăcit!…”

În Sînta Scriptură, prin *abia* se traduce totdauna latinul v i x . Așa, pasagiul din *Vulgata* (*Act. Apost*. XXVII, 7–8): „et v i x devenissemus contra Gnidum, prohibente nos vento, adnavigavimus Cretae juxta Salmoneum; et v i x juxta navigantes, venimus in locum…”, se vede tradus:

1. *Codex Voronetzianus*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.): „…*abia* fumu întru Chindu, că nu nă lăsa noi văntulu, de-aci nutămu în Critu și ceĭa diîntru Salmonu, *abia* alésemu margirea; de-aci veînrimu în locul cela…”

2. *Noul Testament Silvestru*, 1648: „și *abiĭa* sosim lăîngâ Cnida; nelăsăndŭ pre noi văntul, vănslăm în Crit lăîngâ Salmonŭ; și *abiĭa* trecăndŭ pre lângâ ĭa, venimŭ la unŭ loc…”

3. *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „și *abiĭa* sosind spre Senidosŭ, nelăsândŭ pre noi vântul, am trecutŭ pre lângă Crit despre Salmoni; și *abiĭa* abătându-ne de la ĭa, venit-am la un locŭ oarecarele…”

În latinul v i x se găsesc ambele adumbriri de sens fundamentale ale lui *abia*. Sensul de „cu greu”: „v i x me contineo, quin involem in capillum…” (Ter.) = „*abia* mă stăpînesc ca să nu te înhaț de chică”; sensul de „pe dată ce”: „v i x agmen

novissimum extra munitiones processerat, quum Galli cohortati inter se…" (Caes.) = „*abia* a treia ceată ieșise din tabără, cînd iată galii sfătuindu-se…" De asemenea și reduplicarea materială „v i x v i x q u e " (P. Albinov.) = *abia-abia*, deși latina preferă aci reduplicarea logică: „vix et aegre" sau „vix aegreque", care se apropie mai mult de românul: c u c h i n și *abia*.

Din v i x cu prepozițiunalul a d , deja în latina rustică se formase a b i s , pe care vechea spanioală îl conservă aproape intact. În *Poema del Cid*, din secolul XII, v. 589–91:

„Falido ha à Mio Cid el pan è la cebada.
Las otras a b e s lieba, una tienda ha dexada.
De guisa va Mio Cid…"

Poetul zice aci că Cid, rămas fără proviziuni, a fost silit a părăsi un cort și plecă înainte, abia ducînd cu sine celelalte lucruri.

În poeziile lui Gonzalo de Berceo, de pe la jumătatea secolului XIII, același cuvînt ne întîmpină sub forma a v e s .

Pentru reduplicatul *abia-abia*, spaniolii zic pînă astăzi *mal*-a v e s sau *mal*-a v e z , deși pe simplul a v e s l-au înlocuit de mult prin a p é n a s .

Deja Diez (*Etymol. Wtb*. II, 98) a observat că de vechiul spaniol a b e s nu se poate înstrăina reto-romanul v e s = *abia*, ambele venind din lat. a d -v i x .

La reto-romani „a merge *abia*" se zice „ir v e s "; „a lucra *abia*" – „far v e s " (Carisch).

La noi forma organică *abì* = lat. *ad-vix* au păstrat-o pînă astăzi mehedințenii (cfr. Burlă, *Stud. filol*., 87). Din *abì* prin diftongirea vocalei scurte tonice s-a făcut *abia*, întocmai ca din. a ș i = lat. *sic* – a ș i a ; de aci apoi o formă scăzută *abiè* paralelă lui a ș è , în ambele cazuri prin acomodațiune între *i* și *a*; în fine, monosilaba diftongită finală *-ia* s-a dezvoltat mai departe în disilabicul *-iĭa*: *abiĭà* = *abià*.

v. [5]*A*. – *Așa*. – *Ași*. – [1]*I*.

Sub raportul consonantic, *abià* a trecut după localități în: *aghĭă* sau *aghĭè*, *abghĭè* și chiar *abgè*.

În Transilvania:

„La noi se zice: el vorghi ghine; ea înălghi pînza; *aghĭe* am sosit de a munte; bunghĭ, porunghĭ…" (Învățătorii Floca, Radu și Dobre, Sibii, com. Sina).

În Muntenia:

„..bati-l-ar mama lu Dumnezeu de Grecu dracului! de gras ce-i, *aghĭa* se cîrnĭește…" (T. Theodorescu, Ialomița, com. Lupșeanu).

Aproape în toată Moldova se zice *aghĭè*, în unele locuri *abghĭè* prin fuziunea ambelor forme *abĭe* + *aghĭe* (cfr. *Cuv. d. bătr*. II, 218–19), și apoi de aci prin asibilare *abgè*, de ex. în comunele Șaru-Dornei și Broștenii din districtul Suceava, unde se rostește: *bgini* = *bine*, *corbgi* = *corbii*, *albgină* = *albină*, *abgè* = *abĭè*…

Tot așa vorbesc și ardelenii în regiunea Năsăudului: „În doo săptămîni de-*abgé* m-am făcut sănătos; Mniculai de-*abgè* mere de slab; oaia cea niagră *abgé* o scăpat din apă…" (A. Pop, Transilv., Valea Someșului, comuna Sîn-Giorgiu).

Din prototipul *abì*, conservat în Mehedinți, s-a format la români nu numai prin diftongire *abĭà* „à peine”, dar totodată și *abía* „a peu près, presque” prin acățarea emfaticului *a* (v. [5]*A*). Termenul se întrebuințează pînă astăzi în Banat, alături cu *abĭà* și fără a se confunda cu acesta, deși ambele cuvinte se aseamănă atît de mult, fie prin son, fie prin sens. Accentul e totdauna pe *i*, și finalul *a* rămîne invariabil, ca și-n deminutivul *abiuța*, cu sufixul -*uță* adaos către o tulpină cu *ie*, ca în *Marie – Mariuță*, *frînghie – frînghiuță*, *cutie – cutiuță* și altele, pe cînd la o tulpină cu -*ià* sau -*à* se acață sufixul -*luță*, niciodată -*uță*: *abieluță*, *abaluță* etc.

„*Abiuța* și *abía*, cu tonul pe *i*, însemnează «de tot puțin», de ex.: apa e *abiuța* sau *abía*, adecă a b i a călduță” (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

Din *abí* s-a format *abía* prin emfaticul *a*, întocmai ca din a c í – a c í a .

Genealogia cuvîntului se rezumă dară în următorul chip:

lat. clas. *ad* + *vix* = lat. rust. *abis*

span. *abes* reto-r. *ves* rom. *abì* + *a* = *abía*

abiĭà ——— *abĭà*

aghĭè ——— *abĭè* *aghĭà*

abghĭè

ab•è

În macedo-româna, *abia* s-a perdut, fiind înlocuit prin neogrecul βία și prin albanezul *me-zíe*.

v. *Abielușa. – Abieluța*.

ABÌA, adv. – v. *Abià*.

ABIELÙȘA, adv.; diminutif d’*abià*.

„…e ca văzu orbețului, cînd zărĭește d-*abĭelușa*, ca prin sită or ca pîn cĭur…” (Jipescu, *Opincaru*, 50).

Format prin sufixul –*u*șă, care totdauna își asociază pe -*l*- cînd se acață la o tulpină cu finalul tonic *à*. Tot așa prin sufixul -*uță* s-a format deminutivul a b ĭ e l u ț a = a b ĭ à - l - u ț a , întrebuințat cu același sens.

ABIELÙȚA, adv. – v. *Abielușa*.

ABIRUIRE, subst. fem.; victoire. Într-un text circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 81): „și căzu întru ce nu știĭa, unde ți-i mortĭa acolo, unde ți-i *abiruirea*…”, față cu

paleoslavicul *pobĕda* „victoria”. Substantiv format într-un mod anormal din infinitivul întreg luat împreună cu prepozițiunea infinitivală *a*: *a-biruirea*.

v. [10]*A*. – *Bir*. – *Biruiesc*.

ABITÌR, adv.; excellemment, brillamment, très-bien. Cuvînt întrebuințat aproape exclusivamente în Muntenia. D. Șaineanu (*Tocil. Rev*. IV, 651) citează următoarele trei pasage din basme muntene:

„…petre de berliant, care lumina năuntrul casei mai *abitir* ca sute de lumînări” (*Calendarul basmelor*, 1875, p. 55);

„… o coroană care lumina mai *abitir* ca cele mai scumpe petre” (*Cal. basm*., 1875, p. 5);

„… o lumină ce strălucea mai *abitir* ca un soare” (*Cal. basm*, 1881, p. 20).

De aci d. Șaineanu conchide că *abitir* derivă din comparativul persian *abeter* „plus clair, plus transparent”.

Dacă *abitir* ar avea în adevăr înțelesul fundamental de „strălucit” și mai ales de „peatră scumpă”, atunci s-ar identifica cu o altă vorbă orientală, cunoscută deja vechilor romani și chiar întrodusă tocmai în mitologia latină. *Abidir*, cu forme colaterale *Abaddir*, *Abadir*, *Abaddier*, pe lîngă cari putea să fi fost în latina rustică și forma *Abatir* sau *Abitir*, este „lapis aërius”, βαίτυλος, Meteorstein, peatră cării romanii îi atribuiau o putere divină de a birui pe vrăjmași (Plin., *Hist. Nat*. XXXVII, 135). Cfr. Wölfflin, *Arch. f. lat. Lexikographie*, t. I (1884), p. 435, unde citează din *Mythogr.Vat*. I, 104, extr. (B): „gemmam quam *Abidir* vocant”, adecă: „peatră scumpă numită *abidir*”.

Deasa întrebuințare a lui *abitir* în basme pare a mai întări proveninṭa-i mitologică, deși nu totdauna el însemnează s t r ă l u c i r e m a t e r i a l ă , ci încă adesea noțiunea generală de ceva f r u n t a ș sau a l e s .

În basmul despre *Omul-de-flori*, din Dîmbovița: „Băiatul care pînă aci plînsese de udase pămîntul și slăbise de rămăsese scîndură, s-a văzut acum în brațele unui om, care-l ținea mai *abitir* ca tată-său chiar…” (S. Stănescu, com. Bilciureștii).

I. Dumitrescu, *Zmărăndița*, vodevil în 2 acte (Buc., 1855), p. 26: „E drăgăstoasă fata pîndarului mai *abitir* decît toate fetele…”

Balada *Mizilic-crai*:

„Atunci Mizilic-crai
În casă că mi-și întra
Și din gură cuvînta:
– Ce e groaza lupului,
Mai *abitir* a împăratului…”

(*Țara-nouă*, 1887, p. 252)

Trecerea substantivului *abitir* „pierre précieuse” în adverb cu sensul de „excellement” ar fi pe deplin de aceeași natură ca trecerea substantivului a b a n o s „bois dur” în adverb cu sensul de „perpetuellement”. Sub raportul categoriei gramaticale,

nu este nici o deosebire între: „Ion se ține mai a b a n o s decît Barbu” și: „Barbu se ține mai *abitir* decît Ion”.

v. *Abanos*. – *Fedeleș*. – *Cobză*. – *Cuc*…

ABO! interj. În *Dicționarul latino-român bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Abó*. Admirantis particula”. Este un simplu variant al interjecțiunii: *a-ba!* despre care s-a vorbit la locul său. Raportul între *abo!* și *a-ba!* este același ca între interjecțiunile a h a ! și a h o ! – v. *A-ba!*

A-BOALĂ. – v. A-nevoie.

ABOARE, subst. fem.; souffle du vent. Mai des se zice b o a r e : „bate boare” (Lex. Bud.). Sinonim cu *adiare*.

Într-o urație de nuntă sau „conocărie” din Moldova:

„Ș-am venit cu potcoave de-argint
Să scoatem floricica din pămînt,
S-o scoatem din rădăcină
S-o răsădim la-mpăratu-n grădină.
Ca acolo să rodească,
Locul să-i priască,
Să nu se veștezască;
Ș-așa plecarăm
Și venirăm
Pe stelele cerului,
Pe *aboarea* vîntului,
Pe fața pămîntului…”

(N. Bălănescu, Suceava, com. Pășcani-Stolniceni)

v. *Abur*. – *Aburez*. – *Boare*.

ABOR. – v. *Abur*.

ABORE. – v. *Abur*.

ABRAȘ, (-ă), adj.; cheval arzel, fig. malheureux, malencontreux, de mauvais augure. Se zice și *iabraș*. Așa se cheamă calul cu o pată albă sub coadă; cîteodată și cal pătat pe la ochi. Precum în limbile neolatine din Occidinte cuvîntul corespunzător e de proveniință arabă: franc. *arzel*, ital. *argilio*, span. și port. *argel*, din arabul *ar•el* (Devic), tot așa arab e și românul *abraș*: arabește *ebreș*, *ebraș*, *abraș* „bariolé, bigarré, cheval nuancé de taches blanches” (Șaineanu, în *Tocil. Rev.* IV; 652). E de crezut că această vorbă, foarte răspîndită în dialectul daco-român și necunoscută în macedo-româna, nu ne-a venit prin intermediul relativamente modern al turcilor, ci în veacul de mijloc prin cumani. Oricum însă, de la turci d-a dreptul par a o fi primit

serbii, bulgarii și albanezii (Cihac, II, 541), la cari ea poate să fie mai nouă decît la români, căci acolo nu s-a diferențiat ca la noi în mai multe sensuri, ba chiar în două forme, și nu s-a împleticit cu vechi credințe naționale.

„Calul se cheamă *abraș* cînd are o pată albă sub coadă" (E. Brăilă; Iași, com. Galata; N. Ionescu, Covurlui, com. Măcișeni; I. Bondescu, Suceava, com. Giurgeștii etc.).

„Cînd calul are vrun semn bălan la buză, se zice buzat sau strănut; cînd fruntea și ochii sînt cărărați, se zice cal *iabraș*…" (N. Coman, Buzău, com. Macsenu).

„…*iabraș* = cal deochiat; ex.: amîndouă iepele sînt *abrașe*" (*L.M.*).

Pontbriant: „*iabraș*, tacheté de blanc (sub coada cailor); fig. ensorcelé".

Cînd românul zice că „catîrii sînt *abrași*" (*L.M.*), el n-are în vedere ibridismul lor, ci credința poporană că ei sînt de piază-rea.

Prin noțiune de n e n o r o c o s , *abraș* a trecut și la om. Cu acest sens ne întimpină adesea la Alexandri.

„Hojma unii scriu, răcnesc
Să nu fie boieresc
Și pămîntul să se-nparte.
Tot mojicul s-aibă parte!
Numai noi să fim *abrași*:
Liude printre calarași…"

(Alex., *Sandu Napoilă*)

Românul însă aplică mai cu preferință acest epitet la oameni roșcați.

„Poporul crede că oamenii cu părul roșu sînt pociți; dacă, mergînd cu o treabă, întimpină în drum vrun om roș, n-o să izbutească în cele dorite; le mai zice că sînt *abrași*…" (V. Mircea, Iași, com. Copou).

„De oameni cu părul roșu să te ferești că sînt oameni *abrași*…" (Preut V. Mironescu, Neamț, c. Vînătorii).

E necontestabil că vorba *abraș* e arabă; nu arabă însă, ci curat latină este asociațiunea între „pată albă sub coada calului" și între noțiunea de „nenorocos" astfel că românii n-au făcut decît a îmbrăca într-o haină orientală o veche idee romanică, pentru care mai-nainte avuseseră, negreșit, un alt cuvînt.

La francezi: „les cavaliers superstitieux ne montent jamais de chevaux a r z e l s un jour de combat; ils les croient i n f o r t u n é s " (Rolland, *Faune popul*. IV, 162).

La italiani, într-un text din 1562: „Chi saprà mai trovar la cagione perchè il caval balzano del piè destro di dietro, che con proprio vocabulo chiamiamo a r z e g l i o , sia d i s a s t r o s o ?" (ap. Böhmer, *Roman. Stud*. I, 277).

La spanioli, ceva și mai mult: vorba a r g e l însemnează în același timp „cheval balzan" și calitatea de „être i n f o r t u n é ", întocmai ca la noi *abraș*.

v. *Bălțat*. – *Breaz*. – *Cărărat*. – *Ciacăr*. – *Dereș*. – *Peag*. – *Tărcat*…

ABRÙD, n. pr. loc.; nom d'un bourg très historique en Transylvanie. Orășelul *Abrud*, așezat lîngă rîul Ampoiu, în munții Apuseni ai Ardealului, este punctul de căpetenie

al minelor de aur de acolo, pe care de aceea ungurii îl numeau în latina lor oficială: A u r a r i a   m a g n a , nemțește „Gross-schlatten”. Împreună cu localitățile învecinate: Buciumeni, Cărpeniș, Roșia și altele, distinse prin pozițiuni strategice și prin bărbăția locuitorilor, *Abrud* a jucat un rol însemnat în mai toate mișcările revoluționare din Transilvania, mai ales sub Horia și Cloșca la 1784, sub Iancu și Balint la 1848. Întreaga regiune de-mpregiur poartă la popor numele colectiv de „Munții *Abrudului*”, iar locuitorii se fălesc de a fi moți (v. N. Densușianu, *Horia*; Papiu, *Dacia Superioară*).

Într-o doină de lîngă Sibii:

„Peste-*Abrud*, peste Aiud,
Dalelei ce drum bătut!”

(Pompiliu, *Sibiu*, 24)

Vărsările de sînge, întîmplate în diferite timpuri la Abrud între unguri și români, a dat naștere în Ardeal la o locuțiune proverbială:

„sănătate de la *Abrud* = moarte”.

Basmul *Busuioc* și *Măgheran*, de peste Carpați (*Familia* din Pesta, 1883, p. 174): „A venit acum și rîndul leului. Dacă nici lui nu i s-a sfeti să poată aduce paloșul, apoi s ă n ă t a t e   d e   l a *Abrud*!...”

Abrud avusese un fel de poet al său, de la care există o broșură, tipărită cu ortografia ungurească; fără indicațiunea locului, sub titlul: „Vérsu Kotrancí in sztihurí álketuit de P e t r u   F u r d u i délá *Abrudfalva* lá Annul 1818 18 zilé December”.

Abrudenii amestecă în vorbire cuvinte și chiar fraze unguresti. Iată un pasagiu din Furdui (pag. 4), transcris cu ortografia ordinară:

„Care casă n-au avut,
Curte cu poartă au făcut,
Și conĭhă, și grajd de boi,
Și-i mai fălos decît noi;
Care nici nu cuteza
În crîșmă a se băga,
Du-te-n crîșmă unde-s ei,
Că-s după masă temei,
Și cere vin ungurește,
Și cîntă și duhănește:
Ado vin
Că banii vin!
Ördög atta
Bani[i]-s gata...”

La 1786 s-au descoperit la Roșia (Verespatak) lîngă Abrud prețioase table cerate romane, scrise între anii 140–160 după Crist, adecă nu mult după colonizarea Daciei, și din cari rezultă că această localitate se numea atunci A l b u r n u s . Deja Massmann (*Libellus aurarius*, 114) observă că între *Abrud* și A l b u r n u s este o

prea mare asemănare, admițîndu-se o formă intermediară A l b r u d ; dar pe de altă parte, el atrage în același timp atențiunea asupra numelui orașului tracic din Mesia A b r u t u m , unde se bătuse împăratul Deciu contra goților. Cu alte cuvinte, *Abrud* ar putea să fie numele dacic al localității, pe care colonii romani prin asonanță au numit-o apoi A l b u r n u s . Noi vom adăuga către aceasta că în Tracia exista orașul ᾿Αβρολέβα, adecă prin obicinuita confuziune paleografică greacă Λ = Δ: *Abrudeva* sau *Abrudava*, (Du Mont, *Inscript. de la Thrace*, p. 76), de unde *Abrud*, fără mai nici o modificare fonetică. Ar urma de aci că numele roman oficial A l b u r n u s s-a uitat, dar numele dacic poporan A b r u d a v a s-a conservat pînă astăzi.

ABRUDEAN (-**Ă**)**,** adj. și subst.; habitant d'Abrud; appartenant à Abrud. Prin *abrudean* se înțelege numai cineva sau ceva din A b r u d în sensul restrîns al cuvîntului. Pentru locuitorii din munții Abrudului în genere, de la Roșia, Cărpeniș, Buciumeni etc., se întrebuințează mai mult numele de m o ț i .

v. *Abrud*. – [2]*Moț*.

ABRUDEANCA. – v. [2]*Ardeleneasca*.

ABUA s. **BUA,** sorte de dodo, refrain de certaines berceuses. Se zice în loc de n a n i - n a n i , care este pentru cîntecele românești de leagăn termenul cel mai obicinuit, răspîndit de asemenea la toate popoarele neolatine și la neogreci, pe cînd la slavi și la germani îi corespunde „lulli". Pe lîngă aceste două expresiuni tipice, mai există însă altele de o circulațiune mai restrînsă, precum este „dodo" la francezi și-n parte la germani, „eia popeia" la germani, „baĭu" la ruși etc., iar printre acestea și *abua* sau *bua* la românii din Austro-Ungaria.

În Satmar:

„*Abua*-te cu mama
Că mama te-a legăna;
Cucă-te tu pititel
Și te scoală plugărel;
Cucă-te și te-*abuă*
Și te scoală mîni la zuă!..."

(c. Șomcuta-Mare)

În acest variant *abua* figurează ca și cînd ar fi un verb: „*a se abuà* =a adormi", întocmai după cum din „nani" italienii au făcut „nannare" și „ninnare", iar neogrecii „ναναρίθω".

Forma mai întrebuințată este *bua*, fără accepțiune verbală.

Iată trei varianturi din Ardeal:

„*Bua, bua, bua,*
Puiu mamii,
Drag frumos,
Crești luminos

Și să fii prea norocos,
Să trăiești nepăcătos;
Pentru tine mă năcăjesc
Și în lume mă amăresc,
Să te cresc,
Să te măresc!”

(Cohalm)

„*Bua, bua, bua,*
Puișor ș-al meu drăguț,
Ficior fă-te mare mărișor
Ca să-mi fii de ajutor;
Și să-mi iei boul de corn
Și la-ntors și la ogor;
Pentru tine mă căsnesc
    Ca să te cresc,
    Să te măresc;
    Haide luică
    De mi-l culcă,
    Și tu cioară
    De mi-l scoală,
    Și tu pește
    De mi-l crește,
    Și tu rață
    De-l răsfață
    Și tu țarcă
    De-l îmbracă,
Numai mare să se facă,
    Să crească,
    Să-mbătrînească,
Pe lume să vecuiască!…”

(Tot de acolo)

„*Bua*, *bua*, cu mama,
Că mama te-a legăna
Și frumos ți-a descînta:
Bua, *bua*, puiul mamei,
Dragul mamei frumușel,
Pînă-i crește măricel!…”

(*Gazeta Transilvaniei*, 1891, nr. 32)

Iată și un variant din Banat:

„*Bua*, *bua*, Ionaș,
Dragul mamei copilaș!

Taci și dormi încetișor,
Sufletul meu puișor;
Pînă ziua te-a trezi,
Mama bună te-a păzi,
Pe-al ei pept te-i odihni!
Bua, *bua*, păunaș,
Scumpul mamei îngeraș!...”

(*Familia* din Peșta, 1875, p. 74)

Albanește, după dialectul gheghic, *buĭ* însemnează „dormi” (Hahn, *Alb. Stud.*, *Wtb.*, 16)

v. *Liuli*. – *Nani*.

À-BÙBĂ, subst. fem. sing.; maladie cancéreuse, spécialement pustule maligne. Se accentează și *a* și *u*. Dr. Polysu (*Wrtb.*, ed. Bariț, p. 2) traduce acest cuvînt nemțește prin Karbunkel cînd e vorba de *a-bubă* în genere; iar cînd este numai „în gură”, prin Mundfäule. În cazul al doilea, vorba se întrebuințează mai mult în orașe, foarte rar pe la țară. În cazul dentîi, e aceeași boală care în Moldova se cheamă mai adesea buba-trînjilor și pe care a descris-o pe larg Dr. C. Vernav (*Physiographia Moldaviae*, Budae, 1836, p. 62), adăugînd că ea este proprie anume poporului de jos: „morbus est quem solummodo plebi proprium novi”. Numele românesc cel mai vechi al acestei boale, cunoscut deja în latina rustică este bubă-neagră (*L. M.*, I, 261).

Sub termenul tecnic de „pustule maligne” medicina înțelege o boală care se naște la om anume prin contact direct sau indirect cu vitele atinse de dalac, cu pieile lor sau cu lîna, ba chiar prin pișcătura muștelor cari supseră din sîngele unor asemeni vite (Littré-Robin, v. *pustule*). Prin urmare, este ceva curat țărănesc și mai ales ciobănesc, însă teribil: după ce s-a arătat buba, omul moare peste o săptămînă. De aci groaza românului, care de frică se sfiește măcar a caracteriza această boală printr-un epitet, ci-i zice numai: aceea.

Într-un descîntec din Banat se înșiră:

„Bubă blîndă,
Bubă ră,
Bubă galbănă,
Bubă neagră,
Bubă vînătă,
Bubă românească,
Bubă nemțască,
Bubă ungurească,
Bubă porcească,
Bubă căiască,
Bubă văcească,
Bubă oiască,

Bubă sălbatecă,
Bubă de n o u ă - z e c i și nouă de feluri…
(S. Liuba, com. Maidan)

La un alt capăt al pămîntului românesc, în Moldova, descîntecul sună:

„… buba cu săgetătură, buba cu pocitură, buba cu-ntîlnitură, bubă albă, bubă neagră, bubă vînătă, bubă cu n o u ă z e c i   ș i   n o u ă de junghiuri, bubă armenească, bubă jidovască, bubă țigănească, bubă românească”… (Ap. *Tocil. Rev*. II, 383).

Ei bine, din acele bube o sută fără una, specificate după fantazia poporană prin culori, prin vietăți și prin neamuri, una le întrece pe toate: i se zice adesea b u b ă - r e a , ca și cînd celelalte ar fi bune în alăturare cu ea; cei mai mulți însă abia o indică cu fiori fără a-i da vreun epitet: *a -bubă*, adecă a c e a - b u b ă , buba știută de toți, buba κατ᾽ἐξοχὴν. Asemenea teroare românul o resimte numai doară denaintea epilepsiei, pe care de aceea o și numește în același fel: a - b o a l ă sau a - n e v o i e .

V. [7]*A*. – [2]*A-nevoie*. – *Bubă*. – *Bubă-neagră*. – *Dalac*.

A-BÙNĂ (DE-), adv.; à bon présage. Cînd zicem: nu-ți e folositor, afirmăm; zicînd însă: nu-ți e *a-bună*, exprimăm o părere, o presupunere, o bănuială, dar fondul este același.

Substantivul latin *bonum*, prin pluralul său *bona*, a trecut la români din neutru în feminin: b u n ă , fără a se confunda cu adjectivul propriu: *bună* „bonne” sau cu adjectivul substantivat: *bună* „grand’mère”. Peste Carpați se zice adesea: „a face ceva c u buna”, în înțeles de: „placidis mediis” (*Lex. Bud*.). Pasagiul din Sallustiu (*Cat*. IX): „jus b o n u m q u e apud eos non legibus magis quam natura valebat” s-ar putea traduce românește: „ei trăiau drept și cu *buna*, nu de frica legilor, ci din fire”.

În unire cu prepozițiunea de prevestire *a*, acest *bună* devine adverb cu sensul de: „animus praesagit b o n a ”, iar după negațiune: „animus praesagit mala”, ca într-un vers din Stațiu. Întrebuințarea negativă e cea mai deasă.

„… nu e *a-bună* copilului că tot plînge; nu-ți e *a-bună* că te scoli noaptea și nu dai pace altora să doarmă; atîta rîs să dea Dumnezeu să vă fie *a-bună*” (*L.M*. I, 236).

„…γhisai as-noapte un pustiu dă γhis urît – scuipați-vă-n sîn și hie dăparte d-ăst loc! Dîn asta, nu mi-e *a-bună*. Teamă mi-e că m-oi prăpădi…” (Jipescu, Prahova, Vălenii-de-Munte).

Din toate cuvintele cu prepozițiunea de prevestire *a*, precum: *a bine*, *a rău*, *a moarte*, *a secetă* etc., *a-bună* este singurul care-și mai asociază uneori într-un mod arbitrar pe d e , căci, din cauza prea rarei întrebuințări a substantivului separat b u n ă , natura prepozițională a lui *a* în *a-bună* nu se mai simte, fiind tractat întocmai ca *a* în *abia* = *de-abia*, încît foarte corect s-ar putea scrie într-una: *abună*.

„Aspru cu românu tău și blînd cu lepra! Bine-ți șade! De ți-ar hi *d-abună* numa… (Jip., Vălenii-de-Munte).

„Bucuria ce avea nu era d-*abună* = nu-i prevestea sfîrșit favorabil”. (Costinescu, *Vocab*., 7).

v. [13]*A*. – [2]*Bună*.

[1]**ÀBUR** (plur. *aburi*), subst. masc.; vapeur. Se pronunță de asemenea *abor*, apoi *abure* și *abore*; articulat însă poporul zice numai *aborul* sau *aburul*, niciodată *aburele* sau *aborele*.

„… *aburi* ies din apa ce începe a da în fiert; căldura soarelui scoate *aburi* din lacuri, rîuri, mare: ceața și negura nu sînt decît deși *aburi*; nuorii încă se formează din *aburii* scoși prin căldura soarelui din apele pămîntului, ploaia și roua se nasc tot din *aburii* scoși din sînul pămîntului, cari răciți se fac iarăși apă; prin căldură mare nu numai apa, ci și cele mai solide corpuri, cum metalele de exemplu, se pot preface în abur” (*L.M.*).

În enumerațiunea de mai sus lipsește *aburul* v i n u l u i :

„…. și apoi cînd *aburii* vinului și ochii crîșmăresei au produs efectul lor, încep horele, rîsurile, tropotele…” (C. Negruzzi, *Scrisoarea XXVIII*).

Mai lipsește *aburul* c a l u l u i :

„… calul era numai spumă; mușchii i se întinseseră ca coarda unui arc, și *aburi* groși ieșeau din el…” (*Id*., *Alergare*, 39).

Apoi r ă s u f l a r e a se cheamă de asemenea *abur* (Polysu).

Dosofteiu, 1673, ps. 134:

„Gurâ aŭ și nu pot să grăĭascâ,
Cu ochĭ sînt și nu pot să zărească,
Urechĭ aú și nu pot să audzâ,
Nice *aburĭ* nu le ĭaste-n budzâ…”,

acolo unde la Silvestru, 1651: „nici ĭaste r ă s u f l a r e în rostul lor” = Coresi, 1577: „nece ĭaste s u f l e t în rostulŭ lorŭ = Arsenie de la Bisericani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom.): „nice ĭaste s u f l a r e întru gurile lor”.

În medicină, prin *abur* se înțeleg mai în specie gazurile scoase prin evaporațiune. Așa: baie de *abur*. Într-un tractat medical din secolul trecut (ms., Arh. Stat.): „udă un burete în apă și în untdelemn adeseori și încălzește cu el pe deasupra partea cea cu poroi, încă și oblojind și cu făină de orz sau cu tărîțe sau cu smochine sau cu nalbă, să-l așezi încă în *abur* făcut de ierburi moicioase: de nalbă, de mușețel, de sămînță de in…”

La săteni însă, chiar în medicină *abur* exprimă mai mult noțiunea de s u - f l a r e . Astfel, poporul crezînd că un copil se poate vindeca de deochi, dacă tata sau muma îi va sufla peste cap, într-un descîntec din Transilvania ne întimpină:

„Fugi deochi fierbinte,
Că te-ajung *aborii* de părinte…”

(R. Simu, Sibiu, com. Orlat)

Alături cu fum, cu pulberea și cu cenușa, *aburul* este unul din simbolurile nestatorniciei lucrurilor.

Ioan din Vinț, 1689, f. 111: „Cale scurtâ ĭaste pre care alergămŭ. Fumŭ ĭaste viĭața ačasta, aburŭ și țărănâ și cenușe. Întru puțin să aratâ și în degrabâ piĭare…”

De aci, făcînd o deosebire între principiul vital la om și la celelalte vietăți, poporul român recunoaște omului s u f l e t propriu-zis, pe care-l crede nemuritor, pe cînd fiarelor și dobitoacelor le acordă numai o suflare trecătoare, numită uneori b l e a s c = „scînteie”, mai totdauna însă *abur*.

În toate provinciile Daciei lui Traian, *abur* însemnează „âme des animaux”, iar cînd animalul încetează de a trăi, rareori i se zice că „a murit”, ci mai ales: a p i e - r i t , afară de mai multe alte expresiuni ca: „a crăpat”, „a cicnit”, „a ieșit” etc., prin cari se stabilește și mai bine credința poporană despre deosebirea între cele două principii vitale.

„A murit un om; a pierit un bou; a ieșit o oaie” (C. Liciu, Iași, comuna Cotnarii).

„Poporul zice despre dobitoc că nu are suflet, ci numai *abure*, care piere o dată cu dobitocul, iar sufletul omului este neperitoriu, și deaca se desparte de trup se duce la D-zeu pentru ca să-și ia răsplată” (Preut D. Popoviciu, Banat, com. Tincova).

„Despre omul ce jure strîmb, poporul zice că acela n-are suflet ca oamenii, ci numai *abor* ca cînii” (A. Bunea, Transilv., com. Vaidarecea).

„Despre un om foarte slab, se zice: ăsta-i numai cald; sau: numai cît are suflet în oase; iar despre un om rău: ăsta are numai *abur* ca cînii” (T. Crișianu, Transilv., com. Cugieru).

Tot așa se vorbește pretutindeni în România.

La munteni:

„Și de cum se apropie de ea, Murga se trase înapoi spăimîntată d-așa mîndrețe, c-o fi avînd dobitocul *abur* în loc de suflet, dar văzul e tot văz…” (De la Vrancea, *Sultănica*, 246).

În Moldova, deja la Cantemir, în *Divanul lumii* (*A.I.R.* II, 128): „*aburul* dobitocului, muritor și în nemică întorcător…”

După credința poporului român – ceva cam darvinist – o ființă intermediară între om și dobitoc este s t r i g o i u l , adecă omul născut cu coadă, care tocmai de aceea n-are suflet, ci numai un fel de *abur*, persistînd însă și după moarte.

„Strigoii și strigoaiele sînt un soi de oameni carii au coadă; și după ce mor, ies din mormînt în chip de *abur*…” (C. Rosescu, Neamț., com. Bistricioara).

La români între s u f l e t și *abur* este același raport psicologic ca la vechii romani între a n i m u s și a n i m a , ambele avînd de asemenea înțelesul fundamental de „vînt”: ἄνεμος. Omul singur avea „animum”, celelalte ființe, toate, „animam”:

„… Indulsit communis conditor illis
Tantum a n i m a s , nobis a n i m u m quoque…”

(Juven., XV, 148)

Numai „animus” era nemuritor: „nihil est nisi mortale et caducum praeter a n i m o s ” (Cic., *De Rep*. II, 12). Apoi „animus”, fiind sinonim cu „sollertia”, cu „voluntas”, cu „consilium”, prin el domnea omul asupra naturei. Tot așa zice românul: „Dobitocul este fricos și supus omului fiindcă n-are s u f l e t , ci numai *abur*…” (D. Resmiriță, Neamț, com. Vînătorii) = „a n i m a m tantum, non a n i m u m ”.

Pe lîngă *abur* cu sensul de „suflare”, mai este forma *aboare*, ambele întrebuințîndu-se deopotrivă în privința vîntului. Așa, în același cîntec de nuntă se aude în unele locuri:

„Ș-așa plecarăm
Și venirăm
Pe stelele cerului,
Pe *aboarea* vîntului…”

(N. Busuioc, Suceava, com. Pășcani-Stolniceni)

iar în altele:

„Îndată pornirăm
Și venirăm
Pe fața pămîntului,
Pe *aburii* vîntului…”

(G. Constantiniu, Neamț, com. Doamna)

sau:

„Pe razele soarelui,
Pe *aburul* vîntului…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop*., 177)

Să se observe că latinul „vapor” n-are niciodată sensul de s u f l u , atît de esențial în românul *abur* și pe care lătinește noi îl putem traduce numai doară prin s p i r i t u s , sau chiar prin a n i m a , de ex. în: „animae ventorum”. A trage dară pe *abur* din „vapor”, cu perderea inițialului *v*- și cu trecerea lui *p* între vocale, în *b*, este nu numai contra foneticei române, dar încă ceva pe care nu scuză nici măcar o deplină corespundință de sensuri. Cu „vapor”, în care predomnește noțiunea de c ă l d u r ă , de ex.: *aestivus vapor*, *dissiliunt vapore saxa*, *vapor amorque torret* etc., e înrudit al nostru v ă p a i e , dar *abur* – nu. Între ambele cuvinte nici măcar o depărtată filiațiune ario-europee nu există, deorăce *vapor*, arhaic *vapos*, derivă dintr-un prototip *cvapos* = litv. *kvápas*, din aceeași rădăcină cu grecul καπνός.

Dar a pretinde, pe de altă parte, că românii au împrumutat pe *abur* de la albanezi, fiindcă aceștiia au pe „*avul*”, iarăși nu este corect. Miklosich (*Alban. Forsch*. 11, 69), după ce pune alături: „lat. *vapor*, alb. *avul*, rom. *abure*”, are bunul-simț de a adăuga că nu e sigur de înrudirea lor: „die Zusammengehörigkeit dieser Wörter ist nicht sicher” (cfr. Diefenbach, *Völkerkunde* I, 243). E cu atît mai regretabil, cînd alții le identifică fără nici o rezervă. Mai întîi, latinul *vapor* trebui lăsat cu totul la o parte, cercetîndu-se apoi numai legătura între *abur* și albanezul *avul*, cari sînt în adevăr de aceeași origine primitivă; însă fără a se fi putut naște unul din altul.

Albaneşte *àvul*, rostit şi *àvăl*, însemnează „vapeur, exhalaison" (Dozon), uneori „fumée" (Camarda), niciodată „souffle". Cată să fi avut totuşi odată sensul fundamental de s u f l u, fiindcă derivă din aceeaşi rădăcină ario-europee: *av*, din care este grecul ἄω = αFω „suflu", ἄος = αFος „suflet" (Hesych.), ἄελλα – αFελλα, αὔρα ἀήρ etc., toate cu digamma, de unde apoi, prin împrumut de la greci, latinul: *aura* şi *aër*. Acea rădăcină ario-europee *av* ni se prezintă şi-ntr-o formă metatetică *va*, din care se trage sanscr. *vāmi* „suflu", lat. *ventus* şi altele (Curtius, *Griech. Et*.). În laconicul ἀβήρ = lesbiacul αὔηρ (Ahrens, *Dial. dor*., 49), adecă: *abēr* = *avēr*, ne întimpină trecerea lui *v* în *b*. În românul *abur*, *aburează*, *aboare*, rădăcina *av* şi-a conservat sensul fundamental de „suflu" ca şi la greci, pe cînd albanezii l-au perdut; ceva mai mult încă, românii posedă forme colaterale b o a r e, b u r e a z ă, derivate din $\sqrt{va = av}$, pe cari nu le au de loc albanezii. Dacă dară „avul" este tracic la albanezi, e tracic şi *abur* la români, dar nici românii nu l-au luat de la albanezi, nici albanezii de la români, deşi forma românească este mai primitivă prin sens, poate şi prin finalul *r*.

Macedo-româneşte se zice ca şi la noi: *abur*, *aburi*. La *abur* din corp: „nĭi spilai niheam mînĭile şi vedzi cum nĭi-es *aburi*..." La *abur* din pîine: „pîinea e caldă, frînge nă cărvelĭe şi va să vedzi că scoate aburi..." La *abur* din apă: „căpachea tingerilĭei se-umplù de *aburi*..." (M. Iutza, Cruşova). Nu cunoaştem însă la macedo-români nici un exemplu de *abur* cu sensul de „suflare", pe care ei par a-l fi perdut din grai prin contact cu albanezii. Nu l-ar avea, probabilmente, nici daco-românii, să fi venit aci de peste Dunăre tîrziu în veacul de mijloc, după cum crede şcoala lui Rösler. În orice caz, aceasta este încă o probă, oarecum suplementară, despre dezvoltarea cea independinte a lui *abur* la români pe de o parte, iar a lui „avul" la albanezi pe de alta.

Prin diferitele sale accepţiuni, *abur* are o mulţime de sinonimi. Uneori el însemnează p a r ă, f u m, alteori: c e a ţ ă, n e g u r ă, n o r, p r o m o r o a c ă etc.; semnificaţiunea însă de căpetenie este a d i a r e ...

Familia românului *abur*: *aburesc*, *aburez*, *burează*, *boare*, *aboare*, *borilă* etc., afiliată cu albanezul „avul" şi cu familia grecului ἀFω, n-are a face cu grecul βορέας sau βοῤῥᾶς „crivăţ" = alban. *boră* sau *voră* „zăpadă", care prin latina s-a răspîndit mai în toate dialectele romanice; dar nici cu slavicul *burĭa* „furtună" n-are a face. În româna însă, ambele aceste curenturi eterogene s-au întîlnit nu numai cu tracicul b o a r e, ci încă şi cu latinul b r u m ă, producîndu-se prin ciocnirea tuturora o confuziune oarecare din cauza asemănării fonetice şi a apropierii de sensuri. Trăsura caracteristică a lui *abur* este o suflare lină, abia călduţă, sau mai mult cu o răcoare plăcută, ceea ce nu se cuprinde nici în latinul *vapor* şi *bruma*, nici în grecul *boreas*, nici în slavicul *burĭa*.

v. *Aburel*. – *Aburesc*. – *Aburez* etc. – *Aer*. – *Boare*. – *Burează*. – *Suflet*...

ABURÀRE (plur. *aburări*); subst. fem. – v. *Aburez*.

ABURÀT (-Ă), adj. – v. *Aburit*.

ABÙRC (*aburcare*, *aburcat*), vb.; s'élever, monter, gravir. – v. *Burec*.

ABUREALĂ (plur: *abureli*), subst. fem.; exhalaison, souffle continu, brise. Se rostește și *aboreală*. *Lex. Bud.*: „*aboreală*, vaporatio, evaporatio". – cfr. Polysu, Barcianu etc.

Sensul fundamental, ca și pentru întreaga familie a lui a b u r , fiind „suflare", *abureală* este aproape sinonim cu a b u r e l și cu b o r i l ă :

„Vînturile se numesc: crivăț, vîjelie, furtună, vîrtej și *abureală*" (Miron, Tecuci, com. Găiceana) = „vîntul de miazăzi sau b o r i l ă , în urma căruia se așteaptă numaidecît ploaie" (S. Iordăchescu, Botoșani, com. Cristeștii).

Format din același sufix ca în: *răceală*, *vinețeală*, *surzeală*, *fierbințeală* etc., *abureală* exprimă stare, pe cînd a b u r i r e sau a b u r a r e , ca infinitiv substantivat, exprimă acțiune; apoi b o r i l ă , compus ca: *Zorilă*, *Murgilă*, *Frățilă*, *Surzilă* etc., indică pe aginte; în fine, deminutivul a b u r e l este ceva mai puțin sau ceva mai trecător decît celelalte toate.

v. *Abur*. – *Aburel*. – *Aburesc*. – *Boare*. – *Borilă*…

ABURÈL (plur. *aburèle*), s.n.; brise, zéphyr. Se rostește și *aborel*. Deminutiv din a b u r sau a b o r , avînd același înțeles cu b o a r e :

„Deosebitele vînturi se cheamă: crivăț, austru, vîrtej. furtună, și *aburel* cînd este prea mic" (T. Constantiniu, Braila, com. Latinu) = „Numirile vînturilor la noi: austrul, de la sud; crivățul, de la nord; vîntul Brașovului, de la răsărit; vîntul Sibiiului, de la apus; b o a r e a , zefir…" (A. Bunea, Transilv., Făgăraș, com. Vaidarecea).

După Dr. Polysu (ed. Bariț, p. 2), *aburel* mai însemnează „norișor", ca deminutiv de la a b u r „nor". După Cihac: „aburel = petite vapeur" (?). Sensul fundamental însă pentru *aburel*, ca și pentru a b u r , nu este de loc acela de „ceață", ci anume de „suflu".

Un frumos pasagiu din Dosofteiu, 1683, f. 86: „…priimițŭ roaâ a Duhuluĭ svântŭ, roâ înfocatâ, roaâ nu umădâ și cu *aburelŭ* de v â n t ŭ pemintescŭ, ce roaâ înfocatâ cu *aburelŭ* dumnedzăescŭ ce s u f l ă cu focŭ, nu cu focŭ de cesta ce arde și veștedzĭaște, ce focŭ luminători și întrămători…"

Prin analogie cu *aburel*, poporul și-a croit în limba poetică cuvîntul v ă z d u r e l . De exemplu, într-o colindă din Muntenia:

„În spatele lui
Soare cu căldura;
În îmbi umerei
Doi luceferei;
Jur-prejur de poale
Cerul plin de stele,
Toate v ă z d u r e l e …"

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 49)

Curiosul v ă z d u r è l e (la sing. v ă z d u r è l) este *văzduh* + *aburèl* (plur. *aburèle*), prin fuziunea a două cuvinte, ca franțuzește în: *selon* = *secundum* + *longum*, sau: *refuser* = *refusare* + *recusare*, italienește *stamberga* = *stanza* + *albergo* etc., un fenomen linguistic foarte interesant, pe care l-a studiat mai cu deosebire Caix (*Studi di etim. ital*., 199–203).

v. *Aboare*. – *Abur*. – *Aburez*. – *Boare*. – *Văzdurel*…

ABURÈSC (*aburit*, *aburire*), vb.; vaporiser, exhaler; souffler doucement. Se zice și: *aboresc*. „1. Ca tranzitiv, a expune ceva sau pre cineva la aburi, a-l trece prin aburi: mulți oameni, pentru multe neputințe, se *aburesc*; părți vătămate de ale corpului, înainte de a se trage, se *aburesc* bine. 2. ca intranzitiv, a scoate aburi: caii de multă fugă *abureau* înfricoșat; dimineața, după zile și nopți călduroase, rîurile *aburesc*. 3. a sufla încetișor, vorbind de vînturi: un dulce vînt *aburește* despre meazizi" (*L.M*.).

„D-o săptămînă și mai bine zăpada se topise; mușcelele, acoperite d-o pojghiță verzurie, *abureau* un fum ce se-nălța alene, cletănat de adiere…" (De la Vrancea, *Sultănica*, 51).

Sensul de s u f l a r e predomnește.

Într-un cîntec poporan din Transilvania:

„Sub un pom am adormit,
Și mi-o fost pomu-nflorit,
Ș-un vînt cald ce-o *aburit*
Florile le-au oborit…"

(Pompiliu, *Sibii*, 45)

Într-un „bocet" din Moldova:

„Dincotro vîntul mă bate,
Tot mă frige și mă arde;
Dincotro el *aburește*
Tot mă arde, mă pîrlește…"

(Preut S. Teofanescu, Neamț, com. Gîrcina)

Într-o doină tot de acolo:

„Bate vîntul, *aburește*,
Puiul se călătorește
Și mîndruța mi-l jelește…"

(*Conv. lit*., 1885, 455)

În grai, *aburesc* se confundă cu forma colaterală a b u r e z , mai răspîndită și singură cunoscută în macedo-româna.

v. *Abur*. – *Aburez*.

ABURÈZ (*aburat*, *aburare*), vb.; vaporiser, exhaler, souffler doucement. Se rostește și *aborez*. Același sens ca în a b u r e s c , cu care se confundă în grai.

Alexandri în *Sentinela română*:

„Lat e cîmpul celei lupte,
Lat și plin de arme rupte,
Plin de trupuri sfărămate
Care zac grămăzi culcate,
Plin de sînge ce-l pătează
Și văzduhul *abureaz*ă…"

„Boare se numește vîntul lin de vară, cînd numai *abureaz*ă" (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

În înruditul b u r e a z ă , deși sensul fundamental este de asemenea „suflare", totuși prin noțiunea intermediară de „răcoare" s-a dezvoltat sensul ulterior de „ploaie de tot măruntă", astfel că ambele cuvinte, diferențiate prin formă, s-au diferențiat și prin înțeles:

„…la noi, cînd b u r e a z ă din pîclă, se zice promoroacă" (Preut N. Sandovici, Dorohoi, com. Tîrnauca).

Ca și b u r e a z ă , *abureaz*ă se întrebuințează adesea impersonal. În multe locuri se aude cu *dz*: *aburedz*, *abureadz*ă. *Dicționarul româno-latin bănățean*, circa 1670: „*aburădz*. Vaporo. Efflo" (*Col. l. Tr*., 1883, p. 421).

Macedo-româna cunoaște numai forma *aburedz*: „pînea cu de-aγhia se-*abur*ă…", „apa caldă se-*abureadz*ă…" (M. Iutza, Crușova).

v. *Abur*. – *Aburesc*. – *Boare*. – *Bur*ă. – *Burez*…

ABURÌT (-Ă), part. passé d'*aburesc*. „*Aburit* sau *aborit*, *aburat* sau *aborat*, expus la aburi, încălzit sau muiat prin aburi" (*L.M.*).

Idiotisme: friptură *aburit*ă = bine rumenită și cu miros plăcut; vin *aburit* = tare și aromatic; față *aburit*ă = roșită prin emoțiune. În toate aceste expresiuni, sensul fundamental este: î n s u f l e ț i t , prin opozițiune cu r ă s u f l a t , care nu mai are s u f l u .

Pann, *Prov*. I, 37:

„Și văzînd gîscanul în gheveci adus,
Aburit, fierbinte și-nainte-i pus…"

Dosofteiu, 1673, f. 143:

„Și domnuluĭ i se fĭace milâ
Vădzând că le fac pizmașiĭ sâlâ,
Și ca din somn sări domnul rumân,
Ca de vin ce-ĭ *aburit* și șumân,
Și dĭade-n pizmaș cu războĭ ĭute…"

„…ba o strîngea pe fată de mînă, ba o călca pe picior, ba… cum e treaba flăcăilor. Și tropai, tropai, ropai, ropai! i se aprind lui Ipate al nostru călcîiele. Chirica era și el pe-acolo, și cum se lasă Ipate din joc, spiritușul dracului îi zice:

– Ei, stăpîne, parcă te-ai cam *aburit* la față, nu știu cum; ce zici, așa-i că-ți vine la socoteală?…” (I. Creangă, *Stan Pățitul*).

v. *Abur*. – *Aburesc*.

ABURÒS (-Ă), adj., vaporeux. „*Aburos* și *aboros*: 1. plin de aburi; 2. rar și afînat ca aburii; 3. întunecos, puțin luminat” (*L.M.*).

Adjectiv cu dibăcie întrebuințat de A. Odobescu în *Pseudokynegetikos*, p. 86: „Mugurul liliacului se despică și înverzește sub *aburoasele* sărutări ale soarelui de aprile…”; și-n *Mihnea-vodă*, p. 17: „tînăra fecioară se arătă cu conciul semănat cu diamanturi, cu *aburosul* zovon de filaliu, cu auritul văl de beteală răsfirat pe un biniș de suvai alb…”

v. *Abur*.

ABÙSĂLEA. – v. *Abușile*.

ABÙȘILE, adv.; à quatre pattes. *Dicționarul româno-latin bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Abușile*. Infantium incessus quadrupes”.

„Pruncii cei mici cînd îmblu pre mîni și picioare, se zice că îmblu *abusălea*. Oamenii mari cînd îmblu, ori cînd căzînd se opresc pre mîni, se zice: în b r î n c i ” (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

Aci două observațiuni:

1. Aceeași acțiune are un alt nume cînd e vorba de copil și altul atunci cînd se vorbește de cei în vrîstă;

2. Copilul de tot mic, pronunțînd *s* în loc de ș, forma *abusălea* pentru *abușile* este rezultatul influinței graiului copilăresc asupra limbei părinților.

Cu -*abușile* nu trebui a se confunda: de-a b u ș i i , după cum se cheamă un joc de copii, cunoscut mai ales în Moldova și-n care se rostesc următoarele cuvinte:

„Aŭ-late,
Baŭ-late,
Nu ți-i frică că te-oi bate?
Din codiță, din codà,
Pîn-oi prinde-a număra…”

(D. Alboteanu, Covurlui, com. Mastacani)

Format prin prepozițiunea de mișcare *a* (v. [11]*A*), acest adverb își asociază aproape totdauna prepozițiunea *d e* : *d-a-bușile*.

v. *Buș*. – *Bușă*.

[1]**AC** (artic. *acul*, poporan: *acu*, macedo-rom. *aclu*; plur. *ace* și *acuri*), s.n.; aiguille, aiguillon. „Instrument de fer, subțire, ascuțit, cu care se coase, se împunge sau se înfige” (*L.M.*).

I. A c în g h i c i t o r i .

Cimilitura poporană a acului:

„Am un om mititel
Face gardul frumușel…”

(*Revista populară*, 1884, p. 47)

sau:

„Ce e mic-mititel
Îngrădește frumușel…”

(Ispirescu, *Pilde*, 32)

O altă cimilitură:

„Ce fuge mereu la vale
Și-și lasă mațele-n cale…”

despre care d. G.D. Teodorescu (*Poezii pop*., 216) observă că: „în Mexic se găsește o ghicitoare asemenea acesteia tot despre *ac*: cine aleargă printr-o vale, tîrîndu-și mațele după sine”.

Macedo-românii au și ei două cimilituri despre *ac*:

„Nĭic nĭi-escu, drac nĭi-escu,
Ma tută lumea eu u-nvescu…”

(M. Iutza, Crușova)

care exprimă aceeași idee ca în proverbul daco-român: „*acul* este mic, dar scumpe haine coase” (Pann, *Prov*. I, 137).

A doua cimilitură macedo-română, foarte ingenioasă și-n care chiar prin rimă este indicat *ac*:

„Drac tru chisă, ‘n cer tut drac,
S-easte văr-nă coadă nĭi trag,
Pri-ĭu-cido cu coada mi bag,
Din dao-trei mași una fac,
Pănă-ci-și di coadă ascap…”

(M. Iutza, Crușova)

adecă: „drac în iad, în rai tot drac; dacă trag după mine o coadă, apoi ori unde mă bag, din două-trei numai una fac, pînă ce mă scap și de coadă”.

În fine, un fel de ghicitoare școlărească: „De unde au luat Adam și Eva *ac* și ață de au cusut frunzele de smochin…?” (Cost. Negruzzi, *Cum am învățat românește*).

II. F e l u r i de *ace*.

Ca instrument de cusut femeiesc, *ac* a dat naștere la proverbe:

Despre femei lenevoase: „Cînd eram la mama, și eu știam să cos, că mama împungea și eu trăgeam *acul*…” (Pann, *Prov*. III, 106).

Despre femei lucrătoare: „Bărbatul să aducă cu sacul, muierea să scoață cu *acul*, tot se isprăvește…” (*Ibid*., II, 123).

Din *ace* femeiești, Dr. Polysu (ed. Bariț, p. 9) distinge: „ac cu ureche” = de cusut, „ac cu craci” = de păr, „ac cu gămălie” = bold. În unele locuri *cinghel* sau *cangé* „crochet” se cheamă: *acu*-c i u r u l u i (Iași, com. Bozia).

Într-un document scris în Argeș la 1621 (Arh. Stat.): „10 *ace* de cărpă de argintu”.

Într-un act din 1686 despre „hainele și sculele ale jupănései Ilincăi fata jupănései Neacșăi ot Petrești, care s-au dat de pomeană după moartea eĭ”, ne întimpină afară de „*ac* de argint” în două rînduri:

„2 *ace* mari de argint cu mărgăritar și cu turchĭaze; 2 *ace* mari de argint de învălitură…” (*M-rea Cotrocenii*, Arh. Stat.).

Poporul, firește, crede că cel mai frumos din toate *acele* trebui să fie acela al doamnei. Jocul copilăresc de-a baba-gaia, numit pe-alocuri: de-a cloața, de-a puia-gaia etc., se începe în Muntenia printr-un dialog între copilul care face pe cloașca cu pui și între acela care face pe baba:

„— Ce cauți, babo?

— *Acul* doamnei.

— O fi ăsta (arătînd piciorul drept).

— Ptiu! nu e ăsta…” (Ispirescu, *Jucării*, p. 25)

În alte varianturi: „*acul* d o a m n e i cu fir roșu…” (G.D. Teodorescu, *Poez. pop*., 198).

În unele districte (Dolj, com. Risipiți; Olt, com. Pîroși) se cheamă *acu-doamnei* floarea Scandix-pecten, numită și lătinește: *Acula*, ital. *aguglia*, span. *aguja*, dar cunoscută mai mult sub poeticul nume de „peptenele-Venerei” (*Pecten Veneris*). În „acu-doamnei” se înțelege anume „ac de păr”, o unealtă de cochetărie deja la vechii romani: „comas a c u comentibus” (Quinctil. II, 5).

Din *ace* bărbătești, românul distinge pe cele întrebuințate de croitori, cojocari, cizmari și alții, numindu-le: „*ac* a b ă g e r e s c ” (Olt, com. Vlaici), „*ac* ț i g î n e s c ”. (Iași, com. Sineștii,) etc., iar un *ac* mare, în genere, se zice: a c o i , în Banat și-n Hațeg: a c o n ĭ u , prin opozițiune cu un *ac* mic: a c u ț , a c u l e ț sau a c ș o r .

v. *Abăgeresc*. – *Acoi*. – *Andrea*. – *Cange*. – *Cinghel*. – *Igliță*. – *Țigănesc*…

III. *Ac* = m i c .

Ca ceva foarte neînsemnat și foarte ieften, *ac* a dat naștere la o mulțime de locuțiuni:

„Ei încă număr și anii
Cînd n-aveai pară de *ac*,
Și acum te joci cu banii
Turnîndu-i din sac în sac…”

(Pann, *Prov*. II, 89)

Cine fură azi un *ac*,
Mîine fură un gînsac…”

(*Ibid*., I, 68)

„Te slujește norocul cît umbra *acului* pe croitor” (Ispirescu).

Într-un act moldovenesc de la vodă Alexandru-Iliaș, din 1621 (*A.I.R.* III, 216): „dămu-ț știre de rändul celor slugĭ č-au înblat de-au luat bucatele lui Dumitrașco Șeptelič, c-am înțeles cum sänt la tine în prinsoare, deci să-i faci să întoarcâ tot č-au luat de la casa lui, păn la un cap de *ac*…”

Expresiunea: „pîn’la un cap de *ac*” este o întorsătură posterioară în loc de vechiul „pîn’ la un *ac* de cap”, o locuțiune ajunsă a fi juridică, pe care o găsim lătinește, într-o frază întocmai ca cea de mai sus, în *Codicele Teodosian*: „Si praeter haec tria crimina repudium marito miserit (uxor), oportet eam u s q u e a d a c u c u l a m c a p i t i s in domo mariti deponere” (Ap. Du Cange, v. *Acucula*).

„Cauți *acul* în caru cu fîn…”; sau: „orbul își caută *acul* în aria cu paiele, și surdul îl povățuiește unde sună…” (Pann, II, 4; III, 130). Franțuzește: „chercher une aiguille dans une botte de foin” (Littré). Asociațiunea de idei între căutarea *acului* și „ceva foarte greu” este veche romană. La Plaut (*Men*. II, I, 8 sqq):

„Nam quid modi futurum est illum quaerere?
Hic annus sextus, postquam ei rei operam damus…
…s i a c u m c r e d o q u a e r e r e s ,
A c u m i n v e n i s s e s …”

În: „ai înghițit un *ac* și ai să scoți un fier de plug” (*Col. Golescu*, *Conv. lit*., 1874, p. 68), ni se înfățișează iarăși, ca antiteză între *ac* și „drugă de fer”, o asociațiune de idei romanică. Italienește se zice: „dare un ago per aver un palo di ferro” (Tommaseo).

O altă antiteză:

„Erau broaștele
Ca muștele;
Șerpii ca și *acele*,
Năpărci ca andrelele!
Acum toate au crescut
Și de spaimă s-au făcut:
Broaștele
Ca ploștele,
Șerpii ca grinzile,
Năpărci ca buțile…”

(Burada, *Dobrogea*, 153)

IV. U r e c h e a *a c u l u i* .

Alături cu asociațiunea de idei romanică: „acum quaerere”, dificultatea de a face ceva se mai exprimă printr-o imagine ebraică: „a trece prin găurica *acului*”, pe care *Evangeliul* a răspîndit-o în toate limbile și care s-a ramificat pretutindeni în mai multe varianturi poporane.

Noul Testament, 1648, Mat. XIX, 24: „mai lesni ĭaste cămilei preîn urĭachea *aculuĭ* a tréce, decât bogatul întru înpărățiĭa luĭ Dumnedzău a întra”.

Coresi, *Omiliar*, 1580: „prea bunâ amu și minunatâ ĭaste pilda ačasta: cumŭ nu poate încăpea cămila preîn urechile *acului* dereptŭ multâ strimturâ și pentru multa grosimé a cămileei, așa și calea céĭa ce duce în viațâ nu poate încăpea pre bogatulŭ pentru strimtura ei și pentru multa grăsime a bogatului…”

Spaniolește se zice „o c h i u l acului”: „por el o j o de una aguja”; românește: u r e c h e , mai ades la plural u r e c h i l e , deși se vorbește despre un singur *ac*; mai rar: *gaură* sau *bortă*.

Varianturile poporane ale pildei evangelice:

„Boala întră cu caru și iese prin urechile *acului*” (M. Ștefănescu, Teleorman, com. Traian).

„Rău întră-n trupu omului ca pîn urechili *acului*, și nu-l încape nici caru, cînd te urmărești să-l scoți” (Jipescu, Prahova, Vălenii de-Munte).

„Șiretul se străcoară ca prin urechile *acului*” (P. Ispirescu).

„Așteaptă să vină luna lui Fluieraru, care bagă omătul pe boarta *acului* în casă…” (I. Verdeanu, Neamț, com. Carligii).

Pann, *Prov*. III, 130: „Lesne a băga în urechile *acului* cînd vezi…”

V. *Ac* = î m p u n g ă t o r .

Ca instrument ascuțit, *ac* a produs o altă locuțiune metaforică. Deja la vechii romani, „a c u tangere”, „a atinge cu *acul*”, însemna: „a lovi tocmai unde doare”.

„– Mendicus es? – Tetigisti a c u . – Videtur digna forma…” (Plaut, *Rud*. V, 2).

Românește, cînd cineva se poartă rău sau ne supără, noi îl amenințăm cu pedeapsa:

„Asta e boală cu leac,
Am eu de cojocul tău *ac*…”

(Pann, *Prov*. III, 128; cfr. I, 68)

sau: „Am eu *ac* și ață de cojocul tău” (*Col. Golescu*).

Ca simbol de respingere, *acul* figurează în următorul obicei:

„La noi întîlnirea cu popa este privită de popor ca piază rea; femeile aruncă *ace* cu gămălii pe jos, ca să scape de piezu” (I. Poppescu, Dolj, com. Băilești).

Tot aci vine un alt obicei, în care simbolismul e și mai pronunțat:

„În București femeile lehuze se feresc a se întîlni una cu alta, fiindcă nu este a bine. Dacă cumva se întîlnesc, iute își trimite una alteia cîte un *ac*. Ceea ce are băiat trimite un *ac* c u g ă m ă l i e iară ceea ce are fată trimite un *ac* c u u r e c h i” (P. Ispirescu).

VI. *Acul* a l b i n e i .

Prin proprietatea de a î m p u n g e , se numește *ac* boldul unor insecte, mai ales al albinei, latinește: *aculeus* (fr. *aiguillon* = it. *aguglione* = sp. *aguijon*).

„Albina în gură ține mierea cea mai dulce, și în coadă *acul* cel mai otrăvitor” (*Col. Golescu*).

Pann, *Prov*. II, 112:

„Viespea, miere după ce nu face,
Sare și te împunge cu *ace*…”

O legendă poporană:

„Cînd a făcut D-zeu toate vietățile, a întrebat pre fiecare că ce putere voiește să aibă. Albina a răspuns: – Pre cine voi împunge cu *acul* meu, să și moară. Atunci D-zeu a zis: Mai bine să mori tu! Și așa se vede pînă în zioa de astăzi că îndată ce înghimpă cu acul său albina pre cineva, moare ea însăși” (G. Dobrin, Transilvania, Făgăraș, com. Voila).

Românul a observat însă că „matca”, stăpîna albinelor, n-are *ac*, ci numai albinele cele de rînd (Preut V. Florescu, Suceava, com. Ruginoasa), de unde îi place a trage că: „cine e mare și tare, de D-zeu nu-i este dat să împungă”.

La figurat:

Ion din Vinți, 1689, f. 150: „pre însăși neascultarĭa morțiĭ și *aculŭ* înșelăciuniĭ și legăturile ĭaduluĭ în Iordanŭ afundăndu-le…”

Ibid., f. 177: „aĭ veselit cu nădéjdea învieriĭ pre ceĭ vătămați cu *aculŭ* morțiĭ…”

Tot așa: *acul* pizmei, *acul* răzbunării etc.

După Bobb (I,3), se mai zice *ac* și [la] vîrful spicului de grîu.

VII. Derivațiunea lexică.

Lătinește sînt *acus* (gen. *acus*) feminin, și *acus* (gen. *aceris*) neutru. La români și la italieni ambele forme s-au contopit, căpătîndu-se la plural: românește *ace*, lîngă *acuri* (v. Gruber, *Studii asupra genului*, Iași, 1884, p. 32); italienește: *aghi*, alături cu vechiul *agora*. Forma plurală „acora” cată să fi existat deja în latina rustică. Celelalte graiuri neolatine: fr. *aiguille* = prov. *agulha* = span. *aguja* = reto-rom. *aguaiglia* etc., ca și ital. *aguglia* și *agocchia*, și-au format cuvîntul dintr-un tip latin deminutiv: *acucula* = *acicula*.

v. *Ață*. – [1]*Hac*.

[2]-**ÀC** (-àcă); suffixe s’attachant aux substantifs et aux adjectifs. Sufixul nominal -*ac*, primar sau secundar și totdauna tonic în limba română, este una din ramificările sufixului -*c* (-*ka*, -*kā*), diferențiat în: -*ac*, -*ic*, -*ec*, -*oc*, -*uc* etc., prin asociare cu diverse vocale, lungi sau scurte, prin cari se leagă cu rădăcina sau cu tulpina cuvîntului.

Acest sufix există deopotrivă în toate limbile ario-europee și-n toate limbile turanice, astfel că într-un caz concret proveninața lui poate să fie cu totul de o altă natură decît în cazul concret cutare sau cutare. Așa la români el este:

a) ario-europeu în:	b) turanic în:
bui-ac = sl. *buĭakŭ*	*bărd-ac* = turc. *bardâq*
ciorp-ac = sl. *čĭrpakŭ*	*cap-ac* = „ *qapâq*
cos-ac = sl. *kosakŭ*	*cerd-ac* = „ *čârdâq*
har-ac = gr. χάραξ	*con-ac* = „ *qonâk*
bumb-ac = gr. βαμβάκιον etc.;	*iat-ac* = „ *ïatâq* etc.

Latinește, acest sufix (*-āc*, *-āco*) ne apare în: *mer-acu-s*, *halven-ac-us*, *lingul-aca* etc.; mai ales însă sub forma *-ax* = *ac-s*: *ed-ax*, *loqu-ax*, *aud-ax*, *fug-ax*, *ten-ax*, *rap-ax*, *fer-ax*, *sag-ax*, *lim-ax* (= it. *lum-aca*) etc.; apoi adaos cu alte sufixe, ca în: *halven-ac-iu-s*, *horde-ac-eu-s*, *ciner-ac-eu-s*, *gallin-ac-eu-s*, *dur-ac-inu-s*, *tili-ac-in-eu-s* etc. (Corssen, *Musspr.*[2], t. 2, p. 195). Din cauza acestei sufixațiuni suplementare și din cauza trecerii flexionare a lui *-ax* în *-ace-*, se poate zice că-n latina literară sufixul propriu *-ac* devenise foarte rar, deși trebui să se fi păstrat mai bine în latinitatea rustică. (Cfr. Budenz, *Das Suffix* κός (ικός, ακός, υκός), Götting., 1858; G. Mueller, *De linguae lat. deminutivis*, Lips., 1865).

La daci și la traci în genere, sufixul *-ac* pare a fi suferit, pe de o parte, o scădere consonantică la *-ag*, ca în *Susag*, numele unui dac, despre care vorbește Pliniu cel Tînăr într-o scrisoare către Traian, pe de alta, o scădere vocalică la *-oc*: *Amad-oc*, *Bith-oc*, *Sad-oc*, *Spara-doc*, *Spart-oc* lîngă *Spart-ac* etc. (Tocilescu, *Dacia*, 605). Cu toate astea, Eustathiu în scholiile la Homer ne transmite vorba tracică μανδάκης „δεσμός χόρτου" „legătură de fîn" (De Lagarde, *Gesamm. Abhandlungen*, 280), în care sufixul *-ac* s-a păstrat intact și pe care au moștenit-o românii în cuvîntul *mălldac* „petit tas de foin" (Cihac, II; 672). În maioritatea cazurilor, sufixul *-ac* pare a se fi acățat în dialectele tracice la tulpine nominale cu finalul *t* sau *d*.

În „măld-*ac*" = μανδάκης se învederează pe deplin caracterul deminutival al sufixului *-ac* la traci, pe cînd în latina literară acest caracter se perduse aproape cu desăvîrșire, după cum ne întimpină prea puțin și-n cuvintele slavice, grece și turce, întroduse în limba română.

Ori de unde ar veni, de la daci sau din latina rustică, e foarte interesantă întrebuințarea curat deminutivală a sufixului *-ac* de către țăranii noștri într-o mulțime de vorbe plăsmuite de dînșii și pe cari nu le cunoaște sau le nesocotește graiul cărturarilor.

Iată, de exemplu, cum vorbește un sătean din Prahova:

„Dacă uscățiva, puținica și b u d u l a c a mea vorbire cu ande hinu mĭeu Moțăilă n-or hi-n placu multor duhuri mari…" (Jipescu, Vălenii-de-Munte).

„Cînd ești mic, s c u n d a c , văzut-ai că te hărtăpălesc toți?" (*Id.*).

„… îndrăzneala tinerilor, mintea pururea c r u d a c ă a fetilor…" (*Id.*).

În balada *Cucul și turturica* (Alex., *Poez. pop.*[2], 8):

„Ba, cucule, ba,
Nu te-oi asculta,
P o r u m b a c u l e ,
Frumușelule,
Pestrișorule,
Drăgușorule…",

unde deminutivalul *-ac* corespunde deminutivalilor *-el* = lat. *-ellus* și *-ior* = lat. *-i-lus*.

Sufixul român *-ac* ne-nfățișează sub raportul formei următoarele:

1. Tinde a scădea consonantic la *-ag*, de ex. *desag* sau *desagă* = gr. δισάκιον;

2. Tinde a scădea vocalic la *-oc*, de ex. *gînsoc* = *gînsac* (cfr. Quintescu, *De deminutivis*, 52–3);

3. Iubește tulpinele nominale cu finala dentală, ca în: *scundac*, *măldac*, *fundac* etc.;

4. Se adaugă la un alt sufix, de ex. din: *prostan* – *prostănac* = *prost-an-ac*;

5. Își adaugă un alt sufix, perzînd atunci accentul, de ex. din: *gîndàc* – *gîndăcèl* = *gînd-ac-èl*.

v. *-ag*. – *-eac*. – *-eag*. – *-ic*. – *-ig*. – *-oc*. – *-og*. – *-uc*. – *-ug*.

[3]**ÀC-;** préfix s'attachant aux pronoms et adjectifs demonstratifs. Deja în latina arhaică, pronumele demonstrativ *ecc-* (*ecce*, *ecco*) servea a mai întări alte elemente demonstrative, cu cari se aglutina într-un singur corp. La Plaut nu o dată ne întimpină: *eccillum* „acel" = *ecce-illum*, *eccistam* „această" = *ecce-istam* etc. În limba latină rustică s-a răspîndit cu timpul din ce în ce mai mult acest mod de a procede și, totodată, ștergîndu-se cu încetul în asemeni compuse individualitatea lui e c c e sau e c c o , inițialul *e-* a trecut în *-a*. De aci prefixul *ac-*, pe care-l au românii în: *acest* = lat. *ecc-istum* (ital. *questo* = *eccu-istum*, *questi* = *eccu-iste*, span. *aqueste* = *eccu-iste*) alături cu simplul *ist* = *istum*; *acel* = lat. *ecc-illum* (span. *aquel* = *eccu-illum*, ital. *quegli* = *eccu-ille*, *quello* = *eccu-illum*) alături cu simplul *el*, *ăl* = *illum*; *acum* sau *acmu* = lat. *eccu-modo* (= friul. *acumò*); *aci* = lat. *ecc-hic* (span. *aqui* = *eccu-hic*) și altele.

De observat:

1. *ac-* redus la *a-*: *aist* = *ecc-istum*, lîngă *acest*; *ași* = *eccu-sic*, lîngă macedo-românul *acși* (=sicil. *accussì*)…

2. *ac-* redus la *c-*: *cest* = *acest*; *cel* = *acel*; *colo* = *acolo*…

3. Latinul *ecc-* trecut în același cuvînt în trei forme: *acătare*, *cutare*, *atare* = *eccu-talem* (= ital. *cotale*)…

4. În adverbul *coace* = *eccu-hacce*, dispărutul *a* reapare numai în construcțiunea *într-acoace*.

Astfel prefixul român *ac-*, spaniolul *aqu-*, italianul *qu-* etc., toate din latinul *ecc-* (*ecce*, *ecco*), se identifică prin origine cu adverbul nostru *iacă* = ital. *ecco*, deși de secoli s-au despărțit de dînsul prin diversitatea funcțiunilor.

v. *Iacă*.

[4]**AC,** vb.; apporter. O ciudată contracțiune poporană din a d u c , întrebuințată numai în unele forme ale verbului.

„Tu-l mîi la foc
Și el ți-*ace* busuioc…"

(G.D. Teodorescu, *Proverbe*, p. 62)

Balada *Gelip Costea*:

„Azi e luni și mîine marți,
Vine Costea din Galați
Ș-*ace* sare

La mieoare
Și bolovani,
La cîrlani…"

unde d. G. D. Teodorescu (*Poez. pop.*, 514) observà: „sincopare în loc de ș i a d u c e , ca în *s-ac* (*s-aduc*), *s-acă* (*să aducă*)".

ACADEÀ (plur. *acadele*), subst. fem.; caramel. „Vorbă turcească, cunoscută numai în România liberă" (*L. M.*). Cuvîntul ne-a venit prin turci din arabul *'akîde* „sorte de sucrerie" (Șaineanu), dar sună românește tot așa de bine ca și franțuzește „caramel", care e de asemenea arab, trecut în Francia prin Spania (Littré). Grație cofetarilor italieni, „caramel" a străbătut prin Germania (*Karmelzucker*) pînă-n Polonia (*karamelek*), pe cînd *acadeà* nici măcar în România n-a putut să aibă o lungă durată.
v. *Alva*. – *Alviță*.

[1]**ACÀR,** conj.; n'importe (qui, quoi, comment etc.). *Dicționarul româno-latin bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Acar*. Sive. Vel. – *Acar-care*. Quicunque, Quivis". În *Lex. Bud.*, 365: „*acar* = macar, batăr, ori, fie, fiește-". Bobb, 3: „*acar-că* = etsi, *acar-ce* = quidcunque, *acar-cine* = quicunque".

Noul Testament, 1648, f. 219: „unul crede că e slobod *acar-ce* a mănca, ĭară altul slab măîncă vérze…"

În aparință, a c a r se identifică cu m a c a r , avînd același sens și abia diferind prin formă. În realitate însă, ambele cuvinte sînt cu totul străine unul altuia prin origine. Întrebuințat numai la românii de peste Carpați, și chiar acolo rar, *acar* este din punct în punct maghiarul *akár* „n'importe", în compozițiune: *akár-ki* = *acar-cine*, *akár-mi* = *acar-ce*, *akár-hól* = *acar-unde* etc., dintr-o rădăcină curat ungurească cu semnificațiunea de „voire".
v. *Măcar*. – *Ori*. – *Vare*.

[2]**ACÀR** (plur. *acare*), s.n.; étui à aiguilles. Latinește ar fi: *acuarium*.

„Uneltele de cusut: ac, ață, *acar*, foarfece, degetar, pînză…" (D. Alboteanu, Covurlui, com. Mastacani).

Dicționarele mai dau pe a c a r „fabricant d'aiguilles", ba încă a c ă r i e „fabrique d'aiguilles" (Cihac), formațiuni gramaticește corecte, dar nedovedite și cari nu vor deveni o realitate decît numai după ce se vor înființa mai întîi în România nește f a b r i c e d e a c e , deocamdată în lipsă.
v. [1]*Ac*. – *Acarniță*. – *Acăriță*. – *Aconiță*. – [2]*-ar*.

[3]**ACAR** (plur. *acari*), s.m.; fabriquant d'aiguilles.
v. [2]*Acar*.

[4]**ACAR**, s.n.; instrument en fer employé pour séparer les cheveux de la fiancée. De la *ac* cu sufixul adjectival *ar* = lat. *-arium*, ceea ce arată că se presupune înainte un substantiv, probabil „peptene", adică: (pecten) a c u a r i u m (cfr. *-ar*).

S.F. Marian, *Nunta la români*, p. 379: „După ce s-au adunat toți cei ce au avut să se adune, încep druștele și cu nevestele cele tinere, ca și-n sara premergătoare, a pieptăna pre mireasă, a-i despărți părul, adecă a-i face cărare cu un fel de unealtă de fier numită *acar*, care ne aduce aminte de hasta coelibaris a romanilor…" Apoi mai jos: „*Acarul* este o unealtă de fier ori și de aramă, lătuță de un deget, la ambele capete rătunzită și adunate nițel spre olaltă, avînd astfel forma unui corn (chiflă) de mîncare. Pe lîngă acest *acar* se construiește conciul și peste dînsul se pune mai pe urmă învălitoarea…"

v. [1]*Ac. – Conciu.*

ACARÈT (plur. *acareturi*), s. n.; bienfonds. Se aude și *ecaret*. Se aplică mai cu seamă la construcțiuni cu dependințele lor.

Enache Cogălniceanu, *Cron.*, p. 200, vorbind despre Lupul-agă sub Constantin Mavrocordat: „păn' la cea de pe urmă au scăpat cu vieața, dar au eșit din șesezeci pungi de bani și i-au rămas și toate *acareturile*, care nu se pot arăta cu scrisul cîtă răsipă și pagubă au avut…"

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 105: „Ei bine, stăpîne! Trebuie să facem cercetare pe la toate aceste *acareturi*, căci poate să fie călcate de vecini…"

Cost. Stamati (*Muza română* I, 526) îi dă ca sinonim: heiuri.

Venit la români prin turci din arabul ʻ*akâret* (Șaineanu).

v. *Binà. – Hei.*

[1,2,3] **ACARIU.** – v. [1,2,3] Acar.

ACÀRNIȚĂ (plur. *acarnițe*), s.f.; boîte, sac ou étui à aiguilles. Sinonim cu acăriță și aconiță, despre cari vezi mai jos, și cu acar, din care s-a format prin sufixul slavic *-niță*, dar avînd un înțeles ceva mai întins:

„La ciobanii de pe la noi *acarniță* se cheamă locul, cutia sau traista, unde ei țin acele, foarfecile etc." (V. Lohan, Iașii, com. Buciumii).

v. [2]*Acar*. – [2] *-niță.*

ACÀRNIȘTE, s. f.; étui à aiguilles. Format din acarniță, înlocuindu-se finalul *-iță* prin sufixul slavic *–iște*. Această formă, care rămîne dubioasă, ne întimpină numai la ieromonahul Macarie, *Lex. ms. slavo-român*, din 1778 (Bibl. Centrală din Bucur.): „Țava acelor, acarĭul, *acarniștea*, teaca or țava cea prinsă cu curéle, întru carea se pun acele, undrélele…"

v. *Acarniță.*

ACÀSĂ, adv.; chez, à la maison. Deși compus din *a* = lat. *ad* și *casă* = lat. *casam*, totuși *a-casă* a ajuns a fi un adverb în toată puterea cuvîntului, invariabil și avînd cele două elemente ale sale constitutive cu atît mai strîns unite, cu cît prepozițiunea separată *a* (v. [12]*A*) a despărut din limbă aproape cu desăvîrșire. Precum este adverb: *afară* = *a-fară* = lat. *ad-foras*, în același mod e adverb *a-casă*, care foarte bine s-ar putea scrie: *acasă*.

În *acasă* noțiunea de „edificiu” e accidentală. Poate să fie cineva acasă în pădure sau într-o peșteră, dacă acolo îi este șederea. Limba română posedă o mulțime de expresiuni pentru niște locuințe, ca: *stînă*, *tîrlă*, *surlă*, *cocioabă*, *bordei*, *coșmagă*, *cușmelie*, *colibă*, *bojdeucă*, *cobîrnă*, *zăvadă*, *șatră*, *cort* etc., pe cari niciodată nu le numește „casă”, și totuși cei ce petrec în ele sînt: *acasă*.

Pentru a arăta că e supărat sau nemulțumit, românul zice: „Nu-mi sînt toți boii *acasă*” (Baronzi, *Limba română*, 43). Totuși niciodată nu s-ar putea zice: „boii î n c a s ă ”.

Ca adverb, *acasă* uneori își perde în grai pe finalul -*ă*, devenind: *a-cas*’ sau *acas*’, după cum se perde în: *afar*’ = *afară*.

Într-un cîntec poporan din Transilvania:

„De nu-i iaz
Și nici pîrlaz,
Să trec la mîndra *acas*’…”

(Jarnik-Bîrsanu, 309),

pe cînd într-un alt cîntec tot de acolo:

„Ce folos că trag *acasă*,
Că n-am nevastă frumoasă:
Strîng în brață sloi de gheață,
Pare că-i o mogîndeață…”

(*Ibid*., 183)

În legătură cu pronumele personal sau reflexiv, *acasă* și-l asociază sub forma enclitică: *acasă*-i, *acasă*-ți etc.

Moxa, 1620, p. 355: „Dumnezeu i cruțâ, că-i gâsi unŭ porcarĭu anume Festul și féce bine că-i duse *acasă*-și…”

Pravila Moldov., 1646, p. 88: „muĭarĭa căndŭ nu să va pleca nice va asculta de besérică, căndu-i va dzice să margâ dupâ bărbatu-șŭ, carele o cere și o chĭamâ să vie *acasă*-ș și să lăcuĭascâ înpreunâ…”

N. Muste, *Cron*., 17: „n-au primit Grigorie-vodă, rugăndu-se vezirului să-l lasă să margă *acasă*-și în Țarigrad…”.

Cost. Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*, 71: „Toți alergară pe *acasă* cu părul zburlit, cu grija în suflet, cu groaza în inimă, gîndind la scena ce văzuseră și temîndu-se să nu găsească asemene priveliști pe *acasă*-le…”

În proverburi:

Despre fanfaronadă:

„Pe uliță
Chiriță,
Ș-*acasă* chisăliță…”

sau:

„Umblă pe drum cu alai
Ș-*acasă* n-are malai…”

(Pann, I, 160)

Despre o oaie bună și o nevastă harnică:

„Lînoasă și lăptoasă și grasă,
Să vie și devreme *acasă*…”

(*Ib*., II, 113)

Despre cei ce călătoresc fără folos:

„A lipsit de *acasă* nouă ani
Și s-a întors cu doi bani…”

(*Ib*., II, 5)

În fine:

„Cînd ești poftit la vro masă,
Pleacă sătul de *acasă*…”

(*Ib*., III, 105)

și atunci acel ce te ospetează va putea să zică: „așa mai vii de *acasă*”, un idiotism care însemnează: „așa-mi place să fii”.

„Draga mea Anicuță! Ian să te privesc în hainele aiste… Așa țărance mai vin de *acasă*… să ai șepte sate pline!” (Alex., *Craiu nou*, sc. IX).

„Gaitanis: Iert tot.

Alecu: Așa mai vii de *acasă*…” (Alex., *Nunta țărănească*, sc. X)

În blăstemuri: „Duce-te-ai în sus și-n jos, ș-*acasă* să nu mai vii!” (A. Degan, Transilv., Hunedoara).

În graiul vînătoresc, cel puțin în Țara Românească, exclamațiunea „haide *acasă*!” însemnează că vînatul e prins.

Așa în Teleorman:

„Pe la noi vînătorii, după ce și-au ales timpul, se întrunesc de la trei pînă la șease, avînd fiecare cîini de vînat, și pleacă înșirați astfel din distanță în distanță încît să se poată vedea unul pe altul. Îndată apoi ce unul din ei a zărit vînatul, strigă: ocol, aidi *acasă*! și la acest semnal toți ceilalți, precum și cînii, aleargă spre locul arătat…” (I. Panaitescu, com. Bălțații).

„Cînd vînătorul, urmat de ogar, găsește vînatul, el strigă mereu: ocol, aidi *acasă*! ocol, aidi *acasă*! pînă ce-l prinde…” (I. Ionescu, Rîioasa).

În Dolj:

„Cînd vînătorul este însoțit de ogar și vede iepurele, vulpea sau alt animal, strigă: tut puiu! și: ocol, aideți *acasă*!” (M. Ciocălteu, Dolj, c. Plenița).

Tot așa în Ialomița (C. Ionescu, com. Borînești).

Acest strigăt cu „acasă” e un fel de conjurațiune:

„La vederea vînatului, zberetul vînătorului este: ocol, aid’ *acas*! crezînd că atunci iepurele sau vulpea sau alt ce va fi se oprește pe loc de se poate da cu pușca” (N. Poppescu, Dolj, c. Piscu).

Poporul e sigur că fiarele și dobitoacele înțeleg limba omenească și sînt chiar în stare de a vorbi o dată pe an (v. *An-Nou*). Auzind dară că omul „se întoarce *acasă*”, vînatul se amăgește, nu se mai mișcă, și deci e împușcat.

E foarte interesant că strigătul vînătorului se cheamă la olteni z b e r e t , ceea ce nu are a face etimologicește cu z b e r a r e = lat. *(ex) balare* „bêler”, ci este vechiul roman *(ex) barritus* „cri de guerre”, rîcnetul ce izbucnea tocmai atunci cînd legionarii năvăleau asupra dușmanului: „clamor autem, quem b a r r i t u m vocant, non ante debet attolli quam utraque acies se junxerit” (Veget.).

Vînătorescul: *acasă*! își găsește și el, cel puțin ca fond dacă nu și ca formă, nește paraleluri romanice, cari ne permit a bănui o veche origine latină: „Au lit! au lit, chiens! exclamations pour faire quêter les chiens, lorsqu'on veut lancer un lièvre (Littré). „Aide *acasă*!” sau „aide î n p a t !” exprimă aceeași noțiune de: „aide la o d i h n ă ” prin care vînătorul crede a înșela pe iepure.

Adverbul *acasă*, în orice caz, trebui să fie latin rustic: a d - c a s a m pentru clasicul „domi, domum” căci nu numai corespunde italianului și spaniolului: „a casa”, dar încă francezului „chez”, vechi „à ches” = „ad casam”, de ex. într-un text medieval citat de Littré: „vos voliez venir à nos e à ceaus qui sont à c h e s nos” = „voiați a veni la noi și la cei ce sînt *acasă* la noi”. Italienește, la Macchiavelli: „Il Re, per timore di questa lega, se ne andò per ragunare più forze a c a s a ” (Tommaseo). În dialectul vallon (Grandgagnage, I, 21) în loc de „chez” se zice „amon” = = „à-mohon” (à-maison), schimbîndu-se cuvîntul principal, dar rămînînd aceeași construcțiune și aceeași idee ca în *acasă*.

v. *Casă*. – *Ocol*. – *Zberet*. – *Vînat*.

ACATASTASÌA, subst. fem.; bouleversement, désordre. Grecul ἀκαταστασὶα, care n-a circulat niciodată în gura poporului român, dar pe care totuși, așa fiind moda în epoca fanariotică, cronicarul Zilot (p. 45) îl întrebuințează vorbind despre Mihai-vodă Suțul:

„Unde iese și cum merge,
De e strîmb sau după lege,
Nici că prin gînd îi trecea!
Care mai de dimineață
I se arăta în față,
Ce-i zicea, așa făcea!
Așa *acatastasie*,
Așa scîrnavă domnie…!”

ACÀTIST (plur. *acatiste*), s. n.; terme ecclésiastique. „ Ἀκάϑιστος, propriu: care nu se pune jos, care nu șeade jos; de unde în special, ca termen bisericesc: 1. rugăciunile, cîntările, serviciul bisericesc care în seara vinerii din a cincea săptămînă din Păresimi se face în onoarea Născătoarei de Dumnezeu, și în cursul căruia toți oamenii stau în picioare; 2. de aci, în genere, orice rugăciuni și cîntări cătră Născătoarea de Dumnezeu; 3. ceea ce se dă preutului, care face aceste rugăciuni și cîntări; de ex.: am să dau *acatiste* pe la toate bisericele ca să te blasteme” (*L. M.*).

Cel mai vechi *Acatist* românesc tipărit este acel moldovenesc al mitropolitului Dosofteiu, ieșit in-4 la Uniow în Galiția la 1673, în același timp cu *Psaltirea în*

versuri. Titlul, pe care nu-l cunoscuse Cipariu (*Principia*, 107), este curios prin amestecul limbei paleo-slavice cu româna: *Prečestnyĭ Akathistŭ i molebenŭ presvĕtyi Bogorodici, kanonŭ voskresenŭ i pročiĭa spasitelnyĭa molby kŭ Gospodu našemu Iisusu Christu, tălmîcit de pre limbă sloveňască pre limbă rumăňască trudolĭubiemŭ i tšćaniemŭ preosvĭaščennago kyr otca Dosotheĭa, mitropolity Sučavskago i vseĭa Moldavskia zemlĭa. V Monastiru Unevskomŭ typom izobrazisĭa. Rok 1673*. Specimen din text:

„Bucură-te că pre filozofĭ nemăestri ĭ-arătaș, bucură-te că pre ceĭ meșterĭ de cuvinte necuvîntătorĭ ĭ-aŭ vădit…"

Cel întîi *Acatist* românesc cu litere latine este: *Acathist sáu cárte cu múlte rugatsúni pentru evláviea fiestequarui crestin*, publicat de celebrul Samuil Klain (Micul) la Sibii, 1801, in-16.

[1]**ACÀȚ** (plur. *acați*), s.m.; Acacia blanc, Robinia pseudo-acacia. Arbore cunoscut la noi mai mult sub numele de s a l c î m ; în Banat: b r a g h i n , b a g r i n , m a g r i n , după localități; în Oltenia: d a f i n ; în unele locuri: a r c a ț , prin epenteza lui *r* ca în a r ț a r , cu care uneori îl confundă poporul. A se vedea la fiecare din aceste cuvinte. Termenul *acaț* (= ung. *akátz*) se întrebuințează mai mult în Transilvania.

[2]**ACÀȚ** (*acățat*, *acățare*), vb.; daco-roumain: suspendre, accrocher; macédo-roumain: saisir, attraper. Se rostește de asemenea, prin scăderea lui *c* între vocale la *g*: *agaț*, *agățat*, *agățare*. Se mai zice la prezinte indicativ: *acăț*, *agăț*, sau: *acîț*, *agîț*. În Moldova, din contra, în multe locuri se pronunță: *acațat*, *acațare*, fără a trece pe netonicul *a* în *ă*.

În *Dicționarul româno-latin bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*acăț* = applico; *acățu-mă* = applicor; *acățat* = applicatus".

„Cel ce e pe cale de a se îneca, se *acață* de orice-i vine înainte. Neavînd ce să-mi împute, se *acață* de forma veșmintelor mele. Românii din Macedonia zic: cătușa *acață* șoareci = mîța sau pisica p r i n d e șoareci" (*L. M.*).

În balada *Corbac*, blăstem asupra corbului:

„Ori de mine tu-ți bați gioc?
Rămîneare-ai fără cioc,
Și ți-ar cădea unghile
Să n-*acați* cu dînsele!…"

În *Psaltirea* transilvană a lui Corbea, din 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. LXXXVIII:

„Și într-a ta bună vrére
    Și cornul nostru putére
Va lua, și s-o-nălța
    Cît de cer s-o *acăța*…"

„Gherghino, tată! ado toporașu să bat un cui colea lîngă sobă să-mi *agîț* a ghebă să să usuce, că-i plină dă apă…” (T. Teodorescu, Ialomița, com. Lupșeanu).

Proverbial:

„Se *acață* de om ca scaiul de oaie” (P. Olteanu, Transilv., Hațeg).

„S-a *acățat* ca o veveriță” (R. Simu, Transilv., com. Orlat).

Macedo-românește după basmul despre Făt-Frumos (V. Petrescu, *Mostre* I, passim):

„Eu nu escu tatăl a teu acel de dialihia, ci te-am *acățat* pe arîu… Cum îl văzură ascîpat, zinele se nîiriră că nu putură să-l *acață*…”	„Eu nu sunt tatăl tău cel adevărat, ci te-am p r i n s pe rîu… Cum îl văzură scăpat, zinele se ciudiră de necaz că nu putură să-l p r i n z ă …”

Apoi idiotismul: *acață* frică = p r i n d e frică.

Precum franțuzește „accrocher, s'accrocher” vine de la „croc”, tot așa românește *acățare* se trage din prepozițiunea *a* = „ad” d-a dreptul din c a ț ă „croc”, „houlette”, bățul cu cîrlig în vîrf prin care păstorii p r i n d oile *acățîndu*-le de lînă sau de picior. Ciobanul nu face un pas fără c a ț ă , de ar fi cît de avut:

„Ciobanii lui Dobrișan,
Ei sînt boieri de divan,
Șed în c a ț ă rezemați,
Cu caftan toți îmbrăcați.
Cîte-o peatră nestimată,
De plătește lumea toată
Sus pe c a ț ă - i aninată…”

(Burada, *Dobrogea*, 185)

A prinde oaia cu c a ț ă , se cheamă ciobănește *a acăța*. De aci, a înșela pe cineva, a prinde cu vorba, a umbla cu minciuni, se zice: „a umbla cu c a ț a ”.

„Să nu mai umbli cu c a ț a
Și să-mi amărăști viața…”

(Pann, *Prov*. II, 46)

Acaț este în limba română un rest din viața pastorală.

Din cei doi sinonimi ai lui: a t î r n și a n i n , vom vedea mai jos că unul este iarăși de origine ciobănească.

v. *Cață*. – *Atîrn*.

În dicționarul lui Bobb (I, 5) reflexivul: *acațu*-mă se traduce prin „haesito”, de unde apoi adjectivul a c ă ț ă c i o s „haesitabundus, haesitans, haesitator”, pe cînd pentru noțiunea proprie de „nexilis, connexivus” se dă a c ă ț o s , iar infinitivul substantivat *acățare* se aduce o dată ca: „appensio” și altă dată ca: „haesitatio”. În texturi noi n-am putut constata pentru *acățare* această desfășurare a unui sens secundar de „gîngînire, a fi greoi la vorbă sau la hotărîre” din sensul primar de „aninare”. Nu lipsesc însă paraleluri pentru o asemenea asociațiune de idei. Chiar lătinește

haesito nu este decît intensivul lui *haereo*, vechi *haeseo* „anin”. Românește aceeași bifurcare de sensuri ne întimpină mai jos în a t î r n .

În dialectul istriano-român se zice *acaț* sau *acăț* cu sensul de „prind, înhaț”, ca și-n macedo-româna; mai adesea însă, cu perderea inițialului *a*-, rămîne numai *caț*. Mai curioasă este forma istriano-română *racăț*, pe care I. Maiorescu (*Itin*., p. 111) o explică prin prefixul *re*-, dar care poate să aibă și alte explicațiuni. După fonetica istriano-română, pe de o parte inițialul *d* trece uneori în *r*, de ex.: *reschid* = *deschid*, *rescuț* = *desculț*, *respart* = *despart*, și atunci *racăț* ar putea fi *dacăț*, cu prefixul *d*; pe de altă parte, un prototip *înacăț*, format prin analogie cu: *înăcresc*, *înălbesc*, *înot*, în loc de simpli: *acresc*, *albesc*, *not* etc., ne duce iarăși la o formă istriano-română *racăț*, ca în: *rentĭe* = *înainte*. Explicațiunea din urmă ni se pare a fi mai probabilă, dar nu sigură.

v. *Acațăr*. – *Agăț*.

ACÀȚĂR (*acățărat*, *acățărare*), vb.; grimper. Se întrebuințează mai totdauna reflexiv: *a se acățăra*. Pare a exista numai în dialectul daco-român, fiind însă chiar aci mai rar decît simplul a c a ț , de unde derivă. Mai adesea se zice *cațăr*, perzîndu-se inițialul *a*-, după cum în istriano-româna el s-a perdut în forma c a ț în loc de a c a ț (Miklos., *Untersuch*. I, 18).

Cu *a*-:

La I. Creangă, în *Povestea lui Stan Pățitul*:

„…. se răped cînii să rupă omul, nu altceva; și cînd se uită mai bine, ce să vadă? vede un băiet că se *acățera* pe stîlpul porții, de frica cînilor…”

Și ceva mai jos:

„… cum vine duminică, Ipate și cu Chirică se ieu și se duc la horă în sat. Chirică, cum îi treaba băieților, se *acățera* pe cele garduri și se hlizea cu ceilalți băieți…” (*Conv. lit*., 1877, p. 23, 29).

Fără *a*-:

La Alexandri, în *Scara mîței* (sc. III): „Cînd m-ar vedea înpricinații *căterîndu*-mă zi și noapte pe scară, oare ce ar socoti în gîndul lor despre prezidentul din Roman?…”

Sau în *Critil și Andronius* (Iași, 1794, p. 7): „…eĭ se *cățăra* cu ĭuțime asupra acestorŭ stîncĭ, care era neapropiĭate pentru mine…”

Strînsa legătură de sensuri între *acațăr* și a c a ț se învederează mai ales cînd ambele vorbe ne întimpină alături, bunăoară la C. Stamati, în *Ciubăr-vodă* (Muza I, 95):

„La cîte buți s-au dat cep
De mied, vișinap și vin!
Cîți marțoli s-au rădicat,
Înfingîndu-i în pămînt,
De a cărora vîrf nalt
Năfrămi cu bani s-au legat,
Pentru cei ce vor putea
Să se *cațere* pe ei!

Cîți brazi din munți s-au adus,
Pe carii i-au răsădit
Pe drumuri și prin oraș,
A c ă ț î n d pe vîrful lor
Stegurele fel de fel…”

Cine se *acațără* nu face altceva decît a se *acăța* mai de multe ori. Explicînd pe franc. „grimper”, Littré observă: „on s ‘a c c r o c h e pour g r i m p e r ”.

Lungimea materială în *acaț-ăr* din a c a ț , pentru a exprime noțiunea frecuentativă, este de aceeași natură morfologică ca în *scut-ur* din *scot* = lat. *excutio*, sau în *turb-ur* din *turb* = lat. *turbo*. Sufixul verbal *-ăr* reprezintă aci pe *-ur* = lat. *-ulo*. Forma organică e *acaț-ur*, de unde apoi, prin acomodațiune cu *i* din *ț* = *ti*, urmează trecerea lui *u* în *ă* și chiar în *e*: *acaț-er*.

v. *Acaț*. – *Cață*. – *Cațăr*. – *-ur*.

-ÀCĂ. – v. 2*-ac*.

ACĂ-. – v. 3*ac-*. – *Acătare*.

ACĂRÌE, s.f.; „quincaillerie, fabrique d’aiguilles, aiguilles en général.” (Cihac). Format din a c a r „fabricant d’aiguilles”, întocmai ca: *abagerie* din *abager*, *croitorie* din *croitor*, *cizmărie* din *cizmar* etc.

v. 2*Acar*.

1**ACĂRÌȚĂ** (plur. *acărițe*), s.f.; étui à aiguilles. Sinonim cu a c a r n i ț ă , a c a r n i ș t e , a c o n i ț ă și a c a r , despre cari vezi la locul lor.

„Uneltele de cusut sînt: ac (cojocăresc, mare, mic, de fluturi), ață și *acăriță*” (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

„Ciobanii poartă uneltele lor de cusut într-o *acăriță*” (Mironescu, Neamț, c. Taslău).

Ca deminutiv din a c a r , ar trebui să fie a c ă r e l ; trecerea la feminin în *acăriță* se explică prin analogia altor cuvinte cu un sens apropiat: *cutie*, *lădiță* etc.

v. 2*Acar*.

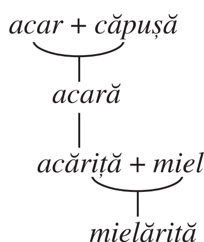
2**ACĂRÌȚĂ.** (plur. *acărițe*), s.f.; t. de zool.; tique des moutons, pediculus ovinus. Termen întrebuințat mai cu seamă în Transilvania ca sinonim cu c ă p u ș ă : „*acăriță*, căpușă, goangă ce se face pre oi cu foale mare” (*Lex. Bud*., 3, 97). Iser, *Wtb*., 4: „*acăriță*, Schaaflaus”.

Cuvîntul n-are a face cu *ac* „aiguille”, ci derivă d-a dreptul din lat. *acarus* = gr. ἄκαρι, de unde și italienește: a c a r o dei montogni.

Trecerea la feminin în *acăriță* din forma organică „acar” se datorează analogiei sinonimului c ă p u ș ă . De aci apoi prin analogie cu *acăriță*, în care *-r-* este orga-

nic, se zice și m i e l ă r i ț ă (*L. B.*), unde -*r*- nu se putea naște pe calea curat fonetică, ci numai doară prin aninarea analogică a finalului -*ăriță* din *acăriță*.

Filiațiunea morfologică este dară:

E foarte interesant a urmări asemeni cazuri de analogie, cari ar rămînea pentru totdauna enigme din punctul de vedere curat fonetic.

v. *Căpușă*. – *Mielăriță*.

ACĂTÀRE, pron. indeterm.; quidam, un certain. Vorbă pe cale de a dispare din grai, dar care nu o dată ne întimpină în vechile texturi.

În *Vocabularul bănățean*, m.s. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 442): „*Acătare*. Q u i d a m ”.

Ioan din Vinți, 1689, f. 158 b. (Io. V, 4): „îngerulŭ Domnuluĭ pogorîĭa în *acătare* časuri în lacŭ și turbura apa…” = span. descendía en c i e r t o tiempo = portug. descia em c e r t o tempo”…

Evangeliarul transilvan, 1648, Luc. XI, I: „și când să ruga elú în *acătare* locŭ, cumŭ părăsi, zise unulŭ deîn ucenicii̇̆ luĭ cătră elŭ” = et factum est, quum esset in q u o d a m loco orans… = ἐν τόπῳ τινὶ…

Italienește acest pasagiu se poate traduce foarte corect: „in c o t a l e luogo”.

Deja *Lexiconul Budan* (p. 3) a observat identitatea între românul *acătare* și italianul c o t a l e . Ambele însă nu derivă din lat. *aequetalem*, precum bănuia Diez (*Wtb.*[2] I, 143), ci din *eccu-talem*, cu *ec*- devenit prefix și trecut în *ac*- sau în *c*- în toate limbile romanice: *acel* – *cel*, *acest* – *cest*, *acolo* – *colo* etc.

În locuțiunea proverbială muntenească, pe care ne-o dă Anton Pann (*Prov.*III, 129): „eu *acătare* poamă nu sînt, dar nici fiece pasere nu mă mănîncă”, s-a conservat latinul t a l i s cu sensul de „excellent”, ca în: *talis vir*, *talis dignitas*, *talis et tantus* etc., precum și la noi în adjectivul t a r e .

Cu același sens în Transilvania: „La noi mai auzi pe bătrîni zicînd despre o persoană sau un lucru: nu-i *acătare*, adecă: nu e mare treabă de el” (I. Bianu, Tîrnava).

Cronicarul Neculce, II, 245, descrie în următorul mod pe domnul moldovenesc Duca: „Era om nu prea înalt, și gros, burduhos și bătrîn; numai își cernia barba; pe atîta se cunoștea că nu avea *acătare* minte sau frica lui Dumnezeu. Și ce gîndia el să facă, și la ce se ispitia, și la ce l-au adus păcatul…!”

[După comunicarea lui Aureliu Candrea. Forma amplificată *acătărilea* (= *acătare-le-a*), cu însemnarea de „bon, excellent, exquis”, mai circulează în Moldova.

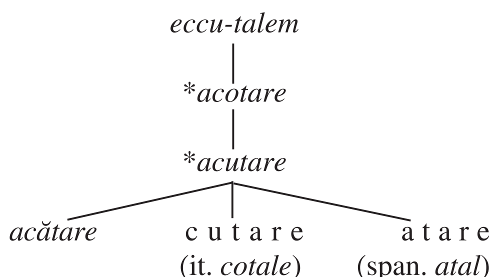
Contemporanul V, sem. I, 293: „… somnul ce-l pălea mereu nu-i părea *acătărilea*…”

Ibid., VII, sem. I, 290: „… după Irina ceea nu-i niciodată borșul *acătărilea*…”

Ibid., 466: „… da ce să nu fie un lucru *acătărilea*?…”

Ibid., sem. II, 6: „… așa li se cade, că, de-i femeia *acătărilea*, o ucid…”]

Din lat. *eccu-talem* limba română a căpătat un triplet foarte interesant. Alături cu *acătare*, ne mai întimpină: c u t a r e și a t a r e . Sub raportul material, între cîtetrele este aceeași legătură ca între *acest*, *cest* și *ast* sau *aest*, derivate dopotrivă din lat. *ecc-istum*. Genealogia lexică este:

Accentul pe a treia silabă, pe de o parte, a provocat perderea uneia din silabele anterioare netonice: *(a)cutàre* și *a(cu)tàre*; iar pe de alta, a redus în forma cea mai completă pe vocala clară la vocală obscură: *acotàre – acutare – acătare*. O dată tripletul dobîndit, s-a operat apoi o mică diferențiare de sensuri, fără care ar fi fost de prisos și trebuia să peară două din cele trei forme. Astfel *acătare* însemnează: „un certain”; c u t a r e : „à savoir tel”; a t a r e : „un pareil”. De ex. „*acătare* loc” = „un certain lieu”; „c u t a r e loc” = „à savoir tel lieu”; „a t a r e loc” = „un pareil lieu”. De aci rezultă că graiul românesc poate să aibă nevoie de cîtetrele.

Macedo-româna a păstrat numai o formă: *ahtare*, născută prin scăderea guturalei din *acătare*. E curios de a vedea pe unii căutînd în macedo-românul *ah-* pe un albanez a k ă -, pe cînd românul *acă-* = lat. *eccum* ne apare nu numai în *acătare*, ci într-o întreagă familie de cuvinte curat romanice: *acolo*, *acel*, *acest*, *acum*, *aci* etc. Dar atunci de ce oare să nu se pretinză cu același drept a fi albanism și italianul c o t a l e ?

v. [3]*ac-*. – *Ahtît*. – *Atare*. – *Atît*. – *Cutare*. – *Tare*…

ACĂȚ
ACÎȚ } v. *Acaț*.

ACĂȚÀRE (plur. *acățări*), s.f.; infinitif substantivé d’a c a ț : action d’accrocher.

v. *Agățare*.

ACĂȚÀT, *-ă*; part. passé d’*acaț*. *Vocabularul bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Acățat*. Applicatus”.

v. *Agățat*.

ACĂȚĂCIÒS
ACĂȚÒS } v. *Acaț*.

ACĂȚĂRÀRE
ACĂȚĂRÀT } v. *Acațăr*.

ACĂȚĂRĂTOARE. – v. *Cățărătoare*.

ACĂȚĂTOARE. – v. *Agățătoare*.

ACĂȚĂTÒR. – v. *Agățător*.

ACĂȚĂTÙRĂ. – v. *Agățătură*.

ACĂȚÈLE, subst. fem. plur.; t. de botan.; vrilles ou mains de vigne. Termen foarte frumos, întrebuințat mai ales în Transilvania pentru acele fire a c ă ț o a s e ale viței, cari mai obicinuit se cheamă cîrcei.

Bobb, I, 5: „*acățele*, cîrcei la vița de vie". Latinește (Varro, Plin.) se zicea „capreolus", fiindcă se a c a ț ă r ă ca o capră.

v. *Acaț*. – *Acațăr*. – *Cîrcel*.

ACĂU (după Iser, plur.: *acoae*), s.n.; seau, baquet. „*Acău*, o măsură de patru vedre" (Pisone). „*Acău*, o măsură de 40 de cupe" (*Lex. Bud*., 28). Cuvînt aproape necunoscut în România. Vine d-a dreptul din ungur. a k ó „seau, muid" (Cihac).

v. *Hîrdău*.

ACCÈ (art. *acceaua*, plur. *accele*), s.f.; monnaie, denier, sou. Acest cuvînt, cu litere cirilice: **акче**, figurează pe banul moldovenesc din 1573 al lui vodă Ion cel Cumplit:

Răposatul Laurian, într-o notiță comunicată lui Papiu (*Tes*. III, 271), explica legenda de mai sus prin: „b a n cu marca Moldovei". D.A. Papadopol-Calimah (*Conv. lit*., 1884, 104-9) a înlocuit pe b a n prin „a r g i n t", într-un studiu intitulat: „Despre moneta de a r g i n t *accé* a domnului Moldovei Ion-vodă…" Această eroare a împins apoi pe d. Șaineanu (*Elemente turcești*, p. 7) a zice: „*acceá*, literalmente albicios, numele monetei de a r g i n t a lui Ioan-vodă cel Cumplit din anul

1573". Faptul este că de la Ion-vodă nu există nici o monetă de argint, ci numai de a r a m ă (Sturdza, *Uebersicht d. Münzen*, 43). Este întocmai ca un „sou" francez de cinci centime. Deși dară turcește *akča* însemnează „blanchâtre" și „argent monnayé", (Zenker), totuși nu de la turci d-a dreptul au putut moldovenii să ia acest cuvînt, ci din vreo altă limbă turanică, în care el să ai bă sensul general de monetă, fie de aur, fie de argint sau de aramă. În adevăr, în dialectul turc al cumanilor, cari stăpîniseră Moldova în curs de veacuri, *accé* însemna „pecunia", „ban" (Kuun, *Codex Cumanicus*, Bud., 1880, p. 91, 151, 248). Este una din vorbele cumanice rămase în limba română pînă în secolul XVI și mai încoace.

v. *Aslam*. – *Sim*.

-ÀCE. – v. *-aci*.

ACÈ. – v. [1]*Aceea*. – [2]*Acel*.

A-CÈ, adv.; pourquoi? à quoi bon? Necunoscut astăzi, acest frumos adverb de întrebare e foarte des în scrierile mitropolitului Dosofteiu.

În *Psaltirea slavo-română*, din 1680:

Ps. XLI, 92; XLII, 5: „*Acè* măhnit eștú, sufletulŭ mĭeu, și *acè* mă turburedzŭ…?"	„Q u a r e tristis es, anima mea et q u a r e conturbas me…?"
Ps. XLII, 2: „*Acè* mâ urniș și *acè* trist îmblu…?"	„Q u a r e me repulisti et q u a r e tristis incedo…?"
Ps. XLIII, 24: „*Acè* fața ta o întorcĭ…?"	„Q u a r e faciem tuam avertis…?"
Ps. XLVIII, 6: „*Acè* mă tem la dzuâ cumplitâ…?"	„C u r timebo in die mala…?"
Ps. LXVII, 17:„*Acè* vă uĭtaț munțŭ închegaț…?"	„Ut q u i d suspicamini montes coagulatos…?"

În *Psaltirea versificată*, din 1673:

F. 2 b.

„Și-ĭ va mustra de ocarâ
Pentru carĭa-l supărarâ;
Cu mânie le va dzâce:
Acé stăturâ cu price?…"

F. 130 b:

„*Acè*, Doamne, ne-aĭ urnit departe,
Ne-aĭ părăsât și nu țâi parte…?"

F. 132 a:

„*Acè* ț-ântorcĭ mâna de la arme
De nu-ț laș direapta să-ĭ destrame?…"

F. 69 a:

„*Acè*, Doamne sfinte, ț-ascundzi sfânta fațâ
De noĭ, ticăloșiĭ, cu atâta greațâ,

Cât sufletul nostru în prav să sgrăcĭaște
Și vintrele nostru-n pământ să lipĭaște…?”

F. 148 b:

„Dumnedzău stătu-n zbor mare
De Dumnedzăĭ, de Domnĭ tare,
De-ĭ mustrâ pentru gudĭațe
Bănuindu-ș schimbând fĭațe,
Și le grăĭaște cu scrăbâ:
Acè faceț lĭage strâmbâ?…”

F. 75 a:

„Cînd eĭ să adunâ
Domnul îi detunâ,
Și-ĭ cuprinde fricâ
De nu pot nemicâ,
Cît staŭ de să mirâ:
Acè să-nglotirâ?…”

În *Paremiarul* din 1683, f. 2 a: „*Acè* ghremetirâ limbile și năroadele?…”

Alte exemple vezi mai sus la [13]*A* (p. 69).

Precum franțuzește nu se confundă adverbul „pourquoi” cu construcțiunea „pour quoi” sau lătinește „quare” cu „qua re”, tot așa vechea limbă română poseda și ea alături cu adverbul *a-ce* construcțiunea „a ce”, pe care o găsim chiar la mitropolitul Dosofteiu, de ex. în *Sinaxarul* din 1683, la 24 novembre: „am întrat în curabie să mărgu la Ierusalimŭ, să aflu *a ce* doriĭamŭ să audzŭ…”, unde lătinește nu se mai poate traduce prin „quare”, ci numai doară prin „qua de re”.

Într-o predică măhăceană din 1619 (*Cuv. d. bătr.* II, 121) ne întimpină ceva analog: „Evanghelie dzice: tatălŭ nostru cel ce ești în cerĭure; *a ce* și înțelepčurea sufletului, și înirema să înralți asupră de cerĭu, că Domnedzeu elu au faptu cerĭulu și pămăntulu…”

Ca sinonim cu *a-ce*, mitropolitul Dosofteiu întrebuințează un alt adverb, de asemenea dispărut din grai, anume „derept-ce” sau „drep-ce”.

Ps. XLI, 10: „*Acè* mă uĭtașŭ și d r e p - c e măhnitŭ înblu…?”	„Q u a r e oblitus es mei? Q u a r e contristatus incedo…?”

Adverbul *a-ce* reprezintă pe latinul a d - q u i d . El este mai elegant și mai energic decît construcțiunile actuale „la ce”, „de ce”,„pentru ce”, în cari totodată urechea simte cele două elemente, pe cînd, în *a-ce* ele s-au contopit pe deplin. Nemic nu ne-ar împedeca de a-l scrie fără trăsură de unire, dar atunci ar trebui accentat: *acè*, pentru a se înlătura în lectură posibila confuziune cu pluralul de la a c .

v. *Că-ce*. – *Derept-ce*. – *Drep-ce*.

 ACEÀ. – v. [1]Aceea. – [1]Acel. – [2]Acel.

ACEALA. – v. Acela.

ACEASTA; ça, ceci, „nom général de chose” (Littré). E învederat că în fraza: „ai jucat prea mult, *aceasta* să n-o mai faci” nu este un pronume demonstrativ feminin ca în: „femeia a c e a s t a joacă prea mult”, ci o locuțiune neutră, invariabilă, avînd o funcțiune intermediară între pronume și adverb. Corelativ neutrului a c e e a , *aceasta* e ceva mai demonstrativ, ca unul ce servă a exprime o situațiune mai apropiată, fie apropiarea în faptă sau numai în cugetare.

Pravila Moldov., 1646, f. 57: „… cela ce va dzice gĭupănu-său, să are fi ce boĭarin, să nu-i vorovască cu muĭarĭa, și el tot va vorovi, de va face *ačasta* de doâ, de trei ori, poate să-lŭ ucigâ fără nice de o certare…”

Ibid., f. 24: „… de va fi făcut una ca *ačasta* și se va adevăra cu mărturie oameni de cinste și credincĭoșŭ, certarĭa lui să fie moartĭa…”

Ib., f. 49: „… cela ce va ucide pre altulŭ č-au fost tiindŭ moșiile cuiva, cu acesta scoposŭ cumŭ să cadzâ pre măna lui, de vréme ce să va arăta lucrul c-au făcutŭ una ca *ačasta*, nice el, nice fečorii lui nu vor încăpĭa să moșnenească acéle ocine…”

Dosofteiu, 1673, f. 2 a:

„Ce poate fi de povĭaste
Ca *aceasta* și de vĭaste
De să zborârâ păgânii̯,
Gloate, tinerĭ și bătrânii̯…?”

Ib., f. 5 b:

„Iară spre noi, Doamne Sfinte,
Ț-aĭ însămnat de mainte
Strălucoarĭa sfinteĭ fĭațe,
De ne-ntoarce la blândĭațe;
De-*ačasta*-m daĭ bucurie
Inemiĭ și veselie…”

Dosofteiu, 1680, f. 82 a:

Ps. LXVII, 29: „Poruncĭaște, Dumnedzăule, cu putĭarea ta; întarĭaște, Dumnedzăule, *ačasta* caré o lucraș întru noĭ…”	„Manda, Deus, virtuti tuae: confirma h o c , Deus, quod perfecisti in nobis…”

În viul grai, *aceasta* se întrebuințează foarte rar, fiind înlocuit mai mult prin a s t a , i a s t a , a i a s t a , cari însă și ele circulează mai puțin decît a c e e a cu varianturile lui.

v. *Aceea. – Aiasta. – Asta. – Iasta…*

ACÈEA; ça, cela, „nom général de chose” (Littré). Etimologicește, *aceea* în propozițiunea: „fiindcă am umblat mult, de *aceea* sînt obosit” nu diferă de a c e e a în fraza: „femeia a c e e a obosește, cînd umblă mult”; în primul caz însă noi avem a face cu un element neutru invariabil, întocmai ca ital. *ciò*, pe cînd în cazul al

doilea este un pronume demonstrativ cu flexiune și cu moțiune. Neutrul *aceea*, ca și alte numeroase formațiuni analoage în limba română, în cari printr-o formă feminină se exprimă o funcțiune neutrală, șovăiește între adverb și pronume, plecîndu-se mai mult în partea celui dentîi.

Într-un act moldovenesc din 1639 (*A.I.R.* I, 87): „… și să ĭa și acea păine să o dea călugărilor, și locul să-ș ție călugării pre unde le spun dirésele și pre unde le-au hotărăt hotarnicii și le-au pus stălpi, direptu *aceĭa* nime să nu cutéze a ținea sau a opri…”

Într-un act muntenesc din 1649 (*A.I.R.* I, 107): „… nič o răutate niménile de la ei n-au văzut, ce-ș păzescŭ lucrul și biserica cumsecade, ĭară acum ei nu se pot răpoosa de voi, derept *acéĭa* etă că vă scriŭ…”

Într-o mărturie scrisă în Cotnar la 1618 (*A.I.R.* III, 214): „…ĭ-aŭ fostu făcut zapis pe sine pré ace dătorie, după aceĭa s-au tocmit cu •upănesa Lențoe – într-*aceĭa* ei ș-au cules viĭa și o au dat în măna gĭupăneséi Vrănceneséi…”

Într-un document moldovenesc din 1708 (*A.I.R.* III, 271): „datam carté domnii méle – spre *acéĭa* ca să fie volnici cu cartĭa domnii méle a chema și a strănge oameni streini…”

Cost. Negruzzi, *Scrisoarea XII*: „… De *aceea*, luat-ați seama cînd e ger iarna și vîntul vîjie, că, dacă vă puneți la vatră dinaintea focului, auziți unele lemne țipînd și videți strecurîndu-se din ele o apă ferbinte?…”

Nu o dată în loc de *aceia* vechile texturi ne dau: *acé*, adecă fără emfaticul *-a* (v.[5]*A*). De exemplu, în *Psaltirea Șcheiană*, din secolul XVI (ms. Acad. Rom.):

Ps. IX, 39: „se nu adaugă-se după *acé* se mărească-se omul…”	„…non apponat ultro magnificare se homo…”
Ps. XXX, 23: „dereptu *ače* audzit-ai glasul rugăciriei méle…”	„…ideo exaudisti vocem orationis meae…”

Un act moldovenesc de pe la 1650 (*A.I.R.* I, 108): „… am înblatu tinderele de-am însămnat ș-am stălpit cum au fost învățătura măriei-sale lui vodă; într-*acé* s-au aflat avăndu și mănăstirea Păngărațul o bucată de hotar…”

În toate locuțiunile de mai sus, *aceea* are o funcțiune curat adverbială: *drept aceea* = *ideo*, *spre aceea* = *adeo*, *după aceea* = *postea*, *într-aceea* = *interea*, *de aceea* = *propterea*… Rolul pronominal dispare aproape cu desăvîrșire.

În vechile texturi e mai cu seamă des: „drept *aceia*”.

Astfel, în *Călătoria la iad a Maicei Domnului*, scrisă circa 1550:

„… aceşte săntu *ceĭa* ce n-au crezut în tatâl și în fiĭulŭ și în duhul sfăntŭ, d e r e p t u *aceĭa* se muncescu așa… (*Cuv. d. bătr.* II, 316).

„… aceşte sintu carii n-aŭ ascultatŭ de tată-seu și de mumâ-sa, ce-u priimitu blăstemul părințiloru, d e r e p t u *aceâ* se muncescu așa…” (*Ibid.*, 324).

„… *aceĭa* rău au grâitu cum voru curvi și au făcut curvie, d e r e p t u *ace* se muncescu…” (*Ibid.*).

„*aceĭa* mănăîncă carne de om d e r e p t u *ace* se muncescu…” (*Ib.*, 326).

„…îngerii tremurâ înaite cruciei, arâ omenii o ținu a-mână și •urâ pré ĭa strămbu, d e r e p t u *ace* să muncescu…” (*Ib.*, 326).

Și altele vro douăzeci de pasage, în cari *aceea* e scris: ѧчѧꙗ, ѧчєꙗ, ѧчєѫ și mai ales: ѧчє.

Prin deasă circulațiune „drept aceea" ajunsese a deveni un singur cuvînt, primul element perzîndu-și individualitatea prin tocirea consoanei finale. Așa, într-un document moldovenesc din 1610 (*A.I.R.* I, 22): „d e r e p -*acé* să are ei și aduce nescare urice sau alte ispisoace, măriĭa-ta să nu le crezi…"

Foneticește *aceea* „ça" coincidă nu numai cu a c e e a „celle-là", ci încă și cu a c e i a „ceux-là"; prin funcțiune însă e ceva tot atît de independinte ca și adverbul latin „eo" față cu cazul pronominal „eo", și nu e permis de a nu-i acorda un loc separat în repertoriul limbei.

Ca și pronumele feminin a c e e a , neutrul *aceea* se rostește în graiul poporan nu numai *ceea*, cu perderea inițialului *a*-, dar se mai înlocuiește încă prin *aia* și *ahaia*.

A. Pann, *Moș Albu* I, 5:

„Și ziceam, clătind cu capul, că d-*aia* bieții români
La cîte o întîmplare zic vorba celor bătrîni…"

Picot, *Dialectes roumains*, 27: „ajungînd acolo, vădzu că *ahaĭa* ce strălucĭa așa de tare îi un găitan de aor…"

v. *Ahaia*. – *Aia*. – *Ceea*.

ACÈIA. – v. *Acela*.

ACÈIAȘI. – v. *Același*.

ACEÌAT, part. passé d'a c e i e z . – v. *Aceiez*.

ACEIÈZ (*aceiat*, *aceiare*), vb.; endimancher, mettre les plus beaux habits. Cuvînt întrebuințat mai cu deosebire în Banat, dar poate nu cu totul necunoscut în România.

„A se *aceia*, *aceiat*, a se îmbrăca, îmbrăcat în haine curate" (S. Liuba, Caransebeș, com. Maidan).

„Cuvîntul *ateiá* înseamnă: habiller solennellement, festlich kleiden; de ex. Petru s-a *ateiat* de biserică, de Paști etc." (S. Mangiucă, *Familia*, 1884, p. 67).

Cele două forme: *aceiez* și *ateiez* se explică prin particularitatea fonetică a graiului din Banat de a confunda pe *t* cu *č* denaintea lui *e* și *i*, pronunțînd ca serbii în sonul ћ (Picot, *Dialectes roumains*, 13). De aci, considerînd pe *t* ca primitiv, d. Mangiucă înrudește pe *aceiez* cu ital. *attillarsi* „se parer, s'orner avec trop d'affectation". Această derivațiune, ingenioasă la prima vedere, e greșită chiar în cazul cînd forma organică ar fi *ateiez*, căci italianului *attillare* corespunde spaniolul *atildar*, ambele din medio-latinul *attitulare*, de unde e peste putință a trage pe românul *ateiez*. Faptul însă este că *ateiez* e un simplu rezultat de confuziune dialectică între *te* și *ce*, în loc de forma cea corectă *aceiez*.

Într-o colindă din Ialomița, aproape de Călărași, se cîntă:

„Vezi-mi au nu vezi
Acei munți
Cărunți?
Nu-s cărunți de fel,
Ci-s cărunți de oi:
Prin dalbele oi
Negri colpănei,
Dar nu-s colpănei,
Ci sînt ciobănei,
În căți răzimați,
În glugi *acioați*…”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 75)

E cam anevoie a se rosti într-un mod hotărît dacă ialomițeanul „*acioat* în glugă” este *aceiat* „paré”, sau a c i u a t „abrité”. Oricum însă, prin aceasta nemic nu se schimbă. – v. *Aciuiez.*

A *aceià* este „a prinde cu *ace*”, „ a s p i l c u i ”. Un om *aceiat* este cineva „tiré à quatre é p i n g l e s ”. În evul mediu, un prelat îmbrăcat în hainele cele solemne se zicea „épinglé”, „spinulatus”, sau „spindulatus”, de ex. într-un text adus de Du Cange (v. *Spinula*): „Lanfrancus autem Archiepiscopus in tabula plumbea ponderosa valde inventus est, in qua a die primae sepulturae suae intactis membris, mitratus, s p i n d u l a t u s , usque in hunc diem jacuerat”, unde românește nici am putea să zicem altfel decît *aceiat*. Dacă astăzi un bărbat se îmbracă cît de bine fără a avea nevoie de multe a c e , să nu uităm că nu așa era în trecut, cu hainele cele scurte și lungi suprapuse, unele strîmte, altele largi, cu podoabe, ceprazuri și cheotori.

v. [1]*Ac. – Spilcuit.*

ACEIETÙRĂ (plur. *aceieturi*), s.f.; habits de fête. Vorbă bănățeană, formată din participiul lui a c e i e z prin sufixul *-ură*, ca în: *albitură*, *tivitură* etc. Se întrebuințează mai mult la plural. „Aceiat însemnează înschimbat în haine curate sau *aceieturi*” (S. Liuba, Caransebeș, com. Maidan).

v. *Aceiez.*

[1]**ACEL, ACEA** (plur. *acelĭi*, *acele*); art. déf. de l’adjectif en macédo-roumain. La macedo-români se zice: vicinlu *acelu* bunu, vicina *acea* bună, vicinlĭi *acelĭi* bunĭ, vicinile *acele* bune, acolo unde dialectul dacoromân pune ca articlu adjectival pe *cel*: vecinul c e l bun, vecina c e a bună = „le bon, la bonne”, pe cînd *acel* funcționează la noi numai ca pronume demonstrativ, ba nici nu stă bine denaintea unui adjectiv, ci trebui să-și asocieze atunci pe emfaticul *-a*: a c e l a . În daco-româna: „vecinul a c e l bun” nu există iar în: „vecinul a c e l a bun” se cuprinde un curat pronume demonstrativ, o indicațiune directă la o persoană, nu un articlu. Ceva macedo-român este la prima vedere în următorul vers din Beldiman, *Tragod.*, 1009:

„Îi rup plete, îi rup barbă, îl bat în cît le-au plăcut;
Ca să spuie adevărul, multă silă i-au făcut;
De-acolo îl iau în pază, și l-au dus de l-au închis,
Ca să-i facă cercetare *acea* mai cu dinadins…"

În realitate însă „cercetare *acea* mai" este aci în loc de „cercetarea c e a mai", ca o licență poetică pentru a cîștiga o silabă.

Tot așa numai prin nevoia metrului se explică la C. Stamate (*Muza*, 285):

„Copilul meu! fiiul meu! vrei să ai cunoștință
Cu mine, a ta rudă *ace* mai de aproape?…"

Un articlu adjectival *acel* s-ar părea de asemenea a se fi furișat în următorul pasagiu din *Pravila Moldov*., 1646 f. 71: „cănd va lua muĭarĭa al doile bărbat, socotind cumŭ celŭ dentăi ĭaste mortŭ, de va putĭa arăta înaintĭa gĭudețuluĭ cu mărturii ca *acéle* destoinici de-a sâ crédерĭa…"

În fapt însă nici aci nu e vreun articlu, ci numai un pronume demonstrativ, pus excepționalmente fără emfaticul *-a*, căci în altele cincizeci de pasage din aceeași *Pravilă* figurează totdauna denaintea adjectivului: a c e l a , a c e l e a .

v. [2]*Acel*. – *Acela*. – *Cel*.

[2]**ACÈL, ACEÀ** (plur. *acei*, *acele*), pron. demonstr.; cet, celui. În cazul oblic sing. *acelui*, *acelei* sau *acei*, plur. *acelor*. Arată ceva mai departe, în opozițiune cu a c e s t pentru lucruri mai apropiate. Depărtarea sau apropiarea pot fi nu numai materiale, ca în: „*acel* arbure se vede din a c e a s t ă fereastră", dar și ideale, ca în: „*acei* români ce nu înțeleg a c e s t e adevăruri".

Legenda Sîntei Vineri, circa 1580 (*Cuv. d. bătr*. II, 154–5): „Și atunci mănie-să *acel* înpărat cu amarŭ, și atuînci zise muîncitorilor lui să aducă o căldare și să piisedze petri și seu, și se aducă blumbu și smoală, și bage *acĭa* fată în căldare să fiarbă în trei zile și în trei nopți. Și duseră sfănta Veneri cătră focŭ și cătră căldare și ce sta înaintré toți, și eși o pară diîn focú mare diîntr-*acel* foc al lor, și încon•ură-i *acei* muncitori și arseră toți într-*acel* čas. Și sfănta Veneri sta acii și ruga-se cu psalom din săltiri; așa dzicea: miluĭaște-mă, Doamne, că spre tine upovăĭaște sufletul mieu! Și la sfrășitul rugăcĭuniei psalomului zise: amin. Și văzu *acelŭ* înpărat muîncitorii lui că periră, și spărie-să, și frică mare fu spre elŭ, și chemă slugile lui toate și întrebă ei și dzise: spuneți-mi, ce voĭu face c e ș t i i magheniți? Și dziseră cătră élu: să nu-i tăere capul, curundu a c e ș t i oameni toți cătră domnezeul ei face-e-va de pleca-se-vor. Și atunci dzise Aclit înpărat cătră slugile lui: tăĭați-i capul curundo. Și doseră sfănta Veneri să-i tae capul. Și sfănta Veneri ruga-se *acelor* muîncitori și dzise: lăsați-mă și ogodiți-mi să fac rugăcĭuni, să mă rogu cătră Hs. Domneziul mieu. Și dziseră ei: rogă-te curundu. Și atunci sfănta Veneri ruga-se cu lacrămi și plăngea și dzicĭa: Domne despuetorĭul, părintele a tut ținotul, făcătorĭul cerĭului și al pămăntolui! audzi-mă și ascultă-mă, șarba ta, într-a c e s t a čas; rogu-te să faci meseréré ta și să dai măriĭa-ta celora ce vorŭ face poménâ mie și prinosul și letur-

ghie și lumănare, și vor cinsti ačasta dzi, blagoslovéște-e, Domne; casele lor, și fičorii lor, și holdele lor și dobitocele lor toate; și fugă de ei toate duhurile réle, și fărmăcătoarele; și sufletele lor să fie luminate; e cela ce nu o va cinsti ačasta dzi venerea mare…”

În acest pasagiu, afară de corelațiunea logică între *acel* și acest, ne mai apare raportul numeric între ambii demonstrativi. În adevăr, în gura poporului circulațiunea lui *acel* cu diferitele lui varianturi față cu circulațiunea lui acest cu varianturile lui este cam ca 7 către 3, și poate chiar mai mare. E de observat, în treacăt, că la Plaut eccillum (= *acel*) ne întimpină de vro șeapte ori, pe cînd eccistum (= *acest*) abia dacă va fi de vro două.

Numai emfaticul acela, despre care mai jos, poate sta singur sau a urma după un nume, de ex.: „Cine vorbește? – Acela” sau, „Omul acela vorbește”. Simplul *acel* trebui pus totdauna denaintea unui substantiv sau adjectiv, niciodată singur sau la urmă.

„Ne-ncetat tristă, gîndea cu jale
L-a tinereței veselă vale,
L-*acele* crînguri, l-*acel* izvor…”

(Gr. Alexandrescu)

sau:

„*Acel* șes, *acea* dumbravă și colnicele cernite
Îl privesc, și de-a lui jale parcă-s și ele mîhnite…”

(C. Negruzzi)

Peste putință de a zice: „la crîngurile *acele*, la izvorul *acel*, la dumbrava *acea*”, ci numai: acelea, acela, acei …, afară de cazul cînd *acele* e o scădere fonetică poporană din acelea, precum vom vedea mai jos.

În graiul românesc însă fiind o tendință foarte pronunțată de a postpune elementele pronominale, de aci urmează că circulațiunea lui *acel* e rară în comparațiune cu a lui acela. În limba veche acela uzurpă adesea locul lui *acel* pînă și denaintea numilor. De ex.:

Dosofteiu, 1673, pref., p. 2: „…maĭ vrătos ca și într-acĭaĭa noapte întru carĭa patina cĭa de bunâ voae au suferit…”

Sau:

Act moldovenesc din 1639 (*A. I. R.* I, 94):„…pentru acela loc au avut călugării de Beserecani pără cu Dumitrașco…”

În următorul pasagiu din *Evangeliarul* de la 1574 (*Ms. Harl*. 6311 B., British Mus.), Marc. III, 24–5:

„…de va împărățiĭa de ĭa-și înpărți-se, nu poate sta înpărățiĭa *acèia*, și de va casa de ĭa–și înpărți-se, nu poate sta *acéĭa* casă…”

„… si regnum in se dividatur, non potest regnum illud stare; et si domus super semet ipsam dispertiatur, non potest domus illa stare…”

întrebuințarea emfaticului *acela* după și înainte de nume prezintă un chiasmus adevărat clasic:

împărățiĭa *acéĭa*

aceĭa *casă*

În limba poporană de astăzi:

I. Creangă, în *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 181): „…apoi *acelu-ia* om nu-i trebuie altă negustorie mai bună…”

În graiul nostru vechi, se mai rostea uneori trisilabic: *acelu*. Așa, într-un zapis moldovenesc din 1622 (*A. I. R.* I, 31): „au întrebatu pe oare cineva din oameni: a cui este moșiĭa pe *acelu* vărfu frumosu? le-au spusu cineva-ș că este a nostră moștenilor Brănești; dumnélor auzindu așa, au venitu la noi și ne-au întrebatu: moșilor! a dumnévostră este moșiĭa pe *acel* vărfu?…”

În macedo-româna forma trisilabică s-a conservat pînă astăzi. Kavalliotis scrie: ατζέλου, Bojadschi: *acelu*.

Femininul *acea*, fără a perde o silabă ca în *acel* din *acelu*, a scăzut și el în grai la *acè*, deși mai rar, silaba finală răzămîndu-se pe accent.

În *Legenda Sîntei Vineri* (*Cuv. d. bătr.* II, 149): „și *acelu* înpârat vădzu *ace* cĭudă mare…”

E de menționat că în același text, care ne oferă pe trisilabicul *acelu*, într-un loc scade la a c è pînă și emfaticul a c e e a (*ibid.*, 156): „și dupâ a c e grăi svănta Veneri…” (v. *Aceea*).

Moldovenii mai niciodată nu rostesc: *acea*, ci numai *acè*.

Românul *acel*, vechi *acelu*, ca și paralelurile sale occidentale: ital. *quello*, span. *aquel*, portug. *aquelle*, reto-rom. *čel* sau *quel* și altele derivă din lat. *eccillum* = *eccu-illum*, pe care nu o dată îl găsim în Plaut, de ex.:

„Sed generum nostrum ire e c c i l l u m video…”

(*Trin.* III, 1)

„ – Ubinam est is homo gentium?
– E c c i l l u m video…”

(*Mercat.* II, 3)

„ – Filiam ex te tu habes?
– Immo e c c i l l a m domi…”

(*Aulul.* IV, 10)

„Habeo e c c i l l a m meam clientam…”

(*Mil.* III. 1)

„ – Toxilo has fero tabellas tuo hero.
– Abi! e c c i l l u m domi…”

(*Persa* II, 2)

„Apud nos e c c i l l a festinat cum sorore uxor tua…”

(*Stich.* IV, 1)

Din lat. *eccillum (eccillam)* românii au tras d-a dreptul dubletul: *acel* (*acea*) și c e l (c e a), întocmai ca: *acest* și *cest*, *acolo* și *colo* etc., de unde apoi prin emfaticul -*a*: a c e l a (a c e e a) și c e l a (c e e a). Despre celelalte forme: *al* (*a*), *ăl*, *ahăl* etc. poate fi controversă, precum vom vedea mai la vale. Deși *acel* și c e l sînt perfectamente identice prin origine, totuși cu timpul ele s-au diferențiat în dialectul daco-român prin funcțiuni: *acel* păstrîndu-și caracterul propriu de pronume demonstrativ în corelațiune cu „acest”, pe cînd c e l a căpătat rolul de articlu adjectival.

v. [1]*Acel*. – *Cel*. – *Acela*. – *Cela*…

ACÈLA, ACÈEA (plur. *aceia*, *acelea*), pron. demonstr.; celui-là. Acest pronume compus diferă de simplul a c e l prin mai multă emfază, printr-un grad mai înalt de demonstrativitate, pe care-l datorează particulei enclitice -*a* (v. [5]*A*).

Ca specimen de energia lui *acela* se poate da următorul pasagiu de pe la 1650 din Arsenie de la Bisericani (*Ms. Sturdzan*, din Acad. Rom.), ps. XCIV: „întru mânule lui-s marginile lumii, și nâlțimile măgurilor *aceluĭa* sânt, că *aceluĭa* ĭaste marĭa și *acela* o au făcut pri-nsă…”, acolo unde se exprimă cu mult mai moale:

Dosofteiu, 1680:	Silvestru, 1651:
„…în mânule lui-s hotarăle pământuluĭ, și nalturile munților a l u i sânt, că *a* l u i ĭaste marĭa și î n s u ș ĭ au făcut pre însa…”	„ ..întru a luĭ mănă săntŭ toate adăncile pămăntuluĭ, și vărfurile munților a l e l u ĭ săntŭ, că a l u ĭ ĭaste marĭa și e l ŭ o aŭ făcutŭ…”

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl*. 6311 B., British Mus.), Mat. V, 3, 5:

„Fericați méserii cu sufletulŭ, că *acelora* e înpărățiĭa cerĭului. Ferecați ceĭa ce plăngu-se, că *aceĭa* măngăĭase-vor…”	„Beati pauperes spiritu: quoniam i p s o r u m est regnum caelorum. Beati qui lugent: quoniam i p s i consulabuntur…”

Arătînd ceva depărtat, *acela* se află în opozițiune cu a c e s t a , care indică obiecte mai apropiate.

Pravila Caragia (1818), p. 81: „Orice înclinare și datorie au fiii cei firești cătră părinții lor, tot acea înclinare au și fiii cei de suflet cătră sufleteștii lor părinți, și a c e ș t i i a cătră *aceia*…”

Pozițiunea normală a lui *acela* este la finea propozițiunii, ca în pasagiul de mai sus, ori după un nume, de ex. la Dosofteiu, 1673, f. 12 a:

„S-avem bucurie de-a sa mîntuință
Să vedem pizmașiĭ afundațĭ în sâlță,
Că-n lațul *acela* care eĭ gătarâ
Li s-au prins pičorul de să încurcarâ…”

Samoil Clain, *Învățături*, Blaj, 1784, p. 20: „Seneca, marele *acela* între romani filozofŭ, între alte și foarte înțelépte învățături ale sale, și aceasta au lăsatŭ în scrisorile sale, pentru îndreptarea oamenilor: în toată viiața – zice – trebue a învăța a muri…”

Nici la capătul frazei, nici după substantiv sau adjectiv, spiritul limbei române nu admite pe a c e l, ci numai pe *acela*. Scriitorii moderni, chiar dintre cei mai buni, pun uneori: „a c e l care…”, fiind deprinși cu francezul: „c e l u i qui…”. Poporul însă niciodată nu va zice altfel decît: „*acela* care…”

De asemenea numai *acela* poate să înlocuiască un nume, de ex.:

Constantin-vodă Brîncovanu, 1696 (*Condica Brîncovenească*, ms. în Arh. Stat., p. 178): „Precum și apostol Pavel grăĭaște, câț vor sta cu duhul lui D-zeu, *aceĭa* vor fi și fii lui D-zeu…”

În limba veche nu o dată emfaticul *acela* înlocuiește pe simplul a c e l chiar denaintea unui nume, bunăoară:

Mitropolitul Atanasie, 1631 (*A. I. R.* I, 106): „…să fie opriți de lége și de besérecă, și *acela* popă ce-ĭ va priimi la besérecâ încă să fie proclét…”

Ștefan-vodă Gheorghie, 1656 (*A. I. R.* III, 230): „…zicăndu boĭarinul nostru Pelin vistiĭarnicul și cu Gherman și cu Simion de Șileșeu cum *acela* sat Mihalčul le ĭaste lor drept de moșie…”

Chiar în cazul oblic ne întimpină uneori, de ex.:

Pravila Moldov., 1646, f. 7: „…acĭa vită de o vor strica gadinile, să arate stăpănului sămnulŭ *aceii* vite perite…”, unde *aceii* este un genitiv emfatic în loc de simplul a c e i.

Tot acolo, f. 12: „…să plătească prețulŭ *aceii* pagube…”

În genere, circulațiunea lui *acela*, în texturi poporane și mai ales în viul grai, e cu mult mai mare decît a lui a c e l. El traduce nu numai totdauna pe francezul „celui-là”, dar încă adesea pe „celui” și pe „cet”.

O particularitate a limbei române este construcțiunea lui *acela* cu conjuncțiunea c a, preceasă de un nume sau de numeralul u n u.

Miron Costin, *Letop*. I, 241: „…a doua zi l-au legat hinu-seu și l-au dus legat la Schindir-pașa. O! să-l bată Dumnezeu h i n c a *acela*!…”

Dosofteiu, 1673, f. 34 b:

„U n u l c a *acela* de la Domnul are
Dar și bunătate, milâ și sporĭu mare…”

Constantin Brîncovanu, 1695 (*Cond.* ms., Arh. Stat., p. 100): „Pus-am g â n d c a *acela* și dentru toată inima noastră am voit a rădica sfântă mănăstire aicĭ pre pămăntul țărăi…”

Mai cu seamă în:

Pravila Moldov., 1646, f. 60: „…va fi mărsŭ asupră-i cu armele goale și cu soții multe ca nu altâ datâ, cu o a m e n i ca *aceĭa* tocmițŭ de ucidere…”

Ibid., f. 15: „De să va prileji neștine să fie lăcuitorĭu într-un satŭ, și de va cunoaște vreun l o c ŭ c a *acela* bunŭ de moarâ, și într-acel satŭ vor fi toțŭ răzéșŭ, și acelŭ locŭ va fi a totŭ satulŭ…”

Ibid., f. 82: „…să vorŭ despărți încâ mai vrătosŭ de căndŭ o are bate, și alesŭ căndŭ va fi o m c a *acela* să-i fie de pururĭa dragâ svada…”

Ibid., f. 72: „…de va fi acel trimis o m ŭ c a *acela* să fie destonicŭ de a-l putĭa crédерĭa…"

Ibid., f. 25: „…orcare vameșŭ va cére vamâ de niscare lucruri ce n-aŭ fostŭ obicéĭul să să dĭa vamâ, nice ĭaste cu știrĭa domniei, de să va afla pentru u n e c a *acélĭa* să fie luatŭ platâ, ce să dzice vamâ, ca să i se tae capulŭ…"

Ibid., f. 35: „…cela ce va avĭa în casa sa c i n i i b u n e c a *acélĭa* de furtușagŭ, face prepusŭ și acesta cum să fie elŭ furatŭ…"

Ibid., f. 51: „…slugile ce vor înbla și în susŭ și în •os gătăndŭ t r é b e c a *acélĭa* rĭale pentru să să facâ ucidere, pre aceĭa să-i cérte ca și pre ucigătorii de părințŭ…"

Ibid., f. 53: „…de-l va fi prea trecănd cu bătaĭa, cu v r ă j m â ș i e c a *acéĭa* și cu arme, atunce poate fiĭulŭ să să rădice asupra tătâne-său…"

Ibid., f. 113: „…căndŭ va mărturisi moașĭa, cumu ĭaste fata întreagâ, o vom créde, și acasta când va fi m u ĭ a r e c a *acéĭa* de cinste moașĭa…"

Cîteodată chiar de două ori în același pasagiu:

Ibid., f. 53: „orcine-ș va ucide fečorulŭ, carele va fi născut cu niscare s é m n e g r o z n i c e c a *acélĭa* cum are fi cu capulŭ ca de dobitoc, saŭ cu tot trupul, saŭ de totŭ cu totulŭ să fie l u c r u c a *acela* nice de o treabâ și cumu-i mai grozav…"

În toate aceste pasage, fie după nume, fie după numeral, construcțiunea „c a *acela*" cuprinde în sine ceva superlativ, corespunzînd astfel, pînă la un punct, latinului q u a m în: „q u a m saevus" (Plaut., *Amph*. I, 3), „q u a m barbarus" (Pl., *Bacch*. I, 2) etc. Versul lui Plaut:

„Nimis q u a m formido, ne manifesto hic me opprimat…"
(*Mostell*. II, 2)

s-ar fi putut traduce în *Pravila* lui Vasile Lupul: „frică mĭ-e c a *aceĭa* mare să nu mă apuce…" Negreșit, paralelismul romăno-latin se mărginește aci numai în rolul lui c a = q u a m de a da locuțiunii un sens oarecum superlativ, chiar atunci cînd superlativul lipsește în formă. „Om c a *acela* bun" este mai puțin decît „omul cel mai bun", dar mai mult totuși decît: „omul mai bun decît cutare". „Femeie c a *aceea* cinstită" este „femeie foarte cinstită", adecă ceva intermediar între „mai cinstită" și „cea mai cinstită". „Oameni c a *aceia* tocmiți pentru ceva" nu sînt numai „engagés" ci „e x p r e s s é m e n t engagés". Unul c a *acela*, bun de gură" = „quelqu'un qui a la langue très bien pendue" etc.

Quasi-superlativul „c a *acela*" este un idiotism românesc pe care n-ar trebui să-l nesocotească limba literară. Această construcțiune se pune generalmente după un substantiv și înainte de un adjectiv sau de o altă expresiune calificativă, care însă poate să fie presupusă numai. Așa, la Miron Costin în: „să-l bată Dumnezeu hin c a *acela*" se subînțelege „viclean", după cum rezultă din context. Expresiunea e mai cu seamă energică atunci cînd substantivul nu e articulat: „o m ca *acela* bun" e mai foarte, mai mult decît: „u n om ca *acela* bun" sau: „o m u l …" Funcțiunea superlativală e mai puțin simțită, ba cîteodată nu se află de loc, în con-

strucțiunea lui „ca acela” cu numeralul u n u , unde apare mai mult comparațiunea, astfel că mai adesea se poate traduce prin „pareil”:

Enache Cogălniceanu, *Letop*. III, 227: „…nu se supunea, încă sta și împrotivă, care pe u n i i c a *acie* îi punea Lupul la falangă…”

Pravila Muntenească, 1640, f. 19 b.: „Preotulŭ de va fi meșterŭ a lucra în cetate și va cerca să se boerească și va umbla cu nușii, și va mérge în săborŭ cu oameni proști sau cu boĭari, alegăndŭ fără de o nevoe oarecaré de-i va fi lui, u n i i c a *aceĭa* ori să se scoață, ori să se lase de u n e l e c a *acélĭa*…”

Dar pe aceeași pagină, vorbind de cei nedemni de preuție, *Pravila* zice: „Oarece episcopŭ pentru plata de va pune unŭ p o p â c a *acela*, să se scoață amăndoi…”

Aci, fiind pusă după substantivul „popă”, construcțiunea „c a *acela*” își recîștigă intensivitatea, subînțelegîndu-se la urmă: „cu totul nedestoinic”.

De asemenea, tot acolo, f. 26 a: „…pănâ la moarte însăși să aibâ certare și despărțire de bisérecâ să aibâ, de nu se va lăsa de unŭ l u c r u c a *acela* să nu-lŭ ca mai facâ…”

În următorul pasagiu din *Povestea lui Harap-Alb* de Creangă (*Conv. lit*., 1877, p. 173), ne întimpină *acela* construit cu „ca”, dar rămînînd totuși un simplu demonstrativ:

„…împăratul acela, aproape de bătrînețe, căzînd la zăcare, a scris carte frăține-său craiului, să-i trămită grabnic pe cel mai vrednic dintre nepoți, ca să-l lase împărat în locul său, după moartea sa. Craiul primind cartea, îndată chiemă tustrei feciorii înaintea sa și le zice: iaca ce-mi scrie frate-meu și moșul vostru. Care dintre voi se simte destoinic a împărăți peste o țară așa de mare și bogată c a *aceea*…?”

Din dată însă ce vom pune: „ț a r ă c a *aceea* mare și bogată” devine un superlativ: „f o a r t e mare și f o a r t e bogată”, fără nici o demonstrativitate concretă.

Scăderea fonetică a pluralului masculin *aceia* la *acie*, ca în pasagiul de mai sus din Enache Cogălniceanu, e foarte obicinuită, mai ales în Moldova.

Cost. Stamate, *Muza*, 344:

„Că fericiți sînt *acie* ce sînt făcători de pace,
Deci le dau sfat c-ar fi bine ca și ei să se împace…”

Tot în Moldova însă, pe cînd *aceia* scade la *acie*, singularul masculin *acela* se urcă în graiul poporan la *aceala*.

„La noi demonstrativele se rostesc așa:

Bărbătești:	Femeiești:
ista, *aista*, *ceala*, *aceala*; *iștie*, *aiștie*, *cie*, *acie*;	*asta*, *iasta*, *aiasta*, *cee*, *acee*; *ieste*, *aieste*, *cele*, *acele*…”

(P. Teodorescu, Iași, com. Miroslava)

O narațiune despre stafie în graiul din districtul Suceava:

„Staciia-i o nălucâ șî sâ diosăghești di strîgoi, cindr' câ strîgoiu-i cu trup, da staciia-i numa o aratari. Iarà mai di mult obicei di sâ lua umbra unui om sau altui doghitoc șî sâ punia în zîdiri ca sâ țîe multâ vremi șî sâ cii aparati di cumpeni; însâ nici *aciala* cu umbra luatâ nu mai trăè dicît 40 dzîli. Sufletu lui sâ ducè în a c e l i zîdiri etc." (I. Bondescu, Suceava, com. Giurgeștii).

Scăderile: *acee* = *aceea*, *acele* = *acelea* și *acie* = *aceia* se datorează principiului de acomodațiune vocalică progresivă: *e* + *a* = *e* + *e* sau *i* + *e*. Urcarea: *aceala* din *acela* rezultă din perderea totală a independinței emfaticului -*a*. Numai pe cît timp se mai simte individualitatea acestei particule, *e* din silaba precedinte nu trece în *ea*, ci rămîne *acel-a* = *acelu-a*, ca și cînd ar fi două cuvinte deosebite, căci altfel fonetica română cere neapărat ca silaba *e*, dacă-i urmează imediat o silabă cu *ă* sau *a*, să se urce la *ea*.

Prin forma poporană *acele* în loc de *acelea* se confundă la feminin plural emfaticul *acela* cu simplul *acel*, al căruia feminin plural este într-un mod normal *acele*. Deosebirea însă, despărînd ca formă, se conservă totuși ca sintaxă. În „*acele* femei" este un demonstrativ simplu; în „femeile *acele*" e demonstrativul emfatic. Ba chiar sub raportul formei, acolo pe unde emfaticul *acelea* scade la *acele*, graiul poporan mai scade la rîndul său pe simplul a c e l e , pronunțîndu-l a c e l i , ca în narațiunea suceveană de mai sus despre stafie.

Poporul mai înlocuiește pe *acela* prin ă l a , a h ă l a , a i a , a h a i a etc.

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 217:

„Mult mă mir eu de-a h ă l a
Care nu știe-a cînta
Cum își petrece lumea,
Că eu cînt, zău, tot mereu
Ș-o petrec destul de rău!..."

sau tot acolo, 38:

„Bădița cel sărăcuț,
Zău, *acela* mi-i drăguț,
Că zău ă l a mi-i mîndruț..."

„Hincă ne cunoaștem ă l a p - ă l a d-atîția ai dă zile..." (Jip., *Opincarul*, 19).

Numai ca *același* sau *acela-și*, în combinațiune cu intensivul -*și* = lat. *sic*, *acela* nu poate fi înlocuit cu ă l a sau a h ă l a . Nici în texturi, nici în viul grai, nu ni s-a întîmplat a întimpina undeva pe un „ălași" sau „ahălași", ci numai *același*. Compozițiunea este de aceeași natură ca în sinonimul latin: *idem* = *isdem*, *ejusdem*, *eodem* etc., adecă noul cuvînt, compus din două elemente, păstrează întocmai flexiunea primului element, finalul rămînînd imobil: *acela-și*, *aceea-și*, *acelea-și*, *aceluia-și*, *aceleia-și*, *acelora-și*. Oriunde se rostește *acie* pentru plur. masc. *aceia*, iar *acee* pentru sing. fem. *aceea*, pe acolo se pune și-n combinațiune cu -*și*: *acie-și*, *acee-și*. Mai pretutindeni în vorbirea poporului vocala din -*și*, după ce se redusese dentăi la *ĭ*, a despărut apoi cu desăvîrșire, pronunțîndu-se: *acelaș*. În vechile texturi

însă ne mai întimpină uneori tetrasilabicul *a-ce-la-și*, forma cea organică; de ex. în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), p. 24:

..diîntr-*același* rostu esu urăcĭurile și blăstemul…”	„…ex i p s o ore procedit benedictio et maledictio…”

sau tot acolo, p. 25:

„…doară izvorul diîntr-*acéĭași* curere izvori-va dulce și amaru…”	„…numquid fons de e o d e m foramine emanat dulcem et amaram…”

Compusul *același* însemnează:

1. „le même”:

Samoil Clain, *Învățături*, p. 21: „…precum *același* filosof (Seneca) într-altŭ loc foarte înțăleptéște și adevăratŭ grăiaște: mare parte a vieții oamenilorŭ tréce fără de nici o lucrare, iară mai mare parte în rea lucrare…”

2. „celui-là avec plus d’affirmation”:

Const. Brîncovanu, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat.): „…grăĭaște dar Solomon nu pentru înțelepcĭune adecă filosofia elinilor, dă vréme ce *acéĭașĭ* ĭaste rătăcită și deșartă…”

În acest pasagiu s-ar fi putut zice *aceia*, însă intensivul -*și* dă afirmațiunii mai multă putere. Oricum, deosebirea între *acela* și *același* e atît de mică, încît pentru sensul de „le même”, ca să nu se confunde cu „celui-là”, se poate pune: „t o t *același*”.

Zilot, *Cron.*, p. 18: „Deci văzînd domnul Ipsilant că s-au lățit năravul acelor hoți și nici cu strejuirea nu face nimic, n-au zăbovit a înștiința Porții apucăturile lui Pazvantoglu, că adică calcă oamenii lui țara și o jefuiesc; t o t într-*aceiași* vreme asemenea înștiințări mergînd Porții și după la alte orașe…”

v. *Aceea*. – *Acel*. – *Ahaia*. – *Ahăla*. – *Ăla*. – *Aia*. – *Ca*. – *Ca-mai*. – *Ceea*. – *Cela*…

ACÈLAȘI, ACÈEAȘI, (plur. *aceiași*, *aceleași*), pron. demonstr.; le même, celui-là même.

v. *Acela*. – *Acestași*.

ACÈPT (*aceptat*, *aceptare*), vb.; accepter, ou plutôt: s’attendre à recevoir, avoir envie de prendre. Nu e neologism, ci din contra un venerabil arcaism despărut din grai. În glosarul slavo-român muntenesc, circa 1620 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom.) ne întimpină cuvîntul de d o u ă ori sub d o u ă forme, ceea ce garantează că nu este vreo eroare grafică. În ambele cazuri e tradus slavonește. La pag. 170: „*čaĭu vŭspriati*, *acept* (ачєпт) a lua”. La pag. 171: „*čaetŭ aceaptă* (ачѣптъ)”. Paleoslavicul „čaĭati” însemnează „a spera” (Miklos.). Ca formă, românul *aceptare* este învederat lat. a c c e p t a r e = prov. *acceptar* = span. *aceptar* etc., de care se apropie și ca sens. Cînd alăturăm cu „accipio”, de unde frecuentativul „accepto”, sinonimii latini: *praehendo*, *capio*, *sumo* și *recipio*, constatăm că el cuprinde în sine

totdauna noțiunea de speranță, căci implică voința altuia de a da sau de a nu da: „quod dat, accipimus” (Cic., *Fam*. I, 1). Această noțiune a devenit precumpănitoare în derivatul român *acept* din cauza asemănării formale cu vorba a ș t e p t , în care elementul speranței e și mai pronunțat. Astfel se explică apoi însăși dispariționea ulterioară a lui *acept*, poporul confundîndu-l și ajungînd a-l identifica cu a ș t e p t . În adevăr, într-o redacțiune circa 1670 a aceluiași material glosografic slavo-român (ms. al Societății arheologice din Moscva, f. 147), ne întimpină deja înlocuirea lui *acept* prin a ș t e p t :

„čaĭu vŭspriati, a ș t e p t u a lua.
„čaĭanie, a ș t e p t a r e ”
v. *Aștept*.

ACEPTÀRE
ACEPTÀT } v. *Acept*.

ÀCER (*acerat*, *acerare*), vb.; désirer, s’attendre, solliciter. Vorbă conservată în *Dicționarul româno-latin*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 421):

„*Ačĕr*. Expecto.
Ačĕratul. Expectatio.”

Cu *e* scăzut la *i*, *acer* se află deja la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXII, p. 16: „…priimitŭ amu ĭaste anulŭ acela și cu pohtâ și cu dragŭ dereptilor, cei ce *acirâ* și așteaptâ de ce-au lucratŭ pentru acea dulceațâ și viațâ ce va să fie…”, unde în *Omiliarul* rutean publicat de mitropolitul Petru Movilă (Kiev, 1637, p. 745): „č e k a - ĭ u t ŭ na nego i oždaĭutŭ…” Rutenește č e k a t i (= polon. *czeka•*) însemnează „exspecto”.

Pe cînd în vocabularul bănățean, circa 1670, tonul este pe prima silabă: *ačĕr* = *àcer*, la Coresi el ne apare pe a doua, adecă pe *i* scăzut din *e*: *acìr*, *acìră* (ачи́рѫ), intonîndu-se astfel după analogia tuturor verbilor terminați prin -*ir*: *înșìră*, *mìră*, *răsfìră* etc.

E învederat că *àcer* este mai organic decît *acìr*.

Acest interesant cuvînt nu e numai transilvan. Sub forma: *acir*, *acirat*, el se aude la popor și-n preajma Bucureștilor, de unde îl vedem trecut în Dicționarul răposaților Laurian și Maxim (t. I, 24):

„*Acirare*, a aspira, a aștepta sau a căuta, a umbla să capete de la altul: cînd omul are al său, nu *aciră* la mîna altuia…”

E peste putință a trage pe *acer* din latinul *aspiro*. Grupul fonetic *sp* nu trece în *č*. Noi credem că *acer* nu poate fi decît o compozițiune curat românească din *a* = lat. *ad* și c e r = lat. *quaero*. Sub raportul sensului nu se prezintă nici o dificultate. În privința formei, accentul în *acer* trebuia neapărat să fie pe penultima: *àcer*, ca în toți verbii români disilabici terminați prin -*er*: *sècer*, *dèger*, *fùlger* etc., de unde apoi trecerea în prima conjugațiune: *acerare*, *acerat* în loc de a c e r e r e , a c e r u t .

v. [2]*Cer*.

ACERÀRE
ACERÀT } v. *Acer*.

ÀCERĂ (plur. *àcere*), s. f.; aigle. Sinonim cu v u l t u r și p a j u r ă .

„*Aceră*, aquila, pasere rapace din familia falconilor, pentru tăria și ageritatea sa numită regina paserilor” (*L. M.*).

„*Acera*, der Adler” (S. Barcianu).

S.F. Marian, *Ornitol*. I, 137: „Pajură, numită în unele locuri pajoră, pajeră, pajiră, pagiră, iară în România-Mică a c i r ă ” (comunicat de d. V. Burlă).

După fonetica română, *àceră* este din punct în punct lat. à q u i l a = span. *aguila*, provenț. *aigla*, fr. *aigle* etc.

v. *Pajură*.

ACÈST, ACEASTĂ (plur. *acești*, *aceste*), pron. demonstr.; ce, cet (cette). Arată ceva mai apropiat, în opozițiune cu a c e l pentru lucruri mai depărtate, fie apropiarea sau depărtarea reale, fie ele numai în cugetarea vorbitorului.

Ca și corespunzătorul a c e l , *acest* trebui pus totdauna denaintea unui substantiv sau adjectiv, nu singur sau la urmă, căci altfel spiritul limbei române cere pe emfaticul *acesta*, corelativ emfaticului a c e l a . E neromânește a zice: „omul *acest*” sau „oamenii *acești*” în loc de a c e s t a , a c e ș t i i a .

Tocmai de aci vine în grai puțina circulațiune a lui *acest* în alăturare cu a c e s t a ; și chiar atunci cînd trebui să se întrebuințeze, mai adesea îl înlocuiesc forme mai scurte: a s t , ă s t , i s t . În expresiuni ca: a s t ă d a t ă , a s t ă n o a p t e , a s t ă v a r ă și altele, poporul niciodată nu va întrebuința pe *această*; ba pînă și pe a s t ă o mai reduce uneori la a s ’ noapte etc.

Poetul se poate folosi cu intențiune de mulțimea formelor, ca un mijloc de varietate:

„A s t glas, *această* cîmpie,
Noaptea care mă-nvălea,
Gîndiri de melancolie
În inimă-mi învia…”

(Gr. Alexandrescu)

Poporul, cînd nu știe care anume din cele multe forme e mai potrivită, o face și el tot așa, deși fără intențiune; de ex. într-un act moldovenesc din 1612 (*A. I. R.* I, 71): „…cum știu ei toți a e ș t i omene cu sufletele lor că dinnaintea lor s-au făcut *această* tocmală și *această* scrisore, și boul mi l-au bičuluit *aceiști* omene buni…”

În macedo-româna *acest* nu există, ci numai a i s t . Îl are însă istriano-româna: „*acest*, plur. *acesti*, se zice și simplu c e s t , i s t ; în toate aceste, prin o escepțiune singulară, *c* se pronunță cu un sunet ce e un mijloc între *ce* și *ț*” (I. Maiorescu, *Itin*., 83).

Afară de forme de mai sus, graiul poporan mai posedă încă alte varianturi ca: c e s t , a h ă s t , a i s t etc., despre cari a se vedea la locurile lor.

În vechile texturi apare din cînd în cînd forma organică întreagă: *acestu*.

Așa, în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), p. 51:

Act. Apost. XXIII, 17: „și dzise: du *acestu* gĭure la miĭașul, că oarece-i va se-i spue lui; elu-l luo și-l duse la miĭașul; de-acii dzise: Pavelu fuglul chiemă-me de me rugă se aducu *acestu* gĭure…”

Ib., XXIV, 5: „aflămu *acestu* bărbatu pierdzătorĭu…”

„…ait: Adolescentem h u n c perduc ad tribunum, habet enim aliquid indicare illi. Et ille quidem assumens eum, duxit ad tribunum, et ait: Vinctus Paulus rogavit me h u n c adolescentem perducere…”

„…invenimus h u n c hominem pestiferum…”

Dar pînă și-n secolul trecut se mai rostea încă uneorí trisilabic: *acestu*. De exemplu într-un act moldovenesc din 1703 (*A. I. R.* III, 268): „eu Ursul Murguleț părcălabul scriu și mărturisăsc cu *acestu* adevăratu zapis al mieu…”

Se pare că anume la acuzativ trisilabismul reușise a se mănține mai mult timp, după ce perise la nominativ.

Cazurile oblice sînt: *acestui*, *acestei* sau *aceștii* la singular; *acestor* la plural. După femininul *acestei* sau *aceștii* numele ce-i urmează se pune generalmente în cazul oblic nedeterminat: *acestei femei* (nu: *femeie*), *aceștii case* (nu: *casă*), ceea ce nu se face după masculinul *acestui*, deoarăce nu există la noi declinațiune nedeterminată pentru genul bărbătesc. În graiul vechi însă, numele femeiesc preces de „*acestei*” sau „*aceștii*” poate să conserve forma nominativă, după analogia numelui bărbătesc preces de „*acestui*”. Așa, într-un text circa 1600 (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 48): „Iarâ cănd venise acasâ-ș Iosifŭ de la lucrul său, dupâ scrăba céĭa ce aflâ nedeșartâ cocoana Domnului, și deaca-i fu spus de ačasta de înger în somnŭ cum ĭaste diîn Duhul sfăntŭ întru ĭa, el au proslâvitŭ pre Dumnedzău ce l-au spodobitŭ pre elŭ a sluji *aceștii* b u n â t a t e prea mare și *aceștii* t a i n â dumnedzeĭascâ…”

Precum a c e l u vine din lat. *ecc-illum*, tot așa *acestu* nu e decît lat. *ecc-istum* = *eccu-istum*, de unde se trag de asemenea ital. *questo* = provenț. *aquest* = v. portug. *questo* = reto-rom. *čest* sau *quest* = v. franc. *icest* etc.

În Plaut:

„– …quam te virginem
Me reposcis?
– Quam ab Lenone abduxti hodie, scelus viri.
– Nullam abduxi.
– Certe e c c i s t a m , video.”

(*Curcul.* V, 2)

adecă: „– Ce fel de fată ceri tu de la mine? – Pe care ai luat-o astăzi de la Hotru, ticălosule! – N-am luat pe nici una. – Ba iată-o, chiar pe *aceasta*…”

v. *Acel*. – *Aest*. – *Ahăst*. – *Aist*. – *Ast*. – *Ăst*. – *Cest*. – *Ist*…

ACÈSTA, ACEASTA (*aceștiia*, *acestea*), pron. demonstr.; celui-ci. Pronume compus, care se deosebește de simplul a c e s t prin mai multă energie, datorită particulei enclitice -*a* (v. [5]*A*). În privința lucrurilor mai apropiate, *acesta* se rapoartă către a c e s t întocmai ca a c e l a către a c e l în privința lucrurilor mai depărtate.

Pozițiunea normală a emfaticului *acesta* este după un nume, fie substantiv sau adjectiv, ori în locul unui nume, sau la finea propozițiunii, pretutindeni adecă unde spiritul limbei române nu sufere pe simplul a c e s t . A zice: „omul a c e s t ” sau: „i-am văzut pe a c e ș t i ” nu e românește, ci trebuie: *acesta*, *aceștiia*.

În vechile texturi și-n viul grai emfaticul *acesta* înlocuiește adesea pe simplul a c e s t chiar denaintea unui nume, de ex.:

În *Psaltirea* circa 1550 (*ms. Șcheian*, în Acad. Rom.), ps. XXIII, de două ori:

„…cire e *acesta* înpăratul slaveei…?”	„…quis est i s t e rex gloriae…?”

Dosofteiu, 1673, pref.: „*acesta* obicĭaĭ ĭaste din bătrăni, scoțîndŭ v-un izvod den svănta carte a-l scrie supt numele a de mare cinste Scaun…”

Același, 1680, f. 38 b:

Ps. XXXII, 7: „*Acesta* mișel strigat-au și Domnul audzâtu-l-au…”	„I s t e pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum…”

Într-un act muntenesc din 1669 (*A. I. R.* I, 96): „eu Mihăil deîn Groșani scriu și mărturisescŭ cu *acesta* al mieu zapis…”

Samoil Clain, *Învățături*, Blaj, 1784, p. 2: „Întru *acesta* chip, iubiților creștini, au pus D-zeu pre om în lumea *aceasta* ca într-un oraș de negoțitorie…”, unde „lumea *aceasta*” e o constructiune normală, iar „*acesta* chip” este o abatere înadins pentru a da afirmațiunii mai multă forță.

În popor, *acesta* se aude foarte rar, fiind mai totdauna înlocuit prin ă s t a – a s t a , a i s t a – a i a s t a , a e s t a , a h ă s t a etc., pe cari vezi-le la locurile lor. În același timp, în cazul oblic feminin la singular: *acesteia* sau *aceștiia*, precum și la nominativul plural de ambele genuri: *aceștiia* și *acestea*, emfaticul -*a* tinde a scădea la -*e* prin acomodațiune regresivă cu vocalele învecinate, devenind astfel: *aceștie* și *aceste*. De aci o confuziune formală între a c e s t și *acesta*. În: „a c e s t e femei” e simplul a c e s t , pe cînd în: „femeile *aceste*”, în loc de „*acestea*”, este emfaticul *acesta*. Scăderea finalului -*a* la -*e* ne întimpină deja în vechile texturi țărănești. Așa într-un document moldovenesc din 1622 (*A. I. R.* I, 31): „noi *aceștie* moșteni ot satul Brănești…”

v. *Acela*. – *Acest*. – *Aesta*. – *Ahăsta*. – *Aista*. – *Ăsta*. – *Cesta*. – *Ista*…

ACÈSTAȘI, ACEASTAȘI (*aceștiiași*, *acesteași*), pron. demonstr.; celui-ci même, toujours celui-ci. Arată un lucru mai apropiat, despre care s-a vorbit deja, după cum corelativul a c e l a ș i indică tot așa un lucru mai depărtat. E compus din emfaticul a c e l a și din intensivul -*și* = lat. *sic*.

Pravila Moldov., 1646, f. 29.: „căndŭ vor avĭa doi oameni pără pentru vreo vie, sau pentru vreunŭ pămăntŭ, și pănă a să pără, unulŭ dentr-ănșŭ va mérge de va secera pămăntulŭ sau va culége viĭa, fără de voĭa gĭudețului, *acestaș* piĭarde tot venitulŭ…”

Ibid., f. 49: „…cănd va fi un om bolnav, și va lăsa cuiva să moșnenească multŭ-puținŭ ce va avĭa și-i va face și zapisŭ și acestŭ moșnĭan nu va griji de dănsŭ să-i aducâ

vreun vrač bun să-l păzască căndai doară l-are tămădui, ce-l va lăsa așĭa negrijitŭ și nesocotitŭ, și de va muri bolnavulŭ, *acestaș* va piĭarde moșneniĭa și vor fi toate bucatele și ocinile domneșți…”

Constantin Brîncovanu, 1694 (*Cond*., ms. în Arh. Stat., p. 94): „…și am dat domniĭa mea Radului Știrbéĭu légea țărăi, cum să jure el înpreună cu frate-său Costandin vel clucer și cu văru-său – că n-au luat nicĭ un ban de la soacră-sa Ilinca vorniceasa pentru ačastă moșie Negrénii, deč jurănd într-*acestaș* chip, el să-ș ție moșiĭa…”

Zilot, *Cron*., p. 40: „deci într-*acestași* chip au fost ieșirea pazvangiilor și de la Șegarcea…”

În declinațiune, *acestași* urmează simplului a c e s t , emfaticul -*a* și intensivul -*și* rămînînd invariabili: *acestui-a-și*, *acestei-a-și*, *acestor-a-și*…

În grai *acestași* e mai puțin întrebuințat decît corelativul a c e l a ș i .

v. *Acela*. – *Acest*. – *Acesta*.

-ÀCHE. – v. -*Achi*.

ACHERMÀN, n pr:; Akkerman, ville de Bessarabie, située à l’embouchure du Dniester.

Enache Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 276… „eară Hanul, de la Movila Răbăei cum au simțit, îndată au fugit spre *Acherman*, cu oastea lui…”

Compus din *ak* „alb” și *kerman* „cetate”, *Acherman* este o traducere turcă a unui vechi nume românesc.

„Așa Ștefan-vodă au curățit țeara de vrăjmași, eară cetățile care le-au luat turcii, Chiliea și C e t a t e a A l b ă , nu au putut să le mai scoată de la turci; că ei, mai înainte de ce au eșit din țeară, le-au grijit cu oameni, cu pucte și cu bucate de agiuns; și așa au rămas pre măna turcilor pănă astăzi” (Ureche, *Letop*. I, p. 134).

Însuși Ștefan cel Mare, vestind Ungariei expedițiunea turcilor asupra celor două cetăți, într-o scrisoare din 22 iuniu 1475, zice: „Turci veniunt ad nos contra nos et contra terram nostram, et per aquam et per terram et ita dicunt, quod valida classis precedit cum maximis munitionibus bombardarum magnarum expugnare A l b a m et Chiliam:..” (Vigna, *Codice diplom. tauro-ligure*, t. 3, p. 479).

v. *Cetatea-Albă*.

ACHÈȚ. – v. *Aconiță*.

-ÀCHI, suffixe servant à former certains diminutifs. Acest sufix se acață mai cu seamă la numi de botez, avînd un sens micșurător sau dezmierdător. Întrodus în graiul românesc abia de prin secolul XVII, el devenise foarte răspîndit în epoca fanarioților și n-a mai despărut din limbă, dar a început a căpăta din ce în ce mai mult o nuanță oarecum ironică.

Unul din cei mai însemnați cronicari moldoveni din secolul trecut a fost Enachi Cogălniceanu (1733–1774). Sufixul -*achi* ne întimpină nu numai în însuși numele

lui de *Enachi*, dar încă la tot pasul în cursul cronicei sale. Așa în capitolul VII (*Letop*. III, 225–234), ca să ne mărginim cu unul singur din cele cincisprezeci, găsim:

Iordachi Spatarul fecior lui *Stăvărachi*,
Iordachi Cantacuzino,
Costachi Razu,
Iordachi Genetu,
Iordachi Mană vel agă,
Lăscărachi Genetu,
Sărdarul *Măzărachi*,
Spatarul *Manolachi* socru lui *Stavarachi*,
Fotachi,
Manolachi Costachi vornic,
Iordachi Mananu paharnic,
Bălăsachi vel agă,
Spatarul *Niculachi* Ruset etc.

Cîteodată sufixul se reduplică în același nume, ca în: „Enăcachi Căminarul", unde *Enăcachi* este: *Ene* + *achi* + *achi*! Uneori își asociază un alt sufix, ca în: *Enăchiță = Ene* + *achi* + *iță*.

În numele istoricului *Hurmuzachi*, al poetului *Conachi* și al publicistului *Asachi*, este același sufix.

Dizarmoniosul -*achi* ne vine din neogreaca, în care el se prezintă sub forma -άκης în numi proprii: Δημητράκης, Εὐσταθάκης „Γεωργάκης καὶ Φαρμάκης " (Passow, *Carm. Gr.*, 168) și altele, iar sub forma -άκι în termeni comuni ca: παιδάκι „copilaș", τραπεζάκι „mesuță",ποδαράκι „picioruș" etc. (Mullach, *Gramm*., 171). Și la români acest sufix a reușit a trece peste sfera nomenclaturei personale, fie în locuțiuni ca „înghite *Agachi*", fie în epitete ca *Samurachi*.

„Cățelul *Samurache*, ce ședea la o parte
Ca simplu privitor,
Auzind vorba lor…"

(Gr. Alexandrescu)

În *Covrigarul*, de Alexandri, un grec plîngîndu-se de luarea moșiilor mănăstirești, românul îl întreabă: „Care moșii, *cilibidachi*?"

Cel mai uricios din toate sufixele deminutivale, destul de numeroase în limba română, -*achi* și-a trăit traiul; negreșit, el va rămînea pentru totdauna în istorie, ca o trăsură incidentală a unei epoce, dar în viul grai se va păstra pe ici, pe colea numai doară la luarea peste picior, după cum a și ajuns deja pînă la un punct în: „Cucoane *Mihalachi*" sau „Cucoane *Petrachi*", alături cu: „Domnule cutare".

v. *Agachi*. – *Beicachi*. – *Samurachi*…

ACHILIMÌT, adj.; ayant ses aises. Vorbă bănățeană: „dacă nu ești *achilimit* = dacă n-ai tot ce-ți trebuie acasă". (Liviu Iancu, Caraș-Severin, com. Visagu). – ? –

Pentru a ne rosti asupra originii acestui cuvînt, care presupune un verb, a c h i l i m e s c , trebui să cunoaștem mai întîi toate formele și accepțiunile lui în cutare sau cutare regiune a teritoriului românesc, ceea ce docamdată ne lipsește.

ACHINDÈI. – v. *Achindie*.

ACHINDÌE (plur. *achindii*), s. f.; vêpres. Forma obicinuită a cuvîntului e *chindie* sau *chindii*, „dies ad occasum inclinatus, timp al zilei ce cade la mijloc între ameazi și apusul soarelui" (*L.M.*). Prin analogie însă cu: *a-meaz*, *a-prînz*, *a-murg*, poporul foarte ades zice: *achindie*, adecă: *a-chindie*; ba încă uneori, prin aceeași analogie, îl trece la masculin: *achindei*, mai ales în Moldova, dînd astfel vorbei o formă de tot românească.

„Ziua se împărțește în următorul mod, de ex. în ianuarie: la zori corespunde cu oarele $6^1/_2$; prînzu-mic, cu 9; prînzu-mare, cu $10^1/_2$; amiază, cu 12; *achindii*, cu 2 oare p. m.; toaca, cu aproape 4…" (Preut N. Sandovici, Dorohoi, c. Tîrnauca).

„Zori de ziua, revărsatul zilei și dimineața e timpul pe cînd răsare soarele; aprînzul mic, pe la 6 ceasuri; aprînzul mare pe la 8; sub-ameaze, pe la 11: ameaze, pe la 12; după-ameaze, pe la 2; *achindii*, pe la 4…" (Botoșani: I. Iordăchescu, c. Cristeștii; G. Gheorghiu; c. Călineștii).

„…dimineața, aprînz, amează, *achindei*…" (Iași: I. Gheorghiu, c. Cîrjoaea; S. Mironescu, c. Roșcanii).

„Poporul împărțește ziua ca și ciobanii: de-a prînzu cel mic, de-a prînzu cel mare, de-amează, de-*achindie*…" (Bottez, Iași, c. Șipotele).

„Ciobanii împărțesc ziua astfel: cînd se scoală cu 2 ceasuri înainte de a răsări soarele, zic: mînecate; pe la 9 sau 10 ceasuri dimineața, zic: aprînz; la 12 ceasuri: ameaze; la 4 – *achindei*…", (N. Bîncescu, Vaslui, c. Telejna).

„…în zori-de-ziuă, dimineața, la amează, la toacă, la *achindie*…" (V. Lohan, Iași, c. Buciumii).

În *achindie* fiind prepozițional ul *a-* = lat. *ad*, în unele locuri poporul îl înlocuiește cu „în", făcînd totodată din c h i n d i e – t i n g h i e : „înainte de răsăritul soarelui, se zice: timpul p-în-ziori; după răsărit: soarele d-o suliță; apoi cum este soarele vara pe la oarele 8: d-ameaza; pe la oarele 3–4: timpul d-amează-n-de-seară; înainte de apusul soarelui se zice: soarele î n t i n g h i e ; și-n fine în timpul apusului: soarele în scaun…" (Preut G. Rarinca, Tecuci, c. Torcești).

Cuvîntul e atît de răspîndit în România și atît de poporan, încît răposații Laurian și Maxim îi căutau o proveniență latină. Deși turcește i k i n d ì însemnează „le temps entre le midi et le coucher du soleil" (Șaineanu, *Elem. turc*., 30), totuși e anevoie a crede că românii vor fi luat această vorbă de la turcii propriu-ziși, ci mai curînd din dialectul turcesc al cumanilor, adecă încă de prin secolii XIII–XIV, ceea ce ne-ar explica adînca-i înrădăcinare în graiul țăranilor și al ciobanilor. În adevăr, la cumani aceeași parte a zilei se chema: e c h i n d ü și e c h i n d ä (Kuun, *Cod. Cumanicus*, p. 80).

 v. *Chindie*. – *Zi*.

ACHIPĂIÈSC. – v. *Apipăiesc*.

ACHIU (plur. *achiuri*), s.n.; t. de billard: acquit. Sinonim cu t a c . Se aude mai ales în Moldova. Vine din francezul a c q u i t (Șaineanu, *Dict. rom. germ.*, 3); să observăm însă că bățul cu care se joacă biliard se cheamă și la ruși k i ĭ „bâton”, și că românii, mai cu samă moldovenii, au învățat biliardul în timpul ocupațiunilor rusești.

I. Ianov (*Conv. lit.*, 1867, p. 212):

„Amoreze am vro două,
Una de alta nu știu;
Sînt tînăr de moda nouă:
Cred în cărți și în *achiu*!…”

v. ²*Tac*.

-ÀCI, -ÀCE; suffixe servant à former des adjectifs et marquant surtout un penchant. Nu derivă din latinul *-aceum*, după cum s-ar părea la prima vedere (Diez, *Gramm.* II, 315), ci din -a c e m (-a x), cu care se întîlnește nu numai în funcțiune, dar uneori chiar în cuvinte, de ex. *fugaci* = *fugacem*, *trăgaci* = *trahacem*. Forma *-ace* conservîndu-se la feminin: „femeie *fugace*, vacă *trăgace*”, masculinul s-a disimilat în *-aci*: „om *fugaci*, bou *trăgaci*”, italienește si portugezește la ambele genuri: *fugace*. Ca și lat. -a c e m , sufixul românesc *-aci* indică mai totdauna un nărav, o aplecare la ceva, bună sau rea, de ex.: *bătaci* „batailleur”, *pungaci* „disposé à frapper des cornes”, *stîngaci* „gaucher”, *hrănaci* „vorace”, *gonaci* etc. ca lătinește în: *mordacem*, *bellacem*, *audacem*, *linguacem*, *edacem*, *voracem*…

În vorbe împrumutate întregi din afară, de ex. „gîrbaci”, „cîrpaci”, „copaci”, finalul *-aci* nu e sufix din punctul de vedere al limbei române, care nu-l utilizează cu o funcțiune determinată la formarea unor nouă cuvinte, după cum utilizează, bunăoară, pe slavicul *-nik* sau pe turcul *-• i u*.

Sufixul *-aci* = lat. -a c e m n-are de loc a face cu sufixul *-aț*, iar cu sufixele *-ac* și *-aș* se înrudește numai în parte sau indirect.

v. ²*-ac*. – ²*-aș*. – *-aț*.

ACÌ adv.; ici, ci, en ce moment. Acest adverb se întrebuințează în privința locului mai puțin, poate, decît în acea a timpului, fiind adesea sinonim cu a c u m .

Pann, *Prov*. II, 91:

„Munca pe om niciodată nu-l lasă a flămînzi,
Cînd cu firea-nbărbătată noaptea o va face zi.
Așadar d-*aci*-nainte să nu ședem lenevoși…”

Gr. Alexandrescu:

„Vîntul, umbra mă-nșală, cînd crez a o vedea;
Luna *aci* s-arată, *aci* iar se ascunde:

Abia cîteodată întunecul pătrunde,
Și norii înainte-i se pun ca o perdea…”

(*Așteptarea*)

sau:

„*Aci* se oprește, *aci* se așază,
Nimica nu-l face a se depărta…”

(*Cînele soldatului*)

În construcțiune cu d e și p î n ă , românul *aci* corespunde pe deplin spaniolului și portugezului a q u í , care și el se aplică mai mult la noțiunea timpului: de a q u í adelante (d'a q u í em diante) = de *aci* înainte, „dès ce moment”; hasta a q u í (ate a q u í) = pîn-*aci*, „jusqu'à ce moment”. În poema lui Cid, v. 180, o evreică cerînd o blană în dar, eroul îi răspunde: „d'a q u í sea mandada” = „ți-o dau chiar de a c u m .”

În construcțiune cu p e : „pe *aci* = par ici”, *aci* este adverb de loc; nu însă și-n idiotismul: „cît p-*aci* = peut s'en faut”, de ex.: „cît pe *aci* era să caz” (*L.M.* I, 543). [După comunicarea lui Aureliu Candrea. Pe lîngă idiotismul „cît p-*aci*”, mai avem în românește și reduplicatul „p-*aci* – p-*aci*”, cu aceeași însemnare de „peu s'en faut”.

Ispirescu, *Legende*, 12: Șoimuleanul meu, pentru care p-*aci* – p-*aci* era să-mi pierd viața pînă l-am dobîndit, a-mbătrînit și el…”

Aci… aci, cu însemnarea francezului „tantôt… tantôt”:

De la Vrancea, *Sultănica*, 237: „Hai să spunem ghicitori, zise Doroftei, care începuse a cînta, legănînd capul, cam fără voie, *aci* p-un umăr, *aci* pe cellalt…”

Creangă, *Scrieri* II, 65: „…ținînd la urechi cîte o lespegioară fierbinte de la soare, cu argint printr-însele; și *aci* săream într-un picior; *aci* în celălalt, *aci* plecam capul la dreapta și la stînga…”]

Noțiunea timpului e tot atît de pronunțată în *aci*, precum este noțiunea locului în a i c e , astfel că ambii acești adverbi, etimologicește aproape identici, pot fi puși într-un fel de opozițiune, de ex.:

„Porcului *aci* îi dai bice
Și el se-ntoarce și zice:
Anțărț mă bătea p-a i c e …”

(Pann, *Prov*. III, 36)

Chiar cînd se întrebuințează ambele întocmai cu aceeași nuanță de sens, totuși în gura poporului *aci* și a i c e alternează uneori după o normă foarte interesantă, dar pe care e greu a o lămuri. Așa peste Olt auzi pe alocuri țărani întrebîndu-se:

„– Vi-s *aci*?
– Ni-s a i c i ”.

(Preut R. Popescu, Mehedinți, com. Isverna)

Ca adverb de loc, *aci* arată nu numai că cineva sau ceva se află lîngă noi, dar încă servă pentru a-l atrage spre noi, funcționînd atunci ca interjecțiune. În portuge-

za a q u í figurează în chemarea de ajutor: „a q u í del rei!” = „au secours!” În spanioala: „a q u í aquí!” Vînătorii români în strigătele lor îi dau mai cu seamă acest sens, atît lui *aci*, precum și lui a i c e cu toate variantурile lui, despre cari vezi mai la vale.

„Țipetele vînătorilor obicinuite sînt: iacă-l! iacă-l! iacă-l! ia! *aci*! *aci*! iacă *aci*!...” (I. Aldoiu, Muscel, c. Voinești).

Sau amplificat cu intensivul „de”:

„*Aci*! *aci*! *aci*-de! *aci*-de! sînc pă el!...” (S. Istratescu, Dîmbovița, com. Cobia).

Acest „a c i - d e !” ar fi o interjecțiune independinte în toată puterea cuvîntului, dacă n-ar păstra ambele accente: a c ì - d è .

Din lat. *ecc-hic (ec-ic) = eccu-hic (ecu-ic)*, de unde și ital. *quì* și *ci*, span. *aquí*, portug. *aqui*, v. franc. *iqui* etc., derivă la români numai *aci*, nu și a i c e , care presupune un prototip latin amplificat: *ecc-hicce (ec-ice)*. Din *aci* apoi, prin emfaticul -*a* (v. 5.*A*) se naște forma: a c i a , care scade în gura poporului la a c i e și a c i i .

Aproape toți adverbii și pronumii românești compuși cu *ac*- = lat. e c c u m , avînd cîte o formă scurtată fără *a*-: *acolo – colo*, *aice – ice*, *acest – cest*, *acel – cel* etc., cată să fi fost o dată și variantul c i pe lîngă forma întreagă *aci*. Aceasta e cu atît mai sigur, cu cît vom vedea mai jos lîngă emfaticul a c i a = *aci* + *a* forma scurtată c i a = *ci* + *a*. Precum construcțiunea „de *aci*” e conclusivă, tot așa conclusivă trebuia să fi fost și construcțiunea: „de c i ”. Iată de unde derivă – credem noi – conjuncțiunea d e c i „ergo”, printr-o tranzițiune logică întocmai ca în germ. „daher” și engl. „therefore” iar nu din construcțiunea „de ce” = lat. *de quid* (Cihac). În adevăr, „de *aci*” și d e c i sînt ca și sinonimi în: „de *aci* urmează că... = d e c i , urmează că..., de *aci* se vede că... = d e c i , se vede că..., de *aci* am cunoscut că... = d e c i , am cunoscut” etc. În acest caz „deci” nu se urcă la un prototip latin, ci este o formațiune posterioară românească, care de aceea nici nu se găsește în celelalte graiuri romanice.

v. *Acia*. – *Ci*. – *Cia*. – *Deci*.

ACÌA, adv.; ici, ci, en ce moment, immédiatement là ou alors, y. Format din a c i prin emfaticul -*a* (v. 5*A*), *acia* e mult mai des în circulațiune, dacă nu în viul grai, cel puțin în vechile texturi; dar totodată el are o însemnare și mai mlădioasă, putîndu-se întrebuința aproape dopotrivă nu numai în înțeles de: a i c i și a c u m , ci încă în loc de: a c o l o și a t u n c i , mai cu seamă: c h i a r a c o l o , c h i a r a t u n c i .

Din două prototipuri latine rustice: *ecc-hic (eccu-hic)* și *ecc-hicce (eccu-hicce)* se născură doi adverbi românești: a c ì = *ecc-hic* și a c ì c e , cu forma mai răspîndită a ì c e = *ecc-hicce*. Pe cînd ramura „a i c e ” conservă în toate variantурile sale funcțiunea adverbială de loc, și anume de locul cel mai apropiat de vorbitor, în ramura „a c i ”, din contra, se dezvoaltă din ce în ce mai mult funcțiunea adverbială de timp, iar acea de loc se tot lărgește, trecînd peste marginea strictă a apropierii. În simplul a c i ambele funcțiuni se mai ecuilibrează încă; în emfaticul *acia*, funcțiunea

de timp începe a precumpăni, ca și întinderea funcțiunii de loc; în amplificatul a c i a ș i , pe care-l vezi mai la vale, funcțiunea de loc în genere și acea de timp apropiat în specie dispar mai-mai cu desăvîrșire.

Moxa, 1620, p. 346: „pănâ *aciĭa* răotăți hitléne în inima lui nu era…”

Ibid., p. 388: „nu numai ca pănâ *aciĭa*, ce încâ nește spurcâcĭuni réle făcĭa…”

Istrate Dabija-vodă, 1662 (*A. I. R*. III, 243): „…să aibă a ținea moșiĭa, partea Ursului cu tot vinitul, pănă-i va întoarce Ursul banii, de *aciĭa* îș va lua moșiĭa…”

O predică transilvană, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 226): „…toți vorŭ sta, cineșŭ cu meserearea sa, ce ĭaste gătită lor în vecia veacului, și amu de-*acia* cu bucurie nesfrășitâ bucura-se-vorŭ, și amu de-*acia* greațâ de nimenilĭa nu vorŭ avea…”

În *Călătoria la iad a Maicei Domnului*, scrisă circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 330): „…să s-erâ aprinde casa acelora de tute patru ĭunghĭurele și să o încun•ure foculu și n-ară pute eși afară, ce ară arde *aciĭa*…”

Psaltirea Scheiană, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), ps. XLIX, 23: „…și *acia* cale cu ce ivescu lui spăsenia mea…”, ceea ce la Dosofteiu, 1680, sună: „și a c o - l o - ĭ calĭa cu care voĭu arăta…” = et i l l i c iter… = ἐκεῖ ὁδὸς…

La Radu din Mănicești, 1574 (*ms. Harl.* 6311 B. British Mus.):

Mat. VI, 21: „și io ĭaste comoara voastră, *aciĭa* va fi și inima voastră…”	„…ubi enim est thesaurus tuus, i b i est et cor tuum…”
Mat. XVIII, 20: „și ĭuo amu săntŭ doi sau trei adunați în numele mieu, *aciĭa* săntŭ eu…”	„…ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, i b i sum…”
Mat. XXVI, 16: „și de *aciĭa* socotiĭa podoabă vréme să el vănză…”	„…et e x i n d e quaerebat opportunitatem ut eum traderet…”
Marc. I, 31: „și o lăsă ĭa focul *aciĭa*…”	„…et c o n t i n u o dimisit eam febris…”
Luc. VIII, 44: „*aciĭa* stătu cursul sângelui ei…”	„…c o n f e s t i m stetit fluxus sanguinis ejus…”
Luc. XIV, 5: „carele deîn voi fečorŭ sau bou în puțŭ va cădea, și nu *aciĭa*-l va scoate elŭ…”	„…cujus vestrum asinus aut bos in puteum cadet, et non c o n t i n u o extrahet illum…”

Emfaticul -*a* scăzînd la -*e* prin acomodațiune regresivă cu -*i*-, rezultă forma *acie* = *acia*, care nu rareori ne întimpină în grai și-n texturi.

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.):

Act. Apost. XVIII, 19: „pristoi întru Efesu și acešĭa lăsă *acie*, e însuș întră întru gloată…”	„…devenitque Ephesum, et illos i b i reliquit, ipse vero ingressus synagogam…”
Ibid., XXVII, 6: „și *acie* află sutașul corabie…”	„…et i b i inveniens centurio navem…”
Ibid., XXVIII, 15: „și *acie* frații audziră…”	„…et i n d e quum audissent fratres…”
Ib., XXV, 14: „ca multe dzile prebăndi *acie*…”	„…quum dies plures i b i demorarentur…”
Ib., XXVII, 12: „sfătuiră-se cum se văinslédze de *acie*…”	„…statuerunt consilium navigare i n d e …”

Născut prin acomodațiune din *acia*, trisilabicul *acie* scade apoi prin asimilațiune la disilabicul *acĭĭ* (= *acii*).

Coresi, 1577:

Ps. CXXXVI: „La răulŭ Vavylonului, *acĭĭa* șezumŭ și plânsem…”

Ps. CXXXVIII:..de fața ta încătruo să fugŭ? să suire în cerĭu, tu ești *acĭĭa*; să deștinsere în ĭadŭ, *acĭĭa* ești…”

Dosofteiu, 1680:

„La păraole Vavilonului, *acĭĭ* ședzum i plânsăm…”

„…de fața ta încătro să fugŭ? de m-oĭ sui în cerĭu, tu a c o l o eștŭ; de-aș pugorâ-mâ în ĭad, *acĭĭ* ești…”

Deosebirea între emfaticul *acia* din *aci* și emfaticul a i c e a din a i c e se arată mai apriat la Dosofteiu în psalmul CXXXI:

„Ačasta-ĭ odihna mĭa în veacul de veac, a i c ĭ a m-oĭ sălășlui…”

„*Acĭĭ* voĭu răsări cornŭ luĭ Davidŭ…”

„Haec requies mea in saeculum saeculi, h i c habitabo…”

„I b i suscitabo cornu David…”

Astfel a i c e a este „hic”, iar *acia* – „ibi”, dar nu tocmai cu sensul de „acolo”, ci cu acel de „acolea”, precum vedem tot la Dosofteiu, în *Paremiar*, 1683, f. 103 a:

„…să-ĭ aducŭ în cortulŭ mărturieĭ, și vorŭ sta *acĭĭ* cu tine, și mă voĭ pugorâ și voĭ grăi a c o l ĭ a cu tine…”

„…ἄξεις αὐτοὺς πρὸς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου, καὶ στήσονται ἐ κ ε ῖ μετὰ σοῦ, καὶ καταβήσομαι, καὶ λαλήσω ἐκεῖ μετὰ σοῦ…”

De asemenea, în *Omiliarul de la Govora*, 1642, p. 29: „unde frica lui Dumnezău nu ĭaste, *acii* mare foamete ĭaste de lucruri bune; unde nu să sécerâ spicul curăției ca al grăului, *acii* e foamete mare de viața de vecie…”

Alături, ba poate chiar mai presus de sensul local de „acolea”, *acia* funcționează aproape întocmai ca adverbul de timp „atunce”. Așa, în același *Omiliar*, p. 63:

„… numai ce-ți cugetâ, a câtâ frâmséțe vor fi acel cerĭu și pămănt nou, că ĭatâ de *acii* nu va fi nice o fricâ, nice schimbare de vremi și nice se vor acoperi cu nori întunecoși și trăsnet și fulger ucigâtorĭu; de *acii* vedére înfricoșatâ nu se va arăta a c o l o ; așijderea și pămăntul se va lumina cu frămséțe de flori cu bunâ mirizmâ, și adecâ de *acii* nu vor mai fi pre el fĭeri ĭuți…”

În acest pasagiu, atît de bine scris, *acii* este curat un adverb de timp, sinonim cu „atunci” și avînd drept corelativ, ca adverb de loc, pe a c o l o .

În scurt, *acia* pare a avea, ca derivat emfatic din a c i , o funcțiune intermediară între a i c e și a c o l o pe de o parte, între a c u m și a t u n c i pe de alta, dar plecîndu-se totuși mai mult spre a t u n c e și spre a c o l o .

Zilot, *Cron*., p. 83: „… pricina de se punea Rosia pentru Constantin-vodă Ipsilant, era adevărat și a trahtaturilor și a hatihumaiunurilor, dar era mai mult slujbele și îndatoririle ce făcuse el Rosiei, în vremile acelea cînd Napoleon umbla cu toate meșteșugirile să surpe și pe Rosia, cum surpase și stricase și celelalte împărății și crăii ale Evropei, gata avînd războiul și cu dînsa, și pe taină umblînd a ridica și pe turci asupra ei, ca mai lesne să o surpe; care lucru simțindu-l Ipsilant și făcîndu-i-l

cunoscut, Rosia foarte s-au fost îndatorat lui; și de *acii*, mînă dreaptă avîndu-l la aceasta, cum și la arădicarea sărbilor împotriva Porței, sta Rosia pentru dînsul a nu se mișca din domnia sa, fiindu-i cel mai trebuincios la acele îngrozitoare pentru dînsa vremi…"

În acest pasagiu, „d e a c i i " se poate înlocui mai bine prin „d e a t u n c i " sau „d e a c o l o " decît prin „d e a i c e " sau „d e a c u m ".

Precum lîngă simplul a c i s-au păstrat urma unei forme scurtate c i , tot așa emfaticul *acia* are alături pe scurtatul c i a , ajuns însă rar chiar în vechile texturi.

Dosofteiu, *Parem.*, 1683, f. 58 b: „ședețŭ *acĭ* cu asâna, ĭară eu și coconulŭ om trĭace pănă c i ĭ a …"

La macedo-români pare a nu exista simplul a c i , ci numai emfaticul *acia*: „trâ *acia* = διὰ αὐτοῦ, di *acia* = αυτόθεν, pre *acia* = ἀπαυτοῦ" (Bojadschi). În istriano-româna însă ne întimpină nu numai *acia*, și anume cu o nuanță „intermediară între a i c e și a c o l o ", dar pînă și forma scurtată c i a :

„*Acia*, *aci*, *aice*, însă ceva mai la o parte. *Acia* se aude și în Ardeal și în alte părți. În Berdo în Istria se zice și c i a tot în această însemnare" (I. Maiorescu, *Itin.*, 83).

v. *Aci*. – *Acice*. – *Acolea*. – *Acolo*. – *Aice*. – *Cice*. – *Ci*. – *Cia*. – *Ice*…

ACÌC (plur. *acicuri*), s. n.; t. de mar.: sorte d'ambarquement. Un fel de ș a i c ă . Cuvînt turcesc, care ne întimpină nu o dată în *Condica Vistieriei* din 1693 (ed. Aricescu), mai ales pe pag. 180, unde se menționează alături cu ș e i c i , c a i c e și b u r a z a n i :

„Cheltueala acestor bani de birul ș e i c i l o r care scrie înapoi unde s-au dat, pe cum arată în jos anume:

5000 tal. s-au dat la Hagi-Ali pentru gătirea celor cinci c a i c e ce se gătesc cu bani de haraciu, afară den ce i s-au dat den haraciu.

2085 tal. s-au dat pe cheresteaoa ce s-au cumpărat de la Giurgiuvéni, scînduri și crivaci și cușaclîcuri de s-au dat pentru 20 de *acicuri*.

1440 tal. s-au dat la Ibraim Aga, voivoda de la Giurgiov, pentru deresul b u r a z a n i l o r cu sebepi-takrir.

800 tal. s-au dat ear la Ibraim Aga pentru deresul *acicurilor* celor vechi cu sebepi-takrir.

1035 tal. s-au dat darurile Ibraim Agăi; cînd au venit aicia de s-au luat socoteală pentru cheresteaoa ce i s-au dat pentru *acicuri* și pentru alți bani ce i s-au dat.

$175^1/_2$ tal. s-au trimis la Sterie Căpit. ot – de au făcut 1370 de opacine de le-au dat la Căpitan-Pașa de Dunăre pentru *acicuri* și pentru ș e i c i …"

Cuvintele din urmă ne-ar face a crede că *acic* era ceva mai mult decît ș a i c ă , deoarăce figurează pe prima linie.

Acic se află și la Dumitrache Stolnicul, în *Istoria anilor 1769–74*, al căriia editor, d. V. A. Urechia (*Anal. Acad. Rom.* X, p. 470), îl explică „*acicuri*, bărci cu cîte o vâslă sau pînză largă în formă de șeici".

v. *Șaică*. – [1]*Turc*.

ACÌCE. – v. *Acicea.*

ACÌCEA, adv.; ici. Sinonim și dublet etimologic cu a i c e a . Forma simplă a c i c e , de unde s-a făcut *acicea* prin emfaticul -a (v. [5]A), pare despărută din grai deja de vro doi-trei secoli, căci n-o mai găsim nicăiri în texturi; forma amplificată *acicea* a perit și ea, dar cu mult mai tîrziu, după ce-și înfipsese urma în mai toate scriptele române din secolii XVI și XVII, fie transilvane, fie moldovene sau muntene. Ne-ar fi anevoie a reproduce măcar a zecea parte din pasagele cu *acicea*.

a) Din tipărituri:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. A, p. 10: „… să lepâdâmŭ *acicea* păcatele noastre, ca să fimŭ curați și gătiți…”

Ibid., quatern. D, p. 1: „zice Hs. în čeastâ *Evanghelie* că unde săntŭ comoarâle voastre acolo săntŭ și inimile voastre; *acicea* învațâ pre noi Hs. nu numai spre dare și spre pace…”

Pravila Muntenească, 1640, f. 116 b: „… céľa ce au *acicea* sfrășit, ĭară a c o l o fără de sfrășit și săntŭ neînpuținate…”

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 58: „… să va zice cineva voao: ĭatâ *acicea* e Hristos, nu crédeți…”

Evangeliarul transilvan, 1648, Mat. XVII, 4: „bine este nouo *acicea* a fi, să vei să facem trei colibi…”

Ibid., XVII, 20: „treci de *acicea* c o l o …”

Dosofteiu, *Parem.*, 1683, ghen. 30: „dzâsâ Ilie cătră Eliseĭ: ședzŭ dară *acicĭa*, că Domnulŭ m-au mânatŭ pănă la Iordanŭ…”

b) Din manuscripte:

Moxa, *Cron.*, 1620, p. 399: „… pănâ *acicĭa* s-au scosŭ dentr-alte cărți slovenești pre limba noastrâ…”

Predica măhăceană, din 1619 (*Cuv. d. bătr.* II, 125): „… a ta ĭaste înpărățiĭa și sila și slava în veciĭa veacului aminŭ, înralță noi *acicea* în dărnire să avemu upovăință tare…”

Legenda Sîntei Vineri, circa 1580 (*Cuv. d. bătr.* II, 146): „… nu mi se cade numai *acicea* să fiu și să lăcuescu, ce mi se cade să mă ducŭ să propoveduescu…”

Codicele ms. miscel. al Bis. St. Nicolae din Brașov, p. 132: „… ce fericiți carii nu se-au îndulcitŭ *acicea*, că a c o l o îndulci-se-vorŭ; cine se vorŭ pocăi și se vorŭ curăți *acicea*, aceĭa întru sâlașul ceriului veseli-se-vorŭ; și cine se va usteni *acicea*, a c o l o în vecie odihnise-va; carii se vor plânge *acicea*, a c o l o în vecie bucura-se-vor…”

Ceea ce explică disparițiunea lui *acicea* din grai este că era de prisos, căci niciodată el n-are în vreun text un alt sens decît acela de a i c e a , lătinește h i c , h i n c , h u c .

Radu din Mănicești, 1574 (*ms. Harl.* 6311 B., British Mus.):

Mat. XVII, 4: „bine ĭaste noao *acicea* să fimŭ…”	„…bonum est nos h i c esse…”
Ib., XVII, 19: „zicere-ați codrului acestui: treci de *acicea* încolo, și arŭ tréce…”	„…dicetis monti huic: transi h i n c illuc, et transibit…”
Ib., XXVI, 38: „așteptați *acicea* și preveghеați…”	„…sustinete h i c et vigilate…”
Luc. XIII, 31: „te du de *acicea…*”	„…vade h i n c …”
Io. VI, 25: „cănd ai fostŭ *acicea…*”	„…quando h u c venisti…”

Forma a c i c e , de unde emfaticul *acicea*, nu derivă din lat. *ecc-hic*, care a dat naștere numai lui a c i (= *ec-ìc*), ci din prototipul amplificat *ecc-hicce* (= *ec-ìce*), cu finalul *-ce* ca în a t u n c e = lat. *tuncce*. În vechile texturi române mai este și forma scurtată c i c e , emfatic: c i c e a , de ex. la Dosofteiu, *Parem.*, 1683, iulie 20, f. 21 a: „și când fu pănă c i c ĭ a și pănă ciĭa, și cerĭulŭ să întunecâ de nuori…” Scurtatul c i c e (= lat. *ecc-hicce*) corespunde lui q u i c i (= lat. *eccu-hicce*) care ne mai întimpină la Dante, dar a despărut și el demult din limba italiană, fiind și acolo de prisos, întocmai precum a despărut *acicea* din româna.

v. *Aice*. – *Cice*. – *Cicea*. – *Ice*…

ACÌE
ACÌI } v. *Acia*.

ACÌ-DÈ! – v. *Aci*.

ACÌIAȘI, adv.; instantanément, subitement, à l’instant même. Derivat din a c i prin forma emfatică a c i a și din intensivul *-și* = lat. *sic*, *aciiași* (= *ecc-hic-a-sic*) a perdut aproape de tot caracterul local, funcționînd numai ca adverb de timp.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. D, p. 5: „… întrâ întru o casâ, ĭarâ *aciĭașŭ* eși véste pretutindinea de elŭ, că no se putea ascunde lumina céĭa marea a înțeleptului…”

Ioan din Vinți, 1689, f. 156 b: „Cine ĭase în deșărtŭ dinŭ ceĭa ce aleargâ în beséreca ta, Născătoare de Dumnedzău, cu tot sufletul, și să nu dobăndeascâ *aciĭaș* vindecare?…”

În *Codicele ms. miscelaneu* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, scris în secolii XVI și XVII, *aciiași* e foarte des, ca și forma scăzută *aciiși*:

p. 79: „… părea-i că zboarâ pre suptŭ cerĭu, și de părérea bunâ și de bucurie elu se mira cumŭ va mai face, și *aciĭașŭ* tremése…”

p. 90: „… ačastea deaca auzi Maximiĭan, înplu-se de mânie, și învățâ *aciiș* să fie adus sfântul cătră el…”

p. 110: „… de ačasta *aciișŭ* de nâprasnâ spămăntați furâ și căzurâ cu fața la pâmănt…”

p. 164: „… ĭarâ sfântul nemica nu pesti, ce *aciișŭ* sări în corabie…”

p. 248: „… deac-au născutŭ, *aciĭașŭ* pusu-l-au în ĭasle…”

Într-un loc, p. 146, forma plină *aciiași* și forma scăzută *aciiși* figurează alături: „… *aciișŭ* nerugatŭ mérse sfântulŭ și se rugâ cătră Dumnedzău, și *aciĭaș* învise-l, nu ca pre un mortŭ, ce ca pre un adurmit…”

Varlam, 1643, f. 338 a:

„…să atinse de poalele veșmentelorŭ lui, și *aciĭșŭ* stâtu curărĭa…”	„…ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ. καὶ παραχρῆμα ἔστη ἡ ῥύσις…”

Precum a c i a scade la a c i e și a c i i , tot așa *aciiași* posedă, ca forme fonetice scăzute, nu numai pe *aciiși*, ca în pasagele de mai sus, dar și pe *acieși*, de ex. într-un text circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 291): „*acieși*-l tremese elu suptu întunerec…”

De asemenea, în *Codicele Voronețian*, scris cam tot pe atunci (ms., Acad. Rom.), unde cuvîntul este tetrasilabic:

Act. Ap. XXI, 30: „și *acieși* închiseră ușile…”	„…et s t a t i m clausae sunt januae…”
Ib., 32: „déci *acieși* luo voinici și sutași… ”	„…s t a t i m assumptis militibus et centurionibus…”
Ib., XXII, 29: „*acieși* se deluîngară de elu…”	„…p r o t i n u s ergo discesserunt ab illo…”

Pretutindeni *aciiași* (*acieși*, *aciiși*) ne întimpină cu unul și același înțeles, care se arată și mai limpede în *Predica transilvană*, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 226): „… și *aciișŭ* î n t r u c l i p i t u l o c h ĭ u l u i …”

Limba noastră literară de astăzi, neavînd nici un adverb poporan pentru noțiunea de „instantanément”, căci slavicul „d e n ă p r a s n ă ” exprimă mai mult noțiunea de „fortuitement”, bătrînul *aciiași* are dreptul de a fi rechemat la viață.

v. *Aci*. – *Acia* – *Năprasnă*.

ACÌLEA, adv.; ici, ci. În *acilea* nu este articularea lui a c i după analogia altor adverbi ca: *almintrelea*, *aiurilea* etc., ci numai acățarea analogică a finalului *-lea* din „acolea”, adverbul cel mai apropiat prin sens și-n care *-le* derivă pe cale organică din latinul -i l i c .

A. Pann, *Moș Albu* I, 6:

„Și sătenii auzindu-i, au luat funii pe loc,
Gîndind că din sat d-*acilea* a căzut vrun dobitoc…”

Într-un basm, povestit de d. B. Ștefănescu (De la Vrancea), *Sultănica*, p. 263, *acilea* figurează lîngă a i c i : „… mai sînt p-*acilea* și fete mari, zise Țuguia; șade rău; nu fii slobod la gură; a i c i nu e cumetrie cu chief și cu lăutari…”

Alexandri, în *Cinel-Cinel* (sc. V), rîde de *acilea* ca de un muntenism, opunîndu-l lui a i c i al moldovenilor:

„Graur: Fa, Florică!
Florica: Ce-i?
Graur: Ian uită-te la mine.
Florica: Ș-apoi ce?
Graur: Multe sînt ca tine a i c i în sat?
Florica: Unde?… *Acilea*?

Graur: Ba a i c i .

Florica: Ha, ha, ha, moldoveanu dracului!”

Negreșit, *acilea* este o formațiune nouă, dar curat poporană, întemeiată pe o adevărată trebuință. Prin a i c e nu se înțelege o apropiare imediată; cu atît mai puțin prin a c o l e a , care este deja un pas cătră a c o l o ; în a c i , pe de altă parte, s-a dezvoltat mai mult noțiunea de timp decît acea de loc; în acest mod, poporul a crezut de cuviință a forma pe *acilea*, ca un adverb menit a indica anume gradul cel mai intim de apropiare.

v. *Aci*. – *Acolea*.

ACINTÙȘ, t. de botan.; Jacinthe (Scilla, Hyacinthus). Sinonim cu z a m b i l ă . Termen întrebuințat pe alocuri în Transilvania (Hațeg, com. Clopotiva). Este o formațiune poporană din „Hyacinthus” gr. ὑάκινθος, poate prin intermediul formei ungurești, în care finalul -*thus* se pronunță -*tuș*, ca și cînd ar fi un deminutiv românesc.

v. *ambilă*. – *Spiritus*.

ACIOAIE, s. f.; bronze, airain, métal mélangé. Ne întimpină în grai și-n texturi sub două forme: *acioae* și *cioae*, perzîndu-se inițialul *a*- prin analogie cu: *cest*, *cel*, *colo*, *colea*, *cațăr*, *cutare* etc.

În inventarul de averea mănăstirii Arnota, 1741 (*Cond.* ms., Arh. Stat., p. 697): „…3 tingirĭ maĭ micĭ și 2 capace dă aramă, 3 sfésnice dă *acioae*…”

În inventarul mănăstirii Polovraci din același an (*ibid*., p. 729):

„Sfeșnicel de *acioae* la proscomidie;

Cădélniță de argint prost;

Cădélniță de *acioae*;

5 candele de *acioae*…”

În glosarul slavo-român, circa 1620 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 83): „…idol vărsat de argint sau de altă oarece *cioae*, cum era în zilele vechĭ”; apoi mai jos, la p. 84: „ilectron, *cioae*”.

În redacțiunea circa 1670 a aceluiași material glosografic slavo-român (ms. în Bibl. Societății arheologice din Moscva), f. 81 b: „ilectron, *ačuoae* (ачȣѡае)…”

Silvestru, 1651, ps. CVI:

„…c-au zdrobit porțile céle de *cioae* și rătédzele de fier frămtu-le-au…”	„…quia contrivit portas a e r e a s et vectes ferreos confregit…”

Într-o predică transilvană, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 230):

„…arzându-i cu cărbuni vii de focŭ nestinși, mestecându-i în râșinâ cu piĭatrâ pučoasâ și topindu-i în argint și în aurŭ și în *cĭuai* (чюаи)…”

În graiul de astăzi:

Balada *Mihnea-vodă*, așa cum se cîntă în Dobrogea (Burada, *Călăt*., 205):

„Este-un cort mare rotat,
Cu creștetul naramzat,

Cu sforile de matasă
Împletite toate-n șease,
Cu țărușii de argint
Cum n-a fost nici că mai sînt,
Cu maiugi de *acioi*
Cum nu s-află pe la noi…”

Basmul *Cotoșman năzdrăvan* (Ispirescu, *Legende*, 294): „Cînd întrară în palat, ce să vezi dumneata? Bogăția de pe lume era acolo. Păreții numai în aur poleiți. Pardoseala era de cleștar, iară învălitoarea era de *acioaie* și de plumb…”

„Bronzul sau amestecătura de aramă și de cositor se cheamă la noi *acioaie*…” (A. Iliescu, Dîmbovița, com. Sărdanu).

Jipescu, *Opincaru*, 154: „… Mai trecu ce trecu și-apăi auzi bălăncănindă un clopot dă *acioaie*…”

După metal, însuși clopotul a început pe alocuri a fi numit *acioaie* sau *cioaie*: „Clopotul la caii înhămați la trăsură sau în herghelie se zice *cihoaie*…” (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

Dar de unde vine cuvîntul?

Derivațiunea din latinul c i b u m „mîncare”, argumentată prin aceea că numele german al aceluiași metal: „Glocken s p e i s e” însemnează literalmente „mîncare de clopot” (Cihac, II, 356), s-ar putea discuta numai doară atunci cînd germanii sau un alt popor orișicare ar numi vreun fel de metal S p e i s e „mîncare”, fără a mai adăuga determinațiunea cea esențială: G l o c k e „clopot”.

Latinul vulgar a c i a r i u m , la plural a c i a r i a , însemna în genere „orice ferărie”, adecă „oarece *cioae*”, după expresiunea lexicografului slavo-român circa 1620, care numește așa pînă și pe ἤλεκτρον, o compozițiune din aur și argint, pe cînd *Psaltirea* din 1651 dă același nume aramei. Oricine „haberet in fusina sua aliquod ferrum, arainum, vel cuprum ad coquendum”, era a c i e r e r i u s (Du Cange, *ad voc.*). Din lat. a c i a r i u m se trage ital. a c c i a i o „oțel”, a c c i a r o „sabie, secure, armă de metal, a c c i a i n o „amnar” etc.

Cuvîntul *acioaie* nu ne vine d-a dreptul din latina, ci prin comerciul italian de pe la finea evului mediu, din epoca numeroaselor colonii genoveze pe tot litoralul Mării Negre. Tot de acolo avem și a l a m ă .

v. *Alamă*. – *Cioaie*. – *Spijă*.

ACIOÀLĂ (plur. *acioale*), s. f.; abri, chalet. Sinonim cu a d ă p o s t , dar numai atunci cînd e acoperit.

„Locuința la ciobani se cheamă: colibă, perdea, *acioală*…” (S. Alexandrescu, Prahova, c. Baicoi).

„*Acioală* este o șatră, un adăpost pentru vite, cu acoperișul alipit de păretele casei sau al unui coșar, fără ca *acioala* să aibă păreți…” (G. Bobocescu, Dîmbovița, pl. Dealu).

În literatură, numai De la Vrancea (B. Ștefănescu) a știut să utilizeze această frumoasă vorbă ciobănească, în *Sultănica*, p. 59: „Părăsind vatra părintească,

pustie dă farmecile d-odinioară, despreţuind răsplata viitoare, ce i să înfăţişa ca o minciună dăşartă, fugind de orce *acioală* omenească, căuta drumul muntelui Popău…”

Acioală derivă din a c i ĭ „reposer” prin sufixul deminutival -o a l ă , pe care românii l-au moştenit întreg din latinul *-ulla*, *-olla*, ca în: *hom-ullu-s*, *Cat-ullu-s*, *Apr-ulla*, *cor-olla*, *pers-olla* etc., deşi lătineşte el era compus, de ex. *corolla* = *coronla* = *coronula*. Acelaşi sufix este la noi în: *zi-ul-ică*, *furc-ul-iţă*, *musc-ul-iţă* şi altele (cfr. Schuchardt, în *Cuv. d. bătr.*, Supl., XXXIII).

v. *Aciolez*. – *Aciuez*. – *Buşdulă*. – *Hioală*. – *-oală*. – *-ulă*.

ACIOARE. – v. *Aciuez*.

ACIÒL. – v. *Aciolez*.

ACIOLÈZ (*aciolat*, *aciolare*), vb.; abriter, mettre à couvert. Sinonim cu a d ă p o s t e s c , dar numai într-un loc acoperit. La prezinte indicativ se poate zice şi *aciòl*, *aciòli*, *acioală*, precum se zice deopotrivă: „lucru” şi „lucrez”, „lucri” şi „lucrezi”, „lucră” şi „lucrează”. Derivă d-a dreptul din a c i o a l ă „abri”.

„Pe unde se *acioală* nevăstuica, poporul pune furci cu zgrebeni de cînepă prin toate colţurile coşarelor, zicînd că ea fuge de furcă ca dracul de tămîie. M-am servit înadins de verbul „se *acioală*” sau „se *aciolează*”, deoarăce la noi e foarte popular şi-l auzi la săteni în toate convorbirile; însemnează: pune la adăpost sub un acoperemînt a unei fiinţe sau a unui lucru în timp de intemperie…” (Preut A. Paraschivescu, Muscel, com. Valea-Mare).

De la Vrancea, *Sultănica*, 227: „În mahalaua noastră abia se *aciolase* cîţiva săteni de pe la Sohat…”

Cuvîntul întră şi-ntr-o locuţiune proverbială, care caracteriză ospitalitatea poporului: „d-aia face omu patru pereţi, ca să se *acioleze* şi cei străini…” (A. Iliescu, Dîmboviţa, c. Sărdanu).

ACÌR. – v. *Acer*.

ACIUÈSC. – v. *Aciuez*.

ACIUÈZ, vb.; reposer, abriter. Cuvîntul ni se prezintă sub patru forme, strîns înlănţuite atît în privinţa fonetică precum şi-n acea semasiologică.

I. **Acìi** (*aciiat*, *aciiare*); reposer. Molnar (*Wal. Sprachl.*, ed. 1810, p. 229) pune pe „*acii*, ruhen, abstehen” în a 2-a [conjugaţiune] după norma lui t a i (*ibid.*, p. 171). Prin sens şi prin formă, *acii* (*aciiare*) este din punct în punct latinul *acquieo* (*acquiēre*) din a d şi q u i e o , q u i ē r e , arhaism menţionat de gramaticul Pompejus, dar înlocuit în latinitatea clasică prin inchoativul „acquiesco, quiesco”.

Din *acii*, prin sufixul -o a l ă = lat. -o l l a , s-a format a c i o a l ă „chalet” și apoi a c i o l e z „mettre à couvert”, doi termeni cărora noi le-am consacrat mai sus un loc aparte.

v. *Acioală*. – *Aciolez*.

II. **Acièz** (*acioat*, *acioare*); reposer, abriter. Această formă, foarte răspîndită în popor și prin concurența căriia organicul *acii* = lat. a c q u i e o deveni de tot rar, ne prezintă a doua treaptă din istoria cuvîntului. Pe de o parte, *aciez* lîngă *acii* este ca: *lucrez* lîngă *lucru*, *înfășez* lîngă *înfăș*, *curmez* lîngă *curm* etc.; pe de alta, *acioat* și *acioare*, în loc de *aciiat* și *aciiare*, se datorează aceluiași proces fonetic ca în *zioă* în loc de *zie* = latin *diem*, sau în *chiotoare* = *cheitoare*.

„…șoarecii mici se *acioază* prin locuințele oamenilor și împrejurul locuințelor; cei mai stricători însă sînt șoarecii cei mari cît purcelul de o lună și cu coada lungă de o palmă, cari distrug totul pe unde se *acioază* ei…” (I. Tacu, Covurlui, com. Braniștea).

„…După ce zmeii au fost izgoniți de Făt-Frumos de pe-n codri, ei se duse în ceriuri, și acolo se ieu la harță, bătîndu-se cu buzduganele și răcnind din gură; această hărățeală zmeiască se numește tunet și fulger; ei nu se pot *acioà* decît după ce Sîntilii (= Sfîntu Ilie) îi stropește cu apă, fiind pus peste ploile din cer…” (Stareț G. Theodorescu, Galați, Mavromol).

Într-o colindă din Ilfov:

„La Mărul rotat
La Cîmp-rourat,
Unde mi se bat
Doi pui de vulturi,
Doi puișori suri
Sus într-un norel
P-un fulg daurel;
Eu că mi-am aflat,
Acolo-am plecat
Și m-am *acioat*
Sub umbră de fag…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 68)

Într-o colindă din Ialomița însă *acioat* poate să nu fie „abrité”, ci o eroare în loc de a c e i a t „paré” (v. *Aceiez*):

„Dar nu-s colpănei,
Ci sînt ciobănei,
În căți răzimați
În glugi *acioați*…”

(*Ibid*., 75)

Cantemir, *Cron*. I, 304: „… de călcăturile și îmbletele lor (tătarilor) locurile Țării Moldovei despre Nistru, la cîmp și deschise fiind, mai mult pustie și de moșnénii

săi de cîțiva ani părăsită este, deoseb de slujitori călărași, ce stau pre acea margine pe la Orhei, pe la Soroca și pe la alte trecători, unde să pot *aceoa* de răutatea lor…” Să observăm că în originalul manuscript, controlat de d. Gr. Tocilescu, nu este: *aceoa*, ci: *acioa* (ѧчїѡѧ).

Basarabeanul C. Stamate (*Muza*, 526) aduce între cuvinte vechi infinitivul substantivat: *acioare*, pe care-l explică prin: „hălăduință, adăpost, oploșire”.

De asemenea, la Pralea (*Psalt*., 1827), f. 88. b: „*acioare*, supunere-ascundere”, mai dîndu-ne și o formă: *acìo*, pe care o vom atinge mai jos. Două tendințe fonetice au concurs a trece pe *aciez* într-o nouă fază: 1. plecarea lui *č* de a dezvolta după sine pe paraziticul *u*, ca în: *ciumpoi* = *cimpoi*, *ciucoare* = *cicoare*, *bucium* = *bucin*, *aciuoaie* = *acioaie* etc., de unde: *aciuez* = *aciez*; 2. tendința grupului disilabic *–io-* de a scădea la monosilabicul -*ĭu*-, ca în vechiul *zuă* = *zìoă*, iar cu atît mai vîrtos cînd *i* nu este susținut prin accent, ca în *aciuat* = *acioàt*.

III. **Aciuèz** (*aciuat*, *aciuare*); abriter. Se întrebuințează mai totdauna reflexiv, astfel că *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 442) nici nu știe altfel decît: „*Aciuedzu-mă*, contegor”.

Moxa, *Cron*., 1620, p. 348: „Noe întrâ în corabie cu fečorii și cu nurorile, și trimise Dumnezeu de céle de pre pământŭ de toate vitele și fieri și paseri de se *ačuarâ* cu nus în corabie…”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXII, p. 10: „… fiĭului lu Dumnezeu ce n-au avutŭ unde nice capulŭ să-șŭ *ačuo* (ѧчȣѡ), acestuĭa și robilor lui răvnitori să fimŭ și multeei și nespuseei bogâției a lui să jeluimŭ…”

Forma *aciuo*, în loc de *aciue*, ne amintește prin finalul -*o* pe *acio* din Pralea; la Coresi însă trecerea lui *e* în *o* se explică prin acomodațiune regresivă cu -*u*-, pe cînd la Pralea ea pare a fi numai o imitațiune rău brodită, căci el cunoștea *Omiliarul* din 1580.

Cost. Negruzzi, *Scrisoarea VI*: „cînd iacă cerul se întărîtă, vîntul stînge luminele, și ploaia vărsîndu-se cu șiroaie, silește pre toți a-și căuta *aciuare* prin chilii…”

Idem, *Aprodul Purice*:

„…primăvara omătul cel adunat
Pintre ripi, și d-a lui Febus calde raze săgetat,
Se topește și s-asvîrle șiroi iute furios
În pîrăul care curge pintre flori în vale jos,
Îl turbură, îl mărește, îl ămflă cu al său val,
Și nu-l lasă păn’ nu-l face de se varsă piste mal:
Cîmpiile se îneacă, iar păstorii spăimîntați
S-*aciuiază* cu-a lor turme în munții învecinați…”

Varlam, 1643, f. 371 a: „…ești streinŭ pre pâmăntŭ: ca unŭ omŭ nemérnicŭ te *ačuedzĭ* priîn lăcașuri omenești…”

Cantemir, *Istoria ieroglifică* (ms., în Acad. Rom., p. 5): „… de ochiul zavistii supt scutul umilinței *ačuîndu-mă*…”

Ibid., p. 94: „Cine dară în lume, o priatinilor! atîta de scămos la minte și strămțos la cuvinte să va afla, carele să socotiască sau să grăiască că cel înpotrivă de supt brațul leului va putea scăpa, sau cel supt aripile vulturului *ačuat* că în primejdie va întra?…”

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 114 a: „… nice o pricină de price le va folosi, nici o șuvăire, nici o *ačiuare* sau suptŭ pămîntŭ fugire…”

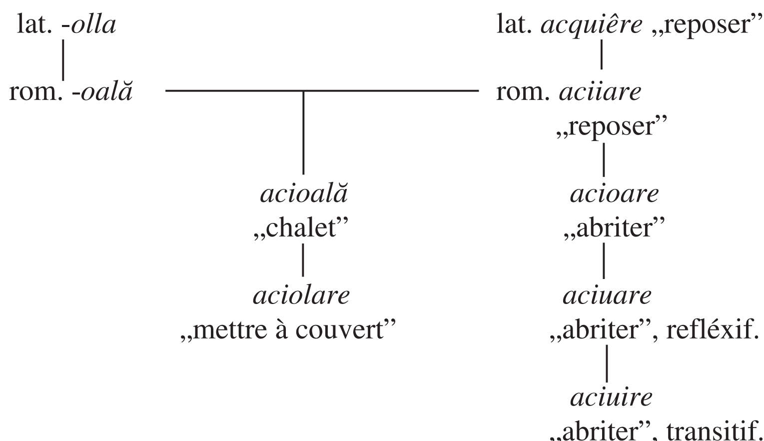
Cantemir dară întrebuințează totdauna pe *aciuare* în construcțiune cu sub: „supt scut”, „supt aripe”, „supt pămînt”, adecă: „abriter” în înțelesul strict al cuvîntului; pe cînd pentru noțiunea de „reposer” el pune pe *acioare*: „a se *acioa* de cineva”.

În fine, după cum „adevărare” a trecut în „adeverire”, „adaugere” în „adăugare” și „adăugire” etc., tot așa *aciere* din a doua conjugațiune, după ce nemerise în prima prin: *aciuare*, colindează de aci în a patra prin:

IV. **Aciuièsc** (*aciuit*, *aciuire*); abriter. Această formă e adusă de Baronzi (*Limba română*, p. 125), fără ca să citeze exemple. În grai, *aciuiesc* este mai mult „abriter quelqu’un”, iar *aciuez* „s’abriter soi même”. Tot așa în limba veche (Cipariu, *Principia*, p. 4) meserez însemna, tranzitiv, „sărăcesc pe altul”, pe cînd meseresc, intranzitiv, „sărăcesc eu”.

În basmul *Șearpele unchiașului* (*Calendarul basmelor*, 1882, p.56): „Văzînd și văzînd că nu le era cu putință ca să vază și ei în bătătură un copilaș se hotărîră să *aciuiască* pe lîngă casă un dobitoc, un cîine, o pisică, ce o fi…”

Iată dară genealogia fonetică, morfologică și semasiologică a cuvîntului:

Formele: *aciere*, *aciuare* și *aciuire*, avînd fiecare o altă nuanță de sens, merită cîtetrele de a rămînea în limbă; nu mai puțin acioală și aciolare, despre cari vezi la locul lor.

ACIUÌRE
ACIUÌT } v. *Aciuez.*

ACIUOAIE. – v. *Acioaie*.

ACLÀZ. – v. *Atlaz*.

ACLÒ
ACLÒCI } v. *Acolo*.

ACMÀC, -Ă, adj.; novice, maladroit. Turcul a h m a k „sot, idiot”, de proveniță arabă (Șaineanu, *Elem. turc*., 7). Cuvînt aproape necunoscut în popor și-n literatură.

ACMOACE
ACMÙ } v. *Acum*.

ACMÙȘI. – v. *Amuși*.

ACNÙ, adv.; à présent, de suite. În Banat, pe lîngă a c u m , cu scurtatul a c ù , se mai întrebuințează, cu același înțeles, *acnù*.

Cuvîntul se vede trecut și-n *Gramatica* lui Diaconovici-Loga (Buda, 1822, p. 148), oarecînd profesor la Arad: „acù, acùm, *acnù*, îndată…”

Afară de *acnù*, se mai aude la bănățeni: „a c n u m a , a c r ù și a c r u m a , toate pentru acum, acuma” (S. Liuba, Caransebeș, com. Maidan).

Legile fonetice ale limbei române opresc cu desăvîrșire trecerea labialului *-m-* în *n* sau *r*, mai ales cînd *m* se razimă de vocala tot labială și chiar întonată *ù*. Grupul *-mù-* nu se poate dislabializa, iar cu atît mai vîrtos cînd se află în pozițiune foarte, adecă după o consoană. Așadară *acnù* și a c r ù nu sînt varianturi d-ale lui a c u m = a c m u , ci nește forme cu totul independinți.

Se știe demult că a c u m este lat. e c c u - m o d o .

Tot latinul „eccum” figurează și-n celelalte forme, dar într-o compozițiune diferită:

acnù = lat. e c c u - n u n c ; a c n u m a = lat. e c c u - n u n c - m o d o , urmat de emfaticul *-a* (v. [5]*A*).

Despre a c r ù și a c r u m a , la locul lor.

v. [3]*ac-*. – *Acum*.

ACNUMA. – v. *Acnu*.

ACOACE, adv.; ça, par ici. Nu este „aice”, dar arată direcțiune sau mișcare „spre aice”. Formă organică din latinul e c c - h o c c e = e c o c e , corespunzătoare formelor scurtate c o a c e și c o a , de ex.: „vino-n c o a c e ” și „vino-n c o a ”, *acoace* s-a conservat în grai numai în compozițiune cu „întru”: „vino într-*acoace*” = „viens de ce côté-ci”.

Lui *acoace* e corelativ a c o l o „là, par là” = lat: *eccu-illoc (eculloc)*, atunci cînd arată și el direcțiune sau mișcare în sensul opus: „repede-te iute într-a c o l o , dar mai aruncă-ți ochii și-ntr-*acoace*…”

Numai asociați cu î n t r u , adverbii *acoace* și a c o l o traduc pe francezul „par-ci par-là, de-ci de-là”, de ex.: „ce tot alergați într-a c o l o și-ntr-*acoace*…!” Formele scurtate: „în c o l o și-n c o a c e ” cuprind aceeași noțiune, dar într-un mod mai general, fără a indica anume puncturile între cari se produce mișcarea.

Alexandri, în *Iorgu de la Sadagura*, sc. VIII: „Dec! se scoală flăcău de la masă și vine-ntr-*acoaci*…”

Id., *Scara mîței*, sc. III:

„Magdian: Iată-o chiar sub ochi. Acum spune-mi, văzut-ai ceva mai adinioare… într-*acoace*? (arată scara).

Marin: Într-*acoace*?… cînd te scoborai de sus?… Ba m-a ferit Dumnezeu…”

Cuvîntul e trisilabic și disilabic: *acoace* sau *acoaci*.

v. [3]*ac-*. – *Acolea*. – *Acolo*. – *Coace*. – *Coa*.

ACOACI. – v. *Acoace*.

ACÒI (plur. după Cihac: *acoaie*, după Polysu: *acoiuri*), s. n.; grande aiguille à passer, aiguille d’emballage. Un ac mare, fabricat chiar la țară de ferari și cu care se coase saci, traiste etc. Forma *aconĭu* s-a conservat pînă astăzi în Banat și-n Hunedoara. În *Dicționarul romîno-latin* ms., circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 423): „*Acony*. Acus magna”. Este o formațiune românească din a c prin sufixul augmentativ -o i = = -o n ĭ u . Un sufix înrudit, dar nu același, ne întimpină în sinonimul italian, „agone” = **aconem*, pe cînd vorba română ar presupune un prototip **aconium*, dacă n-ar fi mai probabil că românii și-au format cuvîntul deja în epoca post-latină.

v. [1]*Ac*. – *-oi*.

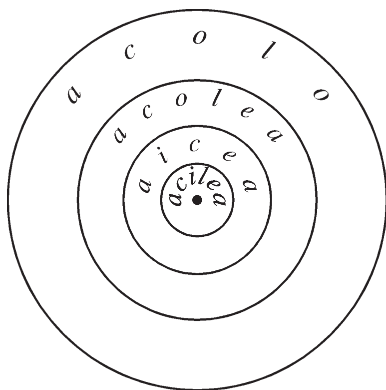
ACOLÈ. – v. *Acolea*.

ACOLEÀ, adv.; là, de ce côté. Arată o pozițiune mai aproape decît a c o l o , dar mai departe decît a i c e , adecă ceva mijlociu între ambele.

În Moldova se aude mai ales *acolè*, fără *-a*, ceea ce însă întră în sfera sistematică a scăderii finalului *-eà* la *-è* în graiul moldovenesc: *vedè* = *vedeà*, *acè* = *aceà* etc. Peste tot, cu mult mai răspîndit este emfaticul *acolea* (v. [5]*A*), căruia-i corespunde forma scurtată c o l e a , mijlocie și ea prin sens între scurtatele c o l o și i c i :

Acolè nu poate fi latinul *eccu-illac* (Cihac), de unde ar ieși „acolà”, niciodată *acolè*; ea vine din *eccu*-i l l i c = e c u - l l i c .

Prin analogie cu *acolea*, în care *-le-* este organic, din a c i s-a format a c i l e a , prin care se exprimă ceva mai apropiat, sau cel puțin mai intim decît a i c e a , astfel că gradațiunea între cei patru adverbi, considerîndu-se vorbitorul în centru, s-ar putea figura astfel:

Alexandru-vodă Radu, 1627 (*A.I.R.* I, 105): „…nemic de vinure, căte se vor vende *acoleá* în sat și în Țigănie, să nu dea, nič să meargă păharnicii a c o l o , pentru că am ertat domnia mea…”

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 231: „… a doua zi cu mare cinste și jale au rădicat boierii cei mari oasele (doamnei Soltana) cu mare adunare de vlădici, egumeni și preoți făr’ de număr, mergănd și domnul cu toate gloatele pe gios păn la mănăstirea Goliei, făcănd mare obidnuire domnul pentru doamna, la care cetind oasele cu mari căntări și împărțiri de bani la săraci și la tot norodul ce se afla a c o - l o , au îngropat-o *acole* denaintea Precistei; de *acole* au luat boierii cu toți pe domnul și l-au dus la curte…”

Evangeliar transilvan, 1648, Marc. VI, 10: „vare-unde veț întra în casâ, acolea rămăneț pânâ vețŭ eși de a c o l o …”

Ureche, *Letop.* I, 179: „… s-au gătit de isnoavă (Despot-vodă) asupra lui Alexandru-vodă, și au pogorit la Iași, apoi la Huși, să poată apuca pre Alexandru-vodă *acolea*; ce Alexandru-vodă, văzănd și auzănd că este golit de tot agiutorul, s-au pogorit la Chilia și de a c o l o s-au dus la Împărăție, ca să se ajutorească de a c o l o …”

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 171:

„Mă făcui o păsărea
Și zburai la maică-mea;
Fulg de pasăre măiastră,
Zburai la maica-n fereastră.
Maica-n casă mătura:
«Hîș! pasăre de-*acolea*,
Că doar nu ești fica mea!»…”

Ibid., 400:

„– Frunză verde foi de nalbă,
Ce duci, mîndră, pe sub salbă
C o l e a -n iișoara albă?
– Da doi pui de turturea.

– Dă-mi-i mie, draga mea!
– Bibi, bade, de-*acolea*,
Că nu-s pentru dumneata…"

Cost. Negruzzi, ed. 1857, p. 140: „ – Și ce fac acum leșii la Iași? – Este o săptămînă de cînd s-au dus, după ce au văzut că nu mai au merinde pentru oști, și au purces pe Bahlui în sus, gîndind c-or găsi de toate; dar *acolea* să videți! Vodă din lagărul turcilor, cum au auzit de aceasta, au și pornit după dînșii…"

Exclamațiunea: „să vezi *acolea*!" corespunde pînă la un punct francezului: „et v o i l à !", compus de asemenea din: „vezi" (vois) + „*acolea*" (là); iar de francezul „que v o i l à !" se apropie *acolea* în:

„– Pasă-mi-te nu pricepeai că te chiamă să-ți dea mere dulci din sîn? – Dă unde, creștinu lui Dumnezeu? Nu-ți spusei că ieram o fîță, un nod *acolea*? Ce să cunosc eu ce-i plesnia muieri[i]-n cap!…" (Jipescu, *Opinc*., 42).

v. *Acilea*. – *Acolo*. – *Aice*. – *Colea*. – *Colo*…

ACOLISÈSC (*acolisit*, *acolisire*), vb. reflex.: *a s e acolisi*; s'accrocher à quelqu'un ou à quelque chose, ne pas laisser tranquille. Sinonim cu a s e l e g a de cineva sau de ceva, însă într-un mod mai stăruitor și cu gînd rău. Un copil s e l e a g ă de alți; un șiret se *acolisește*.

Pravila Moldov., 1646, f. 66: „…Căndu să va *acolisi* unŭ omŭ de altulŭ, nefiindu-i cela nice cu o dealâ, așĭa numai într-o pizmâ va vrĭa să-l ucigâ, cela încâ nu să va da…"

Un act moldovenesc din 1631 (*A. I. R*. I, 106): „… au venit la mene Gheorghie Păngaračanul și cu carte de la egumenul Nil și de la tot soborul, și au adus un uric pečatluit și nescris, și s-au *acolisit* de mene se-l scriu…"

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, martie 14 (f. 35 a): „draciĭ, nu prin visurĭ, ce avidomâ i se arăta să-l îngrozascâ de-ĭ audzâĭa și alțâĭ strigând benedicte, benedicte, și nerăspundzându-le, întorsărâ de-l blăstăma dzâcândŭ: maledicte, ce te *acoliseștĭ* de noĭ?… "

N. Muste, *Letop*. III, 60: „Eată ce agonisește zavistia, cum află vreme neprietenul de-și isprăvește trebile lui; că aceste toate, de nu s-ar fi *acolisit* Constantin-vodă Brăncovanul domnul muntenesc de Mihaiu-vodă, nu s-ar fi făcut…"

Miron Costin, *Letop*. I, 233: „Eară cine era vizir la Împărăție, era prieten Tomșii-vodă, și au zis vizirul, pricepînd lucrul: Ce se *acolisește* Radul-vodă de acel sărac?…"

Un act moldovenesc din 1765 (Codrescu, *Uricar* V, 391): „după a noastră cunoștință și cercetare ce am făcut pe scrisori și dovezi ce ne-au arătat Bosieasa prin vechilul său pe această moșie Berbeștii, și după stăpănirea veche ce-au trecut atăția ani, așa am socotit, că numitul egumen de Hangu rău se *acolisește* de moșia Berbeștii…"

Cuvîntul *acolisesc* e de origine greacă, dar cu mult mai vechi în România decît epoca fanarioților. Cihac (II, 632): „κολλῶ, aor. ἐκόλλησα, coller, s'attacher, se communiquer; ἐκόλλησα τὸ κακὸν, j'ai pris le mal". Avînd o accepțiune juridică,

acolisesc pare a fi o rămășiță din influința dreptului bizantin, în Moldova mai cu deosebire (cfr. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 100).

Este curios că graiul prefăcea pe *acolisesc* în *ocolisesc* printr-o etimologie poporană de la o c o l e s c , adecă a se lega de cineva nu d-a-dreptul, ci pe încungiurate. Așa, într-un crisov de la Duca-vodă din 1681 (Melchisedec, *Chron. Roman*. I, 309): „s-au fost *ocolisind* Bazga și Apostol Bețivul de locul svintei episcopii fără ispravă și cu mare napaste…”

v. *Acolisitor*. – *Acolisitură*. – *Agonisesc*…

ACOLISÌRE
ACOLISÌT } v. *Acolisesc*.

ACOLISITÒR, -OARE, adj.; pernicieux.

Beldiman, *Tragod*., v. 2777:

„Din turci peste patru sute, puțin oreșice mai mulți,
Și șeasesprezece tocma volintiri și arnăuți,
Bez călugării ce vremea afară i-au apucat,
Care fără nici o vină în sabie au picat,
De care au să dea seamă grecii *acolisitori*
Și d-un sfînt lăcaș mult vrednic făr cuvînt supărători…”

v. *Acolisesc*. – *Acolisitură*.

ACOLISITÙRĂ (pl. *acolisiture*), s.f.; effronterie, importunité.

Noul Testament, 1648, Luc. XI, 8:

„…săvaĭ nu s-arâ scula să-ĭ dea luĭ pentru ce e priĭatin luĭ, iarâ pentru *acolisitura* luĭ scula-să-va și-ĭ va da…	„…εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστὰς διὰ τὸ εἶναι φίλον αὐτοῦ, διά γε τὴν ἀναίδειαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς δώσει αὐτῷ…”

v. *Acolisesc*.

ACOLÒ, adv.; là, là-bas. „*Acolo*, în acel loc unde nu sînt nici eu, nici tu; *p e acolo*, *d e acolo*, *î n t r -acolo*” (*L.M.*).

În marea bogăție de colorit a adverbilor românești de loc, *acolo* arată ceva mai departe decît a c o l e a , care iarăși e mai departe decît a i c e a , care și el e mai departe decît a c i l e a . Fiecare din aceștiia mai are cîte una-două nuanțe: lîngă a c i l e a - a c i și a c i a cu vechiul c i a ; lîngă a i c e a – a i c e (a i c i) și i c e a (i c e , i c i), afară de vechiul a c i c e a (a c i c e , c i c e a , c i c e); lîngă a c o l e a – a c o l e – c o l e a (c o l e); lîngă *acolo*–c o l o .

Între *acolo* și c o l o este o umbră de deosebire logică. Cînd noi zicem: „el stă *acolo* sus”, indicăm în depărtare un punct unde se află cutarele; cînd zicem: „el stă c o l o sus”, înțelegem acea depărtare în genere, fără un punct anume.

Acolo, cu scurtatul c o l o , sînt singurii adverbi de loc cari niciodată nu-și acață pe emfaticul *-a* (v. [5]*A*). Cînd are nevoie de întărire, *acolo* își asociază prepozițiunea

î n t r u . Zicînd: „du-te î n t r -*acolo*”, noi ne rostim cu mai multă demonstrativitate decît în: „du-te *acolo*”, care la rîndul său e mai precis decît: „du-te-n c o l o ”.

Silvestru, 1651, f. 257 b: „Unde mâ voĭu duce denaintĭa duhuluĭ tău? și denaintĭa féțeĭ tale unde voĭu fugi? Să voĭu sui în cerĭu, tu *acolo* ești; să voĭu pogorâ în iadŭ, *acolo* ești. Să aș lua arepile zorilorŭ și aș lăcui în marginĭa mărieĭ, *acolo* încâ măna ta m-are duce pre mine și dereapta ta m-are țină…”

Dosofteiu, 1673, f. 39 a:

„Mi-ĭ acoperi-mâ în cămar-adîncâ;
Să fiŭ fără teamâ, mi-ĭ sui pre stîncâ;
Acolo pizmașiĭ n-or putĭa să-m strice…”

Cod. ms. miscel. saec. XVII al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 596: „…a c i - c e a veri semăna mâràcini cu răsul și cu glumele; *acolo* veri secera lacrâme și plăngere…”

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 38:

„Cîntă cucu-n par de vie,
Ș-*acolo* este-o chilie
Cu mușcată și tămîie:
Dragu meu *acolo* scrie,
Și cînd scrie mă mîngîie…”

Ibid., 314:

„Și mă scoate pîn’ la Tisă
C-*acolo*-i tabăra-ntinsă,
Ș-*acolo* sub fagii mici
Sînt morminte de voinici,
Care s-au dus dup-a i c i …”

O narațiune țărănească din Ialomița: „Aseară m-am întîlnit cu niște oameni care greșiseră drumu la Călărași, și le-am arătat eu drumu î n t r -*acolo*, și lor le-a părut grozav dă ghine că ne-am întîlnit cu toți[i], că aminteri ar hi umblat toată noaptea orbocăind…” (T. Theodorescu, com. Lupșeanu).

Românul *acolo* reprezintă pe latinul vulgare c c u - i l l o c (= e c u - l l o c), despărțindu-se astfel de ital. *colà*, span. *accullà*, portug. *acolò*, cari toate derivă din *eccu-illac* (= *ecu-llac*). În macedo-româna se zice: *acolò* și *aclò*, mai avînd și o formă scurtată: c u l ò = c o l ò . Variantul macedo-român *acloci* presupune un prototip latin: e c c u - i l l o c c e . În daco-româna, o formă scăzută *aculù* ne întimpină în *Legenda lui Avram*, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 193): „… dus la préstolul heruvimilor, *aculu* amu mira-se toate silele cerĭului de Avram…”; apoi în Banat; „poporul rostește pe alocuri *acoo*, în loc de *acolo*” (D. Receanu, Lugoș, com. Bucova).

În istriano-româna *acolo* a despărut, ca și a c o l e a , rămînînd numai scurtatele c o l o , c o l e a . E curios că la noi, fără să fi fost în pericol de a se perde, străbunul *acolo* a susținut luptă contra sinonimului slavic „tamŭ”, care se încerca cu orice preț

a-l înlocui în limba oficială. Așa într-un zapis moldovenesc din 1612 (*A.I.R.* I, 71), deși scris de țărani, totuși ne întimpină: „… în tocmala nostră au fostu Toder Buzdug din Sălăvestre și Băloș o t t a m și Ghiorghe de *acolo* și Bogdan o t t a m și poppa Mateĭu o t t a m …” Trei t a m la un singur *acolo*!

v. *Aci. – Acia. – Acicea. – Acilea. – Acolea. – Aice. – Colea. – Colo*…

ACONÌȚĂ (plur. *aconițe*), s.f:; étui à aiguilles. Derivat din a c o n ĭ u = a c o i „grande aiguille” prin sufixul -i ț ă , acest cuvînt se întrebuințează numai în Banat: „ac, *aconiță*, degetariu, unghiță…” (Preut M. Dragalina, c. Borlova). Tot în Banat se mai aude cu același sens vorba a c h e ț: „pînza se coasă cu acul și aconĭul, acele se țin în a c h e ț …” (S. Liuba, c. Maidan). Ambele forme sînt de tot provinciale.

v. [1]*Acăriță. – Acoi.*

ACÒNIU. – v. *Acoi.*

ACÒPĂR (*acoperit, acoperire*), vb.; couvrir, voiler, cacher.

Dicționarele ne mai dau și forma *acoperĭu*, care însă e îndoioasă.

În toate accepțiunile sale, *acopăr* este în antiteză cu d e s c o p ă r .

Noul Testament, 1648, Luc. XII, 2:

„…că nemicâ nu ĭaste *acoperit* care să nu sâ d e s c o a p e r e …”	„…οὐδὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστὶν ὅ οὐκ ἀποκαλυφ θήσεται…”

Cantemir, *Istoria ieroglifică* (ms., Acad. Rom.), p. 52: „… precum focul în piatra mai vîrtoasă și în fierul mai îndesat ascuns fiind dintr-acélași și mai tare lovindu-să schinteiază, așea și sufletul plin de vrednicie, pre căt mai mult să *acopere*, pre atîta mai tare să d e s c o p e r e …”

Și mai jos:

Ibid., p. 53: „… zavistnicul și viclianul numai atuncea grăiaște adevărul, cănd sau zavistia d e s c o p e r i n d u - s ă spre rău nu sporéște, sau vicleșugul cu un cuvînt a adevărului *acoperind*, spre mai mare rău pre altă dată îl opréște…”

Diferitele accepțiuni ale lui *acopăr* decurg toate din sinonimica sa: pe de o parte, cu î n v ă l e s c ; pe de alta, cu a s c u n d .

I. În sensul propriu al cuvîntului, a *acoperi*, fiind a pune sau a întinde un ce peste altceva, e sinonim cu î n v ă l i r e , care la rîndul său e sinonim cu î n f ă ș a r e ; î n f ă ș a r e însă este punerea unui ce peste altceva de giur împregiur; î n v ă l i r e este aceeași acțiune dasupra și pe mărgini; *acoperire*, tot aceea numai dasupra.

Moxa, *Cron*., 1620, p. 348: „deci slobozi Dumnezeu sloata cerĭului și se vrăsară ploi de *acoperirâ* pământul…”

În rugăciunea Sf-lui Sisin, text circa 1580 (*Cuv. d. bătr*. II, 291): „și cinstitul veșŭmântul ce *acopere* cinstitul capul lui…”

Silvestru, 1651, f. 243 a: „… atunci apele ne-au vrutŭ *acoperi* pre noĭ, rău au vrutŭ tréce preste sufletulŭ mieu…”

Ibid., f. 270 a:

Ps. CXLVI, 8: „cela ce *acoapere* cerĭulŭ cu noori…”	„… qui c o o p e r i t coelum in nubibus…”

N. Muste, *Letop*. III, 74: „… au prins puținei robi și au dat foc satului; așijderea și alte sate pin pregiur, tot le-au dat foc; satele dese cu case multe, căt *acoperise* văzduhul de fum…”

Enache Cogălniceanu, *Letop*. III, 192: „În zilele lui Grigorie Ghica s-au făcut ș-un cutremur mare, care au ținut un minut de ceas; și mare spaimă au căzut asupra norodului, și multe ziduri au căzut; care și mănăstirea Goliei, fiindcă o tocmia într-acea vară și o *acoperia* cu fer alb, că arsăse în zilele lui Constantin-vodă Mavrocordat, și fiind meșteri unguri din Țara Ungurească, au căzut toate cubelile mănăstirii peste dănșii…”

De aci figurat:

„Dacă vreo cugetare
C-o umbră de întristare
Fruntea mea *acoperea*…”

(Gr. Alexandrescu)

Zilot, *Cron*., p. 25: „Ah, amar mie! cum m-am născut într-această Țară Rumânească, în care pînă la vîrsta care sînt, trecută peste 20 de ani, luînd seama cu amăruntul nu numai că dreptate sau semn al dreptății n-am văzut, ci încă mai vîrtos, potopul nedreptății *acoperindu*-o și aproape a îneca pe ticăloșii lăcuitorii ei. Jînduit am fost de cînd cu mergerea în vîrstă, – oarecum mi s-au arîdicat perdeaoa minții, care la copilăreasca vîrstă *acopere* înțelegerea cea desăvîrșită – a cunoaște pe vreun stăpînitor al ei cîtuși de cît următor al dreptății, ca să iau și eu pricină a lăuda după a mea putere; dar iarăși amar mie! că pricină de laudă n-am putut afla măcar una…”

Silvestru, 1651, f. 125 b: „… pentru tine am suferit bat•ocurâ și *acoperi* rușinĭa fața mĭa…”

Moxa, 1620, p. 372: „biruise răulŭ pre bine și *acoperise* strămbâtățile pre dereptăți…”

O figură de tot îndrăzneață:

Dosofteiu, 1680, f. 83 b: „și *acoperiĭu* cu postŭ sufletul mĭeu…”

Fiindcă omul dentîi își a ș t e r n e și apoi se *acopere*, s-a născut o corelațiune figurată între *acopăr* și a ș t e r n , chiar atunci cînd acțiunea nu e de loc materială.

„Dac-am văst că nu mai vii,
Focul eu înväluii,
Pusei dorul căpătîi,
Urîtul mi-l a ș t e r n u i ,
Cu dragul m-*acoperii*…”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 144)

Cantemir, *Ist. ier*., p. 24–25: „… În inima ta aceasta ascuns avănd ca, cu o voroavă vicleană și cu un obraz ce nu știe a să rușina, doaă vicleșuguri să poți a ș t e r n e și cu doaă răutăți să te poți *acoperi*…”

II. Sinonim cu î n v ă l i r e , *acoperire* e în același timp sinonim cu a s c u n d e r e , căci un ce nu se mai vede cînd peste el se pune sau se întinde altceva. Ca mijloc de „ascuns”, *acoperire* se poate lua în sens rău, dacă tinde a înșela, dar și în sens bun, cînd protege.

1. În sens rău:

Moxa, 1620, p. 367: „soarele *acoperŭ* nuorii, așa și pre bine vrăjmașii…”

Pravila Moldov., 1646, f. 21: „Un tatâ saŭ fečorii lui, un frate sau muĭarĭa sau alte chipuri asémenĭa acestora, de vorŭ avĭa dentru dănșŭ vreunul să fie furŭ și de-l vorŭ *acoperi* și nu-l vorŭ spune, ce-l vorŭ ascunde și pre dănsŭ și furtușagul lui, nu să vorŭ certa…”

2. În sens bun:

Psaltirea transilvană a lui Corbea, din 1700 (Bibl. Acad. Rom.), ps. LXIII:

„De adunarea
Viclénilor rea
Să mă *acoperĭ*
Și să mă a p e r ĭ …”

Dosofteiu, 1680, f. 73 b: „*acoperi-m-oĭ* într-acoperemântul a r i p i l o r tale…”
Id., 1673, f. 90 b:

„Hie-ț milâ, Domne sfinte, hie-ț milâ,
Că spre tine mi-ĭ nedĭajdĭa cînd am sâlâ,
Și mișelul mieŭ de suflet ție caŭtâ
Să-l *acoperĭ* cu a r ì p a ta cea latâ…”

Sau fără nici o imagine:
Dosofteiu, 1673, f. 48 a:

„Și de turbureala omenească
Să-ĭ *acoperĭ* să să odihnească…”

Ibid., f. 99 b:

„Și de pizmașiĭ âm derădicâ
Mișelul suflet fără de fricâ,
Și să m-*acoperĭ* de čata strîmbâ
Ce daŭ cu mulțâĭ să-m sae-n grăbâ…”

Zilot, *Cron*., p. 87:

„Dator aș fi s-*acoper*,
Iar nu să defăimez
Pe cei d-un neam cu mine;
Dar greu, frate! ohtez,
Că n-am altfel cum face,

Silit sînt d-adevăr:
El îmi zice a scrie
Toate pîn'la un păr…"

Cu acest sens, vechile texturi întrebuințează foarte des, ca adjectiv sau ca substantiv, forma participială a c o p e r i t o r sau a c o p e r i t o r i u în loc de slavicul „ocrotitor".

Dosofteiu, 1680, f. 86 b: „pre tine m-am rădzâmat din zgău, din pântecele maĭcă-mĭa tu-m eșt *acoperitorĭu*…"

Ibid., f. 194 b: „… scoale-sâ și să vă a•ute voaâ și vâ hie voaâ *acoperitori*…"

Arsenie din Bisericani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom.), p. 164: „…tu ești *acoperitorul* mieu, de la tine e căntarea mĭa pururĭa…"

Alături cu *acopăr* se întrebuințează cu același sens, dar mai rar, forma c o p ă r .

Coresi, 1577 (ed. Hasd., p. 178): „… derept tine priimii împutare, c o p e r i rușinea fața mea…"

Tot acolo, mai jos: „… c o p e r i i cu ajunatul sufletul mieu…"

Din lat. *cooperire* vine românul c o p e r i r e = it. *coprire* = span. *cubrir* = fr. *couvrir*. Forma *acoperire* este deja proprie românească, prin prepozițіonalul *a* = lat. *ad*. În istriano-româna se zice numai *c o p e r* ; la macedo-români, *acopir*, devenit însă din ce în ce mai rar. „Cuvîntul *acopir*, *acopirămint*, se înlocuiește mereu prin *anvălescu*, *anvăliș*. Această înlocuire la Moscopolis și în genere la românii de la cîmp s-a și făcut, așa încît acum abia se mai aude *acopir*" (M. Iutza, Crușova).

v. *Acoperiș*. – [1]*Acoperit*. – *Ascund*. – *Copăr*. – *Învălesc*…

ACOPEREMÎNT (plur. după *L.B.*: *acoperemînturi*, după Cihac: *acopereminte*), s.n.; couverture, toiture.

Enache Cogălniceanu, *Letop*. III, 232: „…și eu am fost orănduit asupra *acoperemăntului* bisericii cei mari, de am a c o p e r i t - o după cum se vede până astăzi…"

Acoperemînt e sinonim cu a c o p e r i ș, cu deosebire însă că acesta din urmă se aplică numai la acea parte superioară a unui edificiu care se mărginește prin streașină, pe cînd celalalt poate fi luat într-un înțeles mai larg de locuință sau adăpost.

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 42: „…cerĭulu e voao *acoperemănt* și pământul masă, ploaĭa și văzduhul ĭaste hrănitorĭul vostru…"

Dosofteiu, 1673, f. 96:

„Petrecînd în casa ta,-ntr-*acoperemînt*,
Supt sfînta ta àripâ vĭațâ pre pămînt…"

E nu mai puțin întrebuințată forma fără prepozițіonalul *a*-: c o p e r e m î n t = = lat. *cooperimentum*. La Coresi ne întimpină însă o deosebire oarecare logică între *acoperemînt* și c o p e r e m î n t :

Ps. XVII, 12: „și puse untunérecŭ c o p e r i m â n t u l ŭ său, împrejurul lui *acoperemântulŭ* lui…"

„…et posuit tenebras l a t i b u l u m suum: in circuitu ejus t a b e r n a c u l u m ejus…"

Macedo-românește: *acopirămint* are sensul mai restrîns de a c o p e r i ș , de ex.: „*acopirămintul* i ciuruc di tut, acăță s'chică tu tute părțile = *acoperișul* casei e stricat de tot, începu să cază din toate părțile…” (M. Iutza, Crușova).

v. *Acopăr*. – *Acoperiș*.

ACOPERÌRE. – v. *Acopăr*.

ACOPERÌȘ (plur. după Cihac: *acoperișe* și *acoperișuri*), s. n.; toit, couvercle. Cînd e vorba de un edificiu, acoperiș este sinonim cu î n v ă l i ș și a s t r u c u ș , de cari se apropie și prin sufixul *-iș* (= *-uș*). După Bobb (I, 7–8): *acoperiș de oală* „testum”, *acoperiș de pele* „obstragulum”, *acoperișul fîntînei* „puteale”, *acoperișul țîțelor* „mammilare”, *acoperișul capului muieresc* „rica”, *acoperișul casei* „culmen.” Accepțiunea din urmă e cea mai răspîndită. În acest sens, se cheamă *acoperiș* întreaga învălitoare a edificiului, avînd drept margini streașina.

Odobescu, *Doamna Chiajna*, 48: „…în casele domnești, al căror lat *acoperiș* de șindrilă se-ntindea jur împrejur cu streșini largi și revărsate, stau adunați, cu o cucernică smerenie, împrejurul trupului împodobit al răposatului, toate căpeteniile țării…”

v. *Acopăr*. – *Acoperemînt*. – *Astrucuș*. – *Învăliș*. – *Învălitoare*…

[1]**ACOPERÌT, -Ă;** part. passé d'a c o p ă r: couvert, voilé, caché, allégorique, hypocrite. Dezvoaltă, ca adjectiv, toate accepțiunile verbului a c o p ă r .

„Precum o sentinelă pe dealul depărtat
Domnește mănăstirea; și zidu-i cel înalt
Se-ntinde împrejuru-i, pustii și învechit,
De iedera bătrînă, de mușchi *acoperit*…”

(Gr. Alexandrescu, *M-rea Dealul*)

De aci figurat:

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 96: „fruntea este ceriulŭ minții, uneori *acoperită*, uneori senină, după deosebitele patimi a sufletului…”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXIX, p. 15: „oamenii pildele și cuvintele célea *acoperitele* multu le socotescŭ și multu le ispitescŭ și întreabâ, ĭarâ carele săntŭ grăite aĭavea și curatŭ, nu foarte le ascultâ și mai aléne se îndeamnâ…”

Pravila Moldov., 1646, f. 135: „cuvinte *acoperite*, ce să dzice cu tâlcuri ca acélĭa pentru să nu înțeleagâ toțŭ, ĭarâ numai cei învățați…”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., Acad. Rom.), p. 39: „…cuvinte čoplite și supt pilde oarecum *acoperite*, însă tocma la țénchiul adevărului dusă și nemerite…”

De aci în graiul vechi adjectivul *acoperit* are înțelesul de „ipocrit”.

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Mus.):

Mat. VI, 16:„…e căndu vă postiți, nu fiți ca *acoperiții* ce se întristează…”	„…quum autem jejunatis, nolite fieri sicut h y p o c r i t a e tristes…”

Același pasagiu în *Noul Testament*, 1648: „darâ căndŭ postiț, nu fireț ca cei f â ț a r n i c i trişti...”

Cu același sens în proverbe:

Pann, *Prov*. II, 81: „În oală *acoperită* nimenea nu știe ce fierbe...”

Iordachi Golescu (ms., Acad. Rom.): „Fățarnicul, ca un cărbune *acoperit*, pe nesimțite te arde...” (*Conv. lit*., 1874, p. 75).

În *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), acest participiu se întrebuințează și ca substantiv:

Ps. XVII, 12: „împregĭurul lui *acoperitul* lui...”	„...in circuitu ejus t a b e r n a c u l u m ejus...”

[2]**ACOPERÌT,** s.n. – v. [1]*Acoperit*.

ACOPERITOARE (plur. *acoperitori*), s. f.; couverture, toiture.

Dicționarul ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 422):

„A c o p e r e m e n t . Tectum. Coopertura.

Acoperitoare. Idem.”

Sinonim și cu a c o p e r i t u r ă .

v. *Acoperemînt*. – *Coperitoare*.

ACOPERITÙRĂ. – v. *Acoperitoare*.

ACREALĂ
ACREAȚĂ } v. *Acrime*.

ACRÈSC (*acrit*, *acrire*), vb.; aigrir, rendre aigre, aciduler. Vorbă rar întrebuințată, fiind înlocuită prin compusul n ă c r e s c = î n ă c r e s c , tot așa precum „năspresc = înăspresc” a scos din grai pe simplul „aspresc”.

Vocabularul româno-latin, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 421):

„*Acresc*. Acidum reddo.

Acrescu-mă. Acredinem contraho”.

Polysu, 10: „mi s-a *acrit* cu cutare = es kommt mir schon zuwider, sauer, mit...”

v. *Acru*. – *Năcresc*.

ACRICIÒS. – v. *Acru*.

ACRICIÙNE. – v. *Acrime*.

ACRÌME (pl. *acrimi*), s.f.; aigreur, acrimonie. Sinonim cu a c r e a l ă , care însă prin sufixul *-lă* exprimă numai o stare în genere (v. *Abureală*), pe cînd *acrime*, avînd sufixul colectival -i m e , arată o mai mare intensivitate a stării. A c r e a l ă poate fi trecătoare; *acrime* e mai constantă. A c r e a l ă se datorește unei acțiuni

externe; *acrime* vine mai mult din însăși natura lucrului. Un al treilea sinonim este a c r e a ț ă = ital. *agrezza*, singurul pe care-l au macedo-românii, dar care în daco-româna mai că nu se întrebuințează, precum nici sinonimul al patrulea: a c r i c i u n e , ambele puse în *Dicționarul Ieromonahului Macarie*, din 1778 (ms., Bibl. Centrală Bucur.), verbo „kislŭ": „acru, cu *acrime*, cu a c r e a ț ă , cu a c r i c i u n e , oțătos..."

v. *Acru. – Acrum. – -eală. – -eață.*

ACRÌRE. – v. *Acresc. – Năcresc.*

[1]**ACRÌȘ,** s.n.; petit lait aigri servant en place de vinaigre. Așa numesc mocanii în unele locuri zerul înăcrit sau jintița pe care o fac într-adins pentru a o întrebuința în loc de oțet la înăcrirea bucatelor (Banat, c. Suseni, Ostrovel, Sibișel etc.; Transilv., Făgăraș, c. Lisa, Copăcel). Format din a c r u prin sufixul deminutival *-iș*.

v. *Acru. – -iș. – Jintiță. – Zer.*

[2]**ACRÌȘ,** s.n.; t. de botan.: 1. groseiller à maquereau, Ribes grossularia; 2. raisin vert, uva acerba. Sensul cel mai vechi este acel de „aguridă", fiind comun întregei familii neolatine. Sinonimii romanici occidentali: span. *agraz*, vechi franc. *aigret*, ital. *agresto* etc. se înrudesc între sine și cu românul *acriș* numai prin tulpina a c r o -, nu și prin sufix. Din Italia a trecut la slavi: serb. *ogresta*, polon. *agrest*, boh. *agrešt* etc., iar de la slavi la unguri: *egres*. Albanezul *ghreštă* pare a fi luat d-a dreptul din italiana. Românul *acriș* este o formațiune proprie, cu totul independinte, întocmai ca în [1]*Acriș*. Poporul pronunță mai adesea *agriș* (*L.B.*) și chiar *agrij* (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 43), cu trecerea inițialului *ac-* în *ag-* ca și-n toate celelalte graiuri romanice, pretutindeni prin analogie cu *agrestis* „sălbatec". În forma italiană această analogie a modificat pînă și sufixul.

v. *Acru. –* [1]*Acriș –* [3]*Acriș. – Agriș. – Agrișă. – Aguridă. – Agurizar.*

[3]**ACRÌȘ,** s.n.; t. de botan.: oseille, Rumex acetosa. Se zice mai des *macriș* sau *măcriș*. Bobb (I, 9; II, 2) aduce ambele forme pentru „oseille", dar pune numai pe *acriș* la „*acrișu*-calului", care totuși în *Lexiconul Budan* (p. 367) figurează ca „*măcrișu*-calului". Tot așa la Porcius (*Flora Năsăudului*, Buc., 1885, p. 83–4) „berberis vulgaris" se cheamă în același timp *acriș-roșu* și *macriș-spinos*. Este învederat că în această nomenclatură graiul poporan a fuzionat pe a c r u (= lat. *acrum*) cu m a c r u (= lat. *macrum*). Numirile străine ale plantei: lat. *rumex* a c e t o s a sau a c e t o s a *pratensis*, germ. S a u e r a m p f e r sau S ä u e r l i n g , franc. v i n e t t e , provenț. a i g r e t t o , ital. a c e t o s a și a g r e t t o , span. v i n a g r e r a etc. dovedesc că noțiunea de a c r u este cea fundamentală, trecerea la m a c r u fiind deja ceva posterior. Cu toate acestea, născută printr-o etimologie poporană, forma *macriș* a devenit cea mai răspîndită, înlocuind aproape cu desăvîrșire pe organicul *acriș* pentru diferitele specii din genul

„Rumex”. Alăturînd acum istoria lui ^{2}*acriș*, trecut în *agriș*, cu istoria lui ^{3}*acriș*, trecut în *macriș*, avem un frumos specimen de diferențiare analogică:

```
          acru + iș
                 |
agrestem + acriș + macrum
       |           |
     agriș     macriș
```

v. *Acru*. – ^{2}*Acriș*. – *Macriș*.

ACRIȘ-ROȘU; t. de botan.: épine-vinette, Berberis vulgaris. Se mai cheamă: *macriș-spinos* și *macriș-de-rîuri*, afară de alți termeni. Despre trecerea formei *acriș* în *macriș*, vezi mai sus la: ^{2}*Acriș*. Și-n numirile străine ale acestei plante, precum: spina acida, oxyacantha, Sauerdorn etc., apare aceeași noțiune de *acru*.

v. *Acru*. – ^{3}*Acriș*. – *Dracilă*. – *Lemn-galben*. – *Macriș-spinos*. – *Macriș-de-rîuri*…

ACRIȘÒR. – v. *Acru*. – *Acriu*.

ACRIȘ-PĂSERESC. – v. *Macriș-păseresc*.

ACRIȘU-CALULUI. – v. *Macrișu-calului*.

ACRÌT. – v. *Acresc*. – *Năcresc*.

ACRITOARE, s.f.; terme familier: volée, râclée, action de rosser quelqu'un. Literalmente: ceva care acrește, precum „învălitoare” e ceva care învălește, „tocitoare” = ceva care tocește etc., iar prin urmare oțet (v. ^{1}*Acriș*); poporul însă întrebuințează *acritoare* numai într-un sens ironic:

„Pe la noi, cînd este cineva bătut de către altul, îi zic că a mîncat o săferdè; unii îi zic salată, alții naframă, alții *acritoare*…” (Preut I. Filip, Tutova, com. Corodeștii).

Franțuzește se zice „donner du vinaigre”, cînd silește cineva pe copil a sări iute și de multe ori peste coardă.

v. *Acru*. – *-oare*.

ACRITÙRĂ (plur. *acrituri*), s.f.; chose aigre en général.

Pann, *Prov*. II, 116:

„Omului de orce bine îi vine înbuibături:
De dulcețuri greață-i vine, dorește și *acrituri*…”

Tractat de medicină populară din secolul XVIII (ms., în Arh. St.): „…din praful acesta să ia de trei ori pe zi, căci drege foarte mult *acritura* sau amărăciunea fierii la cei sîngeroși și mănioși și la cei buhavi…”

v. *Acru*. – *-ură*.

ACRÌU, -ÌE, adj.; aigrelet. Sinonim cu a c r i c i o s , a c r i ș o r și a c r u ț , cu deosebirea însă că aceste două din urmă însemnează „puțin acru”, dar fără vreun alt gust, pe cînd cele două dentîi indică un alt gust „dînd în acru”. Așa un lucru poate fi amar-*acriu* sau dulce-a c r i c i o s , dacă în amar sau în dulce se amestecă o acriciune oarecare; cînd zicem însă a c r i ș o r sau a c r u ț , e numai acru, deși nu tare.

v. *Acru*. – *-iu*.

ACROI, -OAIE, adj.; très aigrelet. Se întrebuințează în graiul românilor din Selagiu (*Tribuna din Sibii* VII, 333). Fiind compus din a c r u prin sufixul cel intensiv *-oi* (= lat. *-oneus*), *acroi* este mai mult decît *acriu*.

v. *Acriu*.

ÀCRU, -Ă, adj.; aigre, âcre. Din latinul *acrum*, de unde atît sinonimul francez, precum și ital. *agro*, span. *agro*, provenț. *agre* etc. La români *-c-* a trecut în *-g-* numai în derivatul a g r i ș . Pretutindeni, același sens fundamental de „înțepător la gust”. Ca și a m a r , acru e în opozițiune cu d u l c e . Un contrast și mai energic cu noțiunea de d u l c e exprimă asociațiunea: a m a r și *acru*.

Poporul zice: „*acru* ca o ț e t u l ” sau „*acru* ca b o r ș u l ” mai ales cînd se vorbește despre vin; iar într-un sens superlativ: „a făcut un borș c a t r a n de a c r u ” (E. Mironescu, Covurlui, c. Oancea).

„A veni cuiva *acru* de ceva sau de cineva” este o locuțiune proverbială pentru a arăta dezgust.

Pann, II, 114:

„Mulți doresc singurătatea,
Dar eu de ea sînt sătul:
I-am cunoscut bunătatea,
Mi-a venit *acră*, destul…”

Pentru țăran, sînt *acre* pînă și hainele acelora pe cari îi consideră ca „ciocoi”:

„Negustoru, boieru, dregătoru, adicătele alde ăi îmbrăcați în *acre*, în albastre, îi sînt negri înaintea ochilor. Rar să puie ochi buni țăranu pă cîte un orășan…” (Jipescu, *Opinc*., 10).

Ca epitet specificativ, *acru* întră într-o mulțime de termeni ca:

a) L a p t e -*acru* „oxygala”.

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 394:

„Hop săracă mîndra mea,
De mîncat îmi aducea
L a p t e -*acru*-ntr-o mărgea,
Mîncam și-mi mai rămînea;
Dar acuma însurat
Trăiesc ca ș-un împărat,
Și nici cînd nu-s săturat!”

Ibid., 193:

„Frunză verde l a p t e -*acru*,
Mă băgai slugă la dracu…"

Într-un text latin medieval: „et pastores dabant nobis a c r u m l a c bibere" (Du Cange, v. *Acrum*).

Sinonim cu l a p t e -*acru* este „lapte-c o v ă s i t ", în care epitetul specificativ vine din slavicul *kvasŭ* „fermentum" (Miklosich).

Ca nume personal, într-un document moldovenesc din 1620 (*A. I. R.* I, 181): „Glegorcea L a p t i *acru*…"

b) P e a t r ă -*acră* „alaun, alumen". Termen întrebuințat de toți românii, dar avînd și unii sinonimi provinciali. În Banat „se zice la alaun: c i p s ă sau și p e a t r ă -*acră*" (S. Liuba, Caransebeș, c. Maidan).

c) A p ă -*acră* „eau minérale" se întrebuințează în unele locuri peste Carpați: „borvizul la noi se cheamă a p ă -*acră*" (I. Georgescu, Făgăraș, c. Scorei).

d) M ă r -*acru*, mai des la plural: m e r e -*acre* „care nu sînt bune la mîncare și din care se face must acru; pommes à cidre" (Costinescu, *Vocab*. II, 87).

Pann, *Prov*. III, 150: „N-are dinți să roază pîinea, și-i cere inima m e r e *acre*…"

Alexandri, *Nunta țărănească*, sc. I: „Mări, nu-mi mai pomeni de cațaonul cel de dascal, lua-l-ar năbădaicele! că m-am săturat de dînsul ca de m e r e *acre*…"

Se zice de asemenea: mere p ă d u r e ț e și mere m i s t r e ț e .

În Basarabia există o familie de boierinași: *Meriacri* = M e r e -*acre*.

e) V a r z ă -*acră* „choucroute".

Pann, *Prov*. II, 92:

„Mai bine v a r z ă *acră* cu-nvoială
Decît zahăr dulce cu cîrteală…"

f) P o a m ă -*acră* „fruit aigre, verjus".

Acest termen se aplică în graiul poporan către soacre.

Alexandri, *Poez. pop.*[2], 237:

„Soacră, soacră!
P o a m ă *acră*!
De te-ai coace cît te-ai coace,
Poamă dulce nu te-ai face…"

Marian, *Buc*. II, 183:

„Soacră, soacră,
P o a m ă *acră*,
De te-ai coace cît te-ai coace,
Ca măicuța nu te-i face;
De te-ai coace-un an ș-o vară,
Tot vei rămînè amară…"

Bietelor soacre li se cîntă acest cîntec chiar la nunțile țărănești:

„Foaie verde iarbă lată!
Soacră, soacră, p o a m ă *acră*!
De te-ai coace cît te-ai coace,
Poamă dulce nu te-ai face;
De te-ai coace-un an ș-o vară,
Tot ești *acră* și a m a r ă !”

Apoi ca un fel de consolațiune comică:

„Frunză verde de cicoare!
Bucură-te, soacră mare,
Că-ți vine cheptănătoare
Să te cheptene pe cap
C-o lobdă de lemn de fag,
Jîpai, jîpai peste cap!”

(G. Constantiniu, Neamț, com. Doamna)

De aci și proverbul: „s-a săturat soacra de p o a m ă *acră*” (Pann, I, 167).

Este foarte interesant că, printr-un fel de afinitate electivă, *acru* întră în compozițiune intimă numai cu vorbe de viță latină: *lapte*, *peatră*, *apă*, *măr*, *varză* și *poamă*. Singura excepțiune, pe care ne-o aducem aminte, este:

g) B r î n z ă *-acră*: „așa se cheamă în Banat brînza închegată de sine din laptele înăcrit” (S. Liuba, Caransebeș, c. Maidan).

Deminutivele lui *acru* sînt: a c r u ț și a c r i ș o r , însemnînd ambele „puțin *acru*”; iar amestecul lui *acru* în alte gusturi produce pe a c r i u și pe a c r i c i o s , cari însemnează: „dînd în *acru*”.

v. *Acresc*. – *Acrime*. – *Acriș*. – *Acritoare*.– *Acritură*. – *Acriu*. – *Apă*. – *Borș*. – *Brînză*. – *Catran*.– *Lapte*. – *Măr*. – *Mistreț*. – *Oțet*. – *Pădureț*. – *Peatră*. – *Poamă*. – *Soacră*. – *Varză*…

ACRÙ. – v. *Acum*.

[1,2]**ACRÙM** (plur. *acrumuri*), s.n.; t. de méd.: 1. aphtes, muguet, millet, maladie de la bouche chez les enfants; 2. marasme infantile, tabes meseraica; 3. sorte de sel médicinal, probablement sulfate de magnésie.

Cu primele două sensuri:

Pontbriant: „*acrumu*, aphthe, petit ulcère dans la bouche”; Dr. Polysu: *acrum*, die Aphthen, Mundfäule der Kinder”.

Gr. Perian (Tutova, com. Bogești): „Poporul de aicea numește boalele astfel: poală-albă, rast, umflătură de țîță, durere de ochi, albață la ochi, cîrcinul sau broască la ochi, durere de cap, diochi, plecate, potcitură, verme, plăscaghiță, rîie, tifos, friguri, troahnă, vărsat, coriu, bube dulci, boale lumești, vătămătură, treapăd, holeră, ciumă, oftigă, gălbănare, strîns, rohini, buba cea rea, giunghi, chelbe, gîlci, bubă neagră, dropică, și *acrum* l a c o p i i , u n f e l d e b o a l ă c a r e s e î n t i n d e p e s t e t o t c o r p u l ”.

Într-o scrisoare ad-hoc, d. Perian ne dă următoarele amănunte: „*Acrùm* bîntuie mai cu deosebire pe copiii rău tractați, în vîrstă pînă la 15 sau 18 luni. Copilul țipă întruna, se învinețește în timpul plînsului cînd este lovit de această boală, apoi după un timp oarecare cade într-o mare slăbiciune, are lipsă de sînge, duhul îi este greu, și-n fine pelea începe a se zbîrci puțin pe partea spinării, a turului, a picioarelor și a brațelor; e trist și abia se mai mișcă". Țăranii scaldă pe micul bolnav în apă din „scuturătură de fîn de șes", îl țin totdauna la căldură, și-i dau un medicament intern, compus din „80 dramuri miere curată", în care se amestecă „cu o lingură de lemn nouă" cîte un dram sau două de scorțișoară, cuișoare, nucușoară, „sînge de nouă frați" etc., toate pisate și cernute; iar ca medicament extern, „în două zile pe săptămînă, adecă miercurea și sîmbătă, cîte de două ori pe zi, dimineața și seara", copilul se unge cu o alifie din „200 dramuri untdelemn și 15 dramuri spirt de vin", ferte foarte bine la un loc cu cîte „trei pumni frunze de rugă uscată, trei cepe albe și trei căței de usturoi".

Cuvîntul dară e deopotrivă cunoscut în România întreagă și oricare ar fi organul cel atins – se aplică deopotrivă la o b o a l ă c o p i l ă r e a s c ă .

Cu al treilea sens:

Tractat de medicină populară din sec. XVIII (ms., în Arh. Stat.): „Bun este și *acrumul* să ia femeia cînd este grea, la șeapte luni și la noă; să-l pisezi *acrumul* să-l faci praf, și cît iei pe o pară să pui într-un feligean cu puțină apă, să bea dimineața pe nemîncate, într-o zi să ia și în alta să nu ia; așijderea și cînd naște copilul să dea și copilului o dată, puțintel pîn-a nu suge țîță, cît un grăunte de meiu…"

Descrierea nu e destul de lămurită ca să ne permită o identificare sigură; ea ajunge însă pentru a se bănui cu multă probabilitate că e vorba de sulfat de magnezie.

Avem dară trei cuvinte *acrum*, cîtetrele aparținînd sferei medicale. Nefiind nici slavic sau turcesc, nici maghiar sau grecesc, terminul *acrum* cu cele trei înțelesuri ale sale, ba măcar cu unul singur, nu figurează de loc în repertoriul lui Cihac.

Oare de unde vine?

Din aceeași tulpină „acro-" și prin același sufix „-men", limba latină vulgară își formase două cuvinte: dentîi „acrimen", de unde românul „acrime"; apoi a c r u m e n , care ne interesă aci mai în specie. Într-un text medical din secolul XI: „nullum a c r u m e n detur antequam febris absolvatur" (Du Cange, *ad voc*.). Din latinul „acrumen" descinde italianul a g r u m e , vechiul francez a i g r u n , e g r u m , e g r u n și românul *acrum*, fiecare dezvoltîndu-se pe o cale proprie.

1. Italienește a g r u m e însemnează legumele și fructele cele acre sau acrișoare, iar figurat orice lucru neplăcut.

Ambele accepțiuni se combină la Dante în:

„E poscia per lo ciel di lume in lume
Ho io appreso quel che, s'io ridico,
A molti fia savor di forte a g r u m e …"

(*Parad*. XVII, 117)

2. În vechea franceză a i g r u n vrea să zică nu numai „toutes espèces de légumes à saveur âcre” (Godefroy, *Dict*., v. *Aigrun*), dar încă exprimă noțiunea generală de ceva n e s ă n ă t o s . Așa la Marot (+1544):

„Dames pourtans atour ou couvrechief,
Si vous voulez d’honneur venir à chef,
Dechassez la (l’oisiveté); car ce vous est a i g r u n
Plus que poison…”

sau într-un vers din Charles Fontaine (1555):

„Car en courant on s’eschauffe et enflambe,
Arriere donc, c’est a i g r u n pour ma jambe…”

În ambele aceste pasage, francezul *aigrun* = lat. *acrumen* = ital. *agrume* este deja aproape sinonim cu b o a l ă , „chose propre à aggraver un mal, une maladie”, după cum observă Godefroy (*loco cit*.). Și mai mult la Alain Chartier, poet din prima jumătate a secolului XV:

„Mais il te faut garder d’e s g r u n ,
Peu penser, querir compaignie…”

De aci dară avem mai puțin de un pas pînă la:

3. Românul *acrum* cu înțeles de „mal, maladie, malaise”, care însă e înrudit prin sens, pe de altă parte, și cu italianul a g r u m e în înțeles de vegetațiune, căci una din cele două boale copilărești numite *acrum* consistă tocmai din nește parazite vegetale, avînd și un aspect vegetativ, astfel că franțuzește ea se cheamă *muguet* „clocoțel” sau *millet* „mei”, iar nemțește *Schwamm* „ciupercă”. E de crezut dară că, înainte de a fi devenit termen medical, *acrum* însemna și la noi o clasă de legume. Cît se atinge de aplicarea cuvîntului la o sare medicinală, fie sulfat de magnezie sau altă, aceasta nu are trebuință de justificare, deoarăce asemeni săruri implică în însăși compozițiunea lor prezința unui a c i d .

Sub raportul curat fonetic, din latinul a c r ù m e n , masculin în franceza și-n italiana, limba română nu putea să facă decît *acrùm*. Sufixul latin *-men* cu cele trei forme ale sale amplificate:*-a-men*, *-i-men* și *-u-men* a trecut la noi:

-i-men în -i m e : *acrime*, *asprime*, *cruzime* etc.;

-a-men în -a m e și -a m ă : *aramă*, vechi *arame* = lat. *aeramen*;

-u-men n-a conservat nicăiri urma lui *-e-*, devenit *-ă* la feminin: *legumă* = lat. *legumen* = fr. *légume*, iar prin urmare la masculin trebuia să dispară de tot: *acrum* = lat. a c r u m e n = fr. a i g r u n .

v. *Acru*. – *Acrime*. – *-ame*. – *-ime*. – *Legumă*. – *Limbariță*. – *Spuzeală*. – *-ume*.

ACRÙMA. – v. *Acum*.

 ACRÙȚ. – v. *Acriu*. – *Acru*.

ÀCSION, s.m.; chant de l'église grecque, dans lequel se répète le mot ἄξιος „digne" (Cihac).

Enache Cogălniceanu, *Letop*. III, 251, povestind urcarea pe scaunul metropolitan din Moldova a lui Gavril Calimah (1759): „apoi i-au adus cafe, dulceți, șerbet și fumătoare; și earăși sculăndu-se au mulțămit Domnului, și au purces mergănd în biserica cea mare domnească, scoțindu-i *Evangheliea* înainte după obiceiu, căntănd *aksion*, pomenindu-l…"

Cuvîntul *aksion* a trăit cîtva timp în România, după cum trăiesc astăzi „bonjour" sau „adieu", dar românesc n-a devenit niciodată.

Ca și a g h i o s , ca și a l i l u i a , *acsion* a căpătat la noi o întrebuințare glumeață.

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 95:

„Popii de la Richițele
Toți aveau ciubuce și lulele;
Numai biet popa Stoian
Cu luleaua de cocean.
Cînd mergeau la rugăciune,
Toți luau cîte-un tăciune;
Cînd era pe l-A g h i o s ,
Ieșea fumul gros;
Iară cînd pe l-*Acsion*,
Nu se vedea om cu om."

v. *Aghios*. – *Aliluia*.

ACȘÌ
ACȘÌCE } v. *Așa*.

ACȘÒR. – v. *Aculeț*.

ACÙ. – v. *Acum*.

ACU-DOAMNEI, t. de botan. – v. [1]*Ac*.

ACUFÙND (*acufundat*, *acufundare*), vb.; enfoncer, plonger. Formă moldovenească în loc de c u f u n d , născută prin amestec cu sinonimul a f u n d , astfel că: *acufund* = *a(fund)* + *cufund*, fără ca să avem nevoie de a reconstrui un prototip latin cu: *ad* + *con*…

Se întrebuințează ca activ și ca reflexiv.

„Robul luă îmbe trupurile-n spate,
Și-ndată ce-a nopții umbră se ivi,
Merse, și în apa Dunării spumate
El le azvîrli.

Ah! cu trupul grecei, în val îngropat,
Ș-a mea bucurie s-au *acufundat*…”

(C. Negruzzi, *Șalul negru*)

„Sfîrăia ca ferul roș
În apă *acufundat*…”

(C. Stamate, *Ciubăr-vodă*)

„Tocmai atunci a sa maică, împreună cu-al său tată,
Șăzind amîndoi pe vatră, în gînduri *acufundați*,
Își spuneau făr’ să grăiască de nenorocita fată
Prin duioasă cătătură a ochilor lăcrămați…”

(*Id*., *Gafița*)

I. Creangă, în *Cinci pîni* (*Conv. lit*., 1883, 486): „Eu am venit înaintea judecății să capăt dreptate, și văd că dumneta, care știi legile, mai rău mă *acufunzi*…”

v. *Afund*. – *Cufund*. – *Fund*.

ACUFUNDÀRE
ACUFUNDÀT } v. *Acufund*.

ACULÈȚ (plur. *aculețe*), s.n.; aiguillette, camion. Sinonim cu a c ș o r = a c u ș o r și cu a c u ț , iar în opozițiune cu augmentativul a c o i „grande aiguille”. Din cele trei deminutive, numai a c u ț are un singur sufix: -*uț*. În celelalte două, sufixurile sînt duple:

a c u ș o r = *ac* + *uș* + *or*;

aculeț = *ac* + *ul* + *eț*.

Sufixul -*ul* în -*uleț* nu reprezintă de loc articlul din *acul*, deoarăce ne întimpină și-n forme feminine ca *furc-ul-iță*, *musc-ul-iță*, *zi-ul-ică* etc., ci este deminutivul latin: -*ullus (-ollus)*, -*ulla (-olla)*, care era compus din tematicul -*on* și din -*ul* (cfr. Corssen[2], II, 149), astfel că vorbele românești ca *aculeț* etimologicește cuprind în sine chiar trei sufixuri. Latinește ar fi: *acullitium* = *ac-on-ul-itium*.

v. [1]*Ac*. – *Acioală*. – -*eț*. – -*ol*. – -*or*. – -*ul*. – -*uș*.

ACÙLM (*aculmat*, *aculmare*), vb; se pencher, s’incliner (Pontbriant), propendeo, inclino (*L. B*.). Cuvînt care trebui încă verificat, sub raportul formei, al sensului și al regiunii unde se întrebuințează. În texturi nu l-am găsit.

v. *Culme*.

ACÙM, ACMÙ, adv.; à présent, de suite, maintenant. Forma *acmù* a despărut din grai. Funcționînd numai ca adverb de timp, acum exprimă noțiunea de ceea ce este, față de ceea ce nu mai e sau care nu este încă.

Donici, *Grierul și furnica*:

„Ai cîntat! îmi pare bine;
Acum joacă, dacă poți…”

Pann, *Prov*. II, 98:

„Fost-ai lele cînd ai fost,
Dar *acum* ești lucru prost;
Ai fost floare trandafir,
Dar *acum* ești borș cu știr…”

De aci: „vreme de *acum*” în antiteză cu trecutul și cu viitorul.
Gr. Alexandrescu, *Meditație*:

„V r e m e a d-*acum*, trecutul, a-l ști avem putere,
Numai ce-a să se-ntîmple noi nu putem vedea;
Dar cînd ceasul sosește, cînd nălucirea pere,
Se trage deodată și vecinica perdea…”

Pravila Moldov., 1646, f. 31: „acestŭ obicéĭu au fost legĭuit de legĭuitorii cei bătrăni, ĭarâ în v r é m ĭ a de *acmu* cești mai tineri s-au tocmit toțŭ înpreună ș-au schimbatŭ acea tocmalâ…”

Caragea, *Legiuire* (1818), p. 64: „Să fac daruri și pre v r é m e a de *acum*, și pe vréme viitoare…”

Dintre ceilalți adverbi de timp, *acum* este într-o corelațiune mai intimă cu a t u n c i .

Moxa, 1620, p. 356: „puserâ nume beséreciei Capitol, și de a t u n c e pănâ *acum* noi chemâm beséricile latinești românéște capiște…”

Dosofteiu, 1673, f. 84 a: „…pentru vițăiĭ oltarĭuluĭ de-a t u n c e , *acmu* sînt mielușeiĭ luĭ Dumnedzău ceĭ cuvîntareț…”

Cuvîntul Sf-lui Ion Crisostom despre răbdare, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 515): „…multâ depârtare vâzŭ de cătrâ acei pâstori ce-au fostŭ a t u n c e de ceștea ce săntŭ *acum*; nice săntŭ aceștea de *acumŭ* ca ceĭa de a t u n c e , câ aceĭa era hrâbori, ĭarâ ceștea de *acum* fugâtori…”

Cînd se repetă: *acum-acum*, sau cînd își asociază prepozițiunile „de” și „pînă”, *acum* devine sinonim cu a c i întrucît acesta funcționează ca adverb de timp.

Neculce, *Letop*. II, 374: „Nădejdea Domnului este ca săninul cerului și ca încetul mărei: *acum* este sănin și se face nour, *acum* este marea lină și se face furtună…”

Gr. Alexandrescu, *Meditație*:

„Dar astfel umbra-nșală zadarnica-ți silință:
Acum din mîni îți scapă, *acum* iarăși o vezi…”

Moxa, 1620, p. 350: „și răspunserâ: nice tu nu veri domni d e *acum*, și-și aléserâ pre o slugâ a lui Solomonŭ…”

Noul Testament, 1648:

Act. Ap. IV, 17: „d e *acum* să nu maĭ grăĭascâ…”	„…ne u l t r a loquantur…”

Act moldovenesc din 1610 (*A. I. R.* I, 22): „…pre acolea să hie și de *acmu* hotarul…”

Omiliarul de la Govora, 1640, f. 75 a: „… ce ĭatâ de *acmu* a ști de tine nu voĭu și nice dinăoarâ de *acmu* întru nevoile tale nu te voĭu asculta…”

Psaltirea Școianä, circa 1550 (ms., Acad. Rom.): „și ponă *acmu* spunĭu minunile tale…”

În aceste și asemeni pasage, *acmu* ar putea fi înlocuit prin: „aci-aci, de aci, pînă aci”, care însă are totodată funcțiunea de adverb de loc, ceea ce lipsește lui *acum*.

Așișderea construcțiunea foarte întrebuințată: „de *acum* înainte” nu exprimă altceva decît: de aci înainte, franțuzește „dorénavant” = „de hore en avant”.

Mateiu Basarab, 1649 (*A. I. R.* I, 107): „… ĭară voi să căutați de *acum* înainte foarte să vă feriț de mănăstire…”

Un act moldovenesc din 1669 (*A. I. R.* I, 140): „… să-i hie de *acmu* înainte egumenului direaptâ ocinâ și cumpârâturâ în véci…”

În „de *acum*”, se poate ca cele două vocale să se contracteze, ca în *Pravila Moldov.*, 1646, f. 111: „certarĭa ce se dâ în vaculŭ de*acmu* celuĭa ce va face silâ vreunii muieri, ĭaste după voĭa •udețului”; sau poate să dispară inițialul *a-*, ca într-un zapis moldovenesc din secolul XVIII (*A. I. R.* III, 224): „deč de ‘*cmu* să nu avem a pără unul pré altul…”

La mitropolitul Dosofteiu, mai ales, ne întimpină:

a) Contracțiunea прѣкмѹ = pre *acmu*: „și pănâ pre-*acmu* voĭ vesti miratele tale” (1680, f. 87). Tot așa în documentul moldovenesc din 1617 (*A. I. R.* I, 1, p. 13): „voi foarte să dați pace să ție călugări de la Săcul cum au țănut și pănă pre-*acmu*…” Construcțiunea „pînă pre *acmu*” sau „pînă pe *acum*” astăzi nu se mai întrebuințează, și nici chiar „pe *acum*”.

b) Eliziunea какмѹ = *că acmu* (1673, f. 106):

„Ni-ĭ pățâ c-atunce să te îngrozascâ,
C-*acmu* vine Domnul să te miluĭascâ…”

c) O reduplicare curioasă a prepozițiunii de: де дѣкмѹ = de *acmu*: „ce noĭ ceștĭ viĭ vom blagoslovi pre Domnul de de-*acmu* și pânâ în véčŭ” (1680, f. 150).

Vechile texturi ne dau cîteodată forma organică trisilabică *acumu*.

Legenda Sf-ei Maria Egipteană, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 392): „…*acumu* e vréme să faci cumu ți s-au zisŭ…”

Cuvîntul Sf-lui Ion Crisostom (Ibid., p. 478): „…cela ce-m era eri de trupulŭ mieu, *acumu*-lŭ privâscŭ ca unŭ striinŭ…”

Un tractat teologic, tot acolo, p. 630: „… ce mâ voĭu face, că *acumu* m-au ajunsŭ časul cela înfricatulŭ de carele de multe ori auziĭam…”

Legenda lui Avram, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 192): „de *acomu* nice diriorâ nu te voĭu vedea…”

În forma întreagă *acumu* tonul era nesigur: putea să cază pe a doua sau pe a treia silabă, adecă *acùmu* ori *acumù*, căci numai prin această incertitudine tonică se explică

cele două forme scurtate: *acùm* (=*acùmu*) și *acmù* (=*acumù*), cari sînt dopotrivă vechi. În unele texturi ambele se găsesc la un loc. Așa, în *Călătoria la iad a Maicei Domnului*, circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 346, 860): „*acmu* nu se roagă dereptu păcătoși…”, dar și: „*acum* vedemu tine, roditoare Domnului…”

Din forma *acmù*, prin asimilațiune regresivă s-a născut *amù*; din forma *acùm*, prin perderea consoanei finale: *acù*.

1. *A m ù* :

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 165:

„Foaie verde, verde pană,
Astă iarnă era iarnă,
Bătea vîntu și ningea
Și badea la noi venea;
Amu-i vară și-s Rusale,
Punte nouă peste vale,
Amu-i cald și *amu*-i bine
Și bădița nu mai vine!…”

„În loc de *acum*, la noi se zice *amù*, dar asemenea și *acù*…” (C. Teodorescu, Vaslui, c. Lipova).

Deja la mitropolitul Dosofteiu, 1680, ne întimpină de două ori *amù* scurtat din *acmù*:

Ps. XLIII: „Darâ *amù* urniș și rușinaș pre noĭ…”	„N u n c autem repulisti et confudisti nos…”
Ps. CXXVIII: „dzâcâ *amù* Izrailŭ…”	„…dicat n u n c Israel…”

2. *A c ù* :

O narațiune țărănească din Moldova de pe la începutul secolului XVIII (*A. I. R*. III, 278): „… până *acù* n-am vinit la dănsul și viindu nu l-am gâsit…”

Enache Cogălniceanu, *Letop*. III, 226: „…mai pe urmă au scos și goștina întreită, cîte 11 parale de oae, care nu se arăta semne bune, că-l blăstăma țara, căci se uitasă această slujbă întreită, iar *acu* iar au găsit-o de au scos-o la medean…”

Un țăran din Prahova: „Da bine, naș Gligore, cu ce ne aleserăm noi din războiu dă fu mai *acù*? – Păi de, hine! Ne aleserăm cu ce au dat împărățiile, nu cu ce a vrut Dumnezeu…” (Jipescu, *Opinc*., 135).

I. Creangă, în *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit*., 1875, p. 339): „Bun! zise el în gîndul său. Ia *acù* mi-e timpul…”

Și mai jos (*Ib*., p. 343): „… mi-aduc aminte ca *acù* că l-am întîlnit o dată prin zmeuriș…”

În loc de m a i *acù* = „récemment” și c a *acù* = „comme si c’était présent”, se poate pune și m a i *acum*, ca *acum*, dar mai bine emfaticul a c u m a .

În poezie, *acù* în loc de *acum* permite a cîștiga o silabă prin eliziunea vocalei inițiale a cuvîntului ce urmează sau prin contracțiune. De exemplu:

Beldiman, *Tragod*., v. 745:

„De-*acu*-i vreme să purceagă și să meargă toți în jos…”

Pann, *Prov*. I, 39:

„Ți-l dau d-*acu*-n mînă făr’ să mă sfiesc,
Ș-o pungă de galbeni încă-ți dăruiesc…”

Gr. Alexandrescu, *Cîinele izgonit*:

„Dar după o lungă vreme,
Sătul în zadar a geme,
Jalbă cîinele a dat,
Zicînd că d-*acu*-nainte
Toate îi vor părea sfinte,
Numai să fie iertat…”

O doină din Basarabia:

„Frunză verde poamă coarnă,
Astă iarnă era iarnă
Și ningea și viscolea,
Bădița la noi venea;
Dar *acu*-i senin și bine
Și bădița nu mai vine…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 405)

În poezia poporană forma *acù* se mai utilizează și pentru rimă.
Marian, *Bucovina*, 1, 140:

„Ce feliu de voinic ești tu
De te-ai lăsat tocma-*acù*,
În floarea vieții tale,
Să fii călcat în picioare?…”

Tot așa la Iancu Văcărescu, p. 37:

„Și gîndului *acù*
Să tacă îi plăcu:
Vorbirea s-a-nceput
L-al inimilor fund;
Spun ele și răspund
Cu glasul lor cel mut…”

În fine, *acù* este indispensabil în idiotismul poporan: *acu-i acu!* care arată sosirea unui moment decisiv de a face sau de a se face ceva.

I. Creangă, în *Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 457): „– Măi omule! Stăpînu-meu s-a răzgîndit; el vrea mai întîi să ne cercăm puterile ș-apoi să iei banii. – Ia *acù-i acu*, zise Prepeleac în gîndul său, oftînd…”

Același, în *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 32): „Mai iscodește ea pe ici, pe colea să vadă n-a putè afla ceva despre copil, dar copilul parcă întrase în pămînt. – Ei, ei! *Acù-i acù*. Vai de mine…”

În acest idiotism, *acù* nu poate fi înlocuit decît numai doară prin emfaticul a c u m a (v. *Acuma*). A se zice *acum e acum* sau *amù-i amù* n-are destulă energie.

Construcțiunea „de-*acu*” sau chiar „de-*cu*”, foarte deasă în graiul țărănesc, însemnează un viitor apropiat, pentru care însă limba franceză se mulțumește mai adesea cu „à present” sau „maintenant”.

Iată cîteva exemple din Tutova (C. Mironescu, com. Ibăneștii): „Poporul pe aici, mai ales femeile, cum văd vreun țigan cu ursul, îl cheamă să-i joace ursul și să i-l vîre și-n casă; și deacă o întrebi: pentru ce? ea-ți răspunde: așa-i ghine să hie numai giocuri și veselii în ograda me, iar din casă ursul nĭ-o scos faptul și d e -*cù* are să-nĭ meargă ghine…”

„Cum vede primăvara cocori și berze, poporul zice: Măi vere, iote trec cucoarăle la văratic, d e -*cù* ne-am mîntuit de iarnă…”

„Pe brotăcel, cum îl aud cîntînd, zice: i-auzi bre, cum cîntă hojma broșticul? d e -*cù* să știi c-are să ploaie…”

Să se observe că poporul numai pe *acù* îl construiește cu prepozițiunea d e , mai niciodată pe *amù*, deși ambele varianturi se pot întîlni în aceeași frază, bunăoară: „*amù*-i așa, dar d e -*acù* să vezi…”

Forma *amù* din *acmù* nu trebui confundată cu vechiul adverb *amù* = lat. a d - m o d u m , astăzi despărut din grai, însă des în vechile texturi, totdauna cu sensul de actualul „dară”. În loc de „*acum* d a r ă ” străbunii noștri ziceau: „*acmù* a m ù ” , iar pentru: „iată d a r ă *acum*” se putea zice: „adecă a m ù *acmù*”.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. II, p. 15: „a c m u a m u mestecați sănt derepții cu păcâtoșii, ĭarâ atunce foarte bine despărțiți fivorŭ…”

Ibid., quat. XI, p. 12: „…apa vie ĭaste céĭa ce se varsâ și curâ, apâ vie dulceața duhului sfăntŭ, că în toate chipurile cheamâ-se, după că ce în multe chipuri lucrează, a c m u a m u cheamâ-se apâ, aorea focŭ…”

Legenda Sîntei Vineri, din sec. XVI (*Cod. ms. miscel*. al Bis. St. Nicolae din Brașov, p. 72): „…pănâ amŭ înblatŭ în pustie, tine amŭ avutŭ ajutâtoare, ĭarâ *acmu* cătrâ lume m-amŭ turnatŭ, ce ajutorĭu-mi trebuĭaște de la altŭ cineva fărâ de la tine? *a c m u a m u* , înpărâteasâ, stăi dereptŭ mine, săraca de eu, și-mi fii ajutâtoare…”

Predica transilvană, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 228): „…de pre zeu, te părâsirâ tine toți și trecurâ ca umbra, și a d e c ă a m u *acmu* aceĭa de sine-șŭ stau, e tine părâsirâ toți și te-ai înplutŭ plinŭ de amarul adului…”

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.):

p. 130: „a m u *acmu* ciĭnre grăĭaște…”

p. 131: „a d e c ă a m u *acmu*, bogații, plăngeți-vă…”

v. *Adecă*. – *Amù*.

Un alt idiotism arhaic foarte interesant este „iar cînd a fost *acum*” sau „iar cînd *acum*” cu înțeles de „récemment, depuis peu”.

Un act muntenesc din 1630 (*A. I. R*. I, 32): „…după aceĭa c â n d u a u f o s t *acum*, ĭar dumnelui vornicul Hreza mi-eu dat banii căt amu dat eu…”

Badea Bălăceanul, 1679 (*A. I. R*. I, 61): „…un loc ce au cumpărat Necula log de la Nedélea fratele Calii dreptu ug 3 și ține scaune pe acel loc, ĭar c ă n d a u

f o s t *acum*, fiind casa părinților Calii aproape de acel loc și *acum* ĭaste pe seama ei, nu să sufere să fie scaunele acolea înaintea casii ei…”

Tudor Logofăt, circa 1584 (*Cuv. d. bătr*. I, 38): „…ĭar c ă n d u a u f o o s t u *a c u m* , ĭar se au apucatu aceștii boerii ce săntu maii sus ziși, și cu egumănul, de acestu țigan Calčul fečorul Opréi de să-l ĭaa…”

Constantin Brîncovanu, 1694 (*Cond. ms. Brîncovenească*, în Arh. Stat., p. 86): „…și tot le-au ținut boĭarinul domnii méle cu bună pace, ĭar cănd au fost *acum*, după ce au trecut 5 ani, venit-au Mihalcea și Moise înpreună cu Dragomir căpitan înaintea domnii méle în divan de s-au întrebat de faață cu boĭarinul…”

Aceeași *Condică Brîncovenească*, p. 108: „…ĭar c ă n d *a c u m* în zilele domnii méle, ĭar au venit Pană Logofăt…”

Cu un sens ceva apropiat, dar nu același, se zice: „*acum* de la o vreme”.

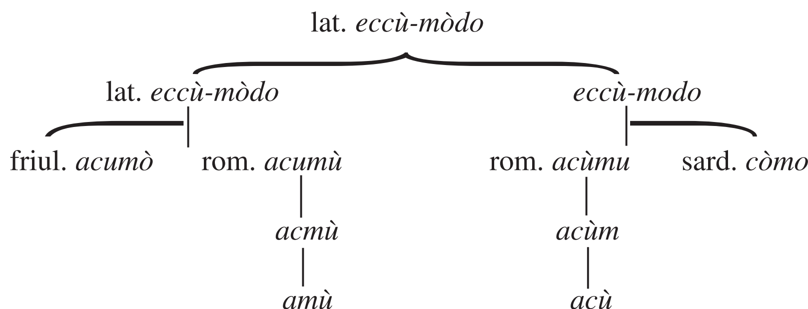
Gheorgachi, *Letop*. III, 311: „și după masle mergea boierii de-și lua de la domn ertăciune; dar *acmu* d e l a o v r e m e s-au rădicat și acest obiceiu…”

Din latinul vulgar e c c u - m o d o , cu un accent nesigur, s-au născut: pe de o parte românul *acumù* = *acmù* și *acùmu* = *acùm*; pe de alta, cu aceeași bifurcare tonică: friulanul *acumò* = lat. *eccu-mòdo* = rom. *acumù*, și sardul *còmo* = lat. *eccù-modo* = rom. *acùmu*. Această observațiune a făcut-o deja de mult Ascoli (*Kuhn’s Z. f. v. Sprachf.* XVI, 123). Sardul zice: „dai c o m o innantis” (Spano, 164), italianul: „da q u i innanzi”, cel dentîi corespunzînd românului „de *acum* înainte”, iar cellalt: „de a c i înainte”, ca și cînd graiul nostru ar concentra în sine la un loc nește varianturi pe cari le găsim numai împrăștiate în limbile surori din Occident, ba încă unele – ca forma *acrum*, despre care mai jos – nu se mai găsesc nicăiri.

Din variantul *acumù* prin intermediarul *acmù* vine scurtatul *amù*; din *acùmu* – *acù*. Macedo-româna și istriano-româna posedă numai forma *acmu*, pe care au amplificat-o în *acmoce*, acățînd pe - c e după analogia lui „atunce”. Pe *acmoce* istriano-româna îl mai reduce la: *cmoce* (Miklosich, I. Maiorescu).

În acest mod, cuvîntul român n-are de loc a face cu vechiul grec ἀκμήν „tout-à-l’heure, encore”, deși se aseamănă atît de mult prin funcțiune și prin formă. Neogrecul ἀκόμι sau ἀκόμα a perdut pînă și sensul de „tout-à-l’heure”, dezvoltînd numai pe acela de „encore”, astfel că pentru a exprime noțiunea de prezinte trebui să-și asocieze pe τώρα: ἀκόμι καὶ τῶρα. Tot aci vine albanezul *akoma* „încă”.

Genealogia cuvîntului:

În graiul din Banat, de exemplu lîngă Lugoș, mai există formele *acrù*, *acrum* și *a c n ù* . Trecem peste a c n ù = lat. *eccu-nunc*, despre care am vorbit la locul său. Forma *acrum* însă aparține aci și este de o importanță extremă, ca un adevărat rest așa-zicînd fosil din latinitatea cea mai depărtată. Pe lîngă e c c e , latina vulgară avea variantul e c c e r e , care ne întimpină des la Plaut:

„Prandi in navi, inde huc egressus sum te conveni. – E c c e r e ,
Perii misera!…”

(*Menaechmei* II, 3 v. 50)

„Jam, enim e c c e r e ibo in forum…”

(*Trucul*. II, 2 v. 68)

„Mihi praedicas? – E c c e r e ! jam tuatim
Facis, ut tuis nulla apud te sit fides…”

(*Amphitr*. II, 1 v. 4)

Precum în compozițiune e c c e devine e c u - în toți pronumii și adverbii romanici derivați, tot așa e c c e r e cată să fi avut în compozițiune o formă e c r u -, de unde e c r u - m o d o alături cu e c u - m o d o . Din e c u - m o d o vine *acum*; din e c r u - m o d o – *acrum*.

Din variantul *acmù*, prin intensivul -*și* (lat. *sic*), s-a format vechiul a c m u ș i , astăzi a m u ș i ; din variantul *acùm*, prin scurtatul *acù*, s-a născut intensivul a c u ș i cu deminutivul a c u ș i c ă , iar prin particula emfatică -*a*: a c u m a .

v. *Acnù*. – *Acuma*. – *Acuși*. – *Amù*. – *Amuși*. – *Atunce*.

ACÙMA, adv.; tout-à-l'heure, à présent. Format din simplul a c u m prin emfaticul -*a* (v. ^{5}A), *acuma* circulează în concurență cu formele scurtate a c ù și a m ù , dar geograficește e mai răspîndit decît ele.

În *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670:

„Acmu. Nunc.
Acuma. Nunc”.

Pann, *Prov*. I, 99:

„Nevasta l-acea-ntîmplare
Începu a se-nchina,
Zicînd cu mare mirare:
U i t ă - t e *acuma*, na!…”

Pompiliu, *Sibiiu*, 25:

„De-ați făcut voi cuiva bine,
Faceți ș-*acuma* cu mine!…”

Zilot, *Cron*., p. 112:

„Cine să latre?
Cei ce împarte

Cu lupii turma
Ș - a t u n c i *ș-acuma?…*”

Iancu Văcărescu, p. 16:

„Iar *acuma* făr-a prinde
Eu de veste nicidecum,
Fără arcu a-mi întinde
Fugar m-am trezit pe drum…”

Țăranul din Prahova: „*Acuma* ie *acuma*, hine Moțăilă! Strîngi-te la piept și ia-ți căciula…” (Jipescu, *Opinc.*, 97).

Emfaticul *acuma* se poate pune aproape pretutindeni unde se întrebuințează simplul a c u m , dar mai ales în locul energicului a c ù :

A c ù - i a c ù = *acuma*-i *acuma*; Uită-te a c ù = uită-te *acuma*; A c ù , de! = *acuma*, de…

v. *Acum*.

ACÙR (*acurs, acurgere*), vb.; accourir. Arhaism trecut în *Lexiconul Budan*. În texturi nu-l găsim. Numai în aparință îl poate bănui cineva la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXVII, p. 11: „…mulți nevoĭaște, ce mai vrătosŭ lenivoșii și ĭuții spre cuviința céĭa buna și spre spăsenie a c u r â (акоурѫ)…”, căci contextul probează că aci este vechiul infinitiv „a cură” = lat. *currere*, iar nicidecum compusul *acur*.

v. [2]*Cur*. – *Curg*.

A-CURMEZÌȘ. – v. *Curmeziș*. – *De-a*.

ACÙS
ACUSÀRE } v. *Acusat*.

ACUSÀT, -Ă, adj.; constaté, reconnu, prouvé par serment. Acest cuvînt este un adevărat mărgăritar, găsit din întîmplare într-o claie de fîn. Pintre documentele inedite ale mănăstirii Bistrița din Oltenia, conservate în Arhivele Statului din București, se află o epistolă de la Petru-vodă Mircea către „jupan Neagoe marele ban al Craiovei”, scrisă întreagă slavonește cu mîna vel-logofătului Bogdan. Actul poartă numai data lunară: „30 octobre”; anul însă nu poate fi decît 1560, căci din alte documente se știe că atunci anume era Neagoe pe scaunul bănesc și Bogdan la logofeție (v. Venelin, *Vlacho-bolg. gramaty*, p. 177). În acea epistolă, Vodă scrie lui Neagoe cum că călugării de la Bistrița ar pretinde a fi ale lor trei familii de țigani, pe cari le stăpînesc Lațco și Panga, și deci – urmează epistola – „dacă călugării vor putea să jure că așa este, atunci grațiozitatea ta să le dai pe acei țigani menționați mai sus ca să fie ai mănăstirii, iar lui Lațco și lui Panga să cauți a le da alți țigani la număr în locul acelor țigani pe cari grațiozitatea ta îi vei fi găsit *acusați*: тех ациганни что еси нашел твоа милость акѹсаци”. Neștiind cum să-și exprime ideea într-o limbă ce-i era străină, scriitorul a vîrît în textul slavic termenul juridic curat românesc:

acusatu, *acusați*, cu sens de „recunoscut, constatat, dovedit prin jurămînt”. Sub raportul fonetic, acest *acusați*, cu *s* ca în „casă”, „nas”, „pus” etc., nu cu *z* ca în neologismii luați din franceza sau italiana, reprezintă din punct în punct pe latinul a c c u s a t u s . Sub raportul logic însă nu se potrivește de loc cu latinitatea clasică, în care cuvîntul nu are nicăiri sensul de „constaté”, ci numai cu latinitatea vulgară, de unde ne întimpină această accepțiune în francezul a c c u s e r și italianul a c - c u s a r e . Franțuzește: a c c u s e r son age, a c c u s e r sa maladie, a c c u s e r réception d’une lettre, a c c u s e r son jeu… Italienește: a c c u s a r ricevuta, a c c u s a r una lettera, a c c u s a r un dolore. În terminologia jocului de cărți, occidentalul a c c u s a r e este mai-mai tot aceea ce făcuseră călugării de la Bistrița în privința celor cîteva sălașe de țigani: „In alcuni giuochi, *accusata* dicesi di quelle verzicole (tre o più carte) che vengono *accusate* o sia d i c h i a r a t e da’giuocatori, a tenor delle regole del giuoco, p e r t i r a r n e q u a l c h e v a n t a g g i o ” (Boerio, *Diz. Veneziano*, v. *Acuso*). Românește însă se pare că *acusat* era anume cel „dovedit prin jurămînt”, „et jurata fuit accusa”, după cum se zicea în latinitatea medievală (Du Cange, v. *Accusa*).

v. *Rău*.

ACÙȘI, adv.; sur le champ, de suite, à l’instant. Format din a c ù (= a c u m) prin intensivul -*și* (=lat. *sic*), *acuși* exprimă un viitor imediat.

Pann, *Prov*. I, 97:

„Nevasta lui mai în grabă
Căldarea la foc puind,
Și el umblînd după treabă,
De caii lui îngrijind,
Își întrebă pe nevasta:
Puseși, dragă, ce făcuși?
Ea îi răspunse l-aceasta:
Da, da, bărbate, *acuși*…”

„În săptămîna Paștilor merg copiii seara în cimitir și bat toaca, zicînd:

Toaco tocorezele
C-au trecut botezele,
Toaco tocoriile
C-au trecut floriile,
Toaco tocorușele
C-*acuși* vin păscuțele…”

(P. Olteanu, Hunedoara, Hațeg)

I. Creangă, *Povestea lui Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit*., 1876, p. 459): „Măi omule, zise dracul. Tu cu șmichiriile tale ai tulburat toată drăcimea; da *acuș* am să te vîr și eu în toate grozile morții!…”

Alecu Văcărescu, p. 28, rău a pus pentru rimă pe *acuși* în loc de a c u m :

„Și tu limbă, ce tăcuși,
Ca o mută păn-*acuși*…"

Numai cînd se repetă, *acuși* arată o activitate febrilă în prezinte, nu în viitor:

„Pe cînd soacra horăia, dormind dusă, blajina noră m i g ă i a prin casă; *acuș* la strujit pene, *acuș* îmbala tortul, *acuș* pisa malai și-l vîntura de buc…" (*Conv. lit.*, 1875, p. 284).

Prin emfaticul -*a* (v. [5]A), *acuși* se amplifică în a c u ș a , fără a se modifica sensul.

„Cînd amenință pe cineva cu bătaie, poporul zice: Lasă că-ți voi arăta eu Bacăul a c u ș a !…" (Preut G. Palladi, Tutova, c. Șendreștii).

Din *acuși*, după analogia lui „atîtica" din „atît", se formează deminutivul a c u - ș i c a , care se poate aplica dopotrivă la prezinte și la viitor imediat.

„…o să-ți dăslușesc, pă cît m-o tăia puterea, atîtea ș-atîtea-ntrebări și nepriceperi, trecătoare dă multe ori pîn mintea ta-ntunecată și nedăslegate pîn-*acușica* de judicata ta nedăprinsă…"

(Jipescu, *Opincaru*, 20).

v. *Acum*. – *Amuși*.

ACÙȘA
ACUȘÌCA } v. *Acuși*.

ACUȘÒR
ACÙȚ } v. *Aculeț*.

[1]**AD-**, préfixe. Devenind prefix, prepozițiunea latină *ad* ne apare în graiul român:

1. redusă la *a*-, fără a se reduplica următoarea consoană, după cum se reduplică în italiana: *afum* = it. *affumo*, *afund* = it. *affondo*, *alin* = it. *alleno*, *alint* = it. *allento*, *alung* = it. *allungo*, *amorțesc* = it. *ammorto*, *aplec* = it. *applico*, *apun* = it. *appono*;

2. rămasă *ad*- denaintea vocalei: *adaog* = lat. *adaugeo*, *adăp* = lat. *adaquo*, *adun* = lat. *aduno*;

3. amplificată printr-o vocală irațională denaintea consoanelor labiale: *adevăr* = = lat. *ad-verum*, *adăpost* = lat. *adpositum*, *ademînă* = *ad-manum*.

v. [15]*A*.

[2]**AD**, s. n.; enfer. Astăzi se zice numai i a d .

Predica transilvană, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 228): „deci acolo în lăunŭtru întru *adŭ* întunérecul ales fi-va, chinŭ cumplitŭ și durére nespusâ; că acolo vare-ce veri simți și vare-ce veri auzi, totu ți-e urâtŭ și de totu te îngrozești; și vare-ce veri atinge sau se va atinge de tine, de toate te vatămi, că *adul* ĭaste plinŭ de amarŭ fierbinte…"

Cod. ms. miscel. sec. XVII (Bis. Sf. Nicolae din Brașov), p. 652: „beséreca sa, caré nu o va învince ușa *adului*…"

Dosofteiu, 1680, f. 110 b: „izbăviș sufletulŭ mĭeu din *adul* cel maĭ de desuptŭ…”; dar și cu forma i a d , f. 150 a: „toț cariĭ să pugoarâ în ĭ a d … ”

Paleoslavicul адъ din grecul ἅδης. Cuvîntul vechi românesc, rămas de epoca păgînă pentru a exprime aceeași noțiune, este t a r t a r = lat. *tartarus* (= gr. τάρταρος), de ex. în *Cugetări în oara morții*, circa 1500 (*Cuv. d. bătr.*, 465): „…o, amar ceĭa ce nu se pocâescu de păcatele sale, că aceĭa toți se ducu în foculŭ nestinsu și în vermii neadurmiți și în t a r t a r u …”

v. *Genune*. – *Iad*. – *Tartar*. – *Tărîm*.

[3]**AD!** – v. *Aduc*.

ADÀM, n. pr.; nom du premier homme, personnification sémitique et chrétienne des origines de l’humanité. Numele primului om, după Biblie. Arăbește: a d a m „om”.

Abia în secolul trecut românii au început a întrebuința data creștină în locul cronologiei bizantine de la zidirea lumii, presupusă a se fi întîmplat cu 5508 ani înainte de Crist, și care se numea „cursul anilor de la *Adam*”.

Nic. Costin, *Letop*. II, 77: „…și l-au rădicat pe Mihaiu-vodă din scaun, și cu mare mănie și grabă l-au cuprins, în 14 zile, fiind vineri, fiind Mihaiu-vodă la biserică la Trii-sfetitele, fiind în zioa sărbătoarei a Prepadoamnii Paraschevii, fiind c u r s u l a n i l o r d e l a *Adam* 7218, iar de la Hs. 1710…”

De aci locuțiunea poporană: „de cînd cu moș *Adam*”, pentru a arăta o vechime extremă a unui lucru, ceea ce se zice italienește: „da A d a m o in qua”. În Moldova: „de la *Adam* b a b *a d a m* , adecă „babà *Adam*”, cu turcul sau tătarul b a b à „tată”.

v. *Veleat*.

Nemic nu era înainte de *Adam*. Numai el se născuse fără părinți. Singur pămîntul i-a fost tată și mumă. Aceste credințe sînt exprese prin două ghicitori ajunse a fi poporane, deși sînt învederat de o proveniință cărturărească:

„— Cine nu s-a născut și a murit?
— *Adam* strămoșul.
— Cine la moartea lui a întrat în pîntecele maichi-sii?
— Tot *Adam* strămoșul” (A. Pann, *Moș Albu* I, 28).

D. G.D. Teodorescu (*Poez. pop*., 250) aduce următoarele paraleluri străine, al căror număr s-ar putea înzeci:

„— Quel est l’homme qui n’a pas eu de mère? – A d a m .
— Quel est l’homme qui est mort sans être né? – A d a m .
— Wer gestorben und nit geboren sey? – A d a m .
— Nun nascíu,
nun addatau,
senza nasciri muríu. – A d a m o .”

Alte ghicitori, de aceeași natură, v. la Dr. Gaster, *Liter. pop*., 230, unde ne apare totodată figura lui *Adam* în literatura noastră poporană cea popească, adecă muncită și-n mare parte tradusă din slavonește sau din grecește de bieții dascăli bisericești,

dar îmbrățișată și răspîndită pe la țară. Așa este, de exemplu, o *Poveste despre „Adam” și Eva* și *Versul lui „Adam”* (*op. cit.*, 276 sqq.), care se începe prin:

„Veniți toți cei din *Adam*
Și cu fiii lui Avram,
Să cîntăm versuri cu jale
Pentru-a lui *Adam* greșale…”

Tot de origine dăscălească, însă îmbrăcat ceva mai românește, ni se înfățișează *Adam* în colinde și-n cîntece de nuntă.

Într-o colindă, culeasă de d. I.G. Bibicescu în Transilvania (Col. ms.), „Ion sînt-Ion și cu bunul Dumnezeu” judecă pe *Adam*, care se scuză cu naivitate că l-a înșelat Iuda de i-a băgat mărul în gură; apoi:

„*Adam* din rai a ieșit,
Tot plîngînd și suspinînd
Și-n cîrji albe răzimînd
Și din gur-așa grăind:
– Rai, rai, rai! grădină dulce!
Nu mă-ndur a mă mai duce
De dulceața poamelor,
De mirosul florilor,
De sunetul frunzelor,
De zgomotu-albinelor.
De viersul păserilor
Și de glasul îngerilor…”

La nunți, duminica, înainte de plecare la biserică, se recită așa numita *Iertăciune*, în care se zice că Dumnezeu a zidit:

„Pe strămoșul nostr-*Adam*,
Din care ne tragem neam:
    Cu trupul din pămînt,
    Cu oasele din peatră,
    Cu frumsețea din soare,
    Cu ochii din mare…”;

apoi despre Eva și gonirea din rai:

„Dar Dumnezeu s-a milostivit
Și a doua oară l-a primit
Și i-a zis: – *Adame*, *Adame*,
    Creșteți și vă îmulțiți
    Ca nisipul mării
    Și ca stelele cerului,
    Și pe pămînt să trăiți
    Și să-l stăpîniți!

Și de atunci se trage
Vițe
Și semințe
Pînă ce-a ajuns rîndul
Și l-aceste două mlădițe,
Ce stau plecați
Ca dumneavoastră, părinți,
Să-i iertați
Și să-i binecuvîntați…"

(G.D. Teodorescu, *op. cit.*, 166–7)

După o versiune din Moldova, *Adam* fusese zidit:

„Cu trupul din opt părți,
Cu oasele din cheatră
Și cu gîndul din mulțimea îngerilor…"

(M. Busuioc, Suceava, c. Pașcani-Stolniceni)

După o altă:

„Dumnezeu a văzut
Că raiul rău i-a șezut
Fără moștenire
Și făr' viețuire,
S-au gîndit ca pe om să zidească
Și raiul să moștenească:
Au luat ochii din mare,
Chica din soare,
Lut din pămînt
Și suflet din Duhul sfînt,
Și-n clipă pe strămoșul *Adam* a făcut…"

(Constantiniu, Neamț, c. Doamna)

În alte varianturi, se mai adaugă: „sîngele din rouă", „cugetul din noori", „suflare din vînt" etc., sau în loc de „mulțimea îngerilor" se pune: „iuțimea". Cele „opt părți", din cari fusese zidit trupul lui Adam, figurează în manuscripte slavice începînd deja de prin secolul XIV, cari însă fiind de proveninţă sudică, căci ele menționează pe cumani, pe români, pe arnăuți, e tot așa de cu putință ca noi să fi luat legenda de la serbi sau bulgari, precum e cu putință și viceversa (v. Tichonravov, *Pamĭatniki otrečennoĭ ruskoĭ literatury*, t. 2, p. 439 sqq.). În orice caz, fîntîna comună, directă sau indirectă, a acestor subtilități teologice poporane e bizantină, după cum e și explicațiunea simbolică a numelui A D A M în *Pravila* lui Mateiu Basarab: A = Ἀνατολή (răsărit), D = Δύσις (apus), A = Ἄρκτος (nord) și M = Μεσημβρία (sud).

v. *Conăcărie*. – *Iertăciune*. – *Nuntă*.

Mult mai românesc e *Adam* în vrăji și descîntece.
Într-un descîntec cînd s-a deochiat o vită:

„…ie vacile,
Le du pe c ă r a r e a l u i *A d a m*
La pășunea lui Avram
Și la apa lui Iordan…

(I.D. Nour, Bîrlad)

Într-un altul de desfăcut farmecele:

„De mîna dreaptă m-au luat,
Pe c ă r a r e a l u i *A d a m* m-au purces,
La fîntîna lui Iordan dusu-m-au,
Cu crucile de mir,
Cu țărmurile de vin;
Așa Sfînta Precistă iarăși de mînă m-au luat,
Pe croh alb m-au așezat…"

(*Idem*)

Într-un descîntec de albeață:

„De mîna dreaptă l-a luat,
Dipe soare l-a înturnat
Ș-a pornit, și a plecat
Pe d r u m u l l u i *A d a m*
La fîntîna lui Iordan,
Ș-a tîlnit
Trei surori a soarelui…"

(*Albina Carpaților*, 1879, p. 345)

Ce să fie oare „cărarea lui *Adam*" sau „drumul lui *Adam*"? În alte descîntece figurează în locu-i: „cărarea lui T r o i a n" , de ex. în lunga vrajă „de a face pe dragoste", culeasă de d. S.F. Marian în Bucovina și unde ne întimpină de trei ori:

„Mărioar-au sinecat,
Sinecat ș-au mînecat
Pe cărarea lui T r o i a n
La rîul lui Iordan…"

(*Col. l. Tr.*, 1870, nr. 3, p. 4)

În altele:

„Pe cărare,
Pe ulița mare,
La rîul lui Iordan,
La fîntîna lui B o g d a n …"

(G.D. Teodorescu, 362)

Traian, părintele Daciei; Bogdan, fundatorul Moldovei; iată-ne deja departe de lumea biblică!

Înlocuit-au românii pe strămoșul omenirii *Adam* prin strămoșul național T r a i a n ? sau nu cumva, din contra, vechiul cult al eroului păgîn va fi fost gonit mai tîrziu prin elementul semitic al creștinismului? În astronomia poporană „calea lui T r o i a n ” , fiind una din numirile „drumului de lapte”, să fie oare tot aceea și „calea lui A d a m”? Iată, negreșit, nește cestiuni cît se poate de interesante. Vom observa numai că-n latinitatea medievală această parte a cerului se chema „via Sancti Jacobi”, de unde: span. *camino de Santiago*, fr. *chemin de St. Jacques*, provenț. *cami de San Jaques*, bret. *hent sant Jakez* etc. (v. Gaidoz et Rolland, *Mélusine*, 1884, p. 151-3).

v. *Avram. – Bogdan. – Iordan. – Troian.*

Se pare că tocmai funcțiunea cea astronomică a lui *Adam*, suit într-o sferă mai pe sus de cei doi luminători, ne întimpină în balada poporană *Soarele și luna*, așa după cum se cîntă în Dobrogea (Burada, *Călăt*., p. 168). Neștiind cum să scape de amorul fratelui său, Luna îi zice Soarelui:

„— Soare luminos,
Mîndru și frumos!
O scară de fer
Pîn’ la naltul cer
Tu mie să-mi faci,
Pe ea să te urci,
Iute să te duci
Pîn’ la moș *Adam*,
Căci dorință am
La el să privești,
Să te spovedești.
— Degrabă el s-apuca
Și îndată că făcea
O scară de fer
Pîn’ la naltul cer,
Ș-apoi se urca
Și se înălța
pîn’ la moș *Adam*,
Străbun lui Avram,
La el că privea,
Se spoveduea.
Adam scoborea,
De-a stînga-l lua,
În iad îl băga…”

În fine, după cum prin *Adam* s-a început lumea, tot prin *Adam* se va sfîrși; așa crede poporul. Una din legendele române despre Judecata cea din urmă sau „vremea

de apoi” este că atunci „cînd se vor împlini veacurile”, Dumnezeu va pune pe *Adam* să buciume, și la trîmbița lui se va zgudui lumea și se vor scula morții de prin morminte (Vaslui, c. Negreștii și Mirceștii; Botoșani, c. Poiana-Lungă). O versiune adaogă că buciumarea va ținea trei zile și trei nopți, „și cine n-o va auzi, va rămînea în iad, iar ceilalți vor merge la judecată” (A. Ciureanu, Vaslui, c. Zăpodenii). Unui om perdut fără îndreptare și fără mustrare, i se poate zice că: n-a auzit trîmbița lui *Adam*.

Cu toate astea, nici pe *Adam* nu-l cruță poporul în înjurăturile sale. La Vrancea, bunăoară, „auzi mereu ocări de: Pasca mă-sei, crucea, Dumnezeu, feștania, luceafăru mă-sei, *Adamu* mă-sei etc”. (Putna, com. Găurile).

În vechile texturi, numele *Adam* își acață uneori pe flexionarul *-u*: **Адамꙋ**. În *Călătoria la iad a Maicei Domnului*, scrisă circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 358): „puterea cinstiteei cruci, ceĭa ce *Adamu* și Eva izbâvi deîn blăstemu…” De asemenea în *Legenda Duminicei*, 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 45): „ainte fečìu omu întăe *Adamu* de-l fečìu în chipul mieu…” În ambele pasage *Adamu* e la acuzativ, în loc de: „pe *Adam*”.

Ca nume de botez, *Adam* – de unde patronimicul A d ă m e s c u , augmentativul A d a m o i u (în Banat: A d a m o n ĭ u) și deminutivele A d a m u ț și A d a m a c h e – e foarte rar la români. Ca nume evreiesc, îl vedem într-o satiră poporană din Bucovina, *Jidovii și volintirii*:

„Într-o seară neguroasă,
Care vîră frică-n oasă,
Mergeam noi,
O sută de jidănoi:
Chișer și Haham,
Bureh și *Adam*,
Și cu rabin între noi,
Cu trei cară de-usturoi…”

(*Col. l. Tr.*, 1871, p. 39)

Ca nume local, este un sat *Adam* în Tutova, numit după mănăstirea de maice de acolo, și un sătuleț *Adam* în districtul Sucevei: apoi A d a m e ș t i i , sat în Teleorman.

v. *Aron*. – *Avel*. – *Cain*. – [2]*Jidov*. – *Moise*…

[2]**ADÀM**, nom propre personnel. – v. [1]*Adam*. – [3]*Adam*.

[3]**ADÀM**, nom de certaines localités en Moldavie. Din localități cu acest nume, cea mai însemnată e mănăstirea *Adam*, altădată aparținînd Covurluiului, astăzi însă – prin schimbarea hotarelor districtuale – căzînd în partea Tutovei.

Un act din 14 octobre 1652 (Arh. Stat.): „+ adecă eu Petrișor ot Tăplăoni și Vrăbie izbașa și Vasilie Țocol ot Milești și Sava Rojan ot Grădinari scriem și mărtorisim co cestu zapis al noostru cum noi de bonă voe noostră am dat danie a noostră draptă ocină și moșie din Codrul Ghenghii din hotarul Osiĭacilor pe Vale Brabănului în Pădure Merĭaâ în loc pustiĭu, am dat lui A d a m căpitanul de ș-au făcut mănăstire…”

Dentîi bărbătească, mănăstirea *Adam* a trecut apoi, abia în prima jumătate a secolului nostru, la călugărițe, aduse aci din Florești:

Mitropolit Veniamin, 1836 (Arh. Stat.): „luînd aminte și pentru pitrecirea și viața a maicelor călugărițe din sf. monastire *Adamul*, unde prin vrerea lui D-zeu mutîndu-să de la monastirea Floreștii, lăsîndu-o ace monastire pitrecătorilor cu lăcuința părinților greci…”

ADAMÀNT (plur. *adamanturi*), s.n.; diamant, pierre précieuse. *Lex. Bud.*: „*Adamant*, der Diamant; de *adamant*, Diamanten.”

Varlam, 1643, II, f. 53 a, în viața Sf-lui Ioan de la Suceava: „să ustenіră și slugile, bâtăndŭ acelŭ trupŭ tare ca de *adâmantŭ* (адѫмантъ)…”

Peste Carpați se pronunță mai mult *adiemant*, sub influința maghiarului *gyémánt*. La noi nu se mai zice decît *diamant*, cu forma italiană. Italienii însă, alături cu „diamante” mînțin și pe „adamante”, dar numai ca vorbă poetică, după cum ar putea să rămînă și-n poezia română, lăsîndu-se pe „diamant” graiului prozaic.

„Non, se di ferro doppio o d’adamante
Questa muraglia impenetrabil fosse…”

(Tasso, *Ger*. III, 51)

Derivă din grecul ἀδάμας, trecut la români prin paleoslavicul *adamantŭ*. Sinonim curat românesc, în legătură cu legende poporane, este nestimată, „peatră care luminează noaptea ca ziua”.

v. *Balaur*. – *Nestimată*. – *Peatră*.

[1]**ADAMÀSCĂ**, s.f.; 1. Sorte d’étoffe de luxe importée de l’étranger; 2. sorte d’étoffe fabriquée de coton et de laine par les paysannes roumaines.

1. Ca stoafă de lux, *adamască* se fabrica dentîi în China și mai cu seamă la Damas în Siria, de unde-i vine însuși numele; apoi în Occident, unde nu întîrziase a ajunge la o mare perfecțiune, mai ales în Italia: la Veneția, la Genova, la Lucca. Sub raportul bogăției, *adamască* stă alături cu catifea:

„Souvent sur le velours et le *damas soyeux*
On voit les plus hâtifs des convives joyeux
S’asseoir au banquet avant l’heure…”

(V. Hugo)

Ca țesetură de mătasă, „damas soie”, *adamască* este o stoafă grea, amestec de atlaz și de taftă, cu frumoase flori sau desemnuri ieșite dasupra, uneori cu fire de aur sau de argint. Pentru amănunte, v. Bezon, *Dict. des tissus*, t. 6, p. 71 sqq.

În România această stoafă pătrundea în două fabricate pe două căi: o varietate d-a dreptul din Orient, prin Turcia, și atunci se chema, mușchì din turcul *dimișkî*, grecul διμίσκιον „satin de Damas”; o altă varietate, din Italia, unde se zice astăzi „damasco”, dar în veacul de mijloc purta numele de „adamasco”, latinește „adamascus”, de ex. într-un act italian din 1389; „planeta una drappi auri in campo

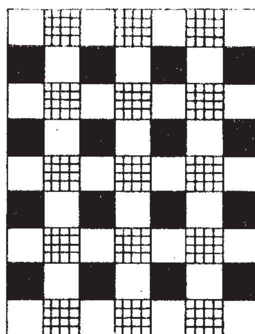
viridi, facta ad spicas cum frisiis largis A d a m a s c h i , fodrata tafetali rubeo" (Du Cange, *ad voc*.). Cuvîntul românesc vine dară imediat din italienește, nicidecum de la slavi (Cihac, II, 1), fiindcă atunci ar trebui să fie *adamașcă*, nu *-ască*, deoarăce rusește e *adamașka*, polonește *adamaszek*, iar la ceilalți slavi fără inițialul *a*-: bohemul *damašek*, slovenul *tamašek* etc. Slavii însă au primit și ei vorba tot prin comerciul italian, mai ales venețian.

În inventarul m-rii Galata din Iași, 1588, ambele varietăți: m u ș c h ì și *adamască* figurează alături (*Cuv. d. bătr*. I, 199): „4 poale (de icoane) de *adamască* galbeni și cu flore albe și pre margine atlazu m u ș c h i i " .

Tot acolo ne întimpină *adamască* de următoarele culori: verde, roșie, albă, mohorîtă, albastră, neagră; apoi: „cu obraze" și „cu obraze și cu flori". „O b r a z e " se numea desemnurile.

2. Ca stofă țesută de țărance române, se cheamă *adamască*, mai ales în Moldova, un fel de *a l e s ă t u r ă* . „...urzala bumbac, bătaia lînă boită, în cinci ițe, se numește *adamască*. (M. Dimitriu, Covurlui, c. Smulții).

„*Adamască* este o țesetură în patru sau cinci ițe, a cării urzeală este de in sau bumbac și bătătura de lînă cu diferite culori, formînd o față cu mici cadrilaturi de felul acesta:

(A. Negru, Tecuci, com. Poiana)."

La țărani această sărăcăcioasă *adamască* din bumbac și lînă servă pentru haine femeiești și mai cu seamă pentru așternut tot așa de bine ca la cei bogați *adamasca* cea de mătasă.

v. *Alesătură*. – [2]*Bătaie*. – *Coftirie*. – *Iță*. – *Război*. – *Urzeală*...

[2]**ADAMÀSCĂ**, t. de botan. – v. *Avrămeasă*.

ADÀOG, ADÀUG (1. *adaos* (*-us*), *-gere*; 2. *-at*, *-are*; 3. *-it*, *-ire*), vb.; ajouter, augmenter, accroître, multiplier.

Din toate limbile romanice, latinul a d a u g e o (*-xi*, *-ctum*, *-ĕre*) a rămas numai la români, păstrînd același sens, dar diferențiindu-se în trei conjugațiuni: *adăogàre*, *adăogìre* și *adàogere*. Trecerea lui *adaug* în *adaog* se datorește acomodațiunii, *o*

fiind fiziologicește mai aproape de *a* decît *u*, astfel că poporul de multe ori rostește „aor”, „taor” etc., netonicul *u* supunîndu-se tonicului *a*. Macedo-românește, după o altă tendință fonetică, *u* după vocală devine *v*: *adavgere*, ca și în *lavdu* = *laud*, *avdu* = *aud*, *arevdu* = *răbd* etc. (v. [1]U).

I. R a m i f i c a r e a   s e n s u r i l o r .

a) *Adaog* = s p o r e s c „augmenter”:
Beldiman, *Tragod*., v. 1103:

„Se deșteaptă eteriștii, că i-au amăgit simțesc,
Adaoge turbăciunea, pe Balș învinovățesc…”

Ibid., v. 4099:

„Se întorc iarăși la gazdă, cai de menzil poroncesc,
A se face prelungire nicicum nu-l îngăduiesc;
Aceasta îl dărma tare, aceasta îl supăra,
Adăogea îngrijirea întru care el era…”

b) *Adaog* = m ă r e s c „accroître”:
Pravila Moldov., 1646, f. 26: „cela ce va face vamâ noo caria n-au fostŭ, sau de va mai *adaoge* cea vĭache decumŭ au fostŭ…”
O predică din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 260): „ĭară cănd avem pre Dumnezău îndemnâtorĭu și ajutâtoriu, atunce și usrădiĭa noastră aprinde-se și se *adaoge*…”
Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 127): „ĭar carele de nu va drége, încă și nu va *adaoge*, ci va scădea și va strica dentr-acestea și dentr-alte milĭ de ale sfintei mănăstiri…”
Enache Cogălniceanu, *Letop*. III, 228: „…și acei bani să steie temeiu păn la anul să ămble, neavănd voie ispravnicii nici să-i *adaogă*, nici să-i scadă…”
Ibid., 228: „Domnul încă au chemat boieri și le-au arătat, zicăndu-le ca să se adune la un loc cu toții și să găsească leac să *adăogă* sfertul…”
Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 13: „a me mirare să *adaogè* cu măsura ce a me luare aminte să îndoè…”
c) *Adaog* = î m m u l ț e s c „multiplier”.
Omiliarul de la Govora, 1642, p. 96: „și va *adaoge* munci cătrâ munci…”
Mai ales în urarea: a se *adaoge* anii sau zilele cuiva.
O scrisoare rustică muntenească, circa 1609 (*Cuv. d. bătr*. I, 174): „ni rogămu dumnitale și jipănései dumnitalé și coconui dumnitale, și Dumniziu să vă *adaogă* zelé și ai dumniĭavostă…”
d) *Adaog* = m a i   d a u sau m a i   s p u n „ajouter”:
Pann, *Prov*. III, 78: „Scumpul cumpără stafide și cere să-i *adauge* piper…”
Moxa, 1620, p. 393: „(Nichifor Foca) au plecat Syriĭa și s-au închinatŭ Lichiĭa și au dobănditŭ Finichiĭa, și ĭarâ *adaose* grečasca să fie grečascâ…”
Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond*., ms. Arh. Stat., p. 101): „ĭar pentru a părinților

ce vor fi lăcuitori într-însa hrană și traĭu vieții am *adaos* și am ajutorat cu céle după putință…"

Ibid., p. 103: „și ĭar am dat și am *adaos* domniea-mea la sfânta mănăstire ocină în sat în Rămesti…"

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 85: „derept acéĭa apostolul au *adaus* de-au zis: nu vâ înșălareți…"

Un cuvînt al Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 359): „pentru ce *adaoge* cătrâ cuvăntŭ ș-altele? câ cum au zisŭ: lepădați hitleniĭa, au nu era destul ačasta? pentru ce *adaoge* de zice și: înaintea ochilorŭ miei?…"

e) *Adaog* c u p î r ă „décréditer, diffamer."

Nic. Costin, *Letop.* II, 129: „Zic unii cum și cu acel Bekir Aga și-au fost împutat Lupul Costachi vornicul, și cu Mehmet Efendi Iazagiul, că turcilor cine le poate sătura lăcomia lor? Deci să-l fie *adaos* c u p î r ă la vezirul și ei…"

Nic. Muste, *Letop.* III, 59: „Apoi eșind din Edecula, tot nu-l lăsa domnul muntenesc să se odihnească mazil cum era, ce c u m u l t e p î r i îl *adăogea* să-l facă surgun și din Țarigrad…"

Ibid., p. 80: „și acum nici de poronca împărătească n-au vrut să de pe boieri; și c u a l t e p î r i *adăogăndu-l*, i-au stricat domnia lui Mihaiu-vodă…"

f) *Adaog* c î n t e c .

Dosofteiu, 1673, f. 114 a:

„Cariĭ cearcâ să mă prindzâ,
Răutatĭa să-ĭ cuprindzâ,
Iară eŭ, hie-n ce vrĭame,
Lăngă tine nu m-oĭ tĭame,
Ce-ț voĭ *adaoge* cîntec
Din zùor de cînd mă mânec…"

În „a *adaoge* cîntec" cu sensul de „a î n c h i n a ", „vouer, dédier", se surprinde o accepțiune foarte arhaică, pe care o avusese și latinul „adaugeo" în graiul sacerdotal, de ex.: „decumam a d a u g e r e " la Plaut.

În *Psaltirea* lui Arsenie de la Bisericani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom.) se presară pe ici, pe colea o interesantă sinonimică a cuvîntului, fiindcă traducătorul, deși avea denaintea ochilor un text slavic, totuși își da multă silință de a găsi pentru fiecare idee o expresiune curat românească, astfel că traduce multe pasage în cîte două-trei feluri, de ex.:

Ps. LXXII: „ĭată aceștea păcâtoș se *adaugŭ* pururĭa = iată aceștĭa păcâtoș se î n m u l ț e s c ŭ pururĭa…"

Ps. LXXXVIII: „și nemica nu va s p o r i vrăjmașul spr-insŭ = și nemica nu va *adauge* = și nemica nu va f o l o s i … "

Ps. CV: „și se î n p r e u n a r â lui Velfegor = și se *adauserâ* lui Velfegor…"

Să se observe însă, în teză generală, că în cărțile bisericești traduse din slavonește *adaog* corespunde totdauna lui приложити, literalmente „punere lîngă", dar avînd

o mulțime de accepțiuni în frazeologie, așa că reprezintă după împrejurări pe grecul προστιθέναι, παρεισάγειν, ἐπιμένειν, συγκατίθεσθαι, συντίθεσθαι, κολλᾶσθαι, ἑνοῦσθαι etc. De aici rezultă că-n unele pasage din vechile tipăriture *adaog* este o vorbă românească numai doară prin materie și formă, dar e ceva cu totul străin prin funcțiune. În *Psaltirea* lui Silvestru, 1651, tradusă după originalul evreiesc, întrebuințarea semasiologică a lui *adaog* e mai corectă:

Ps. LX: „dzile spre dzile înpăratuluĭ *adaoge*-ĭ-veri…”	„…dies super dies regis a d j i c i e s …”
Ps. LXVIII: „*adaoge* strămbătate spre strămbătatĭa lorŭ…”	„…a p p o n e iniquitatem super iniquitatem ipsorum…”
Ps. LXX: „și *adaugŭ* spre toatâ lauda ta…”	„…et a d j i c i a m super omnem laudem tuam…”

În *Psaltirea* cea versificată a lui Dosofteiu, 1673, fiind cu totul emancipată de litera contextului slavic, *adaog* își recapătă de asemenea pe deplin funcțiunea sa românească.

F. 33 b:

„Dumnedzăŭ mă paște și n-am lipsâ
La loc de otavâ ce-mĭ întinsâ
Sălașul pre ape de răpaos,
Și cu hranâ sufletŭ mĭ-aŭ *adaos*…”

F. 16 a:

„Precum ĭaste cerĭul mare de nălțâme.
Pre pămînt *adaogĭ* de oamenĭ mulțâme…”

II. F i l i a ț i u n e a f o r m e l o r .

Forma organică *adàugere*, întocmai latinul a d à u g e r e , e deasă în monumentele noastre literare cele mai vechi.

În *Omiliarul* lui Coresi, 1580, ea ne întimpină la tot pasul; de exemplu:

quatern. II, p. 9: „pământul cela lucratulŭ grăsime sadurilorŭ *adauge*-le…”

quat. VI, p. 5: „cu postulŭ *adauge*-șŭ sănâtate și tărie, ĭarâ deîn neținére boala și neputința apropie-se…”

quat. XI, p. 13: „cine va avea mai multŭ, și mai multŭ i se va da și i se va *adauge*…”

quat. XXVI, p. 3: „vătâmâturilor célea rélele *adauge*-le vindecare…”

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.):

Act. Ap. XXII, 2: „audziră că evreĭasca limbă glăsi cătră-nșii, rutes *adauseră* fără-voroavă…”	„…quum audissent autem quia hebraea lingua loqueretur ad illos, magis p r a e s t i t e r u n t silentium…”

În *Codicele Șcheian*, din aceeași epocă (ms., Acad. Rom.):

Ps. XL, 9: „și nu va *adauge* se vinie…”	„…non a d j i c i e t ut resurgat…”
Ps. LX, 7: „dzi spre dzi lu înpărat *adaugi*.”	„…dies super dies regis a d j i c i e s …”
Ps. LXVIII, 27–8: „și cătră durérea ranelor méle *adauseră; adauge* fără-lége…”	„…et super dolorem vulnerum meorum a d d i d e r u n t ; a p p o n e iniquitatem…”

Ba chiar cu finalul *-u*:

Ps. LXX, 14: „e eu purure upovăiïu în tine, și *adaugu* în toată lauda ta…”	„…ego autem semper sperabo, et a d j i c i a m super omnem laudem tuam…”

În secolul XVII, cuvîntul se mînține tot în a treia conjugațiune, dar începe deja a precumpăni forma cu *o*: *adaogere*.

A se alătura *Psaltirea* lui Coresi, 1577, cu acea a lui Dosofteiu, 1680:

Coresi:	Dosofteiŭ:
Ps. XL: „Cuvântŭ lége-călcâtorĭu puserâ spre mine: căndŭ doarme și nu va *adauge* să învie?…	„Cuvântŭ călcătorĭu de lĭage pusărâ supra mĭa: dară cela ce doarme au n-a *adaoge* a să scula?…”
Ps. LX: „zi spre zi lu înpăratŭ *adaugi*…”	„…dzâle preste dzâle înpăratuluĭ veĭ *adaoge*…”
Ps. LXI: „bogâțiâ să curâ, nu *adaugeți* inema…”	„…bogățâĭa de curâ, nu *adaogețŭ* inemile…”
Ps. LXVIII: „că cine tu vătămașŭ, ei mânarâ și cătrâ durérea ranelorŭ méle *adauserâ; adauge* fârâ-lége…”	„…că pre carele tu îi bătuș, eĭ iĭ luarâ în gonâ și cătrâ durĭarĭa ranelor mĭale *adaosără; adaoge* fără-lĭage…”

Atît în secolul XVI, precum și pînă la finea secolului XVII, ne mai întimpină din cînd în cînd forma organică a perfectului simplu: *adàuș* sau *adàoș* = lat. *adàuxi*, înlocuită deja în cele mai multe cazuri prin analogicul *adăosei*.

Coresi, *Omil*., 1580, quat. XXXIII, 16: „ĭarâ eu amù nu numai învățai, ce și lucru *adaușŭ* (адáѹшь), acélea carele altulŭ niminea nu le-au făcutŭ…”

Omiliar de la Govora, 1643, p. 601: „însumi multe ostenéle *adaoș*…”

Biblia Șerban-vodă, 1688, p. 446: „ĭată eu mă măriĭu și *adaoș* înțelepcĭune preste toți…”

Ibid., p. 447: „mă măriĭu și *adaoș* înțelepcĭune mai multă decâtŭ toți…”

În macedo-româna, latinul „adauxi” a devenit *adapșu* prin forma intermediară *adavșu* = *adaușu*. Se conjugă: *adapșu*, *adăpseși*, *adapse*, *adapsem*, *adapset*, *adapseră*. Din participiul latin „adauctum”, macedo-românii au făcut: *adapt*, mai organic decît daco-românul *adaus* (v. V. Petrescu, *Mostre* I, 151).

E interesant la Coresi, 1580, quat. VIII, p. 1: „dereptŭ acéĭa și timpinarâ pre elŭ cu slavâ credinčoșii și blagoslovenie avăndŭ de elŭ, că de n - a r â f i c r e z u ț i , nu se-a r â fi așa curândŭ a d a u ș ŭ … ” ceea ce ar presupune pe reciprocul „mă *adaug*” conjugat la preaperfect condițional cu moțiunea participiului după gen și număr:

(eu, tu, el) *m-aș fi –*, *te-ai fi –*, *s-ară fi adaus*;

(eu, tu, ea) *m-aș fi –*, *te-ai fi –*, *s-ară fi adausă*;

(noi, voi, ei) *ne-am fi –*, *v-ați fi –*, *s-ară fi adauși*;

(noi, voi, ele) *ne-am fi adause* etc.; în fapt însă poate să nu fie aci decît un caz de atracțiune sintactică.

Trecerea lui *adaug* în prima și-n a patra conjugațiune pare a fi posterioară secolului XVII; cel puțin nu ni s-a întîmplat a o găsi în texturi, deși în grai ea lesne se justifică. În formele organice *adàugere*, *adàuseră*, simțindu-se o ne-ndămînă la rostirea celor trei silabe ce urmează după cea tonică, poporul ajunse din cauza comodității a le înlocui prin: *adăugàre* sau *adăugìre*, *adăugàră* sau *adăugìră*. Astăzi pînă și scriitorii noștri cei mai buni șovăiesc între aceste diferite forme, toate poporane. Așa, Costachi Negruzzi, în aceeași nuvelă *Zoe*, pune într-un loc: „*adăogă* tînărul scuturînd ciubucul…”, și cu trei pagine mai jos: „omoară-mă dar, *adaose* Iliescul…”; iar în povestea *Toderică* figurează pe aceeași pagină: „*au adaos* arătînd pe Sf. Petru…” și: „*adăogi* arătînd pe Sf. Petru” (ed. 1857, p. 17, 21, 76). Prin urmare formele: *adăogă*, *adaose* și *adăogi*, pentru una și aceeași persoană a perfectului, i se păreau lui Negruzzi dopotrivă corecte.

III. A d à o r ă .

Afară de cele trei forme: *adăogire*, *adăogare* și *adaogere*, din cari cea dentîi, nouă ea însăși, a produs apoi, după analogia tuturor verbilor de a patra conjugațiune, pe un prezinte indicativ și mai nou: *adăogesc*, independinte de inchoativul latin „adaugesco”; afară de acestea, *adaog* a mai suferit în graiul poporan o transformațiune foarte curioasă, nu fără interes chiar pentru știința limbei în genere.

Răposatul G. Seulescu, al cărui material din gura poporului era adunat mai ales în districtul Vaslui, aduce forma *adaoră* pentru *adauge*: „nu *adaoră* = nu *adaoge*” (*Arhiva Albinei, Suplem*., 1847, no. 41, p. 165). Tot așa ni se scrie dintr-o altă parte a Moldovei: „unii prefac pe *g* în *r*, de ex. *adaoră* în loc de *adaogă*” (G. Bunescu, Tecuci, com. Brăhășeștii).

Faptul dară există; însă trecerea lui *g* sau a lui • în *r* este și rămîne totuși o imposibilitate după fonetica română. În *adaoră* cu sensul de *adaogă* nu poate fi decît o fuziune a două cuvinte. Oricine face ceva „a d o u a o a r ă ” , prin însăși aceasta a d a o g ă la cele deja făcute. Poporul contragînd pe „a-doua-oară” într-un singur adverb „*adoară*”, de aci se naște: *adaoră* = *adaogă* + a d o a r ă .

Ceva analog ni se prezintă în francezul „selon” alături cu provențalul „segon” = span. „segun” etc. Peste putință de a se admite trecerea lui *c* sau *g* în *l*, deși e învederat totodată că „selon” nu poate fi despărțit de „segon”. În adevăr, fenomenul nu se explică de loc prin vreo tendință fonetică, ci numai prin fuziunea lui „segon” cu vechiul adverb francez „lonc”, (= rom. *lîngă*), care avea același înțeles. Precum la noi *adaoră* este: *adaogă* + a d o a r ă , întocmai așa la francezi: *selon* = *secundum* + *longum*.

v. *Adauză*. – *Adoară*. – *Lîngă*.

ADÀOGERE (pl. *adaogeri*), s. f.; accroissement.

Ioan din Vinți, 1689, f. 18 b: „ĭară cu părulŭ capulŭ aĭ acoperitŭ să nu sâ vatăme de *adaogerĭa* vănturilor…”

v. *Adaog*. – [2]*Adaos*.

ADÀORĂ. – v. *Adaog*. – *Adoară*.

[1]**ADÀOS, ADÀUS, -Ă**, part. pasé d-*adaog*. – v. *Adaog*.

[2]**ADÀOS, ADÀUS** (plur. *adaose*, se poate și: *adaosuri*), s.n.; augmentation, addition, surcroit, supplément.

În sens restrîns, *adaos* este alipirea unui ce mai mic către un ce mai mare de aceeași natură: *adaos* de leafă, *adaos* de griji, *adaos* de cheltuieli etc., atunci cînd leafă, griji, cheltuieli și altele de mai-nainte sporesc.

Pravila Caragea, 1818, p. 6: „cînd gîrla prăvălindu-să, cîte puțintel va adăoga pămînt la pămîntul nostru, *adaosul* este al nostru…”

În sens general, *adaos* însemnează în limba veche tot ce mărește sau rădică ceva în bine sau în rău.

a) În bine:

Constantin Brîncovan, 1692 (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 5): „cugetăndu întru inema noastră a zidi și a înălța sfăntă mănăstire pre locul satului Hurezii, găsind locu ca acela bun și scaun de mănăstire, și cu ajutorĭul lui Dumnezeu den temelie o am înălțat, și lăngă alte mile și *adaose*, care am nevoit domnia mea să întărescu sfănta mănăstire, pentru ajutorĭu făcut-am domnia mea milă la sfănta mănăstire și cu acestu mertic de sare…”

b) În rău:

Dosofteiu, 1673, f. 111 a:

„Că pre cela ce ĭ-aĭ dat certare
Alergarâ să-l batâ maĭ tare,
Și mâ preste rane usturarâ,
Preste-*adaos* maĭ mult mă mustrarâ;
Dă-le și lor *adaos* pre vinâ,
Pre greșalâ certare deplinâ…”

Cam în același sens la Alecu Văcărescu, p. 44:

„Și tu, în loc de răpaos,
Și mai mult îmi faci *adaos*…”

unde însă „repaos” e pus numai pentru rimă, căci adevărata antiteză a lui *adaos* e s c ă d e r e .

Urechea, *Letop*. I, 95: „măcar că să află și de alții însemnate lucrurile țării Moldovii, apucatu-m-am și eu a scriere începătura și *adaosul*, mai apoi și s c ă d e r e a care să vede că au venit în zilele noastre după cum au fost întăiul țării și pămîntului

nostru a Moldovii; că cum să tămplă de sărg și adaoge pohoiul apii, și iarăși de sărg scade și să înpuținează, așa s-au adaos și Moldova…”

v. *Adaog*. – *Adăosură*.

ADAOȘÀG (plur. *adaoșaguri*), s.n.; terme fiscal: surcharge. Cuvînt format cam în epoca fanarioților pentru diferite a d a o s u r i fiscale peste dările cele obicinuite.

Neculce, *Letop*. II, 299: „Atunce strică Constantin Duca-vodă legătura văcăritului ce făcusă Antioh-vodă, și scoasă văcăritul: de cal doi lei și de vacă un galbăn, și *adaoșag* de toată vita un tult…”

Grigore Vv. Ghica, 1764 (Codrescu, *Uric*. I, 133): „nefiind la orănduealǎ ca să știe și săracii ce să dea, mulți din lăcuitori ș-au părăsit viile lor, temădu-să că de multe ori se scotea și *adăoșaguri*, care cu banii vădrăritului și *adăoșagul* acela, și că poate mai punea și vădrarii năpaste, și cu aceste pricini fiind adevărul că era săracilor ca un jac…”

I. Canta, *Letop*. III, 178: „Alte obiceiuri rele ce era mai înainte să nu fie, nici spurcatul și stingerea norodului acel cu nume urit văcărit, numai grecilor drag foarte, să nu fie, nici pogonărit, nici conița, nici *adăoșagul*…”

Format din a d a o s prin sufixul - ș a g (= ung. -*ság*), ca în „furtușag” din „furt”, „vălmășag” din „valmă” etc.

v. *Adaos*. – -*șag*.

ADÀUZĂ, s.f.; lendemain. În graiul poporului, mai ales în Moldova, din construcțiunea „a - d o u a - z i ” s-a format un frumos substantiv, tot așa de bine cimentat din trei elemente ca și compozițiunea franceză „lendemain = l’en-demain”. Nearticulat: *adauză*; cu articlu: *adauza*.

O narațiune țărănească din districtul Suceava despre stafie ne spune că stăpînii caselor bîntuite de un asemenea spectru „aŭ obiceĭ di cinstesc pi aratari cu un pahar di gin ș-o fălii di pâni, cari sî lasâ pi undi sâ știi câ umblâ staciĭa în timpu nopțĭĭ, găsîndu-sî *adauza* paharu gol, ginu cinstit șî pânĭa răfuitâ…” (I. Bondescu, com. Giurgeștii).

În Banat se zice cu același sens: „mîine-zi”, ca adverb; substantivul *adauză* este însă mai sintetic și nemic n-ar împedeca întroducerea lui în limba literară.

v. *Adoară*.

ADĂ-, préfixe. – v. [3]*Ad*.

ADĂMÎN. – v. *Ademenesc*.

ADĂOGĂTÙRĂ. – v. *Adăosătură*.

ADĂOGÈSC
ADĂOGÌRE } v. *Adaog*.

ADĂOGÌT, -Ă. – v. [1]*Adaos*.

ADĂOSĂTÙRĂ (pl. *adăosături*), s.f.; insertion, addition.

Ioan din Vinți, 1689, f. 88 b: „spodobéște pre elŭ fără de osăndâ a lua preacuratele tale taine, nu întru muncire, nice întru *adăosătura* păcatelor, ce întru curățiĭa sufletului…"

Cantemir, *Cron*. II, 376: „…mare jale ducem pentru căci acel vechiu chronic la mînă nu ne-au venit, iară pricina este, căci văzînd noi *adăosăturile* basnelor, carile acel Misail și următorul lui Simeon din uscată tidva lor le-au scornit…"

Adăosătură este o formațiune neregulată, deoarăce participiul „adăosat" sau „adăosit" nu există. Ea s-a născut prin fuziunea formei a d ă o g ă t u r ă cu forma a d ă o s u r ă , în cari ambele sufixul -*ură*, ca totdauna, s-a acățat la participiu: „adaos + ură" și „adăugat + ură".

Forma cea mai corectă e a d ă o s u r ă .

ADĂOSÙRĂ (pl. *adăosuri*), s.f.; charge, addition.

Dosofteiu, *Synax*., 1683, dec. 10: „nădzâle și *adăosurile* scârbelorŭ, ce-l supărarâ noaâ aĭ, nu le-au băgatŭ samâ ca o dzâ…"

În acest pasagiu *adăosură* figurează ca sinonim cu n a d ă = î n a d ă „allonge".

v. *Adăosătură*. – *Nadă*.

ADĂP (*adăpat*, *adăpare*), vb.; 1. abreuver, donner à boire, surtout aux bestiaux; 2. imbiber, arroser; 3. empoisonner.

1. Venind din lat. *adaquare* (ital. *adacquare*, span. *adaguar*, prov. *adaigar* etc.), *adăp* însemnează literalmente „a duce l a a p ă " , de unde și aplicațiunea cuvîntului mai cu seamă la vite, astfel că românul, în cele mai multe locuri, s-ar scandaliza dacă i-ar propune cineva să-l *adape*.

„Omul mănîncă, vita paște iarbă; cînd însă vitei i se dă fîn sau orz, se zice că mănîncă. Omul bea apă; calul se *adapă*" (V. Popas, Covurlui, c. Slobozia-Conache).

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 4: „Ce să fac?… Să mă *adăp*?… Trebuie să știi, cucoană dragă, că numai vitele s-*adapă*, dar oamenii beu…"

I. Creangă, *Moș Nichifor* (*Conv. lit*., 1877, p. 377): „Gata, jupîne Strul; numai s-*adăp* iepușoarele aceste…"

Pompiliu, *Sibii*, 20:

„Fată albă
Cai *adapă*.
Cîți cai fură
Toți băură…"

În balada *Sîrb-sărac*, fiind vorbă de calul cel minunat:

„De *adăpat* cu ce-l *adapă*?
Tot cu lăpteșor de iapă
De și-l face lat pe sapă…"

 În *Psaltirea lui Corbea*, din 1700 (ms., Acad. Rom.), ps. LIX:

„Și cu vinul umilinței pre noi
Ai *adăpat* ca nește proaste oi…”

Numai într-un mod excepțional românul zice despre sine-și că se *adapă*, dar nici atunci cu apă ca vitele, ci cu vro altfel de băutură, de exemplu:

„Mama-n brațe mă lua
Și la sîn mă legăna
Și cu lapte m-*adăpa*…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 479)

În ocări însă, românului îi place din ură a face pe dușman să se *adape* în loc de a b e a . Unul din blăstemele cele mai caracteristice este:

„Urască-te binele,
Iubească-te boalele,
Să te uști ca scîndura,
Să te-*adăpi* cu lingura
Pîn’ ți-i sfîrși viața!…”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 200)

Într-un sens analog de blăstem, la Costachi Negruzzi (ed. 1857, p. 177):

„Nici ura, nici amorul, nici lumea-nșelătoare
Ce ne-ncetat m-*adapă* cu fiere și venin,
Nu pot să facă altă decît să mă omoare…”

Nu atît de exclusive sînt vechile texturi, în cari *adăp* se aplică foarte des și la oameni, cu sensul de: „stîmpăr setea”.

Pravila Moldov., 1646, f. 20: „adăpătorile ce s-au făcutŭ să să *adape* călătorii…”

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 453): „au doară ai miluitŭ vrun seracu, sau ai dat măncare flămăndzilor, sau ai *adăpatu* vrun setosu?”

Moxa, 1620, p. 369: „beu și elŭ păharul ce *adăpa* pre alalți…”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. II, p. 16: „„flâmânzii amu, și datu-miĭ-ați mâincare; însetoșai și *adăpatu*-m-ați…”

În loc de a doua persoană plurală „(voi) *adăparăți*”, după cum se zice astăzi, texturile cele mai vechi ne dau nu o dată pe „(voi) *adăpat*”, bunăoară tot la Coresi, 1580, quat. II, p. 10:

„…flâmânzii și-mŭ dédet mâncare, însetoșai și mâ *adâpatŭ*…”	„…esurivi enim, et dedistis mihi manducare; sitivi, et d e d i s t i s m i h i b i b e r e … ”

Noul Testament din 1648 se sfiește deja a pune pe arhaicul „*adăpat*”, înlocuindu-l prin: „mi ați dat beuturâ”.

II. După cum omul își *adapă* vitele sau pe sine-și, dînd a p ă , tot așa el poate să *adape* pămîntul, stropindu-l sau udîndu-l, de unde vine vechea locuțiune

proverbială: „ a d ă p a t din doi grădinari”, cînd era vorbă de o femeie cu mai mulți bărbați, de ex.:

Moxa, 1620, p. 397: „Zoĭa înpărâteasa pururĭa pohtiĭa să se chéme maicâ a fiĭu născutŭ den trupulŭ ei; décii s e *a d â p a* d e n d o i g r â d i n a r i c a u n ŭ p o m e t ŭ ; unu-l chema Constantinŭ Monamahŭ…”

Figurat:

„Dar românii, fii ai celor ce-n vechime se luptară,
C u s u d o r i *adăp* pămîntul, cîștig hrana în dureri;
Sînt plugari…”

(Gr. Alexandrescu, *Tismana*)

Cea mai spornică *adăpare* a pămîntului nu vine însă de la om, ci din ploi și rîuri.

Dosofteiu, 1673, f. 101 a:

„Dimineațâ cînd eș tu, daĭ radzâ
Și de tine cina să-mfrămșadzâ,
De tine pămîntul să *adapă*
Și de bișug nime nu să scapâ,
Că părăul tăŭ Dumnedzăŭ varsâ
De sațâŭ gătin tuturor masâ,
Brazdele pămîntuluĭ le-mbatâ
Să rodeascâ sĭacere bogatâ…”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VI, p. 9: „de nu se-arâ *adâpa* pământulŭ de multe ori cu ploaĭa ce deștinge deîn cerĭu, n-arâ fi răsâritâ erbi și să creascâ și să facâ semințe întru ĭale și să dea mai multŭ rodŭ…”

De aci iarăși figurat:

a) *adăpare* prin credință:

Călătoria la iad a Maicei Domnului, text circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 334): „mult au hulitu pré slujitorii bésereciloru, ĭară dintr-ănse se-au *adâpatu* slugile lu Dumnezeu…”

b) *adăpare* prin știință:

Moxa, 1620, p. 345: „de pururĭa însetoșezi cu mentĭa ca să afli învățâtura cărților și dentr-ânse cu dulčațâ să te *adăpi*…”

Zilot, *Cron*., p. 1: „Unii parte bisericească preoți, duhovnici vestiți, clirici la scaunul Mitropoliei țărei aleși; alții, dascăli slavoni și rumâni; și mai toți *adăpați* oareșice și de latinească și de grecească…”

III. În fine, precum francezul *poison* (= lat. *potionem*) însemna dentîi „beutură” în genere, alunecînd apoi la sensul specific de „otravă”, tot așa românul *adăp* a trecut și el la:

a) dau beutură vătămătoare:

Corbea, *Psaltire*, din 1700 (ms., Acad. Rom.):

„Și întru setea mea *adăpare*
Mi-au fapt cu oțet iute și tare…”

b) înveninez:

Zilot, *Cron*., p. 111: „…iar Filipescul nesuferind, începu a săpa pe vodă. Vodă, pricepînd, vru a-l perde, dar, neputînd, putu numai de-l făcu surghiun la moșia sa Bucovul, unde bolnăvindu-se – zic că l-au fost *adăpat* – și bolnav slobozindu-l de au venit la București, au răposat…"

v.[1]*Adăpat*. – [2]*Adăpat*. – *Apă*.

ADĂPÀRE. – v. *Adăp*.

[1]**ADĂPÀT, -Ă**; part. passé d ' a d ă p . Pentru diferitele sensuri, vezi la verb; să se observe însă că *adăpat* se aplică aproape dopotrivă la oameni ca și la vite sau la pămînt, pe cînd a d ă p se întrebuințează mai cu deosebire în privința acestora din urmă.

Într-o frumoasă caracteristică a fetelor ardelene:

„Și la grai sînt drăgăstoase,
Și la suflet sînt voioase,
Și-s cu buze subțirele
Ădăpate-n tău cu miere,
Să te tot săruți cu ele…"

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*.,28).

Să punem alături caracteristica unui prelat:

Zilot, *Cron*, p. 88: „Mitropolit se afla la venirea rosilor Dositeiu, grec de fel, *adăpat* cu învățătură, și firește cu duh pentru patrie bun, căci tot sta la întîmplări cu boerii cei buni pentru dînsa…"

v. *Adăp*. – [2]*Adăpat*.

[2]**ADĂPÀT**, s.n.; 1. action d'abreuver ou d'imbiber; 2. empoisonnement. Ca „acțiune de a a d ă p a ", acest participiu substantivat nu se deosebește de a d ă p a r e , a d ă p ă t u r ă , a d ă p ă c i u n e , fiind însă mai elegant *adăpatul* vitelor, *adăpatul* pămîntului. E mai interesant sensul de „înveninare", prin care *adăpat* a devenit ca și un termen tecnic medical în gura poporului pentru orice intoxicațiune printr-un corp fluid, fie în faptă, fie numai în presupunere.

„Pe aice se numesc boalele așa: durere de cap, dînsele sau ielele, vătămătură, surpătură, pîntecărie, dropică, păr pe la degite, friguri, bubă-neagră, rîie, potcitură, diochere, făcut, *adapat* etc. Pricina frigurilor se socotește de săteni că este un d a t sau *adapat*…" (P. Teodorescu, Vaslui, c. Lipova).

Contra *adăpatului*, orideunde să fi provenit, babele de la țară întrebuințează mai cu seamă argint-viu (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani).

v. *Adăp*. – *Argint-viu*. – *Dat*. – *Fapt*.

ADĂPĂCIÙNE, s.f.; „action d'abreuver" (Cihac).

v. [2]*Adăpat*.

ADĂPĂTOARE (plur. *adăpători*), s.f.; abreuvoir, citerne, auge.

Cuvîntul, literalmente „ceva care adapă”, însemnează mai ales sghiaburile cu apă pentru vite. Iată unul și același pasagiu după *Paremiarul* din 1683 și după *Biblia* din 1688:

Dosofteiu:	Șerban-vodă:
Exod. II, 16: „…ședzu la puțŭ; ĭară popa lui Madiĭamŭ avĭa șĭapte fĭate de păștĭa oile tatăluĭ lorŭ; și venind scotĭa pânâ înplĭa *adăpătorile* ca să-ș adape oile…”	„…au șăzut la fântână; și la popa den Madiĭam era 7 féte păscândŭ oile tătâni-său lui Iothor; și mergând scotea apă până umplură jghĭaburile ca să adape oile…”

În contextul latin: „canales”; grecește: τὰς δεξαμενὰς.

Constantin Brîncoveanu (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 8) în descrierea hotarelor unei moșii: „…den Șcheaoa în sus în vălceaoa piscului nalt și despre Vulpéni la deal în lac, de la lac în coada vălcélii grecilor alăturea cu curăturìle lui Cazan pre vălcea în jos păn în Scorbura, și ĭar Scorbura în jos păn la *adăpători*, de acolea poteca lupoaei la deal…”

Pravila Moldov., 1646., f. 20: „cela ce va lua de pre lăngă drumŭ *adăpâtorile* ce s-au făcutŭ să să adape călătorii, sau de le va strica, acesta să să cérte ca unŭ furŭ…”

În medio-latina se zicea adaquatorium (Du Cange, *ad voc.*).

v. *Adăp.* – *-oare*.

ADĂPĂTÒR, **-oare** adj.; abreuvant, quelque chose qui abreuve.

v. *Adăp*. – *Adăpătoare*.

ADĂPĂTÙRĂ, s. f.; „action d’abreuver, imbibition” (Cihac).

v. [2]*Adăpat*.

ADĂPÒST (plur. *adăposturi*), s.n.; abri, refuge, asile. Sinonim cu acioală, zăvadă, liman etc., dar avînd sensul cel mai general de orice loc unde o ființă poate să se liniștească fizicește sau moralmente.

Arsenie de la Bisericani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 249):

Ps. CVI: „și se veselirâ că se domolirâ, și-i îndereptâ pri-nșŭ întru liniștĭa vrerii sale…”	„…et laetati sunt, quia siluerunt, et deduxit eos in portum voluntatis eorum…”

Alți sinonimi:

Coresi, l577:	Silvestru, 1651:
„…și se veselirâ că tăcurâ, și derése-i în pristaniște voei lui…”	„…atunci să veselirâ că tacurâ și povăți pre eĭ la țărmurile ce vrĭa eĭ…”

Acoperit sau descoperit, la munte sau lîngă mare, în pădure sau pe cîmpie, mare sau mic, *adăpost* este pretutindeni unde poate să înceteze sau să se împuțineze grijile, fie trupești, fie sufletești.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVII, p. 9: „acelor (albinelor) amu și noi, fraților, să ne închipuim, cândŭ amu cătrâ dumnezeesculŭ și frămsețatului acestui *adăpostŭ* alŭ beséricie venim…"

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Și cu bine el sosea,
Adăpost el își găsea
La saraiul Hanului,
Cumnatul Sultanului…"

A. Odobescu, *Pseudokyneg.*, p. 11: „În orice alt loc al Bărăganului, vînătorul nu află alt *adăpost*, spre a îmbuca sau a dormi ziua, decît umbra căruței sale…"

A. Pann, *Prov.* I, 95:

„Iar javra, cățelul prost,
Sărind de supt *adăpost*,
Începe a alerga…"

I. Creangă, în *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 32); „– Dar eu ce fac tocmai acum la bătrînețe fără leac de *adăpost*? – Nu te îngriji de asta, mătușă dragă, că am să te ieu cu mine și-i trăi pe lîngă noi, ca banul cel bun…"

Costachi Stamate (*Muza*, p. 179):

„Și acolo stînd pe gînduri, privea sub a lui picioare
Zbuciumați nourii negri de vînturi clocotitoare,
În cîmp colbul ca ninsoare spulberat de vifor mare,
Cerbul pintre stînci cătîndu-și un *adăpost* de scăpare…"

Chiar în construcțiune cu „sub" sau „supt", *adăpost* nu presupune neapărat ceva a c o p e r i t , ci numai r ă z e m a t , lătinește „appositum". Așa, la Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu*, II: „carii de multe ori s u b t *adăpostul* zidurilor acestora…", latinește „moeniis a p p o s i t i s ".

De aci se lămurește de la sine-și originea vorbei.

Etimologicește, *adăpost* (= lat. *adpositum*) este același cuvînt cu a p u s (= lat. *appositum*), un dublet cu sensul fundamental de „repaos", „le coucher", repaosul vietăților, pe de o parte; pe de alta, repaosul soarelui sau al stelelor. Ambele formațiuni sînt proprii limbei române. Relativamente mai nou este a p u s , dezvoltat deja în epoca postlatină din „apun" (= lat. *appono*) în locul participiului original: a p o s t . Mai vechi este *adăpost*, născut în Dacia latină din a d p o s i t u m prin intercalarea vocalei iraționale denaintea labialei întocmai ca în „adevăr" (= lat. *adverum*) și cu păstrarea organicului -p o s t (= lat. *positum*).

La moții din Ardeal (Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 107) se aude *azăpost* și a z ă p o s t o s „loc scutit de vînt", care totuși se cheamă mai des z ă p o d e . Este învederat că numai silaba z ă p -, din „zăpode", adecă din sinonimul cel mai circulator, a concurs a preface în *z* pe *d* din *adăpost*.

v. *Acioală*. – [1]*Ad*. – *Adăposteală*. – *Adăpostesc*. – *Adăpostitură*. – *Apus*. – *Apust*…

ADĂPOSTEALĂ (plur. *adăposteli*), s. f.; délassement, repos.

Dosofteiu, 1680:	Silvestru, 1651:
Ps. LXV: „trecut-am prin foc și printr-apâ, și ne scoseșŭ la *adăpostealâ*…”	„…întrasem în focŭ și în apâ, și ne-aĭ scos în l o c d e r ă p a o s …”

În contextul latin: *refrigerium*, grecește: ἀναψυχή, slavonește: *pokoĭ*.
v. *Adăpost*.

ADĂPOSTESC (*adăpostit*, *adăpostire*), vb.; abriter, conforter, se întrebuințează mai ales reflexiv: a s e *adăposti* „se refugier, se mettre à l'abri, échapper, se tranquilliser”.

Beldiman, *Trag*., v. 145:

„Acei ce din han scăpase, sau afară s-au aflat
Unii la boieri aleargă, iar alții la consulat.
Acolo află limanul, acolo s-*adăpostesc*,
Scapă de osînda toată, și de ferul dușmănesc…”

Aci, „mă *adăpostesc*” se explică prin: „aflu liman, scap”.

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, f. 48 b, pune forma *adăpostedzu*:

„…slăbĭaște-mi, ca să mâ *adăpostedzu* mai-nte pănă a nu mâ duce…”	„…remitte mihi ut r e f r i g e r e r priusquam abeam…”

Sinonimica acestui pasagiu:

Coresi, 1577:	Silvestru, 1651:
„…slâbéște-mâ să r ă p a u s ŭ ainte pănâ nu mâ ducŭ…”	„…părăséște-te de mine a mâ supăra și mă voĭu î n t ă r i pănâ nu voĭu mérge…”

Sensul de „refrigerium”, ca la Dosofteiu, ne apare în infinitivul substantivat *adăpostire* la Beldiman, v. 2713:

„Grecii zăluzi de văpaie, pîrliți de strașnicul foc,
Neștiind ce să mai facă, alergau din loc în loc,
Puțină *adăpostîre*, loc ceva mai r ă c o r i t ,
Unde nefiind binale, era mai de suferit…”

Cu sensul de „repaos” ca în sinonimul din Coresi:

„Pămîntul țării noastre e azi adăpostire
L-a grecilor țărînă; iar agonia lor
Cu jale a văzut-o a Oltului oștire,
Și semne de frăție, dovadă de iubire
Le-a dat ea îndestulă în zioa de omor…”

(Gr. Alexandrescu, *Drăgășani*)

Cu același sens la Ioan din Vinți, 1689, f. 173 b: „cela ce ești *adăpostirĭa* c e a l i n â acelor cuprinși de valuri…”

v. *Aciuez*. – *Adăpost*.

ADĂPOSTÈZ
ADĂPOSTÌRE } v. *Adăpostesc*.
ADĂPOSTÌT

ADĂPOSTITÙRĂ (pl. *adăpostituri*), s. f.; retraite. Coresi, 1580, quatern. III, p. 6, face o deosebire oarecare între a d ă p o s t și *adăpostitură*: „ajunsem la cea *adăpostiturâ* bună și fârâ voroavâ, la a d â p o s t ŭ și la linŭ și fârâ scrăbâ…” Într-un alt loc, quat. IV, p. 3, el înțelege prin a d ă p o s t un port maritim: „(ceĭa ce înnoatâ) stau în lăuntrulŭ a d ă p o s t u l u i căndŭ vădŭ bure și turburéle, și căndŭ va să vie văntŭ ei au și voroavâ…” De aci ar urma că a d ă p o s t însemnează un loc de liniște momentană sau puțin sigură, iar *adăpostitură* – un locaș de odihnă deplină. Această distincțiune însă pare a fi mai mult individuală.

v. *Adăpost*. – *-ură*.

ADĂST (*adăstat*, *adăstare*), vb.; être dans l’expectative, attendre jusqu’à un terme. Sinonim cu a ș t e p t , de care însă diferă prin aceea că cuprinde în sine noțiunea de nerăbdare, de grăbire, de dorință de a scurta timpul pînă la realizarea celor dorite.

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond*. ms., în Arh. Stat., p. 70); „…și Datco slujer neavănd nici atunce banii să-i dea, ear s-au rugat să mai *adaste* încă într-un an de acești bani…” unde e interesantă construcțiunea lui *adăst* cu prepozițiunea „de”.

Psaltirea lui Corbea din 1700 (ms., Acad. Rom.):

„Și nu vor avea cum a sta,
A răbda ș-a *adăsta*…”

Zilot, *Cron*., p. 30: „unii trecînd înlăuntru la Sibii, alții pe la Rîmnicul de Vîlcea, alții prin alte părți, rămîind numai din negustorașii cei mai mici puțini, și din cealaltă prostime, precum și din boerii cîțivași, care se afla cu treabă încărcați, dar însă aceștia numai călări, *adestănd* cînd de cînd să le sosească peirea…”

Ibid., p. 47: „Domnul Moruz încă în București aflîndu-se, fiindcă *adăstase* pe Mihaiu-vodă pentru niște socoteli ale țării…”

Ibid., p. 31: „nu cumva acești turci și arnăuți, într-ascuns uniți fiind cu pazvangii, n-*adastă* vreme îndemănatică ca deodată să năvălească cu toți pe toate părțile să ne jefuiască, să ne robească…”

Iancu Văcărescu, p. 53:

„Țintuit întru-ntristare
Am rugat-o lăcrămînd,
Să mai aibă *adăstare*:
Poate iarăși vrun vînt mare
Îmi va da frunza curînd…”

A. Pann, *Prov*. I, 144: „noi unele *adăstăm* ș-altele întîmpinăm…”
Ibid., I, 24:

„Așa el de la femeia prînzulețul cîștigînd
Și la tovarășul care îl *adăsta* ajungînd,
Iacă, prietene, zise…”

Românul *adăstare* nu poate să se tragă d-a dreptul din lat. *astare* = adstare (Cihac), ceea ce ar presupune dezvoltarea vocalei iraționale după ad- denaintea unei sibilante, pe cînd fonetica noastră justifică fenomenul numai denaintea unei labiale (v. [1]*Ad*). Afară de aceasta, *adăstare* există și-n italiana, unde latinul ad- nu se amplifică niciodată printr-o vocală irațională. La Jacopone da Todi, poet din sec. XIII:

„La vita non me basta
A farne penitenza,
Chè la morte m' adasta
A darne la sentenza…”

Să mai adăugăm că din lat. *asto* vechea limbă română moștenise cu același sens verbul astau (*astătut*, *astare*), de ex. la Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 63 b: „astându-le Azariĭa, să rugâ așĭa…”, sau, tot acolo, f. 87, cu contextul slavic:

„…astăturâ îngeriĭ strigândŭ, Hristoase, ucenicilorŭ tăĭ…”	„…predstaše aggeli vŭpi□šče, Christe, učenikomŭ tvoimŭ…”

Cu totul altceva este *adăstu*, care – dintre texturile cele mai vechi – ne întimpină în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (Ms., Acad. Rom., p. 156):

Petr. I, 3: „căndu *adăsta* a lu Dumnedzeu luîngă rebdare în dzilele lu Noe…”	„…quando exspectabant Dei patientiam in diebus Noe…”

Românul *adăst* = ital. adasto nu poate dară să fie decît un latin adasto = ad + a(d) + sto, adecă cu duplul prefix ad-, adăogîndu-se un al doilea atunci cînd se ștersese deja cu totul individualitatea celui dentîi. Simplul „asto” însemnînd „stau înainte” sau chiar „stau atent”, de ex: „asta atque audi” (Plaut.), compusul adasto capătă sensul de „stau pentru cutare lucru anume”, de unde: „être dans l'expectative”.
v. *Acept*. – *Acer*. – *Astau*. – *Aștept*…

ĂDĂSTÀRE
ADĂSTÀT } v. *Adăst*.

ADĂȘÈNI, n. pr. loc. plur.; nom d'un village en Moldavie. Sat în districtul Dorohoi, odată al celebrului cronicar Miron Costin, iar mai-nainte al familiei princiare Movilă (*A.I.R.* III, 283). Colectivul *Adășeni*, din singularul Adășeanu, presupune o colonie venită dintr-o altă localitate numită Adaș, care – la rîndul său – este un

deminutiv polon și bohem din numele A d a m (*Adaš*, *Adaś*), probabilmente dară o colonie de peste Nistru.

v. *Slobozie*.

ADĂU, s.n.; tribut. redevance. Cuvînt bănățenesc, aflat în *Dicționarul ms. românо-latin*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Adău*. Tributum”. Este maghiarul a d ó „tribut” cu obicinuita trecere a lui *-ó* în *-ău*.

v. *-ău*.

***ADĂVÈS**, adv. – v. *Adăvăsesc*.

ADĂVĂSÈSC (*adăvăsit*, *adăvăsire*), vb.; dépenser, exténuer, dépouiller, régler. Un arhaism dintre cei mai interesanți, pe care cată să-l urmărim mai întîi în vechile texturi.

Palia din Orăștia, 1582 (Cipariu, *Anal.*, 57):

Genes. XLIX, 7: „înpârți-voĭu pre ei în 7 Iacovŭ și voĭu *adâvâsi* în Izdrail…”	„…dividam eos in Jacob et d i s p e r g a m eos in Israel…”

Varlam, 1634, I f. 8 b:

Luc. XV, 13–14: „strănsâ totŭ fečorulŭ celŭ mai micŭ, și să duse într-o lature departe și acolo *adâvăsi* avuțiĭa sa, petrecăndŭ cu curvele; și deacă *adâvăsi* elŭ totŭ, fu foamete…”	„…congregatis omnibus, adolescentior filius peregre profectus est in regionem longinquam, et ibi d i s s i p a v i t substantiam suam vivendo luxuriose; et postquam omnia c o n s u m m a s s e t , facta est fames…”

Tot acolo, f. 338 a:

Luc. VIII, 43: „și adecâ o fâmĭae ce-i curré singele de doisprădzéce ai, ce ĭa *adâvăsise* vracilorŭ toatâ avuția, și nu putu nice de unulŭ să să tâmăduĭască…”	„…et mulier quaedam erat in fluxu sanguinis ab annis duodecim, quae in medicos e r o g a v e r a t omnem substantiam suam, nec ab ullo potuit curari…”

În *Noul Testament* din 1648, *adăvăsire* e înlocuit prin „răsipire” și „cheltuire”.

Cu sensul de „prăpădit”, vedem la Dosofteiu adjectivul a d e v ă s â t „ exténué”, *Synax.*, 1683, dec. 10, în viața St-lui Toma:

„…ĭarăș ĭ-au venitu-ĭ muște mari tăuni de-l potricăliĭa și-ĭ răniĭă piĭalĭa, care era a d e v ă s â t â și sfârșitâ de post…”

Cu sensul de „prădat”, tot la Dosofteiu, *Acatist*, 1673, f. 23: „te știu vistĭarĭu nefurat și ne-a d e v ă s â t …”

În *Dicționarul* lui Budai-Deleanu (ms., în Muzeul istor. din Bucur.) cuvîntul *adevăsesc* se traduce nemțește prin: „auszehren, entkräften, ausmergeln”, adecă ca în primul pasagiu din Varlam și-n primul din Dosofteiu.

Trecînd acum la graiul viu, aflăm:

1. În Transilvania, ba tocmai pe-n munții Abrudului, adjectivul „d ă v ă s i t = = prădat" (Gr. Sima, în *Tocil. Rev*. II, 183).

2. În Oltenia, cel puțin în districtul Vîlcea (com. Nisipeni), verbul *dăvăsesc* = = „cheltuiesc mult", de ex.: s-a *dăvăsit* toată averea.

În ambele aceste forme s-a perdut prin tocire inițialul *a*-, care ne întimpină pretutindeni în vechile texturi, precum și-n o a treia formă, și anume:

3. Răposatul G. Seulescu găsise la țăranii din Moldova, probabilmente în Vaslui, pe *adevesesc* cu sensul de „tocmesc" (*Arhiva Albinei*, *Suplem*., no. II, 1845).

Într-o a patra formă, la moții din Ardeal, s-a perdut nu numai *a*, dar și *d* a trecut în *t*: „*a tăvăsi* = a prăpădi, de ex: toate vitele mi s-or *tăvăsit* = toate vitele mi s-au prăpădit" (Frîncu – Candrea, *Rotacismul*, p. 62).

Confruntîndu-se graiul viu și texturile, singurul sens fundamental pentru *adăvăsesc* poate să fie acela de „sich gegenüberstellen", „obvier, faire face à quelque chose ou à quelqu'un", de unde decurge într-un mod firesc: pe de o parte „tocmesc, așez"; pe de alta, „cheltuiesc, perd, slăbesc, mă despoaie, mă pradă". Lătinește această noțiune se exprimă prin verbul a d v e r s o (a d v e r s o r); pe noi însă ne interesează acum numai adverbul a d v e r s u s sau a d v e r s u m , care nu însemnează „contra", ci „față" de ex.: „gratus a d v e r s u s aliquem" (Reisig, *Lat. Sprachwiss.*, p. 730).

Din verbul a d v e r s o , intercalîndu-se între *d* și *v* o vocală irațională ca în „adevăr" = lat. „ad-verum" (v. [1]*Ad*), graiul românesc ar fi făcut a d e v ă r s sau a d ă v ă r s , care rămînea în prima conjugațiune, fiind sprijinit prin propria sa flexiune și prin flexiunea verbului înrudit v ă r s . Nu așa însă procede limba în genere cînd are a face cu părțile cele invariabile ale cuvîntului, pe cari, sub raportul fonetic și morfologic, nu le susține nici o flexiune.

Originea lui *adăvăsesc* nu este dară în verbul „adverso", ci în adverbul a d - v e r s u m . Precum din latinul „deorsum" vine românul „jos", de unde verbul „(în) josesc", sau precum din „dorsum" vine „dos", de unde verbul iarăși de formațiune post-latină „dosesc", tot așa din latinul a d v e r s u m se născuse la români adverbul *a d ă v e s , și de aci apoi verbul *adăvăsesc*. Străbunul a d ă v e s a despărut din grai, nu însă fără posteritate.

Paralelurile romanice pentru filiațiunile logice ale lui *adăvăsesc* sînt:

1. *adăvăsesc* „cheltuiesc" = medio-latinul a d v e r s a t i o „dare fiscală, tribut" și a d v e r s i o „mită", ba încă și a d v e r s a t u s „un om ce și-a perdut mințile" (Du Cange);

2. *adăvăsesc* „tocmesc" = italianul a v v e r s a r e „dare ordine alle cose, a'negozi, a' pensieri, ex. gr. il segretario a v v e r s a i fogli" (Tommaseo).

Ceva mai mult. Prin analogie cu *adăvăsesc* „tocmesc", născut din a d ă v e s , românii din slavicul *protivŭ* „adversum" au făcut *potrivesc* „tocmesc", pe cînd la slavi nu există nicăiri această asociațiune de idei italico-română.

v. *Rutes*.

 [1]**ADE-**. – v. [1]*Ad*.

[2]**ADE.** – v. *Alde*.

[3]**ADE.** – v. [2]*Adins*.

ÀDECĂ, ÀDICĂ, ADÌCĂ, adv.; c'est-à-dire, savoir, donc. Sensul obicinuit actual al cuvîntului este acela pe care ni-l dă *Dicționarul* Laurian-Maxim: „*adecă*, termen explicativ, de ex.: mintea, *adecă* puterea de a cugeta; termen specificativ, de ex.: în acel loc erau pomi, *adecă* un măr, un prun și un păr".

Cînd se întroduce pentru prima oară în grai sau se întrodusese de curînd un neologism, el are nevoie de un *adecă* urmat de cuvîntul cel poporan cu același înțeles.

Miron Costin., *Letop*. I, 231: „avea (Ștefan-vodă Tomșia) un țigan calău, *adecă* perzător de oameni..."

Același, I, 341: „Mihnea-vodă, domnul muntenesc, om fără de nice o frică de Dumnezeu, fără de nice un temeiu, tiran, dirept fantastic, *adecă* buiguitoriu în gănduri..."

Ibid., I, 354: „...așa de greu l-au cuprins herbințeala, căt pănă la Tighinea au stătut frănătic, *adecă* buiguit de hire..."

Nicolae Costin, *Letop*. II, 29: „aflănd pre turci carii încungiurase de bătea cetatea Viena, *adecă* Beciul..."

Dosofteiu, *Synax*., 1683, 12 ian.: „acesta era din orașulŭ Savariei Tafonieĭ, de rudâ mare și luminatâ și vestitŭ de cinste la illirič, *adecâ* la slovĭač..."

Pe de altă parte, cînd crede cineva că nu s-a expres destul de clar sau că nu și-a dat gîndul pe deplin, ori că n-a făcut decît o întroducere la vorbă, el pune un *adecă*, prin care revine la cestiune.

Gr. Alexandrescu, *Dreptatea leului*:

„Leul, de multă vreme, rădicase oștire
Să se bată cu riga ce se numea Pardos,
Căci era între dînșii o veche prigonire
Și gîlcevire mare, pentru un mic folos:
    Vrea, *adică*, să știe
    Cui mai mult se cuvine..."

A. Pann, *Moș-Albu* II, 63:

„Căci întîi e vinul must,
Al doilea fiert la gust,
Și al treilea oțet:
Nici must, *adecă*, nici fiert..."

Alexandri, *Rusaliile*, sc. I:

„Toarce, leleo, toarce, toarce
Pîn'ce badea s-a întoarce.
Vai! fuiorul mi l-am tors
Și bădica nu s-a-ntors!

adică, ferească Dumnezău pe-o fimee să se mărite cu vornicu satului, că nu mai are parte de bărbat…”

Zilot, *Cron.*, p. 111: „…într-acest chip și Caragea, căci el în 5 ani trecuți ai domniei sale petrecînd ca în întunerecul noptii, slobodă hiară nesățioasă, hrăpind din țară și fățiș și curmeziș și dosiș, iar întru al 6-lea an începînd a se lumina de zio, *adică* a se descoperi ale lui fapte toate, după mijlocul ce au lucrat Banul Filipescul de le-au arătat Porței prin Rosia…”

Dosofteiu, 1680, f. 119 a: „psalomul cânteculuĭ la dzua simbetiĭ, *adecâ* ce va să fie la •udeț…”

Dar acest sens de „c’est-à-dire”, prin care *adecă* e sinonim cu locuțiunile vrea să zică și ce se zice, nu este singurul și nu e cel mai vechi. În texturile din secolul XVI ne întimpină la tot pasul *adecă* cu înțeles de „iacă”, „iată”, „voici”.

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), de patru ori pe pag. 131-133:

Epist. Jacob. V, 4: „*adecă* prețurele lucrătorilor celora ce au lucratu agrele voastre…”	„…ecce merces operariorum qui messuerunt regiones vestras…”
Ib., V, 7: *adecă* lucrătorĭul aștĭaptă ciînstitul rodu al pământului…”	„…ecce agricola exspectat pretiosum fructum terrae…”
Ib., V, 9: „*adecă* gĭudețul între ușe stă…”	„…ecce judex ante januam assistit…”
Ib., V, 11: „*adecă* fericămu rebdătorii…”	„…ecce beatificamus eos qui sustinuerunt…”

Tot așa în *Psaltirea Șcheiană*, aproape din aceeași epocă (ms., Acad. Rom.):

VII, 15: „*adecâ* mai mare nedereptate…”	„…ecce parturiit injustitiam…”
X, 3: „că *adecă* păcătoșii întinseră arcul…”	„…quoniam ecce peccatores intenderunt arcum…”
XXXII, 18: „*adecă* ochii Domnului spre temuții lui…”	„…ecce oculi Domini super metuentes eum…”
XXXVI, 25: „tărăru fuĭu, și *adecă* bătrăriĭu…”	„…junior fui, etenim senui…”
XXXIX, 8: „atunce dziș: *adecă* viniĭu…”	„…tunc dixi: ecce, venio…”
LIII, 6: „*adecă* dzeul agĭută mie…”	„…ecce enim Deus adjuvat me…”
LXVII, 34: „*adecă* dede glasului său glas vărtute…”	„…ecce dabit in voce sua vocem virtutis…”

De asemenea la Radu din Mănicești, 1574, și la Coresi, atît în *Psaltirea* din 1577, precum și-n *Omiliarul* din 1580.

Întrebuințarea lui *adecă* cu sens de „iacă” nu încetează în tot cursul secolului XVII, deși începe deja a precumpăni din ce în ce mai mult noțiunea de „vrea să zică”.

În *Codicele ms. miscelaneu* al bisericei Sf. Nicolae din Brașov:

p. 6: „èși de acicea și pasâ în casa ta, că *adecâ* muĭarea ta Anna întru mațe priimi-va și va naște…”

p. 299: „grăiĭa Malahiĭa: *adecâ* eu tremite-voĭu îngerulŭ înnaintea féțeei tale…”

Dosofteiu, 1680, f. 45 a: „vădzuĭu pre necuratul suprănălțându-sâ și suindu-sâ ca chedriĭ Livanuluĭ, și pre-aproape trecuĭu, și *adecâ* nu era…”

Tot cu înțelesul de „iacă” ne apare *adecă* la începutul celor mai multe zapise scrise românește: *adecă* eu… = „i a c ă eu…”, fără ca să figureze mai sus de această formulă altceva decît o cruce.

Act moldovenesc din 1577 (*Cuv. d. bătr*. I, 26): „+ *adecă* eu Petrea Brahăș scriu și mărturisescu…”

Act muntenesc din 1622 (*A.I.R.* I, 31): „*adică* noi aceștie moșteni ot satul Brănești…”

1638 (*A.I.R.* I, 24): „+ *adecă* eu Marco armașul ot Dragodănești depreună cu feméĭa mea…”

1650 (*A.I.R.* I, 78): „+ *adecâ* eu popa Mitrofan egumenul și popa Andonie…”

1683 (*A.I.R.* III, 257): „+ *adĭacă* (ѧдıѧкъ) eu Miron săn Lazor Cotujchi ot Cerneuț scriu și mărtorosescu…”

Într-un certificat dat de mai mulți boieri moldovenești, 1644 (*A.I.R.* I, 120), după ce înșiră numile tuturora: „…și alți boĭari mulți de la curtea mării-sale domnu nostru, *adecă* au vinit înnaintea noastră Statie marele vameș și cu Alexandra fata Fotései, de a lor bună voe și de nime nevoiți nič înpresurați, au schimbat a lor direaptă ocină și moșie…”

O donațiune domnească de la Moise-Vv. Movilă, 1634 (*A.I.R.* I, 72), după titulatura princiară începe d-a dreptul: „*adecă* domniĭa mea m-am molistivit și am dat și am miluit…”

Atunci cînd actul poartă în cap o formulă slavică, urmînd apoi mai departe românește, în loc de „*adecă*” se pune serbul єто „en, ecce”, (Daniči•, *Rječnik* I, 330), de exemplu:

Act moldovenesc din 1581 (*Cuv. d. bătr*. I, 28): „+ e t o az (= *adecă* eu) Druțea scriu și mărturisescu eu cu cest zapis…”

1621 (*A.I.R.* III, 215): „e t o az Gavrilaș staroste cernăuskii scriu și mărturisescu…”

1618 (*Ibid.*, III, 214): „+ e t o az Mihail Furtuna vel-čașnic i Arsenie logofet, *adecă* au venit nainte noastră Miron fečorul Lenței…”, unde se pun alături ambii sinonimi: românul *adecă* lîngă slavicul e t o (= rom. *iată*).

Despre arhaicul „*adecă* amù acmù”, care însemna „i a c ă dară acum”, vezi la cuvintele: *Acum* și *Amù*.

Nici prin sensul de „vrea să zică”, nici prin acela de „iacă”, nu e cu putință de a ajunge într-un mod metodic la originea lui *adecă*, pe care știința în deșert a căutat-o în tot felul de construcțiuni latine: unii în „ad quod” (Cihac), alții în „adaequa, adde quod, id est quod” (*L.M.*), alții în „adeoque” (*L.B.*) etc. Cheia enigmei se cuprinde într-un al treilea înțeles al lui *adecă*, păstrat într-o locuțiune stereotipă, oarecum proverbială: „la *àdecă*”, „la *àdică*”, „la *dìcă*”.

Lex. Bud., 4: „*adecă* usurpatur pro substantivo, et tunc significat finis, exitus, p.e. la *adecă* = ultimatim, in fine finali, letztens, auf die Letzt, zur Letzt, am Ende”.

Polysu, 5: „cînd va ajunge treaba la *adică* = wenn es Ernst wird, wenn es darauf ankommt, zu…”

Alexandri, *Iașii în carnaval*, act. III, sc. 4:

„Lunătescu: Te temi?…

Săbiuță: Vorba vine.

Lunătescu: Că te poftesc să nu cumva să mă lași la *dică*. Eu am venit cu d-ta, precum m-ai rugat, iar apoi n-am gust să-mi dau pelea popii…”

Același, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 8:

„Stîlpeanu: Fă-te om, dacă poți, român verde în fața prigonirii, boieriu de viță sănătoasă, iar nu un mișăl din tulpină putredă.

Hîrzobeanu: Vorbe, vere… vorbe late și frumoase!… Dar eu sînt la *dică*… Săracul de mine!… Unde să m-ascund?…”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1876, p. 194): „Harap-Alb, văzîndu-se pus în încurcală, nu mai știa ce să facă și încotro s-o deie ca să nu greșească tocmai acum la *dică*…”

Același, *Ivan Turbincă* (*Alman. liter.*, 1886, p. 108): „M-am dus la rai, de la rai la iad, și de la iad iar la rai; și tocmai acum la *adică* n-am nici o mîngîiere…”

Jipescu, *Opincaru*, 147: „Cuscru-tău – hiĭe vorba-ntre noi – nu-l cunoști? Nu ĭe rumân dă omeniĭe, și cînd o hi la *adicăte*, n-are nici bani!…”

Fără a arăta fîntînele sale, Cihac (II, 573) citează locuțiunile „*dica* pornirei = le moment du départ” și: „a prinde la *dică* = prendre sur le fait”, de unde conchide că românul *dică* este turcul daqîqa „moment, point”, uitînd însă că atunci tot turcesc cată să fie și *adică*, deoarăce românul zice dopotrivă: „la *dică*”, „la *adică*”, ba încă și la „*adicăte*”. Nu mai adăugăm că, sub raportul curat fonetic, din turcul daqîqa ar fi putut să iasă românește numai doară „de chică”, dar niciodată *dică*.

Mai întîi, forma *dìcă* probează că vocala de mijloc în *àdeca* = *àdică* nu e netonicul -*e*-, ci tonicul -*i*-, astfel că accentul a sărit mai tîrziu pe prima silabă, de unde a rezultat apoi trecerea lui *i*, devenit netonic, în *e* prin acomodațiune cu tonicul *a*, după cum în vechile texturi ne întimpină: *àrepă* = *àripă* = *arìpă*. Să nu uităm că, dacă vocala organică ar fi fost un *e* netonic, el n-ar fi scăzut la -*i*-, fiind pus între vocalele *a* și *ă*, cari sînt ambele fiziologicește mai aproape de *e* decît de *i*. În acest mod, forma primitivă *adìcă*, nu *àdică* sau *àdecă*, e sigură. Ajunși aci, nu avem decît a ne aduce aminte înlocuirea vechiului *a* (= lat. *ad*) prin prepozițiunea „la” în: *a-mînă* = la mînă, *a-munte* = la munte, *a-ochi* = la ochi, *a-timp* = la timp etc., pentru ca să ne izbim de ecuațiunea: la *dìcă* = *a-dìcă* = lat. ad-dicam. După ce natura prepozițională a lui *a* în *adică* a fost uitată, poporul a început a zice: „la *adică*” alături cu „la *dică*”, după cum zice: „la ameazi” în loc de simplul „a-meazizi = lat. ad-meridiem”.

În graiul poporan se mai întrevede pînă astăzi uneori vechiul *a-dică*.

Așa este, bunăoară, în doina:

„Avui parte d-un mișel,
Pică țundra de pe el;
El mi-o dă să i-o cîrpesc,
Eu o iau și o izbesc…
Adică mă socotesc,
Tot să i-o mai petecesc,
Că cu el am să trăiesc!”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 277)

Aci *adică* nu poate fi nici „c'est-à-dire”, nici „voici”, ci numai doară „à la fin des fins”, prin urmare: *a-dică* = „l a *dică*”.

Cam tot așa la Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 4:

„Miron: Îți temi nevasta?

Terinte: Eu? Ba nici gîndesc. Dar judecă tu singur, ce cată el aice? Nu vine, măi, de flori de cuc, ș-aș pune rămășag că ș-au pus ochi pe ceva.

Miron: Zău, se poate. Dar *adecă* de ce-ți bați capul? Parcă-i numai Vochița în tot satul…”

v. [12]*A. – Aripă*.

Ce însemnează însă prototipul latin a d - d i c a m , din care se trage românul *àdecă* = *àdică* = *adìcă*? Sau mai bine, lăsînd elementul prepozițional la o parte, ce este *dică*?

În latina vulgară, pe care o reprezintă pînă la un punct Plaut și Terențiu, d i c a însemna „chemare la judecată” sau „tragere la răspundere”.

„… – Quid tibi ego referam? – Quod surripuisti meum.
Jam quidem hercle te ad praetorem rapiam, et tibi scribam d i c a m …”

(Plaut, *Aulul.* IV, sc. 10)

Una din amenințările poporane cele mai energice era: „îți voi împinge *dică*”:

„Si tu illam attigeris secus quam dignum est liberam,
D i c a m t i b i i m p i n g a m g r a n d e m .
D i x i …”

(Ter., *Phorm.* II, sc. 2)

Cine disprețuia o amenințare zicea că nu-i pasă de d i c ă :

„Sexcentas proinde scribito jam mihi d i c a s .
Nil do: impuratus me ille ut etiam irrideat?”

(*Ib.*, sc. 3)

În veacul de mijloc *dica* a trecut la sensul de s o c o t e a l ă sau r ă f u i a l ă :

„D i c a , tabula vel cautio vel charta proprie, ubi continetur s u m m a d e b i t i et nomina d e b i t o r u m v e l d e b e n t i u m ” (Jo. de Janua, ap. Du Cange, *ad. voc.*).

„D i c a , la carta del d e b i t o ” , zice un vechi glosar italian (*Ibid*.).

Așadară locuțiunea română: „ajunge treaba l a *adică*” (Polysu), „sînt l a *dică*, săracul de mine” (Alexandri), „pus în încurcală = tocmai acum l a *dică*” (Creangă), „n-are bani l a *adică*” (Jipescu), „prins l a *dică*” (Cihac), însemnează: „mă văz judecat, socotit, răfuit”, „d i c a impactus”, „a d d i c a m ”.

Latinul d i c a , deși devenise de tot poporan deja în epoca plautină, era un împrumut de la greci: δίκη „justice, peine infligée, satisfaction que l'on rend à quelqu'un”, de unde și adverbii: δίκη, ἐν δίκη, δίκην, literal „justement”, ceea ce nu e prea departe de unele accepțiuni ale lui *adică*, cu care δίκην coincidă și sub raportul morfologic, ambii fiind formați prin acuzativ.

În privința strict fonetică, silaba tonică în latinul d i c a (*dĭca*) fiind scurtă, ca și-n înruditul „dĭgitus”, de unde românul „deget”, a rămas la noi fără asibilare, pe cînd s-a asibilat silaba tonică cea lungă din latinul „dico” (*dīco*): „zic”. Tocmai din cauza acelei scurtimi, tonicul *ì* din *dìcă* ar fi trecut la *ea*: *deacă*, *adeacă*, după o normă cunoscută a vocalismului românesc, să nu fi fost împedecat prin nașterea formei colaterale *àdică*, ambele varianturi circulînd în același timp. Tot așa, bunăoară din lat: *striga* (*strĭga*) „sorcière” nu s-a făcut la români *streagă* (= ital. *strega*), fiind oprit prin netonicul *i* din *strigoi*. E cu putință totuși ca deja în latina rustică să fi existat două forme: d ĭ c a și d ī c a , după cum erau: *strĭgibus* (Ovid.) lîngă *strīgibus* (Plaut.), *sĭnus* lîngă *sīnus*; *lĭquor* lîngă *līquor*.

În privința semasiologică, din sensul fundamental *adică* „la judecată, la socoteală, la răfuială”, s-au dezvoltat deopotrivă, prin noțiunea intermediară de c o n c l u - z i u n e , pe de o parte: *adică* „vrea să zică”, pe de alta: *adică* „iacă”. Accepțiunea concluzivă este foarte bine indicată în *Dicționarul ms. româno-latin*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Adecă*. Id est vel E r g o ”.

Mai mult ca „ergo” funcționează *adecă*, de exemplu la A. Pann, *Prov*. II, 127:

„…să-l am să car
Cînd lemne, cînd apă, cînd altceva greu,
S-am *adică*-n curte ajutor și eu…”

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc*. al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 500): „și Pavelŭ apostolŭ, pâziți-vâ – zice – de căini; pâziți-vâ cum înblați, și căutați și prevegheați și luați aminte nu pre voi numai, ci și de toatâ turma; nemica *adecâ* nu tacŭ sfintele cârți de ce ĭaste noao spre folos…”

Prin analogie cu sinonimul „iacă”, care se amplifică în „iacătă”, *adică* își acață și el în graiul poporan pe - t ă acomodat în - t e .

Constantin Brîncovan, 1696 (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 143): „ca să fie sfintii mănăstiri milă dă la domniĭa mea roata dă la Ocna Teișanii, *adecăte* vama carălor…”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 135): „deci socotiți binișor că de nu sănt acolea acéle doaâ jiganii, filul *adecăte* și inorogul, să nu cumva prin scrisori cu lupul să să ajungă…”

Un act moldovenesc din 1699 (*A.I.R.* III, 266): „*adecăte* eu Drăguța Frățimănesa, fata lui Dumitrașco Șeptelič…”

Jipescu, *Opinc.*, 65: „Acù să-ți spui, să nu-ți mai spui, c-ai niște păcate dă moarte, pă care le văz lățite-ncuibate și-nrădăcinate în mai toată suflarea rumânească; *adicăte*, nici casă ca lumea, nici trai dă doamne-ajută…”

Printr-o a doua analogie, anume cu adverbii ca: încailea, aiurilea, altmintrelea etc., analogicul *adecăte* își mai anină pe -lea.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 223: „Daca nu te înțelegi cu rumân la cuvinte, *adicătelea* daca nu grăiește același grai, poate să facă o mie de cruci una peste alta, pînă ș-o găuri fruntea, umerii și buricul, că tot juvină și pacoste cade pe urechile noastre…”

Jipescu, *Opinc.*, 155: „*adicătile* muierea uniori ne-ntrece și pă d-ande noi la lucru și la hărnicie…”

Analogicul -lea poate fi adaus și d-a dreptul la *adică*, fără -te:

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 177): „ș-apoi, cînd este la *adecălea*, te-aș întreba ca ce fel de zăticneală ai putea să întimpini din pricina asta?…”

Pentru a mai completa cele de mai sus, vom adauge că la Coresi *adecă* se accentează pe a doua silabă: **адéкѫ** și tot așa se pronunță pînă astăzi în unele locuri din Transilvania, mai ales lîngă Blaj. În regiunea Năsăudului însă predomnește forma *adhìcătea*, cu accentul pe *i*, cu emfaticul *-a* (v. [5]*A*) și cu un fel de *d* aspirat, de ex.: „*adhìcătea* dhin Sâmgiorz și pânâ-n Rocna i-o postâ…”

În macedo-româna – zice Dr. Obedenaru (*Dicț.*, ms., în Acad. Rom.) – *adecă* sau *adică* a dispărut, fiind înlocuit prin grecul δηλαδὴ.

v. [1,2,3]*Dică*. – *Eto*. – *Iacă*. – *Iată*.

ÀDECĂLEA
ÀDECĂTE } v. *Adecă*.
ÀDECĂTELEA

ADEMÀNĂ
ADEMÎN } v. *Ademenesc*.
ADEMÎNÀRE
ADEMÎNÀT

ADEMENÈSC (*ademenit*, *ademenire*), vb.; attirer, appâter, séduire. Sinonim cu înșel și cu amăgesc, de cari însă diferă prin noțiunea esențială de „atragere la sine sau la ceva”: *ademenesc* la cutare faptă prin bani, prin făgăduințe, prin vorbe, prin laude etc.

Nicolae Costin, *Letop.* II, 110: „…mai înainte trimisesă (Cantemir) pe Stefan Luca logofătul, cumnatul lui Ioan Neculcea, hatmanul său, la singur împăratul Petru Alexievici, pe la Cernăuți în Țara Leșească, tocma la Iavorov, de au întărit lucrurile mai tare cu giurămînturi, că împăratul venia cu obuzul său pe urma tuturor gheneralilor săi; și așa i-au *ademenit*, și pe împăratul și pe Șeremet, de au lăsat calea spre Tighinea și au socotit să treacă Nistrul să vie spre Prut la Iași…”

Beldiman, *Tragod.*, v. 2031:

„Ne-au *adimenit* cu vorba – ziceau unii dintre ei –
Starea ne-am stricat-o toată, lăsînd case și fimei;
Ne-au adus de la Odesa, zicînd că are în Ieși
Ca la treizeci de mii oaste, oameni vrednici și aleși…"

Pompiliu, *Sibiu*, 42:

„Somnul m-o *ademenit*
Su pom verde înflorit…"

Costachi Stamate, *Muza*, p. 35:

„Iat-obrajii rumeni ca bujorii proaspeți,
Iată ochișorii plini de drăgănele,
Iată o guriță ca cireșa coaptă,
Ce *ademenește* sărutare dulce…"

Costachi Negruzzi, *Zoe* I: „…mă desprețuiești, după ce m-ai î n ș e l a t ! nu-ți e milă de o ticăloasă fată, pe care ai *adimenit-o* cu juruinți mincinoase…"

Reflexivul „m ă *ademenesc*" însemnează în gura poporului a se amăgi pe sine-și printr-o nălucire. Așa în basmul povestit de B. Ștefănescu (De la Vrancea), *Sultănica*, p. 85, împăratul, nemaizărind denainte-i semnul cel rău ce-l speriase, „singur în gîndul său s e *adimeni*".

După analogia lui „pomană" din „pomenesc", „dojană" din „dojenesc", „prihană" din „prihănesc" etc., din tulpina verbului *ademenesc* s-a format substantivul a d e - m a n ă , pe care-l găsim la Silvestru, 1651, f. 42 b:

Ps. XXV: „întru a cărora mâni ĭaste păcat, și direapta lor plină-i de a d e - m a n â (адеманѫ)…"

„…in quorum manibus iniquitates sunt, dextera eorum repleta est m u n e r i - b u s …"

La margine, Silvestru comentează: „mitâ".

O altă formă a lui *ademenesc* este *adămănesc*, pe care ne-o dă *Lexiconul Budan*: „*adămănesc*, allicio, pellicio, – locken, anlocken; *adămănesc* spre rău, seduco, solicito, – verführen, verleiten".

La Molnar (*Walach. Sprachlehre*, 1810, p. 227) ne mai întimpină încă două forme:

„*adămîn*
„*adămînez* } anlocken".

Din alăturarea celor patru varianturi, rezultă ca prototip: *ademînare*, adecă o formă de prima conjugațiune, trecută apoi la a patra: *ademenire*, întocmai precum vechiul a d e v ă r a r e (= lat. *adverare*) a devenit mai tîrziu a d e v e r i r e .

A deriva pe *ademîn* sau pe *ademenesc* din slavicul *maniti* „faire un signe, allécher" (Cihac) e peste putință din cauza prefixului a d e - (= lat. *ad*), care nu se

adauge niciodată decît numai denaintea consoanei labiale a tulpinelor curat latine: *adăpost*, *adevăr*, *adăvăsesc*.

Sensul fundamental al lui *ademîn* fiind „atrag pentru a mă servi”, este tocmai latinul a d m a n u m , de ex.: aliquem vel aliquid a d m a n u m habere, venire a d m a n u m , a d m a n u m esse etc., de unde o formă verbală „admanuare” = *ademînare*.

v. *A-mînă*. – *Amăgesc*. – [1,2,3]*Amnar*. – *Înșel*. – *Mînă*…

ADEMENÌRE. – v. *Ademenesc*.

[1]**ADEMENÌT, -Ă**; part. passé d’ a d e m e n e s c : attiré, appâté, séduit.

Beldiman, *Tragod.*, v. 3393:

„Băieți mulți luați cu sila și alții *adimeniți*,
De fugea de ei vreunul, vai și amar de părinți…”

Caranfil, *Valea Prutului*, 29:

„Oliolio! codru cărunt,
Ce mi-ai dres, ce mi-ai făcut,
De mă ţîi *ademenit*?…”

v. *Ademenesc*. – *Ademenitor*.

[După comunicarea lui Aureliu Candrea:
[2]**ADEMENIT, -Ă**, le part. passé d’ a d e m e n e s c pris comme substantif; action d’attirer, séduction.

Conv. lit. XX, p. 137: „ar fi dus, sărmanele, mult și bine dorul *ademenitului*, căci el, berbantul, în toată viața n-a *ademenit* decît o singură femeie…”

v. *Ademenesc*].

ADEMENITÒR, -OARE, adj.: séduisant, attrayant. Sinonim cu î n ș e l ă t o r și a m ă g i t o r sau a m ă g e u , dar numai prin mijloace plăcute.

Alexandri, *Concina*, sc. 2: „Românii nu dau îndărît, ci dinpotrivă ei merg tot înainte, urmînd glasului celui tainic și *ademenitor* ce le zice: înainte, copii, înainte!…”

Ispirescu, *Poveste ţărănească* (*Legende*, 261): „Viind baba la dînsul, începu să-i vorbească cu niște graiuri m i e r o a s e și *ademenitoare*, de ar fi supus pe nu știu ce voinic…”

Beldiman, *Tragod.*, v. 209:

„Cel dîntîiŭ, Treisfetiteanul, suflet scîrnav și urît,
Oricînd îi cătai în față, îl vedeai posomorît;
Celălalt îi Floreșteanul, viclean, *ademenitoriu*,
Ipocrit de cei de frunte și de țări vînturătoriu…”

v. *Ademenesc*. – *Ademenit*.

ADÉN. – v. [2]*Adins*.

ADENEAORI. - v. *Adineaori*.

ADÈNSUL. - v. [1]*Adins*.

[1]**ADÈS, ADÈSE**, adv.; souvent, fréquemment, assidûment. În opozițiune cu a-r a r sau a-r a r e - o r i . Funcționează întocmai ca adverbul d e s , opus adverbului r a r .

1. *ades*, vechi *adesu*.

Alexandri, *Poez. pop*[2]., p. 260:

„Las' să moară ca un cîne,
Că i-am zis *ades*: stăpîne,
Nu-ți tot bate gioc de mine…"

Balada *Balaurul*:

„Ist copil chiar din pruncie
Maica sa mi l-a dat mie,
Că *ades* îl blăstema…"

Beldiman, *Tragod.*, v. 231:

„Îngîmfat de a sa slavă, *ades* la Curte mergea,
Iar maică-sa după dînsul în gura mare plîngea…"

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., Acad. Rom., p. 64, 144):

Act. Ap. XXIV, 26: „déci și *adesu* tremitea de băsăduiĭa cu rusul…"	„…propter quod et f r e q u e n t e r accersens eum, loquebatur cum eo…"
Epist. Petr. I, 22: „diîn curată înremă urul alaltu ĭubiți *adesu*."	„…simplici ex corde invicem diligite a t t e n t i u s …"

2. *adese*, vechi: *adése*, cu emfaticul -*a*: *adesea*.

Omiliar de la Govora, 1642, f. 17: „așa și sufletul nostru, pănă cândŭ faptele céle bune înlăuntru întru sine bine le păzéște cu tăcére, atunce bogățiĭa lui nu ĭaste furatâ; ĭarâ cǎnd *adése* pre limbâ o poartâ și cu mărimea deșartâ bucinâ, atunce mulți dimoni cheamă ca pre néște furi…"

Varlam, 1643, II, f. 81 b: „ĭarâ gĭudecătorĭulŭ *adésea*-ș schiînba fața de măniĭa ce să aprinsése într-ănsŭ și nu putu mai multŭ să rabde…"

Samuil Clain, *Invățături*, Blaj, 1784, p. 14: „Nici unŭ lucru nu vedemŭ mai *adése* decît moartea, și nici unŭ lucru nu crédemŭ mai anevoe decît moartea…"

A. Pann, *Prov*. II, 58:

„Și tot găzduind *adese* la un țăran prin cîmpii,
Care era sărac foarte și c-o spuză de copii,
Îi ceru să-i dea dintr-înșii pe copilul măricel…"

3. Construit cu pluralul de la „oară”: *adese* o r i ; cu emfaticul -*a*: *adesea* o r i .

Costache Negruzzi, *Zoe*, I: „…fanaragii, masalagii, potlogarii de care gemea orașul, șăzînd ascunși pintre rîsipuri, pîndeau pe nesocotitul pedestru, care zăbovise a se întoarce acasă și *adese* o r i el perdea împreună cu punga și viața, sau cel puțin sănătatea…”

Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*:

„*Adesea* o r i pe cîmpie
Departe mă rătăceam,
Adesea cu bucurie
În dulci gîndiri mă perdeam…”;

dar tot acolo, cu același sens și-n aceeași funcțiune adverbială, simplul d e s :

„Vedeam livada, grădina,
Poteca ce d e s călcam,
Părul înalt și tulpina
Unde copil mă jucam…”

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 164:

„De s-ar face dealul șes,
Ar veni badea mai d e s ;
Dar dealul se tot mărește
Și badea mă părăsește…”

„*Ades* = lat. *ad densum*; *adese* = lat. *ad densa*; *adese* o r i = lat. *ad densas horas*” (Cihac).

v. *Adesul*. – *Des*.

[2]**ADÈS, ADEASĂ**, adj.; fréquent. O formațiune excepțională în locul simplului d e s . O găsim în cronica lui Nicolae Muste, *Letop*. III, p. 41: „că domnul muntenesc se nevoia să mazilească pre Mihaiŭ-vodă, cum s-au zis, care nu trebuia altă stingere și nevoe într-aceste țări, decît *adesele* schimbări a domnilor…”

v. [1]*Ades*.

ADÈSEA
ADESEORI } v. [1]*Ades*.

ADÈSUL, adv.; fréquemment. Una din vechile formațiuni adverbiale articulate, care se mai găsesc, dintre texturi, numai doară în *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670, și-n *Psaltirea* ms. versificată a lui Viski din 1697. În cel dentîi: „*Adesul*. Frequenter” (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421) în opozițiune cu: „A r a r u l . Raro” (*Ibid*., p. 424).

v. [1]*Ades*. – *Adensul*. – *Ararul*. – *Lupiul*.

ADÈT, ADÈTIU (plur. *adeturi*, *adetiuri*), s.n.; coutume, redevance, droits de douane. Vorbă ieșită demult din întrebuințare la românii de dincoace de Dunăre. Nu era

tocmai b i r sau altfel de d a r e într-un sens concret, ci în genere: normă fiscală, cuotul la care avea drept vistieria, și mai ales vama, fie în bani, fie în natură.

Pravila Moldov., 1646, indice: „Vameșulŭ ce va lua mai multŭ de cumu-i *adét-ĭulŭ* (адѣтюль)…"

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 95): „…dă să aibă a luaré *adetul* morănilor ce este dăn Dunăre pă pămăntul moșiilor boĭarilor domnii méle ce scrie mai sus, a Clăteștilor, a Cătăluĭului, a Olténiții, a Urménilor, ori în ce loc ar eși pre acéste locuri să-ș ĭa *adetul* precum au fost o b i c é ĭ u l mai dănainte vréme…"

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698 (*A.I.R.* II, 146): „încă și agonisitele sale o b i c é e și *adetiuri* pre amănuntul cercetînd, fietecine a cunoaște trebue, căci unul iaste dat spre veselie, altul spre întristare…"

Turcul ‘â d e t „habitude, coutume, pratique" de proveniență arabă. D. Șaineanu (*Elem. turc.*, p. 7) observă foarte bine: „trecerea sensului de la o b i c e i la d a r e o întimpinăm pretutindenea în cronicele noastre". De la turci, cuvîntul s-a răspîndit nu numai la români, dar pe întreaga Peninsulă Balcanică: la greci, serbi, bulgari etc.

v. *Bir*. – *Haraci*. – *Obicei*. – *Vamă*…

ADETÀR, „redevancier" (Cihac). N-am dat nicăiri peste această formațiune, nici în texturi, nici în grai.

v. *Adet*.

ADETÒRIU, -OARE, adj.; débiteur. Cuvînt pe care-l găsim în *Lexiconul Budan* (p. 5) și la Isser (*Walach. Wtb.*, 2).

v. *Datoriu*.

[1]**ADEVÀRĂ**. – v. [2]*Adevăr*.

[2]**ADEVÀRĂ** (plur. *adevere*), s.f.; vérité, réalité. Formațiune poporană din neutrul a d e v ă r , la plural: a d e v ă r u r i și *adevere*, iar prin acesta din urmă pe cale analogică femininul *adevară*, în opozițiune cu m i n c i u n ă , iarăși un feminin.

Versul lui Anton Pann, *Prov.* I, 26:

„M i n c i u n a nu-mi place, vorbesc a d e v ă r u l …"

ar suna mai bine în limba veche:

„M i n c i u n a nu-mi place, vorbesc *adevara*…"

Cuvîntul abundă la mitropolitul Dosofteiu, în ambele *Psaltiri*, figurînd alături cu a d e v ă r și cu a d e v ă r ă t a t e , uneori în același psalm; de exemplu:

Ps. XXXIX: „n-am ascunsŭ în inema mĭa a d e v ă r ă t a t e a ta și spăsenia ta spus-am; n-am ascunsŭ mila ta și *adevara* ta de adunare multâ; tu darâ, Doamne, nu depărta îndurătățâle tale de mine: mila ta și a d e v ă r u l ŭ tău…"

„…non abscondi in corde meo v e r i - t a t e m tuam, et salutare tuum dixi; non abscondi misericordiam et v e r i t a t e m tuam a congregatione multa; tu autem, Domine, ne longe facias miserationes tuas a me: misericordia tua et v e r i t a s tua…"

Sau în *Psaltirea* cea versificată, din 1673, f. 153 b:

„Și dâ-n țara noastrâ slava ta să crească,
Mila ș-a d e v ă r u l pre toț să tălnească,
Și cu dereptatĭa pace-n gloate multe
‘n brațe să să strîngâ și să să sărute;
De •os *adevara* în sus să dĭa radzâ,
Din cerĭu dereptatĭa să caŭte să vadzâ...”

Cu *-é-*, *ibid.*, f. 69 b:

„Cu cât eșt de ghizdav, tinde și stejĭaște
Cu a ta putĭare, și împărățĭaște
Pentru *adevĭarâ* și pentru blîndĭațe,
Că țâĭ dereptatĭa de n-ale• în fĭațe...”

La plural, 1680, f. 11 b: „să înmicșorarâ *adevérele* din fiiĭ omenești...”

Construit cu „în” și „întru”:

1680, f. 84 a: „întru multâmĭa miliĭ tale audzâ-mâ, î n *adevara* mântuințiĭ tale mântuĭaște-mâ...”

Ibid., f. 110 a: „îndereaptă-mâ, Doamne, în calĭa ta, și voĭ mĭarge î n t r *-adevara* ta...”

Ib., f. 147 a: „credzute toate poruncile luĭ, întărite în veacul de veacŭ, făcute î n t r *-adevarâ* și-n direptate...”

1673, f. 109 b:

„Și să mĭ-asculț, Doamne, - n t r *-adevarâ*,
Să nu mă laș să hiŭ de ocarâ...”

Construit cu „de”:

1673, f. 114 b:

„Și rostul mieŭ preste țarâ
Âț va striga d e *-adevarâ*,
Toată dzua cu priințâ
Ț-va spune de mîntuințâ...”

La mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 348 b: „alții și capetele ș-au pusŭ pentru *adevara*, pentr-acea și dupâ truda lorŭ vor lua platâ...”

v. [1]*Adevăr*.

[1]**ADEVẰR** (plur. *adevăruri* și *adevere*), s.n.; vérité, réalité. În opozițiune cu m i n c i u n ă .

Cantemir, *Chron*. I, 212: „m i n c ĭ u n i cu voroava frumoasă ascunse și cu numele *adevărului* căptușite...”

Zilot, *Cron.*, p. 75:

„Să tălmăcim așa: vezi pe dușman că vine,
Te-ncredințezi atunci și fugi să scapi pă sine;

Dar cînd numai l-auzi, tu stai la îndoială:
Ori fi-va – zici – sau nu, și poți face greșeală;
Și poate ș-*adevăr* să fie auzirea,
Și tu, gîndind m i n c i u n i , stai să-ți găsești peirea…”

și ceva mai jos, p. 77:

„Unul zicea un fel, altul altfel răspunde;
Săracul *adevăr* cum supt m i n c i u n i s-ascunde…”

În aceeași opozițiune cu *adevăr* este b î r f i r e :
Corbea, *Psaltire*, 1700 (ms., Acad. Rom.), ps. XIV:

„Cel care nu b î r f é ș t e ,
Ci *adevăr* grăéște…”

Mai departe, *adevăr* e în antiteză cu orice întunecă realitatea.

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 89: „jurînd mai întîi că nu o pornéște (judecata) din vreo p i z m ă , ci întru *adevăr*…”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVIII, p. 13: „o n ă l u c i t u r â ĭaste, nu pre *adevărŭ* trupulŭ nostru luat-au…”

Noțiunea de *adevăr* se asociază mai ales cu acea de d r e p t a t e :

Arsenie de la Bisericani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 221): „va veni să gĭudece pementĭanii, să gĭudece lumii întru d e r e p t a t e și oamenilor întru *adevărul* său…”

Act moldovenesc din 1644 (*A.I.R.* I, p. 88): „și așa am aflat tot *adivărul* și toata d r e p t a t e prin oamini buni…”

Dacă *adevărul* nu e ascuns, atunci cineva îl a f l ă , ca în pasagiul de mai sus; iar dacă e tăinuit într-adins, îl v ă d e ș t e :

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 49: „daca vreo parte prigonitoare va ascunde sau va fura, ori însuși sau prin altul, dovezile dreptăților ceilalte înprotivnice părți, și cu vicleșug să va învoi cu aceia, și apoi să va v ă d i *adevărul*…”

Dacă *adevărul* nu e tăinuit într-adins, dar totuși nu se vede, trebuind urmărit, atunci noi îl d e s c o p e r i m :

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 25): „și mai multă ocară s-ar fi lucrat, de n-ar fi fost Breabul lucrul cu un cias mai înainte spre d e s c o p e r i r e a *adevărului* apucat…”

Mai rar se zice: „a g ă s i *adevărul*”, „a c e r c a *adevărul*”, „a n e m e r i *adevărul*”, deși cîtetrele sînt permise pentru varietatea stilului; de exemplu:

Cantemir, *Chron.* I, 151: „sufletul odihnă nu poate a f l a până nu g ă s é ș t e *adevărul*, carile îl c e a r c ă orĭcît de departe și orĭcît de cu trudă i-ar fi a-l n i m e r i …”

Cînd cineva nu mai poate ascunde *adevărul*, îl m ă r t u r i s e ș t e , termen teologico-juridic trecut în graiul comun, unde își perde cu totul urma provenineței:

Costachi Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*, p. 67: „*adevărul* vă m ă r t u r i - s e s c , nu mă pot opri de a blăstema pe englezi…”

v. *Martur*.

Fără amestec de minciună, de patimă, de nălucire, se zice: c u r a t *adevăr*. Și mai energic este Zilot, *Cron.*, p. 1: „ritorică n-am învățat ca să vorbesc și să scriu cu meșteșug, ci am învățat s i n g u r c u r a t *adevărul*, întîi de la părinți…”, unde: „singur curat” e un fel de superlativ, ca și cînd ar fi „cel mai curat”, și de aceea autorul, ca să nu despartă logicește ambii adjectivi, post-articulează substantivul.

Cu aceeași emfază se poate zice *adevărul* a d e v ă r a t , adecă lipsit de orice amestec. Altceva este *adevărul* a d e v e r i t = „vérité contrôlée vérifiée”:

Cod. ms. miscel. al Bis. Sf. Nic. din Brașov, sec. XVII, p. 406: „*adevârŭ* a d e v e r i t grăescu, voao, că nu ĭaste robul mai mare de domnul său…”

Adevăr se construiește mai ales cu prepozițiunea î n sau î n t r u , formînd o locuțiune adverbială cu sensul de „en vérité” și „en réalité”.

Zilot, p. 12:

„N-ai gîndit, sărace, n-ai gîndit; eu știu fără a-mi da răspuns,
Că de-ai fi gîndit în *adevăr*, nu ajungeai cum ai ajuns…”

Neculcea, *Letop.* II, p. 390: „atunce Mihaiu-vodă măniindu-se, în grabă au spănzurat pre Cuza Spatarul, nepricestuit, încălțat, îmbrăcat, dăndu-i vina că au scris el la feciorii lui, avănd acolo la Cătane, ca să vie să prindă pre Mihaiu-vodă din Iași; ce nu se știe î n t r u *adevăr* au ba; numai în pismă l-au omorit…”

Dosofteiu, 1673, f. 220 a:

„Doritu-ț-am porunč cu dulceațâ
Și-n t r -*adevărul* tăŭ să-m daĭ vĭațâ…”

Gr. Alexandrescu, *Umbra lui Mircea*:

„Noi citim luptele voastre, cum privim vechea armură
Ce un uriaș odată în războaie a purtat;
Greutatea ei ne-apasă, trece slaba-ne măsură,
Ne-ndoim dac-așa oameni î n t r u *adevăr* au stat…”

Prin prepozițiunea c u , *adevăr* capătă o funcțiune adverbială ceva mai intensivă, cum ar fi: „bien en vérité”:

Apocalipsul lui Paul, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 423): „o, cu cătâ slavâ te-i spodobitu, suflete! c u *adevăru* că fugiĭai de noi…”

Tot așa cu prepozițiunea p r e :

Un text din secolul XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 306): „nice să ne înșâlâm înșine, să ne pare că e dulce pohta pâcatelorŭ, că ačașta ĭaste, p r e *adevârŭ*, înșâlâčĭunea morției…”

Cu prepozițiunea d e , scăzută la rolul de prefix, *adevăr* se aglutinează într-un singur cuvînt: *deadevăr* (= *de-adevăr*), care ne întimpină în cele mai vechi texturi și pînă pe la finea secolului XVII fără a diferi prin sens de simplul *adevăr*.

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), alăturat cu *Noul Testament* din 1648:

1550:	1648:
Jacob. III, 14: „nu vă lăudareți și nu mențireți spre *deadevăru*…”	„…nu vă lăudareț, nece fireți minčunoși înprotiva *adevărului*…”
Ib., V, 19: „frați, se neștiînre de voi rătăcĭaște de la *deadevăru*…”	„…frații miei, să au rătăcit cineva dintru voi de la *adevărŭ*…”
Petr. I, 22: „sufletele voastre curățindu întru ascultarea *deadevărului*…”	„…inimile voastre curățindŭ întru ascultarea *adevărului*…”

Tot așa la Coresi, 1577, alăturat cu Silvestru, 1651:

1577:	1651:
Ps. V: „nu ĭaste în rostulŭ lorŭ *deadevărŭ*…”	„…nu ĭaste în rostulŭ luĭ d e r e p t a t e …”
Ps. XXIX: „doarâ ispovedi-ți-se țărâna sau spune *deadevărulŭ* tău…”	„…au lăuda-te-va pre tine țărăna? au vesti-va *adevărulŭ* tău?…”
Ps. XXXIX: „meserearea ta și *deadevărulŭ* tău pururea ajutarâ-mi…”	„…mila ta și *adevărulŭ* tău pururĭa mă păzeascâ…”
Ps. LXXXIV: „milostea și *deadevărŭ* timpinarâ-se…”	„…mila și *adevărulŭ* timpinară-se…”

Legenda Duminicei, 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 54): „buînrătate va fi de la Tatălu și de la fiĭulŭ Is. Chs. întru vecie de veacŭ cu *dedevărŭ*…”

Dosofteiu, 1673, f. 9 b:

„Că tu cerč deamănuntul inema și zgăul,
Și știĭ cu *deadevărulŭ* direptul și răul…”

Românul *adevăr* = lat. a d - v e r u m ; *deadevăr* = d e - a d - v e r u m , de unde și italianul d a v v e r o , întrebuințat însă numai ca adverb.

v. [1]*Ad*. – [2,3,4]*Adevăr*. – *Bîrfeală*. – *Minciună*…

[2]**ADEVĂR, ADEVARĂ** (*adeveri*, *adevere*), adj.; vrai, véritable, réel. În vechile texturi se pune foarte des adjectivul propriu *adevăr* = lat. a d - v e r u s acolo unde astăzi se întrebuințează numai forma participială a d e v ă r a t .

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IX, p. 10: „să nu le se pare lor că e vreo nălucâ, ce *adevărŭ* trupŭ…”

Varlam, 1643, I, f. 163 b: „aicĭa aratâ Hs. fiĭulŭ lui Dumnedzău de închinâtorii c e i *adeveri* ce vorŭ vrĭa să crĭadzâ întru Domnul Hs… carii simtemŭ noi creștinii cei pravoslavnici închinâtori *adeveri*…”

Ibid., II, f. 81 a: „mâ va trage spre perire și nevoĭaște să mâ leapâdŭ de Dumnedzeu c e l ŭ *adevârŭ*…”

Ib., I, 63 a: „cănd faci așĭa, atunce închipuești cruce *adevarâ*…”

Arsenie de la Bisericani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom.):

p. 85: „ĭubiți pre Dumnezeu prea-cuvioșii lui, că pre c e i *adeveri* cearcâ…”;

p. 200: „și tu, Dumnezăul mieu, ești îndurat și milostiv, îndelung răbdător și multŭ milostiv și *adevăr*…”;

p. 269: „calĭa c e a *adevarâ* o vruĭu, calĭa c e a *adevarâ* o ĭubiĭu…”;
p. 270: „nu lua diîn rostul mieu cuventele c é l e *adevére*…”;
p. 278: „dereptatĭa ta e direaptâ pururea și légĭa ta e *adevarâ*…”;
Dosofteiu, 1673, f. 179 a:

„Să rădice pentru țarâ
Moiseĭ și Aron sfarâ,
Samuil să facâ rugâ
Ca o *adevarâ* slugâ…”

Ibid., f. 49 b:

„Și toț sființiĭ ce-s cu inem-*adevarâ*
Lăudaț vor fi de toatâ lumĭa-n țarâ…”

Text din secolul XVII (*Cod. ms. misc*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov):
p. 259: „fugiĭa Domnulŭ ca să încredințéze că *adevârŭ* omŭ era…”;
p. 364: „acesta *adevărŭ* Izrailteaninŭ ĭaste și întru elŭ hiltenșugŭ nu e…”
Ca și substantivul a d e v ă r , adjectivul își asociază de asemenea prepozițiunea „de” scăzută la prefix, devenind *deadevăr*, fără schimbarea sensului.
Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., Acad. Rom.) alăturat cu *Noul Testament* din 1648:

1550:	1648:
Petru I, V, 12: „mărturisescu ačasta a fi *deadevăru* cu buînrătatĭa lu Dumnedzeu…”	„…mărturisindŭ c-ačasta-i mila cĭa a d e v ă r a t â a lui Dumnezău…”

Legenda Sîntei Vineri, circa 1580 (*Cuv. d. bătr*. II):
p. 146: „acela ĭaste *deadevărŭ* Domnedzeu luminătorĭu și sfințitorĭu…”;
p. 149: „apropie-te de vedzi sila *deadevărului* Domnedzeu…”
v. [1]*Ad*. – [1,3,4]*Adevăr*. – *Adevărat*. – *Adeverit*.

[3]**ADEVĂR**, adv.; 1. vraiment, certainement; 2. amen, ainsi soit-il. Arhaism, ca și adjectivul corespunzător a d e v ă r . Astăzi se înlocuiește prin locuțiuni adverbiale ca: î n a d e v ă r , c u a d e v ă r a t etc.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXI, p. 6: „și așa înbogâțindu-ne, în mânile lu Dumnezeu avuțiĭa să o dămŭ, în mânile săracilor acéĭa puindŭ, și la cerĭu de vomŭ strânge, atunce *adevărŭ* afla-ne-vămŭ bogați…”

Legenda Sf-lui Dimitrie, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc*. al Bis. Sf. Nic. Brașov, p. 124): „că *adevărŭ*, ĭubiților, de lucrurile célea deșartele ale ceștii lumi peritoare să ne ferim…”

Acest adverb se mînținuse mult timp în limba bisericească în loc de: a m i n „ainsi soit-il”.

Noul Testament, 1648, f. 119 a:

Is. X, 1: „*adevărŭ*, *adevărŭ* zic voao…”	„…a m e n , a m e n dico vobis…”

Apocalipsul lui Paul, circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 425): „aceluĭa e slava și înpârăție și ținutulu cu Tatălu și cu Duhul sfăntu de acum și pururea în vecu, *adevăru*…”

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 462): „și vom cănta înpréunâ cu îngerii cu lauda, în slava sfinteei Troițe în vecu, *adevăru*…”

Dosofteiu, 1673, *Dedic.*: „într-acĭaĭa dăruĭascâ Domnul Dumnedzăŭ îndelungatâ și nărocitâ domniĭa mării-tale, întru mila sfinții-sale cătră cinstĭa și lauda sfăntŭ-numeluĭ săŭ, *adevârŭ*”.

Ibid., f. 158 a: „dă, Dumnedzăŭ sfinte și Doamne Isuse Hristoase, și mie, unuĭ păcătos, parte s-aĭb în sfănta ta cetate, pentru ruga sfințiĭ sale maĭciĭ tale Precistiĭ ș-a tuturor sfinților, *adevăr*…”

Context slavo-român, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 82):

„…aceluĭa-i țirutul și slava în veacu *adevâru*…”	„…tomu slava i drŭžava vŭ věki a m i n ŭ …”

Cu prefixul d e , întocmai ca în adverbul italian d a v v e r o (= de-ad-verum), găsim în *Dicționarul bănățean*, circa 1670 (ms. în Bibl. Universității din Budapesta): „*Dadevăr*. Equidem”.

v. [1]*Ad*. – [1,2,4]*Adevăr*. – *Amin*.

[4]**ADEVĂR, ADEVERÈZ** (*adevărat*, *adevărare*), vb.; affirmer, constater, réaliser. Arhaism înlocuit astăzi prin a d e v e r e s c .

În poezia poporană, *adevărare* s-a stereotipat în construcțiune cu a f l a r e la reflexiv: „a se a f l a ș-a se a d e v ă r a ” avînd sensul de „rèaliser quelque chose de très-difficile”.

O colindă din Ilfov:

„Cine-n lume s-ar afla,
S-ar a f l a ș-*adevăra*
Să dea-n mare
    Ca o floare,
Să iasă-n vad
    Ca un brad…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 71, 72)

O altă colindă:

„Cine-n lume s-o afla,
S-o a f l a ș-*adevăra*
Merii de mi-o săgeta?
Nimenea nu se dafla,
Nimeni nu se bizuia…”

(*Ibid.*, 81)

Balada *Bîcul Haiducul*, din Prahova:

„Șeapte pungi făgăduia
Ori la cine s-o afla,

S-o a f l a ș-*adevăra*
Să se ducă
Să-l aducă
Din fundul ceardacului,
Din marginea drumului…”

(*Ibid.*, 605)

Ba încă cu afereza lui *a*-:

„Cine-n lume s-ar dafla,
S-ar d a f l a , s-ar *devăra*
Pe negrul d-a-ncălica
Fără șea, fără oblînci…”

(*Ibid.*, 74)

Sensul de „affirmer” se învederează mai cu seamă din următorul pasagiu în *Noul Testament* din 1648:

Luc. XXII, 59: „și trecănd ca unŭ časŭ, altulŭ *adevăra* zicăndŭ…”	„…et intervallo facto quasi horae unius, alius quidam a f f i r m a b a t dicens…”

Cu sensul de „constater”, *adevărare* este un vechi termen juridic, care ne întimpină la tot pasul în crisoave și-n pravile.

Badea Bălăceanul (*A.I.R.* I, 61): „să *adevărați* pe măruntul, făr de fățărie, cînd au cumpărat Necula acel loc de la Nedélea fratele Calii, fost-au scaunele făcute acolea? au făcutu-le-au Necula după ce au cumpărat locul? deci precum veți mărturisi și veți *adevăra* cu sufletele voastre…”

Iată un șir de exemple din *Condica Logofeției* sub Constantin Brîncovan (ms. în Arh. Stat.):

1692 (p. 12): „au umblat și au *adevărat* sémnele moșiei satului Oreavița…”

1693 (p. 65): „deci acești 4 boĭari, ei s-au strănsu toț la un locu, fiindu și ei amăndoi de făță, de le-au luat seama pre amăruntul și bine au *adevărat* cum că ačastă moșie, ce au fostu partea lui Bivol și a Bratului, ĭaste den funea moșălor popii Fierăi…”

1693 (p. 29): „și bine am *adevărat* domniĭa mea cu tot divanul…”

1694 (p. 146): „…așa au fost *adevărat* acei boĭari cu sufletele lor…”

1696 (p. 166): „ĭar pentru dumbravă și pentru luncă, cătă să va *adevăra* că ĭaste, așa ĭ-au tocmit să aibă a ținea frățéște…”

1696 (p. 173): „și au ținut sfănta Mitropolie satul Oreavița cu tot venitul din hotar în hotar, cum ĭaste mai sus zis, precum au ales și au *adevărat* acești 6 boĭari…”

1696 (p. 96): „drept acéĭa și domniĭa mea, *adevărănd* că au fost obicéĭu și mai denainte vréme, așa le-am dat ačastă carte…”

1697 (p. 230): „le-au cerșut ca să-ș scoață moșnénii cărți domnești și scrisori ce vor avea pre moșiĭa satului Godénilor, ca să poată *adevăra* in tot hotarul căte délnițe săntu, și fieștecarile moș căte délnițe au stăpănit, și să a d e v e r é z e ce s-au

văndut și ce au rămas nevăndute, și ca să poată *adevăra* cătă ĭaste partea boĭa-rinului…”

1698 (p. 254): „deci acești boĭari ce scriu mai sus, neputănd *adevăra* într-altu chip, au întrebat pre bătrănii și megiĭașii de acolo denprejur…”

Trecînd acum la Moldova:

Pravila, 1646, p. 24: „de va fi făcut una ca ačasta și să va *adevăra* cu mărturie oameni de cinste și credinčoșŭ, certarĭa lui să fie moartĭa…”

Ibid., p. 25: „orcare vameșŭ va face năpaste cuiva și-i va lua negoțulŭ, dzăcăndŭ că nu ș-au plătitŭ vama, și elŭ va *adevâra* c-au plătit, acesta nu numai negoțul va întoarce înapoi, ce încâ și ca un furŭ să va certa…”

Ib., p. 50: „căndŭ să va prileji un om căsarĭu în viĭața lui să-ș dăruĭascâ avuțiĭa sa fămeii sale, sau făméĭa bărbatului său, acestŭ darŭ să va *adevăra* dupâ moarte, ĭarâ nu în viĭațâ…”

Ib., p. 150: „niște oameni mulți vorŭ ucide pre vrunulŭ cu rane de moarte, carele una dentr-ănse săngurâ putĭa să-lŭ omoarâ, ĭarâ să nu sâ poatâ *adevăra* la •udețŭ carele l-au omorât, atunce pentru căce săntŭ mulțŭ, nu să va omorâ nice unulŭ…”

Cu același sens de „constater”, în *Catechismul transilvan*, din 1560 (*Cuv. d. bătr*. II, 99-100):

„— Cu ce veri *adevăra* ca ești creștinŭ?

— Cu acéĭa că m-am botezatŭ…

— Cu mai multŭ, cu ce veri *adevăra*?

— Cu acéĭa că știu rădâcina creștinâtâției…”

Dosofteiu, 1680, f. 66 a, întrebuințează infinitivul substantivat *adevărare* cu sens de a d e v ă r :

„…întoarce-va rĭalele pizmașilor mĭeĭ, cu *adevărarea* ta răspiĭarde-ĭ pre înșŭ…”	„…avertet mala inimicis meis, in v e r i t a t e sua disperde illos…”

La perfect se conjugă: *adevărai*, *adevărași*, *adevără*…

Legenda Sf-tului Dimitrie, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc*. al Bis. Sf. Nic. Brașov, p. 113): „și după acéĭa, deaca se stinserâ focurile, ĭară tocmitorĭul besérecei tuturorŭ *adevârâ* ačastâ cĭudesâ…”

La prezinte indicativ și la subjunctiv, forma organică: *adevăr*, *adeveri*, *adevară*, *adevere* ne apare înlocuită deja în vechile texturi prin forma cu - *e z* : *adeverez* etc.

Pravila Moldov., 1646, f. 84: „mai adevărate sămtŭ mărturiile carile dzăcŭ că ĭaste așĭa decătŭ ceĭa ce dzicŭ că nu-i așĭa; ce să dzice: ceĭa ce *adevereadzâ* mai de credințâ sămtŭ decătŭ ceĭa ce tăgăduescŭ…”

Ibid., f. 87: „macarŭ de-are și fi un marturŭ destonic și credinčosŭ să *adeverédze* preacurviĭa muerii…”

Ibid., f. 100: „să cade să *adeverédze* gĭudețul cu mărturii oameni de credințâ, cum ĭaste răpitorĭu, și atunce să va certa…”

Ib., f. 150: „să nu poatâ •udețulŭ să *adeverédze*, cine ĭ-au făcutŭ rana cĭa de moarte, și cine ĭ-au făcutŭ célĭalalte ce nu-s de moarte…”

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond.*, ms., Arh. Stat., p. 214): „ca să caute și să *adeveréze* și să mărturisească precum vor ști cu sufletele pentru acéste 2 délnițe de moșie din Topolovéni: ținut-au mănăstirea Glăvăčogul vreodinioară…”

Zilot, *Cron.*, p. 113, despre dinastia Basarabilor: „neam blagoslovit de Dumnezeu precum însuși faptele lui în vileag *adeverează*, nu numai aici în pămîntul țărei, ci și pre alte pămînturi…”

E foarte interesant că forma cu -ez, pe lîngă sensurile de „affirmer, constater réaliser”, pare a mai fi dezvoltat unele accepțiuni, pe cari nu le găsim în derivatele fără -ez; de exemplu: „să se *adevereze* = s’assurer, se convaincre”:

Moxa, 1620, p. 397: „mișeii de pretutindinĭa multŭ bine lua dentru mănile lui, și cine va vrea să se *adeveréze* a mare credință ce avea: besérecâ prea frumoasâ zidi lu sveti Gheorghie și alte…”

Tot așa: „*adeverez* =j’atteste”, la iscăliturile marturilor unei tranzacțiuni:

Act muntenesc din 1622 (*A.I.R.* I, 32): „eu Pavel sticlaru *adeverezu*, eu Stan sticlarĭu *adeverez*, eu Șerbanu ot Vălcana *adeverez*, și am scrisu eu popa Toader ot Vălcana cu zisa loru; Pătrașc postel ot Tărgoviște *adeverez*, Vasilie postelnicu *adeverezu*, Tănase postelnec ot Coțăeni *adeverezu*, Oprea postelnic ot Săteni *adeverezu*”.

În fine, participiul trecut *adevărat* și-a asigurat un loc independinte în grai, ca adjectiv și ca adverb, chiar după ce adeverire a reușit a uzurpa toate funcțiunile verbale ale lui *adevărare*, scăzut din prima în a patra conjugațiune.

v. [1]*Ad.* – [1,2,3]*Adevăr.* – *Adevărat.* – *Adeveresc.* – *Adeveritor…*

ADEVĂRÀRE. – v. [4]*Adevăr.*

[1,2]**ADEVĂRÀT**, adj. și adv.; part. passé d’adeverez: 1. pris adjectivement: vrai, réel, authentique; 2. pris adverbialement: en vérité, en réalité, sérieusement, vraiment.

Un text din sec. XVII (*Cod. ms. misc.* al Bis. Sf. Nic. Brașov, p. 21): „deaca priimi bucurie Mariĭa, vru ĭa și însășŭ cu vedérea să se încrează, să vorŭ fi *adevârate* cuvintele…”

Neculce, *Letop.* II, 310: „și zicŭ să-i fie dat atunce în cafe otravă, care și cam samănă acel lucru să fie fost și cam *adevărat*, că curănd s-au bolnăvit…”

Act moldovenesc din 1698 (*A.I.R.* III, 264): „scriu și mărturisăscu cu acestu *adevăratu* zapis al nostru…”

Act muntenesc din 1682 (*A.I.R.* I, 61): „pentru mai *adevărată* credință mĭ-am pus degetul maĭ jos ca să crează…”

În Moldova e foarte obicinuită forma *adevarat*, adecă cu silaba -*va*- în loc de -*vă*- (= -*vĕ*-); de exemplu:

Pravila Moldov., 1646, f. 166: „pentru să poatâ înțelége, carele ĭaste *adevaratŭ* (адєвара́ть) și mai întăi vinovatŭ…”

Darie Toder, 1674 (*A.I.R.* III, 249): „mărturisăscu cu acest *adevarat* zapis al mieu…”

Și mai poporană în Moldova e forma *adivarat*:

O narațiune țărănească din districtul Suceava: „Omu tari di ângir poate sâ sâ lupti cu un drac șî sâ-l ghiruĭascâ, dacâ-l va lega cu brăcinarĭu dila bernevicĭ, șî tot năcăjîndu-l șî bătîndu-l, scoati banĭ, cari sâ prifac în cărbunĭ; di aceĭa nu trăbuĭ sâ ni mulțănim cu baniĭ scoșĭ întăĭașĭ datâ, ci sâ-l batem mereŭ când l-am prins, arătându-ĭ o cruci șî tot stuchindu-l, pân' ci scoati banĭ *adivarațĭ*…" (I. Bondescu, com. Giurgeștii).

Asociindu-și pe „cu", *adevărat* formează o locuțiune adverbială:

Act moldovenesc din 1620 (*A.I.R.* I, 23): „mulți boĭari și slugi domnești așijdere mârturisim c-au fost așea c u *adevărat*, c-au fost înpresurând acea bucată de ocinâ Agâpiĭanii fără lége și fără ispravâ…"

Altul din 1631 (*Ibid.*, 71): „să să crĭază ačastă mărturie a noastră, c u *adevărat* scriem…"

Pravila Moldov., 1646, f. 38: „nu să va certa ca un suduitorĭu de domnie, ce c u *adevăratŭ* mai multŭ să va certa pentru ačasta sudalmâ sau vătămare a gĭudețului decăt pre altul ce n-are fi gĭudețŭ…"

Ibid., f. 147: „să-lŭ cunoascâ •udețulŭ au doarâ să face, au c u *adevăratŭ* ĭaste nebunŭ…"

Ibid., f. 157: „să va face că doarme, ĭară elŭ c u *adevăratŭ* va fi deșteptatŭ…"

Zilot, *Cron.*, p. 38:

„Care sînge, c-al lui Avel, striga la cer ne-ncetat
Răsplată să facă dreaptă ție c u *adevărat*…"

Alexandri, *Rămășagul*, sc. 18:
„Teodoreanu: Da bine, domnu Nicu Tolinescu ce caută aici?
Smărăndița: C u *adevărat*! (cătră Tinca, zîmbind) Răspunde tu…
Tinca: Verișoară…
Nicu: Domnule Teodorene, am venit aici ca să cer mîna duducăi…"

O doină din Dobrogea:

„Tu nevastă cu barbat,
Eu flăcău necununat,
Spune-mi tu c u -*adevarat*
Cîte lacrimi am varsat?…"

(Burada, *Călăt.*, p. 231)

Rareori în loc de „cu" se întrebuințează „p r e ":

Constantin Brîncovan, 1697 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat.): „într-acéĭa boĭarenul domnii méle Radul Golescul aga, el știind lucrul p r e *adevărat*, au mărturisit cu mare încredințare…"

Locuțiunile adverbiale: „c u *adevărat*" și „p r e *adevărat*" au un sens mai afirmativ decît adverbul propriu-zis *adevărat*.

Neculce, *Letop.* II, 435, despre caracterul turcilor: „dupre cum li-i hirea de dulău, de le zicu dulăi *adevărat*: dacâ văd ca nu pot isprăvi, ei dau vina capetilor…"

A. Pann, *Prov.* III, 34:

„*Adevărat* – ea răspunse – așa e după cum zici,
Că de te-oi primi în casă nimica nu o să-mi strici,
Decît nu e cu cădere unei tinere femei
Să doarmă cu altu-n casă, cînd e dus bărbatul ei…”

„Jurămintele întrebuințate pe aici sînt: Să fiu al dracului, să fiu afurisit; să chiorăsc, pe legea mea, D-zeu așa! Să nu-mi văd copchiii, să-mi moară boi[i] di la jug! Asta-i pîne, dacă nu spun *adivarat*!” (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani).

În unele comune din Dobrogea, cînd vrea cineva să afirme într-un mod mai energic, ia un păhar cu vin sau cu apă, varsă puțin jos și zice: „Ista-i vin sau ista-i apă de nu spui *adevarat*!” (I. Plesnilă, Tulcea, c. Turcoaia).

Donici, *Vulturul și paingul*:

„Să-ți spun *adevărat*,
– Paingu au răspuns –
Pe coadă-ți am venit,
Tu însuși m-ai adus…”

În poezia poporană, expresiunea „a spune *adevărat*” a devenit stereotipă.

Marian, *Bucovina* I, 63:

„Dragule, voinicule!
Să nu-ți fie cu bănat,
Spune-mi mie-*adevărat*,
Cum, de cînd ești tu armaș,
N-ai venit l-al meu locaș?…”

Ibid., I, 72:

„Spune-mi mie-*adevărat*,
Ce bei păhar neurat?
Șezi la masă ne-nbiat?…”

Ib., I, 94:

„Radule,
Bărbatule!
Spune-mi mie-*adevărat*,
De ce ești tu blăstemat?…”

Ib., I, 140:

„Spune-mi mie-*adevărat*,
Oare cum de te-ai lăsat
Turcilor,
Femeilor,
De pe tine te-au legat?…”

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 403:

„Spune-mi, mîndră-*adevărat*,
De cînd badiu te-a lăsat,
Tu cu cîți te-ai sărutat?…”

v. [3]*Adevăr*. – *Adeveresc*. – *Adeverit*.

ADEVĂRĂTÀTE (plur. *adevărătăți*), s.f.; vérité. Sinonim cu adevară, adevăr, adevericiune. N-are a face d-a dreptul cu latinul „veritatem”, ci este de formațiune românească din participiul „adevărat” sau chiar din „adevăr” prin acățarea analogică a finalului ca în *bunătate*, *dreptate* etc.

Dosofteiu, 1680, ps. 24: „toate căile Domnuluĭ milâ-s și *adevărătate*…”, unde la Silvestru, 1651: „milâ săntŭ și adevărŭ …”, iar la Coresi, 1577: „milâ și deadevărŭ …”

Alte exemple din *Psaltirea slavo-română* a lui Dosofteiu:

F. 27 a: „povățĭaște-mâ la *adevărătatea* ta…”	„…deduc me in veritatem tuam…”
F. 33 b: „răscumpărași-mâ, Doamne Dumnădzăul *adevărătățăĭ*…”	„…redemisti me, Domine Deus veritatis …”
F. 35 a: „ĭubiț pre Domnul, toț cuvioșiĭ luĭ, că *adevărătăț* čarcâ Domnul…”	„…diligite Dominum, omnes sancti ejus, quoniam veritates requirit Dominus…”
F. 42 a: „Doamne, în ceriu mila ta, și *adevărătatea* ta pănă la nuorĭ…”	„…Domine, in coelo misericordia tua, et veritas tua usque ad nubes…”
F. 88 a: „în vase de psalom *adevărătatea* ta…”	„…in vase psalmi veritatem tuam…”
F. 108 a: „câ milâ și *adevărătate* ĭubĭaște Domnulŭ…”	„…quia misericordiam et veritatem diligit Dominus…”

În același psalm LXXXIV, *adevărătate* și adevăr figurează cu același sens:

F. 109 a: „mila și adevărul să tâlnirâ, direptatĭa și pacĭa să sărutarâ; *adevărătatĭa* din pământŭ au răsărit…”	„…misericordia et veritas occurrerunt, justitia et pax osculatae sunt; veritas de terra orta est…”

v. [1]*Adevăr*. – *Adevericiune*.

ADEVERÈSC (*adeverit*, *adeverire*), vb.; 1. affirmer, constater, 2. confirmer, vérifier, 3. assurer, promettre solennellement. Deja în graiul vechi, din organicul adevărare (=lat. *adverare* = ital. *avverare* = franc. *avérer* etc.) se formase, prin trecere în a patra conjugațiune, dubletul *adeverire*, ambele varianturi circulînd în același timp. Ca mai totdauna în asemeni cazuri, n-a întîrziat a se produce o disociațiune de idei, forma cea nouă *adeverire* începînd a exprime unele nuanțe străine formei celei vechi, și anume pe acelea de „întărire” și „asigurare”, pe cari mai că nu le avea adevărare. Apoi cu încetul acesta din urmă a despărut aproape de tot, gonindu-l celalalt, care însă singur nu ajunge. Limba română trebui

să păstreze amîndouă formele, după cum păstrează participiile lor: a d e v ă r a t și *adeverit*, între cari există o deosebire atît de mare sub raportul logic, încît se poate zice: „cutare lucru o fi a d e v ă r a t , dar nu e încă *adeverit* = peut-être vrai, mais pas encore vérifié”.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698 (*A.I.R.* II, 128): „macar că al omului suflet, precum nemuritoriu să fie, *adeverit* și a d e v ă r a t iaste, însă a d e v ă r a t că, după lumeștile de vei înbla pofte, și cu trupul și cu sufletul vei în veci muri, precum *adeveré*ște în Pildele sale Solomon…”

În acest pasagiu, *adeveréște* înseamnă „confirme”, *adeverit* – „confirmé”, iar a d e v ă r a t – „vrai”.

A d e v ă r a r e este o simplă afirmațiune a unei stări, pe cînd *adeverire* e nu numai atîta, ci încă acea afirmațiune controlată, adecă o a d e v ă r a r e făcută a doua oară.

1. *adeveresc* = a d e v e r e z .

La început, după ce se formase dubletul etimologic a d e v ă r a r e – *adeverire*, ambele varianturi circulau mult timp cu același înțeles. Așa la Coresi participiul *adeverit* nu însemnează altceva decît a d e v ă r a t . De exemplu:

Omiliar, 1580:	*Noul Testament*, 1648:
Io. IV, 37: „acestŭ amu cuvântŭ ĭaste *adeveritŭ*, că altulŭ ĭaste de seamânâ și altulŭ ĭaste de sécerâ…”	„…într-ačasta acelŭ cuvănt ĭaste a d e - v ă r a t , că altul ĭaste celŭ ce samănâ și altul care sécerâ…”

Latinește: „verbum v e r u m ”.

Coresi întrebuințează uneori ambele forme pe aceeași pagină, fără nici o deosebire logică; bunăoară în *Omil.*, quatern. XII, p. 1: „derep-ce că dereptatea – grăĭaște-se – înpreunâ cu toate bunâtâțile, și *adeverita* închinâčĭune ĭaste și lu Dumnezeu cu podoabâ, cumŭ ĭaste creștineasca dereptate; mai mare ĭaste și mai pre susŭ mai vrătos de elineasca și de jidoveasca; că elineasca amu dereptate trupească ĭa și rătâcitâ, ĭarâ iudeĭasca a d e v ă r a t â amu, însâ și ačasta e trupeascâ…”

Tot cu sensul de a d e v ă r a t :

Coresi, *Omil.*, 1580, quatern. III, p. 13: „postulŭ *adeveritŭ* ĭaste nu numai să topimŭ trupulŭ, ce de ce măîncămŭ noi să înpărțimŭ și altora să mânâînce…”

Ibid., quatern. VI, p. 15: „pentru aceĭa féce Hs. așa, ca să ne arate și noao calea nălțimei și a paceei céĭa *adeverita*…”

Ib., quat. IX, p. 11.: „bucurie féce ucenicilor și întări pre ei spre credința céĭa *adeverita*…”

Ib., quat. XI, p. 16: „închinâtorii ceĭa *adeveriții* închinâ-se părintelui nu cu trupulŭ, ce cu duhulŭ, ce se zice nu cu trupeascâ jrătvâ, ce cu sufleteascâ…”

Același participiu *adeverit* funcționînd ca adverbul a d e v ă r a t :

Coresi, *Omil.*, quat. XI, p. 16: „carei credŭ întru elŭ, ce se zice carei săntŭ ai beséreciei, noao aratâ că *adeveritŭ* cinstescŭ pre Dumnezeŭ…”

Mai pe dasupra, din participiul *adeverit*, Coresi, *Omil.*, quat: XII, p. 14, formează prin sufixul - u r ă substantivul feminin a d e v e r i t u r ă cu sensul de a d e -

v ă r : „și la luminâ să dereptați ceĭa ce-au orbitŭ, spre lucrurele célea bunele și spre a d e v e r i t u r â și spre creștinâtate…”

2. *adeveresc* = „confirmer, vérifier”.

Act muntenesc din 1622 (*A.I.R.* I, 31): „noi aceștie moșteni ot satul Brănești, care ne-amu numitu, *adeverim* cu această scrisoare a nostră, precumu să să știe că…”

Act moldovenesc din 1680 (*A.I.R.* III, 254): „să hie platnic lui Neculai Čocărlan vornicului, să-i plătească toatâ paguba precum s-a putea *adeveri*…”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 197: „aceste multe vorbe căzănd în urechile prostimei, care de care le î n t ă r i a , de care auzind și domnii carii era mazili, ales Mihai-vodă, că șădea de atăța ani în Țarigrad mazil, le *adeveria* și le încredința, ămbla de zi și noapte după domnie…”

Zilot, *Cron.*, 1: „…peste patruzeci de ani au slujit țărei cu dreptate, și dreptatea lui o ar *adeveri* condicele ce i le-am văzut…”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. IV, sc. 8:

„Hîrzobeanu: Frumoasă poveste!

Tarsița: Nu-ți face cruce, Iorgușorule… poveștile din ziua de astăzi s-*adeveresc* cîteodată…”

În graiul vechi, nu o dată ne întimpină locutiunea: „*adeveresc* lucrul” sau „*adeveresc* lucrul cum…”, prin care se amplifică numai forma, fără a se adăuga ceva la sens.

Pravila Moldov., 1646, f. 150: „•udețul nu ști carele-i va fi făcut rana cea de moarte, numai ce să *adeveréște* l u c r u l c u m l-au ucis toț înpreunâ…”

Nic. Muste, *Letop.* III, 10: „care poveste auzindu-se în Țarigrad la Împărăție, n-au crezut, ce vrănd să *adeverească* l u c r u l , vezirul au scris la Duca-vodă…”

Ibid., p. 51: „Vezi ce sfat nesocotit cu întreagă sminteală! Moscalul neștiutor răndul și puterea acestor țări s-au înșelat, anume că se va *adeveri* l u c r u l c u m l-au sfătuit muntenii și Dimitrașco-vodă…”

Ib., p. 60: „Vezirul *adeverind* l u c r u l c u m nime nu se va pune împotriva poruncii împărătești…”

Infinitivul *adeverire* funcționînd ca substantiv:

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 83: „fără a cerca niște *adeveriri* între romani și greci, unde să află atîtea slăvite pomeniri din minunile meșteșugului…”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 78: „cînd (diiata) nu are *adeverirea* cea orînduită de pravili, sau că cel ce au făcut diiata nu-și avea mințile întregi…”

3. *adeveresc* = „assurer, promettre solennellement”.

Dosofteiu, 1673, f. 42 b: „așĭa cuvîntul Domnului Hs. îngrozĭaște pre păcătoș cu focul nestîns și cu munca véčnicâ, ĭară ceĭ direpț âĭ bucurâ cu fericința cea *adeveritâ*…”

Nic. Muste, *Letop.* III, 42: „Atunce șvedul necunoscănd meșteșugul moscalului, socotind că moscalul de frica puterii au dat dos și fuge, avănd șvedul și pe Mazepa hatmanul căzăcesc îndemnător și *adeverindu-i* că se vor rădica toată căzăcimea în ajutorul craiului, sumeț șvedul, cu neînfrănte oștile sale, s-au depărtat de locurile Țării Leșești, mergănd după oștile Moscului…”

Ioan Canta, *Letop*. III, 178: „Mai *adeverit*-au (Constantin-vodă Mavrocordat) că de-i va eși somă bună de bani, a rădica desătina și văcăritul boierilor mazili și mănăstirilor, și toți s-au bucurat…”

Reflexivul „m ă *adeveresc*” însemnează în vechiul grai nu numai încredințare sau făgăduință, ci anume o b l i g a ț i u n e l e g a l ă :

Act moldovenesc din 1699 (*A.I.R*. III, 266): „și păn oi fi vie, s-aŭ *adeverit* dumnelui nepotul Lupașco să mă cate și să mă socotescă, și după moarte me încă să nu mă uĭte…”

De aci în legătură cu j u r ă m î n t :

Moxa, 1620, p. 398: „(Evdochiĭa) se *adeveri* c u j u r â m ă n t ŭ mare că nu se va mărita dupâ moartea lui (Constantinŭ Duca)…”

Cu aceeași noțiune, fără formă reflexivă:

Neculce, *Letop*. II, 297: „(Duca-vodă) trimise pe vlădica de Roman anume Avrentie la Bogdan și la Iordachi în Țara Leșească de le g i u r ă și le *adeveri* mare milă, și-i aduse în țară…”

Un contract moldovenesc de zestre din 1715 (*A. I. R*. III, 276): „m-au • u r u i t u dumnalui socru-meu și mi-au *adeveritu* să mi de doao mii de zlotiĭ bani…”

Moxa, 1620, p. 401: „legâ j u r â m ă n t mare Catacozinu cu Amuratŭ și scriserâ cărți de *adeverit*, ca să nu strice turcii grecilor…”

v. [1,2,3]*Adevăr*. – *Adevărat*. – *Adeverință*. – *Adeveritor*.

ADEVERÈZ. – v. [3]*Adevăr*.

ADEVERICIÙNE (plur. *adevericiuni*), s. f.; vérité. Una din numeroasele formațiuni analogice prin sufixul -c i u n e , care ne întimpină mai ales în *Biblia* Șerban-vodă, 1688:

Isaia, XLVIII, 1: „pomenindu-se nu cu *adevericiune*, nici cu direptate…”	„…commemorantes non cum v e r i t a t e , neque cum justitia…”
Dan. X, 21: „voĭu spune ție cel ce e rânduitŭ cu scrisoare de *adevericiune*…”	„…annuntiabo tibi quod constitutum est in scriptura v e r i t a t i s …”
Dan. XI, 2: „stătuĭu la vârtute și tărie, și acum *adevărăciune* voĭu vesti ție…”	„…stabam ad robur et fortitudinem, et nunc v e r i t a t e m annuntiabo tibi…”

v. *Adevărătate*. – *-ciune*.

ADEVERÌNȚĂ (plur. *adeverințe*), s. f.; 1. certificat, quittance; 2. assurance, promesse; 3. révélation.

În graiul de astăzi, cuvîntul se întrebuințează mai mult cu sensul restrîns de „cuitanță”, ca sinonim cu d o v a d ă , de ex.: „dă-mi o *adeverință* sau d o v a d ă de plata banilor, de primirea mărfei etc.”; în vechile texturi însă predomnesc accepțiunile de:

1. *adeverință* = „certificat”:

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 150): „și au fost făcut acești 24 de boĭari și scrisoarea lor de *adeverință*, cum să ție Necula Banu cu nepoții lui acéste moșii…”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 56: „Vechil de judecăți iaste cel ce să orînduiaște de altul ca să să judece în locul lui; vechilul de judecăți să să orînduiască cu *adeverință* în scris; vechil fără *adeverință* în scris să nu fie primit…"

2. *adeverință* = „assurance, promesse":

Neculce, *Letop*. II, 319: „(Carol XII) au purces în gios spre Poltava prin Țara Căzăcească, avănd *adeverință* că or veni și turcii și tătarii la dănsul de va merge întins la stolița moschicească…"

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, 243: „…i-au trimes căciulă, căftan, făcăndu-l deplin han, scrii[n]du-i după *adeverință* ca să scoată toată paguba de la tatari a saracilor…"

3. *adeverință* = „révélation":

Varlam, 1643, II, f. 81: „acéstïa sămtú meșterșugurile vrăjmașului *adeverinței*, a Satanei pârintelui tâu, c-au întrat în tine ca într-unŭ vasŭ al sâu destoinic, și cu tine grâïaște cătrâ mine, nedejduind că mâ va trage spre perire și nevoïaște să mâ leapâdŭ de Dumnedzeu celŭ adevârŭ; ce mai vrătosŭ tu de la mine, ce ïaste *adeverința* să știi: să leapedzi întunérecululŭ necredinței…"

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms. în Acad. Rom., p. 36): „…dară lin suflînd Austrul *adeverinții*, și într-o parte dînd poalele hainei a d e v ă r u l u i , grozavă goliciunea minciunii descoperindu-să să arată…"

Ibid., p. 19: „…iute iaste adulmăcarea *adeverinții*, unde a sufletului pătimire într-altul despre a sa o măsură cineva…"

v. *Adeveresc*. – *Dovadă*. – *-ință*.

ADEVERINȚÈZ (*adeverințat*, *adeverințare*), vb.; révéler. Cuvînt format din a d e v e r i n ț ă după analogia lui „încredințez" din „credință".

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 113 b: „care svăntŭ și mângăitori Duhŭ au înțăleptâtŭ ș-au luminatŭ ș-au învățat pre apostoli cu limbi străluminate și înfocate, ș-au *adeverințatŭ* ș-au întăritŭ a fiïuluï luï Dumnădzău acel purtărețŭ de vïață…"

v. *Adeverință*.

ADEVERÌRE, s. f.
[1]**ADEVERÌT, -Ă**, adj.
[2]**ADEVERÌT**, adv.
} v. *Adeveresc*.

ADEVERITÒR, -OARE, adj. et subst.; vérificateur, juge enquêteur. „Boieri *adeveritori*" se numeau în Muntenia cei însărcinați de către domnie a cerceta la fața locului împresurările averii nemișcătoare, fie urbane sau rurale. Deși în exercițiul misiunii li se da titlul de b o i e r i , totuși ei puteau fi dintre neguțitori sau popi ori plugari, generalmente vecini cu proprietatea cea împresurată și oameni cunoscuți prin onorabilitatea lor. Liste de asemeni „boieri", confecționate la timp după districte sau orașe, se țineau la logofeție, purtînd numele tecnic de „răvașe domnești". Pentru modul de a procede a b o i e r i l o r *adeveritori*, iată cîteva exemple din *Condica judiciară* a lui Constantin Brîncovan (ms., în Arh. Stat.):

1693 (p.8): „…deč fiind ačastă ocină bătrănă și neștiind el în ačastă ocină pre unde sănt sémnele hotaruluĭ bine, nefiind nič cărțile moșiei Racoviței de prilej, într-acéĭa sluga domnii-méle Badea logofăt au venit la domnia mea de ș-au luat 6 boĭari *adeveritori* pre răvașe domnești, ca să-ș caute și să-ș descopere hotarăle céle bătrăne ale moșiei Racoviței; deč cănd au fost la zi și la soroc, ei s-au strănsu acești boĭari toț la un loc, anume: Mihai den Dobroslovéni și Preda ot Preajva și Manea capitan ot Leul și Papa ot Bărza și Sima de la Balși și Radul Paise diacon, și au mersu acolo la ačastă moșie ce scrie mai sus, fiind ispravnic sluga domnii-méle Vasilie 2 portar, de au căutat hotarăle céle bătrăne și o au însemnat pre hotară cum scrie mai sus, precum am văzut domnia-mea și cartea celor 6 boĭari *adeveritori*…"

Satele Racoviță, Dobroslovenii, Preajba, Leul, Bîrza și Balșii, menționate în acest pasagiu, se află toate în districtul Romanați.

1693 (p. 65), în procesul între popa „Fiera și Șimjorzu fecĭorul popeĭ Nechifor Mazăre" pentru un loc de la Băjești, ajungînd treaba să vină amîndoi „în Divan de s-au întrebat de față", urmează deciziunea princiară: „domnia-mea am judecat și le-am dat la mijlocul lor 4 boĭari *adeveritori* și judecători pre răvașele domnii méle, anume: Ghinea slujer i Vlaicul clucer i Mateĭu clucer Dobriceanul i Tudor chĭurcĭubașa ot Boténi, ca să caute și să adeveréze …"

1696 (p. 194), pentru nește locuri de prăvălie din București: „și neputăndu-să adevăra din Divan dereptatea acestor locuri, domnia-mea am judecat împreună cu toț boĭarii Divanului domnii-méle și le-am dat (luĭ Cărste și egumenuluĭ Teofan) domnia-mea la mijlocul lor 12 boĭari *adeveritori* și judecători pre răvașele domnii méle…"

Între cei „12 boiari" figurează: „Enuță starostea za neguțitori, Iorga biv staroste, Manul neguțitorĭul".

Să se observe că de la boierii *adeveritori* nu se cerea nici un fel de jurămînt ad-hoc și că numărul lor – fie 4, 6, 12, 24 etc. – atîrna cu totul de hotărîrea domnului.

v. *Boier*. – *Jurător*.

ADEVERITÙRĂ. – v. *Adeveresc*.

ADEVESÈSC. – v. *Adăvăsesc*.

ADEVÈZ (adevat, adevare), vb.; régler, rassembler, arranger. Răposatul G. Seulescu (*Arh. Albinei românești*, 1845, *Suplem*., no. 11) găsise acest cuvînt la țăranii din Moldova cu sensul de „tocmesc, adun" și aduce chiar fraza: „*adevez* și am *adevat* toate hîrtiile trebuitoare". El îl derivă din latinul adaequare, ceea ce nu se poate admite, deoarăce *qu* trece la români numai în *k* (*c*, *č*) și *p*, niciodată în *v*. Nu cumva să fie o contracțiune disimilativă din adevăsesc, pe care tot acolo îl auzise Seulescu cu același înțeles? Nu cutezăm a ne rosti, pînă a nu se urmări mai întîi toate formele și toate accepțiunile cuvîntului, precum și a se preciza regiunea unde se întrebuințează. În orice caz, pare a fi de o proveniță latină. E foarte ademe-

nitoare quasi-identitatea fonetică și logică a lui *adevare* cu spaniolul a d o b a r „arranger”, care există în toate dialectele romanice occidentale, dar pe care Diez (*Wtb.*[2], I, 6) îl crede de origine germanică.

v. *Adăvăsesc*.

-ÀDIA; suffixe de certains noms propres topiques. Mulți cred că M e h a d i a , numele renumitelor băi așezate la margine între Banat și Oltenia, n-ar fi decît o corupțiune din A d - M e d i a m , după cum se chema aceeași localitate în epoca romanilor (*Tab. Peuting*.). Nici prin legi fonetice normale, nici prin vreun fel de analogie sau de etimologie poporană, „Ad-Mediam” nu putea deveni „Mehadia”. Asemănarea între ambele numi, dacă vom admite chiar că ele se aseamănă întrucîtva, este o întîmplare, nemic mai mult. În M e h à d i a , finalul *-àdia* e sufix, și încă un sufix foarte interesant.

Să alătureze cineva numirile locale ca:

Amaràdia, rîu ce trece prin Gorj și Dolj, vărsîndu-se în Jii și dînd numele său la două plase, la o vale etc.; *Ciocàdia*, un părîu și un sat în Gorj; *Arpàdia*, un cătun în Dolj; *Apàdia*, un sat românesc în Banat lîngă Lugoș; *Varàdia*, un sat românesc în Banat lîngă Verșeț; *Mînăràdia*, nemțește *Donnersmarkt*, și *Cinàdia*, nemțește *Scholten*, sate românești în Transilvania; afară de altele, pe cari noi nu le știm sau nu ni le aducem aminte.

Apoi să se compare forma *Mehàdia* cu forma *Mehedìa*, de unde rezultă că același sufix, cu scăderea posterioară a accentului, ne întimpină în: *Cernădìa*, două sate în Gorj; *Cisnădìa*, nemțește *Heltau*, orășel în Transilvania; *Crevedìa*, un părîu în Mehedinți și cîteva localități în Vlașca și-n Ilfovu etc.

Care va fi dară prima concluziune?

Existința unui vechi sufix românesc topic *-àdia*, păstrat mai cu persistință în regiunea olteană, foarte rar în Ardeal, de tot excepțional în partea răsăriteană a Munteniei și cu desăvîrșire necunoscut în Moldova.

Același sufix ni se prezintă la serbi în:

Grčàdia „grecime, mulți greci”; *Srbàdiĭa* „neamul serbesc”; *Turàdiĭa* „neamul turcesc, turcime”; *momčàdiĭa* „tineret, mulți tineri”; *pĭešădiĭa* „cînime, o droaie de cîini”; *Șumàdiĭa*, numele unei provincii etc.

Sufixul *-àdia* nu este slavic la serbi, după cum nu e latin la români. Luatu-l-au românii de la serbi? dar atunci rămîne deschisă cestiunea: de unde-l au serbii? Luatu-l-au serbii de la români? aceeași cestiune își mută numai doară locul, dar nu se dezleagă.

Fără a ne rosti pentru sau contra, atragem atențiunea linguiștilor asupra sufixului onomastic - e d i u s și - e d i a în dialectele cele antice ale Italiei sudice, un sufix despre care Mommsen (*Unterital. Dialekte*, p. 347) zice: „Die Namen wie A t i e - d i u s und A n a i e d i u s gehören ebenfalls zu den Eigenthümlichkeiten der marsischen und abruzzesischen Distrikte, es finden sich auf dortigen Inschriften z. B. A m a r e d i u s (cf. *Amaradia*), A p p a e d i u s (cf. *Apadia*), D e c u m e - d i u s (cf. *Mehadia*), M u s e d i u s , N o v e l l e d i u s , N u m i e d i u s ,

Pappedius, Paquedius, Pescennedius, Petedius und Petiedius, Poppedius, Staedius, Statedius, Titedius, Veredius (cf. *Varadia*), Vettedius und Vettiedius – meistens Verlängerungen bekannter Geschlechtsnamen, wie z. B. neben Anaiedius auch Anaius vorkommt.” Să nu uităm forma „Meh -edia” lîngă „Meh -adia”, „Crev -edia” etc.

Adaug totuși încă o dată că aceasta nu este decît o simplă ipoteză, originea românului -*àdia* neîncetînd de a fi foarte întunecoasă, dar și foarte interesantă.

Teoria d-lui Putnoki despre ungurismul lui -*adia* la noi, prin urmare și la serbi, – mai știi dacă nu și-n anticele dialecte ale Italiei! – a se vedea în *Ungaria* d-lui Gr. Moldovan, I, p. 189. El ne asigură că „Mehadia”, „Ciocadia”, „Amaradia” etc. trebuiesc accentate pe *i*; o fi trebuind pentru etimologia d-sale, dar nu este așa. Întemeindu-se pe această eroare fundamentală, el susține apoi că toate numirile cu -*adia* derivă din numiri topice ungurești cu -ad (*Csanad*, *Disznod* etc.) prin adausul sufixului -ìa, pe cînd în „Mehàdia”, „Ciocàdia”, „Amaràdia”, încă o dată, nu există nici un sufix tonic -ìa. Mai nostim decît toate este că, pentru a-și întări părerea, d. Putnoki citează pînă și sufixul -*ìa* în grecul μακεδονία! I-ar fi fost mai lesne de a cita pe românul „nerozia”, în care însă, tocmai din cauza lui -*ìa*, s-a făcut trecerea lui *d* în *z*, pe cînd în „Mehàdia” acest *d* se ține țeapăn. Ungurii, cu tipicul lor accent pe prima silabă, puteau să facă un -ad sau -od din românul -*adia*, dar din maghiarul -ad sau -ode foneticește peste putință de a ajunge la românul -*àdia*, ba nici măcar la -*adìa*, al cărui -*d*- ar fi trecut în -*z*-. Așadară mai trimitem o dată pe d. Putnoki la „nerozie” în loc să alerge la μακεδονία.

În forma -*àdia* și-n variantul -*ădìa*, *d* nu se asibilează. El trece însă în *z* pe dată ce accentul scade pe o vocală mai jos de *i*. Așa, din *Amaradia* vine numele părîului Amărăzoae = Amaradioane, iar din *Ciocàdia* porecla Ciocăzàn = Ciocadiànu.

v. *Amaradia*. – *Mehadia*. – *Mehedinți*.

ADIÀFOR, adj.; indifférent. Curat românește: nepăsător.

Alexandri, *Iașii în carnaval*, act. II, sc. 6: „îi vorba că te iubesc așa de năstrușnic, încît acum sînt *adiafor* pîn' și de ciubuc! eu care eram în stare să-mi vînd sufletul pentr-o liulea de tiutiun…”

Același, *Hagi-Petcu*, act. I, sc. 4: „Vrei să-ți spun una, dacă-i așa? Ești un nerecunoscător, un *adiafor*…”

Același, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 7: „decît a sta de o parte răce și *adiafor*, mai mult patriotism arată cel ce se luptă cu orice armă…”

Termen grec din epoca fanariotică: ἀδιάφορος, care se mai întrebuințează numai doară într-o conversațiune comică sau cu ironie.

ADIAFORÌE, s. f.; indifférence. Grecul ἀδιαφορία „nepăsare”.

Beldiman, *Tragod.*, v. 1133:

„Balș în *adiaforie*, iar Tăutul buimăcit,
Așteaptă cu îngrijire ceasul cel nenorocit…”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 7: „Guvern îi aista?… vă-ntreb boieri, guvern regulamentar, ori p ă ș a l î c , în care domnește interesul și s a m a v o l - n i c i a ?… Și noi să privim cu *adiaforie* o asemine stare de lucruri?…”
v. *Adiafor*.

ADIAFORISÈSC, vb.; étre indifférent. Românește: a n u p ă s a , a s t a n e - p ă s ă t o r .
Conachi, *Afrodita și amoriul*:

„Dar el simte și iubește,
Fără să fie robit,
Și *adiaforisește*
În minutul ce-au iubit,
Încît zic cu hotărîre
Că acest tînăr cumplit
Pentru a mea osîndire
Singur din iad au ieșit…!”

v. *Adiafor*.

[1]**ADIÀT, -Ă**, adj.
[2]**ADIÀT**, s.n. } v. *Adii*.

ADIÀTĂ, ADIIÀTĂ, s. f.; testament. Forma literară este d i i a t ă sau d i a t ă = neogr. διάτα (Cihac), termen întrat în grai prin legislațiunea fanariotică, în locul vechii locuțiuni curat românești: l ă s a t c u l i m b a d e m o a r t e .
Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 67: „Moștenirea iaste priimirea unui viu a dreptăților unui mort, căruia îi sînt dăruite după pravilă fără d i i a t ă sau cu d i i a t ă …”
Poporul însă rostește mai adesea: *adiată* sau *adiiată*. În această formă, *a-* nu este un simplu adaos fonetic, ci rezultă dintr-o ingenioasă etimologie poporană. Un testament manifestă ultima s u f l a r e , „le dernier s o u f f l e ” a murindului. Astfel țăranul, căruia nu-i plac în genere neologismii, a împămîntenit pe grecul διάταξις, căsătorindu-l cu românul a d i i a r e „souffler légèrement”: a d i i a t ă „résultat d' un souffle”.
Jipescu, *Opincaru*, 57: „…dă mi s-or scurta zilili pîn' la Paște, las vouo cu graiu limpede, cu limba dăzlegată și cu mințili adunate, *adiiata* mea; și blestemați dă la mine să hiți și uiduiți dă tot plaiu și dă toate satili d-împrejur, dă la Pițigoiu și pînă-n Malu-Vînăt, și dîn vac în vac să hiți goniți, dă n-ăți ținea cu dinți[i] dă doru și dă voiea mea a dă pă urmă…”
Basmul lui Țugulea (Ispirescu, *Legende*, 331): „Această carte ce-i aduse era *adiata* împăratului. Căci bolnav fiind pe patul morții, l-au fost întrebat sfetnicii și gloatele pe cine le lasă împărat, pentru că n-avea alți copii. Împăratul le-a fost răspuns că mai vrednic nu cunoaște pe nimeni decît pe Țugulea. Atunci s-a scris *adiata*, s-a iscălit de împărat și de toată obștea…”

Cînd zice *adiată*, poporul nu mai vede nimic străin în acest cuvînt, fiind sigur că întrebuințează pe un derivat din a d ì e , adecă un participiu femeiesc substantivat, întocmai ca: s p u s ă , z i s ă , f a p t ă , u r s i t ă etc.

v. *Adii. – Diată. – Limbă. – Testament*.

ÀDICĂ,
ADÌCĂ
ADÌCĂTE } v. *Adecă*.

ADIIARE, ADIÈRE (plur. *adieri*), s.f.; l'infinitiv substantivé d' a d i e z : action de souffler à peine, souffle, vent léger, brise, zéphyr. Sinonim cu b o a r e și a b u - r e a l ă .

Basmul celor 12 fete de împărat (Ispirescu, *Legende*, 238): „Un freamăt puternic se făcu atunci în toată pădurea, ca de o furtună ce vine întărîtată asupra copacilor; și totuși nici o frunză măcar nu se mișcă din loc, ba nici măcar nu se cletină, ca de o *adiare* de vînt barim…"

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 195: „Scăpătase soarele; ogoarele își plecau bogăția de grîu, orz, ovăz și mei la *adierile* încropite ale vîntului de meazăzi…"

C. Negruzzi, *Scrisoarea VIII*: „Daliile îmbrăcate în bogatele lor rochii colorate și gingașii tamarini se legănau la *adierea* vîntului…"

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 110: „…șuierătura frunzelor ce se legînau în *adierea* dimineții…"

Alexandri, *Concina*, sc. 2: „…*adierea* răcoritoare a nopții, lumina dulce a stelelor, cîntecele depărtate ale păscarilor neapolitani, produceau o armonie, o atmosferă încîntătoare…"

v. *Abureală. – Adii. – Boare*.

ADÌI, ADIÈZ (*adiat*, *adiet*; *adiare*, *adiere*), vb.; 1: souffler légèrement; 2. frétiller, branler; 3. respirer. Necunoașterea tuturor formelor și a tuturor sensurilor cuvîntului au împins pe unii a-i căuta originea în latinul *adhalare* (*L. M.*), iar pe alții în polonul *odwiewa*• (Cihac).

1. *adiere* „souffler légèrement".

În *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 420): „*Adiĕdz*. Vix levor".

O colindă din Dobrogea:

„Vînt de var-a *adiat*,
Flori de măr s-au scuturat,
Peste noi s-au revarsat…"

(Burada, *Călăt.*, 74)

Basmul *Țurloaiele blendei* (Ispirescu, *Leg.*, 246): „Un vînticel *adia* încît de abia îl simțeai că vine să-ți mîngîie obrajii…"

B. Ștefănescu (De la Vrancea), *Sultănica*, p. 221: „Soarele zăpușește firea; lumina lui te orbește; aerul joacă, fierbe, și nici un pic de *adiere* nu astîmpără arsura…”

2. *adiere* „frétiller, branler”.

În ghicitoarea poporană despre c u m p ă n ă :

„Nici moartă, nici vie,
Numai din coadă *adie*…”

(Ispir., *Pilde*, nr. 10)

În colinda *Toader Diaconul* din Brăila:

„Sfîntul Mihailă
Cu s a b i a -n mînă,
Deac-așa vedea,
Cu ea c-*adia*
Și amenința…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 36)

3. „respirer”.

Cu acest sens și cu forma organică *adillare* (*adilĭare*) cuvîntul s-a păstrat în dialectul macedo-român. „*Adillare* însemnează a respira, a aspira” (V. Petrescu, *Mostre* II, p. 151), adecă se aplică la vietăți, nu la vînt, dar totuși nu este altceva decît o mișcare lină a aerului. „Substantivul a d i l ĭ a t u , articulat a d i l ĭ a t l u , vrea să zică răsuflare” (M. Iutza, Crușova).

Prin sufixul verbal deminutival - i l l o sîntem puși față-n față cu un cuvînt fără nici o îndoială latin, oricare ar fi înțelesul părții radicale a d -. Acest sufix servea vechilor romani pentru a făuri verbi cu sensul de „mișcare ușoară”, întocmai ca în al nostru *adiez* după tustrele accepțiuni. Astfel din „canto” – c a n t i l l o , din „murmuro” – m u r m u r i l l o , din „scribo” – s c r i b i l l o , din „sorbeo” – s o r b i l l o , apoi v a c i l l o , o s c i l l o etc. În latina vulgară numărul unor asemeni formațiuni cată să fi fost fără alăturare mai mare decît cele conservate în latina clasică. De aci mulțimea lor în limbile romanice occidentale, unde ele au trecut ca „-illo” și ca „-ello”, căci cuantitatea lui *i* în prototipul latin nu era sigură, uneori scurt și uneori lung. Astfel sînt în franceza: *frétiller*, *brandiller*, *tortiller*, *sautiller* și *sauteler*, *chanceler* etc.; în italiana: *balzellare*, *saltellare*, *canterellare* și altele.

În macedo-româna, *adillare* a reușit a reține nu numai forma organică, dar întrucîtva pînă și una din accepțiunile clasice ale latinului a d i r e : „Se zice om a d i l l o s cu sensul de om milos, om care se afectează facilmente cînd vede pe alții suferind” (V. Petrescu, *loco cit.*). În „om *adillos*” ceea ce daco-românește ar fi *adiios*, nu mai vedem nici o umbră de „respirer”. Simplul a d i r e însemnînd lătinește „întimpin pe cineva”, deminutivul a d i l l a r e trebui să fi avut anume accepțiunea de „întimpin cu plăcere, cu bunătate, cu blîndețe”, căci însăși funcțiunea sufixului -i l l o e dezmerdătoare. Acolo unde Plaut zice:

„...satius est
A d i r e b l a n d i s v e r b i s , atque exquirere,
Sint illa, necne sint, quae tibi renuntiant?
Bonus animus in mala re dimidium est mali...”

(*Pseudol*. I, 5)

deminutivul a d i l l a r e , prin natura sa mîngîitoare, ar înlocui pe întregul „a d i r e blandis verbis”, caracterizînd pe un „homo a d i l l o s u s ”. Tot așa „ventus a-d i l l o s u s ”, „ventus qui a d i l l a t ”, nu poate fi decît un „vînt plăcut, blînd, dulce”. De aci daco-românul *adiere*, macedo-românul *adilĭare*, cu toate sensurile lor.

La moții din Ardeal forma *a aduia* a păstrat mai cu samă sensul latinului „a d i r e blandis verbis” din Plaut, căci ea însemnează în genere „a mîngîia” (Frîncu - Candrea, *Rotacismul*, p. 48).

La Alexandri, adverbul ce însoțește obicinuit pe *adiere* este l i n sau a l i n . Așa despre cîntul priveghitorii:

„Vîntul tace, frunza deasă stă în aer neclintită.
Sub o pînză de lumină lunca pare adormită.
În a nopții liniștire o divină melodie
Ca suflarea unui geniu pintre frunzi a l i n *adie*
Și tot crește mai sonoră, mai plăcută, mai frumoasă...”

(*Concertul în luncă*)

Despre aer, unde iarăși nu e vorbă de vînt:

„Aerul e viu și proaspăt!... el trezește și învie
Peptul, inima și ochii peste care l i n *adie*...”

(*Balta*)

Trecerea lui a d e o , prin deminutivul a d i l l o , la noțiunea de „suflare a vîntului”, era înlesnită și chiar provocată de o asociațiune de idei tot atît de latină și numai latină ca și sufixul verbal deminutival -i l l o . Printr-o ciocnire fonetică, independinte de originea vorbelor, numele latin al vîntului: „ventus” ($\sqrt{va}$) s-a întîlnit cu participiul „ventum” de la „venio” ($\sqrt{gva}$). În acest mod nu putea să nu se nască la vechii romani o etimologie poporană care, prin noțiunea intermediară de mișcare, lega ideea de v î n t cu acea de v e n i r e , și pe care nu s-a sfiit a o reproduce chiar un filolog ca Scaliger: „ v e n t u s a v e n i e n d o, quia sit aëris motus” (Vossius, *Etymol. l. lat.*, 546). Dar sinonim cu „venio” este a d e r o , de unde apoi deminutivul a d i l l o .

v. *Abureală*. – *Boare*.

ADIIÒS, -Ă. – v. *Adii*.

ADIMENÈSC
ADIMENÌRE } v. *Ademenesc*.
ADIMENÌT

ADINEAORI, adv.; naguère, depuis peu, dernièrement, tantôt. Cihac (I, 183) aduce următoarele forme ale cuvîntului: *adineaoară*, *adineori*, *dineoară*, *dineori*, adecă numai pe cele întrebuințate în Moldova, unde predomnește accentul pe *o*. *Lexiconul Budan* (p. 4, 5, 172, 190): *adeneaori*, *adeneoară*, *adineaori*, *deneaori*, *dineaori*, cu precumpănirea tonului pe *e*. Macedo-românește se zice: *adineavră* și *deaneavră* (Dr. Obedenar; M. Iutza).

Adineaori își asociază foarte des pe m a i „à peu près", fără ca prin aceasta să se schimbe înțelesul.

Alexandri, *Scara mîței*, sc. 3:

„Magdian: Acum spune-mi, văzut-ai ceva m a i *adinioare*… într-acoace? (arată scara).

Marin: Într-acoace?… cînd te scoborai de sus?…"

Jipescu, *Opincaru*, p. 65: „Sănătos lucru e să aveți chieagu vostru și la păs să legumiți din ce ați pus, cum vă spusei m a i *adineauri*…"

În Muntenia accentul se aude mai totdauna pe *e*.

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 20: „Fie-vă aceasta numai pildă la zisele mele de *adineauri*…"

La A. Pann ne întimpină forma *adineaură*, foarte apropiată de acea macedo-română:

„Se căznește d-*adineaură*
Să facă în năsip gaură…"

(*Prov*. I, 81)

sau:

„Avem un strein în casă și poate n-o fi dormind.
Mă pomenii *adineaură* cu el la ușă bătînd,
Pînă mîine dimineață sălaș de la noi cerînd…"

(*Moș Albu* I, 9)

ori cu emfaticul -*a*:

„Încai de alde moș Neagu crez că n-o mai fi putînd,
L-am văzut de *adineaura* tot mereu de somn căscînd…"

(*Ibid.*, II, 67)

Adineaori indică în trecut un punct foarte apropiat; un interval mai lung ne desparte de a d ă u n ă z i sau d ă u n ă z i:

Lex. Bud., 5, 188: „a d ă u n ă z i, d ă u n ă z i, d ă u n ă z i l e, nuper, nuperrime, neulich, vor etlichen Tagen".

Cînd punem pe *adinioară* sau *dinioară* alături cu a d ă u n ă z i sau d ă u n ă z i, în privința căruia nu poate fi îndoială că e compus din elementele latine: *ad-de-una-dies*, se naște o puternică bănuială că între ambele cuvinte nu există, sub raportul combinațiunii, altă deosebire decît aceea dintre o a r ă și z i, adecă *adinioară* nu este „ad-de-in-hora" (Cihac), ci o acomodațiune vocalică din *adeunoară* = lat. *ad-de-una-hora*, sau chiar *adeunioară* = lat. *ad-de-unia-hora*, cu latinul vulgar

„unia” în loc de „una” (Du Cange, *ad voc.*). În scurt *adinioară* ar însemna: „acum numai o oră” precum adăunăzi însemnează: „acum numai o zi”.

În adevăr, forma scurtată *dinioară* ni se înfățișează în vechile texturi cu sensul precis de „numai o dată”, „una oară”, de exemplu:

Dosofteiu, 1683, f. 75 a:

Ps. LXI: „*dânâoară* grăi Dumnedzău, doaâ acéstĭa audzât-am…”	„… semel locutus est Deus, duo haec audivi…”

În contextul grec: ἅπαξ ἐλάλησεν…

Și mai bine la Coresi, 1577: „…*dinioarâ* grăi zeulŭ, de doao ori ačasta auzii…”

Pravila Moldov., 1646, f. 175: „ucigătorĭulŭ de va fi omŭ streinŭ, carele nu va fi cunoscutŭ nice *dănâorâ* pre acelŭ omŭ…”

Paremiar, 1683, f. 11 b:

Genes. XVIII, 32: „și dzâsâ: cevaș Doamne, de-aș grâi încă *dânâoarâ*?…”	„…et dixit: numquid, Domine, si loquar adhuc semel?…”

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., Acad. Rom., p. 155):

Petr. I, 3, 18: „că Hs. *diînrăoară* de păcate dereptu noi chinui…”	„…quia et Christus semel pro peccatis nostris mortuus est…”

Exemple mai multe se vor aduce în alte locuri.

Forma *adineaure* cu contrasul *adineauri*, în loc de *adinioară*, s-a născut sub influința adverbilor: *pùrure*, *alăture* sau *alături*, *așìjdere* sau *așìjderi*, *altmìntere* sau *altmìnteri* etc., făcînd să dispară organicul *-oară*. Metamorfoza cată a fi foarte veche, de vreme ce o găsim și-n macedo-româna. Limba noastră literară a întrebuințat și poate să întrebuințeze deopotrivă toate formele, o varietate care convine mai ales poeziei.

v. *Dinioară*. – *Odinioară*.

[1]**ADÌNS**, adv.; exprès, à dessein, avec intention, ad-hoc. Ceea ce se face *adins* este în opozițiune cu ceea ce se întîmplă sau se nemerește, fie din greșeală, fie din nebăgare de seamă, fie în glumă, fie din noroc sau nenoroc etc., pe cînd *adins* e totdauna intențional. El exprimă dară ideea juridică de precugetare și de aceea e des în vechile noastre legi penale.

Pravila Moldov., 1646, f. 175: „De să va afla neștine acolĭa de fațâ cu arme unde să va face ucidere, și •udețulŭ nu va putĭa așĭa lesne să cunoascâ: în-de-*adinsŭ* aŭ venitŭ, au tămplatu-s-au de s-aŭ nemeritŭ acolĭa, atunce să cade să fie îngăduitorĭu și cu milâ…”

Ibid., f. 123: „căndŭ va •ura cela č-au suduitŭ, cumŭ nu l-au suduitŭ în de-*adinsŭ* pre neștine, atunce gĭudețulŭ va socoti…”

Ib., f. 52: „de să va afla c-au făcutŭ acestŭ lucru în-de-*adinsŭ* cu inșelăcĭune…”

Ib., f. 63: „cela ce va ucide pre sprijinitorĭu cu înșelăčune, ce să dzice: căndŭ nu l-are ucide nice dereptŭ vreo greșalâ sau dereptŭ ce au vrutŭ să ucigâ pre vrăjmașu-i, ce n u m a i î n - d e -*adinsŭ*, atunce și acesta să va omorâ…”

Ib., f. 72: „poate muĭarĭa să trimițâ î n - d e -*adinsŭ* unŭ omŭ acolo unde ĭ-au fostŭ bărbatulŭ, să întrébe de viu, de mortŭ…”

În loc de „î n - d e -*adins*”, cînd vrea să se rostească într-un sens superlativ, *Pravila Moldovenească*, 1646, pune: „c u t o t d e -*adinsul*”, de ex. la f. 134: „cela ce va grăi rău de domnulŭ locului aceluĭa și-l va sudui c u m ă n i e și c u t o t ŭ d e -*adinsulŭ*…”

Fără î n și fără t o t , *Lexiconul Budan* (p. 179) ne dă construcțiunea d e *adins*, pe care o explică prin „fără glumă, cu voie, cu sîrguință, cu strădanie”.

Astăzi poporul zice mai mult: c u - d i n -*adinsul*, c u - t o t - d i n -*adinsul*.

În *Condica Logofeției* lui Constantin Brîncovan, 1692-1713 (ms. în Arh. Stat.), precumpănește construcțiunea: „c u - d e -*adinsul*”.

Un frumos pasagiu la p. 161:

„…așijdirea și glasul nostru cel de rugă celor ce după noi vor fi de D-zău aleși stăpânitori c u - d e -*adinsul* întindem, ca fieștecarele den voi în vrémea stăpânirii sale din avuția ceĭa ce de la D-zău ĭaste voao dată să nu fie sfănta mănăstire ačasta lipsită…”

La comparativ se zice: „m a i c u - d e -*adinsul*”:

Zilot, *Cron.*, p. 36, despre lupta între cazaci și pazvangii în Craiova: „…Turcii călăreți, ce-i avea de ajutor, văzînd năvălirea vrăjmașilor, ori de frică sau de pizmă ca să-i lase pe cazaci în peire, i-au năpustit și au fugit; iar a treia și cea mai mare împotrivire au stătut o ploaie repede ce s-au întîmplat în toiul războiului, din care, udîndu-li-se armele, au slăbit foarte tare, și pazvangii, înțelegînd aceasta, m a i c u - d e -*adinsul* au năvălit asupra lor și i-au sfărîmat foarte, încît prea puțini au scăpat…”

Se poate zice și nearticulat, c u - d e -*adins*:

Pravila Munten., 1640, f. 9 a: „Acéstea vâ învățăm, preoților și țărcovnicii biséricilorŭ, ca înșivâ să umblați întru învățăturile ce vă sănt date voao, și dupâ acéĭa să învățați toți oamenii, c u - d e -*adiînsŭ* de pururea, nu pentru vreo platâ orcaré de argint sau de aur, ce pentru spaseniĭa sufletelor…”

Omiliar de la Govora, 1642, f. 90 b: „urechile carile ascultâ și ĭau aminte c u - d e -*adins* căntecele muerilor celor curve și cenghii în multe chipure, acolo nemicâ nu vor auzi dé acéstea, numai acel glas înfricoșat…”

Pînă astăzi însă, chiar în gura țăranului, sună mai mult forma articulată, adecă cu -*u* întreg:

Jipescu, *Opincaru*, p. 48: „Nu cumva cîrlani[i], mînji[i], armăsari[i], telegari[i], jugani[i] și măcar uțupinili din lumea lu Dumnezeu, c u - d -*adinsu* te dau dă șugubină?…”

Numai cînd lipsește „cu”, *adins* perde articlul în graiul poporan:

„…dă cu ochi[i] dă dânsili și spuni-le dă la mine multă sănătate și arată-le să mai lase focului frunzișoara și alihiĭa dă pă față, că parcă-ș niște paparude-mbrezăiete

și niște case văruite cu bozii și cu soc; rogu-le d-*adins* să nu mai umble cu fleacuri, în chieltuieli, în înțoțoneli…” (Jipescu, *op. cit*., 132).

Dar construcțiunea cea mai răspîndită este: *înadins* sau î n t r -*adins*.

Balada *Iencea Săbiencea*:

„Află, Ienceo, de la mine
Că-n-*adins* te vream pe tine
Și-n-*adins* m-am lăudat
Că n-ai hal să-mi fii bărbat…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop*., 642)

Donici, *Vulturul și paingul*:

„Se uită vùlturu și vede î n -adins
Paingu lîngă el cum mreaja au întins…”

Zilot, *Cron.*, p. 65, despre cruzimile pazvangiilor:

„Cu ochii am văzut: nasuri, urechi cruțate,
Nu zburate de tot, ci-n piele spînzurate,
Ș-aceasta î n t r -*adins*, pentru mai mare groază
La cîți vor auzi, iar mai vîrtos să-i vază…”

I. Creangă, *Povestea lui Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 26): „– Măi omule, vorbești î n *adins* ori vrei să șuguiești? – Ba ferească Dumnezeu, cucoane; î n *adins*…”

Același, *Povestea lui Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit*., 1876, p. 454): „Șuguiești, măi omule, ori ți-e î n t r -*adins*?…”

„A fi cuiva î n t r -*adins*”: ție ți-e î n t r -*adins*, mie mi-e î n t r -*adins* etc., este un idiotism care însemnează: „prendre bien a u s é r i e u x ”, în opozițiune cu: șagă, glumă, păcăleală și altele.

Din exemplele de mai sus vedem că *adins* se întrebuințează numai asociat cu prepozițiunile d e , c u , c u d e , î n , î n d e , î n t r u . Dr. Silasi constată în vechiul grai din Banat și din Hațeg forma adverbială *adensul* „serio, ex proposito”, anume în *Psaltirea* manuscrisă a lui Viski, din 1697 (Bariț, *Transilv.*, 1875, p. 152); și acolo însă, după cum ne-am încredințat din copia în posesiunea d-lui I. Bianu, cuvîntul e însoțit de o prepozițiune. Pasagiul citat de Dr. Silasi sună așa în psalmul XXXIII: „Szuflet e n *adenszul* doreste pre Domnul…”

Putem dară afirma, pînă la probă contrarie, că adverbul *adins* „exprès” cere totdauna denainte-i cel puțin o prepozițiune, deacă nu și două.

v. *Adesul*. – *Ararul*. – *Lupiul*.

Paralelismul cu ital. *adesso*, vechi span. *adiesso*, v. franc. și provenț *ades*, fac ne-ndoioasă derivațiunea românului *adins* din lat. a d - i p s u m (Cihac, I, 28. – Diez, *Wtb*.[2], I, 167), sub forma nazalizată: a d - i m p s u m ; aceasta nu însă fără o rezervă foarte importantă. Occidentalul *adesso* este un adverb de timp, derivînd din „ad ipsum (tempus)”, pe cînd al nostru *adins* e un adverb de mod: „ad-ipsum

(negotium)". Există dară între ambele o identitate numai doară de două treimi din elementele cele constitutive.

Un paralelism perfect cu românul *adins* ne înfățișează numai doară vechiul piemontez a d e s , într-un manuscript din secolul XII, publicat de profesorul Förster. Îl găsim acolo de două ori (Böhmer, *Roman. Studien* IV, 28):

„…no se retrahen, mas a d e s van de virtute in virtutem…" = „nu se retrag, ci cu-tot-*adinsul* pășesc din virtute în virtute…";
și mai jos:

„…le main e li ol tenea a d e s estendue envers lo cel…" = „mînile și ochii își ținea *înadins* ațintiți cătră cer…"

În aceste pasage *ades* nu mai este de loc „*ad-ipsum* (tempus)", ca în italianul *adesso*, ci numai „*ad-ipsum* (negotium)" ca în românul *adins*. Un al treilea adverb romanic independinte *adins* s-a format din *ad-ipsum* (hominem) sau *ad-ipsos* (homines). Vezi-l în articlul următor.

Vom încheia prin recapitularea multiplelor asociațiuni ale lui *adins*:
d e -*adins* = *de-ad-ipsum*;
c u - d i n -*adinsul* = *cum-de-in-ad-ipsum-illud*;
c u - d e -*adinsul* = *cum-de-ad-ipsum-illud*;
î n -*adins* = *i n -ad-ipsum*;
î n - d e -*adins* = *in-de-ad-ipsum*;
î n t r -*adins* = *inter-ad-ipsum*;
î n -*adinsul* = *in-ad-ipsum-illud*.
v. [2]*Adins*. – *Dîns*. – *Îns*.

[2]**ADÌNS**, adv.; entre soi. Arhaism. Sinonim cu î n t r e , de care însă diferă prin aceea că arată numai acțiunea reciproacă imediată î n t r e persoane, nu și î n t r e lucruri, și niciodată i n t e r v a l . Se deosebește cu totul prin sens, deși nu prin origine, de cellalt a d i n s , despre care vezi articlul precedinte.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., Acad. Rom., p. 159):

Petr. I, IV, 8: „ainte de toți, *adìnsu* voi ĭubosti pururea aibăndu…"	„…ante omnia autem, mutuam i n vobismet i p s i s caritatem continuam habentes…"

Cu același sens la Moxa, 1620, p. 354: „puse domnŭ pre partea răsâritului alŭ doile fiĭu Costandie, ĭară pre Consta și Costantinŭ lorŭ le déde apusulŭ și Galiĭa; ce se tinserâ curăndŭ, o amarŭ! că se sfădirâ *adinsŭ* eiși…"

Noul Testament, 1648, Marc. IX, 15:

„…atunci întrebâ pre cărtulari: ce vă pricit *adìns* voiș?…"	„…et interrogavit eos: quid i n t e r vos conquiritis?…"

Tot acolo, Paul ad Coloss. III, 13, 16:

„…răbdăndu u n u l ŭ a l t u ĭ și ertăndu-vâ *adìnsu* voiș, de are cineva u n u l ŭ p r e a l a l t ŭ înputăcĭune…"	„…supportantes invicem, et donantes vobismet i p s i s si quis adversus aliquem habet querelam…"

Și mai jos, în construcțiune cu p r e și perzînd pe inițialul *a*-:

„…învățându-vâ și dojenindu-vâ înșivâ p r e *dìnsu* voiși întru psalomi și în căntări…”	„…docentes et commonentes vosmet i p s o s psalmis, hymnis et canticis…”

Să se observe că acesta e unicul pasagiu în care *adins* „entre soi” se construiește cu o prepozițiune, și tocmai cu prepozițiunea p e , cu care nu se asociază niciodată a d i n s „exprès”. În norma generală, *adins* „entre soi” funcționează totdauna singur, iar a d i n s „exprès” se întrebuințează numai preces de elemente prepoziționale: *de*, *cu*, *în*, *din*.

Pășim mai departe la examinarea texturilor.

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl*. 6311 B., British Museum), Mat. XVIII, 15:

„…e să greșire ție fratele tău, pasă și oblicéște elŭ *adinsere* și acela singurŭ…”	„…si autem peccaverit in te frater tuus, vade et corripe cum i n t e r t e et ipsum solum…”

Întocmai așa în cel mai vechi *Evangeliar* românesc tipărit, publicat de Cipar sub nr. 1 (*Analecte*, p. 5).

Apoi în *Legenda Duminicei*, 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 49): „și voĭu întoarce lumina soarelui de cătră voi de va fi întuînrérecu, de vă veți gĭuînghea *adeîn* (адеꙟ) voi…”

În fine, în graiul poporan din munții Moldovei s-a conservat pînă astăzi *aden*, redus la *ade*, cu sensul de „singur”, funcționînd ca adverb. „La noi în plasa Muntelui țăranii zic: m-am dus *ade*, în loc de: m-am dus s i n g u r ” (G. Gavrilițanu, distr. Neamț, com. Galu).

Contextul latin al celor mai multe pasage de mai sus: „ipsis”, „in ipsis”, „ipsos”, „inter ipsos” pune afară de orice îndoială derivațiunea cuvîntului din a d - i p s u m , nazalizat: a d - i m p s u m , adecă tot de acolo de unde vine și cellalt adverb a d i n s „exprès”, deși între ambii deosebirea de sensuri nu poate a nu fi mare, deoarăce unul este „a d - i p s u m (negotium)”, pe cînd cellalt „a d - i p s u m (hominem)” sau „ad- i p s o s (homines)”.

Filiațiunea varianturilor:

ade „entre soi: seul, seulement” = a d - i p s u m ;

aden, *adins* „entre soi: l’un l’autre” = a d - i p s o s ;

adinsere, formațiune analogică după norma adverbilor: *altmintere*, *așijdere* etc.

Același prețios text piemontez din secolul XII, în care noi am găsit mai sus pe a d i n s „exprès”, ne dă și pe *adins* „entre soi”, și anume:

„…episcopi e presbiteri qui tuto di sonent le tube per predicaciun, quar a d e s nos prediquen e castien e nos mostren la via de deu, a d e s nos cornen…” (Böhmer, *Rom. Stud.* IV, 17).

„…Deus superbis resistit, humilibus dat gratiam. Deus, zo dis, contrasta a d e s ail orgoillos, e ail humel dona la soa gratia…” (*Ibid.*, 31).

În primul pasagiu: „a d e s nos prediquen, a d e s nos cornen” însemnează: „între noi predică, î n t r e noi buciumă”, adecă paralel cu „*adinsu* eiși” la Moxa sau „*adinsu* voiși”, „*aden* voi” în texturile din 1600 și 1648.

În al doilea pasagiu „contrasta a d e s ail orgoillos” însemnează: „respinge n u m a i pe cei mîndri” sau: „pe cei mîndri s i n g u r i ”, adecă paralel cu graiul țărănesc din Moldova: „m-am dus *ade*…”

v. [1]*Adins*.

ADÌNT (*adintat*, *adintare*), vb.; être attentif, prêter attention. Arhaism a cărui dispariţiune e de regretat, căci nu-l putem înlocui decît prin perifrasticul: b a g s e a m ă ; i a u a m i n t e etc:

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 134 b, arhangelul cătră Maica Domnului: „Strigu-țŭ, bucurându-mâ: plĭacă-țŭ urĭachĭa și-mi *adintâ* a Domnuluĭ spuindu-țŭ culcușŭ nesămănatŭ, c-aĭ aflatu-țŭ darŭ denaintĭa Domnuluĭ, ce n-au mai aflatŭ cândva alta…”

Reproducînd acest pasagiu, răposatul G. Seulescu (*Buciumul român*, 1876, p. 253) zice: „*adintă* sau a t i n t ă ”, crezînd că forma română ar deriva din latinul a t t e n d o , deoarăce, în adevăr, zicerea „și-mi *adintă*” nu poate însemna decît „et a t t e n d e mihi”.

Ecuațiunea *adint* = a t i n d ar prezinta o metateză între *d* și *t* fără exemplu în fonetica română. Admiterea ei e cu atît mai de prisos, cu cît etimologia lui *adint* este una din cele mai limpezi.

Din Dosofteiu cuvîntul a trecut în *Dicționarul româno-german* al lui Budai-Deleanu (ms. în Muz. istoric din Bucur., II, p. 6), care însă – neștiind cum să-l traducă – bănuiește numai: „v i e l l e i c h t winken, mahnen”. Este învederat că traducerea e greșită. În textul din Dosofteiu, singurul în care ne întimpină *adint*, această vorbă nu însemnează „winken”, „faire signe”, dar nici „mahnen”, „faire souvenir”, ci numai: „auf etwas spannen, aufmerken, mit Aufmerksamkeit hören”, „écouter avec attention”, „attendere”, după cum înțelesese foarte bine Seulescu. „Pleacă-ți urechea și-mi *adintă* a Domnului spuindu-ți culcuș…” se traduce prin „prête ton oreille et sois a t t e n t i v e à ce que je te dirai de l’accouchement divin…” E sigur că-n textul slavic, după care lucra Dosofteiu, lui *adint* îi corespunde „*vŭnimaĭg*, a t - t e n d o ”.

De aci însă nu urmează derivațiunea cuvîntului din latinul „attendo”, pe cît timp sare în ochi identitatea lui cu a d i n t u o (*intuor*, *intueor*) din i n t u o cu prepozițiunea a d , care funcționează ca și-n: *adincresco*, *adinflo*, *adinvenio*, *adinvicem*, *adinstar* etc., adecă numai ca un mijloc poporan de a da și mai multă amplitudine unei vorbe compuse deja cu „in”. Prin sens, i n t u o este sinonim cu „attendo”,de ex.: i n t u e r i veritatem (Cic.), i n t u e r i causam (Liv.), i n t u e n d u m quid affectet quisque (Quinct.) etc. „I n t u e r i implique l’idée d’attention et d’activité d’esprit dans la personne qui regarde” (Barrault). Din a d i n t u o , trecînd în prima conjugațiune, vine românul *adint* fără nici o modificare fonetică sau logică. N-am avea trebuință de a dăuga că latinul -*tuu* și -*tuo* se reduc totdauna românește la -*t*: *mor-tuus* = *mort*, *in-pro-mutuo* = *împrumut*, *batuo* = *bat* etc.

v. [2]*Uit*.

ADINTÀRE
ADINTÀT } v. *Adint*.

[1]**ADÎNC, -Ă**, adj.; profond, épais, enfoncé. Pe cînd sinonimul a f u n d se rapoartă numai la extremitatea inferioară, *adînc* exprimă întregul volum al unei deschizături de sus pînă jos, astfel că se poate confunda cu n a l t , de exemplu în locuțiunea: apele sînt *adînci* = les eaux sont h a u t e s . Fiind însă că *adînc* se consideră de sus în jos, iar n a l t de jos în sus, între ambii termeni e contrast. Așa, într-o colindă din Transilvania (I.G. Bibicescu, col. ms.,) sfinții găsesc pe Dumnezeu:

„'Ntr-o chilie
De tămîie
Cu ușa de alămîie,
Îmi ședea
Și-mi socotea
Și cetea
Vanghelia,
Cum să facă munți înalți,
Munți î n a l ț i și văi *adînci*…"

Latinește a d u n c u s e sinonim cu „curvus"; „curvus" însă sau „curvatus" este ceva încovăiat în genere, fie mult sau puțin, pe cînd a d u n c u s se cheamă în specie o mare încovăitură foarte întrată în întru, în opozițiune cu „pandus", care însemnează o linie abia strîmbată. Așa „cornua a d u n c a " se zicea la nește coarne formînd ambele împreună mai mult decît un semicerc, după cum sînt, bunăoară, la zîmbrul de pe vechile monete moldovenești.

Acum se înțelege de la sine desfășurarea logică a românului *adînc* „profond" din latinul a d u n c u s „recourbé en dedans". În loc de coarne, n-are cineva decît să-și închipuiască munți sau maluri: deschizătura de la mijloc este *adînc*.

„Dacă așa cuvînta
Și începe a cînta,
Munți nalți se cutremura,
V ă i *adînci* îmi răsuna…"

(A. Pann, *Moș-Albu* II, 68)

Ghicitoarea poporană:

„Într-o vale *adîncă*
Zace-un popă de brîncă.
– Mamaliga".

(Ispir., *Pilde*, 34)

Dosofteiu, 1673, f. 109 b:

„Și să scap de cine mi-s cu greață
Și de g e n u n ĭ *adâncĭ*, line-n față;

Vivorul apeĭ să nu mâ tragâ
Să mă-nghiţâ genunĭa cea largâ;
Nice smârcul budza să-ş deşchĭae,
Să mă soarbâ şi să să închĭae…"

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., Acad. Rom., p. 35): „nici *adînc* fundul mărei, nici nestrăbătută a pămîntului grosime…"

Sensul latinului „aduncus" pare a se fi păstrat mai cu deosebire în idiotismul românesc: „*adînci* bătrîneţe", care nu este altceva decît „vrîstă î n c o v ă i a t ă ". Latineşte se zicea „curva senecta":

„Et nondum cani nigros laesere capillos,
Nec venit tardo c u r v a s e n e c t a pede…"

(*Tibul*. III, 5 v. 16)

Un om gîrbovit de ani era „toto c u r v a t u s corpore" (Stat., *Theb*. VI, 649). Tot aşa, ca un grad şi mai înaintat de încovăiare bătrînească, se putea zice: a d u n c a senecta, toto a d u n c u s corpore, a d u n c a t u s corpore. O altfel de desfăşurare logică are la germani: „er ist schon t i e f in die Jahre", alături cu: „er ist schon h o c h in die Jahre", unde bătrîneţele se consideră ca o extremitate de sus sau de jos a unei linii: se urcă prin ani şi se pogoară din putere. O a treia dezvoltare independinte are slavicul „glăboka starostĭ", cum ar fi lătineşte g l u b a t a senecta (cfr. Miklos., *Lex.*, 130, 131). În scurt, sinonimul german înseamnează „âge descendu tout bas", sinonimul slavic „âge creusé", sinonimul românesc „âge recourbé".

v. *Bătrîneţe*. – *Crescut*.

Inventariul M-rii Cotroceni, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 15: „jupăneasa Despa ajungăndu la *adănci* bătrănéţe…"

Enache Cogălniceanu, *Letop*. III, 254: „…i-au sărutat măna, zicăndu-i să-i fie într-un ceas bun, să trăească pănă la *adănci* bătrăneţe în luminat scaunul măriei-sale…"

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, la 19 ghen.: „aşĭa s-aŭ nevoit, şi la *adânce* bătrânĭaţe sosând, la Dumnedzăŭ s-aŭ mutat…"

De la sensul general de o mare deschizătură, considerată de sus în jos şi în totalitatea sa, cuvîntul trece, pe de o parte, la orice se pleacă prea jos, de ex.:

„Apoi vesel se-nturna
La Sultan de se-nchina
Cu *adîncă* temena…"

(Balada *Sîrb-sărac*)

pe de alta, la orice se ascunde într-o înfundătură, orice ni se înfăţişează ca o grămadă care se întinde departe nestrăbătută de văz, orice e foarte anevoie de pătruns, fie materialmente, fie într-un mod figurat.

Arsenie de la Bisericani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 112), traduce pe „abis, ἄβυσσος" prin „cel *adăncu*" şi apoi comentează pe acesta cu: „cel fărâ de fundŭ, celŭ neştiutŭ şi negăndităŭ, celŭ neagĭunsŭ de mente de omŭ".

Așa sînt:
1. *adînc* „enfoncé”.
a) l ă c a ș *adînc*:

„Acolo au odihna, locaș *adînc*, tăcut,
Eroi ce mai-nainte mult zgomot au făcut.”
(Gr. Alexandrescu, *M-rea Dealul*)

b) l a t u r e *adîncă*:
Dosofteiu, 1673, f. 68 a:

„Căt le prisosĭaște de nu ne mănîncâ,
Ne mânâ ca turma-n lature *adîncă*…”

2. *adînc* „épais”.
a) î n t u n e c i m e *adîncă*:
A. Pann, *Moș-Albu* I, 3:

„Mergînd astfel puțin încă, niște ceață s-a întins,
Ș-o-ntunecime *adîncă* din patru părți m-a coprins…”

b) c e a ț ă , n e g u r ă , p î c l ă *adîncă*:
Dosofteiu, 1673, f. 108 b:

„O, Dumnedzăŭ sfinte! tu mă scoate
De poghoĭu de ape, toĭu de gloate
Ce-m vine la suflet, și de gloduri̯
Cu pâcle *adînce* fără poduri̯…”

c) u m b r ă *adîncă*:
Balada *Erculean*:

„Soție de vrei,
De vrei să mă iei,
Mă scoate din stîncă,
Din umbră *adîncă*…”

d) o a s t e , c e a t ă *adîncă*:

„Iar a noastră ceată încă
Vine înapoi *adîncă*,
Tot cu puști și cu pistoale,
Mai mulți cu mînile goale…”
(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 178)

Tot aici:
e) r u ș i n e *adîncă*, adecă groasă, îndesată în *Cuvîntul Sf. Ion Crisostom*, text din sec. XVII (*Ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 538): „o, rușinea *adăncâ*! o, răutatea avuției! o, amara ĭubirea argintului! o, nesătululŭ pântece!…”

În acelaşi mod se poate zice: neştiinţă *adîncă*, p r o s t i e *adîncă* etc.

3. *adînc* „impénétrable = très fin”.

a) î n ţ e l e p c i u n e *adîncă*:

Dosofteiu, 1673, f. 167 a:

„*Adînca* ta-nţălepcĭune
Nime nu va putĭa spune,
Omul fără minte-ntreagâ
Nu va putĭa să-nţăleagâ…”

b) m i n t e , s o c o t e a l ă *adîncă*:

Moxa, 1620, p. 392: „celŭ cu minte *adăncâ* Romanŭ, deaca se văzu înălţatŭ în Scaunŭ…”

Beldiman, *Tragod.*, v. 293:

„Grecii aceşti mult cu minte, aceşti *adînci* şi isteţi,
Urmări, fapte de aceste, puteai de la ei s-aştepţi?…”

Zilot, *Cron.*, p. 45, despre Alexandru Muruz: „Această nedomirire avîndu-o şi eu, am făcut cercetare întrebînd pe oameni înţelepţi, şi m-am înştiinţat într-acestaşi chip, care şi adevăr seamănă a fi, cum că el fireşte nu au fost atîta supţire la minte şi *adînc* la socoteală, ci încă încovoia şi spre oareşicare prostime, dar avea darul bunătăţii şi al blîndeţelor…”

c) g î n d *adînc*:

Arsenie de la Bisericani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 213): „se mărirâ lucrurele tale, Doamne, şi foarte-s *adânci* gândurile tale…”

Balada *Fata Cadiului*:

„Nici nu bei, nici nu mănînci;
Ce stai pe gînduri *adînci*?…”

Marian, *Bucovina* I, 144:

„Nici nu beu, nici nu mănînc,
Că mă bate-un gînd *adînc*…”

d) v o r b ă adîncă:

Pann, *Prov.* III, 8:

„N-a dezlegat sacul încă,
Dar să vezi vorbă *adîncă*…”

Tot aşa: ş t i i n ţ ă *adîncă*, î n v ă ţ ă t u r ă *adîncă* şi altele.

4. *adînc* „impénétrable = très intime”.

a) d u r e r e adîncă:

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 120:

„Şi nici bea şi nici mănîncă
De durerea cea *adîncă*…”

b) a m ă r ă c i u n e adîncă:
Zilot, *Cron.*, p. 70:
„Și cum să nu fim toți l-*adînc*-amărăciune?...”
c) j a l e *adîncă*:
Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 222:

„Mă dusei cu coasa-n deal,
Cosii iarbă și amar;
Mă dusei cu coasa-n luncă,
Și cosii jale *adîncă*!”

La italieni „adunco” sau „adonco” a păstrat sensul material cel restrîns al latinului „aduncus” = „curvatus”, de unde însă, prin noțiunea intermediară de „ungues adunci” (Cicer.), „dentes adunci” (Ovid.) etc., în cari „aduncus” coincidă cu „acutus”, s-a dezvoltat și la dînșii expresiunea: m e n t e a d u n c a „minte ascuțită”, ceva cu totul independinte sub raportul genezei logice de românul „minte *adîncă*”. Așa la Salvini, în clasica traducere a *Iliadei* (1723):

„Uno comandi ed uno il rege sia,
A cui donò il figliuolo di Saturno,
Che profonda ed a d u n c a ha la sua mente...”

v. [2, 3, 4]*Adînc*. – [1]*Afund*.

[2]**ADÎNC** (plur. *adîncuri*, vechi *adîncure*, excepțional: *adînce*), s.n.; abîme, profondeur, fond. Ambele pluraluri: *adîncuri* și *adînce* la Dosofteiu, 1680, în același psalm LXVIII: „veniĭu într-*adăncurile* măriĭ și volbura potopitu-m-au...” și apoi: „izbăvĭaște-mâ de carii nu mă pot vedĭa și de *adâncile* apelor, să nu mâ înnĭace volbura apeĭ nice să mă soarbâ adâncul...”

Întrebuințarea cea mai deasă a cuvîntului este cu sensul general de „abis”, mai totdauna în legătură cu noțiunea de „apă”.

Ioan din Vinți, 1689, f. 5 b: „vihorulŭ și văntulŭ, de a căruĭa căutare sacâ *adâncurile*, și groaza lui topéște măgurile...”

Arsenie de la Bisericani (ms., Acad. Rom., p. 179): „și se spămăntarâ *adăncurele* de mulțimea sunetului apelor...”

Dosofteiu, 1680, f. 190 a: „cu luciul acoperi pre înșiĭ, să afundarâ într-*adâncŭ* ca pĭatra...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., Acad. Rom., p. 36): „...de lăcașul stătător despre uscat s-au părăsit și prin *adîncurile* apelor orbăcănd...”

Moxa, 1620, p. 386: „căzu o datâ o ĭarnâ prea geroasâ de îngheță marea pănâ într-*adăncŭ*...”

Cu sensul de „ocean”, în glosarele din sec. XVII (*Cuv. d. bătr.* I, 295): „luciul mării, *adăncul*, noĭanul...”

În balada despre Napoleon cel Mare, așa cum se cîntă în Ardeal (Retegan, *Poez. pop.*, 33):

„Amărîtul Bunăparte
Stînd în *adînc* de departe…”

Fără noțiunea de „apă”;

Critil și Andronius (Iași, 1794), pag. 41: „m-amŭ văzutŭ așa de •osŭ afundatŭ într-adîncimele *adîncurilorŭ*, cîtŭ am avutŭ frică că n-oĭu mai eși de acolo…”

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 454): „toți voru învĭĭa din morte diîn toate *adăncurilĭa* pămăntului…”

Legenda Ap. Petru și Paul (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. Brașov, p. 650): „aceștea petrecurâ *adăncul* a toatâ lumea și ca cu plugul semănarâ credința…”

De aci figurat:

a) sub raportul intelectual, a d î n c u l învățăturei și a tot ce se trage din ea:

Moxa, 1620, p. 399: „cum nu poți ajunge naltul cerĭului, nice *adâncul* pământului, nice marginea lumiei, și cum nu se potŭ număra stélele cerĭului, nice nâsipul măriei, așa nu se poate afla *adăncul* scripturilorŭ…”

Ibid., p.380: „știĭa filosofiĭa toatâ și *adăncul* scripturilor elinești…”

Eustratie logofătul, 1632 (Bianu, în *Col. l. Tr.*, 1882, p. 26): „…au fostŭ dascali desăvrășitŭ, carii au scos ș-au arătatŭ toate *adăncurile* cărților și svaturile direpțilorŭ den limba cĭa mai supțire și mai ascuțitâ de toate limbile, ce să dzice eleneascâ…”

b) sub raportul moral, *adîncul* inimei și al mișcărilor ei:

Pravila Moldov., 1646, f. 133: „dentru *adănculŭ* inimii lui aratâ cumŭ să aibâ prieteșugŭ…”

Moxa, 1620, p. 392: „dentru *adăncul* inimiei elŭ bătea să fie înpăratŭ…”

Ibid., p. 403: „deaca auzirâ grecii, numai ce suspina cătrâ Dumnezeu dentru *adănculŭ* inimiei lorŭ…”

A. Pann, *Prov.* II, 38:

„Gîndul omului e iad
Și un *adînc* fără vad…”

Samuil Clain, *Învățături*, Blaj, 1784, p. 39: „…boiari și vitéji, carii la culmea fericirii lumești ajunsése, și mai pre urmă au căzut întru *adîncul* necazurilor…”

În fine, în loc de „a d î n c i bătrînețe”, care este construcțiunea cea mai răspîndită, se poate zice: *adîncul bătrînețelor*:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVI, p. 5: „însușŭ acesta Avraamŭ, întru *adănculŭ* bătrânéțelor, deîn păntece fărâ plodŭ născu pre Isaacŭ…”

Legenda Sf. Nicolae, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 172): „și mulți elini fapt-au creștini, viețui sfăntul lui D-dzău anii cu dulce cinste și ajunse întru *adăncul* bătrănéțelorŭ și fu plin de zile…”

v. [1]*Adînc.* – *Adîncime.*

[3]**ADÎNC**, adv.; profondément, bien avant, complètement. Reprezintă ca adverb toate sensurile adjectivului a d î n c .

Proverb: „Cine ți-a scos ochii? – Frate-meu. – D-aceea ți-a scos așa *adînc*” (A. Pann, III, 28).

Zilot, *Cron.*, p. 45: „însuși văzîndu-și puterea minții că nu lucra *adînc*, se sfătuia cu din miniștrii săi…”

Neculcea, *Letop*. II, 257, descriind pe nemuritorul mitropolit Dosofteiu: „nu era om prost de felul lui, era neam de mazil, prea învățat; multe limbi știea: elinește, lătinește, slovinește și alte; *adînc* din cărți știea și deplin călugăr…”

Fără nici o schimbare materială, aceeași asociațiune de idei poate fi expresă românește prin *adînc*: ca adverb „profondément”, ca substantiv „profondeur” și ca adjectiv „profond”; de ex.:

a) ca adverb: „o f t e z *adînc*”.

Pompiliu, *Sibiiu*, 80:

„Mîndruța se geluia,
Din suflet *adînc* o f t a
Și din grai așa grăia…”

b) ca substantiv: „o f t e z dintr-*adînc*”.

Alecu Văcărescu, p. 46:

„Suflet hain, nu-i păcat
Să mă vezi tot înfocat
Și dintr-*adînc* o f t î n d ,
În chinuiri petrecînd…?”

c) ca adjectiv: „un *adînc* o f t a t ”.

Beldiman, *Tragod.*, v. 17:

„Toți aleargă, cer scăpare, în pustiuri năvălesc,
Căci viața, starea toată, în primejdie-o privesc,
Mînile la ceriu rădică, înalță *adînci* o f t ă r i ,
Plîng cu tînguire mare, privind jalnicele stări…”

v. [1,2]*Adînc*. – [2]*Afund*.

[4]**ADÎNC** (*adîncat*, *adîncare*), vb.; creuser, approfondir, enfoncer. Mai vechi decît sinonimul a d î n c e s c și contimpuran adjectivului a d î n c = lat. *aduncum*, verbul *adîncare* vine d-a dreptul din lat. *adunco* (-*atus*, -*are*): „a d u n c a n t u r quae ex diverso coacta faciunt anguli formam” (Paul. Diac.).

Coresi, 1577:	Dosofteiu, 1680:
„…că mârirâ-se faptele tale, Doamne, foarte *adăncarâ*-se cugetele tale…”	„…precum să mărirâ lucrurile tale, Doamne, foarte s-*adâncarâ* gândurile tale…”

în contextul grec: σφόδρα ἐβαθύνθησαν…

Legenda S-tei Vineri, text din sec. XVI (*Cod. ms. misc.*, Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 75): „aceĭa abăturâ și, groapa *adăâncăndŭ*, săparâ…”

Barac, *Risipirea Ierusalimului*, p. 108:

„Le răstoarnă corabiia
Și îi tae cu sabiia;
Care-l văd ei că din apă
Cu notul că mai să scapă,
Cu sabiia îl *adîncă*
Mort în marea cea a d î n c ă …”

Lexiconul Budan (p. 6): „*adănc*, *-are*, *-cat*, vb. act.: 1) covăi în lăuntru: adunco, inflecto, sinuo, incurvo: einwärts biegen, krümmen. 2) m ă *adănc*: me attollo, erigo: sich bäumen”. În ambele sensuri, *adînc* corespunde pe deplin prototipului latin. E mai cu seamă interesant reflexivul a s e *adînca* „se cabrer”, pentru care limba română nu posedă decît pe perifrasticul: *a se rădica în două picioare*.

Infinitivul funcționînd ca substantiv:

Pravila Muntenească, 1640, f. 114 b: „și se ispitească sfintele cărți, ca să aleagâ partĭa păcatelorŭ dentru *adăîncarĭa* valurilorŭ și să nu petreacâ întru grija ceștii lumi…”

Mai în circulațiune este participiul *adîncat*, întrebuințat ca adjectiv sau chiar ca substantiv și perpetuat mai ales în nomenclatura topografică.

v. [1,2,3]*Adînc*. – [1,2]*Adîncat*. – *Adîncata*. – *Adîncitură*.

ADÎNCA, n. pr. de quelques localités. După Frunzescu (*Dicț. top.*, 1) se cheamă *Adînca* o pădure și un sat în Dîmbovița. Ca nume propriu topic, e mult mai răspîndită forma A d î n c a t a .

v. *Adîncata*.

ADÎNCÀRE (plur. *adîncări*), s. f. – v. [4]*Adînc*.

[1]**ADÎNCÀT, -Ă**; part. passé d’ a d î n c : creusé, approfondi, enfoncé.

În cele mai multe cazuri, *adîncat* exprimă noțiunea de „înfundat”, fie înfundătura mare, ca la Barac, *Risipirea Ierusalimului*, p. 77:

„Era o cetate tare
Iotapata, foarte mare,
Supt un munte așezată
Și de munți încun•urată,
Cu văi foarte *adîncate*…”

sau *ib.*, p. 122:

„Stîrvurile aruncate
În niște văi *adîncate*…”;

fie înfundătura oricît de mică, de exemplu la Dosofteiu, *Synax.*, 1683, ghen. 1, despre St. Vasilie cel Mare: „lungărețŭ la mĭarele obrazuluĭ, tâmplele *adâncate*, puțintel tunsŭ…”

În graiul țăranului din Prahova: „…gîndurili fămei[i] și marea n-au sfîrșit, n-au început, atît sînt dă *adîncate*…” (Jipescu, *Opinc.*, 133).

Aci, de la sensul de „înfundătură mare”, *adîncat* trece deja la acela de „fără fund”.

Arsenie de la Bisericani, circa 1650 (ms., Acad. Rom., p.. 88): „cela ce adunâ ca-n neşte foi apele mării şi le-au pus întru vistĭare *adăncate* = f ă r â d e f u n d ŭ ...”

Id., p. 182: „şi-i adăpâ pri-nşi ca în neşte ape multe *adăncate* = ape multe f ă r ă d e f u n d ŭ ...”

Cuvîntul e des în *Psaltirea Şcheiană*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), ca şi-n a lui Coresi din 1577, bunăoară în psalmul LXVIII:

1550:	1577:
„...întinaĭu-me în tină *adăncată* şi nu e stare...”	„...întinai-mâ în tinâ *adăncată* şi nu e stare...”
„...izbăvéşte-me de uriţii miei şi de ape *adăîncate*...”	„...izbăvéşte-mâ de urâţii miei şi de *adăncate* ape...”

În aceleaşi texturi e nu mai puţin des substantivul a d î n c a t .

v. [4]*Adînc*. – [2]*Adîncat*. – *Adîncata*. – *Adîncitură*. – *Într-adîncat*.

[2]**ADÎNCÀT** (plur. *adîncate*), s.n.; enfoncement, chose très enfoncée.

Se întrebuinţează nu o dată la Coresi, 1577, şi-n *Psaltirea Şcheiană*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), de exemplu: „turbură *adâncatulŭ* măriei” (ps. LXIV) sau: „veniĭu întru *adăncatele* măriei...”

Zilot, *Cron.*, p. 52:

„Ci ei întîi căzură
În mare *adîncat*;
Ceilalţi iar, cum văzură,
Cumpătul îşi perdură
Şi toţi ne-am înecat!...”

v. [4]*Adînc*. – [1]*Adîncat*. – *Adîncata*. – *Adîncime*.

ADÎNCÀTA, n. pr. de plusieurs localités. O mulţime de localităţi din România poartă acest nume, datorit – fireşte – poziţiunii lor într-o vale sau într-o înfundătură. Aşa sînt, după dicţionarul topografic al lui Frunzescu (p. 1), satele numite *Adîncata*: unul în Dîmboviţa, unul în Prahova, cîte unul în Dorohoi, în Argeş şi-n Teleorman, două în Dolj.

În Buzău – după B. Iorgulescu (*Dicţ. top.*, ms.) – un sătuleţ *Adîncata* şi o pădure *Adîncata*.

v. [4]*Adînc*. – *Adînca*. – [1,2]*Adîncat*.

ADÎNCĂTÙRĂ (plur. *adîncături*), s.f.; creux en général, petit enfoncement.

„Vale numeşte poporul o *adîncătură* oarecare în pămînt, pe care merge un pârîu din ploaie sau izvor...” (P. Bădescu, Dolj, c. Filiaş).

„Pe aci vale se cheamă o *adîncătură* strînsă între două dealuri...” (I. Georgiu, Tutova, c. Corodeştii).

Pînă și orbita ochiului se poate zice *adîncătură*.

Jipescu, *Opinc.*, p. 133: „îl învîrtește și îl sucește și-l întoarce pînă scoate limba, și ochii i ies cît pumnu afară dîn *adîncături*…”

Cuvîntul e format nu din a d î n c , ci din participiul a d î n c a t prin sufixul - u r ă .

v. [1,2]*Adîncat*. – *Adîncime*. – *Adîncitură*. – [2]*Melc*. – *-ură*.

ADÎNCÈSC (*adîncit*, *adîncire*), vb.; creuser, enfoncer. Formațiune posterioară, care moștenește funcțiunea vechiului a d î n c = lat. *adunco*, gonindu-l puțin cîte puțin din grai.

Jarnik-Bîrsan, *Transilv.*, 111:

„De-i vedea că stă pe apă,
Fie-ți inimioara-ntreagă;
De-i vedea că s-*adîncește*,
Nu-mi trage nici o nădejde,
Plînge și te tînguiește!…”

Donici, *Rîul și heleșteul*:

„Deșărtăciunile lumești eu le urăsc
Și în filosofie prin somn mă *adîncesc*…”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 214: „În curtea bisericilor vechi, vezi cruci de peatră și de lemn, uneori cîte două-trei în același cuib, umbrite de vișini și de pruni. Te *adîncești* în gînduri, parc-ăi vrea să știi cine odihnește sub pămîntul încărcat cu ștevie, cu urzici și pelin…”

v. [4]*Adînc*. – *Adîncit*. – *Adîncitură*.

ADÎNCÌME (plur. *adîncimi*), s.f.; profondeur, épaisseur. Sinonim cu a d î n c , cu a d î n c a r e sau a d î n c i r e și cu a d î n c ă t u r ă , cu deosebire că a d î n c este ceva foarte profund, fără a se avea în vedere măsura, sau chiar fără măsură; a d î n c a r e sau a d î n c i r e este acțiunea de a săpa, a scurma etc. sau rezultatul imediat al acestei acțiuni; a d î n c ă t u r ă e ceva puțin profund; *adîncime* este profundul măsurat sau măsura profundului. Astfel un a d î n c sau o a d î n c ă t u r ă poate să aibă nu numai o singură, ci mai multe *adîncimi* în diferite direcțiuni.

Critil și Andronius, 1794, p. 41: „așa de •osŭ afundatŭ într-*adîncimele* a d î n - c u r i l o r ŭ …”

Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 34: „…echo îi răspunde de prin toate *adîncimile* codrului trezit…”

O *adîncime*, fie cît de mare, se poate măsura.

Costache Negruzzi, în descrierea turnului din Tîrgu-Ocnei (*Scrisoarea XXVIII*): „te cobori pe o scăriță dreaptă și îngustă, putredă acum de vechime, într-o închisoare subpămînteană fără lumină, fără aer și de o *adîncime* grozavă…”

Aci ar fi fost o greşeală de a zice: „un a d î n c ”.

Mitropolitul Dosofteiu însă întrebuinţează foarte des *adîncime* în loc de a d î n c , acolo unde Silvestru e mai corect:

1680:	1651:
Ps. XXXV: „gĭudecările tale *adăncime* multâ…”	„…gĭudecările tale a d ă n c u mare…”
Ps. XXl: „*adâncimĭa* pre *adâncime* chĭamâ…”	„…a d ă n c ŭ pre a d ă n c ŭ chiĭamâ…”
Ps. LXXVII: „ĭ-au adăpatu-ĭ ca-ntru *adâncime* multâ…”	„…adăpâ pre eĭ ca den a d ă n c u r i mari…”

Adîncime s-a format prin sufixul *-ime* din adjectivul a d î n c , ca „nălţime” din „nalt”, „lărgime” din „larg” etc.

v. [1]*Adînc*. – *Adîncătură*. – *Adîncitură*.

ADÎNCÌRE. – v. *Adîncesc*.

ADÎNCÌT, -Ă; part. passé d’ a d î n c e s c . Această formă mai nouă s-a substituit din ce în ce mai mult vechiului a d î n c a t .

Gr. Alexandrescu:

„Singurul tovarăş de nenorocire,
Singura-i avere, un cîine iubit,
Şedea lîngă dînsul, şi-n mare mîhnire
Părea *adîncit*…”

Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„Cîte ori a zilei rază îl găseşte încă treaz,
Adîncit în reverie şi cu lacrimi pe obraz…”

Beldiman, *Tragod.*, v. 125:

„Jăcuesc, pradă, omoară, mărfurile împărţesc,
Şi cu cît privesc folosul, cu atîta se iuţesc.
Cine să se-mpotrivească? căci, săracii, ameţiţi
Fiind toţi în aşternuturi şi întru somn *adînciţi*…”

v. *Adîncesc*.

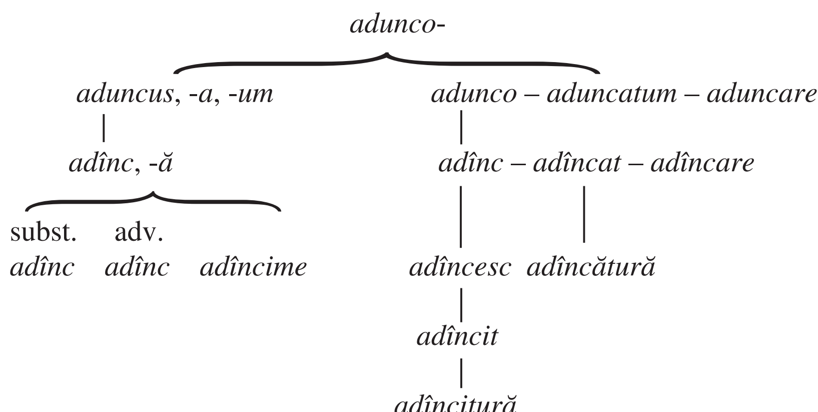
ADÎNCITÒR, -OARE, adj.; „approfondissant” (Cihac).

ADÎNCITÙRĂ (plur. *adîncituri*), s.f.; creux en général, petit enfoncement. Sinonim cu a d î n c ă t u r ă , pe care tinde a-l înlocui în grai.

v. *Adîncătură*.

Fiindcă, atît în ordinea alfabetică precum şi-n cea cronologică, *adîncitură* ne apare ca ultimul descendinte din tulpina latină a d u n c o - , aci dară va fi locul cel

mai potrivit de a da în conspect întreaga familie născută pe tărîmul românesc din prototipul străbun:

Latinul a d u n c o - era compus din prepozițiunea a d și din tulpina nominală u n c o - : *uncus*, *-i* „crampon”; *uncus*, *a*, *um* „recourbé” = gr. ὄγκος, ὀγκῶν = sanscr. *ankas* = litv. *anka* etc. Chiar lătinește originalul *a-* era conservat în arhaismul a n c u s „qui aduncum brachium habet” (cfr. Curtius, *Griech. Etym.*[5], 130). De aci, ca un rest din latinitatea vulgară, se explică forma română *adînc* în loc de *adunc*. Să mai adăugăm că grupul final *-nc* era o nazală gutturală, rostindu-se ca grecul γκ sau ca franțuzește în „manque”, de unde vine că în vechile texturi cuvîntul se scrie foarte des prin ѫ sau chiar ъѫ: адъѫкꙋ, pe cînd nazala dentală se exprimă totdauna prin и.

În macedo-româna, după Dr. Obedenaru (*Dicț.*, ms. în Acad. Rom.), *adînc* nu mai există, fiind înlocuit prin „ahundos” (= *afundos*). Din istriano-româna el a despărut de asemenea, întrebuințîndu-se în locu-i: „profundăit” (Miklos., *Unters.* I, 71).

ADÎNCÙȚ, -Ă, adj.; „un peu profond” (Cihac).

ADOÀRA, ADÀORA, adv.; secondement, pour la deuxième fois. O contracțiune veche, elegantă și foarte poporană, din cele trei cuvinte: a d o u a o a r ă , cimentate într-un singur adverb și întărite prin emfaticul *-a* (v. [5]*A*).

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XII, p. 5: „strigarâ amu *adoara* (адоара) omului ce-au fostŭ orbŭ, ziserâ lui: dă slavâ lu Dumnezeu…”

Legenda Sf. Dimitrie, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 121): „de tot amăruntulŭ înnaintea tuturora spunea cumu i se-au arătat sfăntul și î n t ă i și *adoara*…”

Cu prepozițiunea d e : дѣадѡра = *de* + *a* + *doua* + *oară* + *a*, adecă din cinci elemente constitutive, fără a mai număra ca al șeaselea pe articlul feminin din „dou-a”:

 Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, aug. 6, f. 53 b:

Regn. III, XlX, 7: „…și să-ntoarsâ îngerulŭ Domnuluĭ *deadaora* de l-au deșteptatŭ și ĭ-au dzâsu-ĭ…” | „…et revertit angelus Domini secundo, et tetigit eum, et dixit ei…”

În graiul țărănesc de astăzi:

„…(La lucrarea viei) primăvara se iau parii de pre vițe, iar vițele se scoală în sus, apoi ascuțindu-se parii se împlîntă din nou în pămînt lîngă vițe; după aceea vine legatul viței pre pari, adecă cercuitul; apoi urmează săpatul întîi și a doua oară, ceea ce de popor se zice: *adoara*…” (Învățător G. Dobrin, Transilv., Făgăraș, com. Voila).

„Lucrarea viei se cheamă: tăiat, îngropat, butășit, arăcit, cercuit, sapă de vie, plevilă întîi și *dadoara*, adecă al doilea…” (N. Vasilescu, Muscel, com. Glîmbocel).

Macedo-românește se zice de-*adaŭora* (M. Iutza, Crușova).

Într-un alt loc noi am vorbit deja despre o interesantă fuziune a acestui adverb *adoara* sau *adaora* cu verbul adaug în gura țăranilor din Moldova.

v. *Adaog*. – *Adauză*. – *Doi*.

ADOCHÈSC (*adochit*, *adochire*), vb.; faire signe des yeux, jouer de la prunelle. „A *adochi*, a face semn cu ochiul” (Costinescu, *Vocab*. I, 19). Cuvîntul să fie oare poporan? Italienește: adocchiare, adocchiamento.

v. *A-ochi*. – *Deochi*. – *Ochesc*.

ADÒRM (*adormit*, *adurmit*; *adormire*, *adurmire*), vb.; endormir, s’en dormir, s’assoupir, fig. mourir. „A începe a dormi, a cădea în somn, a perde conștiința de sine: nu vorbiți, că deșteptați pe amic, care abia a *adormit*; ca tranzitiv, a face să doarmă: nu poți *adormi* copilul? figurat, a repausa, a muri: amicul nostru a *adormit* întru Domnul” (*L.M.*)

A. Pann, *Prov*. II, 90:

„Abia pîn-aci el zise și ostenind încetă,
Adormi, ochii-și închise și nu se mai deșteptă…”

Doina haiducească:

„Să deie ploaie cu soare
Ce îndeamnă la culcare,
Să *adoarmă* stevarii,
Să le fur armăsarii…”

(Alex. *Poez. pop*.[2], 314)

Pompiliu, *Sibiu*, 22:

„Și deodată amețea,
Pe masă capul punea
Și în grabă *adurmea*…”

Moxa, 1620, p. 353: „…se luarâ a bĭa și a mănca și a juca pănâ înnoptâ, și *adurmirâ* de greŭ…”

Poporului îi place pleonasticul *adorm* somn:

„Cotul pe masă trîntea,
Mîna la obraz punea
Și greu somn că *adormea*…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 665)

sau:

„Iar unde lungit cădea
Acolo somnu-l fura,
Somn adînc că *adormea*…”

(*Ibid.*, 673)

Aci ne apare sinonimul cel mai metaforic al *adormirii*: mă fură somnul. Macedo-românește se zice mai puțin poetic: mă luo somnul, mă băgai să dorm (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms. în Acad. Rom.).

Adorm e sinonim cu ațipesc, dar arătînd o treaptă ceva posterioară: cel ce ațipește începe a *adormi*, devenind nemișcat și încetînd de a simți ceea ce se petrece în giuru-i; cel ce *adoarme* ațipise deja, dar încă nu doarme deplin. Raportul între ațipesc și *adorm* este ca grecește între: νυστάζω sau κοιμάω și ὑπνώσσω.

Dosofteiu, 1680, ps. III:

„…eŭ ațipiĭu și *adormĭu*…”	„…ἐγω ἐκοιμήθην καὶ ὕπνωσα…”

La Silvestru, 1651: „eu mâ culcaĭu și dormiĭu…”

E rău intervertit la Coresi, 1577: „eu *adurmĭu* și ațipiĭu…”

Cu toate acestea, deosebirea între *adorm* și ațipesc e atît de mică, încît confuziunea e scuzabilă.

Arsenie de la Bisericani, circa 1650 (ms., Acad. Rom., p. 282):

„…nici ca să *adormâ* cela ce te feréște. Iatâ nu va *adormi* nici va ațipi cela ce feréște israilténii…”	„…μηδὲ νυστάξῃ ὁ φυλάσσων σε. Ἰδοὺ νυστάξει οὐδὲ ὑπνώσει ὁ φυλάσσων τὸν Ἰσραήλ…”

Același pasagiu la Coresi, 1577, ps. CXX: „și să nu durmitéze celŭ ce feréște tine: adecâ nu durmiteazâ, nece *adurmi*, ce feréște Israilii…”

Un al doilea sinonim e pirotesc, un fel de cădere în nesimțire, fără culcare, dar cu aparința somnului, ceea ce se poate exprime și prin *adormire*, de exemplu:

La A. Pann, *Prov.* I, 104:

„Puind pe săteni la clacă oarecare arendaș,
S-a-ntîmplat în ei să fie și un leneș, nevoiaș,
Care de-l punea la sapă, *adormea* în mîini cu ea…”

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea VII*: „…de multe ori în biserică li se întîmpla să *adoarmă* și să horaiască cînd era mai frumos…”

De aci ocara: *adormitule*! cînd e vorba de cineva fără spor la lucru, de un om care *adoarme* în picioare.

Vocabularul lui Costinescu (I, 15) aduce cu același sens: „*a adormi* pe tăciuni, a moșmoli, a nu căuta cu îngrijire de un lucru”, alăturîndu-l cu locuțiunea franceză: „s’endormir sur le rôti”.

Între *adorm* și pirotesc există totuși o deosebire: cineva pirotește numai de slăbiciune, de boală, de o patimă cronică, de care poate să se vindece, pe cînd *adormire*, rareori patologică, este în principiu un fenomen curat fiziologic.

Un al treilea sinonim e aromesc, care însă – precum vom vedea la locul său – implică totdauna un început de vis sau de iluziune optică.

Într-un sens figurat, *adorm* e sinonim și cu alin: a *adormi* o durere, o suferință, o temere, o grijă.

Într-o doină din Transilvania, o copilă *adoarme* dorul pentru iubitul său:

„Dorul lui e mare domn;
Seara cînd îi vine somn
Trebuie să i-l *adorm*,
Dimineața să-l trezesc,
Peste zi să-l giugiulesc…”

(Jarnik-Bîrsanu, p. 126)

Gr. Alexandrescu, *Un ceas e…*:

„A! dacă-n astă lume ceva putea fi-n stare
S-aline, să *adoarmă* un chin sfîșiitor…”

Cost. Negruzzi, *O alergare de cai*, II: „ființă ticăloasă ce sînt! *adormeam* pe nădejdea făgăduințelor lui; visam fericirea în brațele ce erau să mă vîndă…”

De aci *adorm* se aplică foarte des la moarte, mai ales cînd ea este liniștită, venind oarecum pe nesimțite.

Moxa, 1620, p. 362: „pentru că era bunŭ și milostivŭ, lui i fu moartea ca unŭ somnŭ de *adurmire*…”

Dosofteiu, 1673, f. 6 a:

„Ĭară eu cu pace bunâ
Voĭ *adormi* de preunâ,
Și cînd din lume mi-ĭ duce
Mă veĭ odihni cu dulce…”

sau *ibid.*, f. 19 b:

„Să nu *adorm* în somnul de a dóa moarte…”

Dosofteiu, 1680, ps. XII: „ca nu căndva să *adorm* întru moarte…”; Coresi, 1577: „să nu căndŭ-va *adormu* în moarte…”; Silvestru, 1651: „ca să nu *adormu* în moarte…”, unde grecește: μή ποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον”

Cost. Negruzzi, *Scrisoarea XI*: „Moartea! Numele ei înfiorează pre cel bogat, pre cel care lumea nu-l încăpea… Săracul însă, privindu-o ca o odihnă după o zi de muncă, *adoarme* în liniște…”

Numai excepțional se aplică *adormire* la o moarte care nu e tocmai liniștită:

Moxa, 1620, p. 346: „*adurmi* Adamŭ somnul celŭ amarŭ, începătura căderiei…”

O aplicațiune de tot poporană a *adormirii* către moarte este: „a *adormi* somnul tatei”.

A. Pann, *Moș Albu* I, 4:

„Noroc că nu fuse apă, ci un puț năsipos, sec,
Săpat neisprăvit încă, dar puteam să mă înec;
Nici n-au fost ghizduri sau lemne de care să mă lovesc,
Că *adormeam* somnul tati[i], să nu mă mai pomenesc…”

Lătinește addormire era o vorbă mai mult poporană în loc de clasicul „obdormire”. Vechi italian addormire, provențal și vechi spaniol adormir, adurmir (Cihac). Există și-n vechea franceză, dar numai reflexiv: „Il faisoit elz doner bevrajes por loquel il s'adormoit matin…” (Godefroy).

v. *Adormit*. – *Adormitez*. – *Aromesc*. – *Ațipesc*. – *Dorm*. – *Dormitez*. – *Picotesc*. – *Pirotesc*…

[1]**ADORMÌRE** (plur. *adormiri*); l'infinitif substantivé d'adorm; action d'endormir, de s'endormir. – v. *Adorm*.

[2]**ADORMÌRE**, t. de théol.: la fête de l'Assomption de la Ste-Vierge. Se zice: „*Adormirea* Preacuratei fecioare”, „*Adormirea* Precistei”, „*Adormirea* Maicei Domnului”; mare sărbătoare sau „sărbătoare împărătească”, de la 15 august.

Varlam, 1643, II, f. 104 b: „…mérse arhanghel Gavriil cu stlăparĭu de finicŭ în mănâ și dzise: să știi, măria-ta a lui Dumnedzău Nâscâtoare, că de astădzi a treĭa dzi te veri muta de pre pămăntu în cerĭu; deci te gătĭadzâ pre sine și tocméște céle ce-s de moarte și aștaptâ *Adormirĭa* ta, că va veni fiĭulŭ tâu de va lua sufletul tău…”

Termen curat poporan pentru această sărbătoare este: Sîntă Maria-Mare, în antiteză cu Sîntă Maria-Mică, de la 8 septembre, adecă ziua nașterii Preacuratei fecioare. La naștere, „Maria-Mică”; la moarte, „Maria-Mare”.

Fiindcă în acest interval de trei săptămîni foarte rar se întîmplă să cază bruma, poporul din Banat zice în ironie: „de la Sînta-Maria-Mare pînă la Sînta-Maria-Mică dacă nu cade bruma, se împut jidovii” (Mangiucă, *Calendar*, 1882) […]

Adormirea Preacuratei, fiind una din sărbătorile creștine cele mai importante, îi sînt închinate o mulțime de mănăstiri și biserici în România: mănăstirea din Cîmpulung, mănăstirile Barnoski (Iași), Varatic, Bistrița din Moldova și Bistrița din Oltenia, Cotrocenii, Tismana, Țigăneștii și altele, catedralele din Buzău, din Argeș, din Bîrlad, din Botoșani, Sărindar etc. (Melchisedec, *Oratoriu*, passim).

Slavonește această sărbătoare se cheamă „Uspenie", grecește „Κοίμησις", ambele cuvinte însemnînd „*Adormire*". Dar și-n latinitatea medievală se zicea D o r m i t i o : „in loco ipso usque ad D o r m i t i o n e m M a r i a e hospitari" (Du Cange, v. *Dormire*).

v. *Adorm*. – *Maica-Domnului*. – *Maria*.

[1]**ADORMÌT, -Ă**; part. passé d'a d o r m : endormi, assoupi, paresseux; fig. tranquille, mort, décédé. „*Adormit*, apucat de somn, repausat, mort. Ce om *adormit*! adecă fără vivacitate" (*L. M.*).

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1673, f. 17 b: „cerceteadză-ne, Dumnedzău, și pomenĭaște pre toț *adormițiĭ* pre nedĭajdĭa de vĭața večnicâ și răpaosă-ĭ…"

Cost. Negruzzi, *O alergare de cai* III: „Vedeam orașul *adormit* desfășurîndu-se sub mine ca o mare umbră. L i n i ș t e a domnea pretutindeni, numai inima mea era turburată…"

O caracteristică a femeii la I. Văcărescu, p. 279:

„Te plîngi d-o mică înșelăciune!
La femei asta nu e minune.
Eu știu că ele, și *adormite*,
Izvodesc lucruri mai negîndite…"

Una din înjurăturile poporane de despreț este: „*adormitule*!" sinonim cu „trîndav", „leneș", „netrebnic", dar mai ales cu „c ă s c ă u n d " (I. Ștefănescu, Buzău, c. Zărnești). Italienește se zice cu același sens: a d d o r m e n t a t o și chiar a d d o r m e n t a t i s s i m o ; în dialectul sicilian: a d d o r m i s c i u t u , a d d o r m i s c i u t i s s i m u (Traina).

v. *Adorm*.

[2]**ADORMÌT, ADURMÌT**, s.n.; part. passé d' a d o r m pris substantivement.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VII, p. 2: „…grăi lor: Lazarŭ soțul nostru au a d u r m i t ŭ , ce mergŭ să deșteptŭ elŭ; ziserâ ucenicii lui: Doamne, de va durmi, mântuitŭ va fi; zise Isus de moartea lui, ei le părea că de *adurmitulŭ* somnului grăiĭa…"

v. *Adorm*. – [1]*Adormit*.

ADORMITÀRE } v. *Adormitez*.
ADORMITÀT }

ADORMITÈZ, ADURMITÈZ (*adormitat*, *adormitare*), vb.; endormir lentement, s'endormir lentement, commencer à sommeiller. Formațiune frecuentativă din a d o r m , paralelă simplului d o r m i t e z „sommeiller" din d o r m .

Coresi, 1587, ps. CXVIII:

„…*adurmitâ* sufletulŭ mieu de tristŭ, învrătoșâ-mâ în cuvintele tale…"	„… d o r m i t a v i t anima mea prae taedio, confirma me in verbis tuis…"

Tot aceea la Ioan din Vinți, 1689, 102 a: „…*adormitâ* sufletul mieu de întristare; întăréște-mâ pre mine după cuvăntul tău…”

O corelațiune perfectă între a d o r m = lat. (a d) d o r m i o și *adormitez* = lat. (a d) d o r m i t o ne întimpină la Coresi în psalmul LXXV:

„A d u r m i r â somnulŭ său, și nu aflarâ nemicâ toți bărbați cu mâinile sale. De zapréștenia ta, zeulŭ lu Iacovŭ, *adurmitarâ* încălecăndŭ cai…”	„D o r m i e r u n t somnum suum, et nihil invenerunt omnes viri divitiarum manibus suis. Ab increpatione tua, Deus Jacob, d o r m i t a v e r u n t qui ascenderunt equos…”

Paralelismul e cu atît mai instructiv, cu cît Coresi traducea din paleoslavica și nu știa de loc lătinește.

La Dosofteiu, 1680, f. 94 b, sînt forme fără *ad*: „d o r m i r â somnul său”, și: „d o r m i t a r â ceĭa ce încălecarâ”, adecă și mai aproape de contextul latin.

Lex. Bud., 5: „*adormitare*, somnus lenis, das Schlummern; *adormitez* sau *adormit*, obdormito, obdormisco, schlummern, einschlummern”.

v. *Adorm. – Dormitez.*

ADORMITÒR, -OARE, adj.; endormant, assoupissant, soporifique. Însușirea aceluia care a d o a r m e , în toate sensurile cuvîntului: buruiană *adormitoare*, cîntec *adormitor*, povești *adormitoare*.

v. *Adorm.*

ADORMIȚEÀ (plur. *adormițele*), s.f.; t. de bot.: 1. Anemone pulsatilla, Pulsatille; 2. Ipomaea variabilis, Convolvulus, Liseron. Se întrebuințează numai la plural. Cu primul sens, cunoaștem cuvîntul la românii de lîngă Nistru (Dubassari, 1855); cu sensul al doilea circulează în părțile unde Transilvania se învecinează cu Banatul (N. Sînzian, Hațeg).

1. *Adormițele* „Anemone”. Sinonim cu d e d i ț e i . Se mai zice: o i ț ă , f l o a r e a - v î n t u l u i , f l o a r e a - p a ș t e l u i etc. (cfr. Dr. Brîndză, *Col. l. Tr.*, 1882, p. 227). Fiecare din aceste numiri își are o regiune unde se aude și o explicațiune prin paraleluri străine. Basarabeanul *adormițele* ar merita de a se generaliza. Această floare se strînge sau se închide după apusul soarelui, ca și cînd ar a d o r m i , de unde-i vine însuși numele, un frumos deminutiv de la a d o r m i t ă : „les petites endormies”. Nemțește se cheamă de asemenea în unele provincii: T a g e - s c h l a f , S i e b e n - s c h l ä f e r c h e n , S c h l a f - k r a u t etc. (Nemnich, v. *Anemone*). Tot așa rușii îi zic: S o n - t r a v a , adecă „i a r b ă - s o m n ” (Gubernatis, *Myth. des plantes* I, 291).

2. *Adormițele* „Ipomaea”. Sinonim cu z o r e l e , v o l b u r ă , r o c h i ț a - r î n d u n e l e i etc., dintre cari cel mai elegant este termenul moldovenesc: b u n ă - d i m i n e a ț ă . Această plantă agățătoare, podoabă a gardurilor, a terațelor, a balcoanelor, dimineața își deschide florile și le strînge la apropiarea nopții, de unde spaniolii au și numit una din varietățile sale: B u e n o s - n o c h e s , nemțește G u t e - N a c h t (Nemnich, v. *Ipomaea*).

v. *Adorm*. – *Albastru*. – *Bună-dimineață*. – *Dedițel*. – [2]*Oiță*. – *Floarea-paștelui*. – *Floarea-vîntului*. – *Volbură*. – *Zorele*…

A-DRAG. – v. *Drag*.

A-DREAPTA
A-DREPT } v. [11]*A*. – [12]*A*. – *Drept*.

[1]**ADÙC** (*adus*, *aducere*), vb.; 1. apporter, amener, faire venir, faire parvenir, produire, causer. 2. *aduc aminte*: rappeler, faire souvenir. Derivat din latinul a d d u c o (= *ad* + *duco*), ca și italianul a d d u r r e , span. a d d u c i r , vechi francez a d u i r e etc., *aduc* exprimă acțiunea de a da cuiva sau de a pune undeva, într-o apropiare materială sau numai ideală de vorbitor, un ce care se afla mai-nainte la o depărtare relativă sau nu se afla de loc, fie aceasta o vietate, ori un lucru sau fenomen, ori o situațiune, sau chiar o simplă cugetare, o vorbă de aiuri și din alte timpuri. De aci: *aduc* un om, *aduc* un cal, *aduc* o trăsură, *aduc* fîn, *aduc* mărturie, *aduc* roadă, *aduc* pace, *aduc* somn, *aduc* veste etc.; dar tot așa: *aduc* pagubă, *aduc* sărăcie, *aduc* lipsă, *aduc* supărare, *aduc* rușine, *aduc* boală, *aduc* nenorocire, și altele asemeni. În compusul *aduc*- a m i n t e , sensul de „amintire" se datorește elementului celui adaos: a d m e n t e m . De aceea ambele cuvinte: simplul *aduc* și compusul *aduc*-a m i n t e se pot întrebuința în aceeași frază, fără a produce efectul unei repetițiuni; de ex. la Dosofteiu, *Liturgiar*, 1673, f. 18 a: „Pomenĭaște, Doamne, pre ceĭa ce *aducŭ* rodâ și facŭ lucrurĭ bune în svintele tale besĭaričŭ și-ș *aducŭ*-a m i n t e de mișeĭ…"

Diferitele accepțiuni ale lui *aduc*, lăsînd la o parte pe *aduc*-a m i n t e , nu se pot traduce lătinește prin singurul a d d u c o , ci și prin „adfero". *Dicționar ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Aduc*. Adduco. Adfero. – *Adus*. Adductus. Allatus".

I. *a d u c* î n a c c e p ț i u n i l e o r d i n a r e .

a) Despre vietăți:

I. Canta, *Letop*. III, p. 187, zice că Vodă Grigorie Ghica (1764) „greci n-*adusăse* mulți, numai căți era de trebuință curței sale…"

Nicolae Muste, *Letop*. III, p. 7: „zic că au poroncit Împăratul să-i *aducă* pre Dabija Vornicul, să-l vază în ce chip este, și l-au *adus* de l-au văzut…"

Dosofteiu, 1680, ps. XLIV:

„*Aduce*-să-vorŭ înpăratuluĭ fečorițe după dânsa; priĭatinile eĭ *aduce*-să-vor ție; *aduce*-să-vor în veseliĭ și-n bucurie…"	„A f f e r e n t u r regi virgines post eam, proximae ejus a f f e r e n t u r tibi; a f f e r e n t u r in laetitia et exultatione…"

Același pasagiu la Corbea, *Psaltire*, 1700 (ms., Acad. Rom.):

„*Aduce*-se-vor în veselie
    Și se vor închiina cu bucurie,
Întru bisérecă să vor *aduce*
    Înpăratului cu cîntec dulce…”

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 73): „și am judecat cum să *aducă* Mihaĭu cu frate-său Dumitrașco oameni buni mărturii de acolo din-prejurul locului…”

Doina din Transilvania:

„Zice taica să mă-nsor,
S-*aduc* mamei ajutor;
Dară mama nu mă lasă
Să-i *aduc* leneșă-n casă,
Cum ești tu, măi jupîneasă!…”

(Jarnik-Bîrsanu, 428)

Pravila Moldov., 1646, p. 10: „cănd va mérge neștine să-șŭ *aducâ* niște dobitocŭ den cămpŭ…”

Tot aci vine *aduc* în privința lucrurilor considerate ca persoane, ceea ce ne întimpină mai ales în ghicitori poporane; de exemplu:

Ce este „fedeleșul”?

    „Urduc,
    Burduc,
De barbă îl duc,
De barbă l-*aduc*.”

Un dialog între „căldarea, în care ferbe apa, și între donița, menită a căra apă”:

„— Scurto, groaso, und’te duci?
— Arso-n fund, de ce mă-ntrebi?
Unde eu mă duc,
Tot ție ți-*aduc*.”

Apoi într-o mulțime de ghicitori locuțiunea „acasă m-*aduse*” se repetă într-un mod stereotip. Așa:

„În pădure crescui,
În pădure nascui,
Acasă dacă m-*aduse*
Horă-mprejuru-mi se puse.
                    – Masa”.

„În pădure nascui,
În pădure crescui,
Acasă dacă m-*aduse*

Vătaf de curte mă puse.
– Pragul.”

„În pădure născui,
În pădure crescui,
Acasă dacă m-*aduse*,
Cercei grei îmi puse.
– Cobilița.”

„În pădure născui,
În pădure crescui,
Acasă dacă m-*aduse*
Curva satului mă puse.
– Banița.”

„În pădure născui,
În pădure crescui,
Acasă dacă m-*aduseră*
Vătaf mare mă puseră.
– Ciomagul.”

b) Despre lucruri și fenomene:
Pann, *Prov*. II, 67:

„Aleargă la apă, *aduce* pe loc
Și de mămăligă pune vas la foc…”

N. Muste, *Letop*. III, p. 7: „*Adus*-au moldovenii care încărcate de borfe și de fer…”

Cost. Stamate, *Muza* I, 69:

„Sau precum vița de vie,
Măcar vite să o roadă,
Odrăslește și învie
Și *aduce* iarăși roadă…”

„Această moșie *aduce* un venit de două mii de galbeni = cette terre rend un revenu de deux mille ducats” (Pontbriant).

Doina din Transilvania:

„Bădiță cu buze dulci,
Seara vii, seara te duci
Și nimica nu-mi *aduci*
Fără sînul plin de nuci,
Tu le-*aduci*,
Tu le mănînci!…”

(Jarnik-Bîrsanu, 83)

sau:

„Deschide ușa, măi lele,
C-*aduc* în gură mărgele…”

(*Ibid.*, 412)

Dosofteiu, 1680, ps. LXXVII:

„…Rădică austrul de pre cerĭu și *adusâ* cu putérea sa v â n t u l Liveĭ…”	„…Transtulit austrum de coelo, et i n - d u x i t in virtute sua africum…”

În același mod: vîntul *aduce* nori, norii *aduc* ploaie etc.

c) Despre o situațiune în genere, materială sau morală.

Zilot. *Cron.*, p. 115: „Brîncoveanul înțelese înșelăciunea Cantacuzinului; dar ce să facă atunci la așa ceasuri primejdioase? fără de cît sta încremenit, așteptînd ce va aduce întîmplarea…”

Același, p. 103:

„Dachii stătură:
Minuni făcură,
Cum sînt știute
În cărți trecute;
Pre chiar romanii,
Lumii tiranii,
Așa-i *aduse* –
Supt bir îi puse…”

Tot astfel: „n-am putut *aduce* pe tată-tău să-ți dea voie…” (*L.M.*), unde – ca și la Zilot – după *aduc* se subînțelege: „în stare”.

Costachi Negruzzi, *Zoe* I: „Vai mie nenorocita! iată la ce am ajuns! iată în ce stare m-ai *adus*! mă disprețuiești după ce m-ai înșelat…”

Același, *Aprodul Purice*:

„Pricina bejănăriei ș-a jalei obștești, tu ești,
Hoț turbat și fără lege, care prăzi și pustiești!
Care vii cu cete multe de tîlhari și prădători
S-*aduci* jale în locașul unor pacinici muncitori…”

„Poamele necoapte *aduc* friguri = les fruits verts d o n n e n t les fièvres” (Pontbriant).

„A *aduce* bucurie părinților; a *aduce* mulțămire celor ce ne îndatorează; mari greutăți ni-ați *adus* pe cap; mari încurcături *aduseră* românilor vecinii lor creștini” (*L.M.*).

d) Despre cugetări, vorbe, opiniuni luate de aiuri.

În graiul vechi, cu sensul de: „citer un auteur, un passage, une sentence”, se zicea: *aduc* sau: *aduc* la m i j l o c , ori: a- m i j l o c .

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov):

p. 504: „să *aducemŭ* la miljocŭ și grăitorii lui Dumnedzău și să auzimŭ de la ei ce de eretici învaţâ pre noi…”;

p. 509: „încâ și prorocii ce-au fostŭ maĭ denainte de demultŭ așijdere grâirâ, dereptŭ acéĭa nevoinţâ ĭaste să *aducemŭ* și pre acestea la miljocŭ …”;

p. 510: „ĭaste-ne destulŭ ačasta, au *aduce*-voĭu a-miljoc și toţi prorocii de ačaste grâindŭ?…”

Tot aci pare a-și avea locul Beldiman, *Tragod.*, v. 21:

„Aice am trebuinţă pe Iraclit să *aduc*,
Starea Moldovei să plîngă, sau să pui să scrie Iung,
Dar încîtu-i prin putinţă, mă voi nevoi și eu
Osînda ţării a scrie, oricîtu-mi va fi de greu…”

II. Compusul *aduc* aminte.

Pravila Moldov., 1646, f. 35: „va dzice că nu-l cunoaște pre văndzătorĭulŭ cela ce i l-au văndutŭ, sau nu-ș poate *aduce* amente …”

Se construiește generalmente cu „de”, foarte rar cu „pre”.

Moxa, 1620, p. 378: „nu numaĭ boĭarilorŭ le făcĭa rău, ce-ș aduse amente de patimâ căndŭ era el în Hersonŭ…”

Corbea, *Psaltire*, 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. XXI:

„Aduce-ș-vor de Domnul aminte,
Și s-or întoarce la dins cu cinste…”

Samuil Clain, *Învăţături* (Blaj, 1784), p. 10: „Iară elŭ cu faţă véselă și voioasă au răspuns: cu adevărat, prea bun priiaten al mieu te mărturisescŭ, și *aducîndu*-mi aminte de acea puţină cinste ce mi-ai dat, astăzi cu camătă ţi-o voiu întoarce…”

Într-o propoziţiune negativă este elegant de a pune pe „aminte” înainte de *aduc*:

Moxa, p. 390: „măîncâmŭ și bemŭ depreunâ cu domniĭa ta, și aminte nu ne *aducemŭ* de-nsul…”

Tot așa într-o doină din Transilvania:

„Niciodată să nu-mbuci
Pîn-aminte nu-ţi *aduci*
De-a noastre cuvinte dulci…”

(Jarnik-Bîrsanu, 263)

În toate exemplele de mai sus ne întimpină construcţiunea cu de; ea nu este însă singură permisă.

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, sec. XVII (*Cod.* ms., Brașov, p. 529): „tu-ţi *adu* aminte de Domnul cum au grâitŭ…”; dar mai jos: „tu-ţi *adu* aminte pre Davidŭ prorocŭ cum zice…”

Sau chiar fără nici o prepoziţiune:

Dosofteiu, 1673, f. 10 b:

„Ce poate fi omul de-l *aduč* aminte,
De cerč pentru dînsul folos înnainte?…”

v. [12]*A.* – *Aminte.* – *Minte.*

III. *a d u c* în:

a) Proverbi:

„Cu lăutari și cu masă
Aduci pe dracu în casă”.

(Pann, II, 111)

„Cu lăuta și cu toaba
Adusei în casă gloaba”.

(*Ibid.*)

„Vorba dulce
Mult *aduce*”.

(*Ibid.*, I, 21)

„Tu îl trimiți la foc,
Și el îți *aduce* busioc;
Tu îl trimiți la surcele,
Și el îți *aduce* floricele.”

(*Ib.*, I, 86)

„Dacă *aduci* întîi terciul, pe urmă *aduci* de surdă oaspetelui oauă și urdă…”
(*Ib.*, II, 148)

„Bărbatul să *aducă* cu sacul, muierea să scoață cu acul, tot se isprăvește” (*Ib.*, II, 123).

„De multe ori nu *aduce* anul ce *aduce* ceasul…”

(*Ib.*, I, 151)

Acest din urmă proverb se găsește deja la Miron Costin în *Vieața lumii*, 1670:

„Norocul, fără să stea, își tot schimbă pasul:
A n i i n u p o t *aduce* c e a d u c e c i a s u l !
Numai mînă și aripi, iar picioare n-are,
Să nu poată sta în loc nici odinioare…”

(Ap. Hasdeu, *Răzvan*, ed. 3, p. 180)

b) Idiotismi:

„A *aduce* pe cineva î n s a p ă d e l e m n ” (*L. M.*) = a-l sărăci.

„A *aduce* v o r b a ” = a ajunge în convorbire pe nesimțite, ca și din întîmplare, la cestiunea care ne preocupă.

Gr. Alexandrescu, *Dervișul*:

„Dintr-una-ntr-alta v o r b a *aduse*,
Și în stil neted patima-și spuse,
Zicînd: Ascultă, eu te iubesc…”

Basmul *Cotoșman* (Ispirescu, *Leg.*, p. 289): „Și fiindcă vorba vorbă *aduce*, cotoșmanul și boierul stătură la taifas și se înțeleseră la cuvinte…”

„A *aduce* din condei” (Baronzi, *Limba*, p. 48) sau: „a *aduce* din meșteșug” = a atinge cu multă dibăcie un punct în scriere sau în artă.

Basmul *Broasca țestoasă* (Ispirescu, *Leg.*, p. 38): „Baia era pardosită cu tot felul de marmură lustruită, și *adusă* din meșteșug așa, încît închipuia fel de fel de flori, de păseri și cîte nagode toate…”

„A *aduce* cu cineva”, „a-și *aduce* cu cineva” = a se asemăna întrucîtva.

„Acest copil își *aduce* cu tată-său” (*L. M.*).

„Pruncul acesta ș-*aduce* mult cu maică-sa = dieser Knabe ist der Mutter sehr ähnlich” (Budai-Deleanu).

Jipescu, *Opincaru*, p. 36, despre neolatinii din Occident: „Cînd să duc orășani d-ai noștri p-acolo, să-ntîlneasc cu letini[i] ăia, s-adună cu toți[i], stau la vorbă; spun c-*aduce* mult cuvîntarea lor cu a noastră și cam seamănă…”

„A *aduce* pîrâ” = a porni judecată, a intenta proces.

Pann, *Prov.* I, 120:

„Plin de nebunie, cu arțag în sine
Se ardică-ndată, la crăiasa vine
A *aduce* pîră …”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 87: „De să va dovedi că bărbatul ce *aduce* pîră de preacurvie asupra nevestii sale i-au fost mijlocitoriu, nevasta să fie apărată…”

„Dracul *aduce*” = cînd dă peste noi o neplăcere de care ne temeam, dar speram totodată că poate să nu se întîmple.

Alexandri, *Surugiul*: „Stam lîngă biata mamă și o jăleam din fundu inimei, căci era acum pe aproape de îngropat, cînd îl *aduce* dracu pe un ciocoi de cei afurisiți. Toți flăcăii erau porniți la drum, numai eu, din păcate, mă aflam la poștă. Cuconașu era grăbit parcă-l alungau tătarii din urmă; el vine la bordeiu meu și mă smuncește fără îndurare de lîngă săcriu maică-mea…”

O doină din Transilvania:

„Mă dusei cu plugu-n coastă
Ș-*aduse* dracu-o nevastă;
Uitîndu-mă după dînsa
S-a rupt cucura și bîrsa…”

(Jarnik-Bîrsanu, 390)

O altă tot de acolo:

„Cînd era gura mai dulce,
Pe bărbat dracu-l *aduce*…”

(*Ibid.*, 398)

Miron Costin, *Letop.* I, 335: „Spun de Vasile-vodă că avea mare grije că va veni Ștefan-vodă la Poartă, și în taină zicea: Să nu-l mai *aducă* dracul aice!…”

„P ă c a t u l *aduce*" = cînd ne urmărește o fatalitate.

Neculce, *Letop.* II, 245: „Și ce găndia el să facă, și la ce se ispitia, și la ce l-au *adus* p ă c a t u l și osinda de la Dumnezeu! Și așa l-au dus pe Duca-vodă în Țara Leșească de au murit acolo…"

„A *aduce* l a s o r o c ", expresiune poporană de danț = a juca în tact, „à tempo":

„Ian aruncă-te la joc,
Dar la joc colea cu foc,
S-o *aduci* tot l a s o r o c …"

(Jarnik-Bîrsanu, 489)

„A *aduce* l a î n d e p l i n i r e ", „a *aduce* un lucru l a c ă p ă t î i " = „venir à bout de, mener à fin, terminer" (Pontbriant).

IV. *a d u c* l a i m p e r a t i v .

Imperativul de la *aduc* ni se prezintă în texturi și-n viul grai sub patru sau cinci forme, circulînd toate în același timp și chiar din aceeași gură: *adă* sau *adâ*, *ado*, *adu*, *ad*, *a*.

1. *adă*! *adâ*!

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1673, f. 39 b: „*adă*-țŭ aminte de noi păcătoșiĭ și netrĭabniciĭ șerbiĭ tăĭ…"

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 165:

„Cucule, pană pe cap,
Du-te-n pădurea de fag
Ș-*adă* flori pană să fac;
Adă floare de bujor
Să fac pană de ficior;
Adă ș-un trandafiruț
Să fac pană la drăguț…"

În acele localități unde poporul pronunță pe finalul netonic -*ă* ca pe -*â*, se zice: *adâ*! Așa vorbesc, bunăoară, bîrlădenii. „La noi se rostește: *adâ* o ladâ plinâ, sau: *adâ* dou cofi di apâ, în loc de: *adă* o ladă plină, *adă* două cofe cu apă" (Preut C. Tudoran, Tutova, c. Fruntișenii).

2. *ado*!

Pann, *Prov*. II, 112:

„De vom lua și neveste,
Pas' apoi de mai trăiește
Or în lume pribegește!
Că ele nu te întreabă
D-ai negustorie slabă,
Ci *ado*! dă-i! cheltuiește…"

Arsenie de la Bisericani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 270): „…*ado* aminte cuventele tale șerbului tău…"

Dosofteiu, 1673, f. 14 a:

„Rădică-te, Doamne și Dumnădzău sfinte,
De-ț înnalțâ mâna și-ț *ado* aminte…”

Omiliar de la Govora, 1642, f. 90 b: „și tu-ți *ado* aminte ačasta, caré te sulimănești și te ungi cu deresuri mirositoare în multe chipure spre înșelâčĭunea sufletelor celor neîntărite…”

3. *adu!*

Corbea, *Psaltire*, 1700 (ms., în Acad. Rom., ps. XX):

„Înalță-te, Doamne,
Într-a tale coarne,
Și cu-a ta puteare
Le *adu* lor fieare…”

A. Pann, *Prov.* I, 65: „Îi zise arhiereul: unde e? *adu*-l aici…”

Silvestru, 1651, ps. XXIV: „*adu*-ț aminte, Doamne, de milele tale…”

Jipescu, *Opincaru*, p. 145: „*Adu* mîna-ncoa! Ai noroc!…”

4. *ad!*

Dosofteiu, 1673, f. 36 a:

„Și cu a ta milâ ț-*ad* aminte,
Să nu mă uiț, Dumnădzău sfinte…”

Același, 1680, f. 93 a: „Tu feceșŭ toate hotarăle pământuluĭ, vara și primăvara tu plăzmuitu-lĭ-ai, ț-*ad* aminte de ĭale…”

A. Pann, *Prov.* I, 129:

„Gura omului e iad,
Cît să-i dai, tot zice: *ad!*…”

Tot *ad*, nu *adă*, trebui să se citească în poeziile poporane la Alexandri pretutindeni unde editorul pune: „*adă*-o…”, de ex.

Balada *Codreanul*:

„Măi bădiță, măi crîșmar,
Ad o ploscă de Cotnar…”

5. *a!*

Pompiliu, *Sibii*, 57:

„*Adă*-mi soră, *a* să beu,
Bine știu eu gîndul teu…”

Editorul explică (p. 92) că „*a* să beu” este „o prescurtare din *adă*…” și că tot așa în unele localități de peste Carpați se zice „*aù* în loc de *auzi*”. Adevărul însă este că imperativul *a!* aparține conjugațiunii contrase *ac* în loc de *aduc*, după cum se aude pe ici, pe colea în regiunea Brașovului și Făgărașului, unde se zice bunăoară: „mă-c s-*ac* un sac” = „mă duc s-*aduc* un sac”. Din acest *ac* imperativul e: *a!*

6. *adă! – ad!*

Doina *Nevasta bolnavă*:

„Ea-mi zice: de ești bărbat
Și ai suflet de durere,
Adă-mi o cupă de miere
Și-mi *ad* o cupă de vin,
Durerea să mi-o alin…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 310)

7. *adu! – ad!*

Ioan din Vinți, 1689, f. 66 b: „…și-țŭ *adŭ* aminte de îndurările și milele tale céle multe, *adu*-țŭ aminte cu deadinsŭ…”

8. *ado! – adă!*

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784), p. 90: „…dojenéște-i și le *ado* aminte céle viitoare, *adă*-le aminte și de mine…”

V. F o r m e   i s t o r i c e .

a) Prima persoană singulară a perfectului simplu: eu *adùș* = lat. a d - d ù x i . Cipar (*Principia*, p. 167) reproduce vro douăzeci exemple după *Evangeliarul*, circa 1570, *Omiliarul*, 1642, *Evangeliarul* și *Psaltirea* 1ui Silvestru, 1648-1651, *Biblia* din 1688 și după un manuscript. Să mai adăugăm altele cîteva.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXIII, 28: „*adușu* elu în gloata loru…”	„… d e d u x i eum in concilium eorum…”
Ibid., XXV, 26: „*adușu* elu înraintĭa voastră…”	„… p r o d u x i eum ad vos…”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XIX, p. 14: „*adușŭ* elŭ cătrâ ucenicii tăi, și nu puturâ vindeca pre elŭ…”

Arsenie de la Bisericani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom.,), p. 271: „*adușu*-mi aminte de tocmélele tale céle de demultŭ…; *adușu*-mi aminte noaptĭa de numele tău, Doamne…; *adușă*-mi (адȣшъми) aminte căile tale și tocmii pičoarele méle…”

În macedo-româna se zice pînă astăzi *adușu*, în loc de *adusei*.

b) Prima persoană plurală a perfectului simplu: noi *adùsem* = lat. a d d ù x i m u s .

Coresi, *Omil.*, 1580, quat. XXXIV, p. 11: „nemicâ nu *adusemŭ* în častâ lume și ĭarâ nemicâ nu avămŭ nece a duceré…”

Dosofteiu, 1680, f. 174 b: „acĭĭ ședzum și plânsăm, cândŭ ne *adusămŭ* aminte noĭ de Siònŭ…”

Macedo-românește pînă astăzi: *adusemu*, nu: *aduserăm*.

c) A doua persoană plurală a perfectului simplu: voi *adusèt* = lat. a d d u x i s s e t i s pentru „adduxistis”.

Des în *Noul Testament* din 1648:

Luc. LXIII, 14: „zise cătrâ ei: *aduse-tu*-mi pre omul acesta…”	„…dixit ad illos: o b t u l i s t i s mihi hunc hominem…”
Act. Ap. VII, 42: „au doarâ jrătve și daruri *aduset* mie?…”	„…numquid victimas et hostias o b - t u l i s t i s mihi?…”
Ib., XIX, 36-7: „nemică în degrabâ să nu faceț, că *adusetŭ* pre oamenii aceștea…”	„…nihil temere agere, a d d u x i s - t i s enim homines istos…”

În *Codicele Voronețian*, acest din urmă pasagiu sună: „*adusesetu* bărbații aceștea”, adecă și mai aproape de prototipul latin: a d u x i s s e t i s , afară numai dacă silaba -*se*- nu se va fi repetat cumva dintr-o grăbire curat grafică.

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 579): „golŭ era, și mâ înbrâcat; și în temnițe, ș-ați venitŭ cătrâ mine; bolnavŭ; și m-ați cercetatŭ; striinŭ, și mâ *adusetŭ*…”

Macedo-românește chiar astăzi: *adusetu*, nu: *aduserăți*.

d) Prima persoană singulară a imperfectului: eu *aducea* = lat. a d d u c è b a m , și numai la plural: *aduceamu* = lat. a d d u c e b à m u s .

Codicele Voronețian, p. 75:

Act.. Ap. XXVI, 10: „ucigându ei, *adu-cea* svétu…”	„…quum occiderentur, d e t u l i sen-tentiam…”

Legenda Sf-ei Maria Egipteană, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc.*, Brașov, p. 377): „…aciïaș eu mâ l â c r â m a , și cu credințâ b â t e a - m â în pieptŭ, și-mi *aducea* aminte de fâgâduința ce-am fâcutŭ…”

E interesant că la Dosofteiu, 1673, în *Dedicațiune*, p. I, ne întimpină forma moldovenească poporană a imperfectului: *aducè*, în loc de *aducea*: „Isus Hristos de multe ori *aducè* (адꙋчѣ́) aminte ucinicilorŭ…”

e) în graiul vechi *aduc* se poate construi cu pronumele personal la acuzativ fără „p r e ”, după cum am văzut deja cu cîteva rînduri mai sus în pasagele din Coresi și din *Codicele Voronețian*: „*adúșu* e l u ”.

Legenda lui Avram, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 190): „eșimu, doarâ vrem vedea undeva vr-u omu să-lŭ *aducemu* e l u la casa noastră…”

f) Document moldovenesc din 1610 (*A. I. R.* I, 22): „s ă a r e e i ș i *aduce* nescare urice sau alte ispisoace, măriïa-ta să nu le crezi…” = „e t q u a n d m ê m e i l s p r o d u i r a i e n t quelques actes…”

v. [2]*Aduc*. – [1]*Adus*. – *Duc*. – *Reduc*.

[2]**ADÙC** (*adus*, *aducere*), vb.; fléchir, faire pencher, brandir. E anevoie a decide dacă acest cuvînt, derivat în orice caz din d u c o , vine anume din a d d u c o sau din a b d u c o , ori dintr-o fuziune poporană între a b d u c o și a d d u c o . Prin accepțiunile sale, el se depărtează cu totul de a d u c „apporter, amener”, formînd o vorbă pe deplin independinte. O legătură logică între ambele ziceri se întrevede în expresiunea „*aduc* mîna să fac cruce”:

„Frunză verde de lemn dulee,
Aduc m î n a să-mi fac cruce,
Mintea din cap mi se duce;
Aducŭ m î n a să mă-nchin,
Picioarele nu mă țin,
Parcă nu-s făcut deplin…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 302)

De asemenea în locuțiunea „*aduc* ceva la gură” = „p o r t e r à la bouche”:

„Codrenaș, cît o vedea,
Plosca l a g u r - a d u c e a …”

(Balada *Codreanul*)

dar în același cîntec:

„În cap mîna că-i puneam,
L a p ă m î n t îl *aduceam*,
Căpățina i-o tăiam…”

unde acea legătură logică dispare aproape cu desăvîrșire.

Cu acest sens se zice deopotrivă: „a *aduce* l a p ă m î n t ” sau „a *aduce* l a v a l e ”, ori numai „a *aduce*”.

Balada *Vidra*:

„Cînd în loc mi se-nvîrtea,
Cînd l a v a l e s-*aducea*,
Nici unul nu dovedea…”

și mai jos:

„Stoian popa s-aprindea
Și făcea el ce făcea
Pe Păun că-l *aducea*
Și-n p ă m î n t că mi-l izbea,
Cît pămîntul despica!…”

Cu același sens, macedo-românește: „Ih! ci ghine nĭi-l *aduși*; cara deade di cădzù și feace țistale = of! ce bine l-am t r î n t i t ; cînd căzu, își sparse capul” (M. Iutza, Crușova).

În toate aceste exemple, *aduc* însemnează „fléchir”; „a pleca”, „a da jos”, ceva ca a b d u c o la Cicerone în: „ab illis hominibus qui tum versati sunt in re publica, ad hanc hominum licentiam atque libidinem me a b d u c i s ” sau: „a religionis auctoritate a b d u c e r e t u r ad mercedem.”

Cu același înțeles în proverbul:

„Vinu-i dulce,
Dar te-*aduce*…”

(P. Teodorescu, Iași, c. Miroslava)

despre un vin plăcut, care însă te-mbată sau – mai bine – „te culcă jos”.

În exemplele ce urmează *aduc* are înțelesul de „brandir”, însă tot cu dușmănie și tot de sus în jos, astfel încît ambele accepțiuni se înlănțuiesc.

Balada *Iorgovan*:

„Cu paloșul *aducea*,
Capul Nedii îl tăia,
Trupul la cîini arunca…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 561)

Balada *Bolbocean haiducul*:

„Și cînd astfel îi vorbea,
Mîna pe baltac punea,
Drept cătră zapciu pornea,
Binișor s-alătura;
Cu baltac cînd *aducea*,
Mîna dreaptă că-i frîngea…”

(*Ibid.*, 603)

Din vechile texturi:

Pravila Moldov., 1646, f. 60: „cela ce va ucide pre cela ce-l îngrozĭaște că-l va ucide, nu să va certa; ačasta ĭaste căndŭ omul cela ce-lŭ îngrozĭaște să-l ucigâ face sémne în toate fĭalĭurile și-i măhăĭaște și *aduce* s ă - l l o v a s c ă …”

v. *Abat*. – *Adii*. – [1]*Aduc*. – [2]*Adus*.

ADUC-AMINTE. – v. [1]*Aduc*. – *Aminte*.

ADUCĂTOARE, s. f.; t. de gramm.: guillemet. Vechi termen gramatical, format din a d u c cu sensul de „citez cuvintele altuia”. Radu Tempea, 1797, p. 216: „*Aducătoare* să pune la începerea și la sfîrșitul vorbii, a încheieturii sau a periodului, care să a d u c e din gura altuia”. Diaconovici-Loga, 1822, p. 13: „*Aducătoarea* („…”), cuvintele céle închise între aceste semne, cu ton putérnic și înalt le vădim”. Mai puțin elegant e termenul: „semnul a d u c e r i i , cînd a d u c e m vorbele cuiva” la Heliade, *Gramm.*, 1828, p. 159.

v. [1]*Aduc*.

[1]**ADUCĂTÒR, -OARE**, adj. et subst.; qui apporte, qui amène, qui conduit, porteur, conducteur.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 40): „Întăi fost-au trebuit pre cei ce *aducători* și pricinuitori gîlcevii ar fi fost, fără nici o zăbavă dintru mijlocul nostru să-i fim scos…”

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1673, f. 14 a: „că svinția-ta ești *aducătorĭulŭ* și adusulŭ și priimitorĭulŭ și înpărțâtorĭulŭ, Hristoase Dumnedzăulŭ nostru…”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 301: „pre Stefan Părcălabul de Soroca l-au dat în sama unora de Hăncești, carii se ținea pre lăngă Stefăniță Paharnicul, să-l ducă la

Vasilie-vodă; ce pentru lăcomiea sa, *aducătorii*, să fie a lor ce luasă și ce mai era pre lăngă dănsul, l-au omorit pe cale…”

v. [1]*Aduc*. – [1]*Adus*. – [3]*Adus*.

[2]**ADUCĂTOR**. – v. [2]*Aduc*. – [2]*Adus*.

[1]**ADÙCERE**. – v. [1]*Aduc*.

[2]**ADÙCERE**. – v. [2]*Aduc*.

ADUCERE-AMINTE. – v. *Aminte*.

ADÙIU. – v. *Adii*.

ADULCÈSC (*adulcit*, *adulcire*), vb.; adoucir. Cuvînt a cărui existință trebui controlată în grai, sau cel puțin în vechile texturi. El corespunde pe deplin medio-latinului a d d u l c i r e = ital. a d d o l c i r e = span. a d o l c i r etc. și ne întimpină în *Dicționarul româno-german* al lui Budai-Deleanu (ms. în Muz. istor. din București): „*adulcescu*, versüssen, angehehm, verträglich machen; a d u l c i t o r i u , Versüsser, versüssend, verträglich”.

v. *Dulce*.

ADULCITÒR. – v. *Adulcesc*.

ADÙLM. – v. *Adulmec*.

ADÙLMEC, ADÙRMEC (*adulmecat*, *adurmecat*; *adulmecare*, *adurmecare*), vb.; flairer, suivre à la piste, dépister, pressentir.

Cu sensul propriu, „*adulmecare* se zice de fiare sau alte animale, cari simt prin miros pe vînătorul ce vine cu vîntul asupra lor” (Baronzi), sau „mirosul cînilor în urmărirea vînatului” (*L. M.*); ori în genere: „odoratu investigo” (*L. B.*); în sens figurat, însemnează pătrunderea aceluia care iute pricepe cursa ce i se-ntinde, primejdia ce-l așteaptă, uneltirile dușmănești ce i se pregătesc, sau orice este ascuns pentru o minte obicinuită.

În ambele sensuri, cel propriu și mai ales cel figurat, cuvîntul e des la Cantemir, care-l întrebuințează uneori cu multă eleganță; de exemplu:

Istoria ieroglifică (ms., în Acad. Rom., p. 57): „Atuncea lupul cu chipuri filosofești și țeremonii politicești înainte *adulmecînd* purciasă…”

Ibid., p. 19: „iute iaste *adulmăcarea* adeverinții, unde a sufletului pătimire într-altul despre a sa o măsură cineva…”

Chron. II, 66: „părăsită cale a cerca și urmele céle astupate și pierdute a *adulmăca* și a le descoperi ne vom nevoi…”

Apoi adjectivii a d u l m e c ă t o r și a d u l m e c o s :

Cantemir, *Ist. ierogl.*, p. 39: „…pre cît lumina soarelui a lucra poate în organele văzătoare, pre atîta agiutoréște mai denainte știința în mintea adulmăcătoare…”

Ibid., p. 67: „în lup nu numai tăcére inimoasă, ce și oarece simțire adulmăcoasă iaste…”

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 102: „celŭ înțeleptŭ *adulmăcă* și simte de departe…”

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 383): „Mie-mi vine să sting focul, că acum mi-am adus aminte că dihania de lup *adulmecă* și vine după fum…”

„Despre corb zice poporul că se duce cale de 24 oare după hoit mai-nainte de a răsări soarele, iar după răsărire nu se mai duce; cunoaște unde e hoitul după miros, ceea ce se cheamă: *adulmecă*…” (Învăț. Carare, Iași, com. Cucuteni).

A. Odobescu, *Pseudokyneg.*, p. 172, despre critici: „S-au deprins să stea mereu la pîndă, drăcoșii, ca și cînd altă treabă n-arŭ mai avea: caută, miroasă, se furișează prin cărți și dibuiesc mai rău decît copoiul cînd *adurmecă* dîra fearei prin țărînă, și bine n-apuci să te bucuri de vreo nevinovată haiducie ce te-ai ispititŭ a face prin codrii literaturei, cînd fără veste te și pomenești dovedit. Atunci se fac Dunăre de mînie, domnia-lor…”

Tot așa, în *Mihnea-vodă*, p. 23, despre craioveni: „ca copoii *adurmecă* orice mișcare a domniei…”

„A *adulmeca* ca copoiul” este o locuțiune proverbială despre cei ce iscodesc.

Alături cu *adulmec* circulează forma fără prepoziționalul ad-.

N. Rucăreanu, *Încercări poetice*, p. 63:

„Vînătorul se oprește.
Jos, copii, pe brînci cu toții!
Auzirăți șuieratul
Caprei negre pîntre stînce?
Ne-a ulmat, dar sînt aicea.
Drept l-aninători vă duceți…”

„Pe la noi copoii sau cînii ce ulmează și aduc vînatul la pușcă nu se găsesc mai de loc…” (I. Tacu, Covurlui, c. Braniștea).

Caracteristica poporană despre urs și lup: „Ursul se zice că ar fi fost fecior de popă. Cînd a ieșit Maica Precista la biserică, el a speriat-o orăcăind și, blăstămat fiind de ea, s-a făcut urs. El e tîmp la vedere, dar ulmă bine. Lupul se zice că e cîinele Sf.-lui Petru și, unde-i poruncește, el acolo face pradă. Cînd se strîng mai mulți lupi la un loc de urlă, se zice că se roagă lui Sf. Petru să le rînduiască pradă. Se crede că lupul are trei peri de drac pe cap, de aceea e fioros. Lupul vede bine, însă nu ulmă” (I. Aldoiu, Muscel, c. Voinești).

Forma cu *-r-*: *adurmec* s-a născut prin etimologie poporană de la „urmă”. Organică, mai veche și mai răspîndită, e forma cu *-l-*: *adulmec*. Sensul fundamental al cuvîntului nu este urmă, ci miros. *Adulmecarea* stă în același raport cătră

nas, ca vederea către ochi și auzul către urechi. Cantemir, *Divanul lumii*, 1698 (*A.I.R.* II, 108): „cu ochii nevăzînd, cu uréchile neauzind, m i r o s u l *neadulmăcînd*…"

În secolul XVI mai exista încă la noi substantivul o l m u „odeur". Îl găsim la Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl*. 6311 B., British Mus.):

Io. XII, 3: „casa înplu-se de o l m u l myrului…"	„…domus impleta est ex o d o r e unguenti…"

Vechiul român o l m u , învederat de la latinul „oleo", presupune un prototip o l m e n cu „ol-" ca în „ol-facio" și cu sufixul „-men". Latinul vulgar o l m e n se referă către medio-latinul o l i m e n t u m „miros" (Du Cange, *ad voc.*: olimentum pretiosorum florum), ceva ca: „tegmen" către „tegimentum". Din numele o l m u vine dentîi verbul u l m a r e , apoi u l m e c a r e prin sufixul verbal deminutival *-ec* (= lat. *-ico*) ca în „orbec", și de aci în fine, prin prepoziționalul a d - sau *a-*: *adulmec*, alături cu forma a u l m e c la mitropolitul Dosofteiu.

v. [1]Ad. – *Aulmec*. – *Olmu*. – *Ulmec*…

ADULMECĂTÒR
ADULMECÒS } v. *Adulmec*.

ADUMBRÀRE
ADUMBRÀT } v. *Adumbresc*.

ADUMBRĂTÒR, -OARE, adj.; ombrageux, qui répand de l'ombrage. Forma pe care o găsim în *Dicționarul* lui Budai-Deleanu (ms. în Muz. istor. din București), ca și a d u m b r ă c i u n e și a d u m b r ă t u r ă . În grai se aude mai mult a d u m b r i t o r , a d u m b r i c i u n e , a d u m b r i t u r ă .

v. *Adumbresc*.

ADUMBRĂCIÙNE
ADUMBRĂTÙRĂ } v. *Adumbrător*.

ADUMBRÈSC (*adumbrit*, *adumbrire*), vb.; „ombrager, couvrir d'ombre, mettre à l'abri, protéger" (Cihac). O formă mai organică, dar aproape despărută din grai, este din prima conjugațiune: a d u m b r a r e = lat. a d u m b r a r e = ital. a d o m b r a r e = provenț. a d u m b r a r , a o m b r a r etc. Mai sînt două forme fără prepoziționalul a d : u m b r i r e și u m b r a r e , de exemplu:

Coresi, 1577:	Arsenie, 1650:
Ps. XC: „…cu spatele sale u m b r i-te-va…"	„…cu spatele sale te va u m b r à …"

Lex. Bud., 6: „*adumbresc*, beschatten, überschatten etwas".

În basmele adunate de Ispirescu:

p. 230: „Copaciul supt care se *adumbrise* era măreț și parcă se lupta ca să ajungă la nuori…”;

p. 289: „Băiatul rămase *adumbrit* într-un crînguleț verde, căci era gol pistol…”

În poezia poporană ne mai întimpină forma *dumbresc*, în privința cării nu se poate decide dacă *d* este un rest din *ad-* ca în d e v ă s i t = a d e v ă s i t , ori din „de” ca în: d a l b = a l b .

Doină din Transilvania:

„Mărită-te, mîndra mea,
După mine nu ședea,
Nu trage nedejdea mea!
Că nedejdea de la mine
Ca și umbra de la spine,
Cînd gîndești să te *dumbrești*,
Tot mai tare te sorești…”

(G. Sima Ion, *Familia*, 1883, p. 580)

v. *Umbră. – Umbresc.*

ADUMBRÈZ
ADUMBRICIÙNE
ADUMBRÌRE } v. *Adumbrător. – Adumbresc.*
ADUMBRITÒR
ADUMBRITÙRĂ

ADUMERÈSC (*adumerit*, *adumerire*), vb.; ajuster, adapter. Această formă o găsim numai la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din București): „*adumeresc*, anpassen; einer Sache gemäss machen, einrichten”.

v. *Dumeresc.*

[1]**ADÙN** (*adunat*, *adunare*), vb.; réunir, rassembler, amasser, récolter, additionner. Derivat din lat. a d u n o (= *ad* + *uno*), care s-a păstrat în toate graiurile romanice (Cihac), *adun* exprimă noțiunea fundamentală de: a reduce o mulțime la u n u , în opozițiune cu „risipesc” și cu „împrăștii”, cari consistă în bucățirea unității.

Doină din Transilvania:

„Străduiește-te, bărbate,
Ș-*adună* m u l t e bucate,
Că și eu m-oi strădui
Pînă ce le-oi r i s i p i …”

(Jarnik-Bîrsanu, 454)

Dosofteiu, *Liturgiar* (Cuminicare), 1674, f. 90 a: „s-aŭ ivit cĭale-ntunecate să lumineĭadze, să *adune* cĭale-m p r ă ș t i ĭ a t e …”

Principalii sinonimi ai lui *adun* sînt: s t r î n g , c u l e g , î m p r e u n e z sau î n t r u n e s c , cu acești doi din urmă fiind înrudit și etimologicește.

I. S i n o n i m i c a .

a) *adun* = s t r î n g :

Ca verb tranzitiv, *adun* se întîlnește cu s t r î n g și adesea îl înlocuiește atunci cînd e vorba de ființe aduse din diferite direcțiuni și de averi grămădite cu încetul.

Zilot, *Cron.*, p. 61:

„S-au ostenit prea mult Mihaiu-vodă s-*adune*
Ostași, și au și s t r î n s , dar doar numai cu nume…”

Moxa, 1620, p. 351: „acesta *adunâ* oști mari pre apâ și pre uscat…”

Beldiman, *Tragod.*, v. 4125:

„Vrăjmaș ți-am fost pînă astăzi, iar acum te tînguiesc:
Sfetnicii ce *adunaseși*, aceia te osîndesc…”

Act moldovenesc din 1639 (*A. I. R.* I, 87): „mergănd la numitul loc, am *adunat* pre toți omenii bătrăni și pre toți megiĭașii di prin prejur…”

Cost. Stamate, *Muza* I, 293:

„Dumnezeu aruncă soarte pentru oameni pe pămînt:
Unii, încujbați sub sarcini de nevoi, amar trăiesc;
Alții, cu averi mulțime și trăiesc tot *adunînd*,
Și trăiesc în îmbuibare, iar la săraci nu gîndesc…”

Jipescu, *Opincaru*, 134: „sărac ești, că nu te taie capu și puterea să faci negoțuri, meserii și plugăriie mare; păstrare n-ai, și nu-nțelegi cum s ă *adună*…”

Ca verb reciproc, *adun* se poate pune în loc de s t r î n g cînd se atinge de vietăți în genere, venite la un loc din mai multe părți.

N. Muste, *Letop.* III, p. 73: „Sultanul încă au venit cu tătări, și s-a u *adunat* cu toții la Botoșeni…”

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Boierii s e *adunară*
De la tîrg și de la țară,
Și trei zile se vorbiră,
Trei zile se sfătuiră…”

Balada *Mihu Copilul*:

„Un cîntec duios,
Atît de frumos
Munții că răsună,
Șoimii s e *adună*,
Codrii se trezesc,
Frunzele șoptesc…”

Doină din Transilvania:

„Colea jos în prunduleț
A crescut un nuculeț,
Nuculeț cu frunză rară,
S-*adună* cucii din țară
Și cîntă de se omoară…”

(Jarnik-Bîrsanu, 182)

Act muntenesc din 1622 (*A. I. R.* I, 31): „ne-amu *adunatu* toți și amu vorbitu, de vor vrea să ne primească și pă noi…”

A. Pann, *Moș Albu* II, 54:

„Stan era un tînăr d-aia care traiul îi plăcea;
Cînd cu unul, cînd cu altul, s-*aduna* și petrecea…”

b) *adun* = c u l e g :

C u l e g și *adun* se întrebuințează adesea unul pentru altul în privința rodurilor: flori, poame, grîne etc.

Basmul *Luceafărul de ziuă* (Ispirescu, *Leg.*, p. 381): „…priviră fluturii cum săltau și săreau din floare în floare, cum albinele c u l e g e a u ceara și *adunau* mierea…”

Doină din Ardeal:

„De la noi pînă la Cluj
Viorele și lemnuș…
Da cine le-o *aduna*?
Bădiță cu mîndra sa…”

(Jarnik-Bîrsanu, 305)

Alta:

„Săracele fetele,
Multu-și bat picioarele
Pe toate răzoarele,
S-*adune* ceapă ciorească,
Fața să și-o rumenească…”

(*Ibid.*, 439)

Macedo-românește: „ună ligatură di floare, care se clĭamă tufă, u *adunai* pre livade…” (Bojadschi, 1813, 161-2).

În *Colinda Plugului*:

„Alți[i]-n urma lor lega,
Snopuri nalte *aduna*
Și clăi mîndre rădica
Ce la soare se usca…”

(Alex., *Poez. pop.*^{2}, 389)

În privința f î n u l u i mai ales, *adun* este un termen rămas încă din latinitatea rustică: „pro f e n o dictorum pratorum a d u n a n d o ”, vechi francez: „a ü n e r les foins” (Du Cange).

v. *Adunător*.

Într-un sens figurat:

Cost. Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Precum norul de lăcuste, soarele întunecînd,
Vine pre sus cu iuțeală țarinile-amenințînd,
Încît tremurînd așteaptă spăriiatul muncitor
Neștiind unde-a să cadă acel nor îngrozitor:
S-amăgește cu nădejdea că ogoru-i va scăpa
Ș-a sudorii sale roduri va putea înc-*aduna*…”

Tot așa omul poate să *adune* suferințe, dureri etc. C. Negruzzi, *Gelozia*:

„Știi pentru ce? – Ba nu. – Ah! trebui să ți-o spun,
Destul e de cînd chin în sufletu-mi *adun*…”

Același, *Zoe* IV: „despoaie pe văduvă și pe orfan, *adunîndu*-și o pomenire de blăstemuri…”

Omiliar de la Govora, 1642, p. 83: „fărâ témere greșaște, măniind pre Dumnezeu, și *adunâ* spre sine mănia lui în zua măniei…”

c) *adun* = î m p r e u n e z , î n t r u n e s c :

Balada *Radu Calomfirescu*:

„Noroc bun și cale bună!
Ce vînt dulce vă *adună*
Și cu mine vă-m p r e u n ă ?…”

Ca î m p r e u n a r e sexuală, reciprocul *adun* figurează nu o dată în vechile texturi:

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl*. 6311 B., British Mus.): „a lu Isus Hristos născutul așa era: logodită amu muma lui Mariĭa cu Iosifŭ, mainte pănă nu s e *adunase*, aflâ-se aibăndŭ în mațe de Duhul sfăntŭ…”

De asemenea în *Evangeliarul*, circa 1570, la Cipar (*Analecte*, p. 1).

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 43): „mainte pănă nu s e *adunase* ei, afla-se avăndŭ în mațe diĭn Duhul sfăntŭ…”

Dar și-n înțeles de î n t r u n i r e , adecă o întîlnire nesexuală între două sau mai multe persoane, de exemplu:

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, nov. 30: „acolo (apostolul Andreĭu) să dĭade în cunoștință cu dumnedzăesculŭ Pavelŭ și s ă *adunâ* cu frate-său Petrŭ, și de-acolo mĭarsâ…”

Nicolae Costin, *Letop*. II, 85: „Fost-au și aicea veniți acești boieri unguręști de s-a u *adunat* cu Nicolai-vodă: datu-le-au cărți de volnicie și lor și oamenilor lor se fie slobozi de toate supărările…”

Acelaşi, II, 113: „Şi doamna lui Dumitraşco-vodă atuncea s e *adunasă* cu împărăteasa, şi i-au dăruit împărăteasa un leftu de aur…"

Tot aşa în macedo-româna: „tamamu tora m e *adunai* cu buna Nuşa mea…" (Bojadschi, 169).

În cronice, „*adun* pe cineva c u cineva" ne mai întimpină în accepţiunea cauzativă de „faire rencontrer quelqu'un".

Nic. Costin, *Letop.* II, 129: „Şi aşa îndată i-au pus în hiere pre trei boieri, pre Lupul Costachi vornicul, pre Antiohie Jora hatmanul, pre Maxut postelnicul, şi cu mare pază i-au dus la urdie, şi nice i-a u *adunat* cu vezirul…"

Într-un sens figurat:

Zilot, *Cron.*, p. 19: „Aşa au fost şi cu oastea cea împărătească: destulă era, zic că ar fi fost peste o sută de mii; vrednică au fost; dar în zadar! nimic nu s-au cunoscut, din pricină că aceştia fiind atîţia paşi daţi supt ascultarea căpitan-paşei, a cărora minţi de ar fi fost cu putinţă să le *aduni* toate la un loc şi cu a căpitan-paşei împreună, o minte întreagă nu s-ar fi putut face…"

II. *adun* în:

a) Proverbi:

Pentru cheltuitori: „Nu risipi meiul, c-anevoie se *adună* (Pann, II, 87; III, 72).

Pentru cei ce cîştigă pe căi piezişe: „*adună* unde n-a răsipit, dar nu se sfinţeşte" (*Ib.*, II, 28).

Pentru cei ce perd speranţa: „Vîntul *adună* norii, şi tot vîntul îi risipeşte" (Baronzi, *Limba*, p. 50).

E mai cu seamă interesant proverbul: „Parcă a tunat şi i-a *adunat*" (Pann, II, 136).

P. Ispirescu, *Părintele Bimbirică* (*Familia*, 1883, p. 73): „Nu cunosc eu pe românaşul ăla care cel dintîi a zis: a tunat şi i-a *adunat*; că zău! dacă ar fi mort, i-aş zice: Dumnezeu să-l odihnească în corturile drepţilor; iar dacă ar fi viu, să-i zic: bravo ţie, om dezgheţat! fi-ţi-ar gura aurită! Şi apoi nu crez eu o dată cu capul că vreunul din d-voastre, români neaoşi, să nu fi auzit, o dată măcar în viaţa d-voastre, zicătura: a tunat şi i-a *adunat*. Acuma să vă spui şi eu că pe părintele Bimbirică şi pe maica preoteasa a tunat şi i-a *adunat*…"

Cînd tună, toate vietăţile speriate, fără a-şi da seamă de ce fac, îşi caută printr-o acţiune reflexă tovarăşi cu cari să împărţească spaima. De aci: „a tunat şi i-a *adunat*", un fel de confederaţiune de frică. Proverbul poate să aibă o veche origine romanică. Despre Catone se zice că: „jamais sa femme ne l'embrassoit, sinon quand il tonnoit bien fort, et pour ce avoit il accoustumé de dire en se jouant, qu'il estoit bien heureux quand Jupiter tonnoit" (Amyot). Ar fi putut să zică şi el: „cînd tună, ne *adună*".

„Spune-mi cu cine te *aduni*, să-ţi spun ce fel de om eşti" (C. Negruzzi, *Scris.* XII) – zice un alt proverb, cunoscut în mai toate limbile, dar care la români se ramifică în zicători secundare cu sens rău şi cu sens bun, de exemplu:

„Unde e stîrvul, acolo se *adună* cioarele" (Pann, II, 73), proverb de origine biblică. Radu din Mănriceşti, 1574 (*Ms. Harl*. 6311 B., British Mus.):

Math. XXIV, 28: „ĭuo va amu fi trupul, acolo *aduna*-se-vor vlăturii…”	„…ubicumque fuerit corpus, illic c o n g r e g a b u n t u r et aquilae…”

Italienește se zice: „Le mosche si posano sopra alle carogne” (Giusti). Un proverb analog despre „muște”, dar mai trivial, se găsește și la noi. Îl indicăm numai, fără a-l reproduce întreg:

„S-au *adunat*
La sfat
Ca muștele…”

(R. Simu, Transilv., c. Orlat)

Fără rime, acest proverb e foarte cuviincios sub forma: „S-au *adunat* ca muștele la miere” (Baronzi, *Limba*, p. 41) = în limba sardă: „ad su mele curret sa musca” (Spano).

O variantă: „Ca albinele la fag s-*adună*” (*Conv. lit.*, 1874, p. 74).

Cu același înțeles:

„La gospodină bună
Mulți voinici s-*adună*…”

Și tot aci frumosul vers de I. Văcărescu (p. 434), ajuns a circula în grai ca un adevărat proverb:

„La faptă bună
Puțini s-*adună*:
Mult pot puținii
Buni împreună!”

Dar și mai frumoasă este o urare moldovenească curat poporană:

„Cele rele
Să se spele,
Cele bune
Să s-*adune*,
Vrajba dintre noi să piară
Și neghina din ogoară…”

(I. Creangă, *Conv. lit.*, 1881, p. 10)

b) Idiotismi:

„A-și *aduna* g î n d u r i l e ”, „a-și *aduna* m i n ț i l e ” = „se recueillir”. Alexandri, *Florin și Florica*, sc. 5: „Mare poznă și minune! De cînd am văzut vivandiera regimentului, nu-mi mai pot *aduna* g î n d u r i l e p e - a c a s ă . Ce frumoase haine purta…”

Jipescu, *Opincaru*, 57: „las vouo cu grai limpede, cu limba dăslegată și cu m i n ț i l i *adunate*, adiĭata mea…”

În poezia poporană, reflexivul „m ă *adun*” se aplică la florile cari își închid cununa la apropiarea nopții.

Așa în legenda cicorii, schimbate dintr-o zînă în floare, soarele zice că o va face:

„Floare de cicoare
Cu ochi după soare:
Cînd voi răsări,
Ea s-o-nveseli;
Cînd voi asfinți,
Ea s-o ofeli;
Cînd voi scăpăta,
Ea s-o *aduna*…”

(*Familia*, 1881, p. 585)

III. Varianturi dialectice.

Nu putem socoti tocmai ca un variant forma *adunedzu* în loc de *adun* la mitropolitul Dosofteiu:

Paremiar, 1673, f. 102 a: „Toate le dâ Duhul cel svântŭ: izvorĭaște prorociĭ, preuțiĭ obârșiaște, necărturarețŭ înălepcĭune au învățatŭ, păscari bogoslovničŭ arătâ, toatâ *aduneadzâ* (адѹнѣѕѫ) pusoarĭa besĭaricĭĭ…”

E însă foarte importantă forma istriano-română *adur* (*adurat*, *adurare*), care adesea ni se prezintă în unele texturi curat daco-române din secolul XVI, bunăoară:

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XIX, 18: „*adura*-și cărțile și le ardea între toți…”	„…contulerunt libros et combusserunt coram omnibus…”
Ib., XIX., 25: „*adură* ceĭa ce era de acélĭa lucrători și lă dzice…”	„…quos convocans, et eos qui hujus modi erant opifices, dixit…”
Ib., XXI, 22: „ce amu ĭaste? totu gintu cade-se a se *adura*…”	„…quid ergo est? utique oportet convenire multitudinem…”

Codicele Șcheian, aproape din aceeași epocă (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom.):

Ps. XV, 4: „nu *adură*-se zborul lor de sănge…”	„…non congregabo conventicula eorum de sanguinibus…”
Ps. XXX, 14: „căndu *adură*-se de ură spre mere…”	„…dum congregarentur ipsi simul adversum me…”
Ps. XXXII, 7: „*adură* ca în foale apele mariei…”	„…congregans sicut utrem aquas maris…”
Ps. XXXIV, 15: „și de mere veselĭră-se și *adurară*-se; *adurară*-se spre mere rane…”	„…et adversus me laetati sunt et convenerunt; congregata sunt super me flagella…”
Ps. XXXVIII, 7: „ascunde și nu ști cui *adură*…”	„…thesaurizat, et ignorat cui congregabit ea…”
Ps. XLVII, 5: „că amu înpărații pămăntului *adurară*-se…”	„…quoniam ecce reges terrae congregati sunt…”

Cu *r* = *n* și totodată cu *o* pentru *u*, în *Legenda lui Avram*, din sec. XVI (*Cuv. d. bătr*. II, 191): „căndo se *adora* îngerii și se închiră Domnolui…”

Prin syllexis: *n* = *nr* (cfr. *Cuv. d. bătr*. II, 218, 240), în *Codicele Voronețian* ne întimpină și forma *adunru*:

Act. Ap. XXV, 5: „ceĭa ce săntu tari întru voi, gice, *aduânră*-se (адоѵ·↑рьсє) și ce e de bărbatul acesta se grăĭască spri-însu…”	„…qui ergo in vobis – ait – potentes sunt, d e s c e n d e n t e s s i m u l, si quod est in viro crimen, accusent eum…”
Ibid., XXVIII, 17: „și deca se *aduînrară* (адѹ·↑рарѣ) ei, grăi cătră-nșii…”	„…quumque c o n v e n i s s e n t, dicebat eis…”

Vom observa aci în parentezi că o asemenea trecere syllectică a lui *n* în *nr* se găsește și-n dialectul italian de la Perinaldo în Provincia di Porto Maurizio, unde se zice: *pellegrinraggiu* = *pellegrinaggio*, *ünra* = *una*, *lünra* = *luna*, *caichünra* = *qualcuna*, *villanramente* = *villanamente* etc., iar prin urmare și a d ü n r a r e = ital. a d u n a r e. Acest fenomen, pe care profesorul Vivaldi (ap. Papanti, *I parlari in Certaldo*, p. 362) îl constată unic în dialectele italiane, presupune la Perinaldo, ca și la români, o trecere anterioară a lui *n* în *r*, de unde apoi syllecticul *nr*.

v. [2]*Adun*. – *Culeg*. – *Împreunez*. – *Întrunesc*. – *Risipesc*. – *Strîng*. – *Un*…

[2]**ADÙN (D-)**, adv.; ensemble, y compris. Formă macedo-română, care totuși s-ar putea întroduce și-n daco-româna. Bojadschi, 121: „d i *adunu*, ἀντάμα, zusammen”. *Ibid*., 163: „atuncea va si le lomu d i *adunu* = dann wollen wir sie m i t e i n a n d e r heraus nehmen”. *Ib*., 167: „și eu arideamu d i *adunu* cu elĭi = ich würde m i t lachen”. Petrescu, *Mostre* I, 31: „să nĭieargă d e -*adun* cu nășii = a merge î m p r e u n ă cu dînșii”. Nu derivă din verbul a d u n (= lat. *aduno*), ci d-a dreptul din numeralul u n u prin prepozițiunea a d. Deja lătinește construcțiunea a d - u n u m servea ca adverb: „a d u n u m omnes” (Gell.) = „toți î m p r e u n ă ”, „consurrexit senatus cum clamore a d u n u m ” (Virg.) = „cu zgomot s-a rădicat senatul î n t r - u n a ” etc.

v. *Unu*. – *Una*.

ADUNÀRE (plur. *adunări*), s. f.; l’infinitif substantivé d’ a d u n : addition, recueil, assemblée, réunion, rendez-vous. Sinonim cu î n t r u n i r e, cînd e vorba de oameni, și cu s t r î n s u r ă, cînd se vorbește de lucruri.

Vechiul Testament din 1581 (Cipar, 46) în alăturare cu *Biblia* din 1688:

1688:	1581:
Genes. I: „și zise Dumnezău: a d u n e -se apa cea de suptŭ cerĭu într-o *adunare* și să să ivească uscatulŭ, și să făcu așa, și să a d u n ă apa cea de suptŭ cerĭu la *adunările* ei și să ivi uscatulŭ; și numi Dumnezău uscatul pământŭ și *adunările* apelorŭ numi mări…”	„și zise Dumnedzeu: s t r i n g â -se apele de suptŭ cerĭu într-unŭ locŭ să se vadzâ uscatulŭ, și fu așa; și chemâ Dumnedzeu uscatulŭ pământŭ și s t r i n s u l apelorŭ chemâ mare…”

În contextul greco-latin: τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων „collectiones aquarum".

Despre lucruri, întrebuințarea substantivului *adunare* e destul de rară, fiind în cele mai multe cazuri înlocuit prin diferite numi cu sensul de „mulțime". Într-un mod constant se aplică numai la adăugarea unei cîtimi către altă cîtime: „*adunare* în aritmetică se pune în loc de adițiune" (*L. M.*). În literatură, cuvîntul e nemerit pentru a exprime noțiunea de „recueil"; de ex.: „*Adunare* de pilde bisericești și filosofești de Constantin din Golești" (Buda, 1826, in-8):

În privința persoanelor, *adunare* este orice întîlnire între mai mulți pentru a se apropia unii de alții, fie prin petrecere, fie cu o țintă mai serioasă, generalmente însă bună, căci în cazul contrar se zice mai potrivit adunătură.

Cea mai importantă *adunare* este, negreșit, un parlament, în care toate sau mai toate clasele societății sînt reprezintate pentru a hotărî asupra intereselor comune, a întocmi veniturile și cheltuielile statului, a face legi și altele. De aceea, *Adunare*, cu literă inițială mare, chiar fără nici un epitet, însemnează „Assemblée = Parlement".

La noi, Regulamentul Organic de la 1831 n-a făcut decît a sistematiza sub numele de „*Adunare* obștească" o veche instituțiune românească, analoagă cu așa-numitele altădată „Etats généraux" din Francia (*A. I. R.* 1, 175; Laurian-Bălcescu, *Mag. ist.* I, 122 etc.); nu știm însă cum vor fi mers lucrurile, se vede totuși că nu tocmai bine, judecînd după următorul portret:

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 7: „Obșteasca obicinuita *Adunare* au agiuns o adevărată Adunătură slugarnică, care încuviințează toate catahrisurile; ba-ncă-și însușăște dreptul a face iama în iconomiile visteriei și a le dărui pe tot anul lui Vodă, sub cuvînt de recunoștință..."

Cu literă inițială mică, fără a fi o trebuință neapărată de un calificativ, se cheamă *adunare*, ca termen general, acele petreceri de familie, cari în orașe poartă numiri mai speciale de: baluri, serate etc., iar pe la țară se zic: șezători.

La nunți țărănești, pețitorii încep stereotipa cuvîntare în versuri către familia miresei:

„Bună vreme la cinstita *adunare*
Și la cinstiți socri mari..."

(*Albina Carpaților*, 1879, p. 298)

Cam toate *adunările* de familie fiind în legătură cu o perspectivă de măritiș, de aceea:

„Un tînăr, voinic, în vîrstă, în anii înflăcărați,
Cînd mergea la *adunare* între oameni însurați
Și cînd le da bună zioa, ei – de mult ce le plăcea –
«Îți mulțămim, împărate», toți d-a rîndul îi zicea:
Junele neînsurat
Este ca un împărat..."

(A. Pann, *Prov.* II, 144)

Cost. Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „E de prisos a vă descrie ce înger este Zefirița. Știți cît e de frumoasă; știți ce plătește într-o *adunare*…”

În graiul vechi, prin *adunare* se mai înțelegea o întîlnire pregătită de mai-nainte între două sau foarte puține persoane: „rendez-vous”.

Nic. Costin, *Letop*. II, 85-86, vorbind despre venirea la Iași a unui ambasador francez: „cu mare cinste aducăndu-l la *adunarea* sa Nicolai-vodă, de aice l-au petrecut cu oamenii săi pănă la Tighinea…”; apoi, mai jos, despre un magnat polon: „a doua zi au purces la *adunarea* sa cu Nicolai-vodă…” și tot acolo: „după *adunare* i-au trimis dar un cal moldovenesc…”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 21, vorbind despre venirea viteazului hatman moldovenesc Buhuș la Halil-pașă, care-l chemase într-adins ca să-l vază, zice că: „i s-au prilejit a merge nu cu mîna goală la *adunare*”.

Cu aceeași noțiune aplicată la raporturi internaționale, considerîndu-se staturile ca nește individualități:

Miron Costin, *Letop.* I, 292: „Și aceia să se știe, că țara aceasta fiind mai mică, nice un lucru singură de sine fără *adunare* și amestecare cu alte țeri n-au făcut…”

În cărți bisericești *adunare*, urmat sau nu de un calificativ, însemnează totdauna o colectivitate de oameni de același fel sau avînd același scop:

Dosofteiu, 1680, ps. LXXXV:

„…călcătoriĭ ceĭ de lĭage să sculară asupra mĭa, și *adunare* de putĭarnič cercară sufletulŭ mieŭ…”	„…iniqui insurrexerunt super me, et s y n a g o g a potentium quaesierunt animam meam…”

În *Biblia* Șerban-vodă, 1688: „*adunarea* celor tari…”

Pentru sinonimică, același pasagiu, după cum s-a tradus în:

Coresi, 1577: „…lége-călcâtorii sculară-se spre mine, și z b o r u l ŭ vrătoșilorŭ cerșură sufletulŭ mieu…”

Arsenie de la Bisericani, circa 1650 (ms., Acad. Rom.): „…călcâtorii cei de lége se sculară spre mene, și s ă b o r de cei tari cercară sufletul mieu…”

Silvestru, 1651: „…făloșii sculară-se spre mine, și s f a t u l putérnicilor căutară sufletul mieu…”

Adecă: *adunare* d e - = s b o r sau s ă b o r și s f a t , doi slavismi, din cari însă cel dentîi însemnează mai în specie „concile”, cellalt: „conseil”, în ambele cazuri ceva organizat, pe cînd *adunare* d e - presupune o unitate de stări de vederi fără a implica o constituire. Chiar în privința clerului, s o b o r se zice despre o întrunire organizată; iar despre una momentană: *adunare*.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 231, descriind înmormîntarea unei doamne: „…a doua zi cu mare cinste și jale au rădicat boierii cei mari oasele, cu mare *adunare* de vlădici, egumeni și preoți făr de număr…”

Tot așa: *adunare* de neguțitori, *adunare* de învățați etc.

În vechile texturi, *adunare*, ca și ceilalți substantivi cu inițialul *a*-, iubește prepozițiunea î n t r u în loc de î n .

 Dosofteiu, 1673, f. 32 b:

„În mijloc de besĭaricâ mare
Âț voĭ mulțămi ș-intr-*adunare*…”

Cipar (*Principia*, p. 122) citează vechea formă a genitivo-dativului determinat *adunariei* = *adunării*, după *Pentateucul* din 1581:

Exod. XVI, 9: „a toatâ *adunariei* fiilor lu Israil…”	„…omni synagogae filiorum Israel…”
Ibid., XXXIV, 30: „mai marii *adunariei*…”	„…seniores…”

v. [1]*Adun*. – *Adunăciune*. – [2]*Adunat*. – *Adunătură*.

[1]**ADUNÀT, -Ă**; part. passé d'adun: réuni, rassemblé, amassé, récolté, additionné. Sinonim cu strîns, cules, întrunit, împreunat, în opozițiune cu risipit și împrăștiat.

Evangeliarul lui Brîncovan, 1693, în alăturare cu al lui Silvestru, din 1648:

1693:	1648:
Marc. I, 33: „și era *adunată* toată cetatea la ușă…”	„…și era tot orașulŭ strănsu la ușe…”

Moxa, 1620, p. 353: „deaca văzurâ troĭanii *adunate* atâta oști de pretutindinĭa, adunarâ și ei ajutorŭ…”

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784, p. 7): „Dară încă de are *adunate* avuții, de are moșii bune, de are căsi frumoase, pentru care elŭ atîta s-au ostenitŭ, atîta s-au muncit, atîtea nevoi au răbdatŭ…”

Zilot, *Cron.*, p. 79:

„Prin ulițe, prin curți, vedeai *adunați* pîlcuri:
Prieteni, cunoscuți, toți făcînd fugei tîlcuri…”

Cost. Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„De acolo nu departe țăranii stau *adunați*,
Cu securi, cu lănci, cu coase și topoare înarmați…”

v. [1]*Adun*.

[2]**ADUNÀT** (plur. *adunate*), s. n.; part. passé d'adun pris substantivement: récolte, réunion.

Cîntecul *Nevasta bolnavă*:

„Cînipa mi-am semînat,
Dar cînd fu pe *adunat*
Boala-n trupu-mi a întrat…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 310)

Cîntecul haiducului Petreanu:

„Bată-l crucea om bogat,
Om bogat și fără sfat!
Toată vara l-am rugat
Să-mi dea bani pe *adunat*,
Măcar două, trei parale
Să-mi cumpăr la copii sare…”

(*Ibid.*, 259)

La Coresi *adunat* ne apare ca sinonim cu adunare „réunion”, de ex.: 1577, ps. LXXVIII:

„…pomenéște *adunatulŭ* tău ce-ai aflatŭ de întăĭu…”	„…memento congregationis tuae quam possedisti ab initio…”

1580, quat. XXII, p. 5 (Math. XXII, 41):

„…*adunatele* Fariseilor întrebâ Isus grăi…”	„…congregatis autem pharisaeis, interrogavit eos Jesus…”

Primul pasagiu sună la Silvestru, 1651: „adu-ți aminte de adunarĭa ta”, iar la margine mai adaugă scholia: „săborul”.

v. ^{1}*Adun*. – *Adunare*. – ^{1}*Adunat*.

ADUNÀȚII, nom propre de plusieurs villages. În secolii trecuți și pînă sub Regulamentul Organic, cînd țăranii români lăsau vetrele lor și se risipeau de groaza năvălirilor din afară, a dărilor domnești și a jafurilor din întru, astfel că – zice N. Bălcescu – „numai din județul Dolj au fugit o dată 15.000 familii” (*Mag. ist.* II, 239), administrațiunea și stăpînii pămîntului întrebuințau toate mijloacele pentru a face să se întoarcă fugarii, și uneori reușeau de a-i aduna, fie cu d-a sila, fie prin făgăduieli. De aci mulțimea satelor numite *Adunații*. Frunzescu (*Dicț. top.*, 2) menționează vro trei numai în Dîmbovița. Mai sînt în Teleorman, Olt, Mehedinți etc.

v. ^{1}*Adun*. – ^{1}*Adunat*.

ADUNĂCIÙNE, s. f.; jonction, réunion. Ca sinonim cu adunare, la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.): „*adunăciune*, Versammlung”. Cu sensul de „jonction”, la Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 127 a: „părintele să cunoaște și fiĭul să slăvĭaște și de toțŭ ĭaste știut, una putĭarĭa, una *adunăcĭunĭa*, una închinăcĭunĭa svinteĭ troițe…” unde în contextul slavic: съчетаніе.

v. ^{1}*Adun*.

ADUNĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; qui réunit, qui assemble, qui rassemble. Cuvîntul e interesant mai ales cu sensul agricol de „cel ce adună fîn”.

Balada *Buruleanu*:

„Tu măre mie să-mi faci,
De voiești ca să mă-mpaci,
Vro cincizeci de cositori,
Patruzeci *adunători*
Să-mi cosească f î n cu flori…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 601)

Formă și accepțiune din epoca latinității rustice. Într-un act francez din 1312 (ap. Du Cange, v. *Adunator*): „Una cum corveriis debitis pro f e n o dictorum pratorum a d u n a n d o et intassando, pro quibus corveriis a d u n a t o r i b u s et intassatoribus dicti f e n i XVIII denarii duntaxat annuatim debentur…”

v. [1]*Adun.* – [2]*Adunat.*

ADUNĂTÙRĂ (plur. *adunături*), s. f.; ramas d’hommes ou de choses.

N. Muste, *Letop.* III, p. 39: „Turcul dându-le (ungurilor) bună nădejde de ajutor, ei s-au și rocoșit asupra nemților din cetăți și, rădicându-și craiu pre Racoți, feciorul lui Gheorghi Racoți celui bătrân ce au fost craiu acolo, s t r î n s -au *adunătură* de țară, catane și altă pihotă multă…”

Zilot, *Cron.*, p. 85, despre domnia fanariotului Constantin Ipsilant: „făcea mereu și oaste, din *adunătură* de felurimi de oameni blestemați, cu cheltuială din visteria țărei, pe care oaste o numia a țărei; – era, pociu zice, curată ceată de tîlhari, că pe unde ajungea, gemea pămîntul…”

De aci, tot la Zilot, p. 61, expresiunea: „oameni de *adunătură*”.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 279, aplică această vorbă chiar la un congres de ambasadori, care însă n-a făcut nici o treabă: „nu s-au putut tocmi, și s-au stricat acea *adunătură*…”

În sens bun, *adunătură* la Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Un puțin număr de oameni, tot în cete împărțit;
Îns-acea *adunătură* era mîndră de privit:
D-o parte boierinașii, d-a lor slugi încungiurați,
Călări pe armăsari ageri și felurit îmbrăcați…
Unul c-o sabie-ntoarsă, c-un capot ros înfirat
Și haine înaurite, este turcește-mbrăcat;
Altul încalecă iarăși un cal de Don căzăcesc,
Poartă o suliță lungă și un hanger calmucesc…”

Era frumoasă, dar tot *adunătură*, adecă un „mixtum compositum”, un „fel de fel nu de un fel”.

La Dosofteiu, 1680, ps. LXVII, despre vite: „*adunătura* taurilor în vacile popoarelor…”, unde la Silvestru, 1651: „a d u n a r ĭ a taurilorŭ…”

Despre lucruri, *adunătură* însemnează o strînsură de ceva prost sau sărăcăcios:

Jipescu, *Opincaru*, 126, descrie averea țăranului: „Să te apere numa Dumnezeu, casa ta, boi[i] tăi, muierea ta, pămîntu, copilași[i], *adunătura* ta…”

v. [1]*Adun.* – *Adunare.*

ADUNÈZ
ADÙR } v. *Adun*.

A-DÙRA (D-A), adv.; roulant comme une boule, roulant avec fracas.

Se construiește cu verbul d a r e : „a da *d-a-dura*”.

Alexandri, *Răzbunarea lui Statu-palmă*, descriind pe fabulosul uriaș Sfarmă-peatră:

„Unde vede-o stîncă naltă, el o macină cu palma.
Bolovanii sub picioare-i d a u *de-a dura*, dau de-a valma;
Și cu peatra măcinată, și cu petrele-aruncate
El iezește, bate, umflă rîurile tulburate…”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 174): „să aibi tu puterea mea, ai vîntura țările și mările, pămîntul l-ai da *de-a dura*…”

v. [11]*A* (p. 61). – *Dur*. – *Dura*.

[1]**ADÙS, -Ă**, adj.; apporté, amené, produit, causé.

v. [1]*Aduc*.

[2]**ADÙS, -Ă**, adj.; fléchi, penché, recourbé.

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 7: „Amîndoi purtau în cap o țurcă flocoasă, *adusă* la o parte…”

Același, *Doamna Chiajna*, p. 69: „uși cu tocuri de peatră nalte și înguste, *aduse* sus în îndoit perghel…”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 165: „De șapte ori s-a lăsat temeiul nopții de cînd Șuer aține, în plaiuri depărtate, potica arnauților cu fes roșu și cu iatagan *adus*…”

Laurian-Massim I, 30: „coarnele unor boi sînt tare *aduse* spre spate…”

„Pe la noi coarnele la vite se deosebesc în: țapoșe, greblește, *aduse*, lateșe, butace, flencheșe și cercelate” (I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristești).

Acest participiu trecut n-are a face cu a d u c „apporter, amener”, ci vine din celalalt verb a d u c , corelativ cu „răsucesc, îndoiesc”, de exemplu:

Balada *Balaurul*:

„Paloș r ă s u c e a ,
Paloș *aducea*
Și-n două-l tăia…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 450)

sau balada *Ghiță Cătănuță*:

„La genuche le-a d u c e a ,
În genuche le-n d o i a
Și pe toate le rupea…”

(*Ibid.*, 628)

v. [2]*Aduc*.

[3]**ADÙS** (plur. *aduse*), s.n.; offrande, prémices. Arhaism.

Coresi, 1577, ps. XXXIX:

„…comândâri și *aduse* nu vruși…"

„…sacrificium et o b l a t i o n e m noluisti…"

v. [1]*Aduc*.

ADUSĂTÙRĂ (plur. *adusături*), s. f.; t. de méd.: littéralement a p p o r t , toute sorte de maladie que l'on suppose étre apportée de loin par un maléfice quelconque. *Adusătură* face parte din numeroasa terminologie medicală poporană cu - t u r ă : *vătămătură*, *aruncătură*, *apucătură*, *lipitură*, *strîcnitură*, *năprăcitură*, *potcitură* etc. Orice boală a d u s ă în casă prin fermecele sau vrăjile unui dușman e *adusătură*.

Descîntec ardelenesc „ca să desfacă de urît":

„Tu știi de toate făcăturile,
De toate *aduseturile*,
De toate puseturile
Din talpa căsii
Pînă-n vîrful căsii,
Din vîrful căsii
Pînă-n talpa căsii;
Toate făcăturile,
Toate *aduseturile*
Și toate puseturile
Le ia în gură
Și le du pe capul cui le-a dat
Și le-a mînat…"

(S. F. Marian, *Familia*, 1883, p. 102)

v. [1]*Aduc*. – *Boală*. – *-tură*.

ADUSOARE (plur. *adusori*), s. f.; emportement. Admirabilă formațiune din participiul a d u s , pe care cu multă eleganță o întrebuințează mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, nov. 30, f. 18 b:

„Trevalure de gânduri, și de patimi *adusori*, și adâncuri de păcatŭ, ticălosulŭ mĭeu sufletŭ învăluesc…"

v. [1]*Aduc*. – *Pusoare*.

ADVÀRE, s. n. plur.; t. d'archéol.: phylactère, morceau de parchemin sur lequel sont écrits des passages de l'Ecriture et que les Juifs s'attachent au bras et surtout au front. În limba ebraică se cheamă „thephilin". La noi astăzi se zice c o r n sau c o r n u l j i d a n i l o r , după prima impresiune pe care o produce vederea acestei amulete puse pe frunte.

Biblia Șerban-vodă, 1688, f. 767 (Math. XXIII, 5) despre farisei: „toate faptele lor le fac pentru să să arate oamenilorŭ că-ș lărgescu *advarele* lor și-ș măresc poalele veșmintelorŭ…"

Tot așa în *Evangeliarul* bucureștean din 1703, f. 20.

Noul Testament greco-român, 1693, f. 105:

„…că-ș lărgescŭ *advarele* lor și mărescŭ poalele haĭnelor…”	„…πλατύνουσιν γὰρ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν καὶ μεγαλύνουσιν τὰ κράσπεδα…”

După ce mult mi-am bătut capul, cercetînd originea acestui cuvînt, împreună cu d. L. Șaineanu, foarte știutor în limba ebraică, am ajuns la convingere că *advare* nu este altceva decît hadevarim „οἱ λόγοι, praecepta”, „paroles par excellence”, după cum se cheamă evreește cele zece porunce și orice text sacru, iar cu atît mai vîrtos pasagele cele scrise pe filacter. Este o vorbă întrodusă la noi în grai pentru a numi un lucru specific evreesc; există însă un sinonim românesc propriu-zis: fruntare (= lat. *frontale*), care se poate aplica la orice atîrnătură pe frunte, pînă și la un „breton”:

Noul Testament, 1648, f. 25: „toate faptele lorŭ le fac pentru să sâ arate oamenilor, lărgindu-ș fruntările lor și mărindu-șŭ marginile veșmintelor…”

v. *Corn*. – *Fruntare*.

AEASTA. – v. *Aiasta*. – *Iasta*.

AÈPT. – v. *Aiept*.

[1]**ÀER** (plur. *aere*), s. n.; air. Fluid elastic și transparinte, compus din 0,79 de azot și 0,21 de oxigen și formînd în giurul pămîntului un strat de peste 60 kilometri. În sens mai restrîns, sinonim cu văzduh „ἀήρ”; în sens mai întins, cu slava ceriului „αἰθήρ” și cu ceriul „οὐρανός”; apoi ca atmosferă, plăcută sau uricioasă, *aer* se aplică prin metaforă la fizionomie.

În legătură cu slavă:

Basmul *Hoțu împărat* (Ispirescu, *Leg.*, 378): „…foișorul începu a se sui în slavă și a pluti în *aer*…”

v. *Slavă*.

În legătură cu văzduh:

Un bocet poporan din Bucovina:

„La fîntîna lui Ignat
Sînt leacuri de vindecat,
Ș-am săpat și le-am adus,
Pe fereastră ți le-am pus,
Dar un gangur a zburat
Cu leacul de vindecat,
Și în *aer* s-a urcat
Și-n văzduh el 1-a scăpat…”

(Burada, *Înmormîntări*, p. 138)

v. *Văzduh*.

În legătură cu c e r , mai ales în expresiunea „paserile c e r u l u i ”:

Coresi, 1580, quatern. XXV, p. 13: „…pasârile c e r ĭ u l u i célea ce zboarâ, ce se zice ceĭa ce săntŭ pre suptŭ *aerŭ* (аєрь) dracii, și o pierdŭ acéĭa; ĭară c e r ĭ u l ŭ a c i c e a v ă z d u h u l ŭ cheamâ-se…”

v. [1]*Cer*.

Din cauza transparinței sale, *aer* se poate zice uneori în loc de z a r e „lueur”:

„Casa p-o muche clădită,
Singură cîmpul domnind,
De umbră neocolită
O vezi în *aer* albind…”

(Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*)

unde Alexandri ar fi pus tot așa de bine: „în z a r e albind…”

Pe de altă parte, prin gazuri ce cuprinde, *aer* se poate confunda cu a b u r , astfel că în unele locuri (S. Velișcu, Iași, com. Bădenii) țăranii numesc așa sufletul dobitoacelor, căruia pe aiuri pretutindeni se zice a b u r . De altmintrea, între ambele aceste cuvinte, după cum am arătat-o într-un alt articol, există și o înrudire etimologică primordială.

v. *Abur*.

În credințele tuturor popoarelor, *aer* închipuiește un fel de lume aparte, în opozițiune mai ales cu p ă m î n t și cu a p ă .

Cantemir, *Istoria ieroglifică* (ms., în Acad. Rom., p. 129): „din doaâ una îți alége: sau în *aer*, sau pre p ă m î n t să lăcuești, și așea sau supt umbra Vulturului sau supt brînca Leului te suppune…”

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 9: „Elefantulŭ s-au mulțămitŭ de păduri, calulŭ de cîmpuri, vulturulŭ de *aere*, peștele de ape, broasca de lacuri…”

Jipescu, *Opincaru*, 36: „La țară, *airu*, codru, ceru, muntili, rușința, verdeața, florili cîmpului și nu-ști mai ce ascuns în inima rumânului te-nsuflă așa dă puternic, că pari c-ai hi mai aproape dă Dumnezeu…”

Un frumos pasagiu ironic în *Chronicul* lui Cantemir, II, 346: „…chipul, a căruia ființă în lucrurile firii nu să află, a zugrăvi ne apucăm, și corabii în *aer*, stînci pre apă plutind, lei și zmei plugurile pre arături trăgînd, și altele ca acéste fosturi de chiteală, lucruri pre carile le zămisléște părerea, a arăta ne nevoim…”; pasagiu care se aseamănă cu din Plaut, *Asin*. I, I, 86:

„Jubeas una opera me piscari in a ë r e ;
Venari avem rete jaculo in medio mari…”

Sub raportul schimbărilor meteorologice:

Costachi Stamate, *Muza*, I, 25:

„Furtună grozavă pe aripi negrite
Despre apus vine, văjîind în *aer*;
Văile suspină, codrul clocotește,

Stejari de ani sute scîrșnesc să se rumpă;
De ploaie și vifor nu-i adăpostire…"

Metaforic, după cum f u l g e r u l despică *aerul*:
Balada *Doncilă*:

„Pala-n *aer* f u l g e r a ,
Capul mîrzăcesc zbura…"

Alexandri, *Balta*:

„*Aerul* e viu și proaspet!… el trezește și învie
Peptul, inima și ochii, peste care lin adie…"

Același, *Secerișul*:

„Ciocărlia ciripie, fîlfăind din aripioare,
Pe o scară de lumină se coboară de sub soare;
Aerul e-n neclintire, el devine arzător;
Prepelița cîntă-n grîie, grierul cîntă-n mohor".

Tot aci vine expresiunea „a schimba *aerul*":

„Se duseră împreună
La moșie să se plimbe,
Aerul ca să-și mai schimbe…"

(A. Pann, *Prov*. III, 45)

În fine, în aplicațiune la f i z i o n o m i e :

Critil și Andronius, p. 85: „ia avea chipul înțeleptŭ, ochii pătrunzători, vorbele drepte și curate, mînule minunate pentru că ele da viață la totŭ aceia ce atingea; *aerulŭ* f e ț i i sale strălucitŭ și alŭ său statŭ pre-încuviințatŭ; în scurtŭ, nu să poate să se vază o frumsețe mai desăvîrșitŭ…"

A. Pann, *Prov*. I, 172:

„Vezi tu astă alifie și acel clondir lucios?
Cei mai urîte stafie îi dă *aer* d r ă g ă s t o s …"

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* I: „Cum! așa degrabă ne lași? – am adaos încrețind fruntea și rădicînd sprincenele, ca să-mi dau un *aer* mîhnit…"

Același, *Aprodul Purice*:

„De acolo nu departe țăranii stau adunați,
Cu securi, cu lănci, cu coase și topoare înarmați;
A lor mîneci suflecate, *aerul* posomorît,
Tăcerea lor, toate-arată că spre război s-au gătit…"

Latinul à ë r este un împrumut din grecul ἀήρ; un împrumut însă foarte vechi și ajuns a fi de tot poporan în epoca colonizărilor romane, așa că a trecut în generalitatea graiurilor neolatine: ital. a e r e , span. a i r e , provenț. a ë r sau a i r etc.

(Cihac). E foarte importantă mai cu seamă prezința în limba română a lui *aer* cu sensul de „physionomie, mine”, care nu poate fi la noi un galicism, deoarăce e poporan și anterior înriuririi franceze. Prin aceasta se înlătură cu totul ipoteza lui Diez (*Wtb.*[2] I, 7), a lui Littré (*ad voc.*), a lui Scheler (*a. v.*) etc., cum că romanicul occidental a i r „aspect” n-ar fi de aceeași origine cu a i r „văzduh”, ci ar deriva bunăoară din a r e a . Din lat. a r e a vine al nostru „arie”, vechi „*are* = loc unde se trieră grîul”, dar după fonetica românească e peste putință de a ajunge de la a r e a la *aer*; și chiar sub raportul curat ideologic distanța e mult mai mare decît între „*aer* pe fața pămîntului, bun sau rău” și „*aer* pe fața unui om, iarăși rău sau bun”. D-a dreptul din grecul ἀήρ, s-a mai dezvoltat un al treilea sens: a e r „le suaire”, termen teologic pentru vălul care se pune d-asupra sîntelor daruri: „quia per modum aëris circa terram expansi ea ambit” (Du Cange, *Gloss. m. graec., ad voc.*). Cu mai mult drept s-ar putea zice despre *aerul* f i g u r e i : „per modum aëris eam ambit”, avînd uneori *aer* liniștit, altă dată *aer* turburat, aci *aer* furtunos, posomorît etc.

v. [2]*Aer. – Aerisesc.*

[2]**ÀER**, s. m.; t. de théol.: le suaire. Învălitoare a sîntelor daruri. „*Aer*, vălul cu care s-acoperă sf. potir; poalele de la icoane” (Baronzi, *Limba română*, 101).

Inventarul mănăstirii Galata, 1588 (*Cuv. d. bătr.* I, 196): ”† 2 tetruvangghele neferecate. † 1 *aeru* tot sărma…”

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1673, f. 44 b: „Și strigâ diaconulŭ: să luâmŭ aminte! ĭară popa vârându-șŭ mânule pre suptŭ *aerŭ*, cu fricâ și cu sâĭalâ dumnădzăĭascâ să atinge de svănta pâĭne…”

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 312: „(În zioa sfintei și marei Vineri) se scoate *aerul*, mergănd domnul cu mitropolitul alăturea înaintea *aerului* cu tot alaiul…”; și apoi ceremonialul se încheie prin: „sărutarea *aerului* de toți pe obiceiu…”

Beldiman, *Tragod.*, v. 2897, despre mănăstirea Secul:

„Acel Vornicul Ureche, ctitor din rîvnă aprins,
Cît se dă cu vrednicie, fericitul s-au întins
A o zidi la loc tare, minunat a o-nzestra,
În cheltuială și trudă fără preget a întra:
Odăjdii de un preț mare, un *aer* prea minunat,
De mîna soției sale cu mărgăritar lucrat…”

Cuvîntul derivă din medio-grecul ἀήρ, cu același înțeles; în vechile texturi însă tonul cade totdauna pe *a*, niciodată pe *e*, ceea ce – ca și *e* = η – pare a dovedi că vorba n-a trecut la noi prin intermediul slavilor, la cari se zice аи́рь (Miklos., *Lex.*, 3), ci cu mult mai denainte, accentuațiunea și vocalismul fiind curat latine: à ë r .

v. [1]*Aer.*

AERÈL, s. n.; t. de botan.: Asa-foetida. O plantă ombeliferă exotică al cării suc are un miros foarte greu și un gust respingător. Cuvîntul se întrebuințează, pare-ni-se,

numai în Transilvania: „*Aerelu*, der stinkende Asant, Teufelsdreck” (S. Barcianu). Are trebuință de a mai fi verificat, ca sens și ca formă. Nu cumva să fie *aiorel*, de la a i u (= lat. *allium*) „usturoi”, din cauza mirosului specific al asafetidei?

v. *Aiu. – Aior.*

AERÈSC. – v. *Aerisesc.*

AERISÈSC (*aerisit*, *aerisire*), vb.; aérer, éventer (Cihac). „A svînta, a scoate, a întinde la aer” (Costinescu). De aci și substantivul a e r i s e a l ă „action d’aérer, état d’aéré” (Polysu). Cuvînt din epoca fanariotică, aproape necunoscut graiului țărănesc și peste Carpați. Din neogrecul ἀερίζω. Curat românește, de la a e r (= lat. a ë r) se poate zice: a e r e s c , a e r a r e , a e r e a l ă .

v. [1]*Aer. – Svîntez.*

AERISEALĂ
AERISÌRE } v. *Aerisesc.*

AERÒS, -OASĂ, adj.; aérien, vaporeux. Cost. Stamate, *Muza* I, 58, despre umbra lui Ștefan cel Mare;

„Grăind aceste, el pune pe a soldatului frunte
A sa mînă *aeroasă*, zicînd cu glas tunător…”

v. [1]*Aer.*

AÈST, AEASTĂ (plur. *aeşti*, *aeste*), pron. demonstr.; ce, cet (cette). Formă rustică în loc de a c e s t (v. pag. 187), de care altfel nu se deosebește întru nemic prin funcțiune. Acățîndu-și pe emfaticul -*a* (v. [5]*A*), se face *aesta* (*aeasta*) = a c e s t a (a c e a s t a).

În vechile tipăriture, *aest* nu ne întimpină mai de loc. Numai doară printr-o scăpare de vedere, la Dosofteiu, 1673, f. 162 b: „*aesta* (ꙗ́ѥстꙗ) psalom aratâ scurtarĭa viețiĭ…” În documente însă nu e rar, mai ales în cele din Moldova și-n zapise scrise de țărani.

Pătrașco Păturniche, Suceava, 1597 (*Cuv. d. bătr.* I, 77): „nime din ruda mea ca să n-aibă a pără *aĭastă* păra nice dineoară…”; dar în același act: „a č a s t ă mică cărțulie…”

Dumitrachi Vătavul, 1695 (*A. I. R.* I, 63): „deci să-i întorcem de frate căte 4 lei, *aești* patru frați cari mai sus scriu, și-i fac să i să de 16 lei…”; dar cu cîteva rînduri mai sus: „noi a c e ș t i patru frați”, și: „dintr-a c e ș t i 80 lei…”

Popa Vasilie, Bîrlad, 1603 (*Cuv. d. bătr.* I, 131): „căndŭ am făcut *aestŭ* zapis, au fost șoltuzul Sandul di Bărlad…”; și mai jos: „*aĭasti* omeni sintŭ toț din tărgŭ din Bărlad…”

Inventarul mănăstirii Galata, Iași, 1588 (*C. d. b.* I, 192): „toate *aĭastea* s-au dat la măna lui Ghervasie…”

Din *aest* se mai reduce la e s t și chiar la e s , de ex. în același *Inventar* (*C. d. b.* I, 207): „stoguri de grîu de e s -timpu…”

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 4, convorbire între țărani: „Feciorul boieriului, care vine în toate diminețile de citește sub răchițile *aeste*…”

Pentru Transilvania, *Lex. Bud.*, 7: „*aestu* = a c e s t u ”.

v. *Acest*. – *Acesta*. – *Aist*. – *Est*. – *Ist*…

AÈSTA. – v. *Aest*.

AÈVE. – v. *Aieve*.

AFÀN, s.n.; contrariété, ennui, crève-coeur. „Vorbă de origine necunoscută și auzită în gura puținilor români din Moldova în loc de: d u r e r e d e i n i m ă , n e c a z , a m a r a l s u f l e t u l u i ” (*L.M.*).

Acest cuvînt se potrivește prin înțeles și prin formă, pe de o parte, cu italianul a f f a n n o , vechi spaniol a f a ñ o , vechi francez a h a n = a f a n etc., toate cu sens de „turburare, nemulțumire”, pe de alta, cu grecul ἀ φ α ν ι σ μ ό ς , ἀ φ α ν ί ζ ω „nemicire, peire”, de unde verbul a f a n i s e s c . Pînă la probă contrară, derivațiunea neogreacă este mai de crezut. În texturi vechi, în graiul țărănesc și-n poezia poporană, noi nu l-am aflat nicăiri; ba încă – dacă nu ne înșeală memoria – nici la Costachi Negruzzi, nici la Alexandri, nici la Creangă, scriitorii cei mai avuți în moldovenismi, el nu se găsește.

v. *Afanisesc*.

AFANISÈSC (*afanisit*, *afanisire*), vb.; „anéantir, détruire, ruiner = néogr. αφανίζω” (Cihac).

Scrisoarea mitropolitului moldovenesc Leon către consulul austriac baron de Metzburg, 1788 (Cogălniceanu, *Arh. rom.* II, 394): „Peloponisul și alte locuri a stăpănirei turcești, cum și parte din Moldova i Țara Muntenească, care prin robie și sabie și foc s-au *afanisit* de dănșii…”

v. *Afan*.

[1]**AFÀRĂ, AFÀR**, adv.; dehors, à l’extérieur. Macedo-românesc: *afar* și *afoară*; în istriano-româna: *fară* și *foară* (I. Maiorescu, Miklosich). În poezie, *afară* se reduce adesea la disilabicul *afar*:

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.* 306, plîngerea recrutului:

„Ian ieși, maic-*afar* din sat
De vezi cum mă duc legat…”

Donici, *Magariul*:

„…cu vro despicătură
Să deie pe magar *afar* din curătură…”

Din latinul a d - f o r a s (a d - f o r i s) = vechi ital. a f f u o r i = span. a f u e r a , f u e r a = portug. f o r a etc. (Cihac). Materialmente diferă numai prin „ad” de prepozițiunea „fără”, cu care uneori se confundă și-n privința sensului, de exemplu:

Evangheliar, 1648:
Act. Ap. XXV, 22: „nemicâ zicăndŭ f ă r â célea ce-au prorocitŭ prorocii…”

Biblia, 1688:
„…nimica *afară* grăindŭ dentru carele prorocii au grăitŭ…”

În context: „ἐ κ τ ὸ ς λ έ γ ω ν ”, „e x t r a dicens”.

Această sinonimică cu f ă r ă se învederează mai cu seamă cînd *afară* e urmat de prepozițiunea d e , însemnînd atunci „excepté; outre, en dehors de”, bunăoară:

Pravila Moldov., 1646, f. 53: „căndŭ va fi neștine nebun și d e n *afarâ* d e minte și de-ș va ucide tată-său sau pre fiĭu-său, acestuĭa să nu i să dĭa nice un fĭal de certare, pentru căce a•unge-i lui certare că ĭaste nebunŭ și f ă r â d e mente…”

În loc de „f ă r ă minte”, în vechiul grai se zice ades „*afară* d e minte”:

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 32: „toți păcătoșiĭ *afarâ* d e mintea sa înblâ…”; și pe aceeași pagină: „*afarâ* d e sine era osebit de mintea sa…”

„Nemine nu poate îndrepta această stare de lucruri *afară* d e Dumnezeu” (*L. M.*)., unde e permis a zice și: „f ă r ă n u m a i Dumnezeu” (*Lex. Bud.*).

„*Afară* de aceasta”, „*afară* d e aceea”, „*afară* d e asta” = „en outre, à celà près, d’ailleurs” (Pontbriant, Dr. Polysu), circulează în popor cu același înțeles ca și: „f ă r -aceea” sau „f ă r ’ de aceea” (*L. B.*).

„*Afară* d e rînd = extraordinarius, extra ordinem” (*L. B.*) puțin se deosebește de „f ă r ă r î n d ”.

„*Afară* d e orice îndoială = f ă r ă nici o îndoială”.

v. *Fără*.

Dicționarul româno-latin, ms., circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Afară*. Foris. Foras. Extra”.

Ca sens fundamental, *afară* însemnează ceea ce nu se află î n l ă u n t r u sau î n c a s ă , întocmai precum lătinește „foris” este în opozițiune cu „intus” (Cic.: relictus i n t u s , exspectatus f o r i s) și cu „domi” (Liv.: bellum f o r i s , seditio d o m i).

În antiteză cu l ă u n t r u :

Pompiliu, *Sibii*, 29:

„Că căsile taică-teu
Nu le vede Dumnezeu:
Pe din *afară*-s cu var,
Î n l ă u n t r u cu amar…”

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 275:

„Căci casa avutului
Din *afară*-i văruită,

Î n l ă u n t r u - i otrăvită;
Dar casa săracului
În *afară*-i cu mînjală,
D i n l ă u n t r u - i cu ticneală!…”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IV, p. 5: „cu cătŭ omulŭ deîn *nafarâ* boléște și e în neputințe, atăta elŭ deîn l ă u n t r u se înnoĭaște și se vindecâ de păcate…”

În antiteză cu î n c a s ă :

Doină din Moldova:

„Ies *afară* cat la munți,
Intru-n c a s ă n-am părinți;
Ies *afară* cat la brazi,
Intru-n c a s ă n-am nici frați;
Ies *afară* cat la flori,
Intru-n c a s ă n-am surori;
Ies *afară* cat la spini,
Intru-n c a s ă la străini…”

(E. Sevastos, *Conv. lit.*, 1882, p. 268)

Doină din Ardeal:

„Că moșul îmbătrînit
Ca păcatu-i de urît:
Ieșe-*afară* tot tușind,
Intră-n c a s ă mîrăind;
Iar feciorul cel sărac
E plăcut ca ș-un colac:
Ieșe-*afară* fluierînd,
Intră-n c a s ă tot cîntînd…”

(Pompiliu, *Sibii*, 17)

Cîntec oltenesc:

„Lun-*afară*-mi luminează,
Puica-n c a s ă mi-și oftează;
Oftează, puică, oftează,
Toată lumea să te crează…”

(*Conv. lit.*, 1876, p. 211)

În ghicitori poporane:

„Nici î n c a s ă , nici *afară*, nici în cer, nici pe pămînt”. – Fereastra.

„Hoțul intră î n c a s ă
Și capul *afară* își lasă”.
– Cuiul.

Prin corelațiune cu „înlăuntru” și „în casă”, *afară* poate să-și asocieze și el pe î n , căpătînd forma aglutinată *nafară*, macedo-românește *nafoară*, fără vreo schimbare de înțeles.

Ion din St. Petru, *Alexandria*, ms. din 1620, p. 16: „să întorse napoi Alexandru de-grabi *nafară* și eși…”

Modificările logice ale lui *afară* se datorează verbilor și prepozițiunilor cu cari se însoțește.

Cu i e s , *afară* e pleonastic, fiind peste putință a i e ș i (= lat. *ex-ire*) altfel decît *afară*. Nu se poate suprime numai în idiotismul: „ies *afară* = Stuhlentleerung haben” (Dr. Polysu). Uneori totuși pleonasticul „i e s *afară*” e trebuincios pentru mai marea plasticitate a expresiunii, de exemplu:

Omiliar de la Govora, 1642, p. 11: „de la inemâ e s ŭ cugetele hiclĭane și acolo întăĭu să nascŭ, ĭarâ apoi e s ŭ *afarâ* preîn gurâ și preîn lucru și fapte…”

Cu s c o t , *afară* este de asemenea un pleonasm, deoarăce noțiunea „dehors” se cuprinde deja în verb.

Pravila Moldov., 1646, f. 29: „singurŭ cu voĭa sa și fără voĭa gĭudețului va s c o a t e *afarâ* pre Pavelŭ d e n t r -acea avĭare…”

Zilot, *Cron.*, p. 38: „Eu știu, fără îndoială, că cu aceste stihuri și cu alte vorbe multe ale acestei istorii, care închipuiesc defăimări stăpînirii și altor mulți, dau pricină celor care știu pravila și hotarele istoricilor după toată cuviința a mă defăima și a mă s c o a t e *afară* cu totul ca pe un netrebnic…”

Mai adesea și mai românește *afară* se construiește cu verbul d a u , constituind idiotismul „d a u *afară* = mettre à la porte, chasser, expulser, congédier”.

Proverb:

„Îl d e t e *afară*-ndată
Ca pe o măsea stricată…”

(Pann, III, 24)

Dar și aci poporului îi place pleonasmul, adăugînd: „p e u ș ă ” sau „p e p o a r t ă ” (θύραζε).

„Punga plină pînă-mi fuse,
Mîndra pe mînă mă puse;
Cînd veni la jumătate,
Mîndra mă dete la spate;
Cînd de loc nu mai sunară,
Mă d e t e p e u ș -*afară*…”

(Pann, II, 123)

„Minciuna nu-mi place, vorbesc adevărul,
D-aceea orunde mă pisez ca mărul
Și mă d a u îndată p e p o a r t ă *afară*
De nu-mi găsesc locul și pacea în țară…”

(*Ibid.*, I, 26)

„Eu fac patul să se culce,
El ia pușca să mă-mpuște;
Eu mă sui pe vetrișoară,

El mă ia de cîrpușoară
Și mă dă pe uș-*afară*…"

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 462)

Tranzitivului „dau *afară* = chasser" îi corespunde netranzitivul „apuc *afară* = s'esquiver, sortir avec précipitation", cărui i se anină de asemenea pleonasticul „pe ușă" sau „pe poartă":

„Ș-apucă pe uș-*afară*,
Zicînd: ne plătirăm dară…"

(Pann, *Prov.* I, 20)

Macedo-românește: „ș-o arupse *nafoară*" (M. Iutza, Crușova).

Afară se construiește cu prepozițiunile: pe, de, din, dintru, pe din, pînă.

Preces de pe, el însemnează: „dehors quelque part".

Zilot, *Cron.*, p. 78:

„Cei mai mulți din boieri la Sibii în Cetate,
Iar alții mai de jos p-*afară* pă la sate…"

Cîntecul *Doinei*:

„Bate vînt de primăvară;
Eu cînt doina pe *afară*,
De mă-ngîn cu florile
Și privighitorile…"

(Alex. *Poez. pop.*[2], 224)

Cîntec oltenesc:

„Să mai văz focuri pe-*afară*,
Copilași cu pelea goală,
Cai în cîmpuri nechezînd
Și voinici pe plai suind…"

(*Ibid.*, 287)

Cu prepozițiunea de, *afară* însemnează „de dehors":

Cost. Negruzzi, *O alergare de cai*, II: „…văzui pe polițmaistru că veni de *afară* cu grabă și vorbi cu doctorul…"

Balada *Chiruța*:

„Căci păgînul nu scădea,
Ci mai tare se-mmulțea;
Pentr-un turc care cădea,
Zece de-*afară* venea…"

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 494)

Construit cu din, *afară* poate să însemneze de asemenea „de dehors", de ex. la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VI, p. 3: „nu ĭaste a opri boala cu vreuîn lucru, și

ĭarâ nici d e î n -*afarâ* nu întrâ ĭa, nici deîn lăuntru nu mai ĭase…”; mai adesea însă „d i n *afară*” are sensul de „en dehors”, precum:

Proverb:

„D i n *afară* măr frumos
Și-nlăuntru găunos…”

(Pann, *Prov.* II, 109)

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 374): „curâțiți mai-nainte sticla deîn lăuntru, și blidulŭ dupâ acéĭa d e î n *nafară*…”; proverb biblic (*Noul Testament*, 1648, Math. XXIII, 26):

„…curățéște întăi înlăuntrulŭ păharului și blidului, ca să fie și d i n *afarâ* curate…”

„…munda prius quod intus est calicis et paropsidis, ut fiat íd, quod d e f o r i s est, mundum…”

Tot așa „d i n *afară* d e ” însemnează „en dehors de”, ceea ce ne întimpină mai cu seamă des în *Pravila* lui Vasile Lupul, 1646; de exemplu:

f. 48: „ucigătorĭulŭ, d e n *nafarâ* (ден’нафáрѫ) de ce-l vor certa cu moarte, ĭaste datorĭu încâ să plătească rudelorŭ celui ucisŭ toate cheltuĭalele č-au făcutŭ…”

f. 49: „pre acesta, d e n *nafarâ* d e pagubâ, îl vor certa întru tot ca și pre un ucigătorĭu…”

f. 38: „cela ce va sudui solii carii vin de la o domnie la altâ, sau într-alt chip de-i va vătăma, d e n *afară* d e certarĭa ce dau pravilele céle mirenești, acesta să să afuriseascâ…”

Moxa, 1620, p. 404: „feacerâ războĭu mare d e n *afarâ* d e cetate la Cosmida…”

Veche locuțiune proverbială despre o cunoștință de tot pe dasupra sau o pospoială științifică: „a mirosi d i n *afară* d e prag”.

Cantemir, *Chron.* I, 205: „cineva carele macar cît de puțin ceteala sfintelor și a profanelor scrisori va fi amirosit, precum să zice cuvîntul: m a c a r d e n *afară* d e p r a g , cât de departe…”

Cu p e d i n , *afară* însemnează: „à l’extérieur”;

Un jurămînt poporan glumeț:

„Să mă bată untù
Pe din-untrù
Și zară
P e d i n *afară*!”

(N. Sînzian, Transilv., Hațeg)

Ca idiotism, „p e d i n *afară*” e sinonim cu „pe de rost”, însemnînd „de mémoire, par coeur”.

Cost. Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „d-ta vei binevoi a le învăța p e d e r o s t pentru ca să le poți cuvînta curat și pe înțeles, pentru că văd că dascalii d-tale grecul și franțuzul, pre care dracul să-i iaie, ți-au stricat proforaoa, nu poți

rosti pe ж, ъ, ш, ч și altele vro cîteva; am nădejde că poimîne mi le vei putea spune pe din *afară*…"

Cu pînă, *afară* însemnează „tout près dehors":

„Ieși, mîndruțo, pînă-n prag
Și-mi arată cin' ți-i drag.
Iese mîndra pîn-*afară*
Și-mi arată drum de țară…"

(Jarnik-Bîrsanu, 123)

C. Negruzzi, *Toderică*: „Aici este nu știu ce miros greu; ian să ieșim puțin pîn-*afară*…"

În construcțiune cu genitivul determinat, *afară* își poate aglutina pe articlul genitival, devenind *afara*, după analogie cu „înapoia" sau „înaintea", de exemplu:

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), p. 76: „goniĭa-i păînră *afara* cetațiloru…"

Cezar Bolliac, *Sila*:

„Se-nbrobodea copila și o-neca suspine;
Era să-noate-n viscol să meargă la vecine
　　Să cear-un oușor,
O mînă de făină, să fac-o pîinișoară;
Sta din *afara* ușei să vaz-o pîrtioară,
　　Să vază vrun focșor…"

Din punctul de vedere al filologiei romanice, e interesantă următoarea concordanță între funcțiunile lui ad-foras (*ad-foris*, *foras*, *foris*):

de afară „de dehors" = span. de afuera, de fuera = portug. de fora;

pe afară „au dehors" = span. por afuera, por fuera = portug. por fora;

afară de „excepté" = span. fuera de;

afară de asta „en outre" = span. fuera de eso;

pe poartă afară = portug. pela porta fora.

Ceva mai mult, idiotismul nostru *afară* din cale, macedo-românește: *nafoară* di cale (M. Iutza) „outre mesure, sans règle, sans raison", se regăsește întocmai la spanioli: „fuera de camino".

Vom încheia printr-un alt idiotism românesc de origine ciobănească: „a ieși din răbuș *afară*" = a face ceva peste tocmeală sau fără socoteală, pe neprevăzute.

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, p. 25): „…să nu fii rău de gură, c-apoi mi-i să nu mă scoți din sărite și să mă faci cîteodată să-mi ies din răbuș *afară*…"

Despre ce este „răbușul", a se consulta Burada, *Crestăturile plutașilor* (Iași, 1880), p. 13.

v. [2]*Afară*.

[2]**AFÀRĂ!** interj.; va-t'en! allez-vous-en!

A. Pann, *Prov.* I, 26:

„Strigînd: auzi vorbă! auzi fleac o dată!
Tocma un ca tine de min' joc să-și bată?
Afară! afară! slugă blăstemată…"

Spaniolul „a f u e r a !" sau „a f u e r a ! a f u e r a ! ", portugezul „f o r a !" se întrebuințează cu același sens interjecțional.

v. [1]*Afară*.

AFEDRÒN. – v. *Afedrona.*

AFEDRÒNA, s. indécl.; anus, latrine. Neogrecul ἀφεδρώνας. În grai nu există.

Cihac (II, 633): „*afedròn*, anus", fără a cita un text. *Evangeliarul*, 1693 (p. 74), față cu acela din 1648:

1693:	1648:
Math. XV, 17: „tot ce întră în gură, mérge în pântece și în *afedrona* să leapădă…"	„…tot care întră în gurâ, în rănzâ întrâ și prin ș ă z u t ĭase…"

v. *Ieșitoare*. – *Ghioacă*. – *Șezut*.

AFEMEIÀRE. – v. *Afemeiat*.

AFEMEIÀT, adj. et subst.; efféminé, amoli, énervé. Cuvînt format d-a dreptul din f e m e i e prin prepoziționalul *a*, și de aceea se aude mai mult numai la masculin: „acest om e de tot *afemeiat*", „nu trebui să fii așa de *afemeiat*" etc., adecă: „parcă ai fi o f e m e i e ". Totuși se poate zice metaforic: „lumea de astăzi e *afemeiată*" sau: „aveți o oștire *afemeiată*". De aci apoi ca verb: „nu vă a f e m e i a ț i ", de unde infinitivul substantivat: „această a f e m e i a r e nu-mi place". Alături cu clasicul e f f e m i n a t u s , limba latină vorbită poseda o formă a f f e m i n a t u s , de unde spaniolul și portugezul a f e m i n a d o , cu deminutivul a f e m i n a d i l l o , vechi italian a f f e m i n a t o (Tommaseo), sardul a f f e m i n a d u (Spano), sicilianul a f f i m i n a t u , la superlativ a f f i m i n a t i s s i m u , cu deminutivii: a f f i m i n a t e d d u , a f f i m i n a t a z z u , a f f i m i n a t i c c h i u etc. (Traina). Românul *afemeiat* este colateral tuturor acestor forme romanice, reprezintînd un prototip latin rustic a f f e m i n e a t u s (cfr. *Cuv. d. bătr.* I, 279, nr. 61). Sinonimul f e m e i a t e c , adus de Cihac (I, 90), e de o formațiune românească post-latină și chiar destul de îndoios, pe cînd *afemeiat* este de tot poporan. Această vorbă e răspîndită mai cu seamă în Muntenia (Pontbriant, Dr. Polysu, Costinescu), dar merită de a se generaliza, exprimînd o altă nuanță decît sinonimii m u i e r a t e c , m u i e r c e și m u i e r o t c ă , macedo-românește m u l ĭ e r a ș c u , „adonné aux femmes", „γυναικομανής", și o altă idee decît f a m ă n și f ă t ă l ă u „γύνανδρος". *Afemeiat* însemnează: „moralement

semblable aux femmes”, „γυναικώδης”, zicîndu-se unui bărbat gingaș și moale, în același mod precum la o femeie voinică și energică, „moralement semblable aux hommes”, „ἀνδρική”, îi zice poporul: „o muiere b ă r b a t ă ”.

v. *Femeie*. – *Famăn*. – *Fătălău*. – *Muieratec*. – *Muierce*. – *Muierotcă*…

AFEMEIÈZ. – v. *Afemeiat*.

AFÈNDUL, n. pr. mascul. În vechiul *Pomelnic* al mănăstirii Bistrița din Moldova (ms., în Acad. Rom., p. 45), unul dintre străbunii familiei boierești S t r o e s c u poartă numele de *Afendulŭ* (Афендоулъ). În macedo-româna *afendul* însemnează „tată”, de ex. într-un bocet poporan:

„Ne alasașĭ-nveasta
Cu pulĭi-n casă,
Dadălĭeĭ ș-*afenduluĭ*…”

(*Conv. lit.*, 1883, p. 487)

Vine din turcul e f e n d i „maître, monsieur”, derivat la rîndul său din grecul αὐθέντης.

v. *Efendi*.

[1]**AFERÌM!** interj.; bravo! parfait! c’est bien! E persianul â f e r î n , cu același sens (Șaineanu, *Elem. turcești*, p. 7); însă vechimea și marea răspîndire a acestui cuvînt în limba română, fiind foarte poporan în toate provinciile, ne fac a crede că n-a trecut la noi mai în urmă prin osmanlii, ci poate deja în veacul de mijloc prin cumani, al cărora dialect turc era plin de persianismi.

v. *Accè*.

Dicționarul bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Aferim*. Euge. Laudantis particula”.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 75 b:

Math. XXV, 23: „*aferim*, slugă bună și credinčoasă, că pre puține ai fost credinčoasă, mai pre mult te voiu pune…”	„… e u g e , serve bone et fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam…”

Pentru aceeași noțiune, vechii romani luaseră de la greci pe εὖγε, românii de la turci pe *aferim*.

În secolul nostru, cînd s-a întrodus sinonimul b r a v o , mult timp ambele interjecțiuni se întrebuințau una lîngă alta.

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 41: „B r a v o , Ioane, *aferim!* ai răspuns tocmai după dorința mea…”

Alexandri, *Cinel-Cinel*, sc. 3: „O căprioară! *Aferim!*… tocmai de ziua Smărănditei…”

Balada *Ghemiș*:

„*Aferim*, frate Ghemiș,
B i n e făcuși că veniși…”

Balada *Meșterul Manole*:

„*Aferim*, Manole,
Meștere Manole,
Meșter învățat,
Meșter lăudat!
Aferim, zidari,
Nouă meșteri mari…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop*., 620)

În construcțiune: „*aferim* d e c i n e v a ”, de ex. într-o colindă:

„Grăi bunul Dumnezeu:
Aferim, domn bun, d e tine,
Că stătuși de mă-ntrebași
Cînd e capul veacului,
Sfîrșitul pămîntului…”

(*Conv. lit*., 1877, p. 401)

Marian, *Bucovina* II, 159:

„Și iubesc o copiliță,
Aferim d e româncuță
Cu garofe în cosiță…”

Cu sens ironic:

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 64: „– eu nu mai știu, ziâ este au noapte; spune-ți-mŭ mă rogŭ. – *Aferimŭ!* i-a zis Hironŭ. Lučafărulŭ nu ese dinŭ umbrile nopții decîtŭ ca să vestească sosirea zilii…”

Marian, II, 239:

„Mîndra cum mă auzea,
Ușa iute-o descuia
Și în casă mă poftea;
Eu în casă m-am vîrît,
Găsii focul dezvălit
Și lemne nepuse-n vatră:
Aferim că era fată!…”

Balada *Fulga*:

„Din guriț-o judeca,
Cu năpîrcă o bătea
Și din gură-i tot zicea:
Aferim, cățea bătrînă!

Unde-mi sînt mieoarele?
Unde-mi sînt odoarele?…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 511)

În Tara Românească, printr-un adaos de ironie se zice: „*aferim* popă Marin!” (*L.M.*), măcar că acela cu care vorbim nu e nici „popă”, nici „Marin”.

v. *Halal*.

[2]**AFERÌM** (plur. *aferimi*), s. m.; le bravo. Interjecțiune luată ca substantiv.

„Fă ce-ți zic eu, și-ți voi da un *aferim*…” (*L.M.*)

Costachi Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „Bărbații îl fericeau, îi mulțemeau, îi strigau aferim de se zguduiau părețiii; și bătrînul Socolean, doborît sub grindina laudelor și a *aferimilor*, se lăsase pe un scaun, unde-l împrejuraseră copiii, amețit, răpit…”

v. [1]*Aferim*.

AFÈTEA (D-), adv.; gratis, en vain, sans résultat. Sinonim cu turcul (de) geaba și cu slavicul (în) zadar sau (de) pomană, *d-afetea* este unul din cei mai remarcabili arhaismi latini în limba românească, păstrat în Banat și pe alocuri în Transilvania.

Lexiconul Budan, 169: „*de-afetea* = 1. adj. inutilis, frustraneus, irritus, vanus; 2. adv. gratis, frustra, sine causa, vane, inutiliter”.

S. Bărcianu, 61: „*De-afetea*, vergeblich, umsonst”.

S. Liuba (Banat, com. Maidan): „*d-afetea*, pronunțat și *d-aficea*, fără bani, în cinste”.

Picot, *Dialectes roumains*, p. 25:

„S-or păzit de ĭel cît or putut; *d-afĭecea*, că ĭel nu se ducea nicăĭurĭ…”	„Ils se gardèrent de lui tant qu’ils purent, mais en vain, car il n’allait nulle part…”

Variantul *aficea* sau *afiecea*, datorindu-se particularității fonetice bănățene de a amesteca pe *te* (*ti*) cu *ce* (*ci*), apoi mai înlăturîndu-se emfaticul -*a* (v. [5]*A*.), ne rămîne forma organică *afete*, în care e peste putință de a nu recunoaște de la prima vedere adverbul latin effete, din adjectivul effetus, pe care Forcellini îl explică prin: „vanus, irritus, fatigatus, defessus”.

Iată cîteva exemple:

Virgil., *Aen*. VII, 440: „effeta senectus”.

Val. Flacc., *Arg*. IV, 300: „spes effeta”.

Stat., *Theb*. VI, 870:

„Vis eadem Oenidae: nec sole, aut pulvere fessa
Membra labant: riget arcta cutis, durisque laborum
Castigata toris; contra non integer ille
Flatibus alternis aegroque effetus hiatu…”

Cic., *De senect*. IX: „libidinosa etenim et intemperans adolescentia e f f e t u m corpus tradit senectuti…”

Virgil., V, 395:

„…gelidus tardante senecta
Sanguis hebet, frigentque e f f e t a e in corpore vires…”

De aci în latinitatea vulgară adverbul e f f e t e „sine effectu” (Du Cange, v. *effate*, cfr. Diefenbach, *Novum Glossarium*, v. *effeta*), adecă „en vain”, „în deșert”, *d'afete*. Deja în latina rustică putea să fi existat forma a f f e t e , din e f f e t e , după cum există „affeminatus” lîngă „effeminatus” sau „affugere” din „effugere”. Chiar fără aceasta însă, românul *d-afete* rezultă de la sine din contracțiunea a trei vocale: *d-a-fete* = d e a - e f f e t e .

D.N. Densușianu ne asigură că-n Hațeg adverbul *d-afetea* se mai aude și amplificat: *d-afetelea*, *d-afeteași* și *d-afeteleași*, urmînd adecă analogiei adverbilor ca: *așași*, *aciiași*, *acilea*, *acileași*, *încailea*, *amintrelea* etc.

AFÈTEAȘI
AFÈTELEA
AFÈTELEAȘI
AFÌCEA
} v. *Afetea*.

AFIEROSÈSC (*afierosit*, *afierosire*), vb.; dédier, consacrer. Neogrecul ἀφιερώνω, aor. ἀφιέρωσα, cu același sens (Cihac). Cuvînt la modă în epoca fanariotică. Astăzi nu se mai aude.

Zilot, *Cron.*, p. 3: „(Istoria scrisă) din îndemnarea iubirii de patrie, și *afierosită* la iubitorii de patrie frații săi compatrioți…”

Mai totdauna *afierosesc* se întrebuința alături cu d a u , m i l u i e s c , î n c h i n și alți sinonimi, pe lîngă cari el însuși era cu totul de prisos.

1799: „s-au *afierosit* și s-au d a t ca să fie nestrămutat nici odinioară și în veci de la această numită sfântă monastire…” (Codrescu, *Uricar* I, 83).

Tot acolo, mai jos: „această *afierosire* și m i l u i r e …”

1817: „prin d a n i i și *afierosiri*…” (*Ibid.*, IV, 325).

v. *Închin*.

AFÌF, adj. et. subst.; pauvre, gueux (Cihac). Turcul h a f î f „léger, étourdi, inconstant”, de proveniință arabă (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 7). Cuvînt necunoscut graiului țărănesc.

Alexandri, *Covrigariul*: „Lume, lume pospăită și deșartă! (sunînd banii în palmă). Ian privește bănărit, de unde eram *afif* de parale…”

Același, *Chirița în provincie*, act. II, sc. 12: „Și cînd mă trezesc, tufă-n pungă, tufă-n busunar, *afif!* Dar ce-mi pasă!…”

v. *Ififliu*. – *Tufă*.

ÀFIN sau **AFÌN**, s.m.; 1. t. de botan.: airelle, Vaccinium Myrtillus; 2. t. de mythol. populaire: nom d'un héros qui se sacrifie par amitié.

Tufa numită *afin* înflorește și rodește între lunile mai și iuniu pe toate plaiurile României, scoțînd mici broboane albastre dînd în negru, foarte gustoase și cari se cheamă a f i n e .

Dr. Brîndză, *Prodrom*, p. 336: „*Afin*, prin locurile stîncoase și umede din pădurile montane și subalpine și prin pășunile petroase din regiunea alpină".

Jipescu, *Opincaru*, 92: „(pă iarba muntelui Gămăliia) făceam singur în mijlocu frunzilor, a stîncilor, a fragilor ș-a *afinilor*, o prescurtare lăuntrică dă toate cîte-mi vini-n minte…"

Cuvîntul e comun tuturor românilor. În macedo-româna, așa cum se vorbește pe la Crușova, *afin* se cheamă *afinchĭu*, a f i n ă – a f i n c h e (M. Iutza), cu un sufix deminutival, după cum și la „fragă" se acață acolo un sufix deminutival: „afrandză".

Un tufar de *afini* se zice a f i n a r i u (P. Olteanu, Transilv., Hațeg) sau a f i n i ș (A. Bunea, Făgăraș, c. Vaidarecea), ori a f i n e t , (R. Simu, Sibii, c. Orlat).

Uneori se pronunță: *afen*, a f e n ă , a f e n i ș .

Dar de unde vine cuvîntul?

Românii posedă în două varianturi legenda eroului care merge cu amicia pînă a se preface de bunăvoie într-un stan de peatră: un variant bănățean, publicat de frații Schott sub titlul de *Viliș Viteazul* (*Wal. Märchen*, Stuttg., 1845, nr. 11) și un variant cules în Muntenia de răposatul Filimon sub numele de *Omul de peatră* (I. Ionescu, *Țăranul român*, 1862, nr. 34). Legende analoage au fost studiate de Hahn (*Griech. Märchen*, Leipz., 1864, nr. 29): una neogreacă, una neapolitană, una germană, afară de oarecari asemănări indice.

Omul de peatră se începe așa:

„A fost odată un împărat și o împărăteasă, amîndoi tineri și frumoși, dar nu făceau copii. Într-o zi veni la împăratul un arap buzat și-i zise: Să trăiești, luminate împărate! Am auzit că împărăteasa nu face copii și am adus buruieni, pe care cum le-o bea, rămîne grea. Împăratul luă buruienile de la arap și porunci să-i dea cal împărătesc și un rînd de haine de aur ce-ți lua vederile de frumusețe, apoi chemă pe împărăteasa și-i dete buruienile să le fearbă și să le bea. Împărăteasa chemă pe bucătăreasă și-i dete buruienile să le fearbă, fără să-i spuie de ce treabă sînt. Bucătăreasa, neștiind puterea lor, gustă dintr-însele și apoi le duse împărătesei să le bea. Nu trecu mult timp la mijloc, și rămase grea împărăteasa. Iară cînd veni vremea, născură amîndouă cîte un coconaș, mai frumos decît tot ce este frumos pe lumea aceasta, și le puse nume: unuia D a f i n și altuia A f i n … "

Basmul întreg amintește într-un mod surprinzător mitul elenico-fenician al Dioscurilor, cei doi frați gemeni, unul de viță mai strălucită decît celalalt, sacrificîndu-se necontenit unul pentru altul. Deocamdată însă ne interesă numai elementul onomastic: D a f i n și *Afin*. Aci nu e o simplă paronomasă fonetică, ca la arabi între „Abel" și „Kabel" (Avel și Cain) sau în *Biblie* între „Gog" și „Magog" (cf. Farrar, *Language and languages*, Lond., 1878, p. 227), ci este o ingenioasă

întrebuințare logică a două forme ale unuia și aceluiași cuvînt, ajunse a însemna două lucruri foarte înrudite: d a f i n „laurier” și *afin* „myrte”. Laurul și mirtul se bucurau la vechii romani de o egală considerațiune mai presus de toate celelalte plante: „duabus coronis utebatur, l a u r e a et m y r t e a ” (Plin., *H.N.* XV, 29). Ambii erau deopotrivă sacri (Dierbach, *Flora mythol.*, p. 63). Ambii se menționează mereu împreună: „cum floribus l a u r i et m i r t a e ” (Du Cange, v. *Mirta*). Este o reminiscință clasică la Corneille:

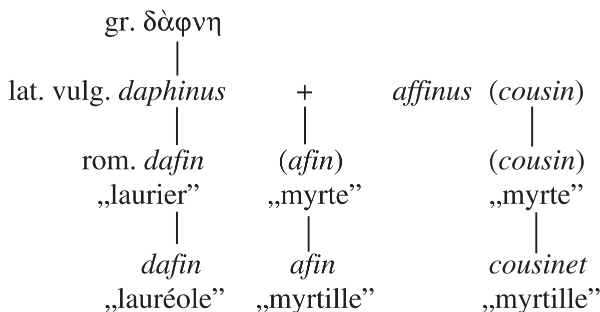
„Votre époux à son m y r t e ajoute ce l a u r i e r ...”

Nu vom urmări pe Max Müller (*Selected Essays*, 1881, I, 396), în ingenioasa identificare a grecului δάφνη = (δάχνη) cu sanscritul vedic „ahanâ (=aghanâ)”, de unde ar rezulta posibilitatea chiar la elini a unui dublet ἄφνη. Filologia romanică rareori are nevoie de a se urca sus tocmai pînă la epoca ario-europee. În generalitatea cazurilor, cheia problemelor se află cu mult mai aproape și e cu mult mai sigură.

Românul d a f i n , trecut sub această formă la serbi și la bulgari, nu vine din neogreaca, ci din vechiul grec δάφνη, prin intermediul anume al latinității vulgare, care adăusese pe caracteristicul -*i*-. În inscripțiuni latine ne întimpină: *Daphine*, *Daphino*, *Daphinidis*, *Dafine* (Corssen, *Ausspr.*[2] II, 264, 609). Acest -*i*- probează într-un mod irezistibil latinismul d a f i n u l u i la români, de la cari cuvîntul a colindat apoi la popoare învecinate, iar nicidecum viceversa (Cihac, II, 653). Din d a f i n , chiar pe tărîmul latin rustic, cată să se fi născut *afin*, ca nume al „mirtului”, prin etimologie poporană de la „a f f i n i s ”, vulgar „a f f i n u s ” (Du Cange), ambele plante fiind privite ca rude, ca cei doi frați gemeni din legendă. Din cauza acestei fuziuni a două cuvinte, izvorește necertitudinea accentului în *afin*, rostit mai adesea *àfin* (à f i n ă) ca în d à f i n , dar uneori *afìn* (a f ì n ă) ca în a f f ì n i s .

Dafinul și mirtul nefiind indigeni în România, vechile lor numiri latine poporane ar fi trebuit să dispară din grai, dacă nu s-ar fi adaptat la alte tufe, cu cari – bine sau rău – îi asemăna omul de la țară. După cum numele d a f i n u l u i „laurier” s-a dat la noi plantei „mezereum”, mai numită altfel „tulichină”, „cleiță”, „piperu-lupului”, pe care și limbile neolatine occidentale o cheamă „laureola” (lauréole, loireolea), deminutiv din „laurus”, tot asemenea numele *afinului* „myrte” a trecut la români către o varietate de „vaccinium” cării și graiurile romanice din Apus îi zic „myrtillus”, franc. *myrtille*, ital. *mirtillo*, span. *mirtilo* etc., un deminutiv de la „myrtus”. Paralelismul e perfect. Dar mai este ceva. Una din numirile franceze poporane ale „mirtillei” e c o u s i n e t , c o u s i n , c o u s i n e , adecă o traducere a latinului a f f i n i s , ceea ce mai întărește încă odată cele spuse mai sus despre *afin* ca nume al „mirtului” deja în latinitatea vulgară. Să se observe că în vechea franceză, în loc de „cousin”, „cousine”, se putea zice foarte bine: „a f f i n ”, „a f f i n e ”, de exemplu: „bien veigniez touz, vous mi a f f i n ” (Godefroy, *Dict. d. l'anc. fr.*, v. *Afin*); și atunci, între numele lui „vaccinium myrtillus” la noi și numele lui la francezi n-ar mai fi nici măcar deosebirea dintre original și traducere.

În conspect:

Frați în arheologia latină, frați în mitologia românească, *afin* și dafin sînt frați și prin etimologie. În Banat, pînă astăzi *afinul* se cheamă pe alocuri *dafin*, iar broboanele lui cele dulci, dafine (Paroh G. Iancu, com. Visag, Bobolna, Baia-de-Criș). Să nu uităm că prepoziționalul *d*, ca în „dalb” = „alb”, nu se acață la noi niciodată la termini botanici. Se zice „aiu”, „aglică”, „alun”, „anin”, „arțariu” etc., nu „daiu”, „daglică” și așa mai încolo. Forma *dafin* pentru *afin*, conservată la bănățeni, este dară cea organică, moștenită ca dublet din epoca latină.

De la noi, pe *afin* „vaccinium myrtillus”, sau mai bine numele fructului afină, l-au luat apoi pe de o parte ungurii, prefăcîndu-l în afonya după armonia vocalică maghiară, iar pe de alta – rutenii din Bucovina sub forma afena, alături cu termenul propriu rutenesc „boriwka” (= polon. borowka).

v. *Chiralina*. – *Coacăz*. – *Dafin*. – *Merișor*.

ÀFINĂ sau **AFÌNĂ**. – v. *Afin*.

AFINÀRIU
AFINÈT
AFINÌȘ } v. *Afin*.

AFIÒN, subst.; opium. Turcul afïûn, luat de la arabi, cari la rîndul lor îl împrumutară din grecul ὄπιον, deminutiv de la ὀπός „suc” (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 7).

Substanța narcotică numită *afion* se extrage din diferite specii de mac, și mai cu seamă din specia „papaver somniferum”. Preparațiunile orientale, între cari și faimosul „hașiș”, sînt cele mai vestite. Și italienește se zice afione (Tommaseo).

În *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Afiom*. Herba soporifera”. Aci forma e ungurească: afium.

Morfinomania pare a nu fi de tot nouă la români. Cronicarul Ion Canta, *Letop.* III, p. 181, vorbind despre domnul moldovenesc Cehan Racoviță, zice: „Au domnit cu pace 3 ani cu toți boierii bine. De atăta era strașnic că mănca *afion* dimineața, și la vreme de chindii bea pelin cu ulciorul, și preste toată ziua se afla tot vesel; dar trebile și le căuta cu toată răndueala…”

În poezia poporană, cîntecul de blăstem al unei fete înșelate:

„Frunză verde de-*afion*,
S-a dus bădița Ion
Ș-a lăsat murgu-n pripon:
Murgul paște și nechează,
Puica plînge și oftează…”

(Marian, *Bucovina* I, 21)

v. *Mac*.

A-FIR-A-PĂR (D-), adv.; très-minutieusement, très-exactement, de fil en aiguille. Formă mai veche a locuțiunii adverbiale d i n f i r î n p ă r „singillatim, accuratissime, haarklein” (*L.B.*).

Cantemir, *Chron.* I, 76: „spuindu-i toate d-inceput, precum i-au aflat, și pe ce vreme, și de hrana lor – întîiu de la lupoaică, apoi de la dînsul – și de toate d e *a-fir-a-păr* povestindu-i…”

I. Creangă, *Amintiri* (*Conv. lit.*, 1882, p. 446): „au făcut nemții mare tărăboi prin mănăstiri și au răscolit d e *a-fir-a-păr* toate chiliile maicelor…”

Adverbul *a-fir-a-păr* reprezintă literalmente un prototip latin: a d - f i - l u m - a d - p i l u m . Paralela romanică cea mai apropiată prin elemente constitutive și prin asonanță este italianul a p e l o a c a p e l l o „con tutta esattezza” = lat. a d - p i l u m - a d - c a p i l l u m .

v. [12]*A* (p. 104). – *Ață*. – *Fir*. – *Păr*.

AFÌREA (D-), adj. indécl.; éminent, distingué, noble. Un arhaism dintre cei mai eleganți și mai energici. „Un om *d-afirea*” este acela care nu numai e s t e , ci merită d e a f i sau – cu infinitivul arhaic – merită d e a f i r e a . Nu există nicăiri în limbile romanice o formațiune cu același sens atît de plastică. Ea ar trebui re-ntrodusă în literatură, mai ales în poezie, în loc de prozaicul neologism „eminent”.

v. [10]*A* (p. 97).

Pravila Moldov., 1646, f. 20: „cela ce va vinde fečorul altuĭa sau robul altuĭa sau fie pri ce omŭ, de va fi boĭarin să-l bage în ocnâ; ĭară de va fi slugă ce să dzice om mai de •os, dentăi să-lŭ poarte de coadele cailorŭ, décii să-lŭ spăndzure; ĭarâ de va fi omŭ *deafirĭa* (дѣфи́рѧ), atunce să-i tae capulŭ…”

La Nicolae Costin, așa cum s-a tipărit (*Letop*. II, 113), în descrierea împăratului Petru cel Mare: „om d e f i r e întru tot”, este o greșeală a edițiunii în loc de: „om *de-afirea*…”

Mai adesea se întrebuințează la comparativ.

Cantemir, *Chron.* I, 326: „Apoi (Constantin cel Mare) au luat soție pe Likinie; ce Maximin, carele cu oștile la Asia, vrînd decît Constantin și decît Likinie mai mare și m a i *de-afirea* să să arate, s-au sculat cu oaste și au întrat neprietenește în Iliria…”

Același, *Divanul lumii*, 1698, f. 3 a, vorbind despre Alexandru Machedon: „Au doară m a i *di-afiria* decît dînsul mă voiu face?…”

Ibid., f. 20 b: „…precăt socotesc, nici tu vei fi m a i *di-afiria* sau mai harnic decît alalți oameni…"

Ib., f. 102 b: „…să nu să m a i *de-afiria* decît iaste socotească și cu deșartâ mîndrie înflîndu-să să să mîndrească…"

Cu *-hi-* = *-fi-*:

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 4, f. 198 a: „a ĭubi neștine să-ș întărească cumu-ĭ spune mintĭa sa și nu-ș tae a sa voe, ce să aĭbâ mărseĭ spre une osăbite lucruri, a să-mbrăca m a ĭ *de-ahirĭa* (дѣχи́рѧ) decât alțâĭ frațŭ…"

Același, *Paremiar*, 1683, f. 94 b: „omulŭ ĭaste pre lume ființâ m a ĭ *de-ahirĭa*, căce că-ĭ cugetătorĭu și cuvântărețŭ…"

În *Pentateucul orăștian*, din 1581 (ap. Cipar, *Princ.*, 195) cuvîntul ne întimpină cu sensul de „vir": „era *de-afirea* Iosif de treidzeci de ani…" ceea ce se zice astăzi: „m a r e de atîția ani".

La românii de peste Carpați acest adjectiv se mai păstrează încă. *Lexiconul Budan*, 170: „*De-a fire* sau *de a fire*, *de-a fi* sau *de a fi*, h a r n i c , idoneus, aptus, tauglich, schicklich".

Din adjectivul *de-afirea*, vechiul grai formase substantivul abstract *d e - a f i r i m e* „noblesse, majesté":

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom., p. 31): „Așadară Strutocamila, precum pănă acmu adevărat pasire au fost, așea și de acmu înainte pasire a fi vrédnică iaste, și încă nu fietece pasire, ce așeași slăvită, lăudată și în buni chezi luată, de vréme ce, deosebit de d e a f i r i m i a (дѣфири́мѧ) trupului ce poartă, și în basna veche va să să zică că oarecare evghenie în niamul său are…"

v. *A-mirare*. – *Fireș*.

AFIRÌME (DE-) – v. *Afire*.

AFÎNÀRE
AFÎNÀT } v. *Afînez*.

AFÎNÈZ (*afînat*, *afînare*), vb.; raréfier, rendre moins épais ou moins solide. A întinde un corp, făcîndu-l mai mare la vedere, dar fără a i se adăuga ceva în materie sau în greutate. Este în opozițiune cu î n d e s .

Proverb:

„O ceri rasă ș-*afînată*,
O dai cu vîrf și-n d e s a t ă …"

(A. Pann, III, 110)

Un car cu lemne este *afînat*, dacă lemnele sînt subțiri, ori așezate astfel încît numai se pare că sînt multe.

Afînez nu înseamnă niciodată „rendre mince, menu, amincir, amoindrir, dégrossir" (Cihac, I, 87) și între nemic n-are a face cu italianul a f f i n a r e sau francezul a f f i n e r „subțiez".

Etimologia cea bună s-a dat de Laurian și Massim (I, 39): „*Afînare* (din a d și f î n), rarefacere, rarum sive minus compactum reddere; *afînat*, rarus, minus compactus”.

Și mai denainte o spusese Costinescu, *Vocab.* I, 24: „*A afîna*, a rări c a f î n u l din claie, a dezdesi”.

Vine din latinul vulgar a f f e n a r e = „versare f e n u m furcillis” (Du Cange). Fără prepoziționalul *a* (= lat. *ad*), același cuvînt este francezul f a n e r , vechi f e n e r , în provențala f e n a r . „F a n e r – zicea glumind d-na de Sévigné – est la plus belle chose du monde, c’est retourner du f o i n en batifolant dans une prairie”.

Precum în franceza termenul plugăresc f a n é a trecut metaforic la sensul de „veșted”, tot așa la români participiul *afînat* a ajuns a însemna „ușurel” sau „nestatornic”.

Cezar Bolliac, *O dimineață pe malul lacului*:

„Ca prim-acea zăpadă ce cade *afînată*
Pe locuri neumblate l-al soarelui ivit…”

Cuvînt afînat sau *stil afînat* însemnează „prolix” sau „polilogic”; *cap afînat*, *inimă afînată* – „om flușturatec”.

Jipescu, *Opincaru*, 79: „omului cu mintea plăsmuitoare îi ie felu d-așa, adică: cela ce cugetă nalt, copt și mare, e tîrzior la vorbă și molîu la pas; ăl fîrfînatic are și cuvînt *afînat* și mers cărărat…”

Ibid., 130: „cît lenea, nazurili, mintea dă cocă, simțirea-ngustă or domni piste cap și inimi *afînate*…”

v. *Fîn*.

AFLÀRE (plur. *aflări*), s.f.; action de trouver ou de se trouver, d’apprendre, de découvrir, d’inventer. Infinitiv substantivat, reprezintînd toate sensurile verbului a f l u .

Pravila Muntenească, 1640, f. 39 b: „o *aflare* a dracului, pentru ce că toate jucările le-au făcutŭ dracul…”

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din. Brașov, p. 199): „credința ĭaste arâtare și *aflare* celorŭ lucrure nevăzute…”

Zilot, *Cron.*, p. 9, despre „văcărit”:

„Destule cercetări
L-al vitelor *aflări*,
Pentru ca să s-arate
Cu sadacat la toate…”

Între sărbătorile creștine sînt: *Aflarea* Sîntei Cruci (*Lex. Bud.*) și *Aflarea* capului Sf-lui Ioan Botezătorul (25 mai), în ambele cazuri lătinește: i n v e n t i o .

v. *Aflătură*. – *Aflu*.

[1]**AFLÀT, -Ă**, part passé d’ a f l u : trouvé, appris, découvert, inventé. Corespunde ca adjectiv tuturor sensurilor verbului a f l u .

v. *Aflu*.

[2]**AFLÀT**, s.n.; provincialisme de Banat: épilepsie. „Epilepsia se numește la noi boala mare, boala ră, *aflat* de nevoie și fras” (S. Liuba, Caransebeș, com. Maidan).

v. *Aflu*. – [2]*Anevoie*.

AFLĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; qui trouve ou invente quelque chose; qui se trouve quelque part. „Cel ce află; cel ce se află în cutare loc sau în cutare stare, adecă este” (*L.M.*).

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 51): „Iară mai pre urmă cu toții zisără că precum vulpea au fost *aflătoarea* sfatului, așea iarăș ea va fi săvîrșitoarea faptului…”

Cost. Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „Ciaiul vărsat prin pahare luă o văpsea purpurie, amestecîndu-se cu rumul de Giamaica. Toți sorbeau astă iscusită băutură, care face nu mai puțină cinste *aflătorului* ei decît *aflătorului* tipografiei și a corăbieriei cu abur…”

v. *Aflu*.

AFLĂTÙRĂ. (pl. *aflături*), s.f.; chose trouvée, découverte, invention. *L.M.*: „lucrul aflat”. *Dicționar ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Aflătură*. Inventio”.

v. *Aflu*. – *Aflare*.

ÀFLU (*aflat*, *aflare*), vb.; 1. invenire: trouver, découvrir, inventer, apprendre, constater; 2. se invenire: être, exister, demeurer, se comporter. Pe de o parte, sinonim cu: găsesc, descopăr, născocesc, prind veste, adeverez; pe de alta, cu: sînt, petrec, trăiesc. În vechile texturi bisericești, *aflu* corespunde totdauna latinului invenio; în grai însă și-n texturi istorice el funcționează într-un mod mult mai vag sau mai elastic. Într-unul și același pasagiu, de exemplu, ne întimpină: „am cercat ca să putem *afla* adevărul ca să nu mă *aflu* scriitor de cuvinte deșarte…” (*Letopisițe* I, 95), unde primul *aflu* exprimă noțiunea de „habere”, iar al doilea pe acea de „esse”. În aceste două direcțiuni: habeo și sum, se clasifică toate accepțiunile lui *aflu*; dar subsensurile fiecărui sens fundamental se confundă adesea unul cu altul.

1. *aflu* „avoir”.

a) *aflu* = găsesc:

Pann, *Prov.* II, 52: „Să-l fi tot căutat, nu l-ar fi *aflat*…”

Cronicarul Ureche, *Letop.* I, 96: „de multe ori omul însuși céle ce véde cu ochii săi nu poate să le pue pe rănd, și multe zmintéște, și au spune mai multe, au mai puține; dar céle de demult și răsuflate de atăta vrémi de ani! ce eu cum am *aflat*, așa am arătat…”

Act moldovenesc din 1610 (*A.I.R.* I, 22): „…să *afle* pre măria-ta častâ puținea scrisoare de la noi cu bune păci și cu sănătate petrecând…”

Moxa, 1620, p. 366: „deaca veni (Theodosie cel mic) în vrâstâ de însuratŭ, soru-sa Polhiriĭa grijiĭa să-i afle soțŭ…”

Pravila Moldov., 1646, f. 9: „de va *afla* neștine mascurŭ sau dulău sau și altŭ dobitocŭ stricăndŭ și făcăndŭ pagubâ…"

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 102 a: „vădzumŭ lumina cea adevăratâ, luâmŭ duhulŭ cerescŭ, *aflămŭ* credințâ adevăratâ…", unde *aflăm* este vechea formă organică pentru actualul *aflarăm*.

Doina *Nevestei*:

„La mama pe cînd eram,
De lucram, de nu lucram
Mamei tot dragă eram;
Iar de cînd m-am măritat,
Nici un bine n-am *aflat*…"

(Alex., *Poez. pop.*[2], 308)

Cu același sens în locuțiunile: „aflu v r e m e" și „aflu p r i l e j" – „trouver le moment favorable".

Pravila Moldov., 1646, f. 89: „înparte-sâ muĭarĭa de la bărbatŭ cu voĭa ei și fără știrĭa gĭudețului, căndŭ va fi bărbatul ei ereticŭ și pentru ce va meșerŭșugui să *afle* v r é m e să o poatâ omorâ…"

Moxa, 1620, p. 390: „auzirâ de la masâ boĭarii și-șŭ aflarâ de-acиĭa p r i l e j ŭ și începurâ a plănge și a ruga pre înpăratul…"

Legenda Sf-tei Vineri, text din secolul XVI (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 77): „ĭară acest înpâratŭ Ioanŭ (Aseanu) bunŭ p r i l e j ŭ *aflâ* și cugetâ uîn sfétŭ foarte bunŭ și cu ogoadâ cătrâ D-dzeu și cu laudâ și cu folos, și aciĭașŭ tremise cătrâ cei frănci ce era în Țarigrad și le zise: nu voĭu de la voi nice aurŭ, nice argintŭ, nice mărgâritari, nice pietri scumpe să-mi dați, ce moaștele preapodobnei…"

Să mai menționăm aci locuțiunile: „*aflu* c u c a l e = trouver opportun", „*aflu* d e c u v i i n ț ă = trouver convenable" (*L.M.*)

v. *Găsesc*.

b) *aflu* = d e s c o p ă r ;

Moxa, 1620, p. 356: „săpândŭ temelĭĭa afundŭ în pământŭ, *aflarâ* unŭ capŭ de osŭ…"

Delimitarea unei moșii din Moldova, 1644 (*A.I.R.* I, 87): „…până într-un ștejar unde am *aflat* boorul vechĭu, și de acolo tot culmea în •os păn-tr-un plop întru carele am *aflat* boorul vechĭu…"

Zilot., p. 79:

„Acei mai mari boieri pe loc cum s-așezară,
De vodă cercetînd, conacul i-l *aflară*…"

Pompiliu, *Sibii*, 19:

„Și prin codri m-aș lua
Pînă, dragă, te-aș *afla*…"

Balada *Corbac*:

„Maică-ta mi-a poruncit
Să tot zbor neobosit,
Pe spinarea vîntului
În giurul pămîntului,
Să te *aflu*, ca să știu
De ești mort sau de ești viu!...”

Negruzzi, *Zoe* I: „Unchiul meu a *aflat* legătura noastră și e foarte mînios asupra mea...”

Figurat:

Pravila Moldov., 1646, f. 92: „apucâ de le *aflâ* f i r ĭ a și de-acĭia le scoate den minte...”

Tot aci vine locuțiunea „a nu-și *afla* l o c = a nu se astîmpăra, a fi tare turmentat de anxietate, de durere etc.” (*L.M.*, II, 181).

Doina *Nevasta bolnavă*:

„Asta-i lumea, ard-o focul!
Cînd chitești să cerci norocul,
Nici că-n lume i-*afli* l o c u l !...”

(Alex., *Poez. pop.*^{2}, 310)

v. *Descopăr*.

c) *aflu* = n ă s c o c e s c :

Balada *Vulcan*:

„Împregiuru-i adunați
Ședea turcii înarmați,
Și pe rînd se întreba:
Ca ce moarte i-ar *afla*?
Unii zicea să-l omoare
Cu laț de spînzurătoare...”

Același sens în locuțiunea: „*aflu* c h i p ” sau: „*aflu* u n c h i p d e c a l e ”:

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 26: „...cum au mers acolo, se ruga lui Șerban-vodă să între la mijloc să *afle* u n c h i p d e c a l e să-i mântuească de Dumitrașco-vodă...”

Cost. Negruzzi, *Zoe* I: „Iliescul *aflase* c h i p a se dezlega pe nesimțite dintr-un lanț ce nu era potrivit cu ușurătatea inimei sale...”

De asemenea „*aflu* p r i c i n ă ”:

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 21, despre Duca-vodă: „...îndată au *aflat* p r i c i n ă , că era și om meșter și isteț la fire, zicănd că are Împărăția multe trebi și-i cere de la țară mulți bani, și așa îndată au și scos dări multe fără samă pre boeri și pre țară...”

v. *Născocesc*.

d) *aflu* = prind veste, mă înștiințez:
„Ce ai *aflat*? = qu'as tu appris?" (Pontbriant).
Balada *Calul Radului*:

„Nu te, maică, supăra,
Tristă veste de-i *afla*…"

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 497)

Un strigăt de joc:

„Muierușcă din Bercuț
Cu peptarul cel mîndruț,
De ce dracul n-am *aflat*
Că tu ești de măritat,
Căci și eu te-aș fi luat…"

(*Ibid*., 371)

Balada *Codreanul*:

„Frunzuliță de dudău,
S-au *aflat* la Movilău
De Codreanul cela rău
Că se primblă pin ponoare,
Pin potice fără soare…"

Balada *Chira*:

„Unde s-au *aflat*
Că s-a-mpreunat
Corbi cu turturele,
Șerpi cu floricele,
Urși cu căprioare
Și nouri cu soare?…"

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 10: „care poveste, auzindu-se în Țarigrad la Împărăție, n-au crezut, ce vrând să adeverească lucrul, Vezirul au scris la Duca-vodă aice în țară, numai să caute să *afle* cum ar fi lucrul mai adevărat…"

A. Pann, *Prov*. I, 171:

„Trăind omul, cînd și cînd
Află ce nu-i dă prin gînd…"

Ibid., III, 46:

„Se duseră împreună
La moșie să se plimbe,
Aerul ca să-și mai schimbe;
Sătenii toți, cum *aflară*,
Cu mari cu mici alergară…"

Tot aci locuţiunea: „au *aflat* t î r g u l ş i ţ a r a” = „la chose s'est ébruitée”.

Doină muntenească:

„Am iubit-o numai seara
Ş-au *aflat* t î r g u l ş i ţ e a r a ...”
(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 319)

e) *aflu* = a d e v e r e z .

Cu acest sens, *aflu* se deosebeşte de „găsesc” şi „descopăr” prin aceea că presupune o cercetare făcută într-adins pentru ca să se dea cuiva ceea ce i se cuvine. În scurt, este o întrebuinţare mai mult juridică a cuvîntului.

Vasilie Lupul, 1639 (*A.I.R.* I, 87): „s-au jeluit rugătorii noştri călugării de la Beserecani că le-au scos (stălpi) de unde ĭ-au pus hotarnicii, şi de nişte păine ce au zăs că le-au luat Dumitraşco stolnicul; de se va *afla* că le-au scos stălpii, ca să hie tare şi putérnic cu cartea domnii-méle a lua hatalmul 12 boi şi să-i aducă aicea la domniea-mea...”

Pravila Moldov., 1646, f. 41: „orcare zlătarĭu va mesteca aurulŭ sau argintulŭ cu alte lucruri fără ştirĭa stâpănului, ce să dzice de va spurca lucrulŭ şi să va *afla* mincĭunos, cu altă cu nemicâ numai cu capulŭ să plătească...”

Constantin Brîncovanu, 1697 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 233): „şi a d e v ă - r ă n d u -să cum că au plătit Stroe vornic toţ banii deplin încă din vĭiaţa lui, precum a d e v e r e a z ă în dĭiată, şi *aflăndu*-să lucrul şi dintr-alte scrisori cum că au fost făcut Iordache stolnic la zilele lui Antonie-vodă năpaste lui Stroe vornicul...”

Acelaşi, 1696 (*ibid.*, p. 203): „ci rămăind ei de judecată şi vrănd domnia-mea ca să li să *afle* direptatea lor, am poruncit domnia-mea cum de vor putea luoa rumănii din satul Teşila carte cu blestem asupra lor pentru aceşti oameni ce scrie mai sus...”

De aci, în graiul juridic din trecut: „*aflu* d e r î n d u l unui lucru” vrea să zică „de statu rei cognoscere”; „*aflu* d e f a ţ ă” = „teneo manifestum”; „a *afla* cu sufletele sale” = „videri ex animi sententia”.

Tudoru Logofăt, 1584 (*Cuv. d. bătr.* I, 39): „né-a foost luatu pré nooii pré răvaşé domnéştii de să *aflămu* d e r ă n d u l acestui ţigan...”

Tot acolo: „nooii, aceştii trei booĭarii, nooii amu ublatu pre urma acestuii ţigan, şi nooii aşaa amu *aflatu* c u a l é n o o a s t r é s u f l é t é , cum acestu ţigan ce ĭasté maii sus scris au foost de mooşie alu jupăneaseii Anncăei...”; şi mai jos: „nooi aşa amu *aflatu* c u a l é n o o a s t r é s u f l é t é şi mărturisim...”

Act moldovenesc din 1659 (*A.I.R.* III, 241): „să hotărăţi cum veţi *afla* mai cu direptul c u s u f l e t e l e v o a s t r e , şi precum veţi *afla*, să ne faceţi şi o mărturie să ne daţi ştire...”

Miron-vodă Barnovski porunceşte la 1627 părcălabilor de la Neamţ (*A.I.R.* I, 14): „să lăsaţi foarte în pace mişeii, să nu mai vie jalobă pre voi, iară de se vor *afla* nescare oameni răi, furi sau tălhari, de să vor *afla* d e f a ţ ă , unii ca acéĭa să-i prindeţi şi să-i legaţi şi să-i trimiteţi la domniĭa-mea...”

Simpla negaţiune impersonală „n u s e *află*” însemnează că ceva nu se poate constata juridiceşte, nu fiindcă nu este, dar fiindcă nu se dovedeşte.

Mitropolitul Anastasie, 1610 (*A.I.R.* I, 22): „de s-are și mai scula Agăpiĭanii să facâ vro pără și să nu să ție de lége, măriĭa-ta să nu crezi, că aimentrilea nu să va *afla*…”

Cu același înțeles la Alexandri, *Covrigariul*:

„Epistatul: Ce ai făcut boierului, măi covrigarule?

Stan: Eu? ferească sfîntul! Nu i-am făcut nimica.

Epistatul: Cum nu? s-a plîns mie că l-ai batjocorit.

Stan: Nu se *află*, domnule epistat…”

În fine, în poezia poporană ne întimpină nu o dată expresiunea stereotipă: „se *află* și se adeverează”, în care ambii termeni sînt meniți a întări unul pe altul.

O colindă din Ilfov:

„Cine-n lume s-o *afla*,
S-o *afla* ș-adevăra
Să dea-n mare
Ca o floare,
Să iasă-n vad
Ca un brad…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 72)

Alte exemple vezi mai sus, la p. 282.

2. *aflu* „être”.

E totdauna reflexiv.

Trebui înlăturate acele cazuri în cari „a se *afla*”, deși s-ar putea înlocui prin „a fi”, totuși răspunde la o căutare, și prin urmare e sinonim cu găsire; de exemplu:

Moxa, 1620, p. 388: „aduserâ lui Mihailŭ unŭ bidiviŭ prea bunŭ, darŭ deîn Misirŭ, și nu se *afla* nime să-lŭ poatâ încăleca…”

Sau la Gr. Alexandrescu, *Oglinzile*:

„Oglinzi ca să se vază, nu se *afla* în țară,
Și era poprit lucru să s-aducă d-afară…”

Nici o noțiune de căutare nu se cuprinde însă într-o mulțime de cazuri în cari „a se *afla*” însemnează numai „a fi”, cel mult „a fi față” sau „a fi într-o situațiune determinată”.

Așa mai întîi, în obicinuita întimpinare: „cum te *afli*? Cum vă *aflați*?” sinonimă cu „ce mai faci?”

Dumitrachi Vătavul, 1695 (*A.I.R.* I, 63): „pentru mine să știți dumnavostră că cu mila lui Dumnezău ne *aflăm* cu sănătate…”

De asemenea, în următoarele exemple:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IV, p. 3: „toți oamenii *aflâmu*-ne ca întru o corabie întrați, ce se zice întru trupulŭ acesta putredulŭ…”

Dosofteiu, 1673, f. 119 a:

„Și dzâlele li s-or *afla* pline,
Cîndu-ĭ va lua Domnul cu sine…"

Act muntenesc din 1687 (*A.I.R.* I, 62): „moșiile căte să *află* să fie pe seama mănăstirii toate; însă pănă va trăi soțul mieu Ancuța, să le păzească și să să hrănească și ĭa cu dănsele…"

Cost. Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Luînd veste cum că Ștefan, domnul lor, atunci s-*afla*
În ținuturi depărtate, avînd cu el oastea sa…"

și mai jos:

„De va vrea Dumnezeu astăzi să putem ca să scăpăm
De primejdia aceasta întru care ne *aflăm*…"

Pravila Moldov., 1646, f. 89: „muĭarĭa ĭaste datoare să margâ dupâ dănsŭ oriunde va mérge; și de-are fi și vinovatŭ, totŭ să cade să margâ dupâ dănsŭ: să să *afle* la nevoĭa lui…"

Constantin Brîncovan, 1696 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 181): „tuturor călugărilor căți se vor *afla* lăcuitori acolo la sveti Ilie…"

Zilot, *Cron.*, p. 38:

„Nu cumva să te hrăpească moartea cu acest păcat,
Cu sînge drept, c-al lui Avel, să te *afli* judecat…"

A. Văcărescu, p. 24:

„A-ți fi rob îmi este fală,
Rău te *afli* la-ndoială…"

În ultimele două exemple ar fi mai românește: „s t a i la îndoială" și „să f i i judecat"; dar poetului îi trebuiau două silabe și, punînd pe *afli*, el n-a făcut decît a se folosi de marea elasticitate logică a acestui cuvînt.

3. F o r m e a r h a i c e:

a) Prima persoană plurală a perfectului: *aflămu* = actualul *aflarăm*.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., Acad. Rom.):

Act. Ap. XXI, 2: „și *aflămu* o corabie ce trecea întru Finikiĭa, întrămu de văînslămu și ne apropiem de Chipru…"

Ib., XXIV, 5: „*aflămu* acestu bărbatu pierdzătorĭu…"

Ib., XXVIII, 14: „a doao dzi viînremu întru Potiol, ĭuo *aflămu* frații, și rugați fumu de ei…"

„…et quum i n v e n i s s e m u s navem transfretantem in Phoenicen, adscendentes navigavimus; quum apparuissemus autem Cypro…"

„…i n v e n i m u s hunc hominem pestiferum…"

„…secunda die venimus Puteolos, ubi i n v e n t i s fratribus rogati sumus…"

b) Secunda persoană plurală: *aflatu* = actualul *aflarăți*.

Varlam, 1643, II, p. 55 a: „și cuventele ce grâi muĭarĭa acéĭa acéstea furâ: vedeți, o! oamenilorŭ căți vă *aflatŭ* astădzi aicea, acestŭ pruncŭ mititelŭ au întăritŭ cerĭulŭ și pâmăntulŭ…”

c) Viitorul: v r e m *afla*.

Omiliar, circa 1575 (Cipariu, *Principia*, p. 182): „mai scumpŭ lucru *afla*-v r e ț i în cestŭ časŭ decătŭ argintul și aurul…”

d) Un fel de viitor: a m *a afla*, adecă după tipul romanic occidental „invenire habeo” (trouver-ai).

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VII, p. 16: „așa amu și la înțelepcĭunea lu Hristos cine va vrea să se sue, străminoasâ și colțuroasâ a r e *a afla* calea…”

e) Construcțiunea lui *aflu* cu un gerundiu:

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Mus.), Math. I, 18:

„…mainte pănă nu ae adunase, *aflâ*-se a i b ă n d ŭ în mațe de duhul sfăntŭ…”	„…antequam convenirent, i n v e n t a e s t i n utero h a b e n s de Spiritu sancto…”

f) O remarcabilă atracțiune sintactică:

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond.*, ms., Arh. Stat., p. 241): „dreptu acéĭa și domniĭa-mea încă, pentru dreaptă și credinčoasă slujbă c e (= cu care) se *află* boĭarĭul domnii-méle Diicul vel logofăt în tot locu de slujéște țărăi și domnii-méle…”

g) Aceeași atracțiune sintactică și totodată construcțiunea cu un gerundiu:

Ienachi Văcărescu, *Istoria* (Papiu, *Monum.* II, 287): „atît în vremile vistieriei cît și în vremea spătăriei c e (= în cari) m-am *aflat* s l u j i n d într-această domnie…”

4. F i l i a ț i u n i i s t o r i c e.

Aflu s-a păstrat și circulează dopotrivă în toate dialectele române: daco-român, macedo-român și istriano-român, fără a oferi undeva măcar varianturi fonetice. Inițialul *a-* nu se aspiră niciodată. În graiul poetic însă el își asociază uneori pe *d-*, ca în d a l b = a l b ; de exemplu:

„Cine-n lume s-ar *dafla*,
S-ar *dafla*, s-ar devăra
Pe negrul d-a-ncălica…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 74)

Astăzi nu se mai poate vorbi despre derivațiunea de altă dată a lui *aflu* din grecul ἀλφάνω. Studiul comparativ al dialectelor romanice ne procură o necontestabilă filiațiune curat latină. Dentîi, e vechiul spaniol a f l a r , de ex. într-un act spano-latin din 1166: „qui in villa pignos a f l a n d o , et fiador, et ad montem fuerit pendrar, duplet la pendra et pectet 60 solidos” (Du Cange, *ad voc.*). Modernul spaniol h a l l a r vine din forma metatetică f a l l a r , bunăoară în *Poema lui Cid*, v. 1273: „quando los f a l l ó = cîndu-i *află*”. Apoi vechiul portugez a f l a r , scăzut la a c h a r . Cînd cineva întreabă: „como a a c h a i s vos? = cum o *aflați*?” altul îi răspunde: „eu a c h o a bella = eu o *aflu* frumoasă”. Portugezește: „a c h a r

se presente" însemnează: a se *afla* față. De aci în Italia, vechiul affiare = aflare a trecut în dialecte moderne, după fonetica provincială, la neapolitani și siciliani în asciare sau asciari, la calabrezi în ahhiari. Mai bine însă decît la toți, cuvîntul s-a păstrat pînă astăzi în reto-romanul aflar. Iată, de exemplu, un proverb rumanș din Elveția, tradus literalmente românește:

„Tschell ilg qual *afla* ün ver amig, afla un scazi…"	„Acela carele *află* un adevărat prieten, *află* o comoară…"

(Haller, *Altspan. Sprichw*. I, 188)

Cuvîntul dară este romanic general, și Ascoli (*Studj critici* I, 32) îl explică prin latinul afflare „soffiare addosso, donde si può venire traslativamente a raggiungere col fiato, toccare, trovare". Însă nici într-o limbă neolatină el n-a prins o rădăcină atît de adîncă și n-a ajuns la o întrebuințare atît de deasă și răspîndită ca în graiul românesc. Pe lîngă forma *aflu* = lat. aff1o, peste Carpați se mai cunoaște *esaflu* = lat. exafflo (Caransebeș, com. Visag; Huniadoara, com. Bobîlna și Baia-de-Criș), care însemnează mai în specie „trouver" și pe care-l găsim și-n *Dicționarul bănățean*, circa 1670 (ms. în Bibliot. Universit. din Budapesta): „*Izafflu*. Reperio". Trecerea inițialului *es*- (= lat. *ex*) în *iz*- se datorește influinței posterioare slavice, după analogia cuvintelor ca: *izbîndă*, *izbesc*, *izvodesc* etc.

v. *Esaflu*.

AFORISÈSC. – *Afurisesc*.

AFT. – v. *Aht*.

AFTANÀSIE, n. pr. m; Athanase. Una din formele poporane pentru numele Atanasie.

Alexandri, *Chera Nastasia*: „Nostimu-i, sfinte *Aftanasie*! cînd îmi zice: bunică! cer cuvîntul… dă-mi o bucată de pîne cu povidlă…"

Forma *Aftanasie*, cu *ft* = *th* (ϑ), este un slavism. Curat românește e Tănase.

v. *Tănase*.

A-FÙGA (D-), adv.; vite, à toutes jambes. Idiotismii poporani: „a o rumpe *d-a-fuga* = s'enfuir avec précipitation"; „a o tuli *d-a fuga* = s'esquiver lestement".

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 34: „îmboldită d-o silă tainică, speriată de orce zgomot, își încordează vinele, și, suflînd ca de frica morții, o rupe *d-a-fuga*…"

Jipescu, *Opincaru*, p. 28: „Boierimea mai în toate vacurili și-a pus și chieptu și sufletu și obrazu pentru nație, a luptat în frunte și a-nfruntat toată năvala dușmanului; da uniori o mai tulia și *d-a fuga* afară din țară…"

v. [1,2]*Fuga*.

AFÙM (*afumat*, *afumare*), vb.; fumer, enfumer, parfumer, fumiger, boucaner, saurer. Literalmente însemnează „a pune ceva la fum": medio-lat. *affumo* (= *ad-fumo*),

ital. *affumo*, span. *ahumo*, portug. *afumo* etc. Se aplică însă nu numai la fum, ci adesea și la abur. Se întrebuințează ca verb neutru, de ex.: această sobă *afumă*; ca verb activ: ai *afumat* bucatele; ca impersonal: aci *afumă*.

Doina haiducului:

„Ș-astă iarnă am iernat
Mai colea de Calafat
Într-un bordei dărîmat:
Picătura m-a picat,
Crivățul m-a înghețat,
Fumul că m-a *afumat*…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 289)

La Anton Pann (*Prov.* II, 149), o nevastă, al cării bărbat să plîngea că laptele nu e bine fert:

„Se mira săraca, cu ce îngrijiri
Să-l fiarbă mai bine, s-aibă mulțămiri!
Spăla, freca vasul, punea de-l fierbea,
Păzind să n-*afume* și-n foc să nu dea…”

În privința aburilor ce iese ca fum, dar fără lucrarea focului, se poate zice cîteodată deopotrivă bine: *afumă* și fumegă. Așa, pasagiul din *Psaltire* (ps. CIII, 32; CLXIII, 5): „tangit montes et fumigant”, sau: „tange montes et fumigabunt”, se traduce românește:

Coresi, 1577: „…atinge codrii și *afumâ*-se… atinge codrii și *afuma*-se-vorŭ…”	Silvestru, 1651: „…atinge munții și fumegă… atinge munții și fumăga-vorŭ…”
Arsenie, circa 1650: „…se atinge de măguri și se *afumâ*… atinge-te de măguri și se vor *afuma*…”	Dosofteiu, 1680: „…să atinge de munț și fumăga-să-vor… atinge-te de munțŭ și fumăga-să-vor…”

Cu același sens „se zice despre o căpiță de fîn jilavă că *afumă* = sloboade abure” (*L. B.*); dar se poate și: fumegă.

Deosebirea cea de căpetenie între fumeg și *afum* este că fumeg însemnează scoaterea fumului din sine-și fără a-l așeza undeva anume, iar *afum* presupune totdauna depunerea fumului pe ceva. Aceasta rezultă din diferința funcțională între elementele formative ale ambelor cuvinte: sufixul verbal -*eg* (= lat. -*igo*) arată numai mișcare în genere, pe cînd prefixul pronominal *a*- (= lat. *ad*-) exprimă mișcare într-o direcțiune.

v. *Fumeg*.

Afumare joacă un mare rol în medicina poporană a românului.

Cost. Negruzzi, *O alergare de cai* IV: „…mi-am adus aminte că babele la noi gonesc pe necuratul *afumînd* pene prin casă. Am cerut o cățuie și foarfeci; am

tăiat fărîmèle scrisoarea și răvășelele viclenei și le-am pus pe jăratecul din cățuie. Privind fumul ce se ridica și apoi perea cum perise amorul ei, am zis slugei mele să se ducă și s-*afume* odaia cu hîrtiile aceste…”

De aci într-un cîntec poporan din Bucovina:

„Adă-ncoace mîna ta
Și mi-o pune subsuoară,
Că-s mîncat de săbioară,
Și-mi dă p ă r ca să m-*afum*,
Că-s mîncat de țări și drum,
Și-mi fă leac prin descîntare,
Căci sînt bolnav de lungoare…”

(Marian, I, 29)

În curioasa *Însemnare pentru căte doftorii*, scrisă în Muntenia la 1788 de un Florea Copilul și pe care ne-a oferit-o d. Dr. Antonescu-Remuș (ms., în Arh. Stat.), ne întimpină următoarele:

„Pentru tuse, să să *afume* c u b u r e t e d e c r u c e , acoperit la cap;

Pentru tuse cu năduh să caute un b r ă u d e o m m o r t u cînd îl dezgroapă, să să *afume* cu el;

Pentru frigurĭ să să *afume* c u g ă n i i ĭ a ț d e b a r z ă …”

La țărani, aproape fiecare boală își are un fel de *afumare*.

„Cu iarba-mare, cu turtel și cu avrămeasă se *afumă* oamenii de s p e r i a t ; cu măsălariță, se *afumă* pentru d u r e r e d e m ă s e l e ; *afumare* cu planta zburătoare e bună pentru boala numită z b u r ă t o r ; pentru boala numită d î n s e l e e bine a se *afuma* cu unghia-găiei…” (C. Decusară, Tecuci, com. Țigănești).

„Cu păr de urs se *afumă* oamenii, zicînd că le trece de a m e ț e a l ă ” (A. Paraschivescu, Muscel, c. Valea-Mare).

În graiul țărănesc din Ialomița (Th. Theodorescu, com. Lupșeanu): „Lu Ionică al nostru nu știu ce i-a abătut la o urechie, că-l doare urechia, mînca-l-ar măicuța, dă nu să poate odihni dă loc; o să iau niște cîrpă dî la pămătuf și b a l i g a d î n z i o a d ă M ă r i n a ș-o să-l *afum* la urechie, că cică-i bun dă năjit, că dă pustiiu d-ala-l doare urechia…”

În sens ironic, despre un om beat se zice: „s-a *afumat* cu luleaoa” (A. Pann, *Prov.* I, III). Același idiotism se aplică și la țigani, între cari pînă și pe copii îi vezi umblînd cu luleaoa în gură. – De ce sînt negri țiganii? – „S-au *afumat* cu luleaoa”, răspunde românul.

Mijloc de vindecare la boale, *afumare* este un mijloc de păstrare pentru unele substanțe alimentare: astfel se *afumă* oarecari cărnuri, pești și altele.

I. Ionescu, *Mehedinți*, p. 66: „Păstravii prinși se spintecă, se curăță de mațe și se sară. Păstravii sărați sau îndulciți în sare se usucă și se *afumă* puindu-i pre o leasă și aprinzînd sub dînșii putregai de nuc sau de salce, și acoperindu-i cu draniță sau mai bine cu frunze verzi de nuc…”

Cu același sens în texturi latine medievale: „duas anguillas salitas et a f f u - m a t a s per internuntium transmisit…” (Du Cange, *ad voc.*).

Macedo-românește:

„S-*afumâ* casa, s’feace sumu-lae = s-a *afumat* casa de s-a făcut neagră; s-*afumară* draçĭlĭi = au perit dracii *afumîndu*-se cu tămîie; s’nu s-*afumă* laptile; pescu *afumat*…”

Cu un sens necunoscut în daco-româna, macedo-românii mai numesc *afumare* poleirea unui lucru cu aur sau cu argint, de ex.: „nellu este *afumat* tu amalămă = inelul este s u f l a t cu aur…” (M. Iutza, Crușova).

v. *Afumare*. – *Afumat*. – *Afumați*. – *Suflu*…

AFUMÀRE (plur. *afumări*, vechi *afumari*), s. f.; l’infin. substantivé d’ a f u m : fumage, fumigation, action d’enfumer ou de parfumer, boucanage, saurage; encens. Reprezintă ca substantiv toate accepțiunile verbului a f u m .

În graiul vechi *afumare* era sinonim cu „tămîie”, după cum este pînă astăzi în macedo-româna.

Așa la Coresi, 1577, ps. LXV:

„…toate arsele mojdane rădicŭ ție cu *afumare* și berbeci rădicŭ ție boi cu țapi…”	„…holocausta medullata offeram tibi cum i n c e n s o et arietibus, faciam tibi boves cum hircis…”

acolo unde la Silvestru, 1651, și la Dosofteiu, 1680:

„…jertvâ grasâ voĭu înălța ție cu m y r o s e n i e de berbeci, jertvi-voiŭ ție boĭ și țapi…”	„…jrătve cu-ntregul de arsŭ cu măduhâ grase rădica-voĭ ție cu t ă m â ĭ e și arețŭ, rădica-voĭ ție boĭ cu vătuĭ…”

La plural, Coresi, cant. VII, pune *afumari*: „nece toate arsele, nece cumândari, nece prinoase, nece *afumari* (**ѧфоүмари**.)…”

v. *Afum*. – *Afumători*.

AFUMÀRIU, s. n.; fumoir, endroit destiné à fumer les viandes et les poissons. „*Afumariu*, lucru pe care se expune ceva la fum” (Costinescu).

v. *Afum*. – *-ariu*.

[1]**AFUMÀT, -Ă**, adj.; part. passé d’a f u m pris adjectivement: fumé, enfumé, fumigé, parfumé, boucané, sauré; de couleur de fumée. Reprezintă ca adjectiv toate accepțiunile verbului a f u m . E bună limba *afumată*, dar e rău laptele *afumat*; o odaie *afumată* de la sobă e nesuferită, dar nu o odaie *afumată* cu smirnă; *afumat* și *afumat* nu e tot una.

Cîntec oltenesc:

„Cuculeț, unde-ai iernat?
Peste Jiu, la Vadul lat
Într-un cătun *afumat*…”

(*Conv. lit.*, 1876, p. 209)

„*Afumat* cu luleaoa = beat”, după cum și franțuzește se zice cu același înțeles „enfumé” (Boileau).

Despre țigani: „*afumat* cu luleaoa = negru, ba și murdar”.

Într-un singur sens, participiul *afumat* se depărtează oarecum de la verbul său și anume cînd însemnează o culoare cenușie-gălbuie, uneori căpătată prin lucrarea fumului, mai adesea însă prin vechime sau vremuri rele.

Alexandri, *Istoria unui galben*: „Fieștecare țigan are șatra lui făcută din mai multe bucăți de țoluri *afumate* și o căruță cu roți nalte ce-i slujește de culcuș…”

Același, *Iașii în 1844*: „o mulțime de hardughii vechi, nalte, strîmbe, mucede, cu păreții *afumați* și crăpați, cu ferestrele mici și chioare…”

Același, *O primblare la munți*: „el ținea într-o mînă o psaltichie veche și *afumată*, și în ceialaltă o păreche de metanii de lînă neagră…”

Același, *Harță Răzășul*, sc. II: „Să-ți arăt ispisoacele din pod. Am ian așa un teanc de hîrțoage *afumate*…”

Cost. Negruzzi, *Cîntec vechi*: „găsind un ghizdan vechi, îl deschise, și dintr-un smoc de tărfăloage de moșie, care-l sărăciseră de tot cu judecățile, scoase o hîrtie *afumată*, pe care mi-a dat-o…”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, ad Januar. 25, descrierea S-tului Grigorie Teologul: „nu forte lungâ barba, ce destul de deasâ; pléșivŭ, alb la păr; barba pre la marginĭ *afumatâ*…”

Același, ad Jan. 30, despre S-tul Vasilie cel Mare: „albŭ la părŭ, *afumatâ* marginĭa barbeĭ…”

A se alătura versul lui Régnier (ap. Littré, v. *Enfumé*):

„Son teint jaune, e n f u m é , de couleur de malade…”

Formele deminutive de la *afumat* sînt: a f u m ă c i o r , și a f u m ă ț e l , la femin. a f u m ă ț e a .

v. *Afum*. – *Afumată*. – *Afumați*.

[2]**AFUMÀT** (plur. *afumaturi*), s.n.; part. passé d’a f u m pris substantivement: fumage, fumigation, boucanage, saurage. Sinonim cu a f u m a r e și cu a f u - m ă t u r ă . Se poate zice deopotrivă bine: *afumatul* peștelui sau a f u m a r e a peștelui, *afumatul* cu tămîie sau a f u m ă t u r a cu tămîie, apucă-te de *afumat* etc.

v. *Afum*. – [1]*Afumat*.

AFUMÀTĂ, s. f.; t. pop. de viniculture: espèce de raisin. O varietate de strugure care se apropie de t ă m ă i o a s ă .

Termenul se întrebuințează mai ales în Muscel:

„*Afumată* se cheamă pe la noi un fel de strugure ruginit, de o culoare amestecată din alb, galben și roșu, picurată cu negru. Strugurele se face des și borbonat. La mîncare e dulce și gustos” (N. Vasilescu, com. Glîmbocel).

v. [1]*Afumat*.

AFUMÀȚI, n. pr. loc.; nom de plusieurs villages en Roumanie. Așa se cheamă cîte un sat în Ilfov, în Dolj, în Teleorman, în Tutova, în Olt (Frunzescu, *ad voc.*).

Dionisie Eclesiarcul, *Cronica* (Papiu, *Monum.* II, 184): „Fost-au făcut acest domn (Alexandru Moruzi, 1795-97) fabrică de hărtie la *Afumați* nu departe de București, și cînd i-au venit mazilie au pus-o în spinarea Mitropoliei de i-au dat sumă de pungi de bani geremea, zicînd că au cheltuit măria-sa de la dînsul de o au făcut, și Mitropoliei îi este de trebuință să facă hărtie pentru tipografie…”

Numele topic *Afumați*, plural de la a f u m a t , rămîne vecinică amintire a tristelor vremuri ale ciumei. Pînă astăzi, în districtul Brăilei se cheamă C i u m a ț i un sat a căruia numire veche este A f u m a ț i (Frunzescu, v. *Ciumați*). Un medic german din secolul trecut, Gustav Orraeus, venind în Moldova la 1770 și cercetînd cari sînt la români mijloacele cele prezervative contra ciumei, i s-a răspuns că pe piațe, în lăcuințe, pretutindeni se dă foc la gunoi, la oase și altele asemeni, a f u - m î n d u -se într-un chip nesuferit ziua și noaptea: „praeservatio, cui maxime fident, in eo unice posita est, ut undique in plateis, et atriis, acervos fimi, ossium et variarum quisquiliarum, lento igne comburant, f u m o que hoc foetidissimo aërem die noctuque impleant” (Orraeus, *Descriptio pestis*, Petrop., 1784, p. 11). De aci *Afumați*. A f u m a r e a contra ciumei era lăsată de la moși-strămoși, deoarăce o seamă de sate se numeau așa deja din secolul XV. Unul dintre domnii Țărei Românești, ginerele lui Neagoe Basarab, e cunoscut în cronice sub numele de „Radul din *Afumați*”.

v. *Afum*. – *Afumat*. – *Afumăciori*. – *Ciumă*.

AFUMĂCIOR, -OARĂ. – v. *Afumăciori*.

AFUMĂCIÒRI, n. pr. plur.; nom d’un village en Valachie. Pluralul lui a f u m ă c i o r , deminutiv de la a f u m a t . Așa se numea un sat în districtul Buzău (Frunzescu, v. *Gradiște*).

v. *Afumați*.

AFUMĂTOARE, s. f.; cassolette (Cihac). Cățuie sau orice văscior cuprinzînd substanțe mirositoare cu cari se a f u m ă . Sinonim cu slavicul „cădelniță”, care se întrebuințează numai în biserică.

v. *Afumător*.

AFUMĂTÒR, -OARE; adj. et subst.; qui fume, enfume, parfume etc. Cela sau ceea ce a f u m ă , în toate accepțiunile acestui verb. De aci, prin diferențiarea sensurilor, femininul singular a f u m ă t o a r e , luat ca substantiv, însemnează „encensoir”, iar pluralul a f u m ă t o r i „encens”.

v. *Afum*. – *Afumătoare*. – *Afumători*. – *Afumos*.

AFUMĂTÒRI, s. f. plur.; parfum, encens (Cihac). Orice substanțe mirositoare, cu cari se a f u m ă .

v. *Afumare*. – *Afumător*.

AFUMĂTÙRĂ (pl. *afumături*), s. f.; „action de parfumer, parfum” (Cihac); „qui sert à fumiger, à parfumer” (Pontbriant). Portugezul a f u m a d u r a . De asemenea în limba sardă a f f u m a d u r a (Spano).

v. *Afum*. – [2]*Afumat*.

AFUMĂȚÈL, AFUMĂȚEÀ. – v. [1]*Afumat*.

AFUMÒS, -OASĂ, adj.; qui fume, enfume, parfume etc. Sinonim cu a f u m ă t o r ca adjectiv, dar aplicîndu-se numai la lucruri, nu și la persoane. „*Afumos*, fumosus, fumeus, fumicus” (Bobb). În grai, aproape nu se aude.

v. *Afumător*.

[1]**AFÙND** (*afundat*, *afundare*), vb.; plonger, immerger, enfoncer, approfondir. Însemnează, materialmente, ori figurat, a împinge pînă l a f u n d (= lat. *ad fundum*). Deja în limba veche e sinonim cu c u f u n d . Așa versetul din psalmul IX: „i n f i x a e sunt gentes in interitu” se traduce prin „*afundară*-se” la Silvestru 1651 și la Dosofteiu, 1680, iar la Coresi: „c u f u n d a r â -se limbile…”

E sinonim și cu î n f i g :

Silvestru, 1651, ps. LXVIII:

„*Afundaĭu*-mâ în tinâ adăncâ și n-am loc de a starĭa…”	„I n f i x u s sum in limo profundi, et non est substantia…”

unde la Dosofteiu, întocmai ca latinește: „î n f i p ș u -mâ în pâclâ de adâncime…”

Cu toate astea, î n f i g e r e are un înțeles cu mult mai întins decît *afundare*, iar c u f u n d are un sens ceva mai restrîns. A î n f i g e un cui, a î n f i g e ghiara etc. n-are în vedere nici un fel de „fund”. C u f u n d a r e , pe de altă parte e numai de sus în jos și presupune disparițiunea totală a celor împinse la fund, ba chiar peirea lor. Și mai energic e compusul s c u f u n d , o mișcare violentă și repede.

Printr-o fuziune poporană, din *afund* și c u f u n d s-a născut forma mixtă a c u f u n d , cunoscută mai ales în Moldova și despre care vezi la locul său.

Alături cu *afund*, unii întrebuințează *afundez*:

A. Odobescu, *Pseudokyn*., p. 46: „E păcat de Dumnezeu, cocoane, să mă *afundez* eu cu totul în focul Gheenei…”, unde ar fi fost mai bine: s c u f u n d .

a) *Afund* ca verb activ.

O epigramă poporană din Ardeal:

„Mere nora la fîntînă
Cu cămașa soacri-n mînă,
Ș-o *afund*-o dată-n baltă
Și o țipă peste poartă:
Na-o, soacră, că-i spălată!”

(Jarnik-Bîrsanu, 455)

A. Pann, *Prov*. I, 144:

„În loc să-l scoață din undă,
În vultoare îl *afundă*…"

La botez, preutul *afundă* pe copil în apă.

Ioan din Vinți, 1689, f. 15 b: „Deaca-l vei pomăzui, preote, boteadză-l țiindu-lŭ în măni, căutăndŭ spre răsăritŭ; *afundăndu*-lŭ și scoțindu-l de o datâ, dzi: boteadză-să robulŭ luĭ Dumnedzău imerek în numele Tatăluĭ amin; ĭară a doa oarâ *afundăndu*-lŭ și scoțindu-lŭ, dzi: și al Fiĭuluĭ amin; ĭară a treĭa oarâ *afundăndu*-lŭ…"

b) Mai adesea sub forma reflexivă.

Legenda St-lui Sisin, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 288): „Și dzise sveti Sisin: lemnul lu Dumnedzeu maslinu! vădzuși dracul fugindu și u cocon ducăndu? Și dzise maslinul: vădzuĭu-l în mare *afunŭdăndu*-se (афѹньдъндѹсє)…"

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XVI, p. 15: „și aciĭa se porni turma toatâ deîn țărmure în mare și se *afundarâ* într-apâ, e păstorii fugirâ…"

Silvestru, 1651, f. 126 a: „scoate-mâ den tinâ ca să nu mâ *afund*…"

Legenda Sf. Nicolae, din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 178): „și apa se desfâcea și fierbea și clocotiĭa diîn f u n d ŭ , căt nu se *afunda* corabiĭa…"

O predică din sec. XVII (*ibid.*, p. 291): „apa ĭaste una diîn céle patru fâpturi diîn ce ĭaste lumea tocmitâ, și-șŭ ĭaste rudâ cu pâmăntul; și într-apâ ne *afundâmŭ* și ne acoperim, ca și Hristos în pâmăntŭ…"

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom., p. 33): „și în f u n d u l mării a mă *afunda*, și în mijlocul focului a mă arunca, și nici cum vieții méle a cruța, nu mă voiu feri…"

A. Pann, *Prov.* III, 137:

„Și cînd el de groază plîngea, spuind multe,
Vine un val mare tocma cît un munte,
Îi repede luntrea, o sparge de-o stîncă,
Și el se *afundă* în marea adîncă…"

Fără noțiune de apă:

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 195: „Spicele răscoapte și țepoase, încărcate cu bob mare și greu, să clătenau alene, încovăindu-se în văi și dealuri de aur ruginit, în jurul colnicelor, sub cari s-*afundă* satul Măgura…"

Balada *Soacra și nora*:

„De cînd mîndra s-a-ngropat,
Ploaie mare s-a vărsat,
Vreme lungă n-a-ncetat,
Vîntu-ntr-una c-a suflat,
Groapa i s-a *afundat*
Și mormîntu-i s-a stricat…"

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 625)

Fiindcă f u n d se cheamă nu numai în linie verticală partea cea mai depărtată a unei văi, fie cu apă sau fără apă, dar și în linie orizontală partea cea mai depărtată a spațiului în genere, de aci *afundare* se poate aplica la orice direcțiune.

Alexandri, *Pastel XL*:

„Pe cîmpia dunăreană care fuge-n depărtare,
Unde ochii se *afundă* dintr-o zare-n altă zare…"

E mai ales poporană expresiunea: „a se *afunda* în codri".

Pompiliu, *Sibii*, 51:

„Mă-sa-n pragul ușii sta,
După fecior se uita
Pîn' ce-n codri s-*afunda*…"

Balada *Soacra și nora*, după cum se zice în Prahova:

„Multă vreme nu pierdea,
Ghencea murgu-ncăleca,
Ziua-bună-și mai lua;
Iar mîndruța, vai de ea,
Tot cu ochi-l petrecea
Pînă-n codri s-*afunda*…"

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 623)

v. *Afundiș*.

Într-un sens figurat, se zice: a se *afunda* în gînduri, în griji, în bănuieli, în datorii etc., sau: a *afunda* pe cutare. De asemenea: a se *afunda* în știință, în lene, în trîndăvie, în somn și altele.

v. [1]*Afundat*.

Verbul *afundare* nu e latin clasic, dar comun tuturor graiurilor romanice: ital. a f f o n d a r e , span. a f o n d a r (*ahondar*), portug. a f u n d a r etc. În vechea franceză: a f o n d e r , de ex.: „y ot tant de gens oudit batel, qu'ilz furent en doubte d ' a f o n d e r en laditte riviere et de noyer" (Du Cange, *ad voc.*).

v. [2]*Afund*. – *Cufund*. – *Fund*. – *Scufund*.

[2]**AFÙND**, adv.; à fond. Într-un mod nu numai pe deasupra sau pe de lături, ci pînă la f u n d = lat. *ad-fundum*, ital. *affondo*, span. *hondo* etc. (Cihac). E sinonim cu d e p l i n , dar presupune mai multă adîncime, iar prin urmare și mai mare greutate de a ajunge acolo.

Jipescu, *Opincaru*, p. 55: „Sînt ca spuza rumâni ce să cred că *afund* cunosc limba rumânească, cînd colo: crinta, adică vasu un' să pune cașu-nchiegat să să scurgă, zic că e lucru dă mîncare; și-ntreabă-i ce e bleavu, risteu, bulfeiu, oporu, cormana, că dă ți-o ști, lasă!…"

O doină muntenească:

„Să mă-ngroape unde-oi zice,
La un sîn cu două țîțe;
Să mă-ngroape mai *afund*
Să nu putrezesc curînd:
Cu mîna la țîțișoară,
Cu gura la bărbioară,
Unde-i dragostea mai mare…"

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 304)

Idiotismul „a da *afund*", „a se da *afund*", „a întra *afund*", însemnează „plonger, faire le plongeon, s'enfoncer".

Balada *Vîlcan*:

„De l-or da *afund* în ape,
O să-noate ș-o să scape…"

(G.D. Teodorescu, 555)

Balada *Chira*:

„Vreme nu pierdea,
În apă sărea,
Afund că se da…"

(*Ibid.*, 645, 652)

Idiotismul: „trage *afund*" însemnează un înec fatal, fără vreo putință de scăpare.

„La noi holbură se cheamă locul adînc și unde în față apa se învîrtește, astfel că cel ce cade acolo trebui să peară, căci îl trage *afund*…" (A. Vasiliu, distr. Iași, com. Poienii).

v. [1]*Afund*.

[3]**AFÙND, -Ă**, adj.; „profond, creux" (Cihac). Se întrebuințează rar în loc de adînc. „Apele line sînt *afunde*" se zice în Transilvania (Iosif Lita, Blaj). Cuvîntul e poetic.

Boliac, *O dimineață pe Caraiman*:

„În văile *afunde*, a Besnei locuință,
Coboară-n șiruri brazii spre rîul zgomotos
Ce spumegă, se luptă în repedea-i silință
Și cade, se sfăramă p- adînc prăpăstios…"

v. [2]*Afund*.

[4]**AFÙND** (plur. *afunduri*), s.n.; abîme, profondeur. Rar, dar totuși se aude: „*afundul* mării", „*afundul* codrilor" etc., în loc de adîncul.

Într-o colindă muntenească:

„Toți s-au înecat,
La *afund* s-au dat…"

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 57)

afund figurează de asemenea ca substantiv.

v. [1]*Afund*.

AFUNDÀRE (plur. *afundări*), s.f.; l'infinitif d ' a f u n d pris substantivement: plongeon, immersion, submersion. Fapta de a se a f u n d a sau a se da a f u n d .

A. Pann, *Prov.* I, 87:

„Pe loc se dezbracă, se aruncă-n baltă,
Negîndind nerodu c-o să pață ș-altă:
Pe cînd el cu totul se da-n *afundare*
Să scoață securea din apa cea mare,
Vine oarecine în ascuns, pe taină,
Și-l fură de-l lasă fără nici o haină…"

Ca termen religios, „*afundarea* S î n t e i C r u c i " la Bobotează.

v. [1]*Afund*. – [2]*Afundat*.

[1]**AFUNDÀT, -Ă**; part. passé d ' a f u n d pris adjectivement: plongé, immergé, enfoncé, approfondi.

Legenda Sf-lui Nicolae, din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 173): „cine va fi gonit de oameni răi muncitori, și va scâpa în beséreca numelui mieu, dâ-i să învincâ pre acei gonitori; și vare-cine va fi în bure și în valurile mâriei *afundatŭ* saŭ în toate grijile în tot loculŭ, și va pomeni numele mieu, să faci linâ bura…"

Dosofteiu, 1673, f. 12 a:

„S-avem bucurie de-a ta mîntuințâ,
Să vedem pizmașii *afundaț* în sălță…"

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 41): „m-amŭ văzutŭ așa de •osŭ *afundatŭ* într-adîncimele adîncurilorŭ, cătŭ amŭ avutŭ frică că n-oiu mai eși de acolo…"

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 9: „ochii unchiașului, *afundați* sub cercul albit al sprîncenelor…"

În sens figurat:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IX, p. 3: „luîndŭ camete și asuprindŭ cu nedereptate și *afundați* în răpicĭuni…"

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom.), p. 98: „…unii, ca cum încă mai denainte de mîngăioase voroavele ei spre somn furați și în chiteala socotélelor *afundați* ar fi fost, ca de somn sau de vin amețiți…"

Alexandri, *O primblare la munți*: „Călugărul, zicînd aceste, ținti ochii în gios și stătu puțin *afundat* în gînduri; tot trupul lui părea împetrit; numai buzele i se mișca…"

v. [1]*Afund*.

[2]**AFUNDÀT**, s.n.; l'infinit. d' a f u n d pris substantivement: immersion, plongeon. Sinonim cu a f u n d a r e . Ca supin: dacă e vorba de *afundat*; cînd e treaba pe *afundat* etc.

v. *Afundare*.

AFUNDĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; „approfondissant” etc. (Cihac). În grai nu se aude și în texturi nu s-a întrebuințat.

AFUNDĂTÙRĂ (pl. *afundături*), s.f.; approfondissement, enfoncement. Italienește a f f o n d a t u r a (Cihac). Se întrebuințează mai mult î n f u n d ă t u r ă și a f u n d i ș .

v. [1]*Afundat*. – *Afundiș*. – *Înfund*.

AFUNDÌȘ (pl. *afundișuri*), s.n.; enfoncement, fond. Punctul foarte depărtat al unui spațiu, dar numai pe uscat.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 176: „în *afundișul* depărtării s-auzi, încetinel, un glas de ceată, cîntînd dupe pofta inimei…”

Ibid., p. 197: „măsurai *afundișul* codrilor, ținîndu-mi zilele cu porumbe sălbatece și cu pere pădurețe; trecui prin toate, gîndindu-mă la tine…”

v. [1]*Afund*. – [4]*Afund*. – *Afundătură*.

AFUNZÌME, s.f.; profondeur. „*Afunzime*, profunditas” (Bobb). Sinonim cu a d î n c i m e . În grai nu se obicinuiește.

v. [4]*Afund*. – *Afundiș*. – *-ime*.

AFURISÀNIE, AFURISÈNIE (plur. *afurisenii*), s.f.; excommunication, damnation, malédiction. Cuvînt format de către grămăticii români vechi din tulpina verbului a f u r i s e s c prin același sufix ca în terminul slavic corespunzător „zaklinanie”, în loc de infinitivul substantivat a f u r i s i r e . Sinonim cu a n a t e m ă , dar însemnînd o penalitate canonică de un grad ceva mai mic. Vorba curat poporană, trecută la români din greaca prin mijlocire latină, este b l ă s t e m , care însă a căpătat un înțeles mai întins, deși totuși se întrebuințează uneori în texturi juridice ca sinonim cu *afurisenie*; de exemplu:

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond.*, ms., Arh. Stat., p. 146): „cu cartea domnească și cu cartea părintelui patriarhului de la Antiohia cu mare blestem și *afurisanie* asupra acelor boĭari…”

Același, 1696 (*ibid.*, p. 214): „cu mare b l e s t e m și groaznică *afurisanie* asupra tuturor delénilor și moșnénilor și împrejurénilor de acolo de la Topolovéni…”

După *Pravila Moldovenească* din 1646, f. 54 a, acela care află pe muierea lui „cu om din clirosulŭ béséricei, poate să-i ucigâ pre amăndoi, și să nu se teamă de *afurisenie*…”

Tot acolo, f. 141 a, cu sensul de simplu b l ă s t e m : „*aforiseniĭa* ce să va face cu mănie, numai acéĭa să prinde în samâ și ĭaste foarte rrĭa și cumŭplitâ, așijdere și alteori fiece b l ă s t â m ŭ …”

Termenul *afurisenie* se întrebuința mai cu deosebire atunci cînd domnul țărei lega un bir nedrept sau asupritor pentru popor, îndatorindu-se pe sine și pre toți urmașii săi, sub pedeapsa celei mai teribile excomunicațiuni bisericești, de a nu-l mai renoi pe viitor.

Nicol. Muste, *Letop*. II, p. 77: „În anul acesta iară au scos Mihaiu-vodă desetina de stupi să dea toți; neplăcut lucru era, ales boierimei și mănăstirilor acest obiceiu; și testamenturi cu *afurisănie* era de la alți domni să nu mai fie desetina pe boieri…”

Zilot, *Cron.*, p. 7:

„Iar cînd fu pe la dechembre, cam aproape de Crăciun,
Îndemnă dracul pe vodă spre alt gînd groaznic nebun:
Ca să scoată văcăritul, un huzmet prea b l e s t e m a t ,
Prin cărți de *afurisanii* de arhierei legat…”

Același, p. 23: „și așa văzîndu-se de față că nu sufere cerul o lăcomie ca aceasta ca să plătească dajdie pe cap steap dobitocul purtător de sarcina plugului, s-au lucrat strașnice legături cu grozave *afurisanii*, ca să nu se mai pomenească numele văcăritului…”

v. *Angarà*. – *Văcărit*.

Alexandri extrage dintr-un vechi text următoarea „formulă de *afurisenie*”:

„Ferul, petrele și toată firea neputrezitoare să putrezească și să se risipească, iar trupurile acelor fără credință să steie întregi și sufletele lor niciodată să nu vadă lumină! Să-i omoare pe dînșii dumnezeiasca sabie! Să se facă ei mîncarea vulturilor și a corbilor! Să cadă asupra lor cărbuni de foc! Fiii lor să fie săraci și femeile lor văduve! Diavolul să steie în dreapta lor! Să dobîndească bubele lui Ghiezi și zugrumarea lui Iuda! Să-și peardă inima și fața de om și s-ajungă jidan! Să fugă de el și om și vită, și răcoarea și căldura, și umbra și soarele și tot ce este bun pe pămînt etc.”

Apoi poetul adauge:

„Crîncen blăstem și de o sălbatecă energie! Accentul neîmpăcat ce-l caracteriză explică luptele și cruzimile fanatismului religios. Dar ceea ce inspiră o mirare dureroasă este că toate acele formule de *afurisenii* și acte de cruzime au fost pretutindeni dictate și executate în numele lui Christos, care a căutat să propage simțirea de frăție pre pămînt, în numele lui Moisi și a lui Mohamed și a tuturor fundătorilor de religii…” (*Conv. liter.*, 1875, p. 336)

O interesantă descriere a ceremonialului de „mare afurisenie” se poate citi în cronica lui Enachi Cogălniceanu (*Letop.* III, 238).

v. *Afurisesc*. – *Anatemă*. – *Blăstem*…

AFURISÈSC (*afurisit*, *afurisire*), vb.; excommunier, damner, maudire. Termen trecut la români din dreptul canonic bizantin: ἀφορίζω, aorist ἀφόρισα. „*Afurisire* diferă de a n a t e m a t i z a r e întîi pentru că *afurisire* este mai popular, așa încît poporul nu cunoaște vorba a n a t e m a t i z a r e , ci în locul ei face uz sau tot de *afurisire*, sau de perifraza: a da a n a t e m e i . Al doilea, pentru cărturari, cari fac uz de amîndouă vorbele, *afurisire* diferă și în înțeles de a n a t e m a t i z a r e , întrucît *a afurisi* va să zică numai a despărți pre cineva de turma credincioșilor și a-l mărgini pentru un timp de la biserică; iar a a n a t e m a t i z a va să zică nu numai a mărgini pre cineva pentru un timp de la biserica lui Christ, ci a-l scoate

pentru totdauna din sînul bisericei, și încă a-l da, a-l închina lui Antichrist" (Laurian-Maxim).

În graiul poporan *afurisire* însemnează astăzi orice jurămînt cu blăstem, că adecă cel ce făgăduiește ceva, de nu-și va ținea cuvîntul, apoi să n-aibă parte de cutare sau cutare lucru.

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 502:

„— Lină Carolină,
Floare din grădină,
Vină-napoi, vină,
Că făgăduiesc
Și m-*afurisesc*,
De azi înainte
Să fiu mai cu minte..."

În vechile texturi, numai biserica *afurisea*, fiind aceasta o penalitate canonică.

Pravila Moldov., 1646, f. 38: „să să *afuriseascâ* dupâ pravila beséricii..."

Ibid., f. 110: „să va gĭudeca cu gĭudețul besléricii, ce să dzice să *afuriséște* și i să dâ canon..."

Tot acolo ne întimpină adesea forma *aforisesc*, mai apropiată de originalu1 grec:

f. 111: „gĭudețulŭ besléricii îl va *aforisi* pănâ cănd să va pocăi și-ș va face canonul...";

f. 119: „mestecătorĭulŭ de sănge încă-l *aforiséște* și beséica...";

f. 154: „să fač cutare lucru, ĭarâ de nu ver face, de greu te *aforisescŭ*..."

v. *Afurisanie*.

AFURISÌRE. – v. *Afurisesc*.

AFURISÌT, -Ă; part. passé d' a f u r i s e s c : excommunié, maudit, dammé; vaurien, vagabond, mauvais sujet. „Pre lîngă însemnările verbului, *afurisit* mai are și înțelesul de: rău în gradul cel mai mare, cumplit, îndrăcit, cu care anevoie te poți înțelege sau învoi, fără omenie, fără Dumnezeu" (*L.M.*).

Sinonim cu b l ă s t e m a t .

Un cîntec poporan din Ardeal:

„Doar în cale ț-a ieșit
Pricoliciu *afurisit*
Și vrè turma să ț-o strice
Și capul tău să-l mănînce?..."

(Pompiliu, *Sibiu*, 45)

Altul tot de acolo:

„Și de mînă mi-o lua
Și în temniț-o băga,
Într-o cas-*afurisită*,

De cinci ani necurățită,
De soare nestrăbătută…”

(*Ibid*., 51)

„Din zilele săptămînei, poporul socotește mai mari pe Sfînta Vineri, apoi pe Sfînta Miercuri; ziua duminicei este rău de a lucra ceva, pentru că acel lucru nu e bun, se zice: *afurisit*” (N. Vasilescu, Muscel, com. Glîmbocel).

Act muntenesc din 1631 (*A.I.R.* I, 32): „ĭar cine să va ispiti după moartea mea să facă altă tocmeală într-alt chip, acel om să fie *afurisit* dé Vlădica Isus Hristos și să fie b l ă s t e m a t dé 318 sveti otți…”

În vechile zapise *afurisit* se mai întărește punîndu-se alături, într-un mod pleonastic, unul sau mai mulți sinonimi: a n a t e m ă, p r o c l e t, t r i c l e t etc.

Document din 1604 (*Cuv. d. bătr.* I, 136): „am pus și blestemŭ, ca să fie *afurisit* și p r o c l e t…”

Altul din 1606 (*ib.*, I, 151): „cene se va scula să facă altŭ ceva, să fie *afurisitŭ* de 300 și 18 osteți șe să fii *afurisitu* șe a n a t i m a…”

Ca termen de ocară, din care s-a șters elementul său primitiv religios și juridic, *afurisit* e foarte poporan la români.

Deja în *Pravila Moldov.*, 1646, f. 128: „cela ce va dzice cuiva *afurisitŭ* sau còpilŭ…”, unde „còpil”, cu tonul pe prima silabă, însemnează „bastard”.

„*Afurisit* și a n a f t i m ă !” este una din blăstemele cele mai obicinuite. În munții din Moldova auzi mereu: „Să deie 40 de draci în mine, să înlemnesc, să fiu *afurisit* și a n a f t i m ă , să n-am parte de gite, să li găsăsc crapate, și altele” (Neamț, c. Bozienii; Suceava, c. Borca etc.).

În loc de a n a f t i m ă , în unele locuri poporul pune prin asonanță a n a - p o d a . Așa printre blăsteme din Tecuci (com. Răchitoasa): „Pir’ legea me, să hiu a n a p o d a și *afurisit*!” Apoi într-o ceartă dintre bărbat și nevastă: „Oi pune eu hodată canga pe tine, dimone, *afurisitule*, hire-ai a naibei!”

În fine, cînd ocara cade pe un străin, […] într-o comedie de Alexandri, Iorgu de la Sadagura îi strigă: „Du-te dracului cu bani[i]-ți cu tot, l i t f ă *afurisită*!”

v. *Afurisesc*. – *Anatemă*. – *Blăstemat*. – *Proclet*. – *Triclet*.

-ÀG; suffixe nominal péjoratif. Finalul tonic *-ac* din cuvinte străine trece uneori la români în *-ag*, de ex. *ciomag* = turc. *čumaq*, *ceprag* = turc. *čâprâk*, *harag* = ngr. χαράκι etc. E foarte rar însă sufixul curat românesc *-àg* scăzut din *-àc* care să se acațe de o tulpină consonantică, după cum este, bunăoară, în *părțàg* „brusquerie”, în loc de *părțàc*, deminutiv din *părciu* „bouc”, cu aceeași tranzițiune de sensuri ca în francezul „caprice”, ital. „capriccio” de la „capra”. Tot așa în *arțàg* sau *harțàg* = = *harțàc* „brusquerie”, de la *harț* „escarmouche”. Astfel în zicătoarea „arțagul își găsește părțagul = à la brusquerie on répond par la brusquerie”, ne întimpină de două ori după o tulpină consonantică sufixul pejorativ *-àg*, născut prin scădere fonetică din deminutivul *-àc*. Dar nici chiar în aceste cazuri tulpina nu e consonantică pe deplin, căci finalul *ț* sau *č* reprezintă un grup *ti* sau *ci*, iar prin urmare *-àg* figurează

aci cam în aceeași pozițiune ca în *dulceag* = *dulč-àg*, din *dulč-ac* sau în *briceag* = *brič-àg*, din *brič-ac*. Oricum însă, fie *-ag* sau *-eag*, ori *-iag*, acest sufix e la noi totdauna pejorativ, exprimînd o nuanță de despreț, pe care n-o are prototipul său *-ak*. Despre sufixele deminutivale înrudite *-og* (= *-ok*), *-ug* (= *-uk*), *-ig* (= *-ik*), cu aceeași tendință pejorativă, a se vedea la locurile lor.

v. [2]*Ac.* – *-eac.* – *-eag…*

AGÀ (artic. *agàoa*, plur. *agi*, *agàle* și *agalàri*), s.m.; officier ou commandant turc. E cuvîntul turc a g à , la plural a g a l è r , conservat cu accentul și chiar cu forma plurală, dar aplicîndu-se numai la funcționari mahometani, pe cînd aceeași vorbă, românizîndu-se în dubletul à g ă , a ajuns a însemna o boierie locală (Șaineanu, *Elem. turcești*, p.7).

A. Pann, *Prov*. III, 103:

„Dar el seamă nu băgà,
Vrea să se facă *agà*…"

Miron Costin, *Letop.* I, 354: „Turcii *agalarii* de Tighinea…", dar cu cîteva rînduri mai jos: „deci luându-și sama *agii*…"

Istoria lui Brîncovanu, 1730, în *Conv. lit.*, 1875, 330:

„Cînd zioa că se făcea,
Imbrihorul că sosia
Cu mulți turci *agălari* mari…"

Neculce, *Letop.* II, 315, vorbind despre nește guralivi breslași din Vaslui ce pîrau la Constantinopole în divan pe ex-vodă Mihaiu Racoviță, zice: „Breslașii în gura mare striga: vîndutu-ne-ai! vîndutu-ne-ai! vîndutu-ne-ai la cochii-vechi ciocoilor ca pre mascuri și ca pre oi! care numai ce huia divanul împărătesc și se mira toți pașii și *agalarii*…"

În balada *Tudor Tudoraș*, o crîșmăriță e așa de frumoasă încît:

„Iar turcii cînd o vedea,
Chiar papucii lor își bea,
Agalele
Cialmalele,
Croitorii foarfecele…"

(Burada, *Dobrogea*, 121)

Balada *Iancul mare*:

„Cam vro cincizeci de *agale*,
Cam vro cincizeci de pașale:
Cît *agaua*,
Și cealmaua…"

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 481)

Balada *Badiul*:

„Mulțumim, *agalelor*,
Cinstiți caimacanilor…"

(*Ibid*., 539)

E foarte curios că denaintea lui *aga* se punea articlul nedefinit feminin „o", dar totuși adjectivul în concordanță avea forma masculină:

Dionisie Eclesiarcul, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 190): „vorbind cu o *agà* credincios al lui…"

În stil oficial se întrebuința și forma turcească reverențioasă a g a s i , tot cu articlul feminin „o" și declinîndu-se ca un nume propriu.

Constantin Brîncovanu, 1694, *Condica de venituri*, p. 21: „S-au dat ploconul hanului care s-au trimis cu vel-post.; însă bani gata hanului tal. 1000 și Hasnadar-bașii bani gata 100, și la 2 postave i la 2 atlase, care s-au trimis Hasnadar-bașii i lui divan-efendi tal. 60 și la o pacea de samur ce s-au trimis ear Hasnadar-pașii tal. 100, și la o *agasi* al hanului ce au venit aici tal. 50, și la un post-șai 1 atlas, i un post-feld care s-a dat ear lui *agasi* tal. 40…"

v. *Agă*.

AGABANÎU s. **AGAMBANÎU** (plur. *agambanîe*), s.n.; sorte d'étoffe précieuse dont les Turcs se font les turbans. Turcește a g a b â n i (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 116).

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 75: „boccealîcuri de stofă cu așternuturi de *agabanîu*, cu primeneli de borangic și de filaliu cu bibiluri, cu gevrele și cu brînișoare de beteală…"

La Episcopul Melchisedec (Roman, II, 134) într-un act moldovenesc din 1785: „*agambanii*, citarele, ghermesituri, boccealăcuri, șamălagele…", și editorul explică: „*aganbani*, alminterea s e v a i , o materie albă țesută cu argint".

În L'*Avare* al lui Molière, localizat de I. Ruset (*Zgîrcitul*, Buc., 1836, p. 48): „niște perdele foarte delicate de *agabaniu* cu a l e s ă t u r i și ciucuri de mătase cu ciocănele poleite…"

v. *Sevai*.

AGÀCHI, s.m. indécl.; t. famil.: petit-maître, littéralement „petit Aga". Deminutiv de la a g ă sau mai bine de la a g à prin sufixul - a c h i , despre care vezi la locul său. Tot așa din „beiu" se făcea „beicachi". Se întrebuințează numai în locuțiunea proverbială „înghite, *Agachi*!" care însemnează: „mai rabdă, că ai pățit-o, măcar că ești țanțoș". În popor această zicătoare trebui să aibă o anecdotă a sa. Se vede că vrun a g à va fi fost silit vreodată să înghiță ceva nu tocmai pe plac.

E des la Alexandri.

Scara mîței, sc. 10:

„Magdian: Auzi, mă rog, minune!… să uit eu că azi e sărbătoarea Anicăi?…

Marin: Înghite *Agachi*… gîl… gîl… gîl…"

Crai-nou, sc. 4: „Iaca toiagul bătrînețelor… ține moș Corbule, și înghite *Agachi* de-acum…”

Iorgu de la Sadagura, act. I, sc. 6:

„Damian: Astăzi sosește Iorgu, și cred că-ți bea cu toții voinicește în sănătatea lui.

Un prieten: Las’ pe noi, vere Enache… dacă-i treaba pe-nghite *Agachi*… Helbet! nu te-om da de rușine…”

În pasagiul din urmă, e vorba chiar de beție; însă bețivul își dă aerul că nu bea de bunăvoie, ci mai mult se jertfește din prietenie.

Alexandri a scris și o comedie întitulată „*Agachi – Flutur*”, imitată după *L’avare en gants jaunes* de Labiche.

v. – *-achi*. – *Agà*. – *Agă*.

AGAFÌȚĂ. – v. [1]*Agapia*.

AGAFTÀNGHEL. – v. *Agatanghel*.

[1]**AGÀFTON**, n. pr. masc. Nume bărbătesc, obicinuit însă mai mult pintre călugări, cu fonetismul slavic *-ft-* pentru grecul *th* (ϑ). Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, 8 ian.: „Svințiĭ *Agafton* (**Ꙗга́ѳѻн**) și Fteoctist cu pace să săvârșirâ”.

[2]**AGAFTÒN**, n. pr. loc.; nom d’un couvent en Moldavie. Numele unei mănăstiri din districtul Botoșani (Frunzescu,. *Dicț. top., ad voc.*). E același cuvînt cu numele personal A g à f t o n , dar cu mutarea poporană a accentului.

v. [1]*Agafton*.

AGÀLE, adv.; lentement, tout doucement, nonchalamment. Se întrebuințează mai adesea reduplicat: *agale-agale*. Sinonim cu î n c e t i n e l sau î n c e t i ș o r , dar cu o nuanță de plăcere sau mulțumire, care îi este proprie.

Basmul *Peneș împărat* (*Calend. basmelor*, 1882, p. 78): „Nunta mergea *agale-agale*, făcînd soroace pe la soroace și mai sărutînd din vreme în vreme a sfîntă de ploscă…”

Ispirescu, *Poveștile*, p. 53: „Împlinindu-și a noua poruncă a împăratului Euristeu, Ercule se întorcea acasă *agale-agale* cu corăbiile; pe drum însă se abătu și pe la Troia cetate…”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 266: „Așa mergeau *agale*, spunînd fiecare ce-o tăia capul; și sănătatea, mulțumirea, veselia să deslușea pe toate chipurile…”

Este neogrecul ἀγάλια, mai adesea reduplicat: ἀγάλι᾿ἀγάλια (Passow, Τραγουδία, p. 354). La noi a străbătut abia în epoca fanarioților. Costachi Negruzzi, în *Muza de la Burdujăni* (sc. II), pune în gura grecului Lakerdopulos: „Te grăbești să te măriți? He, he, he, *agali-agali*. Te-i face sulzereasa, n-ai habar…”

Deși străin și nou, totuși adverbul *agale* a devenit poporan și se va înrădăcina în grai. El are ceva onomatopoetic a mișcării lenevoase, și sună atît de românește,

încît unii îl scriu: *a-gale* sau chiar *a gale*, ca și cînd ar fi compus cu prepozițiunea *a* (= lat. *ad*).

v. *Cătelin*. – *Cătinel*.

AGÀLI. – v. *Agale*.

AGÀLMĂ, s.f.; statue, idole. Sinonim cu i d o l . În *Dicționarul* lui Budai-Deleanu (ms. în Muz. istor. din București): „*Agalmă*, ein Götzenbild von Gold oder Silber”, citînd *Viețile Sînților* de mitropolitul Dosofteiu, dar fără a indica pasagiul. Este grecul ἄγαλμα.

v. *Boz*.

AGAMBANÎU. – v. *Agabanîu*.

[1]**AGÀPIA**, n. pr. fém. Nume femeiesc destul de întrebuințat. La deminutiv face A g a p i ț ă , ca la Costache Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „Agapița mea a să fie cocoană mare…”

Alt nume este G a f i ț ă , deminutiv din „Agatha” = Ἀγάθη, ca la Stamate, în G a f i ț a *blestemată de părinți*:

„Și pentru așa greșală, G a f i ț a nenorocită
De Iancu fu rușinată, de Iancu fu urgisită…”

În *Pomelnicul* mitropoliei din București (Venelin, *Vlacho-bolgarskiĭa gramaty*, p. 341): A g a f i ț ă .

[2]**AGÀPIA**, n. pr. loc.; nom de quelques localités en Moldavie, surtout d’un couvent. Dintre cele cîteva localități din Moldova numite *Agapia* (Frunzescu, *Dicț. top., ad voc.*) cea mai importantă este o mănăstire în munții districtului Neamț, acum de călugărițe, altădată bărbătească, fundată în a doua jumătate a secolului XVI, cam pe la 1570. S-a zis așa nu după numele femeiesc A g a p i a , precum s-ar putea crede la prima vedere, ci d-a dreptul din grecul ἀγάπη „agape, repas chrétien, charité”.

Episc. Melchisedec (*Notițe istorice*, p. 28): „Mănăstirea *Agapia*, numită d i n v a l e , spre deosebire de schitul *Agapia* d i n d e a l , carele este vechea mănăstire *Agapia* fundată pe la mijlocul veacului 16-lea, datează din anul 1646 și este zidită de hatmanul Gavriil și cu soția sa cneaghina Liliana…”

De pe timpul cînd *Agapia* era încă a călugărilor, rămăsese pe loc o mulțime de manuscrise slavice și românești, unele foarte interesante. Plecînd cuvioșii părinți de acolo pe la 1803 pentru a face loc maicelor, au uitat să ia cu dînșii biblioteca, aruncată și lăsată apoi în pod în curs de șeaptezeci de ani. Cîte nu putrezise și nu prinsese mucegai, s-au dat jos abia la 1871, s-au legat frumușel, și s-au așezat într-un dulapaș.

Mitropolitul Anastasie, 1612 (Melchisedec, Roman, I, 240; cfr. *A.I.R.* I, 22): „au venit înaintea noastră egumenul de la svänta mänîstire de la *Agapia* și cu tot săborul, și egumenul cu tot săborul de la svänta mänîstire de la Săcul, și s-au tocmit dinaintea noastră pentr-o poiană ce să cheamă poiana lui Uréche, care poiană au

fost mainte a *Agapiei*, iar apoi deacă s-au hotărât hotarul Săcului acea poiană au căzut în hotarul Săcului, însă așea au mărturisit că dumnea-sa vornicul Uréche au fost zis că le va plăti acea poianâ Agapianilor și nu le-au mai plătit…”

v. *Aghiasmatariu*.

AGAPIÀN (plur. *Agapiani*). – v. [2]*Agapia*.

AGAPÌȚĂ. – v. [1]*Agapia*.

AGAREAN s. **AGARINEAN**. (pl. *Agareni*), n. pr.; nom biblique qu’on aplliquait aux Mahométans. După o credință foarte răspîndită în veacul de mijloc, arabii și mahometanii în genere se trag din Ismail, fiiul lui Avraam din roaba Agar. De aci medio-lat. Agarenus, gr. Ἀγαρηνός, paleoslav. агарѣнинъ, la noi *agarean* sau *agarinean*. Românii numeau așa mai cu seamă pe tătari, rezervînd turcilor alți termeni biblici. Așa în *Psaltirea* lui Arsenie de la Bisericani., circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 194), ps. LXXXII:

„Tabernacula Idumaeorum et Ismaelitae, Moab et Agareni…”

„Satele idumeești și turcești Moavitĭanii și *Agareanii* (scholia: și Tătarii)…”

Corbea, *Psaltire*, 1700 (ms., în Acad. Rom).:

„*Agareanii* și Amon,
Amalic și cei ce domn
Au strein, și sînt de alt
Neam, cu al său împărat…”

Enachi Văcărescu, *Istoria* (Papiu, *Monum*. II, 247): „Ismailteni, *agarineni* și saraceni s-au numit toți acei ce s-au tras din neamul lui Ismail, zicîndu-se ismailteni după Ismail, *agarineni* după Agar, mumă-sa, și saraceni, după Sara, stăpîna mumă-sei…”

v. *Sărăcin*.

[1]**AGARÌCIU** (plur. *agarici*), s.m.; t. de botan.: agaric, amadou, Agaricus quercinus. Cuvînt păstrat în Transilvania. Sava Bărcianu: „*Agariciu*, ciupercă de copaci, der Blätterschwamm”. E latinul agaricus (= gr. ἀγαρικόν), trecut în toate limbile romanice. La români în loc de agaric s-a făcut *agariciu* sub influința pluralului, întocmai ca în: *melciu* = *melc* – *melci*; *culbeciu* = *culbec* – *culbeci*; *cărnaț* = *cărnat* – *cărnați*, *dorobanț* = *dorobant* etc. În Moldova această vorbă s-a conservat în numele vechei familii Agariciu.

v. [2]*Agariciu*.

[2]**AGARÌCIU** (plur. *Agaricești*), nom d’une famille noble moldave. Familia moldovenească *Agariciu* e de baștină din districtul Fălciiului. Forma veche locală a numelui este: *Agărăciu* (Ѧгъръчю). *Condicele Episcopiei de Huși* (ms. în Arh. Stat.) cuprind

multe documente din secolii trecuți relative la *Agaricești*, ca răzeși, boieri de țară și popi de pe lîngă Prut. Bunăoară:

Zapis din 1698 (*Cond.*, t. V, f. 101 a): „Adecă eu P a v ă l *Agărăcĭu* scriŭ și mărturisesc cu acest adevărat zapis al meu, de nime silit nice asuprit, ce de a mea bună voe, am văndut a mea dreaptă ocină și moșiĭa din sat din Bunești și din Căbicești…”

Zapis din 1709 (*Cond.*, t. V, f 98 b): „Adecă eu Ștefan Frătița biv serdar cu fii-mei Costantin și Ĭurga post, și eu Chenan, și p o p a S t r ă t u l a t *Agărăcĭu*, r ă z é ș i i ce am fost din sat din Căbicești, făcut-am acest zapis…”

Mihaiu Vv. Racoviță, 1756 (*Cond.*, t. III, f. 119): „Scriem domnie-me credinčos boerĭul domnii-mele Dum. Mihălache Cehan biv vel med, și Grigoraș *Agărăcĭu* v o r n i c d e p o a r t ă ...”

v. [1]*Agariciu*.

AGASÌ – v. *Agà*.

A-GÀTA (D-), adv.; sans peine, en parasite, en écorniflant. Compus din prepozițională *a* (= lat. *ad*) și din adverbul g a t a , *a-gata* a căpătat un înțeles cu totul independinte de elementele sale constitutive, și anume acela de un comfort parazitic, o bună stare fără muncă și fără grijă, o lene scutită de nevoi. Ca adverb, el exprimă noțiunea cuprinsă în substantivul t r î n t o r , ca și cînd am zice: t r î n t o r e ș t e .

I. Creangă, *Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 457): „Tot mănăstiri că croiești, dacă vrei să te bage dracii în samă, să-ți vie cu banii *d-a gata* la picioare și să te facă putred de bogat…”

Jipescu, *Opincaru*, p. 109: „Păi vezi, hine, aia e aia! D-aia n-are ursu coadă! Că ne-ndemnăm și ne-mbulzim mai cu drag la mămăligă, la bucățica a mare, la toate *d-a gata*; și la muncă - hici!…”

„Între albine sînt și trîntori, cari mănîncă *d-a-gata*, cum fac și ciorbagiii…” (V. Voinea, Tulcea, com. Somova).

„A aștepta *de a-gata*, toate *de a-gata*, bani *de a-gata*…” (*L.M., Glos.*, 260).

v. [11]*A*. – *Gata*.

AGATÀNGHEL, n. pr. pers.; espèce de Nostradamus. Sub titlul de Ἀγαθαγέλου Προφητεία, grecii posedă un fel de apocalips politic al unui călugăr bizantin, care se pretinde că va fi trăit în secolul XIII la Mesina în Sicilia. În epoca fanarioților această minunăție străbătînd și la români, erau la noi mulți cari credeau în ruptul capului că orice mare eveniment, pînă și bătălia de la Waterloo, se află deja prevăzut și prevestit acolo. Cînd zicea cineva: *Agatanghel*, sau mai bine *Agaftanghel* – căci așa se rostea – înțelegea „prophète par excellence”.

Alexandri, *Ginerele lui Hagi Petcu*, act. I, sc. 4: „D-ta ești un sofologhiotatos! un om cetit!… ca p r o o r o c u l *Agatanghel*… Cum nu?… Ai vorbe cu parimii…”

Noi cunoaștem trei edițiuni românești ale „Chrismilor" lui *Agatanghel*: 1. Iași, 1818; 2. București, 1838; 3. Iași, 1850. În București s-a tipărit și grecește la 1838 în tipografia răposatului Heliade: Χρησμοί ἤτοι Προφητεία τοῦ μακαρίου Ἰερομονάχου Ἀγαθαγγέλου. Puține galimatii în lume sînt mai galimatii decît acest *Agatanghel*!

ÀGĂ (artic. *aga*, genit. *agăi*, plur. *agi*), s.m.; ci-devant titre de noblesse, préfet de police. Același cuvînt cu a g à , dar românizat prin mutarea tonului și prin declinațiune, aplicîndu-se la o demnitate pămînteană, care însă imita oarecum pe ienicer-a g a s i de la Stambul. În acest sens, s-a întrodus la noi de pe la finea secolului XVI.

Urechea, *Letop.* I, 105: „*Agă*, ispravnic pre dărăbani, și pre tîrg pre Iași giudeț..." (cfr. Miron Costin, *A.I.R.* I, 171).

Cronica Muntenească (*Magaz. ist.* IV, 285): „Iar cînd fu la iulie 16 (1597), alése Mihaiu-vodă oști care era mai de folos și le puse cap pre Fărcaș-*agă* și-i trimise la Diiu ca să-l dobîndească..."

Prefectul poliției se zicea și „v e l *agă*", adecă: m a r e l e *agă*.

Gheorgachi, *Letop.* III, 292: „...vel armas, vtori logofăt, vel ușer, v e l *agă*. Însă pănă la Grigorie-vodă în domnia a doua, *aga* purta baltag, și cinstea i se păzia la această rănduealǎ; ear atuncea Grigorie-vodă cu testament, care s-au cetit în spătărie rănduеala *agai*, au suit a g i a după vel comis, dăndu-i domnul cu măna lui semn să poarte topuz, adecă buzdugan, și de atuncea s-au numit și v e l *agă*. După *agă*, vel gramatic, vel camaraș..."

Constantin Brîncovan, 1697 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 233): „ĭar boĭarinul domnii-méle Radul Golescul v e l *agă*, el așa au dat seama înaintea domnii-méle..."

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 195: „...au răsipit curțile domnești de la Frumoasa și casele *agăi* Enachi ce era în Iași..."

La Alexandri, *Boieri și ciocoi*, pe lîngă singularul articulat *àga*, ne întimpină și *agàoa*: „o încurcă *agaoa*" (act. I, sc. 7), iar mai jos (sc. 8): „au năvălit în curte *aga* c-o ceată de slujitori". În primul caz însă este o ironie, ca și cînd n-ar fi vorba de un român, ci de un turc. La plural (act. II, sc. 10): „ușa lui îi deschisă pentru toți, fie *agi* ca dumneta, fie giupîni ca mine". Și aci ironic s-ar fi putut zice: *agale*. La feminin: a g o a i e : „De mîni nu-i mai fi a g o a i e " (*ibid.*, act. IV, sc. 9).

v. *Agà*. – *Agesc*. – *Agie*.

AGĂDUIÈSC (*agăduit*, *agăduire*), vb.; endurer, concéder, acquiescer, faire grâce. Ne întimpină, dacă nu mă înșel, numai la mitropolitul Dosofteiu, și anume:

Paremiar, 1683, f. 32 a (vineri a treia):

Genes. VIII, 12: „și cunoscu Noe c-au îndărăptat apa de pre fața pămăntuluĭ, și maĭ *agăduì* încă 7 dzăle altele..."	„...et cognovit Noe, quia cessavit aqua a terra. Et cum s u s t i n u i s s e t adhuc septem dies alios..."

Tot acolo, f. 56 b (la vecernie sîmbătă):

Sophon. III, 8: „Acĭastĭa dzâce Domnulŭ: *agădaĭ*-mâ la dzua sculăriĭ miale de mărtorie…”

„…Propterea e x s p e c t a me, dicit Dominus, in diem resurrectionis meae in testimonium…”

În *Biblia* din 1688, primul pasagiu sună: „maĭ a ș t e p t â n d ŭ și alte șapte zile”, iar pasagiul al doilea: „î n g ă d u ĭ a ș t e -mă…”

Prin urmare, *agăduiesc* este același cuvînt cu î n g ă d u i e s c , deosebindu-se numai prin elemente prepoziționale.

v. *Îngăduiesc*.

AGĂNĂU, s.n.; nom d’une danse populaire pleine de vivacité. Un fel de horă țărănească, care se mai joacă pe lîngă Olt. „La *agănău* jucătorii se mișcă foarte iute din picioare. Se bate în loc cu piciorul stîng de trei ori, mai mulți băieți împreună numărînd cu o voce prelungită: una-două-trei! trei și patru! trei! Apoi ocolesc. De aci iarăși bat cu piciorul. Și așa înainte pînă se sfîrșește hora după voință. *Agănăul* n-are cîntec din gură. Cîntă lăutarii, din vioară. Îl joacă numai bărbații…” (I. Preoțescu, distr. Olt, com. Rîjlețu-Vieroșu).

Agănăul face parte dintre horele așa numite b ă t u t a , foarte răspîndite la toți românii și cari se disting prin apucăturile voinicești ale jucătorilor. În Dolj, el se cheamă chiar b ă t u t a .

Iată încă un rest la români din choreutica antică greco-latină. Precum a noastră h o r ă vine din grecul χορός, prin latinul c h o r u s , tot așa *agănău*, adecă *agăn* cu sufixul *-ău*, este grecul ἀγών „lutte, débat, jeu public”, devenit foarte poporan deja la vechii romani, iar mai cu seamă ceva înainte de Traian, cînd se introduseseră „a g o n e s Capitolini”. Romanii mai avuseseră A g o n a l i a , dies A g o n a l e s , Salii A g o n e n s e s etc.

Sub raportul fonetic, forma „horă” în loc de „hoară” se explică prin prototipul „hor” – lat. *chorus*, întocmai ca „noră” = „nor” = lat. *nurus*; iar forma *agăn*, din latinul vulgar a g - n e m , clasic a g - n a , se justifică prin „plămîn” = lat. *pulm-nem*.

Sub raportul morfologic, sufixul *-ău* nu are numai aceeași funcțiune intensivă ca în f l ă c - ă u , m î n c - ă u , b ă t - ă u - u ș (= *bătăuș*), j u c - ă u - u ș (= *jucăuș*) etc., ci mai mult rezultă din aplecarea românului de a prelungi ultima silabă în numirile danțurilor, astfel că din „arcan”, bunăoară, se face „arcan-auă”, unde femininul - a u ă corespunde masculinului *-ău*.

v. *Arcanauă*. – *Alunel*. – *-ău*. – *Bătuta*. – *Horă*…

AGĂRLÎC, s.n.; bagage. Turcul a g y r l y k „bagage, charge”. Sinonim cu c a l a b a l î c , altă vorbă de asemenea turcească.

Neculce, *Letop.* II, 288: „atunce și *agărlăcul* lui Dumitrașco Beizadea și a capi-chihaelelor acolo s-au prăpădit, numai ce au scăpat ei cu capetele…”

Nic. Muste, *Letop.* III, 27: „Cantemir-vodă, găndind că va să meargă craiul earăși în gios, au trimes *agărlăcul* său la Tutova, eară el au mers la Țuțora și s-au împreunat cu sultanul, carele ședea acolo cu tătarii…”

D. Șaineanu (*Elem. turc.*, p. 7) aduce din cronice varianturi *angarlîc* și *argalîc*. În orice caz, cuvîntul n-a reușit sub nici o formă a se împămînteni în grai.

v. *Calabalîc*.

AGĂRN (*agărnat, agărnare*),
AGĂRNÈSC (*agărnìt, agărnire*), vb.; couvrir, voiler. *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421-2) ne dă:

„*Agărn*. Tego.”

„*Agărnit*. Tectus.”

„Agărnitură. Tectio. Tegumentum.”

Participiul *agărnit* presupune a patra conjugațiune: *agărnesc*, pe cînd prezintele *agărn*, de conjugațiunea dentîi, trebui să aibă un participiu *agărnat*. Este dară un verb de felul lui adeverire – adevărare, adăugire – adăugare etc.

Serbește grana „frunte, culme, partea de sus a unui lucru”, de unde granati „a pune vîrf”. Serbul grana a trecut la bănățeni în gărnă, întocmai ca în „gărniță” o varietate de stejar, din serbul „granitza”. În *agărn* e românesc numai prepoziționalul *a* (= lat. *ad*).

v. *Agrăiesc*.

AGĂRNÌT
AGĂRNITÙRĂ } v. *Agărn*.

AGĂȚ (*agățat*, *agățare*), vb.; suspendre, accrocher. O formă scăzută din acaț, cunoscută numai în dialectul daco-român, dar totuși foarte răspîndită, mai ales în Muntenia. Trecerea lui *c* între vocale în *g*, atît de obicinuită în unele dialecte romanice, nu se află la români. În *agăț* această anomalie fonetică se datorește influinței analogice a cuvintelor gogoț, gurguț, atăgărț, de cari acaț se apropie prin sens.

Alexandri, *Concina*, sc. 2:

„Princesa: Închipuiește-te încungiurat de vro giumătate de duzină de nepoți și nepoțele, o claie de tirani drăgălași…

Doctorul: Dar… o claie… o duzină…

Princesa: Care să-ți sară-n spinare, să se *agațe* pe genunchi…”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 200: „Iar copii[i], tremurînd vargă de spaimă, goi pușcă, *agățîndu*-se de bietele femei, îngînau, înecați de plîns, ștergîndu-și nasul cu ciolanele mînelor goale și slabe: Mamă, vin turcii?…”

Balada *Gherghelaș*:

„Moș Radul i le dedea,
Gherghelaș mi le lua,
La ciochină le-*agăța*
Și-n Poiană se ducea…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 593)

Ghicitoarea:

„Sînt cercel cu toartă,
Dar om nu mă poartă,
Decît mă *agață*
La case în față.
– Lacătul."

(*Ibid.*, 231)

„Buruiana numită zburătoare, cu foaia ca de cînepă, cu floarea galbenă, și după ce se coace sămînța are dinți de se *agață* de haine, e bună pentru boale de vite…" (G. Manianu, Mehedinți, c. Prunișoru).

„Brusturul, numit și scaet și captalan, cu frunza foarte mare și lată, face în vîrf nește gogoși ce se *agață* de toate lucrurile…" (G. Voicu, Tecuci, c. Stănișești).

v. [2]*Acaț*. – *Atăgărț*. – *Gogoț*. – *Gurguț*…

AGĂȚÀRE (plur. *agățări*), s.f.; l'infinitif d'a g ă ț pris substantivement: suspension, accrochement. Se zice și a g ă ț ă t u r ă (Polysu).

Acest cuvînt însă are sensul mai propriu de „accroc". Costinescu: „A g ă ț ă - t u r ă = sfîșiitură la haină apucîndu-se sau prinzîndu-se de ceva; lucrul de care își rupe cineva haina agățînd-o".

v. *Agăț*. – *Agățat*.

AGĂȚÀT, -Ă, adj.; part. passé d'a g ă ț : suspendu, accroché. Afară de scăderea fonetică din *c* la *g*, nu se deosebește prin nemic de a c ă ț a t .

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 8: „trei icoane muscălești, roșii ca para focului, stau *agățate* pe părete: toți sfinții se aseamănă ca două picături de apă; toți au ochii din trei linii, nasul dintr-una și gura din două…"

„pe la noi poporul adesea nu trece pe netonicul *a* în *ă*, de ex.: carat, cascat, *agațat*, jaratic etc." (Putna, com. Făurei).

v. *Agăț*.

AGĂȚĂTOARE. – v. *Agățător*.

AGĂȚĂTOR, -OARE, subst. et adj.; grimpant, qui s'accroche. Costinescu: „*Agățător* = care se urcă, s e a g a ț ă prin ajutorul labelor, unghiilor". Se zice și despre unele vegetale. Iedera și vița sînt plante *agățătoare*, al căror luger, fiind prea slab, caută să se burice în sus a g ă ț î n d u - s e prin cîrceie de alte plante sau răzemători. Scaiul și căptălanul sînt de asemenea *agățătoare*, deși ei nu se suie, ci s e a g a ț ă prin gogoașele lor de lucruri de alături.

Substantivul feminin *agățătoare* (plur. *agățători*) însemnează o unealtă cu cuie sau cu cîrlige sau cu căngi, făcută într-adins pentru a g ă ț a t pe ea haine, rufe, proviziuni sau altele.

v. *Agăț*. – *Cîrcei*. – *Cîrlig*…

AGĂȚĂTÙRĂ. – v. *Agățare*.

^{1}**AGÈM**, t. de géogr.: la Perse. Numele Persiei, pe care românii l-au împrumutat de la turci, din arab. ’a • e m „peuples non-arabes, barbares, la Perse” (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 8).

Nic. Muste, *Letop.* III, 75: „s-au hainit o samă de turci de la *Agem* și s-au rădicat asupra împăratului a g e m i l o r și l-au biruit…”

v. ^{2}*Agem*.

^{2}**AGÈM** (plur. *Agemi*), t. de géogr.: Persan. Același cuvînt cu cel precedinte, aplicat însă la popor, nu la țară.

N. Muste, p. 79: „Mai mers-au oaste turcească într-acest an la *agemi*, și au mers și 15.000 de tătari…”; apoi mai jos: „pre urmă eară au izbăndit turcii, și au mai luat căteva cetăți vestite, cu mult loc pin pregiur, dintre care s-au și scris anume cetatea Revanul, care cetate este mare în țara *agemilor*…”

v. ^{1}*Agem*. – ^{3}*Agem*.

^{3}**AGÈM**, adj. indecl.; t. de commerce: sorte d’étoffe orientale.

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 46: „poală de tratapod de lastră roșie *agem*; poală de colivă dă lastră vérde *agem*…; procovu dă préstol dă lastră roșie *agem*…”

v. ^{1,2,4}*Agem*. – *Lastră*.

^{4}**AGÈM**, s. indécl.; t. de mus.: nom d’un signe dans la notation musicale religieuse. Costinescu, *Vocab.* I, 26: „*Agem*. Un semn în notele orientale bisericești”.

Despre *agem*, (*adzem*) ca termen muzical turcesc vorbește deja Cantemir, *Operele*, ed. Acad. Rom., t. 7, p. 85.

v. ^{1,2,3}*Agem*. – *Psaltichie*.

AGEMÈSC s. **AGIMÈSC, -Ă**; adj.; persan, d’origine persane. Cu aspirațiune: *hagimesc*.

a) Despre statul p e r s i a n :

N. Muste, *Letop.* III, 79: „și au agiuns pănă aproape de Spăhaciu, scaunul Țărei *Hagimești*…”

b) Despre stoafe p e r s i a n e :

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 41: „sfită de saraser *agemescu* (аџемескꙋ) galben…” și mai jos, f. 42: „stiharĭu de saraserŭ *agemescu* galben…”, apoi tot acolo, f. 45: „păréche de rucavițe de saraser *agemescu* galben…”

Saraserul era nu numai *agemescu*, dar și de Veneția, căci tot acolo, f. 41: „sfită de saraser galben de Veneția cu solzi…” și: „sfită de saraser albu de Veneția cu solzi…”

c) Despre cîntece erotice de felul celor p e r s i a n e :

Neculce, *Letop.* II, 412, descriind pe Grigorie-vodă Ghica (1727): „Și în vieața lui era tot în primblări, și tot cu mese mari, și cu căntări cu feluri de feluri de muzici.

În toate zilele, prea de avea vreo treabă mare, să nu easă la cămp, ca să facă veselii cu naiuri și cu c ă n t i c e *hagimești* și cu mulți pelivani măscărici…”

v. [1,2,3,4]*Agem*.

AGEMÌU, AGIAMÌU (plur. *agemii*), subst. et adj.; novice, mal-adroit, peu habile; mazette. Turcul a • â m y , arabul ‘a • e m i , de aceeași origine cu cuvintele de mai sus, avînd sensu1 fundamental de „non-arabe, barbare, grossier” (cfr. Șaineanu, p. 8, Cihac, II, p. 542).

Basmul *Roș-împărat și Alb-împărat* (*Calend. basmelor*, 1875, p. 10): „Ajungînd Făt-Frumos înaintea palatului, fu întîmpinat la scară de însuși marele vizir și dus înaintea împăratului, care era cam încruntat de ciudă că a fost dovedit în istețime de către un tînăr *agiamiu*…”

Cuvîntul se întrebuințează mai ales în graiul jucătorilor de cărți.

Ianov, *Stosachi* (*Conv. lit.* VII, p. 313): „La cărți sînt blînd cu toată lumea, mai cu seamă cu *ageamii*, pentru că de la dînșii ies bune parale…”

v. [1]*Agem*.

AGER, -Ă, adj.; alerte, vif, prompt, sagace, adroit. Forma organică pentru ambele sexe este *àgere* = lat. à g i l e m , care în secolul XVII se mai întrebuința pe alocuri împreună cu analogicul *àger* (*àgeră*). În *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422):

„*Agsĕr*. Agilis.”

„*Agsĕre*. Agilis.”

N-are a face cu latinul „acer” și nu e de loc un dublet etimologic cu al nostru „acru” (Cihac). În *Lexiconul Budan*, de unde a trecut apoi și-n alte dicționare, se găsește în adevăr pentru *ager* semnificațiunea de: „ascuțit la tăiuș, ascuțit la vîrf”, dar tot acolo figurează pentru prima oară și derivațiunea vorbei din lat. a c e r , astfel că e permis a bănui că sensul s-a dat în interesul etimologiei. În texturi și-n viul grai, un „tăiuș *ager*”, un „vîrf *ager*” – nu știm dacă se află undeva.

Înțelesul fundamental al cuvîntului fiind a g i l i t a t e , *ager* se aplică mai cu deosebire des la un cal bun.

Balada *Inelul și năframa*:

„Vorba bine nu sfîrșea,
Și de cale se gătea,
Pe-un c a l *ager* s-arunca
Și la tabără pleca…”

Balada *Oprișanul*:

„Negri, *ageri* a r m ă s a r i
Cu cozi lungi și coame mari…”

Balada *Ghiță Cătănuță*:

„Pe doi *ageri* c ă l u ș e i ,
Încărcați cu gălbinei…”

(A. Pann, *Moș-Albu*, II, 67)

Cost. Negruzzi, *Șalul*:

„Pe c a l u l meu *ager* sării cu grăbire,
Și lăsîndu-i frîul, ca vîntul zburam…”

Gr. Alexandrescu, *O impresie*:

„Cînd c a i i , repezi, *ageri*, cu coame răsfirate,
Cu nările aprinse, cu gurile spumate,
Mușcînd de neastîmpăr zăbala ce-i ținea,
Izbind supt ei pămîntul și răsuflînd omorul,
La sunete de luptă pe cîmp își lua zborul…”

Apoi este *ager* tot ce s e m i ș c ă i u t e .
C. Negruzzi, *Potopul*:

„În fiorii spăimîntării leșină tînăra fată,
Unduioasele ei coame viforul le-nvăluia;
Semăna ca o mlădiță de-un v î n t *ager* sfărîmată.
Și furtuna nu-ncetase. Și apa se tot suia…”

Același, *Scrisoarea I*: „merge spumegînd de se perde în alte ape, *agerul* p ă r î u …”
De aci, în privința omului:
Dosofteiu, 1673, f. 107 b:

„Micu-ĭ Veniamin și puțân cu ceata,
Ce-ĭ la războĭ ĭ u t e și *ager* cu spata…”

Balada *Tunsul*:

„Toți voinici, aleși panduri,
Oaspeți *ageri* de păduri…”

I. Văcărescu, p. 271:

„Cuvînt și faptă împreuni
În *agera*-ți ființă:
Orice vei zice ca făcut,
E vrednic de credință…”

Mai obicinuit *ager* se construiește cu „la”.
A. Pann, *Prov.* I, 92:

„Stă puțin se odihnește
Și iar ia securea-n grabă,
Ca un *ager* l-a s a t r e a b ă ,
Taie pînă nu mai poate…”

Basmul *Lupul cel năzdrăvan* (Ispirescu, *Legende*, 75): „cînd venea a fura merele, aduna pasările cele mai *agere* l a z b o r și cu ele în stol venea de le culegea…”

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 236: „Vesel și voios la inimă, *ager* și vîrtos la trup, el zîmbind ieșea din palatele părintești…”

Urația de nuntă:

„Strînse el ostași mulțime,
Tot voinici de călărime
Și *ageri* cu măiestrie
La arc și vînătorie…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 170)

Figurat: *ager* la minte.

Basmul *Ciobănașul cel isteț* (Ispir., *Leg.*, 252): „Atunci împăratul, mîndru că i-a trimis Dumnezeu un așa ginere *ager* la minte, se coborî de pe scaunul împărăției…”

În unele locuri se pronunță *ajer*: „minte bună și *ajeră*; oameni iuți, tari și *ajeri*…” (D. Păscuț, Transilv., Făget).

Într-un basm poporan publicat de d. P. Ispirescu, *Legende*, 253-65, sub titlul de *Poveste țărănească*, ne întimpină un personagiu mitic numit *Agerul-pămîntului*, robit de zmei, scăpat de Făt-Frumos și ajutînd pe acesta prin sfaturi.

[2]**ÀGER**, adv.; vivement, avec agilité. Mișcă-te mai *ager*; nu pricepi destul de *ager* etc.

I. Văcărescu, p. 332:

„Dodată calul se încordează!
S-aruncă-n lături, se spăimîntează,
Se zvîrcolește! de fric-a multă
Nici bold, nici glasul nu-mi mai ascultă!
Ager descalec, văz jos turtită
Albind o trîmbă învăluită…”

v. [1]*Ager.*

AGERÈSC (*agerit*, *agerire*), vb.; rendre plus vif, plus prompt, plus sagace. Reprezintă, ca verb, toate sensurile adjectivului ager, dar în grai se aude rar. Se poate zice: în lupte ostașul și calul amîndoi se *ageresc*; *agerește*-ți condeiul, *agerește*-ți vorba, dacă vrei să fii citit și ascultat; i s-a *agerit* mintea…

v. [1]*Ager.*

AGERÈȘTE, adv.; vivement, avec agilité. Bobb, I, 25: „*Agere*ște, cu grabă, cu strădanie, cu minte bună; agiliter, properato, solerter, versute”. Se întrebuințează în popor, deși este de o formațiune anormală, căci adverbii în -ește presupun adjectivi în -esc, pe cînd adjectiv ageresc nu există, ci numai ager.

v. [1,2]*Ager.*

AGERÌME, s. f.; vivacité, promptitude, sagacité. Ca substantiv abstract, exprimă toate accepțiunile adjectivului a g e r .

Jipescu, *Opincaru*, p. 15: „țara banului ieste acolo unde știi să-l prășești mai cu *agerime*…”

v. *Ager*. – *Ageresc*.

AGERÌRE
AGERÌT } v. *Ageresc*.

AGERUL-PĂMÎNTULUI, t. pop. de mythol.

v. [1]*Ager*.

AGÈSC, -Ă, adj.; dépendant de ou appartenant à un a g ă . Cuvîntul se întrebuința mai ales despre ostașii ce se afla sub porunca a g ă i .

Nic. Costin, *Letop.* II, 89: „(Nicolai-vodă) vrând să facă căutare slujitorilor, din care să se trimiță o samă de salahori pe poronca împărătească, au poroncit cu căteva zile mai-nainte să fie toți siimenii hătmănești și cei *agești* de căutare gata…”

Gheorgachi, *Letop.* III, p. 298: „Vornicii de poartă, bulucbașii curții, bulucbașii hătmănești și *agești*, stau pe rănduеală…”

Tot așa „dărăbanții *agești*” etc. (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 7).

v. *Agà*. – *Agă*.

AGESTÈSC s. **AGESTRÈSC**
AGESTÌT s. **AGESTRÌT** } v. *Agestu*.
AGÈSTRU

AGÈSTU (pl. *agesturi*), s.n.; terre mêlée de pierres et de troncs d’arbres, chariée par l’eau et entravée dans sa marche par le tournant de la rivière, où elle s’arrête comme une sorte de tertre ou de digue; terrassement, retranchement; grosse buche. Sensul fundamental al cuvîntului este același ca în z ă g a z sau s t ă v i l a r ; o p o p r i t u r ă , un ce cărat sau venit de aiuri și a ș e z a t pe loc ca o pedecă.

D. S. Fl. Marian (*Ornit*. I, 55) ne spune că-n Bucovina: „*agestru* înseamnă o rădicătură de pămînt amestecat cu fel de fel de lemne și petre, mai pe scurt tot ce aduce vara o apă repede și așează într-un loc la cotitura unui rîu sau părîu. Iară cuvîntul acesta s-a format de la verbul a g e s t r i , - i r e , care înseamnă atîta cît a se opri, a se așeza într-un loc. Cum de s-a a g e s t r i t aceasta pe-aici? = cum de a ajuns și s-a oprit aceasta pe-aici? – Cuvintele aceastea sînt uzitate mai ales în părțile de la munte.”

E de îndreptat numai atîta, că nu *agestru* vine de la a g e s t r e s c , ci viceversa, după cum nu din „ageresc” derivă „ager”, ci din „ager” se formează „ageresc”.

Cuvîntul cu derivatele sale e cunoscut și-n Ardeal.

A. Pop, Transilvania, com. Năsăud-Sîngeorgiu: „*Agĭestu* = lemn adus de gîrlă, tăiat sau netăiat. Se zice bunăoară: o pluat la munte și-i apa plină de *agĭesturi*;

țiganii strîng *agĭesturi* să aibă de foc. Alte exemple: Fugi de-aici să nu-ți dau una cu *agĭestu* iesta! Tu iești un *agĭestu*, nu iești de la noi. Nu te-ar či (= fi) a • e s t i t Dumnezeu…"

La moții din Munții Apuseni ai Transilvaniei (Frîncu-Candrea, p.107) *agest* însemnează „loc scutit de vînt".

Este din punct în punct latinul a g g e s t u m , care însemna ceva grămădit la un loc: „limum a g g e s t u m , luta a g g e s t a , a g g e s t u m petrarum etc." În Pliniu ne întimpină chiar: „terra fluminibus a g g e s t a ", iar în Marțial: „a g g e s t a humo contumulare", adecă întocmai românul *agestu* de mai sus. Cu sensul de stavilă contra dușmanului, cuvîntul făcea parte din terminologia latină ostășească: „A g g e s - t u s ex ramis arborum diversarum, et junco, et manipulis constructus" (Amm. Marcell.).

De aci urmează că cea corectă este forma transilvană: *agestu*; în forma bucovineană *agestru* s-a furișat un inorganic *r*, ceva ca în „salatra" în loc de „salată".

v. *Stăvilar – Zăgaz.*

ÀGET, subst. et adj.; désir, tendance, intention; disposé à. Cuvînt țărănesc din Moldova pe care l-a înregistrat răposatul Seulescu (*Arhiva Albinei, Suplem.*, 1845, nr. 11), aducînd ca exemple: „am *agit* să fac ceva; sînt *agit* să fac ceva", și derivîndu-l din lat. a g i t o , de unde o formă nominală românească *aget*, întocmai ca p r e a g e t , din lat. „peragito" și c u g e t , din lat. „cogito = coagito".

v. *Cuget. – Preaget.*

AGHESMUIÈSC (*aghesmuit*, *aghesmuire*), vb.; arroser avec de l'eau bénite. Se mai zice: a i e s m u i e s c și i e s m u i e s c . A stropi cu a g h i a s m ă pentru a goni pe cel rău.

Alexandri, *Harță răzeșul*, sc. 4:

„Măriuca: De atunci cînd se leagă vreun hîtru de mine, am leac de alungat dracu.

Harță: Care leac?

Măriuca: Îl *aghesmuiesc* cu astă… labă, cum o numești d-ta.

Harță: Dar pe mine, Măriucă, m-ai *aghesmui*?

Măriuca: Pe d-ta nu, bădică…"

v. *Aghiasmă.*

AGHESMUÌRE. – v. *Aghesmuiesc.*

AGHESMUÌT, -Ă, adj. și subst.; part. passé d' a g h e s m u i e s c : arrosé avec de l'eau bénite. Stropit cu aghiasmă ca mijloc de vindecare sau în semn de binecuvîntare.

În sens ironic, mai ales cînd e vorba de cler, „t ă m î i a t și *aghesmuit*" însemnează: cu chef, mahmur, pe jumătate beat.

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p. 453): „iaca ne trezim cu popa Buligă Ciucălău din ulița Buciumenii, t ă m ă i e t și *aghezmuit* gata des-dimineață, Dumnezeu să-l epure!…"

v. *Afum.* – [1]*Aghiasmă.*

AGHIASMATÀRIU (plur. *aghiasmatare*), s.n.; t. de théol.: 1. bénitier; 2. recueil d'oraisons. *Aghiasmatariu* este orice vas cu *aghiasmă*, sau un loc făcut într-adins cu acest scop, din marmură, din metal sau din altceva.

Lîngă mănăstirea Agapia, în munții Moldovei, este o stîncă numită de popor „peatra lui Aron-vodă". Se crede că pe acolo s-ar fi aflat în copilărie acest nenorocit domn, tovarăș al lui Mihaiu Viteazul. Stînca e găurită. „Această peatră, numită Aron-vodă, mai mulți secoli a servit de *aghiasmatariu* soborului mănăstirii Agapia..." (Melchisedec, *Notițe*, p. 30).

În literatura noastră bisericească, începînd cam de pe la 1800, se cheamă de asemenea *aghiasmatariu* o adunare de acele rugăciuni pe lîngă cari se poate întrebuința stropirea cu a g h i a s m ă .

v. [1]*Aghiasmă*.

AGHIASMÀTECĂ s. **AGHISMÀTICĂ**, s.f.; t. de méd. pop.: plante que l'on met dans de l'eau bénite et dont on se sert ensuite contre les maléfices. La macedo-români „un fel de plantă de cîmp se cheamă a g h i a s m ă " (M. Iutza, Crușova). „*Aghismatică*, bună de farmeci; bei cu a g h e a s m ă - m a r e " (I. Nour, Bîrlad). – ?

v. *Aghiasmă*. – *-atec*. – *Busuioc*.

AGHIÀSMĂ s. **AIASMĂ**, s. f.; t. de théol.: eau bénite. Grecul ἁγίασμα. În Banat se zice și *iasmă* (S. Mangiucă). Este apa pe care preutul o sfințește și care – se zice – nu se mai strică peste an, gonind pe drac și vindecînd boalele.

Ioan din Vinți, 1689, f. 189 b: „căndŭ cade ceva spurcatŭ în vasul cu vinulŭ sau cu untu1ŭ sau cu miĭare sau într-altŭ ceva, și de va fi de curăndŭ întreg neputredŭ, să lépede afarâ și să spéle altŭ vas curatŭ, și să ĭa preotulŭ cădelnița să-l cădeascâ, după acéia să toarne *aghiasmâ* d e l a s f ă n t a B o g o ĭ a v l e n i e în crucișŭ de 3 ori, și acéle spurcate să le toarne în vasulŭ celŭ curatŭ..."

Nic. Costin, *Letop.* II, 113: „cum au trecut împăratul Petru Prutul dincoace, i-au urat mitropolitul, blagoslovindu-l cu cruce, și cu *aghiazmă* stropindu-l..."

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. II, 220, vorbind despre seceta cea mare sub domnia lui Constantin Mavrocordat: „...și de multe ori strîngea icoanele de pe la toate bisericele, scoțind și sfintele moaște ale prapadoamnei Paraschive, mergănd mitropolitul și cu toți vlădicii și preuții și domnul cu toată boierimea și slujitorii, strîngăndu-i cu toții la un loc în grădina cea mare de supt curțile domnești, făcănd *aghiazmă*, cetind moliftele de ploae..."

Jipescu, *Opincaru*, p. 133: „Popa are douo *aiazme*. Premaru vorbiește cu douo guri: cu una dăsgreunează p-ai lui, îi apără și-i păsuiește, cu alta te-ntețește pă tine și nu te slăbiește..."

Aghiasma ține un loc foarte însemnat în credințele și obiceiele poporului: *aghiasmă* de la Bobotează, *aghiasmă* de la Sîn-Trif, busuiocul de la *aghiasmă*, turta cu *aghiasmă* etc., pe lîngă cari și înjurăturile cu *aghiasmă*.

„La Bobotează femeile fac o turtă cu cenușă frămîntată cu *aghiasmă* și o păstrează pentru tot anul spre a sfinți cu dînsa vasele ce se spurcă din întîmplare. Tot femeile

toarnă *aghiasmă* pe mormintele răposaților, ba și pe mormintele copiilor născuți morți, cu credință că prin aceasta îi botează, și le pun și numele I o n …” (Tutova, com. Iepureni).

„Orice s-ar întîmpla unui sătean, de pildă: se îmbolnăvește cineva din casă, moare o vacă și altele, zice că i-i f ă c u t . Atunci aleargă îndată la vro babă să-i d e s f a c ă . Baba mehenghe îi desface, însă oile și celelalte dobitoace tot mor; nu-i merge bine; ce-i de făcut? Bietul om zice: mă las de dracu! Aleargă la popă, îl cheamă să facă *aghiazimă*…” (N. Habar, Vaslui, c. Negreștii).

„Busuiocul se întrebuințează de f i ș t o c la facerea *aghesmei* de către preut…” (I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristeștii).

„În ajunul zilei Sf. Ioan Botezătorul, cînd vine preotul pe la case cu botezul, fetele iau de la preot busuioc, și apoi noaptea se culcă pe locul unde a stropit preotul cu *agheazmă*, punînd busuioc sub perna pe care se culcă, și peste noapte visează pe viitorul soț…” (D. Gavrilescu, Constanța, com. Gîrliciu).

„În ziua Sf. Ion Botezătorul, des-de-dimineață, fiecare om la casa sa își b o - t e a z ă toate dobitoacele și clădirile cu *aiasmă* din ajun. Rămășița de *aiasmă* o păstrează pentru întrebuințarea peste an la tot felul de boale, și mai cu seamă pentru friguri, precum și pentru i e s m u i r e a vaselor ce se spurcă…” (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, com. Bogza).

„Între obiceiele de la Bobotează este și luatul de la biserică a *aiasmei*, precum și a i e s m u i t u l vaselor. Cu cît apucă cineva *aiasmă* mai înainte, cu atît este mai bine. De aci apoi să vezi înghesuială!…” (*Ibid.*).

„În ziua de Sf. Ion Botezătorul, poporul are obiceiul a b o t e z a vitele, viile, grădinele, coșarele, cotețele și chiar ogoarele cu *agheazma* din ziua de Bobotează…” (I. Chirvăsuță, Tecuci, com Ionășești).

„Sf. Trifon sterpește tot soiul de vermi, cari fac stricăciuni pometelor. În ziua acestui sfînt unii din oameni cheamă pe preut de face *aghiazmă*, cu care stropesc pomii și semănăturile, precum grîile, oarzele și altele…” (Dăncescu, Vaslui, com. Ipatele).

„Poporul are obicei să stropească pomii și curechiul cu *aghiasmă* de la Sf. Trif, pentru a-i feri de omizi…” (Andronescu, Suceava, c. Litenii).

În fine, în omericele sale înjurături, între cari figurează pînă și „papucul Precistei”, românul nu uită nici *aghiasma*:

„Poporul suduie de arhanghel, de rai, de *agheasmă*, de naforă, de icoană, de lumînare, de bodaprosti, de pomană…” (I. Vasiliu, Iași, com. Gropnița).

„La macedo-români fetele se spală la cap cu *aghiasmă* pentru ca să le crească părul…” (M. Iutza, Crușova).

Aghiasma de la Bobotează se cheamă în specie: *aghiasmă* m a r e = αγιασμὸς μέγας (Du Cange, *Gloss. Graec.*, *ad voc.*).

v. *Bobotează*. – *Botez*. – *Busuioc*. – *Trif*…

[2]**AGHIASMĂ**. – v. *Aghiasmatecă*.

AGHÌDOMA. – v. *Aidoma*.

AGHIOASE. – v. *Aghios*.

ÀGHIOS (plur. *aghioase*), s. n.; t. de théol.: l'invocation liturgique: saint, saint, saint; figur: ronflement, chanson monotone, enterrement. Grecul ἅγιος a despărut de mult din uzul bisericei române; s-a păstrat însă în graiul poporan, luînd un înțeles comic.

În vechi texturi bisericești:

Dosofteiu, *Liturgiar* (Utrănia), 1683, f. 60 a: „Să ne închinămŭ Tatăluĭ și a luĭ său Fiĭu și Svăntuluĭ Duhŭ, Svinteĭ Troĭțe ceĭ într-o ființă, cu Serafimiĭ strigândŭ: *Aghios*, *aghios*, *aghios* eștŭ, Domne…"

La plural se zicea: *aghiose*.

Dosofteiu, *Lit.*, f. 29 b: „Și cântâ peaveții *aghioselе*, ĭară popoĭaniĭ încâ le dzâcŭ cu clirosulŭ așĭa: s v ă n t ŭ , s v ă n t ŭ , s v ă n t ŭ Domnulŭ Savaoftŭ…"

O colindă din Ialomița:

„Cuvios preot Ion
Papuci negri încălța,
Toiag în mîna lua,
Cărăruica apuca,
Cărăruica raiului,
Să meargă la sfînta rugă,
Sfînta rugă-n biserică,
Să se-nchine, să se roage
Și să-mi cînte *Aghioase*,
Aghios Isus Christoase…"

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 43)

De aci figurat: „a t r a g e *aghioase*" însemnează nu numai a horcăi în somn, dar și a cînta ceva într-un mod monoton.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 46: „Mitrana, la față ca coaja de rac fiert în zeamă de usturoi, sosi cu dovleacul într-o tavă largă, spart în bucăți mari și galbene: aburi, groși și dulcegi, jucau încolăcindu-se din tavă pînă la grinzi. Lelea Safta, lăsîndu-i gura apă, aruncă pe spate marama, aninată de creștet, și de veselie t r a s e niște *aghioase* c-un glas tîrît, de amuți gălăgia șezătoarei:

Pentr-un măr de fată mare
Naiba aleargă călare…"

Iarăși figurat, „i-a cîntat popa *aghiosul*" vrea să zică: a murit, l-au înmormîntat, l-au prohodit.

A. Pann, *Prov.* III, 142:

„S-a îngroșat gluma
C-o să-i plîngă urma,
Că i-a c î n t a t popa *aghiosul*…"

 v. *Aghiuță*.

AGHISTÌNĂ s. **GHISTÌNĂ**, s. f.; t. de botan.: chataigne. Se aude în Ardeal în loc de c ă s t a n ă (*L.B.*). „Vorbă de formă ungurească: g e s z t e n y e ” (*L.M.*).
v. *Căstan*.

AGHIÙȚĂ, n. pr. masc.; t. popul. de mythol.: sorte de diable, diablotin; fig. mauvais plaisant. „Nume comic dat dracului” (*L.M.*). Polysu: „*Aghiuță*, der Teufel, böse Mensch”.

Cuvîntul e foarte răspîndit dincoace și dincolo de Carpați.

Are în popor o bogată sinonimică:

„Necuratului îi mai zic rumâni[i], îl policresc: N a i b a , *Aghiuță*, Dracu, Ucigă-l-viderea, C o r n e a , Ucigă-l-toaca, Diavolu, Idolu, Ucigă-l-tămîia, Satana, Spurcatu, Ucigă-l-crucea, Întunicatu, N o d e a , C o d e a …” (Jipescu, *Opinc.*, p. 114).

„Strigoile de lapte (cînd vor să ia mana de la vaci) îmblă în dimineața de Sf. George călare pe taurii satului și-n peile goale. Ele iau laptele cu ajutorul dracului numit și *Aghiuță*. Alte numi ale dracului sînt: B a l ă , Bala-spurcată, Bălosul, M i c u ț u l , Ucigă-l-crucea…” (G. Dobrin, Transilv., Făgăraș, com. Voila).

Cu același sufix deminutival feminin - u ț ă , dracul se numește uneori T i c h i u ț ă , literalmente „petit bonnet”, din cauza minunatei „tichiuțe” care-l face nevăzut (A. Iliescu, Dîmbovița, com. Sărdanu). Prin fuziune poporană între *Aghiuță* și T i c h i u ț ă , s-a mai format apoi numele G h i g h i u ț ă .

„După credința poporului, mai marele dracilor este S c a r a o s c h i și ajutorul său G h i g h i u ț ă …” (M. Busuioc, Suceava, c. Stolniceni).

Vrăjile băbești par a fi una din specialitățile lui *Aghiuță* pintre ceilalți draci. „Darea în boghi, mai ales, are oleacă de amestec cu *Aghiuță*, și de aceea mai întîi boghii se descîntă puțin…” (Stareț G. Theodorescu, Galați, Mavromol).

În locuțiuni proverbiale se zice: „îl f u r ă *Aghiuță* = a adormit greu”; „nici *Aghiuță* n u - l m a i s c o a t e d i n … = nu e scăpare”; „l - a l u a t *Aghiuță* = a murit, a perit”.

Basmul *Voinicul cel cu cartea în mînă* (Ispirescu, *Legende*, p. 106): „În păharul ce dete lui Făt-Frumos amestecă, fără să știe el, nește buruieni adormitoare. Cum bău, îl și fură *Aghiuță*. Căzu într-o amorțeală sor cu moartea. Capul îi bănănăia într-o parte și într-alta…”

P. Ispirescu, *Poveștile unchiului sfătos*, p. 65: „Cum mi-i văzu viteazul, unde mi se apucă și mi le dete o snopeală, pînă ziseră că nu sînt ei, și nu-i putu scoate din mîna lui nici *Aghiuță*…”

Jipescu, *Opincaru*, p. 66: „Numa cu ceapă, cu castraveți și cu mămăligă goală, te duci iute pă copcă, prietene; te ia gaia fără timp, *Aghiuță*, or Sfîntu Aranghiel, ăl dă cere sufletu cînd e să moară rumânu…”

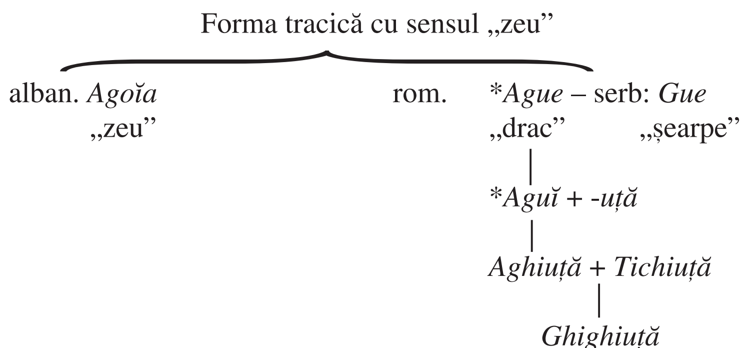
I. Rasti, în traducerea din Molière (*Vicleniile lui Scapin*, Bucur., 1836, p. 15): „Fugi de aici, să nu te văz în ochii mei! eu cînd eram în vîrsta ta înșelam și pe *aghiuță*…”

Se crede că *Aghiuță* vine din grecul ἅγιος „sfînt”, aducîndu-se ca analogie pentru filiațiunea sensurilor ital. s a n t o n e , span. s a n t o n etc. (Cihac), cari însă nu

dovedesc nemic, fiindcă nu însemnează pe „drac”. Tot așa puțin ar ajuta alăturarea locuțiunii poporane: „îl fură *Aghiuță* = el adormi” cu cealaltă locuțiune poporană: „îl fură S f î n t u l = el adormi”, căci în primul caz adormirea este anume ca să se-ntîmple ceva rău, ceea ce nu ne întimpină în cazul al doilea. O adevărată analogie pentru tranzițiunea logică „s î n t = d r a c ” se înfățișează numai atunci cînd un popor își schimbă religiunea cea veche pe o altă nouă. Z e i i de mai-nainte scad acum în ierarhie la treaptă de sfinți mărunței, sau chiar devin d e m o n i . Așa sanscritul d ē v a „z e u ”, respins prin cultul zoroastric, s-a prefăcut la persi în d a e v a „demon”, neopersicul d e v sau d i v , bucharicul d a i v a n g „îndrăcit, fermecat” (Justi, *Handb*., p. 144; cfr. Max Müller, *Selected Essays* II, 134). Dacă dară tot așa s-ar fi născut românul *Aghiuță*, ar urma atunci nu un împrumut modern din grecul ἅγιος „sînt”, ci existința unui *Ag*-, ca nume de zeitate, în panteonul autocton al Daciei. Mitologia dacică, și cea tracică în genere, e prea puțin cunoscută. Este sigur însă că la albanezi, posteritate directă a tracilor, în cîntecele lor cele mai vechi, după dialectul gheghic, A g o , articulat A g o ĭ a , însemnează „Dumnezeu” (Hahn, *Alb. Stud., Lex.*, p. 1; Camarda, *Gramm.* I, 122).

Tulpina românului *Aghiuță* cată să fi fost de formă feminină, ca în „naibă”, „popă”, „tată” etc., căci altfel sufixul ar fi - u ț , nu - u ț ă . Albanezului articulat A g o ĭ a ar corespunde un prototip românesc A g u e , cu articlul aglutinat întocmai ca în italianul „Iddio = I1 Dio”. Din A g u e vine deminutivul A g u i - u ț ă , contras apoi în *Aghiuță*. Această ipoteză se verifică. A g u e , sub forma redusă g u e , se regăsește la serbi cu sensul de element diabolic, „șearpe”, „balaur”, „drac”, și se regăsește tocmai ca un împrumut de la români, căci nici într-unul din dialectele slavice nu se află. Este dară aproape sigură originea dacică a românului *Aghiuță*, care nici într-un caz n-are a face cu grecul ἅγιος.

Genealogia cuvîntului:

v. *Ghighiuță*. – *Tichiuță*.

AGIALÎC (plur. *agialîcuri*), s.n.; pélerinage à Jérusalem. Turcul h a d j î l y q sau a d j î l y q (Cihac). „Locurile sînte, unde merg credincioșii spre închinare, și călătoria la aceste locuri” (*L.M.*).

v. *Hagialîc*.

AGÌCĂ, s. f.; pélerine, celle qui a fait le pélerinage à Jérusalem. „Feminin din a g ì u ; femeia care a călătorit sau călătorește la Locurile-sînte” (*L.M.*).

v. *Agiu*. – *Hagică*.

AGÌDOMA. – v. *Aidoma*.

AGÌE, s.f.; dignité d’a g ă , préfecture de police, fonction du préfet de police.

1. *Agie* „dignité”:

Miron Costin, *Letop.* I, 337: „(Ștefan-vodă Gheorghie) după ce s-au încuscrit cu Ghica vornicul, pre feciorul lui l-au b o i e r i t cu *agia*…”

2. *Agie* „fonction”:

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 217: „Costache Purice, ce fusăse și a g ă aice în Iași, care mai nainte cu căteva luni, pănă a nu-i veni mazilia, îl miluisă domnul său cu stărostiea Focșenilor, după ce-l scoasă din *agie*…”

3. *Agie* „préfecture”:

Costache Negruzzi, *Zoe* IV: „un zapciu al *agiei* oprea carăle să nu se vîre pînă după trecerea alaiului…”

v. *Agă*.

AGIMĂ. – *Hagimă*.

AGÌU (plur. *agii*), s.m.; pélerin, celui qui a fait le pélerinage à Jérusalem. Turcul h a d j i sau a d j i (Cihac). „Cel ce călătorește sau a călătorit spre închinare la Locurile-sînte” (*L.M.*).

v. *Hagi*. – *Hagiu*.

[1]**AGIÙD** s. **AJÙD**, n. pr. masc. loc.; nom d’un bourg et d’un village en Moldavie. *Agiudul* propriu-zis, orășel foarte vechi în districtul Putna, fără vreo însemnătate deja în secolul XVII, cînd Cantemir îl caracteriza: „non magni momenti est oppidum superius ad fluvium Sireth” (*Descr. Mold.*, p. 12), este astăzi un simplu sat purtînd numele de *Agiudul*-v e c h i . El a scăpătat din ce în ce mai mult de la 1794 încoace, cînd o mare parte din locuitori, îngroziți de desele vărsări ale Siretului, s-au strămutat într-o localitate din apropiare, numită de atunci *Agiudul*-n o u , care a devenit tîrgușor și reședință a subprefecturei.

În timpul lui Ștefan cel Mare, *Agiudul* – rostit *Ajud* – era un punct comercial pentru tranzitul postavurilor din Polonia prin Moldova spre Muntenia. În tractatul moldo-polon din 1460 (*A.I.R.* II, 173) se zice că acolo (оу Ꙗжꙋда) se plătea vamă cîte doi galbeni de un car cu postavuri.

Cea mai veche mențiune despre *Agiud* ne întimpină în convențiunea comercială din 1433 între domnul moldovenesc Ilieș și sașii din Transilvania. Originalul se află în Arhivul Național din Sibiu (*Tab. Sax.*, nr. 67), iar o copie în *Exercitationes diplomaticae* de Eder (Hermannstadt, 1802, ms. în Bibliot. evangelică din Brașov, 26, b, in-4). Iată pasagiul: „cum dicti Cives (Cibinienses) ac universi alii mercatores

dictorum Sedium (Saxonicalium) aut alter eorum quandocunque cum eorum venalibus seu mercibus terram dominii nostri (Moldaviensis) subintraverint, extunc in o p p i d o n o s t r o *Egyd* h a l m a computatis eorum rebus venalibus de qualibet marca dent quatuor grossos monetae terrae nostrae pro tributo…”

Prin urmare, primitivul nume al acestui orășel este „Movila lui *Agiud* = = Egyd-halma”, iar *Agiud* nu e decît o formă românească a lui E g y d „Aegidius”, un nume greco-latin care în veacul de mijloc se obicinuia mult în Ungaria (Fejér, *Cod. diplom. Hung., Index*, p. 6); ba și la români, *Agiud* = A e g i d i u s se auzea pînă-n secolul XVII. D. Al. Papadopol-Calimah ne-a atras atențiunea asupra unui act municipal de la Huși (Melchisedec, *Chron. Huș.*, II, 40), în care figurează: „Fătul ot Stroești i Florea ot Boțești i Lorinți i Măteĭu A j o d (**Ꙗжод**)…”

v. *Aiud*. – *-ud*.

[2]**AGIÙD**, n.pr. masc. pers.; Aegydius.

v. [1]*Agiud*.

AGIUDEAN, -Ă, adj. et subst.; habitant ou dépendant d’A g i u d .

v. [1]*Agiud*.

AGIUDÈNI, n. pr. loc.; nom d’un village en Moldavie. Un mare sat în districtul Roman (Frunzescu, *Dicț. topogr.*, p. 3), care și-a căpătat numirea în secolul trecut de la o colonie venită din A g i u d , iar mai-nainte se chema „Iugani” (Melchisedec, *Notițe*, p. 116).

v. [1]*Agiud*.

AGIÙDUMA. – v. *Aidoma*.

AGIÙN. – v. *Ajun*.

AGIÙNG. – v. *Ajung*.

AGIÙT. – v. *Ajut*.

AGÎMBÀLĂ, s.f.; epilepsie, maladie grave. Cuvînt întrebuințat la românii ardeleni din regiunea Năsăudului (*Gazeta Transilvaniei*, 1887, nr. 262): „*agîmbală* = stropșală, nevoie, boală rea”; și tot acolo verbul „a a g î m b a = a stropși, a apuca pe cineva nevoia”.

În latina medievală g a m b a se numea un fel de boală de piele: „unguentum ad sanandas g a m b a s et omnes plagas”, zice tractatul de chirurgie a lui Constantin Africanul (Du Cange, v. *Gamba*). Ca termen medical, cuvîntul a pătruns atunci și la slavi, căci în paleoslavica **гжбавъ** (rostit: *gom-bavŭ*) însemnează „lepros”, **гжба** (*gomba*) – „burete”, litvanul g u m b a s „burete” și „umflătură pe corp” etc. (Miklosich, *Etymol. Wtb.*, 71). De aci vine și românul *agîmbală*,

a g î m b e z , prin prepoziționalul *a* (= lat. a d), cu o schimbare însă a sensului patologic.

v. *Boală*. – *Gubav*.

AGÎMBÈZ. – v. *Agîmbală*.

AGLÌCĂ (plur. *aglici*), s.f.; t. de botan.: 1. Spiraea filipendula, Filipendule; 2. Primula officinalis, primevère. În primul sens, sinonim cu t e i ș o r ; în al doilea, cu c i u b o ț i c a - c u c u l u i .

În grai, cuvîntul s-a diferențiat într-o mulțime de forme, unele masculine, altele feminine. Tipu1 masculin se aplică mai cu deosebire la „Primula officinalis”, avînd flori galbene și care se cheamă, după localități: *agliciu*, *agliș* și chiar *angliciu*. Tipul feminin, aplicat mai în specie la „Spiraea filipendula”, ale cării flori sînt albe, prezintă varianturi: *aglică*, *anglică*, *oglică*, *oglice*, *oglicie*, *iglice*, *agrice*. Prin forma nazalizată *anglică* și *angliciu*, acest termen se confundă cu numele unei alte plante: a n g h e l i c ă .

Benkö, 1783 (ap. Molnár, *Magyar Könyvház* II, 410): „Primula veris, valachice *Aglits*…”

Sava Bărcianu: „*Aglică*, die Engelwurz, Brustwurzel. *Agliciu*, die Schlüsselblume…”

Dr. Polysu: „*Aglică*, die Angelika, Engelwurz”.

Pontbriant: „*Aglică*, primevère”.

Poienar, F. Aaron, Hill: „Primevère, *agliciu*, *agliș*, o plantă care iese întîi primăvara”.

Dr. Brîndză, *Prodrom*, p. 58, 410: „*Aglică*, *oglice*, Spiraea filipendula. *Angliciu*, Primula officinalis”.

Sim. Mangiucă, *Familia*, 1874, p. 586: „*Aglice*, *oglice*, *agrice* = primula”.

„*Aglicea* cu floarea albă, bujor cu floarea roșie, drăgaica cu floarea galbenă…” (G. Poppescu, Olt, c. Viișoara-Mărunței).

„*Oglicea* are o floare albă și un miros plăcut; crește pînă la 15 cm.” (P. Bădescu, Dolj, c. Filiași).

„Bujorul e un stol la un loc, făcînd pînă la 20 flori dintr-un stol. *Oglicea* are floarea albă compusă din mai multe floricele mărunte; ea crește tot pe unde crește bujorul, însă un singur fir într-un loc, iar nu în stol…” (I. Georgescu, Dolj, c. Gubaucea).

Numai în Hațeg *aglică* se aplică exclusiv la „primula”, și de aceea se aude acolo în gura poporului: „Înalt ca bradul, tare ca stejarul, frumos ca trandafirul, g a l b e n c a *aglica*” (P. Olteanu, Transilv., Hațeg). E probabil însă că aci prin g a l b e n se înțelege mai mult „palid”, adecă ceea ce un poet numea:

„Vedeți cît e de slabă și cît e de frumoasă!
Ce g a l b e n ă a l b e a ț ă …”

(Boliac, *Fata de țigan*)

În adevăr, pentru culoarea galbenă propriu-zisă poporul caută asemănare în d r ă g a i c ă și mai ales în ș o f r a n , nu în *aglică*.

În orice caz, semnificațiunea cea mai răspîndită a cuvîntului este acea de „filipendule”, apoi pe a doua treaptă „primevère”. Identificarea cu „angélique” rezultă dintr-o amalgamare fonetică. Ca o simplă eroare trebui privită la Baronzi (*Limba*, 127): „*Agliciu*, Galantine”. În fine, în *Vocabularul* lui Costinescu: „*Aglică* = Gazon d’Espagne” poate să fie o confuziune între *aglică* și cuvîntul g l i e „gazon”.

În poezia poporană, *aglică* nu e tocmai deasă.

În cîntecul *Ariciului*, după variantul din Dolj (P. Ciocîlteu, c. Galiciuica):

„Frunză verde trei *oglici*,
Arici pogonici!
Cu plăntici
De sfîrc de bici,
Arici pogonici…”

Într-o doină muntenească:

„Foaie verde trei *aglici*,
De v-oi mai găsi p-aici,
O să mă fac pricolici,
Că la toate v-am plăcut,
Pe toate-o să vă sărut…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 320)

Într-o altă doină:

„– Foicică
De *aglică*,
Pivnicioara-i mititică,
Cîrcimăreasa-i frumușică…”

(*Ibid.*, 331)

În balada *Meșterul Manole*:

„Foaie de *aglică*,
Într-o duminică,
Într-o zi cu soare,
Într-o sărbătoare…”

(*Ibid.*, 467)

„*Ogliciea* înflorește pe la finea lui mai și-n primele zile ale lui iunie. Floarea ei răspîndește o aromă pătrunzătoare. În stare uscată, vinarii o întrebuințează la aromatizarea vinurilor. În județul Olt, în fiecare an, în ultima zi a sîmbetei-morților, copilele de prin sate merg în cîrduri în livezi spre a culege *oglicie*, făcînd atîtea chite sau buchete cîte oale poate împărți familia a doua zi în memoria morților săi. Chitele de *oglicii*, puse la mînușa oalei plină cu apă ori cu lapte, cu bulz, cu colivă și o

luminare dasupra, se împart la lume în dimineața sîmbetei-morților. Mai au românii obiceiul de a culege din vară chite de *oglicii* și de a le păstra în timpul iernei în casă, înfipte în grinzi sub tavan…" (A. P. Radianu, inspector agricol).

Ceva analog există și-n Banat. „Astfel – zice d. S. Mangiucă (*Călindar*, 1881, p. 140) – ghioceii, *agricele* (*oglicele*, *iglicele*), micșunele, cocoșei etc., cînd înfloresc primăvara și se capătă mai întîi, se sacrifică morților spre aducere aminte…"

O frumoasă legendă poporană despre *aglică*, vezi mai jos la forma deminutivă a g l i c e l .

Unii au căutat originea cuvîntului în serbul j a g l i k a , atribuind acestuia sensul de „primevère" și înrudindu-l cu slavicul „jagnĭcĭ" care vrea să zică „miel" (Cihac). Serbul j a g l i k a n-are a face cu „jagnĭcĭ" (= lat. *agnus*), ci este un deminutiv din „jagla", explicat de Karadži•: „granum zeae tostione diruptum". Nici într-un dialect slavic derivatele din tulpina „jagla" nu însemnează „primevère", nici „filipendule" sau altceva apropiat (Budilowicz, *Pervobytnye Slawĭane*, t. I, p. 97, nr. 13).

De unde dară se trage cuvîntul?

Din cauza florilor celor a l b e ale *aglicei*, ar fi foarte ademenitor de a bănui în numele ei vorba cumanică a g h l i c „albeață" (Kuun, *Cod. Cumanicus*, p. 248), care corespunde turcului a k l e k . Noi preferim însă o altă etimologie.

Termenul latin „filipendula" (= *filum*, *pendere*) vine din particularitatea acestei plante de a avea o rădăcină compusă din f i r e pe cari s p î n z u r ă din distanță în distanță tubercule. Numele românesc, pe de altă parte, se datorește anume tuberculelor celor acățate ca nește c e p e . Este grecul ἀγλίς „cățel de ceapă", „gousse d' a i l ". Să se observe că zambila „jacinthe", dintr-o cauză analoagă, se cheamă franțuzește „a i l de chien" sau „o i g n o n sauvage", italienește „c i p o l l e canine" (Nemnich), iar grecește se zicea ἀγαλλίς (Hesych.), o formă dialectică din ἀγλίς (Benfey, *Griech. Wurzellex*. I, 148).

v. *Aișor*. – *Aior*. – [2]*Aiuș*. – [1]*Alunele*.

A noastră *aglică* se alătură dară la c r i n , d a f i n , t r a n d a f i r , g a r o a f ă și alți termini românești botanici de proveniță greacă; ba încă este de o proveniță foarte veche, deoarăce ἀγλίς nu se află în neogreaca. Dacă latinul *-gl-* n-ar trebui să treacă la români în *-ghi-*, atunci s-ar putea admite chiar o formă intermediară latină rustică a g l ì - c e a , cu același sufix ca în „rosà-cea" sau „panì-cea", de unde d-a dreptul *aglice*. Contra unei asemeni mijlociri italice mai este o pedecă nu mai puțin gravă. Într-o vorbă moștenită din latina ar fi inexplicabilă trecerea lui *ag-* la *og-* în forma *oglice*, pe cînd într-un cuvînt împrumutat din greaca inițialul *o-* rezultă din aglutinarea articlului nostru indefinit: *oglice* = *o* + ἀγλίς, tot așa ca o m i d ă = *o* + μίδας. Prin urmare, cată să înlăturăm intermediul latin, mănținînd filiațiunea greacă imediată.

Din ἀγλίς, chiar la greci putea să fi existat adjectivul ἀγλικός „semblable à la gousse d'ail", după cum a existat πυραμικός, de la πυραμίς (Budenz, *Das Suffix* κός, p. 25). De aci, din ἀγλικός, ἀγλική – *aglic*, *aglică*. Această ipoteză însă nu e necesară. Varianturile române *aglică* și *aglice* cu masculinul *agliș* și *agliciu* se referă între ele întocmai ca p i t u l i ș , p i t u l i c ă , p i t u l i c e și p i t u l i-

c i u (Marian, *Ornitol*. I, 321 – 2). Prototipul românesc este *aglìe* = gr. ἀγλίς. Forma *agrice*, cu tulpina ca în a g r u și a g r e ș, este analogică și de tot rară.

v. *Aglicel*. – *Crin*. – *Ciubоţica-cucului*. – *Garoafă*. – *Ghiocel*. – *Oglice*. – *Omidă*. – *Sglăvoc*. – *Teișor*. – *Trandafir*…

AGLÌCE. – v. *Aglică*.

AGLICEÀ. – v. *Aglicel*.

AGLICÈL s. **AGLICEÀ** (plur. *aglicei* s. *aglicèle*), s.m. și f.; t. de botan.: diminutif d' a g l i c i u : petite filipendule, petite primevère.

Jipescu, *Opincaru*, p. 74, enumerînd „buruienili pîntru băut și dă leacuri": „sunătoare, sulhină albă, *aglicei*, gălbioară, rădăcini de brusturaș…"

Ca deminutiv, din forma feminină a g l i c ă sau a g l i c e, este *aglicèà*, în Banat *agriceà*.

S. Mangiucă, *Călindar*, 1881: „(În luna lui Mărțișor) ghioceii mici (Galantus nivalis), micșunelele (Hepatica triloba), cocoșeii (Erythronium dens canis), viorelele (Viola silvestris), pupăza (Orobus vernus), rujițele (Rosa canina), fragile (Fragaria vesca), brebeneii (Corydalis bulbosa) și *agricelele* (P r i m u l a a c a u l i s), toate aceste flori, acum în luna lui Mărțișor adunate și împreunate, se leagă laolaltă și astfel se aruncă în apă curgătoare, spre a le duce apa în sînul său întru iertarea păcatelor celuia ce le-a împreunat iarăși și aruncat în apă, căci aceste flori se socot ca 8 frați (4 frați și 4 surori) și un tată (ghiocelul), izgoniți și în lume risipiți de mama vitregă, după cari tatăl lor, ghiocelul, a plecat spre a-i căuta și iarăși a-i împreuna…"

v. *Aglică*.

AGLÌCIU, **AGLÌȘ** } v. *Aglică*.

AGNÈȚ, s.m.; t. de théol.: hostie, Agnus. „Bucată de pîne de formă aproape cubică, ce preutul taie și scoate din mijlocul altei pîni mai mari numită prescură. Prin această operațiune mistică se figurează junghiarea m i e l u l u i lui Dumnezeu, și cu particelele din *agneț* credincioșii se comunică ca cu corpul lui Christ" (*L.M.*).

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 37: „cutie de argint rătundă poleită pre denlăuntru dă treaba svăntului *agnețŭ*…"

Varlam, 1643, f. 45 b: „de te miri că trupul să frănge bucâți căndŭ să înparte svăntulŭ *agneț*, darâ cumŭ ĭaste Hristos întregŭ în toate bucâțile, mirâ-te și de ačasta căndŭ zdrobești oglinda în mici bucâți, ĭară chipulŭ omului nu să zdrobéște într-ănsa, ce în toate bucâțile să véde întregŭ…"

Cuvîntul s-a 1uat fără nici o modificare din terminologia liturgică slavică: агнець, întocmai precum polonii sau bohemii au luat fără nici o modificare din terminologia liturgică latină pe a g n u s. Negreșit, prin tulpină ario-europee, slavicul a g n ŭ este din punct în punct același cuvînt cu latinul a g n u s, dar pe deminutivul slavic

a g n e ț românul l-a păstrat nou-noușor într-o cămară închisă, ca pe o haină ce se poartă o dată pe an, pe cînd deminutivul latin a g n e l l u s , asimilîndu-și-l pe deplin, prin deasă întrebuințare, după legile fonetice proprii, l-a prefăcut în m i e l .

v. *Miel*.

AGOAIE, s.f.; femme d'un a g ă . Din agă s-a format *agoaie* după analogia cuvintelor mai vechi ca: a r m ă ș o a i e din „armaș", c o m i s o a i e din „comis" etc., în cari sufixul *-oaie* corespunde sufixului - e a s ă în: „logofetească", „vorni-cească" și altele.

La Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. IV, sc. 9, a g ă Neamuș zice către nevastă-sa: „Taci, muiere nerușinată… De mîni nu-i mai fi *agoaie*…"

v. *Agă*. – *-oaie*.

AGOLSUNĂ. *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Agolsună*. Vacuum sonat". Autorul a dat aci drept un singur cuvînt propozițiunea „sună a g o l ", unde „a gol" nu este adverb, ci o construcțiune sintactică neaglutinată, întocmai ca în: sună a spart, miroasă a ceapă etc.

v. [13]*A*.

AGONISEALĂ (plur. *agoniseli*), s.f.; acquisition, gain, profit, produit du travail ou de la peine. Sinonim cu a g o n i s i r e și cu a g o n i s i t ă , circulînd în grai mai mult decît cel dentîi, dar mai puțin decît al doilea.

A. Pann, *Prov.* I, 150: „Greierele în vremea *agoniselii* cîntă, și iarna cere să se împrumute…"

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 28: „au den vama peștelui, au den vama altor bucate ce se vor vende, au den judecăți, au den prăzi, au veri den ce arŭ hi *agoniseala* acei vămi, den toate să aibă a luaré mănăstirea al treilea ban…"

Dosofteiu, 1680, f.133 b: „Câtŭ să de mărirâ lucrurile tale, Domne; toate cu-nțălepcĭune le feceș; s-au înplut pământul de *agonisala* ta…", unde *agoniseală* rezultă din „feceși" și „lucrurile".

„Albinele cari lucrează, p-aici se zic alghine; cele cari nu fac nimic, ci mînîncă *agoniseala* a l b i n e l o r l u c r ă t o a r e , se numesc trîntori…" (T. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

v. *Agonisesc*. – *Agonisită*.

AGONISÈSC (*agonisit*, *agonisire*), vb.; acquérir, gagner laborieusement, à la sueur du front. „A aduna foloase cu mari osteneli" (Costinescu).

E sinonim cu *cîștig*:

Codicele Voronețian circa 1550:
Act. Ap. XXII, 28: „eu cu multu prețu *agonisiĭu* ačasta cetate".

Biblia, 1688:
„…eu cu multă cheltuĭală politiĭa ačasta amŭ c ă ș t i g a t …"

Ep. Petr. I, V, 5: „urul alăltui supuindu-se, smerită mândrie *agonisiți*…"	„…unulŭ la alaltŭ plecându-vă, smereniĭa întru voi c ă ș t i g a ț i …"
Dosofteiu, 1680:	Silvestru, 1651:
Ps. LXXIII: „Ț-ad aminte de zborul tău č-aĭ *agonisit* dintăĭ…"	„Adu-ți aminte de adunarĭa ta, săborulu carele țe-aĭ c ă ș t i g a t ŭ dentăĭu…"

A. Pann, *Prov.* II, 153:

„La mult iar ca să c î ș t i g e
Niciodată nu se-nfige,
Ci pe cît s-*agonisească*
Dajdia ca să-și plătească…"

De asemenea, *agonisesc* e sinonim cu d o b î n d e s c .

Balada *Badiul*:

„Badiul tot măcelărește,
Gălbenet că d o b î n d e ș t e ,
Cu bănet se-mbogățește,
Mulți dușmani *agonisește*…"

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 538)

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784), p. 13: „Să ne aducemŭ aminte cumŭ că lumea tréce, și chipul ei; iară celŭ ce face voia lui D-zeu petréce în véci, celŭ ce-și *agonisésțe* fapte bune d o b î n d é ș t e înpărățiia…"

În fine, *agonisesc* e sinonim cu c a p ă t .

De cîtetrele: c a p ă t , d o b î n d e s c , c î ș t i g – *agonisesc* se deosebește prin elementul unei stăruințe îndelungate. Poate să c î ș t i g e cineva din întîmplare, poate să d o b î n d e a s c ă prin îndrăzneală, poate să c a p e t e în dăruială; însă nu *agonisește* decît prin trudă, prin muncă, prin răbdarea de a strînge picătură cu picătură.

v. *Capăt.* – *Cîștig.* – *Dobîndesc.*

Miron Costin, *Letop.* I, 307: „așa c u a n e v o e se *agonisește* ce se perde o dată…"

Dosofteiu, 1673, f. 60 b:

„Că lumĭa acĭasta-ĭ ca o mizâ micâ,
Omul cît de-a-hirĭa ĭaste o nemicâ,
De vrĭame ce trĭace ca o umbrâ rarâ:
Zădar să t r u d ĭ a ș t e de dzâ pănă-n sarâ
De-s *agonisĭaște* s-aĭbâ și pre mâne;
S t r î n s u r a ce strînge nu ști cuĭ rămâne…"

Doina Jianului:

„Stau în drum să mă gîndesc
Ce s-apuc, ce să m u n c e s c
Pînea să-mi *agonisesc*…"

(Alex., *Poez. pop.*[2], 285)

Și lucruri bune, și de cele rele se pot c î ș t i g a , se pot c ă p ă t a ori d o b î n - d i deodată sau într-un timp scurt; pe cînd se *agonisește* ceva, bun sau rău, numai printr-o luptă grea și de mult timp.

I. Canta, *Letop.* III, 182: „…măcar că vaci nu rămăsăse la locuitorii țării, dară de vreme că văcăritului tot trebuia să dee sumă de bani, și o babă săracă ce torcea în furcă să-și *agonisească* hrana și comăndul său trebuia la acea vreme să dea și ea bani la văcărit…"

Doină din Moldova:

„De cînd plaiul am lăsat,
Traiul bun eu l-am uitat
Arma-n sîn mi-au ruginit,
Nimic n-am *agonisit*…"

(Alex., *Poez. pop.*², 257)

Doină din Ardeal:

„Ce hasnă că tot slujești
Și nimic n-*agonisești*?
Făr' slujești pe-o țundră sură
Și pe-o pipă cu ciutură!…"

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 409)

Constantin Brîncovan, 1696 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat,. p. 198): „pre săraci nimene de nimic să nu-i băntuiț din ce ar *agonesi* toamna prin deal…"

Ca termen juridic, „avere *agonisită*" era aceea pe care cineva și-o făcuse singur, în opozițiune cu „avere m o ș t e n i t ă " sau „d e n b ă t r ă n i ", adecă rămasă de la părinți.

Pravila Moldov., 1646, f. 50: „De vréme ce ocinele ucigâtorĭului pogor d e n b ă t r ă n i , ce să dzice d e l a p ă r i n ț ŭ , atunce cuconii ucigătorĭului nu-ș vorŭ piĭarde ocinele ce li să vin de la moșu-său, nice vor putĭa să fie domnești; ce să vor lua ocinele ce va fi *agonisitŭ* ucigătorĭulŭ…"

Cu sens figurat:

„A-și *agonisi* viața = sein Leben erwerben, sich Unterhalt ver schaffen" (Dr. Polysu).

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. VII, p. 1: „smereniĭa céĭa buna nu numai cicea dulceața și treaba *agoniséște*, ce și în céĭa lume gătéște și *agoniséște* dulceața"…

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698 (*A.I.R.* II, 164): „neorînduite și fără ispravă pofte, carile, prin ale noastre iarăș păcate, noao prăpădenie și peire a ne *agonisi* pot…"

N. Muste, *Letop.* III, 60: „iată ce *agonisește* zavistia, cum află vreme neprietenul de-și isprăvește trebile lui…"

Din punctul de vedere curat material, românul *agonisesc* este, negreșit, grecul ἀγωνίζω, la aorist ἀγώνισα (Cihac); sub raportul logic însă, e un produs al cugetării proprii românești, căci vorba greacă însemnează „luptă", niciodată „cîștig". Asociațiunea de idei între cîștig și luptă, înlănțuirea ambelor noțiuni și identificarea lor, nu e grecească. Din latinul l u c r u m „cîștig", românul a făcut l u c r u „muncesc";

din grecul ἀγωνίζωμαι „muncesc”, el a făcut *agonisesc* „cîștig”. Nici o muncă temeinică fără cîștig; nici un cîștig trainic fără muncă.

Este interesant a constata că la macedo-români cuvîntul există numai în înțeles de „zor”, „grabă”, mai apropiat de cel grecesc (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom.), și chiar cu sensul cel curat grecesc de „luptă” (Miklosich, *Rumun. Untersuch.* II, 11), pe care în daco-româna abia îl amintește pînă la un punct numirea danțului poporan „a g ă n ă u l ”.

v. *Acolisesc*. – *Agănău*. – *Agoniseală*. – *Agonisită*.

AGONISÌRE (plur. *agonisiri*), s.f.; l'infinitif d ' a g o n i s e s c pris substantivement: acquisition, profit. Același sens cu a g o n i s e a l ă și cu a g o n i s i t ă .

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom.), p. 33: „și în fundul mării a mă afunda, și în mijlocul focului a mă arunca, și nici cum vieții méle a cruța, nu mă voiu feri; numai precum toți cei cu socoteală în lume, așa și eu, nu numai pentru *agonisirea*, ce și pentru paza cinstei mă nevoesc…”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 262: „Văzănd domnul (Grigorie Ghica) aice în Iași o măndrie la pămănteni, purtănd fieștecare cumașuri scumpe și blane, care nu era fieștecare harnic de *agonisire* după straele ce purta; și sta domnul de găndia ce a g o n i s i t ă poate să le dee ca să cuprindă cheltueala lor, și nu putea găsi cu găndul măriei-sale, și cunoștea că se sting cu straele lor și a femeelor, și sta de se mira ce va face…”

v. *Agonisesc*. – *Agoniseală*. – *Agonisită*. – *-eală*.

AGONISÌT, -Ă, adj.; part. passé d'a g o n i s e s c : acquis, gagné avec peine. Funcționează ca adjectiv: lucru *agonisit*, moșie *agonisită*, banii *agonisiți* prin trudă etc.; la masculin rareori se întrebuințează ca substantiv: „*agonisitul* cuiva”, ci numai la feminin: „*agonisita* cuiva”.

v. *Agonisesc*. – *Agonisită*.

AGONISÌTĂ (plur. *agonisite*), s.f.; part. passé fém. d ' a g o n i s e s c pris substantivement: acquisition, gain, profit, bénéfice, quelque chose gagnée à la sueur du front. Nu se deosebește prin sens de a g o n i s e a l ă și a g o n i s i r e , dar este cel mai întrebuințat din cîtetrele.

Nic. Costin, *Letop.* II, 94: „…pentru hotarele tîrgurilor domnești, de la o vreme se deprinsăse domnii cei mai de curănd a da și a boieri și altora, așa căt n-au rămas loc deosebit pentru hrana șî *agonisita* pe dînsul tîrgurilor…”

Neculcea, *Letop.* II, 301: „Moldoveni mulți și feciori de boieri se ducea la lefe, unii la moscali, unii la leși, unii la Racoți, unii la șved pentru *agonisită*…”

N. Muste, *Letop.* III, 42: „toată *agonisita* acestui pămănt stupii sănt, și cu aceștii își plătesc boierii și mănăstirile birurile și își țin casele…”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom.), p. 139: „Iară una dintre albine zisă: eu astăzi în cîmp pentru *agonisită* eșind și printre erbi și flori miare cercînd…”

Zilot, *Cron.*, p. 51: „boierii toți, iar mai vîrtos ai Craiovei, că se întoarseră ticăloșii din fugă după arderea ei, unii traseră în orașe, alții pe la moșii pe afară, și-și căuta risipa fiecare îndreptîndu-și veniturile caselor lor și bucurîndu-se că s-au mai văzut o dată pe la nemestii; neguțătorii își întinseră mrejile neguțătoriilor, împrăștiindu-se pe la bîlciuri și făcîndu-și tot felul de pornire fieștecare întru a sa neguțătorie, bucurîndu-se și ei că s-au izbăvit de lanțul fricei; țăranii birnici se apucaseră cu temeiu de lucrarea pămîntului, de sămănătură îndestulată, și altele care se pleacă în teapa lor; și cu un cuvînt, toți lăcuitorii țării, care cu una, care cu alta, își căuta de *agonisita* lor…"

v. *Agonisesc*. – *Agonisire*. – *Agoniseală*.

AGÒST, s.m.; le mois d'Août. *Dicționar ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Agost*. Augustus".

v. *Agust*. – *Gustar*.

AGRĂIÈSC (*agrăit*, *agrăire*), vb;. adresser la parole, faire une allocution. Cuvîntul se întrebuințează peste Carpați.

„Albinele se prind într-o coșniță carea se unge mai întîi cu floarea-stupilor. Cel care le prinde, le fluieră și le *agrăiește*: puișorii mei, puișorii mei, așezați-vă jos! După ce ele se pun pe o cloambă, le pune coșnița aproape și l e z i c e : băgați-vă-n casa voastră, că-i grijită și frumoasă, puișorii mei…" (P. Olteanu, Huniadoara, com. Hațeg).

Este slavicul g r ă i e s c , care însă prin prepozițiunea *a* (= lat. *ad*) capătă sensul latinului „adloquor (alloquor)".

v. *Agrămădesc*. – *Grăiesc*.

AGRĂÌRE
AGRĂÌT } v. *Agrăiesc*.

AGRĂMĂDÈSC (*agrămădit*, *agrămădire*), vb.; accumuler, amonceler, tasser. Se aude peste Carpați.

„Zmeii răstoarnă tot și toate, chiar fîntînile le întorc cu fundul în sus de se trezesc înotînd în apă. Zmeii *agrămădesc* munții și bolovanii cei mai mari, cari nu este în stare un sat să-i miște din loc…" (D. Păscuț, Făget).

O compozițiune poporană din slavicul g r ă m ă d e s c și prepozițiunea *a* (= lat. *ad*), cu sensul latinului „adcumulo (accumulo)".

v. *Agrăiesc*. – *Grămădesc*.

AGRĂMĂDÌRE
AGRĂMĂDÌT } v. *Agrămădesc*.

AGREAȚĂ, adv.; à grand peine, difficilement. Arhaism. *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Agrață*. Difficulter. Aegre". Reprezintînd pe

latinul: a d - g r a v i t i e m = (ital. *a gravezza*), românul *agreață*, deși pare conservat numai în Banat, trebuia totuși să fi circulat în întregimea graiului românesc pînă a nu se fi întrodus sinonimul a n e v o i e , format întocmai după același tipic din prepoziționalul *a-* (lat. *ad*) și din slavicul n e v o l ĭ a .

Să se observe că-n secolul XVI ambii termini: g r e a ț ă (= lat. *gravities*) și n e v o i e (= s l a v . *nevolĭa*) se aflau încă în concurență unul cu altul, exprimînd aceeași noțiune. Astfel la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XI, p. 2-3: „cu minte bunâ să fimŭ întru toate căte vinŭ noao de la Dumnezeu, că acéstea amu toate spre folosu ne-au tocmitŭ și spre ispravâ lasâ n e v o ĭ a și g r e a ț a spre noi Dumnezeu a fi, derep-ce căndu ne dă Dumnezeu noao rău, ĭarâ noi să s l ă v i m și să m ă r i m sfăntŭ numele lui…”

Cu încetul, „slăvire” a gonit pe „mărire”, „nevoia” respinse pe „greață” la o altă nuanță de sens, a n e v o i e înlocui pe *agreață*.

Macedo-românește se zice pînă astăzi: „c u g r e a ț ă = δυσκόλως, schwerlich” (Bojadschi).

v. [1]*Anevoie*.

AGRÈȘ, s. **ÀGREȘ**, s.m.; t. de botan.: 1. groseiller à maquereau, Ribes grossularia; 2. raisin vert, uva acerba. Accentul pe a doua silabă se constată prin poezia poporană:

„Pe cel munte înfrunzit
Și cu flori acoperit,
Cu flori dalbe și *agreși*,
Este-o punte de cireși…”

(Marian, *Bucovina* I, 102)

Dicționarul ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Agreș*. Omphax. Uva cruda”.

La masculin se zice numai despre tufă; rodul se cheamă la feminin a g r e ș ă .

Forma *àgreș*, adecă cu *e* și cu tonul pe prima silabă, în loc de a g r ì ș = a c r ì ș , se datorește înrîuririi slavice (polon. à g r e s t , boh. à g r e s t etc.) sau maghiare (è g r e s). Chiar în unele dialecte germane se zice: À g r e s , À g r e s c h , À g r e s t b e e r e (Nemnich).

v. [1]*Agriș*. – *Agrișă*.

ÀGREȘĂ. – v. *Agreș*.

AGRÌJ. – v. [2]*Acriș*.

[1]**AGRÌȘ**, s.m.; t. de botan: 1. groseiller à maquereau, Ribes grossularia; 2. raisin vert, uva acerba. „Arborel sau tufă care produce a g r i ș e ” (*L.M.*). Pisone: „*Agriș*, care face a g r e ș e , Groseillier”. Dr. Polysu: „*Agriș*, s.m., der Stachelbeerstrauch; a g r i ș ă , s.f., die Stachelbeere”. *Lexicon Budanum*: „*Agrìși*, masc. plur.; 1. Ribes

grossularia, die Stachelbeere; 2. strugur necopt, aguridă; 3. *Agrìși* roșii, Ribes rubrum, die rothe Johannisbeeren…”

Forma organică a cuvîntului este acrìș, din acru (= lat. *acrum*) și sufixul deminutival *-iș*, literalmente „aigrelet”.

v. ^{2,3}*Acriș*. – *Aguridă*.

^{2}**AGRÌȘ**, n. pr. loc.; nom de certaines localités. Două sate românești în Banat, din cari unul foarte mare, nu departe de Arad, se cheamă *Agriș*, ungurește Egres (Hornyánszky, *Geogr. Lexik. d. Kön. Ungarn*, p. 4).

v.^{1}*Agriș*.

AGRÌȘĂ (plur. *agrișe*), s.f.; fruit d’ agriș. Costinescu: „*Agrișe*, un fel de coacîze; groseille à maquereau, groseille verte”.

v. ^{1}*Agriș*.

AGRIȘ-ROȘU
AGRIȘĂ-ROȘIE } v. *Acriș-roșu*. – ^{1}*Agriș*.

AGRIȘÈL (plur. *agrișei*), s.m.; diminutif d’agriș. Se obicinuiește în Transilvania: „tufă de *agrișei*” (R. Simu, Sibii, Orlat).

v.^{1}*Agriș*.

AGRU (plur. *agre*), s.n.; campagne, champ cultivé, terrain labouré, guéret; surface. Sinonim mai ales cu țarină și cu holdă. Din latinul agrum (= gr. ἀγρòν = sanscr. a•ram), ca și ital. agro, portug. agro etc., al nostru *agru*, departe de a fi neologism, e foarte des în vechile texturi românești, iar în unele localități s-a păstrat pînă astăzi în graiul țăranului.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), p. 132:

Ep. Jacob. V, 4: „prețurele lucrătorilor celora ce au lucratu *agrele* voastre…”	„…merces operariorum qui messuerunt regiones vestras…”

acolo unde în *Biblia* lui Șerban-vodă, 1688: „au săceratŭ țarinile voastre…”

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl*. 6311 B., British Mus.), Math. XIII, 24, 27, 31, 38:

„…seamănă bună sămânță spre *agrul* lui…”	„…seminavit bonum semen in agro suo…”
„…semănași spre *agrul* tău…”	„…seminasti in agro tuo…”
„…semănă întru *agrul* lui…”	„…seminavit in agro suo…”
„…cine seamănă cea sămânță bună ĭaste fiĭul omenescŭ, e *agrul* ĭaste lumea…”	„…qui seminat bonum semen, est filius hominis; ager autem, est mundus…”

unde în *Biblia* din 1688 figurează pretutindeni sinonimul țarină.

Coresi, 1577, ps. CVI:

„…și feacerâ cetăți în fire, și semânarâ *agre* și răsâdirâ vini…”

„…et constituerunt civitates habitationis, et seminaverunt a g r o s , et plantaverunt vineas…”

unde la Silvestru și la Dosofteiu:

1651:
„…și samănâ h o l d e și sădesc vii…”

1680:
„…și sămănarâ ț a r i n ĭ și răsâdirâ vii…”

Noul Testament, 1648, Math. XIII, 31, 36-38:

„…asămănatâ ĭaste înpărățiĭa cerĭurelor grăunțuluĭ de muștarĭu, carele-l ĭa omulŭ și-l samănâ în *agrulŭ* luĭ (scholia marginală: h o l d a)…”

„…simile est regnum coelorum grano sinapis quod accipiens homo seminavit: in a g r o suo…”

și mai jos:

„…spune noao pilda neghinelor ceiĭ h o l d e . Iarâ elŭ răspunse zise lor: cela ce sămănâ sămânța bunâ ĭaste fiĭulŭ omenescŭ, ĭarâ *agrul* ĭaste lumea…”

„…edissere nobis parabolam zizaniorum a g r i . Qui respondens ait illis: qui seminat bonum semen, est filius hominis; a g e r autem, est mundus…”

Un text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 214): „mérse cu soacrâ-sa în Vithléemŭ în vrémea seceratului și eși la *agrele* lui Voozŭ să străngâ spice…”

În Oltenia, și anume la gorjeni, cuvîntul *agru* „champ cultivé” circulă pînă astăzi în gura poporului; de asemenea în Banat, unde însă el mai are și sensul de „surface”. „Alături cu o g o r și a r ă t u r ă , se aude ici-colè zicîndu-se și *agru*: *agru* mai însemnează încă pe la noi un s t r a t d e a s u p r a ” (Paroh Liviu Iancu, distr. Caraș-Severin, com. Visag).

În dialectul macedo-român, „*agru*, *agre* însemnează cerealele semănate în cîmp: grîu, secară etc.; și cîmpul unde se află semănate cereale” (Dr. Obedenaru, *Dicț*., ms., în Acad. Rom.).

Cîntecul Pirpirunei (Paparuda), în Macedonia (Crușova):

„Pipirună
Se readună,
Dă ploaie, dă ploaie,
Tĭa să crească *agrele*,
Agrele și avhinĭele,
Avhinĭele și ĭerghile…”

(*Album macedo-român*, p. 102)

v. *Arătură*. – *Holdă*. – *Ogor*. – *Țarină*…

AGÙD (plur. *aguzi*), s.m.; t. de botan; mûrier, Morus nigra, Morus alba. Sinonim cu d u d, m u r și f r ă g a r i u. „Arbore care dă a g u d e și a cărui frunză este bună de nutrit viermii de mătasă. Acest arbore se cheamă așa mai ales în Moldova, cum și fructul lui a g u d ă, iară în Țara Românească arborele se numește d u d și fructul său d u d ă. În multe părți însă ale Țărei Românești, cum și în alte provincii lăcuite de români, arborele se cheamă m u r și fructul său m u r ă; vorba m u r ă însă se aplică de mulți români și la fructul arborelului sau tufei numite rug. Vorbele d u d și d u d ă sînt de origine persană, iară *agud* și a g u d ă de origine necunoscută” (Laurian-Maxim).

Varlam, 1643, f. 380 a (Luc. XIX, 4): „alergâ înnainte de să sui întru-în copač ce să chĭamă *agud*...”

Același pasagiu în *Noul Testament de la Bălgrad* din 1648: „să sui într-un s m o c h i n”, iar scholia marginală adaugă: „alțiĭ zic că-ĭ m u r”.

O doină din Moldova:

„Frunză verde trei *aguzi*,
Sus în munți la nalte curți
La părinți necunoscuți,
Sus în munții cei de peatră
Doamne! rău-i fără tată...”

(*Conv. lit.*, 1883, p. 119)

Deși întrebuințat mai cu seamă în Moldova, *agud* e cunoscut și-n Țara Românească. Așa în Ialomița se zice: „Am făcut un șeanț prea aproape de *agudu* ăla dîn colțu grădini[i] și i-am tăiat mai toate vinele dîn partea aia...” (T. Theodorescu, com. Lupșeanu).

La cuvîntul a g u d ă vom vedea că acest termen botanic se aude și-n Transilvania.

În fine, în Banat circulează forma *iagod*: „La noi arborul „morus” se cheamă *iagod*; în alte locuri se zice d u d, f r ă g a r i u, m u r...” (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

Unii cred că d u d și *agud* ar fi unul și același cuvînt (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 8). Turcește „dud aghâdji” însemnînd „arbore d u d”, de aci: „*agud* parait être une contraction de a g h â d j i d u d” (Cihac, II, 542). O asemenea contracțiune: *agud* = a g h (â d j i d) u d e ceva cu totul peste putință la români, și ar fi foarte anevoie chiar într-o altă limbă.

Forma bănățeană *iagod* = *agud* înlătură orice îndoială asupra originii cuvîntului. Serbește: ĭ a g o d a „fragă”. În toate dialectele slavice – polonește, rusește, bohemește etc. – aproape fără nici o schimbare fonetică, același termen se aplică la „fragă” și la fructe analoage: „zmeură”, „căpșună”, „strugure” și altele. În texturi paleoslavice, ꙗгодичица și ꙗгоднчніє însemnează anume *agud*: „drêvo ĭ a g o d i č i e = m o r u s arbor” (Miklosich, *Lex.*, 1143), literalmente: „arbore cu a g u d e”, bănățenește: „cu i a g o a d e”. De aci rezultă că românii au împrumutat de la slavi numai pe femininul a g u d ă ca nume al fructului, de unde au format apoi ei înșii pentru tufă pe masculinul *agud*. Să se observe că-n paleoslavica au existat o

formă mai veche a g o d a alături cu o formă mai nouă ĭ a g o d a , după cum era: „azŭ” lîngă „ĭazŭ”, „adŭ” lîngă „ĭadŭ”, „ablŭko” lîngă „ĭablŭko”, „ako” lîngă „ĭako” etc. În adevăr, într-un text cirilico-glagolitic din secolul XIII ne întimpină tocmai cu sensul de *agud*: a g o d i č i ĭ e (Mikl., *Lex*., 2). Moldovenescul *agud* corespunde unei forme slavice mai primitive a g o d a , iar bănățeanul *iagod* formei posterioare ĭ a g o d a .

Așadară graiul românesc, pentru același arbore „mûrier”, posedă patru numiri, din cari două latine: m u r (= *morus*) și f r ă g a r i u (= *fragarium*), una turcă: d u d , una slavică: *agud*. Însă m u r ă însemnează totodată mai obicinuit pe „mûre sauvage”; f r ă g a r i u se aplică mai potrivit la o tufă de fragi, iar d u d (articulat: *dudul*, feminin: *dudă*) înfățișează o dizarmonioasă reduplicare. Terminul cel mai propriu rămîne *agud*, care este și cel mai răspîndit.

v. *Dud*. – *Frăgariu*. – *Mur*. – *Solcov*.

AGÙDĂ (plur. *agude*), s.f.; t: de botan: mûre. Fructul a g u d u l u i . Sinonim cu d u d ă .

O doină din Moldova:

„Frunză verde de *agude*,
Strig la puica, nu m-aude;
Și de-aude, ea s-ascunde,
Ea s-ascunde, nu-mi răspunde…”

(Alex., *Poez. pop.*², 343)

Alta tot de acolo:

„Frunză verde de *agude*!
Ian vezi, frate, ce s-aude?
Graiul dulce-a mîndrei mele,
Ori zgomot de potiri grele?…”

(*Ibid.*, 257)

O doină din Transilvania:

„Frunzuliță trei *agude*!
Arde focu-n paie ude;
Strig la mîndra, nu m-aude.
Ba te-aud, bădiță, bine,
Dar nu pot ieși la tine,
Că-s dușmanii lîngă mine…”

(I.G. Bibicescu, *Col. ms*.)

v. *Agud*.

AGÙE. – v. *Aghiuță*.

ÀGURĂ, n. pr. loc.; mont Athos. Vestitul creștet în partea sudică a Macedoniei, înaintînd ca o peninsulă în arhipelag, lung de vro 60 kilometri și înălțîndu-se în

unele locuri peste 2 000 metri dasupra mării. Începînd de prin secolul X, acest munte devenise adăpost pentru călugări, acoperindu-l cu încetul un șir de douăzeci de mănăstiri, cari se cîrmuiesc ca un fel de republică, răsfățată între păduri răcoroase și grădini pline de flori. Aproape toți domnii români, cu Vladislav Basarab și cu Ștefan cel Mare în frunte, au fost patroni ai acestei Tebaide, numite grecește τὸ ἅγιος ὄρος, slavonește S v e t a - g o r a „Sîntul munte".

Gavriil Protul, circa 1525, dar după o copie mult mai modernă (*A.I.R.* I, 2, p. 146), vorbind despre Neagoe Basarab: „toate mănăstirile din sfînt muntele Atonului le-au îmbogățit cu toate trebuințele, și dobitoace încă le-au dat, și multe ziduri au făcut: și fu ctitor mare a toată S v e t a g o r a …"

Din slavicul S v e t a - g o r a, descompus greșit în s v e t - a g o - r a, românii au croit „S f î n t a *Agură*".

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 285: „Aice ne vine răndul să arătăm și pentru căți patriarși a Țarigradului știm: Paisie cel bătrăn, care au fost în trii rănduri; Chiril cel spăn, care s-au surgunit la Sinaorus; Serafim, care l-au trimes la sfănta *Agură* și pe urmă au fugit…"

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 378): „Părinții pusnici din sfînta *Agură* mi-au dat canon să mănînc lapte numai de la o vacă, ca să nu îmbătrînesc degrabă…"

v. *Călugăr*.

AGURÌDĂ., s.f.; raisin vert, verjus; fruit aigre en général. Medio-grecul ἀγουρίδα, care a înlocuit pe vechiul românesc a c r i ș. De altmintrea, cuvîntul e vechi și foarte răspîndit în grai, însemnînd strugurul necopt sau acru, suc sau zeamă dintr-un asemenea strugur, și orice poamă acră.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422):

„A g r e ș. Omphax. Uva cruda."

„*Aguridă*. Idem."

Dicționar slavo-românesc din aceeași epocă (ms. al Societății arheologice din Moscva, f. 126 b): „fiecare poamă necoaptă să chiamă așa, *aguridă*".

A. Pann, *Prov.* II, 80:

„Au mîncat *aguridă* părinții
Și și-au strepezit copiii dinții…"

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 181): „Zi și d-ta, că ai avut să tragi un păcat strămoșesc. Vorba ceea: părinții mănîncă *aguridă* și fiilor li se strepezesc dinții…"

Proverb de origine ebraică. *Biblia* Șerban-vodă, 1688, p. 545:

Ezech. XVIII, 2: „Părințiĭ au mâncat *aguridă*, și dințiĭ fičorilor s-au strepezit…"	„Patres comederunt u v a m a c e r b a m, et dentes filiorum obstupuerunt…"

Același proverb sună altfel la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XII, p. 6: „părinții sâ mânâînce m é r e l e, și dinții fečorilor să strepezească…"

Alt proverb: „*agurida* s-a făcut miere” (*L.M.*), cînd cei învrăjbiți se împacă, iar mai ales cînd se curmă cearta dintre bărbat și nevastă.

A. Pann, *Prov.* II, 165, aduce proverbul turcesc: „Din *aguridă* miere se face cu ce? – cu răbdarea”; și-l românizează (*ibid.*, III, 15):

„Cu răbdare și cu tăcere
Se face *agurida* miere…”

În poezia poporană, „frunză verde *aguridă*” se pune în fruntea cîntecelor celor a c r e .

Caranfil, *Valea Prutului*, 15:

„Frunză verde *aguridă*,
Mult ești, leleo, ispitită,
Mult mă-nșeli și mult mă porți
Cu vorba ca pre nitonți…”

v. [2]*Acriș.* – *Borș.* – *Ciorbă.*

AGURIDÀR. – v. *Agurizar.*

AGURIZÀR, s.m.; t de botan.: vigne sauvage, Vitis labrusca. Sinonim cu l ă u r u ș c ă , vechi l ă u r u s c ă , de exemplu la Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, I, f. 13 a: „ș-am așteptat să facâ (viĭa) struguri de poamâ, ĭară ĭa fĭace l ă u r u s c â …”

„*Agurizar* se cheamă un copăcel ce crește prin păduri, agățat de tulpinele și crăcile altor arbori, asemănîndu-se cu vița de vie și rodind nește struguri sălbateci. Fiind mlădios, se întrebuințează ca legături la căruță, ca frînghii de rufe etc. Lungimea acestui copăcel depinde de a arborelui pe care este agățat” (Preut C. Ghinescu, Teleorman, c. Malu).

Format din a g u r i d ă „raisin vert” prin sufixul -*ar*, trebui să fie: a g u r i d a r , nicidecum *agurizar*. Această anomalie fonetică rămîne de lămurit. Se întrebuințează însă pe alocuri și forma cea normală a g u r i d a r (Dr. Brîndză).

v. *Aguridă.* – *Lăurușcă.*

AGÙRT (plur. *agurți*), s.m.; jongleur, charlatan. Cuvîntul se găsește la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms., în Muz. istor. din Bucur.): „*Agurt*, Gaukler, Taschenspieler”, adăogîndu-se că se află în vechile cărți bisericești, dar fără o indicațiune anume. Este grecul ἀγύρτης, cu același înțeles. E remarcabilă trecerea lui υ grec în *u*, ca și-n „martur = μάρτυρος”.

AGÙST, s.m.; mois d’Août. A opta lună a anului gregorian, latinul „Augustus mensis”, numit așa în onoarea împăratului August și care se chema înainte „Sextilis”. Mediolatin a g u s t u s (Du Cange), ital. și span. a g o s t o , provenț. a g o s t (Cihac).

Cărturarii de astăzi zic a u g u s t , cărturarii de altădată ziceau a v g u s t ; poporul însă rostește totdauna *agust*, întocmai ca în limbile surori din apus. Este o

formă latină rustică. În unele locuri se aude numai *gust* (G. Căderea, Neamț, com. Buhalnița) prin perderea inițialului *a*, ca și-n francezul a o û t, rostit înainte „aù" astăzi numai „ù". Apoi din *gust*, prin etimologie poporană, s-a născut variantul foarte răspîndit: g u s t a r i u, adecă o lună în care se g u s t ă.

Jipescu, *Opincaru*, p. 16: „mă dusei anu trecut, pîn luna lu g u s t a r, la un stîlp d-ai țări[i], la ficioru popi[i], zi-i pă nume…"

Și la francezi există o etimologie poporană analoagă în locuțiunea proverbială: „a o û t donne g o û t", asupra cării Littré observă: „c'est la température du mois d'août qui fait que le vin est bon ou mauvais". Proverbul italian zice în versuri:

„A g o s t o
Ci matura il grano e il mosto…"

(Giusti)

Un alt nume poporan foarte remarcabil al aceleiași lune este m ă s ă l a r, întrebuințat mai cu seamă în Moldova.

v. *Agustos*. – *Agost*. – *Avgust*. – *Gust*. – *Gustariu*. – *Gustăresc*. – *Măsălar*…

AGUSTÒS (plur. *agustoși*), s.m.; t. de botan.; sorte de raisin.

„Mai ales în cîntece, poporul pronunță adesea pe *u* întreg la finea cuvintelor nearticulate; de ex.:

„— Frunzăliță foi de n u c u,
Pune-mi, puică, să mînîncu,
Că de mîne să mă ducu…
— Of! frunzăliță-*agustosu*,
Mergi, puiule, sănătosu…"

„*Agustos* însemnează o varietate de struguri foarte timpurii, avînd pelița bobiței strevezie și subțire, încît se zăresc semințele și chiar vinișoarele" (St. Voinea, Dobrogea, com. Somova).

v. *Agust*.

AGÙȘ, n. pr.; personnage légendaire. În balade oltene se cheamă „*Aguș* al lui Topală"; în balade bănățene „A g u ș i ț a lui Topală". În ambele cazuri este un deminutiv din a g ă sau din a g à, dar deminutiv simpatic, nu ironic ca în „Agachi". În variantul cules la Temișoara și la Lipova, personagiul e chiar turc: „beg mare în Sladova, a g a mare în Cladova" (Marienescu, *Balade* II, 116); în variantul din Vîlcea, deși tot turc, căci are o cadînă, totuși:

„Ast *Aguș* al lui Topală
Mi-este voinic fără seamă,
Bate turcii de-i omoară…"

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 611)

În primul variant el are de dușman pe un „S t o i a n Bulibașa"; în al doilea, pe un „M u s t a f a Beșleaga". Urzeala baladei oltene pare a fi un dublet cu balada

moldovenească *Toma Alimoș*, dar îi este fără alăturare inferioară în privința frumuseței poetice.

v. *Agà*. – *Agă*. – *Agachi*. – *Alimoș*. – *-uș*.

AGUȘÌȚĂ. – v. *Aguș*.

[1]**AH!** interj. Se rostește cu *h* = gr. χ. Exclamațiune în care predomnește d u r e r e , pe cînd în simplul „a!", fără guturală, precumpănește s u r p r i n d e r e .

Balada *Chira*:

„Faceți-vă milă
De-o biată copilă!
Ah, mă d o a r e foarte!
Ah, mă tem de moarte!…"

O doină din Moldova:

„*Ah*, amar sufletul meu!
Tu plîngeai de d o r mereu,
Și pe floare și pe spin
Și pe poarta lui Marin!
Ah, amar sufletul meu!…"

(Alex., *Poez. pop.*[2], 231)

O doină din Muntenia:

„Frunză verde sălcioară,
Ah! leliță Marioară,
Ochii tăi mă bagă-n b o a l ă ,
Sprîncenele mă omoară…"

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 301)

O doină din Ardeal:

„*Ah*, urîte, cum te-aș vinde,
Numai de te-aș putea prinde!
Dragoste, cum te-aș lua,
Numai de te-aș căpăta!…"

(Jarnik-Bîrsanu, 78)

Gr. Alexandrescu, *Mîngăierea*:

„Să vezi apoi în lume cumplita răutate
Otrăvindu-mi ani, zile, chiar umbre de plăceri;
Să vezi… *Ah*! atunci numai, atunci ai vedea poate,
Cîte un singur suflet cuprinde-n el d u r e r i …"

Zilot, *Cron.*, p. 15: „*Ah*, amar mie! cum m-am născut într-această Țară Rumânească…"

Fericirea poate și ea să ne scoață din pept un *ah*!, dar numai atunci cînd ne gîndim la suferințe trecute.

A. Pann, *Prov.* II, 150:

> „Plin de mulțămire, către ea vorbi:
> *Ah*, draga mea! astăzi m-ai îndatorat
> Cu laptele dulce…"

Reduplicat: *ah*! *ah*!

Alexandri, *Istoria unui galben*: „Tristă soartă! lume deșartă! viață ticăloasă! *ah! ah!*…"

Interjecțiunea *ah!* exprimă o durere individuală; cînd ne doare însă pentru altcineva, cînd simțimîntul este nesubiectiv sau reflex, e mai potrivit sinonimul „o h !". Așa la Neculce, *Letop.* II, 417: „O h , o h , o h ! Vai, vai, vai de țară! Ce vremi cumplite au agiuns și la ce cumpănă au căzut!…"

v. [2]*A! – Ahi! – Aho! – Aht! – Aos! – Au! – Of! – Oh! – Vai!*…

[2]**AH** (plur. *ahuri*), s.n.; l'interjection a h ! employée substantivement. Sinonim cu a h t .

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 109: „Își mușca buza de jos; închidea ochii și strecura, printre dinții albi și mărunți, cîte un *ah!* care-i umfla peptul și-i cutreiera tot trupul…"

Ibid., p. 111: „Ai dori să te privesc ca p-o icoană, să trăiesc cu tusea și junghiurile și *ahurile* și palpitațiile d-tale…"

Costachi Conachi, *Catinca*:

> „Firea dar cea omenească
> Tot muritoriul slăvească,
> Ce în necaz și în chinuri
> Strigă cu *ah* d e s u s p i n u r i …"

v. [1]*Ah!*

[3]**AH-**, préfixe. – v. [3]*Ac*-. – *Acătare*.

AHÀ! interj. Se rostește cu *h* latin, nu cu grecul χ ca în interjecțiunea a h ! Exprimă bucuria cînd, după o lungă căutare, nimerim mijlocul de a ajunge la o țintă sau de a ne descurca. Se apropie prin sens de „aa!", dar nu se confundă cu el.

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 342): „*Aha!* ia acu i-am găsit leacul, zise ea în gîndul său. Taci! că i-oi face eu cumătrului una de și-a mușca labele…"

v. [2]*Aa! – Oho!*…

AHÀIA. – v. *Ahâla*.

AHÂLA s. **AHĂLA, AHÀIA** (plur. *ahâia* s. *ahăia*, *ahâlea* s. *ahălea*), pron. demonstr.; celui-là, celle-là. O formă rustică în loc de a c e l a (a c e i a), foarte întrebuințată în Banat, așa că-n basmul *Găitan de aor*, transcris după cum se rostește acolo, ne întimpină (Picot, *Dialectes roumains*):

p. 27: „cu cît se apropia mâĭ tarĭe de locu *ahâla*…”;

p. 29: „în dzioa următoare, se ducĭe *ahâla* la împărat și spunĭe…”;

p. 31: „acuma tĭe cunosc ca pre *ahaĭa* carĭe-ĭ stăpîna înĭimi mĭelĭe…”;

p. 33: „(din) doospredzĭecĭ căldarĭ, ĭe ha mâĭ din gĭos, carĭe-ĭ și mâĭ marĭe, pentru că *ahaĭa* fĭerbĭe singură…”;

p. 34: „io mă duc naintĭe să văd cĭinĭe o fost nĭetrĭebnicu *ahâla*…”

Apoi femininul *ahaia* cu sensul neutru de „ça, cela, nom général de chose” (Littré):

p. 27: „agĭungînd acolo, vădzu că *ahaĭa* cĭe strălucĭa așa de tarĭe îĭ un găitan de aor…”

Cu același sens într-un text din secolul XVII (*Cuv. d. bătr*. II, 615): „după *ahaĭa* (ахаꙗ) am dat la birul sforălor orți 2, după *ahaĭa* am dat la altă rumtore costande 2…”

Deși mai rar, totuși și-n Transilvania se aude pe alocuri *ahâla*:

„Mult mă mir eu d-*ahâla*
Care nu știe-a cînta,
Cum își petrece lumea…”

(Jarnik-Bîrsanu, 217)

De asemenea și-n Țara Românească. Iată cîteva exemple de la Vălenii-de-Munte din Prahova (Jipescu, *Opincaru*):

p. 23: „nu le dă pas alde *ahăia* să ghiĭe-ncoace la noi să ne spunem păsu uni[i] altora…”;

p. 63: „nu să lasă dă capu *ahăluia*…”;

p. 64: „să plece la oraș, să-ntrebe acolo unde să dă dreptatea, că *ahăia* sînt mai mari…”;

p. 97: „poporu alege pă cîțiva din hiĭecare județ, și *ahăia* lucrează în ali negoțului…”

În secolul XVII, forma *ahăla* = a c e l a cată să fi fost cu mult mai răspîndită în graiul viu din Țara Românească, deoarăce Cantemir o pune între particularitățile caracteristice ale dialectului muntenesc: „a č e l a , hic, valachice *ahela*” (*Descriptio Moldaviae*, p. 151).

Forma a h ă l , a h a , adecă fără emfaticul -*a*, nu se întrebuințează.

v. [7]*A*. – *Aia*. – *Ăla*. – *Hâla*. – *Haia*…

AHÂSTA s. **AHĂSTA** (plur. *ahăștiia*), pron. démonstr.; celui-ci. Se obicinuiește numai la masculin. Formă rustică în loc de a c e s t a .

v. [5]*A*. – *Acest*. – *Acesta*.

Circulează în graiul poporan, mai ales în Banat și-n Țara Românească.

Picot, *Dialectes roumains*, p. 29: „după cĭe l-o adus, îl întrĭeabă de undĭe l-o furat o l-are ĭel găitanu *ahâsta*…”

Jipescu, *Opincaru*, p. 144: „Nița mea, să-mi trăiască, țese mai bune dăcît *ahăștia*…”

v. *Ahâla*. – *Asta*. – *Ăsta*…

[1]**AHÌ!** interj. Compus din interjecțiunile „a!” și „hi!”, *ahi* exprimă nu atît m i r a r e , cît mai mult un grad ușor de n e - n c r e d e r e .

O voroavă între două țărance din Tutova: „Frumos gherdan mai ai, hai, la gît! *Ahi!* hai, de unde l-ai cumpărat?…” (C. Mironescu, c. Ibăneștii).

v. [2]*A!* – [2]*A-hi!* – *Hi!*

[2]**A-HI!** interj. Ambele silabe sînt tonice. Compus din aceleași elemente ca și cealaltă interjecțiune „a h i !”, *a-hi* exprimă m i r a r e unită cu t e m e r e . În jocul copilăresc „de-a-mama-gaia”, așa cum se petrece în regiunea Brăilei (P. Michaescu, com. Ceacîru), puii văzînd pe gaia strigă: *a-hi! a-hi!* ca și cînd ar zice: feriți-vă, căci iată-o…”

v. [1]*Ahi!* – [2]*Ai!*

AHÒ! s. **À-HÒ!** interj. Strigătul plugarului cînd își îndeamnă boii a merge mai încet.

I. Creangă, *Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 454): „Apoi își iè și el carul și pornește tot la vale spre acasă. *Aho!* car nebun, *aho!* Cînd te-oi încărca cu saci de la moară, atunci să mergi așa…”

„Spre ziua de I-u ianuar a fiecărui an, cam pe la aprinsul lumînărilor, pornesc copiii cu droaia, adică 2, 3, 4 și pînă la 10-12, avînd unul din ei un clopoțel sau în lipsă o talancă. Ajunși la fereasta unde și-au pus gînd a merge, zic: *aho! aho! aho!* și încep a spune din gură multe și mărunte, prevestind pe anul nou cu îmbelșugare și altele.Toată această hiritisire e alcătuită în versuri populare bine rimate și cu refrenul *aho! aho! aho!*…” (I. Rugescu, Iași, com. Bădeni).

Această colindă se cheamă *Plugușorul*.

„*A-ho! A-ho!* plugul badei cu 12 boi,
Boi bourei
În coadă cudălbei…”

sau:

„*Aho! aho!* copii argați,
Stați puțin și nu mînați,
Lîngă boi v-alăturați
Și cuvîntul mi-ascultați…”

(Alex., *Poez., pop.*[2], 102, 387)

Un variant din munții Neamțului:

„*Haho! haho!* Plugul lui sîntu Vasile
Cu patru boi boirei,
În coadă codălgei,
Mînați, băieți!
Măi! hăi!…”

(I. Verdeanu, com. Cîrligii)

Ar fi foarte interesant de a se cerceta dacă nu cumva acest *aho!* sau *haho!* este comun tuturor plugarilor români din diferite provincii, căci interjecțiunea de care boàrii se servesc la mînatul vitelor nu e ceva antropologic, ci se deosebește după națiuni și chiar după dialecte. Așa în Franța, bunăoară, în unele departamente se strigă: „ha! ha!”, în alte: „bé! bé! doun!”, în alte: „bé, hou, bé!”, în alte: „ara!”, în alte: „frre! frre!” etc. (Roland, *Faune populaire*, t. 5, p. 28). În Italia, strigătul mai obicinuit este: „arri! arri!”, dar tocmai în Sicilia auzi pe plugari strigînd aidoma ca la noi: „Ahò! ahò! modo d'incitar le bestie a camminare” (Traina). Românul pare a fi adus pe *aho! aho!* din „agrul sicilian”, grînarul plugăriei italice.

„Non atticissat, verum sicilicissat…”

(Plaut)

La capătul nordic al Italiei, același *aho* ne întimpină la venețiani. Boerio (*Diz. d. dial. Venez.*, ed. 1867, p. 38) zice: „Ao. Voce usata da' villici per fermare il corso de' buoi, e vuol dire: piano piano, a bell' agio. Nello stesso significato dicono i Veneziani famil. ao, ao, quando un tale facendoti un discorso ti sorprenda con molte confuse parole, delle quali non ti lasci raccapezzare il senso…”

v. *Ha! – Haho! – Ho! – Plugușor…*

AHÒTNIC, -Ă, subst. et adj.; amateur, friand. Cuvîntul rusesc ohotnik (rostit: ahotnik), întrodus în Moldova pe timpul ocupațiunilor, luînd însă o nuanță ironică.

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.* XIV, 369): „Doamne, măi femeie! Doamne, multă minte îți mai trebuie, zicea tata, văzînd-o așa de *ahotnică* pentru mine.”

v. *Poftă.*

AHT (plur. *ahte* și *ahturi*), s.n.; soupir, gémissement, désir brûlant et non satisfait. Se rostește cu *h* = gr. χ. Sinonim cu oftare și cu suspin, dar înseamnează o durere morală mai intimă, prin care se identifică cu dor. Este un dor însoțit de ah! ah! De aceea el se poate lua și-n sens comic: „m-ai anostit cu *ahtele* tale…”

„*Aht*, dor înfocat de ceva care ne lipsește; de ex.: biata mamă a rămas cu mare *aht* la inimă pentru perderea unicului său fiu” (*L.M.*).

O doină moldovenească:

„Agiungă-te voie rea
Und' ți-o fi calea mai grea!

Agiungă-te *ahtul* meu
Und' ți-o fi păsul mai greu!..."

(Caranfil, *Valea Prutului*, 75)

O doină muntenească:

„Pe dasupra casei mele
Trecea stol de rîndunele;
Nu e stol de rîndunele,
Ci sînt *ahturile* mele..."

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 305)

„Cîntecelor melancolice, poporul 1e zice: de alean, de jale, de *aht*..." (V. Mircea, Iași, com. Copou).

Alexandri, *Barbu Lăutarul*: „O f t e a z ă , Barbule! – striga cuconașul; și eu trăgeam niște *ahturi* de se stîrneau toți cînii mahalalei..."

Același, *Nobila cerșitoare*, sc. 7: „Beu lapte de capră roșie, căci *ahturile* mi-au slăbit peptul..."

Pe lîngă *aht*, se mai aude pe alocuri și a f t .

Doină din Bucovina:

„Inimă – pămînt și lut
Multe a f t u r i le-am avut,
A f t u r i grele cu durere,
Mîndră fără mîngăiere..."

(Marian, *Ornit.* I, 37)

A deriva pe *aht* din turcește și pe sinonimul său o f t din bulgărește (Cihac), este ca și cînd ar pretinde cineva că numai în Turcia cînii fac „hau" și numai în Bulgaria se aude „miau" la pisici. Interjecțiunile a h ! și o f ! aparțin omenirii întregi. Nici din latina nu le-au luat românii, ci le au – fiindcă sînt oameni. Cît se atinge de sufixul *-t* în *aht* = *ah!* + *t* și-n o f t = o f ! + t, el este din punct în punct același cu sufixul *-t* în: v a i e t = v a i ! + t, adecă participialul *-t* adaos după analogia cuvintelor ca: g e m e t , b o a c e t , s t r i g ă t etc., latinește: *gemi-tum*, *strepi-tum*, *fle-tum*, *planc-tum*, *luc-tum* și altele. În scurt, tulpina lui *aht* e antropologică, formațiunea însă este latină.

v. [1]*Ah!* – [2]*Ah.* – *Ahtiez.* – *Oftare.* – *Suspin.* – *-t.*

AHTIÀRE
AHTIÀT } v. *Ahtiez.*

AHTIÈZ (*ahtiat*, *ahtiare*), vb.; soupirer après quelque chose, brûler de désir, souffrir en désirant. Se rostește cu *h* = gr. χ. Literalmente: a fi supus a h t e l o r . Se întrebuințează numai ca participiu: *ahtiat* și ca infinitiv substantivat: *ahtiare*, dar se poate zice foarte corect: „eu *ahtiez*" sau „el *ahtiază* după cutare lucru".

„*Ahtiat*, care este lipsit de ceva și-l dorește cu foc” (*L.M.*).

„*Ahtiat*, a fi *ahtiat*, lechzen, entbehren” (Dr. Polysu).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 21: „Mama Stanca, cu tot *ahtiatul* de care era covîrșită, mai zîmbi și ea…”

Același, p. 87: „ai să-ți vezi supușii pe unii în desfătări, iar pe alții în *ahtieri*…”

v. *Aht*.

AHU! – v. *Au!*

[1]**AI!** interj.; aïe! Țipet de durere sau de o spaimă iute și pătrunzătoare. Generalmente reduplicat: *ai! ai!* O interjecțiune comună omenirii întregi.

v. [2]*A*. – [2]*I*.

[2]**AI!** s. **AÌÌ!** interj.; par exemple! Exprimă o ușoară mirare.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Ajj* (citește: *aĭĭ*). Admirantis vox”.

Aceeași interjecțiune cu o nuanță comică:

„*Ai*, săracă mîndra mea,
Cu brîu roșu se-ncingea,
Inima mi-o aprindea…”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 244)

Cu forma aspirată: *hai!*

Tot aci ar fi să aparțină la Dosofteiu, 1683, f. 86 a:

Ps. LXIX: „să să-ntoarcâ îndatâ stidindu-sâ, cariĭ grăesc miĭe: *haĭ* bine! *haĭ* bine!…”	„…avertantur statim erubescentes qui dicunt mihi: e u g e , e u g e …”

unde apare ca sinonim cu ironicul a f e r i m ; dar Dosofteiu n-a făcut aci decît a imita psaltirea polonă a lui Wróbel, din 1567, în care pasagiul de mai sus e tradus: „ci którzy mi mówia h a i , h a i ! ” În originalul ebraic este: h e d a d .

v. [2]*A*. – [2]*I*. – [1,2]*Ahi!* – [3]*Ai!* – *A-iu-iu!* – [2]*Hai!*…

[3]**AI!** interj.; va! allons! Corespunde imperativului a i d e ! a i d e m ! a i d e ț i ! „*Ai* încolo d-aici = gehen wir weg von hier!” (Polysu). „*Ai* de te culcă! *Ai* mă! ce mai stai aici? *Ai*, băiete! *Ai* să fugim! *Ai* la pere!…” (*L.M.*). Mai adesea sub forma aspirată *hai*. Așa în strigătele precupeților (E. Băican): „*Hai* la pe, pe, peș! *Hai* la coarne, coarne! *Hai* acilea la băiatu! etc.”

La Anton Pann:

„Zise unul: *ai* să-l prindem
Și la vrun țigan să-l vindem…”

(*Prov.* I, 83)

 sau:

„Și o cheamă după el,
Zicînd: *ai* colea nițel…”

(*Ibid.*, 100)

sau:

„*Ai!* mergi de mănîncă pîine – îi zise – și prost nu fii,
Și aibi în grije ca mîine de dimineață să vii…”

(*Ibid.*, II, 9)

Cu aspirațiune:

„*Hai*, mîndră, la cununie
Pînă-i frunza verde-n vie!
Dacă frunza s-a usca,
Cine-amar ne-a cununa?…”

(Jarnik-Bîrsanu, 49)

sau:

„*Hai*, bade, să ne iubim,
La luat să nu gîndim!
Ne-am lua, nu ne putem;
Ne-am lăsa, nu ne-ndurăm…”

(*Ibid.*, 56)

Pe cînd în graiul obicinuit acest *ai!* se aspiră în *hai*, limba poporană poetică îi asociază uneori pe eufonicul *d* ca în d a l b = a l b . De exemplu:

„Nevasta mi-l auzea
Și din grai așa grăia:
Dai voinice
Seminice!
Dacă ț-i urît de mine,
Du-mă-n oraș și mă vinde…”

(Pompiliu, *Sibiu*, 62)

sau:

„*Dai* murgule, dragul meu!
Ce rău-i pe capul tău?
Coama-i cruntă,
Șeaua-i ruptă,
Vai, cum vii tu de la luptă!…”

(*Ibid.*, 80)

În aceste pasage însă „*ai!* = allons!” se confundă cu „*ai!* = par exemple!”
v. [2]*Ai! – Aide! – Dai! – Hai!*

[4]**AI!** – v. *Vai!*

[5]**AI!** interj.; dites donc! „Vorbă de întrebare, care probabil este ais, a doua persoană din ajo, așa de des în Plaut sub forma ain în loc de aisne, cu același înțeles ca și-n românește întrebarea: *ai?*” (Laurian-Maxim).

[6]**AI = ANI**, plur. d’ an. Formă foarte poporană, dar nu rară și-n vechile texturi.

Dosofteiu, 1683, f. 116 b:

Ps. LXXXIX: „…*aiĭ* noștri ca painjina îngăĭma, dzilele *ailor* noștri într-ânșiĭ șĭaptedzăč de *aĭ*, ĭară de-a hi în puteri, optŭdzeč de *aĭ*…”

„… anni nostri sicut aranea meditati sunt, dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni, si autem in potentatibus, octoginta anni …”

Balada *Corbea*:

„Douăzeci și șeapte *ai*
Știi cum mă mai chinuiai!…”
(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 526)

v. *An*.

[7]**AI**. – v. *Am*

[8]**AI**. – v. *Aș*.

[9]**AI**, pluriel de l’article possessif masculin al.

Aci ne interesă numai funcțiunea lui *ai* denaintea numerelor ordinale. Pentru a traduce pe francezul „les deuxièmes, les troisièmes”, graiul românesc de astăzi întrebuințează: „cei de al doilea, cei de al treilea”, literalmente: „ceux du deuxième, ceux du troisième”. Limba veche, pe o cale mai organică, din singularul „al doile” trăgea pluralul „*ai* doii”.

Text, circa 1580 (*Cuv. d. bătr*. II, 284): „multe oști birui, întăĭu siriĭanii, *ai* doii turcii, *ai* treii tătarăi…”

Text, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 79): „dereptu acéĭa întrați în bucuriĭa domnului vostru, și ceĭa de întâi și *ai* doii …”

Varlam, 1643, I, f. 282 b: „slugile cei diîntăĭu și *ai* doii sămtŭ proorocii și direpții…”; apoi f. 291 a: „*ai* treii sămtŭ carii nu numai la nuîntâ ce nu vrurâ să margâ, ce și slugile uciserâ…”

În caz oblic:

Pravila de la Govora, 1640, f. 135 a: „…ĭarâ nepoții miei cei dentăĭu să se amestece cu *ai* trei nepoții muerii méle neopriț, așijderea și *ai* trei-mi nepoți cu *ai* treii muerii méle, ĭarâ nepoții muerii-mi cu ai frățini-mieu sau fečorii surorii-mi să nu se améstece, ĭarâ *ai* doi nepoții muerii méle cu fečorii *ai* doilor-mi veri neoprit să se améstece, ĭarâ fečorii *ai* doilor veri să nu se atingă…”

Era însă și o formă plurală „*ai* d o i l e a , *ai* t r e i l e a ” , mai apropiată de uzul actual:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXII, p. 14: „voi seți trupulŭ lu Hristos și noduri deîn parte-i carii puse Dumnezeu în beséreca lui: întăi apostolii, *ai* d o i l e a proorocii, *ai* t r e i l e a învățâtorii...

Cît despre întrebuințarea lui *ai* denaintea pronumelui posesiv: „acești boi sînt *ai* mei”, și denaintea genitivului: „boi *ai* lui Petru”, se vorbește în alți articoli.

v. ^{8}*A*. – ^{1}*Al*. – ^{1}*Ale*.

^{10}**AI** (masc. *alui*, plur. *alor*); sorte d’article possessif poétique au cas oblique. Un fenomen morfologic foarte curios, în puterea căruia pronumele posesiv se declină așa:

	(*al meu*)	(*a mea*)
gen. dat. sing.	*alui meu*	*ai mele*
„ „ plur.	*alor mei*	*alor mele*...

Este învederat că femininul *ai* în „*ai* mele, *ai* tale” n-are a face cu masculinul plural a i de la a l în „ a i mei, a i tăi” sau „ a i cutăruia”; nici *alui* și *alor* în „*alui* meu, *alor* mei, *alor* mele” nu se potrivește cu a l l u i sau a l l o r , a l u i sau a l o r în: „ a l l u i lucru, a l o r faptă, a l u i treabă, a l u i Petru etc.”, unde se asociază, dar fără a se confunda laolaltă, un articol și un pronume, pe cînd în fenomenul ce ne preocupă elementele compuse constituă un singur tot aglutinat, funcționînd numai ca articol. După cum în „ai mele” nu se poate trunchia *ai* în *a-i*, de asemenea nu trebui despărțit în două *alui* și *alor*.

Ne întimpină adesea în *Psaltirea* cea versificată a brașoveanului Corbea, 1700 (ms., în Acad. Rom.); de exemplu:

Ps. LIII:

„Și cuvintele *ai* m é l e
Guri, în urechi ia-le...”

= „cuvintele *gurei* mele...”

Ps. XLIX:

„Și-npotriva fiiului *ai* a t a l e maice,
Stricăčoasă sminteală ai pus, ca de lance...” = „fiiului *maicei* tale...”

Ps. L:

„Și după mulțimea *alor* t a l e
Îndurări, mă scoate la drum și cale...”

= „*îndurărilor* tale...”

În exemplele de mai sus vedem pe *ai* sau *alor* urmînd după un nume post-articulat: „cuvintele *ai*...”, „mulțimea *alor*...”; iar în „fiiului *ai* a tale...”, printr-un fel de reduplicare, alături cu *ai* este lăsat și *a* din nominativul „*a* ta”. Aceeași reduplicare în ps. LXXXVIII:

„A *alui* nostru împărat
Ce-i de scumpe daruri bogat...”

Mitropolitul Dosofteiu recurge nu o dată în proză la această declinațiune anormală a posesivului, însă numai în stilul cel poetic al rugăciunilor. Bunăoară:

Paremiar, 1683:

f. 14 a: „nu uĭta nice trĭace dzâsa *aluĭ* m i e u rostŭ, nice fugi de la graĭurile rostuluĭ mieu...”;

f. 16 a: „să păzăștŭ gândul bun și sâmțârĭa *alor* m ĭ a l e budze...

Liturgiar, 1679:

f. 93 b: „am învitatu-ț cu urgie bunătatĭa, *alor* t a l e poruncŭ sărind și neascultândŭ a tale învățături...”;

f. 88 a: „*aluĭ* t ă ŭ preacurat trupŭ și dumnedzăescŭ sănge nedestoĭnicŭ sântŭ...”

f. 89 a: „în lumina *alor* t a l e poruncŭ îndirepteadză-ne...”;

f. 92 b: „multe-s mulțămile *alor* m ĭ a l e , Dumnedzău-născâtore, greșĭale...”

La dativ:

Palia din Orăștia, 1582 (ap. Cipariu, *Analecte*, p. 71): „să vei da bani împrumutŭ *alorŭ* m i e i mișei oameni...”

Tot așa la A. Pann, *Prov.* I, 157:

„Și cu-ngrijirile sale
Strîngînd un leu de parale,
Zise *ai* sale neveste:
Dragă, o zicală este...”

= „zise *nevestei* sale...”

Este același articlu *a* ca și-n „*a* mea, *a* ta, *a* sa”, dar întrebuințat cu totul afară din norma obicinuită, după care el trebui să dispară în concordanța posesivului cu un nume la caz oblic: „nevestei sale”, nu „nevestei *a* sale”; „poruncelor tale”, nu „poruncelor *a* tale”; „rostului meu”, nu „rostului *a* meu”; pe cînd aci, din contra, posesivul se pune nu fără *a* în coada numelui, ci cu *a* denaintea numelui, și-n același timp *a* își atrage aglutinîndu-și pe determinativul singular *-i* sau plural *-lor* al acelui nume, rămas astfel nedeterminat. E foarte românește de a zice, în poezie și-ntr-o proză patetică: „să spui *alor* tăi stăpîni = spune *stăpîni-lor* (*a*) tăi”, sau: „mărimea *ai* sale iubiri = mărimea *iubiri-i* (*a*) sale”. Nemic analog în celelalte graiuri romanice.

De aceeași natură morfologică, diferind însă prin împregiurarea că nu funcționează denaintea unui posesiv, este *ai* într-un document moldovenesc din 1615 (*A. I. R.* I, 1, 128): „noi văzindu acel zapis a dumisale maicei noastre *ai* M o v i l o e caré mai sus scriem...”, unde „*ai Moviloe = a Moviloe-i*”. Și aci întrebuințarea e poetică în fond. Graiul a fost condus prin simțul estetic de a nu repeți de două ori aceeași formă gramaticală: „*a maice-i a Moviloae-i*”. De asemenea de cinci ori într-un act moldovenesc inedit din 1663, scris de „popa Vasilie cel domnescu de Trăgul-Frumos” (Arh. Stat. din Buc., docum. Mitrop. Iași): „fatâ *ai* Dâvidoae”, „nepoatâ de fiĭu ai Dâvidoae”, „partea soacră-noastrâ *ai* Dâvidoae” în loc de: „*a Davidoae-i*”.

Ar fi foarte interesant de a urmări acest fenomen în dialectul macedo-român, unde el se află de asemenea, cel puțin pînă la un punct oarecare. Dr. Obedenaru

(*Dicț.*, ms., în Acad. Rom., II, 856) zice: „*alli* (*alĭi*) article féminin génitif et datif qui se met avant le substantif: era furca *alli* s u r a t ă = daco-roumain: era furca suratei”. Macedo-românește, genitivo-dativul obicinuit fiind „*suratălĭi = suratei*” urmează că „furca *alĭi surată* = furca *suratălĭi”* corespunde pe deplin daco-românului: „furca *ai surate* = furca *suratei”*. „Fată *ai* Davidoae”, din vechiul text moldovenesc, ar suna macedo-românește după subdialectul din Crușova: „feata *alĭi* Davidoane”.

v. [8]*A* – [5]*Ai*. –[1]*Al*.

[1]**-ÀI**, **- ÀIE;** suffixe nominal servant surtout à prêter plus d’intensité qualitative ou quantitative.

În cuvinte ca: *alai*, *buhai*, *șerlai*, *polai*, *chihaie* etc., finalul *-ai* nu e sufix, ci un element fonic primit gata de-npreună cu vorba cea împrumutată. În *odaie* (= turc. *odà*), *abaie* (= turc. *abà*), *jigăraie* (= ung. *zsigora*) și alte cîteva, sufixul este -i a [= -ie?], nu -aie. Afară de aceasta, finalul *-ai* în genere, fie ca sufix, fie ca simplă terminațiune, derivă din - a n i - numai doară în prea puține vorbe străine, bunăoară: *tigaie* = ngr. τηγάνι, bănățenește: *tiganĭe*; niciodată însă din latinul *-aneus* (*-anea*), care trece românește în *-îiu* (*-îie*), de ex. *călcîi* (=lat. *calcaneum*), plur. *călcîie*, *întîi* (= *antaneus*), fem. *întîie* etc. Prin urmare, *putregai* și *mucegai* nu pot avea prototipuri latine: *putredaneum* și *mucedaneum* (Cihac, I, 171, 223), din cari noi am fi căpătat: *putregîi* și *mucegîi*, ci: *putridalium* și *mucidalium*, macedo-românește *mucisalĭu*. În fine, după cum latinește erau identice în fond sufixele licuide *-alis* și *-aris*, tot așa românul *-ai* = *-alĭu* se identifică uneori cu sufixul -a r i u , de ex.: *vătrai* (= *vătralĭu*) și *vătrariu*, *șupai* (= *șupalĭu*) și *șupariu*, *păstaie* (=*păstalĭe*) și *păstare*, *vînătaie* (= *vînătalĭe*) și *vînătare* etc.

Ca circulațiune, neutrul *-ai*, la plural *-aiuri*, este cu mult mai rar decît femininul *-aie*, la plural *-ăi*, al cărui rol e interesant mai ales în numirile poporane dezmierdătoare ale vitelor; de pildă, în descîntecul „de întoarcerea laptelui”:

„S-o scoborît
Ș-o venit
La *Lunaia*,
Ș-o cătat-o
Ș-o-ntrebat-o:
Ce te ofelești,
Ce te zvîrgolești,
Ce răncăluiești,
Ce boncăluiești,
Lunăioară hăi...”

(S.F. Marian, *Descîntece*, 138)

O vacă născută luni se zice: *lunaie*, iar după aspect sau după boi: *bălaie*, *mîndraie*, *cheșaie* (= *ocheșaie*), *murgaie*, *suraie* și așa mai încolo (*Familia*, 1877, p. 445-6). De aceeași natură este la oi: *țigaie*. Cum că prototipul acestui *-aie* este -a l i a , nu -a n e a , probă că și-n Banat, unde grupul *-nĭ-* nu se moaie, se zice:

bălaie, *mîndraie*, nu: *bălanĭe* sau *mîndranĭe*. Ceva mai mult: la „valahii” din Moravia, cari sînt slavizați deja cel puțin de vro cinci secoli, unul dintre epitetele dezmierdătoare ale vacii este *brezaia* (Kulda, *Moravské národni povêry*, Praha, 1874, t. 1, p. 17).

Între vechile numiri personale femeiești: *Vlădae*, *Vilae*, *Stănae* etc., o localitate de peste Olt: *Negrae* (*Cuv. d. bătr.* I, 244). Același sufix *-aie* ne mai întimpină în unii termeni mitologici: *brezaie*, *năbădaie* cu deminutivul n ă b ă d ă i c ă, *drăgaie* cu deminutivul d r ă g a i c ă etc.

În marea majoritate a cazurilor, funcțiunea sufixului *-ai*, iar mai cu deosebire a femininului *-aie*, este intensivă, adecă menită a da mai multă întindere noțiunii cuprinse în tulpina cuvîntului. Aceasta se învederează pe deplin în vorbe ca: *potaie*, *văpaie*, *bobotaie*, *pălălaie*, *flăcăraie*, dar se poate recunoaște și-n: *putregai*, *mucegai*, *bătaie*, precum și-n epitetele: *mîndraie*, *murgaie* etc. În adevăr, *putregai* e ceva „de tot putred”, *flăcăraie* este o „flacără mai mare”, *murgaie*, o vacă „mai murgă” și așa înainte.

Pe românul feminin *-aie* e peste putință a-l despărți de sufixul romanic colectival -a l i a , cu care se și identifică nu numai prin vorbe întregi ca: *bătaie* = fr. b a t a i l l e (it. b a a t a g l i a , sp. b a t a l l a etc.) sau *măruntaie* = it. m i n u t a g l i a , dar și prin sinonimi ca: *potaie* = fr. c a n a i l l e (it. c a n a g l i a , sp. c a n a l l a) sau macedo-românul: *cărșalĭe* = fr. l i m a i l l e . De aceea, este de crezut că neutrul *-ai*, rar și puțin caracteristic, s-a născut pe calea analogică din femininul *-aie*, ca și italienește în „bagaglio” din „bagaglia”.

O vorbă curat romanică: *meraie*, cu sensul de „pustiu m e r e u ” , din latinul „merus”, trecînd de la români la serbi, s-a păstrat la dînșii, deși s-a perdut la noi. Tot de origine românească trebui să fie sufixul colectival *-aie* în serbul: *domaĭa* „patrie”, *stržaĭa* „crengi”, *peraĭa* „peri de porc” etc.

v. *-ei*. – *-oi*. – *-ui*.

[1,2,3]**ÀIA;** 1. pron démonstr. fém.: celle-là; 2. pron. démonstr. neutre: ça, cela; 3. article prépositif de l’adjectif au féminin. În primele două sensuri este o formă rustică foarte răspîndită pentru emfaticul a c e e a ; în sensul al treilea, pentru c e e a . Corespunde masculinului emfatic a l a și ă l a = a c e l a , c e l a .

Dr. Polysu: „tot *aia* = dasselbe; pentru *aia* = darum, desswegen; tocmai pentru *aia* = eben darum; e *aia* = das ist eben”.

a) Ca pronume demonstrativ femeiesc.

O doină din Transilvania:

„Cîte păsărele-n codru,
Toate-mi cîntă mai la modru,
Numai biata ciocărlie
Aia-mi cîntă-n pribegie...”

(Jarnik-Bîrsanu, 198)

 Alta tot de acolo:

„De-aici pînă la Brașeu,
Nime nu-i străin ca eu,
Fără frunza de duplău;
Dar nici *aia* nu-i străină,
C-are-un pic de rădăcină...”

(*Ibid.*, 205)

Cîntec oltenesc:

„Să mi-ți dau un sămănat
Cum demult nu s-a mai dat,
Sămănat de poterași
Să răsară românași,
Sămincioară d-*aia*, nene,
Tot cu ochi și cu sprincene...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 484)

Basmul *Făt-Frumos* (Ispirescu, *Legende*, 167): „se întoarse de la biserică și văzu frumusețea *aia* de grădină...”

b) Ca articlu prepozitiv adjectival, singularul *aia* e rar, deși este des pluralul a l e a .

Basmul *Ileana Simzieana* (Ispirescu, *Leg.*, 20):„mînușița *aia* micuță și piciorușul ca de zînă...”

c) Ca pronume demonstrativ neutru.

Basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispirescu, *Leg.*, 5): „blestemul părinților le-a ajuns, și d-a i a s-au făcut lighioi așa precum le vezi...”

Basmul *Ciobanașul cel isteț* (*ibid.*, 246; cfr. 161): „Fata de ce creștea d-a i a se făcea mai frumoasă...”

În Banat se zice *aia*, alături cu a h a i a . În basmul *Găitan de aur* (Picot, *Dialectes roumains*, p. 36): „ca să poți trĭece, ĭe joarda *aĭa*, dă cu ĭa pre fața api-naintea ta și dzi:...”; precum și la neutru (*ibid.*, p. 26): „Cenușotca rămase mult după a ĭ a în vorĭeț...”

În Moldova însă *aia* nu se aude, afară numai doară pe la locuitori veniți de aiuri.

„Ciobanii pe aice se deosebesc de săteni în grai prin cuvinte ca: *aia*, ailaltă, a l a (plur. a i a), pă dincolo, se căznește etc., pe cînd sătenii zic: așea (acea), așealaltă, așeala (plur. așeia), pi dincolo, se năcăjește...” (V. Stegariu, Tecuci, com. Corodu).

v. [6]*A*. – [7]*A*. – [1]*Aceea*. – *Acela*. – *Ahaia*. – *Ala*. – *Alea*. – *Ăla*...

[4]**ÀIA**, plur. d’a l a . – v. *Ala*.

[5]**ÀIA**, s.f. indecl.; matronne, dame. O veche rămășiță italică, mai păstrată abia în cîteva cătune.

„În județul Olt se zice pe alocuria: a u ș i -meu, în loc de: bărbatul meu. Bunioară, cînd se întîlnesc două femei și una din ele întreabă: – Da bine, bia! unde e

a u ș i -tău? – A u ș i -meu e dus la coasă etc. Tot așa se zice: *aia* a mea, în loc de: nevasta mea; de ex., cînd doi bărbați se întîlnesc și unul din ei întreabă: – Ce mai face, nene Gheorghe, doda Stana? –Bine, dar doda Rada? – *Aia* a mea țese ori toarce. Dacă însă amîndoi sînt mai familiari, atunci se întreabă: – Ce mai face *aia* a ta, mă? – Bine, dar *aia* a ta? – Eh, umblă rătutită și forfotă...” (M. Părușeanu, Olt, com. Păroși).

Este învederat că *aia* nu e un pronume demonstrativ, căci corespunde masculinului a i u , care se întrebuințează la olteni sub forma deminutivă a i u ș cu sensul de „bătrîn, moș” (*L. M., Gloss.*, p. 32) și de care abia diferă forma a u ș în „ a u ș i -meu”. Macedo-românește de asemenea: a u ș „moș”. „ A u ș i -meu” însemnează „ b ă t r î n e l u -meu”, „*aia* a mea” – „ b ă b u ț a mea”, după cum și obicinuiesc soții la țărani a-și zice unul altuia după un timp oarecare de căsătorie. *Aia* este latinul vulgar à v i a „babă”; a i u – latinul à v i u s „moș”, care prin forma deminutivă „aviolus” a produs pe francezul „aïeul”. Din „avius” și „avia” au și italienii: a i o și a i a „gouverneur, gouvernante, bonne”, de unde apoi, prin împrumut, spaniolul și portugezul a y o și a y a , cu același înțeles. În limba sardă, după dialectul logudorez: à v i o , à v i a „moș, moașă”.

În „*aia* a mea”, „*aia* a ta” etc., articlul postpozitiv din *aia* e tractat ca finalul *-a* în numile proprii femeiești: „*Ana* a mea”, „*Safta* a mea” și altele.

v. *Auș. – Babă. – Bia. – Daică...*

AIÀN (plur. *aieni*), s. m.; notable, maire. Cuvînt turcesc, de origine arabă (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 8). A circulat altădată în graiul poporan de pe marginile Dunării și mai circulează astăzi numai doară în Dobrogea.

Balada *Tudor Tudoraș*:

„Tudor tare-mbogățea,
Herghelii de cai făcea,
Și turme de oi,
Și cirezi de boi:
Iar *aienii* Chiustengii
Și b o i e r i i Dobrogii
Cu el se împizmuia,
Să-l sărăcească căta...”

(Burada, *Dobrogea*, 121)

De aci adjectivul: a i e n e s c .

v. *Aienesc*.

AIÀR (plur. *aiaruri*), s. n.; „juste mesure, fixation juste du prix de la viande, du pain etc.” (Cihac). Cuvînt turcesc de proveniță arabă (Șaineanu). Se mai aude pînă astăzi pe-n orașe, și n-ar strica să rămînă, lipsind un alt termen mai potrivit.

Dr. Polysu: „*Aiar*, das Richten; a face *aiar*, richten, zurecht stellen; a face *aiar* în cîntar, eine Balkenwage richten.”

Constantin Vv. Ipsilant, 1799 (Codrescu, *Uricar* I, 85): „să facă *aiar* cantarilor, adecă să le îndrepteze...”

AIÀSMĂ, s. f.; eau bénite. Formă vulgară pentru a g h i a s m ă , dar trecută deja în limba literară.

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 80: „Creștinii ies de toate părțile, făcîndu-și cu *aiasmă* semnul crucii pe frunte...”

v. *Aghiasmă*. – [2]*Iasmă*.

AIÀSTA; ça, ceci, „nom général de chose” (Littré). Formă rustică pentru a c e a s - t a , întrebuințată mai ales în Moldova.

Document moldovenesc, circa 1650 (*A. I. R.* I, 108): „cum va hi voĭa măriei-sale, așea va face; de-*aĭasta* dăm știre dumitale...”

v. *Aceasta*. – *Aest*.

AIÀSTĂ. – v. *Aest*. – *Asta*...

ÀIBU, ÀIBI, ÀIBÎND. – v. [1]*Am*.

ÀICĂ. – v. *Daică*.

AÌCE s. **AÌCI,** adv.; ici, en ce lieu, en cet endroit. Dublet etimologic cu vechiul a c i c e (= lat. *ecc-hicce*), care a despărut din limbă, și sinonim cu a c i (= lat. *ecc-hic*), cu a c i l e a și cu a c o l e a (= lat. *eccu-illic*), *aice* sau *aici* nu diferă întru nemic prin sens de cel dentîi, dar se deosebește de celelalte trei.

Pe cînd a c i funcționează adesea ca adverb de timp, de ex.: „îl vezi că a c i -i toacă gura și a c i amuțește”, *aice* e totdauna adverb de loc. E necorect la Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XIX*: „de *aice* începe un șir de domni răi...” unde ar trebui: „de a c i începe”, de vreme ce e vorba de o epocă, iar nu de o localitate. E corect însă la Beldiman, *Tragodia*, v. 21:

„*Aice* am trebuință pe Iraclit să aduc
Starea Moldovei să plîngă, sau să pui să scrie Iung,
Dar în cîtu-i prin putință mă voi nevoi și eu
Osînda țării a scrie, oricît îmi va fi de greu...”

unde *aice* corespunde anume locului pînă la care ajunsese poetul. Numai întrucît a c i funcționează ca adverb de loc, el se poate confunda cu *aice*, care însă exprimă, în orice caz, o indicațiune locală mai precisă. Cînd țăranul din Mehedinți întreabă: „vi-s a c i ?” iar altul îi răspunde: „ni-s *aici*” (Preut R. Popescu, com. Isverna), *aici* față cu a c i e mai pozitiv, căci afirmă.

Ca adverb de loc, *aice* este intermediar între a c o l e a și a c i l e a , dintre cari primul arată ceva mai depărtat, iar al doilea înseamnează o apropiare imediată, adecă cîtetrele se înlănțuiesc într-o gradațiune, bunăoară: „alergînd să mă ajungă, iată-l a c o l e a , iată-l *aice*, iată-l a c i l e a în capul meu.”

În balada poporană *Miorița*, cînd ciobanul zice oițelor:

„Ca să mă îngroape
Aice pe-aproape
În strunga de oi,
Să fiu tot cu voi...”,

el nu înțelege a c o l e a , căci ar fi o apropiare nelămurită și chiar vecină cu depărtarea; dar nu vrea nici pe a c i l e a , care ar fi însuși locul unde se vorbește, ci indică anume un punct mijlociu între ambele: „strunga de oi”.

Individualitatea lui *aice* apare mai cu seamă neted în unire cu prepozițiunile d e , p e , p î n ă . Cînd zicem: „de *aice*, pe *aice*, pînă *aice*” avem în vedere un spațiu bine determinat în giurul nostru, cu noi înșine drept centru; cînd zicem: „de a c o l e a , pe a c o l e a , pînă a c o l e a ” avem în vedere o apropiare lipsită de un punct central; cînd zicem: „de a c i l e a , pe a c i l e a , pînă a c i l e a ” , avem în vedere chiar centrul în care ne aflăm.

Aceeași semnificațiune cu *aice* sau *aici* are forma scurtă i c e sau i c i (= latinul *hicce*), cu emfază i c e a , și forma cea lungă emfatică a i c i a sau a i c e a (= *aice*+ *a*), astfel că-n balada de mai sus s-ar fi putut zice deopotrivă bine: „ a i c e pe aproape”, ori: „ a i c e a pe-aproape”, fără nici o deosebire logică. Așa în *Alexandria* lui popa Ion din Sîn-Petru, text transilvan din 1620 (ms., Acad. Rom.), pe aceeași foaie citim: „... și scose-i de i c e pre Adam și pre Evva și cu fičori lui, și să aflară 14.000 de omeni, și eșit-au de i c e la lume la țara vostră...”; mai jos „... vinit-au a i c ĭ a întăĭu ș-au lăcuitŭ a i c ĭ a 500 de ani, și *aice* au făcutŭ pre Caiinŭ și pre Avelŭ...”; mai jos: „.... deca murim noi, mergemŭ într-altŭ loc și mai bunŭ de i c ĭ a ...”

Doină din Transilvania:

„M-oi și duce, îs ca dusă,
Numai floarea nu mi-i pusă,
Dară floarea pune-voi
Și de-a i c e a duce-m-oi,
Duce-m-oi d-*aici* din sat
Să le fac la hîde larg...”

(Jarnik-Bîrsanu, 188)

sau

„Du-mă, Doamne, de pe-*aici*
Unde sînt zilele mici,
Că pe-a i c e a s-au mărit
Și oamenii s-au răit...”

(*Ibid.*, 213)

Forma *aici* circulează în grai mai mult decît forma *aice*, și ambele mai puțin decît emfaticul a i c e a . Cîtetrele lipsesc dialectului istriano-român, care întrebuințează numai pe a c i a sau c i a (= lat. *ecc-hic* + *a*), și dialectului macedo-român,

unde sînt înlocuite prin a c i a și prin forma foarte interesantă a o a c e , corespunzătoare daco-românului a c o a c e în „într-a c o a c e ” (= lat. *ecc-hocce*), care însă la noi are sensul de „mișcare spre *aice*”, iar nu „stare pe *aice*”.

v. *Aci*. – *Acicea*. – *Acilea*. – *Acoace*. – *Acolea*. – *Aicea*. – *Aoace*. – *Ici*...

AÌCEA s. **AÌCIA**, adv.; ici. Format din a i c e sau a i c i prin emfaticul -*a* (v. [5]A), *aicea* sau *aicia* păstrează aceeași nuanță de sens, dar e cu mult mai des în circulațiune, nu numai în viul grai, ci mai ales în vechile texturi, în cari însă el se află în concurență cu dubletul său a c i c e a . Așa, în *Omiliarul de la Govora*, 1642, pe aceeași pagină, 49 a: „*aicea* cunoașteț meșterâ înșelăcĭune drăčascâ...” și: „ a c i c e a vei vedea mulțimea păcatelor tale...”; sau pe pag. 61 a: „nu numai acolo va sâ munčascâ, ce și *aicea* muncéște ĭute...” și: „tu a c i c e a caută puținel, frate și soro...”

În *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422), ne întimpină numai forma emfatică: „*Aiča*. Hic”. În cel slavo-român din aceeași epocă (ms. al Societății Arheologice din Moscva), f. 60 a:

„Ѕдє, a i c e a ”;

„Ѕдєшнін, de a i c e ...”

v. *Aice*. – *Acicea*.

ÀIDA! s. **HÀIDA!** interj.; va! allons! Același sens cu a i ! sau h a i ! cu a i d e ! sau h a i d e ! și cu a i d a ț i ! sau h a i d a ț i ! cu cari se confundă și sub raportul fonetic, deși originile lor par a fi cu totul diverse.

Dicționarul bănățean, circa 1670 (ms. în Bibl. Universității din Budapesta): „*Haida*. A g e d u m .”

Jipescu, *Opincaru*, p. 142: „cu bățu în mînă, *aida*, *aida*, pînă ajunge acolo...”

Cuvîntul a străbătut în Europa orientală în veacul de mijloc prin felurite năvăliri tătărești, începînd de la avari și pecenegi. În dialectul turc djagataic: a i d a ! În Rusia nordică pînă la Urali și chiar în Siberia: „ a ĭ d a , molodtzy, k dĭelu! = *aida*, băieți, la treabă!” „ a ĭ d a obĭedatĭ = *aida* la prînz!” (*Opyt oblastnago slovarĭa*, Ptrsb., 1852, p. 2; *Dopolnenie*, 1858, p. 1). Polonește h a j d a ! (citește: *haĭda*) „heh! frisch!” figurînd și-ntr-o locuțiune proverbială curioasă: „de jure i d e h a - j d a = per fas et nefas” (Linde, *verbo Hej*), în care polonii, pe cînd erau foarte latinomani, băgară din graiul lor propriu numai pe „*i* = și” lîngă trei cuvinte latine și lîngă tătărescul h a i d a . Bohemește, din interjecțiune s-a format un verb regulat h a g d á t i (citește: *gaĭdati*), pe lîngă interjecțiunea h a g d u m (Jungmann, *Slownjk* I, 649). Turcii osmanlii însă n-au păstrat tocmai ei interjecțiunea, ci numai verbul derivat h a y d a m a k „a mîna vite”, literalmente: „a striga h a i d a , a h ă i d u i ” . Nu de la turci dară ne vine cuvîntul, dar de la cumani sau de la vreun alt trib turanic medieval.

Cînd își însoțește pre optativul d e , *aida* capătă la noi sensul francezului ironic: „allons donc!”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 10: „Să crape de căldură, nu-și sumete mînicuțele în fața flăcăilor; să se îmbrebenească ea cu gălbenele și bujori, cu creițe și cu ochiu-boului, *aida*-d e ! nu se scrie la dînsa așa țigănie...”

v. *Aidamac*. – *Aidati*! – *Aide*!

AIDA-DÈ. – v. *Aida*.

AIDAMÀC s. **HAIDAMÀC,** s.m.; 1. brigand, vagabond; 2. gourdin, massue.

Ispirescu, *Poveștile*, p. 57: „curățind țările de t î l h a r i și de *haidamaci*...”

Cu sensul de c i o m a g sau m ă c i u c ă , la Țichindeal, *Fabule*, ed. 1838, p. 403: „proptindu-se cu *aidamacul* lui cel groaznic, cu carele lovea leii și urșii...”

Turcește, verbul h a y d a m a k însemnează: „conduire un troupeau” (Șaineanu, *Elem. turc.*, p.50), de unde apoi „bîtă”, adecă ceva cu care se mînă vitele și „bîtăuș” adecă cineva care mînuiește o asemenea unealtă.

Aidamac se află și la serbi cu sensul de „bîtă” (Karadži•), iar în sens de „rebelle” și „cosaque” această vorbă era foarte răspîndită oarecînd în Polonia și-n Rusia sudică. De aci pare a urma că noi am căpătat-o de la răsărit prin tătari, iar nu din meazăzi prin osmanlii.

v. *Aida*.

AIDAȚI! s. **HAIDAȚI!** interj.; en avant! Nu e același cuvînt cu a i d a , nici cu a i d e , cu toată cuasi-identitatea lor fonetică și logică. La serbi există de asemenea „haidaț! = davon!” (Karadži•, 799), însă nu românii au luat cuvîntul de la serbi (Cihac, II, 583), ci tocmai serbii de la români, căci numai românește *-ați* indică pluralul imperativului la a doua persoană, ceea ce serbește sună - a t e . Al nostru *aidați* sau *haidați* este un strigăt de război, compus din a i d a ț i ! sau h a i d a ț i ! adecă: „allons! frappez!” În energicul cîntec ostășesc, care era foarte vechi deja în timpul mitropolitului Dosofteiu și se atribuia pe atunci lui Ștefan cel Mare, refrenul este:

„ H a i , frați! h a i , frați!
La năvală d a ț i !...”

(Ar. Densusianu, *Ist. lit.*, 224)

Ca țipet, în focul luptei, acest refren se reducea la un teribil: h a i d a ț i !

v. *Ai*! – *Ajut*. – *Chirileisa*. – *Ucide*!...

AIDĂU s. **HAIDĂU** (plur. *aidăi* s. *haidăi*), s.m.; vacher, gardien de bétail. „*Haidău*, păzitor de vaci în cireadă” (Costinescu). Cuvîntul s-a născut din interjecțiunea a i d a s. h a i d a prin sufixul *-ău*; literalmente: „acela care mînă vacile, strigînd: h a i d a !” *Aidău* n-are a face cu maghiarul „hajtó” (Cihac, II, 504), de unde se trage h a i t ă u , cu totul o altă vorbă.

v. *Aida*. – *Aidamac*. – *Haitău*. – *-ău*.

[1]**AI-DÈ**! s. **HAI-DÈ**! – v. [2]*Aide*.

[1]**AIDÈ**! s. **HAIDÈ**! interj. et vb. défect.; va! allons! marche! Ca imperativ, funcționează la prima și a doua persoană plurală: *aidem! aideți!* și la a doua singulară: *aide!* În toate întrebuințările se poate aspira: *haidem! haideți!* Prin emfaticul *-a* (v. [5]A) devine: *aidea! haidea!*

Donici, *Parnas*:

„*Aideți*, voinicilor! cu toții să răcnim;
Nu pierdeți cumpătu, strigați cu îndrăzneală...”

A. Pann, *Prov.* I, 3:

„*Aideți* să vorbim de giabă,
Că tot n-avem nici o treabă...”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Buciumați, și Doamne-ajută! – Cu toții strigă: amin!
Aideți, frați, din țara noastră să alungăm pe păgîn!...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 153: „înjugă și pleacă, *aidea*, *aidea*, vorbă, vorbă, pîn’ ce înserĭează...”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 249: „*Aidea!* fie după voința dumitale; o să-ți fac acest hatîr, și de voi păți ceva, vei da seama la Dumnezeu...”

Poate să nu aibă sensul de „mergere”, ci chiar pe acela de „oprire”, dar în orice caz ca imperativ:

„*Haide*, bade, nu te duce,
Că te-aștept cu gura dulce!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 107)

Foarte des se construiește cu subjunctivul d e : „*aide* d e fă... *aide* s ă faci...”

„*Haide*, mîndră, pînă-n prag
D e -mi dă gură, că-s beteag;
Haide, mîndră, pîn’ la cruce
D e vezi neamțul cum mă duce...”

(*Ibid.*, 17)

Etimologia lui *aide* a fost pînă acum o enigmă. Mai întîi, toți îl confundau cu a i d a și cu a i d a ț i , cari amîndouă îi sînt străine, fiind totodată străine unul altuia. Apoi unii îl apropie de latinul a g e d u m (*L.M.*), cu care se întîlnește și prin sens. Foneticește, din „agedum” s-ar fi putut naște la români a i d , cu *i* pentru *-ge-* ca în *mai*= lat. *magis*. Alții (Diéz) par a-l înrudi cu italianul a n d a r e , de unde ar fi imperativul dialectic venețian a i d a . Cei mai mulți (Cihac, Miklosich, Șaineanu) indică interjecțiunea turcă h ā ĭ d è „en avant!” Să se observe însă că: 1. Cuvîntul nu există în dialectele turce asiatice. 2. La turci el nu e niciodată verb. 3. Ca verb, el ne apare numai: a) la români: *aidem*, *aideți*; b) la serbi: h a ĭ d e m o , h a ĭ d e t e ; c) la bulgari: h a ĭ d e , h a ĭ d i t e ; d) la albanezi: h a ĭ d e , h a ĭ -

d e n i . În poezia poporană română, serbă, bulgară și albaneză, întrebuințarea lui *haide* ca verb defectiv este identică, după cum ea nu ne întimpină de loc la turci. E aproape sigur că turcii, la intrarea lor în Europa, îl vor fi găsit deja vechi la indigeni. De la turci, apoi, îl vor fi luat numai doară neogrecii: Χάιντε! (Passow).

Cum dară rămîne cu etimologia cuvîntului?

Pe de o parte, afară de bulgari și de serbi cu învecinații sloveni, adecă afară de ramura slavo-balcanică, la ceilalți slavi *aide* nu se găsește; pe de altă parte, prin elemente specifice serbo-bulgare această vorbă nu se explică, precum nici prin albaneza. Nu cumva soluțiunea se poate dobîndi prin limba română? Filologii uită într-un mod sistematic că serbii și bulgarii, cînd s-au încuibat peste Dunăre, cam în secolul VII, deteră pretutindeni peste români, cari la rîndul lor, cu vro cinci veacuri mai nainte, se așezaseră acolo peste un substrat autocton tracic, scoțînd la ființă o nouă naționalitate: grupul latin oriental. Oricîte se află la serbo-bulgari și se află și la români, dar nicăiri la slavii cei de la nord, e aproape de mintea omului că serbo-bulgarii le-au luat de la români, iar nu viceversa, deși multe, și foarte multe negreșit, însă elemente panslavice anume, au primit și românii de la serbo-bulgari.

Interjecțiunea a i ! sau h a i ! „va! allons!" se asociază la noi mereu cu optativul d e , astfel că-n Banat, bunăoară, compusul „ a i d e !" a ajuns a forma o interjecțiune specială de „rugare și poftire, de ex. h a i - d e ! în oară bună!" (Diaconovici-Loga, *Gramm.*, p. 156); iar la macedo-români, după un „vechi cîntec" citat de Dr. Obedenaru (*Dicț.*, ms., în Acad. Rom., II, 716):

„Çi-țĭ unzeaște parce lungă,
H a ĭ d e m o ĭ , trup de-armătulă..."

adecă: „Comme les longs cheveaux te vont; a l l o n s , corps de militaire!"

Dar și mai des acest a i ! sau h a i ! se construiește cu subjunctivul d e : a i d e -mi spune mai iute! a i d e fă cutare lucru! etc.

„*Haide*, pui de turturea,
D e -mi arată cărarea..."

(Jarnik-Bîrsanu, 200)

„*Haide*, bade, d e mă ia
Pîn' ce-s pruncă tinerea..."

(*Ibid.*, 44)

Să luăm acum următoarea doină din Transilvania:

„*Haide*, mîndră, d e -mi dă gură,
Că-ți dau tot ce am în șură;
Dragă, h a i d e mă sărută,
Că-ți dau boii de la rudă!..."

(Jarnik-Bîrsanu, 78)

Dentîi, h a i ne apare aci ca sinonim perfect cu *haide*; al doilea, versul:

„Dragă, h a i d e mă sărută..."

este din punct în punct totuna ca și cînd am zice:

„Dragă, *haide*, mă sărută...”

Disilabicul *aide* rezultă dară din aglutinarea celor două elemente, pe cari graiul poporan le pune ne-ncetat în atingere: interjecțiunea a i și silaba d e , această din urmă mai cu seamă ca subjunctiv. În construcțiunea: „aide d e -mi arată = a i d e -mi arată” este o reduplicare a aceluiași d e . O dată aglutinat din a i și d e , *aide* a suferit apoi analogia imperativilor de a treia conjugațiune: „arde!” „perde!” „cre-de!” născîndu-se flexiunea: *aidem! aideți!*

În scurt, prin româna și numai prin româna genezea cuvîntului se desfășură de la sine și ni se limpezește totodată fenomenul că *aide*, ca interjecțiune și ca verb, ființează numai pe Peninsula Balcanică, acolo adecă unde românii serviseră de substrat pentru așezămintele posterioare slavice.

v. [3]*Ai! – Aida! – Aidați! –* [3]*Hai! – Haida! – Haidați...*

AÌDOMA, adv.; exactement comme ça, de point en point, comme deux gouttes d’eau. Sinonim cu a s e m e n e , l a f e l , l e i t , î n t o c m a i , dar mai afirmativ.

„*Aidoma* = deplin asemenea, togmai așa, real, împelițat; de ex.: copilul acesta este tată-său *aidoma*; am văzut pe dracul *aidoma*...” (*L. M.*)

Dr. Polysu: „*Aidoma* = ähnlich; gleich; wirklich; ganz ähnlich, ganz gleich; akurat; *aidoma* l a c h i p = wie aus dem Gesichte geschnitten”.

v. *Asemene. – Leit.*

Niciodată nu se accentează pe *o*: *aidòma* (Cihac, II, 3), ci numai pe *i*.

I. Văcărescu, p. 228:

„Cum e, d-ar fi văzut,
La toți, slăvit, plăcut
Ar fi ăst chip ceresc
Aidoma ca tine...”

și-ntr-un alt loc:

„E nemerit cu fețe vii, *aidoma*-ți portret...”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 58: „După ce să va orîndui epitropul, pănă a nu să apuca de chivernisirea lucrurilor, datoriu iaste să facă doao catastișe anume de priimirea averii și a datoriei nevîrsnecului, și pre unul, după ce-l va iscăli însuși și-l vor adeveri rudele sau judecătorii, să să dea în păstrare la Mitropolie sau la Episcopii sau la Vorniciia obștirilor, iară celalalt, și acela iscălit și adeverit *a idoma* (**а̂ и̏дома**), să-l poprească însuși...”

Basmul *Fata cu pieze rele*: „...la arăpoaica cutare se găsește un petec de mătă-sărie *aidoma* celeia ce căuta împăratul și t o c m a i atît cît îi trebuia...”

Forma cea mai veche în texturi este *avidoma*.

Cantemir, *Chron.* II, 151, despre nește plastografi: „Leon, de aceasta înștiințîndu-să, au poroncit logofeților lui să înpotrivască slova Sfîntului Ioann, carii slova *avidoma* potrivind...”

În Moldova pînă astăzi predomnește forma *avidoma*.

Alexandri, *Iașii în carnaval*, act. I, sc. 2: „parcă-i văd *avidoma* ș-acum alergînd pe uliți cu coifuri de hîrtie poliită...”

Tot în Moldova însă se mai aud și forme provinciale: *aghidoma*, *agidoma* și *agiuduma*.

O povestire țărănească din Tutova: „Stafia zice-că este umbra luată de zidari, cînd fac vreo clădire sau beci, a unui om care zice-că nu mai trăiește de la luarea umbrei decît 40 de zile, după care timp, murind, iese *aghidoma* în locul unde i-au luat umbra și chinuiește pe cei cari s-ar duce acolo noaptea...” (P. Mohor, com. Pueștii).

Narațiune țărănească din districtul Iașilor: „dracu uniori sî aratâ cal, porc, ogar, epuri, mîțâ, lup; dar el *agiuduma* îi în chipul omului și-i negru ca păcura, cu coarni, cu chelea goalâ, cu coadâ și arichi...” (Preot A. Bottez, com. Șipotele).

„*Agidoma* vrea să zică aievea, întocmai...” (G. Gavrilițanu, Neamț, com. Galu.)

În fine, în balada *Juganii*, așa cum se cîntă pe la Brăila:

„Că muma juganilor
Erea fruntea cailor,
Scăparea haiducilor,
Idoma nălucelor...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 691)

unde editorul observă în notă: „*idoma*, afereză din *aìdoma* = întocmai ca, identic cu, arătînd asemănarea perfectă”.

Forma *idoma* aferetică nu este, după cum nici *aidoma* nu e protetic, căci inițialul *a-* (= lat. *ad*) nu aparține tulpinei cuvîntului, la care se adauge numai ca un fel de întărire ca și-n „*a*-semenea” sau „*a*-ievea”. Finalul *-oma*, pe de altă parte, se descompune în emfaticul *-a*, ca în „acum-*a*”, „asemene-*a*”, „aieve-*a*”, „atît-*a*” etc. (v. ^{5}*A*) și în același sufix *-omă* cu funcțiune superlativală, care mai figurează în alți doi adverbi românești: „avalma” (vechi: *avaloma*) și „hojma” (vechi *hojoma*), cel dentîi însemnînd: „tout-à-fait ensemble”, iar cellalt: „très-fréquemment”, un sufix înrudit cu superlativul latin arhaic -umus (clasic *-imus*) în: *minumus* (= *minimus*), *infumus* (= *infimus*), *decumus* (= *decimus*) etc. La români însă acest sufix nu poate fi latin, deoarăce nu e latin nici unul din cei trei adverbi. Cînd separăm dară prefixul *a-* și sufixul *-omă*, ne rămîne tulpina cea semnificativă *-vid-*, pe care deja Laurian și Maxim s-au încercat s-o apropie de grecul ε῝δος „aspect, visage, espèce, façon”, corespunzător litvanului, „veidas” și slavicului „vidŭ”, de care la rîndul său l-a apropiat Cihac. Grație sufixului *-omă*, pe care cu sensul superlatival nu-l au nici slavii, nici grecii, românul *avidoma* însemnează: „întocmai aceeași față, întocmai același fel, întocmai același aspect”, „ipsissime”. Fiindcă românii pe *avidoma* nu-l au din latina, fiindcă nu-l au nici de la greci sau de la slavi și fiindcă totuși el este învederat o formațiune ario-europee, atunci nu cumva să fie la noi un rest dacic?

v. ^{5}*A*. – *Abeș*. – *Abur*. – ^{2}*-ac*. – *Aghiuță*. – *Avalma*. – *Hojma*. – *-omă*...

AIDÙC s. **HAIDÙC** (pl. *aiduci* s. *haiduci*), s.m.; 1. fantassin; 2. bandit.

Cu primul sens, ca sinonim cu *pedestraș* sau *dorobanț*, *aiduc* a ieșit de mult din întrebuințare, dar ne mai întimpină în cronice.

Miron Costin, *Letop*. I, 222: „Așa îl pripise Mihaiu-vodă de aproape pre Ieremiea-vodă, căt niște *haiduci* p e d e s t r i cu căteva cară, pre urma Ieremiei-vodă, i-au ajuns fruntea oștii lui Mihaiu-vodă, și au stătut *haiducii* la răsboiu, apărăndu-se căteva ceasuri; ce dacă s-au înglotit oastea lui Mihaiu-vodă, i-au spart pre *haiduci*...”

Ca sinonim cu h o ț , cuvîntul se distinge printr-o nuanță foarte caracteristică: *aiducul* despoaie numai pe cei bogați și pe străini; își iubește țara, apără și ajută pe cei apăsați; își bate joc de stăpîn și de stăpînire, pentru că-i e drag a fi slobod; el e poet.

Iordachi Golescu, circa 1830 (*Conv. lit.*, 1874, p. 73): „Cîntecele de *aiduci* sufletul ți-l înveselește, trupul ți-l întărește, mintea ți-o înverșunează...”

Așa scria un boier mare!

În unele locuri, se rostește *vaiduc*:

„Mi-aduc aminte că în nordul Bihorului am auzit în loc de *hram* – *vram*, adecă *vramul* bisericei în loc de *hram*; tot aici am auzit *vaiduc* în loc de *haiduc*...” (D. Păscuț, Făget).

Forma cea mai răspîndită însă este aspiratul *haiduc*. Derivă din maghiarul h a j - d ù „fantassin, bandit”. Acățîndu-și sufixele *-uk*, *-t*, *-ùtin*, acest termin s-a înrădăcinat de veacuri pe întreaga Peninsulă Balcanică, mai ales cu înțeles de „hoț” și chiar de „voinic în genere”: turc. *hajdud*, neogr. χα̏ντούτης și χα̏δούκι, alban. *haĭdut* și *haĭduk*, bulgărește și serbește: *haĭduk, aĭduk, haĭdut, aĭdutin* etc. (Miklos., *Türk. Elem.* I, 66). E cam anevoie a se lămuri intermediul prin care îl vor fi căpătat românii.

v. *Haiduc*.

AIDUCÀME. – v. *-ame*.

[1,2]**AIDUCÈSC.** – v. [1,2]*Haiducesc*.

AIDUCÈȘTE. – v. *Haiducește*.

AIDUCÌE. – v. *Haiducie*.

AIE, pron. – v. *Aia*.

-AIE, suff. – v. *-ai*.

AIENÈSC, -EASCĂ, adj.; appartenant à ou dépendant d’un a y a n . Se mai aude numai doară în Dobrogea.

Balada *Tudor Tudoraș*:

„De-i găsi oi *aienești*,
Să le scrii împărătești,
Beilicul să le cei,
Din zece una să iei...”

(Burada, *Dobrogea*, 125)

Balada *Mierla și sturzul*:

„Cărucer m-oi face
Și pe drum oi trece
Cu cară,
Cu povară,
Cu mărfuri *aienești*,
Aienești și domnești...”

(*Ibid.*, 127)

v. *Aian*

AIÈPT (*aieptat*, *aieptare*), vb.; 1. allécher; 2. fléchir, diriger; 3. ajuster, brandir, jeter; – m ă *aiept*, se tromper soi-même, se donner des airs, se venter.

Lexicon Budan: „*Aiept*; 1. ca verb activ: a) răped ceva cu năvală, schleudern; b) îndreptez, ocărmuiesc, lenken; c) ghicesc, errathen, beynahe treffen; 2. ca verb reciproc: m ă *aiept* = a) cu mintea, alunec, sich verleiten lassen; b) mă fălesc, mă laud însumi, prahlen. *A* lat. a d et j a c t o , quasi a d j e c t o ” .

Derivațiunea *aiept* = lat. a d j e c t o a fost singură propusă pînă acum și primită de toți fără control și fără controversă (Cihac, I, 6). Numai Miklosich a observat că ea nu se împacă cu legile fonetice (*Lautlehre, Consonant.* II, 64). În adevăr, din latinul „adjecto” s-ar fi putut naște la noi „ajept”, ca „ajung = adjungo” sau „ajut = ajuto” cel mult: „azept”, ca în „zac = jacio (djacio)”, dar niciodată *aiept*.

Foneticește, *aieptare* poate fi numai doară latinul a l l e c t a r e = ital. a l l e t t a r e = franc. a l l é c h e r . Prin urmare, sensul fundamental al cuvîntului este a m ă g e s c . Acest sens ne și apare singur în *Vocabularul* lui Costinescu (I, 28): „a *aiepta*, a îndemna la o plăcere, a amăgi”. Tot așa la Pontbriant (p. 19): „a *aiepta*, vezi *a amăgi*”. În Țara Românească vorba pare a nu fi cunoscută în popor decît numai cu acest înțeles. În *Lexiconul Budan* reflexivul „ m ă *aiept* = sich verleiten lassen” implică și la activ: „*aiept* = verleiten”, „amăgesc”. Tot aci vine prin sens „mă *aiept* = prahlen”, însemnînd literalmente: „mă măgulesc pe mine însumi, mă înșel crezîndu-mă prea mare”, precum și adjectivul a i e p t ă t o r „fălos, Prahler”, în *Vocabulariul de la Sibii*, din 1822.

Deja latinește a l l e c t o , frecuentativ din „allicio”, se pleca către sensul de „diriger”, de exemplu la Columella: „ad aquam duci boves sibiloque a l l e c t a r i ” . De aci românul „*aiept* = lenken”, în gramatica transilvană a lui Molnar, de la 1788 (p. 254) și chiar în *Lexiconul Budan*, ca și „*aiept* = ghicesc, errathen”; „*aiept* = hinweisen”, la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms., în Muz. istor. din Bucur.); „*aiept* = flecto, dirigo”, în gramatica bănățeană a lui Alexi (1826, p. 254), „*aiept* = = andeuten, anpassen”, la Sava Bărcianu (p. 5) etc.

Abia pe a treia linie, rezultînd din noțiunea intermediară secundară de „diriger = ajuster", s-a născut sensul de „arunc": „*aiept*, *jacto*" (Bobb), care a făcut pe filologi să se amăgească, să se *aiepte* în toată puterea cuvîntului, alergînd la latinul a d j e c t o .

Al nostru *aieptare* este dară frate bun cu francezul a l l é c h e r , care în limba veche avea și acolo o formă reflexivă aproape identică prin sens cu românul „ m ă *aiept*". Versul lui Ronsard:

„Puis donne voile, et sant plus t'a l l e c h e r
Va-t'an ailleurs ta fortune chercher..."

se traduce românește:

„Apoi întinde-ți pînza și făr-a t e -*aiepta*
Te du în altă parte norocu-ți a căta..."

Din literatura poporană cunoaștem trei texturi cu *aiept*.

Basmul *Nuștiu-Împărat* (*Tribuna din Sibii*, 1886, p. 1118): „acum s e *aiaptă* o dată calul și ca fulgerul trece preste poartă...";

Basmul *Tei-legănat* (*ibid.*, 1885, p. 38): „croiește un șoșonete bun din pulpa piciorului stîng și-l aruncă în gura pajurei, care cu o *aieptare* a și fost afară (din lumea cealaltă pe lumea noastră)";

Proverb:

„Mă iai cu a i e p t u l ,
Ți-a pîrăi pieptul;
Mă iai cu de-acelea,
Te-a ustura pielea..."

(*Ibid.*, 1885, p. 22)

În primele două pasage, *aiept* însemnează o avîntare sau o răpezire; în pasagiul al treilea, cel mai important prin natura sa stereotipă de proverb și unde cuvîntul ne întimpină ca substantiv, a i e p t poate să însemneze deopotrivă avîntare sau răpezire la luptă și înșelăciune șoșele-momele, „alléchement".

Cîtetrele texturile sînt din Transilvania, unde – după cum am văzut mai sus – predomnește în această vorbă sensul derivat de „aruncare".

v. *Îniept*.

AIEPTÀRE
AIEPTÀT } v. *Aiept*.

AIEPTĂTÒR, -OARE. – v. *Aiept*.

AIÈSC (*aiit*, *aiire*), vb.; apprîter à l'ail. La prezinte indicativ, la conjunctiv și la imperativ singular se întrebuințează mai mult: *aiez*, să *aieze*, *aiază!* (*L.B.*), ba unii conjugă peste tot ca pe „cutez": *aiezai*, *aiezare*, *aiezat* etc. (Pontbriant).

v. [2]*Aiu*. – *Aite*. – *Aitură*.

^{1}**AIÈVE,** adv.; réellement, manifestement, évidemment. Compus din prepoziționalul *a* (= lat. *ad*) și din adverbul paleoslavic ꙗвѣ „δῆλου, φανερῶς, προφανῶς" (Miklosich), corespunzător verbului ꙗвити, de unde românul „a ivi", literalmente *aieve* însemnează: la arătare, o locuțiune adverbială indigenă, pe care s-a încercat s-o înlocuiască adverbul slavic, dar care n-a încetat niciodată de a circula în grai alături cu noul venit; de exemplu în *Omiliarul de la Govora*, 1642, p. 5: „...să ai tu tatâ svăntŭ, ĭarâ însuți întru pâcate lâcuești, ce folosu ți-e de ačasta? *aĭave* că ți-e mai mare osăndâ...", ș-apoi cu același sens mai jos (p. 83): „robul carele știe voĭa domnu-său și nu o face mult va fi bătut; și numai ce cugetâ cu ce va fi bătut? la arătare e că cu multe munci ale focului nestins..."

Alt sinonim: fățiș sau pe față, circulînd iarăși în concurență cu *aieve*. Așa, Nicolae Costin, *Letop*., II, p. 11, 13, descriind domnia lui Dumitrașco Cantacuzino, zice că adusese în țară pe tătari „carii ca niște păgîni multă răutate au făcut oamenilor din Moldova, muncindu-i și pe cărbuni puindu-i și la cap cetluindu-i, și de femei și de fete răzindu-și *aevea*...", iar mai jos: „își ridea de fetele și de femeile oamenilor pe față..."

Mai totdauna *aieve* își acață pe emfaticul -*a* (v. ^{5}A) fără vreo modificare de sens. În vechile texturi însă e mai des simplul *aieve*.

a) A veni *aieve*:

Coresi, 1577, ps. XLIX: „Domnul *aĭavea* vine", unde în *Psaltirea Scheiană*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.) stă fără emfaticul -*a*: „Dzeul *aĭave* vire...", pe cînd la Dosofteiu, 1680: „Dumnedzău vederat veni-va...", iar la Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms., Acad. Rom.): „Domnul la arâtare va veni..." În același pasagiu, Corbea, circa 1700 (ms., Ac. Rom.) pune „la *aieve*" (= *ad*- *ad*-...) și-l explică prin arătat:

„Dumnezeu la *aiave* va veni arătat
Cu sémne, ca un mare și strașnic împărat..."

b) A umbla *aieve*:

Miron Costin, *Letop*. I, 262: „de oameni răi așa se împluse țeara, căt *aieve* bulucuri îmbla de prăda și jacuia oamenii și pre lăngă orașe..."

c) A vedea *aieve*:

I. Văcărescu, p. 353:

„Ș-ăl vis că-n București stă-n scaun Bucuria.
Aievea ce să vez? Ales Neomenia
Stă: inimă și duh boldește către falâ;
Toți în minciună cred, înșăl și se înșeală..."

A. Odobescu, *Pseudokineg*., p. 87: „Nu mă voi încumeta a spune ceea ce *aievea* n-am văzut cu ochii..."

d) A se arăta *aieve*, ca și cînd s-ar zice „a se arăta la arătare".

Constantin Brîncovan, 1696 (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 159): „care și *aĭave* aič în țară cĭudă ca acéĭa s-au fost arătat la zilele răposatului stremoșului domnii-méle

Io Mateĭ Băsărab voevod..", povestind mai departe cum au perit locustele din dată ce se adusese de la o mănăstire din Muntele Atos capul sîntului Mihail „Sinadski".

e) A minți *aieve*:

Varlam, 1643, II, f. 81 a: „pare-mi că minți *aĭave*, o cadiule! căci nu sămtŭ a mĭale acéstĭa cuvinte..."

f) Mai cu seamă însă *aieve* se construiește cu „a fi".

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 27): „*aiavea* iaste tuturor că el mie nepriétin de moarte mi s-au arătat, însă adevărul ce iaste a tăgădui nici pociu, nici mi se cade..."

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784, p. 59): „la toți *aiavea* iaste viiața lui cea bună, știute milosteniile și alte lucruri..."

N. Muste, *Letop*. III, 76, povestind focul cel mare din Iași de la 1723: „...nu se putea nime apropia de para focului. Atunce *aevea* era certarea de la Dumnezeu..."

g) O întrebuințare curioasă a lui *aieve* în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXII, 3: „eu, pre dzeu! săntu jidovinu, născutu întru Tarsul Chilichiescu, hrănitu întru ačasta cetate, lăîngă pičoarele lui Gamaliilu învățatu *aĭave* légĭa tatăîn-rească..."	„...ego sum vir Judaeus, natus in Tarso Ciliciae, nutritus autem in ista civitate, secus pedes Gamaliel eruditus juxta veritatem paternae legis..."

După analogia sinonimilor săi, *aieve* funcționează și ca adjectiv, dar invariabil: un lucru aieve, o nelegiuire aieve, o minciună aieve etc. *Lexicon Budan*: „aieve adj., verus, geminus".

v. *Apriat*. – *Față*. – *Fățiș*...

[2]**AIÈVE,** adj. – v. [1]*Aieve*.

[1,2]**AIÈVEA.** – v. [1]*Aieve*.

AIÈZ (*aiezat*, *aiezare*), vb.; apprêter à l'ail. Formă mai puțin întrebuințată și mai necorectă decît sinonimul aiesc.

Dicționarul bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 422): „*Ajjĕdz* (citește: *aĭedz*). Allio condio."

v. *Aiesc*. – *Curmez*.

AIEZÀRE
AIEZÀT } v. *Aiesc*. – *Aiez*.

AILALTĂ. – v. [1,2,3]*Aia*. – *Alt*.

AIMÌNTRE s. **AMÌNTRE**, adv.; 1. autrement; 2. en cas contraire, sinon; 3. de *aimintre*, de *amintre* = du reste, d'ailleurs. În primul sens sinonim cu altfel,

altcum sau în alt chip; în al doilea, sinonim cu: de nu, de unde nu, la dinpotrivă; în al treilea, sinonim cu totuși, orișicum etc.

Sub influința principalului sinonim, altfel, s-a născut forma actuală *altmintre*, care nu se găsește nicăiri în vechile texturi și ne întimpină pentru prima oară, pare-ni-se, abia pe la 1788 în gramatica lui Molnar (p. 318): *altmintrilea*. De atunci încoace filologii s-au silit s-o înrădăcineze în limbă, crezînd-o a fi un arhaism (*Lex. Bud.*, Cihac etc.), pe cînd în fapt ea este de tot modernă și se datorește unei analogii curat românești: *altmintre* = *aimintre* + altfel, căci – mai repetăm încă o dată – graiul vechi n-o cunoaște de loc.

Cele două forme istorice, *aimintre* și *amintre*, ni se înfățișează fiecare în următoarele varianturi fonetice și morfologice:

a) Forma cu *-i-* aproape totdauna își acață pe emfaticul *-a*: *aimintrea*, uneori pe analogicul -le însoțit de același *-a*: *aimintrilea*, cîteodată are pre -en- pentru -in-: *aimentrea*, *aimentrilea*.

Glosar slavo-român, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, 267): „възнак, pre dos, *aimintrea*".

Legenda Sf. Nicolae, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 140): „se găndi *aimintrea* să nu facâ, ce acel lucru spurcat ce găndise el vrea să-lŭ înceapâ a face..."

O predică de Sf. Ioan Crisostom, sec. XVII (*ibid.*, p. 559): „*aimintrea* vâd ochii omului, și *aimintrea* iară vâd ochii lui Dumnedzău..."

Act moldovenesc din 1610: „de s-are și mai scula Agăpiĭanii să facâ vro pără și să nu se ție de lége, măriĭa-ta să nu crezi, că *aimintrilea* nu se va afla..."

Moxa, 1620, p. 370: „nu era de totŭ rău Anastasie, ce era și bunŭ, că de nu vrea fi întunecatŭ cu acĭa vrăcolâcie de făcĭa rău pravoslavnicilorŭ, *aimentrea* elŭ era bunŭ..."

Același, p. 385: „de *aimintrea* era omŭ bunŭ și nu ĭubiĭa strămbâtâțile..."

Silvestru, 1651, pref.: „Frumos darŭ a luĭ Dumnezău ĭaste a ști în limbi, numaĭ să viĭaze cu dinsele, ca să înțeleagâ și alții ce zice, că *aĭmintrĭa* nime nu va putĭa lua întrămare..."

Ibid., f. 151 a: „de-arâ face *aĭmintrĭa*, huli-s-arâ numele luĭ între păgâni..."

Dicționar bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Aimintre*. Aliter. Secus."

b) Forma fără *-i-* ne prezintă varianturi: *amintrile*, *amintrilea*, *aminterle*, *amintere*, *aminterea*, *aminteri*.

Inventarul mănăstirii Galata, 1588 (*Cuv. d. bătr.* I, 212): „și de va întorce *amintrilea*, se fie lepâdat de léje..."

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom.), p. 20: „*amintrilea*, pricina clătirii dăndu-să, odihna și liniștea fără turburare și strînciunare a fi nu poate..."

Dicționar slavo-românesc, circa 1670 (ms., în Bibl. Societății Arheologice din Moscva, f. 28 b): „вѻзнакъ, într-alt chip sau *aminterea*".

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784), p. 89: „să știi și să crezi că din neprecépere și din slăbiciunea firii am făcutŭ acĕasta, sau pentru că te-amŭ iubitŭ și amŭ vrutŭ

să te învățŭ binele care l-amŭ socotitŭ de folosŭ ție, că *amintrilea* cumŭ aș fi pututŭ face eu ceva asupra ta...”

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 16: „*aminterea*, așezarea de arŭ fi după meșteșugŭ și potrivită precumŭ tu vrei, arŭ fi o greșală...”

Ibid., p. 102: „*aminterle*, nasulŭ a•ută multŭ de a închipui măsura feții...”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 19: „cînd lucrul acela pentru zminteala ce are rămîne netrébnic sau cu anevoe a fi de trebuință, iară *aminteri* să rămîe vînzătoriul nesupărat...”

Ib., p. 34: „Cu zălogul mișcătoriu nu poate împrumutătoriul să să slujească la trebuințele sale, de nu să va tocmi cu datornicul, căci *aminterea* orice stricăčune va cerca, plătéște...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 34: „*Amintrilea*, frate Moțăilă, vorbindă la drept, să ne ierte cin’ ne-aude, altă lume ie la țară, alta la cetăți și la orășele or la tîrguri...”

Deși forma fără -*ĭ*- exista deja în secolul XVI, totuși în texturile cele mai vechi ea ne apare sistematic ca o scurtare disimilativă din *aĭmintrilea*, tipul cel mai lungit și avînd trei *i*, pe cînd forma cu -*ĭ*- figurează tot acolo simplă sau numai cu emfaticul -*a*: *aĭmintre*, *aĭmintrea*, și chiar cu vocalismul arhaic: *aĭmentrea*. Așa la Coresi, *Omiliar*, 1580, vedem *aĭmintrea*, niciodată *aĭmintrilea*, alături cu *amintrilea*, niciodată *amintrea*:

quat. IX, p. 7: „grăĭaște-se și *aimintrea* duminecâ noao, derep-ce că-ntr-ačasta vor să se înnoĭascâ trupurile morților...”

quat. XIX, p. 10: „multâ era credința de-aciĭa alăltor, că atunce amu opri măriei, e acmu nu opréște, ce *amintrilea*-șŭ tăriĭa sa arâtâ mai mare...”

Pe la sfîrșitul secolului XVII, dispare din texturi forma cea primitivă *aimintre*, lăsînd pe derivatul *amintre*, care începe apoi a se răspîndi, multiplicîndu-se în varianturi poporane: *aminteri*, *aminterea*, *aminterle* etc., dar totodată se amestecă cu sinonimul a l t f e l , rezultînd forma mixtă *altmintre*, care la Radu Tempea (*Gramm.*, 1797, 167) sună pe aceeași pagină: *almintrenea* și *altmintrelea*. Într-o doină din Bucovina:

„Mult mă mir, bade, de tine,
Ce-ți perzi mintea după mine?
Cînd mi-ar fi de dumniata
Altmintrele m-aș purta!...”

(Marian, *Bucov.* II, 152)

Alexandri, *Arvinte și Pepelea*, sc. 4:

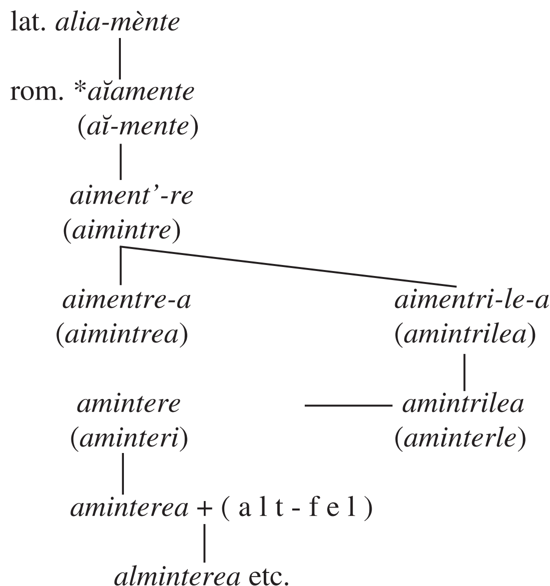
„Arvinte: Nu fi prost, măi!... O baniță de nuci vechi de șăse ani... Nu scăpa chilipiriu din mînă.

Pepelea: Ba nu așa, jupîne!... *Almintire*... Dă-mi pe Măndica adălmaș... Vrei?”

Forma daco-română organică *aiminte*, adecă fără amplificativul -*re*, reprezintă pe latinul a l i a - m e n t e , paralel latinului a l t e r a m e n t e , de unde: ital. *altramente*, fr. *autrement*, span. *otramente*, reto-rom. *otramaing* etc. Mai remarcabilă decît toate este forma macedo-română a l ĭ ù t r e sau a l ĭ ù n t r e .

Înlăturîndu-se amplificativul -*re*, ea ne duce tocmai la arhaicul latin aliūta: „aliuta antiqui dicebant pro aliter” (Loewe, *Prodrom. glossarior. lat.*, 432).

Așadară genealogia lui *aimintre* este:

v. *Altcum*. – *Altfel*.

ÀINĂ. – v. *Haină*.

AÌNDE s. **AÌNDENE (AÌNDERE),** adv.; ailleurs, de l’autre côté. Sinonim cu aiure, prin concurența căruia a dispărut aproape de tot din grai. În *aindene* și *aindere* finalul -*ne* sau -*re* joacă același rol amplificativ ca în pretutinde-ne și pretutinde-re din organicul pretutinde. În mai multe dialecte italiane un asemenea -*ne* se acață la tot felul de cuvinte: „È usuale pronunziare *Rre*, *me*, *te*, aggiungendo la sillaba -*ne* per eufonia; onde *Rrene*, *mene*, *tene*. Lo stesso avviene con gli infiniti: *fare*, *dire* ed altri, ai quali troncando il popolo la desinenza in -*re*, sostituisce la sillaba -*ne*, onde: *fane*, *dine* e simili” (Mevi, în Papanti, *I parlari*, p. 64).

Lexicon Budanum: „*Aindine*, aiure = alibi, alio loco.”

Mai obicinuit la bănățeni:

Diaconovici-Loga, *Gramm.*, 148: „airea, alĭurea sau aindereа”, adecă cu emfaticul -*a* (v. [6]A).

Alexi, *Gramm.*, 161:

„Aire, aiure } alibi.”
„*Aindere* }

Lui *ainde* e corelativă în vechiul grai forma cinde, între ambele fiind același raport ca între aest și cest, atare și cutare, ăl și cel, aice și

c i c e , a i a și c e i a etc., adecă între cuvinte a cărora prima silabă derivă din prefixul latin vulgar e c c -, trecut în toate limbile romanice în a c -, uneori conservînd pe -*c*-, alteori perzîndu-l. Ambele forme: *ainde* și c i n d e reprezintă același prototip latin e c c - i n d e , care însemnează „de acolo”, „de cealaltă parte”. Iată un pasagiu din *Geneze* (V, 1J–12) după două traduceri din secolul XVII:

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683:
„...și venirâ la arĭa luĭ Atadŭ, carĭa ĭaste de c i n d e de Iordanŭ, și plânsărâ plânsŭ mare și tare foarte; și fĭace plânsulŭ tatălui său 7 dzile; și vădzurâ lăcuitoriĭ pământuluĭ luĭ Hanaanŭ plânsulŭ în arĭa luĭ Atadŭ, și dzâsărâ: plânsŭ mare ĭaste eghiptĭanilorŭ; dreptŭ acĭaĭa să numì numele loculuĭ aceluĭ: plânsulŭ Eghiptuluĭ ce-ĭ de c i n d e de Iordanŭ...”

Biblia Șerban-vodă, 1688:
„...și mérseră la ariĭa luĭ Atadŭ, care ĭaste de c i n d é de Iordanŭ, și plânseră pre elŭ plângere mare și tare foarte; și făcu plângerĭa tătâni-său 7 zile; și văzură lăcuitoriĭ pământuluĭ Hanaanŭ plângerĭa la ariĭa luĭ Atadŭ, și ziseră: plângere mare ĭaste aceasta aghipténilor; pentru acéia au numitŭ numele loculuĭ aceluĭa: plângerĭa Eghypetuluĭ carele ĭaste de c i n d é de Iordanŭ...”

În contextul grec este de două ori: „πέραν τοῦ Ἰορδάνου = de cealaltă parte...”

Așadară, *ainde* nu este latinul a l i u n d e (Miklosich, *Lautl. d. rum. Dialekte*, *Vocal*. I, 5). Cu atît și mai putin are a face cu paleoslavicul i n ŭ d e (Cihac), puține vorbe în limba română fiind mai latine decît dubletul etimologic *ainde* și c i n d e = e c c - i n d e . În dialectul macedo-român s-a conservat cu același sens latinul d e i n d e . După subdialectul de la Crușova: „di d i n d e di arîŭ = au delà de la rivière, de l’autre côté de la rivière” (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., II, 694).

v. *Aiure. – Cinde. – Inde. – Pretutinde. – Tutinde. – Utrinde...*

AINÌN. – v. [1]*Anin.*

AINÌȘ. – v. [1]*Aniniș.*

AINTE, prép.; avant, d’avance. Astăzi se întrebuințează numai forma aglutinată î n a i n t e sau n a i n t e ; în vechile texturi însă e foarte des simplul *ainte*, care și el este compus, după cum ne vom încredința mai la vale, și a cărui individualitate abia se mai recunoaște în graiul actual acolo unde cuvîntul se pune în antiteză cu a p o i , de pildă în proverbul:

„La plăcinte
În-*ainte*,
Și la război
În-a p o i ...”

(I. Creangă, *Conv. lit.*, 1877, p. 174)

Cîteva exemple din cele foarte multe.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., Acad. Rom.):

XXXVIII: „se răpaosu *ainte* pără nu me ducŭ...”	„...ut refrigerer priusquam abeam...”
LIV: „ce e *ainte* de veacu...”	„...qui est ante saecula...”
LVII: „*ainte* de înțelégere spirii vostri...”	„...priusquam intelligant spinae vestrae...”
LXXl: „și lucuĭaște cu soarele, și *ainte* de lură gintulŭ de gintu...”	„...et permanebit cum sole, et ante lunam generationes generationum...”

Codicele Voronețian, din aceeași epocă (ms., Acad. Rom.):

Act. Ap. XXVI, 20: „a căți era în Damascu *ainte*, și întru Ierusalimŭ...”	„...his qui sunt Damasci primum, et Jerosolymis...”
Ib. XXVII, 43: „dzise celora ce potu nuta, și săriră *ainte* la margiînri...”	„...jussitque eos qui possent natare, emittere se primos...”
Jacob, IV, 17: „e cĭaĭa ce e de sus preamândrie, *ainte* ĭaste curatu, după acéĭa în pace...”	„...quae autem desursum est sapientia, primum quidem pudica est, deinde pacifica...”

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Mus.), Math. XXIV, 38:

„...că era în zilele *ainte* de potopŭ mâncândŭ și bândŭ, însurându-se și mâritându-se...”	„...enim erat in diebus ante diluvium comedentes et bibentes, nubentes et nuptui tradentes...”

Coresi, 1577:

ps. XXXVIII: „slâbéște-mâ să răpausŭ *ainte* pănâ nu mâ ducŭ...”	„...remitte mihi ut refrigerer prius quam abeam...”
ps. CIX: „deîn mațe *ainte* de luceafărŭ născui-te...”	„...ex utero ante luciferum genui te...”
ps. CXXVIII: „să fie ĭarba în zidŭ ce ainte de rupere seacâ...”	„...fiant sicut foenum tectorum, quod prius quam evellatur exaruit...”

Palia din Orăștia, 1582 (ap. Cipariu, *Analecte*, p. 67):

Exod. XXI, 22: „să atare bărbați se vorŭ sfădi și va vătâma vrunulŭ dentre ei muĭare tăroasâ, și-i va fi a naște *ainte* de vréme...”	„...si autem rixentur duo viri, et percusserint mulierem in utero habentem, et exierit infans ejus non formatus...”

Popa Grigorie din Măhaciu, *Legenda Duminicei*, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II):

p. 44: „că *ainte* treimeș o carté la voi, ĭară voi nu o credzutŭ...”;

p. 45: „în vererea mare *ainte* feču omu întăe Adamu...”;

p. 51: „*ainte* du-te de te ĭartă cu însul...”

Același, *Predica*, 1619 (*ibid.*, II, 121): „ști tatălŭ vostru ce v-ară treboi *ainte* încă de cerșotul vostru...”

Adesea *ainte* ne apare ca o simplă prepozițiune corespunzînd formațiunilor latine cu anti-, prae-, pro- etc. Așa în *Psaltirea ms. Scheiană*:

XXXVI: „că *ainte*-véde că vire dzua lui...”	„...quonijam prospicit quod veniet dies ejus...”

De asemenea în *Psaltirea* lui Coresi:

XX: „*ainte*-apucatŭ elŭ cu blagoslovenie...”	„...p r a e venisti eum in benedictionibus...”
LXXVIII: „să *ainte*-apuce-mâ milostea ta...”	„...a n t i cipent nos misericordiae tuae...”
LXXXV: „și nu *ainte*-puserâ tine.”	„...et non p r o posuerunt te...”
CXXXVI: „să nu *ainte*-pomeni-voĭu Ierusalimulŭ...”	„...si non p r o posuero Jerusalem...”

Foarte des în aglutinare cu „mai” sub forma contrasă m a i n t e = m a i *-ainte*, de ex.: „cela ce e scrisŭ m a i n t e ” (*Cuv. d. bătr.* II, 229).

v. *Mainte*.

În construcțiune cu m a i d e:

Simeon-vodă Movilă, 1602 (*Cuv. d. bătr.* I, 113): „au fost lui moșie m a i d e *-ainte* vréme...”

Pravila Moldov., 1646, f. 17: „să nu dĭa voe nemărui să cérce casa celuĭa ce ĭaste omŭ de cinste și vestitŭ de omŭ bunŭ, carele m a i d e *-ainte* nu va fi avut nice dănăoără cuvinte de omŭ rău...”

Ibid., f. 29: „cela ce va fi fostŭ m a i d e *-ainte* acel lucru a lui...”

Ibid., f. 57:.„de-i va fi dzăsŭ m a i d e *-ainte* să nu vorovascâ cu muĭarĭa lui...”

Canonicul Cipariu constatase cel întîi că latinul a n t e ne întimpină nu o dată în vechile texturi sub forma î n t r e , confundîndu-se materialmente cu prepozițiunea „între = lat. inter”, dar păstrîndu-și nestrămutat înțelesul, „precum la Coresi, ps. V, 5: nece vor fi călcâtorii de lége î n t r e ochii tăi, sau ps. IX, 20: să se judece limbile î n t r e tine etc., unde slovenește pretutindenea e scris: прѣд (ante)” (Cipariu, *Principia,* 396). Această formă î n t r e , în loc de î n t e (= lat. *ante*), cu un „-re” analogic, întocmai ca în „aimintre = lat. aliamente”, dovedește că *ainte* nu vine d-a dreptul din latinul a n t e , ci e compus: *a-înte*, cu prepozițională *a*, care aci reprezintă pe „ab”, ca și-n francezul „avant”, italianul „avanti”, provențalul „abant” = latin rustic „ab-ante”.

v. [15]*A*. – *Înainte*. – [2]*Între*. – *Nainte*. – *-re*...

AINTE-APÙC. – v. *Ainte*. – *Apuc*.

AINTE–POMENÈSC. – v. *Ainte*. – *Pomenesc*.

AINTE–PÙN. – v. *Ainte*. – *Pun*.

AINTE–VĂD. – v. *Ainte*. – *Văd*.

AIÒ! interj. – v. *A-iu!*

[1]**AIÒR,** s.m.; t. de botan.: ail sauvage, ail d’ours, Allium ursinum. Sinonim cu a i u ș . Prin confuziune fonetică cu a l i o r , *aior* se aplică mai mult la „laptele

cînelui" (Euphorbia). Este un deminutiv foarte organic din a i u „ail", corespunzînd unui prototip latin a l l i o l u m .

v. *Aerel*. – *Aișor*. – [2]*Aiuș*.

[2]**AIÒR.** – v. *Alior*.

[1]**AÌRE** s. **AÌRI.** – v. *Aiure*.

[2]**AÌRE** – v. *Aiesc*.

AIS. – v. *Hais*.

AÌST, AÌSTĂ (plur. *aiști*, *aiste*), pron. demonstr.; ce, cet (cette). Alături cu a e s t , una din variantele rustice în loc de a c e s t . Circulează mai ales în Moldova, dar mai totdauna sub forma emfatică: a i s t a = *aist* + *a* (v. [5]*A*).

Alexandri, *Cetatea Neamțului*, act. II, sc. I: „Tunurile lor bat zidiurile *aiste* necontenit de cinci zile..."

Ibid., sc. 3: „*Aiste* cuvinte mi-o rostit morții! și eu m-am legat cu giurămînt cătră ei așa să fac..."

Pe cînd în daco-româna *aist* a scăzut la treaptă de provincialism, în macedo-româna el este aproape singur întrebuințat: „care este *aistu*?", „care este *aistă*?", „a cui sîntu casile *aiste*?" etc. (Bojadschi, p. 53). De asemenea e foarte obicinuit în istriano-româna (I. Maiorescu, p. 84). În ambele dialecte există și forma emfatică a i s t a (Miklosich, *Rum. Unters.* I, 59).

v. *Acest*. – *Aest*. – *Aista*.

AÌSTA (plur. *aiștia*, *aistea*), pron. demonstr.; ce, cet (cette), celui-ci (celle-ci). Formă emfatică pentru a i s t , aproape singură întrebuințată. Nominativul singular e același la masculin și la feminin.

Un cîntec din Ardeal:

„Iar nevasta suspina
Și cu jele cuvînta:
– Nu mă da dup-*aista*..."

(Pompiliu, *Sibiiu*, 63)

I. Creangă, *Punguța cu doi bani* (*Conv. lit.*, 1876, p. 403): „Mă! da al dracului cocoș i-*aista*! Ei, las! că ț-oi da eu de cheltuială, măi crestatule!..."

Același, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 177): „Mai îmi vine a crede că *aista-i* țara spînilor, și n-am încotro..."

Tot acolo, p. 184: „Nu știți d-voastră ce poam-a dracului e Harap Alb *aista*!..."

Costachi Negruzzi, *Muza de la Burdujăni*, sc. 10:

„Zău cuconiță, pacatu mare!
Eu văd că grecul *aista* are

Lucruri plăcute, bune bucate,
Tot cam sărate și chipărate..."

„Noi zicem: ci lucru esti *aista*, în loc de: ce lucru este a c e s t a ..." (C. Tudoran, Tutova, c. Fruntișenii).

„*Aista* știe și toaca în cer! zice poporul despre cela ce știe multe..." (Tutova, c. Epurenii).

Aglutinat cu a l t : *aista-l-alt*.

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 20: „Iaca!... Da *aista*lalt cine-i?... Cuconu Gălușcă? Mare minune!..."

v. *Acesta*. – *Aist*. – *Ast*. – *Asta*. – *Est*. – *Ist*...

AISTALÀLT. – v. *Aista*.

AIȘÒR (pl. *aișori*), s.m.; t. de botan.: 1. Lilium martagon, lis martagon; 2. Sisymbrium nasturtium, cresson de fontaine; 3. Galanthus nivalis, perce-neige. În primul sens se mai zice și: a i u - d e - p ă d u r e ; în al doilea, e sinonim cu: u s t u r o i ț ă , f r u n z a - v o i n i c u l u i , i a r b ă - d e - l î n g o a r e , și se mai zice și la feminin: a i ș o a r ă ; în al treilea, se cheamă mai obicinuit: g h i o c e i , c o c o n e i , p r i m ă v ă r i ț ă etc. În aceste trei sensuri cunoaște pe *aișor* Dr. Brîndză (*Prodrom*, 125, 437, 452). După *Lexiconul Budan* (p. 9; cfr. *L. M.* I, 50), tot așa se cheamă planta „Asphodelus ramosus". După Sava Bărcianu (p.6), „Lilium martagon" poartă mai în specie numele de: *aișor*-g a l b e n .

Aișor e deminutiv din a i u „ail" prin sufixul - ș o r . Toate plantele de mai sus se caracteriză la rădăcină prin „bulbe" sau „cepe", ceea ce explică originea numelui lor.

v. *Aerel*. – *Aglică*. – *Aior*. – *Aiu*. – [2]*Aiuș*. – *-șor*...

AIȘOARĂ
AIȘOR-GÀLBEN } t. de botan. – v. *Aișor*.

AÌT s. **AIÌT, –Ă**, adj.; part. passé d'a i e s c : apprêté à l'ail. Se întrebuințează alături cu o formă a i e z a t , derivată din a i e z .

Dicționarul ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Ajjt* (citește: *aĭit*). A l l i o conditus."

v. *Aite*. – *Aitură*. – *Aiesc*. – *Aiez*.

AIT! interj.; attrapé! c'en est fait! Însemnează: „am pățit-o!" cînd ne surprinde pe neașteptate ceva neplăcut.

E des la Anton Pann:

„Deci plecînd el mai-nainte în gură cu ăst cuvînt,
Se-mpiedecă, căzu-ndată și-i zbură vorba în vînt.
Ait! o pierdui mă! el zise, și nici că o mai găsesc,
Uitai și pe celelalte, nu mai știu ce să vorbesc..."

(*Moș Albu* II, 19)

sau:

„Sîntem periți toți, stăpîne, după cele ce văz eu;
Dacă el o zburătoare o prinse din vîrf, de sus,
De m-o vedea și pe mine, apoi *ait!* atunci m-am dus...”

(*Prov.* III, 61)

sau:

„Dar să taci, dragă nevastă, să nu îți iasă cuvînt,
C-apoi *ait!* din lumea astă, cum vei spune, pierdut sînt...”

(*Ibid.*, III, 115)

Această interjecțiune nu este antropologică, ci etnică. Ea nu se află la slavi, nici la germani, nici la turci sau la unguri. Albanezii n-o au, iar neogrecii au perdut-o. Cu aceeași accepțiune foarte precisă și consistînd din aceleași elemente tonice *a-t*, ea se găsește numai în vechea familie greco-italică. În latina, din punct în punct, același sens avea interjecțiunea: a t a t ! Așa la Plaut:

„... ille me non videt.
Nam ego modo declinavi paullum me extra viam.
A t a t ! eccum ipsum...”

(*Aulul.* IV, 8, 12)

sau:

„ A t a t , perii hercle ego miser!...”

(*Ib.*, III, 1, 8)

sau:

„ A t a t ! quid illuc clamoris, obsecro, in nostra domo est?...”

(*Casina* III, 4, 29)

În toate aceste pasage și-n altele multe din Plaut, a t a t ! care se scrie și a t - t a t ! nu se poate traduce decît prin: *ait!*

De asemenea la Terențiu, bunăoară:

„Percussit illico animum: a t a t ! hoc illud est.
Hinc illae lacrymae...”

(*Andr.*, 125)

„– Militem secum ad te quantas copias adducere,
A t a t !
– Nam formidolosus, obsecro, es, mi homo?”

(*Eun.*, 755)

În Plaut, în Terențiu și mai ales la Naeviu, această interjecțiune se lungește după pofta inimei: *atattatae!* și chiar: *atattatattatae!* De asemenea în vechea greacă: ἀττα-ταῖ! Ea este însă, negreșit, cu atît mai energică, cu cît e mai scurtă.

Românul *ait* vine din latinul a t a t prin perderea mijlociului *-ta-*, întocmai ca în m a i c ă = m a t c ă, t a i c ă = t a t u c ă, p a i s p r e c i = p a t r u s p r e z e c i, unde rolul lui *-i-* este compensativ, ca și-n: ș a i s p r e c i = ș e a s e s p r e z e c i, ș a i z e c i = ș e a s e z e c i, h o i t = ung. h a l o t t, și altele.

ÀITĂ. – v. *Aitic*. – *Haită*.

AITĂU. – v. *Aidău*. – *Haitău*.

AÌTE, s. **AIÌTE,** subst. f. plur.; sorte de plat: gelée à l'ail. *Lexicon Budan*: „*Aiite*, obsonium congelatum, gesulzte Füsse”. Plural de la participiul trecut feminin: a i t ă . Formațiune paralelă italianului a g l i a t a , cu același sens, dar pe deplin corespunzătoare numai vechiului francez a i l l i e „sauce, ragoût où il entre de l'ail”, care presupune un verb a i l l i r = rom. a ì r e , cu un prototip latin comun a l l i i r e . Într-un text medieval:

„Ces grasses oes, ces gras hastes,
Ces forz a i l l i e s ...”

(Godefroy, I, 188)

românește: „aceste grase gîște, aceste grase șolduri, aceste tari *aite*...”
v. *Aìt*. – *Aitură*.

AITÌC (plur. *aiticuri*), meute de loups. Termen întrebuințat în Țara Românească și-n parte peste Carpați, iar în Moldova se zice mai mult: p o t a e de lupi, uneori c e a t ă și c î r d . Se rostește adesea aspirat: *haitic*, dar și forma *aitic* este foarte obicinuită, pe cînd aproape niciodată nu se aude „aită”, ci numai „haită”. Raportul etimologic între *aitic* și h a i t ă va fi studiat cu ocaziunea acestuia din urmă.

„Pe la noi se zice luchi în loc de lupi, de ex.: astă-noapte a venit un *aitic* de luchi...” (A. Stoenescu, Ialomița, com. Perieții).

„Mai mulți lupi laolaltă se zic *haitic*: am văzut un *haitic* de lupi...” (I. Floca, Transilv., Sibii).

„Urșii nu se află pe aice; luchi sînt destui în *haiticuri*...” (S. Voinea, Dobrogea, com. Somova).

„Pricoliciul, adecă un om prefăcut în cîne, însă – zice poporul – cu picioarele denainte mai scurte și cu cele dinapoi mai lungi, se amestecă într-un *haitic* de lupi, umblînd cu ei după prăzi de vite și chiar de oameni, mai ales după cei născuți din flori...” (C. Corbeanu, Olt, c. Alimănești).

„Omul care se face vîrcolac, luîndu-și forma lupului, merge și se amestecă cu un *aitic* de lupi. *Aitic* se numește un cîrd de lupi în număr de doisprezeci. Se crede că *aiticul* în care se află vîrcolac e foarte rău. Dacă s-ar întîmpla ca să muște frun cîne pe vîrcolac din *aitic* astfel ca să-i facă sînge, atunci vîrcolacul se transformă în om, însă cu păr pe corp...” (I. Ionescu, Teleorman, com. Rîioasa).

v. *Haită*.

AITÙRĂ (plur. *aituri*), s.f.; „gelée à l'ail” (Cihac). *Lexicon Budan*: „*Aituri* = a i t e ”, mai aducînd ca sinonimi (p. 106, 579): c ă t ă r i g i , r e c i și p i f t i e .

„Mîncările țărănești pe la noi, așa cum se rostește de popor: măligă și culeșă, mălai, pcită = pîne de grîu, borș, zamă, dulce = lapte dulce, brînză, urdă, papă = scrob, *aituri* = r ă c i t u r i , găluște...” (M. Lupescu, Suceava, com. Broșteni).

Cîntec de nuntă din Ardeal:

„Tăieței[i]-s subțirei,
Poți prinde boii la ei;
Găluștele-s mititele,
Poți sparge capul cu ele;
Aitura-i prinsă bine,
O poate bea orișicine...”

(Marian, *Nunta*, p. 669)

v. *Aite*. – [2]*Cătărigi*.

A-IU-IÙ! interj. de joie et d'admiration.

„*Aiu*, *iu*, crucea mea, lele,
Tu cu ochii faci belele!...
Întri-n cas', se luminează,
Ieși afar', se-nseninează!...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 40)

Interjecțiune compusă din admirativul *a!* (v.[2]*A*) și reduplicatul *iu!* = gr. ἰού sau ἰοῦ! = lat. i o ! cînd acestea izbucnesc din bucurie, de ex. la Plaut:

„Age tibicen, dum illam educunt huc novam nuptam foras.
Suavi cantu concelebra omnem hanc plateam hymenaeo.
I o hymen hymenaee! i o hymen!...”

(*Casina* IV, 3)

v. *Ai!* – *Aoleo!*

[1]**AIU** (plur. *aiuri*), s.n.; t. de botan.: Allium sativum, ail commun. Macedo-românește *alĭu* (plur. *allĭe*) = lat. a l l i u m sau a l i u m (ital. *aglio*, span. *ajo*, portug. *alho* etc.). Sinonim cu u s t u r o i . Se mai zice și *aiu*-d e -g r ă d i n ă (*L.B.*). O plantă de același gen cu c e a p ă , p r a z , h a g i m ă , a r p a c i c ă , toate întrebuințate mai mult sau mai puțin la dresul bucatelor și dintre cari *aiul* se distinge prin tăria desplăcută a mirosului său, precum și prin u s t u r i m e a pe care, ca mijloc medical, o ațîță fiind aplicat pe pele.

După credința poporului, *aiul* este cel mai puternic anti-demoniac.

„Dacă la cel dentîi șerpe, pe care l-ai văzut înainte de Sf. George, îi vei tăia capul cu un ban de argint și-ndată să-i pui în gură un c ă ț e l de *aiu*, în ziua de Sf. George vei putea vedea cu ochii pe strigoi cînd iau laptele de la vacile oamenilor...” (V. Petrișor, Transilvania, com. Vestem).

„Mai ales în noaptea de Sîn-Georgiu strigoii umblă ca să ia laptele de la vaci, mana din grîu și chiar puterea de la unii oameni. Pentru aceea în preseară fiecare om pune în poartă și la ușa grajdului cîte o clombă de rug, adecă măceș, ca semn că acolo nu pot întra strigoii. Cine în acea noapte stă în grajd sub o grapă cu colți de fer, acela vede strigoii cînd vin și-i poate și apuca. Cine prinde în ziua crucii un

șearpe, îl omoară și-i pune în gură un sîmbure sau c ă ț e l d e *aiu*, îl bagă sub pragul ușei, și așa *aiul* încolțește acolo în gura șearpelui, apoi *aiul* acela îl pui în pălărie, te sui în turnul bisericei cînd vin oamenii la biserică, și ai darul de a vedea și cunoaște pe strigoi...” (T. Crișianu, Transilv., c. Cugieru).

Întocmai așa se crede și se face la serbi în ajunul Bunei-vestiri (Karadži•, *Lex.*, p. 30). La toți slavii în genere, *aiul* se întrebuințează, într-un mod sau în altul, contra farmecelor (Sobotka, *Novočeska Biblioth.*, t. XXII, p. 296). Să nu uităm însă că deja în sanscrita el era considerat ca „ucigător de strigoi”: „on attribuait à l’a i l une vertu particulière contre les mauvais esprits; car il est appellé aussi *bhûtaghna*, c’est-à-dire q u i d é t r u i t o u t u e l e s g o b e l i n s” (Pictet, *Origines indo-europ.*[2] I, 374). Apoi la vechii romani *aiul* înlătura farmecele, la cari se expunea cineva călătorind sau bînd din apă necunoscută:

„Hunc ignotarum potus non laedit aquarum
Nec diversorum mutatio facta locorum,
A l l i a qui mane jejuno sumpserit ore...”
(M. Floridus, ap. Gubernatis, *Myth. d. plantes* II, 7)

Afară de *aiul* propriu-zis, botanica română poporană cunoaște: *aiul*-d e -p ă d u r e , *aiul*-c i o a r e i , *aiul*-ș e a r p e l u i , *aiul* s ă l b a t e c sau *aiul*-u r s u l u i , *aiul*-s e r b e s c , *aiul*-t u r c e s c , iar ca deminutivi: a i o r , a i ș o r sau a i ș o a r ă și a i u ș .

Vechiul *aiu* a început să dispară din circulațiune, lăsînd loc u s t u r o i u l u i ; chiar acolo însă pe unde el nu se mai aude, în Moldova bunăoară, rămîne după dînsul m u ș d e i „met préparé avec de l’ail, de l’huile et du vinaigre”, care cît de puțin n-are a face cu slavicul „močiti = mouiller” (Cihac, II, 204), ci este o compozițiune foarte românească din trei elemente latine: m u s t -d e -*aiu*, cum ar fi franțuzește: m o û t - d ’ a i l .

v. *Andrei*. – *Mușdei*. – *Strigoi*. – *Usturoi*...

[2]**AIU.** – v. [5]*Aia*.

AIÙD, n. pr. loc. masc.; Nagy-Enyed, petite ville en Transylvanie. Orășel în munții apuseni ai Transilvaniei, întemeiat de către unguri – pare-se – în secolul XIII, pe o întinsă vale nu departe de rîul Murăș. Din numele maghiar E n y e d românii au făcut *Aiud*, prin muiarea lui -*nĭ*- și prin trecerea lui -*e*- în -*u*-, întocmai după același proces de românizare ca în numele unei alte localități: B e i u ș = ung. B e l é n y e s , orășel în Bihor. Finalul onomastic topic -*ud* ne mai întimpină în: *Abrud*, *Năsăud*, *Agiud*, format în fiecare pe o altă cale.

Un cîntec poporan din Ardeal:

„Peste-Abrud, peste *Aiud*
Dalelei ce drum bătut!...”
(Pompiliu, *Sibiu*, 24)

[. . . . .]
v. *Agiud*.

AIUDEAN, -Ă, subst. et adj.; habitant ou appartenant à A i u d ...
v. *Aiud*.

AIU-DE-GRĂDINĂ. – v.[1]*Aiu*.

AIU-DE-PĂDURE, s.m.; t. de botan.: 1. lis martagon, Lilium martagon; 2. chélidoine commune, Chelidonium majus; 3. asphodèle jaune, Asphodelus lutens. În primul sens se zice mai des a i ș o r sau a i ș o r - g a l b e n , în al doilea: r o s t o p a s c ă , n e g e l a r i ț ă , i a r b a - r î n d u n e l e i .
v. *Aișor*. – [1]*Aiu*. – *Aiul-ursului*. – *Negelariță*...

AIUL-CIOAREI, s.m.; t. de botan.: Muscari comosum. Un fel de z a m b i l ă crescînd pe cîmp și care se zice și franțuzește: a i l de loup, a i l de chien, italienește: c i p o l l e canine (Nemnich). Românește se cheamă mai obicinuit: c e a - p a - c i o a r e i (Dr. Brîndză).
v. *Aglică*. – [1]*Aiu*. – *Ceapa-cioarei*.

AIUL-ȘEARPELUI, s.m.; t. de botan.: Allium scorodoprasum, ail d'Espagne (Sava Bărcianu). Și franțuzește se zice: „a i l s e r p e n t i n", nemțește: „S c h l a n g e n l a u c h", englezește: „v i p e r ' s g a r l i c k". Cînd este a înflori, cotorul acestei plante se îndoaie spre pămînt și apoi iarăși în sus, încovăindu-se astfel ca un ș e a r p e , de unde-i vine și numele. Se mai cheamă și a i u - s ă l b a t e c . O altă varietate, purtînd același nume de *aiul-șearpelui*, este „Allium victorialis", grecește: 'Οφιοσκόροδον, din cauză că foile sînt pestrițe ca o pele de ș e a r p e . În Germania, anume această varietate se consideră la popor ca proprie a goni pe draci și pe strigoi (Nemnich, I, 190).
v. [1]*Aiu*.

AIUL-ÙRSULUI, s.m.; t. de botan.: ail des bois, Allium ursinum. Ungurește de asemenea: m e d v e h a g y m a ; dar deja termenul grecesc ἀ ρ κ τ ο σ κ ό ρ ο - δ ο ν , tradus latinește prin „ a l l i u m u r s i n u m " , exprimă aceeași asociație de idei: *aiul-ursului*. În limbile romanice: fr. a i l d ' o u r s , span. a j o d e u r s o etc. Se mai zice a i u - s ă l b a t e c , ba și a i u - d e - p ă d u r e (Dr. Brîndză).
v. [1]*Aiu*.

AIURÀRE
AIURÀT, -Ă } v. *Aiurez*.

AIÙRE s. **AIÙRI, AÌRE** s. **AÌRI,** adv.; ailleurs, autre part, dans un autre endroit. Sinonim cu a i n d e . Adverb de loc: nu unde este cineva ori ceva, sau nu despre

unde se vorbește; prin urmare, în opoziție cu a i c i , cu a c o l o etc., după împrejurări, de ex.: dacă nu-l găsești a i c i , caută-l *aiuri*; nu l-am văzut a c o l o , dar nici pe *aiuri* nu l-am cercetat. În privința locului, este ceea ce a l - d a t ă e în privința timpului, iar a l t f e l sau a i m i n t r e în privința modului. Când cineva sau ceva nu se află nici aici, nici acolo, nici *aiuri*, atunci se zice n i c ă i r i .

Cu emfaticul *-a*: *aiurea* sau *aiuria*; cu amplificativul *-le*: *aiurele*, *aiurile*, cu emfază: *aiurelea*, *aiurilea*. Macedo-românește: *alĭurea*. La istriano-români: *aiure*, *aiurea*.

Dicționar bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422):

„*Aiure*
„*Aiurile* } Alibi”

Alături cu *aiuri*, *aiure*, există și forma *aire*, *airi*.

1. Fără prepozițiune:

a) *a i u r e* , *a i u r i* .

Alexandri, *Harță Răzășul*, sc. 4:

„Măriuca: Iaca!... a i c i mi-ai fost, bădică?
Harță: Ba *aiure!...*”

Costachi Conachi, p. 264:

„Laponul, deprins cu gerul, fericit se socotește
Gîndind că *aiure* frigul pe alții mai mult muncește...”

Pravila Moldov., 1646, f. 19: „au doară și *aĭuri* î n t r - a l t ŭ l o c ŭ ...”

Ibid., f. 90: „pentru greutățile și dăjdele ce sămtŭ într-acelŭ locŭ, să va duce *aĭuri* să-i fie mai binișorŭ...”

Ib., f. 100:„nu-l va mai trimite *aiuri*...”

b) *a i u r e a* , *a i u r i a* .

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 70: „ochii săi căutau *aiurea* la malurile înverzite ale Dîmboviței, la norii fluturatici de pe cer, pare c-ar fi vrut să încrează acelor mîngăioși și tăcuți prieteni taina ce umpluse inima sa de fericire și de temeri...”

Contăș Uricar, 1656 (*A.I.R.* III, 235): „deci eu să aibu a da cuconilor *aĭurea* altă falce de vie...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom.), p. 50: „... depărtarea locurilor și lipsa lucrurilor, carile într-acel loc macar că multe, iară *aiurea* prea puține aflîndu-să, și auzirea lor minunată, și vedérea ciudată li să pare...”

Pravila Moldov., 1646, f. 7: „de vreun ochĭu orbitŭ, saŭ și *aĭurĭa* vătămatŭ…”

c) *a i r e , a i r i* .

Lexicon Budan: „*aire*, *airea*, *airilea* = alibi, alio loco.”

Bobb: „*aire* = alibi; *aire* a mere, a se muta = alio domicilium transferre; *aire* născut = alienigena.”

Barac, *Risipirea Ierusalimului*, p. 44:

„Norodul cel orb de minte
Credea acestor cuvinte,

Credea că dumnezeirea
Nu ajută și *airea*,
Ci cu toate deodată
Numai lor le este tată..."

II. Cu prepozițiune:

a) d e *aiuri* = d'une autre part.

Urechie, *Letop*. I, 122: „cunoscănd Ștefan-vodă că ajutoriul nu de *aiurea* i-au fost, ci numai de la Dumnezeu și de la prea-curata Maica sfinției-sale..."

Dosofteiu, 1673, f. 192 b:

„Și trimisâ Domnul foame-n țarâ
De-aducĭa de-*aĭurĭ* păĭnĭa cu carâ..."

b) p e *aiuri* = quelque part ailleurs.

Mitropolitul Varlam, 1646 (*A.I.R.* III, 226): „și au socotit să hie acea parte den Zaharești și p r e -*aĭurelea* pre unde vor mai hi ocine, amăndorora, să-ș ție frățéște..."

Ștefan-vodă Gheorghie, 1667 (*A.I.R.* III, 109): „poftescu și pre dumnĭata, ĭubite frate, ca să-i fii într-agĭutor acestui sărac de copil, să-ș poată dezbate moșiĭa ačasta; și la domnie, și p r e *aĭurile* pre unde va trebui, dumnĭata fii nevoitor; noâ și pârinților noștrii pomană va fi neîncetaatâ, și el încâ pre lăngă dumnĭata să va lipi cu slujba, că *aĭurilea* nu are loc un copil strein..."

III. Idiotismi:

a) „ C u g î n d u l a i u r e a = distrait, inattentif" (Pontbriant); dar „ g î n - d e s c î n t r -*aiurea* = déguiser sa pensée, feindre":

Grigorie din Măhaciu, *Predica*, 1619 (*Cuv. d. bătr.* II, 120): „nu cu irema să cugeți alte, e cu limba se grăești găndindu î n t r -*aĭure* ca ceĭa fățarnicii..."

b) „ C a l c î n t r -*aiurea*= être inconstant, faire des infidélités."

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. II, sc. 2:

„Gahița:... Iubești pe alta, pe comisoaie.

Iorgu: Ai nebunit?

Gahița: Te-am înțăles eu de mult că-mi c a l c i î n t r -*aiurea*..."

c) „ V o r b e s c *aiurea* = irre reden, fantasiren" (Dr. Polysu); „ v o r b e s c î n t r -*aiure* = délirer" (Cihac).

S.F. Marian, *Descîntece*, p. 150: „Oamenii bolnavi de lungoare, pierzîndu-și de regulă conștiința, fantazează. Atunci poporul zice că b u i g u i e s c , a i u r e a - z ă sau v o r b e s c î n t r -*aiurea*".

Macedo-românește: „ a b a t t e - n *allĭurea* însemnează a vorbi cam ca un nebun, sau a vorbi verzi și uscate fără să iea sama la ce vorbește" (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., I, 9).

d) „ Î n t r -*aiurea*" se poate întrebuința de tot adverbialmente: „ca un nebun, ca un smintit, ca un capiu" (Costinescu).

IV. Filiațiuni etimologice.

Al nostru *aiure* n-are a face cu francezul a i l l e u r s = lat. *aliorsum*, nici cu italianul a l t r o v e = lat. *aliter-ubi*, dar nici cu vechiul spaniol a l u b r e = lat.

aliubi (Diez, Cihac), și cu atît mai puțin se poate trage din latinul à l i o (Miklosich), din care s-ar fi născut la noi „àire", niciodată *aiùre* și *aìre*. Toți recunosc că finalul -*re* este o simplă amplificațiune adverbială, întocmai ca în *puru-re*, *aimint-re*, *așijde-re*, *ainde-re* etc. Rămîn dară tulpinele *aiù*- și *aì* (*aiì*-), astă din urmă cea organică, care singură ne întimpină în compusul *nic-ăirea*. Prototipul românesc *aiì*-, cu predispozițiune de a trece în *aiù*-, nu poate corespunde decît latinului a l ì b i , cu tonicul -*i*- lîngă o labială. În *aiù*(*re*), din a l ì b i , -*ìb*- devine -*ù*- din punct în punct ca în românul *șuier* din latinul *sìbilo*.

v. *Ainde*. – *Aimintre*. – *Aiureală*. – *Aiurez*. – *Altunde*. – *Nicăire*...

AIÙREA, AÌREA
AIÙRELE, AÌRELE
AIÙRELEA, AÌRELEA } v. *Aiure*.

AIUREALĂ (plur. *aiureli*), s.f.; divagation. Sinonim cu a i u r a r e sau a i u r i r e , dar indicînd o stare mai trecătoare, nu o acțiune prelungită.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 131, în descrierea unei case de joc: „Mișcările mînilor, repezi și neprevăzute, cari aci se răsculau în sus, aci să trînteau cu zgomot pe masa verde; *aiureala* planurilor ascunse, cari răsăreau la iveală numai prin niște crîmpeie de gîndiri neînțelese; toate acestea aveau ceva din înfățișarea unui spital de bolnavi, a căror minte e d u s ă p e l u m e a c e a l a l t ă ..."

În graiul figurat al pungașilor: „*aiureală* = s o m n " (Baronzi, *Limba*, p. 150).

v. *Aiure*. – *Aiurez*. – *Aiurit*.

AIURÈSC (*aiurire*, *aiurit*). – v. *Aiurez*.

AIURÈZ (*aiurat*, *aiurare*), vb.; divaguer, extravaguer, délirer. Exprimă aceeași noțiune cu idiotismul: v o r b e s c î n t r - a i u r e a .

Costache Negruzzi, *Scrisoarea VIII*: „Vecine!" – curmăi pre povestaș – îmi pare că *aiurezi*. De unde dracu ai găsit obșteasca adunare la Agrigenta?..."

Basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 9): „Lăcuitorii rîdea de dînsul ca de unul ce *aiurează* sau v i s e a z ă d e ș t e p t ..."

Se întrebuințează și după a patra conjugațiune: a i u r i r e .

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 108: „tu, care m-ai călăuzit prin poteci spinoase, pe sloiuri de gheață, cînd cu sfînta-ți icoană în brațe am colindat, a i u r i n d , plaiurile și cîmpiile..."

Circulează însă mai cu seamă ca participiu trecut adjectivat: *aiurit*.

v. *Aiure*. – *Aiurit*.

AIURÌRE. – v. *Aiurez*.

AIURÌT, -Ă, part. passé d'a i u r e s c pris comme adjectif: extravaguant.

„Cînd cineva e bolnav și v o r b e ș t e a i u r e a , se zice că e *aiurit*” (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 127: „Uneori, *aiurit*, își simțea creierul cum să stingea, încetul cu încetul...”

v. *Aiure*. – *Aiureală*. – *Aiurez*.

AIU-SĂLBÀTEC. – v. *Aiul-șearpelui*. – *Aiul-ursului*. – [2]*Aiuș*. – *Leurdă*…

AIU-SERBESC, s.n.; t. de botan.: poireau, Allium porrum. Sinonim cu p o r sau p u r și cu p r a z sau p r a j .

v. [1]*Aiu*.

[1]**AIÙȘ.** – v. [5]*Aia*. – *Auș*.

[2]**AIÙȘ,** s.m.; t. de botan.: ail sauvage. *Dicționar bănățean*, ms., circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 422): „*Ajush* (citește: *aĭuș*). Allium sylvestrum. Alliaria.” Ca deminutiv din a i u , *aiuș* corespunde lui a i o r și lui a i ș o r . În Banat cuvîntul se întrebuințează pînă astăzi. (S. Liuba, com. Maidan).

v. [1]*Aiu*. – *Aiul-șearpelui*. – *Aiul-ursului*. – *Leurdă*...

AIU-TURCÈSC, s.n.; t. de botan: oignon de Strasbourg, Allium fistulosum (*L.B*., Bobb). Se zice și ungurește: t ö r ö k foghagyma. Sinonim cu c e a p a - c i o r a s c ă (Dr. Brîndză).

v. [1]*Aiu*.

AJDÈR, s.m.; dragon, griffon, monstre. În *Istoria lui Hangerli*, de pe la începutul secolului (*Tocilescu Rev*. I, 330):

„I-au pus un pistol în piept,
Lovindu(-l) prin țîțe drept
Și iute ca un *ajder*,
Și lovi și c-un hanger;
Apoi degrab’ și harapu
Ca clipa îi tăie capu...”

Cuvînt care n-a circulat niciodată în grai. Este persianul a ž d e r „dragon” (Șaineanu, 8), trecut prin turci la serbi (Karadži•, v. *Aždaha*) și la bulgari (Miladinovtzi, *Narodni pésni*, p. 533).

v. *Balaur*. – *Zmeu*.

AJTEZÈU! interj.; Dieu soit en aide! O exclamațiune făcînd parte din g r a i u l f e m e i e s c , și numai într-o singură împregiurare.

Anton Pann, *Moș Albu* II, 19:

„Apoi d-acolo la vale, în drumul care mergea,
Văzu din sat o muiere țesînd aci-ntr-o argea
Și copii mulțime spuză împrejuru-i guri făcînd,
Unii cereau: mamă papa, alții pentru țîță plîngînd,
De carii ea necăjită tot îi ocăra mereu;
Iar el: să fie de bine și prunci să-ți dea Dumnezeu!
Ea, cum își lăsase lucrul ca să mai vază de ei,
Luînd o drugă, îi trase cu dînsa vro două-trei,
Zicînd: nu-mi ajunge mie că pă ăști nu pot să-mpac,
Și tu îmi mai urezi încă să stau și alți să mai fac?
El o-ntrebă: apoi lele, cum trebuiește să zic?
Să fi zis – ea îi răspunse –: *Aj-te-zeu*, și alt nimic...”

Autorul adaugă în notă: „Cuvînt antic, ținut numai de femei, în loc de a j u t e D u m n e z e u , care îl zic numai cînd văd pe alte țesînd.”

Contracțiunea cu urcarea accentului: àjte = a j u t e este întocmai ca în poporanul „văst = văzùt”. Cît despre simplul *zeu*, în loc de compusul D u m n e z e u , el se întrebuințează nu numai în jurămîntul „ z e u ! ”, dar și foarte des în texturile din secolul XVI, de exemplu în *Codicele Voronețian*, circa 1550, în *Psaltirea Șcheiană*, din aceeași epocă, la Coresi etc.

În loc de *ajtezeu* se aude uneori *ajte-ziua*, o formă nu mai puțin interesantă.

Trifulescu (*Lumina pentru toți*, 1886, p. 415): „Din gura sătencelor române la țesutul pînzei: Marița, o săteancă, se duse la vecina sa Ioana și, găsind-o țesînd la pînză, îi zice d u p ă o b i c e i : *Ajte ziua*, surată Ioană! Ioana răspunse: Ț u m - t a l e , surată Mariţo...”

Pe cînd aglutinatul *ajtezeu* este o interjecțiune curat femeiască, și anume a țesetoarelor din argea, exclamațiunea „ D o a m n e - a j u t ă ! ” , identică în aparință prin sens, aparține – după cum vom vedea mai jos – graiului bărbătesc în focul bătăliei.

v. *Ajut*. – *Zeu*.

AJTEZIUA. – v. *Ajtezeu*.

AJUMÌTUL, AJUMÌTA (DE-A-), subst. masc.; jeu enfantin: colin-maillard, cligne-musette. Același joc copilăresc, care pe alocuri se zice m i j o a r c ă , m i j o a t c ă , d e - a - m i j a , d e - a - m i j i l e , b a b a - m i j a , d - a - a s c u n s e l e sau d - a - a s c u n s u l , d - a - c u c u l etc., în partea occidentală a Daciei, peste Olt, în Banat, în Hațeg, în Zarand, se cheamă *ajumitul*, *de-ajumitul*, *d-a-ajumita*, j u m e t c ă , deși tot pe acolo mai circulează numile de p i t u l i c i c ă și m i j i t u l .

„Jocul copilăresc *d-a-ajumita* se cheamă și p i t u l i c i c ă ...” (Banat, Orșova, c. Jupalnic).

„Jocurile copilărești la noi: de-a-surduca, de calea prin cetate, *de-ajumitul*...” (D. Angeloni, Banat, c. Păucinești).

„Jocurile copilărești: popic, cureaoa roșie, de poarca, de puișorii, doda nică cu furnică, de masă, *ajumit*, mîța oarbă...” (Preut A. Bociatu, Banat, c. Clopotiva).

„... cleanța, popic, lopta, *jumetca* sau m i j a , baba-oarba...” (Preut L. Laurian, Banat, C. Comloș).

„Jocul copilăresc d e - a - a s c u n s u l în Zarand se cheamă *ajumitul*... (N. Sînzian, Transilv., Hațeg).

„... popicul, *ajumitul* sau m i g i t u l , de-a gaia...” (P. Olteanu, Transilvania, Hațeg).

În Oltenia se zice: *ajumita* (Dolj, c. Șimnic, c. Risipiți).

În *ajumitul* sau *ajumita*, *a-* este prepozițional și nu ne întimpină în forma: j u - m e t c ă . Rămîne dară tulpina *-jum-*, care corespunde lui жм- în numele serbesc al acestui joc copilăresc: жмурa „das Blindekuhspiel” (Karadžič), de la жмурити „a miji, a închide ochii”. Serbul *žm-* a devenit românește *jum-*, prin intercalarea eufonică a unui *-u-*, întocmai ca în *gunoi* = slav. *gnoĭ*, *șurub* = medio-germ. *schrûbe* (*Schraube*) etc. Același joc se cheamă polonește: *žmurek*, rusește жмурки. Originea slavică a cuvîntului e ne-ndoioasă; este foarte nesigură însă identitatea lui cu m i j e s c , și-n orice caz ambele n-au a face de loc cu românul a r o m e s c , cu care unii se-ncearcă a le înrudi. Un verb a j u m e s c și un substantiv a j u m e a - l ă , cu sensul de „s’assoupir, assoupissement” (Cihac, II, 195), nu există în graiul comun, ci numai în terminologia jocului copilăresc.

v. *Aromesc*. – *Ascunsele*. – *Baba-oarba*. – *Mijesc*...

[1]**AJÙN** s. **AGIÙN** (*ajunat*, *ajunare*), vb.; jeûner, manger peu ou pas du tout, faire maigre, s’abstenir, se priver. Sinonim cu p o s t e s c .

Dicționar bănățean, ms., circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422):

„*Agsun*. Jejuno.
„ a g s u n . Jejunium. } (citește: *agĭun*).”

Proverb: „*Ajună* robul lui Dumnezeu, pentru că n-are ce mînca” (Baronzi, *Limba*, p. 50); la moldoveni: „ p o s t e ș t e robul lui Dumnezeu...” (C. Negruzzi, *Scris*. XII).

„Vinerea se petrece și cu a j u n cîteodată, cînd adecă omul *ajună* pentru cineva pe care are mînie, ca Dumnezeu să-și întindă mila, adecă să-l pedepsească...” (G. Dobrin, Transilv., Făgăraș).

Doină din Banat:

„Pentru tine, dragă fată,
Mîncai vinerea o dată,
Și sîmbăta niciodată,
Duminic-am *ajunat*,
Pînă ce te-am căpătat!...”

(*Familia*, 1884, p. 55)

Un sinonim poporan pentru a *ajuna* este „a ținea zile”:

„Mult, măicuță, te-am rugat,
Rîu de lacrimi am vărsat,

Să ț i i z i l e pentru mine,
Ca să fiu în sat cu tine;
Dar tu zile nu ținuși
Și departe mă dăduși...”
(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 174)

Macedo-românește *agiun* „a simți foame, a fi flămînd” (*L.M.*).

Ajunare, în dialectul istriano-român *junare*, vine dintr-o formă latină vulgară a d j u n a r e și j u n a r e , în loc de clasicul j e j u n a r e , corespunzînd spaniolului a y u n a r , ital. g i u n a r e , franc. j e û n e r etc.

v. [2,3]*Agiun. – Postesc. – Țin.*

[2]**AJÙN** s. **AGIÙN, -Ă;** adj.; affamé, pressé par la faim. S-a păstrat numai în dialectul macedo-român: „ f l ă m î n d nu există; se zice: lĭ u foame, sau mai bine: *agĭun*” (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., I, 197). Prin sens, este întocmai latinul clasic j e j u n u s .

v. [1]*Ajun. – Flămînd.*

[3]**AJÙN** s. **AGIUN** (plur. *ajunuri*), s. n.; 1. jeûne, maigre, carême, abstinence, privation; 2. veille de noël, veille d’une fête ou d’un événement, le jour qui précède celui dont on parle. În primul sens, este o vorbă latină prin materie și prin funcțiune; în al doilea, funcțiunea e creștină post-latină.

1. *Ajun*, sinonim cu p o s t .

Cuvîntul slavic постъ (= germ. Faste) a reușit astăzi aproape cu desăvîrșire a înlocui în grai pe romanicul *ajun* = span. a y u n o = franc. à j e u n = ital. (d i) g i u n o = provenț. (d e) j u n etc. = latinul vulgar a d j u n u m , corelativ latinului clasic j e j u n i u m . În trecut, ambii sinonimi circulau la noi într-un mod pleonastic unul lîngă altul. De exemplu, în predica Sf-ului Ioan Crisostomul, secol XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 537): „nu la prânzuri și la cinâ, nice la beție, ce la p o s t ŭ și la *ajunŭ*...”; alt text, tot de acolo, p. 598: „cine nu va să-și flămânzeascâ mațele acicea cu p o s t u l și cu *ajunul*, acela fi-va masâ viermilorŭ...”; și mai jos, p. 601: „nevoindu-se și înblândŭ în calea și întru învățâtura d u m n e d z e ĭ a s c â cu p o s t și cu *ajun*...”

v. *A-greață.*

În *Psaltirea* transilvană a lui Silvestru, din 1651, ne întimpină forma *agin*:

ps. LXVIII: „plăns-am și am trudit cu *agìnul* (а̂џи́нꙋл) sufletulŭ mieu...” (scolia marginală: p o s t u l).	„...et incurvavi in j e j u n i o animam meam...”

În popor, afară de p o s t , *ajunul* se mai înlocuiește prin idiotismul: a ț i n e a z i l e :

„Marția este și zi de *ajun*, adecă: la cineva se fură o oaie, ori i se face alt rău, păgubașul ț i n e z i l e asupra celui ce i-a făcut rău, și acelea le ține marția și

trebuie să fie 7 marți după olaltă, și crede că-n a 3-a marți se prăpădește ori se bolnăvește cel vinovat, dacă nu merge la păgubaș să se roage de iertare...” (T. Crișianu, Transilv., c. Cugieru).

Orișicum, *ajun*, cu înțelesul său primitiv de jejunium, se întrebuințează în grai din ce în ce mai puțin, dar e foarte răspîndit cu sensul derivat de:

II. *ajun*, ca sinonim cu prezi sau preseară.

Acest înțeles nu l-a avut niciodată prototipul latin și nu-l au nicăiri derivatele romanice. Există însă un paralelism logic deplin între românul *ajun* „prezi” și francezul veille (= lat. vigilia) „prezi”, căci în primii secoli ai creștinismului preseara sărbătorii era menită postului și veghierii totodată (Martigny, *Dict. d’antiqu. chrétiennes*, 340), iar prin urmare, plecînd din același punct pe două căi, unii au căpătat pe *ajun* „dies profestus”, alții pe „*veille* = dies profestus”.

Se zice deopotrivă bine: *ajunul* Bobotezei, *ajunul* Paștilor, *ajunul* lui Sîn-Văsii sau al Anului-Nou, dar mai cu deosebire *ajunul* Nașterii Domnului sau *ajunul* Crăciunului.

Gheorgachi, *Letop*. III, 306: „În zioa *agiunului* Sfăntului Vasilie are purtare de grijă hatmanul cu aga la atăte ceasuri din zi să se afle toată slujitorimea la curte cu zapciii lor și cu puștile a-mînă...”

Ibid., 301: „Obiceiu vechiu au fost, care s-au urmat și pînă la Grigorie-vodă Ghica, la *agiunul* Crăciunului, cum și la Bobotează, se făcea masă domnească în spătărie, șezînd mitropolitul cu episcopii și cu boièrii cei cu boierìi și pe cine mai poruncia domnul și din cei mazili, însă masă fără caftane și fără dvoreală, cu căntări bisericești, cu mehterhanea și cu țigani...”

Fără noțiune de sărbătoare, se zice: în *ajunul* bătăliei, în *ajunul* căsătoriei, în *ajunul* răscoalei etc.

Alexandri, *Cetatea Neamțului*, act. II, sc. 2: „Nu mă sfiesc acu, în *agiunul* morții, s-o mărturisesc în auzul oamenilor...”

Preseara Nașterii Domnului este singură care s-a personificat de popor sub numele devenit mitologic de Moș-*Ajun*.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 218: „Și de veneau Floriile, Paștele cu hainele noui, St. Ilie cu pepenii de Pantilimon, Moș-*Ajunul* cu bolindețele, această prăsilă voinică și vioaie umplea mahalaua de veselie și de năzdrăvănii...”

Colindă din Dobrogea:

„Astă sară,
Florile dalbe!
Mare sară,
Sara marelui *Ajun*,
Mîni e ziua lui Crăciun,
Cînd aice pe pămînt
S-a născut Domnul cel sfînt...”

(Burada, *Călătoria*, p. 51)

În Mehedinți:

„Bună zioa lui *Ajun*,
Da-i mai bun-a lui C r ă c i u n !
Ce-i în casă să trăiască,
Ce-i afar' să izvorască:
Oile lînoase,
Vacile lăptoase,
Porcii unturoși
Să-i mănînce oamenii sănătoși..."

(Preut C. Ionescu, c. Șișeștii;
C. Drăghicescu, c. Bistrița)

În Banat:

„Bună ziua lui *Ajun*,
Că-i mai bun-a lui C r ă c i u n ,
Că-i cu miei,
Cu purcei,
Că-i cu nuci,
De cele dulci,
Cu alune
De cele bune..."

sau:

„Îmblă junii lui C r ă c i u n !
Îmblă junii lui *Ajun!*
Tot cîntînd și colindînd,
Pre Dumnezeu lăudînd!
Fă-te gazdă vesel, bun,
Că e ziua lui *Ajun*..."

(S. Mangiucă, *Călindar*, 1882, p. 10-11)

În mai toate colindele, M o ș - *Ajun* este nedespărțit de C r ă c i u n , care și el se zice „moș". Strînsa legătură între ambii termini a impresionat deja pe Schuchardt, care, printr-o foarte ingenioasă combinațiune, vede în C r ă c i u n pe „Christi-j e j u n i u m " „adecă un „Crist-*ajun*", susținînd cu drept cuvînt că slavii l-au împrumutat de la români, iar nu viceversa (*Litteraturblatt f. germ. u. roman. Philol*., 1886, nr. 3). Credem și noi că *ajunul* a exercitat o înrîurire asupra formei C r ă c i u n , însă de o altă natură, mai puțin violentă. Românul C r ă c i u n este latinul vulgar c r a s t ì n u m (nu „ c r à s t i n u m " ca în latinitatea clasică), care, cu același sens, a figurat oarecînd în terminologia creștină din Occident, bunăoară: „ C r a s t i n de la Nativité de Nostre Seigneur" sau: „in C r a s t i n o Matthiae apostoli" (Du Cange, v. *Crastinum*). Literalmente, C r ă c i u n = c r a s t ì n u m însemnează „lendemain", în opozițiune cu *ajun* „veille". Sub influința lui *ajun*, s-a modelat finalul în C r ă c i u n și atîta tot, căci inițialul c r ă - este latinul c r a s (= span. c r a s = vechi ital. c r a i) „mîine, a doua zi".

v. *Crăciun*.

III. Particularități fonetice.

În dialectul istriano-român se zice *jun*, după cum se aude acolo jut pentru ajut (Miklosich, I. Maiorescu).

Printr-un eufonic *d* ca în *dalb* = *alb*, în poezia noastră poporană se aude forma *dajun*:

Dastă seară-i seara mare
Hai Ler oi dai Ler oi Doamne!
Seara mare-a lui *Dajun*,
Mîine ziua lui Crăciun,
Cînd s-a născut Domnul bun...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 16)

În unele districte, copiii cînd vin a urà în *ajunul* Crăciunului, în loc de „bună dimineața la Moș-*Ajun*”, strigă: „Neața luj! Neața luj!” (S. Negoescu, Rîmnic-Sărat, com. Bogza), unde numai *-j* sau *-uj* reprezintă pe *ajun*.

v. [1,2]*Ajun*. – *Ajunare*. – [2]*Ajunat*.

AJUNÀRE (plur. *ajunări*), s.f.; l’infinitif d’ajun employé comme substantif: jeûne, abstinence, privation. Sinonim cu post. În vechile texturi, circulează în concurență cu ajun și cu ajunat.

Coresi, 1577, ps. CVIII:

„...ca umbra căndŭ tréce luaĭu-mâ, cutremuraĭu-mâ ca nuĭalele, genuchele méle nu putură de *ajunare*...”	„...sicut umbra cum declinat ablatus sum, genua mea infirmata sunt a jejunio ...”

v. [3]*Ajun*. – [2]*Ajunat*.

AJUNAT s. **AGIUNAT**. – v. [1]*Ajun*.

[2]**AJUNÀT** s. **AGIUNAT**; part. passé d’ajun pris comme substantif: jeûne, maigre, abstinence. Sinonim cu post. Ne întimpină numai în vechile texturi.

Coresi, 1577, ps. XVIII:

„...și coperii cu *ajunatulŭ* sufletulŭ mieu...”	„...et incurvavi in jejunio animam meam...”

dar în ps. XXXIV:

„...și pleca cu ajunŭ sufletulŭ mieu...”	„...et humiliabam in jejunio animam meam...”

În *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), în ambele pasaje *ajunat*, dar cu • și cu *r* = *n*: „pleca cu *agĭuratul* sufletul mieu...”; „coperii cu *agĭuratul*...”

v. [3]*Ajun*.

[1]**AJUNĂTÒR** s. **AGIUNĂTÒR**, **-OARE**, subst. et adj.; celui ou celle qui jeûne. Sinonim cu p o s n i c (= slav. постьникъ), în concurență cu care circula în vechiul grai.

Cugetări în oara morții, text circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 467): „o fericați de p o s n i c i i și *a•unătorii* cu curăție, că aceĭa sue în cerĭu ca pre o scară..."

v. [1,3]*Ajun*.

AJÙNG s. **AGIÙNG** (*ajuns* s. *agiuns*, *ajungere* s. *agiungere*), vb.; rejoindre, réunir; atteindre, saisir; arriver, parvenir, recourir; devenir, se réduire; suffire, asez. Nu cunoaștem pentru acest verb, din texturi sau din popor, sensurile: „fournir, gagner, regagner, passer" (Cihac); chiar fără ele însă, ca activ, neutru, reciproc și reflexiv, *ajung* are o mulțime de înțelesuri sau subînțelesuri, circulînd foarte des nu numai în graiul obicinuit, dar încă în proverbi și-n idiotismi. Sensul fundamental este latinul a d j u n g o = a d + j u n g o „unesc laolaltă prin capete un ce cu un ce". Dar de aci, punctul de plecare aproape de tot ștergîndu-se, pleacă și uneori se încrucișează diferite sensuri secundare și terțiare, pe cari nu le are prototipul latin și cari, dintre dialecte romanice, ne întimpină întrucîtva numai în italianul a g g i u n g e r e sau a g g i u g n e r e , mai ales în vechea italiană.

Toate sensurile lui *ajung* se explică prin corelațiunea sa cu î n t i n d . Prin î n t i n d e r e , două capete se *ajung* = „se rejoignent"; prin î n t i n d e r e , cineva sau ceva *ajunge* = „atteint, saisit"; prin î n t i n d e r e , noi *ajungem* = „arrivons, parvenons, recourons", și așa mai încolo. De aceea, cînd *ajung* figurează într-o frază legat cu î n t i n d , este anevoie adesea de a-i lămuri sensul precis. Așa în doina:

„Dragă mi-i lelița naltă
Că-mi dă gură peste poartă;
Dar lelița mititea
Se-n t i n d e a și *n-ajungea*..."

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 430)

ajung însemnează totodată: „rejoindre, atteindre, parvenir, suffire".

v. *Întind*.

I. *Ajung* „rejoindre, réunir".

Cu sensul fundamental a d + j u n g o , al nostru *ajung* s-a păstrat abia în forma reciproacă: a s e *ajunge* „rejoindre l'un l'autre".

Proverb: „Roatele se gonesc una pe alta și nu se *ajung* niciodată" (Pann, II, 80).

Altul: „Deal cu deal se *ajunge*, dar încă om cu om" (*Conv. lit.*, 1877, p. 174); unde ar fi mai logic: „deal cu deal n u s e *ajunge*", după cum este același proverb în mai toate limbile (Düringsfels); în dialectul sicilian: „munti cu munti nun s i j u n c i mai".

Un cîntec basarabean blăstemînd Prutul:

„Mal cu mal nu se zărească,
Glas cu glas nu se lovească,

Ochi cu ochi nu se *agiungă*
Pe-a ta pînză cît de lungă..."

(Alex., *Poez. pop.*[2], 233)

Printr-o tranzițiune semasiologică imediată: „rejoindre l'un l'autre = tomber d'accord, s'entendre", reciprocul „ a s e *ajunge*" însemnează „a se înțelege unii cu alții".

Lexicon Budan: „ M ă *ajung* c u cineva în ceva sau despre ceva, adecă m ă a ș e z , m ă   n ă r ă v e s c , congruo, convenio, consentio cum quopiam super re quadam".

De aci idiotismii:

„A s e *ajunge* c u   t î r g u l = faire un marché".

Alexandri, *Peatra din casă*, sc. 18: „Ei caută să găsească cele două sălașe de țigani, pentru care d-voastră, ca niște părinți buni, nu v-ați putut *agiunge* cu tîrgu..."[...]

Se zice și: „a s e *ajunge* d i n   p r e ț ” . Laurian-Maxim: „Nu ne-am putut *ajunge* din preț = nu ne-am putut învoi asupra prețului".

„A s e *ajunge* d i n   z e s t r e = cînd părinții părechii se învoiesc asupra zestrei" (G. Țuțuianu, Muscel, c. Valea-Mare; S. Istratescu, Dîmbovița, com. Cobia).

„A s e *ajunge* l a   c u v i n t e ” (Baronzi, *Limba*, p. 45).

v. *Învoiesc*.

Fiind însă că atunci cînd unii s e *ajung* fără știrea altora este mai totdauna spre paguba sau vătămarea cuiva, expresiunea a căpătat un sens peiorativ, cu care ne întimpină des în vechile texturi.

Cantemir, *Ist. ierogl*. (ms., în Acad. Rom., p. 135): „Deci socotiți binișor că de nu sînt acolea acéle doaă jiganii, filul adecăte și inorogul, să nu cumva prin scrisori cu lupul să se *ajungă*..."

N. Muste, *Letop*. III, p. 15: „Atunce Petriceico-vodă și cu Grigorie-vodă s-au sfătuit să se închine la leși, să stea cu toții să bată pre turci, să nu se așeze pașă în cetatea Hotinului; și *ajungăndu-se* cu leșii, i-au chiemat să vie mai curănd..."

Același, p. 42: „Mazepa, hatmanul căzăcesc, om și cap a toată Țara Căzăcească, vrănd să viclenească pe Moscal de la care avea milă și cinste, s-au *ajuns* cu craiul Șvedului..."

Neculce, *Letop*. III, p. 300: „Sfătuit-au atunce (hatmanul Șinavski) pe craiul Avgust de s-au *agiuns* cu Moscul..."

Același, p. 269: „... s-au *agiuns* hatmanul și cu Iordachi vistiernicul și cu toți slujitorii să rădice pe Dimitrașco beizadea, feciorul lui Cantemir-vodă, domn în locul tătăne-său..."

Același, p. 305: „*Agiunsu*-s-au Constantin Duca-vodă atunce cu Capigi-bașa..."

II. *Ajung* „atteindre, saisir".

Pentru ca să î n t r e c i pe cineva care este înainte sau pentru ca să a p u c i ceea ce nu se află lîngă tine, ori pentru ca să n i m e r e ș t i unde ai vrea să fii, trebui mai întîi să te miști ca să *ajungi*. În acest sens, *ajung* se învecinează cu î n - t r e c , cu a p u c , cu n i m e r e s c , dar anume ca un moment imediat anterior. E

sinonim cu a t i n g , deosebindu-se în două privințe: pe de o parte, a t i n g nu presupune osteneală, pe cînd *ajung* rezultă totdauna, mai mult sau mai puțin, dintr-o mișcare obositoare; pe de alta, *ajung* nu implică neapărat un contact direct, fără care nu se poate a t i n g e r e .

Din cauza elementului material al lui a t i n g , care lipsește în *ajung*, între ambii termini poate fi chiar un fel de antagonism. Asa, de exemplu, „ a t i n g cu cuvîntul" este ceva dușmănesc: „blesser par un mot", pe cînd „*ajung* cu cuvîntul" exprimă noțiunea aproape prietenească de „grăiesc cătră cineva, adpello, adloquor, adfor" (*Lex. Bud.*), mai ales atunci cînd chemăm pe oarecine de departe și izbutim în sfîrșit ca să ne auză.

v. *Ating*.

Ajung cu sensul de „atteindre, saisir" se nuanțează în circulațiune: 1. ca termen comun; 2. ca termen de blăstem; 3. ca termen juridic.

1. În accepțiunea ordinară.

a) *Ajung* „atteindre".

O ființă alergînd *ajunge* pe o altă.

Pravila Moldov., 1646, f. 66: „ĭ-au căutatŭ numai a da dosŭ ș-au începutŭ a fugi, ĭarâ celalalt l-au *a•unsŭ* și l-au omorâtŭ..."

Dosofteiu, 1673, f. 23 b:

„Datu-mĭ-aĭ vărtute și mĭ-aĭ lărgit pașiĭ
Să poč călca ĭute să mĭ-*a•ung* pizmașiĭ;
Deaca-ĭ voĭ *a•unge*, să fac într-înș cărdurĭ..."

Balada *Fata cadiului*:

„Ș-așa bine că fugea,
Mai că mai îl *agiungea*..."

O doină:

„Apucai pe drum la vale
Ș-*agiunsei* pe Lena-n cale..."

(Alex., *Poez. pop.*², 237)

În sens figurat, dar presupunîndu-se totdauna muncă sau stăruință, dacă nu alergătură materială, o ființă *ajunge* pe alta în știință, în meșteșug, în putere, în bogăție etc.

Tot figurat, personificîndu-se o abstracțiune sau un ce ne-nsuflețit, dar susceptibil de mișcare:

„Mă tot uit uitare lungă,
Doar norocul să m-*agiungă*!
Și norocul nu m-*agiunge*,
Și mijlocul mi se frînge
De greul păcatelor,
De sarcina armelor..."

(Alex., *Poez. pop.*², 255)

Omiliar de la Govora, 1642, p. 73: „... ce cuget pre elu-l va *ajunge*, cănd mulți părâși vor pune înnaintea aceluĭ judecătorĭu jeluirea sa spre el...?”

Doină ardelenească:

„Scrie două-trei rînduri,
Și-l *ajung* niște gînduri;
Țipă condeiul pe masă
Și mi se plimbă prin casă...”

(Jarnik-Bîrsanu, 120)

I. Văcărescu, p. 66:

„*Ajunge*-o, rîule, curgînd!
Fă-o să vie mai curînd!
Spune-i strigînd-o c-am rămas
Pe marginea ta fără glas...”

Tot așa *ajunge* o săgeată sau un gloante: „l-au *ajuns* togma în inimă = in ipsum ejus cor collineavit” (*L.B.*).

v. *Nemeresc*.

Ajung „atteindre” se construiește de regulă cu un nume pus în regim direct.

Legenda Sf. Parasceve, text din secolul XVI (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 65): „nu vru să mai aștépte mai multŭ să se chinuĭascâ, ce toate înpreunâ lăsâ-le de se luo de fugi, și p u s t i ĭ a *ajunse*...”

Moxa, 1620, p. 400: „(Otmanŭ) au luatŭ multe țări despre răsâritŭ de le-au robitŭ și le-au pridâditŭ, pănâ ce *ajunserâ* c e t a t e a Brusa...”

Asemenea la Anton Pann, *Prov.* I, 79:

„Doi cu picioare oloage
Mergînd ș-*ajungînd* u n d e a l
Unu-ncepu să se roage...”

Aci aparține și:

„Trimise la maimuță, vestită vrăjitoare,
Ce spun că știa multe și că proorocea
Întîmplările toate, după ce se trecea,
Trimise, zic, la dînsa, să-i facă întrebare:
Cum poate să *ajungă* s f î r ș i t u l ce dorește...”

(Gr. Alexandrescu, *Dreptatea leului*)

Lexicon Budan: „Rele t i m p u r i am *ajuns* = in mala tempora viximus”.

În toate aceste exemple, dacă n-ar fi regim direct, *ajung* n-ar mai însemna „atteindre”, ci „arriver”. Cu regim indirect, *ajung* își păstrează sensul de „atteindre” numai cînd arată o înaintare în spațiu fără un punct bine hotărît, sau o mișcare a unui ce ne-nsuflețit.

N. Muste, *Letop*. III, p. 14: „Turcii, cum au trecut Nistrul, au început a prăda și a da foc, căt au putut *agiunge* prin Țara Leșească...” [...]

„Îmi *ajunge* veșmîntul la călcîie = mein Kleid reicht bis an die Fersen” (*L.B.*).

În proverbi, locuțiuni proverbiale și idiotismi:

„Despre un om nenorocos se zice: nu poate *ajunge* la creanga verde” (Preut G. Trailă, Temișoara).

„Vulpea, dacă n-*ajunge*, zice că pute” (C. Negruzzi, *Scris.* XII), – proverb născut din vechea fabulă.

„Cine pleacă de dimineață, departe *ajunge*...” (Pann, I, 151); în Bucovina: „cine mînecă mai des-dimineață...” (Marian, *Descîntece*, 7).

„Leagă sacul pînă e rătund,
Nu cînd *ajunge* la fund.”

(Pann, III, 72)

„Cînd e omului să-i vie
Vreun rău fără să-l știe,
Or zăbovește
Pînă-i sosește,
Or dă fugă,
Să-l *ajungă*...”

(*Ib*., I, 144)

Sub forma reflexivă:

„Cuvîntul
E ca vîntul:
Nu se *ajunge* nici cu armasarul,
Nici cu ogarul...”

(*Ib*., I, 21).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 10: „nu doară c-ar fi fudulă să nu-i *ajungi* c u s t r ă m u r a r i ț a l a n a s ...”

Se zice cu același sens: „a *ajunge* cu prăjina la nas”.

„*Ajunge* c u ț i t u l l a o s ”, cînd suferința nu mai e de răbdat.

I. Văcărescu, p. 540:

„Milă să cer, sînt fricos;
Răul mi-a *ajuns* l a o s ...”

În balada *Balaurul*:

„Sai, bădiță ortomane,
Că m-*agiunge* l a c i o l a n e !
Sai, bădiță, de mă scoate
Că m-apuc fiori de moarte!...”

Idiotismi:

„Vorbește fiecare cum î l *ajunge* mintea”, sinonim cu „cum îl taie capul”, în ambele cazuri cu sensul de: „cum o nemerește”.

Legenda Sf. Parasceve, sec. XVI (*Cod. ms. misc.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 70): „a mérge la lăcuita céĭa ce nimea c u m i n t e nu o poate *ajunge*...”

Alt idiotism: „a *ajunge* d i n urmă” sau: „a *ajunge* d u p ă urmă”.

I. Creangă, *Cinci pîni* (*Conv. lit.*, 1883, p. 485): „Tocmai cînd scoaseră pînile din traiste, iaca un al treile drumeț necunoscut îi *ajunge* din urmă și se oprește lîngă dînșii...”

A. Pann, *Prov.* III, 82:

„Cînd plecă ca să se ducă, după dînsul s-a luat,
Ș-*ajungîndu*-l după urmă, ce faci fine? l-a-ntrebat...”

Alt idiotism: „pe unde *ajunge*, g e m e p ă m î n t u l ”.

Zilot, *Cron.*, p. 85: „era, pociu zice, curată ceată de tîlhari, că pe unde *ajungea* gemea pămîntul...”

b) *Ajung* „saisir”.

Coresi, 1577, ps. VII: „de să m â n e amu draculŭ sufletulŭ mieu și să *ajungă*”, acolo unde la Dosofteiu, 1680: „ca să g o n e a s c ă amu vrăjmașul sufletul mieu și să-l *agĭungâ*”, iar în *Vulgata*: „ p e r s e q u a t u r ergo inimicus animam meam et c o m p r e h e n d a t ...”

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784), p. 9: „cum pentru tine totdeauna în nevoi și în primejdii mi-am pus viața, iară astăzi, *ajungîndu*-mă nevoia, îmi trebue ajutoriu de la tine...”

Cu același sens de „apucă”, *ajunge* pe cineva boala, oboseala, grija etc.

Balada *Blestemul*:

„De mergea ce mai mergea,
Greu zăduf îl a p u c a ,
Osteneala-l *ajungea*
Și el, măre, se culca...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 438)

În poezia poporană e mai cu seamă des: *ajunge* d o r u l , în loc de: „apucă”.

O doină din Ardeal:

„Cînd m-*ajunge* dor de ducă,
Mă duc la deal ca pe luncă;
Cînd m-*ajunge* dor de mers,
Mă duc la deal ca pe șes...”

Doină din Bucovina:

Duminică pe la prînz
M-a *ajuns* un dor cu plîns:
Cum am fost și ce-am *ajuns*...”

(Marian, *Buc*. II, 150)

unde primul *ajung* însemnează „saisir”, iar al doilea – „devenir”.

2. *Ajung* „atteindre, saisir” în blăstemuri, jurăminte, ocări. În popor se aude la tot pasul:

Să n-*ajungi* Paștile!
Să n-*ajungi* sfînta zi de mîine!
N-ai mai *ajunge* să vezi sfîntul soare mîni dimineața!
„N-ai mai *ajunge* să-ți cînte cucul la anul!” (I. Mironescu, Neamț, c. Negrești).
La a treia persoană: *să n-ajungă*..., *n-ar mai ajunge*...

Din dată ce în loc de a doua sau a treia se pune prima persoană, toate acestea trec din blăstemuri în jurăminte: *să n-ajung Paștile*, *n-aș mai ajunge* etc.

A. Pann, *Prov.* III, 84:

„...ca să urmez lor și eu,
Iar de nu, să mă *ajungă* blestemul lui Dumnezeu...”

În poezia poporană:

„Să te-*ajungă*, bade, *ajungă*
Dorul lung și jalea lungă...!”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 263)

„Bădiț bădișorul meu,
Ajungă-te dorul greu
Pe șesul Sibiiului,
Pe spatele murgului...”

(*Ibid.*)

„Du-te, bade, ducă-te,
Dorul meu *ajungă*-te!...”

(*Ibid.*)

„Că eu știu de ce nu vine,
Că nu-l lasă maică-sa,
N-ar *ajunge*-a-l însura
Nici nepoți a legăna
Nici nepoate-a dezmierda...”

(Marian, *Bucov.* II, 169)

„Mă uscă, mă face iască
Și mă dă-n boală cînească
Să n-*ajung* să mînînc pască!...”

(*Ibid*., II, 96)

„*Agiungă*-te voie rea
Und-ți-a fi calea mai grea!
Agiungă-te ahtul meu
Und-ți-a fi păsul mai greu!...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 75)

Balada *Blăstemul*:

„Să te-*agiungă* dorul meu
Unde-a fi drumul mai greu!
Să te b a t ă jalea mea
Unde-a fi calea mai grea!...”

Balada *Mogoș vornicul*:

„Nouă ani să-i tot alungi
Și cu moartea să-i *agiungi*!...” [...]

Românul e atît de obicinuit cu rolul imprecativ al lui *ajung*, încît i se pare că cineva jură sau blastemă pe dată ce răsună acest cuvînt, bunăoară în următoarea glumă poporană din Moldova:

„Să n-*agiung* soarele
Cu picioarele
Și luna
Cu mîna!”

(Preut C. Gervescu, Neamț, com. Roznovu)

De aci apoi, prin antiteză, „nu *ajungă*...” să ia ca o apărare de blestem sau chiar ca o formulă de binecuvîntare.

Doină ardelenească:

„Codrule, frunză rătundă,
Pice bruma, nu te-*ajungă*!
Codrule, frunzuță lată,
Pice bruma, nu te b a t ă !...”

(Reteganu, *Poez. pop.*, 39)

În idiotismi: a *ajunge pe cineva păcatul, ceasul rău, osînda, ciuma* etc.

Balada *Badiul*:

„Turcii sărea și fugea,
Dar păcatu-i *agiungea*!
Care scăpa de stîlpan,
Nu scăpa de buzdugan...”

Zilot, *Cron.*, p. 113: „priimiți de la Mateiu-vodă încoace, mai vîrtos neamul Cantacozinilor, pentru milostivire a se chivernisi aici, încă și rudindu-se cu români, ei nu s-au mulțumit pe atîta, ci au rîvnit și la scaunul domniei, pe carele în cea din urmă l-au și dobîndit, călcînd facerile de bine și pîinea românilor și nesocotind că păcatul nemulțumirii îi va *ajunge* vreodinioară...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 4021:

„Muieri ce avea prin casă, pe toate le-au dezbrăcat,
Cea mai mare osîndire, la purces ele-au cercat;
Pe toate-au *ajuns* osînda, sfîrșitul au fost urît,
Căci cîte-au fost burduhoase, pe toate le-au omorît...”

Moxa, 1620, p. 398: „(Isachie Comnenŭ) domniĭa înțelepțéște, ce curând l-*ajunserâ* boale gréle...”

Legenda Sf. Nicolae, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 166): „nu faceți rău, să nu vâ *ajungâ* rău...”

Basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispirescu, *Leg*., 5): „blăstemul părinților le-a *ajuns*, și d-aia s-au făcut lighioi așa precum le vezi..."

Un cîntec poporan:

„Vai român de capul tău,
Cum te-*agiunse* ceasul rău!..."

(Alex., *Poez. pop.*[2], 238)

sau:

„Frunză verde de negară!
Vai sărmană biată țară,
Cum te-*agiunse* focul iară!..."

(*Ibid*., 246)

v. *Dor*.

3. *Ajung* „atteindre, saisir" ca termen juridic.

Lexicon Budan: „*ajung* pre cineva cu procesu, adecă îl înving, causa vinco quempiam, Jemanden den Proces abgewinnen".

E foarte des în prețioasa *Condică de judecăți* a lui Constantin Brîncovan, 1692-1713 (ms., în Arh. Stat.); de exemplu:

p. 91: „Deci au fost rămas Șerbu cu fii-său Manole de judecată dinaintea boĭarilor domnii méle ce scriu mai sus, și au luat Vasilie vel căpitan și cartea boĭarilor domnii méle ce sănt mai sus-ziși de judecată și de rămas la măna lui, și ĭar au stăpănit acéste vii pre seama lui, precum le-au cumpărat și precum l-a u *ajunsu* j u d e c a t a ..."

p. 151: „cănd s-ar evi acéle cărți veri la ce judecată, să se ĭa de la măna ei și să se dea la măna Neculii Banul și a nepoților lui, după cum a u *ajunsu* j u d e - c ă ț i l e ..."

p. 211: „ĭar Lilé și Ilie și Mateĭ să-ș ție numai partea lor ce le-au rămas nevăndută, pentru că așa a u *ajunsu* j u d e c a t a și d i r e p t a t e a ..."

p. 192: „Ștefan Aprodul neavănd putére ca să întoarcă banii înapoi lui Istratie, precum l-a u *ajunsu* j u d e c a t a D i v a n u l u i ..."

În vechea franceză, același înțeles avea „ a t t e i n t et convaincu", „ a t i n t de la justice li roi" etc.

v. *Dovedesc*.

Tot aci vine proverbul: „Satul mic îl *ajunge* podvoada des" (A. Pann I, 113).

III. *Ajung* = „arriver, parvenir, recourir".

1. *Ajung* „arriver".

Cînd e vorba de m e r s , deosebirea între *ajung* „arriver" și *ajung* „atteindre" stă numai în regimul indirect al celui dentîi față cu regimul direct al celuilalt. Astfel: „*ajunsei* s a t u l =j'atteignis la campagne", dar „*ajunsei* l a sat = je suis arrivé à la campagne".

E sinonim cu s o s e s c ; *ajung* însă cuprinde în sine elementul unei dificultăți, pe care nu-l are s o s e s c . Așa: „au s o s i t oaspeții" nu este tot una cu „au *ajuns* oaspeții", căci numai în cazul din urmă se exprimă o îndoială că puteau să fie împedecați de a veni.

v. *Sosesc*.

Ion din Sîn-Petru, *Alexandria*, 1620 (ms., în Acad. Rom., p. 13): „merse spre răsăritŭ 10 zile și *ajunseră* la un cămpŭ mare și frumos...”

Noul Testament, 1648, Act. Apost. XXI, 7:

„...vănslămŭ deîn Tirŭ, *agĭunsemŭ* în Ptolomaida...”	„...navigatione expleta a Tyro, d e s c e n d i m u s Ptolomaïdam...”

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Și la Ieși cît *agiungea*,
Iordachi la domn mergea...”

O doină:

„Țiu, țiu, țiu, murgule! zboară
Pîn’ la verdea dumbrăvioară
S-*agiungem* încă cu soare
La Florica, dulce floare...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 248)

O frumoasă gradațiune la Costachi Negruzzi, *Șalul negru*:

„Z b o r , *ajung*, d e s c a l e c rece ca de moarte,
Și î n t r u la ea...”

Proverbi:

„Țiganul cînd a *ajuns* la mal, atunci s-a înnecat” (Pann, II, 86).

„Au *ajuns* și ei săracii
După ce-a-mpărțit colacii.”

(*Ibid*., II, 68)

„A pornit în cale lungă
Și va-ndată să *ajungă*.”

(*Ibid*., I, 82)

„N-a *ajuns* pîn’ la pîrîu
Și și-a ardicat poalele-n brîu.”

(Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu)

„La rîu n-a *ajuns*, și poalele și-a ridicat” (Baronzi, *Limba*, p. 55).

Locuțiune proverbială: a *ajuns* la spartul tîrgului = prea tîrziu.

Figurat: a *ajunge* la bătrînețe, la nevoie, la lipsă etc.

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 15: „jupăneasa Despa *ajungăndu* la adănci bătrănéțe...”

Constantin Brîncovan, 1696 (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 190): „mumă-sa Smeada *ajungănd* la lipsă și la sărăcie au fost văndut acéste case...”

2. *Ajung* „parvenir”.

Neculce, *Letop*. II, 395: „Vremea viitoare va arăta cine va *agiunge* să trăească...”

Urare la cununie cătră nași: „Cum ați *ajuns* să cununați, să *ajungeți* și să botezați, să vă faceți hini din hini și să vă fie chefu deplin...” (A. D. Holban, Fălciu, c. Albești).

Proverb: „Armăsarul cînd îmbătrînește *ajunge* la rîșniță...”; sau simplu: „a *ajunge* de la moară la rîșniță” (Pann, II, 64; III, 105).

„Scărăbuș, p-a cui mînă ai *ajuns*!” (Baronzi, *Limba*, p. 52), locuțiune proverbială, cînd cade cineva în puterea unui om crud sau nevrednic.

v. *Încap*.

3. *Ajung* „recourir”.

Proverbi:

„E anevoie cînd *ajungi* să cumperi orz de la gîște” (Pann, III, 72).

„*Ajungi* în casa altuia, nu poți ședea cum îți place; *ajungi* la masa altuia, nu mănînci după cum ți-e gustul; *ajungi* în patul altuia, nu poți dormi cum ți-e voia” (*Ibid.*, I, 136).

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 20: „*ajungănd* și turcii cu daruri la Ramadanovski...”

Ibid., p. 31: „*Agiuns*-au dară și el la Poartă și au trimis pe Panaitaki Postelnicul și au scos ferman...”

Ibid., p. 41: „și căt cheltuia Băsărab-vodă, domnul muntenesc, nimică asupra lui Mihai-vodă nu putea isprăvi, ce în zădar își cheltuia banii și *ajungea* pre la toți pașii, dăndu-le bani să fie întru ajutor să mazilească pre Mihai-vodă...”

Ib., p. 44: „Dar n-au lăsat loc Brăncoveanul domnul muntenesc să nu *ajungă* cu pîră și cu daruri pre la toți pașii...”

v. *Alerg*.

IV. *Ajung* „devenir, étre réduit”.

1. *Ajung* „devenir”.

Balada *Movila lui Burcel*:

„De-atunci n-am ce să mă fac,
C-am *agiuns* un biet sărac...”

Beldiman, *Tragod*., v. 557:

„Se deșteaptă boierimea, începe-a se sfătui,
Ce chip să-ntrebuințeze răul spre a-l lecui,
C-acum *agiunsese* rana cangrenă desăvîrșit,
Nu se mai aștepta altă decît un cumplit sfîrșit...”

A. Pann, *Prov*. I, 62:

„Lăsîndu-i într-a lor voie, pînă se fac mari ștrengari
Ș-*ajung* în cele din urmă desfrînaților stegari...”

În proverbi:

„Țiganul, cînd a *ajuns* împărat,
Întîi pe tată-său a spînzurat.”

(Pann, III, 28)

„*Ajunge* din cal măgar
Și catîr din armăsar."

(*Ib.*, III, 70)

Mai adesea se zice simplu: „*ajunge* din cal măgar" (*Ib.*, II, 64).

„A *ajunge* la sapă de lemn = cu totul lipsit" (*L.M.*).

„Vai cînd *ajunge* coada cap!" (Pann, II, 55).

„Vai cînd *ajunge* lupul sameș la oi!" (*Ib.*, II, 52).

„Omul, pînă nu slujește, stăpîn nu *ajunge*" (*Ib.*, II, 47).

„Stăpîn nu poți *ajunge*, dar slugă cînd vei vrea" (*Ib.*, II, 86).

„Să nu te blesteme cineva s-*ajungi* slugă la cai albi" (*Ib.*, II, 52).

În locuțiuni proverbiale:

„A *ajunge* de poveste-n țară" (Pann, III, 128).

Zilot, *Cron.*, p. 117:

„Săracul vultur românesc, cum s-amăgi de vulpe,
Cuibșorul lui cel strămoșesc în gura ei să-l surpe!
Pre toată hiara și pre leu făcutu-le-au să crape,
Iar d-ale vulpii lingușeli nu au putut să scape!
O ascultă la sfat ficlean aripele să-și taie,
Iată acum că au *ajuns* al ei de joc bătaie!"

Ibid., p. 118: „scăzură de tot și *ajunseră* batjocură grecilor..."

Idiotism: „*ajunge* t r e a b a = es so weit kommen, darauf ankommen" (Dr. Polysu).

A. Pann, *Prov.* II, 144: „Să n-*ajungă* treaba singur cu paraoa să-mi găsesc beleaoa..."

Alt idiotism: a *ajunge* c a l d e p o ș t ă = a nu mai avea odihnă.

Alexandri, *Barbu Lăutarul*: „Sărmane biete Barbule! ai *agiuns* cal de poștă împregiuru horii..."

A *ajunge* o J o i m ă r i ț ă :

„Foaie verde peliniță!
Mărită-mă, măiculiță,
C-am *agiuns* o Joimăriță..."

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 337)

„*Ajung* b i n e , *ajung* d e p a r t e = weit kommen, es weit bringen, Fortschritte machen; *ajung* r ă u = ins Unglück gerathen, verarmen, sich zu Grunde richten" (Dr. Polysu).

Cu același sens, *ajung* fără determinare:

„Vai de mine, ce-am *ajuns*!
Să iubesc pe sub ascuns..."

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 81)

Reduplicat, pentru mai multă energie, la Zilot, p. 12:

„N-ai gîndit, sărace, n-ai gîndit, eu știu fără a-mi da răspuns,
Că de ai fi gîndit în adevăr, n-*ajungeai* cum ai *ajuns*...

2. *Ajung* „être réduit”.

Locuțiune proverbială: „am *ajuns* să ne ia copii[i] în picioare” (Pann, *Prov.* III, 150).

Zilot, p. 56:

„Acești doi ticăloși, din butcă, din odihnă,
Din așternut cu puf, din verice altă ticnă,
S-*ajungă* – o, ce foc! – călări pe deșelate,
Să doarmă pre pămînt, vezi acum de se poate!...”

V. *Ajung* =„suffire, assez”.

Pravila Moldov., 1646, f. 34: „de va fi om bun și cu nume bun, *agĭunge* gĭură-mäntulŭ, ĭarâ de nu, trebue altâ arätare mai bunâ...”

1. Proverbi:

„*Ajunge* un ciomag la un car de oale” (Pann, III, 133).

„Joacă danț pe mamaligă
Și-i *ajunge* cît cîștigă...”

(*Ibid.*, I, 106)

„Bună e mîneca lungă,
Dar pînza nu va s-*ajungă*...”

(*Ib.*, I, 161)

„Întinde-te cît îți *ajunge* plapoma”, adecă trăiește după mijloacele tale.

Jipescu, *Opincaru*, p. 132: „Pă cîți nu mi i-au văzut ochi[i] în slava cerului două-trei luni, și pă urmă dară toată ghiața dă coadă-n vale, pîntru că s-au întins mai mult dăcît le *ajungea* țolu...”

2. Locuțiuni proverbiale:

a) *Ajunge* de glumă, *ajunge* de șagă – cînd gluma sau șaga se prea lungește, ori nu mai place.

Balada *Mănăstirea Argeș*:

„*Agiungă*-ți de șagă,
Că nu-i bună, dragă...”

b)„Cale lungă *să ajungă*”, despre o foarte lungă călătorie.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 178): „și merg ei și merg cale lungă să le-*ajungă*, trecînd peste nouă mări, peste nouă țări....”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 258: „Apoi, cale lungă să-i *ajungă*, întîlni un călugăraș, îi dădu veșmintele ei și îi luă rasa și caucul lui; plecă înainte...”

c) Tot așa despre o luptă foarte lungă:

„Se luptară
Zi de vară

Pînă-n sară:
Luptă lungă
Să li-*ajungă*...”

(Marian, *Bucov*. I, 167)

3. Imperativul *ajunge* sau *ajungă* întrebuințat în locul adverbului destul.

Cantemir, *Ist. ierogl*. (ms., în Acad. Rom., p. 35): „...nici în ritorică tropul îndestulirii au ascultat, nici în gramatică graiul fără chip și cuvîntul *agiunge* au învățat...”

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul* II: „*Ajungă* atîta sînge vărsat, atîte văduvii, atîția sărimani...”

A. Pann, *Prov*. II, 102:

„Mă rog, bărbățele, dă puțin cu milă,
Că nu știu bătaie de mică copilă,
Aoleo, *ajunge!*...”

I. Văcărescu, p. 62:

„Ah! *ajungă* dar, *ajungă*
Atîta mînie lungă!...”

4. Forma reflexivă: a se *ajunge*.

Lexicon Budan: „el nu se *ajunge* cu leafa sa = non sufficit ei salarium”. Laurian-Maxim: „el nu se *ajunge* cu venitul ce are”.

Impersonal:

Caragia, *Legiuire*, 1818, p. 84: „cît nu să *ajunge* din averea muflujilor spre plata împrumutătorilor...”

„Un bun pe zi de ne vine,
Cheltuim cinci și mai bine;
Pe unde nu se *ajunge*,
Știm și cu vorbe a unge...”

(Pann, *Prov.*, II, 154)

Zilot, *Cron.*, p. 47: „și fiindcă ostașii se îmulțiseră în urmă după ce s-au ars Craiova, și ludele țării se împuținaseră, măcar deși era dăjdiile grele, dar iar nu se *ajungea* cu venitul vistieriei a se răspunde lefile...”

VI. Particularități fonetice și morfologice.

1. Istorice.

a) *-n-* în *ajung* se rostea ca vocala nazală franceză; de aci uneori scris prin ꙟ: ажȣꙟгȣ, alteori vocalizat de tot: ажȣгȣ.

Pravila de la Govora, 1640, f. 109 b: „era și tineri amăndoi, și *ajuînserâ* (ажȣꙟсєрѧ) pănâ în sămbăta cea mare...”

Act oltenesc din 1591 (*Cuv. d. bătr.* I, 56): „*ajugăndu-l* (ажȣгъндȣл) vréme de lipsă și de nevoe, el se-au dus încătroo au putut...”

b) La perfect simplu se conjuga: (eu) *ajunșu* sau *ajunși* (= lat. a d j u n x i), (noi) *ajunsemu* (= lat. a d j u n x i m u s).

Legenda Sf. Maria Egipteană, sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 371): „mâ prinse un cutremurŭ și fricâ, deaca *ajunși* la ușa ce mi se închidea mainte și fârâ de greațâ întrai înlâuntru...”; și mai jos, p. 373: „ĭarâ apuindŭ soarele, *ajunșŭ* la beséreca sfântului...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. III, p. 6: „cătrâ ușa postului *ajunsemŭ* și nevoința sufletească înnainte zace...”

Pînă astăzi așa se conjugă la macedo-români.

2. Poporane.

În limba poetică, *ajung* poate să-și asocieze pe *d*-, ca în „dalb = alb”.

O baladă din Ardeal:

„Deac-acolo *dajungea*,
Străjile nu-l slobozea,
Mîna-n buzunari băga,
Galbeni jos le arunca...”

(Reteganu, *Poez. pop*., 72)

O colindă muntenească:

„De departe ce-mi vedea?
Pe arhanghelul Gavril
Și pe sfîntul Mihail
Că-mi venea, mereu venea
Și la masă *dajungea*...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop*., 33)

v. *Ajungere*. – [1,2,3]*Ajuns*.

AJÙNGĂ
AJÙNGE } adv.; assez. – v. *Ajung*.

AJÙNGERE s. **AGIÙNGERE**, s.f.; l’infinitif d’a j u n g pris comme substantif: action d’atteindre, d’arriver, de parvenir etc. Reprezintă ca substantiv abstract toate sensurile verbului. Uneori e foarte elegant; bunăoară într-un cîntec poporan din Bucovina:

„Și pinteni zimțoși îi da,
Pinteni zimțoși murgului
Spre-*ajungerea* d o r u l u i ,
Căci dorul e mare cîne:
Peste multe dealuri vine...”

(Marian, I, 146)

De asemenea la mitropolitul Antim, *Didahi*[i] (ms. din 1781, în Acad. Rom.), p. 10: „am trudit din zi și din noapte să înmulțesc talantul Domnului, pentru ca să nu mă număr în rândul leneșii slugi, și am silit după putința mea și după proastă *ajungerea* m i n ț i i méle...”

În primul pasagiu, *ajungerea* d o r u l u i = „accomplissement du désir"; în al doilea, *ajungerea* m i n ț i i = „portée de l'intelligence".

v. *Ajung*.

[1]**AJÙNS** s. **AGIÙNS**, **-Ă**, adj.; part. passé d'a j u n g pris comme adjectif: arrivé, atteint, mûri.

1. *Ajuns* = s o s i t .

l. Văcărescu, p. 423:

„Că ne iubește Dumnezeu cu dragoste curată,
În toată vremea o vedem, în toate ni s-arată:
Fulgere, vijelii și ploi, oblăduiri ascunse,
Ce provedința-i îngrijind, sînt tot la vremi *ajunse*..."

2. *Ajuns* = a t i n s .

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom., ps. XCVI):

„Și de fața Domnului, munții, ca ceara
S-au topiit, ca de soare *ajunsă* vara..."

„*Ajuns* cu cui, berührt" (Dr. Polysu).

La negativ:

Bocet din Banat (*Cuv. d. bătr*. II, 712):

„Că-n două răzoare
Va fi cîte-o floare:
Floare la pămînt
N-*ajunsă* de vînt,
Floare
La răcoare
N-*ajunsă* de soare..."

„*Ajuns* de bătrînețe" și „*ajuns* la bătrînețe", ambii termini însemnînd: „aproape bătrîn", cu acea deosebire că-n cazul dentîi poate să fie o îmbătrînire înainte de timp, prin boale sau necazuri, pe cînd în cazul al doilea este o îmbătrînire treptată firească.

Zilot, *Cron*., p. 76:

„Vedeai oameni cinstiți, *ajunși* de bătrînețe,
De frică munți urcînd, ca-n cele tinerețe..."

De aci tranzițiunea logică la:

3. *Ajuns* = c o p t : „poamă *ajunsă*, reif" (Dr. Polysu).

„*Ajuns* la minte" și „*ajuns* de minte" = „copt, matur"; dar primul cuvînt implică o lipsă anterioară de minte, pe cînd cellalt arată numai o dezvoltare deplină a minții.

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 240: „Era om de treabă și învățat și *agiuns* de minte..."

v. *Ajung*. – [2,3] *Ajuns*.

[2]**AJÙNS** s. **AGIÙNS** (plur. *ajunsuri*), s. n.; part. passé d'a j u n g pris comme substantif: arrivée.

Cantemir, *Ist. ierogl*. (ms., în Acad. Rom., p. 35): „nici adînc fundul mărei, nici nestrăbătută a pămîntului grosime, nici pre supt rădăcinele munților și stîncilor a metalilor șuvăite vine, nici nevoia *agiunsului*..."

Mai ales în urarea de bună sosire din drum a unui oaspe dorit sau plăcut:

„Trece-n gios, se duce-n sus,
Nime nu-i dă un răspuns,
Nici îi zice: b u n *agiuns!*..."

(Alex., *Poez. pop*.[2], 240)

v. *Ajung*. – [1,3]*Ajuns*.

[3]**AJÙNS** s. **AGIÙNS (DE-),** adv.; assez, suffisamment. Sinonim cu d e s t u l .

Neculce, *Letop*. II, p. 244: „se vor apăra căteva zile, că și bucate, și hrană de cai, și earbă de pușcă de *agiuns* avea..."

Beldiman, *Tragod*., v. 345:

„Unuia îi lua șalul, altuia punga cerea,
De-*agiuns* îi da bătaie, dacă se împotrivea..."

Doină muntenească:

„A plecat neica, s-a dus
Și nemica nu mi-a spus
Să-i dau guriță d e -*ajuns!*
A plecat cu caru-n sus,
N-a lăsat nici un răspuns
Să-l îmbrățișez d e -*ajuns!*..."

(Vulpian, *Text*, p. 11)

v. *Ajung*. – [1,2]*Ajuns*.

AJÙT, s. **AGIÙT** (*ajutat, ajutare*), vb.; aider, venir en aide, seconder, soutenir, donner un coup de main. A ușura pe cineva la greu sau la nevoie. „*Ajută* pe vecinul tău; *ajută*-te, și Dumnezeu te va *ajuta*; *ajutați*-vă unii pe alții; m ă *ajut* cum pot" (*L. M.*). Vine din lat. a d j u t o , frecuentativ de la a d j u v o (= a d + j u v o), de unde ital. a j u t o sau a i t o , span. a y u d o , fr. a i d e etc. (Cihac).

v. *Sprijinesc*.

1. Ca și prototipul latin, *ajut* se construiește cu acuzativul și cu dativul.

a) Cu dativul:

Moxa, 1620, p. 401: „de nu-m veți *ajuta* acum, apoĭ voi vă veți căi..."

Zilot, *Cron.*, p. 76:

„Acei mai mulți mergea pă jos spre ușurință,
Carălor *ajutînd* pe cît era putință..."

Construcțiunea cu dativul e stereotipă în blăsteme, jurăminte și urări: „Să nu-m i *ajute* sfînta zi de astăzi!" „Nu ț i -ar *ajuta* ție..." „Așa să-m i *ajute* sfîntul soare!" etc.
Jipescu, *Opincaru*, p. 50: „Dă ți-o *ajuta* s f î n t u s-ai tîrlă, cireadă și turme..."
În cîntece poporane:

„Am avut un frate drag,
L-a jurat neamțul sub steag;
Am avut un frate dulce
Ș-acuma departe-l duce,
Nu le-*ajute* sfînta cruce!..."

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 297)

„Badea-i călător, se duce,
Nu-i *ajute* sfînta cruce!
Badea-i călător, pornește,
Pe mine mă părăsește,
Nu-i *ajute* ce gîndește!..."

(*Ibid.*, 160)

„De n-oi înșela-o eu,
Nu-mi *ajute* Dumnezeu
Să-ncalec pe murgul meu!..."

(Pompiliu, *Sibiu*, 71)

„Oh, drăguț bărbatul meu,
Ajuta-ți-ar Dumnezeu!..."

(Alex., *Poez. pop.*[2], 53)

Afară din blăsteme, jurăminte și urări, în cari dativul e de rigoare, în graiul obicinuit *ajut* se construiește mai ales:

b) Cu acuzativul.

O predică, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 203): „ačasta fi-ne-va, să vomŭ *ajuta* credința cu viĭață bunâ..."

Dosofteiu, 1673, f. 14 a:

„S-*agĭuțĭ* p r e săracul cu mânâ-ndurată..."

I. Creangă, *Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit*., 1876, p. 453): „Apoi dă, nevastă, sîngele apă nu se face. Dacă nu l-oi *ajuta* eu, cine să-l *ajute*?..."

Balada *Radu Calomfirescu*:

„Rogu-te, măria-ta,
De vroiești a m-*agiuta*,
Dă-mi agiutor pe Buzești..."

Proverb:

„Dumnezeu cînd te *ajută*,
Plumbul ți se face plută."

(Pann, I, 72)

c) Nedeterminat:

Moxa, 1620, p. 376: „unde nu va să *ajute* Dumnezeu, în deșert se nevoĭaște niștine...”

I. Văcărescu, p. 441:

„Ferește-te de buna
A lor căutătură!
Florile totdauna,
Cînd i se-ncred, se fură:
N-*ajută* păzitori...”

II. Compusul „ D o a m n e -*ajută*” constituă un idiotism cu accepțiuni diferite.

a) Strigăt de luptă sau de vitejie.

Balada *Român Grue Grozovanul*:

„Grue vreme nu perdea,
Două cruci numai făcea,
D o a m n e -*agiută!* el zicea,
Barda-n mînă apuca
Și-n tătari se arunca...”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 185): „Și zicînd D o a m n e -*ajută*, se aruncă cu calul în apă, o trece înnot dincolo la cela mal fără primejdie, și apoi își iè drumul înainte...”

De aci, cînd cineva ne silește sau ne grăbește a face ceva fără voie ori fără timp, se zice că: „dă zor cu D o a m n e -*ajută*”.

b) Invocațiunea plugarului și a muncitorului în genere, cînd se apucă de lucru.

Jipescu, *Opincaru*, p. 148: „înbucă cîțiva dumicați dă mămăligă, mușcă dă douo-trei ori dîntr-o ceapă, înjugă bouleni[i] și apoi, făcînd cruce, zice: D o a m n e -*ajută!* I, boi, mă!...”

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 22): „pune mîncarea în traistă, înjugă boii la car, zice D o a m n e -*ajută* și se duce la pădure să-și aducă un car de lemne...”; apoi, la întoarcere ca și la plecare: „înjugă boii, zice iar un D o a m n e -*ajută*, și pe la prînzișor pornește spre casă...”

De aci în legătură cu plugăria, la Marian, *Bucovina* II, 25:

„ D o a m n e -*ajută* cucului
Să zboare din cuibul lui
În mijlocul cîmpului
Pe coarnele plugului...”

„Dulgherii, la începutul lucrului își fac cruce și zic: D o a m n e -*ajută!*” (D. Alboteanu, Covurlui, com. Mastacani).

c) Sinonim cu b ă t a i e , însă numai pe neașteptate.

A. Pann, *Prov.* II, 102: „Să nu te pomenești cu D o a m n e -*ajută* pe spinare...”

În graiul țăranului din Prahova: „Poporu ie ca oaia; azi te poartă pă sus, te mărește; mîine dă l-o sumuța altu pă tine, tot norodu ăl de ieri te-ncarcă dă D o a m n e -*ajută*,

pîntru că țara nemintoasă e pururea doritoare dă pocinoguri...” (Jipescu, *Opincaru*, p. 97).

d) Ceva mic, neînsemnat, abia de-ajuns.

„Nici casă ca lumea, nici trai dă D o a m n e -*ajută*, nici grijă dă sănătate, nici lumină la minte...” (*Ibid.*, p. 65).

La comparativ:

Basmul *Făt-Frumos* (Ispirescu, *Legende*, p. 194): „N-apucase calul să se depărteze o bucată de loc m a i d e D o a m n e -*ajută*, și iată că smeoaica iară îi ajunse...”

Cu sensul de sub litera *a* și *b*, se zice și „ c r u c e -*ajută*”.

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. 2:

„Colivescu: Psaltul Chiriac mi-o spus că am un ohtoic de cele zdravene. Vrei să-l asculți?

Florica: Vreu. Dă, începe, și c r u c e -*agiută!*....”

Același, *Cinel-Cinel*, sc. 14:

„Graur: Gata sînteți?

Toate: Gata.

Graur: C r u c e -*agiută!* Să te văd, Graure băiete!... acu să-mi vînezi cumsecade...”

Același, *Surugiul*: „Ei! da ce stau eu de mă amăresc cu gînduri pocite. Piei nălucă și c r u c e -*agiută!*...

III. Din forme istorice, este de observat:

a) Dosofteiu, 1680:

ps. XCIII: „că de n-ar fi Domnulŭ *agĭutatu*-mĭ, în puțintel s-ar hi sălășluit în ad sufletulŭ mĭeu...”	„...Nisi quia Dominus a d j u v i t me, paulo minus habitasset in inferno anima mea...”

Același pasagiu la Coresi, 1577: „că să nu v r e a Domnulŭ *ajuta* mie, în neștitŭ întra-vrea întru ĭadŭ sufletulŭ mieu...”; iar la Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p. 217): „că de n-a u v r u t f i Domnul *agĭutându*-mi, puținel deci au vrut fi sălășluindŭ în adŭ sufletulŭ mieu...”

b) Arsenie din Bisericani, p. 247:

ps. CVI: „și slâbirâ și nu era cine le *agĭuta* lor...”	„...infirmati sunt nec fuit qui a d i u v a r e t ...”

unde la Dosofteiu, 1680: „slăbirâ și nu era cine să *agĭute*...”

v. [1,2,3]*Ajutor*. – *Ajutoresc*. – [1,2]*Ajutorință*. – *Ajtezeu*.

AJUTÀRE s. **AGIUTÀRE,** s.f.; l’infinitif d’a j u t pris comme substantif: action d’aider. Sinonim cu a j u t o r . Rar se întrebuințează.

Coresi 1577, ps. XLVIII: „și a j u t o r ĭ u l ŭ lorŭ vechéște întru ĭadŭ...”	Dosofteiu, 1680: „și *agĭutarĭa* lor vechi-să-va în ĭad...”

v. *Ajut.*

AJUTÀT, -Ă, adj.; part. passé d'a j u t pris comme adjectif. – v. *Ajut*.

AJUTĂTÒR s. **AGIUTĂTÒR, -OARE,** subst. et adj.; auxiliaire. Formațiune analogică în loc de organicul a j u t o r (= lat. *adjutorius*), care dispare din grai.

a) În sens juridic.

Pravila Moldov., 1646, f. 101: „svĭatnicii și *agĭutâtorii* răpitoriului nu să vorŭ putĭa măntui așĭa, ce să vorŭ certa dupâ cumŭ va fi voĭa gĭudețului; și ačasta să dzice pentru ceĭa ce vor fi a g ĭ u t a ț ŭ la răpit, ĭarâ nu pentru ceĭa č-au a g ĭ u t a t ŭ dupâ ce s-aŭ răpitŭ..."

b) În sens teologic.

Dosofteiu, 1680, ps. IX: „și fu Domnul scăpare mișălului, *agĭutătorĭu* în bună vréme în griji..."

„...et factus est Dominus refugium pauperi, a d j u t o r in opportunitatibus in tribulatione..."

Legenda Sf. Parasceve, text din sec. XVI (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 72): „stăi dereptŭ mine, săraca de eu, și-mi fii *ajutâtoare* și dereptâtoare..."

Legenda Sf. Maria Egipteană, sec. XVII (*Ibid.*, p. 378): „și cănd mâ ajungea grijile, ĭară ĭa-mi era *ajutâtoare...*"; și mai jos: „și pănâ în zua de astâzi acea *ajutâtoare* a j u t â -mi de pururea..."

v. *Ajut*. – [1]*Ajutor*.

AJUTĂTORÌE. – v. *Ajutorie*.

[1]**AJUTÒR** s. **AGIUTÒR** (plur. *ajutoare*, *ajutoară*, *ajutoruri*), s. n.: aide, secours, assistance. Sinonim cu s p r i j i n . Latinul a d j u t o r i u m = ital. *aitorio*, span. *ayudoiro* etc. (Cihac).

Coresi, 1577, ps. VII: „*ajutorĭulŭ* mieu de Dumnezeu", acolo unde Silvestru, 1651: „*agiutorĭulŭ* mieu de la Dumnezăul", iar în contextul latin: „ a d j u t o r i u m meum a Domino".

Dosofteiu, 1673, f. 11 b:

„Mișeluluĭ ĭaste Domnul de scăpare,
Agŭtoru la treabâ, la greŭ stîncă tare..."

Jipescu, *Opincaru*, p. 160: „Ș-așa aidea, aidea, doma, doma, mai în care și-n căruțe, mai pă jos, ajung cu *ajutoru* s f î n t u l u i acasă..."

Pluralul poporan este *ajutoară* = lat. a d j u t o r i a .

Zilot, *Cron.*, p. 113: „cele mai multe mănăstiri ale împăraților greci, care primejduia a se perde supt robia turcească ei (Basarabii) le-au miluit, le-au a j u t o r a t cu *ajutoară* vecinice, care și pînă astăzi li se urmează de aici din țară..."

Același, p. 118: „nemulțumindu-se pe *ajutoarăle* și milele domnilor români, amăgiră pe români și luară rînd la domnie..."

Pluralul literar este *ajutoare*.

I. Văcărescu, p. 434:

„Dați *ajutoare*,
Vedeți ce floare!
Ce pătimește,
Și în ce stare!...”

În popor se mai zice și *ajutoruri*.

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 7: „Hei! vere, în vremea de mai nainte boierii, adevărați stîlpi ai țărei, în loc de-a cere *agiutoruri* de peste hotar, mergeau de-a dreptul la curtea domnească și ziceau lui Vodă cu glas bărbătesc: Măria-ta! țara sufere...”

Pentru „a cere *ajutor*”, în graiul vechi se zicea mai obicinuit: „a p o f t i *ajutor*”.

Ureche, *Letop*. I, p. 100: „au fugit Ștefan, fratele cel mai mare, la Cazimir, craiul leșesc, pohtind *ajutor* împotriva frăține-seu lui Petru...”; și mai jos, p. 110: „s-au dus Ilieaș-vodă la craiul leșesc, la Vladislav Jaghello și au poftit *agiutor* să-l ducă la domnie...”

Dar la Moxa, 1620, p. 382: „elŭ c e r ș u *ajutorĭu* la Irina...”

Fiind poftit sau cerut, ori cerșut, se d ă *ajutor*.

Pravila Moldov., 1646, f. 41: „căndŭ va prinde gĭudețulŭ vreun calpuzanŭ, trebue să-l cercetĭadze: mai are soții? și cine le d ă *agĭutorĭu*...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 411:

„Cîțiva nebuni, alții falnici, se pleacă, d a u *ajutor*,
Vrînd s-areate fiștecare cum că este rîvnitor...”

Construit cu d e :

Act muntenesc din 1679 (*A. I. R.* III, 253): „să-i ducă (pre oamenii fugiți de pre moșie) pre lăngă casa lui să fie d e *ajutor* și de p o s l u ș a n i a casăi...”

Balada *Bujor*:

„— Unde-ți sînt averile
Ca să-ți scapi tu zilele?
— Le-am ascuns pe la copaci
D e -*agiutor* la cei săraci
Să-și cumpere boi și vaci...”

Balada *Toma Alimoș*:

„Murgule, murgutul meu,
Datu-mi-te-a taică-tău
Ca să-mi fii d e *ajutor*
La nevoie și la zor...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 583)

De aci: a fi m î n ă d e *ajutor*, a da m î n ă d e *ajutor*, a p u n e m î n ă d e *ajutor*.

A. Pann, *Prov.* III, 156: „Fă bine și mă ardică, mînă d-*ajutor* să-mi pui...”

Altceva este după un adjectiv însemnînd lipsă: dezbrăcat d e *ajutor* = fără *ajutor*.
Zilot, *Cron.*, p. 30:

„Pentru c-ai rămas cu totul p u s t i e d e *ajutor*
Și Pazvangiii crîșnește să te puie supt picior...”

În construcțiune cu î n t r u :
„Dumnezeu, î n t r -*ajutor*! = que Dieu soit en aide!” (Cihac).
Pravila Moldov., 1646, f. 98: „părinții, frații, rudele, stăpănii, ispravnicii muerii, toțŭ aceștĭa potŭ să-i ucigâ de tot pre răpitori și să nu aibâ nice o certare; și încâ nu numai pre răpitori, ce și pre soțiile lorŭ și pre ceĭa ce le vor fi î n t r -*agĭutorĭu*...”
Ștefan Gheorghie Vv., 1667 (*A. I. R.* I, 109): „să-i fii î n t r -*a•iutor* acestui sărac de copil să-ș poată dezbate moșia...”
Nic. Muste, *Letop*. III, p. 8: „Și dăndu-se vezirul într-o parte cu oștile sale, au trimes la serascherul ce-l lăsase la Leva, și cu tatarii și cu moldovenii și cu muntenii, să-i vie î n t r u *ajutor* să bată pre nemți...”
Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Dumnezeule! la tine nădejdea lor a rămas,
Înalțe-se pîn-la tine a lor trist și jalnic glas!
Și trimite-le din ceruri un înger î n t r -*ajutor*,
Căci se bat pentru scaparea ș-apărarea țărei lor...”

v. *Ajut*. – [2,3]*Ajutor*. – *Ajutorință*.

[2]**AJUTÒR** s. **AGIUTÒR, -OARE,** adj. et subst.; aide, aidant, celui ou celle qui aide. Sinonim cu a j u t ă t o r , prin concurența căruia a ieșit din întrebuințare. Lat. a d j u t o r i u s = ital. *ajutore* etc. (Cihac).
Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

XVII: „Dzeul mieu *agĭutorĭul*, mieu...”	„...Deus meus a d j u t o r meus...”
XXVI: „*Agiutorĭu*-mi fii și nu împenge mere...”	„...A d j u t o r meus esto, ne derelinquas me...”
XXXII: „că *agĭutorĭu* și scut noao ĭaste...”	„...quoniam a d j u t o r et protector noster est...”

Coresi, 1577, ps. XLI:

„...*ajutorĭu* mie ești, că ce mâ uitași...”	„...s u s c e p t o r meus es, quare oblitus es mei...”

Moxa, 1620, p. 379: „de-acii (Leu) curănd fu cunoscutŭ de sfatnici și sosi voevodŭ răsăritului, și-și aflâ *ajutorĭu* Artavazdŭ anume, unŭ boĭarinŭ...”
Pravila Mold., 1646, f. 103: „la vrémea răpitului n-au strigatŭ să-i vie cineva *agĭutorĭu*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom.), p. 35: „cu curată inimă mă giuruesc că în toate *agiutoare* și înpreună lucrătoare, și ce iaste capul lucrului, spre toate primejdiile primitoare și suferitoare voiu fi...”

Beldiman, *Tragod*., v. 69:

„Pe domnul Mihail-vodă, a țărei stăpînitor,
S-au silit îndat-a-l trage să le fie *agiutor*...”

v. *Ajut*. – [1,3]*Ajutor*.

[3]**AJUTÒR** s. **AGIUTÒR,** s.n.; t. fisc.: subside. Sinonim cu ajutorință, care însă era o dare mai statornică decît *ajutor*; punctul comun între ambele este că le plătea dopotrivă nu numai poporul, dar încă boierii și călugărimea.

Zilot, *Cron.*, p. 6:

„Și mai întîi sfătuiră să scoată o angarea
Pre boieri de toată starea și pre bresle foarte grea,
Pă mănăstiri și pă schituri, și văduvele să dea,
Fieșcare după stare-i, că și lor li s-ar cădea,
Numindu-o cum că este *ajutor* de cheltuieli
Pentr-ascherii ce s-adună la Diiu ș-alte rînduieli...”

Același, p. 70:

„Cu binele ne-am stins, dînd de lefi *ajutoară*;
Cu vestea ce ne-au dat, mintea va să ne sară...”

v. *Ajut*. – [1,2]*Ajutor*. – [2]*Ajutorință*.

AJUTORÀRE
AJUTORÀT } v. *Ajutorez.*

AJUTORÈSC s. **AGIUTORÈSC** (*ajutorit*, *ajutorire*), vb.; aider, secourir, venir en aide. Formă colaterală lui ajutorez, ambele derivate dintr-un verb ajùtur = lat. *adjutulo, format din ajut prin sufixul verbal frecuentativ -*ur* = lat. -*ulo*, ca în „scùtur”, „vîntur”, trèmur” etc. De aceea *ajutoresc* nu însemnează numai „ajut”, ci „ajut mereu” sau „ajut adesea”.

„*Ajutoresc*, saepe juvo, oft helfen” (*L. B.*).

Biblia Șerban-vodă, 1688, Genez. XV, I:

„...nu te téme, Avrame, eu-ți *ajutorescu*...”	„...noli timere Abram: ego protego te...”

Ibidem, Esai. X, 3:

„...și cătră cine veți fugi ca să vă *ajutoriți*?...”	„...et ad quem confugietis ut auxilium consequamini?...”

Pravila Moldov., 1646, f. 48: „căndŭ să va prileji de va face ucidere vreun boĭarinŭ, şi de nu va fi nice de o treabâ ţărăi, acela, de-are da căţ bani, nu să va putĭa răscumpăra, alegăndŭ căndŭ are da niscare bani să *agĭutorească* la vreo nevoe a ţărăi; ĭară care boĭarinŭ bogatŭ de să va fi izbăvit cu bani de moartĭa cĭa grabnicâ, şi apoi ĭarâşŭ va fi făcut al doile răndŭ aşijdere acĕĭa ucidere grabnicâ, nu s-are mai putĭa plăti cu bani, macarŭ de-are scoate ţara din ce nevoe, sau macarŭ de l-are *agĭutori* şi alţii streini cu di ce are putĭa să-l plătĭască...”

Ibid., f. 65: „macarŭ că are fiecine voe să *agĭutorească* pre cel asupritŭ şi, unde va vedĭa că staŭ cu războĭu asupra lui, să-i scoaţâ capulŭ şi să-l măntuĭascâ den moarte, ĭarâ acestŭ lucru nu ĭaste nemărui datâ cu vreo silâ cumŭ să fie datorĭu să facâ acestŭ a g ĭ u t o r ĭ u d e m u l t e o r i ; şi cu cuvântulŭ poate să *agĭutorească* neştine pre altulŭ pănâ-l va izbăvi...”

Ureche, *Letop*. I, 106: „Alexandru-vodă făcut-au prieteşug mare cu leşii, şi legătură tare, ca hie la ce treabă unul pre altul să *agiutorească*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom.), p. 35: „cel ce spre rău cu lucrul *agiutoréşte* şi cel ce fapta rea cu gîndul o priiméşte şi o învoiaşte, tot una sînt...”

Reflexivul „a s e *ajutori*”:

„Domnul mie-mi iaste a j u t o r
Şi-n toate năpăştile scutitor;
Spre dîns inima-m au nădăjduit
Şi or în ce greu m-am *ajutorit*...”
(Corbea, ms. în Acad. Rom., ps. XXVII)

v. *Ajut. – Ajutorez. – Ajutorinţă.*

AJUTORÈZ s. **AGIUTORÈZ** (*ajutorat*, *ajutorare*), vb.; aider, secourir, venir en aide. Sinonim cu a j u t o r e s c , ambii diferind de a j u t prin sens frecuentativ.

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 119): „rămăind mănăstirea aceasta (Polovragii) de tot pustie, căt nici ctitorii nici o putére n-au avut ca să o mai înnoĭască şi să o *ajutoréze*...”

Zilot, *Cron.*, p. 94: „Filipescul, şi de avea alte cusururi derăpănătoare, dar foarte *ajutora* şi miluia pre săraci...”

v. *Ajutoresc*.

AJUTORÌE s. **AGIUTORÌE,** s.f.; aide, assistance. Sinonim cu a j u t o r , de care se deosebeşte prin aceea că are un sens intensiv.

O doină din Transilvania:

„M-ai făcut, maică, fecior,
Să fiu tatii d-a j u t o r ;
Cînd eram de-*ajutorie*,
M-a scris neamţul pe hîrtie
Şi m-o dus la cătănie...”
(Jarnik-Bîrsanu, 301)

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXIX, p. 8: „unuĭa amu să dămŭ florinčorulŭ, e altuĭa argintulŭ, e unora păine, e altora veșmințéle, e altuĭa păharŭ de apâ réce, e altuĭa cuvântŭ bunŭ, e altora altŭ a j u t o r ĭ u și *ajutorie* spre bine...”

Ibid., quat. XXIII, p. 3: „de spăseniĭa și de *ajutoriĭa* fraților nici uîn cuvântŭ...”

Coresi mai întrebuințează (quat. XXII, p. 14) o formă și mai lungă: a j u t ă - t o r i e .

v. *Ajut*. – [1]*Ajutor*.

AJUTORÌNȚĂ s. **AGIUTORÌNȚĂ** (plur. *ajutorințe*), s. f.; aide, secours. Sinonim cu a j u t o r , dar cu un sens intensiv, derivînd din a j ù t u r sau din a j u t o r e s c prin sufixul -i n ț ă = lat. -e n t i a .

Dosofteiu, 1673, f. 40 b:

„Bunăcuvîntare s-aĭbĭ, Dumnedzăŭ sfinte,
Că mĭ-audzâș glasul cel de rugăminte
De-m eșt s p r e j i n e a l â și *agĭutorințâ*
Și inemiĭ mĭale eșt nedejdĭuințâ...”

Cantemir, *Chron*. I, 225: „puind nedéjde în dumnezeiasca *agiutorință*, cules-am chronicul Moldovei...”

Zilot, *Cron.*, p. 72:

„C-așa obicinuiești: unde nu e putere;
Acolo mîna ta întinde mîngîiere;
Așa ai tins ș-acuma mînă d-*ajutorință*,
Cu cei săraci făcînd minuni peste putință...”

v. *Ajut*. – *Ajutoresc*. – [2]*Ajutorință*. – *-ință*.

[2]**AJUTORÌNȚĂ** s. **AGIUTORÌNȚĂ,** s.f.; t. fisc.: subside. Același cuvînt cu cel precedinte, întrebuințat însă ca termen tecnic fiscal.

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 252: „Și așa rămăind boierii acole, multe ceasuri vorovind ei înde ei, au găsit cu cale ca să scoată o slujbă pe casă de trei măni, adecă 11 lei și 5 i pol lei, și 3 lei, însă pe ogiaguri, și să se numească *agiutorință*, și să iasă în an o dată, și să agiute cu toții să nu fie nimine scutit la această slujbă, făcănd și tahmen, că poate ca să cuprindă mare somă de bani. Atunce făcăndu-se această hotărire cu tot de-adinsul, au mers la Curtea Gospod și s-au împreunat cu toți ministrii, arătăndu-le ce chip au găsit și căți bani poate să cuprindă. Atunce au mers și au arătat domnului toate acele ce au socotit, zicăndu-i că văcăritul poate să dea mare tulburare în țară, iară această slujbă nu va căde cu greu țărei și vor a g i u t a și mănăstirile și fieștecare. La care priimind și domnul, au pus de au scris cărți pe la toate ținuturile, arătănd și pentru văcărit că l-au ertat și măria-sa, iară fiindcă sănt multe dări a Porții, și nu pot cu alte feliuri a le cuprinde, au socotit cu tot sfatul măriei-sale și au scos această slujbă a *agiutorinței*, ca să a g i u t o r e z e cu toții...”

I. Canta,, *Letop*. III, 186, vorbind despre domnul moldovenesc Grigorie Calimah:„încă din domnia tătăni-său se făcuse o d a j d e nouă cu nume de *agiutorință*, dar mai ușoară; iară în zilele lui se îngreuese cu some mari...”

v. *Ajut*. – [3]*Ajutor*.

AJUTORÌRE
AJUTORÌT } – v. *Ajutoresc*.

AJUTÒRNIC, -Ă, adj.; disposé à venir en aide, secourable. Format din a j u t o r prin sufixul slavic -n i k , ca în „puternic” din „putere”, *ajutornic* se aude uneori în grai, deși se poate înlocui orișicînd prin a j u t ă t o r .

v. *Ajutător*. – *-nic*.

AJÙTUR, vb. – v. *Ajutoresc*.

[1]**AL (ĂL),** article masculin prépositif de l’adjectif.

În loc de articlul adjectival tipic c e l , macedo-românește a c e l , în Țara Românească și peste Carpați se întrebuințează în graiul poporan forma *al*, rostită mai adesea *ăl* și *hăl*, corespunzînd femininului *a* sau *ha* în loc de tipicul c e a sau a c e a . La plural masculin: *ăi* sau *hăi*, mai niciodată *ai* sau *hai*; la feminin: a l e , h a l e , h ă l e . La genitivo-dativ singular: *alui* sau *ălui*, alături cu femininul: a l e i ori ă l e i ; la plural, pentru ambele genuri: *alor* sau *ălor*. De ex.: *al* drept, *ăi* drepți, *alor* drepți.

A. Pann, *Prov.* I, 54:

„O bătrînă astfel cum mă vezi pe mine,
Nici la degetul *ăl* mic nu te pui pe tine...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 26: „Domnu *al* bun și mare vede numa cu ochiu lui, aude numa cu urechia lui...”

Rusticul *al* sau *ăl* cearcă a se întroduce și-n limba literară.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 52: „Haoleu! vai de biata moșie, dac-o fi să-i meargă toată seama, șoldîș, ca Făt-Frumos *ăl* ghebos...”

În Banat, comparativul *Al*-m a i - r ă u face parte din demonologia poporană:

„La femei, cînd sînt așa bolnave de nu mai are leac, se zice că *Al*-m a i - r ă u s-a năprăcit pe ele. *Al*-m a i - r ă u , adică z m ă u l , șede ziua ascuns în butoarea de nuc ori de alun, căci lui nu-i este iertat de la Dumnezeu a vedea lumina soarelui; din acele butori iese seara îmmurgit și zboară în lume ca să facă rele. El are solzi rotunzi ca cei de pește albi, cari nu ard în foc...” (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

Prin emfaticul *-a* (v. [5]*A*) se face *ala* sau *ăla* ori *hăla*, la plural *aia* ori *haia*, la genitivo-dativ *aluia*, *hăluia* ori *ăluia*, *alora* sau *ălora* ori *hălora*.

În graiul poporan, adjectivul ce urmează după emfaticul *ala* generalmente se mai postarticulează: „omu *ăla* bunu = omul *ăla* bunul” sau: „oameni[i] *aia* buni[i] = oamenii *ăia* bunii”.

Un țăran din Ialomița zice: „Azi am o plăcere grozavă să mă duc la nuntă cu văr-nio Ionică; el merge călare pă calu lui *ăla* b u n u ; ci-că i-a cumpărat tat-so dî la București...” (T. Theodorescu, com. Lupșeanu).

Tot în Ialomița se aude și: „e ca aur-*ol* bun = e ca auru *ăl* bun” (A. Bărbulescu, c. Pribegii), unde *ol* reprezintă o contracțiune din articlul substantival postpozitiv -*ul* și din articlul prepozitiv adjectival *al*.

Sub raportul material, articlul *al* este același cu pronumele a l , din care derivă.

v. [6]*A*. – [1]*Acel*. – *Ahăl*. – [2]*Al*. – *Cel*...

[2]**AL (ĂL),** pron. demonstr. masc.; celui, celui-là. Formă rustică în loc de tipicul a c e l . Deși corespunde femininului *a*, la plural a l e , și deși a dat naștere articlului adjectival prepositiv a l , totuși mai niciodată nu se aude în grai cu vocala clară: *al*, ci cu cea obscură: *ăl*, la plural *ai*, sau aspirat: *hăl*, *hăi*. Circulează în Țara Românească și peste Carpați.

Doină muntenească:

„Lasă la dracul *a* iie
Și hai cu neicuța-n vie:
Pîn-or paște a l e rațe,
Noi să ne strîngem în brațe;
Pînă s-o usca *ăl* fîn,
Noi să ne vedem de drum...

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop*., 342)

Proverbi din Anton Pann (I, 145; III, 50, 51):

„Se plînge și *ăl* de are, se plînge și *ăl* de n-are”;

„Pînă nu dă cu capul de pragul de sus, nu vede pe *ăl* de jos”;

„Vulpea nu se sperie de *ăl* de se laudă seara, ci de *ăl* de mănîncă dimineața...”

În grai, *ăl* se reduce uneori la simplul *l*, de exemplu:

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 14: „Da să te ferească-*l* d e s u s de gura satului și de pizma celor vinovați și răi...”

A. Pann, *Moș Albu*, I, 80:

„Nevasta-i văzîndu-l de acasă dus,
Alergă îndată la-*l* în dulap pus,
Deschizînd îl vede mort înnăbușit...”

Al, *ăl*, *hăl*, alături cu a c e l și c e l , pot să derive toate din latinul e c c - i l l u m , după cum „ast”, „ăst”, „hăst”, toate dopotrivă, derivă din latinul „ecc-istum”; este însă nu mai puțin cu putință derivațiunea separată a lui *al*, *ăl*, *hăl* din latinul e l l u m (= e n i l l u m), care în Plaut și în Terențiu ne întimpină funcționînd întocmai ca e c c - i l l u m . Ba chiar mai curînd din latinul e l l a m decît din e c c - i l l a m se explică femininul român *a*. În orice caz, această formă se regăsește în dialectul sicilian: a l l u = e c c o l o , a l l a = e c c o l a , a l l i = e c c o l i (Traina).

v. [7]*A*. – [2]*Acel*. – [1]*Al*. – [1]*Ala*. – *Ăl*.

[3]**AL,** article masculin possessif. Se prepune: 1. posesivului propriu-zis; 2. numărului ordinal; 3. genitivului; avînd în aceste trei funcțiuni la plural *ai* și corespunzînd femininului *a* cu pluralul a l e . Apoi fără flexiune și fără moțiune: 4. denaintea prepozițiunii d e : „*al*-d e = certain, connu”; 5. denaintea lui a l t : „*al*-a l t = = l’autre”; 6. în adverbul: o-l-a l t ă = o-a l -a l t ă „ensemble”. Despre ultimele trei funcțiuni vom avea a vorbi la o parte.

v. *Alde*. – *Alt*. – *Olaltă*.

1. Denaintea pronumelui posesiv, cînd nu-i precede un nume postarticulat: „acest bou este *al* meu, acești cai sînt *ai* mei”, dar: „bou-l meu cai-i mei”.

Act oltenesc din 1599 (*Cuv. d. bătr.* I, 88): „cum au ei lăsat cu *al* lor cuvăntŭ...”

Moxa, 1620, p. 368: „împle-mi ce ai făgâduitŭ de pune unŭ fečorŭ *alŭ* mieu să fie Chesarŭ...”

Act moldovenesc din 1639 (*A. I. R.* I, 93): „mărturisescu cu acestu zapis *alu* nostru...”

Fără concordanță cu un nume, singularul *al* m e u , *al* t ă u etc. se poate întrebuința substantival; de ex.:

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 100): „Precum și dumnezeescul Ioan Zlatoust zice: de vei ură, ome, bunătățile lumii, vei moșteni ca u n *al*-t ă u săvărșit cereștile bunătățĭ...”

Ba chiar se poate postarticula:

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, decemb. 2: „filosofiĭ la dăscăliĭa lor dorescŭ să lase ucenič pre urmâ, să le rămâe pomanâ și laudâ fărâ de moarte, că bineluĭ acésta-ĭ *al*-s ă u l ŭ (а̑лсъȣль) celŭ hireșŭ să-ș dĭa și la alțâĭ din binele său...”

v. *Aleluiesc*. – *Alsăuesc*.

2. Denaintea numărului ordinal de la 2 în sus, care se mai postarticulează și poate să-și acațe și pe emfaticul -*a* (v. [5]*A*): *al* d o i l e , *al* d o i l e a .

Formele organice, dese în vechile texturi și trecute în *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422-3), sînt:

al d o i l e ,
al t r e i l e ,
al p a t r u l ,
al c i n c i l e ,
al ș e a s e l e ,
al ș e a p t e l e ,
al o p t u l ,
al n o ă l e ,
al z é c e l e ;

adică articlul postpozitiv -l e urmînd numai după numerii cei terminați în -*i* sau -*e*, iar articlul postpozitiv -l u după cei cu -*u*: *al* p a t r u l , *al* o p t u l , în loc de actualul „*al* p a t r u l e , *al* o p t u l e ” , în cari „le” este posterior analogic.

Pe cînd la cei vechi ne întimpină foarte des:

Moxa, 1620, p. 368: „atunce fu *alŭ* p a t r u l ŭ săborul a toatâ lumea...”;

Pravila Munten., 1640, f. 17 b: „*al* p a t r u l ŭ sănge amestecatŭ, de se vor amesteca veri premari...”;

Pravila Moldov., 1646, f. 171 a: „*al* p a t r u l ŭ sămnŭ ĭaste, cândŭ mainte de svatŭ va dzice cătrâ cineva: eu voĭu să ucigŭ..."

Analogia a prefăcut nu numai pe „*al*-p a t r u l " în „*al*-p a t r u l e " , dar încă în unele locuri a mers și mai departe, făcînd pe „*al* p a t r e l e " .

Așa la Donici, *Leul la vînat*:

„Și iată: cea întăi e partea me de frate;
Al d o i l e , pe drept ca unui leu se cade;
Ș-acea *al* t r i i l e , tot mie se cuvine,
Precum voi știți prea bine;
Iar de *al* p a t r e l e , oricare s-ar atinge
Pe loc îl voi învinge..."

Printr-o altfel de acțiune analogică, la Costachi Stamate, *Muza* I, p. 223:

„— Dar *a* p a t r u l e a tocmală?
— Ah! să ți-o spun nu am poftă..."

și tot acolo, p. 239:

„Dar iată, *al* z e c e an cumplit sosește
Și mai a trecut,
Păcătosul plînge, amar se căiește
De ce a făcut..."

În grai formele masculine *al* d o i l e etc. înlocuiesc uneori pe cele feminine. Astfel, în loc de „ o a d o u a pînză" sau „ o a t r e i a ", găsim la Alexandri (*Poez. popul.*[2], 140), vorbind despre înmormîntare la țară: „o *al* d o i l e a pînză se pune asemine la giumătatea drumului, și o *al* t r e i l e pe pragul porței..."

Chiar în texturi vechi masculinul *al* d o i l e a se pune adesea la plural în loc de „ a i d o i i "; de exemplu:

Constantin Brîncovan (*ms. cit.*, p. 113): „și cu mulți boĭari mari și *al doilea*, marturii iscăliți în zapis...."

v. *Ai*.

În fine, ordinalul *al* își asociază pe d e , fără a-și schimba sensul: d e -*al* d o i - l e , d e -*al* t r e i l e etc.

O predică din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 257, 262): „învățâ pâgânul să ucigâ coconii, nu numai întru Vithléem, ce și în toate hotarâle lui, de d e -*al*-d o i l e anŭ și mai jos..."

3. Denaintea genitivului concordat cu un nume masculin nearticulat la singular: „acest om este *al* d r a c u l u i ", „sat *al* m o ș n e n i l o r "; dar după numele postarticulat: „omu-*l* dracului", „satu-*l* moșnenilor".

Totuși, în graiul vechi se pune cîteodată genitivalul *al* și după numele postarticulat:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVI, p. 13: „untunéreculŭ de afarâ ĭaste loculŭ alŭ muĭncilorŭ..."

Ibid., quat. XXI, p. 1: „mărâcinii *ai* ĭubireei de argintŭ..."

 Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom., ps. XIII):

„Domnul *al* puterilor, el acesta iaste
Împăratul mărirei cu atîta véste...”

Alexandri întrebuințează nu o dată pe *a* în loc de *al* printr-o concordare atractivă a articlului genitival cu cuvîntul ce urmează, iar nu cu acel ce precede; bunăoară, în *Istoria unui galben*: „mă întorc iarăși la sînul fărmecător *a* Zamfirei...”; sau în *Nicolae Bălcescu*: „el se cerca a grăbi pășirea românilor cătră acel viitor, purtîndu-le pe la ochi prestigiul strălucitor *a* gloriei strămoșești și făcînd să pătrundă în sufletul lor glasul fărmăcător *a* istoriei trecutului...”

În dialectele istriano-român și macedo-român formele *al*, *ai*, *ale* nu există, ci numai *a* funcționează singur ca articlu posesiv: *a meu*, *a mei*, *a mele*, *a doile*, *vačli a lu Petru* etc. E sigur însă că trans-dunărenii avuseseră și ei odată pe *-l*, perzîndu-l mai în urmă, după cum l-au perdut din grai pe alocuri și cis-dunărenii, în Moldova bunăoară. În adevăr, în subdialectul macedo-român de la Crușova primii numeri ordinali sună așa: *an-doilea*, *an-treilea*, *an-patrulea*, *an-cincilea* (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., II, p. 520), unde *an* reprezintă pe vechiul *al*. La istriano-români, pe de altă parte, se poate zice în caz oblic „*alu* om” alături cu forma mai obicinuită „ l u om” (Miklosich). Articlul posesiv *al* fusese dară propriu oarecînd tuturor românilor; însă acest *al* (*a*, *ai*, a l e), care niciodată nu se aspiră și nu trece în vocală obscură, niciodată nu-și acață pe emfaticul *-a*, niciodată nu se înlocuiește prin c e l sau a c e l și nu se confundă cu ele, n-are a face cu demonstrativul ă l (a, a i , a l e), pronominal pe de-ntregul (v. [1,2]*Al*), pe cînd aci pronominal este abia elementul final. Masculinul singular *al* e compus din *a* + *l u* (= *illum*); pluralul *ai* din *a* + *i* (= *illi*), iar a l e din *a* + l e (= *illae*); femininul singular *a* din *a*+*a* (= *illa*); dar inițialul *a* este și nu poate fi decît numai prepozițional a d . În acest mod avem: *al-meu* = *ad-illum-meum*, *ai mei* = *ad-illi-mei*, *mur al-casei* = *murum ad-illum cassae-illius* etc., ceea ce prin formele simple: *a-meu*, *a-mei*, *a-casei* și așa mai încolo, revine în fond la: „maison *à* moi”, „enfants *à* toi”, sau în vechea franceză: „fille *à* roi” etc.

Prin compozițiune materială, articlul românesc posesiv *al* este dară identic cu dativul romanic a l l u m (=*ad-illum*), a l l o s (=*ad-illos*), devenit: a l , a l l o , a l l a , a i , a g l i , a l l e în italiana, unde pluralul se scurtează adesea în *a*’; a l , á l a , á l o , á l o s , á l a s în spanioala; a l , a l a , a l s , a l o s în provențala; a u , à l a , a u x în franceza etc. În toate acestea inițialul *a* = a d își perde cu desăvîrșire caracterul prepozițional, romanicul a l fiind pe deplin un pronume scăzut la articlu, întocmai ca românul *al*, care însă, sub raportul funcțional, se desparte cu totul de limbile surori din Apus. Cauza acestei despărțiri trebui căutată mai cu seamă în substratul tracic al românilor, după cum se va întrevedea mai jos la cuvîntul a l t .

v. [8]*A*. – [9]*Ai*. – [10]*Ai*. – *Ale*.

[1]**ÀLA,** pron. demonstr. masc.; celui, celui-là. Compus din a l (v. [2]*Al*) și emfaticul *-a* (v. [5]*A*). La plural *aia*, la genitivo-dativ *aluia*, *alora*. Formă rustică pentru tipicul

a c e l a . Se rostește mai mult: *ăla*, *ăluia*, *ăia*, *ălora* sau aspirat: *hăla* etc. Corespunde femininului a i a , plural a l e a . Circulează mai ales în Țara Românească și peste Carpați.

Balada *Antofiță*:

„Dar la masă ce mînca?
Numai pește și morun,
C-am auzit d-un bătrîn
C-*ala* e pește mai bun...”

(Vulpianu, *Text*, p. 13)

Jipescu, *Opincaru*, p. 52: „Cin’ să lasă greu, moale și trămîndău, *ala* așa moare...”; și mai jos, p. 55: „Cine ți-o vorbi verde, curat, *ala* e ceva dă capu lui...”

Urația de nuntă, după cum se rostește în Fălciiu: „cui ni se va arăta de sfetnic împărătesc, *aluia* numai să-i vorbim...” (G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, p. 163).

Proverb despre cei ce făgăduiesc: „Caprelor, mugurul *ala* voi o să-l mîncați” (Pann, III, 118).

Muntenește „vorba *ăluia*”, adică fără numele aceluia ce a spus-o, însemnează p r o v e r b .

„Vorba *ăluia*: pe mine cîți cîini m-au lătrat, toți au turbat...” (*Ibid.*, III, 106).

v. *Zicală*. – *Zicătoare*.

Exclamațiunea „*ala* rumân” e sinonim cu: român verde, om dezghiețat, cineva deștept și îndrăzneț.

Jipescu, *Opincaru*, p. 61: „*Ala* rumân, hine! Văzut-ai ce dete din iel?” și mai jos, p. 68: „Bietu Dumitru Lupu, premar dă la Buciumu, să nu-i mai moară oșcioru lui, *ala* rumân!...”

Cu partitivul d e , d-*aia* = d i n t r e aceia.

A. Pann, *Moș Albu*, II, 54:

„Stan era un tînăr *d-aia*, care traiul îi plăcea,
Cînd cu unul, cînd cu altul s-aduna și petrecea...”

În unele locuri, articlul postpozitiv al substantivului ce precede se contrage în grai cu *ala*; de exemplu în Teleorman: „nebun-*ala* = nebunul *ăla*” (I. Stănescu, com. Odaia).

Posedînd mai multe forme, poporul utilizează uneori varietatea lor într-un mod foarte estetic. Așa, bunăoară, țăranul din Prahova zice: „c-o hi așa, ba așa, ba pă dîncolo, își dă cu părerea și *hăla* și *ăla*...” (Jipescu, p. 102).

v. *Ahâla*. – [1,2,3]*Aia*. – [2]*Al*.

[2]**ÀLA.** – v. [1]*Al*.

ÀLA-BÀLA, subst. collect. invar.; tripotage, mélange, tutti-frutti. Uneori se aude aspirat: *hala-bala* (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 8).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 92: „Domniță, ce mai *ala-bala* cu lumea de pe tărîmul vostru? Nu se mai ceartă?...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 142: „Intrînd țăranu la negutător în prăvăliĭe, zice: să hiĭe dă bine logofete, sau: noroc, jupîne!

— Noroc să dea Dumnezeu, nea Pîrvule! îi răspund băieți[i] din prăvăliĭe, or stăpînu.

— Da ce mai *ala-bala* pă la dumneavoastră?

— Iaca, pace, sănătate! Mai venirăm și noi pă la oraș...”

Basmul *Balaurul cel cu șeapte capete* (Ispirescu, *Legende*, p. 202): „Pasă-mi-te, bucătarul împăratului, un țigan negru și buzat, se dusese d-a-minune să vază ce mai *ala*, *bala*, pe la flăcăii ce stau de pîndă...”

Basmul *Cîtea-n varză* (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 126): „ – Ce mai *ala-bala* pe aici, pe la d-voastră, cuscre? – Ce să fie? iaca muncim ca să trăim...”

Într-o variantă a jocului copilăresc „d-a-ascunsele”, formula recitativă sună:

„*Ala*
Bala
Portocala;
Cioc,
Boc,
Treci la loc...”

acolo unde într-o altă variantă:

„U n a
A l t a
Portocala...”

sau:

„U n a mara
D o u ă para...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 194–5)

Din alăturarea tuturor pasagelor de mai sus, rezultă că *ala-bala*, întrebuințat aproape totdauna intensiv: m a i *ala-bala*, însemnează: una și alta, cîte ceva de toate, felurite lucruri, o amestecătură, o cîrpeală. „Ce mai *ala-bala* pe la voi?” vrea să zică: „ce mai amestecătură sau ce mai cîrpeală pe la voi?” Tocmai aceasta se exprimă albanește, după dialectul gheghic, prin adverbul reduplicat: b à l l a - b à l l a „Flickwerk an Flickwerk, überall geflickt” (Hahn). Românul *ala-bala*, în loc de *bala-bala*, prezintă ceea ce se cheamă în linguistică o reduplicare frîntă, atunci cînd prima parte a cuvîntului repetat se modifică prin disimilațiune; ca în francezul „pêle-mêle”, în loc de vechiul „mesle-mesle”, românește: *talmeș-balmeș*, *cioro-bor*, *laur-balaur*, *lavre și palavre* etc. (cfr. Pott, *Doppelung*, 70).

Ala-bala nu e vechi și pare a nu fi tocmai răspîndit. Noi l-am auzit numai în Țara Românească. Este foarte probabil că s-a furișat în graiul nostru de pe la arnăuții din epoca fanariotică, tot atunci cînd ni s-a altoit neogrecul reduplicat a g a l e - a g a l e . Oricum însă, a g a l e - a g a l e și *ala-bala* s-au premenit ambii atît de românește și sună așa de onomatopoetic, încît vor rămînea în limbă.

v. *Agale*. – *Alandala*. – *Andilandi*. – [1]*Arnăut*.

ALABÀBULĂ
ALABÀBURĂ } v. *Arababură.*

[1]**ALÀC** (plur. *alace*), s.n.; t. de botan.: 1. épeautre, Triticum spelta; 2. baillarge, Hordeum distichon, ou bien: escourgen, Hordeum hexastichon. Un fel de g r î u și un fel de o r z .

a) Ca „Triticum spelta”:

Poenar-Aaron-Hill, I, 597:„*alac*, s ă c a r ă a l b ă , un fel de grîu al căruia grăunte este mai mic și mai închis decît al celui obicinuit”.

Costinescu, I, 29: „*alac*, un fel de grîu, s e c a r ă a l b ă ; froment-locar, épeautre...”

Lexicon Budan: „*alac*, triticum monocorum, alica...”

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, iul. 20 și aug. 6, Regn. lib. III, cap. 19:

„...scoalâ de mânâncâ și bĭa; și să-mpregĭurŭ căutâ Ilie, și adecâ la căpătiĭulŭ luĭ adzâmă de *alacŭ* și canâ cu apâ...”	„...surge et comede; et Eliu respexit, ecce ad caput ejus subcineritius s i l i g i n e u s et locythus aquae...”

Grecește: ὀλυρίτης de la ὄλυρα „épeautre”.

b) Ca „Hordeum polystichon”:

Baronzi, *Limba română*, p. 101: „*alac*, un fel de orz de munte, care e în trei muchi...”

„... orzul se zice: *alac*, orzoaică, orz mucheriu...” (I. Maior, Tutova, com. Plopana).

„... orz, oves, oves negru, *alac* a l b și *alac* r o ș u , căruia îi mai zic și t e n c h i u ...” (T. Crișeanu, Transilv., c. Cugieru).

„... *alac* este tot un fel de o r z , care se face cu cîte două fire îngemănate...” (V. Mircea, Iași, c. Copou).

„... la munte crește *alac*, al cărui bob seamănă cu al o r z u l u i , însă cu deosebire că tot în același bob cuprinde două și trei grăunțe...” (I. Constantinescu, Buzău, c. Beceni).

Ion Ionescu, *Calendar*, 1845, p. 64:. „orzul ce se seamănă de cu toamnă se numește în Moldova de jos *alac*...”; și mai la vale, p. 188: „*alacul* sau o r z u l d e t o a m n ă , escourgeon...”

În doine ne întimpină adesea invocațiunea „foaie verde trei *alace*” sau „frunză verde trei *alace*”, după care urmează într-un mod sistematic expresiunea dorinței de a reuși în ceva sau de a-și vedea soarta îmbunătățită:

„Foaie verde trei *alace*,
Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
Fă-mă pasăre de-argint
Cu aripile de vînt;
Ca să zbor
Unde mi-i dor...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 124)

„Foaie verde trei *alace*,
Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
Fă-mă puiul cucului
În dealul Ludușului,
S-aud moara văjîind,
Pe badea boii mînînd...”

(*Ibid.*, 143)

„Foaie verde trei *alace*,
De cînd trecui dealu-ncoace
Voie bună nu-mi poci face...”

(*Ibid.*, 193)

„Foaie verde trei *alace*,
Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
Fă-mă năframă tărcată
Peste cetate-aruncată,
Să văz frunza cum se-ngustă
Și pe badea scos la mustră...”

(*Ibid.*, 312)

„Foaie verde trei *alace*,
Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
Fă-mă, Doamne, lemn de tufă
Să mă taie mîndra furcă,
Să mă ducă-n șezătoare,
Să mă ție-n brățișoare!”

(*Ibid.*, 368)

„Frunză verde trei *alace*,
Ziuă albă-acum se face,
Prind cocoșii a cînta
Și de ici și de colea,
Cînd mai gros, cînd mai subțire
Despre-a noastră despărțire....”

(*Ibid.*, 163)

„Frunză verde trei *alace*,
Lasă-mă, măicuță-n pace,
Să trăiesc cu mîndrele
Ca codru cu frunzele!...”

(*Ibid.*, 58)

„Frunză verde trei *alace*,
Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
Fă-mă strugure din vie
La badea-n cănțelărie...”

(*Ibid.*, 120)

Apoi la singular și fără „foaie” sau „frunză”:

„Scînteiuță din *alac*,
Nu mă blăstema să zac,
Că n-am pe nime cu drag
Să-mi vină seara la pat,
Să-mi puie mîna la cap...”

(*Familia*, 1885, p. 464)

Tot aci aparține doina din Banat:

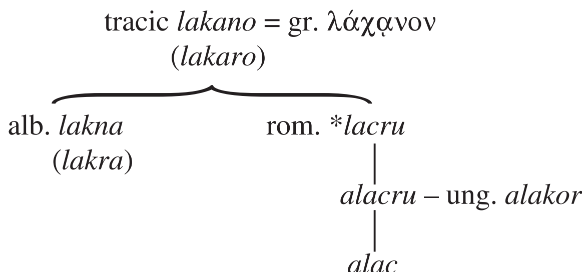
Paseruica din *alac*,
Mult mă mir ce să mă fac,
C-o zis mîndra că nu-i plac...”

unde d. Picot (*Dialectes roumains*, p. 51) a pus greșit:

„Păseruică d e p r e l a c ...”

Invocațiunea celor t r e i *alace* „épis d'épeautre” numai atunci cînd e dor de îmbunătățirea soartei ar putea să fie o reminiscință italică. La vechii romani „adorea”, adecă *alace* „épis d'épeautre”, constituiau o emblemă a izbîndei, astfel că ajunseseră a însemna mărire în genere: „gloriam denique ipsam a farris honore a d o r e a m appellabant” (Plin.). Lătinește se zicea „laus et a d o r i a ”, „triumphales a d o r e a e ” , „agro a d o r e aque affecit populares suos” (Plaut.), literalmente: „laudă și *alace*”, „*alace* de biruință” etc.

Totuși cuvîntul nostru *alac* nu e de loc latin. În grai el nu se rostește nicăiri *aleac* (Pontbriant) sau *aliac* (*L. M.*), după cum au scris unii pentru a-l apropia de latinul à l i c a sau h à l i c a „farine d'épeautre”, de unde – după legile fonetice ale limbei române – s-ar fi putut naște numai doară à r e c ă , dar *alac* sau chiar *aleac* ori *aliac* niciodată. Forma veche românească, după cum ne vom încredința îndată, era *alacru*, cu inițialul *a*- protetic, ca și-n „alamă”, „alăută”, „alămîie” etc. Tulpina dară este *làcr*-, identică cu albanezul toschic l à k ă r, la plural: l à k r a „legume”, pe care Camarda (I, 55) îl înrudește foarte bine cu grecul λάχανα. În adevăr, albanezul gheghic l à k ă n (Jarnik, *Prispǵvky*, 1883, p. 45), la plural l à k n a (Hahn), probează că prototipul tracic, comun românilor și albanezilor, era l à k a n o = λάχανον, de unde prin rotacismul ulterior al lui -*n*-: l à k a r o , căci la albanezi ca și la români numai între vocale *n* devine *r*. La traci l à k a n o = = λάχανον era un cuvînt împrumutat de la greci. Deja Aristofan observase că în vorbe grecești barbarii prefăceau pe χ în κ: ἔκω = ἔχω, καρίεντο = χαρίεν; ἀποτρέκω = ἀποτρέχω etc. (Müllach, *Gramm.*, 28). Legătura logică între albanezul l à k ă r „legumă” și românul *alac* „grîu, orz” se lămurește prin grecul λαχαίνω (=λαχανω) „creuser, fouiller”, indicînd orice vegetațiune datorită lucrării pămîntului. Cum că în veacul de mijloc forma românească era anume *alacru*, dovadă este că ungurii, luînd atunci cuvîntul de la noi, iar nu noi de la dînșii (Cihac), l-au făcut: a l a k o r . În limba maghiară acest a l a k o r = rom. *alacru* e cu totul străin. Nici descompunerea a l a k - o r sau a l a - k o r , nici celelalte limbi turanice înrudite, nu-l explică. Este o vorbă plugărească, pe care ungurii au găsit-o la români și au primit-o de la dînșii. Așadară iată genealogia lui *alac*:

Nu cumva francezul l o c a r „épeautre” să fie un împrumut de la unguri? Este o cestiune de urmărit.

v. *Abeș*. – *Aghiuță*. – *Aidoma*...

[2]**ALÀC,** adj. et subst.; couleur d’épeautre. Epitet ce se dă peste Carpați la boii „cari seamănă la păr cu spicul a l a c u l u i = Triticum spelta” (*Familia*, 1878, p. 459). Și franțuzește se zice: „boeuf f r o m e n t , boeuf à robe jaune claire” (Rolland, *Faune pop*., t. 5, p. 24).

v. [1]*Alac*.

ALÀCI, -E, adj.; bigarré, de diverses couleurs. Sinonim cu p e s t r i ț , b ă l ț a t , t ă r c a t etc. Cuvîntul se aude în Bucovina:

„Asta-i lumea cea *alace*,
Face omu cum îi place;
Lumea asta-i din bucăți:
Cere unu, dă la tăți...”

(Marian, *Descîntece*, 30)

Tot de acolo:

„Spun pe cinste că ți-oi da
Nouă cirede de vaci,
Toate cu viței *alaci*...”

(Marian, *Bucov*. I, 124)

În pasagiul din urmă, ar putea să fie vorba de „viței de culoarea a l a c u l u i (v. [2]*Alac*), nicidecum însă în pasagiul dentîi: „lume *alace*”. Derivațiunea din turcul a l a č a „bigarré” (Șaineanu, *Elem. turc*., p. 8), sub forma tătărească a l a č , este singură care se potrivește în ambele cazuri: „viței *alaci* = veaux bigarrés”; „lume *alace*” explicată prin „lume din b u c ă ț i = monde bigarré”.

Cuvîntul se aude și la românii din Selagiu [...]: „*alaciu* = iedul sau cînele alb și cu pete negre” (Preutul Em. Bran, c. Bîrseul de-Jos).

v. [1]*Alagea*. – *Bălțat*.

ALACÙSTĂ s. **HALACÙSTĂ,** s.f.; sauterelle. O formă bănățeană pentru l ă c u s t ă (= lat. l o c u s t a), pe care o cunoaștem prin următorul exemplu: „Între metafore, figure sau asemănări luate din lumea animală, poporul de pe aci

întrebuințează: merge ca melciul, adecă fără sporiu; îi ușor ca un fluture; ca și o *halacustă*, așa mînca...” (L. Iancu, Caraș-Severin, com. Visag).

v. *Lăcustă*.

[1]**ALAGEÀ** s. **HALAGEÀ** (artic. *alageaua*, plur. *alagèle*), s.f.; sorte d'étoffe rayée, indienne.

Între veșmintele mănăstirii Negoești, 1739 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 125): „sfită dă belacoasă neagră verde 1; stiharĭu dă *alagea* albu..”; și mai jos: „procovețe dă atlaz *alagea*...”

Între veșmintele mănăstirii Snagov, din același an (*ibid.*, p. 156): „orarĭu albastru dă hatai; orarĭu dă *halagea* vechĭu...”

v. *Atae*.

Dionisie Eclesiarc, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 224), între exemple de scumpete în anul 1812 aduce: „*alageaoa* proastă 12 lei, *șamalageaoa* 25 lei și 30 bucata...” unde „*șamalagea*” însemnează o „*alagea* de Damasc”, de două ori mai scumpă decît cea obicinuită.

v. *Șamalagea*.

În tarifa vamală moldovenească din 1761 (*Arh. Român.*[1], II, 323) se menționează: „*Alăgea* de Halep” și „*Alăgea* șam”.

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 215: „asta este hataia de Veneția sadea, hataia florantin, camohus de Veneția cu fir, camohus sadea, catifea cu aur și sadea de Veneția, sandal cianfes, canavăț, tafta, atlas vărgat și cu flori, hares pungiuc, fesuri tuneslii, basmale de Triest, de Franța și de Englitera, tulpan mosc, *alagea* de Triest...”

Este turcul alača sau ala•a, cu același sens (Șaineanu, Cihac). „*Alagea*, materie țesută cu fire de in și de mătasă” (*L.M.*).

v. *Atlaz*.

[2]**ALAGEÀ** s. **HALAGEÀ,** s.f.; embarras, complication. Termen întrebuințat numai în locuțiunea: „a păți *alageaua* = a fi amăgit, a cădea în mare nevoie” (*L.M.*; Cihac; Pontbriant). N-are a face cu numele stofei *alagea*, despre care vezi mai sus și cu care o confundă unii, ci este grecul ἀλλαγή „changement, vicissitude, troc, contrat”. Cu această derivațiune se împacă și următorul pasagiu la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 216: „dar tu, cînd ne-i întinde *halageaua* nunței?…”

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 77: „Ce să facă el ca să iasă d-acolo? Să întrebe, nu-i venea la socoteală, ca să nu pață vro *alagea*...”

v. *Hălăgie*.

ALÀH! – v. *Alalah!*

ALÀI (plur. *alaiuri*), s.n.; pompe, suite, cortège, procession beaucoup de bruit, brouhaha. Turcul alāï, trecut și răspîndit în toate limbile de pe Peninsula Balcanică. Cuvîntul e mai frumos, în orice caz, decît neologismii pompă și paradă.

E des în cronice.

Neculce, *Letop*. II, 331: „l-au pus domn în Moldova (pe Dimitrie Cantemir) și apoi l-au dus la vezirul de l-au îmbrăcat în caftan și i-au dat ferman, făcându-i *alaiu* p r e o b i c e i u ...”

Nic. Costin, *Letop*. II, 99: „i-au eșit boierii țării și cu slujitori și cu tabulhanaoa țării, de i-au făcut *alaiu* d u p ă o b i c e i u ...”

N. Muste, *Letop*. III, 19: „venind Buhuș hatmanul de la Suceava în Iași la Dimitra[co-vodă, făcutu-i-au *alaiu* cu toți slujitorii curții, cu trîmbițe, cu dobe...”

Istoria lui Brîncoveanu, 1730 (*Conv. lit.*, 1875, 330):

„Cu ochii dacă văzură,
Pe Ștefan spătariu îl socotiră,
La Imbrihor că l-au dus,
Domnul tănăr că l-au pus,
Cu *alaiu* mare-l luară
Și la curte îl duseră...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, 217: „cănd s-au apropiet de Iași, i-au eșit toți boierii și caimacamii cu *alaiurile* înainte...”

Beldiman, *Tragod*., v. 461:

„Oastea din Iași cea mai multă la Galata au ieșit,
Ca de acolo *alaiul* să se facă în sfîrșit...”

Forma aspirată, la Dionisie Eclesiarc (Papiu, *Monum*. II, 166, 169): „(Alexandru Ipsilant) întrînd în București cu mare *halaiu* și șezînd în scaun...”, iar mai jos: „cu ce *halaiuri* și cu ce cinste și dragoste i-au întimpinat...”

În epoca fanariotică se făcuse încercarea de a înlăcui pe *alai* prin p o l i t i e = = gr. πολιτεία.

Neculce, *Letop*. II, 414: „aducăndu-l (pe Constantin Mavrocordat) cu frumoasă p o l i t i e până la sfîntul Nicolai...”

Încercarea n-a izbutit. P o l i t i a a despărut, iar *alai* a rămas, perzînd însă cu încetul sensul său oficial și căpătînd în grai accepțiunile de:

a) Fanfaronadă, ca în proverbul:

„Umblă pe drum cu *alai*
Ș-acasă n-are mălai...”

(Pann, I, 160)

b) Țipetele unei mulțimi:

A. Pann, *Prov*. I, 20:

„Nevasta acum îmi strigă:
Bărbate, lemne, mălai!
Pruncii: pîine, mămăligă!
Îmi zbier toți și-mi fac *alai*...”

sau același, în *Moș Albu* I, 8:

„Și tocma cînd căscai gura să-ncep a o întreba
Despre una, despre alta, și d-are bărbat sau ba,

Din depărtare dodată se auzi un cimpoi,
Făcîndu-i *alai* toți cîinii cu lătratul dinapoi..."

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 202: „Această vălmășeală de cară, de cai și de boi cari mugesc în mijlocul cîmpiilor, acest *alai* de moșnegi, femei, bărbați și copii cari jelesc pătrunși la oase de spaimă..."

v. *Turc*.

ALÀL! – v. *Halal!*

ALALÀGMON, s.n.; cri de joie. Grecul ἀλαλαγμός, pe care mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. XCVII, s-a încercat a-l întroduce în limba noastră bisericească:

„...strigați *alalagmon* luĭ Dumnedzău..."	„...ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ..."

v. *Alalagmosesc*.

ALALAGMOSÈSC s. **ALALAGMUÈSC,** vb.; pousser des cris de joie. Ambele forme au fost încercate de Dosofteiu, 1680:

ps. XCIV: „...cu psalomĭ să *alalagmosim* luĭ..."	„...ἐν ψαλμοῖς ἀλαλάξωμεν αὐτῷ..."
ps. XCVII: „*alalagmuiț* denaintĭa înpăratuluĭ domnuluĭ..."	„...ἀλαλάξατε ἐνώπιον τοῦ βασιλέως Κυρίῳ..."

v. *Alalagmon*.

ALALAGMUÈSC. – v. *Alalagmosesc*.

ALALÀH! interj.; cri de guerre des mahométans. Turcul a l l a h ! a l l a h ! „Dieu! Dieu!" Se întrebuințează numai cînd e vorba de turci sau tătari.

Balada *Sîrb-sărac*:

„*Alalah*, cai arăpești!
Alalah, cai tătărești!
Cum mișca copitele
Ca șoimii aripele!..."

Fără aglutinare: *alah! alah!*

Dionisie Eclesiarc, *Cron.* (Papiu, *Mon*. II, 171): „chiotind groaznic (turcii), au dat năvală călărimea și pedestrimea asupra muscalilor să-i împresoare, făcîndu-se mare sgomot, răgnind ca leii: *alah! alah!...*"

Aspirat: *hala! hala!*

Miron Costin, *Letop*. I, 347: „Elagasi întăiu ca un leu singur, și după dănsul toată oastea cu glas: *hala! hala! hala!* au purces..."

v. *Turc*.

ALÀLT, -Ă
ALALTĂIERI } v. *Alt*.

ALÀMĂ (plur. *alămuri*), s.f.; laiton, cuivre jaune; au pluriel: dinanderie. Amestec de aramă și de zinc, avînd culoare galbenă lucioasă. Pluralul cel neregulat *alămuri*, atît prin formă precum și prin sens, indică un singular: a l à m u r ă , dispărut din grai și care însemna lucru făcut din *alamă*, iar nu însăși *alama*.

Balada *Radu Calomfirescu*:

„Este-un cort mare, rotat,
Cu creștetul nărîmzat,
Cu țărușe de aramă,
Cu cîrlige de *alamă*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 477)

Balada *Stanislav Viteazul*:

„Și la Dunăre-ajungea,
Iar acolo-și alegea
Un cinel tot de aramă
Cu șinele de *alamă*,
Mic de nici că-l bagi de seamă...”

(*Ibid*., 569)

Balada *Necolă Neculcea*:

„Primblă-mi-se primblă
Și încet mai umblă,
În sandal de-*alamă*
Legat cu aramă...”

(Burada, *Călăt*., 134)

Costachi Stamate, *Muza* I, 190:

„Odată sclavul aude în munți zarvă de oștire
Și strigări: săriți cu toții! la cai! la cai cu grăbire!
Și zingănind în tot locul scări și frîie de *alamă*,
Și răsunînd nechezatul cailor iuți peste samă...”

E cu totul greșită identificarea etimologică a lui *alamă* cu a r a m ă (Miklosich, *Lautl. Conson*. I, p. 38). Cihac (I, 8) a nemerit adevărata origine a cuvîntului în latinul l a m i n a ; trebuia să observe însă că această vorbă nu ne-a venit prin moștenire din epoca romană, ci în veacul de mijloc prin împrumut de la italieni: l a m a „plaque en métal” = franc. l a m e . Nu e neapărat ca inițialul *a* să fie o proteză românească, căci italienii aveau de asemenea o formă a l a m a = vechiul francez *a l a m e , de unde deminutivul a l a m e l l e , a l e m e l l e cu sensul de „custură” (Godefroy, I, 216). În limba sardă: a l a m a r e „ciucuri pe haine”, negreșit metalice (Spano). În dialectul sicilian: a l l a m a t u „stoafă de mătasă cu aur și argint” (Traina), ceea ce spaniolește se cheamă a l a m a . În dialectul mila-

nez: a l a m a r „un soi de nasturi" (Cherubini). În portugeza a l a m a r aproape cu același sens. În scurt, forma protetică a l a m a căpătase oarecînd la italieni și la ceilalți neolatini din Occident înțelesul fundamental de un metal lucios, mai cu seamă auriu, bun pentru podoabe de tot feliul. După cum negoțul italian medieval, atît de înflorit în secolii XIII-XV pe coastele Mării-Negre, ne înzestrase atunci cu numele poporan al bronzului: a c i o a i e (= ital. a c c i a j o), tot așa îi datorim și cuvîntul *alamă*. În pluralul *alămuri*, rămas de la un singular perdut *alàmură*, se mai răsfrînge forma italiană a l a m a r e , care se aplica anume la cele fabricate din metal, iar nu la metalul însuși.

Derivatele din *alamă*: a l ă m a r „dinandier, fabricant d'objets de laiton"; a l ă m ă r i e , „dinanderie, magasin ou fabrique d'objets de laiton, objets de laiton en général"; a l ă m e s c etc.

v. *Acioaie*. – *Lamură*. – *Lămuresc*.

ALÀMURĂ. – v. *Alamă*.

ALANDÀLA, adv.; sans avancer; sans aboutir à quelque chose. Sinonim cu f ă r ă r o s t sau f ă r ă s p o r . Se aude – pare-mi-se – numai în Țara Românească.

În basmul *Piciul ciobănașul*, povestit de o bucureșteană (Ispirescu, *Legende*, ed. 1874, II, 139): „... am întîlnit o biserică veche cu mușchiul de trei degite pe dînsa, cu pragul tocit, și un călugăr într-însa, bătrîn de-și ridica pleopele cu surcelele și spunea *alandala* din gură..."

Se zice: umblă *alandala*, vorbește *alandala*, lucrurile merg *alandala* (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 8).

Ca și a l a - b a l a , poate să fie un dar de pe la arnăuții din epoca fanariotică. Albanește, după dialectul toschic, d a l ă - n g ' - d a l ă „à petits pas, peu à peu" (Dozon, *Manuel*, *Voc.*, p. 13).

Cu toate astea, al nostru *alandala* ar putea să fie tot așa de bine grecul ἄλλα τῶν ἄλλων, după cum ne asigură d. A. Odobescu; de ex.: ὁμιλῶ ἄ λ λ α τ ῶ ν ἄ λ λ ω ν = vorbesc *alandala*. În adevăr, Costachi Negruzzi, *Muza de la Burdujăni*, sc. 11, scrie această vorbă cu *t* și o pune în gura unui grec, Lakerdopulos: „Ti ine heramu? îți vorbesc creștinește și-mi răspunzi *alantala*..."

În ambele cazuri, fie neogrec sau neoalbanez, cuvîntul ne-a venit pe aceeași cale în zilele fanarioților.

Dacă însă va fi cumva adevărat că *alandala* sau *alantala* se află ca vorbă curat poporană și la românii de peste Carpați, precum ne afirmă oarecine din Selagiu în fundul Transilvaniei, atunci nici albanez el nu mai poate să fie, nici grecesc, ci va fi un rest medieval lăsat de năvăliri turanice, cumani sau pecenegi, căci în dialectul turc djagataic din Asia – printr-o coincidință foarte curioasă – pînă astăzi a l a n - t a l a n însemnează „grand désordre", „grosser Wirwarr" (Vámbéry; *Sprachstud.*, p. 256).

În adevăr, tocmai la românii din Selagiu, în Ungaria, departe de orice înrîurire neogreacă, d. Vasile Vaida (*Tribuna din Sibiu*, 1890, p. 334) constată că: „*alan-*

dala, în cele mai multe rînduri cu aspirațiune, înseamnă fără cap, fără rost, spulberat”, și mai aduce o altă vorbă cu a l a -, anume „ a l a - o b g h ĭ a l a , foarte des aspirat, înseamnă: a fi aruncat din o mînă în alta, nebăgat în samă; se zice îndeosebi despre obiecte, dar în sens figurat și despre oameni, semnificînd starea cea mai deplorabilă de umilire și înjosire”. Acest a l a - o b g h ĭ a l a , care trebui descompus poate în a l a - o b d i a l a , sună iarăși foarte turanic.

v. *Ala-bala*. – [1]*Arnăut*.

ALÀS (*alăsat*, *alăsare*), vb.; laisser. Formă macedo-română pentru l a s , care ne întimpină în *Penticostarul* ms. de pe la începutul secolului XVII, pe care-l avem de la d. Ar. Densușianu, p. 184: „cele nebune ale lumii *alasă* Dumnezău ca să rușineze pre cele tari înțelepte; și cele neputînčoase ale lumii *alasă* Dumnedzău ca să rușineze pre cele tari; și cele fără de rod ale lumii și cele bat•ocorite și călcate *alasă* Domnul...”

v. *Las*.

ALÀȘ (plur. *alașe*), s.n.; t. d’archit.: échafaudage. Se întrebuințează în Transilvania ca sinonim cu ș c h e l e , adecă podurile și scările ce se așează pentru zidari ca să poată lucra la rădicarea unei clădiri. Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din Buc.): „*alașu*, Gerüste”. „ Z a s c se cheamă un *alaș* mai înalt” (*L.B.*, 768). Este maghiarul á l l á s .

v. *Podeală*. – *Șchele*.

ALÀT. – v. *Halat*. – *Hălteie*.

ALÀTRU, vb.; aboyer. În loc de simplul l a t r u . Este latinul a l l a t r o (= *ad* + + *latro*), deși inițialul *a-* s-ar putea explica printr-o simplă proteză denaintea lui *l* (v. [1]*Alac*). Se întrebuințează pe alocuri de ambele laturi ale Oltului.

„...măgarul și oaia zghiară, cîinele *alatră*, lupul urlă...” (C. Băleanu, Dolj, c. Seaca-de-Cîmp).

„Pe la noi se zice: calul rînchează, nu nechează; porcul grofăiește, nu grohăiește; cînele *alatră*, nu l a t r ă ...” (C. Voiculescu, Teleorman, com. Viișoara).

v. *Latru*.

ALÀTURE. – v. *Alături*.

ALÀUR. – v. *Laur*.

ALÀUTĂ. – v. *Alăută*.

ALAVÀSTRU, s.n.; vase d’albâtre, vase à parfums. *Noul Testament* din 1648, Luc. VII, 37:

„...aduse un *alavastru* cu unsoare...”	„...κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου...”

v. *Albastru*.

[1,2]**-ÀLĂ,** suffixe servant à former: 1. des noms féminins instrumentaux; 2. des sobriquets légendaires masculins et féminins. În „amorțeală”, „rîncezeală”, „agoniseală”, „sărbezeală”, „oboseală” etc., deși se rostește adesea cu *-ală*, totuși este același sufix feminin abstract *-eală* ca în „abureală”, „bîrfeală” și atîtea altele, după cum observase foarte bine Diez (*Gramm.*[3] II, 327). El diferă cu desăvîrșire prin origine și prin funcțiune de sufixul propriu-zis *-ală*, adecă – mai corect – de cele două sufixuri *-ală*, din cari:

1. Unul servă a forma numi femeiești instrumentale ca: *țesală* „étrille”, *tînjală* „court-bouton du jong des boeufs”, *sucală* „rouet à bobinet”, *zăbală* „mors de bride”, *cercală* „filet à poissons” etc., în cari toate este sufixul slavic *-a-lo* sau *-a-dlo*: *česa-lo* sau *česadlo*, *zǵbalo* sau *zǵbadlo* și așa mai încolo.

2. Cellalt formează numi femeiești sau bărbătești pentru tipuri comice legendare ca: *tîndală*, *păcală*, *cicală*, *dărvală*, *matahală* etc., înrudite cu tipurile legendare formate prin sufixul *-ilă*: *zorilă*, *murgilă*, *surdilă*, *negrilă* și altele, astfel că filiațiunea ambelor sufixuri va trebui studiată mai departe la un loc.

Aci vom observa numai:

a) În latina, tipul comic: *hirquitallus* și numile proprii: *Messalla*, *Hispallus*, *Camillus*, *Ursilla*, *Taurilla*, *Juvencilla* etc.;

b) În inscripțiuni tracice, numile proprii: *Dizala*, *Diszatral*; *Attalus*, Κοϑήλας, Σαδάλας, *Zantiala*, Μουκατράλης, *Ardila* etc. (Dumont, *Monum. figurés*, 1877, p. 66, 78-81).

v. *-eală*. – *-ilă*. – *-ulă*.

ÀLĂ s. **HÀLĂ** (plur. *ale* s. *hale*), s.f.; t. de mythol. pop.: 1. mauvais génie de la tempête, personnification de la grêle, orage; 2. incube, cauchemar;. 3. un être vorace, insatiable. Numai cu sensul al treilea se găsește în *Dicționarul româno-latin bănățean*, circa 1670 (ms. în Bibliot. Universității din Budapesta): „*Hală.* Vorax. Prodigus”. Totuși primele două sensuri sînt cele fundamentale: *ală* = un fel de balaur nimicind grînele și un incub, de unde apoi se dezvoaltă: pe de o parte, *ală* = ființă nesățioasă, cu abstractul a l i m e , pe de alta, verbul denominativ a l u i e s c = = turbur sau zăpăcesc, cu derivatele a l u i t , a l u i a l ă etc.

Vom începe printr-o împărtășire țărănească din Oltenia:

„Balaurii, cari aici se mai numesc și *ale*, sînt crezuți de popor a fi niște duhuri rele ce se fac pe cer în timpul ploiei, și că unde se întîlnesc două *ale* încep a se bate și dărîmă tot ce întimpină în calea lor; astfel dezrădăcinează arbori, dau jos pătule și coșeri, iau carăle ce se află la lucru și le duc departe. Se zice că *alele* se fac din oameni cari au duh necurat și cari în timpul furtunei se culcă adormind un somn greu. În acest interval sufletul celui adormit făcîndu-se *ală* se duce a întimpina pe cealaltă *ală*, care este sufletul altei ființe din altă localitate, și apoi se bat amîndouă. Locul unde se bat *alele* și localitatea *alei* celei învinse sînt supuse furtunei și sufăr mult de grindină.” (M. Ciocîlteu, Dolj, c. Plenița).

„Vîntul turbat se crede că este sus în cer, și cînd bate el se zice că este *ală*...” (P. Ciocîlteu, Dolj, c. Galiciuica).

Tot așa se povestește în districtul Olt (C. Corbeanu, c. Alimănești), unde însă se rostește aspirat: *hală*, ca și în Dolj pe alocuri (I. Vulcănescu; C. Pelești).

Din Teleorman:

„Poporul crede că sînt unii oameni cărora le-a dat Dumnezeu să se prefacă în uragane numite *hale*, și că aceste *hale* se bat cînd este vînt rău...” (M. Ștefănescu, c. Traian; C. Popescu, c. Cioara).

Ca să trecem peste Carpați, răposatul Dr. Vasiciu (*Antropologia*, Buda, 1830, p. 217), explicînd diferite fenomene de vis, observă: „Cînd se înpeadecă cercuirea sîngelui în părțile foalelui, se naște în om așa zisă apăsarea (incubus) sau cum îi zic oamenii noștri c ă l ă r i r e a *halelor* sau a dracilor, pentru că visează că *halele* sau dracii îi călăresc...”

O comunicațiune poporană din Banat:

„Despre vînt se crede că este o *hală* sau balaur mare care suflă numai pre o nare de nas, căci de ar sufla pre amîndouă ar prăpădi tot pămîntul. Lăcomia în mîncări ori beuturi încă se numește h a l i m e . Apoi un om ce zace mult în pat și aiurează, se zice h a l u i t , adecă pocit de *hale*...” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Verbul a l u i e s c , bănățenește h a l u i e s c , scăzut la u l u i e s c prin asimiliațiune vocalică regresivă, este răspîndit la toți românii, chiar pe acolo unde, ca în Moldova, nu se mai aude *ală*, din care el s-a născut prin sufixul verbal denominativ -u i e s c , întocmai ca „ceruiesc” din „ceară”, „făptuiesc” din „faptă” etc.

Cantemir, *Cron.* I, 208: „tocma ca cum ar cădea în amestecarea limbelor la turnul Vavilonului, așea să u l u i a ș t e ...”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 20: „Cînd vînzătoriul și cumpărătoriul să vor u l u i , unul gîndind că vinde alta, iară celalalt că cumpără alta...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 243: „se gîndea că lumea d-aci încolo nu mai e ca lumea, pasă-mi-te să u l u i s e ...”

Balada *Marcul Viteazul*:

„Dar el, măre, tot gîndea
Și cu mintea judeca:
S-a u l u i t maică-mea...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 665)

Credințele românești despre *ale* se regăsesc întocmai la serbi, cu același nume și chiar cu aceleași filiațiuni logice. „*Ala* (ала) – zice Karadži• (*Lex.*, 3) – se deosebește de balaur (аждаха) prin puterea de a zbura aducînd nori și grindină asupra bucatelor. Avem locuțiuni: *ală* n e s ă ț i o a s ă (ало несита); se luptă ca *ala* cu bielșugul; năvălește *ala* asupra *alei*. Apoi adjectivul *alav* = gefrässig, gierig, vorax”.

Prin urmare, afară de sensul foarte important de „incubus” și afară de verbul derivat a l u i e s c , serbii au și ei pe *ală* cu cele două înțelesuri: 1. „mauvais génie de la tempête”; 2. „un être vorace”. Dar cuvîntul nu e de loc slavic. De unde vine?

Mitul, împreună cu numele, este nu tocmai elenic, ci mai bine greco-tracic, căci se știe că o mare parte a mitologiei elenice fusese de proveninţă tracică, după propria mărturie a vechilor greci, cari nu se sfiau a zice că Orfeu, Lin, Thamyris, mai toți fundatorii ideelor lor religioase, fuseseră traci.

În ciclul românesc, mai complet decît cel serbesc, trăsurile esențiale ale *alelor* sînt:
1. Personificațiuni legendare;
2. Ființe bărbătești, „balauri” sau „zmei”, deși numele *ală* e femeiesc;
3. Totdauna doi;
4. Nemicesc grînele;
5. Sînt aruncători de peatră;
6. Sînt incubi.

Trăsura din urmă e cea mai semnificativă, fiindcă-n întreaga mitologie elenică există un singur mit în care noțiunea furtunei se unește cu acea de incub: este anume mitul fraților ᾿Αλωάδαι sau ᾿Αλωεῖδαι, παῖδες ᾿Αλωῆος. În acești aloazi știința a recunoscut deja de mult caracterul de *ale*: „the personification of the sky as excited by the storm” (Max Müller, *Lectures* II[2], 322–5), „Dämonen des Sturms” (Sonne, în *Kuhn's Zeitschr*. X, 127). În Omer, ambii aloazi cresc uriași mîncînd bucatele cîmpului: „ζείδωρος ἄρουρα”; ambii în furia lor erau în stare să nemicească pe înșiși zeii, aruncînd munți peste munți, dacă tineri încă, aproape copii, nu i-ar fi săgetat Feb (*Odyss*. XI, 305–320), adecă razele soarelui împrăștiind furtuna. În fine, unul din cei doi aloazi, cel mai cunoscut, este și se cheamă incub: „᾿Εφιάλτης”.

Paralelismul între mitul elenic și între cel românesc e atît de izbitor, încît oricine ar vrea să explice în vreun alt mod pe *ale* va trebui neapărat să grupeze, pe lîngă elementul nominal, tot atîtea puncturi de asemănare. Al nostru *ală*, ca materie și ca funcțiune, indică pentru grecul ᾿Αλωεύς aceeași radicală ἀλ, din care vine ἄλη, ἀλᾶσθαι, ἀλάστωρ etc., cu sensul fundamental de „goană” sau „vînătoare” (Curtius, *Grunz*.[5], 557).

v. *Balaur*. – *Ciocărlie*. – *Hală*. – *Pricolici*. – *Zmeu*. – *Șolomonar*. – *Uluiesc*. – *Vînt*. – *Vîrcolac*...

ALĂM, s.m.; t. fisc.: redevance que payaient autrefois les Tatars établis en Moldavie pour le droit de faire paître leur bétail. O dare care a durat în Moldova aproape în tot cursul secolului trecut, împreună cu o altă numită ușur, ambele plătite fiscului numai de către locuitori tătari.

Amiras, *Letop*. III, 130, sub anul 1717: „Tătarii, fiind bucuroși să șadă în locul Moldovei pentru hrana lor, alergat-au la El-agasi și s-au rugat ca să mijlocească la Mihaiu-vodă, apucîndu-se să dee zăciueala din roada pământului și căte un ort de casă pe an, și de stogul de făn un ort, și de pe oi și de pe alte bucate *alăm*, și să-i lasă să șadă pe locul acela...”

La 1729 tătarii se ofereau a da lui Grigorie-vodă Ghica „*alăm* îndoit”; el însă le-a răspuns că nu „se lăcomește a lua de la noi bani îndoiți pentru pășunatul dobitoacelor noastre...” (*ibid.*, 172).

Act din 1769 (*Arh. Român.*[1] I, 196): „*alămul* se ia de pe bucatele tătărești care pasc pe locul Moldovii, însă 2 lei la 100 oi și 6 bani de cal, iapă, vacă; 40 bani de casă i de stogul de făn, în cele 2 ceasuri ce s-au dat tătarilor pe pământul Moldovii...”

Cuvîntul nu vine de loc din turcul „alym = achat” (Șaineanu, 9), ci este tătarul a l è m sau a l y m „redevance, dette” (Castrén, *Koibal*. *Sprachl*., 76).

v. *Ușur*.

ALĂMÀN, n.pr.masc. Într-un crisov muntenesc din 1536, între numi proprii de români: „*Alăman* (Ѧлъман), Gândé, Kirtop...” (*Cuv. d. bătr.* I, 239).

v. *Aliman*. – *-man*.

[1]**ALĂMÀR.** – v. *Alamă*.

[2]**ALĂMÀR.** – v. *Almar*.

[1]**ALĂMĂÌȚĂ** s. **LĂMĂÌȚĂ,** s.f.; diminutif d’a l ă m î i e : petit citron. Ca și primitivul a l ă m î i e , deminutivul *alămăiță* sau *lămăiță* simbolizează în poezia poporană o nemulțumire sufletească.

„Frunză verde *lămăiță*,
Am avut o copiliță,
Am lăsat-o să mai crească,
Minte-n cap să dobîndească,
Dar de cînd o am lăsat
Copila s-a măritat...”

(*Conv. lit.*, 1886, p. 179)

v. [1]*Alămîie*. – *-iță*.

[2]**ALĂMĂÌȚĂ,** s.f.; t. de botan.: serpolet, Thymus serpyllum. Se zice de asemenea *lămăiță*, apoi l ă m i o a r ă sau a l ă m i o a r ă (Tecuci, com. Brăhășești, Boghieții). Și-a căpătat acest nume din cauza plăcutului său miros.

Într-o doină din Ardeal:

„Eu iubesc o copiliță
Să-i miroase gur-a țîță
Și buzele-a *lămîiță*.”

(I.G. Bibicescu, *col. ms.*).

v. [1]*Alămîie*. – *Lămîiță*.

[3]**ALĂMĂIȚĂ,** s.f.; t. de botan.: Aloisia citriodora. O plantă exotică, cu frunze foarte lunguiețe și cu miros de a l ă m î i e . E cunoscută numai în orașe.

v. [1]*Alămîie*. – [1]*Alămăiță*.

[4]**ALĂMĂÌȚĂ.** – v. [4]*Ălămîie*.

ALĂMĂIOARĂ. – v. [1]*Alămăiță*.

ALĂMĂÌU, -ÌE. – v. [2]*Alămîi*.

ALĂMĂRÌE. – v. *Alamă*.

ALĂMÈSC (*alămit*, *alămire*), vb.; recouvrir quelque chose de laiton ou d'une plaque luisante. Ca adjectiv, participiul trecut *alămit* ne întimpină într-un cîntec oltenesc:

„Frunză verde păr uscat!
Mă gîndesc la Calafat,
La ciolpanul dărîmat
De scumpe arme-ncărcat:
Tot de flinte ghintuite,
De paloșe ascuțite,
De pistoale *alămite*
Cu mușamale-nvălite...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 298)

v. *Alamă*.

ALĂMIOARĂ. – v. [1]*Alămăiță*.

ALĂMÌU, -E, adj.; couleur de laiton, jaune luisant. O culoare galbenă ca a a l a m e i , nu ca a „alămîii”, astfel că *alămiu* nu trebui confundat cu a l ă m î i .

„Se crede că fiecare casă are un șearpe al casei, pe care nu este bine a-l omorî, căci trebuie o dată cu el să moară cineva al casei. El are o culoare *alămie*...” (S. Stănescu, Dîmbovița, c. Bilciurești).

v. *Alamă*.

[1]**ALĂMÎI,** s. m.; t. de botan.: citronnier, Citrus medica.

v. [1]*Alămîie*.

[2]**ALĂMÎI, -ÎIE** s. **ALĂMĂÌU, -ÌE,** adj.; couleur citron, jaune-clair. O față ca a a l ă m î i i . „Culoare *alămîie* sau d e s c h i s - g a l b ă n ă ” (S.F. Marian, *Chromatica*, p. 123). În popor se aude variind: *alămîi*, *alămîu*, *lămîi*, *lămîu* (*Ibid.*, p. 157).

v. [1]*Alămîie*.

[1]**ALĂMÎIE** (plur. *alămîi*), s.f.; t. de botan.: citron, malus citrus. Rodul arborelui numit a l ă m î i = Citrus medica. Arborele crește numai în regiuni calde; rodul însă, din cauza însușirilor sale alimentare și medicale, se răspîndește pretutindeni prin negoț. Are o culoare galbenă deschisă și un gust acrișor.

Istorie de patima Galaților, 1769 (*Conv. lit.*, 1875, 326):

„Vedeai corăbii în vad
Sosite din Țarigrad
Cu fel de fel de bucate.
Întrai, cumpărai de toate:

Cafea, naramză, migdale,
Alămîi și portocale
Și alte multe mezele,
De te îndulciai din ele...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 57: „negustoru încurcă lumea la cîntar și stoarce paisprece cîștiguri din spinarea muștiriului; pă mine cu trei leițe la sare, pă cumătra cu șapte bani la frunzișoară, pă Puican cu douo parale la lipia dă pîine, pe Tîrcav c-o băncuță d-ali dă cinzeci dă bani la săpun, pă văru Găvanea c-un leu la *alămîi*...”

Rodul și frunza *alămîii* avînd un miros foarte plăcut, într-o colindă din Transilvania se descrie locuința lui Dumnezeu:

„Alergat-am alergat,
Pîn’ pe Domnul l-am aflat
Într-o chile
De tămîie
Cu ușa de *alămîie*...”

(I.G. Bibicescu, *col. ms*.)

În poezia poporană, mai ales din Moldova, nu o dată se invoacă „frunza verde de *alămîie*”, mai ales cînd sufletul ei e î n ă c r i t de ceva; de exemplu:

„Frunză verde de-*alămîie*,
Mă suiam în deal la vie.
Mă uitam pe Slobozie,
Vedeam casa mea p u s t i e ...”

(Marian, *Buc*. I, 1; II, 174)

„Frunză verde de-*alămîie*,
Mă sui, dragă,-n deal la vie,
Mai din jos de Slobozie,
Căci într-o căncilărie
Șeade-un ciocoiaș și scrie.
Scrie carte c u m î n i e ...”

(*Ib*., I, 4)

„Frunză verde de-*alămîie*,
Dragă mi-a fost lumea mie,
Nici acu nu mi-e urîtă,
Da-s cu multe-n v ă l u i t ă ...”

(*Ibid*., II, 160)

„Frunză verde de-*alămîie*,
Păsăruică cînipie,
Spune puiului să vie,
Și să vie prin livadă,
Nime-n lume să nu-l vadă...”

(*Conv. lit*., 1884, p. 39)

În cîntecele hoțești, se invoacă uneori t r e i *alămîi* lîngă „trei gutîi", printr-o ciudată asociațiune de gust acrișor cu gust asprișor. Așa în balada *Jianului*:

„Foicică trei gutîi,
Trei gutîi, trei *alămîi*,
Iancule, de unde vii?
— Ia d-aci de peste Jii.
— Iancule, ce-ai tîrguit?
— Dat-am aur și argint
Pe vro cinci oca de plumb..."

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 291)

Într-o doină:

„Foaie verde trei gutîi,
Trei gutîi și trei *lămîi*,
Din seara de Sîn-Văsii
S-au ivit niște copii
Ce se-nvață-n codru-ntîi..."

(*Ibid.*, 294)

Cînd doi amanți se despart, urîndu-li-se împreună, unul vorbește de „ g u t î i c u *alămîi*", cealaltă îi răspunde prin acrele mere verzi și prin otrăviciosul alfior:

„— Geaba, puică, mă mîngîi
Cu gutîi, cu *alămîi*,
Că de mine tot rămîi!
— Geaba, bade, mă desmerzi
Cu-alfiori și mere verzi
Că de-acum nu mă mai vezi..."

(*Familia*, 1873, p. 115)

v. *Alior*. – *Gutîie*.

Fără „gutîi", într-un cîntec soldățesc din timpul luptelor de la Plevna și Vidin:

„Frunzuliță trei *lămîi*,
Spurce-mi-te-n bot de Dii,
Toată iarna te păzii
Cu ranița căpătîi,
Cu bucile pe zăpadă,
Cu pușculița-ncărcată..."

(Chr. Negoescu, Dolj, *col. ms.*)

Era acru, negreșit!

Inițialul *a* în *alămîie* este protetic. Fără *a*, la Anton Pann (*Prov.* I, 119), unde înșiră ierarhia poamelor:

„Rodia alese, cum și pe *lămîie*,
Piersica, naramza pentru treapta-ntîie..."

Este persianul l i m ū n , întrodus prin comerciu în toată Europa: ngr. λεμόνι, ung. *lémonya*; ital. *limone*, rus. *limonŭ* etc. (Cihac).

v. [2,3]*Alămîie*. – [1,2]*Alămăiță*. – *Alimon*.

[2]**ALĂMÎIE,** s f.; t. de botan.: espèce de haricot, Phaseoli species. Din cele foarte multe varietăți de f a s o a l e , una poartă pe alocuri în Moldova numele de *alămîie*. „Pe la noi poporul numește un fel de f a s o a l e *alămîie*, deosebind-o de fasoale grasă, cireașă, hălăciugă, copăcel, oloagă etc.” (I. Bîncescu, Vaslui, com. Ipatele).

v. *Fasoale*. – *Făsui*.

[3]**ALĂMÎIE,** s.f.; nom d’une danse populaire, surtout en Moldavie. Un joc țărănesc, cunoscut într-o mare parte a Moldovei (Tutova, com. Bogdănești, Avrămești, Iepureni, Cîrjeoani; Falciiu, c. Podoleni, Moșna; Tecuci, c. Nărtești; Vaslui, c. Gîrceni etc.). „Se joacă flăcăi și fete la hore și la nunți, cîte doi, făcîndu-se mai multe părechi. Seamănă cu p o l c a ș o t i ș ă : merg un pas înainte, un pas înapoi, și apoi se învîrtesc înprejur, cît în partea dreaptă atît și în stînga. Cîntec n-are, ci numai arie, care se deosebește de a celorlalte danțuri din popor. Acest joc este vechi. Bătrînii spun că dînșii pe vremea lor nu cunoșteau un alt danț mai frumos și-l numeau danțul *alămîie*. Tinerimea îl joacă rar...” (C. Melinte, Covurlui, c. Gînești). În unele localități, „fiecare mișcare înainte și-napoi cuprinde patru pași, după cari urmează o mișcare împregiur la stînga și o altă mișcare împregiur la dreapta, cîntîndu-se un cîntec obscen” (Gr. Perieanu, Tutova, c. Bogeștii). Se zice și la deminutiv: *alămăiță* sau *lămăiță*.

v. *Ațică*. – *Sultanică*...

[4]**ALĂMÎIE** – v. [2]*Alămîi*.

ALĂMÎU. – v. [2]*Alămîi*.

ALĂMÒJNĂ, s. f.; aumône. Din grecul ἐλεμησούνη, de unde paleoslav. *almužno*, v. germ. *alamuosan*, ital. *limosina*, span. *limosna*, provenț. *almosna* etc.

Legenda Duminicei, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 51): „Ainte du-te de te ĭartă cu însul și vă lăsați gréșalele urul alaltu, atonce du prescorea la besérecă și *alămojna*...”

v. *Buzunar*.

ALĂMURI. – v. *Alamă*.

ALĂPTÈZ. – v. [1]*Aplec*.

ALĂTUR s. **ALĂTURÈZ** (*alăturat*, *alăturare*), vb.; mettre à côté de, mettre auprès de, rapprocher, confronter, mettre en parallèle. Însemnează: pun a - l a t u r e = apropiu, potrivesc. Și-n latinitatea medievală se zicea: a d l a t e r a r e din: a d - l a t e r a (Du Cange, *ad voc.*).

Sub forma activă:

„Pe murgul că mi-l scotea,
La fîntînă-l adăpa,
Cu cersala-l cersăla,
Cu peria-l peria,
Cu șaua mi-l înșăua,
Cu cinga mi-l încinga,
Cu frîul mi-l înfrîna,
La scări mi-l *alătura*,
Tudor din curți că ieșea,
Pe murguț încălica...”

(Marian, *Bucov*. I, 34)

Balada *Nunul mare*:

„Șeapte buți *alătura*,
Șeapte-n capete punea
Și din gură iar striga:
Care-mi este mirele,
Mirele, ginerele,
Să s-aleagă din nuntasi,
Din nuntași din călărași,
Ca să-mi saie buțile...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 655)

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 147): „…cu péne roșii o înbrăcase, lîngă carile aripi négre ca de corb *alăturase*…”

Necrologul lui Ștefan cel Mare, secol. XVIII (*Arh. Român*., p, 39): „Vai mie! cînd denaintea acestui sfînt altariu, unde se rădică jărtva cea fără de prihană în lăcașul lui Dumnezeu, aș îndrăsni deșărtările lumești să laud și mincinoasele măriri acestui trecător veac cu credința lui Dumnezeu Hristos să le *alăturez*...”

Zilot, *Cron.*, p. 86: „Măria-sa făcea mereu și oaste din adunătură de felurimi de oameni blestemați, cu cheltuială din visteria țărei, pe care oaste o numia a țărei – era, poci zice, curată ceată de tîlhari, că pe unde ajungea gemea pămîntul – iar în sfîrșit o *alătură* cu oștirile rosești și urma cu roșii de față împotriva turcilor...”

Sub forma reflexivă, mai deasă în circulațiune:

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1679, f. 69 a: „nespovéduitŭ și negătatŭ să nu sâ apropie la-nfricatele a luĭ Hristos taĭne, nice să s-atingâ, nice să să *alăture*...”.

Neculce, *Letop*. II, 400, despre Mihaiu-vodă Racoviță: „l-au stricat acei greci blăstămați, *alăturăndu*-se pre lăngă dănsul și șezănd tot cu dănșii de se sfătuia...”

Beldiman, *Tragod*., v. 3411:

„Toți răii și toți bețivii lîngă ei s-*alăturau*
Căci îi ocrotea la toate și de dări îi apărau...”

 În colinda *Plugului*:

„Aho, aho, copii argați,
Stați puțin și nu mînați,
Lîngă boi v-*alăturați*
Și cuvîntul mi-ascultați...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 387)

Este o deosebire între „a se *alătura* p e l î n g ă ”, „a se *alătura* l î n g ă ” și „a se *alătura* l a sau c ă t r ă ”. În cazul întîi, apropiarea e mai vagă, în sens material sau numai figurat; în cazul al doilea, ne apropiem de tot dintr-o parte determinată, însă fără contact; în cazul al treilea, este o alipire.

v. *Alăture*.

ALĂTURÀRE (plur. *alăturări*), s.f.; l'infinitif d'a l ă t u r pris comme substantif: rapprochement, mise en parallèle.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 89), descriind pe h e l g e a , adecă „nevestuica” (Mustela nivalis): „cu suleagec trupul, cu albă peliță, cu negri și mîngîioși ochi, cu subțiri degéțélele, cu roșioare unghișoarele, cu molcelușe vinișoarele, cu iscusit mijlocelul și cu rătun•or grumă•orul helgii, ce potrivire! ce asămănare! și ce *alăturare* are!...”

v. *Alătur*.

ALĂTURÀȘ, -Ă, subst. et adj.; t. de jurispr.: voisin. Sinonim cu v e c i n , dar indicînd în specie vecinătatea funciară. Așa, la Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 8: „Cînd moșiia ce să măsoară, avînd seneturi cu stînjăni, nu va avea și semne nătăgăduite, atunci să să înceapă sforîrea din semnele răzașilor céle netăgăduite sau dintr-ale *alăturașilor* cu acéia și celorlalți...”

v. *Alăture*. – *-aș*. – *Lăturaș*.

ALĂTURÀT, -Ă. – v. *Alătur*.

ALẰTURE s. **ALĂTURI,** adv.; à côté, environ, attenant à; l'un près de l'autre. Își asociază mai totdauna pe emfaticul *-a* (v. [5]A): *alăturea* sau *alăturia*, fără vro schimbare de înțeles. E sinonim cu l î n g ă , deosebindu-se prin aceea că l î n g ă indică un punct sau un moment, pe cînd *alăture* presupune întindere sau durată, de ex.: „stau *alăture* de biserică”, dar: „am fost l î n g ă biserică”. În stil de cancelarie, vechi și nou, ambii adverbi se întovărășesc într-un mod pleonastic, bunăoară la Constantin Brîncovan, 1696 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 154): „care loc ĭaste *alăturea* p r e l î n g ă locul mănăstirii lui Mihai-vodă...”

Mai adesea îi urmează prepozițiunea c u :

Act moldovenesc din 1644 (*A. I. R.* I, 87): „moviliță cari ĭaste suptŭ Gropa-boului *alăture* c u vale...”

Nic. Costin, *Letop.* II, 86, vorbind despre primirea unui ambasador polon de către Mavrocordat: „scaun domnesc și lui pus din stînga, *alăture* c u scaunul lui Nicolai-vodă...”

N. Muste, *Letop*. III, 68: „și dându-se pe din deal vânătorii *alăture* c u catanele, au început a da din sănețe...”

I. Creangă, *Povestea lui Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 31): „*Alăture* c u casa socru-tău, este o căsuță tupilată, în care șede un tălpoi de babă, meșteșugoasă la trebile sale, cum îi sfredelul dracului...”

În limba poporană poetică, *alăture* în asemeni cazuri se postpune subiectului.

Balada *Movila lui Burcel*:

„Mi-a căzut ghioaga din mînă
De o sabie păgînă,
Dar n-a căzut numai ea,
A căzut și mîna mea
Cu păgîn *alăturea!...*”

Din Ardeal:

„Poale albe-oi rădica,
Cisme negre-oi desculța
Și prin Murăș m-oi băga,
Cu pruncuț *alăturea*...”

(Pompiliu, *Sibiiu*, 26)

sau:

„Că s-o aprins podina
Cu turcii *alăturea*,
Cînd ș-o trecut Dunărea...”

(*Ibid.*, 70)

Din Bucovina:

„Sîngele mi-l năbușea,
Jos de pe cal că pica,
Și calul *alăturea*...”

(Marian, I, 83)

sau:

„Acolo Carabăț bea
Cu trei mîndre-*alăturea*...”

(*Ibid.*, 135)

E mai prozaic:

„Ară badea cu plugul
Alăturea cu drumul...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 376)

Idiotismul: „*alăture* cu dreptatea”, „*alăture* cu adevărul”, „*alăture* cu legea” însemnează „ a f a r ă d i n ...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 86: „Cîți pîrcălabi nu storc și măduva din săraci, cîți puternici mari și mici nu scot legea dă judică dăpă ea numai p-ăl dă nu poate, iară ălui dă poate judică *alături* c u l e g e a ...”

Cu prepozițiunea p r e , *alăture* capătă sensul de „autour, environ”: „mă învîrtesc p e *alăture* și nu nemeresc”.

Proverb despre oameni ne-ndemînateci: „Pune brînză în strachină și întinge p-*alăturea*” (Pann, III, 78).

Cu acest sens se poate întrebuința substantivalul plural *alăturile* „les environs”: „*alăturile* orașului = die Umgebungen” (Dr. Polysu), fiind însă mai obicinuit: împregiurimi sau preajmă.

Adjectivalul „de *alăture* = latéral”.

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 68: „rude de *alăturea* sînt frații, unchii, nepoții, verii și ceilalți...”, în opozițiune cu „rudele din sus și din jos” (p. 78).

Alăture = „l’un près de l’autre”; de ex.: „să nu mergeți *alăturea*”.

În poezia poporană:

„Toți îmi pleacă la bătaie
Între sunet de cimpoaie,
Cîte șas-*alăturea*,
Cîte patru-asăminea...”

(Pompiliu, 77)

sau:

„Cîntă cucii vinerea,
Trec voinicii Dunărea
Cîte trei *alăturea*...”

(Marian, II, 40)

În limba veche ne întimpină nu o dată fără vocală obscură: *alature*.

Un text din secolul XVI (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 368): „la cinstea céĭa maré ajunse a ședea pre unulŭ de céle doasprâzéce scaune cu Hristos *alaturé*...”.

Este latinul ad-latera în loc de singularul ad-latus, de unde ital. *allato*, span. *allado* (Cihac).

v. *Lat*. – *Lature*.

ALĂTUREA. – v. *Alăture*.

ALĂTURÌȘ, adv.; même sens qu’ alăture. Format din alăture prin sufixul -*iș*, după analogia adverbilor: *fățiș*, *dosiș*, *curmeziș* etc. Rareori se întrebuințează.

v. *Alăture*. – -*iș*.

[1]**ALĂU.** – v. *Halău*.

[2]**ALĂU** s. **ALÈU** (plur. *alăuri*, *aleuri*), s.n.; arrhes. Se aude peste Carpați. „*Aleu* = = arvună” (*L. B.*). E peste putință a-l trage din maghiarul „foglaló” (Cihac, II, 475), dar totuși maghiar el este, însă vine din elö „avance, commencement”.

„A lăsa cuiva de *alău* = a da arvună”.

Doină de pe Mureș:

„Du-ți bade dorul cu tine,
Nu-l lăsa de-*alău* cu mine.

Că eu am de secerat,
Dor așteaptă sărutat,
Și eu am de făcut fîn,
Dor așteaptă strîns la sîn...”

(*Familia*, 1883, p. 215)

ALĂUTÀR
ALĂUTÀȘ } s.m.; ménétrier.
v. *Alăută*.

ALĂÙTĂ s. **LĂÙTĂ** (pl. *alăute* s. *lăute*), s.f.; t. de mus.: instrument à cordes. În texturi și-n grai, după timpuri și locuri, *alăută* se aplică la tot felul de instrumente muzicale cu coarde, cari de aimintrea poartă numiri aparte de: v i o a r ă, s c r i p c ă, d i p l ă, c o b z ă, c e a t e r ă, b r o a n c ă etc. Pentru instrumente scurte se zice simplu *alăută* sau *lăută*; pentru cele lungi: *alăută* m a r e, altă dată: *alăută* n e m ț e a s c ă (*Cuv. d. bătr.* I, 267).

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 464): „o, amar cela ce be și mănăîncâ cu cimpoi și cu c e t e r i și cu *alăute*...”

Varlam, 1643, II, f. 4 a: „nu te înbăta, nu chema cĭuînpoi și *alăute* și mâscârici...”

Silvestru, 1651:	Coresi, 1577:
ps. LXXX: „daț în tămpănâ, căntec dezmierdat cu *alăutâ*...”	„...dați tămpănâ, psăltire frumoasâ cu c é t e r i ...”
ps. CXXXVI: „spre sălci spănzurămŭ *alăutele* noastre...”	„...în salce pre mijlocŭ de ĭa spănzurâmŭ o r g a n e l e noastre...”
ps. CXLVI: „căntați Dumnezăuluĭ nostru întru *alăutâ*...”	„...căntați zeului nostru în c é t e r i ...”

Noul Testament din 1648, Apocal. XIV, 2:

„...auziĭu glasulŭ l ă u t a ș i l o r ŭ l ă u t ă n d cu *lautele* sale...”	„...vocem quam audivi sicut c i t h a r o e d o r u m c i t h a r i z a n t i u m i n c i t h a r i s suis...”

De asemenea, o formă *alàută*, de exemplu la Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), ps. CVII: „sculați, căntâri și *alaute* (ѧлѧꙋтє), unde la Silvestru: „deștĭaptă-te, psaltire și *lautâ* (лѧꙋтѫ)”, iar la Dosofteiu, 1680: „scoală-te, psăltire și c ĭ a t e r â ...”

Și Dosofteiu însă întrebuințează nu o dată pe *alăută*, mai ales în versuri, de ex., 1673, f. 115 b:

„Cu vase ce-s de cîntare
Adevara ta cea mare
Și-ntr-*alăute* cu strune
Ț-voĭ cînta cu vĭersurĭ bune...”

sau f. 167 a:

„Să o cînte-ntr-*alăute*
’N dzĭace strune-n vĭersurĭ multe...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. XXXII:

„Domnului vă mărturisiți
În *alăută* și-l slăviți,
În psaltiri cu zéce strune
Cîntați-i cu-nțelepciune...”

Olteanul Moxa, 1620, p. 395: „sunetele armelorŭ și răsunulŭ coardelorŭ de arcŭ mai ĭubiĭa decâtŭ glasŭ de *alăute*...”; iar mai jos: „numai ce bea și mănînca cu mueri frumoase, și cu fluere și cu *alăute*, jucări și căntece...”

Poetul basarabean Costachi Stamate, care apucase încă secolul trecut, zice (*Muza* I, p. 9): „*Lăuta* era un fel de scripcă cu două sau trei coarde, pe care cu mîna dreaptă se învîrtea o roată ce zbîrnîia pe coarde, iar cu mîna stîngă lăutarul călca cu degitile tonurile cîntecului său...” adecă ceea ce se cheamă franțuzește „vielle”.

Trecem la graiul poporan de astăzi.

Pe la Făgăraș se zice în glumă cătră l ă u t a r i :

„Sucește-ți, țigane, cuiele
Să se-ntindă coardele;
Prinde *lăuta* de gît,
Trage-mi una de urît...”

(A. Crișianu, Transilv., c. Mărgineni)

„La vioară se zice pe aci *lautǎ* și c e a t e r ă ” (D. Păscuț, Banat, c. Făget).

„Pe la noi în unele sate se rostește *lăùtă*, în altele *làută* (G. Dobrin, Sofia Gila, I. Munteanu, Transilv., Făgăraș și Hunedoara).

„Violina se cheamă *lăută*; părți la *lăută*: gît, trunchi, coarde, scăluș, șiroafe pentru întinsul coardelor și arcul...” (G. Paltineanu, Transilv., com. Țînțari).

„...*lăută* și *lăută*-m a r e sau b r o a n c ă ; părțile *lăutii*: gușa, cioii, coarde, scaunuș, arcuș...” (Preut M. Dragalina, Banat, c. Borlova).

„Poporul zice dopotrivă a l ă u t a r i și l ă u t a r i ” (C. Mironescu, Tutova, c. Ibăneștii).

Se mai aude pe alocuri a l ă u t a ș i sau l ă u t a ș i (*L. B.*), alături cu d i - p l a ș i și c e t e r a ș i .

Expresiunea curat poporană pentru muzica din instrumente cu coarde nu este „a cînta”, ci „a zice”: „zic în *alăută* = violina cano, geigen” (*L. B.*).

Obîrșia cuvîntului, fără îndoială, este arabul a l ’ ū d „instrument muzical”, de unde totuși, afară de forma portugeză a l a u d , în celelalte limbi a perit pretutindeni inițialul *a-*: turc. *lāut*, ngr. λαούτα, ital. *liuto*, provenț. *lahut*, germ. *Laute*, franc. *luth* etc. (Cihac). La români dară, *a-* în *alăută* este un adaos protetic la simplul *lăută*. Forma însă cea mai veche este *làută*, din care scăderea accentului în *lăùtă* se datorește influinței derivatului l ă u t a r , pe cînd cazul contrariu, al urcării tonice din *lăùtă* la *làută*, nu s-ar putea justifica prin nici o analogie. De aci urmează că românul *lăută* nu poate fi de o proveninṭă orientală directă, adecă nici din turcul *lāùt*, nici din neogrecul λαούτα, ci este germanul L à u t e , foarte răs-

pîndit la nemți între secolii XV-XVII (*Grimm's Wtb*. VI, 371). Termen anterior, care peste Carpați mai trăiește pînă astăzi, a fost c e a t e r ă = ital. c è t e r a „ghitară". Un termen și mai vechi, o moștenire tocmai de la traci, se păstrează în Banat: b r o a n c ă = = „Βρυνχόν. κιθάραν. Θρᾴκες" (Hesych.).

v. *Broancă*. – *Doină*. – *Cobză*. – *Ceateră*. – *Diplă*. – *Scripcă*. – *Vioară*...

[1]**ALB, -Ă,** adj.; blanc, blanche. Cea mai deschisă din toate culorile, în opozițiune cu n e g r u , care este culoarea cea mai închisă. Poporului îi place antiteza între ambele culori.

Balada *Oprișanul*:

„Mihnea-vodă se scula,
Fața *albă* își spăla,
Barba n e a g r ă -și peptina,
La icoane se-nchina..."

Balada *Doicilă*:

„Din ochi n e g r i lăcrămînd,
Fața *albă* zgîriind..."

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 580)

Urația de la nuntă:

„Tînărul nostru-mpărat
De dimineață s-a sculat,
Fața *albă* și-a spălat,
Chica n e a g r - a peptănat...

(*Ibid.*, 174)

„Poale *albe*-oi rădica,
Cisme n e g r e - oi desculța
Și prin Murăș m-oi băga..."

(Pompiliu, *Sibii*, 25)

„Pe la zori mi se scula,
Mîneci *albe* sufleca,
Pe ochi n e g r i se spăla..."

(Marian, *Bucov.* I, 86)

Ghicitoarea despre „ziua și noaptea":

„Două fete-mi poartă salbă:
Una-i n e a g r ă , alta-i *albă*;
Ne-ncetat se tot alungă
Și nu pot să se ajungă..."

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 225)

Altă ghicitoare:

„Cîmpul *alb*,
Oile n e g r e ,
Cin' le vede

Nu le crede,
Cin' le paște
Le cunoaște". – Scrisul.

(Ispirescu, *Ghicitori*, 28)

Vezi altele mai jos.

Prin derivațiune etimologică din *alb*, feluritele nuanțe ale culorii se cheamă: albeț, albicios, albineț, albior, albișor, alburiu, albui etc., iar prin compozițiune: *alb*-albastru și *alb*-galben (Marian, *Cromatica*, p. 50). Mai interesant însă, mai ales din punctul de vedere al poeziei și psicologiei poporane, este paralelismul între *alb* și diferitele manifestațiuni din:

a) Lumea vegetală.

„Să-i aducă lui trei cai
Ca trei crai:
Unul negru ca corbul,
Unul roșu ca focul
Unul *alb* ca ghiocul..."

(Marian, *Bucov.* I, 188)

„...*alb* ca colilia (= Stipa pennata), adecă un fel de iarbă cu spicu alb și mătăsos..." (S. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza). Se zice mai adesea simplu: *alb* colilie.

„Despre o femeie *albă*: fața-i ca o coprină de *albă*..." (G. Dobrin, Făgăraș, Huniadoara) = „Narcissus poëticus".

„... *alb* ca floarea-Paștei" (Preut I. Bălilescu, Muscel, c. Bălilești), sau ca floarea-Paștilor = „Anemone nemorosa", numită și oiță, din cauza culorii *albe*.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 229: „era c-o cămășuță soioasă pe ea, de unde o știam *albă* floare din tălpi pînă la creștet..."

v. *Aglică*. – *Colilie*. – *Coprină*. – *Floare*. – *Floarea-Paștelui*. – *Ghioc*. – *Oiță*.

b) Lumea animală.

„...*alb* cum îi helgea", (M. Lupescu, Suceava, c. Broșteni; G. Gorescu, Iași, c. Șipotele), numele moldovenesc pentru nevestuică = „mustela nivalis". În Dobrogea: „*alb* ca elciu" (G. Eftușescu, c. Ciobanu).

I. Creangă, *Amintiri* (*Conv. lit.*, 1882, p. 446): „îmbrăcați cu cămeșuice cusute cu bibiluri și *albe* cum e helgea..."

„...*alb* ca lebedea" (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

„*Albă* ca și lebăda,
Rumănă ca călina,
De ți-oi rumpe inima
Și ție și altuia!..."

(Marian, *Bucov*. II, 15)

„Ieșeam seara pe uliță
Albă ca o lebediță..."

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 177)

Doina de la Năsăud:

„De mi-ar fi de dumneata,
Altmintrelea m-aș purta,
Tot *albă* c a l e b ă d a ,
De ți-aș rumpe inima...”

(*Familia*, 1885, p. 223)

„Mitutica lui Catiță
Cu sîn *alb* de porumbiță
Și cu miere pe guriță...”

(Pompiliu, *Sibii*, 74)

Dionisie Eclesiarc, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 184): „La leatul 1798 au venit a doilea rînd domn țării Alexandru Ipsilant voevod, trimis de la Poartă, bătrîn *alb* c a o a i a ...”

Într-un sens ironic: „*albă* c a o g î s c ă ” (R. Simu, Transilv., c. Orlat). Altceva este „gîscă *albă*” într-un obicei poporan: „Dacă o femeie a născut un copil, scaldă mai întîi o gîscă *albă* și apoi copilul, crezînd că de acel copil nu se va lipi nici o fermecătorie. De aci poporul zice: te-a scăldat mă-ta cu gîsca *albă*...” (I. Teodorescu, Ialomița, c. Petroiu).

v. *Boboc*. – *Gîscă*. – *Helge*. – *Lebedă*. – *Oaie*. – *Porumbiță*.

c) Lumea fizică și socială.

Țăranca din Ialomiță: „Mariio, mamă! în vara asta am făcut niște borîngic galbin ca auru, și altu *albu* c a a r g i n t u și tare ca hieru...” (Th. Theodorescu, c. Lupșeanu).

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 213: „de unde și pînă unde un bujor de fată, să o fi sorbit într-o lingură cu apă de dragă ce-ți era, să te pomenești cu ea zbîrcită, încovoiată, căruntită și-n cele de pe urmă *albă*-c o l i l i e c a u n t r o i a n d e z ă p a d ă ...”

Alexandri, *Harță Răzășul*, sc. 4: „(pînza) *albă* c a z i u a ...”

„Cu trei steaguri de mătasă:
Unul roșu ca focul,
Unul negru ca corbul,
Unul *alb* c a o m ă t u l ...”

(Marian, *Bucov.* II, 50)

„Pînă soarele-mi răsare,
Iată dun voinic călare,
Alb ca fulgul de ninsoare...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 453)

„Sf. Ilie umblă cu carul tras de doi cai *alghi* ca l i n s o a r e și cu arichi...” (N. Ludovic, Dobrogea, c. Niculițel).

Ghicitoarea:

„— Ce este mai *alb* decît l a p t e l e ?
— Z i u a , că laptele nu luminează...”

(G.D. Teodorescu, 252)

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Legende*, p. 328): „Cînd văzură frații pe Țugulea cu o logodnică mai frumoasă decît florile și mai *albă* decît spuma laptelui, îi puseră gînd rău...”

Într-un sens ironic: „ *albă* ca o papă-lapte” (Baronzi, *Limba*, p. 86).

„Ce mi-i urît, nu mi-i drag,
De-ar fi cît cașul de *alb*...”

(Jarnik-Bîrsanu, 14)

„Despre vin se zice: galben cum îi chilimbariu, roșu cum îi sîngele, curat *alb* ca lacrîma...” (G. Bottez, Iași, c. Șipotele).

v. *Argint*. – *Caș*.– *Zi*. – *Lapte*. – *Nea*. – *Papă-lapte*. – *Spumă*...

Tot aci pe a doua linie, cu un semiparalelism, vine *alb* ca epitet caracteristic constant pentru unele noțiuni, bunăoară:

a) Lumea *albă*, în opozițiune cu cea „neagră”.

Alexandri, *La gura sobei*:

„Iată pajuri năzdrăvane, care vin din neagra lume,
Aducînd pe lumea *albă* Feți-Frumoși cu falnic nume...”

Basmul *Ileana Simiziana* (Ispirescu, *Legende*, p. 12): „Ce să știți voi face, dragele mele! De cînd sînteți pe lumea asta *albă*, voi ați umblat cu furca, cu acul, cu războiul...”

Adverbial: „a trăi lumea *albă* = a duce viața în petreceri”.

v. *Lume*.

b) Ziua *albă*, în opozițiune cu „negrul” nopții.

„Frunză verde trei alace,
Ziua *albă*-acum se face,
Prind cocoșii a cînta
Și de ici și de colea...”

(Jarnik-Bîrsanu, 163)

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 383): „...de la o vreme i-a furat somnul pe amîndoi ș-au adormit duși; și cînd s-au trezit ei, era ziulica *albă*...”

v. [1]*Alba*.

c) La românii din Dobrogea: vîntul *alb*, în opozițiune cu cel „negru”.

„Vîntul care bate de la meazăzi se numește balan sau *alb*...” (M. Neculau, Dobrogea, c. Garvăn; I. Diacon, c. Luncavița; A. Vasiliu, c. Mărleanu etc.).

„ Vîntul *alb* este a pagubă; usucă totul; vine despre mare...” (S. Voinea, Dobrogea, c. Somova).

„Vîntul despre răsărit se numește vîntul *alb*; cel despre apus – caraiel...” (Dobrogea, c. Oltina), turcește kara-yel însemnînd „vînt negru”. Deși proveninţa ar părea orientală, totuși să nu se uite că la vechii romani tocmai vîntul cel uscat se numea *alb*: „Notus albus”, „ albus Iapyx” la Horațiu.

v. *Vînt*.

d) V i t e *albe* = cele mai trebuincioase omului.

„Dobitoace mai plăcute lui Dumnezeu sînt v i t e l e *albe*: boii și vacile, cărora – zice poporul – le-a dat Dumnezeu o zi în tot anul, spre Sf. Vasile, ca să vorbească și ele ca oamenii...” (S. Mîndru, Iași, c. Iepureni).

„Boii și vacile se zic în genere: v i t e *albe*”. (A. Vasiliu, Iași, c. Poiene).

v. *Bou*.

e) P î i n e *albă* = grînele cele de căpetenie.

„ P î n e *albă* se zice în genere la grîu, orz, ovăs și sacară” (G. Bottez, Iași, c. Șipotele).

„Pe la noi toate cerealele se cheamă p î n e *albă*” (V. Florescu, Suceava, c. Ruginoasa).

Altceva în:

„Du-te la maica de-i spune
P î n e *albă* să frămînte
Și pe mine să mă uite...”

(*Conv. lit.*, 1886, p. 283)

sau:

„ P i t ă *albă* stă pe masă,
Cum îi pita mai frumoasă...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 119)

unde e vorba anume de „pain blanc”.

v. *Bucate*.

f) B a r b ă *albă* = bătrîn, ca la Plaut (*Bacch*. V, I): „Cano capite atque a l b a b a r b a ...”

Pravila Moldov., 1646, f. 142: „de vréme ce va fi el cu toate bătrănéțele și cu b a r b a *albâ*, și de va fi bărbatŭ și bunŭ și întregŭ la simțiri și la minte, atunce de va greși, să va certa ca și un tânărŭ...”

Ca nume propriu, la 1593, sub Alexandru-vodă, ministru de finance în Țara Românească era boierul B a r b ă -*Albă* (*Cuv. d. bătr.* I, 258).

g) S ă p t ă m î n a *albă*, numită altfel „ a b r î n z e i ”, înainte de postul cel mare, cînd se poate mînca l ă p t u r i .

Urechia, *Letop.* I, 108, ne spune că la 1434 bătălia la Dărmănești între cei doi frați Ilieș-vodă și Ștefan-vodă s-a dat „în s ă p t ă m ă n a *albă*, luni, în zi întăi a lui fevruarie...”

Data e foarte exactă, căci în 1434 Paștile cădeau la 28 martiu și, prin urmare, lunea s ă p t ă m î n e i *albe* venea tocmai la 1 februariu.

h) P e ș t e *alb*. – v. *Albișor*.

i) C a l e a – *albă*, în unele locuri peste Carpați se cheamă așa ceea ce se zice mai obicinuit „cale-primară”. Budai-Deleanu (*Dicț*., ms. în Muz. istor. din Bucur.): „ c a l e -*albă*, der erste Weg den die Braut zum Bräutigam macht”.

v. *Cale*.

Pe a treia linie, epitetul aglutinat de *alb* e foarte des în nomenclatura topografică.

Un act moldovenesc din 1644 (*A.I.R.* I, 88): „... ĭasă în gura drumului și drept la f ă n t ă n a *albă* și într-o moviliță unde ĭaste drumul vechĭu, și de acolo ĭarăși în p e t r i l e *albe*, de unde s-au început hotarul...”

v. *Balta-Albă*. – *Cetatea-Albă*.

Trecem la proverbi și locuțiuni proverbiale.

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 5: „Sănătatea-i ca o iapă *albă*, cum trece dealul, nu se mai vede...”

v. [3]*Alba*.

„Bumbăcariul nu se uită cu ochi buni la cîinele *alb*” (Pann, III, 81), negreșit pentru că e mai frumos decît bumbacul.

I. Creangă, *Soacra cu trei nurori* (*Conv. lit.*, 1875, p. 283): „mai avea strînse și părăluțe *albe* pentru zile n e g r e , căci lega paraoa cu zece noduri...”

„Bani *albi* de zile n e g r e , arată ajutorul ce avem de la bani la vreme de nevoie” (Iordachi Golescu, *Conv. lit.*, 1874, p. 71; cfr. Jipescu, *Opincaru*, p. 30).

v. *Ban*.

Despre oameni cari se laudă cu frumusețea sau cu neam: „Zăpada *albă* o udă cîinii” (Pann, II, 129).

„Nu-i bine să te pui viziteu la cai *albi* și slugă la femei” (*Conv. lit*., 1877, p. 375), sau: „să nu te blesteme cineva s-ajungi slugă la cai *albi* și stăpîn femeie s-aibi” (Pann, II, 52). Italienește se zice cu un alt sens: „Caval bianco e donna bella non è mai senza martello” (Brinkman, *Metaphern*, I, 289).

„Îl cunosc ca pe un cal *alb*” (Pann, III, 19), fiindcă se zărește de departe. „De cînd lupii *albi*” (*Conv. lit.*, 1875, p. 340) = „niciodată”, lupii *albi* fiind atît de rari, încît franțuzește se zice: „décrié comme le loup blanc”.

„A scoate cuiva peri *albi* = a-l îmbătrîni.”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 194): „duceți-vă de pe capul meu, că mi-ați scos peri *albi* de cînd ați venit...”

Alexandri, *Peatra din casă*, sc. 13: „Of! mi-o ieșit peri *albi* de cînd am fată mare...”

„Zile *albe* = viață fericită”, întocmai ca lătinește: „current a l b u s que d i e s horaeque serenae” (Silius, XV).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 30: „tot bine, tot vesele, tot zile *albe* duc...”

Basmul lui *Ionică Făt-Frumos* (S. Negoescu, col. ms.): „unchiașul, nemaiavînd zile *albe* cu baba, a plecat...”

Basmul *Copiii văduvului* (Ispirescu, *Legende*, p. 383): „...nu știau ce să facă, ce să dreagă, ca să umble după placul ei, dară în deșert; nu mai aveau zi *albă*, căci ea se ținea mereu de cîra lor...”

Într-un cîntec poporan macedo-român (Dr. Obedenaru, col. ms., în Acad. Rom., p. 306):

„Toată bana çi tricui,
D z î u ă albă nu-mi vidzui,
Tot ohtai și suschirai,
Tunusit me blăstimai...”

A. Pann, *Prov.* III, 133: „Așteaptă întîi să vedem *alb* în căpistere...”, adecă: să aibi răbdare pînă să se macine grîul și apoi să cază făina în lada morii (cfr. G.D. Teodorescu, *Proverbe*, p. 57).

Dacă așteptarea e prea lungă, căci la moară se macină pe rînd, atunci se zice: „pînă să văz *albe* în căpestere, mi-a ieșit părul pin căciulă” (Baronzi, *Limba*, p. 62).

„*Alb* în căpestere” mai însemnează: cîte ceva de hrană, abia cît să ajungă.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 229: „muncea să se răpuie, și-și ținea casa cu rostul ei, stropolind și deretecînd prin vecini; pleca din răvărsatul zorilor și se întorcea pe la amurg cu *alb* în căpesterie: cu d-ale gurei pentru ea, cu boabe pentru păsări...”

„Nici *albă*, nici neagră = sans rîme, ni raison”.

Jipescu, *Opincaru*, p. 42: „Nici *albă*, nici neagră, unde m-apucă de gît, unde-și înhige labile în păru mieu neatins dă foarfică, unde mă tărnuiește pîn toată casa...”

Aceeași locuțiune cu o altă întorsătură:

„Văzînd ei aceasta, prea mult se mirară
Ș-au zis întru sine că-n zadar întrară;
Și neagră sau *albă* fără să vorbească,
Deteră să plece...”

(Pann, *Prov.* III, 76)

„A împleti coada *albă*” (Baronzi, *Limba*, p. 46) = „à quoi bon? le jeu ne vaut pas la chandelle”.

„O să mă judec pînă în pînzele *albe*, se zice pentru cei ce mor prin judecăți” (Iordachi Golescu, *Conv. lit.*, 1874, p. 69).

Tot așa se zice: „mă voi lupta pînă-n pînzele *albe*” sau: „voi ținea cu tine pînă-n pînzele *albe*”, adecă: pînă la moarte, „pînza *albă*” simbolizînd mormîntul, ca într-un bocet din Moldova:

„P î n z a *albă* și frumoasă,
Frumoasă și de matasă,
Și scîndură prea aleasă,
Să fie mortului casă...”

(Burada, *Datine*, p. 108)

„Îndată după moarte se anină un petec de p î n z ă *albă* în streșina casei, pe care se zice că șede sufletul mortului pînă la ducerea lui la groapă...” (Preut G. Vrînceanu, V. Tanasachi, Iași, c. Bivolari).

„Slove negre pe hîrtie *albă*” (Pann, I, 170) = scrisoare sau carte, o locuțiune comună mai tuturor limbilor.

Nic. Costin, *Letop.* II, 83: „(Nicolae Mavrocordat) au poroncit pe la zlotași să arunce năpăști pe oameni și pecetluituri *albe* n e s c r i s e fața omului...”

Din latinul a l b u s = gr. ἀλφός numai românii au moștenit pe *alb*, reto-romanii pe a l v și portugezii pe a l v o ; în celelalte limbi neolatine, afară numai doară de unele subdialecte, el a fost înlocuit prin derivate din vechiul german „blanch”; franc. *blanc*, ital. *bianco* etc.

Pe lîngă o mulțime de derivate directe, unele foarte interesante, *alb* a intrat ca element principal în două cuvinte române: s a l b ă = e x - a l b a , și s a l b e d , trecut mai tîrziu în s a r b e d = e x - a l b i d u s .

În dialectul macedo-român: *albu*, la plural *alghi*; în cel istriano-român: *ab*, *abă*, *abĭ*, *abe*, și chiar diftongit: *oab*, *oabă* (I. Maiorescu). Proverb: „Și vaca neagra *ab* lapte are” (Strangford, *Letters*, 1878, pag. 261). La daco-români, în multe locuri se aude la plural masculin: *alghi*; în unele, prin fuziunea ambelor forme *albi* + *alghi* (cfr.. *Cuv. d. bătr.* II, 218-19): *albghi*.

„Pe la noi se zice *albghi* = *albi*” (G. Pop, Făgăraș, c. Lisa).

„Poporul de aci rostește: doi corghi = corbi, trei boi *albghi* = *albi*...” (N. Isbășanu, Muscel, c. Albești).

v. *Cudalb*. – *Salbă*. – *Sarbed*.

Alb cu sensul de „blanc” foarte rar își asociază pe proteticul *d*. Nu în:

„Cîtu-i moșu de bătrîn
Tot ar mînca măr din sîn;
Cîtu-i moșu *dalb* (= *de alb*) la plete
Totu-i stă firea la fete!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 467)

dar în reduplicatul *alb-dalb*:

„Ea tot coasă și-nchindește
Și frumos mai potrivește
Într-un guler ș-o basma
Albă dalbă ca ziua...”

(Burada, *Călăt*., 103)

v. [2,3]*Alb*. – *Bălan*.

[2]**ALB,** subst. masc. sing.; le blanc, couleur blanche. Adjectivul a l b substantivat. „*Albul* ochiului = das Weisse im Auge” (Dr. Polysu); în portugeza: „alvo de olho” sau simplu: „alvo”.

I. Văcărescu, p. 41:

„*Albul* în negru să prefac
A ta poruncă este,
Și săvîrșirea după plac
În grab’ vrei, fără veste...”

Albul-o c h i l o r , pronunțat *dalbul*-d o c h i l o r , este numele unui cal năzdrăvan în basmele din munții Transilvaniei (*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 8).

v. [1]*Alb*. – *Albuș*. – *Agerul-pămîntului*. – *Cal*.

[3]**ALB** s. **DALB, -Ă,** adj.; (personne) candide, chaste; (objet) resplendissant; (sentiment) réjouissant. Același cuvînt cu cele două precedinți, dar dezvoltîndu-și nește sensuri cu totul independinți de noțiunea culorii.

La macedo-români, cînd mulțumește cineva unei femei, îi zice: „*albă* să hiĭ!” (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., I, 354). Aceasta nu însemnează de loc: „să ai toate în bine” (Petrescu, *Mostre*, I, 39), căci atunci s-ar potrivi și la bărbați, fără a se face o deosebire între sexuri. Urarea are aci un caracter distinctiv femeiesc. După cum cea mai frumoasă dorință pentru un bărbat este voinicia: „sois brave! courage!”, tot așa prin „*albă* să hiĭ!” se urează ceea ce este mai de dorit pentru o femeie: „sois candide! sois chaste!”

v. *An. – Mulțumesc*.

La Moxa, 1620, p. 352: „Parie văzu pre Elena muĭarĭa lu Menelai, prea frumoasâ și *albâ*, deci o prea îndrăgi și puse ochii hitléni spr-insa...”, cei doi adjectivi însemnează: „belle et c a n d i d e ”, nu „belle et b l a n c h e ”.

De asemenea în cîntecul poporan:

„Așa strig-o mîndruliță,
Albă fată f e c i o r i ț ă
Cătr-un voinic din colniță:
— Vere, vere, mila mea,
Însoară-te și mă ia...”

(Pompiliu, *Sibii*, 55)

sau:

„În căile lor ieșeau
Fete *albe* tinerele
Pe obraz cu lăcrămele...”

(*Ibid.*, 79)

Uneori poate să fie îndoială dacă *alb* însemnează „blanc” ori „candide”; de exemplu, într-un bocet din Moldova:

„*Alba* lună le zărea
Și cu drag mi le privea...”

(Burada, *Datine*, p. 110)

În cele mai multe cazuri, *alb* „candide” își asociază pe proteticul *d* (v. [1]*A*. – [1]*D*): *dalb*, și atunci confuziunea cu *alb* „blanc” se înlătură, ca în descîntecul de diochi:

„Ochii cei vătămători
Și de foc săgetători
Înveliți să fie cu perdele a l b e ,
Să nu mai privească la obraze *dalbe*...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 10)

În balada *Dobrișean*:

„O *dalbă* călugăriță,
A l b ă , a l b ă la peliță,
Neagră, neagră la cosiță,
Sor cu vodă Ștefăniță...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 476)

se adauge „ a l b ă l a p e l i ț ă ”, pentru a se arăta anume că aci e vorba de culoare, căci de aimintrea într-un vers poporan se pot întrebuința ambele forme, *alb* și *dalb*, cu același înțeles de „candide”, după cum este în balada *Erculean*:

„O *dalbă* de fată,
Albă, goală, toată,
Vie și frumoasă,
Dulce răcoroasă...”

unde „*albă*, g o a l ă ...” însemnează „candide, toute nue”.

„El de tînăr s-o-nsurat,
Dalbă fată ș-o luat,
Pe sub soare
Soață n-are...”

(Pompiliu, *Sibii*, 50)

Balada *Cucul și turturica*:

„Dulce turturică,
Dalbă păserică!”

Cu sensul de „resplendissant” în balada *Codreanul*:

„El în sîn mîna-și băga,
Dalb de paloș că scotea...”

Balada *Doncilă*:

„Apoi adă-mi haine *dalbe*
Cusute cu firuri a l b e ,
Adă-mi și armele mele
Ce lucesc ca niște stele...”

Balada *Soarele și luna*:

„Haideți să ne logodim,
C-amîndoi ne potrivim
Și la plete și la fețe
Și la *dalbe* frumusețe...”

Cu sensul de „réjouissant” în balada *Radu Calomfirescu*:

„Dar cînd fu despre beție,
Despre *dalba* veselie,
Iată, nene, că sosea
Și la domn îngenuchea
Radul din Calomfirești...”

sau:

„În codrutul cu izvoare
Și cu mîndre căprioare;

În codrul cu veselie
Și cu *dalbă* vitejie...”

(Jarnik-Bîrsanu, 290)

Cu diferitele sale sensuri, cari se-ncrucișează și se amalgamează între ele, *dalb* este unul din cele mai frumoase cuvinte poetice în limba română. În proză mai că nu se întrebuințează; în graiul ordinar nu se aude niciodată.

v [1, 2]*Alb*.

[4]**ALB,** s.m.; t. de polit.: membre du parti conservateur. În opozițiune cu r o ș u = membru al partitei progresiste, *alb* este un termen politic nou, împrumutat din Franța, unde „ b l a n c s ” se numeau partizanii Burbonilor; totuși a devenit atît de poporan, încît nu va putea să dispară din grai.

v. [1]*Alb*. – *Roșu*.

[1]**ALBA,** s.f. artic.; aube, aurore. Sinonim cu z o r i și r e v ă r s a t . Vine din latinul vulgar a l b a , de unde de asemenea italianul, spaniolul și provențalul a l b a , portugezul și reto-romanul a l v a , francezul a u b e . S-a păstrat la noi așa-zicînd stereotipat în singura locuțiune: „a întrat *alba* în sat = s-a luminat de zi” și-n construcțiunea „*alba* z i l e i ”. De aceea e totdauna articulat.

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Legende*, p. 316): „Cînd se întoarse la frații săi, începuse a întra *alba* în sat. Sculați, fraților! – le zise el – că iată ne-a luat ziua de pe urmă...”

G.D. Teodorescu, *Proverbe*, p. 57: „se spune somnoroșilor pe cari i-a apucat ziua a l b ă dormind: scoală, mă, c-a întrat *alba*-n sat!”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 33: „*Alba* zilei se împrăștie; o suflare de viață cleatănă ușor ramurile arborilor, scuturîndu-le d-o puzderie de ninsoare...”

Cu poeticul *d* (v. [1]*A*), *alba* „aurore” figurează ca refren în unele colinde de Crăciun, în cari editorii pun adesea greșit „florile d a l b e ”. În popor se aude mai totdauna la genitiv: „florile *dalbei*”, „les fleurs de l ’ a u b e ”, adecă un fel de cîntece numite franțuzește a u b a d e , spaniolește a l b a d a , portugește a l v o r a d a , cîntate des-dimineață și cari scoală din somn.

În munții Neamțului:

„S c u l a ț i , s c u l a ț i boieri mari,
  Florile *dalbii!*
Că vă vin colindători,
  Florile *dalbii!*
Și v-aduc pe Dumnezeu,
  Florile *dalbii*...”

(I. Verdeanu, com. Cîrligii)

În Dobrogea:

„Ici, Doamne, în ceste curți,
  Florile *dalbei!*

Unde-s străini oaspeți mulți,
Florile *dalbei!*” etc.

(Burada, *Călăt.*, 38)

v. [1, 2]*Alb.* – *Crepat.* – *Revărsat.* – *Zori*...

[2]**ALBA,** n. pr. fem.; Blanche. Ca nume propriu femeiesc, *Alba* corespunde numelui bărbătesc A l b u l , de asemenea articulat.

Pomelnicul mănăstirii Bistrița din Moldova, sec. XIV – XVII (ms., în Acad. Rom., p. 69): „**Дѹма и съпрѫжинца его Ꙗ л б а** ...”

Act modovenesc din 1581 (*Cuv. d. bătr.* I, 28): „am văndut nepotu-mieu lui Ignat Doboș și surorii sale *Albii* preutésii...”

Doina poporană:

„*Albo*, *Albo* de la munte!
Ce-ai pus fesciorul pe frunte,
Că ți-au ieșit vorbe multe...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 267)

v. [1]*Albul*.

[3]**ALBA,** s.f. artic.; rosse, terme comique pour désigner une jument. Se știe că la bătrînețe caii cu amestec de peri albi ajung a albi de tot. O iapă a l b ă , adecă bătrînă, cînd nu mai trebuiește nimenui, o capătă săracul. De aci: *alba* = „*haridelle*”.

O anecdotă poporană din Moldova: „Un țigan avea o iapă a l b ă , care din întîmplare a murit pe cîmp. Găsind-o moartă, țiganul a despoiat-o, hoitul l-a lăsat spre mîncare cînilor, iar pielea o duse acasă. Băiatul țiganului, văzînd pe tată-său, începu a striga: Mamo-fa!

Albei noastre nu i-i îndămînă,
Că-i aduce tetea pielea pe mînă!...”

(Tutova, com. Florești)

În locuțiunea proverbială:

„*Alba*-n car,
Alba sub car;
Alba e-n tot locul,
Seca-i-ar norocul!”

nu e de loc vorbă de „omătul de care se vaietă bietul țigan că l-a găsit golăneț și fără cojoc” (G.D. Teodorescu, *Proverbe*, p. 57), căci țiganul, cînd are un car, are și un cojoc, ci *alba* este tot o mărțoagă de i a p ă , care aci cade sub car, aci trebui dusă în car, nemaiputînd să se miște.

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 375): „... și apoi îndată da bici iepelor zicînd:

Alba-nainte, *alba* la roate,
Oiștea goală pe de o parte,
Hii! opt-un cal, că nu-s departe Galații, hii!...”

Despre un om prăpădit de nevoi: „E mîncat ca *alba* de ham” (Pann, *Prov.* I, 146).

Cînd ni se urăște spunîndu-ne cineva mereu același lucru, se zice: „Tot *alba* în doi bani” (*Ibid.*, III, 125), adecă – după explicațiunea d-lui G.D. Teodorescu (*Proverbe*, p. 57) – „iapa a l b ă a țiganului, după care se tot ținea mereu un poznaș de român ca să i-o cumpere în doi bani”.

În balada din Bucovina *Ioniță și fata cadiului*, figurează iapa cadiului numită *Alba*, *Alba* A r b o r e n c u ț a și *Alba* A l b o r e a :

„De-ar trăi numai *Alba*,
Alba A r b o r e n c u ț a ,
De mine el n-a scăpa...”

Și mai jos:

„Și pe *Alba* și-o lua,
Alba A r b o r e n c u ț a ,
Și pe dînsa-ncălica...”

Și-n fine:

„Fiică, fiiculeana mea!
Iată *Alba* A l b o r e a !”

(Marian, *Bucov.* I, 148, 150)

Aci A l b o r e a este vocativul: *albo* r e a ! = „méchante jument!” de unde apoi A r b o r e a n c ă și A r b o r e n c u ț ă prin etimologie poporană de la A r b o r e , numele unui sat în Bucovina, unde se ține o herghelie a statului (Alth, *Hauptbericht f. Bucovina*, 1862, p. 139).

v [1, 2]*Alb*.

[4]**ÀLBA,** n.pr.loc.f. artic. În districtul Putna, plasa Zăbrăuți, „*Alba* este părîul cel mai mare ce dă în Șușița. El se formează din trei păraie: *Alba*, Limpegioara și părîul Vîrlanului din moșia Măreștii. Pe *Alba* sînt și două mori...” (I. Ionescu, *Putna*, p. 41).

v [1]*Alb*. – *Albeni*.

[5]**ALBA.** – v. *Acherman*. – *Albeni*.

ALBÀC, n.pr.loc.m.; nom d’un village roumain en Hongrie. Un sat în regiunea Bihorului, de unde s-au cules cîteva cîntece poporane (*Familia*, 1885, p. 573). Din a l b cu sufixul -a c .

În *Albac* se născuse vestitul Horia.

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 528: „în fundul cel mai adînc al văilor, chiar la obîrșia Arieșului, zace *Albacul*, satul de naștere al lui Horia, unde modesta lui căscioară țărănească încă și pînă astăzi se păstrează cu sfințenie de nepoții eroilor și martirilor de la 1785...”

v. -*ac*. – [1]*Alb*.

ALBANÀȘ s. **DALBANÀȘ,** s.m.; Albanais. În loc de a r b ă n a ș , sinonim cu a r n ă u t , ne întimpină într-o colindă din Dobrogea:

„Se certa el cu turcii,
Cu turcii și cu frîncii,
Să-i dea turcii vadurile
Și frîncii corăbiile;
S-a certat,
Le-a luat,
De cea parte le-a cărat,
În cea parte-n *dalbanași*,
La oamenii groși și grași...”

(Burada, *Călăt*., 80)

v. *Arbănaș*. – [1]*Arnăut*.

ALBÀSTRU, -Ă, adj.; 1. blanchâtre; 2. bleu, azuré; 3. figur.: malheureux, sinistre, funeste. Cu primul sens, care este cel fundamental, căci cuvîntul e format din a l b prin sufixul -a s t r u întocmai ca italienește „biancastro” din „bianco” (Cihac), ni-l dă *Lexiconul Budan*: „*Albastru*, ori din ce față trăgînd spre a l b , candicans, weisslich, hell, licht.” În dialectul macedo-român, *albastru* nu însemnează pînă astăzi altceva decît „blanchâtre” (Dr. Obedenaru, *Dicț*., ms., în Acad. Rom., I, 21); la noi însă acest sens a despărut aproape cu desăvîrșire din cauza numeroșilor sinonimi: a l b i u , a l b u i , a l b i ș o r , a l b i n e ț , a l b i o r , a l b i c i o s etc. În acest mod, sensul predomnitor a rămas: una din cele trei culori principale, între „galben” și „roșu”. Cînd se apropie de galben, e *albastru*-v e r z u i ; cînd se apropie de roșu, e *albastru*-v i o r i u . Între nuanțele *albastrului* este: c e a d i r i u și h a v a i . Sinonim cu v î n ă t = (lat. *venetus*), care totuși însemnează numai un *albastru* mai închis.

v. *Ceadiriu*. – *Havai*. – *Vînăt*.

În *Inventarul mănăstirii Galata*, din 1588 (*Cuv. d. bătr.* I, 197, 199): „dvere de zarba *albastre*... zaveasâ de taftâ *albastră*... șirince de taftâ *albastră* peste icoana... atlaz *albastru*” etc.

Ion din St. Petru, *Alexandria*, din 1620 (ms., în Acad. Rom.): „era unele albe, altele negre, altele roșii, vinete, mohorite, *albastre*, galbine...”

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 16: „toată osebirea de a lorŭ floare, din care unele adecă strălucindŭ în albŭ, altele în roșu, unele în galbănŭ și altele în *albastru*...”

A. Pann, *Prov.* III, 66:

„Îi făcu o haină-n spate
Cu peteci fețe schimbate,
Albastre, verzi, galbeni, roșii...”

În toate limbile, culoarea albastră se alătură cu fața c e r u l u i , de unde latinul „caerulus” sau „caeruleus”.

Alexandri, *Borsec*: „Cînd pămîntul este acoperit cu zăpadă, omul gîndește cu drag la frumoasele și călduroase zile ale verii, la iarba ce înviosa cîmpii, la frunzele ce împodobea pădurile, la cerul *albastru*...”

Poporul însă îi caută paralelismuri mai ales pintre flori.

„La ochi *albastri* se zice: doi ochi ca două viorele” (D. Ionășescu, Iași, c. Movileni).

„Ochi *albastri* ca viorica, ochi negri ca mura...” (Iași, c. Copou).

Ochii *albastri* închiși, cînd se apropie de culoarea neagră, ca grecește în κυανός, se alătură de asemenea cu mura:

„Muierușcă din Brașeu!
Mur-*albastră*-i ochiul tău,
Care mă ucide rău...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 53)

Cel mai răspîndit însă este paralelismul cu floarea cicorii, „Cichoriun intybus” sau „Solsequium caeruleum”.

Alexandri, *Legenda ciocărliei*:

„Ea are față albă de flori de lăcrimioare,
Și ochi cerești, *albastri* ca floarea de cicoare...”

v. *Cicoare*. – *Mură*. – *Viorea*.

Țărancele române sînt meștere a face pentru țeseturele lor, din ingrediente vegetale, minerale și altele, cele mai frumoase nuanțe *albastre*, pe cari le numesc: *albastru*-închis, *albastru*-deschis, negru-*albastru*, întunecat-*albastru*, mieriu-*albastru*, *albastru*-negriu, *albastru*-muriu, *albastru*-rînduniu etc.

v. *Albăstreală*.

Din medicina poporană:

Florea Copilul, *Însemnare pentru cîte doftorii*, 1788 (ms. în Arh. Stat.): „Pentru junghiu să cumpere mărgelușe *albastri* mici, să le piseze, să bea cu rachiu de drojdii...”

În poezia poporană se invoacă adesea „floare *albastră*” sau „foaie *albastră*”, dar fără vreun caracter simbolic.

„Foicică, foaie-*albastră!*
Ce mi-e drag pe lumea asta?
Numai calul și nevasta!...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 294)

Floricică-n foi *albastră!*
Păcat de dragostea noastră,
Că e lumea rea și hoață,
Umblă-n față să ne-o scoață...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 278)

„Floricică, floare-*albastră*
Răsărită-n calea noastră,

Năltișoară, subțirea,
Tocmai de potriva mea...”.

(*Ibid.*, 403)

„De la deal de casa noastră
Este-o floricic-*albastră*...”

(Marian, *Bucov.* II., 179)

„Să samene în grădină
Garofele și sulcină,
Sub fereastră
Floare-*albastră*...”

(*Ibid.*, II, 131)

Afară de „floare-*albastră* = Iris germanica”, cuvîntul întră ca epitet constant în:

peatră-*albastră*, numită și „peatră-de-brîie” (Marian, *Chromatica*, p. 10), nemțește „Blaustein”;

„bubă-*albastră*, la încheieturile degetelor” (P. Sălăgianu, Neamț, com. Hangu).

Una din cele mai interesante moșteniri din vechea Romă este groaza românului pentru *albastru*. Cîteodată, nu-i vorbă, îi plac ochii *albastri*, dar numai atunci cînd și dînsul îi are, ca în doina:

„Lelițo cu alunei,
Nu căta la doi, la trei,
Ci cată la ochii mei,
Că-s *albastri* ca ș-ai tăi...”

(Alex., *Poez. pop.*^{2}, 344)

sau după povestea vorbei: „cînd nu sînt ochi negri, săruți și *albaștri*” (*Conv. lit.*, 1877, p. 177).

De aimintrea, o credință foarte răspîndită la români este că ochii *albastri* deochie.

„Oamenii cei mai răi de deochi sînt acei cu ochi *albaștri*” (D. Cerbulescu, Mehedinți, c. Rudina).

„Se crede că deoache numai oamenii cu ochi *albastri*, cari sînt născuți strigoi, adecă la naștere ies cu un fel de tichie pe cap, pe care îndată o apucă cu mîinile și o trag la gură ca să o mănînce; mîncînd acea tichie, rămîn strigoi în toată viața și deoache orce ar vedea și or de ce s-ar mira” (C. Corbeanu, Olt, c. Alimănești).

O ființă nenorocită este „pasere *albastră*”:

„Hîș, hîș, hîș pasere-*albastră*,
Ce-mi bați noaptea la fereastră?...
— Mamă, stăi nu mă hîși,
Pînă nu m-oi jelui!
Lasă-mă să-ți povestesc
Al meu chin și cum trăiesc...”

(Marian, *Bucov.* II, 26)

„Cînd curcubeul e mult roșu, poporul crede că va fi mult vin; cînd e mult verde, va fi mult grîu; cînd e mult *albastru*, va fi multă secetă și moarte” (T. Sebeșanu, Dîmbovița, c. Poiana-de-Sus).

„Inimă *albastră* are omul cînd e trist, mîhnit, cînd pe dînsul nu-l mîngăie nemic din frumuseţile ce-l înconjură. Doinele sînt cîntece de inimă *albastră*" (M. Lupescu, Suceava, c. Broşteni).

„Cîntă-mi de inimă *albastră*, vrea să zică: cîntă-mi de jale" (G. Căderea, Neamţ, c. Buhalniţa; T. Popovici, Iaşi, c. Cucuteni).

Faţă cu acest caracter funest atît de pronunţat al culorii *albastre* la români, e peste putinţă de a nu ne aduce aminte trăsura identică în vechiul simbolism italic. La romani se puneau pe morminte cununi *albastre*:

„... stant Manibus arae
Caeruleis moestae vittis atraque cupresso..."

(Virg., *Aen*. III, 64)

Albastră era luntrea pe care călătoreau sufletele morţilor: „caerulea puppis Charontis" (*ibid*., VI, 410). Şerpi *albastri* „caerulei angues" încolăceau capetele furiilor (Virg., *Georg*. IV, 482). În fine, doliul la matroanele Romei nu era negru, ci *albastru*: „feminas olim in luctu, purpurea veste deposita, caeruleam sumpsisse" (Serv., ap. Forcellin., v. *Caeruleus*). Iată de unde la noi: inimă *albastră*, curcubeu *albastru*, pasere *albastră*, ochi *albastri*, pretutindeni *albastru* ducînd întristare, boală, secete şi moarte. Cuvîntul latin s-a înlocuit printr-o formaţiune romanică, dar străbuna idee a rămas cristalizată.

Un alt motiv, probabil scandinav, trebui să aibă o asociaţiune de idei aproape identică în limba engleză: „blueboy (băiat *albastru*) = orfan", „bluedevils (draci *albastri*) = mîhnire" etc.

v. [1,2]*Albastre*. – *Albăstrel*. – [1]*Albăstresc*. – [2]*Albăstrime*.

[1]**ALBÀSTRE,** s.f. plur.; habits de couleur bleue, habits azurés, port bourgeois ou noble. „Îmbrăcat în *albastre*" vrea să zică: ciocoieşte şi chiar în genere: orăşeneşte, adecă altfel de cum se poartă ţăranul. Se vede că-n trecut, în hainele claselor superioare ale societăţii, predomnea culoarea albastră, tocmai cea mai antipatică poporului român.

Jipescu, *Opincaru*, p. 10: „Negustoru, boieru, dregătoru, adicătele alde ăi îmbrăcaţi în acre, în *albastre*...", unde „acre" figurează numai ca un fel de comentar poporan la *albastre*.

v. *Acru*.

În cunoscutul cîntec *Cine bate la fereastră*, bărbatul mustră pe nevasta că primeşte „om cu haină albastră", căci e „bătaie ciocoiască" (G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 340).

v. *Albastru*. – *Albăstrel*. – [1]*Albăstresc*. – [2]*Albăstrime*. – *Burtă-verde*.

[2]**ALBÀSTRE,** s.f. plur.; t. de méd. pop.: sorte d'herbe médicinale.

„*Albastre* se numesc un fel de buruieni bune pentru ceas-rău ..." (P. Boureanu, Covurlui, c. Bujor).

„Ceas-rău", literalmente „malheur", „mala-hora", se cheamă în popor pleurezia. Contra acestei boale, babele din Moldova obicinuiesc, pe lîngă descîntece, tot

leacuri *albastre*, precum o fiertură din floarea a l b a s t r ă a „losnicioarei" sau „viței evreului" (Solanum dulcamara) și scrobeală a l b a s t r ă în rachiu (S.F. Marian, *Descîntece*, p. 76).

v. *Babă. – Boală. – Leac.*

ALBÀȘ, n. pr. masc. Între mai mulți locuitori din Suceava, în două acte din 1610 se menționează *Albaș* „fost staroste" (*A.I.R.* III, 205, 207). Din a l b prin sufixul -a ș .

v. *Alb. – -aș.*

ALBATÀRIȚĂ, s.f.; t. de méd. pop.: sorte de plante médicinales. „*Albatariță*, se spală la ochi cei ce au a l b a ț ă " (I. Nour, Bîrlad).

v. [2]*Albeață. – -ariță.*

[1]**ALBĂSTREÀ.** – v. *Albăstrel.*

[2]**ALBĂSTREÀ** (plur. *albăstrele*) s. **ALBĂSTRIȚĂ** (pl. *albăstrițe*), s.f.; t. de botan.: 1. Centaurea cyanus, bluet; 2. Campanula trachelium, campanule. Cu ambele sensuri, cuvîntul e cunoscut mai cu seamă în Moldova (Alth, *Hauptbericht f. Bucovina*, p. 87, 94).

v. *Clopoțel. – Floarea-grîului. – Ghioc. – Zglăvoc. – Vinețea...*

[1]**ALBĂSTREALĂ,** s.f.; aspect bleu, étendue azurée. – v. [1]*Albăstrime.*

[2]**ALBĂSTREALĂ** (plur. *albăstrele*), s.f.; t. d'industr. pop.: l'ensemble d'ingrédients employés pour faire prendre la couleur bleue aux tissus. Văpsea făcută de țărance pentru a da față a l b a s t r ă țeseturelor. Poporul cunoaște mai multe mijloace de a a l b ă s t r i , dobîndind tot felul de nuanțe prin îmbinarea diferitelor ingrediente, precum: peatră-acră, peatră-albastră, apă tare, usuc, lemn-cînesc, borș, zer etc. Amăruntele sînt descrise de S. F. Marian (*Cromatica*, p. 24-27).

v. *Albastru. –* [2]*Albăstresc. – Alesătură.*

ALBĂSTRÈL, ALBĂSTREÀ, adj.; bleuâtre, bleuet. Diminutiv din a l b a s t r u .

Poezia poporană pune pe *albăstrel* mai pe jos de r o ș i o r și de g ă l b i o r . Așa, în balada *Bogdan*:

„Cum era și nuntașul,
Așa-i da și postavul:
De era el năltișor,
Îi da postav roșior,
Să fie strălucitor;
De era el medior,
Îi da postav gălbior,
Ca să-l prinză binișor;
De era el mititel,

Îi da postav *albăstrel*,
Ca să se mîndrească-n el...”

v. *Postav*.

Într-o doină din Ardeal, fata cu epitetul de „floricică *albăstrea*” nu pare nici ea a fi tocmai ceva de soi:

„Mîndră mîndruleana mea,
Floricică *albăstrea*,
De ai gînd să ne iubim,
Vină-n crîșmă să bem vin...”

(Jarnik-Bîrsanu, 388)

v. *Albastru* – [1]*Albastre*. – [2]*Albăstrea*. – *-el*.

[1]**ALBĂSTRÈSC** (*albăstrit, albăstrire*), vb.; avoir un port bourgeois ou noble, par opposition au port campagnard. Pentru săteanul român, *albăstresc* toți acei cari, deși români sau creștini, totuși apasă poporul de la țară.

Cîntec hoțesc:

„Dragul meu colnic cotit
Și de frunză năsădit;
Cînd văz c i o c o i *albăstrind*,
Mă fac broască pe pămînt,
Cît un puișor de lup,
Și casc gura să-l îmbuc...”

(Preut G. Brebei, Prahova, c. Brebu)

Într-o altă variantă:

„Unde văz c i o c o i pe drum
Și mi-l văz mai *albăstrind*,
Mă fac broască pe pămînt,
Numai cît un pui de cuc
Și iau pușca să-l împușc...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 293)

Participiul trecut *albăstrit*, întrebuințat ca adjectiv, e sinonim cu c i o c o i t .

Jipescu, *Opincaru*, p. 85: „Să-mpănăm așa dară orașili noastre-nstreinite cu rumâni neaoși; să mai rumânim odățică țara a l b ă s t r i t ă ...”

v. [1]*Albastre*. – *Albăstrel*. – [2]*Albăstrime*.

[2]**ALBĂSTRÈSC** (*albăstrit*, *albăstrire*), vb.; bleuir, rendre bleu ou bleuâtre. A da unui ce o față a l b a s t r ă . Se întrebuințează mai cu seamă în industria poporană.

S. F. Marian, *Cromatica*, p. 26: „Unele romànce fac a l b a s t r u și cu lemn-cînesc. Pun adecă lemn de acesta într-o căldare cu apă la foc și-l lasă să fearbă pînă ce iese tot sucul dintr-însul. După ce a fert deajuns, scot beldiile din căldare afară, iară în locul lor toarnă peatră albastră, care a fost de mai-nainte muiată în rachiu. Deodată cu turnarea acestei petre pun acuma și părul sau sculul ce vor să-l *albăstrească*, lăsîndu-l înnuntru să fearbă ca la jumătate de oară. La jumătate de

oară îl scot apoi gata *albăstrit*...”

Cuvîntul însă circulează și-n afară din sfera industrială.

Pelița omului se *albăstrește* cînd se străvăd vinele obrazului, fie de slăbiciune sau de boală. Într-un descîntec „de beșică” din Bucovina:

„Nu ustura,
Nu săgeta,
Nu giunghiè,
Nu săbiè,
Nu roși,
Nu *albăstri*...”

(Marian, *Descîntece*, p. 40)

Albăstrire în acest sens nu este tot una cu î n v i n ă t ă ț i r e , care se întîmplă chiar la oamenii cei mai sănătoși cînd capătă v î n ă t ă i prin lovire sau cînd se fac v i n e ț i de furie reținută.

v. *Albăstrui*.

Laptele se *albăstrește* cînd se ia spuma dasupra sau cînd își perde puterea. Într-un descîntec menit a „întoarce laptele”:

„Mana luatu-i-o,
Lapte *albăstritu*-i-o,
Untu albitu-i-o...”

(*Ibid.*, p. 137)

v. *Albastru*. – [2]*Albăstreală*.

[1]**ALBĂSTRÌME,** s.f.; aspect bleu, étendue azurée. Fața a l b a s t r ă a lucrurilor.

Alexandri, *Legenda ciocărliei*:

„Plutind sub cer albastru pe-a mării *albăstrime*,
Vezi tu colo, în zare, colo pe-o înălțime
Acel palat de aur...?”

Aproape cu același sens se poate zice a l b ă s t r e a l ă .

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 233: „în fund de tot, înălțîndu-se în a l b ă s t r e a - l a înnegurată a cerului, se perdeau culmile păduroase ale Steșicului, învălite în umbre viorii, civite și negre...”

Totuși *albăstrime* însemnează un a l b a s t r u mai adînc sau mai des decît a l b ă s t r e a l ă .

v. *Albastru*. – *-eală*. – *-ime*.

[2]**ALBĂSTRÌME,** s.f. coll.; gens habillés en bleu; bourgeois ou nobles, en opposition aux villageois. Sinonim cu c i o c o i m e din punctul de vedere al țăranului.

Jipescu, *Opincaru*, p. 63: „Nu pricepi că multă *albăstrime* te socotește ghită-ncălțată, și d-aia te robiește mereu?...”

v. [1]*Albastre*. – [1]*Albăstresc*. – *-ame*.

[1, 2]**ALBĂSTRÌRE**
[1, 2]**ALBĂSTRÌT** } v. [1, 2]*Albăstresc*.

ALBĂSTRIȚĂ. – v. [2]*Albăstrea*.

ALBĂSTRÌU, -IE, adj.; bleuâtre. Sinonim cu a l b ă s t r u i .
Costachi Stamate, *Muza* I, 281:

„Iată se urcă luna în carul de lumină
Pe *albăstria* boltă a cerului senin;
Razile ei sînt blînde, lumina ei îi lină,
Ea mîngăie ș-alină a omului suspin...”

v. *Albăstrui*.

ALBĂSTRÙI, -ÙIE, adj.; bleuâtre. Formă întrebuințată mai mult în Țara Românească, pe cînd în Moldova se preferă a l b ă s t r i u .
De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 9: „Părul lins, cu unde *albăstrui*, îl poartă-n tîmple, așa a apucat de la mă-sa și mă-sa de la mă-sa...”; și mai jos, p. 58: „...cu pielea de pe față așa de subțire, încît i se numărau vinele *albăstrui* urzite în curmezișul tîmplelor...”
v. *Albastru*. – *-ìu*. – *-ui*.

ALBÎU -ÎIE, adj.; blanchâtre. Sinonim cu a l b i o r , a l b i n e ț , a l b i ș o r , a l b u ț etc., dar cu o nuanță augmentativă, nu deminutivă.
Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 19 b (Genes. XXXI, 12):

„...cautâ cu ochiĭ tăĭ de vedzŭ pârciĭ și arețâĭ cum să sue pre oĭ și pre capre, *albâĭ* (албжй) și pestrițŭ și cenușiĭ stropițŭ...”

„...vide hircos et arietes ascendentes super oves et capras, s u b a l b o s et varios et cineritios sparsos...”

Femininul *albîie* ca nume de localitate: într-un act moldovenesc din 1615 (*A.I.R.* I, 158), satul Doljeștii din districtul Roman e pus pe apa *Albâĭa* (Ꙗлбжѩ).
v. *Alb*. – *-îu*.

ALBÎIA, n. pr. loc. f. – v. *Albîu*.

[1]**ÀLBE,** s.f. plur.; habits blancs, linge. Se presupune h a i n e sau r u f e (Sava Bărcianu). „*Albe*, veșmînt a l b de in sau de cînepă, cămeașă etc.” (*L.M.*). „Românul se îmbracă în *albe*, ungurul în n e g r e ”, îmi spunea un moț de la Abrud. În medio-latina, a l b a e = o îmbrăcăminte a preuților, a copiilor botezați, dar și a mirenilor: „laïci cum a l b i s induuntur” (Du Cange).
v. [1, 2]*Alb*. – *Albitură*.

[2]**ÀLBE** s. **ALBELE**, s.f. pl.; t. de mythol. popul.: 1. fées bienfaisantes chez les Daco-roumains; 2. fées malfaisantes chez les Macédo-roumains.
v. [2]*Albul*.

ALBEALĂ (plur. *albele* s. *albeli*), s.f.; fard, cosmétique destinée à blanchir le teint. Un suliman a l b se zice *albeală*, „rumeneală” un suliman „roșu”, ambele cuprinzîndu-se sub termenul generic de d r e s sau de f o i ț e . Se întrebuințează mai mult la plural.

A. Pann, *Prov.* I, 172:

„Surda ostenești tu, babă, cu ale tale *albeli*,
În deșert sînt și degiaba f o i ț e și r u m e n e l i ...”

O doină din Transilvania:

„Vai, mîndruță, albă ești,
Albă ești, frumoasă ești,
Dar ești albă de *albele*,
Roșie de r u m e n e l e !...”

(Jarnik-Bîrsanu, 438)

Uneori se zice a l b e ț e în loc de *albeli*.

„Eu știu numai de la fețe zbîrciturile să trag,
Să dau rumeneli, *albețe*, și încolo nu mă bag...”

(Pann, I, 178)

v. [1]*Albeață*.

ALBEAȚĂ s. **ALBÈȚE,** s.f.; blancheur. Însușirea lucrurilor a l b e . Latinul a l b i t i e s , vulgar a l b i t i a .

Sinonim cu a l b i m e și cu a l b i c i u n e , cari însă circulează mai rar și se întrebuințează într-un sens absolut, pe cînd *albeață* e des în circulațiune și are diferite nuanțe ca și a l b .

Boliac, *Fata de țigan*:

„Vedeți cît e de slabă și cît e de frumoasă!
Ce g a l b e n ă *albeață!* și talia ei trasă
Poți s-o cuprinzi în mîni...”

Balada *Fulga*:

„Foaie verde ismă creață,
Nu mi-e ceață negureață,
Ci mi-e numai d-o *albeață*,
Că-n cornul Buzăului
Și-n susul Călnăului
Scos-a Costea o i l e ...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 509)

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 374): „...*albeața* iepelor – zicea el – îi slujea de fanar noaptea la drum...”

„Ce folos de multă *albețe*, dacă n-are un vino-ncoace” (Pann, II, 129).

„La 1 martie se leagă copiilor la gît un ban cu ațe roșii și albe, pe care-l păstrează pînă ce vin barzele, și atunci îl leapădă zicînd: „na-ți n e g r e ț i l e și dă-mi *albețile...*” (G. Eftușescu, Dobrogea, c. Ciobanu).

[2]**ALBEAȚĂ.** – v. *Albeală.*

[3]**ALBEAȚĂ** (plur. *albețe*), s.f.; t. de méd.: taie blanche dans l’oeil, cataracte. Întunecarea luminei ochiului, formîndu-se ca o perdea, care împedecă străbaterea razelor. Se rostește mai adesea *albață*. Nu vine din a l b e a ț ă = lat. a l b i t i e s , ci este o formațiune analogică din adjectivul a l b a t , plur. a l b a ț i = (oculus) a l b a t u s , (oculi) a l b a t i . Forma organică e *albat*, conservată în a l b a t a r i ț ă , numele buruienei contra acestei boale, compus din *albat* și sufixul -a r i ț ă , întocmai ca „limbricariță” = „limbric-ariță”, numele sămînței contra limbricilor.

v. *Albatariță.*

Lexiconul Budan distinge: „*Albeața* cea din afară, cataracta, der graue Staar; *albeața* cea dinlăuntru, gutta serena, der schwarze Staar”. În cazul dentîi se mai zice: a p ă - a l b ă ; în cazul al doilea: a p ă - n e a g r ă ; termenul *albeață* le cuprinde pe amîndouă.

Mitropolitul Veniamin, 1815 (*Uricar* VII, 69): „...cluceru Dimcea, pisaltul Mitropoliei, pătimește de ochiul stîng, încît au început cu totul a nu vide, și după cercetarea ce au făcut pe la doftorii de aice și la cei ce ar ave oareșcare cunoștință de ochi, i-au zis că aceia ce i-au ocoperit chiar lintea luminei ochiului, fiind puțin cam albă, nu este *albeață*, ce unii zic a p ă - a l b ă , iar unii zic a p ă - n e a g r ă ; s-au pogorît din pricina răcelei printre pelița ochiului și i-au acoperit lumina...”

v. *Apă.*

Poporul atribuie *albeața* răutății ielelor numite „Vîntoase” și „Frumoase”:

„L-o tîlnit Vîntoasele
Și cu Frumoasele,
Din față l-o tîlnit,
De pămînt l-o trîntit,
Gros-negru l-o făcut,
Cu țărnă l-o acoperit,
Albețe-n ochi i-o băgat...”

(Marian, *Descîntece*, p. 1)

Contra ielelor se invoacă zînele cele bune „surori ale soarelui”:

„Curățiți *albața* albă,
Albața neagră,
Albața roșă,
Albața de 99 de feliuri,
Albața de 99 de chipuri...”

sau:

„*Albață* ghimpoasă,
Albață lăcrămoasă,
Albață cu mirări,
Albață cu scăpărări...”

(*Ibid.*, 4, 14)

sau:

„*Albeața* prin potcă,
Albeața prin rîhnă,
Albeața prin strîgorc,
Albeața prin diochi...”

(Bălteanu, *Lumina*, 1886, p. 579)

Descîntecul are puterea de a face:

„Să nu rămîie *albață*
Nici ceață,
Nici pohoială
Cît un fir de mac uscat
În patru despicat...”

(Marian, *Desc.*, p. 12)

Dacă însă nu se descîntă cîte de nouă ori în nouă zile, atunci – după expresiunea poporului – „*albața* iarăși s e a r u n c ă pe ochi”.

Afară de descîntece, medicina poporană mai cunoaște o mulțime de alte mijloace, unele foarte ciudate.

Floarea Copilul, *Însemnare pentru cîte doftorii*, 1788 (ms., în Arh. Stat., p. 7-8):

„Pentru *albeață*, burete de soc să-l usuce bine, apoi să-l piseze și să-l cearnă pă dosul sitei de 9 ori și să-l sufle în ochiu miercurea și vinerea dimineața”;

„Pentru *albeață* de multă vreme, să caute furnici de cele mari de copač și să le ia oaole și să le bage într-o sticlă de 50 de dramuri și să le umple și să o astupe bine la gură și să o bage într-o pită mare crudă și să o bage în cuptor să să coacă bine, și scoțănd pita să desfacă și să ia sticla, și ce va rămânea în sticlă să lase să să răcească, și apoi să pice în ochiu căte o picătură dimineața și seara pănă îi va trece, măcar să fie veche de 56 ani”;

„Pentru *albeață* să ia vin albu de o para și să caute o căldare sau tinjire noao nespoită și să pue vin într-ănsa, apoi să șază 60 zile, și să pice seara și dimineața o picătură...”

„*Albeața* n e a g r ă = goutte sereine, amaurose; a tăia *albeața* ochiului = abattre la cataracte” (Pontbriant).

v. [1]*Alb*. – [4]*Albeață*. – *Albugine*.

[4]**ALBEAȚĂ** (plur. *albețe*), s.f.; t. vétérin.: dragon, cataracte des animaux domestiques. O boală a vitelor cornute și a cailor, analoagă cu a l b e a ț a la om.

„Boii și vacile, cari capătă la vreun ochi *albeață*, se vindecă prin aceea că pun la ochiul cu *albeață* unt proaspet amestecat cu sare ordinară sau cu ochi de sare (kristallisiertes Steinsalz) și freacă apoi ochiul, sau și numai prin aceea că stupesc în ochi și apoi îl freacă" (*Familia*, 1878, p. 496).

Floarea Copilul, 1788 (ms., în Arh. Stat., p. 20): „Pentru *albeață* de vite iaste foarte bun coajă de stridie de mare, să piseze foarte bine și să o cearnă și să-i sufle în ochiu miercurea și vinerea, că trece. Pentru *albeață* la cal să caute lemn de mesteacăn și să-l găurească cu sfredelul, și să umple gaura cu sare, și să arză lemnul în foc cu totul, și să piseze ce va rămânea și să-l cearnă și să sufle în ochiu vinerea dimineața..."

În popor se rostește adesea *albează*, care este și forma cea organică, cu sufixul -z ă ca în g ă l b e a z ă , numele „gălbinării" la oi. În acest mod *albeață* = *albează* la vite și a l b e a ț ă = a l b a t u m la oameni sînt două cuvinte cu totul diferite între ele sub raportul morfologic, ambele diferind totodată de a l b e a ț ă = a l b i t i e m .

v. [1, 3]*Albeață*. – *-ză*.

ÀLBED, -Ă, adj.: blanchâtre. Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.): „*Albedu*, *albedă*, weiss, weisslich". Latinul à l b i d u s . Din compusul e x a l b i d u s derivă s a l b e d .

v. [1]*Alb*. – *Salbed*.

[1]**ALBÈI,** adj. et subst.; vieillot, ayant l'air vieux. Bătrînel sau om cu păr a l b .

În balada din Ardeal *Chiva*:

„Duminica dimineață
Chivei îi sosea pe ceață
Vre cincizeci de călărași
Și cu doi *albei* de nași..."

(G.I. Bibicescu, *col. ms.*)

Din a l b , cu același sufix ca în h o l t e i .

v. [2,3]*Albei*. – *-ei*.

[2]**ALBÈI,** s.m.; chien de berger, blanc et de petite taille. Din a l b , prin același sufix ca în c o t e i și g r i v e i , alte două numiri de cîne.

„La ciobani, cînii a l b i cu păr mic se cheamă *albei*..." (S. Liuba, Banat, c. Maidan; T. Crișianu, c. Cugieru).

v. *Cotei*. – *-ei*.

[3]**ALBÈI,** s.n.; t. de botan.: chien-dent pied-de-poule, Panicum dactylon. Un fel de iarbă cu o față albicioasă, de unde-i vine și numele de *albei*, nemțește „w e i s s e r böhmiseher Schwaden" (Nemnich), avînd un trunchi subțire și tare cu spicul ramificat ca și cînd ar fi nește degete, ceea ce a făcut să i se zică „daktylon", „digitaria dactylon" etc.

„*Albeiu* se taie foarte greu la coasă, și cosașii la tocmeală întreabă dacă fînul are *albei*...” (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

v. [2]*Albei*. – *Costrei*. – *Iarbă cîinească*. – *Opsigă*...

ÀLBELE, n. pr. loc. f. plur. artic. Mai multe localități române poartă numele de *Albele*, în care se subînțelege „petre”, „ape”, „case” sau alt substantiv dispărut cu timpul: *Albele*, munte în Neamț; *Albele*, pădure în Vlașca; *Albele*, două sate în Bacău (Frunzescu, *Dicț*. *top*., 3).

v. [4]*Alba*. – *Albeni*. – *Albești*...

ALBÈNI, n. pr. loc. plur. m. Numele topic *Albeni*, după cum se cheamă cîteva sate (Bacău, Vlașca, Gorj), presupune pe oameni veniți din alte localități numite Albul, Alba sau Albele.

v. *-eni*.

ALBÈSC (*albit*, *albire*), vb.; blanchir, devenir blanc. A face alb sau a se face alb. Se întrebuințează mai ales cu sensul latinului albesco, de ex.: *albește* părul = albescit capillus (Horat.), *albesc* penele = albescunt pennae (Plin.) etc.

Dicționar bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, pag. 422): „*Albăsc*. Albesco”.

Balada *Vîlcan*:

„De bărbați să n-aveți parte
Zece ani și jumătate,
Pînza vi se-n gălbenească,
Florile vi se-negrească,
Păru-n cap vi se *albească*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 551)

Se zice *albesc* și înălbesc sau nălbesc, dar forma simplă, fără element prepozițional, e mai elegantă.

Dosofteiu, 1680, ps. L:

„...spăla-mă-veĭ, și maĭ multŭ decâtŭ omătulŭ *albi*-mă-voĭ...”	„...lavabis me et super nivem dealbabor...”

unde la Coresi, 1577: „înălbi-mâ-voĭu”, iar la Silvestru, 1651: „nălbi-mă-voĭu”.

În aceeași baladă *Vîlcan*, după cum a publicat-o Alexandri, o binecuvîntare către fete:

„Lucrul vostru să sporească,
Pînzele să se-nălbească,
Cum e coala de hîrtie
Și floarea de iasomie...”

iar mai jos ca blăstem:

„Lucrul să nu vă sporească,
Pînzele să nu *albească*.
Ci la soare să-negrească
Și la vînt să putrezească...”

Totuși ca verb activ se zice mai mult n ă l b e s c cu derivatele n ă l b i t o r și n ă l b i t o a r e , n ă l b i t u r ă , n ă l b i t o r ì e , iar *albesc* circulează aproape totdauna ca verb neutru; de exemplu: „ n ă l b e ș t e părul” însemnează „il teint les cheveaux en blanc”, pe cînd „*albește* părul = les cheveux deviennent blancs”.

O doină din Ardeal:

„Ba eu, bade, n-oi veni,
Că n-am pînză de-a n ă l b i ,
Nici povești de-a povesti...”

(Jarnik-Bîrsanu, 233)

Ca activ și ca neutru, în aceeași poezie de Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*:

„Casa p-o muche clădită,
Singură cîmpul domnind,
De umbră neocolită
O vezi în aer *albind*...”

iar mai jos:

„Și cînd lun-argintuită
Albind iarba de pe vale,
Ieșea lină, ocolită,
De stelele curții sale...”

Neutrul *albesc* e mai cu deosebire des în privința părului.

Basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 9): „supărat, plecă înainte, fără a băga de seamă că barba și părul îi *albise*...”

O doină muntenească:

„Mustăcioara-mi se lungește,
Fața mi se-ngălbenește,
Păru-n cap mi se *albește*...”

(G.D. Teodorescu, 327)

Chiar fără a se menționa p ă r u l , De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 200: „o trece ș-asta, că nu una am văzut eu de cînd am *albit*...”

În loc de simplul *albesc* „je vieillis” e mai puțin corect reflexivul „ m ă *albesc*”, ca la A. Pann, *Moș-Albu* I, 39:

„Căci cînd plecai eram tînăr, ș-acum am îmbătrînit,
M-am *albit* de griji, necazuri, și fața mi s-a zbîrcit...”

La I. Văcărescu, p. 332:

„D-odată calu se încordează,
S-aruncă-n lături, se spăimîntează!
Se zvîrcolește! de fric-a multă
Nici bold, nici glasu nu-mi mai ascultă.
Ager descalec, văz jos turtită
Albind o trîmbă învăluită!...”

albește nu însemnează „devenir blanc”, ci „paraître blanc”.

Formele *albesc* și a l b e z figurează una lîngă alta la Boliac în *O dimineață pe malul lacului*:

„Gălbuia auroră de purpură urmată
Albește înverzita dumbravă de anin,
Și stele licurinde abia se mai arată
Prin umbrele ce noaptea păstrează în senin.
În lacul de-nainte-mi un cer se adîncează
Și lasă pe oglindă-i abia a mai luci
Făcliile murinde sub pînza ce a l b e a z ă
Al nopții întunerec ce-ncepe a fugi...”

Forma a l b e z , cu derivatele a l b a t și a l b a r e , aproape despărută din grai, reprezintă pe latinul activ a l b a r e .

Participiul trecut *albit*, ca adjectiv, în balada *Oprișanul*:

„Iar înîntru o bătrînă
Cu-o icoană sfîntă-n mînă
Și cu haine mohorîte
Și cu pletele *albite*...”

Gr. Alexandrescu, *O impresie*:

„Puțini erau la număr ostașii României,
Dar cînd ale lor cete pe luciul cîmpiei
Semeț înaintară cu pas răsunător,
Din sulițe, din coifuri, din armele *albite*,
Cînd soarele în unde, în raze aurite
Lumina își răsfrînse pe steagul tricolor...”

v. *Alb*

ALBÈSC; -EASCĂ, adj. patronym.; appartenant à ou descendant d’une personne nommée A l b . – v. *Albești*.

ALBÈȘTI, n. pr. loc. plur. m. O mulțime de sate în întreaga Românie poartă numele de *Albești*, plural de la patronimicul A l b e s c = „fiiul lui A l b ”, ceea ce probează marea răspîndire de altădată a acestui nume personal. Frunzescu (*Dicț. top*., 3-4)

înșiră pe două pagine localitățile *Albești* din Moldova (Fălciu, Vaslui, Iași, Botoșani) și din Țara Românească (Muscel, Mehedinți, Teleorman, Buzău, Ialomița, Dolj, Olt, Prahova, Argeș). Despre cele moldovenești în parte, vezi un vechi dicționar horografic în *Buciumul român*, 1875, p. 34-6. Apoi o vale în Muscel se cheamă Albeasca, adecă: (vale) Albească = „a lui Alb", și tot așa un sat în Argeș, adecă: (parte) Albească.

Constantin Brîncoveanu, *Condica vistieriei*, 1694, p. 39: „23 ½ taleri s-au dat pietrarilor de la *Albești* pentru niște pietre ce au tăĭat de treaba caselor domnești..."

v. *Albu*. – *-esc*. – *-ești*.

[1]**ALBÈȚ,** s.n.; aubier, „pelița cea subțire și albicioasă care este între coaja și între lemnul unui copaci" (P. Poenar).

„Părțile arborelui se cheamă: trunchi, crăci, vîrf, coaje, mîzgă, *albeț* și inimă..." (P. Roșculescu, Dolj, c. Căpreni).

Se zice și albuleț.

I. Ionescu, *Agricultura din Mehedinți*, p. 396: „Șindrila se face numai din partea lemnului care se numește albuleț și care se află între scoarța și inima lemnului..."

Francezul aubier și aubour, spaniolul alborno sau borno, portugezul alvura etc., ca și latinul clasic alburnum, diferă numai prin sufixuri de cele două forme române.

v. [1]*Alb*. – *-eț*. – *-uleț*.

[2]**ALBÈȚ.** – v. *Albineț*.

ALBÈZ (*albat*, *albare*). – v. *Albeață*. – [1]*Albesc*.

ALBÌC. – v. *Albică*.

ALBÌCĂ s. **DĂLBICĂ,** adj. fém.; t. poét.: diminutif d'albă „candide".

Balada *Cucul și turturica*:

„Dragă turturică,
Pasere *dălbică*..."

Să se observe că alb își asociază toate sufixurile cu *-c*: albac, albuc și *albic*.

v. *Alb*. – *-ic*.

ALBICIÒS, -OASĂ, adj.; blanchâtre. Sinonim cu albui sau albiu și cu alburiu, arătînd că ceva este aproape alb, dar fără nuanță deminutivală ca în albișor, albineț etc.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 232): „... ca soarele de luminos, ca luna de arătos și ca omătul de *albičos* iaste..."

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 86: „... sosi în sfîrșit la malul dorit, tocmai cînd luna scăpăta, gonită de luceafărul *albicios* al dimineței...."

Ibid., p. 88: „...acolo salcia pletoasă, socul mirositor, alunii mlădioși, arțarii cu pojghițe roșii, carpenii stufoși, salba-moale și teii cresc amestecați cu falnici jugastri, cu plopi nalți și subțiri, cu anini ușurei, cu ulmi *albicioși*...”

Alexandri, *Bradul*:

„Sus pe culme bradul verde
Sub zăpada *albicioasă*
Pintre negură se perde...”

O doină muntenească:

„Foaie neagră de rogos!
Mult ești, plopule, fălos;
Mult ești nalt și *albicios*,
Dar n-aduci nici un folos...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 354)

v. *Alb*. – *-cios*.

ALBICIÙNE, s.f.; blancheur. Sinonim cu a l b e a ț ă , cu a l b i m e și cu substantivul a l b . E rar și nu e tocmai de trebuință.

Biblia Șerban-vodă, 1688 (Levit. XIII, 4, 17, 20):

„...ĭară de va fi și stricăcĭune albă în piĭalea trupuluĭ luĭ, și afundŭ nu va fi vedérea ei din piĭale și părulŭ luĭ nu s-au premenitŭ în *albicĭune*, ce ĭaste elŭ negru...”

„...si autem et lucidus albus erit in cute carnis ejus, et humilis non fuerit aspectus ejus a cute, et pilus ejus non mutavit pilum a l b u m , ipse autem est obscurus...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 209): „...corbul bătrîn în a l b de s-ar văpsi, cu o ploae sau și cu o roaă să să spéle poate, și ce supt *albiciune* din fire imăciune au avut în curîndă vréme îș va arăta...”

v. *Alb*. – *-ciune*.

ÀLBIE (plur. *albii* s. *ălbii*), s. f., mai, jatte, auge; lit d’une rivière; berceau. Vine din latinul *alveus*, vulgar *alveum* (Du Cange), prin pluralul a l v e a . Ital. *alveo*, în dialecte a l b i (Azzolini); span. și port. *alveo*; franc. *auge*.

Cu sensul de trunchi de formă lunguiață, scobit înîntru pentru a se păstra ceva, a se spăla sau a se scălda, a se adăpa vite ori dobitoace, *albie* are mai mulți sinonimi: c o p a i e , c ă p i s t e r e , c o v a t ă , p o s t a v ă , t r o a c ă , m u l d ă ...

„*Albia* sau c o p a i a în care se ține mălaiul se cheamă c ă p i s t e r e ” (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

„*Albia* în care se spală cămeșile se zice c o v a t ă ” (C. Ciureanu, Vaslui, c. Zăpodenii).

„...c o p a i a se zice p o s t a v ă ; a l b i e este o p o s t a v ă mai mare pentru cămeși, adecă pentru rufe” (D. Cerbulescu, Mehedinți, c. Rudina).

„...t r o a c ă sau t r o c , *albie*, m u l d ă , c o v a t ă = *alveus*” (*L.B.*).

Cu sensul de fund al unei ape curgătoare, adecă „*albia* g î r l e i ” (Dr. Polysu), se mai zice m a t c ă (Costinescu), cîteodată p r u n d .

„Pe la noi locul dintre malurile unui rîu nu se zice *albie*, ci p r u n d ...” (B. Ionescu, Dîmbovița, c. Săcueni).

Vorba însă cea mai răspîndită cu acest sens rămîne *albie*.

„Capul turcului sărea
Și de-a dura se ducea
În *albia* Nistrului
Lîngă peatra Corbului...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 24)

Balada bănățeană *Iovan Iorgovan*:

„Înceată, înceată,
Cerna mea curată,
Că-ți voi arunca
În *albia* ta
Și-ți voi da eu ție
Mreană argintie...”

(*Familia*, 1874, p. 24)

„A ieși din *albie* = déborder, inonder” (Pontbriant).

Albie este și fundul unei văi închise între rădicături.

„Dîlmă se cheamă lungul unui deal fără pădure pe el; văgăună este locul mai jos dintre două dîlme, adecă *albia* dintre dîlme...” (N. Vuga, Vaslui, c. Bodești).

v. *Căpistere*. – *Copaie*. – *Covată*. – *Muldă*. – *Postavă*. – *Prund*. – *Troacă*...

Se rostește după localități: *albie*, *alghie*, *albghie*, *albgie*; peste Carpați se aude și *alvie*:

„Ș-așa cîntă cu căldură
De stă Oltul și nu cură...
— Taci, cuce, nu mai cînta,
Că tu-mi oprești *alvia*...”

(Jarnik-Bîrsanu, 106)

„Poporul crede că dacă cineva bagă argint-viu în fîntîni le strică izvorul, sau într-un rîu strică *alvia*, căci el tot mereu sapă” (A. Bunea, Transilvania, Făgăraș, c. Vaidarecea).

v. *Argint-viu*.

În caz oblic poporul rostește adesea *ălbiĭ* = *albiei*, după cum scrie și A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 85: „cursul rîului furase luntrea și o-mpinsese cu repeziciune pînă la gura acelei strîmtori, prin care apele *ălbii* celei mari se revarsă cu volbură...”

Locuțiunea proverbială „a face pe cineva *albie* d e p o r c i ” sau „*albie* de c î n i ”, adecă un vas din care mănîncă porcii sau cînii însemnează „a înjura, a batjocori, a arunca cu noroi”.

Anton Pann, *Prov.* III, 115:

„...m-a-njurat, m-a necinstit,
Ca p-o *albie* p o r c e a s c ă m-a făcut și m-a gonit...”

Alexandri, *Sandu Napoilă*: „dacă nu vrei să iei cîmpii pe urma lor, te fac *albie* d e c î n i ...”

Lexicon Budan, p. 724: „fac pre cineva troacă de porci sau *albie* d e c î n e = = quempiam maxima ignominia afficio”.

Pontbriant: „a face pe cineva *albie* de p o r c i = accabler quelqu'un d'ignominie”.

Sătenii leagănă pe prunci în *albie*. De aci expresiunea: „din *albie* = din cea mai fragedă vrîstă”.

Jipescu, *Opincaru*, p. 21: „Cît malu m-aș face, zău hine, că mare ie, zău, dă mi-ar șiui pă la urechie vestea că dă la fîța din *albiĭe*, dă la c o p i l a n d r i [i] și codanele pîn'la unchieși[i] betegi și babili iertate, toți cu toții cu mic cu mare și-au îndulcit inima și s-au otărît bucuroși să facă-ndreptare relilor...”; și mai jos, p. 65: „dă la *albie* pînă la cosciug să domniească cuvîntu dreptului...”

I. Creangă, *Amintiri* (*Conv. lit.*, 1881, p. 11): „...copil de țîță în *albie*, pe lîngă alți vro șase, care așteptau să le facă de mîncare...”

Tot aci vine *albia* în care se scaldă copiii.

Doina *Blăstemul* din Dîmbovița:

„Că tu, maică, cînd m-ai fapt,
În *albie* m-ai scăldat,
În scutece m-ai fășat,
Scutecele că mi-ai strîns,
De durere eu am plîns...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 438)

Fabricațiunea *albiilor* era o specialitate a țiganilor r u d a r i , pe cari pînă astăzi în unele locuri poporul îi numește de aceea a l b i e r i sau ă l b i e r i (C. Corbeanu, Olt, c. Alimanești).

Deminutivii din *albie* sînt a l b i u ț ă (*Conv. lit.*, 1877, p. 32) și a l b i o a r ă .

v. *Albină*. – *Rudar*.

ALBÌE, s.f.; blancheur. În loc de a l b e a ț ă sau a l b i m e , la Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, 23 oct., f. 81 a: „și-ĭ era părulŭ a l b ŭ ca omătulŭ: ni să punĭa pre ochi čață de *albiĭa* lor; și vădzumŭ fața luĭ, și de multe bătrânĭațe nu i să vedĭa ochiĭ...”

v. *Albeață*. – *-ìe*.

ALBIÈR, s.m.; Bohémien fabricant d'ustensiles en bois. – v. *Albie*.

ALBÌME, s.f.; blancheur. Sinonim cu a l b e a ț ă , dar însemnînd față a l b ă mai întinsă sau mai adîncă.

Alexandri, *Portret*:

„Nici marmura cioplită *albimea* ta nu-ntrece.
Ca luna-n miezul iernei, frumoasă ești și rece...”

v. [1,2]*Alb*. – *Albeață*.

[1]**ALBÌN,** s.m.; abeille-mère. – v. *Albină.*

[2]**ALBÌN,** adj.; blanchâtre. – v. *Albineț.*

ALBÌNA, n. pr. f. artic. – v. *Albină.*

ALBINÀR, subst. et adj.; apiculteur, celui qui elève des abeilles.
v. *Albină. – Albinărel.*

ALBINÀRII, n. pr. loc. m. plur. artic. – v. *Albină.*

ALBÌNĂ (plur. *albine*), s.f.; abeille. O goangă de felul celor hymenoptere, care produce miere și ceară, trăind în cete compuse fiecare din cîte o singură *albină* femeie și din mai multe *albine* lucrătoare și nelucrătoare, aceste din urmă bărbați, cele dentîi neutre.

Omul dumesticește, îmbunătățește și întrebuințează pentru folosul său pe *albina*, care altfel ar fi rămas numai în stare sălbatecă.

Un text din secolul XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 280): „...miĭarea sălbatecâ, zic, caré fac *albinele* sălbateci, caré se aflâ în lémne și în pietri...”

O frumoasă descriere poporană a dumesticirii *albinei*, la I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 186): „Și mai merge el cît merge, și numai iaca se aude o bîzăitură înădușită. Se uită el în dreapta, nu vede nimica; se uită în stînga, nici atîta; și cînd se uită în sus, ce să vadă? Un roi de *albine* se învîrtea în zbor pe deasupra capului său și umblau bezmetice de colo pînă colo, neavînd loc unde să se așeze. Harap-Alb, văzîndu-le așa, i se face milă de dînsele, și luîndu-și pălăria din cap, o pune pe iarbă la pămînt, cu gura-n sus, și apoi el se dă într-o parte. Atunci bucuria *albinelor*; se lasă jos cu toatele și se adună ciotcă în pălărie. Harap-Alb, aflîndu-se cu părere de bine despre asta, aleargă în dreapta și în stînga și nu se lasă pînă ce găsește un buștihan putrigăios, îl scobește cu ce poate și-i face urdiniș; după aceea așează niște țepuși într-însul, îl freacă pe dinăuntru cu cătușnică, cu sulcină, cu mătăciune, cu poala-sîntă-Măriei și cu alte buruiene mirositoare și prielnice *albinelor*, și apoi, luîndu-l pe umăr, se duce la roi, răstoarnă *albinele* frumușel din pălărie în buștihan, îl întoarce binișor cu gura în jos, îi pune deasupra niște căptălani ca să nu răzbată soarele și ploaia înlăuntru, și apoi, lăsîndu-l acolo pe cîmp între flori, își caută de drum. Și cum mergea el, mulțămit în sine pentru această facere de bine, numai iaca i se înfățișează înainte crăiasa *albinelor*...”

Din acest pasagiu se vede deja că creșterea *albinelor* are în popor o bogată terminologie proprie, care cîteodată se deosebește după localități. Așa:

albina în genere se cheamă m u s c ă , și cînd sporește bine: „are multă muscă” (Iași), iar în Banat se zice: b i z ă (com. Visagu) sau b î z ă (com. Bouțar);

albina femeie: m a t c ă , pe alocuri *albină* l u c r o a i e (Brăila, c. Ceacîru), î m p ă r ă t e a s ă (Mehedinți), *albină* î m p ă r ă t e a s c ă (*L.B.*);

albina bărbat: trîntor, iar figurat: lăutar, fiindcă nu face altă treabă decît bîzăie, cîntă și joacă (Iași);

albina sălbatecă: bînzar (Covurlui) sau bărzăun (Buzău);

vasul sau butucul găurit în care se adăpostesc *albinele*: ulei, stup, știubei sau știubei, matcă, coșniță sau cușniță;

bortecică în stup pe unde întră și ies *albinele*: urdiniș;

ceea ce se pune pe stup ca să-l apere de ploaie sau de arșiță: căptar, căptan, căptălan;

stratele unde se așează mierea și din cari se face ceară: fagur, peste Carpați fagor, la Coresi, 1577, ps. CXVII:

„...încun□urarâ-mâ ca *albinele* strediĭa...”	„...circumdederunt me sicut apes favum...”

chilioarele în cari se reproduc *albinele*: boatcă (Neamț, Suceava);

țepușele de lemn prin cari se susțin fagurii: trepce, în Oltenia preci (Mehedinți);

locul unde se țin stupii vara: prisacă sau stupină ori stuchină (Ialomița); iarna: temnic sau tevnic;

păzitorul *albinelor*: stupar sau prisăcar;

scoaterea mierii și a cerii din stup: retezare sau retezat;

exterminarea trîntorilor: trîntorit sau bătut;

instrumentul cu care „se retează”: custură;

înmulțirea *albinelor* ieșind pentru a căuta un nou locaș: roire, roit „iese musca” (Iași);

stupul vechi cu albine: roi sau matcă ori părvac, iar noul stup căpătat din cel vechi: paroi, de unde apoi verbii: roiește și paroiește sau roieșește;

stupul care nu roiește: buhai (Iași);

un mic stup purtăreț, în care se prinde noul roi: roiniță;

un mic roi: sfîrlac (Dorohoi);

oul sau puiul de albină: cățel, iar producerea lui: cățelit, cățelește;

materia vîscoasă din care se nutrește cățelul: păstură;

materia din care se formează cățelul: plămadă;

fagurul fiert din care se scosese ceara: hoștină, jintiță, băbaș (Tutova);

apa prin care a trecut miere: mid sau niĭd (Neamț).

Despre sonul pe care-l scoate *albina*, generalmente se zice: bîzăie, uneori: bombînește sau bombîiește (Transilv., Sibiu), ori bombînează (Deva), zuzăie (Făgăraș, Huniadoara), vîjăiește (Banat), zbîrnăie (Teleorman).

Albina se răsfață printre flori, pe al cărora suc îl preface în faguri.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVII, p. 9: „Căți amu tocmélei lu Dumnezeu cu dragoste nevoescu-se, trudei céĭa draga a *albinelor* închipuescu-se, că cum zboarâ

acélea pre cămpure și deîn toate erbile și deîn toate florile adunâ caré e cu frâmséțe și cu folos, așa și aceștea...”

Legenda Sf. Vineri, text din sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 71): „ca o *albinâ* strângea deîn toate florile primâvârie...”

În colinda *Plugul*:

„Unde sînt fete nebune
Ce azvîrlă cu alune,
Și se leagă de feciori
Ca *albinele* de flori...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 391)

Donici (1840), I, 1:

„Vulturul pe o *albină*
Au zărit-o în grădină
La răvărsatul de zori
Bîzîind pe lîngă flori...”

În proverbi și locuțiuni proverbiale:

„Ca *albinele* la fag s-adună” (Iordachi Golescu, *Conv. lit.*, 1874, p. 73).

„*Albina* în gură ține mierea cea mai dulce, și în coadă acul cel mai otrăvitor...” (*Ibid.*, p. 69).

„Vine binele
Ca *albinele*...”

(Pann, *Prov.* II, 21)

„*Albina* vine încărcată de ceară și miere pe picioare, pe spate, pe burtă; de aceea se zice despre un om strîngător: vine încărcat acasă ca o *albină*...” (S. Stănescu, Dîmbovița, c. Bilciureștii).

„Aduce ca o *albină* sau: încărcat ca o *albină*, se zice de omul care îngrijește bine de casnicii săi, îndestulindu-i de nu le lipsește nemic...” (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

„...harnic ca *albina*, strîngător ca furnica...” (S. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza; Gr. Gheorghiu, Botoșani, c. Călinești).

„Unui om ce umblă de colo-n colo i se zice: ce umbli, mă, ca un r o i fără m a t c ă ?” Unui leneș: „mă t r î n t o r e , ce nu te apuci de treabă?...” (S. Tacu, Covurlui, c. Braniștea).

O înjurătură cătră cai, la Alexandri, *Surugiul*: „Perire-ar *albinele* care or strînge ceara de făcut lumînare celui ce vă are!...”

În cosmogonia poporană română, *albina* și a r i c i u l joacă un rol foarte interesant, care ne aduce aminte că-n mitologia elenică *albinele*, μέλιτται, sînt dădacele lui Zeus, iar după Virgiliu:

„Esse apibus partem divinae mentis...”

Iată o narațiune în graiul din Vîlcea:

„La început cînd a zîdit D-zău lumea, a făcut măi întîi ceriu și pă urmă pămîntu. Dar cînd a făcut pămîntu a avut de ajutori pă arici. D-zău a desfășiurat după un ghem ață cît erea țancu ceriului și pă urmă a dat ghemu ariciului. Ariciu șiret, vrînd să facă pă D-zău să greșească, cînd vedea că D-zău să apropie de el cu zîdirea pămîntului desfășura cîte puțîn cîte puțîn ață după ghem; așa că tocmai la urmă, cînd D-zău a văzut că pămîntu ieste măi mare decît ceriu, a priceput că ariciu i-a stricat țancu. Atunci ariciu a fugit și s-a pitulat în iarbă. D-zău, după ce s-a gîndit și s-a răzgîndit și n-a aflat nici un mijloc ca să facă pămîntu să nu fie măi mare decît ceriu, a trimes *albina* ca să caute pă arici și să-l întrebe. *Albina*, găsind pă arici, l-a întrebat, dar el a zîs că știe și nu vrea să spună. *Albina*, și ea șireată, s-a prefăcut că pleacă. Ea însă depărtîndu-să puțîn s-a ascuns într-o floare. Ariciu, crezînd că e sîngur, a zîs: «Hei! nu să pricepe D-zău atîta lucru! Să ia pămîntu în mîini de margini, să-l strîngă, și așa o să facă munți, văi și dealuri». Cum aude *albina* lucru, zboară din floare, și ariciu auzînd-o i-a zîs: «Eii...! aci ai fost, hoațo! mînca-ț-ar ce nu să mănîncă cin-te-a trimes! Și de atunce *albina* face miere în loc de altceva...» (I. Nisipeanu, c. Nisipii).

Tot așa se povestește dencoace de Olt (P. Diaconescu, Muscel, c. Godeni; D. Basilescu, Prahova, c. Drajna de Sus; P. Michăescu, Brăila, c. Ceacîru).

În acest mod poporul își explică pentru ce numai la *albine* se mănîncă „ceea ce nu se mănîncă”, fiindcă blăstemul ariciului silea tocmai pe Dumnezeu vrînd-nevrînd s-o mănînce.

v. *Arici*. – *Broască*.

Fiindcă se pitulează atît de mîlcom într-o floare și apoi zboară bîzîind numai după ce o supsese bine, *albina* caracterizează adesea în legendele poporane pe iscoadă.

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Legende*, p. 315), „...priponi caii, apoi, dîndu-se de trei ori peste cap, se făcu o *albină* și plecă înspre meazănoapte încotro ședea zmeoaica pămîntului. După ce ajunse acolo, zbîrn! în sus, zbîrn! în jos, întră în casa zmeoaicei și ascultă ce vorbea cu zmeii...”

Pe lîngă numele său de iscoadă, *albina* mai are și pe acela de o gîngoană răutăcioasă.

Se știe că *albinele* cele lucrătoare înghimpă foarte dureros cu așa numitul a c , pe care-l are și matca, deși ea nu-l întrebuințează niciodată, astfel că poporul crede că dînsa nu-l are.

O legendă din Ardeal:

„Cînd a făcut Dumnezeu toate vietățile, a întrebat pre fiecare ca ce putere voiește să aibă. *Albina* a răspuns că: pre cine voi împunge cu acul meu, să și moară. Atunci Dumnezeu a zis: mai bine să mori tu! Și așa se vede pînă în zioa de astăzi, că, îndată ce înghimpă cu acul său *albina* pre cineva, moare ea însăși...” (G. Dobrin, S. Gila, I. Munteanu, Făgăraș și Huniadoara).

De asemenea se povestește în Moldova (V. Mircea, Iași, c. Copou; Dumbravă, Neamț, c. Uscații) și-n Țara Românească (P. Georgescu, Prahova, c. Provița; N. Călinescu, Brăila).

Și totuși, pe această răutăcioasă iscoadă poporul o privește ca s f î n t ă .

„Dracul se poate preface în orice fiară sau dobitoc, numai în oaie și-n *albină* ba” (L. Iancu, Banat, c. Visagu; I. Vișoianu, Muscel, c. Mățău; I. Bădescu, Muscel, c. Botenii etc.).

„*Albina* e privită ca sfîntă, căci ea face ceară pentru luminări de dus la biserică. Poporul crede că este păcat a da cu ceară pe-n case, la podeală sau ceruit, după cum unii din boieri au obicei...” (Stareț G. Theodorescu, Galați, Mavromolu; M. Rădulescu, Dîmbovița, c. Finta; Cărare, Iași, c. Cucuteni; P. Pintea, Banat, c. Nevrincea etc.).

O rugăciune poporană din Banat:

„Sînta Vineri a avut un fecior,
Ca un mîndru domnișor;
Din ochi lacrămi îi mergea,
Din inimă sînge-i curea,
Nime-n lume nu știa,
Făr de Lină Magdalină
Și surorile lui Lazar,
Cari se duseră pe cîmpul lui Iordan,
Culegînd flori de amin,
Și deteră cu picioru-n spin;
Ci acela nu fu spin,
Ci fu *albin*,
Din *albini* se făcu mierea,
Mierea făcu ceară,
Ceara s-a aprins,
Raiul s-a deschis...”

(S. Liuba,. Banat, c. Maidan)

Din Transilvania:

„Am plecat pe-o călicea,
Mă-ntîlnii c-o a l g h i n e a ,
Alghina a făcut ceară,
Ceara s-a făcut lumină,
Lumina s-a aprins,
Raiul s-a deschis,
    Pomete,
    Înflurete,
Dumnezeu sînt să ne ierte...”

(I. Floca, Sibiu, c. Sina)

Din Dobrogea:

„*Albina* face miere,
Mierea se face ceară,
Ceara se face făclie,
Făclia s-aprinde,

Raiul se deschide,
Maica Domnului pe toți în brațe ne coprinde...”
(N. Ludovic, c. Niculițel)

În Occident se zice că-n noaptea Crăciunului *albinele* cîntă o minunată colindă despre nașterea Mîntuitorului, și că ele nu înghimpă cu acul lor decît numai pe oameni desfrînați și pe femei perdute (Rolland, *Faune pop*. III, 268); se mai zice că patria *albinelor* e paradisul, și alte legende analoage (Gubernatis, *Zoologic. Mythol*. II, 218); dar numai la români, printr-o imagine de cea mai înaltă poezie, poporul ne asigură că:

„*Albina* este făcută din lacrămile Maicei-Domnului...” (Dumbravă, Neamț, c. Uscații).

De aceea e mieroasă, dar și te doare totodată.

În fine, nu lipsește o legendă comică:

„Poporul zice că la început *albina* a fost a țiganilor și oamenii au făcut schimb cu dînșii, dîndu-le în loc niște bărzăuni mari, cari trăiesc sălbateci și de cari s-au bucurat țiganii, crezîndu-se cîștigați, căci *albina* e mult mai mică...” (Buzău, com. Boziorul).

v. *Țigan*.

Cuvîntul s-a păstrat în toate dialectele române: macedo-român *alghină*, istriano-român *albiră*, la noi după localități: *albină*, *alghină*, *albghină* și chiar *alb•ină* (Năsăud). Este latinul: musca a l v i n a , literalmente „mouche de ruche”, de unde pe de o parte simplul m u s c ă „abeille”, după cum se aude adesea pe la țară, pe de alta – *albină*, substantivîndu-se adjectivul ca în: „*fîntînă* = (aqua) *fontana*”, „*armasariu* = (equus) *admissarius*”, „*iarnă* = (tempus) *hibernum*” etc., sau precum în latina lui Plaut se zicea bunăoară: „*melina* = (crumena) *melina*”. Așadară *albină* este în cea mai strînsă înrudire cu a l b i e (= lat. *alveum*), după cum se numea dentru-ntîi stupul sau știubeiul (Cihac). Masculinul *albin* în poezia poporană din Banat ar putea să ne amintească că la vechii romani tocmai *albina*-femeie era privită ca bărbat: „rex” sau „regulus” (Virgil., Varr. etc.), astfel că *albin* ar fi „(rex) a l v i n u s ”, „regele stupului”; e mai probabil totuși că, după ce cuvîntul *albină* fusese deja format, poporul l-a apropiat apoi printr-o asociațiune de idei de adjectivul a l b ì n = lat. *albìnus*, nu cu sensul de „blanc”, ci cu acela de „candide”. Prin aceeași asociațiune de idei s-a născut forma femeiască a l b i n i ț ă în loc de a l b i n e a ț ă , într-o doină din Ardeal:

„Tot mă mir, mă mir drăguță,
Cum poți fi așa mîndruță?
Nu știu cum poți fi, leliță,
Chiar așa de a l b i n i ț ă ?”

și mai jos:

„Frunzuliță d a l b i n i ț ă ...”
(*Familia*, 1886, p. 227)

ca și cînd ar fi deminutivul a l b i n i ț ă din *albină*.

Cu mult înainte de colonizarea romană, Dacia era vestită prin a l b i n e t u l său, căci deja pe timpul lui Erodot tracii spuneau cu emfază grecilor că pe aci nu poți străbate de mulțimea albinelor: „ὡς δ῍ θρή῍κες λέγουσι, μέλισσαι κατέχουσι τὰ πέριν τοῦ Ἴστρου, καὶ ὑπὸ τούτων οὐκ ε῍ναι διελθεῖν τὸ προσωτέρω...” (Herod. V, 10; cfr. Aelian., *De nat. anim.* II, 7). Sub dominațiunea Romei această industrie n-a încetat de a se dezvolta. Pe lîngă *albină*, termenii m i e r e , c e a r ă , f a g u r , p ă s t u r ă , c ă ț e l etc. dovedesc temelia latină a apiculturei române. Peste această temelie însă, fără a putea s-o ascunză, s-a așezat în veacul de mijloc un gros element slavic: s t u p , u l e i , p r i s a c ă , m a t c ă , t r î n t o r și altele. Cauza este că vecinii noștri slavi, mai ales acei din Polonia, s-au îndeletnicit totdauna mai mult decît noi cu creșterea *albinelor* (Hehn, *Kulturpfl.*[2], 516). E interesantă în această privință legenda poporană despre descălecarea Moldovei, povestită de Evstratie Logofătul, *Letop.* I, *Apend.* 5: „(Maramurășănii), mirosindu-le fum de foc și fiind locul despre apă, cu pădure măruntă, s-au pogorît pre mirodeniea fumului unde este acum mănăstirea Ețcanii; acolo pre același loc au găsit o p r i s a c ă cu s t u p i și un moșneag bătrăn p r i s a c a r i u , de seminție au fost rus și l-au chiemat Iațco; întrebîndu-l acei feciori de domni ce fel de omu-i și den ce țară-i, el au spus că este din Țara L e ș e a s c ă ...”

Două județe, Vaslui în Moldova și Mehedinți în Muntenia, privindu-se cu drept sau cu nedrept ca cele mai bogate în stupi, poartă imaginea *albinei* în chiar marca districtuală; dar nu numai ele, ci România întreagă avusese altădată un nume european sub raportul a l b i n ă r i t u l u i . Cel mai bun cunoscător al țărilor noastre din secolul trecut zicea: „Una delle più pregevoli e ricche produzioni delle due Provincie sono le Api, perchè la cera che danno è senza dubbio la più bella e ricercata di tutta l’Europa...” (Raicevich, *Osservazioni*, 1788, p. 87).

v. *Ceară*. – *Miere*.

Din *albină* se formează cinci deminutivi. Ieromonah Macarie, 1778, *Dicționar slavo-român* (ms. în Bibl. Centrală din Buc., v. **пчелка**): „ a l b i n u ț a or a l b i n i ț a , a l b i n i c a , a l b i n i o a r a ...”, afară de cari mai este a l b i n e a , ca într-o rugăciune poporană de mai sus. Augmentativ nu există, ci numai colectivul „ a l b i n e t , eine Menge Bienen, lauter Bienen” (Budai-Deleanu, *Dicț.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.), „o mulțime de *albine*”, căruia corespunde a l b i n i ș „ein Ort voll Bienen” (*ibid.*), „loc plin de *albine*”. Cel ce trăiește din creșterea *albinelor* este a l b i n a r , iar însăși îndeletnicirea a l b i n ă r i e (Budai-Deleanu), sau mai bine a l b i n ă r i t (Pontbriant).

Mai multe localități în România se cheamă *Albină*: un munte în Argeș, un sat în Tutova, vro trei insule în Dunăre (Frunzescu, *Dicț. top.*, 4). Satul A l b i n e ș t i în Argeș presupune un nume personal *Albină*. Numele cătunului A l b i n a r i i în Buzău ne spune că locuitorii lui vor fi fost dedați oarecînd cu creșterea *albinelor*.

v. *Albinărel*.

ALBINĂRÈL (plur. *albinărei*), s.m.; t. de zool.: Merops apiaster, guêpier. În Moldova și Muntenia, numele mai cunoscut al acestei păserele este p r i g o a r e sau p r i g o a r ă .

S.F. Marian, *Ornit*. I, 61: „*Albinărelul* e una dintre păsărelele cele mai frumoase de prin țările locuite de români; el întrunește pe penele sale mai toate colorile, precum albe, roșii, galbene, albastre, castanii, negre și verzi. Nutrețul de frunte al *albinărelului* sînt tot felul de muște, apoi strechii, lăcuste, bondari, cărăbuși și gărgăuni, însă mai ales *albine* și tot felul de vespi, de unde se vede că-i vin la poporul român și numirile de *albinărel*, v e s p a r și v e s p a r i ț ă . Ba! Românii din unele sate ale Bucovinei, precum bunăoară din Frătăuții-vechi și din Crasna, mi-au spus că *albinărelul* mănîncă cu mare plăcere și furnici. De-aici apoi l-au numit locuitorii acestor sate și f u r n i c a r i u . *Albinărelul* se află mai pretutindene în Europa. El își face cuibul de comun prin borți adînci din țărmurii apelor. Umblă în cete și strigă, mai cu samă înaintea unei ploi, foarte tare. De-aicea vine apoi credința românilor, atît a celor din Bucovina cît și a celor din România, că *albinărelul* e nu numai un anunțător foarte bun de ploaie, ci și că el, măcar că petrece mai mult în apropierea apelor, nicicînd de altă dată nu bea apă, ci numai cînd ploauă."

Tot după numele „*albinei*" se cheamă această păserică în mai multe alte limbi romanice: span. *abejaruco*, franc. dial. *bêïola*, provenț. dial. *abellerola*, sard. *abiolu* și *apiolo* etc., cfr. germ. *Bienenfresser*, engl. *bee-eater* și altele.

Etimologicește, *albinărel* este deminutiv din a l b i n a r , cu sufixul -a r , adaos la a l b i n ă , hrana obicinuită a acestei păsărele, sufix ce ne întimpină cu aceeași funcțiune în numele păserelei „alunar", care se nutrește cu „alune". Literalmente, *albinărel* = „petit apiculteur".

v. *Albinar*. – *Prigoare*.

ALBINĂRÌE
[1]**ALBINĂRÌT** } v. *Albină*.

[2]**ALBINĂRÌT,** s.n.; „impôt sur les abeilles". – v. *Desetină*.

ALBINEÀ. – v. *Albină*.

ALBINÈT, s.n. collect.; beaucoup d'abeilles. – v. *Albină*.

ALBINÈȚ, -EAȚĂ, adj.; blanchâtre, pâle. Derivă prin sufixul deminutival -*eț* din a l b i n = lat. a l b ī n u s , de unde, printr-un alt sufix, sinonimul a l b i n i u . Se zice și a l b e ț , din a l b cu același sufix -*eț*. Prin sens puțin diferă de a l b i o r , a l b i ș o r , a l b i u , a l b u i etc., în cari nuanța deminutivală este totuși mai pronunțată.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, ghen. 20, descrierea sîntului Eutimie: „era la chip dĭ-afirelĭa, năravul prostacŭ, la peliță *albenețŭ*, la stat sprintenŭ..."

Același, 30 ghen., vorbind despre Sf. Ioan Crisostom: „era scundŭ, mare la capŭ, suptâre la trupŭ forte, plecatŭ nasulŭ cu nări mare, p l ă v â ĭ -*albeneț*..."

Cuvîntul circulează foarte mult în Moldova și peste Carpați.

Din Bucovina:

„Că-i la față *albineț*
Iar la păr negru și creț,
La obraz ca rujile
Și la ochi ca murile...”

(Marian, II, 198)

Din Ardeal:

„Mă miram ce-mi place mie!
Mărul roșu din tipsie,
Badea nalt cu pălărie;
Mărul roșu pădureț,
Badea nalt și *albineț*!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 41)

sau:

„Ochii tăi cei n e g r i ș o r i
Umple-mi trupul de fiori,
Fruntea ta cea *albineață*
Umple-mi sînul de dulceață...”

(*Ibid.*, 31)

sau:

„De la puica-mi *albeneață*
Ca și dalba dimineață...”

(*Ibid.*, 322)

sau:

„Măi leliță *albineață*,
Ce te ții așa măreață?
Că și eu îs *albineț*,
Nu mă țiu așa măreț...”

(*Familia*, 1886, p. 43)

Din Moldova:

„Pe badea de l-ii vedea,
Tu să mi-l cunoști așea
Că-i la față *albineț*
Și la păr n e g r u și creț...”

(*Conv. lit.*, 1886, p. 182)

Forma *albeneț* în loc de organicul *albineț* se datorează asimilațiunii vocalice regresive.

v. *Albinez*. – *Albiniu*.

ALBINÈZ (*albinat*, *albinare*), vb.; rendre blanchâtre. În *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 442): „*albinădz*”, dar fără explicațiune.

v. *Albineț*.

ALBINÌCĂ
ALBINÌȚĂ } – v. *Albină*.

ALBINÌȘ (plur. *albinișuri*), s.n.; endroit riche en abeilles ou plein d'abeilles. – v. *Albină*.

ALBINÌU, -ÌE, adj.; blanchâtre. Se întrebuințează în Bucovina (Marian, *Cromatica*, p. 50). Derivă din a l b i n = lat. a l b ī n u s prin sufixul -ì u , care formează sinonimul a l b i u d-a dreptul din a l b . Între *albiniu* și a l b i u este același raport morfologic ca între „ a l b i n e ț ” și „ a l b e ț ”.
v. *Albineț*. – *-ìu*.

ALBIOARĂ. – v. *Albie*.

ALBIÒR, -OARĂ, adj.; 1. blanchâtre; 2. sorte de raisin. Cel mai poetic dintre numeroasele forme deminutivale din a l b , poate tocmai pentru că e puțin întrebuințat.
Alexandri, *Flori de nufăr*:

„... deodată, rotunzi și *albiori*,
Apar la foc de soare doi nufări plutitori...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 53, înșirînd diferitele numiri de struguri întrebuințate la Vălenii-de-Munte: „... sască, romostin, olog, aurel, berbecel, vînăt, vînos, ruginit, *albior*...”
v. [1]*Alb*. – [1]*Albișor*. – *-ior*.

[1]**ALBIȘÒR, -OARĂ,** adj.; blanchâtre. Sinonim cu a l b i o r , dar mai puțin elegant, deși cu mult mai des în circulațiune.
O colindă din București:

„Și mă poartă bine,
Cum mi se cuvine:
Iie nisipie,
Roche de cutnie,
Ciorapi *albișori*,
Pantofi gălbiori...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 81)

Într-o doină tot de acolo:

„Cu scrobeală *albișoară*
De pe alba-mi fețișoară...”

(*Ibid.*, 308)

Din Ardeal:

„Și la față-s *albișoare*,
Albișoare, roșioare,
Ca și niște merișoare...”

(Jarnik-Bîrsanu, 28)

sau:

„Fetișoară *albișoară*,
La cosiță gălbioară
Și la mijloc subțirică,
La picioare mititică...”

(*Ibid.*, 241)

În „cîrăitura” sau argotul hoților români, *albișor* și a l b i t u r ă însemnează ban de argint (Baronzi, *Limba*, p. 149). Tot așa la hoții din Veneția: a l b u m e (Boerio).

„Boilor a l b i pe la noi se zice *albișor*, ca nume propriu...” (Dolj, c. Risipiți).

v. [1]*Alb*. – *Albior*. – *Albonĭu*. – *-șor*.

[2]**ALBIȘÒR** s. **ALBIȘOARĂ,** s.m. et f.; t. de zool.: ablette, Cyprinus alburnus. Un pește de rîu de culoare a l b ă argintie, foarte des în apele din regiunea dunăreană a României. Numele francez „ablette” este o metateză din a l b e t t e , italienește a l b o sau a l b u r n o .

„... În elăștău nostru să găsește numa crachi și caracude; da în ăl dî la Oghilești e-n tot felu de pește; somn, știucă, *alghișioară*, platică, ghiban și țipar...” (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Forma feminină *albișoară* se aude mai mult în Brăila (c. Tătarii și Filipeștii), în Teleorman (c. Budeștii); în Ialomița se mai întrebuințează pe alocuri și metateticul *ablișoară* (c. Grindu), care ne amintește pe francezul „ablette = albette”. Forma masculină *albișor* e mai răspîndită în Oltenia (Dolj, c. Galiciuică și Risipiții). Tot din a l b , dar prin alte sufixuri, se cheamă acest pește în Covurlui a l b i ț ă sau a l g h i ț ă (N. Țărcuș, c. Piscu), iar în Banat a l b o n ĭ u (S. Liuba, c. Maidan).

În Dobrogea *albișoară* se aplică în genere la toți „peștii mici a l b i ” (G. Eftușescu, c. Ciobanu), ca și franțuzește: „blanchaille, menu poisson blanc” (Littré).

Se zice și simplu: p e ș t e *-alb* (*L.B.*).

v. [1,3]*Albișor*.

[3]**ALBIȘÒR,** s.m.; t. de botan.: sorte de champignon. Un fel de c i u p e r c ă .

„Negrișori și *albișori* se cheamă nește bureți, cei dentîi negri, ceilalți a l b i ; se fac unii și alții toamna pe copaci căzuți; muntenii îi întrebuințează la hrană, fripți, gătiți și murați în vase” (S. Poppescu, Buzău, com. Chiojdu).

v. [1,2]*Albișor*.

ALBÌRE
ALBÌT } – v. *Albesc*. – *Nălbesc*.

ALBITOARE. – v. *Albitor*. – *Nălbitoare*.

ALBITÒR, -OARE, adj.; blanchissant, ayant la propriété de rendre blanc. Mai adesea se zice n ă l b i t o r .

Doină din Ardeal:

„Te scalzi seara-n rîurèle,
Și te zvîntă vînturèle?
Ori te bate vînt cu boare,
Vînt cu boare *albitoare*?...”

(*Familia*, 1886, p. 227)

v. *Nălbitor*.

ALBITORÌE. – v. *Nălbitorie*.

ALBITÙRĂ (pl. *albituri*), s.f.; blanchissage, blanchissure; au pluriel: linge blanc (Cihac). Se întrebuințează mai ales la plural ca sinonim cu a l b e , cu acea deosebire că nu însemnează niciodată haine, ci numai cămeși sau cele ce se spală, ba și acestea înainte de a fi îmbrăcate. Se zice: m-am îmbrăcat în a l b e , fie pînză, postav, cojoc; dar: am multe *albituri*.

În graiul hoțesc *albitură* vrea să zică bani de argint (Baronzi, *Limba*, p. 149).

v. *Alb*. – [1]*Albișor*. – *-ură*.

[1]**ALBÌȚĂ.** – v. [2]*Albișor*.

[2]**ALBÌȚĂ,** (pl. *albițe*), s.f.; t. de botan.: drave, Alyssum incanum. Spaniolește: „aliso b l a n q u e c i n o ”: Poporul a moștenit din vechime credința că *albița* vindecă de mușcătura cînelui turbat (Sava Bărcianu), ceea ce făcuse deja pe greci s-o numească ἄλυσσον, de la negativul ἀ și λὺσσα „turbare”.

v [3]*Albiță*.

[3]**ALBÌȚĂ,** n. pr. loc. f.; nom de village. Așa se cheamă un sat în districtul Fălciiului (*Buciumul român* I, 36).

v. [2]*Albiță*. – *-iță*.

ALBÌU, -ÌE, adj.; blanchâtre. Sinonim cu a l b u i , a l b i c i o s , a l b i n e ț etc., avînd același sufix ca în a l b u r i u și a l b i n i u .

E des la Alexandri.

Iarna:

„Tot e alb pe cîmp, pe dealuri, împregiur, în depărtare
Ca fantasme a l b e plopii înșirați se perd în zare,
Și pe-ntinderea pustie, fără urme, fără drum,
Se văd satele perdute sub clăbuci *albii* de fum...”

Tunetul:

„E umbra unor nouri *albii*, ușori, mărunți
Ce lunecă sub soare, clădind un lanț de munți...”

Calea robilor:

„Pe cerul nalt lucește un rîu *albiu* de stele...”

Vînători:

„Pe geana cîmpului *albiu*,
Se vede-un codru mare
Lucind sub soarele g ă l b i u ,
Ș-un sat perdut în zare...”

v. *Albiniu*. – *Alburiu*.

ALBIÙȚĂ, s.f.; diminutif d’a l b i e : petite auge, petite jatte.
v. *Albie*.

ALBOARE. – v. *Alburiu*.

[1]**ALBÒNĬU = ALBÒI,** adj. et subst.; d’une couleur très-blanche, mais seulement en parlant des animaux domestiques.

„Porcii a l b i - b ă l a n i se zic *albonĭ*...” (P. Munteanu, Banat, c. Vermeș).

„Porc cu pete – caciur, porc a l b – *albonĭu*...” (M. Dragalina, Banat, c. Borlova).

„Cînele cu părul alb pe lîngă grumazi se zice grivei; cînele a l b c a n e a u a – *alboi*...” (P. Olteanu, Transilv., Hațeg).

Este o formațiune românească din a l b prin sufixul augmentativ - o i = o n ĭ u .

v. [2]*Albonĭu*. – [2]*Albei*. – *-oi*.

[2]**ALBÒNĬU = ALBÒI,** s.m.; t. de zool.: ablette, Cyprinus alburnus. Sinonim bănățean pentru a l b i ș o r sau a l b i ș o a r ă .

v. [1]*Albonĭu*. – [2]*Albișor*.

ALBOREÀ. – v.[3]*Alba*.

[1]**ÀLBOTĂ,** n. pr. pers. m. Format din a l b prin același sufix ca în vechile numiri proprii: *Càlotă*, *Ràcotă*, *Pàlotă*, *Dràgotă*, *Bàlotă*, *Mìcotă*, *Arnotă* etc.

La 1535, marele postelnic moldovenesc sub Petru Rareș: „pan *Albotă*” (*Zapiski Odesskago Obščestva Istorii* II, 563).

Un alt *Albotă*, în *Pomelnicul mănăstirii Bistrița* din Moldova (ms. în Acad. Rom., p. 99).

De aci colectivul A l b o t e ș t i ca nume propriu topografic.

Într-un crisov slavo-român de la Ștefan cel Mare, din 1489 (*A.I.R.* I, 155): „**бꙋкати землн ѡт Хотара Ꙗ л б о т є щ и л о р ь** ...”

A l b o t e ș t i , sat în districtul Brăilei (Frunzescu, *Dicț. top.*, 4; cfr. *Buciumul român* I, 36).

v. [2]*Albotă*. – *-otă*.

[2]**ÀLBOTĂ,** n. pr. loc. Același cuvînt cu cel precedinte, dar aplicat la localități. Frunzescu (*Dicț. top.*, 4) indică vro șease sate numite *Albotă*, în districtele Argeș și Iași, precum și-n Basarabia, unde se mai află și părîul *Albotă*.

v. [1]*Albotă*.

ALBOTEȘTI. – v. [1]*Albotă*.

ALBU. – v. [1]*Albul*.

ALBÙC. – v. *Albucești*.

ALBUCÈȘTI, n. pr. loc. plur. m. Numele unui sat din regiunea Brăilei (Frunzescu, *Dicț. top.*, 4), care presupune un nume propriu personal A l b u c , format din a l b prin sufixul deminutival -u c .

v. *Alb*. – *-uc*.

ALBÙGINE, s.f.; t. de méd.: albugo, cataracte. În *Glosarul slavo-român*, ms. circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, 268), ne întimpină de două ori: „ворволь албѹцинне”. E foarte remarcabilă conservarea poporană la români a terminului medical latin a l b ù g i n e m , pe care francezii l-au căpătat numai în timpii moderni pe calea științifică, mănținîndu-i forma nominativă „albugo” și neștiind de ce gen să-l facă, masculin ori feminin (Littré). Italienește, întocmai ca și la noi, a l b ù g i n e .

v. [3,4]*Albeață*.

[1]**ÀLBUL** s. **ALBU,** n. pr. pers. m. artic. Nume bărbătesc corespunzător femeiescului A l b a . Altădată era foarte poporan la români.

Albu (Ѧлбѹ) stolnic, într-un document muntenesc din 1490 (*A.I.R.* I, 6).

În *Pomelnicul mănăstirii Bistrița* din Moldova (ms., în Acad. Rom., p. 39, 40, 49, 57, 60, 62, 67, 68, 70 etc.) de o mulțime de ori: *Albulŭ* (Ѧлбоуль) și *Albu* (Ѧлбоу).

Într-un act muntenesc din 1531 (Venelin, *Vlacho-bolg. gramaty*, p. 151), tatăl se cheamă *Albŭ*, iar fiul *Albulŭ*, ca și cînd -u l n-ar fi articlu, ci un sufix deminutival.

v. *-ul*.

Într-un alt act, din 1551 (*Cuv. d. bătr.* I, 243): „Gonea, *Albul*, Bélcĭu...”, unde B é l c ĭ u este același nume tradus slavonește.

Într-un act din 1573 (*Cuv. d. bătr.* I, 252): *Albu*.

Într-un act din 1620 (*A.I.R.* I, 139) doi: „*Albul* de Nucșor” și „*Albul* de Gănești”.

Fruntașii satului Goleștii la 1650 (*A.I.R.* I, p. 26): „... Nedelco Oncescul judec i Radul Bechescul post i *Albul* sin Stancĭul judec...”

Una din lucrările cele mai populare d-ale lui Anton Pann este întitulată: *O șezătoare la țară sau povestea lui* m o ș *Albu* (Buc., 1851-2).

Albul este în antiteză cu N e g r u l , un alt nume personal de asemenea foarte întrebuințat altădată, dar căruia nu-i corespundea o formă feminină N e a g r a , căci „negreața” ar fi fost o bătaie de joc pentru o femeie.

Uneori același individ se zicea *Albul* și N e g r u l , cu un nume de botez și celalalt ca poreclă. La 1510, doi boieri, Stoica logofăt și *Albul* N e g r u l , au dăruit mănăstirii Tutana satul Mogoșeștii (Arh. Stat., *M-rea Radu-vodă*, nr. 19).

Cîteodată doi membri din aceeași familie erau unul *Albul*, altul N e g r u l . Fiu al lui Radu-N e g r u l (*Col. l. Tr.*, 1871, p. 138), Mircea cel Mare era cunoscut în tinerețele sale ca „Banovăț *Albul*" (Windek, ap. Engel, *Gesch. d. Wal.*, 167). În zilele noastre au fost doi veri Golești foarte populari, ca: „Golescu *Albul*" și „Golescu A r ă p i l ă ".

În Roma numele ereditar de A l b u s , mai în urmă A l b i n u s , purtau toți pogorîtorii din ilustra familie Postumia (Fabretti, *Gloss. ital.*, *ad voc.*).

v. [2]*Alba*. – *Negrul*.

[2]**ALBUL,** s.m. artic.; t. de mythol. pop.: un génie bienveillant. În povești, *Albu*-împărat în opozițiune cu N e g r u -împărat, cu R o ș u -împărat, cu P e n e ș -împărat etc.

Alexandri, *Legenda ciocărliei*:

„Venit-au R o ș u l , craiul înaltelor lungi plaiuri,
Și *Albul* ce domnește pe douăzeci de raiuri
Și Peneș-împăratul, arcaș cu ochiul ținteș,
Ce are-n tolbă fulgeri și-n grajdi pe calul Vinteș..."

Alături cu *Albul*, legendele poporane ne vorbesc de „zîne a l b e ", în opozițiune cu cele „negre", cărora li se închină drept prinos „găine a l b e " și cari își au o reședință la „apele a l b e " etc. (*Col. l. Tr.*, 1876, p. 359-61).

La macedo-români, din contra, A l b e sau zîne a l b e sînt ielele. „Credința populară le atribuie aceeași putere răufăcătoare ca și ielelor, adică: paralizarea diferitelor membre și părți ale corpului, a limbei, a auzului chiar. Expresiunile consacrate pentru a desemna pretinsa boală căpătată de la A l b e sînt: agudit di A l b e (lovit de iele) sau: loat di A l b e ..." (Șaineanu, *Ielele*, p. 25-6).

v. *Zînă*. – *Negrul*.

[3]**ÀLBUL,** s.m. artic.; t. de zool.: espèce de vermisseau. Un fel de vierme numit după culoarea lui, ca și v e r d e ț u l sau v e r d e t e l e .

„Dintre vermi, poporul de aci cunoaște: rîma, moletele, un verme mic galben, verdețul, care se ascunde în pămînt lîngă rădăcina curechiului și-l roade, *albul*, care trăiește din sucul lemnelor tăiate și al legumelor și strică crumpii..." (D. Receanu, Banat, com. Bucova).

v. *Verdete*.

ALBULÈSC. – v. *Albulești*.

ALBULÈȘTI, n. pr. loc. plur. m. Așa se cheamă mai multe sate, prin pluralul dela A l b u l e s c = „fiul lui A l b u l ".

La 1647, jupîneasa Paraschiva a lui Necule păharnic din Ugrumi vinde lui Mateiu-vodă Basarab „tot satul *Albuleștii* ot sudstvo Meh den cămpu și den pădure

și den apă și den șăzutul satului de peste tot hotarul și cu tot venitul și cu viile și cu rumănii...” (Arh. Stat., *M-rea Strihaia*, nr. 8).

v. [1]*Albul*. – *Albești*. – *Albotești*.

ALBURÈSC (*alburit*, *alburire*), vb.; blanchir, rendre blanchâtre, recouvrir de blanc. Literalmente: a face a l b u r i u .

Jipescu, *Opincaru*, p. 75: „Mă mir că nu vă topiți, voi țărani[i], dă ger, cînd văz în puterea ierni[i] că pă chieptu vostru dăsfăcut să răsfață ninsoare, frigu și ploaiea, și cum nu-nțepeniți, cînd vă zăresc sculați din car dimineața brumați ori *alburiți*, dă păreți că sînteți d-o sută dă ani...”

v. *Alburiu*.

ALBURÌU, -IE, adj.; blanchâtre, pâle. Sinonim cu a l b i u , a l b u i , a l b i c i o s etc. Este o veche formațiune românească din substantivul abstract a l b o a r e =lat. a l b o r e m , fără a fi necesar de a admite un prototip latin rustic „alborivus” (Cihac). Sufixul nostru -ì u , deși corespunde latinul -ì v u s , totuși a căpătat la români o funcțiune proprie postlatină în terminologia cromatică: *verzìu*, *negrìu*, *albăstrìu*, *gălbìu*, *vișinìu*, *portocalìu*, *alunìu*, *fistichìu* etc., astfel că *alburiu*, adecă *albur-iu*, latin prin ambele sale elemente constitutive a l b o r - i v u s , este totuși curat românesc prin compozițiune.

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 218: „Flăcăraie *alburii* ieșeau pe acolo din pămînt și zburau dasupra tainiței, unde stătură ascunse, atîta mare de vreme, comorile cele de la Petroasa...”

Vinurile pe la noi sînt roșii, persăcìi și *alburìi*...” (C. Bărbulescu, Dolj, c. Calapăr).

„... arnăut este un fel de grîu cu bobul mare și *alburiu*...” (I. Adamescu, Dolj, c. Găești).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 18: „Focul pîlpîia în gura sobei; mușcelele *alburii* se zăreau, prin geamuri, topite într-o cîmpie întinsă...”

Substantivul a l b o a r e , de unde vine *alburiu*, se mai aude în Bucovina.

Basmul *Sucnă-murgă* (Sbiera, *Povești*, p. 91): „N-am văzut nimică – zise el – decît că-i pămîntul ca un mușunoi și un feliu de a l b o a r e ca apa pinprejurul lui...”

v. *Albiniu*. – -*iu*.

ALBÙȘ (plur. *albușuri*), s.n.; 1. blanc d’oeuf; 2. blanc de l’oeil. Sinonim cu substantivul a l b .

„*Albușul* o c h i u l u i = albugo oculi; *albușul* o u l u i = albumenovi” (*L.B.*).

În grai circulează mai mult despre o u ; în poezia poporană, despre o c h i :

„Ochii mei sînt cu *albuș*,
Te strig noaptea din culcuș;
Ochii mei sînt cu lumină,
Te săgeată la inimă...”

(*Familia*, 1883, p. 9)

sau:

„Ochii tăi cei cu *albuș*
Mă scoală de pe culcuș...”

(*Ibid.*, 1882, p. 602)

sau:

„Ochii ei cei cu lumină
Mult mă strigă de la cină,
Ochii ei cei cu *albuș*
Mult mă cheamă din culcuș...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 33)

v. [2]*Alb. – Ochi. – Ou. – -uș.*

ALBÙTE, n.pr.loc.plur. f. Așa se cheamă un sat în Muscel, care formează o singură comună cu satul B e l e ț i = o traducere slavică a aceluiași nume, cu satul N e g r e ș t i , = o antiteză a celorlalte două, și cu satul Zgripțești. În *Albute*, feminin plural de la a l b u t , figurează interesantul sufix deminutival -u t ca în *mic-ut-el*, *grec-ot-ei*, *serb-ot-ei*, *puțin-t-el* etc.

v. [1]*Alb. – -ut.*

ALBÙȚ, -Ă, adj.; blanchâtre. Sinonim cu a l b i n e ț , a l b u i etc., iar mai ales cu a l b i ș o r .

E des în poezia poporană.

O doină din Ardeal:

„M-a mînat maica la vie
Să-mi culeg măghiran mie,
Măghiran de cel *albuț*
Să fac pană la drăguț...”

(Jarnik-Bîrsanu, 315)

Balada *Gruia lui Novac*:

„Apoi, Doamne, fața lui
Ca și spuma laptelui;
E *albuț*, cam roșcovan,
Și seamăn-a căpitan...”

(Reteganu, *Poez. pop.*, 62)

Bocet din Dobrogea:

„Ochișorii ei
Ca niște scîntei,
Dalbele mînuțe
Ca florile-*albuțe*...”

(Burada, *Înmormînt.*, 126)

Un alt bocet tot de acolo:

„Din ai tăi dragi ochișori
Au să crească alte flori,

Din guriță
Tămîiță,
Din mînuțe
Flori *albuțe*...”

(*Ibid.*, 136; cfr. 111)

Din Bucovina:

„Pe cel deal, pe cea costiță,
Este-o floricea *albuță*,
Ș-am zis lui Toader să vie
Să i-o pun în pălărie...”

(*Aurora română*, 1881, p. 15)

v. [1]*Alb*. – [2]*Albișor*. – *-uț*.

[1]**ALCÀ** (plur. *alcale*), s.f.; „crampon, crochet” (Pontbriant). „*Alcà*, scoabă sau legătură de fer la muri și alte construcțiuni (*L.M.*). Cuvînt de aceeași origine cu cel următor.

v. [2]*Alca*.

[2]**ALCÀ** s. **HALCÀ** (artic. *alcaoa*, plur. *alcale*), s.f.; espèce de tournoi oriental, jeu de bagues. Între secolii XVI-XVIII jocul *alcalei* și cuvîntul, ambele împrumutate din Orient, par a fi fost răspîndite la români.

Moxa, 1620, p. 389: „jucași bine astăzŭ și vrătejiși bine calul la *alcà*...”

Glosar slavo-român, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, 268): „трызнищє, loc larg sau unde aleargă la *alcà*...”

Balada *Sîrb-sărac*:

„Trecea mercuri, venea joi,
Turcii mergea cîte doi
Ca să gioace la *halca*
Sus în Haidar-pașa,
Și deodată toți pleca,
La fugă se arunca,
Pe cîmp luciu se-nșira...”

unde Alexandri (*Poez. pop.*[2], 109) observă: „*Halca* e cuvînt turcesc ce însemnează „verigă”. Giocul *halcalei* trebuie să fi fost același carele poartă la francezi numele de: jeu de bagues. După înțelesul baladei, giocul consista întru a se repezi călare în partea unde se găsea *halcaoa* spînzurată, și a zvîrli djeridul astfel încît să treacă prin cercul ei...”

Un martur ocular, Gheorgachi Logofătul din Moldova, *Letop.* III, 314, descrie *alcaoa* după cum se mai juca încă în secolul trecut: „A tria zi după Paști vin toți egumenii greci de se închină domnului cu Sfănta Înviere, aducănd și pocloane căte un miel; și tot într-această zi, sau a patra zi, au fost o b i c e i u v e c h i u de eșia domnul afară cu tot alaiul de slujitorime și cu toată boierimea mari și mici la *halca*, ori în șăsul Bahluiului, ori la Copou, scoțindu-se toți caii domnești; și șezănd dom-

nul la saivant și boierii pe scaune, pe cine din boieri rănduia domnul încăleca pe cal domnesc și se slobozia cu sulița asupra *halcalei* – care sulițe sănt aduse din Țara Ungurească, acolo se fac într-adins pentru această treabă – cu zicături de mehterhanea; și care lua *halcaoa* în repegiunea calului, venia de se închina domnului și-i săruta măna și poala; și celor mai mari boieri li se dăruia de cătră domn căte o lastră sau canavață cu fir și un postav, celor mai de gios postaji și atlaze...”

Din acele petreceri de altădată, a mai rămas în popor numai doară locuțiunea proverbială „bate *alcaoa* = perde timpul în deșert” (*L.M.*).

Este turcul halqà, djagataic alkà (Șaineanu, *Elem. turc*., p. 50) „anneau, bague”, care n-are a face nici cu grecul χαλκός, nici cu românul „o halcă de pîine” (Cihac, II, 584).

v.[1] *Alca*. – *Halca*. – [1,2]*Halcă*.

ALCÀM (plur. *alcamuri*), s.n.; ruse, piège, guet-apens, savoir-faire. Cuvîntul se aude în Transilvania. *Lexiconul Budan*, vrînd cu orice preț să-l apropie de latinul „arcanum”, îi sucește forma și sensul totodată: „*Alcamu* vel arcamu: 1. taină, lucru ascuns, arcanum, mysterium, res occulta, 2. viclenie, ars, techna”. Alții au mai confundat cu *alcam* pe arcan „fune cu ochi la capăt” (*L.M.*), o vorbă curat tătărească. Numai forma *alcam* și sensul „viclenie” sînt poporane și istorice.

Cuvîntul ne întimpină de trei ori la Coresi, *Omiliar*, 1580:

quatern. XI, p. 3: „... ne-amŭ cufundatŭ și ne chinuimŭ în năpăștile vrăjmașului și în *alcàmurile* lui...”

quat. XVI, p. 14: „...chinuiții de ale vrăjmașului năpăști și de *alcàmuri*-i...”

quat. XXVI, p. 1: „... ačastâ dumnezeĭascâ sămăînțâ să ne nevoimŭ să o priimimŭ, ca să nu fie călcatâ sau răsipitâ de dracii văzduhului; așijderea să o răsâdim într-adâncŭ, să ne nevoimŭ ca să se înrâdăcinéze, ca să nu de *alcàmurile* năpăștilor să se usuce...”

Alcam nu e turcesc, nici slavic. El n-are a face cu latinul „arcanum”, căruia i-ar corespunde românește „arcîn” ori „arcîm” sau „arcîu”, niciodată *alcam*. Prin sens și prin formă, este curat maghiarul alkalm „meșteșug, îndemînare”: *alkalmas* „habile, adroit”, *alkalmasság* „adresse, savoir-faire”, *alkalmazékony* „expéditif”, *alkolmazkodni* „s’accomoder, s’arranger” etc. Din alkalm – *alcam* prin disimilațiunea unuia din cei doi *l*.

v. *Arcan*. – *Hatalm*. – *Meșteșug*.

ALCAZÌ (pl. *Alcăzești*), n. pr. m.; nom d’une famille noble moldave. Astăzi se zice mai des *Alcaz*. Această familie e cunoscută în Moldova din prima jumătate a secolului XVIII, locuind atunci în districtul Neamțului și fiind încuscrită cu vechiul neam boieresc Bantăș. Într-un act al moșiei Aldeni (Arh. Stat. din Buc.) din 1767 se menționează mai de multe ori Iordache *Alcazì* (Ѧлкаꙁи́), cumnat cu Nicolae Lipan și fiu al sulgerului Constantin dintr-o fiică a lui Ursache Bantăș. Sub vechea-i formă

Alcazì, de unde mai tîrziu s-a mutat tonul în *Alcàzi* ș-apoi s-a perdut finalul *-i*, acest nume este de tot turcesc sau tătăresc: A l k a z ý sau A l - q a z ì .

v. [2]*Arap*. – *Bantăș*. – [1]*Turc*. – *Turcul*.

ALCĂTUIALĂ (pl. *alcătuieli*). – v. *Alcătuință*.

ALCĂTUIÈSC (*alcătuire*, *alcătuit*), vb.; créer, produire, former; composer, arranger. Deși, fără îndoială, cuvîntul vine d-a dreptul din maghiarul a l k o t n i „créer", totuși derivațiunea din c î t , propusă de *Lexiconul Budan*, e foarte ingenioasă, răzămîndu-se pe analogia vechiului italian „ q u o t a r e = componere, ordinare", și nu este fără o brumă de adevăr. Dintru-ntîi *alcătuiesc* = a l k o t n i trebuia să fi însemnînd numai „créer", adecă „scot la iveală ceva nou privit ca o unitate, nu ca o adunare", de exemplu:

„Lui Adam l-a sa zidire Dumnezeu i-a dăruit
A fi stăpîn preste toate ce el le-au *alcătuit*..."

(Zilot, *Cron*., p. 3)

și deja mai tîrziu, pe terenul românesc, se va fi născut sensul de „composer, arranger", „așez împreună mai multe una c î t e una", pe care nu-l are prototipul unguresc și care pare a se datori anume etimologiei poporane de la a l - c î t , înlesnită prin unele construcțiuni ca:

„Milă îți era de țară s-o vezi cum o bîntuia,
Iscodiri n-ajunge-n minte pe c î t e *alcătuia*..."

(Beldiman, *Tragod*., v. 2497)

În *alcătuire*, după cum s-a încetățenit la noi prin etimologia poporană, fiecare din elementele constitutive ale totului este a l c î t e l e față cu celelalte, adecă *alcătuiește* cutare proporțiune numerică; bunăoară la Alexandri, *Iașii în 1844*: „țăranii, cari, slavă Domnului! *alcătuiesc* cel mai mare n u m ă r , nu și-au părăsit niciodată obiceiurile, nici limba, nici portul...", unde *alcătuiesc* este ca și cînd am întreba: a l c î t e l e este țăranul între ceilalți români?"

I. Ca verb activ, *alcătuiesc* se poate traduce mai totdauna franțuzește prin „composer" și „arranger".

a) *Alcătuiesc* „composer", fie în sens fizic, fie în cel intelectual, sinonim cu î n t o c m e s c .

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 37, vorbind despre mazilia acestui principe în Ardeal: „Toți grofii și nemeșii din Sibii și de prinpregiur *alcătuiau* o curte care se bucura de bilșugul și traiul domnesc al voevodului mazil..."

Costache Negruzzi, *Zoe* I: „El purta un antereu de suvaia alb, era încins cu un șal roșu cu flori, din care o poală i se slobozea pe coapsa stîngă, iar capetele, *alcătuind* un fiong dinainte, cădeau apoi peste papucii lui cei galbeni..."

Zilot, *Cron*., p. 2: „Acum văzînd iar în patria mea primejdie mare și înțelegîndu-o pre dînsa tocmai stîrv în mijloc la atîtea hiare, mai *alcătuii* și această scurtă scrisoare..."

La Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom., p. 29): „... cămila nepăsărită și paserea necămilită, căriia unii *alcătuindu*-i numele Strutocamilă îi dzic; ačasta precum hirișă cămilă să nu fie, pénele o vădesc, și iarăși hirișă pasire să nu fie, nezburarea în aer o pîréște...” – *alcătuiesc* se referă la numele c o m p u s: στρουθο-κάμηλος.

b) *Alcătuiesc* „arranger”, sinonim cu t o c m e s c .

Ioan din Vinți, 1689, f. 179 a: „Priĭméște darâ, Biruitorĭule, ruga și rugăcĭunĭa noastrâ și odihnéște toate sufletele carele s-au pristăvitŭ mai înainte întru nădéjdea învieriĭ și a viețiĭ ceĭ de véci, și le *alcătuĭaște* numele lor în cartea viețiĭ...”

O predică a Sf. Ioan Crisostom, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 492): „așa cu adevârŭ să crédeți că pre noi t o c m i t u - n e - a u Domnul și ne-au *alcâtuitŭ*...”

II. Ca verb reciproc, a s e *alcătui*, sinonim cu „ a s e î n v o i ”, însemnează „convenir”.

Beldiman, *Tragod.*, v. 43:

„Pun soroc, hotărăsc ziua, între ei s-*alcătuiesc*,
Și o grabnică ispravă cu toții nădejduiesc...”

sau la Donici, *Leul la vînat*:

„Leu, lupu, vulpea și cînele odat’
Ca niște buni vecini s-au fost *alcătuit*:
Cu toții întrunit
Să umble la vînat...”

III. Ca verb reflexiv, m ă *alcătuiesc* are în limba veche înțelesul de: a-și strînge toate părțile corpului într-o grămadă, a s e g h e m u i , a s e z g î r c i , „se ratatiner, se ramasser, se pelotonner”.

Așa la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXI, p. 7: „ĭaste cămileei mai lesne preîn urechile acului a s e *alŭcâtui* decâtŭ bogatulŭ a se spăsi....”, unde *alcătuire* însemnează a se face de tot mic (Luc. XVIII, 25).

De asemenea la Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom.), p. 59: „... supt gardul din afară bine aproape să lipi și acolea ca mortul să trînti; acesta așea *alcătuindu*-să și mulcomiș la pămînt ascundzindu-să, celalalt cît ce putea ciritéele scutura, și cu picioarele uscatele frundze tropșind-stropșind le suna...”

Pe lîngă substantivul verbal a l c ă t u i r e și adjectivul verbal a l c ă t u i t , din *alcătuiesc* s-au format a l c ă t u i a l ă sau a l c ă t u i n ț ă „composition” și a l c ă i t u i t o r „compositeur”.

v. *Rînduiesc*. – *Tocmesc*.

ALCĂTUÌNȚĂ (pl. *alcătuințe*), s.f.; formation, composition, arrangement, structure. Din a l c ă t u i e s c , prin sufixul - i n ț ă , reprezintînd ca substantiv abstract toate sensurile verbului. După *Lexiconul Budan* (p. 15), e mai întrebuințat

decît infinitivalul a l c ă t u i r e , care exprimă aceeași noțiune. Prin sufixul -*eală* se formează sinonimul a l c ă t u i a l ă (Budai-Deleanu).

v. *Alcătuiesc*. – [1,2]-*eală*. – -*ință*.

ALCĂTUIRE (pl. *alcătuiri*), s. f.; l'infinitif substantivé d'a l c ă t u i e s c : formation, composition, arrangement. Sinonim cu a l c ă t u i a l ă și a l c ă t u i n ț ă .

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 23) descriind universul: „Așa totŭ este rînduitŭ de unŭ chipŭ, cîtŭ nimică nu lipsește într-ačastă mare *alcătuire* pentru toate zidirile: apa are trebuință de pămîntŭ pentru a o sprijini, pămîntulŭ are trebuință de apă pentru a să face roditoriu, aerulŭ să adaoge din apă și foculŭ să hranește din aerŭ, și așa totŭ este rînduitŭ de unŭ chipŭ cîtŭ fieștecare lucru are trebuință de celalaltŭ pentru a sa ținere și toate înpreună a l c ă t u e s c ŭ și ținŭ lumea..."

v. *Alcătuiesc*. – *Alcătuință*.

ALCĂTUÌT, -Ă; adj.; part. passé d' a l c ă t u i e s c : formé, composé, arrangé etc. Reprezintă ca adjectiv toate sensurile verbului din care derivă.

Alexandri, *Rămășagul*, sc. I: „Spiritul femeiesc este *alcăituit* de trei părți din iad și una din rai..."

Zilot, *Cron*., p. 107: „Domnia lui Ion-vodă Caragea, *alcătuită* întîi pre scurt în stihuri grecești..."

Cuvîntul e foarte des la Cantemir, cu diferite nuanțe de înțeles. Așa, de exemplu, în *Istoria ieroglifică* (ms. în Acad. Rom.):

p. 22: „a unui organ de muzică toate coardele deodată lovindu-să o răzsunare oarecaria dau, însă vreo melodie t o c m i t ă și după pravilele muzicăi *alcătuită* nice cum nu să aude..."

p. 267: „... de demult întemeiatului și în véci *alcătuitului* nostru prieteșug acmu roada în vréme a-ș da și dragostea viptul a-ș arăta, precum mi se pare, s-ar cuveni și s-ar cădea..."

p. 169: „... pietrile scumpe frumos cu aur *alcătuite* era..."

La negativ, *ibid*., p. 48: „pre cît greu bucatele vîrtoasă stomahului slab aduc, pre atîta nesufferire aduce și cuvîntul *nealcătuit* la uréchia bine ascultătoare..."

v. *Alcătuiesc*.

ALCĂTUITÒR. – v. *Alcătuiesc*.

ÀLCIU, s.m.; t. de zool.: l'élan. Cuvînt adus numai de Budai-Deleanu (*Dicț*., ms. în Muz. istor. din Bucur.), care-l traduce prin:„Elen, Elenthier", adecă latinul a l c e = gr. ἀλκή. Poporan să fie?

v. *Helge*.

AL-CÎTELE, A-CÎTA, adj. num.; quantième. Forma bărbătească își acață mai adesea pe emfaticul -*a* (v. [5]*A*): *al cîtelea*. Servă ca întrebare pentru a afla locul sau

rîndul pe care-l ține ceva sau cineva între mai multe unități omogene, avînd drept răspuns: *al doilea*, *al treilea* sau: *a doua*, *a treia*; de ex.: *al cîtelea* ai vorbit în adunare? – al șeaptelea; *a cîta* casă? – a t r e i a . Niciodată nu se întrebuințează fără articlu posesiv a l . Simplul c î t e l e n-are în grai o existință individuală, ci numai ca element constitutiv în adjectivul *al cîtele* și-n adverbul a-n c î t e l e . Formele flexionare *ai cîții*, *ale cîtele*, indicate de Cihac (I, 47), sînt numai teoretice, dar nu se aud în popor.

v. *A-ncîtele*. – *Cît*.

ALDÀN s. **HALDÀN,** s.m.; t. de botan.: chanvre femelle, Cannabis femina.

În Muntenia se întrebuințează forma neaspirată *aldan*:

„La c î n e p a d e s ă m î n ț ă , după ce se uscă, în unele sate se zice cînepă, în altele *aldan*...” (T. Sebeșan, Dîmbovița; c. Poiana de Sus).

În Moldova se zice cu aspirațiune: *haldan*:

I. Ionescu, *Calendar*, 1845, p. 61-62: „O dată cu sămînța de popușoi să aruncă și cînipă pentru *haldani* de sămînță și bostani pentru porci...”; dar eminentul agronom, rostindu-se mai jos contra acestui obicei, adaugă: „totuși aș zice ca să să samine deosebi *haldanii*...”

Dr. D. Brîndză ne împărtășește următoarea notiță: „În Moldova se dă numele de *haldan* individului femeiesc de C a n n a b i s s a t i v a , adecă cînepei femele, care produce sămînța și care în Transilvania se zice c î n e p ă - d e - t o a m n ă , pe cînd planta masculină se zice cînepă-de-vară. Îmi aduc aminte de cînd eram copil că toamna se adunau toți *haldanii* și se făcea g l u g ă din ei (precum se făcea și din strujănii de popușoi) pentru ca mai în urmă să se b a t ă de pe ei sămînța de cînepă...”

În forma moldovenească *haldan* față cu muntenescul *aldan*, inițialul *h* este o aspirațiune inorganică, întocmai ca în h a r m a s a r i u , după cum se zice în Moldova pentru a r m a s a r (= lat. *admissarius*). Pe alocuri se aude o formă și mai degenerată: *hlandan* (Baican, *Despre cînepă și in*, Giurgiu, 1882, p. 5-6) în care, pe lîngă inorganicul *h*, ne mai întimpină propaginațiunea lui *n*, din cauza căriia s-a produs apoi metateza *hla* = *hal*. O vorbă românească o dată nazalizată nu mai perde pe nazala: din *cănunt* = lat. *canutus* se poate face prin rotacism *cărunt*, dar nu se mai întoarce la *cănut*. Forma *hlandan* este dară învederat terțiară, forma *haldan* secundară, forma *aldan* primară.

Chiar dacă forma *aldan* n-ar fi cea primară, totuși etimologia propusă de Cihac (II, 121): „*haldan* pour h l a v a n , g l a v a n ” din slavicul g l a v a „tête”, e foneticește peste putință, presupunînd o nepilduită trecere a lui *v* în *d*. Să se mai observe că bohemul *hlawañ*, pe care-l aduce în paralelă Cihac dîndu-i sensul de „chanvre femelle”, nu are niciodată acest înțeles, ci numai pe acela de „entêté”, „Dickkopf” (Jungmann, I, 683), iar „chanvre femelle” se cheamă bohemește *hlavač* și *hlawatka*, de unde pînă la *aldan* e și mai departe.

Dar de unde vine cuvîntul?

Pe de o parte, întrebuințarea sa exclusiv rustică, atît în Moldova cît și în Țara Românească; pe de alta, imposibilitatea de a-i găsi vro sorginte slavică, ba nici

turcă sau maghiară; totul dovedește că *aldan* este o veche vorbă indigenă, care începe deja a se perde chiar din graiul țăranului. Nu cumva dară, ca și alți termeni botanici românești foarte poporani, despre cari s-a vorbit mai sus și vom mai vorbi adesea să fie un arhaism elenic, trecut prin daci la români?

Aci se prezintă două ipoteze, deopotrivă ademenitoare la prima vedere, din cari însă numai una se susține pînă-n capăt.

I. *Aldan* = ’Αλϑαία.

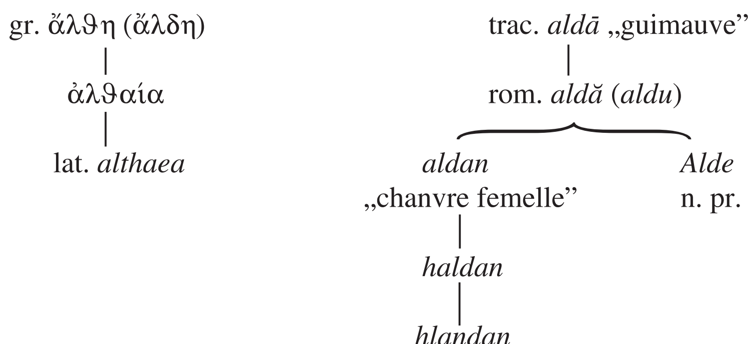
Finalul -a n este un sufix posterior, adaos la forma primitivă a l d u , care cu un alt sufix posterior s-a mai păstrat pînă astăzi în popor ca nume personal bărbătesc A l d e , format ca „Petre” din „Petru” și nu mai puțin răspîndit decît numile personale bărbătești analoage: Floare, Trandafir, Călin etc., toate de proveniență botanică. Ca și „Petre”, A l d e este masculin cu flexiunea femeiască articulîndu-se A l d e a , nu „Aldele”; la genitivo-dativ A l d i i , nu „Aldelui”. A l d e este un deminutiv din A l d u , iar *aldan* e un augmentativ, întocmai ca „băietan” din „băiat”, „boldan” din „bold”, „șoiman” din „șoim” etc. Prototipul lui *aldan* este dară masculinul a l d u , care totuși, după cum ne vom încredința îndată, se trage dintr-o formă feminină despărută: a l d ă . O plantă foarte asemănată cu cînepa și care crește în toată România „pe marginea pădurilor și prin tufișuri” (Dr. Brîndză, *Prodrom*, p. 169) este „ A l t h a e a cannabina”, în vechea spanioală „cañamera”, portugezește „cañametra”, adecă „cînepă” sau „cînepoasă” (Nemnich, I, 206), franțuzește „guimauve à feuilles de chanvre”, astfel că trecerea poporană a numelui de la această „ A l - t h a e a ” la „Cannabis femina” e de tot firească. Foneticește românul a l d ă corespunde perfect grecului ἄλϑη, de unde apoi ἀλϑαία pe aceeași cale ca în alți termeni botanici, de ex. κιρκαία din κίρκη. Pe cînd în numele personal A l d e genul masculin este asigurat prin aplicarea-i exclusivă la bărbați, în privința plantei termenul a l d ă = ἄλϑη era feminin numai pînă ce a trecut la cînepă. Această schimbare a genului, care a necesitat acățarea unor sufixe curat masculine, se justifică prin aceea că românii consideră ca bărbătească pe „chanvre femelle”, întocmai după cum o fac și alte popoare: „die deutschen Benennungen des männlichen und weiblichen Hanfes, Fimmel und Mäschel, sind lateinischen oder italienischen Ursprungs, Fimmel = femella, Mäschel = masculus, freilich m i t u m g e k e h r t e r A n w e n d u n g , denn der Fimmel ist gerade der männliche Hanf, der aber weil er kürzer und schwächer ist, in der Vorstellung des Volkes als der weibliche erschien” (Hehn, *Kulturpfl.*[3], 169). Între românul *aldan* și grecul ἀλϑαία este dară același raport de gen ca între germanul „der Fimmel” și latinul „femella” (cfr. *Grimm’s Wrtb*. III, 1638). Să mai adăugăm acum că grecului ϑ (= sanscr. *dh*) e corelativ *d* aproape în toate limbile ario-europee numai întrucît cuvintele sînt congenere, căci în cele împrumutate românul îl preface în *t* ca italienii (*eften* = εὐϑηνός) sau în *f* ca slavii (*logofăt* = λογοϑέτης), de unde rezultă că între *aldan*, adecă a l d ă , și între ἀλϑαία = ἄλϑη trebuia să fi fost la mijloc, pentru ca să poată fi împrumutată, o formă greacă cu δ = ϑ și o găsim în adevăr tocmai în vechiul dialect elenic din Macedonia, în care se rostea: ἐλέδω = ἐϑέλω, δάνος = ϑάνατος, ἀδραιὰ = ’αἰϑρία, δώραξ = ϑώραξ, Ξανδικός = Ξανϑικός (Sturz, *De dial. Macedonica*, p. 31; *Benfey’s*

Orient, II, 721), iar prin urmare: ἅλδη = ἅλϑη. De la grecii din Macedonia, termenul a trecut ca împrumut la vecinii traci, și de aci apoi ca moștenire prin daci la români, unde din a l d ă „ A l t h a e a cannabina" s-a născut *aldan* „Cannabis femina".

II. *Aldan* = L a d a n u m .

Aproape toate varietățile din genul plantei „Galeopsis" oferă oarecari asemănări cu cînepa. De aceea la germani ele poartă în genere numele de „ H a n f n e s s e l ", literalmente „ c î n e p ă - u r z i c ă ", iar varietatea „Galeopsis tetrahit" în specie se cheamă franțuzește c h a n v r i n sau c h a n v r e -bâtard. Una dintre varietăți, foarte comună în România (Dr. Brîndză, *Prodr*., 394), este „Galeopsis l a d a n u m ", numită în vechea terminologie botanică „ L a d a n u m segetum" (Nemnich), ungurește „ K e n d e r i k e ", adecă „ c î n e p i o a r ă ". Din L a d a n u m s-ar face românește *aldan* prin aceeași metateză inițială ca în al nostru *altiță* din primitivul „lătiță", de unde, prin împrumut medieval de la români, vine serbul *latița*. Dar această derivațiune, atît de simplă în aparință, se izbește de o mare dificultate fonetică: dacă finalul -a n nu este un adaos posterior românesc, ci un vechi sufix moștenit împreună cu cuvîntul întreg, atunci el trebuia neapărat să treacă la români ca -î n sau ca -î u , astfel că din L a d a n u m am avea *aldîn* sau *aldîu*, niciodată *aldan*, după cum din *romanus* avem *român* și din *granum* – *grîu*.

Rămîne dară în picioare numai prima ipoteză, adecă:

Cumcă -a n în *aldan* este un sufix adaos la tulpina cea primitivă a l d , aceasta se confirmă pe deplin prin forma întrebuințată la românii din Selagiu (*Tribuna din Sibiu*, 1890, nr. 85): „ à l d u r = acele fire de cînepă cari se seamănă între păpușoi sau și separat, însă foarte rar, încît să rămînă între ele mare distanță; sînt semănate pentru roada mînoasă ce aduc". Precum *aldan*, adecă a l d + a n , este un augmentativ din a l d , tot așa à l d u r , adecă a l d + u r , format întocmai ca „fagur = = favulus", „strugur = trugulus", „bour = buvulus" etc., este un deminutiv din același a l d .

Din à l d u r , cu conservarea accentului și cu trecerea lui *-ld-* în *-nd-* ca în „ande = alde" (v. *Alde*), s-au născut tot în Ardeal două forme aspirate: *handur* și *durhan*, din cari cea a doua este o simplă metateză din cea dentîi: *dur-han* = *han-dur*, o metateză foarte curioasă, dar învederată.

Următoarea notiță despre aceste două forme o datorim d-lui Ioan Reteganul: „*Hándur* și *durhán* = cînepa mare, groasă, ce se seamănă prin mălaie, porumburi, cucuruze și care servește de sămînță. Sînt și *handuri* de vară, din cari fac copiii sbiciuri; aceștiia sînt netezi și abia cam ca degetul de groși, dar sămînță se face numai din *handurii* cei de toamnă. Auzi muierile vorbind: — Mîndră ț[i]-i cînepa, Părască? — Las-o-n foc că-i numai *handuri!* — Io încă am nește *durhani* cît nu știu să-i topesc, să-i îngrădesc în gard...”

În acest mod, genealogia de mai sus a cuvîntului trebui completată, pe lîngă ramura cea formată prin sufixul tonic *-àn*: *ald* + *-an*, printr-o altă ramură cu sufixul netonic *-ur* (= *-ulus*):

áld + *-ur*
|
ándur
|
handur
|
durhàn

v. *Aglică*. – *Alac*. – [1]*Alde*. – *-an*. – *Cînepă*. – *Lăor*...

ALDÀȘ, s.n.; bénédiction, félicitation. Este întocmai maghiarul á l d á s . Se întrebuințează numai la românii din părțile Ungariei (*Lex. Bud.*).

v. *Alduiesc*.

AL-DÀTĂ, adv.; autrefois. Contracțiune poporană din a l t ă d a t ă .

Jipescu, *Opincaru*, p. 26: „*Al-dată* nu le iera rușine domnilor noștri a umbla pă jos pîntre braslili poporului, ca să afle păsu și nevoile rumânului...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 220: „...soarta a făcut să se ridice în locul biserincuței, plină *al-dată* de credincioși la sărbători, biserică mare și falnică, dar goală...”

v. *Alt*. – *Dată*.

ALDĂMÀȘ s. **ADALMÀȘ** (pl. *adalmașuri*, *aldămașuri*), s. n.; 1. vin bu comme arrhes à la conclusion d’un marché; 2. pourboire. Cu sensul al doilea se aude numai peste Carpați.

Dicț. ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): „*Aldemaș*. Donum.”

Lexicon Budan: „*Aldămaș*, das Trinkgeld”.

Cu primul sens, avînd o accepțiune juridică, cuvîntul e foarte poporan. „A da *aldămaș*” și „a bea *aldămaș*” însoțește la țărani și la orășenimea de jos orice vînzare sau cumpărare, și chiar tot felul de învoieli între doi sau mai mulți.

„*Aldămaș* se numește hiritisirea ce se face în urma tocmelei și care constă din următoarele: părțile se duc și cer băutură spirtoasă, vin sau rachiu; se dă întîi de către cumpărător, care c i n s t e ș t e pe vînzător, și acela-l felicitează zicîndu-i:

dea D-zeu să ai parte de ...(obiectul cumpărat), atît d-ta cît și urmașii de urmașii d-tale, și să fii sănătos să-l stăpînești! Apoi dă și vînzătorul tot atîta băutură, și cinstind pe cumpărător, acesta-l felicitează: și d-ta să dea D-zeu să ai parte de bani, unde vei pune un ban să scoți o mie, spor și izvor să dea D-zeu!" (I. Curpăn, Bacău, c. Nadișa).

„*Aldămașul* se face la vînzări și cumpărări. Se mai numește și c i n s t e . Se dă de vînzător două părți și de cumpărător o parte" (I. Georgescu, Prahova, c. Călinești).

„La *aldămaș* vînzătorul plătește două părți, iar cumpărătorul numai una" (P. Ștefănescu, Dolj, c. Simnic).

În unele localități *aldămașul* privește numai pe vînzător.

A. Pann, *Prov.* II, 136:

„Au mers să pețească, obicei cum este;
Priviră, văzură, vorbiră de fată,
Și se învoiră cu mumă, cu tată.
Acuma rămase să bea *aldămașul*..."

Jipescu, *Opincaru*, p. 145, descriind pe țăranul venit la „jupîn" în prăvălie pentru a-și cumpăra „cioareci":

„— Ei, daca ie așa, nici cum zici dumneata, nici cum zic ieu, hiĭe cu cinsprece lei!

— Adu mîna-ncoa! Ai noroc! Poartă-i sănătoșiel!

— Să dea Dumnezeu!

— Acu *aldămașu* cade pe dumneata să-l dai, logofete!

— Așa, neică Pîrvule! Adu băiete cîte un șapte-și-cinci (adică 75 dramuri de ghin).

— Să-ți trăiască cocoana și mititei[i]!..."

„Cu țăranii din Basarabia – zice călătorul Dr. Zucker (*Bessarabien*, Frankf., 1834, p. 19) – anevoie se poate face o învoială de orice fel fără a o încheia în cîrșmă prin așa-numitul *aldamaș*..."

Alexandri, *Arvinte și Pepelea*, sc. 4:

„Pepelea: Bună tocmală!... Dar ceva *adalmaș*?

Arvinte: O baniță de nuci uscate... hai, treacă de la mine; unde-o mers miia, meargă și suta...

Pepelea: Bunătatea d-tale!... însă un lucru strică...

Arvinte: Care?

Pepelea: Nu-mi plac nucile...

Arvinte: Nu fii prost, măi! O baniță de nuci vechi, de șease ani... Nu scăpa chilipiriu din mînă.

Pepelea: Ba nu așa, giupîne!... Almintire... Dă-mi pe Măndica *adalmaș*... Vrei?..."

Act din Tîrgoviște, 1636 (*A.I.R.* I, 16): „au cumpărat o vie de la Stančul șoimarul de Tărgoviști, însă viĭa în féțe în dealul Tărgoviștie, de lată deîn Nica ĭuz(bașa) păn în diĭaconul Tudor Muce, și cu pometul și cu tot locul căt se va alégé înprejurul și în lungul acei vii, dereptu ughi 110 bani gata; și am cheltuitu la *aldămaș* ughi...", apoi

e lăsat gol locul pentru cifră, fiindcă – pesemne – petrecerea nu se isprăvise încă pe deplin, la facerea actului.

Fără noțiune juridică, orice beție sau petrecere, în așteptarea unei izbînde sau la urmă, se poate zice *aldămaș*.

„Cînd se scoate pentru întâia dată un plug nou, este obicei de a bea *aldămașu* plugului ...” (G. Secăreanu., Dîmbovița, c. Runcul).

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 24: „Cînd m-oi vedea scăpat și de odrasla asta de olteni blestemați, o să mi se mai veselească inima în mine. Acum cheamă pe pivniceri și să le bem *aldămașul*. Noroc bun, măre bădiță!...”

În acest sens, un om care a făcut o izbîndă și care de bucurie ar trebui să cinstească pe ai săi, se zice: „bun de *aldămaș*” (*L.M.*).

Cei ce iau parte la *aldămaș*, veselindu-se împreună ca un fel de marturi la încheiarea tocmelei, se cheamă aldămășari.

Lexicon Budan: „*Aldămășeariu*, praesens mercipotui, combibens e mercipotu”.

În Țara Românească mai cu seamă, *aldămașul* era un obicei atît de juridic, încît în actele domnești de întărirea cumpărăturelor se arată anume aldămășarii. Astfel, într-un crisov din 1631 scris slavonește (Venelin, 298), Pîrvul din Urlați cumpărîndu-și mai multe vii, domnul specifică pe toți aldămășarii (**алдьмьшари**) cîți au asistat, adecă au băut cu prilejul fiecării cumpărături în parte.

Act rustic din Prahova, 1596 (*Cuv. d. bătr.* I, 67): „ačasta moșia văndut-am cu știrea megiĭașilor deîn sus și de jos, fost-au și aldămășarii care să vor iscăli mai jos...”

Act din Ilfov, 1608 (*Cuv. d. bătr.* I, 169): „au cumpărat ocină în Berilești de la Mariĭa fata Vladului 2 funi dereptu aspri 9000 șă cu u rumăn anume Șărb; au văndut de a lor bunăvoe, șă aldămășari anume: Avram postelnic i Șteful postelnic i Costantin fratele lu Dănișor logofăt de Buzău i Bălan i Mihăil i Duțe i Dragomir i Vladul de acolo de sat de Berilești...”

În veacul de mijloc mai ales, acest obicei juridic era foarte răspîndit pretutindenea. Într-un text din Francia, citat de Du Cange (*Gloss. lat.*, v. *Poticula*): „Vendidimus Druvallono presbitero dimidium cujusdam campi, et accepimus pretium in quo nobis complacuit, hoc est, in argento solidos XVIII, et ad poticulas quassimul bibimus denarios XVIII”. D. Bogišič, pe de altă parte, în tractatul său despre „obiceiele juridice la slavi”, constată aceeași datină la serbi, la bulgari, la poloni, la ruși etc., unde ea se numește „mohorycz”, „litki”, „litkup”, „likovo” și altele (*Pravni običaji u Slovena*, Zagreb, 1867, p. 85, 182). La români dară instituțiunea în sine-și nu e de loc ungurească, însă curat unguresc este numele: *aldămaș* = áldomás „pot-de-vin, toast, bénédiction”, de la aldani „bénir”. Tot de la unguri au luat cuvîntul și serbii: aldumaš, întrebuințîndu-l întocmai ca la noi (Bogišič, *Zbornik pravnih običaja*, Zagreb, 1874, p. 424, 465, 466). Prin etimologie poporană de la „a da (vin ori rachiu)” s-a născut apoi forma românească metatetică *adălmaș* sau *adalmaș*, cea mai întrebuințată în grai și pe care de la moldoveni au împrumutat-o rutenii: odomaš.

După cum am văzut mai sus, la țărani *aldămaș* e sinonim cu cinste, cuvînt slavic anterior întroducerii termenului unguresc și carele la rîndul său traduce pe latinul vulgar honor, cu același sens, de exemplu într-un text medieval:„domini consules faciendo honores villae dederunt dictis communitatibus unum vas vino plenum...”, adecă: „au făcut cinste cu un butoi de vin”, de unde și franțuzește „faire les honneurs”, ca într-un act din 1363: „commença ledit Perrin à dire que de l’honneur ou du disner dessusdit il ne paieroit aucune chose” (Du Cange, v. *Honor*). În acest mod ne apar la români trei straturi: dentîi latinul honor, pe care apoi slavicul cinste îl înlocuiește în toate accepțiunile sale și astfel îl gonește din grai, în fine maghiarul *aldămaș* suprapunîndu-se vorbei slavice numai în sensul cel juridic.

v. *Aldaș*. – *Alduiesc*. – *Cinste*.

ALDĂMĂȘÀR. – v. *Aldămaș*. – *Mohorici*.

[1]**ALDE** (artic. *Aldea*, gen.-dat. *Aldii*, voc. *Aldeo*), n. pr. pers. m. Un nume bărbătesc foarte poporan la toți sătenii din Dacia lui Traian, deși rar pe la orașe. Cată să fi existat și o formă *Aldu*, de unde *Alde* ca deminutiv, iar aldan ca augmentativ, și de unde vine și numele de familie Alduleanu. *Alde* se referă la *Aldu* ca „Petre” la „Petru”.

Jipescu, *Opincaru*, p. 156, înșirînd numile mai obicinuite pe la țăranii din Prahova: „Scoate-ți bani, vere, că tribuie la boieri! Înjugă-te, Stoico, fă-te luntre și punte, Frîncule; părpăliește-te, Soare; frigi-te, *Aldeo*!...”

În vechiul *Pomelnic al mănăstirii Bistrița* din Moldova (ms., în Acad. Rom., p. 68): „**Банча, Стоиша, Ѧлдѣ**...” și tot acolo (p. 56) numele bărbătesc Aldomir, format din *Alde* sau din *Aldu* după analogia numilor bărbătești slavice ca „Dragomir”, fiindcă slavică era pe atunci la români moda timpului, deși în onomasticul propriu slavic nu există de loc *Alde*, fie simplu sau în compozițiune, ba nici elementele acestui nume (cfr. Moroškin, *Slavĭanskiĭ imenoslov*., Ptrb., 1867, p. 2).

Pe lîngă moldovenescul Aldomir, se mai poate adăoga muntenescul Aldimir, în crisovul lui Alexandru-vodă Mircea din 1575 (*Mănăstirea Cozia*, pach. XXIV. nr. 2, în Arh. Stat. din Buc.):„**покѹпи Стоика ѡчинѹ ѹ Стѹдинна ѡт Ѧлдимир место за виноград**...”

Este foarte interesant de a regăsi acest nume Aldomir sau Aldimir, sub forma Oldamur, la un principe al cumanilor, pe care cronica maghiară îl menționează sub anul 1282: „Oldamur Dux Cumaniae” (*Chron. Budense*, ed. Podhradczky, p. 207; Katona, *Hist. crit. Arpad.*, t. VI, p. 866). Nu cumva va fi fost român?

v. *Bîrlad*.

Lîngă Iași, un sat se cheamă Rădiul-*Aldii*, adecă „păduricea lui *Alde*”. Un sat în Buzău și altul în Neamț se zice Aldeni. O mulțime de sate poartă numele de *Aldești*, în Moldova, în Muntenia și peste Carpați. Aldenii indică pe oameni veniți dintr-o localitate *Alde*, iar Aldeștii însemnează pe pogorîtori dintr-un strămoș *Alde*.

În Țara Făgărașului, acest nume bărbătesc a fost oarecînd atît de răspîndit, încît într-un singur act din 1556 ne întimpină șease români de acolo numiți *Alde* (N. Densușianu, *Monum.*, 1885, p. 10-12).

Cihac (II, 475) explică pe *Alde* prin maghiarul à l d a n i „bénir", ca și cînd ar fi o traducere a numelui creștin B e n e d i c t u s . Dar ungurii din „Benedictus" fac „Benedék", „Bencze", „Bene", „Benke" sau „Benkö", „Bende", „Benes", „Bank", „Benö" (Czuczor-Fogarasi, *Szót.*, v. *Benedék*), și niciodată nu-l traduc prin vrun derivat din à l d a n i . Ceva mai mult: tribunalelor maghiare din Ardeal acest nume, pe care-l auzeau mereu la români, li se părea totdauna atît de neunguresc, încît în acte oficiale ele nu știau cum să-l transcrie: *Algya*, *Algye*, *Algja*, *Alde*, *Aldgie*, *Alge*, *Alga*, *Alda*, *Aldgya* etc. (N. Densușianu, *op. cit., passim*).

Nici slavic, nici maghiar, *Alde* s-ar părea la prima vedere a nu diferi de numele personal italian A l d o , A l d i n o , francez A u d i n , care e însă pe acolo de o importațiune germană medievală (Pott, *Personennamen*, 495-6).

Rezultă dară că al nostru *Alde* e ceva curat românesc, și încă numai țărănesc. De aceeași origine cu a l d a n „chanvre femelle", el face parte din cercul numilor personale așa-zicînd botanice, ca F l o a r e , T r a n d a f i r , C a l o m f i r , C ă l i n , B u j o r etc. La serbi *Konoplĭa*, adecă „cînepă", este un nume personal femeiesc foarte obicinuit (Karadžič).

v. *Aldan*.

[2]**ALDE,** adj. invar.; certain, quelqu'un des nôtres; même; pareil, semblable. Un idiotism românesc, foarte anevoie de tradus în orice altă limbă și care, deși tot ce poate fi mai poporan, a fost însă pînă acum uitat aproape de tot în dicționare.

În unele localități, poporul rostește *ande* în loc de *alde*.

„Pe la noi, în comunele Rucăr și Sîmbăta-de-Sus și cea de-Jos, nu se zice niciodată: mă duc pînă la nănașul, mă duc la judele, și alte fraze analoage, ci totdauna după prepozițiune se pune cuvîntul *ande*: mă duc pîn' la *ande* nănașul, la *ande* judele etc." (G. Pop. Făgăraș, c. Lisa).

Jipescu, *Opincaru*, p. 14: „budulaca mea vorbire cu *ande* hinu mieu Moțăilă..."; *ibid.*, p. 16: „pe rînd tot pe d-*ande* noi ne poftiși..."; apoi, p. 21: „*ande* lea Calohira, Ileana, leica Ilinca..."; dar pe aceeași pagină 23, *alde* și *ande*: „rude cu d-*ande* noi, bieți[i] rumânași d-acolo, căci sînt năcăjiți în vac de veciĭe, supuși, răriți dă noi și robiți la neamț, la ungur, la rus, la turc, nu le dă pas *alde* ahăia să ghiĭe-ncoace..."

Ca *ande* = *alde*, tot astfel la macedo-români se aude a n - d o i l e pentru a l d o i l e . În ambele cazuri este efectul acomodațiunii fonetice, dentalul *n* fiind mai apropiat lui *d* decît licuidul *l*.

I. Fără prepozițiune[a] d e , *alde* circulează în grai:

a) Mai ales cînd e vorba de rude sau neamuri, fiind urmat de substantivul post-articulat: *alde* t a t a , m a m a , n e n e a sau n e a etc.

„Cînd se întîlnesc doi săteni și se întreabă între dînșii:

— Unde te duci, Ioane?

— Mă duc la *alde* frate-mio, sau la *alde* tata, sau la *alde* nașa etc.

— Cu cine ai pus în plug?
— Am pus cu *alde* cumătru Ilie...”

(P. Boureanu, Covurlui, c. Tîrgu-Bujor)

„Pe la noi la mamă se zice: muică, la mamă mare: *alde*-b ă t r î n a ...” (Domnica Gheorghe, Dolj, c. Măceș-de-Jos).

Dintr-un lung șir de exemple despre graiul țărănesc din Ialomița, iată cîteva: „*Alde* nea Ivan a vinit azi... Pă urmă s-a dus l-*aldi* moș Manea... *Aldi* nea Coman, ăștiia sînt niște oameni dă ispravă... Eu acum ghiu dî la plug, ghine ș-*aldi* văru Stoica, și-ni pare c-o să ghie cu dînșii ș-*aldi* moș Iorga... Azi a vinit *aldi* mama la noi cu *aldi* nenea...” (T. Theodorescu, com. Lupșeanu).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 216, pune pe o țărancă să întrebe pe un sătean drumeț dacă nu cumva văzuse în călătorie pe bărbatul ei: „Nea Mitrane, ai întîlnit pe ale drumuri pe *alde* dumnialui?” – și săteanul știind că „*alde* d u m n i a - l u i ” nu poate fi decît bărbatul, îi răspunde: „Da, cumetriță, dăscarcă la Oltenița”.

Boliac, *Ocna*:

„Cît vru să ias-afară fetița rumeoară,
Eu sai ș-o iau în brațe și parcă fu a mea.
O strîng și ea-mi răspunde. O iau la subțioară
Și fug, căci era mică, ca pana de ușoară,
Bătea subt țîță-i peptul și gura îi ardea.
Ajung cu ea acasă ș-o bag la *alde* tata;
Aci o văzui bine și tare îmi plăcu.
Eu mi-am găsit nevastă...”

În cazuri ca cele de mai sus, rareori denaintea lui *alde* se pune d e , și atunci nu ca element prepozițional, ci numai ca o amplificare fonetică sau un fel de emfază, cuvîntul rămînînd la nominativ, de exemplu:

„Au mers să pețească, obicei cum este;
Priviră, văzură, vorbiră de fată,
Și se învoiră cu mumă, cu tată.
Acuma rămase să bea aldamașul
D-*alde* cuscru, socrul și de *alde* nașul...”

(Pann, *Prov*. II, 136)

b) Fără noțiune de înrudire, dar despre cineva foarte cunoscut vorbitorului și ascultătorilor, precum în *Zburătorul* de Heliade:

„Ori aide l-*alde* baba Comana...”

și mai jos:

„Tot zmeu a fost, surato. Văzuși împielițatul!
Că țintă l-*alde* Floarea în clipă străbătu...”

Basmul *Aleodor-împărat* (Ispirescu, *Leg.*, 48): „... luă de soție pe fata lui Verdeș-împărat și se întoarse la împărăția lui. Cînd îl văzură *alde* gloatele venind teafăr...”, unde „*alde* gloatele = împărăția l u i ”.

În această întrebuințare, vedem deja la Dosofteiu, 1680, f. 293 b, cu contextul slavic:

„...ĭară îngerul Domnuluĭ să pugorâ îndatâ la ceĭ cu alde (ἀλде) Azariĭa în cuptorĭu...”	„...aggelŭ že gospodnĭ sŭnide kupno kŭ iže sŭ A z a r i e m ŭ vŭ peščŭ...”

Același pasagiu la Coresi, 1577: „e îngerul Domnului deștinse depreunâ cu Azaria-fečorii în cuptorĭu...”, iar la Silvestru, 1651: „ĭarâ îngerulŭ Domnuluĭ înpreunâ cu soții Azarieĭ pogorâ în cuptorĭu...”

Tot cu sensul de „cineva bine cunoscut”, figurează *alde* în gramatica basarabeană a lui Doncev, care ne spune: „Pentru a arăta numirile familice în numărul plural, se întrebuințează prepoziția *alde* sau finalele *-eștii*, *-uleștii*: *alde* Cazimir = = Cazimireștii, *alde* Catargi = Catargieștii, *alde* Ghica = Ghiculeștii etc. De ex.: Pre *alde* Cazimir și *alde* Alexandri, ca și pre Doniceștii și Bălșeștii...” (*Cursul*, Chișinău, 1865, II, p. 23).

Tot aci vine:

„Un om de nemic sau fără căpătîi se zice: *alde*- î n c u r c ă - n e g a r ă ” (St. Voinea, Dobrogea, c. Somova).

A. Odobescu (*Rev. rom.*, 1862, p. 364:) „... nu știe să-mparță paie la doi măgari, – ia, *alde* nea Vlad, *alde* nea Vlăduță...”

c) Fără prepozițiunea d e , dar preces de un adjectiv și urmat de un nume sau mai ales de pronumele personal în caz oblic: *săracul de mine* = *săracul alde mine*, *păcătosul de el* = *păcătosu alde el* etc.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. II, p. 2: „jâluĭaște a m u a m ă r â t u l ŭ d e omŭ să se sature...”

Cum că în toate aceste cazuri *-l de* este o simplă contracțiune din *alde*, probă femininul *săraca-n de mine!*, unde *-nde* ar fi peste putință a se explica altfel decît prin poporanul *ande* = *alde*.

II. Cînd lui *alde* îi precede prepozițiunea d e , și anume:

a) Partitivul d e = „dintre”:

Gr. Alexandrescu, *Satira duhului meu*:

„Învață danțul, vistul și multe d-*alde* alea;
Iar de vrei să faci versuri, ia pildă de la Pralea...”

E foarte des la Anton Pann:

„Zicînd d-*alde* aste, pleacă către mare,
Cu ciubucu-n mînă ca în preumblare...”

(*Prov.* III, 134)

„Finul, vorbe d-*alde* aste și altele îndrugînd,
Și cu nașul împreună la casa sa ajungînd,
Cu destulă bucurie pe oaspet au priimit...”

(*Ibid.*, III, 83)

„Așa cinstite părinte, păcatu-mi mărturisesc
Și orcum știi, rînduiește-mi canon să mă mîntuiesc;
De *alde* sărbători iarăși nu știu de le-oi fi păzit...”

(*Ibid.*, I, 138)

„D-*alde* aceste și alte
Înșiră cu glasuri nalte...”

(*Ibid.*, II, 156)

„D-*alde* aste ș-alte multe
Și mai mari și mai mărunte...”

(*Ibid.*, III, 44)

b) Mai rar genitivalul d e = „despre”:

Alexandri, *Barbu Lăutariul*: „De! unde se mai pomenește de-*alde* astea prin orașe! Numai pe la țară dacă se mai trec...”

A. Pann, *Moș-Albu* I, 25:

„Ci îi cer ca să le cînte d-*alde* viteazul Mihai,
Trăgînd din arcuș o dată să zică zece din grai...”

Într-un vechi text ne întimpină *alde* întrebuințat pentru a exprime raportul genitival fără prepozițiunea d e , și anume:

Gheorghie Ștefan-vodă, 1656 (*A.I.R.* III, 230): „dămu-ți știre pentru o pără ce avură înnaintea domniei méle boĭarinul nostru Pelin vistiĭarnicul și Gherman și Simion de Șileșeu, cu toți Murgeștii, pentru sat pentru Mihalču ce ĭaste aproape de tărgul Cernăuților, zicăndu boĭarinul nostru Pelin vistiĭarnicul și cu Gherman și cu Simion de Șileșeu cum acela sat Mihalčul le ĭaste lor drept de moșie și-l țin Murgeștii cu înpresurătură, și nĭ-au arâtat și un zapis de la Constantin-vodâ făcut pre multe ocine a lor, și-ntr-acel zapis scrie și satul Mihalčul, și așea scrie cum acel sat Mihalčul l-au fost cumpărat Gavril Moțocel, moșul vistiĭarniculuĭ Pelin și *alde* Gherman, de la Ilea vamășul...”, unde contextul ne arată că *alde* figurează pentru „ai lui”.

III. O r i g i n e a .

a) În privința semasiologică, cată să plecăm de la forma cea mai simplă: *alde* fără prepozițională d e . *Alde tata, alde mama, alde Florica, alde baba Comana, alde Cazimir* etc. însemnează pe o ființă f o a r t e c u n o s c u t ă nouă. În *amărîtul de om = amărît alde om*, *păcătosul de el = păcătos alde el*, *săraca-nde mine = săraca ande mine*, *alde* întărește noțiunea individualității, ceva ca și cînd am zice: amărît î n s u ș i omul, păcătos c h i a r el, săracă î n s ă m i ; adecă revine tot la c u n o s c u t . În: *de-alde astea*, *de alde sărbători*, *de-alde alea*, *alde* are sensul de a s e m e n e , ceea ce iarăși nu se depărtează de noțiunea c u n o s c u t u l u i , deoarăce se întemeiază pe o comparațiune. În scurt, înțelesul fundamental al lui *alde* este c u n o s c u t sau f o a r t e c u n o s c u t , „certus”, și dacă în unele cazuri el trece la acela de o a r e c a r e , de pildă în versul lui Anton Pann (*Prov.* I, 22):

„Că d-*alde* alte bucate crez că aici nu găsim...”,

apoi întocmai așa francezul „certain” a trecut și el de la înțelesul fundamental de cunoscut: „but certain, science certaine, coup certain”, la acela de oarecare: „certaines gens, certain conte, certain âge”. Regula actuală a gramaticei franceze de a pune pe „certain = cunoscut” după substantiv, iar pe „certain = oarecare” înainte, n-a existat încă în vechea franceză și nu era pe deplin admisă nici chiar în secolul XVI.

b) Sub raportul morfologic, *alde* se compune din pronominalul al ca în „al meu”, „al doile” etc. și din prepozițiunea de, pe care al și-a atras-o, dar care în principiu e independinte, avînd în regim pe numele sau pronumele ce-i urmează, după cum aceasta lesne se recunoaște mai ales în construcțiunea: amărîtul de om, unde de funcționează în același mod ca în: „vai de cutare”. Această natură prepozițională a lui de ne apare nu mai puțin bine în:

„Ha vezi, ast cîntec îmi place,
Asta pentru mine face,
Dar nu d-*alde*-pierde-vară,
Fire-ai cu el de ocară...”

(Pann, *Prov.* I, 20)

unde „de-pierde-vară” este în fond aceeași construcțiune ca „de ocară”. Funcțiunea lui al, ca articlu posesiv, este de a arăta intimitatea, fără însă o specificare mai de aproape ca în „al meu”, „al tău”, unde pronumele indică în specie felul intimității, pe cînd simplul al în *alde* exprimă un raport posesiv atît de general, încît nu admite nici măcar distincțiunea sexuală, ceva ca lătinește în „nostras”, zicîndu-se „*alde* tata”, întocmai ca și „*alde* mama”, „*alde* Mihai”, ca și „*alde* Comana”.

Românul *alde* n-are nici o analogie în celelalte limbi romanice.

v. [3]*Al*.

ALDÈNI
ALDÈȘTI – v. [1]*Alde*.

ALDIMIR, n. pr. m. – v. [1]*Alde*.

AL-DÒILE, A-DÒUA, adj. num.; second, deuxième. – v. [3]*Al*.

ALDOMÌR, n. pr. m. – v. [1]*Alde*.

ÀLDU. – v. *Aldan*.

ALDUIÈSC (*alduit*, *alduire*), vb.; bénir, féliciter, souhaiter du bonheur. Este maghiarul áldani. Se întrebuințează numai peste Carpați.

Lexicon Budan: „*Alduiesc* = norocesc, fericesc; *alduiesc* pre cineva la ziua sa, la anul nou, pentru dobîndirea căriiva norociri sau vrednicii”.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423):

„*Alduiĕsc*. Benedico.
A l d u i t , - ă. Benedictus, -a.
A l d u i t u r ă . Benedictio”.
Furduiu, *Versu Kotrancí*, Abrud, 1818, începe cu:

„Oh, baie Vercheșenească,
Dumnezeu te *alduiască*...”

v. *Aldaș*. – *Aldămaș*. – *Alduit*.

ALDUÌRE. – v. *Alduiesc*.

ALDUÌT, -Ă, adj.; béni. Participiu trecut din a l d u i e s c . Circulează în Banat și-n Ardeal. *Lexicon Budan*: „*Alduit* = norocos, fericit; bun, cuvios”.

„În Făget se zice: boul este *alduit* pentru că au fost de față la nașterea Domnului; despre soarele și luna se aude: s î n t u l soare și *alduita* lună...” (D. Păscuț).

v. *Alduiesc*.

ALDULEANU. – v. [1]*Alde*.

ALDUITÙRĂ. – v. *Alduiesc*.

ÀLDUR. – v. *Aldan*.

[1,2,3]**ÀLE,** pluriel féminin pour le: 1. pronom démonstratif a l (ă l); 2. article prépositif adjectival a l (ă l); 3. article possessif a l . Funcțiunile cele normale și originile acestor trei forme feminine plurale au fost deja dezbătute cu ocaziunea singularului lor și a formelor masculine.

v. [6,7,8]*A*. – [9]*Ai*. – [1,2,3]*Al*.

Aci vom indica dară numai acei idiotismi în cari femininul plural capătă o individualitate așa-zicînd independinte, ca și cînd ar fi un cuvînt aparte, ba chiar uneori nu funcționează ca feminin, ci pe deplin ca un neutru.

I. Demonstrativul *ale* „celles, celles-là”: a) t o a t e *alea* = „toute sorte de choses”; b) a l t e *alea* = „paralysie”.

a) Acățîndu-și pe emfaticul -*a* (v. [5]*A*) și întrebuințat într-un mod absolut în construcțiune cu t o a t e , *ale* însemnează în graiul familiar „fel de fel de lucruri”.

Basmul *Ileana Simziana* (Ispirescu, *Leg*., 16): „Fata împăratului, cum auzi aceasta, puse t o a t e *alea* la cale pentru drum...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 46: „La noi să cumpără mai t o a t e *alea* dă la streini....”

Aproape același sens are în construcțiune cu m u l t e și chiar cu m u l t e d - a l d e :

„Învață danțul, vistul și m u l t e d - a l d e *alea*;
Iar de vrei să faci versuri, ia pildă de la Pralea...”

(Gr. Alexandrescu, *Satira duhului meu*)

Într-un înțeles mai restrîns se construiește cu partitivul d e , ca în urația din Transilvania:

„...o mahramă
Mult mîndră și frumoasă,
Să ne-o dați dumneavoastră;
Fie și de in,
S-o șterge mirele de vin;
Fie și de bumbac,
Nouă și d-*alea* ne plac...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 181)

v. [2]*Alde*. – *Tot*.

Acolo pe unde nu se obicinuiește forma ă l , bunăoară în Moldova, în loc de „ t o a t e *alea*” se zice cu același sens „ t o a t e c e l e a ” sau „ t o a t e c e l e ”; de asemenea: „ m u l t e c e l e ”, „ m u l t e d - a l d e c e l e ” etc.

v. [1]*Cele*.

b) Cu emfaticul *a* și construindu-se cu a l t e , demonstrativul *ale* devine un nume eufemistic al „paraliziei”.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 29: „O sudoare rece îi brobonă fruntea, și, în genuchi cum era, își acoperi fața cu amîndouă mînele. A l t e *alea* i-au luat luminele; o ceață întunecoasă îi împăiejenește ochii...”; apoi mai jos, p. 52: „apucată ca de a l t e *alea*, fără să deschiză gura, o rupse la picior...” (cfr. p. 231).

Jipescu, *Opincaru*, p. 79: „Ține-ți hirea, hine, să nu te dea în a l t e *alea* d-atîta înălțare!...”

Într-un alt pasagiu, p. 57, Jipescu pune pe „ a l t e *halea*” în loc de „ t o a t e *alea*”: „...dau la copii meraz a l t e *halea*: oi, casă, lăpteturi, velințe...”, înțelegînd aci numai lucrurile materiale în opozițiune cu o moștenire mai înaltă: „limba și legea”; dar o asemenea întrebuințare nu e tocmai poporană.

Pe cînd pluralul a l t e -*alea* însemnează „paralizie”, singularul a l t ă - a i a se ia în popor cu înțeles de „monstru, dihanie, arătare”, bunăoară la Ispirescu, *Unchiașul sfătos*, p. 35: „dar se minună ca de a l t ă - a i a , cînd văzu că în locul capetelor tăiate cresc altele la loc îndoite...” sau mai jos, p. 66: „fugeau de dînsul ca de a l t ă - a i a și se ascundeau...”

v. *Alt*.

II. Adjectivalul *ale*, formă familiară în loc de c e l e „les (belles)”: a) d e *ale* = „des plus –, d’entre les plus –, d’importance”; b) *ale*-s f i n t e , *ale*-f r u m o a s e =„fées”.

a) Preces de un substantiv feminin la singular și urmat de un adjectiv la plural, compusul „ d e ale” sau „*d-ale*” exprimă cu mai multă energie, aproape iperbolic, noțiunea cuprinsă în epitet, bunăoară: „o zi *d-ale* mari” este ca și cînd am zice: „o zi foarte mare” sau „mare de tot”.

Cîntecul pandurilor din 1821:

„Să trag brazda dracului
La ușa spurcatului,

O brăzduță *d-ale* sfinte
Să țîie ciocoiul minte..."

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 484)

Cînd vorbitorul, fiind prea mișcat, nu găsește în grabă un adjectiv destul de puternic, ajunge substantivul cu „*d-ale*..." de pildă: „o soartă *d-ale*...", „o bătaie *d-ale*...", „o păcăleală *d-ale*..." sau: „*d-ale*, știi!", subînțelegîndu-se la urmă un calificativ cu atît mai energic cu cît nu se află un cuvînt ca să-l exprime.

În Moldova și pe aiuri se întrebuințează cu același sens: „ d e c e l e –".

Forma emfatică *alea* se însoțește mai adesea în graiul poporan din Țara Românească cu postarticularea adjectivului:

„...avem o grămad' dă gîște, rațe, găini și porumbei; ți-e mai mare mîndrețea cînd le vezi pe bătătură, dă nu le-ar hi dă dăochi; aldi jupîn Gheorghe cîrciumaru cea-că să le vindem și lor vo cîteva *d-alea* mai frumoasile..." (T. Teodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

v. [2]*Cele*.

b) În mitologia poporană, între numeroasele epitete eufemistice ale i e l e - l o r , la olteni figurează: *ale*-s f i n t e și *ale*-f r u m o a s e .

„Ielele sînt un fel de zîne numite de popor și *ale*-f r u m o a s e , cari umblă în aer zburînd și cîntînd, însoțite de un cimpoier. Ele joacă cîteodată pe pămînt făcînd horă, apoi dacă vreun om din întîmplare șede după aceea în vatra jocului, se bolnăvește, și atunci se zice că l-au lovit din iele, că a c ă l c a t î n m a s a *alor*-f r u m o a s e ..." (Preut R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

„Ielele sau dînsele se cheamă și *ale*-s f i n t e ..." (D. Constantinescu, Dolj, c. Negoieștii).

Pe aiuri se zice ielelor s f i n t e l e și f r u m o a s e l e (cfr. Șaineanu, *Ielele*, p. 24 sqq.).

III. Posesivul *ale* „les (miennes)": a) redus la monosilabă; b) d e *ale* = „de ce qui concerne".

a) În grai, *ale* se reduce foarte des la *a*: uneori și-n texturi.

Costache Conachi, p. 218:

„Cartea ce te învățasem, ah! cartea cea înfocată,
La care eu ucenită ți-am fost ție-ntăiași dată,
Cetind-o, amare lacrămi pe obrazul meu se varsă,
Căci cetesc *a* t a l e stihuri cu inima de foc arsă..."

Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p. 205), ps. LXXXVIII: „*a* tale săntŭ cerurele și a l tău ĭaste pământul..."

Dosofteiu, 1673, f. 14 b:

„Dzâcâ cât le place ceĭa ce n-au minte
De vor sa mă sparie cu *a* l o r cuvinte..."

Uneori ca mijloc de variațiune, de ex. la Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 75): „...această casă cu locul și cu prăvăliĭa ce scrie maĭ sus fost-au *ale* lui Dumitrașco și *a* fraților lui..."

Printr-o altfel de reducțiune, *ale* se aglutinează cu substantivul nearticulat ce-i precede, formînd în aparință o postarticulare.

Catechismul transilvan, circa 1560 (*Cuv. d. bătr.* II, 100, 101), de trei ori: „déde Domnezeu zéce cuvinte*le* sale = cuvinte *ale* sale...”

Nu rareori însă, în vechile texturi, chiar în cele rustice din Moldova, unde astăzi se aude aproape numai *a*, se păstrează întreg *ale*, de exemplu:

Act moldovenesc, 1687 (*A.I.R.* I, 62): „... casa cu pimnița cu heleșteul să fie *ale* Ancuței, ĭar jumătate de vie să rămăe în partea mea, ĭar în urmă să fie iar *ale* Ancuței...”

b) Cu partitivul d e și urmat de un genitiv, *ale* formează idiotismul „ d e *ale* gurei” sau „ d e *ale* mîncării = „quelque chose à manger” și alte cîteva locuțiuni înrudite, în cari nu funcționează de loc ca feminin, ci ca un plural neutru.

„A face ceva rost de *ale* gurei = a găti bucate” (S. Popescu, Buzău, c. Chiojdu).

A. Pann, *Prov.* I, 153:

„Mai multa lui vreme era petrecută
Făr’ de nici un lucru și-n deșert pierdută:
Ce lua-n trei zile dintr-o săptămînă
Da pe d-*ale* gurei, odihnind p-o rînă...”

Cu reducerea lui *ale* la *a*:

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 339): „eu mă duc în pădure, ca să mai aduc ceva de-*a* mîncării...”

Tot aci vine „ d e *ale* = quelque chose appartenant à”, de exemplu la Constantin Brîncovan (*Cond.*, ms. în Arh. Stat.):

p. 86: „ce vor putea găsi d e *ale* slujitorilor celor fugiți, ori moșii ver bucate, măcar ver-ce d e *ale* lor, să le vănză...”;

p. 140: „ce au rămas d e *ale* tătâne-său, moșii, rumâni, țigani și alt mult puțin...”

O funcțiune analoagă, cu prepozițiunea î n :

Jipescu, *Opincaru*, p. 111: „Dacă ahăia lucrează în *ali* negoțului ș-*ali* meserii[i], da noi, pitulicili, să ședem?...”

Dar se zice și mai bine: „ d e *ale* negoțului”, „ d e *ale* miseriei”, „ d e *ale* gospodăriei” etc., sau: „în d e *ale* negoțului...”

Altceva este construcțiunea ordinară cu partitivul d e = „dintre”, unde *ale* nu este neutru, ci curat feminin, ca în:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXI, p. 7: „vreo fune d e *ale* corabiei ce au în corabiĭa céĭa maré mai groasâ...”

Grigorie din Măhaciu, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 45): „nece o dzisă d e -*ale* méle nu fécetu...”

Doină din Ardeal:

„Cîtă apă pe vălcele,
Sînt tot lacrimi d e -*ale* mele...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 218)

De asemenea, altceva este construcțiunea lui *ale* ca feminin, nu ca neutru, cu genitivalul d e , bunăoară:

Coresi, *Omil.*, 1580, quatern. XXXIV, p. 16: „nu ĭaste năemnicŭ, ce stăpânŭ, și *ale* sale-i săntŭ oile și ca d e *ale* sale-șŭ socotéște și se grijaște d-insele...”

[4]**ÀLE,** forme employée exceptionellement au lieu du simple *a* comme article possessif féminin au singulier.

Chiar pe titlul *Bibliei* lui Șerban-vodă, de la 1688, se citește: „Bibliĭa, adecâ dumnezeĭasca scriptură *ale* c e i vechi și *ale* c e i noao lége”, unde „*ale* c e i ” este învederat pentru „*a* c e l e i ”, printr-o metateză foarte curioasă, dar de tot poporană, a silabei -l e -, care sare din *celei*, lăsînd numai „cei”, și se aglutinează pe deplin cu articlul posesiv feminin singular *a*, dîndu-i aspectul pluralului *ale*.

Analoagă, deși nu identică, este formațiunea a i în poporanul „zise a i sale neveste” = „zise nevestei sale”, despre care noi am vorbit într-un alt loc.

v. [10]*Ai*.

[5]**ÀLE.** – v.[3]**ALĂ**

[1,2]**ÀLEA,** pluriel féminin pour le: 1. pronom demonstratif a l a (ă l a); 2. article prépositif adjectival a l a (ă l a).

v.[6,7]*A*. – [1,2,3]*Ale*.

ALEAN (plur. *aleanuri*), s.n.; 1. contrariété, adversité, envie; 2. mélancolie. În primul sens figurează în vechile texturi, mai ales în construcțiunea „ î n *aleanul* cuiva = pour contrarier quelcun”, corespunzînd pe deplin maghiarului e l l e n „contre”, e l l e n e lenni „être contraire”, e l l e n é r e etc.; în sensul al doilea s-a păstrat în viul grai și a devenit un cuvînt foarte înrădăcinat, mai cu seamă în poezia poporană. N-are a face cu adjectivul paleoslavic a l ĭ n ŭ (Cihac), nici cu latinul a l i e n u s (*L.B.*). Din derivatele maghiarului e l l e n , mai găsim în *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422):

„ A l e n s i g . Inimicitia” (= e l l e n s é g).

„ A l e n i ș . Inimicus” (= e l l e n e s).

„ A l e n z u i ĕ s c . Contradico” (= e l l e n e z n i).

„ A l e n z u i t u r ă . Contradictio”.

A l é n e ș figurează deja în *Palia de la Orăștia*, din 1582 (Cipariu, *Anal.*, p. 73).

Despre originea maghiară a cuvîntului nu mai poate fi dară cea mai mică îndoială. Ca termen poetic, el va rămînea în limbă.

I. *Alean* ca arhaism:

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), Act. Apost.:

XXVI, 9; „multe într-*aleanu* se facu...”	„...multa c o n t r a r i a agere...”
XXVII, 4: „derep-ce era văntul într-*aleanu*...”	„...quod essent venti c o n t r a r i i ...”
XXVIII, 17: „nemică într-*aleanu* fecĭu oameriloru...”	„...nihi a d v e r s u s plebem faciens...”

Fiindcă *Codicele Voronețian* preface sistematic pe *n* între vocale în *r*, forma nerotacistică *aleanu* în loc de *alearu* dovedește că acest maghiarism era pe atunci prea de curînd întrodus în grai, neajungînd însă a se împămînteni.

Fragment biblic oltenesc, circa 1560 (*Cuv. d. bătr.* I, 6-12):

Levit. XXVI, 17: „voĭu întorce fața mea în *aleanul* vostru...”	„...obfirmabo faciem meam i n vos...”
Ib., 27–8: „să ĭară nici cu acéstea au vă veți învăța, ce veți înbla în *aleanul* mieu, eu încă voĭu înbla în *aleanul* vostru...”	„...si autem in his non obedieritis mihi, et ambulaveritis erga me o b l i q u i , et ipse ambulabo vobiscum in f u r o r e o b l i q u o ...”

Noul Testament din 1648, Math. V, 23:

„...fratele tău are ceva a l e a n spre tine...”	„..frater tuus habet aliquid a d v e r s u m te...”

Ibid., Paul ad Gal. V, 20:

„...pizmele, sfadele, *aleanurele*, măniile...”	„...inimicitiae, contentiones, a e m u l a t i o n e s , irae...”

Ib., Paul ad Col. II, 14:

„...ștergăndu care ne era înprotivă scrisoarea običaĭurelor care ne era întru *alean*...”	„...delens quod adversus nos erat chirographum decreti, quod erat c o n t r a r i u m nobis...”

O predică a Sf. Ioan Crisostom, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 513): „așa cade-se a goni pre toți aĭavea, pre carii cugetâ în *aleanŭ*...”

II. *Alean* în viul grai:

Alexandri, *Barbu Lăutarul*: „Cînd se întîmpla de se îndrăgea vreun cuconaș de o cuconiță și vrea să-i spuie *aleanu* sufletului, socotiți că-i scria răvășele franțuzești?...”

„Cîntecelor triste li se zice: de *alean*, de jale, de aht, de dor, de răcoreală...” (Iași, V. Mircea, c. Copou; V. Lohan, c. Buciumii).

Balada *Tudor Vladimirescu*:

„Spune, maică, ce te doare,
Că m-oi face vrăjitoare,
De *alean* să te descînt,
Să calci vesel pe pămînt...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 216)

Doină voinicească:

„Cînd eram de douăzeci,
Mă legam de turci, de greci,

Și de capete-i scurtam
Și *aleanu*-mi ușuram...”

(*Ibid*., 254)

Balada *Bogatul și săracul*:

„Tu ai galbeni la chimir,
Eu am un seleaf cu fir,
Și-n seleaf un iatagan
Ce mă scapă de *alean*...”

(*Ibid*., 43)

Balada *Giurgiu*:

„Eu nu cînt în butul tău
Ci horesc de-*aleanul* meu:
Mă tînguiesc prunilor
De jelea părinților,
Și mă vaiet brazilor
De bănatul fraților...”

(Pompiliu, *Sibii*, 41)

O doină din Ardeal:

„Cîte-s de la noi la deal,
Toate țin pa mine-*alean*;
Cîte-s de la noi la vale,
Toate stau să mă omoare...”

(Jarnik-Bîrsanu, 66)

O doină din Bucovina:

„Să nu cînți sara pe lună,
C-a mea inimă nu-i bună,
Că-i încinsă cu curele,
Mîncată de multe rele,
Și-i încinsă cu colan,
Mult oftează de *alean*...”

(Marian, II, 74)

O doină din Basarabia:

„Și să stau să m-odihnesc,
Să plîng și să mă jelesc
Și de bune și de rele,
De *aleanul* vieței mele...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 410)

Alean e mult mai frumos decît neologismul m e l a n c o l i e și va rămînea în grai, mai ales ca termen poetic alături cu sinonimul mai figurat, dar mai puțin energic: i n i m ă - a l b a s t r ă .

v. *Albastru*. – *But*.

ALEARGĂ-CALE, subst. invar.; t. poét.: grand marcheur, grand coureur. O interesantă compozițiune nominală, pe care o găsim în *Psaltirile* române din secolul XVI pentru slavicul *tĕsči pǵtĭ = ad currendam viam* = δραμεῖν ὁδὸν, și care prin urmare nu corespunde nici unui context.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), ps. VIII, 6: „Bucură-se ca uriașul *Aleargă-cale*..."

Coresi, 1577, diferă numai prin ortografie: „bucurâ-se ca uriĭașulŭ *Aleargâ-cale*..."

Uriașul *Aleargă-cale* este o compozițiune românească curat poporană, întocmai ca epitetele celorlalți uriași din basmele noastre: Sfarmă-peatră și Strîmbă-lemne.

Alexandri, *Răzbunarea lui Statu-palmă*:

„Uriașul Strîmbă-lemne cu-al său gemin Sfarmă-peatră
Au văzut căzînd potopul ș-au trecut potopu-nnot.
De cînd sînt povești în lume și se spun pe lîngă vatră,
Ei duc zile cu piticul Statu-palmă-barba-cot..."

Coresi și predecesorii săi compus-au ei pe *Aleargă-cale* după analogia epitetelor poporane? ori nu cumva îl vor fi luat d-a dreptul din vreun basm românesc?

De aceeași natură sînt termenii compuși ca: tîrăie-brîu, vîntură-țară, încurcă-negară, papă-lapte, frige-vacă etc.

În orice caz, *Aleargă-cale* are în sine ceva epic, care ar trebui să-l mînțină în limba poetică a românului.

v. *Alerg*. – *Cale*. – *Strîmbă-lemne*. – *Sfarmă-peatră.* – *Uriaș*...

ALÈCU. – v. *Alexandru*.

ALEDĂRÈȘTI, n. pr. loc. – v. *Aleodor*.

ALEFÌE (*L. B.*). – v. *Alifie*.

ALE-FRUMOASE, s.f. pl.; t. de mythol.: sorte de nymphes ou de fées.

v. ²*Ale*. – *Frumoasele*.

ALÈG (*ales*, *alegere*), vb.; 1. a) élire, choisir, d'où: b) préférer, opter; c) favoriser, être partial; 2. a) discerner, distinguer, d'où: b) décider, trancher; c) délimiter, déterminer; 3. a) ressortir, rester après, d'où: b) paraître inopinément, surgir; c) taquiner, importuner. A *alege* este a lua o parte din mai multe, celelalte fiind înlăturate, ceea ce presupune dentîi o judecată a minții pe cît timp se face *alegere*, apoi scoaterea la iveală a lucrului celui *ales*. De aci cele trei sensuri fundamentale: „élire = discerner = ressortir", cari se împleticesc împreună și din cari se desfășoară numeroase accepțiuni secundare.

I. a) *aleg* = „élire, choisir".

Moxa, 1620, p. 350: „ei răspunserâ: nice tu nu veri domni de acum, și-și *aléserâ* pre o slugâ a lui Solomonŭ pre nume Ierovoamŭ de și-l puserâ domnŭ...”

Neculce, *Letop.* II, p. 212: „eșind boierii înaintea vezirului, se ținea cela de cela să-i *aleagă* de domnie...”

Dosofteiu, 1673, f. 79 b:

„Direpțâĭ să vor *alĭage*
Dintre ceĭ fără de lĭage...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 247:

Și băieți de prin dughene acei ce marfă purta,
Eteria nici pe unul n-*alegea*, nici depărta;
Tuturor le dau cocarde, pe toți îi împodobesc:
Uniforma Eteriei dîndu-le, stau de-i privesc...”

Zilot, *Cron.*, p. 3: „de voi avea greșeli, d-voastră, iertînd, *alegeți* ce este bun, și ce este rău îndreptați...”

I. Văcărescu, p. 120:

„Cu vină, fără vină,
Cerul acum n-*alege*:
Tulbure colcăiește,
Arde și prăpădește...”

O doină în care se cuprinde o ciudată „electivitate a magistraturei”:

„Lăsa-m-oi de răzeșie
Să apuc în haiducie,
Ca să-mi fac sfînta dreptate
Cu cea ghioagă de pe spate,
Să-mi *aleg* giudecători
Cei stejari nestrîmbători...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 227)

Proverbi și locuțiuni proverbiale:

„Oile grămadă merg, iar caprele se *aleg*” (Pann, II, 28), adecă cei buni toți, iar din cei răi numai cine e mai puțin deochiat.

Și pentru *alegere* cată să știm a o face la timp, căci:

„Mălura din grîu
S-*alege* la rîu...”

(*Ibid.*)

„*Alege* pînă culege” însemnează a se păcăli din lăcomie de a apuca ceva prea bun sau din despreț pentru cele ce se pot lua mai cu ușurință.

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 29): „Apoi dă, măi Chirică; în zioa de azi, nu știu zău care a mai fi cu crucea-n sîn, cum cauți tu. Eu gîndesc că tot om *alege*, om *alege*, pîn-om culege...”

„Multe fetițe or *aleg* pînă culeg, or stau pînă le-*alege* moșu ăl din groapă...” (Jipescu, 128).

Figurat, „ v î n t u l *alege* = le vent emporte”, cînd se spulberă numai o parte din ceva.

Balada *Marcu Viteazul*:

„Oase ce mai rămînea,
El în piuă le pisa
Și în vînt că le sufla:
– Na, *alege*, vîntule,
Îngraș-te, pămîntule,
Că din ce n-*alege* vîntul
Mi se îngrașă pămîntul...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 669)

Pentru idiotismul: *aleg* p e s p r î n c e a n ă ,
v. [1]*Ales*.

I. b) *aleg* = „préférer, opter”.

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Nădejde de mîntuire de nicăiuri așteptînd
Și decît trai cu rușine, moarte mai bine-*alegînd*...”

I. c) *aleg* f a ț a = „favoriser, être partial”.

Noul Testament din Bălgrad, 1648, Luc. XX, 21:

„...știmŭ că derept zič și înveț, și nu *alegi* f a ț a , ce într-adevărŭ calĭa lui Dumnezău înveți...”	„...scimus quia recte dicis et doces, et non a c c i p i s p e r s o n a m , sed viam Dei in veritate doces...”

unde în contextul slavic: „i ne na l i t z e z ŭ r i š i ”.

Tot acolo, Paul la Rom. II, 11:

„...nu ĭaste la Dumnezău *alégere* de f a ț ă ...”	„...non est a c c e p t i o p e r s o - n a r u m apud Deum...”

unde grecește: π ρ ο σ ω π ο λ η ψ ί α .

Pentru idiotismul: *aleg* d i n r ă z b o i , *aleg* c u f l o r i etc.,
v. [2]*Ales*. – [2]*Alesătură*.

II. a) *aleg* = „discerner, distinguer”.

Lexicon Budan: „*aleg* ceva price, adecă desfac, așed, ausmachen”.

Dosofteiu, 1680, ps. XLII:

„Gĭudecă-mă, Dumnădzăule, și *alĭage* pâra mĭa...”	„Judica me, Deus, et d i s c e r n e causam meam...”

unde în contextul slavic: r a z s ǵ d i , în cel grec: δ ί κ α σ ο υ .

Ureche, *Letop.* I, 95: „Létopisețul nostru cel moldovinesc așa scrie de pe scurt, că nice de viiața domnilor care au fost toată cîrma nu *alége*, necum lucrurile den lăuntru să *aleagă*...”

Glosar slavo-român, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, 268, 301): „*aleg* cu cugetul, s e m u e s c , j u d e c , s o c o t e s c ...”

Moxa, 1620, p. 364: „adunâ săborŭ în Nichei de *alése* lége creștinească...”

I. Văcărescu, p. 280:

„Ale muierii voind s-*aleagă*,
Ce duh, ce fire să le-nțeleagă?
Subțire foarte e a lor minte
Și pe om lesne femeia minte...”

Descîntec bucovinean de „spălarea urei”:

„Să mă *alegi* dintre toate celelalte fete,
Cum se *alege* păunul din pene
Și busuiocul din buruiene...”

(*Col. l. Tr.*, 1882, p. 331)

Jipescu, *Opincaru*, p. 151: „Puicana a auzit cu urechili iei dă la un boier bătrîn că parte din ghisuri sînt adăvărate, parte nu, ca și vorbili: unili seci, altili pline. Dumnezeu s-*aleagă*...”

În Moldova „Dumnezeu” e înlocuit printr-o ființă mitologică B ă l a n u l . Așa la I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 25): „ B a l a n să-ți *aleagă* din gură ce spui, dacă nu vorbești deslușit...”

Proverb: „Nu se *alege* cîștigul din pagubă” (Pann, II, 85), cînd folosul e cu îndoială.

II. b) *aleg* = „décider, trancher”.

O veche zicătoare: „la toate urma *alege*” (Pann, II, 87) = „finis c o r o n a t opus”.

Dr. Polysu: „ a se *alege* la un fel, într-un fel = ein Ende nehmen”.

„Nu ne putem înțelege,
Un fel nu ni se *alege*...”

(Pann, II, 158)

sau:

„Voi prin judecată ca or eu, or el,
Să ni se *aleagă* dreptul la un fel...”

(*Ibid.*, I, 124)

„...Tari-i bolnav seracu; hai să chemăm niște pochi să-i facă niște masle, că pe urmă ori s-a îndrepta, ori a muri, încalea să i se *aleagă* din două una...” (N. Corciovă, Tecuci, c. Răchitoasa).

O doină:

„Arde-mi-te-ai, codri des!
Văd bine că s-au *ales*
Din tine să nu mai ies!...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 252)

Donici, *Lupul la peire*:

„Lupul cinchit într-un colț
Cu ochi crunți, cu păr pe dos, clănțăia din dinți la toți;
Dar văzînd că nu-i de șagă, că peire-i s-au *ales*:
— Oameni buni! le zisă, stați!
Și voi cîini, ce-mi sînteți frați..."

Pravila Moldov., 1646, f. 86: „căndŭ să va înpărți muĭarĭa de bărbatu-ș pentru frica vrâjmâșie-lui, cade-sâ gĭudețului să întărească acestŭ lucru nu numai cu zapisŭ sau cu chizéșŭ, ce încâ trebue să o pue la un locŭ ca acela cu credință, să șadzâ acolo cu cheltuĭala bărbatului, pănâ să va *alége* ce cum va fi..."

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 26); „Cu toții priimiră mărturia brebului, și cu toții într-un sfat *aliasără* ca vidra dintr-amîndoă monarhiile afară să se gonească..."

Ibid., p. 138: „și așa orce au poruncit și au *ales*, bine au poruncit și înțelepțéște au *ales*..."

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 113):„deč judecata și Divanul așa s-au *ales*: rămăind el platnic, au dat satul Sălcuța la măna fečorilor Mantii Vistier..."

II. c) *aleg* = „désigner, délimiter".

A *alege* în scris = „préciser, déterminer", de ex. în *Pravila Moldov.*, 1646, f. 33: „de vor lăsa cuiva dreptŭ sufletŭ, nu va putĭa el săngurŭ cu voĭa sa să ĭa, ce trebuĭaște ispravâ de la gĭudețŭ, *alegăndŭ* acelŭ lucru č-au lăsatŭ dreptŭ sufletŭ: ĭaste învățătura să facâ besérică, sau bolnițâ, sau ospătărie ce se dzice casă de streini sau grobŭnicŭ, sau altă asémenĭa acestora? pentru că atunce poate să ĭa săngurŭ cu voĭa sa și nu-i trebue nice unŭ gĭudețŭ, și încâ poate să ĭa săngurŭ căndu-i va *alége* stăpănulŭ în zapisŭ; ĭarâ de va fi într-alt chipŭ etc."

E mai cu seamă des în vechile procese teritoriale „a *alege* partea cuiva" sau „a *alege* moșia", fie după o hotărnicie de mai-nainte, fie după mărturia vecinilor sau prin operațiunea geometrică la fața locului, fără care pămîntul rămîne „ne-ales".

Act muntenesc din 1606 (*Cuv. d. bătr.* I, 155): „parte lu Streze cătă se va *alege* de peste tot hotarul..."

Moise-vodă Movilă, 1634 (*A.I.R.* I, 72): „căte părți să vor *alége* pre zapise în satu Săpoténi..."

Act muntenesc din 1638 (*A.I.R.* I, 23):„délnița lui, cătă să va *alége* partea lui, den cămpu, den pădure, den apă..."

Act moldovenesc din 1675 (*A.I.R.* III, 250): „să mérgeț acolo la acel loc și să socotiț cu oameni buni dinpre•ur precum va hi cu dreptate, pre cătă va avea dumnealui parte de ocină acolea într-acel sat, să-i *alégeț* din tot locul cu tot venitul..."

Inventarul mănăstirii Cotroceni, 1681 (ms. Arh. Stat.), f. 13: „au luat din Divan 24 de boĭari pre răvașe domnești și cu om domnescu înpreună de au mersu toți la acest sat Pietrile de au *ales* toată partea doamnii Elinii și o au hotărăt dă cătră Nica slugiĭarĭul de Grădiște..."

Antioh Cantemir, 1706 (*A. I. R.* III, 270): „să aibă Lupașco a-ș ține moșie cu bună pace despre ginerii Stroescului, pănă or veni la Divan, și atunci precum va *alege* Divanul așa va hi...”

III. A s e *alege* = „ressortir, surgir, importuner”.

Mai niciodată nu se întrebuințează sub forma activă, afară numai de „lăpturi” sau „brînzeturi”, cînd *aleg* are sensul cauzativ de „faire ressortir”: *aleg* unt, *aleg* zăr, *aleg* urdă etc.

III. a) „ressortir, rester après”.

Dr. Polysu: „a se *alege* cu ceva = einem etwas übrig bleiben”.

Lexicon Budan: „se *alege* = se arată, se vede, de ex.: la sfîrșit se va *alege* = in fine a d p a r e b i t ”.

A. Pann, *Prov.* II, 115:

„Unde vede vro figură, vro tînără, vrun pantof,
Stă, se uită, cască gura și se *alege* cu of!”

Jipescu, *Opincaru*, p. 143: „Rumânu cu ce poartă și cu ce bagă-n gură, cu aia s-*alege* pă lumea asta...”

Doină muntenească:

„Firicel de iarbă neagră,
Dintr-atîta lume largă
M-*alesei* c-o puică dragă...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 325)

Act moldovenesc din secolul XVII (*A. I. R.* I, 105): „ačasta el o au văndut dumisale lui Drăgan din Filipești fečorul Nechitei dereptu cincizăci taleri bătuț bani gata, ca să-i fie lui direaptâ ocinâ și cumpărăturâ în vĭaci, lui și cuconilor săi și a tot rodul său cine să va *alége*...”

[. . . . .]

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 378): „... eu știu ce știu eu: degeaba mai bați apa-n chiuă să s-*aleagă* unt, că nu s-*alege* niciodată...”

„Zărul să ferbe și să *alege* din el urdă dulce; din aceasta, băgată în bădîu sau hurdoi, să *alege* untul; din zărul ce rămîne după *alegerea* untului, se face urdă bătută...” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

Într-un descîntec bucovinean de lîngoare:

„Lungoare de nouă feliuri,
Lungoare de nouă neamuri,
Alege-te,
C u l e g e -te
Din crierii capului,
Din fața obrazului,
Din auzu urechilor,
Din vîrfu degetelor,

Din inimă,
De sub inimă,
Din toate ciolănelele,
Din toate-ncheieturelele;
Alege-te,
C u l e g e -te,
Că eu nu te-oi *alege*,
Nici nu te-oi c u l e g e ,
Ci cu secerea te-oi secera...”

(Marian, *Descîntece*, p. 148)

unde „a se *alege* și a se c u l e g e ” însemnează: „ressortir et disparaître l’un après l’autre jusqu’au dernier”.

E foarte poporană mai cu seamă locuțiunea proverbială: „nu s-a *ales* nemic”, „s-a *ales* praf” și o mulțime de alte varianturi.

„Cînd din întîmplare va întra noaptea în casă o broască, atunci femeia sau altcineva degrabă o caută la gură și la partea de dinapoi, ca să vadă dacă nu e cusută, căci se crede că broaștele se prind de fermecători și, după ce le coasă gura și partea de dinapoi, apoi le menește și le trimite la cine are ciudă pentru a-i face de urît; deci, găsindu-se broasca cusută, o arde în foc, și cenușa o azvîrle în vînt zicînd: cum nu se *alege* nimica de această cenușă, așa să nu se *aleagă* nimica de cel ce te-a trimes...” (Vaslui, c. Laza).

Basmul *Înșir-te mărgărite* (Ispirescu, *Leg*., 71): „Apoi legă pe țigancă de coadele cailor împreună cu un sac de nuci și le dete drumul să se ducă-n lume, și unde cădea nuca, cădea și bucățica, pînă ce nu se mai *alese* nici praful de dînsa...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 25: „pă unde răzbia oastea streină, nici praf, pîrjol și cenușă nu s-*alegea*...”

Zilot, *Cron*., p. 7:

„Precum curat se arată într-al țărei hronograf,
Că de toți domnii aceștia nu s-au *ales* stur și praf...”

Alexandri, *Haimana*: „... regia tutunului, din care s-a *ales* numai fum și scrum...”

III. b) „paraître inopinément, surgir”.

Dosofteiu, 1673, f. 23 a:

„Cu prea cuviosul cuvios ti-ĭ face,
Cu nevinovatul ț-va fi vĭața-n pace,
Ĭară cu a l e ș i ĭ bun te veĭ *alĭage*...”

Dr. Polysu: „Tocmai tu te-ai *ales* să... = gerade du willst...”.

În graiul țăranului din Prahova: „Păi cum nu, tu iești măi brează! Te-*aleseși* mai moțată?...” (Jipescu, *Opincaru*, p. 43).

III. c) „taquiner, importuner”.

În Muntenia se aude adesea: „te *alegi* de mine” sau „te *alegi* de cutare” cu sensul de „ s u p e r i pe cineva”.

Este o învederată confuziune, dar confuziune poporană, între *alegere* și *legare*. Așa în doina *Dorul*, din București:

„De cine dorul s-*aleagă*
Nu-i paie lucru de șagă!...”

(G.D. T., *Poez. pop.*, 276)

Între înjurăturile din Moldova: „*Aleagă*-se Balanu de capul lui!” (Iași, c. Șipotele).

IV. Originea și formele.

Paralelismul între *alèg* = lat. èlĭgo și „culèg” = lat. „còllĭgo” înlătură orice îndoială asupra derivațiunii celui dentîi, în ambele cazuri accentul latin suferind deopotrivă o scădere, ca și-n „înțelèg = intèllĭgo (intèllĕgo)”. Același paralelism ne explică totodată netrecerea latinului *-l-* între vocale în *-r-*, după norma foneticei române. Înrudirea ambelor cuvinte rămînînd bine simțită de către popor, acțiunea legii fonetice asupra unuia singur din ele era împedecată, căci ea nu putea să se întinză și asupra celuialalt, în care grupul latin *-llĭ-* trebuia să treacă la români în *-le-*. E curioasă, în orice caz, coincidința românului *alèg* cu grecul ἀλέγω, cu care se-ntîlnește și-n unele accepțiuni.

Perfectul organic pentru *aleg* este *alèși* = lat. vulg. elèxi (clas. *elègi*), *alèsemu* = elèximus (*elegimus*), iar participiul: *alept* = lat. electum, în loc de actualele forme analogice: *alesei*, *aleserăm* și *ales*. Perfectul *alèși* ne mai întimpină uneori în vechile texturi, de ex. la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXIII, p. 13: „care e aceasta, derep-ce căce-mi sinteți soți? derep-ce că așa *aleșŭ* (ѧ́лѣ́шь) pre voi...” Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Museum) în alăturare cu *Noul Testament* din 1648:

Io. XV, 16: „eu *aleși* (ѧ̂лѣ́ши) voi și pușì voi...”	„eu amŭ *alesŭ* pre voi și amŭ rânduitŭ pre voĭ...”

Macedo-românește se zice *alepșu*, latinul *x* fiind tratat nu ca în „ieșire = exire”, ci ca în „coapsă = coxa”. La plural, în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom., p. 84): „abia *alésemu* margirea = μόλις τε παρα λεγόμενοι...” Participiul *alept* se mai conservă numai la macedo-români, cari zic de asemenea aleptor = lat. elector în loc [de] formațiunile daco-române analogice: alegător și alesător.

v. [1-9]*Ales.* – *Culeg.* – *Cules.*

ALEGĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; électeur, celui qui choisit, discerne etc. În graiul vechi se zicea și alesător, dar cu un sens mai restrîns. Macedo-românește, forma organică aleptor = lat. elector.

v. *Aleg.* – *Alesător.*

ALEGĂTÙRĂ (pl. *alegături*), s.f.; choix. Sinonim cu alegere, rar întrebuințat și avînd o nuanță pejorativă. Cînd zicem: „se face alegerea”, presupunem că

se va lua din mulțime tot ce-i mai bun; cînd zicem: „se face *alegătură*”, arătăm mai denainte ne-ncrederea noastră în rezultatul a l e g e r i i .

v. *Alegere*. – [6]*Ales*. – [1]*Alesătură*.

ALÈGERE (pl. *alegeri*), s.f.; l'infinitif substantivé d ' a l e g : éclection, choix, discernement etc. Reprezintă, ca substantiv abstract, aproape toate sensurile verbului a l e g . Sinonim cu a l e g ă t u r ă și cu substantivul a l e s .

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 100): „am venit la scaunul stremoșilor noștri a domnii Țărăi Rumănești, dentru *alégerea* și voința a toată boerimea țărăi...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 46): „Nime în lume atîta de ascuțit la minte și iute la giudecată a afla să poate, carile în toată *alégerea* negreșit și nesmintit să fie...”

v. *Aleg*. – *Alegătură*. – [6]*Ales*.

ALEGÎND, adv.; sauf, excepté. Arcaism, pe care graiul de astăzi îl înlocuiește prin a f a r ă d e , uneori prin f ă r ă . Verbul a l e g însemnînd „distinguo”, participiul său, a l e s , a devenit adverb cu sensul de „notamment = eo distincto”, iar gerundiul *alegînd* s-a adverbializat cu înțelesul de „excepté = eo distinguendo”.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IV, p. 1: „să nu zică cineva că are folos de la avuție, nici să se laude cu ĭa, *alegăndŭ* folosŭ va avea cela ce-șŭ va da avuție în mâna săracilor...”

Pravila Muntenească, 1640, f. 19: „Preotulŭ de va fi meșterŭ a lucra în cetate și va cerca să se boerească și va umbla cu nușii și va mérge în săborŭ cu oameni proști sau cu boĭari, *alegăndŭ* fără de o nevoe mare oarecaré de-i va fi luĭ, unii ca aceĭa ori să se scoață, ori să se lase de unele ca acélĭa...”

Varlam, 1643, II, f. 87 b: „să va zemisli și să va naște Dumnedzău cu trupŭ omenescŭ, *alegăndŭ* fără de păcate...”

Ibid., f. 97 b: „fu omŭ deplinŭ ca și noi, *alegăndŭ* numai fără de păcate...”

Pravila Moldov., 1646, f. 23: „de-are și •ura, nime nu-l va créde, *alegăndŭ* de-are avĭa înpreună cu •urămăntul și niscare marturi sau niscare sémne...”

Ibid., 57: „cela ce va fi săngurŭ curvarĭu și va avĭa și alte mueri, acela nu va putĭa ucide pre curvarĭul ce va curvi cu muĭarĭa lui, *alegăndŭ* de-i va fi dzăsŭ mai de-ainte să nu vorovască cu muĭarĭa lui, pentru că atunce, de-i va găsi, poate să-i ucigă...”

Ibid., f. 121: „nu va putĭa fiece fĭalŭ de mestecătorĭu de sănge să șuvăĭască înnaintĭa gĭudețului cum n-au știutŭ mestecarĭa de sănge, *alegândŭ* de va fi țăranŭ di cei neînțelegători...”

v. *Aleg*. – [1,3]*Ales*.

ALÈI! s. **ALELÈI!** s. **ALELELÈ!** interj.; cri d'invocation, soit pour défier, soit pour encourager ou pour compatir. O interjecțiune proprie poeziei poporane, mai ales celei eroice, și cu totul străină graiului de toate zilele, care o înlocuiește prin

m ă , b r e , m ă r e etc. Ea nu este niciodată subiectivă ca interjecțiunea de durere a l e u , ambele diferind foarte mult prin funcțiuni, deși sub raportul material le desparte numai vocala finală. Tot pe atîta se deosebește de interjecțiunea i a l e i , care exprimă un fel de mirare ca în „cum se poate!” sau „ce mai spui!”, bunăoară la Alexandri, *Crai-nou*, sc. 2:

„Corbu: O furat fata, ca mai bine.
Dochița: I a l e i !...”

În acest mod, quasi-identice în formă, cele trei interjecțiuni: *alei*, i a l e i și a l e u exprimă fiecare o altfel de emoțiune. Față cu simplul *alei*, reduplicatul *alelei* și triplicatul *alelele* reprezintă gradațiunea aceleiași mișcări sufletești, probînd încă o dată extrema bogăție a repertoriului emoțional al limbei române (v. *Aaoleo*!).

Balada *Holera*:

„*Alei!* iazmă călătoare,
Boală rea ș-ucigătoare!...”

Balada *Toma Alimoș*:

„*Alelei*, fecior de lele,
Căci răpiși zilele mele!
De te-aș prinde-n mîna mea,
Zile tu n-ai mai avea...”

și mai jos:

„*Alelei*, murguleț mic!
Alei, dragul meu voinic!
De-ai putea la bătrînețe
Cum puteai la tinerețe...”

Balada *Marcu și turcul*:

„*Alei*, slugă, fătul meu,
De ce muști tu așè rău...?”

(Pompiliu, *Sibii*, 23)

Balada *Feciorul și maică-sa*:

„*Alelei*, soția mea,
Cu ce maica te ținea,
De te-ai veștezit așea?...”

(*Ibid.*, 54)

Balada *Nevasta fugită*:

„Despre Nistru cătră Prut,
Alelei ce drum bătut!...”

(Marian, *Bucov.* I, 123)

O doină din Ardeal:

„*Alelele*, Doamne sfinte,
Doamne sfinte și părinte!
Mai așează-mi gîndurile
Să-mi isprăvesc rîndurile...”

(Jarnik-Bîrsanu, 125)

O baladă tot de acolo:

„*Alelele*, Doamne sfinte,
Doamne sfinte și părinte!
De mîncare ce să-i dau?...”

(Pompiliu, 51)

Cu poeticul *d* ca în „dalb = alb”, se face *dali* = *alei*, *dalelei* = *alelei*:
Balada *Răscumpărare*:

„*Dali*, dragă păsărea,
Doară ești din țara mea?...”

(Pompiliu, *Sibii*, 81)

Balada *Voina și mîndra*:

„*Dali* bade, dragul meu,
Unde găți tu murgul tău?...”

(*Ibid*., 75)

Balada *Stanciu și Vochița*:

„Ea din grai așa grăia:
— *Dali*, frate Stanciule!
Șoimule, voinicule!...”

(*Ibid*., 68)

Balada *Nevasta fugită*:

„Peste-Abrud, peste Aiud,
Dalelei ce drum bătut!
Dar de cine e bătut?
De-o nevastă pribegită,
De bărbatu-său fugită...”

(*Ibid*., 24)

Numai pentru trebuința rimei, într-un mod de tot excepțional, în loc de *alelei* figurează *aleleu* în balada bucovineană *Ioviță și fata Cadiului*:

„*Aleleu*
Ioviț-al meu!
Ce stai nici bînd,
Nici mîncînd?...”

(Marian, I, 143)

Ca și cele mai multe interjecțiuni, *alei* este de o natură antropologică, nu etnică. Grupul fonetic - a l e - are o funcțiune analoagă în graiurile cele mai eterogene. Ajunge a pune alături pe grecul ἀλαλά (ἐλελεῦ, ἐλελελεῦ) cu sălbatecul a l e - l e l e în limba ewe, de pe coastele Africei (Pott, *Doppelung*, 24).

v. *Ialei! – Valeu!*

ALELÈI! } v. *Alei*!
ALELELÈ! }

[1]**ALELÙIA** s. **ALILUÌIA,** s.m. indecl.; alleluiah. Cuvînt ebraic, care înseamnează „lăudați pe Dumnezeu" și prin care se încep o seamă de psalmi, bunăoară psalmul CXLV și următorii.

Coresi, 1577, ps. CXLVIII: „*Alliluia* lu Aggheu și Zahariu. L ă u d a ț i Domnulŭ de cerĭu, l ă u d a ț i elŭ în cei de sus, l ă u d a ț i elŭ toți îngerii lui..."

Dosofteiu, 1680, f. 184 b: „*Alliluia* a luĭ Angheĭ și a Zahariĭ. L a u d ă , sufletule al mĭeu, pre Domnul..."

Ca și pe grecul ἅγιος (v. *Aghios*), poporul păstrează pe ebraicul *aleluia* numai într-un sens comic.

Nu rar îl auzi pînă și-n gura copiilor, de exemplu la I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p. 3): „stropșitul de Ion, cu talanca de la oi, cu cleștele și cu vatrarul, face o hodorogeală și un tărăboi de-ți iè auzul; apoi își pun cîte-o țoală în spate și cîte-un coif de hîrtie în cap și cîntă: *aliluiia* și Doamne miluiește, popa prinde pește..."

Ca o satiră asupra preuților: „popa or călugăru aduce toate tot pă *aliluiia*..." (Jipescu, *Opincaru*, p. 119).

Ca un ingenios joc de cuvinte, în *Vicleem*, după variantul din București:

„Popa:
Pămîntul al Domnului
Și mortul al dracului!
Dascălul:
Alelui, *alelui*, *alelui!*...
Popa:
Ce-or fi a l e l u i ..."

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 131)

Această glumă se întemeiază pe aceea că după biserica răsăriteană, altădată și-n Occident (Martigny, *Dict. d'antiqu. chrét.*, 26), *aleluia* se întrebuințează nu numai în liturgie, dar se cîntă și la înmormîntări.

Din *aleluia* se formează verbul a l e l u i e s c , care înseamnează a cînta *aleluia*".

v. *Chirileisa*.

[2]**ALELÙIA,** s.f.; t. de botan.: Alléluia, pain de coucou, Oxalis accetosella. Se află la Pontbriant și la Costinescu. Pare a fi un neologism, și încă de prisos, pentru o mică plantă cunoscută tuturor românilor sub numele de m ă c r i ș o r sau m a c r i ș - i e p u r e s c .

v. *Măcrișor*.

 [1]**ALELUIÈSC.** – v. [1]*Aleluia*.

[2]**ALELUIÈSC,** vb.; attribuer quelque chose à autrui. Ne întimpină numai în *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): „*Alăluiĕsc*. Alterius rem esse dico.” O compozițiune verbală din a l e l u i (sînt lucrurile), analoagă cu a l s ă u e s c din a l s ă u .

v. *Alsăuesc*.

[1]**ALÈM** (plur. *alemuri*), s.n.; croissant ou étoile placée sur une mosquée. Turcul ’a l e m , de origine arabă (Șaineanu, *Elem. turc.*, nr. 30). Se întrebuința la români numai cînd era vorbă de musulmani.

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 286: „La o minare a unei geamii, în mijlocul *alemului*, s-au arătat o cruce de au văzut-o lumea...”

v. *Giamie*. – *Minare*.

[2]**ALÈM.** – v. *Alăm*.

ALEMÈSC (*alemit*, *alemire*), vb.; t. de fauconnerie: dénicher les faucons. O interesantă rămășiță din vechiul grai vînătoresc al românilor, păstrată numai în poezia poporană, fără a mai fi înțeleasă.

Într-o colindă muntenească:

„Cîte trei sînt meșteri mari:
Unul sulițe-mi strujește,
Altul cai buni îmi hrănește,
Altul șoimi îmi *alemește*
Și berbeci îmi îngrijește...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 86)

Într-o altă colindă:

„Cel mai mare-i comis mare,
Celalalt mai mijlociu
Alemește l i m b i de șoim,
Limbi de șoim și grași berbeci...”

(*Ibid.*, 22)

unde editorul explică pe *alemește* prin „prepară, îngrijește, se ocupă”.

„ L i m b i l e de șoim”, ca și cele de vultur sau de gaie, n-au fost niciodată de ale mîncării, ba nici altfel – întrucît știm noi – ele n-au servit nicăiri la vreun popor sau în vreo epocă pentru vreun fel de „preparațiune, îngrijire, ocupațiune”. Prin urmare, „*alemește* l i m b i de șoim” însemnează alt oarece. Pentru a o înțelege, cată să aflăm mai întîi cîte ceva despre vechea șoimărie românească, pe care astăzi abia și-o mai amintesc fiii și nepoții șoimarilor de altădată. Vorbind despre satul Ponoarele din Mehedinți, d. Ion Ionescu (*Meh.*, 96–7) zice: „Lîngă acest sat se află o stîncă mare de peatră, renumită din vechime pentru culcușul șoimilor ce se află în fundul ei la o adîncime considerabilă. În acest culcuș șoimii făceau puii lor, iar moșnenii din Ponoare îi scoteau și-i aduceau la domnia, care pentru acest serviciu îi

apăra de toate dările. Vînarea puilor de șoim era periculoasă. Omul trebuia să se bage în fundul stîncei, legat de o fune ce o țineau alți oameni, cari coborau și rădicau pe îndrăznețul vînător. Dar, pentru ca să se ducă omul la culcușul șoimilor, trebuia să pîndească timpul cînd șoimii cei mari erau afară duși după mîncare, căci, de cumva îi găsea omul în fundul stîncei, nu mai scăpa de dînșii cu viața: îl băteau cu aripele și-l omorau cu ghiarele și cu pliscurile...” Însuși numele satului șoimăresc P o n o a r e însemnează „găuri sub pămînt”, de la slavicul p o n o r ŭ „locus ubi fluvius sub terram absconditur” (Miklosich). Asemeni găuri sub pămînt în latina vulgară se chema l a m e : „ l a m a est locus voraginosus” (Ugutio); „ l a m a e sunt confractiones viarum, quae fieri solent pluvia interveniente” (Papias); deja în latina arhaică, la Enniu: „latebras l a m a s que lutosas”, iar într-un text italian din veacul de mijloc: „fossata quae vadunt et sunt juxta stratam Ganaceti, serrentur et serrata teneantur, ita quod aqua discurrat in l a m a m ” (Du Cange, v. *Lama*). Forma amplificată l a m i n a însemnează în vechile texturi italiene: „cripta, locus subterraneus” (*Idem*, v. *Lamina*). Din latinul l ā m a se naște românul l î m ă , ca din l ā n a – „lînă”. O „ l î m ă de șoim”, „ l î m i de șoim” sînt tocmai acele găuri sub pămînt, acele ponoare în cari mehedințenii arătau d-lui Ion Ionescu vechile culcușuri d-ale șoimilor. Cînd șoimăritul s-a stîns, nici cuvîntul l î m ă nu se mai înțelegea, astfel că din „ l î m i de șoim” poezia poporană a făcut „ l i m b i de șoim”, și nici aci nu s-a oprit desfigurarea succesivă a cuvîntului, căci în variantul din Dobrogea al celor două colinde muntenești ne întimpină:

„Trei feți mari îmi are,
Cu toții au stare,
Și cîte trii
Cu meserii:
Unu-i L i n - u m b l ă
Ce berbeci primblă...”

(Burada, *Călăt.*, 72–3),

adecă, printr-o nouă etimologie poporană, după ce din l î m ă se născuse l i m b ă , din l i m b ă s-a făcut L i n - u m b l ă , literalmente „marche doucement”.

Mai rămîne o întrebare: un ș o i m a r ce are el a face cu b e r b e c i i ? În prima colindă:

„Altul șoimi îmi *alemește*
Și b e r b e c i îmi îngrijește...”;

în a doua:

„*Alemește* lîmi de șoim,
Lîmi de șoim și grași b e r b e c i ...”;

în a treia:

„Unu-i Lin-umblă
Ce b e r b e c i primblă...”

În vechiul grai, sinonim cu „berbec” era a r e t e (= lat. *arietem*), foarte des în texturi și despre care vom vorbi pe larg mai jos. Dar tot a r e t e , cu formele cola-

terale *e r e t e* și *h e r e t e*, se cheamă în popor un fel de *șoim*, „astur palumbarius” (Marian, *Ornitologia* I, 123), care vînează porumbei și potîrnichi, făcînd altădată și el parte din specialitatea șoimarului (Rolland, *Faune* VI, 198). În prototipul celor trei colinde era dară:

„Lîmi de șoim îmi *alemește*
Și areți îmi îngrijește...”

de unde apoi, perind șoimăritul și ajungînd a se uita de tot vechea-i terminologie, după cum din „lîmi” s-a făcut „limbi”, tot așa din „areți = autours” prin omonimicul „areți = moutons” s-a făcut:

„Și *b e r b e c i* îmi îngrijește...”

Alemesc este un verb compus din *a d* și *l a m a* întocmai ca „ademenesc” din „ad” și „manus”, cu singura deosebire că, după norma foneticei române, *a d* se asimilează cu următorul *l*, pe cînd denaintea unei labiale el mai adesea se amplifică în „ade-” (v. *Ademenesc*): *a alemi* pe șoim este a străbate în *l î m a* lui; *a alemi* *l î m i* de șoimi este o locuțiune pleonastică ca „a zidi zidiri”, „a găuri găuri”, „somniare somnium”, ἐρώτημά τι ἐρωτᾷ etc.

v. [1,2]*Arete*. – *Lîmă*. – *Lămaș*. – *Șoim*. – *Vînătoare*...

ALÈNE, adv.; nonchalamment. Din *l e n e* „paresse”, prin prepozițiunea *a* (=lat. *ad*).

Basmul *Broasca țestoasă* (Ispirescu, *Leg.*, 33): „Mișca și el picioarele *alene* unul după altul înaintea lui, numai să zică că umblă...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 195: „Spicele răscoapte și țepoase, încărcate cu bob mare și greu, să clătenau *alene*, încovăindu-se în văi și dealuri de aur ruginit...”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 81, întrebuințează cu multă eleganță pe *alene* ca adjectiv: „În răpaosul nopții se auzea numai clătirea undelor ce se izbeau încetișor de mal și susurul *alene* al vîntulețului de vară...”

v. *Lene*. – *Tembel*.

ALÈNEȘ
ALENȘÌG
ALENZUIÈSC
ALENZUITÙRĂ
} – v. *Alean*.

ALEÒ! interj.; exclamation de désappointement. O nuanță a interjecțiunii *a l e u*. Cu poeticul *d* se face *daleo*.

O doină din Ardeal:

„Pentr-un pic de sărutat
Toată noaptea-am tremurat;
Cînd a fost la sărutat,

Bună palm-am căpătat;
Daleo, Doamne, ce păcat!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 377)

Balada *Corbea Haiducul*:

„*Aleo!* maică, maica mea,
Nu sta, maică, de ședea,
Că-mi răpune viața
Și-mi stinge tinerețea...”

și mai jos:

„*Aleo!* maică măiculiță,
Poale lungi și minte scurtă,
Femeie nepricepută!...”

(*Țara nouă*, 1885, p. 490, 492)

v. *Oleoleo! – Valeu!*

[1,2]**ALEODÒR;** 1. n. pr. m.: Héliodore; 2. t. de myth. pop.: nom d’un héros fabuleux.

I. Ca nume de botez, *Aleodor* corespunde formei latine împrumutate H e l i o d - r u s , nu formei grece originale Ἡλιόδωρος, din care se face românește I l i o d o r . În adevăr, nu *Aleodor*, ci *Iliodor* se cheamă un faimos romanț grecesc, întrodus la români în secolul trecut (Dr. Gaster, *Lit. popul.*, 128). Grecul η trece la noi totdauna în *i*: ifos = ἦχος, *igumen* = ἡγούμενος, *irou* = ἥρως etc., care *i* niciodată nu se face *a*, după cum se poate face *a* din *e*: *aleg* = *eligo*, *ariciu* = *hericius*, *argat* = ἐργάτης. Așadară, *Aleodor* = H e l i o d o r u s indică o proveniță directă latină, fiind grecesc numai într-un mod indirect. Sub variantul ulterior *Aledar*, același nume ne întimpină în A l e d ă r e ș t i , adecă „descendinții lui Aledar”, un sat din Moldova, care în secolul XVII aparținuse cronicarului Miron Costin (*A. I. R.* III, 281).

Biserica răsăriteană serbează vro trei sfinți cu numele de Ἡλιόδωρος; cel mai vestit însă a fost sîntul „Heliodorus” din Dalmația, celebrat de biserica apuseană, născut în secolul IV, compatriot și amic al sîntului Ieronim și care, după mai multe călătorii prin Tracia și prin Asia-Mică, a murit ca episcop de Altino în Italia (Migne, *Dict. hagiogr.* I, 1310). Proveniința latină, nu greacă sau slavică, a românului *Aleodor* ne face a bănui în el anume pe sîntul Eliodor Dalmatinul, al căruia cult se va fi întrodus în Dacia prin propaganda occidentală înainte de despărțirea celor două rituri. Forma *Aleodor*, în loc de *Aiodor*, adecă cu *l* nemuiat, pare a indica aceeași epocă în care, pintre alți termeni specifici creștini, întrase în limba română *Rusalii* (= lat. *Rosalia*), în loc de *Rusăi*.

v. *Argeș*. – *Duminică*. – *Iliodor*. – *Rusalii*. – *Săptămînă*. – *Serbez*...

II. Ca termen mitologic poporan, într-un basm muntenesc publicat de Ispirescu (*Legende*, p. 41-8), vedem pe „*Aleodor*-împărat” în luptă cu monstrul „Jumătate-de-om-pe-jumătate-de-iepure-șchiop”, care-l biruiește și-l trimite a-i aduce pe fata lui „Verdeș-împărat”, dar el scapă de ispită și iese învingător cu ajutorul unor animale ce-i datoreau recunoștință, făcîndu-se dentîi un pui de pește pe fundul mării, apoi un corbuleț urcat pînă la vîntul turbat, în sfîrșit o lindine.

Basmuri analoage din așa-numitul ciclu al „animalelor recunoscătoare” (Benfey, *Pantschatantra* I, 192-222) amestecat cu ciclul „metamorfozelor” (*Cuv. d. bătr.* II, 550-553) se află la mai toate popoarele. O variantă românească este și *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 172-96). Grecii moderni posedă de asemenea basmuri paralele (Hahn, *Griech. Märchen* I, 109, 223; II, 202, 243). Povestea românească totuși se deosebește într-un mod esențial prin numele *Aleodor*, pe care nu-l găsim în basmuri străine. Această particularitate ne amintește pe fabulosul fărmecător E l i o d o r o din Sicilia, despre care poporul de acolo povestește pînă astăzi minuni și care „fascinait ceux qui voulaient l’arrêter en prenant une figure et des formes qui n’étaient pas les siennes” (Collin de Plancy, *Dict. infernal*, v. *Héliodore*; cfr. Dunlop, *Gesch.* d. *Prosadichtungen*, ed. Liebrecht, p. 482). Se crede că el trăia cam în secolul V pe timpul papei St. Leon. Dar legenda siciliană cea cu metamorfozele lui *Aleodor* cum oare și cînd anume putut-a ea străbate pînă la români, pentru a se împletici la noi cu un basm de o altă natură?...

v. *Acioaie*. – *Adamască*. – *Alamă*...

ALÈR, s. m.; t. de myth. popul.: nom invoqué comme refrain dans certaines chansons. *Aler* este una din numeroasele forme poporane ale acestui nume mitic, pe care o găsim la Cantemir, *Chron*. I, 292: „de este să putem amesteca cuvintele prostimei între dovédele istoricilor, ce ne-au povestit un voinic, Preda Stambol din Țara Muntenească, carele apoi din mila împărătească și sotnic la tîrgul Harcovului au stătut, acesta dară ne spunea precum în Țara Românească aproape de Dunăre pe malul Oltului să să fie văzînd niște temelii ca de cetate, cărora țăranii de pre acolo lăcuitori, din bătrînii lor apucînd, le zic Curțile lui L e r - î m p ă r a t , precum și în colindele Anului-Nou și astăz au luat de pomenesc: L e r , *Aler* D o m n u l , care nume sună: Avrelie, Avrelian...” Acest *Aler* să fie A u r e l i a n u s , sau mai curînd V a l e r i a n u s ? să fie el slavicul L e l „Cupidon” (Cihac), ori și altceva? O vom dezbate pe larg aiurea.

v. *Ler*.

ALÈRG (*alergare*, *alergat*), vb.; courir, recourir; a s e *alerga*, sur passer l’un l’autre, concourir. Dintre verbi de mișcare: m e r g , u m b l u , f u g , p ă ș e s c , t r e a p ă d , u r d i n , *alerg* e sinonim mai ales cu primii doi, unit fiecare cu cel al treilea, adecă ca și cînd am zice: „merg-fug” sau „umblu-fug”, însemnînd o mișcare momentană iute sau o mișcare frecuentativă iute, mai cu deosebire însă pe această din urmă.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVI, p. 15: „derepta-ne-va a î n b l a , și spre cărările lui célea nelunecoasele și neajunsei înpărâției lui pre noi va întări a *alerga*...”

Doina oltenească:

„Am u m b l a t , am *alergat*,
M-am milcuit, m-am rugat
De sărac și de bogat;
Nici că-n seamă m-au băgat!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 285)

Anton Pann, *Povestea vorbei* I, 142:

„La praznice și duminеci la biserică s-*alergi*,
Dacă nu te iartă lucrul și-n alte zile să m e r g i ...”

Locuțiunile pleonastice: „*a alerga* î n f u g ă ” și „*a alerga* î n f u g a m a r e ” exprimă oarecum gradul comparativ și gradul superlativ al *alergării*.

Doina *Nevasta harnică*:

„Ea *aleargă*-n f u g a m a r e ,
Seceră orz de prînzare
Și-l usucă-ntr-o căldare...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 353)

De asemenea: *a alerga* î n t r - u n s u f l e t .

Basmul *Fiul vînătorului* (*Col. l. Tr.*, 1876, p. 87): „ î n t r - u n s u f l e t *alergară* și spuseră înpăratului cele ce auziră...”

Cu același sens: *a alerga* p e c a p e t e (= medio-lat. *per capita*), dar numai atunci cînd mai mulți se-ntrec a ajunge la o țintă.

Ispirescu, *Unchiașul sfătos*, p. 51: „Cînd auziră muiereturile despre una ca asta, se adunară numai într-o clipeală, ca frunza și ca iarba, *alergînd* p e c a p e t e , care de care să ajungă la mare mai curînd...”

v. *Cap*.

Alerg corespunde francezului „courir”, vechi „courre”, pentru care se zicea altădată și românește „ a c u r ă ” = lat. c u r r e r e .

Dosofteiu, 1680, ps. XLIX:

„De vedĭaĭ furulŭ, *alergaĭ* cu dânsul...”	„Si videbas furem, c u r r e b a s cum eo...”

unde la Coresi, 1577: „să vedeai furulŭ, c u r a i cu nusŭ...”, pe cînd la Silvestru, 1651, deși pune în text: „să vedeaĭ furulŭ, c u r a i cu el”, totuși la margine explică pe „curai” prin „*alergai*”; iar la Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), se află alături ambii sinonimi:

„...de vedzi furul, tu c u r i cu nus...”	„...de vedzi furul, tu *alergi* cu nus...”

În același mod în psalmul CXLVII, acolo unde latinește: „ c u r r i t verbum ejus”, la Coresi: „ c u r â n d ŭ *aleargâ* cuvăntulŭ lui”, la Silvestru: „de grabi c u r â cuvăntulŭ luĭ”, cu scolia marginală: „alĭargă”, la Arsenie: „de srăgŭ c u r â ” alături cu „de srăgŭ *alĭargâ*”, iar la Dosofteiu numai: „de sârgŭ c u r â ”.

Ca paralelism cu francezul „courir”, în proverbi:

„Cine *aleargă* după doi iepuri, nici unul nu prinde” (Pann, II, 86).	„Qui c o u r t deux lièvres, n’en prendra aucun.”
„La copaciul căzut toți *aleargă* să taie crengi” (*Ibid.*, II, 87).	„Quand l’arbre est tombé, tout le monde c o u r t aux branches.”

Italienește: „Come l’albero è caduto, ognun vi c o r r e colla scure...”

I. *alerg* „courir”.

Varlam, 1643, II, f. 45 a: „să ne oprimŭ ochii de-a prâvirea lucruri de curvie, urechile de-a ascultarea căntece lumești de ĭuboste, mănule de-a apucarĭa și de-a prâdarĭa, pičoarele de-a *alergarĭa* în ucideri și în vărsâri de singe...”

Dosofteiu, 1680, f. 87 a: „*alergațŭ* de-lŭ apucaț, că nu ĭaște cine-l izbăvi...”

Zilot, *Cron.*, p. 73:

> „Știi ce suna așa? aproape e de minte:
> *Aleargă* care-ntîi să fugă mai nainte...”

A. Pann, *Prov.* I, 19:

> „Cîte basne firoscoșii
> Undeva spunea-n vileag,
> Și eu ca năbîdăioșii
> *Alergam* s-ascult cu drag...”

Des în proverbi și locuțiuni proverbiale:

„Scumpul mai mult păgubește și leneșul mai mult *aleargă”* (Pann, III, 78).

„Omul la rău *aleargă* cu armăsarul și la bine merge cu carul” (*Ibid.*, II, 21).

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms. în Acad. Rom., p. 66): „gura desfrînată mai tare *aliargă* decît piatra din dial răsturnată, pre caré un nebun cu pičorul poate a o prăvăli, și o mie de înțelepți a opri nu o pot...”

Balada *Român Grue Grozovanul*:

> „Negrișor fugea, fugea,
> Cum se fuge nu fugea,
> Ci sărea tot iepurește
> Ș-*alerga* tot ogărește,
> Nechezînd tot voinicește...”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 52: „... iscoditori de dezbinări, ce priviți de subt obială păsul țărei și *alergați* ca dulăii la pradă....”

Figurat: gîndul *aleargă*, ochii *aleargă*, dorul *aleargă* etc.

Doină din Moldova:

> „Frunză verde iarbă neagră!
> Gîndul meu pe unde-*aleargă*,
> Nu-i pasere să-l întreacă...”
>
> (*Conv. lit.*, 1886, p. 183)

Alerg e un termen tecnic în privința cailor pușì la întrecere.

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* I: „numai armăsari și iepe sînt primiți să *alerge*...”

Sub forma reciprocă, se zice: „caii se *aleargă* = se întrec la fugă”.

De aci, generalizîndu-se noțiunea de „întrecere”, vine:

II. a se *alerga* „concourir, se surpasser l’un l’autre”.

Așa s e *aleargă* ouăle de la Pași, cînd le ciocnim pentru a vedea care se sparge cel întîi:

„Ca două oauă cînd s-*aleargă*
Și a se ciocni apucă,
Un' din ei o să se spargă
Și trebuie să se ducă..."

(Pann, II, 83)

În același mod se poate zice despre oameni că s e *aleargă*, cînd se silesc a se întrece care pe care.

O predică din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 621): „luna se va schimba spre sănge, cerĭul se va strănge ca o trămbâ, cănduŭ vom vedea agghelii tremiș și s e vor *alerga* de pripâ de vorŭ strănge robii lui Dumnedzău..."

Tot de la fuga cailor, se naște cauzativul *alerg* în idiotismul:

III. Î m i *alerg* c a l u l „faire courir le cheval".

Doină din Ardeal:

„De ți-s dragă, bade, dragă;
De nu, iată lumea-i largă,
Ia-ți murgul și ți-l *aleargă*,
De-ți cată alta mai dragă..."

(Jarnik-Bîrsanu, 232)

Moxa, 1620, p. 388: „prinse calul de frău și-l și încălecâ și *alergâ* câtu-i fu voĭa..."

Proverb: „Cu mai marele tău calul nu-ți *alerga*" (Pann, II, 55), adecă ferește-te de a te pune la întrecere cu cei puternici; spaniolește: „no poder h a c e r c a r r e - r a con alguno".

Locuțiune proverbială: „Lasă să-și *alerge* c a l u l cît o vrea" (*Ibid.*, II, 100), care însemnează: a zburda fără frîu, ceva ca italienește în: „fare c o r r e r e l a c a v a l l i n a ", franțuzește: „donner libre c a r r i è r e à ".

O poveste din Ardeal: „Drept că nu-i trec nicicînd pe dinainte, că-mi este stăpîn și mai mare, dar mă are hăt bine la inimă și mă lasă uneori de-mi *alerg* c a i i cum am poftă și plăcere..." (*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 11).

Figurat: „a-și *alerga* o c h i i = faire courir ses yeux", o admirabilă metaforă care ne amintește că, în epoca primordială a familiei ario-europee, numele calului a k v a și numele ochiului a k a se formară din aceeași rădăcină a k cu sensul de „repeziciune".

Balada *Mogoș Vornicul*:

„Pe drum ochii-și *alerga*
Și cu glas dogit striga..."

IV. *alerg* „recourir".

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 39: „Agiuns-au dară la turc cu nădejde de ajutor să se poată desbate de supt stăpănia neamțului, cum fieșcine căzănd în primejdie și nenorocire *aleargă* la prietinii săi..."

Beldiman, *Tragod.*, v. 9:

„Sate, orașe, ținuturi, mai toate pustii le vezi;
Ș-un norod în îngrijire, atîta încît nu crezi:
Povățuitor nu crede, n-ascultă mîngîitor,
Aleargă, neștiindu unde, vor liman, cer agiutor...”

Donici, *Grierul și furnica*:

„La vecina sa furnică
Alergînd cu lacrămi pică
Și se roagă să-i ajute...”

A. Pann, *Prov.* III, 45:

„Sătenii toți cum aflară,
Cu mari cu mici *alergară*
Să se plîngă fiecare,
Spuind păsul său ce-l are...”

Gr. Alexandrescu, *Candela*:

„Voi *alerga* la tine în dureri și necazuri,
De oameni și de soartă cînd voi fi apăsat:
Astfel corăbierul cînd marea e-n talazuri
Aleargă la limanul ce-adesea l-a scăpat...”

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 10: „La măria-ta *aleargă* toți cu nădejdea, ca puii la cloșcă...”

V. Originea.

Nici vorbă nu poate fi despre vreo înrudire între *alerg* și maghiarul nyargalni „galopper” (Cihac, II, 475)! Dar nici cu italianul allegro (*L. B.*) n-are a face. Etimologia cea serioasă s-a dat de Laurian-Maxim: „*alergare*, verb format din ad și larg, ca și alungare din ad și lung”. *Alerg* și alung figurează uneori chiar ca sinonimi, bunăoară în ghicitoarea despre „roatele”, în care se zice deopotrivă bine: „am patru surori, una pe alta se alungă ...” și: „am patru surori, una pe alta se *aleargă*...” (G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 242). Macedo-românește există simplul *alăgu* = *alărgu* „courir” (Dr. Obedenaru) alături cu compusul „dau de a-lagă = dau de a-largă” cu același sens (Miklosich, *Rum. Unters.* II, 21). La Bojadschi, 159: „acolo șă da cu di alagă un lĭepure = dort läuft ein Haase”. La istriano-români, întocmai ca la noi, se zice: *alerg*, *alergat* „rennen” (I. Maiorescu). În forma daco-română și istriano-română, finalul -arg trece în -erg prin analogie cu sinonimul merg (= lat. *mergo*).

În latina vulgară „*ad largum* vadere” însemna „aller ça et là”: „cum sit res mali exempli, quod homo accusatus de morte duorum hominum, ita vadat ad largum” (Du Cange, v. *Largus*). În dialecte italiene, allargu = „fugi încolo!” (Traina). Într-un text francez din sec. XV: „lessent les dettours aler a large

a lour volunté" (Godefroy). Fie din latina rustică, fie de la români, albanezii au împrumutat pe l a r g ă „loin", l ă r g u e m „éloigner", dar nu cu sensul de *alerg*.

Noțiunea fundamentală de „aller à l a r g e" se învederează pînă astăzi în unele asociațiuni ale lui *alerg*, bunăoară:

Dosofteiu, 1673, f. 78 b:

„Că-ĭ deprins p r e c a l e l a r g â
Către perire de-*aleargâ*..."

Mai cu seamă însă în stereotipul „*alerg* c î m p u l" din ghicitori.

Cimilitura despre „ochi":

„Tărtăcuță neagră
Peste cîmp *aleargă*..."

(*Revista populară*, 1884, p. 47)

Cimilitura despre „coasă":

„Cățelușă neagră
Tot cîmpul *aleargă*..."

(*Ibid.*, p. 67)

O variantă din Bucovina: „Coteicuță neagră tot cîmpul *aleargă* și tot urdă face" (Sbiera, *Povești*, 320).

Cimilitura despre „secere":

„Mititel și strîmb
Aleargă pe cîmp..."

(Sbiera, *l. c.*)

Cimilitura despre „cioară":

„Am o țarcă
Buleargă
Tot cîmpul *aleargă*..."

(Bălteanu, *Lumina*, 1886, p. 142)

Balada *Miorița*:

„Măicuță bătrînă
Cu brîul de lînă,
Din ochi lăcrimînd,
Pe cîmpi *alergînd*..."

Și mai bine reiese noțiunea de „aller à l a r g e" într-o doină din Ardeal:

„Hai, mîndră, să te sărut,
Că îndată plec la plug
Să *alerg* în lat și-n lung..."

(Jarnik-Bîrsanu, 381)

Alerg și-a format în grai o întinsă familie: pe de o parte, substantivii abstracți *alergare*, *alergat* și *alergătură*, avînd cîte un sens bine determinat; pe de alta, sub-

stantivii de agent alergaci și alergău cu adjectivul substantival alergător, reprezintînd fiecare cîte o nuanță proprie; în fine, doi termini tecnici deosebiți: alergătoare, fără a mai vorbi de adverbul pe-alergate și de epitetul arhaic aleargă-cale, despre cari toate vezi mai jos.

v. [2]*Cur.* – *Merg.* – [2]*Meu...*

ALERGÀCI. – v. *Alergău.*

ALERGÀRE (pl. *alergări*), s.f.; l'infinitif substantivé d'alerg : course; fatigue; action de courir ou de se fatiguer. Sinonim cu substantivul alergat și cu alergătură, de cari însă diferă întrucîtva; așa bunăoară: „cal de *alergare*" însemnează pe cel menit a fi trimis la întrecere cu alți cai; „cal de alergat", pe cel gătit sau gata să alerge cu călărețul; „cal de alergătură", pe cel întrebuințat fără cruțare la orice nevoie.

Ca termen tecnic, nu tocmai vechi în limba română, după cum nici instituțiunea nu e veche, *alergare* este „une course de chevaux, le turf", punîndu-se la încercare răpeziciunea mai multor cai și răsplătindu-se stăpînul aceluia care ajunge la țintă înainte de ceilalți.

În *Dicționarul slavo-român*, circa 1670 (ms. al Societății arheologice din Moscva, f. 83 b): „иппωдромъ, loc unde aleargă caii".

O frumoasă nuvelă de Costachi Negruzzi este intitulată: „*O alergare* de cai".

Cu un sens figurat, *alergare* e sinonim cu oboseală, chiar cînd nu este vorbă de picioare.

Zilot, *Cron.*, p. 115: „Așa rămîind Brîncoveanul odihnit, Toma spătar îndată au pornit planul către marele Petru, carele, văzînd un vînat așa plăcut că-l cîștigă fără *alergare*, îndată și plecă cu oștiri în Țara Moldovei..."

Cu același sens, despre oboseala postului:

Ioan din Vinți, 1689, f. 193 b: „spodobéște pre toți în curăție a tréce *alergarĭa* postului...", iar la Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 45 a: „nevoința cea bună să nevoimŭ, alergătura postuluĭ să obrășimŭ..."

v. *Alerg.* – [2]*Alergat.* – *Alergătură.*

[1]**ALERGAT, -Ă,** adj. – v. *Alerg.* – [2]*Alergat.*

[2]**ALERGÀT,** s.n.; course. Participiul trecut din alerg, întrebuințat ca substantiv abstract și care foarte rar funcționează ca adjectiv. Sinonim cu alergare și alergătură.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Alergatul*. Cursus".

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 150): „... toată pasirea iute la zburat, toată jigania répede la *alergat*, și toată dihania ascuțită la adulmecat, pururea gata și fără préget să fie..."

Zilot, *Cron.*, p. 73:

„Dar acest *alergat*, ce-au trebuit a-l face
De parte-ne au fost de iad puțin încoace,
Încît ne-au dogorît a iadului văpaie:
Prea puțin au lipsit s-ardem ca niște paie...”

Proverb:

„Cîine surd dus la vînat,
Cal șchiop pus la *alergat*”.

(Pann, I, 104)

Urația de nuntă:

„Mici de stat,
Dar buni de sfat,
Cari avem cai de-*alergat*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.* 163)

v. *Alerg*. – *Alergare*. – *Alergătură*.

ALERGÀTE (PE-, ÎN-, ÎNTR-), adv.; bon train, vite, promptement.

Costinescu: „Pe *alergate*, în *alergate* = cu fuga, în fugă”.

Dosofteiu, 1673, f. 227 b:

„Boĭariĭ eșirâ într-*alergate*
În deșert făcându-mĭ răutate...”

v. *Alerg*. – *Alergat*.

[1]**ALERGĂTOARE** – v. *Alergător*.

[2]**ALERGĂTOARE** (plur. *alergători*), s.f.; t. de moulage: meule de moulin, surtout meule courante.

„În moară sînt trei-patru *alergători*; fiecare *alergătoare* se compune din două petre, una dasupra și alta dedesupt; dasupra fiecării *alergători* este cîte un coș în care se pun boabele de măcinat; în acest coș este cîte un titirez care face a cădea boabele în moară...” (Preut D. Nisipescu, Vîlcea, c. Nisipii).

Mai în specie, peatră-*alergătoare* se cheamă la toți românii numai peatra cea de sus, care se mișcă, în opozițiune cu acea de jos, nemișcătoare, care se zice: stătătoare sau zăcătoare ori șezătoare.

„Părțile deosebite ale moarei se numesc: roata-de-apă și roata-cu-măsele, al cărora butuc la ambe capetele are cîte un fus de oțel, care se învîrte în tigăile tot de oțel, așezate pe nește bîrne tari de stejariu. Roata-cu-măsele învîrte prisnelul, care e înțepenit în peatra-*alergătoare*, încongiurată de o veșcă de lemn. Sub peatra-*alergătoare* este peatra-stătătoare, iar dasupra se mișcă corețul în care vin bucatele din coș...” (G.D. Păltineanu, Brașov, com. Țînțari).

„Peatra-*alergătoare* se aflâ dasupra petrei-șezătoare sau zăcătoare, și împreună amîndouă petrele sînt așezate într-un cerc de lemn numit veșcă...” (A. Minculescu, Putna, com. Ivești).

În *Biblia* Șerban-vodă, din 1688, p e a t r a -*alergătoare* se cheamă p î r p ă r i ț ă :

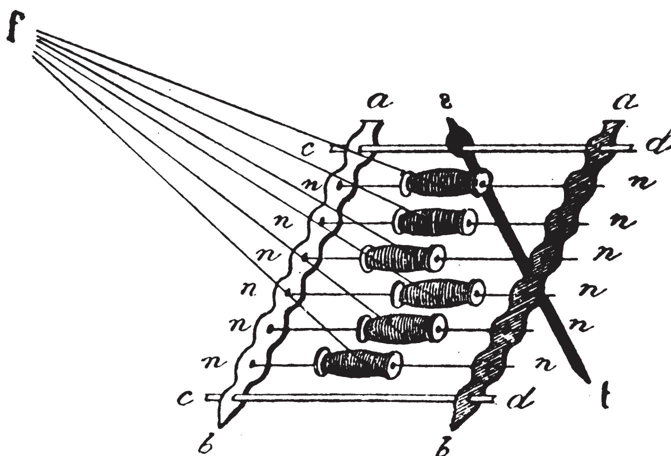
Deuter. XXIV, 6: „să nu zălojești moara nici p â r p ă r i ț a morii, căci suflet acesta zălojaște..."

„Non pignorabis molam, neque s u - p e r i o r e m l a p i d e m molae, quia animam iste pignorat..."

v. *Alerg. – Moară. – Pîrpăriță...*

[3]**ALERGĂTOARE** s. **LERGĂTOARE** (plur. *alergători* s. *lergători*), s.f.; t. d'industr. pop.: sorte de bobinoir ou de bobineuse.

O unealtă de tot primitivă, naltă cam de un metru, ceva mai puțin în lățime, compusă din cinci bețe și care servă femeilor de la țară pentru a urzi sculurile de țesut. În Ilfov, după exemplarul pe care ni l-a procurat d-na Paulina Zaharescu, *alergătoarea* sau *lergătoarea* are forma următoare:

ab: cele două laturi verticale cu găuri, în cari se petrece cîte o șvoară cu cîte un mosor cu fire de urzit; *cd*: cele două laturi orizontale, din cari în cea de sus e petrecut piciorul mișcător; *nn*: șvoarele pe cari sînt înșirate mosoarele, astfel că se învîrtesc cu înlesnire lăsînd a se desfășura firele; *st*: piciorul mișcător numit răzămătoare; *bbt*: cele trei picioare pe cari stă unealta; *f*: firele ce se desfășoară cîte unul de pe fiecare mosor și cu cari, țiindu-le într-o mînă, a l e a r g ă țesătoarea de urzește.

S.F. Marian, *Cînepa* (*Familia*, 1885, p. 342): „Româncele din unele părți ale Ungariei și Banatului nu urzesc pînzele ca româncele din Bucovina pe u r z i t o a - r e , ci ele o orzesc pe parii unui gard sau după nește pomi; pun adică mosoarele, cu tortul depînat pe dînsele, într-un instrument mic numit *lergătoare* sau *alergătoare*, și prin ajutorul acesteia apoi le urzesc după parii unui gard sau după nește pomi. De-aice vine că firele astfel urzite capătă numirea de c o a r d ă ..."

„*Alergătoare* este o unealtă pe care țăranca așează mosoarele ș-astfel cu dînsa în mînă a l e a r g ă de urzește pînza împregiurul casei, sau pe niște pari socotiți a fi în depărtare unul de altul după cîți coți voiește a țese; iar u r z i t o a r e este o altă unealtă, pe care asemenea urzește, întinzînd firele pentru pînză în loc de a a l e r g a împregiurul casei sau parilor...” (G. Voicu, Tecuci, c. Stănișești).

„Auxiliarele r ă z b o i u l u i sînt: r i ș c h i t o r i u l , v a t a l e l e , v î r t e l n i ț a sau r o a t a , m o s o a r e l e și *alergătoarea* sau *lergătoarea*...” (Buzău, c. Glod-Siliștea).

„În *alergătoare* se pun mosoarele la urzeala pînzei, de la 2 pînă la 24 și chiar mai multe mosoare...” (N.P. Guran, Craiova).

În unele locuri, țăranca înfige *alergătoarea* în pămînt prin cele trei picioare destul de ascuțite în vîrf, și apoi a l e a r g ă ea singură cu firele ce se desfășoară de pe mosoare; mai adesea însă, își atîrnă *alergătoarea* de brațul stîng prin laturea orizontală superioară, și astfel ținînd-o și mînuind totodată firele pintre degetele ambelor mîni, a l e a r g ă cu unealta din par în par, urzind cu multă iuțeală și cu o mare îndemînare.

Acest mod de urzire pe a l e r g a t e trebui să-l vază arheologul, dacă voiește să înțeleagă țesetoria cea primordială a familiei ario-europee și să privească așa-zicînd vie pe Calypso a lui Homer: ἱστόν ἐ π ο ι χ ο μ έ ν η (*Odyss*. V, 63), sau la Ovidiu: „Radio stantis p e r c u r r e n s stamina telae” (*Metamorph*. IV, 275).

v. *Alerg*. – *Războі*. – *Stativă*. – *Țesetură*. – *Urzitoare*...

ALERGĂTÒR, -OARE, subst. et adj.; coureur, courant, celui qui court. Care u m b l ă i u t e sau m e r g e i u t e , care se m i ș c ă m u l t .

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 152): „...prin luminatele noastre scrisori și decît vîntul mai répezii noștri *alergători*, tuturor celora ce a ști li să cădea în știre am dat și prin strașnica noastră poruncă i-am chemat...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 251:

„Cu cît meșteșug albina pe cîmpii *alergătoare*
Se vede din zori de zioă comorilor strîngătoare
Și cu cîtă iscusință singură a scoate știe
Dintr-un must plin de otravă cea mai bună doftorie!...”

Ca termen tecnic de teologie, „ î n a i n t e -*alergător*” este Sîntul Ion Botezătorul: „ P r a e - c u r s o r ”, slavonește „ P r ê d t e č a ”. În vechile texturi figurează uneori cuvîntul slavic alăturі cu cel românesc.

Text omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 274): „adevărŭ p r e d t e c e , și cu nașterea și cu propovédaniĭa și cu deștingerea întru ad întrecut-au pre Hristos, dereptŭ acéĭa nu numai glasul cuvăntului cheamâ-se, ce și prooroc și î n a i n t e -*alergătorĭu*, și se cheamâ și svéștnicul lumineei...”.

Ioan din Vinți, 1689, f. 85 b: „slăvituluĭ proorocŭ î n a i n t e -*alergătorĭu* și botedzătorĭuluĭ Ioannŭ...”

Astăzi se zice mai des: î n a i n t e - m e r g ă t o r .

La nunțile țărănești, *alergători* se cheamă pe alocuri într-un mod generic toți aceia cari, bărbați și femei, dau vreo mînă de ajutor în casă, fac cumpărături din tîrg, aduc oaspeți și altele.

„La noi pe aceia ce iau parte la facerea unei căsătorii, poporul îi numește *alergători*...” (P. Roșculescu, Dolj, c. Căpreni; N. Andriescu, Dobrogea, Constanța, c. Beilic).

Alergător d e n o a p t e = „coureur de filles”:

Omiliar de la Govora, 1640, p. 86, 88: „destul au alergat *alergătorii* d e n o a p t e dupâ pășunea păcatelor...”; și mai jos: „*alergătorii* d e n o a p t e și curvarii...”

v. *Alerg*.

ALERGĂTÙRĂ (pl. *alergături*), s.f.; course; fatigue. Sinonim cu a l e r g a r e și a l e r g a t .

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Alergătură*. Cursus”.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXIII, p. 6: „nu-ți e cu iscodire trebuința, nici cu multâ *alergâturâ*, nici a șutili alții...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 17): „de *alergăturile* iuților olăcari și trópotele picioarelor a neobosiților a l e r g ă t o r i toată pulberea de pre toată calea în ceriu să rîdica...”

Costachi Stamati, *Muza* I, 157:

„Sprinten la *alergătură*, ca calul cel mai zburdatec;
La trup puternic și iute, la luptă nebiruit...”

v. *Alerg*. – *Alergare*. – [2]*Alergat*.

ALERGĂU (plur. *alergăi*), s.m.; courrier.

Lexicon Budan: „*Alergău* = alergătoriu, cursor, der Renner”.

Costinescu, I, 31, pune cu același sens: „ a l e r g a c i = alergătoriu, serv călăreț”.

Ambele derivate din a l e r g , unul prin sufixul -ă u , cellalt prin sufixul -a c i , sînt deopotrivă poporane (Cihac) și exprimă noțiunea de „courrier” mai bine decît sinonimul a l e r g ă t o r , care funcționează mai mult ca „coureur, celui qui court”. Un alt sinonim este vechiul o l ă c a r i u , care însă însemna mai în specie pe „courrier de l’Etat”.

v. *Alerg*. – *-aci*. – *-ău*. – *Olăcariu*.

[1]**ALÈS, -EASĂ,** adj.; part. passé d’a l e g pris adjectivement: 1. choisi, élu, d’élite; 2. délimité, précis, positif; 3. notoire, de notoriété. Ca adjectiv, reprezintă toate sensurile verbului din care derivă.

I. *ales* = ceva sau cineva luat din mai mulți sau din mai multe ca cel mai bun; de unde apoi: ceva sau cineva atît de bun încît de la sine-și se deosebește din mulțime.

Balada *Petrea Bradului*:

„Dar acum la înturnat,
Eu, măicuță, am aflat
Toate holdele c u l e s e ,
Toate mîndrele *alese*...”

(*Familia*, 1886, p.332)

Despre c a i :
Balada *Oprișanul*:

„Două, trei, cinci mii de iepe,
Tot *alese* și sirepe,
Pintenoage la picioare,
Cu cergi albe pe spinare...”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 59: „...venit-au poroncă împărătească la Nicolai-vodă de au dat cinci sute de cai de oaste de pre la boieri și de la mazili, tot cai *aleși*...”

Despre g r î u :

„Grîu frumos ca jarul, gîndești că-i *ales* p e m a s ă ” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

v. *Colivă*.

Cîntec poporan din Bucovina:

„Ba eu zău nu te-oi lua,
Deși tata m-ar lăsa,
Că vița mea nu-i c-a ta:
Vița mea-i de grîu de vară,
A ta, lele, de săcară;
Vița mea-i de grîu *ales*,
A ta, lele, de ovăs...”

(*Ibid*., II, 216)

Despre b o i e r i :

„Mare masă e întinsă,
De boieri *aleși* coprinsă...”

(Marian, I, 60)

Pravila Moldov., 1646, p. 158: „ruda cĭa *aleasâ* ce să dzice b o e r i ĭ a ...”

Zilot, *Cron*., p. 109: „După venirea în scaun a lui Caragea, fiindcă țara după răzmiriță avea trebuință de îndreptare, și vodă, deocamdată purtînd chip părintesc pînă să-și întocmească ficlenele lui mișcări, a l e s e de vistier mare pe banul Grigorie Brîncoveanu, ca pe unul ce pe acea vreme era cel mai numit și *ales* b o i e r al patriei despre toate, adică împodobit cu înaltă învățătură, firește blajin și ticnit, bogat foarte și după neam mai slăvit decît toți...”

Despre f e m e i :

Un boacet din Bucovina:

„Să bată mirosu-n casă,
Căci a fost o floare-*aleasă*...”

(Marian, I, 90)

Balada *Fata Radului*:

„Iară slușnica zicea:
— Draga mea, stăpîna mea,
Înălțată-mpărătească,
Doamnă mîndră și *aleasă*...”

(Pompiliu, *Sibii*, 40)

Balada *Doncilă*:

„Îți aduc altă mireasă,
Mai frumoasă, mai *aleasă*...”

Doină din Ardeal:

„Vecină, mîndruț-*aleasă*,
De bădițu meu te lasă...”

(Jarnik-Bîrsanu, 278)

Idiotismul „ p u i c ă *aleasă*” exprimă curat românește pe francezul „coquette”.

Balada *Badiul*:

„De vestita Bădiulească,
Cu ochii de p u i c – *aleasă*,
Cu chipul de jupănească,
Ca ea nime de frumoasă!...”

(Marian, I, 128)

Balada *Codreanul*:

„La Șanta, la crîșmărească
Cu ochi mari de p u i c – *aleasă*,
Bea Codrean, se veselește,
Cu Șanta se drăgostește...”

„Voinic *ales* = homme d ’ é l i t e ” în cimilitura despre „carte”:

„Rădăcină
’mpleticină,
Ales voinic o dezbină...”

(Ispirescu, *Ghicitori*, p. 28)

II. *ales* = despărțit de tot ce-l încungioară sau cu care s-ar putea amesteca, precum un pămînt *ales* din alte pămînturi, o casă *aleasă* dintre alte case, o datorie *aleasă* dintre alte datorii etc., de unde apoi: ceva sau cineva lămurit, limpede, neamestecat.

Act moldovenesc din 1687 (*A.I.R.* I, 62): „Viile afară dintru ale mănăstirii, care sânt *alése*, céle den Valea-Popei...”

Pravila Moldov., 1646, f. 31: „cela ce va avĭa datorie și să va fi tocmit cu voĭa sa să ĭa vreun lucru în prețŭ, acesta ĭarâș nu poate lua fără de gĭudețŭ numai sängurŭ cu voĭa sa, de vréme ce datoriĭa nu va *aleasâ* să să știe...”

Ibid., f. 33: „mai vrătosŭ căndŭ va fi zapisulŭ alesŭ și înțelegăndŭ, dzăcăndu fără de multe cuvinte și fără nice o gălčavă...”

Urația de nuntă:

„Să ne spunem cuvîntul
Cu adevărul,
Că de multe ce sînt și dese
Nu le putem spune *alese*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 174)

Mai cu seamă în construcțiune cu l u c r u .

Doină din Ardeal:

„Bade strucișor de rouă,
Nu ținea calea la doauă:
Decît la doauă și rar
Și să umbli în zădar,
Mai bine la una des:
Să se știe l u c r u - *ales*.”

(*Familia*, 1884, p. 203)

Foarte des în *Pravila* lui Vasile Lupul:

f. 71: „să n-aibâ voe nice putére să să mai mărite după al doile bărbatŭ, de-are aștepta cățŭ ai de mulți, daca nu va putïa *alesŭ* l u c r u să înțeleagâ de bărbatu-șŭ: viu-i au mortŭ; numai cândŭ va înțelége foarte cu adevăratŭ, atunce-i slobodâ...”

f. 75: „de vréme ce nu să va arăta un l u c r u *alesŭ* pentru ačastâ preacurvie, bărbatulŭ nu va lua nemicâ den dzéstrele muerii-șŭ...”

f. 79: „de pändzâ, sau fie ce altâ să fie l u c r u *alesŭ* de acéïa treabâ...”

Tot aci vine proverbul:

„Socoteala deasă
O f r ă ț i e *aleasă*...”

(Pann, II, 81)

III. *ales*, ca rezultînd din cele două sensuri de mai sus = ceva sau cineva neobicinuit și fără soț, fie în bine sau în rău.

Pontbriant: „*ales* în felul său = unique en son genre”.

Constantin Brîncovan, 1696 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 80): „pentru rugačïunile aceluïa luatu-s-au izbăvire căt toți s-au minunat de spăimata m i n u n e *aleasă*...”

O predică, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 227): „acolo în lăunŭtru întru adŭ î n - t u n é r e c u l *ales* fi-va, chinŭ cumplitŭ și durére nespusâ...”

Fragment omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 303): „focul nestinsŭ și î n t u n é r e c u l *ales* și în toate muncile célea ïuțile...”

Pravila Moldov., 1646, f. 36: „de va fi om vestitŭ și *alesŭ* d e o m b u n ŭ ...”

Dar tot așa: „ t î l h a r *ales* = brigand fieffé” (Pontbriant) sau:

„Bădiuleaso mult frumoasă,
Cu ochii de c u r v -*aleasă*,
Unde-i Badiul? – Nu-i acasă...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 77)

În sens bun ca și-n cel rău, se zice *ales* p e s p r î n c e a n ă sau d e p e s p r î n c e a n ă = cel dentîi sau cel mai văzut dintre toți, ceva ca grecește ὀφρυόεις sau ὀφρυώδης.

Basmul *Fiul vînătorului* (*Col. l. Tr.*, 1876, p.88): „Daca se adunară, a l e - s e din ei fiul vînătorului vro două sute de meșteri, tot p ă s p r î n c e a n ă , știi!...”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 104: „scoase pe sofragiu și pe stolnic, sub cuvînt de mîncătorie și puse în locul lor pe alții, *aleși* de dînsul d u p e s p r î n c e a n ă ...”

I. Caragiale (*Conv. lit.*, 1880, p. 410):

„Leonida: Dar, da întreabă-mă să-ți spun ce fel de oameni sînt.

Cocoana: Ceva tot unul și unul.

Leonida: Ăi mai prima, domnule, *aleși* p e s p r i n c e a n ă , care mai de care, dă-cu-pușca-n-Dumnezeu, volintiri, mă rog...”

În grai, la plural feminin se aude adesea *alesă* sau *aleasă* în loc de *alese*:

„Cîte stele-s mai *aleasă*,
Toate vin la noi acasă...”

(*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 10)

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 78: „una din cele mai *alesă* veselii...”

v. *Aleg.* – [3,4]*Ales.*

[2]**ALÈS, -EASĂ,** adj.; t. d’industr. pop.: façonné (tissu), brodé en couleurs, ornamenté en parlant d’étoffes. Ca verb, se zice: a a l e g e cu pui, cu flori, cu rîuri; ca substantiv: a l e s ă t u r ă , și mai cu seamă la plural: a l e s ă t u r i ; ca participiu trecut adjectivat: o țesetură *aleasă*, cînd e chitită cu figure colorate, în opozițiune cu țesetură s a d è „étoffe u n i e ”, adecă fără figure sau fără culori.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 8: „Pe patul de scînduri e așternută o scoarță *aleasă* în fel de fel de migăliturі...”

S. F. Marian, *Cromatica,* p. 49: „Traiste și trăistuțe de sărbători, cari sînt foarte frumos *alese* și țesute, și traiste simple, cari sînt numai cîte cu două feluri de vîrste țesute...”

„Ștergare cu cari țărancele împodobesc casele atîrnîndu-le de cuie în întrul pe lîngă păreți, le fac de obicinuit *alese* frumos sau învărgate cu diferite culori, ca roșu, verde, negru etc.” (I. Ștefan, Buzău, c. Zărnești-Călnău).

„Covor se zice cel lucrat cu iglița; chilim, cel *ales*, adică țesut cu flori...” (P. Bădescu, Dolj, c. Filiaș).

„...cămăși subțiri de borangic *alese* și cu fluturi; bete *alese*, cu mărgele și cu fluturi...” (A. Iliescu, Dîmbovița, c. Sărdanu).

„Scoarțele se fac în două ițe și oricît de groase, cu p u i ș o r i aleși de deosebite culori...” (N. Teodorescu., Iași, c. Sineștii).

În același sens: „masă *aleasă*”, „foată *aleasă*”, „lînă *aleasă*” și așa înainte.

v. *Aleg.* – [2]*Alesătură.*

[3]**ALÉS**, adv.; précisément, décidément, notamment. Sinonim cu: de bună seamă. La comparativ se zice: mai *ales* = mai cu seamă „surtout, principalement”. Diferă cu totul prin sens de locuțiunea adverbială, „ într-ales ” care însemnează numai „au choix”.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Alĕs*. Punctatim.”

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în.Acad. Rom.):

Act. Ap. XXl, 34: „ĭară alții altu ceva striga în gloată cum nu putĭa înțelége *alesu* dereptu vorova...”

XXV, 26: „de elu *alesu* ce se scriu n-amu domnu-miu...”

„...alii autem aliud clamabant in turba; et quum non posset certum cognoscere prae tumultu...”

”...de quo quid certum scribam domino non habeo”.

Pravila Moldov., 1646, f. 56: „cela ce va ucide pre cela ce-i înblâ cu muĭarĭa, și și pre muĭare, *alesŭ* căndŭ să va prileji să fie boĭarinŭ săngurŭ mai marele lui, sau altŭ gĭudețŭ cineva, acesta nice o certare să nu aibâ...”

Ibid., f. 60: „unŭ om de va fi încinsŭ cu arme și de va da cuiva o palmâ numai, ucide-l-va de totŭ cela cu palma și nu să va certa, *alesŭ* de-l va fi suduit și-l va fi ocărăt mainte de palmă...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 77: „În anul acesta iară au scos Mihai-vodă desetina de stupi să dea toți; neplăcut lucru era *ales* boierimei și mănăstirilor acest obiceiu...”

I. Văcărescu, p. 353:

„Ș-ăl vis că-n București stă-n scaun Bucuria!
Aevea ce să văz? *Ales* Neomenia
Stă: inimă și duh boldește cătră falã:
Toți în minciună cred, înșăl și se înșală...”

Anton Pann, *Prov.* II, 11:

„Deci ei cum s-o fi-nțeles,
Nu poci să vă spui *ales*,
Că cu toții au plecat
Ș-au mers la zapciu în sat,
Să-i împace la un fel...”

Doină oltenească:

„Din baltag să-mi fac eu plug,
Pistoalele să le-njug
Ca să brăzduiesc *ales*
Unde-a fi crîngul mai des...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 285)

Ca adverb, simplul *ales* se întrebuințează astăzi rar; foarte des însă comparativul: mai *ales*.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 98: „(Mavrocordat) era grabnic la mînie, și m a i *ales* asupra acelora ce-i cunoștea că mînca banii visteriei...”

Zilot, *Cron.*, p. 32: „Și pentru aceasta mai vîrtos l-au trimis Pazvantoglu pe dînsul, fiindcă era umblat prin țară, m a i *ales* peste Olt...”

v. *Aleg.* – [1]*Ales.*

[4]**ALÈS, ALEASĂ**, s.m. et f.; un être élu, quelqu'un d'élite. Același cuvînt cu cele precedinți, dar întrebuințat ca substantiv, despre ființele presupuse a fi cele mai bune, fie într-un sens comun, fie în cel teologic, fie în cel juridic.

I. În sens comun.

Doină din Ardeal:

„Mă dusei pe sat în jos
Să-mi a l e g drăguț frumos;
Amar de *alesul* meu,
Cum mi-am a l e s eu de rău!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 180)

Din Bucovina:

„Mărită-te sănătoasă!
Mi-oi găsi și eu *aleasă*
Alta-n lume mai frumoasă...”

(Marian, II, 173)

II. În sens teologic, mai cu seamă la plural: *aleșii* = „les élus”.

Călătoria Maicei Domnului la iad, circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 364): „eu merșu la ĭadul, vrăjŭmașul călcaĭu și *aleșii* mei învișu...”

III. În sens juridic.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 7: „Numai chemînd pre boieri la Poartă, cum s-au zis mai sus, au tocmit trebile Cuparul, să nu se facă vreo împărechere între boieri pentru *alesul* dintre dănșii la domnie...”

v. *Aleg.* – [1,3,5] *Ales*.

[5]**ALES** (plur. *aleși*), s.m.; t. d'administr.: notable de village. Arhaism. *Aleșii* formau altădată un fel de consiliu comunal al satului, numindu-se astfel mai cu seamă în Țara Românească.

Dr. Polysu: „*Aleșii* satului, die Dorfgewählten”.

Boliac, *Sila*:

„Și mama e bătrînă, și n-avem nici găteajă;
Pe nenea de trei zile de cînd l-au dat de ștreajă;
Aleșii l-au luat...”

și mai jos:

„Pe frate-său îl dase *aleșii* la oștire,
Și singură orfana plîngea în zăpăcire
Și părul își smulgea...”

Astăzi numai bătrînii de la țară își mai aduc ceva aminte despre vremea *aleșilor*.

„Bătrînii spun că satul se cîrmuia de p a t r u *aleși*, avînd în capul lor pe l o g o f ă t . Acesta din urmă purta pecetea satului și făcea orice-i plăcea. Pîrcălabul era și el dintre săteni, avînd pe seamă c i s l a satului, la facerea căriia îl ajutau *aleșii*...” (G. Constantinescu, Gorj, c. Ioneștii).

„ V ă t a f i i , ca vătășeii de acum, alergau prin sat pe la oameni după trebile sătești, trimiși de cătră *aleșii* satului, pe lîngă cari era p î r c ă l a b u l ca strîngător de bani și l o g o f ă t u l care știa carte...” (I. Rădulescu, Romanați, c. Balșu).

„Fiecare sat, adecă ceea ce se cheamă astăzi cătun, avea cîte un l o g o f ă t , lîngă care se alegea, ca subordinați ai lui, t r e i oameni numiți j u r a ț i , mai în urmă *aleșii* satului. Aceștiia, fiecare cîte o săptămînă pe rînd, judecau pricinele mai mici ce se iveau între săteni, iar la pricine mai mari se întruneau tustrei cu logofătul și osîndeau pe cel vinovat: sau îl băgau la jug, ori îl țineau nouă zile închis, ori îl băteau cu nuiele, ori îl globeau...” (G. Verlan, Mehedinți, c. Glogova).

Pe alocuri *aleșilor* li se zicea p a z n i c i (I. Chiru, Putna, c. Păuneștii), ba încă și d i p o t a ț i (I. Ștefan, Buzău, c. Zărneștii).

v. *Aleg.* – [1,4]*Ales.* – *Cisla.* – *Pîrcălab.* – *Paznic.* – *Vătav.* – *Vataman...*

[6]**ALÈS** (plur. *alesuri* și *alese*), s.n.; part. passé d’a l e g pris substantivement: 1. choix; 2. préférance; 3. délimitation; 4. résultat. În primele două sensuri se întrebuințează numai asociat cu prepozițiunile d e , p e , î n t r u , cari îi dau o funcțiune adverbială. Prin aceasta și prin celelalte două sensuri foarte restrînse diferă de sinonimii a l e g e r e , a l e g ă t u r ă , a l e s ă t u r ă .

I. *ales* „choix”.

Act țărănesc moldovenesc din sec. XVIII (*A. I. R.* III, 278): „neavăndŭ bani să-m de, au zis să-m de 60 de prăjini de păpușoi să-m a l e g din 300 de prăjini care m-e plăce mie, dar să mi-i prășescu eu; și am așăzat așe; dar căndu au fostu vreme prășitului am vinit și am plătit căte o para pe prăgină, dar el au pus pricină că nu m-e da î n t r - *ales*...”

Donici, *Lupul și lupușorul*:

„Cole subt deal se pasc mulțime de oi grasă;
Putem î n t r u *ales* vreuna să luăm
Și să mîncăm...”

Tot așa se zice: p e *ales,* sau la plural: p e *alese*, î n t r - *alese*. Negativul: „ p e n e - *ales* = pêle-mêle” (Pontbriant).

II. *ales* „préférance”.

Caragea, *Pravila*, 1818, p. 95: „La tocmélele céle cu îndoială căutăm mai mult la voința celor ce să tocmesc decît la vorbă, și mai mult la ceia ce să face decît la ceia ce să zice, pentru că mai de *ales* și mai cu putére iaste înțelegerea decît vorbele...”

III. *ales* „délimitation”.

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 10: „1 carte a lu Dragotă județul pentru *alesul* acei pră(vă)lii...”; și mai jos: „1 carte a lu Dragotă județul pentru *alesul* acestor 2 prăvălii...”

Constantin Brîncovan, 1697 (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 231): „precum am văzut domnia mea și cartea acestor 12 boĭari de *alesul* și de h o t ă r n i c i ĭ a aceștii moșii de la Godéni...”

Același, 1692 (*ibid*., p. 14): „și cartea Gherghini județul cu părgarii și cu oroșanii de *alesul* acestui loc al sfintii mănăstiri...”

IV. *ales* „résultat”.

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 51: „Dimitrașco-vodă grabnic la domnie neschimbată, precum este obiceiul la creștini, n-au așteptat *alesul* oștirilor între împărați să vază cum își vor a l e g e , ce agiungăndu-se cu unul din sfetnicii împăratului, anume Sinior Sava, dăndu-i și cățiva bani, au stătut pre lăngă împăratul...”

v. *Aleg*. – [1,2,3,4,5]*Ales*.

[7]**ALÈS** (plur. *alesuri*), s.n.; vendange. Formă bănățeană pentru c u l e s u l (viilor).

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „Alĕsul v i n ĭ i l o r ”.

v. [2]*Cules*.

[8]**ALÈS**, s.m. sing.; t. de bergerie: triage de brebis dont on sépare les agneaux; sorte de fête populaire qui accompagne cette opération. Numele și obiceiul există la toți românii, mai cu seamă însă în Banat.

„*Alesul* = cînd se a l e g oile; tot în ziua de *ales* dreg vacile ca să deie lapte mult și bun și să nu-l poată lua strigoii. Locuțiunea: pînă la timpul *alesului* te aștept, însemnează: după Paști...” (Liviu Iancu, Banat, c. Visagu).

A. M. Marienescu (*Familia*, 1873, p. 237): „*Alesul* e o sărbătoare a păcurarilor români, și se serbează totdauna în 22 aprile vechi, cu pregătire în 21 și încheiare în 23 aprile ce e ziua de Sîn-Georgiu. *Alesul* e timpul cînd poporul iasă afară la cîmp și începe viața păstorească, cînd se fac strungele și colibele pentru anul acesta. Acuma e, în înțeles strîns, începutul economiei cu oile, întîia mulsoare a lor, întîiul a l e s al mieilor dintre ei, și sărbătoarea de la acest a l e s și-a căpătat numele...”

S. Mangiucă, *Călindar*, 1882: „22 aprile, joi, *Alesul* lui Sîn-George. Pre ziua aceasta cad și următoarele sărbători, datine și credințe: 1. Suflarea bucinului pentru curățirea locuințelor, staulilor și a aerului = lat. t u b i l u s t r i u m ; 2. Curățirea vitelor, oilor și a păcurarilor prin foc și apă = lat. l u s t r a t i o p e r i g n e m e t a q u a m ; 3. Facerea unturei pentru ungerea vitelor; 4. Punerea oilor la măsură (după alți și numărarea oilor); 5. Descîntarea leușteanului, pelinului și bozului, cari astfel descîntate în seara spre Sîn-George se pun în staul la picioarele vitelor și a oilor, ca să nu li se ia laptele și să nu se întîmple rele; 6. În ziua *Alesului* lui Sîn-George, după amiazi, se seamănă toate florile: bosiocul (după alții în ziua de Sîn-George), cucumerele, sămînța de varză sau curechi etc.”

v. *Aleg*. – [9]*Ales. – Cioban. – Cuțit. – Nunta berbecilor.– Sarea oilor*...

[9]**ALES**, interj.; t. de bergerie: sorte d'exclamation invariable, signifiant quelque chose comme: séparez-vous! triez-vous!

„Ciobanii cînd a l e g oile strigă: băr oaie, *ales* oaie, *ales* la strungă! și ele se a l e g ...” (C. Ionescu Iconom, Iași, c. Sineștii).

Ca să deosebească oile una de alta, ciobanii le dau numiri: *ales* bela, *ales* bucălaia, buzata, oacheșa...” (N. Ludovic, Tulcea, c. Niculițel).

v. [8]*Ales*.

ALESĂTÒR (pl. *alesători*), s. m; agrimenseur, arpenteur, quelqu'un préposé à la délimitation des terres. Cuvînt despărut din grai și care totuși nu poate fi înlocuit prin altceva mai bun.

Urechea, *Letop*. I, 104: „Logofăt mare, giudecător și *alesător* d e o c i n i ...”, ceea ce Picot (*Chronique de Moldavie*, p. 643) explică necorect prin „arbitre”.

v. *Aleg*. – [1,6]*Ales*.

[1]**ALESĂTÙRĂ**, s.f.; 1. élection; 2. séparation des cheveux, raie. Formă veche pentru a l e g ă t u r ă și sinonim cu a l e g e r e .

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 422): „*Alĕsătură*. Electio”.

Dosofteiu, 1680, f. 148 a, în titlul psalmului CXII pune: „a noului popor *alesăturâ*”, unde în contextul slavic: „novych lĭudiĭ i z b r a n i e ”.

La Costinescu (I, 31): „ A l e s u r ă , a l e g ă t u r ă , *alesătură* = a l e g e r e a părului în cărări, în codițe”.

v. *Aleg*. – *Alegere*.

[2]**ALESĂTÙRĂ** (plur. *alesături*), s.f.; t. d'industr. popul.: fleurs ou desseins tissus, broderie, façonnage d'une étoffe, ornamentation. Cuvînt uitat în dicționare, deși circulează în toate zilele în întreaga Dacie.

Un călător englez, vorbind despre industria țărancelor române din Ardeal, zice: „Covoarele a l e s e (woven) pe alocuri de către femei mai dibace sînt atît de frumoase, încît ar fi privite ca o podoabă în orice salon din London sau din Paris. Gustul cu care ele a l e g și potrivesc culorile e admirabil, și desemnurile, deși orientale în fond, sînt totuși curat românești. E nemărginită varietatea izvoadelor prin îmbinarea văpselelor și a liniilor, toate aceste mozaicuri fiind născocite și apoi țesute cu o deopotrivă ușurință...” (Boner, *Transylvania*, 1865, p. 241).

Iată ce se cheamă *alesătură*, sau mai bine *alesături*, căci cuvîntul se întrebuințează mai mult la plural. Se pot a l e g e însă nu numai covoare, ci orice fel de țesătură, și nu numai țesătură, adecă *alesături* din r ă z b o i , dar uneori și cusuturile cele figurate se cheamă *alesături* d e m î n ă .

„*Alesăturile* închipuiesc un meșteșug aparte” (D. Huțu, Tecuci, c. Nărteștii). Dibăcia în a a l e g e este o adevărată fală pentru o fată de la țară.

Într-un boacet din Dobrogea:

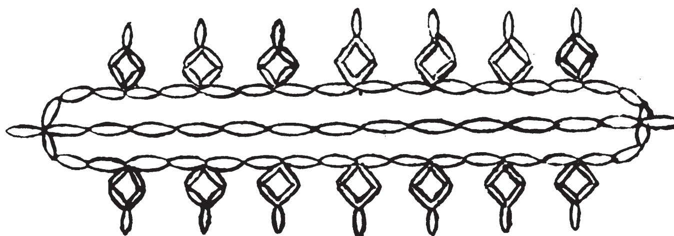
„*Alesăturile* ei
Mare cu drag le privei...”
(Burada, *Înmormînt.,* 126)

unde să se observe construcțiunea curat latină: „magno cum amore”.

Ca meșteșug aparte, *alesăturile* își au o bogată terminologie proprie: ele se fac în f l o r i , în r î u r i , în p u i ș o r i , în c o s t i ț e , în f l u t u r i etc.

„Țeseturile în patru ițe, cînd au numai o față, se cheamă î n s c r i p e t e ; țeseturile cu desemne din urzeală sau n e v e d e a l ă se cheamă c u s p e t e - z e ; dacă au flori în țesetură se zice *alesături*, iar la covoare, f o i ț e . *Alesăturile* în pînză au diferite numiri: b r o a s c a , b r e a d u r i l e , o m i d a , p ă p u ș ă , p o r u m b e i i , v î r f u - c u ț i t u l u i , r o ș c o v a , ș ă r î m - p o i u l , b u t u c e l ...” (G. Eftușescu, Dobrogea, Constanta, c. Ciobanu).

Ce poate fi mai dezgustător și mai monoton ca o o m i d ă ? Și totuși în *alesăturile* românești o m i d a , un tipar cunoscut tuturor țesetoreselor de la țară, capătă o figură din cele mai grațioase. Iată-o, bunăoară, de pe o broboadă a Societății „Furnica”, cu fire albe pe pînză ca vișina putredă:

Sub raportul culorilor, cari – zice poporul – s e m u ș c ă cînd nu se potrivesc una cu alta, iar cînd se potrivesc atunci t e p r i n d e sau t e a p u c ă d e o c h i (Marian, *Crom.*, 49), țărancele noastre rîvnesc a reproduce mai cu seamă armonioasa colorațiune a s a l a m a n d r e i .

„Șulumîndrița este un fel de șopîrlă foarte frumos înpestrițată: neagră cu picături galbene, albe, roșii, verzi. De aceea o caută mult fetele mici, puindu-și mînele în calea ei ca să treacă peste dînsele, căci cred că apoi se învață ușor la f l o r i sau r î u r i de cămăși și foate...” (I. Aldoiu, c. Voinești; G. Țuțuianu, c. Valea-Mare).

O admirabilă reproducere în culori, cu aur și cu argint, de *alesături* românești din Banat și Ardeal, se află la Pulszky și Fischbach, *Ornements de l’Industrie domestique de la Hongrie*, Pesth, 1878.

v. *Aleg.* – [2]*Ales.* – *Brădișor.* – *Butucel.* – *Fir.* – *Război...*

[1,2]**ALÈSC**. – v. [1,2] *Hălesc*.

ALESTÌNCĂ, s.f.; étoffe de coton, indienne ordinaire.

O doină din Moldova:

„Cum te plîng surorile
Pe toate cărările!
Cum te plînge cea mai mare
Cu păr galbăn pe spinare,
Cu lacrămi pînă-n paftale!
Te plînge cea mijlocie
Cu rochița vișinie,
Cu lacrimi pînă-n bărbie,
Se despică frunza-n vie!
Cum te plînge cea mai mică
Cu rochița de-*alestîncă*...”

Alexandri, *Scara mîței*, sc. 4: „Am să cumpăr o rochie de *halastîncă* Floricăi; da știi! cole ghiurghiulie, să-ți ieie ochii cale de-o poștă...”

E cuvîntul rusesc h o l s t i n k a „guingan”, literalmente „toile de H o l - s t e i n ” (Cihac), după cum și francezul „guingan” însemnează literalmente „toile de Guingamp”, orășel în Bretania cu fabrice de țeseturi (Littré).

La români cuvîntul e nou și circulează numai în Moldova.

v. *America*. – *Anglie*.

ALESÙRĂ. – v. [1]*Alesătură*.

[1]**ALÈȘ**, adv.; insidieusement, de guet-apens. Pîndind dintr-ascuns, întinzînd cuiva o cursă. Ca adverb, se găsește numai în vechile texturi.

Pravila Moldov., 1646, f. 172: „cela ce-ș va zăloja casa sa la omŭ ucigâtorĭu, pentru să se pue *a-leș* (ἀλέш) acolo să pazĭască pre vrăjmașulŭ său cândŭ va tréce să ĭasâ înainte-i să-lŭ ucigâ, acesta să va certa ca și unŭ ucigâtorĭu...”

Din prepozițiunea *a* = lat. *ad* și din *leș* = ung. l e s „embûche, aguets”.

v. [2]*Aleș*. – *Aleșuiesc*... – *Pîndesc*.

[2]**ALEȘ** (plur. *aleșuri*), s.n.; embûche, piége. Același cuvînt cu cel precedinte, dar trecînd la un sens de tot substantival.

Lex Bud.: „*Aleșu*, die Nachstellung, das Lauern, der Hinterhalt.”

v. [1]*Aleș*.

ALÈȘII, n.pr.m.plur. Frunzescu (*Dict. top.*, 5) aduce trei localități numite *Aleșii*, literalmente „les élus”, cîtetrele în districtul Ilfov.

v. [1]*Ales.*

ALEȘUIÈSC (*aleșuit, aleșuire*), vb.; dresser des embûches, tendre des piéges. Sinonim cu p î n d e s c . Se întrebuințează și forma *leșuiesc,* fără prepoziționalul *a*. Astăzi se aude mai mult numai peste Carpați.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 11 a, ca sinonim cu p î n d e s c :

Genes. III, 15: „ĭa te-a *aleșui* la capŭ și tu o veĭ p â n d i la călcâĭ...”	„...αὐτός σου τ η ρ ή σ ε ι κεφαλὴν καὶ σὺ τ η ρ ή σ ε ι ς αὐτοῦ πτέρναν...”

dar în *Psaltirea*, 1680, f. 10 a, forma *leșuesc*:

ps. IX: „șĭade în l e ș u i t u r i cu bogațiĭ într-ascunderi a ucide pre nevinovatul; ochiĭ luĭ spre mĭaserul prăvăscŭ, *leșuĭaște* într-ascunderi...”	„...sedet in insidiis cum divitibus in occultis, ut interficiat innocentem; oculi ejus in pauperem respiciunt; i n s i d i a t u r in occulto...”

și tot așa la Silvestru, 1651, pe cînd la Cantemir (*A. I. R.* II, 125): „pre sărac să-l apuce *aleșuiaște*...”

v. [1]*Aleș*. – *Pîndesc*.

ALEȘUÌRE
ALEȘUÌTOR } v. *Aleșuiesc*.

ALÈU! interj. – v. *Aleo!* – *Valeu*.

ALÈUR, s.m.; t. de botan. – v. *Alior*.

ALEVÈȘ (pl. *aleveșuri*), s. n.; „piquette-mauvais vin” (Pontbriant).

Din maghiarul l e v é s „jus, potage” (Cihac). Cuvînt abia cunoscut în popor.

v. *Liurcă*.

ALÈXA. – v. *Alexie*.

ALEXÀNDRA, n.pr.f.; Alexandrine. Forma femeiască corespunzătoare lui A l e x a n d r u . Rar se întrebuințează în popor.

Constantin Brîncovan, 1693 (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 30): „au fostu văndut ačastă jumătate de sat den Roșul ce scrie mai sus surorilor lui, jupănésii *Alexandrii* și jupănésii Gherghinii...”

Formă mai poporană este S a n d a , cunoscută și la serbi. O variantă a aceluiași nume, la serbi și la români, este R o s a n d a sau R o x a n d a ori R o x a n d r a .

v. *Alexandru*. – *Roxanda*.

ALEXANDRÌA, s.f.; t. de litt. pop.: Alexandréïde, le Pseudo-Callisthène, histoire fabuleuse d’Alexandre le Grand. Un fel de romanț eroic, alcătuit de vreun grec din Egipt cam în secolul IV și care în veacul de mijloc reușise a se răspîndi, în traduceri și-n imitațiuni, în proză și-n versuri, la mai toate popoarele. Primul studiu serios asupra acestui apocrif este de Berger de Xivrey, în *Notices des manuscrits*., t. XIII (1838), part. II, p. 162-305, iar prima edițiune critică a textului grecesc s-a făcut de K. Müller în *Bibliothèque des auteurs grecs* a lui Firmin Didot (1846). Cfr. Zacher, *Pseudo-Callisthènes*, Halle, 1867. La români, *Alexandria* a străbătut prin slavi pe la jumătatea secolului XVI ș-au ajuns a fi cea mai lățită din toate cărțile poporane.

Gr. Alexandrescu, *Satira duhului meu*:

„Nu mai ești tu acela care-n copilărie
Știai pe dinafară vestit-*Alexandrie*...”

Costachi Stamati, *Muza* I, 472, punînd pe o cucoană din secolul trecut să vorbească cu un dascăl despre educațiunea fiului ei: „să faci așa marafet, ca el făr de multă osteneală să știe pe de rost cîteva întîmplări din *Alexandria* lui Machedon, precum de căpcîni și de furnicile cele mari cît omul...”

În secolul XVII *Alexandria* era deja atît de lățită între români, încît cronicarii noștri se cred datori s-o înfrunte.

Miron Costin, *Letop*. I, 256: „Scrie Plutarh, vestit istoric, la viața lui A l e x a n d r u Machedon, carele au scris *Alexăndriia* cea adevărată, nu basne c u m s c r i e o A l e x ă n d r i e din grecie ori dintr-alte limbi scoasă pre limba românească, plină de basne și scorniturí...”

Nicolae Costin, *Letop*. I, 59: „nu acea *Alexandrie* m i n c i u n o a s ă ce-i pre limba românească, plină de basne...”

Alexandria la români se clasifică în:

I. Scrisă slavonește, după care s-a tradus apoi în limba română. În Biblioteca Imperială de la Petersburg se află un prețios manuscript de această natură, executat la 1562 în Moldova din ordinul mitropolitului Grigorie, care l-a dăruit mănăstirii Neamțul: „nač ę sę i sŭvrŭši sĭģ kniga rekomaa *Alexandria* povelěniemŭ i daanemŭ prěosveščennago mitropolita kyr Grigoria Sučavskago...” (Jagi•, în *Starine* V, 26; cfr. Jireček, *Gesch. d. Bulg*., 440).

II. Redacțiuni românești manuscripte, dintre cari cele mai vechi cunoscute sînt:

a) Un codice, depus actualmente la Academia Română și scris la 1620 în Transilvania de către un popă Ion din Sim-Petru: „Cu mila lu Dumnezeu sfrășiĭŭ eu Popa Ion diĭn Sim-Pietru ačastă carte ce se camă *Alexandrie*; mesețŭ cireșerĭu să începu în 15 zile și să sfrăși în luna lu agust 4 zile, vŭ let 7128, în zilele lu Betlĭan Gabor Craĭu..” (Bianu, în *Col. l. Tr.*, 1883, p. 324).

b) Un codice, depus la Arhiva Statului din București și-n care se află (f. 137 b) următoarea interesantă notiță: „Ačastă carte ce se chiamă *Alixăndrie* o am scris eu Bucur Grămăticul din Sămbăta-de-Sus, nepotul lui Man Barbu, și o am scris în oraș în București cănd învățam eu căntări la dascalul Coman, domnesc era acel dascal și mă dedése măriĭa-sa vodă la acel dascal, în zilele prea-luminatului și înnălțatului și de Dumnezău ĭubitor Io Costandin voevod a toată Țara Rumănească domnŭ; și mă pusése pe mine dascalul vătaf peste școala lui, peste 50 de copii, și îmbla văleatul atunci 7212 (1714), martie 18 zile”.

III. Tipărituri, nu însă înainte de 1700. Între cărțile tipărite, pe cari le-a găsit italianul Del Chiaro (1718) în România pe la începutul secolului trecut, figurează și o edițiune a *Alexandriei*: „Alexandrìe, o sia Storia di Alessandro il Macedone, stampata in Lingua Valaca; ma detta Storia è veramente curiosa per le molte favole che in essa vedonsi frammischiate”. Nu numai acea edițiune, dar nici una pînă la cea scoasă în Sibii la 1794 nu se mai poate găsi nicăiri, necunoscîndu-li-se nici măcar

anul publicațiunii, toate fiind de demult exterminate prin deasă întrebuințare. În edițiunile *Alexandriei*, pe cîte le cunoaștem noi, se adauge totdauna la sfîrșit, ca un fel de apendice: „Vrednica de însemnare întîmplare a patru corăbieri rusești, cari au fost strîmtorați de iarnă în ostrovul Spitzberg”. Un om nedeprins cu apucăturile acestei ramure a literaturei poporane s-ar întreba neapărat: ce are a face marinarul rusesc Șarapov cu sublimul erou al *Alexandriei*?

Despre manuscripte și edițiuni mai nouă, se găsește la Dr. Gaster, *Lit. popul.*, 14 sqq., unde se rezumă și cuprinsul *Alexandriei*.

v. *Iele*. – *Ivan-împărat*. – *Machedon*...

ALEXÀNDRU, n. pr. m.; Alexandre, ’Αλέξανδρος. Formele curat poporane ale acestui nume de botez sînt: S a n d u cu patronimicul S ă n d u l e s c u și topicul S ă n d u l e ș t i ; mai rar L i s a n d r u ; în orașe: A l e c u . Ca deminutivi: S a n d u l a c h i , A l e c a c h i , S ă n d u ț , A l e c u ț etc. În onomastica veche: Ș e n d r e cu derivatele topice Ș e n d r e n i , Ș e n d r e ș t i , Ș e n d r i c e n i . Forma organică *Alexandru*, totdauna rar întrebuințată la români, era privită altădată ca de piază bună la domni, dintre cari cei mai de frunte fuseseră *Alexandru* Basarab și *Alexandru* cel Bun. Astfel la urcare pe tron se putea schimba numele în *Alexandru*. Urechia, *Letop*. l, 176: „au rădicat domn pre P e t r e a Stolnicul și-i s c h i m b a r ă n u m e l e de-i zicea *Alexandru*-vodă, pre carele l-au poreclit Lăpușneanul...”

v. *Radu*. – *Alexie*.

ALEXANDRU-MACHEDON. – v. *Alexandrie*. – *Machedon*.

ALEXÈNI, s. m. plur.; n. pr. loc. Mai multe sate în România, după numele personal A l e x i e , se cheamă *Alexeni* (Gorj, Ialomița), altele A l e x e ș t i (Vaslui, Buzău).

ALEXÈȘTI. – v. *Alexeni*.

ALÈXIE, n. pr. m.; Alexis. O formă poporană, împrumutată de la slavii meridionali, este L e c a , uneori și pentru „Alexandru”. Patronul acestui nume este Sf. *Alexie*, O m u l l u i D u m n e z e u (Homo Dei), născut la Roma în secolul IV, una din figurele cele mai romantice ale patrologiei creștine și a căruia legendă, în proză și-n versuri, devenise o adevărată carte poporană în veacul de mijloc. E mai ales remarcabilă poema franceză despre dînsul, scrisă în secolul XI (Gaston Paris, *Vie de St. Alexis*, 1872). Această legendă a circulat și la români, dar nu s-a vulgarizat înainte de 1700. Dr. Gaster a găsit-o într-un codice de pe la 1760 (*Tocilescu, Revista* III, 342), de unde iaca un pasagiu:

„Văzi pre nește coconi tineri ca aceĭa fečori de boeri mari și de împărați călcândŭ bogățiĭa, cinste și și alte patimĭ pământeștĭ și trupeștĭ, încă și pre ĭubiții lor părinți și, ce este lucru maĭ minunat, și pre ĭubita sa soție, pentru dragostea făcătoruluĭ și mântuitoruluĭ nostru. Ačastă osăbire de bună voe aŭ răbdat mulțĭ robĭ aĭ luĭ

Hs. cerescul împărat, și s-aŭ lipsăt de tote dulcețurile trupeștĭ, cinstindŭ maĭ înnainte dulceața cea dumnezăească. Care maĭ mult decăt alți aŭ îndreptat ačasta cel sărac cu trupul și bogat cu sufletu *Alecsăe*, omul luĭ Dumnezăŭ și rob adevărat al luĭ Hs., carele au petrecut atâța anĭ în casa părinților săĭ necunoscut și de robi luĭ batjocorit. Acéstea toate le-aŭ răbdat viteazul nevoitorul, cugetândŭ pururea în plata cea bogată și la cununa cea de mult preț, care vrea să i o dea în rai Hs. împăratulŭ slaveĭ. Pentru aceĭa s-aŭ lepădat cu totul de omul cel din afară și, luundŭ crucea măntuitorului cea cu scărbe, aŭ urmat stăpănului bucurăndu-să...”

După calendarul poporan:

„Primăvara se-ncepe, precum spun unii, cu întîia zi a lunei lui martie, iar după alții, cînd se sfîrșesc zilele Babei Dochiei, și anume de la *Alexi* Boji, omul lui D-zeu, 17 martie, și ține pînă la Sf. Onofrei, 12 iuniu. Iarna începe mai-nainte de Sf. Nicolai și ține pînă spre *Alexi* Boji...” (*Albina Carpaților*, 1879, p. 27).

Epitetul „Boji” al Sf. *Alexie* vine din slavicul „božiĭ = divinus”.

În mitologia noastră poporană Sf. *Alexie* este unul din obrazele cele mai cu vază.

„Sf. *Alexa* e privit ca mai mare peste șerpi...” (N. Bălăuț, Vaslui, c. Ivănești; preut N. Ionescu, Iași, c. Prisacani).

„Sf. *Alexe* omul lui Dumnezeu, feritorul de cumpene pe ape...” (N. Andriescu, Iași, c. Hermeziu).

În Banat și pe aiuri ziua Sf-lui *Alexie*, 17 martiu, se cheamă la plural *Alexiile*.

S. Mangiucă, *Călindariu*, 1882: „*Alexiile*, cînd se afumă moșiile, grădinele și casele”.

Toate credințele despre caracterul cel apărător al Sf. *Alexie*, fie contra veninului șerpilor, fie contra furtunei sau boalelor, se datoresc etimologiei poporane grecești, numele ’Αλέξιος însemnînd „préservateur”, și n-au a face întru nemic cu legenda cea medievală. Sf. *Alexie* din mitologia poporană română este Ercule, ὁ ἀλεξίκακος al vechilor greci, iar pluralul bănățenesc *Alexiile* reprezintă și mai învederat pe colectivul oí άλεξίκακοι, spiritele cele bune din panteismul elenic.

v. *Foca*.

ALEXÌILE. – v. *Alexie*.

ÀLFA, s.f.; ἁ, ἄλφα, nom de la première lettre de l’alphabet grec; fig.: le premier, le principal.

Noul Testament, 1648, Apocal. I, 8:

„Eu sănt *Alfa* și Omega, ce sâ zice începutul și sfărșitul...”	„’Εγώ εἰμι τὸ Α καί τὸ Ω, ἀρχὴ καί τέλος...”

Chiar înainte de epoca fanarioților, această locuțiune biblică trecuse în graiul comun cu sensul de „cel de capetenie” sau „stăpîn peste toate”.

Neculce, *Letop*. II, p. 252: Toderașc Visternicul, feciorul lui Iordachi Cantacuzino celui bătrăn, fiind văr primare cu Dumitrașco-vodă, era în mare cinste la Dumitrașco-vodă; el era *alfa* și o m e g a atunce în Țara Moldovii...”

v. *Omega*.

ALFAVÌTA, s.f.; ἀ-β, ἄλφα-βῆτα, alphabet. Sinonim cu a z b u c o a v n a de altădată, pe cînd cuvîntul grecesc se întrebuința alături cu cel slavic.

Lex. Bud.: „*Alfavita*, abecedarium. Est etiam quidam liber asceticus, qui vocatur *Alfavita*.”

Cartea ascetică despre care vorbește *Lexiconul Budan* este „*Alfavita* s u f l e t e a s c ă ”, tradusă din grecește și tipărită în Sibii la 1803, apoi a doua oară la 1839, in-4.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 275):„Iarăș *alfavita* di-nceput a citi și b u c h e l e din capăt a prociti începură...”

Costachi Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „D-ta vrei să mă batjocurești, să mă pui la *alfavita*, pre mine care știu grecește mai mult decît oricare tînăr de vrîsta mea...”

Alexandri, *Covrigarul*, în stilul din epoca fanariotică:

„Ești evghenistă cît Afrodita,
Iar eu din pricina dumitale
Am uitat chiar și *alfavita*:
Ah! te iubesc și cînt de jale...”

v. *Azbuchi*.

ALFÈL. – v. *Altfel*.

ALFIÒR. – v. *Alior*.

ÀLI! interj. – v. *Alei! – Dali!*

ALIBÌU. – v. *Arbir*.

[1]**ALÌC** s. **ALÌCĂ** s. **ALÌCI** (plur. *alice* s. *aliciuri*), s.n.; grenaille, menu plomb, dragée. „Plumb mărunt pentru vînat. A încărca o pușcă cu *alice* = charger un fusil de menu plomb, avec de la grenaille. Această pușcă răspîndește *alicele* = ce fusil écarte la dragée” (Costinescu). „*Alică*, grăunț mic de plumb, cu care vînătorii încarcă pușca cînd au să dea în animali mai mici. Sînt *alice* m i c i , franțuzește: cendrée, și *alice* m a r i : chevrotines” (*L. M.*).

Se întrebuințează și forma aspirată: *halic*, *halici*.

Alexandri, *Istoria unui galben*: „Ți-am spus că el iubea vînatul. Această patimă se dezvălise în inima lui cu atît mai strașnic că era foarte rău chitaș și, în urmare, mai toate paserile îi trecea pe la nas. În zadar el le alunga cu *haliciurile* prin văzduh...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 113: „Suspinele ei erau sugrumate, dese, repezi și toate izbeau sigur și adînc, ca niște *alice*, în inima bietului Moroiu...”

Doină din Bucovina:

„Doar nu-s femeie cu fes,
La potire să nu ies;
Da-s voinic cu comanac,
Știu potirii ce să-i fac!
Prav cu chivra oi lua
Și *haliciuri* cu mîna,
Și de-alung oi împușca:
Potirașii or pica!...”

(*Aurora română*, 1881, p. 14)

„*Halic, alic, halici* = néogr. χαλίκι caillou, vgr. χάλιξ” (Cihac)

[2]**ALÌC**. – v. *Alicesc*.

ALICÈSC (*alicit, alicire*), vb.; a se *alici* = paraître confusément, luire indistinctement. Un termen foarte interesant, păstrat astăzi – pare-ni-se – numai în Oltenia.

Basmul din Mehedinți *Copiii văduvului* (Ispirescu, *Legende*, p.336): „Nu văz nimic decît, uite, în partea asta, încoa, drept înainte, mi se *alicește* albind ceva, dară nu știu ce este, că nu mi s-alege, fiind prea departe...”

Impersonalul „s e *alicește*” însemnează dară „abia se zărește”, fără a se putea „alege”, adecă „distinge”. Ca și-n „zare”, în *alicesc* noțiunea fundamentală este acea de „lumină”, cuprinzînd aceeași rădăcină lic = luc pe care o vedem în licur sau licuresc „luire, étinceler” și în licurici „vers luisant, feu follet”, ambele acestea fără nici o legătură cu grecul λαμπουρίδα (Cihac), ci formate prin sufixul verbal deminutival -*ur* (= lat. -*ulo*) ca în *tremur*, *scutur*, *ajutur* și *ajuturesc* sau *ajuturez* etc. Olteanul *alicește* este latinul allucescit din *alluceo*, întocmai ca *lucescit* din *luceo*. „Lucescit, allucescit” însemnează: „începe a se lumina, abia cîtva se luminează”, ca în grecul „νὺξ ἀμφιλύκη”, unde λύκη aparține aceleiași rădăcine λυκ = luc. Trecerea lui *lu* (λυ) în *li*: *licuresc*, *licurici*, *alicește*, alături cu conservarea-i în *lucesc*, *luciu*, *luceafăr*, *lucoare*, pare a indica un fonetism latin rustic șovăitor, ca în *limbric* = lat. *lumbricus* față cu *luntre* = lat. *linter*, și, chiar în latina clasică: *libet* din *lubet*.

Daco-românul *alicesc* nu poate avea nici o legătură cu macedo-românul alìc, care însemnează „ponce, écarlate” și este identic cu neogrecul provincial ἅλικος, bunăoară: „῞Αλικό μου καρυοφύλλι καὶ γαλάζιο μου ζιμπίλι” (Passow, 239), din turcul āl „stacoșiu” (cfr. Șaineanu, *Elem. turc*., p. 116).

În acest mod, *alicesc* merită a-și relua locul în graiul nostru comun, ca sinonim cu „se zărește”.

v. *Licur*. – *Luciu*. – *Nălucă*. – *Zăresc*.

ALIFÌE (pl. *alifii*), s. f.; onguent, pommade. Grecul ἀλειφή, ἀλοιφή (Cihac). Orice u n s o a r e întrebuințată cu scop medicinal pentru bube, rane etc. sau numai ca mijloc cosmetic.

Cuvîntul e cu mult mai vechi la noi decît epoca fanarioților și e foarte răspîndit dencoace și dincolo de Carpați, ceea ce poate să nu fie fără însemnătate pentru istoria medicinei grecești la români.

Dicționar slavo-românesc, circa 1670 (ms., în Bibliot. Societății arheologice din Moscva, f. 128 a): „пластырь, legătură, pétecul, *alifie* caré o leagă dohtorii la rană”.

Un specimen de *alifie* poporană, la Floarea Copilul, *Însemnare pentru căte doftorii*, 1788 (ms., în Arh. Stat., p. 10): „Cănd se umflă măinile deasupra de orice boală, și la unii coc și la alții fac bube pă măini, să facă *alifie*: să ia untdelemn și ceară albă și tămăe albă și să le amestice toate să le fiarbă să să ungă pă măini de 3-4 ori...”

A. Pann, *Prov*. I, 172:

„Vezi tu astă *alifie*,
Și acel clondir lucios?
Cei mai urîte stafie
Îi dă aer drăgăstos...”

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit*., 1877, p. 376): „jupîn Strul din Tîrgul-Neamțului, negustor de băcan, iruri, ghileală, sulimineală, boia de păr, ciclazuri, peatră-vînătă, peatra sulimanului sau peatră bună pentru făcut *alifie* de obraz, salcie, fumuri și alte otrăvuri...”

Generalmente, chiar în Moldova, se rostește *alifie*, nu *alihie* (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani). În unele locuri însă s-a operat deja trecerea lui *fi* în *hi*; bunăoară în Dîmbovița (com. Băleni-Sîrbi, D. Poppescu) și în Buzău (c. Stîlpu, I. Teodorescu) poporul zice: *hidea* = *fidea*, *stahidă* = *stafidă*, *alihie* pentru *alifie*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 132: „dă cu ochi[i] dă dînsili și spuni-le dă la mine multă sănătate și arată-le să mai lase focului frunzișoara și *alihiĭa* dă pă față, că parcă-s niște paparude-mbrezăiete...”

Peste Carpați se aude și *alefie* (*L.B.*).

În timpul fanarioților, alături cu *alifie* începuse a se întroduce cu același sens turcul m e h l e m . Așa în cartea de medicină poporană de pe la finea secolului trecut (ms. în Arh. Stat.): „*Alifie* bună de vindecat la răni: trementin, samoladon, sacăz și ceară albă, acéstea topite amestecăndu-le și făcănd m e h l e m , să ungi...”

v. *Mehlem*. – *Unsoare*.

ALIFÌNA, n. pr. f.; *Aliphine*. Ne întimpină în vechiul *Pomelnic al mănăstirii Bistrița* din Moldova (ms., în Acad. Rom., p. 80): „Стакринь и подрѹжїꙗ его Ꙗ л и ф ї н ы ...” Nu pare a fi fost vreodată poporan.

ALIGNÈSC (*alignit, alignire*), vb.; devenir maigre, tomber en défaillance. Se zice mai mult l i g n e s c și mai ales l i h n e s c , fără proteticul *a*-. Deși cuvîntul e numai din epoca fanariotică, derivat din neogrecul λιγναίνω „devenir maigre”

(Cihac), și deși în principiu grupul consonantic -*gn*- e contrariu foneticei române, care-l preface în -*mn*-, totuși Costache Negruzzi întrebuințează pe reflexivul „*mă alignesc*” ca sinonim cu l e ș i n , în *Potopul*:

„Edvin sprijinea în brațe p-a lui scumpă amoreză
Ce de silnica suflare a furtunei s-*alignea*;
Căuta nenorocitul ca să o îmbărbăteză,
Să-i astîmpere durerea, și acestea îi zicea...”

v. *Lihnesc. – Lihneală. – Sagnă.*

ALIMÀN, s. m.; 1. n. pr. éthn.: Allemand; 2. n. pr. pers.; 3. figur.: ogre, monstre vorace, insatiable. Arhaism în cîtetrele sensuri. Prin cel dentîi, e sinonim cu n e a m ț . În *Critil și Andronius* (Iași, 1794, p. 73): „s-au arătatŭ unulŭ ce grăia cu gura închisă, pre care îlŭ socotiia de unŭ adevăratŭ *Alimanŭ*...”, pare a fi o simplă reproducere a francezului „ A l l e m a n d ”; este însă nu mai puțin adevărat că acest termen a fost odată poporan la români, astfel că ciobanii îl păstrează pînă astăzi în nomenclatura cea etnică a cînilor.

„Numirile cînilor ciobănești: Roșca, Corbea, Grivei, Balan, Codrea, Murgea, *Aliman*, Golea, Cazacu, Lupu, Mozoc, Frunza, N e a m ț u , Ungureanu, Turcu...” (I. Stănescu, Teleorman, c. Odaia), unde *Aliman* este un nume de aceeași natură ca: Neamțu, Cazacu, Ungureanu și Turcu.

Afară de aceasta, *Aliman* existase oarecînd la noi ca nume personal bărbătesc, bunăoară în Muscel „*Alămanu* (Ꙗлъманȣ) vătah cu fiiĭ seĭ Gândea și Neagoe”, într-un crisov de la Radu-vodă din 24 octobre 1536 (Arh. Stat., M-rea Valea); iar de aci, prin patronimicul A l ă m ă n e s c u , s-au format numile topice ale satelor A l ă m ă n e ș t i , de exemplu în Olt și-n Argeș, cari astăzi se cheamă A l i m ă n e ș t i (Frunzescu, *ad voc.*), cu aceeași scădere vocalică ca în *Aliman* = = *Alăman*.

Peste Carpați, în acte din secolii XV-XVI, ne întimpină nu o dată *Alăman*, și totdauna ca nume românesc, niciodată săsesc sau unguresc, pe care sașii și ungurii nu știau să-l scrie din cauza vocalei obscure, rostindu-l *Aluman* sau *Alluman*.

Așa, în *Registrele municipale de la Sibii* (*Rechnungen aus dem Archiv*, Hermannstadt, 1880, t.1):

Sub anul 1504 (p. 415): „Misso *Allumano* k n e s i o versus Volachiam ad banum et Radul spatayerium...” (cfr. *ibid.*, p. 428);

Sub anul 1507 (p. 467): „In festo beati Viti certis Volachis robustis, qui ordinati sunt ad persequendos malefactores et semitas alpium custodiendas sub strictissimo iuramento, quorum antecessores Demetrius et *Aluman* fuerunt designati...” (cfr. p. 479, 525);

Sub același an (p. 469): „*Alluman* Wolacho et suis collegis...” (cfr. *ibid.*, p. 470, 472).

Astăzi:

„Numele *Alăman* împregiurul Sibiiului este obicinuit la români, și ca nume de

botez, și ca nume de familie. Astfel este în Sibii un judecător *Alăman*, iar în Rășinar un preot *Alăman* Cioran și un fost primar *Alăman* Dancăș” (I. Slavici).

Întorcîndu-ne la Țara Românească, e interesantă istoria unui *Alăman* din satul Alămănești sau Alimănești în Teleorman, al căruia unic nepot, pe la începutul secolului XVII, căzînd rob peste Dunăre și fiind turcit, s-a întors apoi în țară și s-a creștinat din nou, dar totuși a rămas cunoscut sub numele de Cerkezu. Iată în această privință un crisov de la Radu-vodă Tomșa din 1668 (Arh. Stat.; Bis. Obedeanu): „lu Cerkezu care au fostu peic la răposatul Mateĭu-voevod, ot Alămănești ot sud Teleorm, și cu fečorii lui ce-i va da Dumnezeu, ca să-i fie lui ocină în sat în Alămănești toată partea moșu-său lu *Alăman*, den cămpu, den pădure și den apă și den șăzutul satului și de preste tot hotarul oarecăt să va alége, pentru căce căndu au fostu în zilele răposatului Mateĭu-voevod, ĭar stăpănii acestor moșii, ei fiindu niște oameni răi și ficléni, n-au vrut să șază la moșiile lor să-ș plătească birul și ce au fostu harančul cinstitului înpărat, ce au fugit de ș-au năpustit moșiile și ș-au lăsat birul în spinarea lui *Alăman* moșu lu Cerkez de au plătit tot de la casa lui; ĭar după moartea lui *Alăman* moșul lu Cerkez rămas-au această moșie pustie și făr’ de bir, deč au căzut a fi pre seama domnească, păn-au scos Dumnezeu pre Cerkez den robie și au venit aice în țară la creștinătate, deč răposatul Mateĭu-voevod, ca un domnu milostiv, l-au botezat și l-au făcut peic și au slujit atăta vréme la paicie etc.”

v. *Cerchez*.

Într-un crisov de la Vlad-vodă, din 1510 (*Mănăstirea Cîmpu-lung*, no. 2, în Arh. Stat. din Buc.), se menționează un *Alăman* (Ꙗлъманꙋ), mare buclucaș, care, după ce deduse fiicei sale Maria satul Stăneștii drept zestre, se încerca apoi cu orice preț a-și relua moșia, mergînd cu judecata pînă la domnie.

Dintr-un crisov de la Petrașcu-vodă, din 1561, relativ la același sat Stănești (no. 9, *ibid*.), se vede că numele *Alăman* era foarte obicinuit pe acolo, astfel că pe atunci un *Alăman* se judeca cu doi popi, pe al cărora tată Radu îl desmoștenise bunicul lor, numit de asemenea *Alăman*, și-l desmoștenise anume fiindcă era bătăuș.

La serbi, Alaman s-a conservat numai în vechile balade ca „sablja Alamanka = sabie *alămancă*”:

„On poteže sablju Alamanku,
Udara ga po svilenu pasu...”

(Karadži•, *Pjesme* III, 389);

apoi în numele personal femeiesc Lamenka, la bulgari Alamanka:

„Zgodila sǵ Alamanka devojka,
Sopasala svilen pojas ot sebe...”

(Miladinovtzi, *Bălgarski pěsni*, 32);

și-n fine, în locuțiunea: „kao Alamani navališe, kao Alamani pojadoše = = „au năvălit ca niște *Alămani*, ca neşte *Alămani* au mîncat”, adecă „gierig, avide” (Karadži•, *Lex., ad voc*.).

În legătură cu acest sens este la olteni participiul *alimănit*:

„Ca ocară, se zice *alimănitule*!" (R. Michaileanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare).

„Blăstem de mamă: fir-ar *alimănit* să fie!" (G. Bobocescu, Dolj și Mehedinți).

Cihac (II, 633) citează locuțiunea: „am ajuns la *aliman*", pe care o traduce prin „je suis à l'extrémité", derivînd pe *aliman* din interjecțiunea ἀλλοίμονον „hélas, ahi, malheur". Acest *aliman* nu se poate despărți de olteanul a l i m ă n i t și n-are de loc a face cu vorba neogreacă, cu care nici prin accent nu se împacă, nici prin vocalism, ba nici măcar prin funcțiune, deoarăce singurul sens al lui ἀλλοίμονον este acela de „aoleo" la începutul unei propozițiuni, de ex:

„ A o l e o , măi hoț de dor,
N-am topor să te omor..."

(Jarnik-Bîrsanu, 93)

față cu:

᾿Α λ λ ο ί μ ο ν ο ν δ῀ν βρίσκεται ςτὴ ῾Ρούμελη λεμόνι,
Νὰ μοῦ τό ζίψουν νὰ τὸ πιῶ, νὰ μοῦ διαβοῦν οἱ πόνοι...

(Passow, 487)

ceea ce, negreșit, e cam departe de *aliman*.

Nu mai puțin cu arabul e l - e m â n „sûreté" și cu l i m a n „port" (Șaineanu, *Elem. turc*., p. 9) românul *aliman* nu se înrudește.

v. *Aman. – Liman.*

„Am ajuns la *aliman*" însemnează: „am ajuns la dracu = nu mai e chip de scăpare"; ocara „ a l i m ă n i t u l e " exprimă aceeași noțiune ca „îndrăcitule", ori „drăcosule" sau „om al dracului"; în sfîrșit, blăstemul „fir-ar a l i m ă n i t " vrea să zică: „fire-ar al dracului"; în toate aceste cazuri *aliman* implică noțiunea unei ființe infernale, a unui demon sau monstru.

Românii și serbii, întrebuințînd pe *Aliman*, nu mai știu că așa se chema una din cele mai războinice triburi germane de pe la începutul veacului de mijloc, aceea despre care Sidoniu Apollinare zicea:

„Romano exierat populato t r u x A l a m a n u s ...",

sau:

„Rhenumque f e r o x A l a m a n n e bibebas Romanis ripis...";

dar însuși numele și groaza acestui nume datează tocmai din acea epocă. Sub Aurelian, însăși Italia fusese năpăstuită de către *alămani*: „cujus urbes A l l a m a n n o r u m vexationibus aflligebantur" (*Aurel. Vict. de Caesar.*).

În limba românească *Aliman*, vechi *Alăman*, precede slavicului N e a m ț , prin care a fost înlăturat din grai, nu însă nimicit fără urmă. Serbii n-au putut să capete pe latinul A l a m a n n u s decît numai doară prin români, la cari finalul -a n n u s (*Allamannus, Alamannus*) trece regulat în -a n , ca în „an = annus", nu în -î n , după cum ar fi trecut simplul - a n u s . Afară de aceasta, dacă vorba ar fi venit românilor de la serbi, ea ar suna A l ă m î n , după curn din serbul „župan" noi am făcut „jupîn".

Nici cu românul *Aliman*, nici cu serbul A l a m a n , nici cu latinul A l a m a n n u s n-are a face turcul osmanliu a l a m a n „brigand" (Miklosich, *Türc.*

Elem. I, p. 9), a căruia formă organică s-a păstrat în dialectul djagataic al turcilor orientali: a l a q m a n „ cavalerie, bande de brigands” de la a l a q m a k „renverser, culbuter, détruire” (Vambéry, *Čagataische Sprachstud*., p. 212).

v. *Căpcîn. – Hantătar. – Neamț...*

ALIMĂNÈȘTI
ALIMĂNÈSCU } v. *Aliman*.
ALIMĂNÌT

ALÌME. – v. ³*Ală*.

ALIMÒN, s.m.; t. de botan.: Citronelle, Artemisia abrotanum. Se întrebuințează numai în regiunea dunăreană, mai ales în Dobrogea și-n Ialomița.

„*Alimon* se zice la l e m n u l - d o m n u l u i și este la foi ca mărariul” (G. Eftușescu, Constanța, c. Ciobanu; G. Ștefănescu, c. Satu-Nou).

„*Alimon* se răsădește în grădină. El nu crește mai mare decît pînă la înălțime de 35-40 cntm. Are mai multe rădăcine de cari se țin o mulțime de fibre, și stă verde pînă dă zăpada. Face un fel de floare galbenă ca floarea pelinului, mică ca gămălia de bold. La foi se aseamănă cu mărariul. Are un miros foarte plăcut. Femeile îl întrebuințează mai mult pentru împodobirea morților, iar fetele îl pun la cap, și cînd se gătesc cu *alimon* încep a cînta:

„Foaie verde *alimon,*
În grădină la Ion...”

(P. Teodorescu, Ialomița, c. Șocarici)

v. ³*Alion*.

Într-o doină din Dobrogea:

Foaie verde *alimon*,
Să pun murgul la pripon,
Să-mi aștern jos bănciluța
Și la căpătîi șeluța...”

(Burada, *Călăt*., p. 241)

unde editorul din eroare explică pe *alimon* prin *alămîie*. Negreșit, *alimon* și a l ă m î i e formează un dublet etimologic, derivînd ambele din neogrecul λεμόνι, dar fiecare a căpătat un alt înțeles. Sub raportul sensului, *alimon* se referă către a l ă m î i e întocmai ca francezul c i t r o n e l l e „Artemisia abrotanum” către c i t r o n „citrus medica.”

v. ¹*Alămîie. –* ²˒³*Alămăiță. – Lemnu-Domnului*.

ALIMÒRI, s.m. pl.; t. de mythol.: nom d’une féte populaire, le jour des Brandons, la Valentine. O rămășiță foarte interesantă din vechiul cult roman, păstrată mai cu seamă în Banat.

D. Mangiucă, *Călindar,* 1882, indică la românii bănățeni mai multe zile cu *Alimori*:

1. „30 ianuariu, sîmbăta. *Alimori* s. R o a t a - d e - f o c , pre alocuria cade duminica la începutul păresimilor;

2. „6 februariu, sîmbăta. *Alimori*, pre alocuria, sîmbăta înaintea lăsatului de carne;

3. „25 martiu, joi. *Alimori*, pre alocuria în duminica lăsatului de brînză...”

D. S. Liuba ne împărtășește următoarele amănunte asupra *Alimorilor*:

„La zăpostitul de Paști sau la lăsatul de brînză se face în unul sau mai multe locuri foc, fiecare părtaș aducînd partea sa de lemne, paie etc. Acolo cîntă, strigă, joacă și urează sau chiuie poporul adunat din tineri și bătrîni. Acest foc se numește p r i v e g h i . În intervalul petrecerii iau tinerii din focul priveghiului tăciuni aprinși în mîni și-i întorc pre lîngă sau în jurul corpului, formîndu-se din tăciune sau paiele legate și aprinse pe tăciune un c e r c d e f o c . La întoarcerea cercului, în Lugoș se strigă: *Alimori! Alimori*! pînă cît îl întoarce. În alte locuri fac din nuiele o r o a t ă sau chiar iau o roată de car ori de plug, o învăluie cu paie legate, paiele le aprind și așa lasă roata de pe un deal pre coastă la vale, strigînd: *Alimori!* La priveghiurile acestea povestesc bătrînii despre timpurile bune din trecut; iar tinerii în unele locuri se adună la astfel de priveghiuri pentru a rîde de fetele mari ce au rămas nemăritate. La noi în Maidan în loc de *Alimori* se zice: h a i l a m o a r ă !...”

„Hai la moară” este o ingenioasă etimologie poporană, prin care românul caută să-și explice pe enigmaticul *Alimori*, pe care altfel, deși-l păstrează din veac în veac, totuși nu-l mai înțelege. Din *Alimori* se putea închipui comentativul „hai la moară”; din „hai la moară”, din contra, nu se putea naște *Alimori*, deoarăce n-are nici un înțeles în grai. Este așa zicînd o petrificațiune din arhaicul nume latin: L e - m u r e s , în care ambele prime silabe fiind scurte, românește cuvîntul trece în l e m o r i , cu *le* = lat. *lĕ*- ca în „legumă = lĕgumen” și cu *-o-* = lat. *-ŭ-* ca în „noră = nŭrus”, „moare = mŭria”, „roib = rŭbeus” etc. Inițialul *a*- ar putea să fie o simplă proteză dinaintea lui *l* (v. *Alămîie*); mai probabil este însă prepoziționalul *a*, deoarăce *Alimori* se întrebuințează numai ca o invocațiune: A d L e m u r e s !

Lătinește L e m u r e s însemna sufletele cele rele ale morților deveniți strigoi, în opozițiune cu „lares”, cari erau morții cei buni, pe cînd „manes” se zicea despre răposații cei de mijloc, nici buni, nici răi. Romanii aveau groază de L e - m u r e s . Trei zile în șir pe la începutul lunei lui mai se serbau „Lemuria” sau „Lemuralia” pentru îmblînzirea acestor suflete ne-mpăcate, despre cari se credea că ele iese atunci din morminte și umblă noaptea pe la neamuri. Pentru a-i goni, romanul îi amenința cu degetul, făcea zgomot cu aramă, arunca îndărît cu boabe de fasole: „fabam iactant noctu ac dicunt se L e m u r e s domo extra ianuam eiicere” (Varr.). Roata-de-foc de la *Alimori* este un fel de alungare de aceeași natură, dar mai energică. Prin cercul de flacări împregiurul corpului românul se apără pe sine-și, iar prin cercul rostogolit la vale prăvălește pe dușmanul cel închipuit, în care însă recunoaște pe un moș sau strămoș al său, și tocmai de aceea îi face totodată p r i - v e g h i (= lat. *pervigilium*), și aceasta mai ales într-o zi de sîmbătă, consacrată la noi anume cultului morților.

Alimorii ne prezintă două trăsuri caracteristice, prin cari ei se deosebesc cu desăvîrșire de focuri festivale, uneori chiar sub forma de roată-de-foc, la popoare germanice și slavice:

1. Particularitatea de a fi un p r i v e g h i , adecă „excubiae juxta cadaver mortui" (*Lex. Bud.*, 551), un fel de m o ș i , o solemnitate pentru sufletele străbunilor;

2. Particularitatea de a îndemna pe cei tineri la căsătorie, la înmulțirea neamului, la înlocuirea generațiunilor dispărute prin alte generațiuni viitoare, și aceasta rîzînd de fetele nemăritate.

Una din cele două trăsure caracteristice, însoțită de asemenea de formalitatea focului, se regăsește la neolatinii din Occident, mai ales în Franța, și tot pe la începutul primăverei, în februariu și-n martiu, dar abia mai păstrînd, foarte întunecată, urma numelui arhaic *Alimori* = A d - L e m u r e s .

În partea italiană a Tirolului tinerii se adună seara pe un deal sau o movilă, aprind un foc și încep apoi a s t r i g a m ă r i t i ș u r i l e , de exemplu:

„In questo Marzo chi è la più bella
Tra le putte da maritar?
La più bella è N. N.
A chi la vogliomo dar?
A chi non la vogliomo dar?
Diamola a N. N. che l'è un bel par!..."

și la fiecare strigăt se face zgomot cu cornuri, feare și altele.

În Franța se strigă: „Qui dône? Qui dône? Je dône! Je dône! – Qui marie? Qui marie? Je marie! Je marie! – Monsieur NN. avec mademoiselle NN". Dar totodată în munții Vogesi se străvestește un cioban și, urcînd o stîncă, povestește de acolo cu o voace schimbată toate scandalurile cele intime ale satului. În alte localități se cîntă:

„Brandons brulez
Pour les filles à marier..."

adăugîndu-se apoi satiric:

„Mais les vieilles n'en auront pas..."

Pe alocuri, mirii astfel îmbinați se cheamă „féchenots" și „féchenottes", și conciliul provincial din Toul, la 1663, se crezuse dator a stigmatiza pe calea bisericească pe aceia cari „font des jeux dits Fassenottes, esquels ils designent à hauts cris des époux et épouses à tous les fils et filles du village..."

În departamentul Orne sărbătoarea focului se face nu numai pentru măritișuri, dar și pentru a apăra pomii cei roditori, mai cu seamă perii și merii, cîntîndu-se:

„ T a u p e s et m u l o t s , sortez de mon enclos,
Ou je vous brûlerai la barbe et les os..."

unde se străvăd deja pe deplin latinii L e m u r e s , dar scăzuți la m u r e s = = „taupes et mulots", o etimologie poporană adusă de la sine-și prin stingerea

paganismului pe de o parte, iar pe de alta prin aceea că în mitologia ario-europee șoarecii sînt priviți ca sufletele cele rele sau răzbunătoare ale răposaților (Gubernatis, *Zoolog. Myth*. II, 67).

Din Franța, de-mpreună cu cucerirea normandă, obiceiul străbătuse în Anglia, unde e foarte poporan sub numele de „Valentine”, fiindcă se serbează la 14 februariu, în ziua de Sîntul Valentin, cînd totodată – printr-o asociațiune de idei proprie credințelor poporane se zice că se căsătoresc și păserile.

Alte amărunte se pot vedea la Mannhardt, *Der Baumkultus*, p. 455 sqq.

Prin alăturarea datinei române cu datinele franceze și italiene, întregindu-se într-un mod metodic unele prin altele, se reconstituă astfel o străveche serbare rustică latină, în privința căriia clasicitatea rămîne aproape mută.

Într-un alt loc vom urmări această datină afară din Banat.

v. *Sîlitamore.*

ALIMÒȘ s. **ALIMOS**, n. pr.; personnage légendaire. Toma *Alimoș*, eroul uneia din cele mai frumoase balade poporane moldovenești din colecțiunea lui Alexandri:

„Ședea Toma *Alimoș,*
Boier din țara de jos,
Ședea Toma cel vestit
Lîngă murgu-i priponit…”

unde Alexandri observă (p. 76) că: „unii din cîntăreți numesc pe Toma *Alimoș* – Toma a l u i M o ș.”

În variantul muntenesc, publicat de G. D. Teodorescu (*Poez. pop*., 581-584):

„Șeade Toma *Alimoș*,
Haiduc din țara de jos,
Nalt la stat,
Mare la sfat
Și viteaz cum n-a mai stat...”

Într-un alt variant muntenesc:

„Șeade Toma *Dalimoș*
C-o ploschiță
D-o vedriță,
Vadra Țarigradului,
Măsura-mpăratului...”

(Bălteanu, *Lumina*, 1886, p. 575)

Un al treilea variant muntenesc despre Toma a l l u i M o ș (*Calendarul lui Ioanid*, 1860, p. 149-152) n-are nici o valoare poporană.

v. *Săvai.*

Un dublet al aceleiași balade, cunoscut iarăși în mai multe varianturi, este acela cu „Aguș al lui Topală” sau „Agușița lui Topală”, foarte răspîndit în Banat și-n Oltenia.

„Topal” însemnează turcește „șchiop”. T o m a din Moldova pare a fi o etimologie poporană pentru T o p a l din Banat. Printr-o altă etimologie poporană, *Alimoș* și mai cu seamă „a l u i M o ș ” sau „ a l l u i M o ș ” reprezintă un nume curat mahometan: A l i - M u s à . Eroul dară ar fi un T o p a l - A l i - M u s à , turc sau tătar, a g ă după dubletul oltenesc.

Adversarul lui *Alimoș,* care-l omoară prin trădare, este M a n e a , un nume de rău ogur în poezia poporană română ca și-n acea slavică meridională: la serbi și la bulgari M a n o ĭ l o G r e c u l este personificațiunea epică a cruzimii și a perfidiei totodată (Bezsonov, *Bolgarskiĭa pêsni* I, 83).

Cu acest material onomastic în mînă, ar fi înteresant de a urmări cineva mai departe originea baladei române.

v. *Aguș. – Manea*.

ALIMPÈȘTI, n. pr. loc. m. pl.; un village dans la Petite-Valachie. Sat în Gorj, formînd o comună cu satul Bereștii. Numele topic *Alimpești* presupune un nume personal A l i m p u sau A l i m p e a , care ar putea reprezinta aproape deopotrivă bine pe sîntul A l i p i u s și pe sîntul O l y m p i u s , mai curînd însă pe acesta din urmă, prin trecerea inițialului o l -în a l - ca în „altoi” din „oltoi”.

[1]**ALÌN** (*alinare, alinat*), vb.; calmer, apaiser, adoucir. *Alin* este etimologicește paralel italianului a l l e n o din latinul vulgar a d l e n o sau a l l e n o . Sinonim cu înruditele l i n i ș t e s c și a l i n t , dar mai dezmierdător decît cel dentîi și mai puțin dezmierdător decît cel al doilea, apropiindu-se prin sens de m î n g î i și de a d o r m , bunăoară:

Costachi Stamate, *Muza* I, 281:

„Iată se urcă luna în carul de lumină
Pe albăstria boltă a cerului senin;
Razele ei sînt blînde, lumina ei îi lină:
Ea m î n g ă i e ș-*alină* a omului suspin...”

Gr. Alexandrescu, *Un ceas*:

„A! dacă-n astă lume ceva putea fi-n stare
S-*aline*, să a d o a r m ă un chin sfîșiitor,
O știu, ar fi frăția-ți acea m î n g î i t o a r e ...”

Și chiar cu sensul material de a d o r m i r e , în balada *Balaurul*:

„Ist copil chiar din pruncie
Maica sa mi l-a dat mie,
Că ades îl blăstema
Și-i zicea cînd îl culca:
Culcă-te, *alină*-te,
Șearpele sugă-mi-te!...”

sau:

„Cîte păsărele sînt
Trăiesc bine pe pămînt:
    Toate cină
    Și s-*alină*;
Numa io-s pasere strină;
    Nice cin,
    Nice m-*alin*...”

(Pompiliu, *Sibii*, 34)

Se întrebuințează adesea în loc de astîmpăr sau potolesc.

Cron., Zilot, p. 26: „deci cu aceasta s-au astîmpărat furtunele țărei, au mai *alinat* durerile creștinilor...”

Doina *Turturica*, după variantul de la Abrud:

„Unde vede apa plină
Tot cu năroi și cu tină,
Merge și setea-și *alină*,
Și de soțul ei suspină...”

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 14)

Doină din Ardeal:

„Străină-s, Doamne, străină,
De nici apa nu m-*alină*,
De-ar ploua o săptămînă...”

(Jarnik-Bîrsanu, 207)

Din Bucovina:

„Dacă și mie mi-ți da
Un păhar de vin pelin
Gîtul să mi-l mai *alin*...”

(Marian, I, 85)

Alta:

„O ocă de vin pelin
Setea ca să mi-o *alin*...”

(*Ibid*., I, 138)

Beldiman, *Tragod*., v. 4263:

„A domniei începuturi, acele m-or lumina,
Voi cunoaște de sînt semne Ceriul a se *alina*...”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 76: „Și numai căt au ars curțile domnești, îndată au stătut văntul și s-au *alinat*...”

Costachi Conachi, *Poez*., p. 221:

„Și dacă vremea s-*alină*, parcă mă mai răcoresc,
Ș-atuncea, printre suspinuri, îmi fur glasul și răcnesc,
Zicînd: Pentru ce nu vine? ce face? ce l-au oprit?!...”

Mai cu seamă însă în loc de u ș u r e z sau d o m o l e s c.
I. Văcărescu, p. 245:

„Nimic nu are putere
A mea groaznică durere
Un minut a-mi *alina*;
Firea astăzi se silește,
Sărbătoarea își gătește,
Mie-mi zice-a suspina...”

Doina *Singur pe lume*:

„Frunză verde mărăcine,
Numai mie n-are cine
Durerile să-mi *aline*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 283)

Doina *Mîndra Lița*:

„Și că-n lume-s fete multe
Cari ar vrea să mă asculte
Și să facă tot ce vreu
Ca s-*aline* dorul meu...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 303)

Din Bucovina:

„Bea-aș apă să tot beu
Din pumni de la puiul meu,
Să-mi *alin* chinul cel greu,
Să *alin* suspinul meu...”

(Marian, II, 127)

Doina *Zis-au badea*:

„De-ai venit, bine-ai venit,
Trandafirul meu iubit!
Că cu tine mă mai ieu
De-mi *alin* necazul greu...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 360)

Doina *Grîu mărunt*:

„Apă rece de fîntînă,
Cine bea, de dor i-*alină*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 319)

unde „i-*alină*” = „îi *alină* pe ei” iar nu „îi *alină* lui”, după cum s-ar părea la prima vedere.

Alăturі cu *alin*, în popor circulează *alinez* și chiar forma *alinesc*, prin care verbul trece din prima în a patra conjugațiune.

Ioan din Vinți, 1689, f. 71 b: „stănge într-ănsŭ para ča ardzătoare, *alineadză*-ĭ chinurile, gonéște-ĭ toatâ durérea trupascâ...”.

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 21:

„Dacă brudnica junie
Amor caută, visează,
Gingașa prietenie
Patimile *alinează*...”

Basmul bucovinean *Fata Ciudei* (Sbiera, *Povești*, p. 55): „După prînz n-au vrut boieriul să se mai *alinească* la cumnatu-său, că tare-i era greu la inimă și dor de soția sa...”, unde însă reflexivul m ă *alinesc* se depărtează de m ă *alin* nu numai prin formă, ci și prin sens, însemnînd „mă odihnesc”, „reposer”.

Alin își asociază foarte des pe m a i cu înțeles de „un peu”.

Dr. Polysu: „Durerile s-au m a i *alinat* = die Schmerzen haben sich gelindert; vîntul s-a m a i *alinat* = der Wind hat etwas nachgelassen”.

C. Negruzzi, *O alergare de cai* IV: „Tu îmi scrii să te înștiințez ce face? cum sufere depărtarea ta? și dacă durerea-i s-a m a i *alinat*...”

v. *Alint.* – [1]*Lin.* – *Liniștesc*.

[2]**ALÌN,** adv.; doucement, tranquillement. Cu o nuanță mai dezmierdătoare decît sinonimii î n c e t i ș o r sau c ă t i n e l, dar aproape fără nici o deosebire de adverbul l i n , din care s-a și format prin prepozițonalul *a*-.

Alexandri, *Concertul în luncă*:

„În a nopții liniștire o divină melodie
Ca suflarea unui geniu printre frunzi *alin* adie...”

sau în *Vînătorul*:

„Valuri limpede de aer, ca o mare nevăzută,
Trec *alin* pe fața lumii și din treacăt o sărută...”

În vechiul grai se întrebuința cu același sens c î t e l i n .

v. *Cîtelin.* – [2]*Lin*.

ALINÀRE,, s.f.; adoucissement, relâche. Se zice și a l i n ă t u r ă (Cihac).

Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„Fie ca aceste versuri ce curînd vor fi uitate
Să aducă *alinare* vrunor inimi întristate.”

Stihuirea lui Ghica-voevod, circa 1780 (*Conv. lit.*, 1875, p. 462):

„De duminecă-n desară,
– O, ce ceas și zi amară!
– Au poroncit să gătească
Careta sa cea domnească,
Parc-ar merge la primblare
Vesel și cu *alinare*...”

Zilot, *Cron*., p. 51: „și cu un cuvînt, toți lăcuitorii țărei, care cu una, care cu alta, își căuta de agonisita lor, bucurîndu-se și veselindu-se că s-au ivit primăvara și le-au sosit *alinarea* furtunilor, durerilor...”

O doină din Bucovina:

„Cîtă boală și durere,
Are leac și m î n g ă i e r e ;
Cîtă boală și oftare,
Are leac și *alinare*...”

(Marian, *Bucov*. II, 16)

v. [1]*Alin*.

ALINÀT, -Ă. – v. *Alin*.

ALINĂTÒR, -OARE, adj.; „calmant, lénitif, adoucissant” (Cihac). – v. *Alin*.

ALINĂTÙRĂ. – *Alinare*.

ALINÈSC } v. [1]*Alin*.
ALINÈZ }

ALINÒR. – v. [3]*Alion*.

ALÌNT (*alintat*, *alintare*), vb.; mignarder, caresser, amadouer, dorloter. Format prin sufixul verbal -*t*- ca în „capto” din „capio”, „jacto” din „jacio”, „habito” din „habeo”, „agito” din „ago” etc., *alint* este frecuentativ din a l i n , însemnînd literalmente „ a l i n d e s ” san „ a l i n m u l t ”. De aceea noțiunea de plăcere este și mai accentuată în *alint* decît în a l i n . E sinonim cu d e z m i e r d , r ă s f ă ț , r ă z g î i e s c , m î n g î i , c o c o l e s c etc. Acest verb atît de frumos și derivatele lui s-au păstrat pe deplin numai în graiul din Moldova, pe aiuri auzindu-se abia într-un mod sporadic.

Costachi Conachi, *Poez*., p. 235:

„Abia somnul îmi închide genile cu lăcrămare,
Și amoriul mi s-arată cu aripi d i z m e r d ă t o a r e ,
Mă *alintă* și-mi sfetește acele nopți fericite,
Ce petreceam într-o vreme, cu desfătări însoțite...”

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 277, *Luntrea*:

„Senin deasupra cerul, sub ea ca steclă mare,
Ș-a florilor mirazmă, ș-a zefirilor boare
Gingaș o d i z m e r d a ;
Încît părea că toate i se supun, se pleacă
Și vor ca a lor grații numaidecît să-i placă,
Iar luntrea s-*alinta*...”

Alexandri, *Harță Răzeșul*, sc. I: „Acum m-am retras la moșia mea, la Bursufleni, ca să respir aerul cîmpiei, să visez, să mă *alint* și să-mi caut amorul...”, unde în glosarul din tom. IV (*Teatru*, ed. Socec), p. 1753, *alint* e explicat prin „ f a s o l e s c ”.

Să se observe că precum *alint* n-are a face cu l i n t e , tot așa nici „fasolesc” cu „fasole”, dar nici cu germanul „faseln” (Cihac, II, 107), ci este un neologism „fasonesc = faire trop de façons, être façonnier”.

v. *Fasolesc*.

Costachi Negruzzi, *Muza de la Burdujăni*, sc. 2: „Cînd rea și nesuferită, cînd sentimentală și cochetă, s-aprinde și se *alintă* ca o copilă brudnică...”

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit*., 1881, p. 2): „brațele ei m-au legănat, cînd îi sugeam țița cea dulce și mă *alintam* la sînu-i gîngurind și uitîndu-mă în ochi-i cu drag...”

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 49: „se așeza pe genunchii lui și-l săruta, *alintîndu-și* vorbele și netezindu-i părul...”

În graiul vechi abia există o deosebire de sens între *alint* și a l i n .

Dosofteiu, 1673, ps. LXXXVII:

„Ț-aĭ pusu-ț asupră-mĭ mânia ta sfântâ,
Preste mine valurĭ trec de nu s-*alintâ*...”

Același, în *Paremiar*, 1683, f. 51 b:

Jon. I, 12: „luață-mâ și mă aruncațŭ în mare și va *alinta* marĭa de pre voĭ...”	„...Tollite me et mittite me in mare, et q u i e s c e t mare a vobis...”

iar mai jos, f. 108: „adecâ suindŭ Hs. la muntele Eleonuluĭ la Văznesenie, *alintindu*-le inema și m â n g â i n d u - ĭ pre ĭubițâĭ săĭ...”

De aceea și la Budai-Deleanu (*Dicț*., ms., în Muzeul istoric București), care cunoștea cuvîntul numai după vechile texturi, găsim: „*alintezu* = a l i n e z u , lindern, mildern”.

Vechiul francez a l e n t e r are același înțeles, bunăoară la Ronsard:

„Mais la fievre d’amours
Qui me tourmente
Demeure en moy tousjours
Et ne s’a l e n t e ...”

sau:

„A ma douleur, qui jamais ne s’a l e n t e ...”

v. [1]*Alin. – Mădăresc*.

ALINTÀRE. – v. *Alint.*

 ALINTÀT, -Ă, adj.; part. passé d’a l i n t : dorloté, cajolé, amadoué.

Într-un mic glosar, Costachi Stamati, *Muza* I, p. 532, explică pe *alintat* prin „c o c o l i t, d i z m e r d a t, g i n g ă ș i t”.

Alexandri, *Chirița în Iași*, act. I, sc. I, face pe Guliță al cucoanei Chirița să vorbească „cepeleag și *alintat*”, ceea ce în glosarul din tom. IV (*Teatru*, ed. Socec), p. 1757, se explică prin: „peltic și r ă s f ă ț a t”.

Același, *Concina*, sc. 2: „Gîndește-te la dulcea fericire de a te vedea iubit, d i z m i e r d a t, *alintat* de o copilă ca Lina...”

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 80: „privind duios îndărît și surîzînd, *alintată* și copilăroasă...”

v. *Alint*.

ALINTĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; caressant. – v. *Alint*.

ALINTĂTÙRĂ (pl. *alintături*), s.f.; „caresse, mignardise = ital. a l l e n t a t u r a, relâchement” (Cihac). *Alintăturile* copiilor = „les p e t i t e s f a ç o n s des enfants”. Cuvînt foarte frumos, care ar putea să înlocuiască adesea neologismul „cochetărie”.

v. *Alint. – Alintat*.

[1]**ALIÒN**, n. pr. pers. m.; Léon, Λέων. Formă poporană pentru L e o n.

Tocilescu, *Documente inedite* (*Rev.* II, I, 235): „Într-o poruncă a lui Constantin Brîncoveanul din 1704, ce ni s-a comunicat de d. St. Greceanul din arhivul familiei d-sale, ne întimpină chiar forma *Alion*-vodă în loc de L e o n -vodă...”

„Și între numirile cînilor ciobănești este *Alion*” (R. Michaileanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare).

Același protetic *a*- și același vocalism ni se prezintă în cuvîntul ce urmează.

[2]**ALIÒN**, s.m.; t. de zool.: le proyer, Emberiza miliaria. O păseruică din felul p r e s u r e l o r, numită în specie p r e s u r ă - s u r ă sau p r e s u r ă - m a r e și care numai în unele locuri de peste Olt poartă numele de *alion*.

„*Alionul* este o pasere de mărimea unei pitulici, cu coada scurtă și ciocul scurt cam gros, pe cap și corp cu vergi mărunte albe, puțin cenușii, negre, galbene și puțin cănăbii; trăiește cu perechea pe cîmpie, nutrindu-se cu semințe de boji, de știr, lobodă etc.; face cuibul jos prin crîng, ouăle sînt albe picate cu negru. De la un timp încoace se arată pe la noi foarte rar...” (R. Michaileanu, Mehedinți, c. Vînju Mare).

Din cauza traiului pe cîmp, *alionul* se cheamă franțuzește „proyer = prayer, pradier” și „allouette de pré”; din cauza formei ciocului, în unele dialecte i se zice „gros-bec”; din cauza vergilor pe corp se numește în ornitologie „miliaria = cu boabe de mei”, iar românește „presură = aspergée”; în fine, din cauze necunoscute nouă, el poartă în unele limbi numiri creștine din calendar: în Pireneii orientali „Santa Catharina” (Rolland, *Faune* II, 198), în Italia „Petrone” sau „Petronello” (Nemnich), iar la olteni *Alion*, adecă forma poporană a numelui „Leon”.

v. [1,3]*Alion*.

[3]**ALIÒN**, s.m.; terme botanique de poés. popul.: une espèce de plante. În districtul Olt e foarte poporan cîntecul *Alion*, care începe așa:

„Frunzuliță *alion*,
La livadea lui Ion
Toate paserile dorm,
Numai una n-are somn,
Și zboară din pom în pom,
Strigînd pe nume „Ion”.
Nu e Ion, nu-i nimic:
Ion s-a dus la iubit,
Fi-i-ar iubitul de cap,
Că cu ala m-a mîncat,
M-a mîncat și m-a uscat
Și nu s-a mai săturat!
Cîte fete-au fost în sat,
Mică-mare n-a scăpat...”

(G. Popescu, com. Viișoara-Măruntei, Col. ms.)

În Moldova se cîntă aproape tot așa, dar cu a l i o r în loc de *alion*:

„Frunză verde *alior*,
La fîntîna lui Ion,
Toate păsările dorm,
Numai una n-are somn...”

(I. Mironescu, Neamț, c. Dobrenii)

Se știe că a l i o r este „Euphorbia” și, după cum vom vedea la locul său, derivă din ἐλλέβορος (v. *Alior*), pe cînd în *alion* nazala finală este organică, deoarăce-l găsim și sub forma *aliom*, într-o doină din Transilvania:

„Frunză verde de-*aliom*,
Te-am iubit și n-ai fost om:
Ai fost o gură căscată
De ne-a știut lumea toată...”

(*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 10)

Tot așa numai prin confuziune în Ialomița se aude:

„Foaie verde *alimon*,
În grădină la Ion...”

v. *Alimon*.

Același termen botanic într-un cîntec poporan din Bucovina:

„Frunză verde de-*alinor,*
Plînge-mă, mamă, cu dor,
Că ți-am fost voinic fecior...”

(Marian, II, 114)

Ambele forme: *alion* și *alinor*, cu obicinuita proteză a lui *a-* denaintea lui *-l*, rezultă deopotrivă din prototipul l e o n u r u s , numele tecnic al plantei „agripaume”, de unde derivă normal: *alionor*, iar de aci apoi o formă scurtată *alion* și o formă contrasă *alinor*.

v. *Alimori*. – [1]*Alion*.

Pe cînd *alion* și *alinor* ne mai întimpină astăzi numai în poezia poporană, care păstrează adesea arhaismi de mult despăruți din grai (v. *Alemesc*), numirile românești cele obicinuite ale plantei „Leonurus cardiaca” sînt: t a l p a - g î ș t e i și c r e a s t a - c o c o ș u l u i , apoi după Dr. Brîndză (*Prodrom*., p. 399): i a r b a f l o c o a s ă și c i o a n e .

v. *Cioane*. – *Leu*.

ALIÒR, s.m.; t. de botan.: épurge, Euphorbia; *alior* m i c = Euphorbia esula, *alior* d e p ă d u r e = Euphorbia sylvatica, *alior* d e b a l t ă = Euphorbia palustris. Se mai zice românește: l a p t e l e - c u c u l u i , l a p t e l e - c î n e l u i , l a p t e l e - l u p u l u i , din cauza sucului otrăvicios, alb ca laptele, propriu tuturor varietăților acestei plante, a cării floare e galbenă.

Doină din Moldova:

„Frunză verde *alior*,
Cine are frățior
Are-un cuvînt bunișor!
Păseruică pe harag,
Nu mă blăstema să zac...”

(*Conv. lit*., 1886, p. 90)

Altă:

„Frunză verde *alior*,
La fîntîna cu izvor
Se-ntîlnește dor cu dor:
Smarandica cu Ion!
Este-un șerpe mușcător,
M-o mușcat de cheptu gol...”

(I. Mironescu, Neamț, c. Dobreștii)

Din Bucovina:

„Frunză verde de-*alior*,
Ce vii, bade, tîrzior?
Au de mine nu ți-i dor?...”

(*Aurora română*, 1881, p. 14)

În industria poporană:

„Cu *alior* țărancele văpsesc ouăle g a l b e n e la Pași...” (D. Huțu, Tecuci, c. Nărteștii; I. Corciovă, Tutova, c. Docani).

Despre modul cum se fac „gălbenele” din *alior,* nu numai pentru ouă, dar și pentru văpsirea țeseturelor țărănești, vezi S.F. Marian, în *Col. l. Tr*., 1882, p. 263-4.

În medicina poporană:

„*Alior* cu apă caldă se bea ca purgativ, iar în hapuri cu făină de grîu se ia pentru durere de stomah” (I. Nour, Bîrlad).

Se dă și la friguri, de unde-i vine numele b u r u i a n ă - d e - f r i g u r i (Dr. Brîndză).

La boale de vite:

„Sucul de *alior* țăranii îl întrebuințează la spălatul oilor de rîie” (St. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c Bogza).

Această întrebuințare ciobănească a sucului de *alior* ca unsoare pare a fi dat naștere unei forme *alfior* = a l i f i o r , prin etimologie poporană din a l i f i e , deși ar fi nu mai puțin cu putință o etimologie poporană de la f i o r „fièvre”, deoarăce este „buruiană de friguri”; în orice caz, vreun fel de etimologie poporană trebui să fie, căci pe calea istorică forma *alfior* nu se explică.

Doină din Ardeal:

„Frunză verde de-*alfior*,
Mi-i bărbatul beutor,
La toată crîșma-i dator
Și la lucru n-are spor...”

(*Familia*, 1884, p. 240)

Altă:

„Frunză verde de-*alfior*,
Eu de slab ce sînt mai mor,
Și-ncă nime nu mă crede,
Că pe picioare mă vede...”

(*Amicul familiei*, 1879, p. 83)

Doină din Bucovina:

„Geaba puică mă mîngîi
Cu gutîi, cu alămîi,
Că de mine tot rămîi!
Geaba bade mă dezmerzi
Cu-*alfiori* și mere verzi,
Că de-acum nu mă mai vezi...”

(*Familia*, 1873, p. 115)

Fără etimologie poporană, ci dintr-o simplă asemănare fonetică, *alior* se confundă adesea cu a i o r „Allium ursinum” (v. [1]*Aior*); iar prin asimilațiune regresivă între ambele licuide *-l-r*, din *alior* s-a născut variantul *arior* (*Lex. Bud*., 31).

Tipul organic al lui *alior* este *alèur*, care se și păstrează în grai în mai multe localități.

„O plantă veninoasă, naltă de 2-4 decimetri și cu floarea ca o umbrelă, se cheamă *alèur*, și se zice și l a p t e l e c u c u l u i , fiindcă rumpînd o foaie dă un suc alb...” (I. Popescu, Buzău, c. Mărăcineni; D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

Între *aliòr* și *alèur* se află același raport de accent și de vocalism ca între romanul f i ò r și latinul f è b r i s , macedo-românește h é v r ă = f é u r ă . De aci se

limpezește de la sine obîrșia cuvîntului, căci *alèur* nu poate fi decît h e l l e b o r u s = gr. ἐλλέβορος, italienește e l l è b o r o , în dialectul sicilian e l l è b b r u m , în texturi medio-latine e l l è b r u m (Diefenbach, *Novum gloss*., 147), adică o plantă numită astăzi românește „spînz" și „iarba-nebunilor", la olteni „cutcurigi" și „bojoței" (Dr. Brîndză), dar al căriia nume primitiv era *alèur*, trecut apoi asupra euforbiei, cu care se întîlnește prin aceea că ambele sînt deopotrivă otrăvitoare.

v. [3]*Alion. – Bojoțel. – Cutcurig. – Laptele-cucului. – Laur*...

ALIPÈSC (*alipit, alipire*), vb.; accoler, serrer contre. Din l i p e s c cu prepozițional ul *a* (= lat. *ad*.)

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 16: „Se *alipi* de bătrînă, o cuprinse pe după gît cu brațele ei rumenite de dogoarea focului și mult timp privi..."

Macedo-românește a l i c h e s c se zice în loc de l i p e s c (Dr. Obedenaru).

v. *Lipesc*.

ALIPÌRE
ALIPÌT } v. *Alipesc. – Lipesc*.

ALIȘVERÌȘ (plur. *alișverișuri*), s.n.; „trafic, vente, débit qui se fait dans le marché" (Cihac), „literalmente luare-dare, daravere, negoț, vînzare, tîrguială, din turcul a l y š - v e r i š commerce" (Șaineanu, *Elem. turc*., 9). Cuvînt întrodus în grai abia de prin secolul trecut, dar devenit necesar.

Istoria de patima Galaților, 1769:

„Că oricine ce ducea
Tot *alișveriș* făcea,
Că cu bun preț le vindea
Și nevoia își prindea..."

și mai jos:

„Vedeai un norod ferbînd,
Alișverișuri făcînd,
Vedeai corăbii în vad
Sosite din Țarigrad
Cu fel de fel de bucate;
Intrai, cumpărai de toate..."

(*Conv. lit*., 1875, p. 326)

Dionisie Eclesiarcul, *Cron*. (Papiu, *Tes*. II, 166), sub anul 1775: „neguțătorii se lăția cu *alișverișurile* lor la cîștig, meșteșugareții sporia în lucrarea sa, țăranii își lucra pămînturile lor..."

Ianachi Văcărescu, *Ist*. (*ibid*., 299), sub 1790: „vindea cum vrea feluri de lucruri, fîn, lemne, zaherele de tot felul, și făcea *alișveriș* cu îndestulare..."

Beldiman, *Tragod*., v. 3333:

„De te jăluiai de vrunul, neputînd mai mult răbda,
Nu te mîntuiai de dînsul, se fălea că foc ți-a da:
Alișveriș era focul, căci prăda fățiș pe toți,
Cîte în trei-patru locuri auzeai în toate nopți...”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 238: „Ia spune-mi, cum mergi cu *alișverișurile*?...” v. *Saftea*. – [1]*Turc.*

-ÀLNIC. – v. *-elnic*. – *-nic*.

ALIVÀNCĂ (plur. *alivenci*), s.f.; t. de cuisine populaire: ramequin, raton, sorte de gâteau de maïs au fromage. Cuvîntul rareori se întrebuințează la singular. Se aude aproape numai în Moldova, ca și sinonimul g h i ț u m a n e sau g h i s m a n e. În unele locuri (Covurlui, c. Jorăști) se zice la singular *alivenci*, și atunci pluralul este *alivenciuri*.

„Turte subțiri făcute din făină de popușoi cu chișleac și brînză se numesc *alivenci*” (G. Sireteanu, Botoșani, c. Rînghilești).

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 13:

„Du-te ca gîndul, te fă țărancă,
Și te întoarce vesel, gigît,
Că-i găsi gata o *alivancă*,
Care-ți va merge cam greu pe gît...”

Țăranul din Moldova privește *alivencile* ca ceva atît de delicios, încît se poate pune la întrecere numai doară cu „purcel fript”.

Într-o doină din Covurlui:

„Răvaș puică, răvaș dragă,
Răvaș de la vornicu
Că-ți vine ibovnicu!
— Las’ să vie,
Domnu-l știe,
Calea trandafir să-i fie!
Că cămeșa i-am spalat,
Cu busuioc o-am frecat,
De mîncare i-am gătit
Alivenci ș-on purcel fript...”

(Iconomul G. Teodorescu, Galați, Mavromolu)

Alexandri, *Surugiul*: „Măriuco fa, să mă aștepți cu *alivenci* pe cînd mă voi întoarce, că ți-oi aduce un tulpan nou...”

Același, *Scara mîței*, sc. 6: „Mă rog, sorioară, să-i poroncești să-mi facă un borș cu perișoare și *alivence*...”, unde editorul explică (t. IV, p. 1747) că *alivencile* sînt „plăcinte mici de țară”.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea IV*: „Dimineața vom mînca cotlete și vei bea un pahar de porter în loc de dicoct; la prînz, jambon, macaroane, *alivenci*, cu vin de Odobești...”

Fără amestec de neologismi, la I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit*., 1875, p. 342): „Face ea sarmale, face plachie, face *alivenci,* face pască cu smîntînă și cu ouă și fel de fel de bucate...”

Același, *Amintiri* (*Conv. lit*., 1881, p. 10): „făcînd mama un cuptior zdravăn de *alivenci* și plăcinte...”

„*Alivenci* sau g h i s m a n e sînt un fel de plăcinte țărănești, cari se fac din trei părți făină de popușoi cernută prin sîtă deasă, din o parte făină de grîu, din două părți brînză de vacă proaspetă, toate amestecate împreună și cu cîteva ouă, așa ca aluatul să nu fie vîrtos; apoi se fac din aceasta mici mălăieșe puse pe frunze de popușoi, de nuc, de hrean, cum se întîmplă, și după ce se coc în cuptoriu, se scot, se ung, încă ferbinți cu unt sau cu smîntînă și atunci să tot mănînci...” (N. Bălăuț, Vaslui, c. Ivănești).

Cihac (II, 2) a indicat foarte bine originea slavică a cuvîntului. Bohemește l i w a n e c sau l é w a n e c „orbiculus farinaceus fusus” (Jungmann). Negreșit însă nu din bohema d-a dreptul vine românul *alivancă*, ci din vreo formă provincială poloană sau ruteană, de unde l-au împrumutat moldovenii, și nu trebui identificat etimologicește nici cu adverbul a l i v a n t a , nici cu terminul choreografic a l i v e n c i , despre cari mai jos.

v. *Ghismană. – Plăcintă. – Turtă.*

ALIVÀNDA s. **ALIVÀNTA**, adv.; à la culbute, en culbutant. „A da, a cădea, a se duce *alivanda* = a cădea în cap; a se da *alivanda* = a se da peste cap; a da pe cineva *alivanda* = a ruina; a da *alivanda* = a cădea din mărirea sa, a se ruina, a perde starea” (*L.M.*).

Cuvîntul se aude mai ales în Moldova și peste Olt; în Transilvania pare a nu fi cunoscut.

I. Creangă, *Amintiri* (*Conv. lit*., 1881, p. 459): „Ion însă, împiedecat cu picioarele în mînicile contășului, căzuse *alivanta* la pămînt...”

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 5:

„Gîngu: Să te păzești, dragă cucoană Gahiță, pentru că la vîrsta noastră cataroile sînt foarte șugubețe.

Gahița: Cine ți-a spus d-tale că am cataroi?...

Gîngu: Precum zici foarte bine... ele deodată, nitam-nisam, te trîntesc *alivanta* p l ă c i n t a - n g r o a p ă ...”

Același, *Peatra din casă*, sc. 9: „cine știe? mîni, poimîni, poate *alivanta*-n g r o a p ă ...”

Același, *Florin și Florica*, sc. 11: „(se împedecă în poalele rochiei) Na! că era să dau *alivanta* p e s t e c a p ...”

Același, *Kera Nastasia*: „Azi tare, mîne tare, poimîne pe spinare, adică *alivanta*...”

În Oltenia:

„Cînd se răstoarnă o trăsură, auzi zicînd: văzut-ai cum boierul și cocoana au venit *alivanta* peste cap? Între copii, cînd se încurcă zmeii: ți l-am dat *alivanta*! A venit zmeul *alivanta*!" (Chr. Cuțana, Craiova).

Cihac (II, 2) crede că *alivanta* „culbute" ar fi aceeași vorbă cu alivancă „gâteau": „l'acception de culbute est déduite de la manière de faire ces petits gâteaux, que l'on roule". Asociațiunea lui *alivanta* cu plăcinta s-ar părea la prima vedere a justifica această derivațiune; în fond însă acea asociațiune nu este altceva decît tocmai rezultatul unei etimologii poporane. Față cu asemănarea materială a ambelor cuvinte, poporul – ca și Cihac – și-a închipuit că ele trebui să fie înrudite; apoi de aci, ca un fel de explicațiune la *alivanta*, s-a adaos plăcinta în: *alivanta* – plăcinta. Cihac citează locuțiunea: „a cădea *alivanta* – plăcinta ca o broască = faire une culbute comme une grenouille". Mai adesea însă se zice: „*alivanta* în groapă", „*alivanta* peste cap", „*alivanta* pe spinare". *Alivanta* – plăcinta se aude numai în Moldova, nu și la olteni, în graiul cărora nu există alivenci, și prin urmare o asemenea etimologie poporană nu avea cum să se nască.

Finalul -*că* din alivancă, fiind un sufix foarte răspîndit în limba română, nu putea să treacă în -*ta* și -*da* din *alivanta* sau *alivanda*, o terminațiune de tot rară. Afară de aceasta, s-ar fi zis: „a cădea alivancă", după cum se zice într-un mod adverbial: „cade morman", „curge gîrlă", „leagă fedeleș" etc. (cfr. Jarnik, *Rumän. Volksmärch.*, 21), iar nu articulat: „a cădea alivanta". În scurt, din toate puncturile de vedere, *alivanta* n-are a face cu alivancă.

Forma -*anta* sau -*anda*, în loc de -*înta* ori -*înda*, dovedește că vorba nu e veche la români. Este terminul italian de marină alla-banda (Tommaseo, vv. *alla-banda* și *banda*), cu un consonantism care indică trecerea-i prin gura marinarilor bizantini, căci în medio-greaca italianul banda se rostea βάντα (Du Cange, *Gloss. graec., ad voc.*). Italienește „andare alla banda" se zice despre corăbiile cînd se pleacă pe o parte, și de aci materialmente: „andare alla banda = a se povîrni, a sta să cadă, a șovăi ca bețivii", iar figurat: „andare alla banda = a se ruina, a suferi o nenorocire și chiar a muri", adecă într-un mod adverbial toate accepțiunile românului *alivanda* sau *alivanta.*

Este încă una dintr-o seamă de vorbe italiene străbătute la noi de la Marea Neagră prin comerciul venețian și genovez pe la finea veacului de mijloc.

v. *Acioaie. – Alamă. – Aleodor.*

ALIVÀNT, s.m.; t. de botan.: Lavandula, lavande. Se aude în Moldova (Vaslui, c. Muntenii-de-Jos). În Țara Românească se zice levantă (Poenar-Aaron-Hill). Numele cel mai românesc, care merită a fi generalizat, este aspic. O plantă de grădină, cultivată mai cu seamă din cauza plăcutului său miros și care a păstrat aproape în toate țările numele-i tecnic latin Lavandula: nemțește Lavendel, rusește lavendul, polonește lewanda etc. Forma moldovenească *alivant* este o apropiare prin etimologia poporană de alivanta. Cuvîntul nu e vechi la noi.

v. *Alivanta. – Aspic. – Levantă.*

[1]**ALIVÈNCI**. – v. *Alivancă*.

[2]**ALIVÈNCI** s. **ALIVÌNCI**, s. f. plur.; t. de choréogr. popul.: ronde, danse en cercle, sorte de ballet. Un fel de h o r ă foarte răspîndit în Moldova. Unii au descris-o ca: „sorte de danse rustique, comme la hora, pendant laquelle hommes et femmes s e v e r s e n t m u t u e l l e m e n t à b o i r e” (Cihac, II, 2), o particularitate de tot fantastică, născocită numai și numai pentru a putea trage cuvîntul din slavicul „liti = verser”. *Alivencile* n-au a face cu nici un fel de beție sau băutură.

I. Creangă, *Amintiri* (*Conv. lit.*, 1881, p. 449): „...ne cînta din fluier: doina care te umple de fiori, corăbiasca, măriuța, horodinca, *alivencile*, țiitura, ca-la-ușa-cortului...”

Burada, *Almanah muzical*, 1877, p. 63: „*Alivencile*. Acest joc se joacă ca și hora, femeile și bărbații la un loc formează un cerc, din cînd în cînd se despart în părechi și bat în palme și apoi iarăși întră în cerc...”

O descriere din districtul Iașilor: „*Alivencile* sînt o horă din mai multe părechi de jucători, fiecare păreche un bărbat și o femeie, numai în lipsă de o femeie, doi bărbați. Toți joacă cu pași mărunți și repede, sau înspre dreapta sau înspre stînga; după ce s-au învîrtit de 2-4 ori împregiur, se opresc, ieșind în mijloc o singură păreche și jucînd amîndoi, pe cînd ceilalți stau pe loc; apoi femeia din păreche își lasă pe bărbat și începe de la un capăt al horei a lua la braț cîte o persoană de o învîrtește, de aci mai ia la brațul drept și pe bărbatul cu care joacă în păreche și se învîrtesc împreună tustrei o dată, la dreapta sau la stînga; după aceea cei doi se lasă trecînd la loc, iar femeia ia o altă persoană din joc, făcînd ca și cu cea dentîi, și așa pe rînd una cîte una; apoi după ce isprăvise a juca pe toți, atunci toate părechile din horă se învîrtesc împreună, o dată la dreapta și o dată la stînga, fiecare aparte; în urmă se opresc, bat din palme și strigă: j o i s a u m a r ț i ! De aci se așează hora la loc și iese din ea o altă păreche, jucînd singură și jucînd pe ceilalți întocmai după cum făcuse cea dentîi, pînă ce ies toate părechile în mijloc sau pînă ce li se urăște...” (I. Vasiliu, c. Gropnița).

O descriere din Covurlui (D. Alboteanu, c. Mastacani): „Este o horă din părechi: bărbat și femeie sau flăcău și fată, prinși de mîni, femeia la dreapta bărbatului. După o mișcare cu toții de la dreapta spre stînga și înapoi, hora se oprește, și atunci bărbatul, care se crede ca mai însemnat între jucători, înaintează cu părechea sa în mijlocul horei jucînd, se întoarce înapoi, o învîrtește o dată cu brațul drept, o lasă, și cu brațul stîng învîrtește pe bărbatul care vine la dreapta părechii lui, îl lasă, și cu brațul drept învîrtește iarăși pe părechea sa ca întîi, apoi o lasă din nou, și cu brațul stîng învîrtește pe părechea bărbatului pe care-l învîrtise mai-nainte, de aci iarăși se duce la părechea sa de o învîrtește, pe urmă trece de joacă pe părechea a treia, întîi pe bărbat și apoi pe femeie, și urmează tot așa înainte, pînă ce isprăvește de învîrtit la rînd pe toți jucătorii, bărbați și femei. După aceea strigă: *Alevinci*! și toți jucătorii se învîrtesc aparte cu părechile lor. Unii strigă în glumă: *alevinci* p l â c i n t e g o a l e ! Începe din nou jocul printr-o mișcare comună, și apoi părechea bărbatului ce jucase face întocmai după cum făcuse el. După aceea bărbatul din a doua

păreche, apoi părechea lui, și așa înainte cu toate părechile. Aria acestui joc este moale și lină. Poporul nu-l prea joacă pe la noi, ci mai mult ciocoieșii sau surtucarii de la țară pe la petrecerile lor...”

Deși jocul *alivenci* n-are nici o legătură cu turtele de acest nume și cu onomastica proprie, totuși prin etimologie poporană el se confundă cu ambele:

„Jocul *alivenci*-p l ă c i n t e ” (G. Poppovici, Iași, c. Golăești).

„*Alivenciul* se zice la noi h o r a l u i L i v e n t e ” (I. Chirica, Tutova, c. Cîrjeoanii).

v. *Livente. – Plăcintă.*

Apoi poporul din Moldova privește *alivencile* ca un joc neromânesc:

„*Alivencile* este un fel de horă e v r e i a s c ă ...” (G. Căderea, Neamț, c. Buhalnița).

Originea străină a acestui joc, care n-a reușit a se răspîndi afară din Moldova și a rămas abia pe jumătate împămîntenit chiar acolo, ne explică mulțimea etimologiilor poporane.

Numele *alivenci*, mai corect *alevinci*, vine din strigătul ce se scoate atunci cînd t o ț i jucătorii trebui să se î n v î r t e a s c ă . Este germanul: a l l e w i n d e n ! Tot nemțesc trebui să fie și strigătul cellalt: „ j o i s a u m a r ț i !” care n-are nici un înțeles și pare a fi o curioasă românizare asonantică din: „ s o m a n w a l z t ”, după cum se zice și românește: „așa joacă pe la noi!” În adevăr, în multe jocuri d-ale poporului se pomenesc zilele săptămînei. Așa, de exemplu, la a l u n e l se strigă în Vîlcea (I. Stănescu, c. Recea):
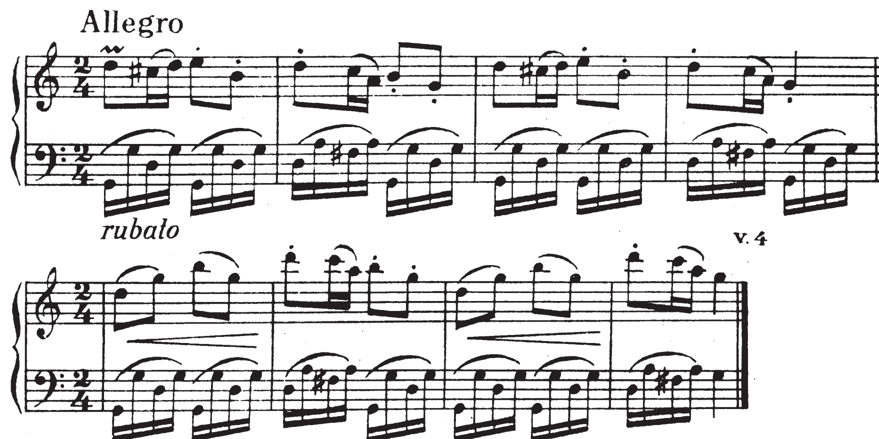
„Azi e l u n i și mîine m a r ț i ,
Alunelul să mi-l bați!
Azi e m i e r c u r i , mîine j o i ,
Alunelul la bătăi...”

dar nicăiri și niciodată „joi” nu se pune înainte de „marți”, ba încă fără trebuința rimei. Nu poate fi decît rezultatul unei etimologii poporane.

Alivencile este o horă nu evreiască, precum crede poporul din Moldova, fiindcă evreii vorbesc acolo nemțește, ci un fel de balet pe care-l vor fi întrodus la români aceiași muzicanți ambulanți din Germania, de la cari noi am căpătat și pe l ă u t ă , vechi l à u t ă = germ. L a u t e , ba și cuvîntul devenit de tot poporan, mai ales la nunțile țărănești: d a n ț = germ. T a n z e . În Occident o mulțime de termeni coreografici sînt de asemenea de proveniță germană, precum și la slavi.

Din „alle winden” *alivenci* sau *alevinci*, pe alocuri la singular *alevincă* (C. Alexandrescu, Neamț, c. Bistricioara), și de aci apoi hora lui L i v e n t e ”, astfel străvestește poporul prin propria sa etimologie toate vorbele străine fără familie în țară, căutînd să le găsească cu orice preț nește neamuri pămîntene în fondul cel vechi al graiului.

Aria *alivencilor*, așa după cum s-a cules în Moldova de căpitanul A. Munteanu (Vulpian, *Jocuri de brîu*, nr. 13):

v. *Alăută. – Danț. – Horă. –* [1]*Neamț. – Ștaer...*

ALIVÌNCI. – v. [2]*Alivenci.*

ALJÒSUL. – v. *Naljosul.*

ALLILÙIA. – v. *Aleluia.*

ALMA, n. pr. loc. f.; un village roumain en Transylvanie.

O doină din Ardeal:

„Dragostele din *Alma*
S-au dus tot pe Tîrnova,
Pîn-au stat la Mediaș
Că-i locul mai drăgălaș...”

(Jarnik-Bîrsanu, 385)

Din maghiarul a l m a „pomme”. Tot de acolo vin numirile topice a o mulțime de sate române, dealuri și pîraie: A l m a ș (= ung. *Almàs*) și A l m a j (= ung. *Almágy*) cu deminutivii lor A l m ă ș e l și A l m ă j e l și cu derivatele A l m ă j e n i, A l m ă ș e n i etc. Această nomenclatură e mai cu seamă deasă în Ardeal și-n Banat, apoi în Oltenia și-n districtul Neamțului, adecă în regiunile învecinate cu elementul etnic unguresc.

Act moldovenesc din 1644 (*A.I.R.* I, 87): „un sat anumé Siliște în ținutul Neamțului pe A l m a ș u l c e l m i c ...”

v. *Almaș.*

AL-MAI-RĂU, s. m.; Satan. – v. [1]*Al. – Drac.*

ALMÀJ. – v. *Alma. – Almaș.*

ALMÀRE, n. pr. loc. m.; localité dans la Petite-Valachie. Numele unui deal în Romanați (Frunzescu), compus din a l - m a r e , literalmente „le grand”.
v. [1]*Al.*

ALMARIU (plur. *almare*), s.n.; armoire. Cuvînt întrebuințat numai peste Carpați. Sinonim cu d u l a p .
Strigătură de lîngă Beiuș:

„Bagă-mă Doamne-n potică
Să-mi ieu gură de-o groșiță;
Iar mă bagă în *almariu,*
Să-mi ieu gură de-un grițariu...”

(*Familia*, 1885, p. 307)

Nu vine d-a dreptul din latinul a r m a r i u m , ci prin maghiarul a l m a r i o m sau prin germanul A l m e r (cfr. Cihac, I, 17, II, 2).
v. *Dulap*.

ALMÀS, s.m.; diamant. Din grecul ἀδάμας, prin forma turco-persiană a l m a s , acest cuvînt a străbătut la ruși și la români. Se află mai de multe ori în inventarul autograf de odoarele lui Petru-vodă Șchiopul, 1580 (ms. în Acad. Rom.), de ex.: „on left cu *almas*, altul left mai mic cu *almas*, ĭară un časnic cu *almas* cu ĭacut...”; sau: „on *almas* mari mi•loc, 20 *almas* piră•or lui...”
v. *Adamant. – Diamant*.

ALMÀȘ s. **ALMÀJ**, n. pr. loc. m.; une partie du Banat. O regiune din Banat învecinată cu acea a Mehadiei și cunoscută în popor mai mult sub numele de „ V a l e a *Almașului*”. Forma cea veche este *Almaj* sau *Halmaj* = ung. A l m á g y sau H a l m á g y . Într-un act din 1387 (Kurz, *Magaz*. II, 304), banul unguresc al Severinului Stefan de Losoncz dă o moșie românului „Petrus filius Dees Kenezius” din districtul H a l m á g y .
Sub Constantin Brîncovanu un însemnat număr de a l m ă j e n i s-au așezat în România, închipuind ca un fel de breaslă deosebită, supusă la o dare fiscală aparte. Astfel în *Condica Vistieriei* dintre 1694-1704 (ms. în Arh. Stat.) ne întimpină:
Sub anul 1694, aprilie 12: „Semele bréslelor cine cum au dat la lipsa haračului:
Brăilénii, jumătate ughi 140;
Vtori armași, ughi 30;
Slujitorii, pre jumătate ughi 3750;
A l m ă j a n i i , ughi 266 1/2...”
Sub anul 1696, martiu l, tot pentru plata haraciului:
„Satul Albeștii, ughi 200;
Satele cu rumptoarele céle vechi, ughi 3200;
Satele cu rumptoarele céle noao, ughi 1668;
H ă l m ă j a n i i , ughi 266 1/2,

Ungurénii ot heleşteul lu Costantin-vodă i ot Cornăţéni, ughi 400...”

A l m ă j e n i i plăteau, prin urmare, aproape tot atît ca satul Albeştii, în care se afla o breaslă a petrarilor (v. *Albeşti*), şi pe jumătate cît dedeau „ungurenii”, adecă o imigraţiune din Ardeal.

De la 1696 nu-i mai găsim pe a l m ă j e n i ca breaslă, căci unii vor fi întrat în numărul birnicilor ordinari din Mehedinţi, iar alţii – poate – se vor fi întors în *Almaş*.

În grai, prin metateza licuidei, românii rosteau uneori *Amlaş* în loc de *Almaş*.

Cronica anonimă (Laurian-Bălcescu, *Magaz*. V, 101): „(Cantacuzinii cereau de la împăratul Leopold) să le dea o parte de loc a Ardealului, unde sînt cetăţile acestea: Logoşul, Cavaran-Sebeş, Mehedia, Lipova cu ţ i n u t u l *Amlaşului*, ca să fie moşie cu privileghii de la împăratul date neamului cantacuzinesc...”

v. *Alma*. – *Amlaş*.

ALMĂJEAN
ALMĂŞEAN } v. *Alma*. – *Almaş*.

ALMÌNTRE. – v. *Altmintre*.

ALÒCURI s. **ALÒCURE**, adv.; par-ci par-là, par endroits. Generalmente construit cu p e şi întărit prin emfaticul -*a* (v. [5]A): p e *alocuria* = pe unele locuri, nu pretutindeni, nu în multe locuri.

Cantemir, *Chron*. II, 261: „însă pre furiş, p r e *alocurea* suppuindu-să, apoi totdeodată arătîndu-să...”

Dionisie Eclesiarc, *Cron*. (Papiu, *Monum*. II, 167): „spunea unii că s-au şi găsit bani pe *alocuri*...”

Zilot, *Cron*., p. 29: „că nu numai nu făcea vro împedicare pazvangiilor, ci încă pe *alocuria* unii din ei se şi întovărăşia cu dînşii la prăzi şi la jafuri...”

A. Odobescu, *Pseudokyn*., p. 14: „uneori cerul se încingea pe *alocurea*, în depărtare, de o vîlvoare roşiatică...”

De la Vrancea (B. Ştefănescu), *Sultănica*, p. 215: „P-*alocurea* viile să mlădiau încărcate cu ciorchini, pe aracii plecaţi puţin de greutatea rodului...”

Alocuri se compune din prepoziţionalul *a* (= lat. *ad*) şi din pluralul l o c u r i , vechi l o c u r e . Într-un text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al bis. Sf. Nicolae din Braşov, p. 673): „se face acestŭ săborŭ întru cinstitulŭ al ei hram în Vlaherna şi se prăznuĭaşte şi prespre t o a t e *alocure* unde sântŭ sfintele beséreci...”

v. [12]A (p. 65). – *Loc*.

[1]**ALÒI**. – v. *Odogaci*.

[2]**ALÒI**. – v. *Sabur*.

ALÒV. – v. *Halău*.

ÀLOVIȚĂ s.f.; bête errante. Cuvînt adus de Pisone (*Dicț.*, 1865, p. 50) alături cu sinonimul b i t a n g , traducîndu-se prin: „pecus errans, das herumirrende Vieh”. Este slavicul a l o v a , a l o v i t z a , ĭ a l o v i t z a „sterilis de pecore et pomo” (Miklosich, *Lex.*, 4, 1145) și prin urmare însemnează literalmente „vită stearpă”, de unde „vită fără spor”, și de aci apoi „vită rătăcită”.

v. *Bitang*. – *Ialomița*.

ALSĂU (plur. *alsăuri*), s.n.; nature particulière, propriété. Cuvînt format din articlul posesiv a l și din pronumele s ă u , prin care vechii scriitori români au căutat a traduce pe paleoslavicul s v o ĭ s t v o de la s v o ĭ „suus” și pe grecul ἰδιότης din ἴδιος.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 127 a: „cum are părintele *alsăulŭ* său a naște pre fiĭulŭ și a scoate duhulŭ svântŭ, și cumŭ are fiĭulŭ *alsăul* său a să naște din părintele, așĭa și duhulŭ svântŭ are *alsăul* său a purcĭade din părintele și a să odihni pre fiĭul; așĭa li-ĭ osăbicĭunĭa numaĭ cu câtŭ să osăbăscŭ *alsăurile*...”

Același, *Sinaxar*, 1683, dec. 3: „bineluĭ acésta-ĭ *alsăulŭ* cel hireșŭ să-ș dĭa și la alțâĭ din binele său...”

Din substantivul *alsău* s-a format apoi verbul a l s ă u e s c „approprier”, care reprezintă semasiologic pe paleoslavicul s v o i t i sau u s v o i t i = gr. ἰδιόω.

Aceste formațiuni cărturărești n-au devenit tocmai poporane. Curat românește: î n s u ș i r e și î n s u ș e s c .

Lexicon Budan, 39 „ a s ă u e s c sau a l s ă u e s c = însușesc, adproprio, proprium reddo; a s ă u i n ț ă , a l s ă u i n ț ă = însușire, proprietas”.

v. *Aleluiesc*. – *Însușesc*.

ALSĂÙESC
ALSĂUÌNȚĂ } v. *Alsău*.

[1]**ALT, -Ă,** și **ALÀLT, -Ă,** adj. et pron.; autre, autrui. Este *alt* ceea ce nu e a c e l a ș i . Se declină ca pronumii „un”, „acest”, „acel” etc. și tot așa primește în flexiune pe emfaticul -*a* (v. [5]A): *altui* sau *altuia*, *altei* sau *alteia*, *altor* sau *altora, alaltui, alaltuia, alaltei, alalteia, alaltor, alaltora*; dar forma *alt* se postarticulează la nominativ ca adjectivii și nu are pe emfaticul -*a*: *altul, alta, alții, altele*.

Latina avea pe a l i u s și a l t e r , cel întîi mai puțin determinat: „ein anderer”, cellalt mai determinat: „der andere”. Românii au păstrat ca materie numai pe *alt* = a l t e r , dar, moștenind totodată ca funcțiune pe acea diferențiare între „alius” și „alter”, ei au plăsmuit pe lîngă *alt* o nouă formă, *alalt*, rezervînd lui *alt* sensul de „alius”, iar lui *alalt* pe acela de „alter”. În a l t e r finalul -ter este un sufix comparatival, ca și cînd am zice „plus autre”; în *alalt* inițialul *al*- este un articlu posesiv, compus din a d - i l l u m (v. [3]*Al*); în ambele cazuri noțiunea simplului *alt* e întărită. Negreșit, uneori *alt* se confundă cu *alalt*, ca și lătinește a l i u s cu a l t e r , însă despărțirea lor în principiu e nu mai puțin sigură. În graiul vechi, aceleași texturi ne înfățișează ambele forme, fiecare cu nuanța sa proprie. Bunăoară în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), alăturat cu *Noul Testament*, din 1648:

1550:	1648:
Jacob. V, 12: „nece cu *altul* oarecarele gĭurămăntu...”	„...nece cu *altŭ* gĭurămăntŭ...”

= „neque a l i u d quodcumque juramentum...”; dar cu cîteva rînduri mai jos:

Jacob. V, 16: „ispovediți-vă urul *alăltui* greșalele...”	„...ispovediți-vă păcatele voastre *unulŭ* cătrâ *alaltu*...”

= „confitemini ergo a l t e r u t r u m peccata...”

Într-un alt pasagiu:

Act. Ap. XXVIII, 9: „și *alalți* ciînre avea lăîngedzi întru ostrovu, urdira și se veîndeca...”	„...și *alții* carii avea nepotințe în ostrovulŭ acela, veniĭa și să vindeca...”

vedem numai pe articulatul *alții* corespunzînd nearticulatului *alalți*.

De asemenea nearticulatul *alaltă* = articulatul *alta*, la Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 75 a: „Suindu-te Hristoase de pre muntele Eleonuluĭ, puterile prăvindŭ *alaltâ* cătră *alta* striga: cine ĭaste acesta...”

În doina:

„Urîtul din ce-i făcut?
Din omul care-i tăcut:
Pune-o buză peste *alta*,
Și iată urîtu-i gata!...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 80)

în loc de articulatul *alta* s-ar fi pus în vechiul grai nearticulatul *alaltă*:

„Pune-o buză peste-*alaltă*...”

Într-unul și același pasagiu din *Noul Testament*, Act. Ap. XXVII, 44: „ĭară *alalți*, unii pre scănduri, *alții* pre frănturi deîn corabie...”, *alalți* însemnează totalitatea precisă a celor rămași, iar *alții* numai o parte nedefinită din acea totalitate.

În textul omiletic din sec. XVI (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 379): „unul *alăltui* greulŭ să purtămŭ, căce că unulu e mai slab, *altulu* e mai tare...”, *alalt* este ceva determinat, fiecare din cei doi fiind *alalt* față cu soțul său, pe cînd *altul* nu e determinat, deși se articulează, fiindcă nu se știe care anume este din cei doi.

Alt, ca și *alalt*, presupune totdauna o comparațiune, dar cu acea esențială deosebire că *alalt* specifică, iar *alt* generalizează. În proverbul:

„El poartă ponosul
Ș-*altul* roade osul...”

(Pann, I, 82)

altul este toată lumea, pe cînd *alalt* s-ar putea zice numai atunci cînd ar fi vorba de o ființă hotărîtă. În balada *Mănăstirea Argeș:*

„Mănăstire naltă
Cum n-a mai fost *altă*...”

dacă s-ar pune: „cum n-a mai fost *alaltă*”, s-ar înțelege că n-a fost niciodată așa de naltă mănăstirea cutare sau cutare.

În expresiunea: „de *altă* parte”, de exemplu la Anton Pann (*Prov*. I, 42):

„Socotind acestea, se călătorea
Și-și vestejea fața de inimă rea;
D-*altă* parte iarăși vedea pe tatar
Stînd și el pe gînduri și oftînd amar...”

se vorbește de una oarecare din cele multe părți; cînd se arată însă direcțiunea, atunci trebui zis: „de *alaltă* parte” după limba vechilor texturi, „de c e a - *laltă* parte” după graiul de astăzi.

Alt și *alalt* sînt dară două cuvinte cari urmează a fi cercetate fiecare în deosebi. Vom începe prin *alalt*, devenit arhaic și care merită a fi re-ntrodus în limba literară în locul trăgănatului c e l – *alalt*.

I. *Alalt* „autre, l'autre”.

Macedo-românește *alantu, alantă*, bunăoară: „trei zile me duc tu lumea *alantă*” (Petrescu, *Mostre* I, p. 10). Pentru compusul *alaltă*- i e r i macedo-românii au: *au-alta* – z î . Istriano-românii au perdut pe *alalt*, dacă nu cumva o rămășiță din el va fi pluralul *ailți* citat de Ion Maiorescu (*Itinerar*, p. 84).

Alalt este totdauna numai pronume și nu se postarticulează niciodată ca *alt.*

În flexiune, pe lîngă *alaltui* etc., ca și pentru simplul *alt*, limba veche admite și chiar preferă o formă foneticește scăzută: *alăltui, alăltor*, sau cu emfaticul -*a*: *alăltuia, alăltora.*

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXVI, 31: „déci eșiră de băsăduiră urulŭ către *alaltu* grăindu...”	„...et quum secessissent, loquebantur ad i n v i c e m dicentes...”
Petr. I, 1, 22: „urul *alaltŭ* ĭubiți adesu...”	„...i n v i c e m diligite attentius...”
Petr. V, 5: „toți urul *alăltui* supuindu-se...”	„...omnes autem i n v i c e m humilitatem insinuate...”

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Museum):

Marc. IX, 33: „unul către *alaltu* se întreba...”	„...inter se disputaverant...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXIV, p. 10: „să nu avămŭ noi ascunsŭ ačasta ce trebuĭaște *alăltora* sau ce e a căuta unulŭ *alăltui* folosulŭ...”

Același, quat. II, p. 11: „noi toți vămŭ cunoaște păcatele unulŭ *alăltui*...”

Același, quat. I, p. 9: „ale noastre păcate, ce ne-sŭ puse înnaintea ochilor noștri, mai vrătoase și mai amârâte să le cugetâmŭ decâtŭ ale *alăltor*...”

 Același, quat. IX, p. 16: „arâtâ-se Mariei la mormântŭ și *alăltor* mueri...”

Popa Grigorie din Măhaciu, 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 51): „du-te de te ĭartă cu însul și să lăsați gréșalele urul *alaltu*...”

Același (*ib*., 53): „castă carte să o cetească, săva preutŭ, săva diacŭ, între oamenri, și să învéțe și să o tremeață de la unrii *alalți*...”

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 530): „ce râu facŭ glasurile tămpânelorŭ și ale fluerelorŭ și ale *alâltorŭ* vase de glasuri...”

Ion din Sim-Petru, *Alexandria,* din 1620 (ms., Acad. Rom., p. 12): „Alexandru se sărută cu Evantŭ înpăratŭ, și plănse, și se ertară unu de cătră *alaltŭ*...”

Moxa, 1620, p. 348: „ei se măntuirâ, ĭarâ *alalți* toți se necarâ...”

Ibid., p. 382: „eșirâ unii l-*alalți* cu oști, ce nu se lovirâ, ca să spârearâ...”

Ib., p. 397: „Monomahŭ la războĭu nu știĭa răndulŭ, ĭarâ la *alalte* la toate era bunŭ și înțeleptŭ...”

Pravila Moldov., 1646, f. 69: „căndŭ vor fi totŭ unii ca *alalțŭ* amăndoâ părțile și la tot meșterșugul să vor tocmi într-o fire și într-unŭ cumpăt...`’

Ibid., f. 58: „cândŭ să vor fi prea ĭubindŭ unul pre *alaltŭ*...”

Constantin Brîncovanu, 1695 (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 99): „înțelepčunea lăudăndu-o minunatul și prea înțeleptul Solomon, o propoveduĭaște a fi decât toate *alalte* zidiri ale lui D-zeŭ și cerești și pămăntești mai înaltă și mai vrédnică...”; și cu cîteva rînduri mai jos: „iarăș o mărturiséște a fi mai scumpă decât aurul și mai de mult de preț decât toate diĭamanturile și *alalte* avuții ale lumii...”

Corbea, 1700, psalm. IX (ms. în Acad. Rom.):

„Iară ei păcătoșii
Să-ntoarcă ticăloșii
La iad cu toate-*alalte*,
Limbi, ce zac în păcate...”

Printr-o duplă articulare, se naște forma *celalalt* = lat. ecc-illum-ad-illum-alterum, în care c e l se supune moțiunii și flexiunii, iar a l rămîne invariabil: c e a – *alaltă*, c e i – *alalți*, c e l o r - *alalți* etc.

Text omiletic din sec XVII (*Cod. ms. misc*. al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 686): „ačasta ĭaste vrémea de pocaanie, ĭară c é i a *alaltâ* de județŭ; ačasta ĭaste vrémea de nevoințâ, ĭară c é ĭ a *alaltâ* de cununi...”

În graiul de astăzi *alalt* se mai aude numai doară în asociațiunea c e l – *alalt* și în adverbul o l a l t ă = *o-alaltă*:

„Ca pe lumea *ceialaltă*
Să fim dragă *laolaltă*...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 57)

Într-un mod sporadic:

Zilot, *Cron*., 104:

„Deci dintre toate
Acelelalte

Neamuri scăzute
În vremi perdute...”

Dionisie Eclesiarcul, *Cron*. (Papiu., *Monum*. II, 207): „Franțozii și-au pus împărat înșiși de sine pe Bonaparte, fără știrea și iscălitura *acestoralalți* împărați...”

A. Pann, *Prov.*, I, 12: „Puțin daca trece, și *acestlalt* iese...”

În grai se rostește adesea: *ălălalt, ăllant, celalant*.

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 342: „iar *celalant* mînios...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 21: „cînd glăsulețu mieu ar putea pătrunde dă la un cap pînă la *ăllant* al țări[i]...”

Ibid., p. 11: „nu miroase bine, miroase a unt după tărîmu *ălălalt*...”

Forma *alalt* deșteaptă următoarele observațiuni:

1. Relațiunea funcțională între *alalt* și latinul a l t e r apare mai cu seamă limpede în compusele *alaltăieri* „avant-hier” și *alaltăseară* „avant-hier au soir”. Latinește „ a l t e r o vicesimo die = 22”, „ a l t e r o et sexagesimo anno = 62”, „trigesimo et a l t e r o = 32”, întocmai precum *alaltăieri* însemnează „ a l d o i - l e a ieri”, *alaltăseară* - a d o u a aseară”, pe cînd un simplu „*altă* seară” sau „*altă* ieri”, „ a l i u s dies”, „ a l i u s annus” arată numai că nu este vorba de timpul cutare.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 449): „plăngeți dupâ mine, fraților și soții miei și gintul și cunoscuții miei, că pănâ aserâ *alaltaseară* cu voi grâiĭa și, de năprasnă-mi vine și-mi sosi časul de mortĭa...”

Cantemir, *Chron.* II, 189: „minciună născînd, ca pre bureți de eri de *alaltaeri* îi faceți...”

Alaltăieri nu este „ad alteram heri” (Cihac), ci „ad-illam alteram heri”, precum și *alaltăseară* = „ad-illa altera sera”, amîndouă fără paraleluri romanice, deoarăce numai românii au articlul posesiv a l . Istriano-românul *altăeri* (Miklosich, *Untersuch*. I, 19) se datorește italianului a l t r i e r i .

2. Modul întrebuințării lui *alalt* foarte des în vechile texturi: „iubiți unul *alalt* = = pe *altul*”, „să trimită de la unii *alalți* = la *alți*” etc., confirmă derivațiunea articlului posesiv a l din lat. a d - i l l u m , ceea ce este și mai învederat în compusul o l a l t ă „ensemble” = una-a d - i l l a m - a l t e r a m .

3. Construcțiunea *celalalt*, cu doi articoli, fiecare de altă origine, corespunde pe deplin în principiu albanezului t ĭ a t ă r ă = t ă - i - a t ă r ă compus din a t ă r ă „autre” cu doi articoli diferiți, t ă și i.

II. *Alt* „autre, un autre”.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.):

Jacob II, 25: „pre *altă* cale i scoase...”	„...a l i a via ejiciens...”

Paralel cu ital. a l t r o , provenț. a l t r e , reto-rom. a u t e r , span. o t r o , portug. o u t r o , franc. a u t r e , sard. a t e r u , în dialectul gallurez a l t u , după cum e și la români în ambele dialecte de căpetenie, iar în cel istriano-român *at* și *oat*.

Forma organică disilabică *altu* nu e rară în vechile texturi:

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), ps. XLVII, 14: „că se spune în gintu *altu*...”

Miron-vodă Barnovski la 1627 (A. I. R. I, 1, p. 14) ceartă pe părcălabii de la Neamțu că: „de se va svădi vreun om cu *altu* om, voi și mérgeți de-i prădați și le faceți răutate multă...”

Articulatul trisilabic *altulu*:

Radu din Mănicești, 1574, Luc. XXII, 58:

„...după acéĭa prespre neșchitŭ *altulu* -lŭ văzu elŭ...”	„...et post pusillum, a l i u s videns eum...”

În cazul oblic, aproape totdauna *alt* își însoțește pe emfaticul *-a*:

Dosofteiu, 1673, f. 5 b:

„Și cînd te mâniĭ, nu face
Rău *altuĭa* ce nu-ț place...”

sau *ibid*., f. 10 a:

„Cine va săpa groapa *altuĭa* să-l surpe,
Sîngur-ș va cădĭa-n râpâ și vĭața ș-a rumpe...”

La plural, *ib*., f. 40 b:

„Cu năravurĭ rĭale în mânule sale,
Ce-au făcut *altora*, să le fač cu cale...”

Locuțiune proverbială: „Este la largul lui și la strîmtul *altuia*...” (Pann, *Prov*. III, 53).

La genitivo-dativ femeiesc singular, în grai în loc de *altei* sau *alteia* se aude uneori *alții* sau *alțiia*:

Pravila Moldov., 1646, f. 153: „unŭ •udețŭ ce va isprăvi și va svrăși légĭa *altui* •udețŭ *alții* eparhii, nu să va certa...”

Mitropolitul Varlam, 1646 (*A.I.R.* III, 226): „să ție frățéște Zlata și cu soru-sa, și ș-aŭ făcut zapis una *alțiĭa* ca să nu să maĭ părască...”

La genitivo-dativ bărbătesc singular, moldovenii rostesc *altue* în loc de *altuia*.

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 84: „să facă și unue și *altue* supăr...”

Donici, *Cheltuitoriul și rîndunica*:

„De ce tot omul, cînd greșăște,
Asupra *altuie* se dezvinovățește?...”

Tot acolo se aude pluralul bărbătesc *alțâi* pentru *alții*:

Dosofteiu, 1673, f. 3 a:

„Ĭar acmu voĭ, împărațâĭ,
Sama vă luaț și *alțâi*...”

sau *ibid*., f. 13 a:

„Sfatul și voroava ce fac necurațâĭ,
Tind sâlțe și lațurĭ să strice pre *alțâĭ*...”

Cu poeticul *d* ca în „dalb = alb”:

Doină din Ardeal:

„Frunză verde și iar verde,
Mîndra mea cu *daltul* șede...”

(Jarnik-Bîrsanu, 158)

sau

„Place-mi mie d-a juca
Cu drăguța *daltuia*...”

(*Ibid*., 360)

Reprezintînd prin funcțiune pe latinul „*alius*”, *alt* se repetă și el cînd e vorba de un șir de lucruri, ca: „ a l i i statim dissupari, a l i i diu permanere, a l i i semper” (Cic.); bunăoară:

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 469-70): „Unora le va fi fața ca țărăna pămăntului, *alții* ca tina spurcată diîn uliță, *alții* ca gunoĭul, *alții* le va fi trupul putredu ca un căine mortu căndu-i saru viermii dintru elu, *altora* le va cură diîntre ochi smrad cu puroi și vor fi îngănfați, *alții* voru fi negri ca însuș diavolul, alții vor fi ca peile aspideei...”

Balada *Vulcan*:

„Unii zicea să-l omoare
Cu laț de spînzurătoare,
Alții să-l cufunde-n apă,
Alții să-l înfigă-n țeapă,
Alții să-l taie pe loc,
Alții să-l arunce-n foc...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. II, p. 1: „uîn duhŭ ĭaste duhŭ de curvie, e *altulu* e de sațiulŭ, *altulu* e de ĭubirea argintului, ĭarâ *altulŭ* măriĭa, e *alte* și de *alt*e păcate...”

Pravila Moldov., 1646, f. 34: „Prepusul furtușagului să arată pre numele omului cel rău, ce să dzice: *altŭ* om ĭaste vestitŭ de om bunŭ, și *altulu*-i vestit de omŭ rău...”

Cantemir, *Chron*. I, 205: „ c î t e și c î t e féluri de schimosituri și din zi în zi *altele* și *altele*...”

Reduplicîndu-se numai „și”:

Varlam, 1643, II, f. 346 a: „acéstĭa ș i ș-*alte* isprăvi de treabâ mentĭa le svătuĭaște...”

Cu reduplicarea lui *alt* și a lui ș i :

Pravila de la Govora, 1640, f. 49 a: „pisicâ sau aricĭu saŭ pâlșŭ sau nevăstuicâ sau véveriţâ și ș-*altele-altele* căte săntŭ necurate...”

v. *Și*.

În construcțiune cu c e v a , *alt* sau *altă* funcționează ca adjectiv, dar se confundă deja cu adverbialul a l t , despre care vezi la articlul următor.

Biblia Șerban-vodă, din 1688, Act. Ap. XXIX, 32:

„...altŭ c e v a striga...”	„...a l i u d clamabant...”

Constantin Brîncovan, 1675 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 120): „ca să fie metoh la sfănta mănăstire a domniei-méle de la Hurezi și ca să dau domniĭa-mea *alt* c e v a în locul ei la Sfăntul Mormănt...”

I. Creangă, *Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 178): „parcă îmi vine să zbor, nu *altă* c e v a ...”

Același, *Punguța cu doi bani* (*ibid.*, 1876, p. 404): „Atunci toate paserile din ograda boierească s-au luat după cucoș, de ți se părea că-i o nuntă și nu *altă* c e v a ...”

Ca exclamațiune, „*alt* c e v a !” sau „și *alt* c e v a !” însemnează: „certainement!”

„Cînd întrebi pe țăran: Ai isprăvit cutare lucru? el în loc de d a zice: O-ho! ș-*alt* c e v a ” (Buzău, c. Glod-Siliștea).

v. [2]*Alt. – Ceva.*

Circulațiunea cea mai deasă a lui *alt* este în corelațiune cu u n .

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXVIII 24: „și u r i i credea grăiteloru de Pavel, ĭară *alții* nu credea...”	„...q u i d a m credebant his quae dicebantur, q u i d a m vero non credebant...”

Radu din Mănicești, 1574, Matth. XXIV, 40:

„...doi vor fi în satŭ, u n u l u se va lua e *altulu* se va lăsa; e doi rășnind în rășniță, u n u l u se va lăsa e *altulu* se va lua...”	.„..duo erunt in agro: u n u s assumetur, et u n u s relinquetur; duoe molentes in mola: u n a assumetur, et u n a relinquetur...”

Moxa, 1620, p. 346: „cerĭul cu stéle și cu lucĭaferi, cu soarele și cu luna, de se întrecŭ u n a cu *altâ* întru lauda cui le-au faptŭ...”

Pravila de la Govora, 1640, f. 21 b: „căndŭ va spune u n e l e și *altele*, ĭarâ să-lŭ întrébe...”

Act muntenesc din 1682 (A. I. R. I, 61): „să avem pace u n u l de către *altul*...”

Des în proverbi și locuțiuni proverbiale:

„Doi inși una nu zicea:
U n u l häis’ și *altul* cea!”

(Pann, II, 76)

„ U n u l face ș-*altul* trage...”,

(*Ibid.*, II, 30)

„ U n u l trage să moară
Ș-*altul* joacă, se-nsoară...”

(*Ibid.*, II, 148)

„ U n u l ș-*altul* tot un drac”

(*Ibid.*, I, 88)

Gr. Alexandrescu, *Dervișul*:

„ D i n t r - u n a - n t r - *alta* vorba aduse,
Și în stil neted patima-și spuse...”

Basmul *Luceafărul* (Ispirescu, *Leg*., 382): „Ei, n i c i u n a , n i c i *alta*, voiau să vîneze tot lighioi sălbatice...”

Cu un sens de tot diferit este arhaicul „ n i u n u l , n i *altul*”, unde n i - n i (= lat. en = gr. ἠνί) însemnează i a t ă - i a t ă sau a c u m - a c u m :

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 225: „tot trimetea n i p r e u n u l , n i p r e *altul* înaintea lui să vie mai curînd...”

Același, p. 259: „tot trimitea la sute de pungi de bani, de lua n i c u o p r i - c i n ă , n i c u *alta*...”

Același, p. 301: „tot îmbla cărțile și soliile, n i l a u n u l , n i l a *altul*, de-i tot îndemna...”

Din cauza desei corelațiuni între u n și *alt*, vine apoi aglutinarea ambelor cuvinte: u n u l -*altul*, u n i i -*alții*, u n a -*alta* etc.

Pravila Moldov., 1646, f. 90: „căndŭ nu va vrea muĭarĭa să înble după bărbat, ce va înbla cu șuvéle, u n â – *altâ* va găsi să se poatâ măntui, dzicăndŭ că nu ĭaste obicéiulŭ să înble muerile dupâ bărbațŭ, nu i să vorŭ prinde acéstĭa...”

Zilot, *Cron*., p. 33: „Însă pînă a trece, zăbovindu-se oareșice și apucîndu-i ziua, i-au văzut u n i i – *alții* și au venit știre în Craiova.”

Anton Pann, *Prov*. I, 11:

„Vorbind u n a - *alta* cu toți împreună,
Ca și u n i i -*alții* cîndva cînd s-adună...”

Același, I, 141:

„Apucă-te, zic, de muncă și nu umbla haimănind
Și ușele u n e i - *altei* înverigînd și păzind...”

Același, III, 87:

„Nu ai să-mi faci nici o treabă, ci, de urît, să nu șezi.
Să-ngrijești de u n a - *alta*, de argați și slugi să vezi...”

Gr. Alexandrescu, *Elefantul*:

„O! asta nu se poate –
Zic u n i i - *alți*-n lume...
— Domnii mei, se pot toate...”

„(Descîntătoarelor) e datina a li se da cîte u n ă - *alta* din casă, numai să se zică că n-au descîntat degiaba” (S. F. Marian, *Descîntece*, p. 71).

De aci apoi locuțiunea: p î n ă u n a - *alta* = „en attendant”.

Basmul *Ileana Simziana* (Ispirescu, *Leg*., 15): „Și p î n ă u n a - *alta*, ea își aduse aminte de vitejiile tatălui său...”

Basmul *Cei trei frați* (*ibid*., 280): „ p î n ă u n a - *alta*, ia și tu halăul ăla și vezi de-i putea să prinzi vro fîță de pește...”

Alt basm (*ibid*., 290): „Pî n ă u n a - *alta*, Cotoșmanul se dete lîngă stăpînul său...”

I. Creangă, *Harap-Alb* (*Conv. lit*., 1877, p. 182): „ia să lăsăm toate la o parte, și p î n ă l a u n a - *alta*, hai să vedem ce-i de făcut...”

Același, p. 192: „ p î n ă u n a - *altă*, ia să mă duc să văd...”

A. Pann, *Prov*. III, 83: „P î n ă u n a - *alta*, fuse și prînzu-ndată gătit...”

„Glume din popor” (*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 11): „ P î n ă u n a - *altă*, ț-a plăti Cel-de-sus!....”

În sfîrșit, printr-o fuziune deplină între ambele vorbe, s-a născut cuvîntul u n e a l t ă „instrument”, care întru nemic n-are a face cu latinul „utensilia” (Cihac), ci este u n e - a l t e „tot feluri de lucruri”, dentîi întrebuințat numai la plural, de exemplu într-un act din 28 octobre 1593 din *Arhivul lui Petru Șchiopul* (ms., în Acad. Rom.), unde se vorbește despre deșterarea principelui: „cum acestŭ om cu toate u n e a l t e l e lui să meargâ în crâiri̯a noastrâ, fărâ grije, cu voi̯a înpâratului...” Aci „toate u n e a l t e l e ” însemnează învederat „tot ce are” sau „tot ce trebuie”.

v. *Un. – Una. – Unealtă*.

Despre zicerile a l t e - a l e a „paralizie” și a l t ă - a i a „monstre”.

v. [1]*Ale.*

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 76: „Pehlivanii arapi și hindii, ce-i aduseseră din Țara Turcească, făcură și ei feluri de năzdrăvănii și de jocuri minunate și nevăzute locurilor noastre; unii săreau în văzduh cu capetele în jos, peste opt bivoli puși în rînd, alții călcau cu iuțeală pe o fășie de tulpan întinsă fără d-a se cufunda, iar unul mai ales schimba în tot chipul o căciulă, care, cînd o arunca de pămînt, pe loc se prefăcea în feluri de căciuli deosebite. De acolo a și ieșit vorba românească: *altă* c ă c i u l ă ! cînd vrea omul să zică că s-a schimbat starea de mai nainte a unui lucru...”

Despre originea istorică foarte interesantă a locuțiunii proverbiale „*altă* c ă - c i u l ă ”= „c’est une autre paire de manches”, care nu vine de loc de la „pehlivanii arapi și hindii”,

v. *Căciulă.*

Cu un sens apropiat, se mai zice; a întoarce sau a schimba p e *altă* foaie.

Jipescu, *Opincaru*, p. 120: „omu cînd vede el bine că nu merge drept și netid ceva, lesne schimbă vorba dîntîi p-*altă* f o a i e ...”

Întocmai așa zic sicilianii: „vutari-n a u t r a f o g g h i a = cambiar material del discorso” (Traina).

v. *A-ho! – Foaie*.

Cu negațiune, se zice *ne-alt* „exceptionnel” în locuțiunea: „a face ceva sau a fi ca *ne-altă* l u m e , de unde apoi la comparativ: *ne-mai-alt* „sans pareil”.

Basmul *Petrea Făt-Frumos* (Sbiera, *Povești,* p. 118): „ar naște un prunc ca *ne-mai-altul* pe lume, un Făt-Frumos din poveste...”

Adjectivul și pronumele *alt* se deosebesc de tot prin funcțiune de neutrul a l t , de adverbul a l t a și de termenul poporan medical a l t a , pe cari vezi-le mai jos, ca și derivatele:

altădată. – altă-oară. – altcum. – altfel. – altunde...

[2]**ALT** s. **ÀLTĂ**; pas ça, pas ceci. Nume general pentru tot ce nu este a c e a s t a sau a c e e a . Are mai adesea forma *alta*, în care finalul -*a* nu pare a fi articol, căci atunci și la masculin s-ar zice *altul*, ci mai curînd este emfaticul -*a* (v. [5]A) funcționînd ca în adverbi. E învederat că în: „nu dînsa, ci a l t a vorbește = c'est u n e a u t r e qui parle" și în „ e l *alta* vorbește = il parle a u t r e m e n t ", primul a l t a și al doilea *alta* sînt două cuvinte cu totul deosebite în fond, deși identice în formă. Neutrul *alta* funcționează ca ceva mijlociu între pronume și adverb, nemic adjectival.

Balada *Golea haiducul*:

„Voinici, stați
De nu mai dați,
Pe mine nu mă stricați!
Că a s t a nu e *alta*,
Ci este greșeala mea..."

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop*., 589)

Balada *Oprișanul*:

„Nu mi-e ciudă de a s t a ,
Cît mi-e ciudă de *alta*..."

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Leg*., 327): „Mai ziseră unii u n a , alții *alta*..."

Se poate însă și fără emfază: *altă*.

Pravila Moldov., 1646, f. 15: „să-șŭ piĭardzâ toatâ usteneala, și necumŭ *altâ*, ce cheltuĭala încă să nu-șŭ ĭa..."

Costachi Negruzzi, *La M* * * *:

„Nici ura, nici amorul, nici lumea-nșelătoare
Ce ne-ncetat m-adapă cu fiere și venin,
Nu pot să facă altă decît să mă omoare..."

A. Pann, *Prov*. I, 87:

„Pe loc se dezbracă, se aruncă-n baltă,
Negîndind nerodu c-o să pață ș-*altă*..."

Apoi cu același înțeles forma bărbătească *alt*, totdauna nearticulată, bunăoară în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), alăturat cu *Noul Testament* din 1648:

1550:	1648:
Act. Ap. XIX, 32: „ĭară alții amu *altu* oarece striga..."	„...ĭarâ alții *altâ* striga..."

C. Negruzzi, *Zoe* I: „Pesemne tu nu știi că te iubesc mai mult decît orice *alt* pe lumea asta..."

Foarte des în construcțiune negativă.

Miron Costin, *Letop*. I, p. 307: „aceasta este pricina, nu *alta*…"

I. Creangă, *Harap-Alb* (*Conv. lit*., 1877, p. 174): „să mă duc și eu pe urma fraților mei; n u d e *altă*, dar ca să-mi încerc norocul..."

Basmul *Pepelea* (Sbiera, *Povești*, p. 8): „toate de prinprejurul lui au prins a juca de se sfărma, n u *alta*...”

Basmul *Voinicul florilor* (*ibid*., p. 77): „dară țiganul să crepe, n u *alta*, de ciudă și de urgie...”

La macedo-români, negativul f ă r ă - d e - *altu* este o locuțiune adverbială însemnînd „sans faute”, de ex.: „să-nĭ aduci f ă r ă - d e - *altu* = să-mi aduci n e g r e ș i t ” (Dr. Obedenaru, *Dicț*., ms., în Acad. Rom., I, 369).

v. [1]*Alt*. – [1]*Alta*.

[1]**ÀLTA** s. **ÀLTĂ**, adv.; secondement; puis. Se dezvoaltă din neutrul a l t , despre care mai sus, căpătînd o funcțiune pe deplin adverbială. Sinonim cu a p o i .

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 556): „doao face acicea Domnulŭ: u n a , arată ĭubire de oameni și putére; *alta*, se cheamâ pre sine sâracelorŭ pârinte și vâduolorŭ judecâtorĭu...”

Simeon Movilă, 1602 (*Cuv. d. bătr*. I, 113): „am miluit boĭarinul domniei-méle Preda Țintereanul cu satul Borăștii și cu Baĭa în județul Mehedinților căce c-au fost lui de moșie mai denainte vréme, și *altă* pentru ce au slujit și s-au nevoit la slujba domniei-méle...”

Miron-vodă, 1628 (*A. I. R.* I, 175): „s-au jăluit înnaintea domnii-méle rugătorii noștri episcopii și egumenii de prin toate mănăstirile, și mazilii și fečorii de boĭari de țară, și gĭupănese sărace, într-acela chip zicând că li s-au pustiit satele și li s-au răschirat vecini prin slobozii și prin satele boĭerești, și ei au rămas numai cu săliștile; *alta* s-au jăluit pre părcălabii de ținuturi că le întră în sate de le pradă vecini și-i čobotescu fără de ispravă; *alta* îmblă dișugubinarii în toată vrémea de făcu năpăști a femei și a fete de oameni buni și a sărace pre minčuni de facu pradă și-i bagă în fieră și-i čobotescu; *alta* umblă slugile hătmănești și gĭuzii țigănești de le învăluescu țiganii și-i pradă...”

Un act moldovenesc din secolul XVII (*A.I.R.* I, 135) se începe chiar așa: „Gavriil hetman i părcălab sučavskii scriem la priĭatenul nostru la Neculai de Vaslui, *alta* dăm știre că ni s-au jeluit etc.”

Tot așa mitropolitul Dosifteiu din Ardeal, 1627 (*ibid*., 93), după titlul său începe d-a dreptul: „*Alta* pentru ce me-aț fostu scris molitvele voastre cu Ioan pentru zapisele celor poeni...”

v. [1]*Alt*. – [2]*Alt*. – *Apoi*.

[2]**ÀLTA**, s. f. art. invar.; t. de sorcellerie populaire; 1. mercure employé comme antidote dans l’empoisonnement mercuriel; 2. moyen similaire pour réagir contre l’ensorcellement de quelcun. La fermecătoresele din Oltenia se înțelege oarecum prin *alta* vechiul precept medical antihipocratic de „similia similibus curantur”, mai în specie însă vindecarea prin mercuriu a celor înveninați prin mercuriu și însănătoșarea prin descîntec a celor îmbolnăviți prin descîntec.

„Poporul zice: i-a făcut de *alta* = i-a dat argint-viu, adecă atunci cînd s-a fost dat cuiva în beutură argint-viu descîntat ca să-l prăpădească, i se dă apoi un *alt* argint-viu

iar descîntat, care – bîndu-l bolnavul – scoate pe cel dentîi și omul se însănătoșează. *Alta* mai are încă un înțeles în fermecătoria băbească. Se crede că muierile meștere dacă pun o goangă la o floare de la un izvor și o sorocesc că este a a l t e i femei, pe care vor s-o omoare, apoi închid acea goangă într-o sticlă și o căznesc pînă cînd moare, atunci moare și femeia pe numele căriia se prinsese goanga; dacă însă se prinde de veste mai din vreme, o a l t ă muiere și mai meșteră descîntă pînă scapă goanga cea prinsă, însănătoșindu-se totodată și femeia cea bolnavă. Într-un caz ca și-n cellalt, se zice: a face de *alta*” (Preut R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

v. *Argint-viu. – Descîntec*.

ALTANÎC. – v. *Altîngic*.

ALTÀR s. **ALTÀRIU** (plur. *altare*), s.n.; autel. „Despărțire din întrul bisericei, făcută prin catapeteazmă și unde preutul săvîrșește misterele liturgiei” (Costinescu). Din lat. a l t a r i u m , formă colaterală cu a l t a r e (= ital. *altare*, span. *altar* etc.), *altar* este una din vorbele cari dovedesc prima întroducere a creștinismului la români prin biserica latină, iar nu prin acea greacă și slavică.

Versetul din *Psaltire*, XXV, 6: „circumdabo a l t a r e tuum Domine...” se traduce în:

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.): „cungĭurai *altarĭul* tău, Doamne...”;

Coresi, 1577: „încungĭurŭ *altarĭulŭ* tău, Doamne...” ;

Dosofteiu, 1680: „încungĭura-voĭu *altarĭulŭ* tău...”

Pentru alte vechi texturi, v. Cipariu, *Principia*, p. 388.

Altarul se face spre răsărit, avînd în față spre apus pridvorul sau tinda.

Balada *Inelul și naframa*:

„Și pe dînsul l-a zidit
În *altar*, la răsărit,
Pe ea-n tindă l-asfințit...”

Unele biserici au două și mai multe *altare*.

Descîntec de „săgetătură”:

„Mergeam la biserica cea mare
Cu trei *altare*,
Ne-am luat năframele
Să ștergem icoanele,
Ne-am luat ștergarele
Să curățim stranele...”

(Alex., *Poez. pop.*^{2}, 272)

În *Basmul lui Dumnezeu*:

„A fost odată un om mare,
Și și-a luat un topor mare,

Și s-a dus într-o pădure mare,
Și a tăiat un copaci mare,
Și a făcut o biserică mare
Cu nouă uși, cu nouă *altare*,
Cu nouă jățioare:..”

(*Țara nouă*, 1886, p. 698)

Proverb luat din *Faptele Apostolilor*: „Cine slujește *altarului,* din altar mănîncă” (Pann, III, 28).

De aceea, în satirele poporane contra preuților, nu rareori figurează și *altarul*.

Doină din Ardeal:

„Și șezînd pre păltinel
Să mănînc carne de miel;
Popa joară din *altariu*
C-a furat-o-un păcurariu...”

(Reteganu, *Poez. pop*., 42)

Altă:

„Strigă popa din *altar*
Către slugă că-i tîlhar;
Preoteasa de pe vatră
Jură că sluga-i dereaptă...”

(Jarnik-Bîrsanu, 469)

Doina unei femei leneșe:

„Mă duc la biserică,
Furca-mi pune piedică;
Eu mă-nchin pe la icoane,
Fusul mă ține de poale;
Iară popa din *altariu*
Zbiară ca un harmasariu...”

(N. Bălăuț, Vaslui, c. Ivănești)

„Poporul înjură de cruce, lumînare, D-zeu, papucii Precistei, ceară, Vavilon, Adam, Eva, biserică, mănăstire, *altar*, cocoșul din rai...” (St. Istrătescu, Dîmbovița, c. Cobia).

Alături cu romanicul *altar*, românii au căpătat prin slavi dubletul o l t a r = = paleosl. o l t a r ĭ . Ambele forme circulează uneori în aceiași scriitori.

Omiliar de la Govora, 1640, p. 29: „voi carii stați lăngâ *altarĭu* slujind Domnuluĭ...”, iar cu o pagină mai sus: „preuții carii slujesc luĭ la o l t a r ĭ u …”

Gr. Alexandrescu, *Cimitirul*:

„Iartă cumplita spaimă ce în sînu-mi aprinse
Urîcioasa privire a foștilor părinți,
Și *altarul* de peatră pe care stau întinse
Mădulare de sfinți...”

și același, în *Te mai văzui*:

„Ca să mai vărs o dată o lacrimă fierbinte
P-al inimi[i]-ți oltar ...”

v. *Aghios. – Aleluia. – Oltar. – Popă...*

ÀLTĂ-DATĂ, ÀLTE-DATE, adv.; une autre fois. Pe cînd forma poporană contrasă al-dată are mai adesea sensul de odinioară „autrefois, jadis”, forma istorică *altădată* e sinonimă cu altă oară, avînd înțeles de „într-un alt rînd”, „alia vice”, fie în privința trecutului, fie în a viitorului: „*altădată* să nu mai vorbești așa”, „ai mai făcut-o și *altădată*”; în texturi nu e rar și pluralul *altedate*, în locul căruia graiul actual preferă pe alteori.

Moxa, 1620, p. 377: „de acii se lovirâ ș-*altâdatâ* și biruirâ atunce pre greci...”

Pravila Moldov., 1646, f. 169: „ĭarâ de să va afla cumŭ acelŭ furŭ au fostŭ învățatŭ și de *altâdatâ* să fure, atunce cela ce-lŭ va fi svătuitŭ nu să va certa...”

În opozițiune cu une-date și uneori:

Ibid., f. 110: „cela č-au făcut silâ ĭaste om den clirosul biséricii, să va certa dupâ voĭa gĭudețului, și une-date să va globi cu bani, *alte-date* să leapădâ de totŭ den meserére-șŭ, ĭarâ uneori să opréște de beséricâ...”

La negativ:

Ib., f. 60: „va fi mărsŭ asupră-i cu armele goale sau cu soții multe ca nu *altâdatâ*...”

Astăzi se zice obicinuit: „ca *nealtădată*”

v. *Al-dată. – Altă-oară. – Ne. – Odinioară...*

ÀLTĂ-OARĂ, ÀLTE-ORI, adv.; une autre fois. În graiul actual e sinonim cu altădată, cu care se și amestecă în flexiune; în vechile texturi, cînd se construiește cu de, însemnează odinioară și oarecînd.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Petr. I, 2, 10: „ceĭa ce de *altă oară* ne-oamenri, e ĭacmu oamerii lu Dumnedzeu...”	„...qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei...”

În *Noul Testament* din 1648: „cari oare căndŭ nu erațŭ oameni...”, iar în *Biblia* din 1688: „carii odinioară nu erați norodŭ...”; și tot așa în alte pasage, pretutindeni de *altă oară* „aliquando” din *Codicele Voronețian* corespunzînd cu oarecînd și odinioară din celelalte două contexturi.

În opozițiune cu uneori:

Costachi Negruzzi, *Zoe* III: „uneori un tremur fioros o apuca, *alteori* rîdica frumoșii săi ochi spre cer și suspinînd își frîngea mîinele...”

Proverb: „Uneori curge și *alteori* pică” (Pann, II, 69).

v. *Altă-dată. – Oarecînd. – Odinioară.*

ÀLTCUM, adv.; autrement. Sinonim cu a l t m i n t r e și a l t f e l . Se aude des în Ardeal și-n Banat.

v. *Aimintre. – Altfel. – Cum.*

[1,2,3]**ÀLTFEL** s. **ALTFÈL**, subst., adj. et adv.; 1. autre sorte, autre espèce; 2. d'autre sorte, d'autre espèce, autre; 3. autrement, d'une manière différente, sinon.

Și ca substantiv sau adjectiv, și ca adverb, *altfel* este în opozițiune cu a s t - f e l , cîteodată însă și cu u n f e l , de ex.: „ u n f e l de plată cere el, și *altfel* i se plătește".

Zilot, *Cron.*, p. 77:

„Unul zicea u n f e l , altul *altfel* răspunde;
Săracul adevăr cum supt minciuni s-ascunde!..."

Compus din a l t și f e l , cari nu sînt destul de fuzionate, *altfel* funcționează cînd ca adjectiv, dacă precumpănește elementul a l t , și cînd ca substantiv, pre-cumpănind f e l . Așa, în construcțiune cu genitivalul d e , bunăoară: „*alt fel* de lemn = autre espèce de bois", el este un substantiv ca și-n „un fel de lemn", „ce fel de lemn" etc.; dar în „un *altfel* d e lucru" alturi cu „o *altfel* de treabă" și cu „neşte *altfel* d e dovezi" ne apare ca adjectiv, feminin ori masculin, singular sau plural, după genul și numărul substantivului ce-i urmează: u n *altfel*, o *altfel*, u n u i *altfel*, u n o r *altfel*, n e ș t e *altfel* și așa înainte.

Ca locuțiune curat adjectivală, *altfel* se construiește cu substantivul său prin verbul „a fi"; „*altfel* este omul despre care vorbești", sau: „acest om este *altfel* de cum îl crezi".

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea VIII*: „Privește, eu sînt rumen și gras, iar d-ta seameni c-o gutîie, pentru că nici poți să fii *altfel*: tot cu nasul în cărți..."

Cu alți verbi, *altfel* poate fi adjectiv sau adverb, după cum se concoardă. De exemplu, în „l-am văzut pe el *altfel*" este adverb, dacă se referă la „am văzut": „je l'ai vu a u t r e m e n t ", dar este adjectiv cînd se leagă cu „el": „ a u t r e je l'ai vu".

Ca adverb, e sinonim cu a l t m i n t r e și cu î n t r - a l t c h i p .

„Geaba puică mă mîngîi,
Că mîni tu o să rămîi!
Privește-mă de departe,
Altfeli de mine n-ai parte..."

(Burada, *Dobrogea*, p. 250)

În grai se aude mai adesea *alfel*, cu perderea lui *t* ca și-n a s f e l = a s t f e l .

Jipescu, *Opincaru,* p. 67: „Văzut-ai pă moșneni că trăiesc *alfel*, că să păstrează dîn toate și pricep cum să-nceapă lucrurili...".

v. *Aimintre. – Alt. – Altcum. – Astfel. – Chip. – Fel. – Feale...*

ALTÌȚĂ (pl. *altițe*), s.f.; épaulette d'une chemise. „O cusătură de diferite culori ce fac femeile de munte pe cămeși" (Costinescu). „*Altiță*, umărul unei iie cusut cu flori

de fire de lînă sau de mătasă și adesea adornat și cu fluturei; la moldoveni înseamnă și iia sau cămeașa întreagă" (*L.M.*).

Act moldovenesc din sec. XVII (*A.I.R.* I, 63): „o fotă roșie; 2 peșchire; o păréche de *altițe* cu sărmă..."

Costachi Stamati, *Muza* I, 108:

„Cu cămeșă de melez,
Ce pe la mînici și piept
Avea grele cusuturi
Cu sîrmă și cu mărgean,
Ce *altițe* se numesc..."

O doină din Ardeal:

„Oi lua o sărmăncuță,
Care poartă opincuță
Și cămeșă cu *altiță*,
Și pe șolduri o catrință..."

(Alex., *Poez. pop.*2, 263)

Doina *Săbărelul*:

„Cu flori roșii la cosiță,
Cu cămeașă în *altiță*,
Cămeașă ca lebăda,
Se vede țîța prin ea..."

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 305)

Altițe se pun nu numai la cămeși femeiești, ci și la cele bărbătești.

Alexandri, *Istoria unui galben*: „Toată haina ei era o cămeșă albă cusută cu *altițe* de fir și de mătasă pe la umeri și pe la gît, și o fotă albastră cu dungi vișinii...", dar același, *O primblare la munți*: „măcar că era cel mai frumos dintre toți flăcăii, nici o fată nu se uita la el, pentru că era sărac, pentru că n-avea cămeșă cu *altițe* și pălărie cu mărgele..."

O doină de peste Carpați:

„Badiu care-mi place mie
N-are casă, nici moșie,
Numai peană-n pălărie;
Nici o brazdă în holdiță,
Făr' cămașe cu *altiță*..."

(Jarnik-Bîrsanu, 39)

Derivațiunea cuvîntului: „*altiță* ab a l a , littera *t* interposita, quasi parva ala, cuneus" (Quintescu, *Deminut*., p. 28) e ingenioasă, dar este de prisos.

În Banat se zice „ l ă t i ț a r i u sau l ă t i ț ă " (D. Receanu, Lugoș, c. Bucova). Serbește l a t i t z a „Armzwickel" (Karadži•). Această formă indică d-a dreptul originea vorbei ca deminutiv din l a t = latinul vulgar l a t u s „margine, căpătîi, umăr", de unde italianul l a t o , vechi francez l e z etc. În medio-latina erau sino-

nimi l a t u s și „spatula = épaule” (Du Cange, v. *Spatula*), al căruia deminutiv „épaulette” vrea să zică tocmai *altiță*, o formă metatetică din l ă t i ț ă . Serbii au primit cuvîntul de la români, iar nu românii de la serbi, și cu totul altceva este polono-bohemul „lata = morceau de ravaudage”, „latati = rapiécer” (Cihac). Românul *altiță* din l ă t i ț ă și serbul l a t i t z a nu însemnează „petec”, ci numai „épaulette”, și-n Transilvania se și cheamă în unele locuri u m ă r a ș i :

„Chindiseala de preste umeri se numește u m ă r a ș i și *altiță*” (I. Floca, Sibii, c. Sina).

Un alt sinonim al *altiței* este p a v ă „petite pièce de toile carrée qu’on attache à la jointure de la chemise avec sa manche”(Costinescu), care nu derivă din limba maghiară, după cum au crezut-o unii, ci din latinul vulgar p a l a „dorsi dextra levaque eminentia membra” (Du Cange), cu aceeași trecere a finalului *-la* în *-vă* ca în pivă = lat. *pila* (Cihac). Ungurii, luînd cuvîntul de la români, îl rostesc deopotrivă: *pálla* și *páha*, pe lîngă o a treia formă intermediară „pálha”. Atît p a h ă precum și p a l ă cată să fi existat la români alături cu p a v ă , după cum există *măduhă* și *mădular* alături cu *măduvă*.

E foarte poznașă metoda acelora cari, oricînd una și aceeași vorbă se găsește totodată în graiul românesc și la vreunul din popoarele învecinate, se grăbesc a susține că românii au împrumutat-o de la alți, ca și cînd numai de la români nemine nu putea să împrumute nemica.

Limba românească trebui să păstreze cîte trei sinonimi, pe cari poate să le diferențieze sub raportul sensului, lăsînd pe *altiță* și pe p a v ă cusuturilor de pe cămașă, iar prin u m ă r a ș i înlocuind pe neologismul milităresc neasimilat și neasimilabil „epolete”.

Macedo-românește *altița* se cheamă v ă t r a h i e = vechiul grec βατραχίς „ε῝δος ἐσθῆτος ἀνθίνης” (Suidas).

v. *Clin. – Pavă.*

ALTÎN-BAȘTIRIÀC, s. m.; t. de méd.: sorte de thériaque. Una din numeroasele preparațiuni farmaceutice, foarte amestecate, prin cari medicina de altădată vindeca rănile și mușcăturile cele veninoase.

La Floarea Copilul, *Însemnare pentru căte doftorii*, 1788 (ms. în Arh. Stat.), care de altminterea întrebuințează numai cuvinte devenite poporane în timpul său: „Pentru ciumica, ferească Dumnezeu, cănd nu sparge curănd, să caute melci să-i piseze cu coajă cu tot, sau icre negre ca să spargă buba, sau *altănbaștiriiac* de la băcan cu cărpă să ungă să pue deasupra bubei...”

Turcește a l t î n - b ă š t i r i ā q însemnează literalmente „archi-thériaque d’or”.

v. *Ciumică. – Tiriac*.

ALTÎNGEA. – v. *Altîngic*.

ALTÎNGÌC (pl. *altîngicuri*), s.n.; t. de botan.: capucine, Tropaeolum majus. O frumoasă floare de grădină de origine din America, cunoscută la noi în popor mai

cu seamă sub numele de c o n d u r u l - d o a m n e i și pe alocuri c ă l ț u n a ș i . *Altîngic* se aude numai în Moldova și-n Dobrogea.

„*Altîngicuri* se cheamă c ă l ț u n a ș i i ” (St. Voinea, Dobrogea, c. Somova).

„Același fel de floare se zice c o n d u r i și *altîngicuri*...” (I. Maior, Tutova, c. Plopana).

În Dobrogea circulează și forma a l t a n î c (N. Andriescu, Constanța, c. Beilic).

Dr. D. Brîndză a auzit pe la Bîrlad variantul feminin a l t î n g e a , la plural a l t î n g e l e .

Cuvînt turcesc, de la a l t î n „aur”, din cauza culorii „aurore foncé” a acestei flori (Littré, v. *Capucine*). Bulgărește se cheamă l a t i n k a , prin metateză din a l t i n k a , forma cea mai apropiată de dobrogeanul a l t a n î c .

v. *Blabornic. – Condurul-doamnei*.

ALTMÌNTRE, adv.; autrement; sinon. În primul sens, sinonim cu a l t f e l ; în al doilea, cu d e n u sau d e u n d e n u (*Lex. Bud.*); dar ambele sensuri se împleticesc; bunăoară, în „să faci cum ți-am spus, *altmintre* o pați”, se traduce deopotrivă bine prin „autrement” și prin „sinon”. În primul sens *altmintre* își poate prepune pe d e : „sînt obosit și mi-e lene, d e *altmintre* mă simțesc sănătos”, unde „de” funcționează întocmai ca în francezul „d’ailleurs”.

Vechea formă organică a cuvîntului este a i m i n t r e = lat. *alia-mente*. Analogicul *altmintre*, format prin asociațiune logică cu a l t , apare pentru prima oară în texturi cam în secolul XVIII și de pe atunci circulează în grai într-o mulțime de varianturi: *altmintrele, altmintrene, altmintire, altmintere* etc., mai adesea cu *al*- în loc de *alt*-.

Toate varianturile își acață generalmente pe emfaticul -*a* (v. [5]A): *altmintrelea, altmintrenea, alminterea* și altele.

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 221: „atuncea s-au făcut și perirea soarelui într-o zi la vreme de bucate, și au ținut ca două ceasuri, căt se făcuse pământul și lumea *altmintrelea*...”; dar același, mai jos, p. 229: „de poți, fă și *alminterea*...”

E mai poporană și mai corectă forma a m i n t r e cu varianturile sale *amintrele*, *amintere*, *aminteri* etc., cari de asemenea își asociază mai totdauna pe emfaticul -*a*.

v. *Aimintre. – Altfel*.

ALTOÀN s. **ALTOÀNĂ**, s.m. et f.; jeune arbre greffé, plante greffée. Această formă circulează în popor, mai ales în Moldova, alături cu formele o l t o à n , u l t o à n sau h u l t o à n și o l t o à n ă , pe cari le indică Cihac (II, 518). Variantul cel mai răspîndit este aspiratul h u l t o a n și h u l t o a n ă . La masculin, *altoan* sau h u l t o a n se cheamă în genere tot felul de pomi altoiți (V. Florescu, Suceava, c. Ruginoasa); la feminin, *altoană* sau h u l t o a n ă , o varietate de struguri cu boabe mari cărnoase, numite și „poamă grasă” (N.Teodorescu, Iași, c. Sineștii); apoi la feminin și masculin deopotrivă, se zice la un soi de cireși, „cerise bigarreau” (Cihac), *altoan* sau h u l t o a n , *altoană* sau h u l t o a n ă , deosebindu-se o varietate albă și o varietate neagră.

Deja în *Pravila* lui Vasile Lupul, 1646, f. 15: „cela ce răsădéște pomi pre pământulŭ altuĭa, sau ultuĭaște pre acel pământŭ, îșŭ piĭarde și u l t u o n e l e și alte totŭ ce va răsădi...”

Este maghiarul o l t v á n y „greffe, ente”.

v. *Altoiesc. – Altoi.*

ALTOÀNĂ. – v. *Altoan.*

ALTOIÈSC (*altoire, altoit*), vb.; enter, greffer; inoculer, vacciner. Este maghiarul o l t a n i „enter”. Alături cu *altoiesc* circulează formele o l t o i e s c, u l t o i e s c, h u l t o i e s c (Cihac). Sensul de „inoculer, vacciner” e de tot nou; înțelesul vechi al cuvîntului este numai „enter, greffer”.

Proverb:

„Salcia cît să căznești,
Pom nu poți s-o *altoiești*...”

(Pann, III, 40)

O colindă:

„Grădin-a făcut,
Flori și-a presădit,
Flori și-a *altoit*,
Flori din toate flori,
Mai mult busuioc
Decît siminoc...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 91)

v. *Altoan. – Altoi. – Ultuiesc.*

ALTOÌRE
ALTOÌT } v. *Altoiesc.*

ALTOITÒR, -OARE, adj. et subst.; greffeur, enteur, vaccinateur.

v. *Altoiesc.*

ALTÒI (plur. *altoaie*), s. n.; greffe, ente, oeilleton. Formele colaterale: o l t o i, u l t o i, h u l t o i (Cihac). *Altoi* se deosebește de a l t o a n, care însemnează numai pomul supus altoirii sau trecut prin altoire, pe cînd *altoi* este materia cu care se altoiește. Derivă din maghiarul o l t ó „greffeur”, de unde o formațiune foneticește mai corectă ar fi fost „altău”, care însă s-ar fi confundat cu pronumele posesiv.

I. Văcărescu, p. 54:

„Din șeapte ani în șeapte
Năravuri felurite;
În om se pun *altoaie*,
Cînd rele, și cînd bune...”

Anton Pann, *Prov*. I, 171:

„Școala face pe-omul om
Ș-*altoiul* pe pomul pom...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 44: „Să dă ea pe lîngă mulți, și mulți să dau pe lîngă ea, c-ar avea bune părăluțe; da ce face, ce drege, că n-are *altoi* de v i n o - n c o a ; prea e greoaie...”

Într-o doină din Banat:

„Frunză verde de *altoi*,
Dauziți voi juni feciori,
Ce eu vreau să vă grăiesc
O cîntare mucutea,
Dacă v-a fi drag de ea...”

(*Tribuna din Sibii*, 1886, p. 1086)

prin *altoi* se înțelege un arbore altoit, adecă un a l t o a n .

v. *Altoan. – Altoiesc*.

AL TRÈILEA, A TRÈIA, adj.; troisième. Proverb: „*a treia* zi după înfierbințeală” (C. Golescu) = „de la moutarde après dîner”.

v. *Al. – Trei*.

ÀLTUNDE, adv.; ailleurs, quelque part. Compus din a l t și u n d e , se întrebuințează mult peste Carpați, mai ales în Banat, ca sinonim cu *aiuri* sau a i r i , de care însă diferă prin aceea că însemnează a i u r i u n d e v a .

v. *Aiuri. – Unde*.

ÀLȚEA. – v. [2]*Furcă*.

ALȚÌNA, n. pr. loc.; village en Transylvanie. Un mare sat în Țara Făgărașului, nemțește A l z e n , în vechile documente *Alznau* (Windisch, *Geogr. d. Siebenb*., 251).

O doină:

„Mîndra mea de la *Alțina*,
Fața ei ca și coprina...”

(A. Bunea, Făgăraș, c. Vaidarecea)

v. *Coprina*.

ALUÀT s. **ALOÀT** (pl. *aluaturi, aloaturi*), s.n.; levain aigre, ferment, pâte, pâtisserie. Făină cu apă și sare. „O bucată de *aluat* acrit care, amestecat în *aluatul* din care voiește cineva a scoate pîine, servă a-l face să crească și să se dospească, se zice p l ă m a d ă = ferment” (Costinescu). *Aluatul* deja plămădit se cheamă c o c ă = = „pâte”. Apoi se numește într-un mod generic *aluat* orice mîncare din făină = = „pâtisserie”.

Macedo-românește tot *aluat*. La istriano-români *alvat* și *avlat*. Corespunde formelor romanice: provenț. l e v a t = ital. l e v a t o = portug. l e v a d o , toate din latinul l e v a t u m , inițialul *a-* în *aluat* fiind protetic, fără a fi nevoie de a admite pentru variantul românesc un prototip latin deosebit a l l e v a t u m , care totuși e cu putință (Cihac).

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): „*Aloat. Aluat*. Fermentum. Massa.”

Noul Testament din 1648, Luc. XII, I:

„...întăĭu vă păziț de *aluatulŭ* fariseilorŭ, care ĭaste fățăriĭa...”	„...attendite a f e r m e n t o pharisaeorum, quod est hypocrisis...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXII, p. 4: „prespre puținŭ după acéĭa plănge-vor și și de alŭ lor lipsi-se-vor, că cămâtniciĭa oarece uîn *aluatŭ* vechĭu ĭaste și, vare-unde să cade, necurâție lucreazâ...”

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 78 a: „așĭa lesne cum soagemŭ noĭ pita din *aloat* și de-aciĭ o și coacemŭ de ni-ĭ de sațâu viețiĭ, așĭa lesne svinția-sa ne-au frămăntatŭ din lutŭ și ne-au soptŭ și ne-au însuflețatŭ...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 26): „precum *aluatul* mic într-o covată mare toată frămîntătura dospéște, așa un om rău...”

Ibid., p. 237: „bucăteaoa *aluatului* la toată covata destul iaste, și din scîntée mică mare pojar a să ațița poate...”

„Macedo-românește *aluatlu* ce se păstrează pentru a face nou aluat se cheamă a p r u m t u , iar *aluatlu* cel nou se numește v i n i t ” (M. Iuța, Crușova).

Deminutivul din *aluat* este a l u ă ț e l , după cum se numește în munții Neamțului și o plantă „care crește cu două frunze în două părți” (I. Selăgeanu, com. Hangu), probabilmente o varietate de „Ophrys”, franțuzește „double-feuille”, ital. „bifoglio”, germ. „Zweiblatt” etc., deși nu ne putem rosti cu siguranță.

În loc de a l u ă ț e l se zice și a l o ț e l , ca în *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1700 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423).

v. *Coca. – Plămadă.*

[1]**ALUĂȚÈL,** s. m.; dimin. d’a l u a t .

v. *Aluat.*

[2]**ALUĂȚÈL,** s. m.; t. de botan.

v. *Aluat.*

ALULU? Ne întimpină în *Dicționarul ms. români-latin din Banat*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): *alulu*, dar fără nici o explicațiune, alături cu a l u m a t , lăsat iarăși fără traducere.

ALUMAT? – v. *Alulu.* – Nu credem să aibă vreo legătură cu macedo-românul a l u m a c h e „branche”, care este albanezul λjουμακjε (Hahn).

[1]**ALUN** (plur. *aluni*), s.m.; t. de botan.: noisetier, coudrier, Coryllus avellana. Copăcel din familia celor cu roade acoperite cu poșghiță.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 88:„...acolo salcia pletoasă, socul mirositor, *alunii* mlădioși, arțarii...”

Alunul ocupă unul din locurile cele mai importante în mitologia noastră poporană.

„Un tînăr aprins de iubire – zice Alexandri (*Poez. pop.*[2], 9) e fermecat de vreo babă Cloanță ce i-a făcut cu ulcica. Acel nenorocit este expus a încăleca pe o prăjină și a se duce prin văzduh după glasul fermecătoarei care, bătînd cu o vărguță de *alun* peste o ulcică din vatră, cheamă necontenit pe iubitul ei...”

Și nu numai vărguța babei e de *alun*, ci tot de *alun* este și prăjina pe care călătorește bietul fermecat, căci el cîntă într-o doină:

„Să știi că eu vin nebun
Pe-o prăjină de *alun*...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 234)

E și mai curios cînd un asemenea aeronaut încalecă pe o simplă frunză, și totuși lucrul nu e imposibil după credința poporului:

„Poruncitu-mi-a mîndra
Să mă duc pîn’ la dînsa:
Duce-m-oi ca un nebun
Pe-o frunzuță de *alun*...”

(*Ibid.*, 371)

sau:

„Fata-mi zice: ești nebun!
Mergi pe-o frunză de *alun*,
Că te-așteaptă oarecine
Și rîde-n brață streine...”

(*Familia*, 1884, p. 539)

„Babele fac de dragoste pentru fete cu ulcicuța în vatră, bătînd în ea:

Cu o vărguță de-*alun*
Ca să-l aducă nebun,
Și cu vărguța de s o c
Ca să-l aducă prin foc...”

și atunci ielele îl aduc pe cel dorit pe sus prin văzduh, călare pe o prăjină...” (Preut G. Talpalar, Tîrgu-Frumos).

Deja la I. Văcărescu, p. 330:

„De sînger bețe, d-*alun* nuiele,
Frige și ferbe pe trei ulcele...”

În Vîlcea (com. Zăvoienii și Nisipii) fetele mari se duc la un „hududoi”, adecă un părîiaș, fac peste el o puntecică din surcele de *alun*, arțar și scaiete, la capătul căriia pun un busuioc, și apoi recită invocînd fiecare pe „scrisul” ei:

„Tu, *alun*,
Să mi-l aduci ca pe-un nebun!
Tu, harțar,
Să mi-l aduci ca pe-un călușar!
Tu, scaiete,
Să mi-l aduci ca pe-un herete!...”

Alunul are puterea de a băga în neastîmpăr nu numai pe om, dar pînă și pe o păseruică care cutează a se încuiba în frunzișul lui:

„Numa io-s pasere strină,
Nice cin,
Nice m-alin;
Că m[i]-i cuibul lîngă drum
Pe-o crenguță de *alun*...”

(Pompiliu, *Sibii*, 35)

Ce să vorbim însă de o sărmană păserică, cînd chiar jigania cea mai veninoasă se teme de *alun*? „Șerpele, fie cît de mare, dacă-l găsește omul încolătăcit și-l va descînta cu băț de *alun*, poate să-l poarte și după gît, și nimica nu-i face” (Stareţul G. Theodorescu, Galați). De aceea țăranii în unele locuri zic că: „*alunul* este nașul șearpelui”.

Jipescu, *Opincaru*, p. 34:

„— Ăă! ia viniți, viniți încoa, zise Costandin. Cîtă șarpili!

— Prinde-l, băiețel; croiește-l piste mijloc c-o nuielușcă dă *alun*, că *alunu* e n a ș u l u i , și moare...”

De aci unele precepte de medicină poporană:

„Un om mușcat de șărpe, se oblojește cu frunze de *alun* și-i trece...” (D. Cerbulescu, Mehedinți, c. Rudina).

Sînt și o mulțime de descîntece speciale, în cari se zice, bunăoară:

„Leac din ce să-i fie?
Din rădăcină de boz
Și mîzgă d-*alun* verde:
Fuge șearpele, se perde...”

sau:

„Ia cuțit,
De găsit,
Parà de argint,
Lemn de corn,
Nuia de *alun*,
Apă ne-ncepută
De vînt nebătută...”

sau:

„Cu *alunul* am descîntat,
Mușcătura s-a vindecat...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 393-4)

sau:

„Vita seacă, priseacă,
Cu cinci degete luată,
Peste garduri aruncată,
Cu boz, cu *alun* descîntată...”

(Burada, *Dobrogea*, 274)

Acest băț de *alun* mai servă românului la altele multe, bune și rele. Așa de exemplu, pentru ca să nu ia cineva „mana”, adecă laptele de la vite, pe alocuri țăranii „îngroapă în pămînt casa de la vacile fătate întîi, de-npreună cu un fir de mătase și un băț de *alun*...” (Rîmnic-Sărat, c. Dedulești).

Afară de verguță de *alun*, creangă de *alun*, frunză de *alun*, prăjină de *alun*, băț de *alun*, din trunchiul acestui copăcel se poate face o măciucă, înzestrată și ea cu puteri miraculoase. Un român din Ardeal, furios pe ungurimea care-i gonește pe frații săi, cîntă:

„De-or fi morți, să mi-i răzbun
Cu-o măciucă de *alun*
Ce-i bună de descîntat
Și morții de răzbunat..”

(Alex.[2], 317)

În viața cea haiducească, *alunul* mai are și o altfel de însemnătate. Hoțul, silit iarna a argăți pe la ciocoi, așteaptă cu nerăbdare:

„Pîn’ ce-a da frunza-n cătun
Ș-a cînta cucu-n *alun*;
Primăvara de-a veni,
Iar la codru ne-om porni...”

(*Ibid*., 258)

Apoi o dată în codru, ca un fel de petrecere – zice Alexandri (*Poez. pop.*[2], 235) – „flăcăii români de astăzi au încă obiceiul de a face să plesnească în palme frunze de *alun*...”

Însă frunza *alunului*, după credința poporană, ține numai pînă la Crăciun:

„Mă usuc ca frunza-n vînt:
Ca frunza curechiului
În postul Sîn-Petrului,
Ca frunza *alunului*
În postul Crăciunului…”

(Marian, *Bucov*. II, 182)

Pînă ce dară frunza de *alun* apucă „a se usca în vînt”, românul se inspiră de la ea într-o mulțime de cîntece, bunăoară:

„Frunză verde de *alun*
Într-o joi după Crăciun

La cătane m-a luat,
Părul mi l-a retezat
Și departe am plecat...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 318)

sau:

„Frunză verde trei *aluni*,
Auzit-ați, oameni buni?
Că deasupra satului
Potira ținutului
De-mprejur că s-a sculat...”

(Marian, *Bucov*. I, 6)

Doină din Vlașca:

„Foaie verde de *alun*,
Sărmanul voinic străin:
Iese-afară-n bătătură
Și cu foc cîntă din gură...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop*., 285)

Uneori, în loc de tristețe cobitoare, ne întîmpină ironia:

„Frunză verde trei *aluni*,
În grădina cea cu pruni
Fac fetele rugăciuni
Sîmbăta, dumineca,
Să se poată mărita!...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 449)

Mai niciodată însă *alunul* nu inspiră veselie, ci aproape totdauna un simțimînt melancolic și chiar ceva infernal. În balada lui Ghemiș:

„Într-o zi Ghemiș punea
Șepte buți alăturea,
Cu vînăta le sărea,
Pe vînăta o spetea;
Iar Ghemiș ca un nebun
O lega de un *alun*
Și trei zile o plîngea,
Nici că se mai mîngăia!
Apoi, mări, se-n d r ă c e a ,
Colea-n vale se ducea...”

În Transilvania (*Lex. Budan*.) și-n Bucovina *alunul* se numește pe alocuri și t u f ă , adecă copăcel, „arbrisseau par excellence”.

„Floare de *alun* sau t u f ă spun femeile că e bună pentru cei bețivi. Cine voiește ca bețivii să nu mai beie holercă sau rachiu, adună cîte nouă floricele de *alun* de la nouă tufe, și după ce le adună, le pune în aghiazmă ca să mocnească; iară după ce

mocnesc, dă o cîtime anumită de aghiazmă de aceasta celui bețiv de băut, pe cînd sînt preuții în biserică, și se crede că bețivul, după ce bea aghiazmă de aceasta, se lasă cu totul de băut...” (*Aurora română*, 1881, p. 8).

v. *Aghiazmă. – Beție*.

Caracterul magic al *alunului* aparține unui ciclu legendar răspîndit de secoli în Europa întreagă, luînd în fiecare țară cîte o nuanță proprie. „La verge des magiciens devait être en bois de noisetier” (Gubernatis *Mithol. d. plantes* II, 240; cfr. Collin de Plancy, *Dict. infernal*, v. *baguette divinatoire*). De asemenea și credința în puterea *alunului* asupra șearpelui se regăsește întocmai la italieni, cari cred că: „toccandosi le serpi con verghe di avellane, rimangono come intorpidite e finalmente si muoiono” (Pitrè, *Archivio delle tradizioni popolari*, t. IV, 1885, p. 137).

v. [1]*Al* (p. 519). *– Alună. – Colindeață. – Cuțit. – Fluier. – Șearpe. – Șolomonar. – Tufă...*

[2]**ALÙN**, n. pr. loc. Așa se cheamă mai multe localități în România, de unde și porecla A l u n e a n u , după care apoi iarăși numele de sat A l u n e n i în districtul Dolj (Frunzescu, *ad voc*.).

v. [1]*Alun.*

[1]**ALUNÀRIU**, s.m.; le mois de juillet. Numele macedo-român al lunei cînd încep a se culege a l u n e l e , macedo-românește *allune*, αλλοῦνε (Miklosich, *Rum. Untersuch*. II, 60). De aci, prin împrumut, albanezul toschic αλονάρι și λονάρι (Hahn), neogrecul ἁλωνάρης (Passow).

v. *Alun. – -ariu.*

[2]**ALUNÀRIU**, s.m.; coudraie, aulnaie. Pădurice de a l u n i . Formă puțin întrebuințată.

v. *Aluniș.*

[3]**ALUNÀRIU**, s.m.; vendeur de noisettes. Precupețul care vinde a l u n e .

v. [1]*Alună. – -ariu.*

[4]**ALUNÀRIU**, s.m.; t. de zool.: cassenoix, Nucifraga caryocatactes. Pasere numită de asemenea g a i ț ă - d e - m u n t e .

Marian, *Ornit*. II, 407: „*A l u n a r i u l* . Acesta trăiește prin alunișuri și se nutrește cu a l u n e , pe cari le sparge cu ciocul și apoi le mănîncă. El e de coloare pestriță și de mărimea unei ciori. E bun vînat. Numirea e uzitată atît în Bucovina, cît și-n Țara Bîrsei în Transilvania. Se pare a fi paserea care se numește germ. Hasel- oder Rothhuhn sau poate și aceea care se numește germ. Nussknacker.”

Numai identificarea din urmă e corectă. Această păseruică poartă aproape același nume în Savoia și-n Elveția romandă: c a s s e - a l o g n e , a l o g n i e r (Rolland, *Faune popul*. II, 130), iar la Nizza se cheamă a v e l a n i é . În Savoia și-n

Elveția i se mai dă numele de „geai de montagne”, care corespunde sinonimului român „gaiță-de munte”.

v. [1]*Alun. – Alună. – Gaiță.*

[5]**ALUNÀRIU**, s.m.; t. de zool.: muscardin, myoxus avellanarius; „mic șoarece de pădure de culoare roșietică” (Prahova, com Mălăești; Neamț, c. Dobreni și Galu etc.).

Peste Olt (Dolj, com. Bodăești), acest șoarece se cheamă p r i c o l i c i ; în munții Neamțului n i ș i n a r , alături cu *alunariu*; în foarte multe localități: p î l ș u sau p î ș u .

„Le myoxus avellanarius est un grand mangeur de noix et de noisettes” (Rolland, *Faune popul*. I, 39). De aci numele francez al acestui șoarece „croque-noisette” nemțește „Haselmaus” etc.

v. *Nișinar. –* [2]*Pricolici. – Pîlșu*.

[1]**ALUNÀȘ**, s. m.; petit noisetier. Deminutiv de la a l u n , cu același sens.

Într-o doină:

„*Alunaș* cu-a l u n e multe,
Am drăguț și-i dus la munte;
Alunaș cu-a l u n e mici,
Am drăguț și nu-i pe-aici...”

(Marian, *Bucov*. II, 175)

[2]**ALUNÀȘ.** – v. [3]*Alunel.*

ALUNÀT, adj.; écarquillé. Se întrebuințează în Moldova numai despre ochi, ca sinonim cu h o l b a t sau z g î i t .

Anecdota poporană *Țiganul la pește*:

„Toți cu o c h i i *alunați*
Și la gușă toți îmflați...”

(*Contimporanul* II, p. 654)

Povestea *Baba și țiganul* (*ibid.*, p. 848): „Cînd s-a văzut afară, gîndea că a scăpat din iad. Mai nici a vorbi nu putea: îi luase Avram sporiul. Ședea cu o c h i i *alunați*, și se tot ferea, cînd încoace, cînd încolo...”

Literalmente: „rătund ca a l u n a ”.

v. *Alună. – Boboșat. – -at.*

[După comunicarea lui Aureliu Candrea: Alăturea cu forma participială *alunat*, se aude în Moldova și verbul a l u n e z „écarquiller les yeux, ouvrir de grands yeux”.

Contimporanul VII, 467: „Ochii îi erau rătăciți și a l u n a u ceva a încrucișat...”

Ibid., 469: „Cînd se mai potoli rîsul, începu a îndesa și a da din cap, a l u n î n d ochii...”

Ibid., 470: „...tot suflă un scrum închipuit de la capătul de țigară cel stins de trei ceasuri, pleacă urechea în spre femeie și a l u n e a z ă ochii cumplit...”]

ALÙNĂ, s.f.; t. de botan.: noisette. Rodul copăcelului numit a l u n . O ghicitoare descrie foarte comic aspectul *alunei* pe creangă:

„Sîcîita, vai de ea,
Șeade-ntr-un vîrf de nuia...”

(lspirescu, *Pilde*, 24)

Pe aiuri variantul:

„Cucuiata, vai de ea...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop*., 216)

În comparațiuni poetice *aluna* se ia și ca o măsură, bunăoară într-un descîntec:

„Gîlca cît măru,
Gîlca cît para,
Gîlca cît nuca,
Gîlca cît *aluna*,
Gîlca cît bobu,
Gîlca cît fasolea,
Gîlca cît mazerea,
Gîlca cît grîunțu,
Gîlca cît malaiu,
Gîlca cît păsatu,
Gîlca cît un fir de mac uscat
În patru despicat...”

(Marian, *Descîntece*, p. 125)

Proverb: „Două *alune* sînt tabără la o nucă”. (Baronzi, *Limba*, p. 49).

Alunele fiind hrana de predilecțiune a veverițelor, de aci într-o fabulă a lui Donici:

„Veverița cinste mare
De la leu a dobîndit,
Ș-au luat făgăduință
Că, din dările ce vin,
Îi va da spre cunoștință
Un car de *alune* plin...”

Caracterul infernal al a l u n u l u i s-a răsfrînt întrucîtva asupra *alunei*. Așa într-o doină:

„Frunză verde de *alună*,
Sună, sună și răsună,
Sună pietricica-n vale
Răsturnîndu-se pe cale,
Mîndra mea plînge cu jale...”

și mai jos:

„Frunză verde de *alună,*
Duce-se lelea nebună...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 283)

În variantul oltenesc:

„Foaie verde ș-o *alună*,
Sună, sună și răsună,
Sună petricica-n gîrlă,
Puica mea plînge cu milă;
Sună petricica-n Olt,
Puica mea plînge cu foc...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 325)

Într-o altă doină, care se cîntă în Transilvania, o fată se hotărăște a cununa pe iubitul ei cu o altă fată, pe care însă vrea totodată s-o fermece prin *alune*:

„Cununa-l-aș cununa,
Da la fină ce-i voi da?
Da o mînă de *alune*,
Să se ducă fina-n lume,
Să rămînă finul june,
Cu mine să se-mpreune!...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 99)

Prin accepțiunea sa diabolică, *aluna* fiind în antagonism cu Sfîntul Ilie, tradiționalul vrăjmaș al dracului, românii din Țara Făgărașului, poate și de pe aiuri, cred că: „dacă durduie în ziua de Sînt-Ilie, în acel an se ghiermănoșează *alunele*” (com. Copăcel și Ohaba).

În cîntecele poporane figurează foarte des „frunză verde de *alună*”, în loc de „frunză verde de a l u n ”, deși frunza, neapărat, aparține copaciului, iar nu rodului. Cele mai multe din aceste cîntece, ca și acele cu „frunză verde de a l u n ”, sînt cu pornire voinicească. Așa în balada *Codreanul*:

„Frunză verde de *alună*,
Codrenaș cu voie bună
Se urca în deal la stînă,
Se urca și chiuia,
Toți ciobanii că fugea...”

sau:

„Frunză verde de *alună*,
Mulți feciori frumoși s-adună
Și-ntr-o ceată se-mpreună!
Toți îmi pleacă la bătaie
Între sunet de cimpoaie...”

(Pompiliu, *Sibii.*, 77)

Uneori se începe altfel:

„Foaie verde ș-o *alună*,
Italia-i țară bună,

Fără mie-mi pare rea,
C-am șezut doi ani în ea
Departe de mîndra mea...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 32)

Dar rolul principal al *alunei*, prin care ea se distinge de a l u n , este erotic:

„Pe sub poale de pădure
Merg copilele la mure;
Nevestele la *alune*
Și rîd ca niște nebune:
Eu m-am dus să tai nuiele
Și pin huci am dat de ele...”

(*Alex.*[2], 365)

sau:

„Frunză verde de *alună*,
Mă dusei noaptea pe lună
Să găsesc o floricică
Care mult inima-mi strică...”

(*Ibid*., 232)

sau:

„Frunză verde de *alună*,
Decît c-un tată ș-o mumă
Mai bine c-o mîndră bună...”

(Jarnik-Bîrsanu, 13)

După cum se vorbește în munții Neamțului:

„Frunzâ verdi trii *aluni*,
Cîti focuri ard pi lumi,
Nișі unu nu ardi ghini
Cum ardi inima-n mini...”

sau:

„Frunzâ verdi trii *aluni*,
Șinĭi nĭi-i drag pi lumi?
Calu bun și armi buni
Și potica din paduri
Pardositâ cu *aluni*,
Cu *aluni* mărunțeli
Sâ calși murgu pi ieli,
C-așa plași mîndrii meli...”

(I. Mironescu, c. Dobrenii)

O variantă muntenească vezi la G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 325.

În următoarea doină de peste Carpați, f r a g a simbolizează începutul iubirii, l e m n - u s c a t sfîrșitul ei, iar la mijloc este *aluna*:

„Ca să vază
Și să crează,

Foiță verde de f r a g ă ,
Că i-am fost iubită dragă;
Foiță verde de-*alună*,
Că i-am fost mîndruță bună;
Foaie verde l e m n - u s c a t ,
Și acuma m-o lăsat
Pentru sluta cea din sat!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 253)

Elementul erotic al *alunei* ne întimpină și la alte popoare. Francezul zice că: „lorsque l’année est fertile en noisettes, il y a beaucoup de naissances illégitimes” (De Nore, ap. Mannhardt, *Wolf’s Z. f.d. Mythol*. III, 100). La germani, a merge la alune și a face curte este totuna: „in die Haseln gehen”. La vechii romani însă, dragostea era într-o legătură mai strînsă cu nuca:

„...tibi ducitur uxor,
Sparge, marite, nuces...”

În fine, *aluna* are în popor și un caracter medical, însoțit însă de un element mitologic:

„În ziua de Schimbarea-la-față se duc femeile în pădure, se dezbracă în pieile goale și caută *alune*, pe cari le culeg făcînd trei închinăciuni la D-zeu; aceste *alune* sînt bune pentru friguri...” (R. Michaileanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare).

E peste putință a deriva pe *alună* din latinul a v e l l a n a ; de unde s-ar fi născut la noi cel mult „aulînă” sau „olînă”. În provențala nu se găsește forma *aulona* (Cihac, I, 10), ci *aulana* (Raynouard, II, 156). Și totuși cuvîntul este romanic, căci se află și în dialecte franceze, cari nu puteau să-l ia de la noi, dară nici noi de la dînsele. Într-un document din 1358 în dialectul lionez: „figues, reysins, ris, cumin, a l o n n ...” (*Romania*, 1884, t. XIII, p. 578). În franceza de la Fribourg în Elveția, pînă astăzi se zice a l o g n e , ceea ce presupune o formă latină rustică adjectivală a l o n e a , întocmai ca *chataigne = castanea* sau *carogne = caronea*, derivată dintr-un substantiv a l o n a , de unde al nostru *alună*. Latinul vulgar a l o n a , sau mai bine a l l o n a , cu *ll*, fără care nu s-ar explica *l* în românul *alună*, și cu *o* scurt, să fi fost oare paralel sau nu clasicului a v e l l a n a , aceasta-i o cestiune secundară; ceea ce ne preocupă aci este numai că un asemenea prototip a trebuit să existe, deoarăce fără el nu se explică românul *alună* față cu francezul a l o g n e . După femininul *alună* românii au format apoi pe masculinul a l u n ; întocmai ca spaniolește „avellano” după „avellana”, căci lătinește nu era „avellanus”, ci „corylus” sau „corulus”.

În Bucovina, „un struțișor de mai multe *alune* se numește c ă l u ș sau c ă l u ș e l ” (*Aurora română*, 1882, p. 9).

Pentru poșghița sau învălitoarea *alunei* ieromonahul Macarie în *Lexiconul slavo-român*, din 1773 (ms., în Bibl. Centrală din Buc.), numără următorii sino-

nimi: „ f a ș a *alunei*, p l i u p a sau g ă o a c e a *alunei*, ț ă s t u l or c o a j a *alunei*", dintre cari cel mai interesant este f a ș ă .

v. *Alun. – Căluș. – Fașă...*

ALUNĂ-DE-PĂMÎNT, s.f.; t. de botan.: terre-noix, Bunium bulbocastanum.

v. [3]*Alunele.*

ALUNEÀ, s. f.; lentilles, envie. Mici semne pe corp și mai ales pe obraz. Se întrebuințează mai mult la plural: *alunele.*

Din *alunea*, cu afereza lui *a* și prin asimilațiune consonantică regresivă, s-a născut forma transilvană n u n e a , n u n e l e (*Lex. Bud.*, 452), după cum tot pe acolo se zice „ningă" în loc de „lîngă".

v. [2]*Alunel.*– [2]*Aluniță. – Nunea*.

ALÙNEC
ALUNECÀRE } v. *Lunec*.
ALUNECÀT

[1]**ALUNÈL**, s.m.; diminutif d'a l u n : petit coudrier. Sinonim cu a l u n a ș . Doină din Banat:

„Cîmpie, cîmpie,
Rămare-ai pustie!
Numai să rămîie
Buciumel de vie
Ș-un fir d-*alunel*
Să mă sui în el,
Să-mi fac ochii roată,
Să văd lumea toată..."

(S. Liuba, c. Maidan, Col. ms.)

v. [1]*Alun*

[2]**ALUNÈL**, s.m lentilles, envie. Același sens ca în a l u n e a .

Ne întimpină numai la plural:

„Lelițo cu *alunei*,
Nu căta la doi, la trei,
Și cată la ochii mei
Că-s albaștri ca ș-ai tei..."

(Alex., *Poez. pop.*[2], 344)

v. *Alunea. –* [1]*Alunel. –* [2]*Aluniță.*

[3]**ALUNÈL**, s.m.; nom d'une danse populaire. Așa se cheamă o horă țărănească foarte răspîndită pe ambele maluri ale Oltului (Vîlcea, Romanați, Dolj, Mehedinți, Teleorman, Olt).

În Dîmbovița se zice a l u n a ș (com. Sardanu).

„La *alunel* jucătorii, băieți și fete, se țin de mînă ca în orice horă, apoi fac trei mișcări duble spre dreapta, pornind cu piciorul drept înainte, mișcîndu-se înainte și-ndărît, de aci patru mișcări simple numai spre dreapta, după aceea se re-ncepe același lucru spre stînga, însă tot cu piciorul drept înainte. Se joacă iute. Cîntecul:

„*Alunel* cu alunele,
Drag mi-e neica cu sprincene,
Deștele numai inele!
Alunel dărăpînat,
Drag mi-e neica sprîncenat
Și cu semne de vărsat!
Alunel cu creaca-n dos,
Aoleo ce om ai fost
Că m-ai sărutat pre post:
Nu mă lași pre cîrnelegi,
Să-ți dau gură să te-neci!...”

(I. Poppescu, Dolj, c. Băilești)

Jucătorii, bătînd cu picioare, cîte de trei ori la fiecare oprire, cîntă în unele localități:
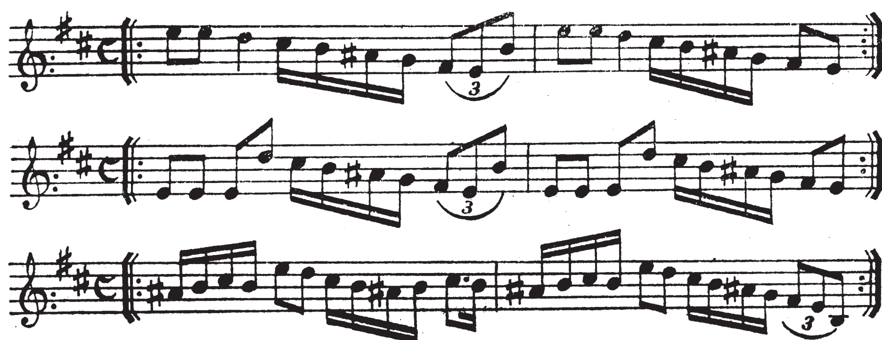
„Azi e luni și mîine marți,
Alunelul să mi-l bați!
Azi e miercuri, mîine joi,
Alunelul la bătăi!...”

(Preut I. Stănescu, Vîlcea, c. Recea)

În altele:

„*Alunel* cu alunele!
Vin’ la leica, băiețele!
Prin crînguri și prin vălcele
Să te joci mereu cu ele!...”

Așa se cîntă în Romanați, de unde iată și aria, comunicată de d. prof. Moceanu:

v. [2]*Alunică*.

[1]**ALUNÈLE**, s. f. plur. – v. *Alunea.*

[2]**ALUNÈLE**, s.f. plur.; t. de botan.: millefeuille, Achillea millefolium. Nume de plantă întrebuințat mai ales în Banat:

„*Alunele*, Schafgarbe, cu această plantă se vindecă alunelele (Sommersprossen) de pe fața oamenilor” (Mangiucă, în *Familia*, 1874, p. 586).

Pe aiuri se cheamă generalmente coada-șoricelului.

v.[3]*Alunele. – Coada-șoricelului*.

[3]**ALUNÈLE**, s.f. plur.; t. de botan.: Bunium bulbocastanum, terre-noix. Plantă din familia ombeliferelor, cunoscută sub numele de măndălac sau măndănac; al cării rod, negru pe dinafară, alb pe dinîntru, mare ceva cît o alună, se întrebuințează la mîncare, avînd un gust cam apropiat de al castanei.

Cihac (I, 10) aplică același termen la „Fumaria solida et cava”, ceea ce noi n-am putut verifica.

Se mai cheamă și alună-de-pămînt (Covurlui).

v. [4]*Alunică. – Măndălac*.

ALUNEZ – v. *Alunat.*

[1]**ALÙNG** (*alungare, alungat*), vb.; chasser; expulser. Sinonim cu gonesc și păfug.

În psalmul CXVIII, 161:

Dosofteiu, 1680:	Silvestru, 1651:
„boĭari mă *alungarâ* în zădar...”	„boĭariĭ goniră -mâ fărâ vinâ...”

Lexicon Budan: „ păfug = *alung*”.

Pe cînd însă sinonimii însemnează numai punere pe fugă sau fugărire a ceva care ne supără mai mult sau mai puțin, *alung* implică o noțiune mai radicală, ca și cînd am zice: „gonesc de tot” sau „păfug de tot”, prin urmare izgonesc, și tocmai de aceea se potrivește mai bine cînd e vorba de dușmani.

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Buciumați și Doamne-ajută! – Cu toții strigă: Amin!
Aideți, frați, din țara noastră să *alungăm* pre păgîn!...”

Doina mehedințeanului:

„Aoleo! ce foc de dor!
Veni-va badea Tudor
Să mai strîngă din păduri
Cete mîndre de panduri?
Ca s-*alunge* de la noi
Și pe greci și pe ciocoi...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 292)

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Hai cu toți să-ncălecăm,
Arnăuții s-*alungăm*,
Și de drum să ne cătăm:
Spre Bugeac să apucăm...”

Stejarul și cornul:

„Frățioare românaș!
Creangă lungă da-ți-o-aș,
Ca s-o faci arc de război,
S-*alungi* leșii de la noi...”

Mogoș Vornicul:

„Cu cei furi nu te-ai luptat?
După ei nu te-ai luat,
Nouă ani să-i tot *alungi*
Și cu moartea să-i agiungi?...”

Cu sensul din urmă, de o goană ne-ncetată sau ne-mpăcată, locuțiunea proverbială: „păcatul *alungă* pe om”.

Balada *Oprișanul*:

„Vai de omul cu păcat!
De păcat e a l u n g a t
Și nu poate-a fi scăpat!...”

Altă locuțiune proverbială: „parcă-l *alungă* tătarii”, mai ales în Moldova, unde năvălirile tătărești mai sînt încă vii în memoria bătrînilor.

Alexandri, *Surugiul*: „Cuconașu era grăbit, parcă-l *alungau* tătarii din urmă...”

Același, *Cinel-Cinel*, sc. 3: „nu răcni așa, că nu te *alungă* tătarii!..”

v. [1]*Tatar*.

Ca verb reflexiv, „a s e *alunga*” e sinonim cu „a se a l e r g a = a se î n t r e c e unul pe altul la ceva”.

Astfel în ghicitoarea despre „roată” după două varianturi (G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 242):

„Am patru surori,
Una p-alta s e *alungă*
Și nu pot să se ajungă...”

„Am patru surori,
Ziua și noaptea s-a l e a r g ă
Ș-una p-alta nu s-ajunge...”

Balada *Soarele și luna*:

„Zi și noapte plini de dor,
Arși de foc nestingător,
Vecinic să v ă *alungați*,
Ceriul să cutrierați,
Lumile să luminați!...”

Alexandri, *Miezul iernei*:

„Dar ce văd?... în raza lunei o fantomă se arată:
E un lup ce s e *alungă* după prada-i spăimîntată...”

unde s e *alungă*, printr-o licență poetică nimerită, are un sens activ; mai corect însă în *Lunca din Mircești*:

„Omul își îndreaptă pasul către desul stejăriș,
Unde umbra cu lumina s e *alungă* sub frunziș...”

Precum a l e r g este din „ad” și „largum”, tot așa *alung* vine din a d și l o n - g u m , în medio-latina a l l o n g a r e , de asemenea italienește, în vechea franceză a l o i g n e r , bunăoară într-un text din 1378: „qui toujours l’a l o i g n a i t pour ailleurs aler faire son office” (Du Cange, *ad voc*.) = „care-l tot *alunga* să meargă aiuri la treaba sa”.

v. *Alerg. – Delung. –Fugăresc. – Gonesc. – Lung*.

[1]**A-LÙNG, (DE-, D-)**, adv.; le long de, au long de. Formațiune proprie românească din l u n g cu prepozițonalul *-a*, ca și-n „d-a lat”, „d-a rînd”, „d-a drept” etc., cari toate mai adesea se întrebuințează postarticulate.

v. [11]*A*.

Doină din Bucovina:

„Prav cu chivra oi lua
Și haliciuri cu mîna,
Și de-*a lung* oi împușca...”

(*Aurora română*, 1881, p. 14)

I. Creangă, *Harap-Alb* (*Conv. lit*., 1877, p. 185): „Și apoi de la o vreme încep

a se lăsa lin ca vîntul,
și luînd de-*a lung* pămîntul,
merg spre împărăție,
Dumnezeu să ne ție...”

Balada *Dolca*:

„Dolca vesel se scula,
Cîmpul de-*a lung* apuca...”

Balada *Badiul*:

„Fă la apă că purcezi,
Și-n fugă să te răpezi
Pe la gura pivniței
Tot de-*a lungul* uliței...”

Costachi Conachi, *Poez*., p. 222:

„Sfîrșește! curmă pedeapsa unei crude ispitiri,
Căci mă topesc purtînd frica unui amor cu-ndoiri:

Pe malul mării de-*a lungul* nu contenesc a umbla,
Căutînd să-ți găsesc urma însemnată undeva...”.

A. Pann, *Prov.* II, 90:

„Cumpărai o moșioară dorința să-mi izbîndesc,
Și o apucai d-*a lungul* să caut comoară-n ea,
Cînd cu sapa, cînd cu plugul, o săpai cum trebuia...”

v. *Lîngă. – Lung*.

ALUNGÀRE. – v. [1]*Alung.*

ALUNGÀT, **-Ă**, adj.; 1. chassé, expulsé; 2. prolongé, allongé. În primul sens este participiu t r e c u t din a l u n g și sinonim cu i z g o n i t ; în sensul al doilea, care aparține numai graiului poetic, este o formațiune din adverbul a- l u n g .

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 51: „Năprasnica silnicie a Ciobanului ne-a ținut *alungați* pe la străini...”

Un boacet din Moldova:

„Vine ceata preuțască
De la noi să te pornească.
Pe o cale *alungată*,
Bat-o focul să mi-o bată...”

(Burada, *Înmorm.,* 119)

v. [1,2]*Alung.* – *-at.*

ALUNGĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; qui chasse, qui expulse.

A. Vlăhuță, *Nuvele,* p. 27: „vorbele din răvașul lui Radu îi răsunau în suflet, ca un cîntec de departe, frumos și *alungător* durerilor...”

v. [1]*Alung. – Alungat*.

[1]**ALUNÌCĂ**, s.f.; petite noisette. Deminutiv de la a l u n ă , cu același sens.

Ca ceva foarte mic, într-o doină din Dîmbovița:

„Cînd văd vreo nevestică,
La inimă mă-nfurnică,
Mă fac cît o *alunică,*
Dau după ea pe potică...”

(D. Vulpianu, *Text*, p. 33)

E de observat că doinele cîte se încep cu „frunză verde *alunică*” povestesc sau prevestesc mai totdauna o nenorocire.

Așa într-un cîntec de doliu:

„Frunză verde *alunică*,
Pe casa lui Vasilică

Sînt doi pui de rîndunică...”

(Marian, *Bucov*., II, 126)

În balada lui *Iordache al Lupului*:

„Frunză verde *alunică*,
Grea pulbere se ridică
De la Ieși înspre Milești;
Iar printr-însa ce zărești?
Arnăuți cu șușanele,
Cu argint pe la oțele...”

În balada *Năluca*:

„Frunză verde *alunică*,
Mircea suie pe potică
Și-ntîlnește o fetică
Ce purta cofiță-n mînă
Cu apă...”

din care Mircea bea și moare de dor.

În balada *Miul Cobiul*:

„Frunză d-*alunică*,
Cine se-ntunică
Și nu mănîncă
Sfînta duminică?
Miul Cobiul,
Ăla zglobiul...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop*., 490)

Într-o doină:

„Frunză verde *alunică*,
Am avut o mîndră mică
Ș-am lăsat-o să mai crească,
Minte-n cap să dobîndească,
Dar de cînd o am lăsat,
Au crescut, s-au măritat....”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 303)

În munții Neamțului o mulțime de doine se încep cu „frunză verde *alunică*”, bunăoară după cum se rostește pe acolo:

„Frunzâ verdi *alunicâ*,
Mă suii în deal la stîncâ,
Mă uitai pi gios pi luncâ...”

sau:

„Frunzâ verdi *alunicâ*,
Măi bădițâ Ionicâ!
Dac-ai avut gând di ducâ,
La și m-ai prins ibovnicâ?...”

sau:

„Frunzâ verdi *alunicâ*,
Șini șuirâ pi luncâ?
Costachi și Ionicâ...”

sau:

„Frunzâ verdi *alunicâ*,
Șepti râchi ș-o vali-adîncâ,
Valeu! lupu mă mânâncâ...”

(I. Mironescu, c. Dobreni, Col. ms.)

v. *Alună.*

[2]**ALUNÌCĂ**, s.f.; nom d'une danse populaire. Așa se cheamă un dans țărănesc în Rîmnicul-Sărat (com. Vișani), poate același cu danțul cunoscut în partea occidentală a Țărei Românești sub numele de a l u n e l , în Dîmbovița a l u n a ș .

v.[3]*Alunel.*

[3]**ALUNÌCĂ**, s.f.; lentilles, envie. Același sens ca în a l u n e a și-n a l u n i ț ă .

Într-o doină:

„Cînd mă uit la casa ta,
Mi se rupe inima;
Alunica-ți de la gît
M-au aprins, m-au omorît,
Alunica-ți de pe brață
A să mă scoață din viață...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 344)

v. *Alunea.*

[4]**ALUNÌCĂ**, s.f.; t. de botan.: Bunium bulbocastanum, terre-noix. Aceeași plantă care pe aiuri se cheamă a l u n e l e , a l u n ă -de -p ă m î n t , m ă n d ă l a c .

„*Alunică*, cu o rădăcină rotundă ca o a l u n ă , de unde și-a luat și numele, se întrebuințează de popor contra durerilor de stomah: pisînd rădăcina, o plămădești cu țuică două oare, apoi o bei...” (N. Panaitescu, Muscel, c. Băjeni).

„*Alunică* este o buruiană ce crește prin păduri în mare număr, cu cotorul scurt, avînd frunzele și mirosul ca al cucutei, iar rădăcina cît o a l u n ă și dulce la gust...” (I. Chirvășuță, Tecuci, c. Ionășești).

v. *Alunele.*

[1]**ALUNÌȘ** (plur. *alunișuri*), s.n.; coudrais, aulnaie. Pădurice de a l u n i . E des în poezia poporană.

În balada lui *Meșter-Manole*:

„Nu cumv-ai văzut
Pe unde-ai trecut

Un zid părăsit
Și neisprăvit
La loc de grindiș,
La verde-*aluniș*?..."

Într-o doină din Transilvania:

„*Aluniș* cu-alune multe,
Spune la badea din curte,
Pe duminică ce vine
Să-și gătească peana bine..."

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 40)

Într-o altă doină:

„*Aluniș* cu frunza-n criș,
Ibovnic tînăr mi-am prins;
Aluniș cu frunza deasă,
Frică mi-i să nu mă lasă!"

(*Ibid*., 51)

În *alunișuri* cresc adesea carpeni și palteni, astfel că ele sînt în același timp cărpenișuri sau păltenișuri.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 102: „începuse a nopta, cînd trăsura-i scoborî într-o luncă, unde, printre carpeni stufoși, printre des *aluniș,* se strecurau apele gălbenatece ale unui rîu..."

În balada lui *Ghemiș:*

„Frunză verde de-*aluniș*,
Tace cucul la răriș,
La răriș, la cărpeniș,
De frica celui Ghemiș,
Că de-i mic și ghemuit,
Are fața de-ngrozit..."

În balada lui *Mihu Copilul*, hoții lui Ianoș Ungurean petrec:

„La valea adîncă,
La muche de stîncă,
La des pălteniș,
Mărunt *aluniș*..."

Amestecul *alunișului* cu întreaga natură de la țară se caracteriză de minune în *Viața cîmpenească* de Gr. Alexandrescu:

„În vale se văd desișuri,
Păduri, livezi, *alunișuri*,
Pe urmă ochiul zărește
Un deal ce se prelungește
Verde și împestrițat..."

Etimologia: a l u n cu sufixul colectival -i ș , ca și-n *cărpeniș, păltiniș, stejăriș* etc.

v. [1]*Alun.* – *-iș.*

[2]**ALUNÌȘ**, n. pr. loc. Așa se cheamă o mulțime de localități în România (Frunzescu, *ad voc*.).

v. [1]*Aluniș.*

[1]**ALUNÌȚĂ** (pl. *alunițe*), s.f.; diminutif d'a l u n ă . Sinonim cu a l u n i c ă .

Doină din Ardeal:

„Frunzuliță *aluniță*,
Am avut o mîndruliță
Și mi-a fost cam tinerea,
Draga neichii turturea..."

(G.I. Bibicescu, Col. ms.)

Altă:

„Foicică *aluniță*,
Mă suiam pe Alomiță,
Mă-ntîlneam c-o copiliță
În fustă și în rochiță..."

sau:

„Frunză verde *aluniță*,
Prăpădi-te-ai, neiculiță,
Pe la noi prin grădiniță!..."

(*Ibid.*)

v. [1]*Alunică.*

[1]**ALUNÌȚĂ**, s.f.; lentille, envie. Același sens ca în a l u n e a . „*Aluniță*, pată neagră rotungioară ce se face pe pelea omului" (Costinescu).

Această formă cu aceeași semnificațiune au împrumutat-o de la români bulgarii: l u n i t z a , mai formînd apoi din ea un deminutiv curat bulgăresc: l u n i č k a .

v. *Alunea.*

ALUNÌU, -ÌE, adj.; couleur de noisette. O culoare brună-roșietecă (Marian, *Cromatica poporului român*, 50).

Cihac (I, 10) trage acest adjectiv dintr-un prototip latin imaginar a v e l l a n i - v i u s . Este o formațiune curat românească din a l u n cu sufixul -i u, ca în „vișiniu" de la „vișină" sau „undelemniu" de la „untdelemn", fără să aibă a face d-a dreptul cu epoca romană.

v. *-iu.*

ALUZÈSC (*aluzit, aluzire*), vb.; faire des enfantillages, des puérilités; tomber en enfance. Provincialism bănățenesc, destul de vechi. Se rostește cu • = *dz.*

Dicționar, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423):
„*Aludzăsc*. Puerasco.
„*Aludzit*."
„*A aludzi, aludzit*, se zice pe la noi unui om sau unei vite ce și-a perdut din minte, de ex.: a *aludzit*, nu mai e cine a fost, vorbește sau face copilării..." (S. Liuba, Banat, c. Maidan).
Din serbul l u d i t i - s e „sich närrisch stellen", l u d „närrisch, thöricht, unreif" (Karadži•), prin prepozițiónalul *a* = lat. a d .
v. *Agrăiesc. – Lud. – Zălud.*

ALVÀ (artic. *alvaoa*, plur. *alvale*), s.f.: 1. „farine roussie avec du miel" (Pontbriant); 2. gruau au beurre et au sucre. Se zice și aspirat: *halva*. În sensul dentîi, este *alva* t u r c e a s c ă , pe care o fac și o vînd a l v a g i i i în a l v a g e r i e ; „un fel de prăjitură din făină arsă și miere, din turcul h a l w â , nom de différentes espèces de pâte sucrée; h a l v a • y , vendeur de halwa" (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 50); se face și din tahîn cu zahar, cel puțin în București; e albă-gălbuie, tare, dar fărîmăcioasă și se topește la căldură; pe-n mahalale se mănîncă mult în zile de post. În sensul al doilea, este *alva* d e c a s ă , un desert cam mitocănesc, făcut din griș sau din făină cu unt proaspet ori cu untură și cu zahar, de culoare roșie-închisă. De la turci cuvîntul a trecut și la greci: χαλβᾶς, χαλβαντζῆς; de asemenea la serbi și la bulgari. Cihac (II, 584) crede că din prototipul arab „al-helâva" a căpătat și limba portugeză această vorbă sub forma „alfeloa = espèce de confitures". În adevăr portugezii au o alva de zahar: „alfeloa de açucar" și o *alva* de miere: „alfeloa de mel". O a treia varietate la români este deminutivul a l v i ț ă , despre care mai jos.
v. *Acadea. – Cataif. – Sarailie. – Tahîn.*

ALVAGERÌE
ALVAGÌU } v. *Alva.*

ALVIȚÀR. – v.[1]*Alviță.*

[1]**ALVÌȚĂ**, s.f.; espèce de nougat oriental. Amestec din nuci, scrobeală albă și zahar sau miere. Cînd nu e de post, se pune albuș de ou în loc de scrobeală. Cel ce o face e a l v i ț a r , iar locul, a l v i ț ă r i e .
v. *Alva. –* [2]*Alviță.*

[2]**ALVÌȚĂ**, s.f.; sorte de jeu enfantin.
„La lăsatul secului de brînză, este obicei între copii să b a t ă *alvița*. Aceasta se face seara, după cină, și în chipul următor: De un cui bătut în tavan se leagă o ață, lungă pînă să vie în dreptul peptului copiilor. La capătul de jos al aței se leagă o bucată de *alviță* cît o portocală de mare. Doi copii, pînă la vîrsta de 15 ani cel mult, se pun față în față, avînd la mijloc *alvița*, adecă între ei. Se depărtează cu un pas unul de altul. Un al treilea f a c e v î n t *alviței* către unul din copii. Acesta este

dator, fără a pune mîna, să o apuce cu gura. Daca nu poate, trebuie să o atingă cel puțin cu buzele, trimițînd-o către tovaroșul său, carele și el se aține cu gura, ca s-o prinză. Sînt unii copii dibaci de prind *alvița* de mai multe ori. Sînt alții cari nu pot să o prinză niciodată. Cel care o prinde de mai multe ori este lăudat de toată adunarea. Astfel se trimite de la unul la altul, pînă ce ori apucă *alvița* și o mănîncă, ori n-o prinde și se lasă de a o mai bate, ca să facă rînd și altor copii, cari așteaptă cu nerăbdare. Și rîd mari și mici, și fac chef, petrecere și chiloman mare. Să se mai știe că la asemenea zi se adună cîte două sau mai multe gazde la un loc, ca să fie mai mulți copii. După ce se isprăvește jocul, se cearcă norocul fiecăruia. Aceasta se face astfel: Cu luminarea se dă foc aței, așa unsă de *alviță* cum este, în norocul cutăruia și sorocind-o pînă unde are să arză. Daca se stinge și n-ajunge pînă unde este sorocită ața, se zice că n-are noroc în anul acela. Apoi dîndu-i din nou foc, o sorocesc pînă unde are să arză pentru altul. Daca arde pînă unde ața e sorocită, zic că în anul acela va avea noroc, și o sorocesc pentru alt copil...” (P. Ispirescu, București).

Acest joc copilăresc se află și la macedo-români, unde se cheamă a s c ă , adecă: „ c a s c ă să prinzi alvița” (M. Iutza, Crușova).

v. [1]*Alviță. – Bat. – Casc. – Joc. – Vînt...*

ALVIȚĂRÌE. – v. [1]*Alviță.*

[1]**AM** (*avut, avere*), vb.; avoir: 1. posséder, tenir; 2. sentir, ressentir; 3. devoir, être forcé. Unul din cei trei verbi activi și auxiliari totodată, alăture cu s î n t sau f i u și v o i , cu cari se și compune pentru a obține unele forme, după cum se compune și cu sine însuși: *am avut*, *aș* f i *avut, voi* f i *avut* și așa mai departe. Fiind în grai de o circulațiune extremă, ar fi peste putință a studia pe *am* destul de bine, dacă n-am despărți din capul locului pe cel activ de cel auxiliar; și aceasta mai cu seamă în limba română, care a reușit a-i diferenția pe amîndoi chiar foneticește.

În propozițiunea „*am* u n cal bun, pe care *am* c u m p ă r a t ”, ambii *am* sînt etimologicește unul și același cuvînt, ca și franțuzește „ai” în: „j’a i un bon cheval que j ’a i acheté”; dar, pe cînd franțuzește activul „ai” și auxiliarul „ai” se conjugă într-un mod identic: „j’ai, tu as, il a, nous avons etc.”, românește activul *am* are o flexiune diferită de auxiliarul *am*:

eu *am*		eu *am*	
tu *ai*	*un cal*	tu *ai*	
el *are*	*pe*	el *a*	*cumpărat*
noi *avem*	*care*	noi *am*	
voi *aveți*		voi *ați*	
ei *au*		ei *au*	

unde auxiliarul ne prezintă forme contrase: *a, am, ați*, acolo unde la activ vedem: *are, avem, aveți*; o disociare morfologică pe care o găsim și-n unele dialecte italiene, bunăoară în cîntecele poporane marchigiane (Gianandrea):

„Bello, che m'*ête* d a t t o ra parola,
Tanto ro core mia se ne fida;
Ro c e r v e l l o l'*avete* a banderolla..." ;

uneori cu *a*-:

„Ma vo'senza carbò' gran foco fate,
Pazienza, bello mia, și p e r s o m'*âte*..."

În acest mod, nu numai în fond, dar și prin formă, ambii *am* urmează a fi studiați fiecare în parte, deși e mai pe sus de orice îndoială că materialmente *ați* (= ital. â t e) este identic cu *aveți* (= ital. a v e t e).

I. S e n s u r i l e .

a) *am* „posséder, tenir".

Verbul activ *am* se apropie prin sens de s t ă p î n e s c , dar exprimă ceva cu mult mai general, fără nici o noțiune de drept sau de mod: cine s t ă p î n e ș t e un lucru, îl și are; cine însă îl are, poate să nu fie stăpîn peste acel lucru. Eu *am* un cal, și totuși calul nu este a l m e u , ca în cîntecul poporan:

„Bădiță de peste deal
Ar veni și n-*are* cal;
Ia-ți bădiță, c a l c u p l a t ă
Și mai vin' la noi vrodată..."

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 105)

Este dară o quasi-stăpînire, un fel de ț i n e r e , dar cu o nuanță mai puțin materială. Tocmai din cauza generalității prea mlădioase a sensului său, *am* a putut să scază treptat la o funcțiune curat auxiliară, după cum – ceva mai anevoie – a scăzut în unele dialecte neolatine și sinonimul ț i n , bunăoară la spanioli.

Sensul cel nedecis al lui *am* ne apare mai cu seamă în ghicitori, unde el însemnează ceva ca „ținere", însă cu o nuanță de tot abstractă sau chiar metafizică; de ex.: Ce este l u n a ?

„*Am* o mîță, albă, grasă,
Toată noaptea îmblă-n casă..."

(Sbiera, *Povești*, p. 322)

Ce este n e g u r a ?

„*Am* o vacă surie,
Vine din pustie,
Cuprinde luncile
Cu brîncile..."

(*Ibid*.)

Locuțiuni metaforice:

Am g u r ă „parler sans gêne, oser ouvrir la bouche..."

„Vai, vai, vai inima mea,
Multu-i bună, multu-i rea,

Multu-i neagră ca tina:
Mult se arde și se frige
Și n-*are* g u r ă să strige...”

(Jarnik-Bîrsanu, 213)

v. *Gură*.

Am n a s „avoir du toupet, être considéré”: „Minciunosul nu *are* n a s la nime = = a nemine honoratur” (*L.B.*).

v. *Nas*.

Am c a p „être en état de faire quelque chose”:

„Poți desface ce-ai făcut,
Dar eu n-*am* c a p să te uit,
Că cu gîndul te-aș uita,
Nu mă lasă inima...”

(Jarnik-Bîrsanu, 164)

v. *Cap*.

Am p a r t e „avoir de la chance, avoir sa part de”:

„Ocolii țările toate
Și de bine n-*avui* p a r t e ...”

(*Ibid*., 131)

v. *Arte. – Parte.*

Am c i n s t e „être honoré”:

Moxa, 1620, p. 372: „ c i n s t e să *aibŭ* de la domniĭa ta, ĭarâ de nu voĭu fi dereptŭ să-m tai capul...”

Am t r e a b ă „être occupé”:

Act moldovenesc din 1638 (*A.I.R.* III, 223): „să nu mai *avăm* noi t r ă s u r ă pentru garduri, nice să *avăm* t r e a b ă la acele vii...”, unde ne întimpină totodată arhaicul:

Am t r ă s u r ă „être tergiversé”.

Apoi: „*am* p e d r a c u l ”, „*am* h a z ”, „*am* p e v i n o - n c o a c e ”, „*am* g ă r g ă u n i ” și altele, despre cari se va vorbi la substantivii lor.

A treia persoană imperativă: „n-*aibă*...!” constituă un fel de blăstem: „n-*aibă* parte!”, „n-*aibă* noroc!”, „n-*aibă* pace!”, „n-*aibă* casă!” etc. Cînd pomenește poporul pe d r a c , adauge cu groază: „n-*aibă* loc aici!” (*L.M.*, *Gloss*., 402), de unde apoi unul din numeroasele epitete ale necuratului: n a i b ă , format printr-un imperativ ca și-n „ucigă-l toaca!”. Termen curat românesc de baștină, n a i b ă n-are a face nici cu italianul „nabisso” (*L.B.*), care însemnează „prăpastie”, dar nici cu turcul „nāïbè” „ce qui vient tour à tour” (Cihac, II, 599), care este feminin din arabul „nāïb = lieutenant, gouverneur” (Șaineanu, *Elem. turc*., 75).

v. *Naibă.*

Tot sensul de „stăpînesc” sau „țin” predomnește în construcțiunea lui *am* cu un adjectiv sau cu un calitativ în genere: o *am* i u b i t ă , îl *am* v r ă j m a ș , îi *am* buni pentru treaba aceasta etc., unde românește se și zice deopotrivă bine: îl ț i n b u n .

„Vai de mine, ce să fac!
Că n-*am* pe nimene d r a g ...”

(Jarnik-Bîrsanu, 208)

Act moldovenesc circa 1626 (*A.I.R.* I, 92): „acéle urice au fost date de părintele Ĭosip starițul mănăstirii la nește poslușnici, č-au fost *avăndu* demult c r e d i n - č o ș i , ca să le ție...”

Zilot, *Cron.*, p. 37: „acest tîlhar însovonit mai mult au prădat și au jefuit, ca unul ce știa toate pe larg ale Craiovei, *avîndu*-l e o c h i t e din vreme...”.

De aci nu mai e decît un pas pînă la verbul auxiliar al trecutului: *am* pe cineva o c h i t = *am* o c h i t pe cineva.

b) *am* „sentir, ressentir”.

Întrucît noțiunea de stăpînire sau ținere trece din lumea exterioară în sfera intimă, ea se preface în s i m ț i r e , de unde locuțiunea: *am* p e i n i m ă sau: *am* c e v a sau chiar simplul *am* însemnînd „je sens, je ressens”.

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 1: „En nu mai înbla, și-mi spune c e *ai*? Știi că eu ție îți spun tot ce *am* p e i n i m ă ...”

Pentru a exprime noțiunea cuprinsă în francezul „indisposition”, românul zice: „*am* ce *am*, că nu mi-e bine...”

Am lipsă = s i m ț e s c lipsă;
Am nădejde = s i m ț e s c nădejde;
Am bucurie = s i m ț e s c bucurie;
Am poftă = s i m ț e s c poftă etc.

În multe din asemeni locuțiuni, *am* poate fi înlocuit prin e s t e : *am dor* = *mi-e dor*, *am gînd = mi-e gînd, am grijă = mi-e grijă* etc., după cum și lătinește se zicea „curae alicui e s s e ”, alături cu „curae aliquid h a b e r e ”. Cîteodată însă, printr-o astfel de înlocuire s-ar schimba înțelesul, bunăoară în „mi-e milă = misericordiam habeo”, lîngă „*am* milă” nu numai „misereor”, ci și „misericordiam consequor”.

„Străinu-s ca pui de cuc,
M i l ă n-*am* unde mă duc...”

(Jarnik-Bîrsanu, 207)

v. *Milă*.

Tot aci vine reciprocul „a s e *avea* = a se simți”: „cum t e *ai*? = quomodo vales? m ă *am* cu cineva bine sau rău = convenio; cum t e *ai* cu frate-tău? = quomodo convenit tibi cum fratre?” (*Lex. Bud.*).

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. II, p. 260: „Grigorie-vodă îl punea la multe trebi *avăndu*-s e prea bine...”

Un țăran din Ialomița: „mi-a spus unchiu Barbu cîteva cuvinte dă nĭ-a întrat la inimă; el e un om cu minte și înțelept grozav; cu mine s ă *are* ghine dă ninune...” (T. Theodorescu, c. Lupșanu).

c) *am* „devoir, être forcé”.

Construit cu infinitivul, deja în latina „habeo” căpătase sensul de t r e b u i e , trecut apoi în toate limbile romanice și care în Occident a dat naștere formei viitoru-

lui: *dir-ai* = *dicere habeo*. La români această construcțiune și-a dezvoltat două nuanțe proprii diferențiate: pe cînd numai viitorul „voi face" arată o acțiune liberă, condiționalul „am face" exprimă o îndoială, iar noțiunea de necesitate sau fatalitate „faciendum est", și-a rezervat pe „*am* a face", foarte des în vechile texturi, dar pe care nemic nu ne îndreptățește de a-l crede că a fost vreodată la noi „în loc de viitor" (Cipariu, *Principia*, p. 183). Cînd Coresi zice: „cine va bea amu deîntru elŭ, n-*are* a se însetoșa în vecie", „va bea" este o formă gramaticală, dar „*are* a se însetoșa" constituă o propozițiune sau o construcțiune sintactică cu sensul de: „nu va putea să se însetoșeze" sau „îi va fi peste putință a se însetoșa".

Din nenumărate exemple lesne de adunat, iată cîteva:

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.).:

Act. Ap. XXVIII, 26: „cu audzul audziți și nu *aveți* a înțelége, și vădzăndu prăviți și nu *aveți* a vedea"...	„...aure audietis, et non intelligetis; et videntes videbitis, et non perspicietis..."

Radu din Mănicești, 1574 (British Mus., *ms. Harl*. 6311 B):

Matth. XVII, 21: „pridăditŭ *are* a fi fiĭul omenesc..."	„...filius hominis tradendus est..."

unde în *Noul Testament* din 1648: „da-sâ-va fiĭulŭ omenescŭ", iar în *Biblia* Șerban-vodă din 1688: „va să să dea fiĭulŭ omenescŭ..."

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 647): „ca să poată fi izbâviți de mâniĭa acéĭa și de foc și de greul ce *are* a fi..."

Ibid., 487: „eu gol am eșit diîn mațele mamei, și ĭarâ golŭ *am* a mérge..."

Ib., 501: „carii laptele și lăna diîn turmâ ĭau, ĭarâ de oi nu se grijescŭ, de carile cuvăntŭ *aveți* a da în zua céĭa maré..."

Ib., 504: „a veni *avea*-vorŭ în zilele de apoi bâtjocoritori.."

Ib., 510: „cine nu va socoti căte-amŭ grăitŭ, nice de mai multe nu va *avea* a créde..."

Varlam, 1643, I, f. 73 a: „așea are a păți de oameni ca și Ioanŭ..."

Simeon Movilă, 1602 (*Cuv. d. bătr*. I, 127): „de vréme ce veți vedea cartea domnie-méle, ĭară voi să *avăți* a vă feri de acel satu..."

Pătrașco Păturniche, 1597 (*ibid*., I, 77): „nime din ruda mea ca să n-*aibă* a pără..."

Și la trecut se poate exprime un grad de fatalitate prin „*avea* a...", de exemplu la Dosofteiu, 1680, ps. LXXI, 12:

„...c-au izbăvit pre mișel de sâlnicŭ și pre mĭaserŭ căruĭa n-*avĭa* cine-ĭ fi a□utorĭu..."	„...quia liberavit egenum a potente, et pauperem cui non erat adjutor..."

unde la Silvestru, 1651: „care n-*are* agĭutorĭu"; la Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.): „ce elŭ n-*avĭa* agĭutătorŭ", la Coresi, 1577: „cui nu era ajútorĭu..."

În graiul de astăzi:

„Pentru mîndra care-mi place
Nici părinții n-*au* c e - m i f a c e ...”

(*J.B.*, 11)

„N-*am* c e f a c e , sus îi locul,
Inima-mi arde ca focul!
N-*am* c e f a c e , sus îi dealul,
Inima-mi arde ca jarul...”

(*Ibid*., 193)

„Frunză verde lapte acru,
Mă băgai slugă la dracu,
Dar la dracu nu-mi prea place;
Cat’ să șez, că n-*am* c e f a c e ...”

(*Ibid*., 139)

„Rămîneți cu toți[i]-n pace,
Eu mă duc, că n-*am* c e f a c e ,
Că-i poruncă-mpărătească,
Trebuie să se-mplinească...”

(*Ibid*., 322)

„Jele-i, Doamne, codrului
De armele hoțului,
Că le plouă și le ninge
Și n-*are* cine le - n c i n g e ...”

(*Ibid*., 288)

„Bădiță cu șease boi
N-*are* c e c ă t a la noi...”

(*Ibid*., 38)

De aci exclamațiunea: ce *are* a f a c e ! = „impossible! incroyable!” = = italienește: „non ha a far!”, „che ha da far!”

Cu conjunctivul în loc de infinitiv:

„Bate, Doamne, neamțu-n drum,
C-o ales ce-o fost mai bun
Ș-or rămas nește pitici,
Altfel n-*ai* c u m s ă l e z i c i !”

(*J.B.*, 298)

„Bat-o cruciulița lele,
N-*avu* c u m s ă n u m ă - n ș e l e ,
C-o văzui albă la pele
Și la grumaz cu mărgele...”

(*Ibid*., 242)

Tot așa în locuțiunea proverbială: „*are* cui s ă semene” = ital. „ha a chi somigliare”, care însemnează: „ t r e b u i să fie cum este, căci așa i-a fost neamul”.

Cu conjunctivul însă, sensul de „devoir, être forcé” e mai puțin lămurit. „*Am* a face” vrea să zică: „je d o i s faire”; „*am* să fac” poate să însemneze numai: „je suis d i s p o s é à faire”. Așa într-o satiră poporană din Bucovina, o femeie zice cîte ar fi dispusă ea să facă numai ca să nu-i învie bărbatul pe care-l îngropase:

„Ș-*am* s ă dau o pălărie
Să-i citească-o liturghie
Colea-n colț la chir Ilie;
Ș-*am* s ă - i vînd izmenele,
Ș-*am* s ă - i port pomenele
Pîn’ l-or lua ielele;
Ș-*am* s ă - i vînd mînușele,
Ș-*am* s ă - i port și slujbele
Prin toate crîjmuțele;
Ș-*am* s ă - i dau hosmetele
Ca să-l plîngă fetele;
Ș-*am* s ă - i dau ciobotele
Să-l bocească mîndrele;
Ș-*am* s ă - i dau opincele
Să-l bocească mîțele
Prin toate cotruțele;
Ș-*am* s ă - i dau și pieptarul
Să-l plîngă han-tătarul!...”

(*Tribuna din Sibii*, 1886, p. 246)

În toate acestea conjunctivalul „*am* s ă ” este cu totul altceva decît infinitivalul „*am* a”, care singur exprimă pe deplin noțiunea de „devoir, être forcé”.

În fine, cu infinitivul sau cu conjunctivul subînțeles: n-*ai* c u m ! n-*ai* î n c o - t r o ! n-*ai* u n d e !...

„De urit te poți ascunde,
Dar de dragoste n-*ai* u n d e ...”

(*J. B.*, 9)

Tot cu nuanța de „devoir, être forcé” figurează *am* unit cu supin prin prepozițiunea d e : *am* d e făcut, *am* avut d e scris, *aveam* d e zis, voi *avea* d e mers etc., cari toate, mai mult sau mai puțin, s-ar putea traduce prin t r e b u i .

Și atunci cînd însemnează „sentir”, *am* se poate construi uneori cu d e urmat de substantiv. Așa se zice deopotrivă bine: „*am* gînd” și „*am* d e gînd”, „*am* grijă” și „*am* d e grijă”, unde d e ne amintește pe genitivul latin în „curae habeo”:

Același d e pe lîngă *am* „posséder” ne întimpină în *Legenda Sf. Nicolae*, sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 134): „era buni creștini și bogați și *avea* d e destulŭ...”, unde „de destul” se datorează analogiei cu „deajuns”.

Ca normă însă, graiul românesc postpune pe d e numai lui *am* „devoir”.

v. *De*.

II. Forme gramaticale.

a) *am* și *aib.*

Din latinul h a b e o derivă *aib* în loc de „abiu”, cu metateza lui *i* ca în „roib = = rubeus”, și nici într-un caz nu poate să derive de acolo *am,* după cum se crede generalmente (Cihac), care este o contracțiune din *avem*: „eu *am* = „ego h a b e - m u s ”, întocmai ca francezul poporan „j'a v o n s ”. Înrădăcinîndu-se *am* pentru prima persoană a prezintelui indicativ, *aib* a trecut asupra subjunctivului: c a s ă *aib*, de unde iarăși în graiul actual a început a-l goni *am*, astfel că se zice mai adesea: s ă *am*, și numai la a treia persoană persistă nestrămutat: s ă *aibă*. În vechile texturi *aib* sau *aibu*, la a doua persoană *aibĭ* sau *aibi*, este o formă predomnitoare. Cipar (*Principia*, p. 139-40) citează o mulțime de exemple de prin tipăriturile din secolii XVI și XVII; e nu mai puțin des în acte:

Contăș Uricar, 1656 (*A.I.R.* III, 235): „deci eu să *aibu* a da cuconilor aĭurea altă falce de vie...”

Neacșul Cantaragiul, 1683 (*A.I.R.* I, 62): „să *aibu* a-i da banii la cărtovul viilor...”

Ion sin Vătav Roman, 1715 (*A.I.R.* III, 276): „aič în țara leșască să n-*aibu* amestec la nemic, ĭar după ce a hi mila lui Dumnezău să eșim în țară la pămăntul nostru, să *aibu* și eu trabă...”

Dar și-n scriitorii din secolul nostru, dintre cari ajunge a cita pe Beldiman, *Tragod.*, v. 3223:

„Dumnezeule înalte, condeiul meu este slab
S-arăt zgomotul, strigarea, putere nu pot să *aib*,
Atîta voi putea zice, mai pre scurt într-un cuvînt,
Că nu s-auzea nimica, nici în cer, nici pre pămînt...”

b) *aibînd* și *avînd*.

Din latinul h a b e n d o derivă d-a dreptul *avînd*, care însă în vechile texturi se ciocnește cu forma *aibînd*, născută sub înrîurirea lui aib = h a b e o , după cum și-n vechea italiană era o formă a b b i e n d o de la a b b i a , pe lîngă forma obicinuită a v e n d o .

Codicele Voronețian, circa 1550, alăturat cu *Noul Testament*, din 1648:

Act. Ap. XXIV, 15: „upovăința *aibăndu* spre Dumnedzeu...”	„...*avăndŭ* nădéjde în Dumnezău...”

Radu din Mănicești, 1574:

Matth. I, 18: „aflâ-se *aibăndŭ* în mațe de Duhul sfăntŭ...”	„...inventa est in utero h a b e n s de Spiritu sancto...”
Matth. VII, 29: „învăța ei ca despunsŭ *aibăndŭ*...”	„...docens eos sicut potestatem h a - b e n s ...”

c) condiționalul: *să avure*.

Codicele Voronețian în alăturare cu *Testamentul* din 1648:

Iacob II, 17: „așa și crediînța, s e n u *avure* lucru, moartă ĭaste de siînre...”	„...așĭa și credința, s ă n u va *avea* fapte, moartă-ĭ întru ĭa-ș...”

Macedo-românește se zice pînă astăzi la condițional (Bojadschi): s i *avurimu*, a treia persoană: s i *avuri*. Este latinul h a b u e r i m .

III. F o n e t i c a .

În vechile texturi nu e rar *avăm* în loc de *avem*, ca și v ă m pentru v o m .

Radu din Mănicești, 1574:

Io. VIII, 41: „părinte *avămŭ* Dumnezeu...”	„...patrem h a b e m u s Deum...”
Ibid., XIX, 7: „lége *avămŭ*...”	„...legem h a b e m u s ...”
Ibid., 15: nu *avămŭ* înpăratŭ...”	„...non h a b e m u s regem...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XVI, p. 3: „de multe orĭ grăescŭ bogații: ce *avămŭ* a măînca demâneața...”

Varlam, 1643, II, f. 51 b: „să ne bucurâmŭ, că multâ platâ *avăm*...”

Ibid., f. 55 b: „a doa învâțâturâ *avâmŭ*...”

În poezia poporană ne întimpină „a *davea* = a *avea*”, cu proteticul *d* ca în „dalb = = alb”:

O colindă muntenească:

„Ferice-mi ferice,
Ferice de mine
Și de maica mea;
’N zile ce-am născut,
Parte ce-am *davut*…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop*., 78)

Balada *Rusalin*:

„Num-un fecior a *davut*,
Ce Rusalin l-a chemat,
Șepte școli l-a învățat
Ca să mi-l popească-n sat;
Nevastă pe cin’ și-a luat?
Pe Lena de la Maidani
Numai c-un șfertar de bani;
Ibovnică îmi *davea*
Pe Veta de la Soceni...”

(Reteganu, *Poez. pop*., 22)

v. [1]*D*.

Pe alocuri se aude *aivă* în loc de *aibă*:

„Ca jurămînt, poporul zice: să nu *aivă* parte de luminile ochilor, să nu *aivă* parte de ce e mai drag în lume...” (P. Iftimie, Tutova, c. Obîrșeni).

E și mai curioasă forma poporană trisilabică *avîndă* pentru disilabicul *avînd* (Jipescu, *Opincaru*, p. 20), precum și macedo-românește sînt două forme: *avîndălui* și *avîndu* (Bojadschi).

v. [2]*Am. – Avere.– Avut.*

[2]**AM**, vb. auxil.; avoir. În articlul precedinte s-a văzut modalitatea materială și logică a nașterii auxiliarului *am* din activul a m . Aci dară ne mărginim a-l urmări în sine-și.

Auxiliarul *am* se conjugă numai la prezinte indicativ, unde se unește cu participiul trecut:

(eu) *am* (tu) *ai* (el, ea) *a*
(noi) *am* (voi) *ați* (ei, ele) *au* } f ă c u t ;

și la optativ, unde se unește cu infinitivul:

(eu) *aș* (tu) *ai* (el, ea) *ar*
(noi) *am* (voi) *ați* (ei, ele) *ar* } f a c e .

La indicativ, ca și la optativ, *am* se poate construi cu verbul său în două feluri:

direct: *am* f ă c u t , *aș* f a c e .
invers: f ă c u t -*am*, f a c e r e -*aș*,

unde revine la optativ forma infinitivală nescurtată, deși pe alocuri se aude în popor: f a c e -u-*aș*.

Construcțiunea directă poate să fie:

continuă: *am* f ă c u t , *aș* f a c e ;
întreruptă: *am* eu ceva cumva f ă c u t , *aș* eu ceva cumva f a c e .

Construcțiunea indirectă poate să fie întreruptă numai prin pronumele personal: f ă c u t u - m-*au*, f a c e - m-*aș*.

Funcțiunea cea obicinuită în ambele timpuri este acea directă continuă; nu e rară însă, și uneori nu e fără eleganță, acea întreruptă, mai ales la indicativ.

Moxa, 1620, p. 372: „*de amŭ* eu f ă c u t ŭ ceva cu nedereptul, nu-mi veghea voe nemicâ...”

Act rustic din Mehedinți, 1599 (*Cuv. d. bătr*. I, 88): „*au* ei l ă s a t cu al lor cuvăntŭ...”

Psaltirea Scheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), X, 4: „că ce *ai* tu s f r ă ș i t , e ei sparseră...”

Foarte des într-un fragment măhăcean, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 87 sqq.):

„s-*au* neștire de întâĭa čas l u c r a t u ”;
„s-*au* neștire dupâ al treile čas v e r i t u ”;
„s-*au* neștire dupâ al șasele čas a j u n s u ” etc.

Pronumele reflexiv se pune denaintea lui *am*: m-*am* f ă c u t , f ă c u t u -s-*au*; există însă și exemple ca:

Pravila de la Govora, 1640, f. 25 a: „deci acéstea noao *au* g r ă i t u - s e …” = = „nouă s-*au* g r ă i t ”.

Construcțiunea inversă alături cu acea directă, fără ca ele să se deosibească prin ceva sub raportul sensului, permite graiului românesc încrucișarea ambelor întocmai după regula chiasmului în retorică, deși procesul e de tot poporan.

Așa ne întimpină mereu în cîntece:

„ M e r s -*au* ei pîn’ la un loc
Ș-*au* a p r i n s un mare foc...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 20)

„ S ă m ă n a t -*am* grîu de vară,
Au i e ș i t numai negară;
S ă m ă n a t -*am* orz, ovăs,
Au i e ș i t mohor pe șăs;
S ă m ă n a t -*am* popușoi,
Au i e ș i t iarbă-n fușoi...”

(*Ibid*., 228)

„ F o s t -*ai*, badeo, om voinic,
Ș-*ai* r ă m a s chiar de nemic...”

(*Ibid*., 338)

„ D u c e -m-*aș* la cununie,
Și m-*aș* d u c e ca vîntul
Cînd spulberă pămîntul...”

(*Ibid*., 307)

„ B e r e -*aș* vin cu mintă creață,
Ș-*aș* d u r m i la mîndra-n brață...”

(*Familia*, 1886, p. 115)

Proverb:

„ F o s t -*ai*, lele, ce *ai* fost,
Dar acum ești lucru prost...”

Această încrucișare a ambelor construcțiuni e cu atît mai deasă în cronicele noastre, cu cît mai necărturar era cronicarul, adecă mai puțin înrîurit de modeluri grece și slavice, căci la slavi și la greci nu se găsește nemic analog. Așa în letopisețul lui Ion Neculce se află peste două sute de chiasmuri analoge, dintre cari iată patru unul lîngă altul:

Letop. II, p. 363: „Mai c e r ș u t -*au* turcii Azacul, și s-*au* a p u c a t rușii să-l dee cu tot venitul și hotarul lui. C e r ș u t -*au* și bir să le dee și cheltueala oștii, ce bir n-*au* p r i m i t . Z i s -*au* turcii să mai strice și alte pălănci ce sănt pe marginea hotarului pre lăngă zaporojeni și la pragurile Niprului, anume Camen, Zoton și altele, și s-*au* a p u c a t că le-or strica. Mai z i s -*au* turcii și pentru Ucraina etc.”

Din diferite construcțiuni chiasmatice, cari nu sînt tocmai puține la noi, cea mai în circulațiune decît celelalte toate la un loc este acea prin auxiliarul *am*; apoi pe a

doua și pe a treia linie prin auxiliarul v o i , prin elemente pronominale și altele: „merge-voi și voi vedea, bucură-te și te veselește” etc.

v. *Eu. – Se. – Voi*.

În vechea italiană ni se prezintă din cînd în cînd un fenomen foarte înrudit. Așa sînt exemplele citate de Tommaseo: „Grazie ti rendo, Iddio mio, perocchè tu m’a i visitato, ed h â m i dimostrato li peccati miei...”; sau la San-Francesco d’Assisi:

„Perdonami, Signore,
Che t’h o fora serrato:
No h o t t i ricambiato
Un vero amore...”

Formele istorice pentru monosilabicii *am, ar* și *aș* sînt disilabice: *amu, are* și *ași*.

Act rustic din Ilfov, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. I, 94), de două ori: *amu* lăsatu eu cu sufletul miu...”

Act muntenesc din 1622 (*A.I.R*. I, 31): „auzindu că va să facă sfântă mănăstire, ne-*amu* adunatu toți și *amu* vorbitu...”

Altul din 1612 (*ibid*., 71): „*amu* întorsu partea lui Săban Gliga..”

Varlam, 1643, I, f. 51 a: „mulți *are* hi mai bucuroși să moară decâtŭ să-șŭ descopere boala ca să o vadzâ toți...”

Pe lîngă *are* este și forma *ară*, de unde apoi actualul *ar*:

Silvestru, 1651, f. 96 a: „mănâncâ pre oamenii mieĭ cumŭ *are* mânca păĭne...”; iar f. 111 b: „deșărție săntŭ fiĭ oamenilorŭ, minciŭnoși-s fiĭ bărbatuluĭ; de s-*arâ* pune în cumpănâ, maĭ ĭușori *arâ* fi decâtŭ deșerțiĭa...”

Moxa, 1620, p. 352: „*arâ* fi mai bine ce va naște să-l arunci în foc...”

Radu din Mănicești, 1574 (ms. în British Mus., *Harl*., 6311 B):

Io. III, 12: „cum, de *ași* (ашн) zice voao de ceri, crédere-ați...”	„...quomodo, si dixero vobis coelestia, credetis...”

Pe lîngă *ași*, forma *așu* prin analogie cu *amu*:

Psaltirea Șcheiană, circa 1550: „Doamne Dumnedzăul mieu, se *așu* face časta...”

Unii derivă pe *aș* din neogrecul ἄς în ἄς γράφη, ἄς γράψομεν (Cihac, II, 637), care reprezintă pe vechiul grec imperativ ἄφς = ἄφες din ἀφίημι (Du Cange, *Gloss. med. Graec., introd.*). O asemenea derivațiune nu se discută. Toate formele auxiliarului *am* s-au născut printr-unul și același proces fonetic al suprimării silabei mijlocii -*ve*-=-*be*- din prototipuri latine, și anume:

am = a v e m = h a b e m u s ;
ai = h a b e s ;
a, au = h a b e t , h a b e n t ;
ați = a v e ț i = h a b e t i s ;
are = h a b e r e t ;
aș = h a b e s s i m .

Pentru *aș* deja canonicul Cipariu (*Gramm*., 278) indicase foarte bine paralelul italian a v e s s i , care însă nu vine din latinul „habuissem”, ci din arhaicul h a b e s s i m , de ex. la Cicerone, *De leg*. II, 8: „separatim nemo h a b e s s i t deos”.

În grai *a* sau *au* se reduce mai adesea la *o*.

În următoarea doină din Ardeal acest *o* = *au* ne întimpină chiar într-o construcțiune chiasmatică:

„Ies afară, luna-i sus,
Badea v i n t -*o* și s-*o* d u s ;
Ies afară, luna-i jos,
Badea v i n t -*o* și s-*o*-n t o r s ...”

(Jarnik-Bîrsanu, 134)

Apoi pentru plural circulează alături cu *au* o formă foarte interesantă *or* = lat. h a b u e r u n t :

„Bate, Doamne, neamțu-n drum,
C-*o* ales ce-*o* fost mai bun
Ș-*or* rămas niște pitici,
Altfel n-ai cum să le zici;
Piticii care-*or* rămas
Pun căciulele pe nas
Și fac la fete necaz!”

(*J. B.*, 298)

„Și mi-*or* zis floare de fragă,
Tuturor pe lume dragă;
Mi-*or* zis floarea florilor,
Dragostea feciorilor...”

(*Ib.*, 156)

„Cununa *o* fost la mine,
Da ochii *or* fost la tine
Să fi luat seama bine...”

(*Ib.*, 171)

Ambele forme, *au* și *or*, în același cîntec:

„Cu cheile s-*or* jucat
    Mulți pruncuți
    Nepricepuți:
„Nu știu în foc le-*au* țipat,
O-n apă le-*au* aruncat...”

(Pompiliu, *Sibii*, 54)

După vocala unui cuvînt monosilabic, în unele vechi texturi inițialul *a* se elide, ceea ce s-aude adesea și-n graiul poporan. Așa:

Legenda Duminicei, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 44): „ačastă carte o-*u* tremesu” = „o *au* tremesu”.

Ruga Sf. Sisinie, circa 1580 (*ib.*, 289): „laptele măni-ta ce-*i* suptu” = ce *ai* suptu...”

Călătoria la iad, circa 1550 (*ib*., passim): „ce-*u* răstignit = ce *au*"; „se-*u* sculatu = se *au*"; „născutu-se-*u* = se *au*"; „ne-*u* spus = ne *au*"; „te-*i* ivitu = te *ai*"; „o-*u* pădzitu = o *au*"; „și-*u* necat = și *au*"; „se-*râ* aprinde = se *ară*" etc.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*ib*., passim): „o, cum ne-*mŭ* (= ne *am*) pierdut vréme de pocâințe de-*mŭ* (= de *am*) bad•ocuritŭ și *amŭ* •ucatu și-*mŭ* (= și *am*) săritu..."

În grai se mai observă și un altfel de „sandhi":

„Se zice i-*an* dat în loc de: i-*am* dat; dar: *am* văzut, nu: *an* văzut..." (D. Georgescu, Iași, c. Băiceni).

În fine, despre formele istriano-române, foarte curioase, vezi pe Ascoli, *Studj critici* I, 64-67.

v. [1]*Am.* – [1,2]*Aș.* – *R.*

AM. – v. *-an*.

AMÀ! s. **A-MÀ!** interj.; eh mais! Editorul operelor lui Alexandri (t. IV, p. 1775) explică pe *ama* prin: c e m a i t r e a b ă ! Este o exclamațiune de mirare unită cu îndoială, care se aude numai pe-n orașe, aproape necunoscută pe la țară.

Costinescu, *Vocab*. I, 34: „*A–ma*! așa! ce ai făcut? de ce așa?..."

Alexandri, *Gură–cască*: „...vă închipuiți pe mine Nae Gîscănescu înbrăcat husărește, cu nădragi strimți și cu chiveră? *Ama!* frumos m-a prinde..."

Același, *Sandu Napoilă*: „...să fiu deopotrivă cu Chiosa vezeteul și cu Mănciurică bucătarul?... *ama* rînduială!..."

Același, *Hagi–Petcu*, act I, sc. 4: „*Ama*! Atîta mi-ar fi trebuit, să-l ascult pe d-lui!..."

Același, *Boieri și ciocoi*, act II, sc. 13: „*Ama*! Ai vorbit de te-ai pripit..."

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 186: „pare că auz de acum pe acei clevetitori zicînd: *Ama*, cap și la Banul! mai deunăzi nu voi să dea pe fie-sa după Postelnicul Andronache, boier simandicos și om al lui Caragea, și acum o dă slugii acelui boier..."

Aceeași interjecțiune este la neogreci, serbi, bulgari și turci (Miklosich, *Türk. Elem*. I, 11). Românii au căpătat-o abia în epoca fanarioților. Curat românește, cu același sens, se zice „ a b a !" de exemplu la De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 244: „A b a, moșule, încotro? un'te duci p-așa zăpușeală?..." sau oltenește în *Jocul păpușilor*:

„ A b a , fă, unde ți-e teatele
Ca să-mi dea pușcheatele
Să împușc vrăbeatele?..."

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 121)

v. *A-ba! – Dec!*

 AMÀL. – v. *Hamal.*

AMÀN! interj.; grâce! miséricorde! pardon! Această exclamațiune arabă de i e r t a r e au căpătat-o prin osmanlii toate popoarele de pe Peninsula Balcanică, căci turcii, cînd ardeau și prîjoleau tot pînă la Dunăre și pînă la Carpați, n-aveai încotro, ci trebuia să le strigi turcește „*aman!*” fiindcă altfel nu te înțelegeau.

În cronice, *aman* ne întimpină numai cînd e vorba de turci, sau cînd vorbesc turcii.

Neculce, *Letop.* II, p. 377: „nu mai avea nici o putere, numai ce striga *aman*, deci noi văzăndu-i că strigă *aman*, ne-au căutat numai a face pace...”

Dionisie Eclesiarcul, *Cron*. (Papiu, *Monum*. II, 172): „și așa se sparge ordinea turcilor, caii se duc în lume zbierînd și turcii căzuți țipînd: *aman! aman!*...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 224: „(Antiohi Caragia) nu le da obraz (turcilor) nicidecum, nici să șeadă jos înaintea lui nu-i punea, și să răstia asupra lor, ca când n-ar fi fost turci, ci se ruga cu *aman* b o i e r , care nu cred că a fi mai fost altă dată...”

Păreche cu „*aman* b o i e r !” este „*aman* p u i u l e ! ”, cînd nu supusul cerea iertare de la mai-marele său, ci femeia de la bărbat.

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p. 10): „Pesemne te mănîncă spinarea, cum văd eu; și ia acuș te scarpin, dacă vrei; ba ș-un topor îți fac, dacă mă crezi, de-i zice *aman puiule*! cînd îi scăpa din mîna mea...”

Nu e rar și-n poezia poporană, dar numai în balade.

Român Grue Grozovanul:

„*Aman*! ei cu toți răcnea
Și din față-i toți perea...”

O baladă din Bucovina:

„El striga în gura mare,
Eu îi dam peste spinare;
El striga: *aman*! *aman*!
Eu mă-ntorceam și-i mai dam...”

(Marian, II, 59)

În balada *Doncilă*:

„Ah, a m a r , a m a r , Doncilă!
N-am cerut așa copilă...”

pare a fi o eroare în loc de:

„Ah, *aman*, *aman*, Doncilă...”

căci vorbește un turc amenințat de moarte și care cu un moment înainte zicea adversarului său: „ghiaur Doncilă!”...

v. [1]*Turc*.

AMANDEÀ! interj.; tout d’un coup! à l’assaut! vite! Sinonim cu b u s t a . Se aude numai în Moldova, unde pare a fi destul de răspîndit. S-a întrodus în grai cel mult de prin secolul trecut.

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p. 460): „Iară eu, *amandeà* pe ușă afară plîngînd și încep a răcni cît îmi lua gura, strigînd megieșii...”

Alexandri, *Scara mîței*, sc. 12: „Ei, apoi ce fac eu acum? Ha!... Mări să fac și eu ca cuconu Măgdian... *Amandea* la scară!...”

Același, *Iorgu de la Sadagura*, act I, sc. 8: „Dos la față, ș-*amandea* la moș Niron!...”

Același, *Rusaliile*, sc. 14:

„Veveriță: Rusaliile se primblă noaptea prin sat: cum le-om zări, *amandea* pe ele!

Gheorghe: Dar dac-or da ele b u s t a la noi?...”

Seulescu, *Gramm.*, 1833, p. 170, aduce ca sinonimi: „*amandè* p e d î n s u l, dați de tot, nu lăsa, nu te da...”

După D. Șaineanu (*Elem. turc.*, p. 55) *amandea* este un participiu persian, ĭ a g - m a n d è, trecut la noi prin turci și însemnînd literalmente „prădînd”, „năvălind”; o etimologie foarte corectă foneticește și pe care totodată, sub raportul semasiologic, o întărește analogia latinului „raptìm” din „rapere”, ba și românește „grabă” din slavicul „grabiti = piller”.

v. *Busta.* – *Iamă.* – *Iamandi.* – *Iurăș.* – [1]*Turc*...

AMANÈT (plur. *amaneturi*), s.n.; gage, nantissement. Sinonim cu z ă l o g. Derivate: a m a n e t a r „créancier, hypothécaire” și a m a n e t e z „mettre en gage, hypothéquer”. Din turcul e m â n e t „dépôt” prin neogrecul ἀμανέτι „gage”, ἀμανετεύω „engager” (Cihac).

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 233: „au chemat un mîrzac, ce avea musafir într-o casă la poartă, zicăndu-i: am un *amanet* ca să-ți dau, dar voiu să-ți pui capul și *amanetul* din mănă să nu-ți dai...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 4019:

„Săracii ce-aveau prin casă, mergea, punea *amanet*,
Dîndu-i bani să-l îmblînzească, să-l vadă dezmîniet...”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 249: „... ia condica de *amaneturi* și trece banii boierului la partida plăților...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 108: „vă și-mprumutăm, dar puneți-ne *amanet*, z ă l o g, o r moșiile, or sarea, or vinitu...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 113: „Ce-o să mai a m a n e t ă m la urma urmelor, dacă perdem și-n astă-seară?...”

v. *Zălog*.

AMANETÀR
AMANETÈZ } v. *Amanet*.

[1]**AMÀR, -Ă**, adj.; amer; fig. triste, pénible, afligeant, dur à supporter. În sens figurat se apropie de a m a r n i c. În sens propriu, distinge gustul neplăcut al unor substanțe, mai ales al unor plante prin cari îl și definește poporul. Așa, e *amar* p e l i n u l.

Doină muntenească:

„Mă muncesc de vine-un an
La poartă la Leurdean
Să fac pelinul zahar,
Dar p e l i n u -i tot *amar*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 285)

Din Bucovina:

„Dar p e l i n u -i tot *amar*
Și dușmanu-i tot dușman!...”

(Marian, II, 27)

Moxa, 1620, p. 382: „Beu păharŭ *amarŭ* și p e l i n a t ŭ ...”

Pe lîngă „*amar* ca pelinul”, se zice: „*amar* c a f i e r e a ”, ceea ce se rostește în unele locuri: „*amar* c a ș e r e a ” (I. Gheorghiu, Iași, c. Cîrjoaia), în altele: „*amar* c a c e r e a ” (G. Baltă, Neamț, c. Bistricioara).

„*Amar* c a g h i n ț u r a ” (Gentiana cruciata), plantă numită și f i e r e a - p ă m î n t u l u i .

„*Amar* c a m ă t r ă g u n a ” (Atropa Belladonna).

Deși leușteanul (Ligusticum levisticum) nu e tare *amar*, totuși în Banat se aude: „mi-e *amară* viața ca l e u ș t e a n u l ” (L. Iancu, c. Visagu).

Despre medicamente *amare*, generalmente vegetale și tonice, cunoscute și franțuzește sub termenul generic de „les a m e r s ”:

„Că nu dau leacuri *amare*
Să fie cu supărare,
Ci tot buze rumeioare,
Care plac la fetișoare...”

(*J. B.*, 374)

În sens propriu și-n sens figurat totodată:

„*Amară*-i frunza de nuc,
Mai *amar* doru ce-l duc;
Amară-i frunza de fag,
Mai *amar* doru ce-l trag...”

(*Ibid.*, 90)

Într-o frumoasă antiteză:

„Foaie verde n u c -amară,
Badea-i mînios de-aseară,
Că n-am șest cu el afară;
Foaie verde flori de f r a g ă ,
Iartă badeo, iartă dragă...”

(*Ibid.*, 105)

v. *Fiere*. – *Ghințură*. – *Leuștean*. – *Mătrăgună*. – *Nuc*. – *Pelin*.

Ca și a c r u , *amar* este în opozițiune cu d u l c e .

Proverb:

„Cine a mîncat papară,
Știe d u l c e -i or *amară*...”

(Pann, II, 14)

Ghicitoarea despre „nuc”:

„Nalt cît casa,
Verde ca mătasa,
D u l c e ca mierea,
Amar ca fierea...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 235)

care e și franțuzește:

„Amer comme fiel,
Doux comme miel...”

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Jacob III, 11: „doară izvorul dintr-acĕĭași curere izvori-va d u l c e și *amaru*?...”	„...numquid fons de eodem foramine emanat dulcem et a m a r a m aquam?...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXIX, p. 12: „foarte întunecâ mintea lor și nu-i lasâ să caute adevărulŭ, ce grăescŭ că d u l c e l e e *amarŭ*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 35): „cu bucățeaoa d u l c e a vulpii înghiți și undița otrăvii *amară*...”

Ibid., p. 171: „inimii închise și de grijă cuprinse, tot d u l c e l e *amar* și tot largul strîmpt îi iaste...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* II, p. 282:

„Oh! lume înșălătoare,
De-mpărați învrăjbitoare!
Cum era de d u l c e mierea,
Acum este-*amară* fierea...”

Balada *Doncilă*:

„Pentru dînsul nu e vară,
Nu e d u l c e primăvară,
Ci numai viață *amară*!”

Doină din Dobrogea:

„Fîntînă cu cinci izvoară,
Două d u l c i și trei *amară*,
Să bea dușmanii să moară...”

(Burada, *Călăt.*, 231)

Altă din Moldova:

„Ce-a fost vești înverzește,
Ce-i *amar* se î n d u l c e ș t e ,
Ce-i mîhnit se-nveselește...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 336)

După cum d u l c e se ia ca sinonim cu tot ce e plăcut sau bun, de asemenea *amar* se întrebuințează metaforic pentru noțiunea de orice neplăcut, rău, trist, încît din acest punct de vedere pînă și d u l c e a ț a poate fi *amară*, ca în doina:

„Și eu unde mă voi duce?
Unde mierea e mai dulce,
Căci aice-n astă țară
Zău! și m i e r e a e *amară*...”

(Marian, *Bucov*. II, 13)

Istoria lui Brîncoveanu, 1730 (*Conv. lit.*, 1875, p. 328):

„Oh! *amară* primăvară,
Cum ne ie turcii din țară...”

Coresi, 1577, ps. LXIII:

„...întinserâ arculŭ său, lucru *amarú*...” | „...intenderunt arcum, rem a m a r a m ...”

Moxa, 1620, p. 380: „o, *amarŭ* leu cu sufletŭ cruntŭ și cu minte de fiarâ vrăjmașe, cătâ pagubâ feceși!...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 1:

„Ce necaz, ce osîndire, vai mie! ce foc *amar*,
Ce tresnet și ce lovire, ce otrăvitor pahar!...”

O baladă din Bucovina:

„Și cu gura-i blăstăma
Cu blăstăm *amar* de foc
Să n-aibă-n lume noroc,
Cu blăstăm *amar* de moarte
Ca să n-aibă-n lume parte...”

(Marian, II, 123)

Doină din Ardeal:

„Bine-a zis frunza de vie
Că dragostea nu-i moșie,
Că dragostea se sfîrșește
Și cît lumea nu trăiește:
Dragostea e-nșelătoare
Ș-aduce chinuri *amare*!...”

(*J. B.*, 219)

Din Moldova:

„Că mi-e sufletul *amar*
Și-mi e traiul în zadar!
Vai de mine și de mine,
Nu mai știu ce-i rău, ce-i bine...”

(Alex., *Poez. pop.*², 313)

Pentru popor, o mamă poate fi a s p r ă , dar o soacră este a c r ă , iar o mumă vitregă e *amară*:

„Cîte poame sînt de vară,
Nici una nu-i *amară*
Ca maica de-a doua oară...”

(*J. B.*, 209)

v. *Acru*.

La plural feminin, în grai se aude mai adesea *amară* în loc de *amare*; uneori și-n vechile texturi:

Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 483): „nice zdărăindŭ fața sau bâtăndŭ în pieptŭ sau glasuri lâsăndŭ, ce numai diîn inimâ să lâsâm lacrâme *amarâ*...”

Poetul însă, din contra, își permite în asemeni cazuri și pe masculinul *amari*:

Zilot, *Cron*., p. 52:

„Lucru vrednic d-*amari* lacrămi, numai jale, numai foc,
Care este pustiirea acestui românesc loc!...”

Adjectivul *amar*, foarte des el însuși în grai, s-a mai rămurit la noi în atîtea crengi unele peste altele, ca nicăiri în limbile neolatine din Occident. Pe lîngă substantivul a m a r , adverbul a m a r , interjecțiunea a m a r , vine apoi verbul a m ă r e s c , adjectivii a m a r n i c și a m ă r î u , substantivii a m ă r e a l ă , a m ă r i m e , a m ă r ă c i u n e , a m ă r ă t u r ă etc., fiecare exprimînd o nuanță și avînd o funcțiune proprie bine determinată.

v.[2–4]*Amar.* – [1,2]*Amarnic.* – *Amărăciune.* – *Amăresc*...

[2]**AMÀR** (plur. *amaruri*), s.n.; souffrance, peine, tristesse. Sinonim cu a m ă r ă c i u n e , cu a m ă r i m e , cu a m ă r e a l ă , dar cu o nuanță mai puțin materială; așa despre gustul bucatelor, al beuturilor, al leacurilor etc. se poate zice a m ă r ă c i u n e sau a m ă r e a l ă , de asemenea a m ă r i m e , niciodată însă *amar*; a înghiți a m ă r e a l ă sau a m ă r ă c i u n e ori a m ă r i m e este altceva decît:

„Multe rele-am pătimit,
Mult *amar* am î n g h i ț i t ...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 379)

sau la A. Odobescu *Mihnea–vodă*, p. 23: „am obosit tot î n g h i ț i n d u -m i *amarul*...”

Pînă și p e l i n u l ia un sens metaforic cînd e sinonim cu *amar*, ca în doina muntenească:

„Doamne, cui să mai mă-nchin,
Că de-*amar* și de p e l i n
Bietu-mi suflet este plin...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 352)

Astfel *amar* e sinonim cu j a l e, cu d u r e r e, cu g r e u etc.

Predică, 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 228): „adul ĭaste plinŭ de *amarŭ* fierbinte și d u r é r e fără seamâ...”

Text omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 293): „pizmașilorŭ mare boalâ ĭaste-le, și *amar* și j a l e ĭaste lor, numai căce-ș vâd cu ochii pre cine-i ĭaste pizmâ și bâsău...”

Act moldovenesc din 1677 (*A.I.R*. III, 251): „ĭaste a mea moșiĭa den moșii și strămoșii mei, și eu am dat năpotului meu păntru sprijinĭală și socotănță care am avut l a g r ă u l și l a *amarul* meu...”

Varlam, 1643, I, f. 115 a: „mai multŭ *amarŭ* și d u r é r e avu căndŭ pogorârâ pre Hs. de pre cruce...”; și mai jos, f. 119 a: „pre mene m-ai lâsat în s c r ă b ă și în *amarŭ* mare...”

A. Pann, *Prov*. I, 42:

„Plecă ghicitorul cu acel tatar,
Dar prea t r i s t cu totul și plin de *amar*,
Mirîndu-se-n sine cu ce meșteșug
Ș-acolo să-ntoarcă vreun vicleșug...”

Doină din Ardeal:

„Mă dusei cu coasa-n deal,
Cosii iarbă și *amar*;
Mă dusei cu coasa-n luncă
Și cosii j a l e adîncă!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 222)

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* I: „ce *amar* trebuie să fie în sufletul lui și cîtă j a l e în inima soției sale…”

Orice suferință se poate numi *amar*:

„Vino, mîndră, sus pe deal,
Und’ se face grîul rar,
Ca să scăpăm de *amar!*...”

(*J.B*., 162)

Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 508): „oamenii ceĭa râii ajutâ-se spre mai *amarŭ*, înșâlăndŭ și înșelați fiindŭ...”; și mai jos, p. 528: oamenii ceĭa hitlénii și vrâjitorii dospi-vorŭ mai spre *amarŭ,* înșâlăndŭ și înșâlăndu-se...”

Gr. Alexandrescu, *Te mai văzui*:

„Plăcerea, frumusețea, podoabe felurite,
Tot era în zadar;
Ele nu pot să-nvie simțirile-amorțite
D-al patimei *amar*...”

La plural *amaruri*:

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 10: „mulțămindŭ luĭ Dumnedzău, să ruga să-l mântuĭască dĭ-acĭale *amarurĭ*..."

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784, p. 61): „Foarte mare dorŭ amŭ eu, ca să vă pociu arăta fericirea vreunui dreptŭ, carele cu sfîntă moarte se véde, cum să izbăvéște de *amarurile* vieții aceștiia..."

Prin asociațiunea de idei: „suferință = neajuns = cusur", admirabilă locuțiune proverbială din Moldova la I. Creangă, *Povestea lui Harap–Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 193): „tot omul are un dar și un *amar*, și unde prisosește darul, nu se mai bagă în samă *amarul*..."

Construcțiunea c u *amar*:

Moxa, 1620, p. 367: „nice unŭ bine pre lume nu ĭaste ca să nu se améstece cu scrăba și c u multŭ *amarŭ*..."

Predică, 1619 (*Cuv. d. bătr.* II, 122): „duce-te-veri cu elu în focul nestinsu și întru-nturérecul dé afară întru viermii neadurmiți, ĭuo scărčcarea dințiloru și plângere c u *amaru*..."

Doină din Bucovina:

„Nu vă uitați la avere,
Că-n ea n-aflați mîngăiere.
Că averea trece dealul
Și tu rămîi c u *amarul*..."

(Marian, II, 71)

Mai obicinuit însă „ c u *amar*" funcționează ca adverb.

Omiliar de la Govora, 1642, p. 67: „păcătoșii se vor plânge și vor încépe c u *amar* a tăngui..."

Istoria lui Brîncoveanu, 1730 (*Conv. lit.*, 1875, 330):

„Pe rînd în casă întra
Și c u *amar* suspina..."

Doină din Ardeal:

„De cînd, maică, m-ai băiat,
C u *amar* m-ai blăstemat
Cu mînile cătră soare,
Să trăiesc cu supărare..."

(*J. B.*, 183)

În fine:

„Între înjurături: dă-l boalei! dă-l focului! dă-l *amarului*!..." (P. Olteanu, Hațeg).

v. [1]*Amar*. – [3,4]*Amar*. – [1,2]*Amarnic*.

[3]**AMÀR**, adv., amèrement, péniblement, tristement. Niciodată nu se întrebuințează despre gust, ci numai despre suferințe sau neajunsuri morale.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 69-70: „cum era saniile cu bejăniile, așa le aducea încărcate de muieri și de copii și pe drum copii degerați și fete mari cum era mai *amar*..."

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 172): „giurămîntul între muritori apa curătii fiind, vinul și veninul fără-liagii s-au făcut, carile întîiu dulce înbată, apoi *amar* otrăvéște și înniacă...”

I. Văcărescu, p. 539:

„Și-ncepe *amar* ohtînd,
Ah! ah! a! cu dor, cu jînd...”

A. Pann, *Prov*. I, 42:

„D-altă parte iarăși vedea pe tatar
Stînd și el pe gînduri și oftînd *amar*...”

Balada *Român Grue Grozovanul*:

„Doi tătari țeapa-i gătesc,
Doi *amar* îl chinuiesc,
Dar el cîntă-n nepăsare
Parc-ar fi la masă mare...”

Balada *Ștefăniță–vodă*:

„Frunză verde stejărel!
Am un frate voinicel
Și mă tem *amar* de el...”

Balada *Voinea*:

„Se bocea, se tînguia
Și din ochi *amar* plîngea...”

(Pompiliu, *Sibii*, 78)

v. [2]*Amar*. – [1,2]*Amarnic*.

[4]**AMÀR!** interj.; hélas! Sinonim cu v a i ! și cu celelalte exclamațiuni de suferință.

O grămădire de sinonimi reduplicați la Varlam, 1643, I, f. 119 b: „ o h , o h ! mare nevoe! v a ĭ ! v a ĭ ! mare greutate! *amar, amar!*...”

Omiliar de la Govora, 1642, p. 90: „așa cu țipet mare și înfricoșat se va împlea gheena, și urechile cărora vor fi acolo nemicâ altâ nu vor auzi numai acéstea: *amar! amar!*...”

Mai adesea „*amar!*” își asociază pe „ v a i ! ” căpătînd prin aceasta o nuanță oarecum superlativă.

Casa unui țăran:

„Făcută-i din pămînt ars,
Înlăuntru-i tot necaz!
Văruită-i tot cu var,
Înlăuntru-i v a i ș-*amar*!...”

(*Familia*, 1884, p. 420)

Se construiește cu dativul, ca și lătinește „vae”.

Noul Testament din 1648, Matth. XI, 21:

„...*amar* ție, Horazin! *amar* ție, Vithsaida! ...”	„...vae tibi, Corozain! vae tibi Bethsaida!...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 5:

„În ce stare, *amar* mie! te cutremuri cînd privești;
A lacrămilorŭ năvală chip nu este s-o oprești...”

Zilot, *Cron.*, p. 15: „Ah, *amar* mie! cum m-am născut într-această Țară Rumânească...”

Adesea se întrebuințează în construcțiune cu de.

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 239:

„Și voi, Dumnezei amarnici, pentru ce mai prelungiți?
Au cîte-am tras nu-s destule? au pesemne îmi gătiți
Alte morți, alte ucideri, *amar* de viața mea!...”

Doină din Moldova:

„Sărăcuț, *amar* de mine!
De-aș simți moartea că vine...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 276)

Balada *Inelul și năframa*:

„De altul poate-ar fi bine,
Dar e rău ș-*amar* de tine!...”

Nevasta tîlharului:

„C-am rămas cu rod în sîn,
Și nu-i rod de bun român,
Ci e rod de om mișel,
Sărăcuț, *amar* de el!...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 230)

Balada *Jianul*:

„Vai, sărmanul voinicel,
Sărăcuț, *amar* de el!...”

Doină din Bucovina:

„Căci traiul cu tine,
Vai ș-*amar* de mine!...”

(Marian, I, 96)

Din Ardeal:

„Scoală, Marcule, stăpîne,
Că-i *amar* și vai de tine!...”

(Pompiliu, *Sibii*, 23)

Idiotismi: *amar* de cap! *amar* de zile!

„Of bărbate, bărbățele,
Amar de zilele mele!...”

(Marian, I, 9)

„Căci *amar* de capul meu,
N-oi avea odihnă eu!...”

(*Ibid*., I, 104)

„Ș-acolo mi-a merge rău,
Căci *amar* de capul meu,
N-oi avea hodină eu
De zuraiul fetelor,
De plînsul nevestelor.”

(Pompiliu, *Sibii*, 16)

Reduplicat:

„Frunză verde mărăcine,
Vai ș-*amar, amar* de mine!...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 386)

Adesea își asociază pe interjecțiunea „o!”

În *Cugetări în oara morții*, circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 463-5), de douăzeci și cinci de ori se repetă: „o, *amar*!” construit cu dativul sau cu vocativul, bunăoară: „o, *amarŭ* mencinoșiloru! o, *amar* ceĭa ce gĭurâ pré cruce...”, și apoi se încheie prin: „o, munca și amarul mare! și oamenii nu precepu...”

Moxa, 1620, p. 364: „se stinseră curăndŭ, o, *amarŭ*! că se sfădirâ adinsŭ eiși...”

Zilot, *Cron.*, p. 28: „dar, o *amar*! nevoile au început și despre Pazvantoglu...”

Uneori „*amar*!” figurează ca un „parbleu!” fără nici un amestec de suferință; de exemplu:

„Hai, mîndră, la cununie
Pînă-i frunza verde-n vie;
Deacă frunza s-a usca,
Cin’ *amar*! ne-a cununa?...”

(Jarnik-Bîrsanu, 49)

Cu românul „*amar* de mine!” deja Diez (*Wtb.*[2] I, 18) alăturase cu drept cuvînt pe portugezul „amaro de mi!” Să mai adăugăm că și-n Sicilia: „amaru ad iddu!” literalmente „*amar* la el!” are același sens (Pitrè, *Arch. delle trad. popol*. I, 519). De asemenea „amaru mia! = misero me!” (Traina). În toată Italia sudică amaru și maru însemnează „misero”, de unde apoi sub forma μάρο a trecut și-n dialectul neogrec de Bova (Pellegrini).

v. [2]*Amar. – Amăresc*.

[5]**AMÀR (ATÎT’)**, subst. masc. invar.; grand nombre, grande quantité, foison. Ne întimpină numai în idiotismul, comun tuturor românilor din Dacia lui Traian: „atît-*amar* de ...”, cînd e vorba de ceva foarte mult.

În Ardeal:

Basmul *Îndărîtnicul* (*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 606): „nu știau cui va rămînea atîta *amar* de avuție și pentru cine s-au trudit o viață întreagă...”

Basmul *Lumea proștilor* (*ibid.*, 1886, p. 1098): „la noi rău te vei odihni, că atîta *amar* de gonguțe avem de ne rod și urechile...”

În Moldova:

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea* VIII: „cînd cineva atît-*amar* de vreme n-a mîncat decît pui, pare-mi-se că are dreptate a fi sătul de ei...”

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 26): „crezi tu că vom putea noi singuri secera și strînge atîta *amar* de grîu...?”

În Muntenia:

Jipescu, *Opincaru*, p. 11: „dă n-o contina starea dă mișelii supt care să zbate opincaru d-atît-*amar* dă vreme, nu miroase bine...”

„Atîta *amar* de” n-are a face întru nemic cu „amărăciune”, ci numai cu un mare număr sau o mare cîtime de ceva; este dară „atît amar de”, cu perderea vocalei finale ca în „abur = abure”, „afar’ =afară” etc. Sub raportul timpului, „atît amar de” este în opozițiune cu „o mică de ceas” = „une minute”. Inițialul *a-* în „atîta *amar*” nu e protetic ca la macedo-români în: „amare = = mare”, ci se datorează propaginațiunii din „atîta”.

Alexandri, *O primblare la munți*, pune la plural: „Nevasta-mi era cea mai frumoasă femeie de la munte; pare că o văd încă după atîția *amari* de ani”, unde însă nu este decît un caz de atracțiune sintactică.

v. *Mar.* – [2]*Mare.*

[6]**AMÀR**, n. pr. pers. m. – v. *Amărescu*.

[7]**AMÀR**, n. pr. loc. m.; nom de certaines localités en Valachie. Despre un rîuleț cu acest nume vorbește Dumitru Dudescul la 1638 (Arh. Stat., *M-rea Căldărușani*, no. 1): „să se știe cum ĭ-am văndut o jumătate de sat ce se cheamă Hamzăeștii de la *Amarul* ot sudstvo Sac, deîn cănpu și deîn apă ce se cheamă *Amarul*...”

v. *Amara*.

AMÀRA, n. pr. loc. f.; nom de certaines localités en Valachie. Frunzescu indică vro două sate numite Amar, apoi o baltă *Amara* și Slobozia-*Amara*. Toate acestea însemnează literalmente „L’amère”.

v. [1]*Amar.* – [7]*Amar.*

[1]**AMARÀDIA**, n. pr. loc. f.; une rivière dans la Petite-Valachie. „*Amaradie*, rîu ce izvorește din munții județului Gorj, percurge parte din județul Dolj, primește în sine pîraiele: Amărăzoae, Bărcești, Futio, Frumușel, Seaca și Ploasca, și apoi se varsă în Jii lîngă satul Ișalnița” (Frunzescu). După numele acestui rîu, cîteva localități învecinate, o vale în Gorj și o plasă, apoi o plasă în Dolj și un sat, se cheamă de asemenea *Amaradie*.

Noi am arătat aiuri (p. 294) că finalul -a d i a este un sufix topic la români și la serbi, care nu e nici latin, nici slavic, și pe care-l găsim în M e h - a d i a, C i o c - a d i a, A r p - a d i a, A p - a d i a, V a r - a d i a, M ă n ă r - a d i a etc. Fiind vorbă de un rîuleț fără nici un fel de a m ă r ă c i u n e, ne-ar fi anevoie a căuta în *Amaradie* pe adjectivul a m a r = lat. a m a r u s. Mai bine se potrivește grecul αμάρα „canal, aqueduc, ruisseau”, de unde ἀμαρεὺω „couler, arroser”. Benfey (*Wurzellex*. II, 284) indică și-n dialecte celtice a m a r „auge, lit d’une rivière”. În medio-latina a m a r a „cloaca, tubiculus” (Du Cange).

v. *-adia. – Apadia.*

[2]**AMARÀDIA (CA PE)**, t. de choréogr. popul.: nom d’une danse en Petite-Valachie. Vulpeanu (*Salba română* II, no. 23) publică aria unei hore oltenești numite „Ca pe *Amaradia*”, fără alte amănunte.

v. [1]*Amaradia.*

[1]**AMÀRNIC**, **-Ă**, adj.; „austère, sévére, vif, véhément, impétueux, vigoureux” (Cihac). Nu derivă din adjectivul a m a r „amer”, ci din substantivul a m a r „tristesse” prin sufixul - n i c, ca în „puternic” de la „putere”, „trainic” de la „trai”, „falnic” de la „fală”, „jalnic” de la „jale” etc.

v. *-nic.*

Amarnic e necesar în grai, deoarăce sinonimul a m a r este nu numai prea șovăitor, funcționînd ca adjectiv și ca substantiv, dar nici nu exprimă nuanța de silă, proprie lui *amarnic*.

Moxa, 1620, p. 347: „o [a]*marnicâ* neascultare! o n â p r a s n i c â cădére!...”

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784, p. 90): „Dulcele mieu soț, de mare jeale și întristare ce mi-au venit prin časul *amarnicei* morți, multe nu-ți pociu grăi...”

Costachi Conachi, *Poez*., p. 100:

„Ah! *amarnică* durere, despărțirea de amoriu!
Ce-oi să mă fac? vai de mine! nu pot scăpa ș-oi să moriu!...
Din inimă nici că-mi iese ghimpul acel ascuțit
Ce mă giunghe, mă rănește și-mi dă morți fără sfîrșit!...”

Același, p. 239:

„Și voi, Dumnezei *amarnici*, pentru ce mai prelungiți?
Au cîte-am tras nu-s destule? au pesemne îmi gătiți
Alte morți, alte ucideri, a m a r de viața mea!...”

Costachi Negruzzi, *Zoe* II: „cînd am slobozit pistolul în tine, nu știu ce putere străină și *amarnică* îmi împingea mîna...”

Același, *Potopul*:

„Draga mea! Nici o ființă pe lume nu mai trăiește,
Din obșteasca prăpădire nici un om n-a mai rămas,

Numai noi mai viem încă, dar și pentru noi sosește
Moartea să ne-mbrățoșeză în acest *amarnic* ceas..."

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 109: „Iartă-mă, căci cu *amarnice* dureri am ispășit, vai! și eu păcătoasa-mi rătăcire..."

[2]*Amar*.– [2]*Amarnic*.

[2]**AMÀRNIC**, adv.; impétueusement, terriblement, vivement, avec véhémence. Diferă numai prin funcțiune de adjectivul a m a r n i c , din care derivă. E sinonim cu adverbul a m a r , dar cu o nuanță proprie de violență sau de energie, pe care celalalt n-o are.

Beldiman, *Tragod.*, v. 759:

„Blestemații ies afară cu gura lor mulțămind,
Dar din inimă *amarnic* ocărînd și suduind..."

E des în cîntecele poporane din Bucovina:

„Iovită, cînd mi-l vedea,
Amarnic se spăria..."

(Marian, I, 80)

„Copilele mi-l bocea,
Amarnic mi-l mai jelea..."

(*Ibid.*, I, 65)

„Balaban cînd l-auzea,
Amarnic se mînia..."

(*Ibid.*, I, 83)

În satira poporană *Paștile țiganilor*:

„Toți țiganii se strîngea,
La biserică venea,
Cu femei, cu mici, cu mari,
Cu șetrari și lingurari;
Și-n biserică întrau,
La un loc se grămădeau
Și *amarnic* mai cîntau..."

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 264)

v. [1]*Amarnic*.

AMĂGEALĂ (plur. *amăgele s. amăgeli*), s.f.; tromperie, ruse, séduction, leurre, ensorcellement. Sinonim cu a m ă g i r e , care însă arată o acțiune, pe cînd *amăgeală* exprimă o stare. Sinonim și cu a m ă g i t u r ă , care cuprinde însă o nuanță de despreț.

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 30 a: „l-au ziditu-lŭ și de *amă•ala* șĭarpeluĭ domolitŭ supus..."

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 26): „apoi și alte lucruri de vicleșuguri, î n g ă i m é l e d e *amăgéle* și fapte pline de răutate...”

Același, p. 177: „de lucru spurcat scărăndăvičos ca acesta se apuca, ca el organul fără-légii, vasul otrăvii, lingura vrăjbii, tocul minciunilor, sîlța *amăgélii*, cursa vicleșugului, văpsala strîmbătății și vînzitoriul dereptății să se facă priimi...”

Același, *Divanul*, 1698, f. 98: „a mă pazi foarte mi se cuviind cade, ca în tine (lume) lăcuind, ca cum n-aș fi în tine să mă socotesc, și cu ačasta de ale tale î n d i v u r i - î n c h i p u r i d e *amăgéle* să mă scutesc...”

Ibid., p. 148: „alta nu iaste fără numai c ă p t u ș i t u r i , *amagéle* și m a s - c a r a l e ..”

Neculce, *Letop.* II, 436: „tot ca să se mai lungească, să treacă vara cu *amăgele*, după cum este nătura turcilor...”

v. *Amăgesc. – Amăgire. – Amăgitură. – -eală.*

AMĂGÈLNIC, -Ă; adj.; trompeur, séducteur. Sinonim cu a m ă g i t o r , dar cu o nuanță mai energică. Derivă din a m ă g e a l ă prin sufixul -n i c .

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 3 b, cuvintele Înțeleptului cătră Lume: „deci acmu, o *amăgialnico*, ačasta iaste înpărăției ta!…”

v. *Amăgeală – -nic*.

AMĂGÈSC (*amăgit*, *amăgire*), vb.; „charmer, séduire, éblouir, surprendre, enchanter, fasciner, tromper etc.” (Pontbriant). Sinonim cu î n ș e l , dar exprimînd mai multă dibăcie, un meșteșug mai supțire.

Un act din 1594 (*Arhivul ms. al lui Petru Șchiopul*, în Acad. Rom.) povestește istoria unui vestit a m ă g i t o r de atunci: „dăm știre de Giva și de frate-său Pascali cine sămtu ei; sămtu ei eșiți de la Răguza la Sofiĭa întru oraș turcescu, și acolo lăcuindu oarecătâ vréme s-au îndătoritu, apoi prentru dătorii au fugit în Țara Munteneascâ, făcându-se acolo negoțitori; și lâcuindu acolo, au îndrâgit acolo acel Giva o văduvâ grĭacâ bogatâ, și pețindu-se ei pre ĭa, lăuda-se că ĭaste neguțător mare și cu avuție multâ și de casâ mare de la Raguza și să făcĭa că e de légĭa grečască; așĭa pănâ o *amăgi* și luo acĭa gĭupănĭasâ după sine, carĭa lâcuindu cu nusul vădzu că e a m â - g i t â și î n ș e l a t â de el, necum să aibâ nescae bunătate și avuție cumu se lăudase, ce încâ de dătorie scăpase de acolo; carĭa mai multu n-au vrut cu nusul să lăcuĭascâ, ce s-au înpărțit de-nsul. Cătrâ ačasta ĭarâ mărturisim, dupâ ačaĭa acestui sau acelui Givei s-au încredzut ĭarâ acolo în Țara Muntenĭascâ un neguțătorĭu den Raguza ce lăcuiĭa în Trăgoviște, ca unui priĭaten și ca unuĭa ce era de o limbâ și de o țarâ și de un loc; la moartĭa sa ș-au lăsat casa, muĭarĭa și fečorii săi să-i fie grije și milâ, carele după acĭaĭa așa au fost bunu că ĭ-au *amâgit* fata lui și o au rușinat; și după ce o au rușinat, nu puținâ avuție ĭ-au luat și au fugit la Moldova...”, și se mai adauge apoi că, *amăgind* mereu în dreapta și-n stînga, Giva a căpătat în arendă toate vămile Moldovei.

I. F u n c ț i u n i l e .

a) Sub forma activă.

Pravila Moldov., 1646, f. 92: „hotru să chĭamâ nu numai cela ce îndeamnâ muerile spre zburdăcĭune și spre poftâ rĭa, ce încâ și cela ce le *amăgéște* cu alte meșterșuguri...”

Noul Testament, din 1648, Marc. XII, 13: „trimeaserâ la elŭ unii deîn fariseĭ și deîn irodiĭani ca să-l p r i n z â c u c u v â n t u l ŭ ”, explicat la margine prin: „să-l *amăgească*...”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 29: „făcândŭ ei așĭa, vădzu Irodŭ că-l *amăgirâ* și să mâniè foarte...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 41): „odînăoară un blănaru în meșterșug isteț pre altul în cunoștință prostatec au *amăgit*, și în loc de piale de breb i-au vîndut blană de vidră...”

Același*, Chron*. II, 355: „crude basme și rîncede minciuni, cu carele un sirbac au *amăgit* pre un rusac...”

Mihaiu Racoviță, 1725 (*A. I. R*. III, 279): „ĭară alți bani 61 lei tot au rămas, și tot l-au *amăgit* că ĭ-a da și nu ĭ-au mai dat...”

Mitrop. Antim, *Predice*, p. 101: „frumsețea pomuluĭ celuĭ oprit nu-l va î n ș e l a , șarpele nu-l va v i c l e n i , muerea nu-l va *amăgi*...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 405:

„Atunce toți d-impreună, greci, boieri, neguțitori,
Luînd cu ei din călugări, pentru că-s buni cerșitori,
Se pornesc în tot orașul, toți încep a îndemna,
Nu se rușinau a zice la cîți îi întîmpina;
Vrînd să *amăgească* lumea, credință la mijloc scot
Că dau război pentru dînsa, încredințează cît pot...”

Zilot, *Cron.*, p. 3:

„Diavolul și atîta, văzînd pre om fericit,
Prin muiere ficlenește pre Adam l-au *amăgit*...”

A. Pann, *Prov*. I, 76:

„Ce ai socotit, țigane? Pe Dumnezeu s-*amăgești*?
Amar de tine...!”

O doină:

„Iar nevasta, de iubește,
Se preface că bolește,
Geme, zace, se bocește;
Și bărbatu-și *amăgește*…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 358)

Altă:

„El pe cîte le-a iubit,
Pe toate le-a *amăgit*,
Le-a lăsat și a fugit...”

(*Ibid*., 160)

Altă:

„Draga mea supțire-n trup,
Harnică maic-ai avut!
De frumoasă te-a făcut
Cu ochi negri de ochit,
Cu sprîncene de-*amăgit*...”

(Jarnik-Bîrsanu, 30)

b) Sub forma reflexivă.

Moxa, 1620, p. 369: „elu s e *amăgi* de dragostea aurului...”

Pravila Moldov., 1646, f. 145: „mai vrătosŭ vinulŭ ce va fi băutŭ, vădzăndu-lŭ limpede și frumosŭ la fațâ și moale și dulce la gustare, de-are fi și înțeleptŭ neștine, totŭ s ă *amăgĭaște*, părăndu-i că nu să va înbăta...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 21): „putința în mîndria sa *amăgindu*-s ă , lucruri peste putința sa încépe...”

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784, p. 14): „Cu adevăratŭ n e *amăgimŭ* cîndŭ trăimŭ, ca cum nu amŭ créde că vomŭ să murimŭ...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 2613:

„Ș-așa într-o dimineață, cu un chip mult tîlhăresc,
Amăgindu-s ă portariul, toți înnuntru năvălesc...”

Zilot, *Cron.*, p. 117:

„Săracul vultur românesc, cum s-*amăgi* de vulpe
Cuibșorul lui cel strămoșesc în gura ei să-l surpe!
Pre toată hiara și pre leu făcutu-le-au să crape,
Iar d-ale vulpii lingușeli nu au putut să scape!...”

A. Pann, *Prov*. II, 83:

„Tînăra nevinovată
Lăsă să s e *amăgească*
Și-i zîmbi cîteodată...”

Gr. Alexandrescu, *Nina*:

„În sfîrșit, Nino, simț că trăiesc;
Inima-mi astăzi e izbăvită
D-acea robie nesuferită;
Mai mult asupră-mi nu m-*amăgesc*...”

II. O r i g i n e a .

Asemănarea fonetică între *amăgesc* și spaniolul a m a g a r „ menacer” (*Lex. Bud*.) se înlătură prin marea deosebire logică între ambele cuvinte; asemănarea logică între *amăgesc* și maghiarul á m i t g a t n i „séduire” (Cihac) se înlătură prin imposibilitatea fonetică de a le apropia pe unul de altul. Ambele aceste etimologii ar trebui respinse chiar dacă nu s-ar găsi una pe deplin îndestulătoare, care – credem noi – se găsește în cazul de față fără multă greutate. *Amăgesc* presupune pe m a g ,

după cum „îndrăgesc” presupune pe „drag”. Inițalul *a*, fiind prepozițional în toți verbii cîți se încep prin *am-*: *ameninț, amețesc, amorțesc, amuțesc* etc., rămîne simplul *măgesc*, corespunzător grecului μαγεύω „ensorceler, duper, tromper”, din μάγος „magicien, sorcier”, cu un sens fundamental de „fermec”, care nici la români nu s-a perdut de tot, bunăoară într-un text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 494): „hitlénii oameni și f ă r m â c â t o r i i îndeamnâ spre maĭ amarŭ, *amâgindŭ* și *amâgindu*-s e ...”; sau la A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 63: „Firea le este a se strecura pe la cei cu puterea și a le *amăgi* mințile printr-un f a r - m e c ...”; dar mai ales la mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 62 b, unde se întrebuințează anume cu sensul de „fasciner”: „căndŭ vorŭ să-ș facâ cruce, numai ce m â h â e s c ŭ cu m ă n a c u m a r e *amăgi* oarece, acéĭa nu ĭaste cruce, ce-i o măniecie...”

Pe la 1790, domnind în Țara Românească Mavrogheni, devine favorit al principelui un Perticari:

„Cu minciuni zicînd că știe
Foarte bine-astronomie,
Adicăte g h i c i t o r
Și d e s t e l e c i t i t o r,
După care *amăgire*
Credea-ntr-însul peste fire...”

spune o cronică ritmată de atunci (*Buciumul*, 1863, p. 28), unde în loc de *amăgire*, grecește s-ar putea pune μάγευμα.

Sub raportul curat istoric de relațiuni internaționale, amăgesc este grecul μαγεύω, pe aceeași cale ca f a r m e c = gr. φάρμακον. Această derivațiune se-mpacă dară deopotrivă cu fonologia, cu semasiologia și cu istoria. Deși ambele vorbe μαγεία și φαρμακεία străbătuseră în Occident deja în epoca romană și deși în dialectul sicilian se află chiar un derivat a m m a g a r i „far inganno abbagliando la mente, affascinare, sorprendere con maraviglia, incantare” (Traina), adecă întocmai românul *amăgesc*, ba încă și cu prepozițională *a*, totuși pentru acesta din urmă este mai de crezut un împrumut de la grecii bizantini, de pe cînd ei stăpîneau Peninsula Balcanică pînă la Dunăre. Tot de atunci datează s t a f i e = gr. στοιχεῖον, b o s - c o n e s c = gr. βασκαίνω etc.

În acest mod se întărește bănuiala lui Laurian și Maxim (I, 56) despre *amăgesc*: „derivațiunea cu probabilitate este de la m a g u s (μάγος), care înseamnă și fermecător și înșelător și a m ă g i t o r ”, cu acea rezervă însă foarte esențială că vorba nu ne-a venit din Roma, ci de la bizantini. Să nu uităm a mai adăugi că deja Bobb (1822, I, 38) propusese: „*amăgesc* = quasi m a g i o , m a g i c e decipio”.

v. *Amăgeu. – Boscoană. – Farmec. –* [1]*Grec...*

AMĂGÈU (plur. *amăgei*), s.m.; séducteur, faiseur, charlatan. A despărut din grai, dar ar trebui re-nviat. E sinonim cu a m ă g i t o r , care însă funcționează și ca adjectiv, pe cînd *amăgeu* este numai substantiv. Finalul *-eu* nu e un sufix românesc, ci un rest din grecul μαγευ (τής) „sorcier”, „charlatan”.

Omiliar de la Govora, 1642, p. 59: „ș-atunce mincĭunile și înșălâcĭunea acelui *amăgeŭ* (Anticrist) ei o vor vădi...”

Varlam, 1643, I, f. 333 a: „de multe ori s-are închipui dracii în trupuri de oameni morți ș-ar smenti pre mulți; și diîntru oameni sânguri s-are scula *amăgei* și menčunoși..."

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 16: „vicleanulŭ sămănândŭ neghinâ în urechile înpăratuluĭ Vasilie de pre limba săhastruluĭ *amăgeu* Avva Santavarinŭ, acela *amăgeu* păcăli de cădzu la-nchisoare Leonŭ cu femĭaĭa-ș..."

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 226): „a *amăgeilor* cea mai de frunte învățătură și mai de treabă schimonositură iaste, ca în inimă pre cacodemonul, iară în față eudemonul să poarte..."

Ibid., p. 219: „au nu *amăgeul* și s i f a r u l acela atâtia crunte sudori mi-au vărsat?.."

Este cu desăvîrșire fals că *amăgeu* însemnează „în vechii noștri cronicari c u r t e a n , c u r t i z a n " (*L.M.*, *Gloss.*, p. 19).

v. *Amăgesc. – Amăgitor.*

AMĂGÌRE (plur. *amăgiri*), s.f.; illusion, séduction, alléchement. Sinonim cu a m ă g e a l ă , dar exprimînd o durată mai trecătoare, o acțiune, nu o stare.

Zilot, *Cron.*, p. 92: „care monedă fiind foarte proastă și mincinoasă și risipindu-se ș-aici în țară, pe care văzîndu-o și negutătorii și alții locuitori ai Bucureștilor și cunoscîndu-o de față *amăgire* și sărăcie, turburîndu-se toți și închizînd prăvăliile..."

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 81): „ce vomŭ putea noi a mai afla aicea decîtŭ *amăgiri* preste *amăgiri*?..."

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 232:

„Mai strînge-mă cu durere, mai cuprinde-mă în brață;
Și de este *amăgire*, dar îi plină de dulceață..."

Același, p. 89:

„Ticălosul om te gustă, și într-a sa *amăgire*
Abia zice: o, prea dulce și hazlie fericire..."

Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*:

„Și florile tinereței,
Visuri, nădejdi, *amăgiri*,
Acea ghirland-a vieței
Țesută de năluciri..."

v. *Amăgesc. – Amăgeală*

AMĂGÌT, -Ă, adj.; part. passé d'a m ă g e s c : trompé, ébloui, séduit. Pe cine l-au a m ă g i t a l ț i i , sau care s-a a m ă g i t pe sine-și.

Zilot, *Cron.*, p. 61:

„O, Doamne, ce vorbești? citește-această carte,

De cele ce vorbești cît este de departe!
Citește-o, mă rog, cu bună deslușire,
Vezi că ești *amăgit* și-ți vino în simțire...”

A. Pann, *Moș Albu* I, p. 63:

„Te țineam că ești cu minte, dar acum te văz prea prost,
Și la părerile mele de tot *amăgit* am fost...”

v. *Amăgesc. – Amăgitor.*

[1]**AMĂGITOARE.** – v. *Amăgitor.*

[2]**AMĂGITOARE,** s.f.; t. de zool.: variété de pie-grièche, Lanius excubitor. Sinonim cu b e r b e c e l, l u p u l - v r ă b i i l o r, c a p r a - d r a c u l u i, s f r î n - c i o c etc., „o pasere de o fire rea, căci imitează viersul paserilor mai mici și mai slabe, și astfel î n ș e l î n d u - l e la sine, le prinde și le omoară” (Marian, *Ornit.* II, 78). Numele *amăgitoare*, deși foarte potrivit, totuși se aude pe alocuri numai în Moldova (S. Poppoviciu, Iași, c. Golăești). Același sufix e foarte des în nomenclatura ornitologică*: bocănitoare, cățărătoare, ciocănitoare, privighetoare* etc.
v. *Amăgesc. – Amăgitor. –* [2]*Berbecel. – -toare.*

AMĂGITOR, **-OARE**, adj. et subst.; celui ou celle qui trompe, qui dupe, qui séduit. Sinonim cu î n ș e l ă t o r, dar prin mijloace mai măiestrite. Se deosebește de a m ă g e u, care e numai substantiv și numai masculin.

Varlam, 1643, I, f. 34 a: „aicea pre pământu-i ĭaste și inima și gândulŭ și toatâ nedéjdea și avuțiĭa, care lucru ĭaste *amăgitorĭu*, că de nu o furâ furii sau de nu ruginéște și de nu putredéște, totuș vine moartea și râmăine altora...”

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 76): „Ačastă parte a cetății – au zisŭ unŭ omŭ înbrăcatŭ cu verde – este pentru cei vicleni a m ă g i ț i, și ceialaltă pentru cei vicleni *amăgitori...*”

Neculce, *Letop.* II, p. 313: „se potrivia amăndoi acesti boieri (Ilie Cantacuzino și Panaiotachi Morona) într-o fire, după cum se zice: calul rîios găsește copaciul scorțos; iuți, măndri, minciunoși, fățarnici, jurători pentru fiece, *amăgitori...*”

I. Văcărescu, p. 8:

„Cînd cu mreji *amăgitoare*
Vii prindeam păsări din zbor,
Cînd prin țevi fulgerătoare
Cu plumb le-azvîrleam omor…”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 89:

„Ticălosul om te gustă și într-a sa a m ă g i r e
Abia zice: o, prea dulce și hazlie fericire!
Și îndată de pe limbă

În otravă i se schimbă
Acel *amăgitoriu* bine,
Ce dintr-o părére vine...”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Se fălea deșertul ungur cu-acel vis *amăgitor*
Că o țară neapărată va pustii prea ușor,
Și-n a sa zădărnicie i se părè că vedea
Lacrimile cum se varsă, sîngele cum șiroia...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 10: „Ce-i mai rămîne țăranului la sat? Paili, fînu, coceni[i], pătulili, o cîrciumă cu ochi dă l e l e *amăgitoare*...”

Doina *Lume*:

„C-așa-i lumea trecătoare,
De voinici *amăgitoare*,
Ca o apă curgătoare:
Unul naște ș-altul moare...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 287)

Altă:

„Că lumea-i *amăgitoare*,
Ca o floare trecătoare,
Ca o apă curgătoare...”

(Alex., *Poez. pop.*^{2}, 386)

v. *Amăgesc. – Amăgeu. – Amăgit.*

AMĂGITORÈSC, -EASCĂ, adj.; appartenant au trompeur, dépendant d’un séducteur. Derivat din substantivul a m ă g i t o r , acest cuvînt ne întimpină la Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 125): „Acéstia și altele multe ca acéstia *amăgitorești* și tragodicești Moimița descîntînd...”

În grai se aude uneori și adverbul a m ă g i t o r e ș t e (Pisone).

v. *Amăgitor.*

AMĂGITORÈȘTE, adv. – v. *Amăgitoresc*.

AMĂGITÙRĂ (plur. *amăgituri*), s.f.; ruse, tromperie. Sinonim cu a m ă g e a l ă , dar cu o nuanță de despreț. *Amăgitură* se referă la a m ă g e a l ă ca „înșelătorie” la „înșelăciune”. Se întrebuințează mai ales la plural: *amăgituri* = a m ă g e l e m ă r u n t e .

Fragment dintr-un *Synaxar* din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 658): „Atunce zise Simon frăjitorĭul cătrâ Eparhul: zi să-mi tae capul și voĭu învíĭa a treĭa zi; și puse în nâlucâ un berbéce și tăĭarâ capul berbécelui și nărodul nu precepea; ĭară Sveti Petrŭ oblici pre el și-i arâtâ *amâgitura*...”

Miron Movilă Barnovski, 1628 (*A.I.R.* I, II, 187): „eu fiind acuma în măna păgănilor de bunăvoĭa mea venit în mâna lor, pre *amăgiturile* și î n ș e l ă c ĭ u - n i l e lor...”

Varlam, 1643, I, f. 73 b: „binele și slava aceștii lumi de răs și de smenteală să o avemŭ, cum au dzisŭ înțeleptul: răsului am dzisŭ *amâgiturâ*...”

Pravila Moldov., 1646, f. 24: „oricine va înbla cu *amăgituri* și nu va plăti vama cea domneascâ, acela ĭaste ca un furŭ...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. XXXIII:

„Limba-ți de la reu îți opréște
Și buzele-ți ți le păzéște,
Ca nu vicleșug să grăiască
Și *amăgituri* să bîrfiască...”

v. *Amăgeală.* – *-tură.*

AMĂGULÈSC (*amăgulit, amăgulire*), vb.; cajoler, câliner, caresser, flatter. Același cuvînt cu m ă g u l e s c , numai amplificat prin prepozițìonalul *a*.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 87), vorbind despre Veverița, care e mîndră de a-și ținea coada peste cap, urmează: „într-acesta chip coada în loc de cap puindu-i, *amăgulind*-o o așezară...”

v. *Măgulesc.*

AMĂN. – v. *Amîn.*

AMĂNÀR. – v. *Amnar.*

AMĂNÀRE. – v. *Amînare.*

AMĂNÀT. – v. *Amînat.*

AMĂNDÒI. – v. *Amîndoi*.

AMĂRĂCIÒS, -OASĂ – v. *Amărîu.*

AMĂRĂCIÙNE (plur. *amărăciuni*), s.f.; amertume, au physique et au moral. Mult mai întrebuințat decît sinonimii a m ă r i m e și a m ă r e a l ă . Sub raportul suferințelor morale circulează în concurență cu substantivul a m a r, dar exprimînd o nuanță mai vulgară și mai puțin intimă. E totodată sinonim cu toate cuvintele relative la supărări omenești.

Omiliar de la Govora, 1642, p. 34: „și începu întru *amărăcĭunea* sufletului său a grăi...”

Dosofteiu, 1673, f. 13 b:

„Gura-i ĭaste plinâ de *amărăcĭune*,
De blăstăm, de ghulâ și de-nșelăcĭune...”

Ioan din Vinți, 1689, f. 2 a: „o feréște pre ĭa de toatâ ispitirĭa diavolului, și cuconul care s-au născutŭ dintru ĭa îlŭ socotéște de toatâ *amărăcĭunĭa*, de toatâ r ă u t a t ĭ a , de tot v i h o r u l ŭ p r o t i v n i c u l u ĭ ...”

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 81 a: „apele, adecâ maria, *amărăciuni* și d o d e - i a l ă să tîlcuiaște: n e v o i l e , n e a ș e d z ă r i l e și *amărăciunele* lumii apelor și mării să asamănă…”, unde în contextul grec: „πικράδα, αἱ πικρίαις…”;

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. LVI:

„Căce din cer au trimis, și de sîrg pre mine
El m-au mîntuit deplin din *amărîciune*...”

Ca sinonim cu „întristare” și-n antiteză cu „bucurie” și „veselie”:

Mitrop. Antim, *Predice*, p. 158: „din ziua aceĭa pănă la Paștĭ este a î n t r i s - t ă r i ĭ și a *amărăciunĭĭ*; ĭar de la Paștĭ pănă la Rusaliĭ este vremea b u c u r i e ĭ și a v e s e l i e ĭ...”

În antiteză cu „amor”, la Costachi Conachi, *Poez.*, p. 230:

„Acele inimi unite nu știu ce-i deșertăciune,
Căci iubirea mistuieșté orișice *amărăciune*,
Și fiind împreunate, și la haz și la durere:
Un năcaz la amîndouă firește are scădere...”

Dar *amărăciune* este și o urmare a amorului:

Costachi Negruzzi, *Șalul negru*:

„Căci atunce lesne în amor credeam
Și *amărăciunea*-i încă n-o știam...”

Gr. Alexandrescu, *Cînd dar*....

„Cînd dar o să guști pacea, o, inimă mîhnită!
Cînd dar o să-nceteze a m a r u l tău suspin?
Viața ta e luptă, grozavă, ne-mblînzită,
Iubirea vecinic chin.
Din cupa desfătării *amărăciunea* naște...”

v. [1,2]*Amar.* – [1]*Amăreală.* – *Amărime.* – *-ciune*.

AMĂRĂLÙȚĂ, s.f.; t. de botan.: gentianelle, Exacum (Cihac). Plantă exotică, înrudită cu g h i n ț u r a .

v. *Ghințură.*

A-MĂRĂMI, t. de choréogr. popul. – v. *Măramă*.

AMĂRĂTOR, -OARE, subst. et adj.; ce qui rend amer, qui vexe, qui irrite, qui exaspère. Ceva sau cineva care a m ă r e ș t e în sensul moral al acestui verb. Sinonimica se cuprinde în următoarele contexturi:

Psalm LXXVII, 8, după Coresi, Silvestru și Dosofteiu:

1577:	1651:	1680:
„...rudâ rea și m ă n i - o a s ă ...”	„...neamŭ despărțitŭ de la Dumnezău și î n d ă - r ă p t n i c ...”	„...rod țăpos și *amărâtorĭu...*”

= γενεὰ σκολιὰ καί παραπικραίνουσα = generatio prava et e x a s p e r a n s .
Acelaşi pasagiu la Corbea, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.):

„Ca părinților ei să nu fie
Rudă r e a , f ă r ă d e o m e n i e ,
Î n t o a r t ă , c r u d ă , *amărîtoare*,
O ț ă r î c i o a s ă ...”

v. *Amăresc.*

AMĂRĂTÙRĂ (plur. *amărături*), s.f.; amertume. Sinonim foarte rar cu a m ă r ă c i u n e , a m ă r e a l ă , a m ă r i r e etc., care presupune ceva a m a r îndesat, fără a fi mult ca în a m ă r i m e .

Dosofteiu, 1680, ps. XCIV:

„...nu năspriret inemile voastre ca întru *amărâturâ...*”	„...μὴ σχληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ π α ρ α π ι κ ρ α σ μ ῷ ...”

unde la Coresi, 1577: „ca în m ă n i e ”.
v. *Amărăciune*.

AMĂRĂZOAIE, n. pr. loc f.; un ruisseau dans la Petite-Valachie.
v.[1]*Amaradia. – -oaie.*

[1]**AMĂREÀ**. – v. [1]*Amărel*.

[2]**AMĂREÀ** (plur. *amărele*), s. f.; t. de botan.; chardon-Marie, Carduus Mariae. Termen întrebuințat peste Carpați (*Lex. Bud.*). Nu derivă din a m a r , ci din M a - r i a , modificîndu-se prin etimologie poporană.

[1]**AMĂREALĂ**, s.f.; amertume. *Amăreală* lîngă a m ă r i m e , ca „acreală” lîngă „acrime”, ambii termini foarte rar întrebuințați în alăturare cu sinonimul a m ă r ă c i u n e , în privința gustului și cu substantivul a m a r despre suferințe morale.

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784, p. 62): „în însele dezmierdări aflămŭ și ceva *amărală*, așa joculŭ, înbuibarea, desfătarea trupească, bețiia și altele de acéstea, u r ă č u n e , g r e a ț ă , d u r é r e d e c a p ŭ și alte n e v o i și b o a - l e ne pricinuescŭ...”

Barac, *Risipirea Ierusalimului*, 44:

„Dintr-înșii cei mai cu minte
Și bărbați mai dinainte,
Vedea unde va greșala
Să-ș răsufle *amăreala*...”

v. [2]*Amar. – Amărăciune. – Amărime.*

[2]**AMĂREALĂ**, s.f.; t. de botan.: herbe à lait, Polygala vulgaris. Se cheamă mai obicinuit ș e r p a r i ț ă (Dr. D. Brîndză). Se zice și latinește „Polygala a m a - r a ”.
v. *Șerpariță.*

AMĂREAȚĂ, s.f.; amertume. În dialectul daco-român nu se întrebuințează, deși este indicat la Cihac (I, 11), ci numai la macedo-români. Lat. a m a r i t i e s .
v. – [1]*Amăreală.*

[1]**AMĂRÈL, AMĂREÀ**, diminut. d'a m a r : un peu amer. – v. [1]*Amar.* – [2]*Amărea.*

[2]**AMĂRÈL**, s.m.; t. de botan. În nomenclatura botanică germano-româno-ruteană a lui Alth (*Hauptbericht f. Bucovina*, 1862, p. 82): „Bitterandron = *Amărel* = Terpke zilie”. – ?

AMĂRÈSC (*amărît, amărîre*), vb.; rendre amer, aigrir, affliger. Ca verb activ, însemnează a face a m a r ceva și a supăra pe cineva; ca verb reflexiv sau reciproc: a se face a m a r însuși ori unul pe altul, a fi supărat însuși sau unul pe altul.
Biblia Șerban-vodă din 1688:

Sirach. XXXVIII, 17: „*amărașțe* plângerea și înfierbântă tânguĭala...”	„...a m a r u m f a c ploratum et calefac planctum...”

Formele: *amărăsc, amărăști, amărașțe*, adecă cu *a* și *ă* pentru *e*, sînt foarte obicinuite în grai:
Anton Pann, *Erotocrit* II, 34:

„Iată-l cu toate aceste,
Acuma biruit este:
Vedeți cum se *amărașțe*
Ș-abia carul își tîrașțe...”

Cîntec poporan din Bucovina:

„Să mă chinuiesc
Și să-mi *amărăsc*
Inimioara mea,
Sărmana de ea!...”

(Marian, 96)

În vechile texturi *amăresc* corespunde obicinuit paleoslavicului ogorĭčati de la gorĭkŭ „amar” și grecului πικραίνω de la πικρός „amar”, iar corespundintele latin este exacerbo. Dar cu același sens se zice și italienește amareggio, amarezzo, sau chiar amarisco, de ex. într-un vers citat de Tommaseo:

„Non posso lo meo cor sempre amarire
Come amariscono i poeti in versi...”

Fragment circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 81): „muînci ĭadul cela ce au pogoritu în ĭadu; *amâri*-se că înbucă de trupul lu...”; și mai jos: „ĭadul se *amârise* și căzu •osu, *amârâ*-se și se deșertă, *amâri*-se și fu batjocurâ...”, unde în contextul slavic pretutindeni: agorči – sę.

Psalm LXXVII, 40, 56:

Coresi, 1577: „de căte ori *amărâră* elŭ in pustie, întărâtarâ elŭ în pământŭ fără apâ...”	Dosofteiu, 1680: „de câte orĭ l-au *amărâtu*-l în pustie, l-au mâniatu-l în pământŭ fără de apâ...”
Dosofteiu, 1680: „și ispitiră și *amărâră* pre D-zăul cel de sus...”	Silvestru, 1651: „maĭ ispitirâ și măniară Dumnezăul den nălție...”

= exacerbaverunt = παρεπίκραναν.

Ca sinonim cu vechiul dodeesc:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VI, p. 1: „*amârâi*-mâ și mi se dodei cu voi necredinčoșii lăcuindŭ...”

În antiteză cu îndulcesc:

Același, quat. XIV, p. 1: „apa deîn cerĭu deștinge de hrânéște și adapâ, și întru o vedére fiindŭ și în multe chipure are firi, că înălbéște și negréște, rușaște și mohorаște, îndulcéște și *amâraște*...”

Amărесc în specie ca verb activ:

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784, p. 87): „înprotivă, ț-amŭ grăitŭ, înprotivă ț-amŭ răspunsŭ, și te-amŭ supăratŭ și te-amŭ *amărîtŭ* și te-amŭ întristatŭ...”

Costachi Conachi, *Poez*., p. 99:

„De-acum nădejdile toate de la mine s-au sfîrșit,
Moriu luîndu-mi ziua bună de la ceea ce-am iubit...
Mă duc, mă-ngrop în pustiiuri, lumină să nu mai văz!
Ah! ascultă-mă, stăpînă, pînă nu mă depărtez:
Astăzi mă despart de tine cu sufletul mai sfîrșit,
Pentru că a ta cruzime l-au ars și 1-au *amărit!*...”

Amăresc în specie ca verb reflexiv sau reciproc:

Anton Pann, *Prov*. II, 132:

„Danțul căsnicesc să tragă
Fără să se înțeleagă,

Tot cu g î r - m î r să trăiască,
Vecinic să se *amărească*..."

Fratele răsneț:

„Că de cînd ne-ai părăsit,
Cărările-au înverzit,
Sufletu-mi s-a *amarît*,
Fața mi s-a veștezit,
Soarele s-a înnegrit..."

(Alex., *Poez. pop.*[2], 280)

Idiotism: „a-și *amârî* z i l e l e ":

Ștergeți voi lacrimele,
Nu v-*amăriți* zilele!..."

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv*., 193)

v.[1,2]*Amar. – Amărît*.

AMĂRÈSCU (pl. *Amăreștii*), n. pr. m.; une famille noble de Petite-Valachie. Posteritatea unui A m a r , *Amăreștii* ne întimpină între acei boieri pe cari la 1719 îi găsise în Dolj administrațiunea austriacă:

„Dragan *Amarescul*", „Domitrasco *Amarescul*", „Ilie *Amarescul*", „Const. *Amarescul* et Gligorie Alkirkei (al Chircăi)..." (*Docum. Hurmuzachi*, t. VI, p. 321).

v. *Amărești.*

AMĂRÈȘTI, n. pr. loc. plur. m.; certaines villages dans la Petite-Valachie. Sate înființate de cîte un A m a r sau A m ă r e s c u . Frunzescu (*Dicț. top*., 7) indică *Amărești* în Dolj, în Vîlcea și-n Romanați, nicăiri însă afară din Oltenia.

v. *Amărescu.*

AMĂRÌE, s. f; amertume. Sinonim cu a m ă r e a l ă , a m ă r ă c i u n e și celelalte derivate substantivale din a m a r , care însă ni se pare a fi făurit numai pentru rimă de către Alexandri, *Cetatea Neamțului*, act. II, sc. 1:

„Frunză verde de sălcie!
Am căzut în grea robie,
Și tot plîng cu *amărie*
După scumpa mea moșie..."

Nu e tocmai nemerit.

v. [2]*Amar. – -ie*.

AMĂRÌME (plur. *amărimi*), s. f.; amertume. Sinonim cu a m ă r ă c i u n e , a m ă r î r e , a m ă r e a l ă , a m ă r ă t u r ă etc., dar cu o nuanță de mult a m a r grămădit.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 149): „a vicleșugului sămințe vara să samănă dulci și iarna răsar amară, a cărora poamă întâiu îndulcesc, apoi cu nesufferită *amărime* otrăvesc...”

v. *Amărăciune. – -ime.*

AMĂRÎRE (pl. *amărîri*), s. f.; „action de rendre amer, amertume” (Cihac).

v. *Amăresc.*

[1]**AMĂRÎT, -Ă**; adj.; part. passé d’a m ă r e s c pris adjectivement: rendu a m e r ; mais surtout au figuré: 1. affligé, vexé, irrité; 2. faible, indolent, vaurien. În primul din cele două sensuri figurate, se zice ca un fel de superlativ „ c ă t r ă n i t și *amărît*” (Ispirescu, *Legende*, 26), cînd este cineva supărat la culme. În al doilea sens, care s-a dezvoltat din cel dentîi ca și franțuzește în „ t r i s t e personnage”, cuvîntul circulează mai mult în ocări.

Varlam, 1643, I, pref.: „toate faptele cerĭului și a pămăntului înblă și mârgŭ toate caré-ș la sorocul și la marginĭa sa la caré înțelepčunea cĭa véčnicâ le-au făcut, și nice puțin nu smentescŭ nice greșescŭ sâmnul său; numai săngurŭ *amărătulŭ* omŭ departe râmăine...”

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), p. XXXVII, 9:

„...*amărit* fuĭu, plecaĭu-me foarte...”	„...a f f l i c t u s sum et humiliatus sum usque nimis...”;

tot așa la Coresi, 1577, iar la Silvestru și la Dosofteiu:

1651:	1680:
„...s l ă b i t u -s și zdrobit foarte...”	„...r ă u ț â t fuĭu și smerĭu-mâ pănâ foarte...”

apoi la Arsenie din Bisericani și-n *Biblia* lui Șerban-vodă:

1650:	1688:
„ d o s â d i t fuĭu...”	„...c h i n u i ĭ u -mă...”

Fragment omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 265): „și așa muîncindu-se *amârătulŭ*, încâ și cu alte mii de réle chinuiĭa-se pănâ-șŭ lepâdâ c u a m a r ŭ și hitleanulŭ și râu sufletulŭ său și așa muri…”

A. Văcărescu, p. 61:

„Oi să mor, ah! oi să mor
Amărît și plin de dor:
Nu știu scris, nu știu făcut,
Văz că parte n-am avut!...”

Balada *Voina*:

„Mulți voinici frumoși cădea,
Numai Voinea rămînea,
Amărît în loc ședea

Pe spatele murgului,
În sîngele turcului...”

și mai jos:

„Iară mîndra-i rămînea,
Rămînea ca vai de ea,
Supărată, *amărîtă*,
Ca o floare dogorîtă...”

(Pompiliu, *Sibii*, 77-8)

Despre o colectivitate de oameni, la Zilot, *Cron.*, p. 33: „O, ticălos și *amărît* norod!...”

Despre alte vietăți:

„*Amărîta* turturică,
O, sărmana, vai de ea...”

un cîntec despre care s-ar putea scrie un volum întreg.

S u f l e t *amărît*:

Legenda *Sf. Maria Egipteană*, text din sec. XVII (*Cod ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 377): „să gonească de la mine acéste cugete ce-mi topiĭa sufletul mieu *amâratul*...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 139:

„Ah! suflete *amărît*,
Ieși! cu viață s-au sfîrșit!...
Ieși! și nu mai suspina,
C-ai perdut suflarea ta...”

Cîntec poporan din Moldova:

„Și de cînd tu haiducești,
Nebăut, nemîncat ești,
Și la trup nepriminit,
Și la suflet *amărît!*…”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 48)

I n i m ă *amărîtă*:

I. Văcărescu, p. 60:

„Și eu prea jalnic te găsesc,
Cu inim-*amărîtă*;
Cu tine mult mă potrivesc:
Lumea îmi e urîtă...”

A. Pann, *Prov*. II, 103:

„Nu-mi e, fătul meu, atîta de ceea ce s-a-ntîmplat,
Cît mi-e inim-*amărîtă* de ceea ce-a mai urmat...”

M u n c ă *amărîtă*:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. X, p. 8: „au izbăvitŭ noi de muînca céĭa *amârâta* a diavolului și de sfétul lui și de răimea lui...”

T r a i *amărît*:

Moș Albu I, p. 75:

„Zău! iacă-ți spui dreptul că mi s-a urît
Cu așa viață și trai *amărît!*
Și d-o fi tot asfel să mă pedepsesc,
Mai bine o moarte decît să trăiesc...”

Costachi Negruzzi, *Zoe* III: „nu știu ce înfricoșătoare presimțiri a unui trai *amărît* și chinuit au venit și au sfîșiat biata sa inimă...”

C e a s *amărît*:

Zilot, *Cron.*, p. 55:

„Săracii tîrgoveți, nimic avînd în știre
D-acest *amărît* ceas, d-acest foc și peire,
Rămas-au de pămînt, de tot încremeniră:
Care ce au avut, lăsară și fugiră...”

Tot la Zilot, p. 54, f o c *amărît*:

„Și stele, voi
Lumine prea înalte,
Vedeți ce răutate
Și ce foc *amărît*
Pre noi toți ne coprinde,
Țara-ne o aprinde
Acest neam prea urît...”

Z i l e *amărîte*, în locuțiunea proverbială:

„Niște zile *amărîte*,
N e c ă j i t e și tîrîte...”

(Pann, III, 160)

Asociatul „*amărît* și n e c ă j i t ” e foarte des în graiul familiar.

Într-o satiră poporană din Bucovina:

„De trei ori am genunchiat,
Raiul mi s-a descuiat,
Ș-un înger cum m-a zărit
Înainte mi-a ieșit
Și din gură mi-a vorbit:
— Of! suflete necăjite,
N ă c ă j i t e ș-*amărîte!...*”

(*Col. l. Tr.*, 1883, p. 139)

Povestea lui *Petrea cel strașnic* (*ibid*., p. 165): „ce să mai facă și cum să-și mai mîie viața cea *amărîtă* și n ă c ă j i t ă dintr-o zi într-alta...”

Despre locuțiunea interjecțională „*amărîtul* d e = amărît a l d e ”,

v. ²*Alde* (p. 610).

La plural, prin atracțiune sintactică, se face „*amărîții* d e ” în loc de „*amărîți* a l d e ”.

A. Pann, *Prov*. II, 158:

„O, *amărîții* d e noi,
Nu ne unim amîndoi!
Eu zic tunsă și el rasă,
Nu știu la ce o să iasă!...”

Amărîtule! este o ocară cunoscută tuturor românilor, circulînd ca sinonim cu: m i ș e l u l e ! n e v o i a ș u l e ! p r ă p ă d i t u l e ! v a i d e c a p u l t ă u ! etc.

În fine, d. N. Densușianu ne comunică următoarea interesantă notiță despre istoria cuvîntului *amărît* și a soțului său n ă c ă j i t la sașii din Ardeal:

„În *Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, 1884, p. 48, un Dr. K. întreba:

«Wie ist a m e r i t i g abzuleiten? a m e r i t i g wird gebraucht für elend, Krüppelhaft, schlecht genährt: a m e r i t i g mäntsch» etc.

La p. 50 din același an, răspunde Dr. Fuss din Strassburg:

«A m e r i t i g für elend ist durch Aphäresis entstanden. Schon im Althochdeutschen kommt âmer neben jâmer, und dem entsprechend auch im Mittelhochd. âmer neben jâmer gleich Neuhochd. Jammer vor».

Tot acolo însă întimpină Fr. Schuster din St. Georgen:

«A m e r i t i g ist offenbar rumänisch, wenigstens nach dem Gebrauch im Nösnerland zu schliessen. Es gehört zu amár, bitter; om *amerit* im Rumänischen heisst zu deutsch: ein verbitterter Mensch; aber auch im Rumänischen wird *amerit* in der Bedeutung von verkrümmert, elend, oft auch in der des sächsischen bekrit (bekümmert) gebraucht».

La pag. 71 din același an, răspunde apoi Z. Boiu:

„A m e r i t i g . Das Wort ist nichts anderes als das romänische *amărît* = verbittert. A m a r = bitter, *amărît* = verbittert, mühselig. Es unterliegt dies gar keinem Zweifel, da das sächs. Landvolk statt a m ă r i t i c h liewen oft auch n e c a j i t i c h liewen sagt, was ebenfalls romänisch ist; von necaz = Not, necajit = notreich, bedrängt...»”

Mult *amărît* și n ă c ă j i t trebuia să fi fost de veacuri neamul românesc din Ardeal, pentru ca vecinii sași, auzind mereu din gură-i aceste două cuvinte, în cari se cuprinde o lungă istorie de martirologie, să le fi împrumutat pe de-ntregul! Ei au adaos numai sufixul german adjectival *-ig* către sufixul românesc participial *-it*.

v. *Amăresc*. – ²*Amărît*.

[2]**AMĂRÎT** adv.; part. passé d' a m ă r e s c pris adverbialement: amèrement, tristement. Sinonim cu adverbul a m a r și cu locuțiunea adverbială c u a m a r .

Zilot, *Cron.,* p. 11:

„Ci după puține zile mazîlia îi sosi,
Fără veste, negîndită, ș-*amărît* i se vesti."

A. Văcărescu, p. 28:

„Ochilor! ajung-atît,
Nu mai plîngeți *amărît*:
Vreme este să uscați
Păraiele ce vărsați..."

Cu sensul de a m a r n i c, la A. Pann, *Erotocrit*, p. 39:

„De o parte și de altă toți săbiile își scot,
Se izbesc cu grozăvie, dau, se lovesc cît pot,
Încît douăsprece săbii, de cumplit ce se izbea,
Ca fulgerul scînteiele dintr-însele strălucea;
Se împleticesc, se luptă, se războiesc *amărît*,
După care din cei zece doi pe loc s-au omorît..."

v. [1]*Amărît.* – [2]*Amarnic.*

AMĂRÎU, -ÎIE, adj.; un peu amer. Deminutiv din a m a r și sinonim cu a m ă r e l , a m ă r u ț , a m ă r u ș . Fără formă deminutivală, aproape același înțeles are a m ă r ă c i o s . *Amărîu* e cel mai în circulațiune.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 152: „pe gît simți un gust de rugină, *amărîu*, coclit, putred, cald, pînă ce să întinse în toată gura lui arsă de o umezeală crudă și sărată..."

„După gust, vinul se zice: dulceag, acriu, mistreț, sălciu, *amărîu*..." (G. Chisencu, Dobrogea, c. Satu-Nou; G. Gorescu, Iași, c. Șipotele).

„Vinul pregătit cu pelin are un gust *amărîu*" (I. Chirică, Tutova, c. Cîrjeoanii).

v. [1]*Amar.*

[1]**AMĂRÙNT** (plur. *amărunte* s. *amărunturi*), s. n.; détail. Ca substantiv, de ex.: „nu cunosc toate *amăruntele*" (*L. M.*), acest cuvînt nu ne întimpină în vechile texturi, ba nici în graiul poporan, unde *amărunt* funcționează totdauna ca adverb. Se zice: „nu cunosc ceva c u d - a m ă r u n t u l ". Totuși substantivul *amărunt* e foarte trebuincios.

v. [2]*Amărunt.*

[2]**AMĂRÙNT** s. **AMĂNÙNT, AMĂRÙNTUL** s. **AMĂNÙNTUL**, adv.; en détail, particulièrement, scrupuleusement. Compus din prepozițiunea *a* și adjectivul m ă r u n t , *amărunt* corespunde deplin latinului vulgar a d m i n u t u m (= ital.

a m i n u t o), care era opus lui „ad grossum", „cu toptanul", „cu rădicata" sau „cu arsa", bunăoară: „vendentibus vinum sive a d m i n u t u m sive ad grossum" (Du Cange). Sensul vorbei se exprimă cu multă energie la Cantemir, *Chron.* II, p. 42: „mai pre toți, poate fi, c u *amănuntul* i-am cercat și, cum să zice cuvîntul, n i c i o p e a t r ă n e c l ă t i t ă și n i c i u n u n g h i u n e s c o č o r î t n-am lăsat..."

Pe cînd *a* se întrebuința ca o prepozițiune independinte, adverbul *amărunt* sau *amăruntul* circula și fără alt element prepozițional; de exemplu:

Legenda Sf. Vineri, text din sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 78): „Într-acéĭașŭ noapte și unii dulcegovitoare și înțeleaptâ muĭare ce o chema Eyfimia arâtâ-i-se vedére în chipulŭ vederiei ce văzuse Gheorghie, și amândoi demăneața tuturor *amâruntulŭ* vedérea ce văzuse spuserâ..."

Legenda Sf. Dimitrie, text din sec. XVII (*ibid.*, p. 121): „de tot *amăruntulŭ* înaintea tuturora spunea cumu i se-au arătat sfăntul..."

O predică a Sf. Ioan Crisostom, din același secol (*ibid.*, p. 504): „nu cu evangheliĭa numai strigâ, ce și cu dumnedzeeștii prooroci și cu de Dumnedzău grăitorii ai săi ucenici *amâruntŭ* spune..."

Tot așa în *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402): „*Amănuntul*. Minutatim."

Mai adesea însă cu p r e , adecă literalmente: „per ad minutum".

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. p. 12: „le spune p r e -*amăruntulŭ* și le aratâ pilda..."

Varlam, 1643, I, f. 136 b: „Thoma p r e -*amănuîntulŭ* socoti și pipâi..."

Pravila Moldov., 1646, f. 31: „trebue întăi să-șŭ ĭa sama p r e *amănuntulŭ*..."

Ibid., p. 102: „să socoteascâ tot lucrulŭ p r e -*amănuntul*..."

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 179): „cartia dacă citi și célia ce într-însa să cuprindea dacă p r e -*amăruntul* înțăliasă..."

Același, *Divanul*, 1698, f. 41 b: „ca unŭ înțăleptŭ, foarte p r e - *amănuntul* să ia aminte și să socotiascâ..."

Constantin Brîncovan, 1697 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 233): „într-acéĭa, domnia mea vrănd ca să li se discopere direptatea și să li se ĭa seama p r e -*amăruntul*..."

Același, 1698 (*ibid.*, p. 254): „le-au luat seama foarte p r e -*amăruntul* și le-au citit toate cărțile și hrisoavele de moșie și zapisele cine ce au avut..."

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 43: „Fost-au la acel răsboiŭ și mulți din moldoveni, unii la svezi, alții la moscali, carii după risipa răsboiului au venit aice în țară la Mihai-vodă de-i spunea p r e *amărunt* de răsboiul lor precum au fost..."

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. CXVIII:

„Să învăța și p r e *amăruntu*
Socotia înțelesul lor svîntu..."

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784, p. 23): „moartea iaste mai groaznică și mai amară decîtŭ toate nevoile și rélele ce să potŭ întîmpla omului în viiață; cum că ačasta iaste așa, lezne vomŭ pricépe, de vomŭ lua p r e *amăruntulŭ* aminte și vom socoti ce iaste moartea..."

Mai rară în vechile texturi este construcțiunea c u *amăruntul*.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 34, despre vodă Mihaiu Racoviță: „domnia țara cu cumpăt bun, și la judecată foarte cu dreptate, și nimărui nu-i era poprită ușa, ce care cu ce treabă sau nevoe ar fi avut, nu numai boieri, ce și din cei proști prea lesne întra de-și isprăvia lucrurile lor, tuturor le zicea pre nume, și judecata o cerca foarte c u *amăruntul* și prea încet cu îngăduealä..."

Zilot, *Cron.*, p. 15: „Ah! amar mie, cum m-am născut într-această Țară Rumânească, în care pînă la vîrsta în care sînt, trecută peste 20 de ani, luînd seama c u *amăruntul*, nu numai că dreptate sau semn al dreptății n-am văzut, ci încă..."

Beldiman, *Tragod.*, v. 3649:

„Ce vreți, – zice Serascheriul, – ce cereți, ce ați venit?
Balș, cu plecăciune mare, scîrbit și foarte mîhnit,
A-l îmblînzi se silește, vorovindu-i mult supus,
Toată pricina venirei c u *amăruntul* i-au spus..."

A. Pann, *Prov.* III, 87:

„Și c u *amăruntul* toate cum s-au întîmplat, i-a spus…"

Și mai rară este construcțiunea: d e *amărunt*.

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 74: „ d e *amănuntul* să o ispitim, ca oarece pentru dînsa adevărul și socotiala ce ne va arăta să oblicim..."

I. Văcărescu, p. 11:

„D-*amărunt* privind făptura,
Planeți, Răsărit, Apus,
Stam gîndind: așa natura
Cin-ar fi-mvîrtind de sus?..."

Astăzi circulează în grai mai ales „ c u *amăruntul*" și chiar „ c u d e *amăruntul*", în care se asociază trei prepozițiuni. Dr Polysu: „a povesti c u *amăruntul* = umständlich erzählen; a cerceta c u d e *amăruntul* = durchsuchen".

v. [1]*Amărunt. – Mărunt.*

AMĂRÙNȚ. – v. *Amărunțesc*.

AMĂRUNȚÈLUL (D-), adv.; très en détail, très minutieusement. Deminutiv poporan din d - a m ă r u n t u l , exprimînd un chip și mai migălos de a face ceva. Se aude mai ales în Moldova.

Basmul *Voinicul florilor* (Sbiera, *Povești*, p. 68): „ei i-au spus toate d e -*amărunțelul*, ce li s-au întîmplat, cum au rătăcit și ce au văzut..."; și mai jos, p. 75: „Smăul au cercat toate ungherele d e - *amărunțelul*..."

v. [2]*Amărunt.*

AMĂRUNȚÈSC (*amărunțit, amărunțire*), vb.; t. d'agricult.: mouver la terre. A f ă r î m a pămîntul, a-l face să nu fie tare sau grunzos, pentru ca semințele să încolțească mai repede și să rodească mai bine.

Ion Ionescu, *Calendar*, 1845, p. 79: „dacă mai înainte de a sămăna malaiul am *amărunți* bine pămîntul și nu am arunca sămînța peste brazdele nesfărămate cu borona, precum facem acum, atunce de bună samă am dobîndi mai îmbelșugată roadă...”

Același, p. 31: „înghiețuri de primăvară sînt foarte priitoare pămînturilor lutoase, *amărunțindu*-le mai bine decît orice unealtă de gospodărie...”

Același, p. 13: „în lucrarea grădinelor treaba cea mai de căpetenie este ca pămîntul să fie a m ă r u n ț i t cu desăvîrșire, atît pentru a închizășlui încolțirea semințelor, cît și pentru a da tuturor legumilor o creștere bogată și răpide...”

În *Dicționarul ms. bănățean*, 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402) ne întimpină forma *amărunț* (*amărunțat, amărunțare*), corespunzînd foneticește italianului (a m) m i n u z z a r e = lat. rustic (a d) m i n u t i a r e.

v. *Boronesc. – Mărunțesc.*

AMĂRUNȚÌRE
AMĂRUNȚÌT } – v. *Amărunțesc.*

[1]**AMĂRÙȘ**, adj.; diminut. d’a m a r . – v. *Amărîu.* – [2]*Amăruș.*

[2]**AMĂRÙȘ**, s. m.; t. de botan.: aubier, Viburnum opulus. Numele obicinuit în Bucovina după Alth (*Hauptbericht f. Bucovina*, 1862, p. 91): „Schneeballen, *Amăruș*”.

v. *Călin.*

AMĂRÙȚĂ, s. f.; t. de botan.: herbe aux vermisseaux, Pieris hieracioides. Termen întrebuințat în Banat (Dr. D. Brîndză) pentru o plantă a m a r ă , de unde-i vine și numele tecnic πικρίς.

v. *Iarba-găii.*

AMBÀR s. **HAMBÀR** (plur. *ambare* sau *hambare*), s.n.; „grange, grenier, magasin à blé; turc a m b ā r , e m b ā r , vulg. a m b ā r , h a m b ā r ” (Cihac). Fie prin osmanlii, fie prin tătari, cuvîntul a străbătut în toate limbile din răsăritul Europei: la slavi, la unguri, la greci. Sinonim cu a r m a n, de asemenea de origine turcă.

Balada *Voichița*:

„Ie-ți, puiule, cheile,
Deschide-ți *ambarele*
Și cearcă-ți fărinele
Și cheamă-ți slujnicele...”

(Marian, *Bucov.* I, 32)

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 67: „tot în rînd cu acestea veneau grajdurile, *ambarele* și șoaprele cu toate tacîmurile de drum, sub îngrijirea comișilor și șătrarilor...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 223: „Beilicul neamțului, muscalului, turcului, e tot beilic. Orcare din ei ar călca țara, *ambarele* se golesc...”

În grai se aude la plural mai adesea *ambară*.

Ianachi Văcărescu, *Istor*. (Papiu, *Monum.* II, p. 293): „La leat 1787, ghenarie, mă făcuse vistier din dvornec Mavrogheni, și în grabă văzui doo-trei fermanuri înpărătești, unul ca să trimitem sumă multă de zaherea la *ambarăle* Sacsiei, altul ca să trimitem salahori...”

E foarte des aspirat: *hambar*.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 278: „lovindu-se acolo, au făcut o mare răsipă în turci, aprinzăndu-le și arzăndu-le *hambarele* și tîrgul...”

v. *Arman. – Șopru. – Zaherea*.

AMBÈȘTI, n. pr. loc. plur. m.; un village en Valachie. Nu se menționează în dicționarul topografic al lui Frunzescu.

Hrizea Vornicul, 1641 (Arh. Stat., *M–rea Plumbuita*): „ca să fie sfintei mănăstiri toată ocina cătă am în *Ambești*, toate cumpărătorile căte am cumpărat de la megiĭașii din Dobroești, și toată ocina caré să chiĭamă Siliștea, toate cumpărătorile căte am cumpărat de la megiĭași den cămpu și den pădure și den apă, den hotar pănă în hotar, căt să va alége partea mea de cumpărătoare den *Ambești* și den Siliște...”

Ca plural din A m b e s c u , care e patronimic, *Ambești* presupune un nume personal A m b u sau A m b ă , care astăzi nu se mai întrebuințează. Într-un act din Transilvania din 1279 (Teutsch - Firnhaber, *Urkundenb*., 116): „comes Hegun filius A m b u s e t Goganus banus...”

v. *Ampoi.*

AMBI, -BE, adj. num.; les deux, l’un et l’autre. Sinonim cu a m î n d o i .

Costachi Negruzzi, *Alergare de cai* I: „ A m î n d o i era acum ca la cinci sute pași de țintă, cînd Meleli înfipse *ambi* pintenii în coastele armasarului...”

Deși forma *ambi* a devenit literară și se va mînține, totuși poporană ea nu este și nici în vechile texturi nu se găsește, în cari ne întimpină numai *îmbi* sau *înbi*, formă organică din latinul a m b o .

v. *Amîndoi. – Îmbi*.

AMBÒN, s. **AMVÒN** s.m. ; t. éccles.: chaire, tribune sacrée. „Tribuna în biserică din care se predică sau se spune *Evangeliul*” (Costinescu). Din grecul ἄμβων, acest cuvînt s-a întrodus la noi sub forma de *amvon*, pe lîngă care însă, prin înrîurirea polonă, circula în Moldova și forma *ambon*.

Varlam, 1643, II, f. 11 b: „patriĭarhulŭ Macarie să sui pre *ambonŭ* și râdicâ cinstita cruce...”

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 24 b: „și eșind popa dzâce mărgând în mijlocul besĭaricĭ după *ambon*: cu pace să eșimŭ...”

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 312: „*Evanghelia* cea mai după urmă o cetește diaconul curții în *amvon*...”

Colindă muntenească:

„Cununa-n *amvon* punea
Și din gură că-mi grăia…”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.,* 90)

A. Pann, *Moș Albu* I, p. 52:

„Acest cuvînt isprăvindu-l, acel preot cuvios,
Spre altar făcîndu-și cruce, se dete din *amvon* jos...”

Ambon și *amvon* nu sună românește, grupul inițial *amb*-(*amv*–, *amp*-) conservîndu-se numai în numi proprii. De aceea în popor se aude mai mult *anvon*, ba încă și *anvonă*.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 219: „un preot ce-l avea Măriea-sa (Constantin Mavrocordat), învățat la carte grecească și românească de se suia în *anvonă* de le cetia după cum se cade a ști fieștecare preot...”

v. *Biserică.*

ÀMBRĂ (plur. *ambre*), s.f.; ambre jaune, succin. Sinonim cu turcul c h i l i m b a r , *ambră* din francezul a m b r e (= arab. *anbar*) s-a întrodus la noi deja de vrun secol.

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 9): „să scoată de acolo mărgăritari, *ambre* și curéle, pentru ca să-șŭ facă niște podoabe...”

v. *Chilimbar. – Sucin.*

AMBRIBÒI, s. m.; 1. t. de botan.: sorte de Centaurée; 2. t. de chromatique: rouge foncé, mordoré. În ambele sensuri cuvîntul pare a fi despărut din grai.

Colonelul rusesc Meyer, într-o fiziografie a Basarabiei publicată în secolul trecut (*Opisanie Očakovskiĭa zemli*, Petersb., 1794, p. 168), zice că „Gentiana centaurium se chiamă moldovenește: *abrimboiu* d i c î m p ”. *Abrimboi* – mai bine *ambriboi*, după cum vom vedea îndată – este o varietate de „Centaurea”, anume „Centaurea a m b e r b o a ”, nemțește „gelbe Sultan”, franțuzește „barbeau jaune” sau „fleur du Grand-Seigneur” și chiar „ a m b e r b o i ” (Nemnich), o frumoasă floare adusă în Europa din Turcia și conservînd numele său turcesc. Basarabienii par a fi deosebit „*ambriboi* d e g r ă d i n ă ” și „*ambriboi* d e c î m p ”.

După floare, se zicea românește *ambriboi* și la o culoare, despre care tractatul de medicină populară de pe la finea secolului XVIII (ms. în Arh. Stat.) zice:

„ M o h o r î t sau *ambriboiu* cum se face. Jumătate oca lînă să facă întăiu roșie, apoi să ia de 10 parale calacan, piatră acră de 5 parale, la acestea la toate să se scoată lîna, să o înflorească la soare și iar să o bage în putină; care se poate și mătasea să se văpsească. Din mătase roșietecă să se facă *ambriboiu*: her ruginit să pui în oțet tare; să freci her cu her să cază rugina după el; apoi să pui mătasea să stea; de vei vrea să fie mai deschisă, să stea mai puțin, adecă 3, 4 ceasuri; iar de vei vrea să fie mai închisă, să stea mai mult, adecă 7, 8 ceasuri...”

v. *Corobățică. – Mohorît. – Peșmă. –* [1]*Turc.*

ÀMBUS. – v. *Ilău.*

-ÀME, suffixe servant à former des noms collectifs. Unul din cele mai instructive resturi ale vechii morfologii române și romanice, sufixul *-ame* merită pe deplin a fi studiat cu o deosebită stăruință.

„Italienii, spaniolii și portugezii – zice Diez (*Gramm.*[3] II, p. 332) – întrebuințează sufixul -a m e n cu un sens co l e c t i v a l străin limbei latine.” Așa lătinește în: *aeramen, certamen, tentamen, ligamen, velamen, vexamen* etc. nu se implică de loc ideea de mulțime, pe cînd italienește: *velame* „multe văluri”, *bestiame* „multe vite”, *contadiname* „mulți țărani”, *gentame* „multă gloată”, *legname* „multe lemne”, *ossame* „multe oase”, *saettame* „multe săgeți”, sau spaniolește: *bestiame* „multe vite”, *botamen* „multe buți”, *cochambre* „mulți porci”, *osambre* „multe oase” și așa mai încolo, sînt nește expresiuni eminamente colectivale.

Sufixul latin propriu-zis nu este -a m e n , ci numai -m e n , identic cu latinul *-men*, cu grecul -μον, -μεν, -μιν etc., cu sanscritul *-man*. Inițialul *a-* în -a m e n este tot atît de extra-sufixal ca și *i* în *reg-i-men* sau *u* în *ac-u-men*, în cari toate sufix e numai *-men*, întocmai ca în *ger-men, ag-men, cul-men, ver-men* etc. În fond dară, așa-numitele sufixuri romanice -a m e n , - i m e n , - u m e n , pe cari Diez le pune îndeosebi, se reduc la singurul sufix latin *-men*. Cu atît și mai interesant ar fi de a urmări modalitatea nașterii sensului colectival în Occident pentru -a m e n , fără ca să-l aibă acolo și *-imen*, dacă nu și *-umen*. Singurul cuvînt latin cu -a m e n , în care se cuprinde ideea de mulțime, ba încă numai această idee, este: *examen* „roi de albine”, „gloată de oameni”, „grămadă de animale”, „mare cîtime de lucruri”: *examen juvenum, examen muscarum, examen piscium, examen locustarum, examen infantium, examen malorum* etc. Puțin ne interesă aci dacă „examen” este sau nu o contracțiune din „exagmen”, adică „exag-men”, unde *-a-* aparține cu totul rădăcinei, iar nu elementului formativ. Poporul roman cunoștea numai forma „examen”, ca și cînd finalul ar fi -a m e n , precum este în *velamen* sau în *ligamen*, unde rădăcina fiind *vel-* și *lig-*, restul -a m e n constituă element formativ. Toate graiurile neolatine din Occident au moștenit pe acest „examen”: ital. *sciame*, span. *enjambre,* port. *enxame*, catalan. *exam* sau *axam*, provenț. *ayssam* sau *issam*, franc. *essain* etc. N-ar fi peste putință, prin urmare, ca această vorbă, deși singură, dar foarte răspîndită pentru a exprime tot felul de m u l ț i m i , să fi concurs la popoarele romanice a însuși sufixului -a m e n sensul colectival, pe care el nu-l avusese în latina propriu-zisă. Noi nu găsim o altă cale mai nemerită pentru a ne explica un asemenea fenomen, afară numai doară acea împregiurare că substantivii cu sufixul -a m e n se întrebuințau în latina vulgară mai cu seamă la plural, ceea ce îi va fi dat cu timpul un sens general de p l u r a l i t a t e : *generamina, linteamina, odoramina, pinguamina, sputamina, vitulamina* etc. (cfr. Rönsch, *Itala und Vulgata*, p. 26-27). Oricum însă, fenomenul există, și o dată existînd, întrebarea cea importantă este de a se ști dacă el e numai occidental, după cum părea a crede Diez, ori dacă e comun tuturor neolatinilor.

În vechile texturi ne întimpină nu o dată v o i n i c a m e cu înțeles de „mulți voinici”. Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XIII, p. 1: „ce-au fostŭ la codrulŭ Eleonului, acolo amu îngereștile tării și v o i n i c a m e a arhangghelilor unii nuori cu arepile

vănturi aducea...” Alt pasagiu, quat. XXII, p. 1: „aceastâ oasté a lu Dumnezeu cheamâ-se a cerului v o i n i c a m e ...” În ambele pasage, cuvîntul însemnează „oștire”, „exercitus”. V o i n i c a m e este un derivat de la „voinic” prin același sufix colectival -a m e n , pe care Diez îl afla numai în Italia și-n Spania. Dar „voinic” e din punct în punct slavicul воиникъ, „miles, στρατιώτης” (Mikl., *Lex*., p. 71). Cum dară i s-ar fi putut adăuga sufixul exclusivamente romanic -a m e n , dacă acest element formativ nu exista pe atunci la români în mai multe vorbe de proveniență latină, astfel că străbunii noștri erau deprinși a-l întrebuința și aveau conștiință de semnificațiunea lui cea colectivală?

v. *Voinicame.*

Vechile noastre texturi ne-au mai conservat în această privință un specimen foarte prețios. În *Omiliarul* de pe la 1570, pe care noi îl cunoaștem numai după extracte (Cipariu, *Analecte*, p. 16-29), ne întimpină de trei ori vorba „ m i ș e l a m e ” cu sens de „sărăcime”, și anume: „Mergŭ oamenii la besérecă, cumŭ acolo popa să spue cuvântul lu Dumnezeu sfănta evanghelie în limba pre caré grăescŭ oamenii, să putemŭ înțelége noi m i ș e l a m e a ; ce folosu e lor deaca popa grăĭaște în limbâ striinâ rumânilor, sărbéște, de nu înțelegŭ, saŭ pre altâ limbâ ce nu vor înțelége ascultâtorii? cumŭ zice Pavel apostolŭ cătrâ corinténi 155 zice: așa și voi căndŭ cu limbi grăiți, d-unde nu dați uîn cuvântŭ adeveratŭ, cumŭ poate înțelége omŭ ce e grăit? fi-va amu de veți grâi în văntŭ? deîn care învățăturâ să învéțe m i ș e l a m e a în ce chipŭ trebuĭaște a cinsti pre Dumnezeu, și cine e Dumnezeu, și noi creștinii slugile lui în ce chipŭ putemŭ face și viĭa dupâ voĭa și lăsata lui, și în ce putemŭ sfinți numele lui; aicea trebuĭaște cum popa să fie știutorĭu cărților, așa va putea învăța pre m i ș e l a m e ...” Romănul „mișel”, fiind latinul „misellus”, vechiul nostru m i ș e l a m e corespunde unui italian *misellame* „mulți mișei”. Sufixul -a m e n are aci, ca și-n v o i n i c a m e , acel sens colectival de o natură romanică specifică, pe care în deșert îl vom căuta la latini în „miseramen” și-n alte formațiuni analoage. Însă printr-o singură vorbă ca m i ș e l a m e , fie ea cît de deasă în circulațiune, dar în care ideea de „mulțime” nu este cea esențială, sufixul -a m e n n-ar fi căpătat niciodată în limba română o misiune colectivală atît de pronunțată, încît poporul să-l adauge chiar la slavicul „voinic” în v o i n i c a m e . Este învederat dară că românii cată să fi avut un număr însemnat de cuvinte cu *-ame*, de ex.: o s a m e „multe oase”, v i t a m e „multe vite”, ț ă r ă n a m e „mulți țărani”, p o r c a m e „mulți porci” etc., întocmai precum le au italienii sau spaniolii.

v. *Mișelame*.

În Banat acest sufix trăia în gura poporului pînă la secolul XVIII. *Dicționarul ms. de la Lugoș*, circa 1670 (ms. în Bibl. Univers. din Budapesta) ne dă:

„ H e i d u c a m e . Hajdones.

L o t r a m e . Latrones.

P r o s t a m e . Rustici...”

Pînă astăzi acest sufix trăiește la macedo-români, deși materialul lexicografic adunat de Kavalliotis și de Daniil nu ne oferă nici o urmă de colectivalul *-ame*, precum nici gramatica lui Bojadschi. În *Mostre* de Petrescu (I, 48):

„luă șiiac de la orfanĭie,
se duse Pirlep la o duvĭane
și se aștirnă la croieare,
tea șĭ-l coasă cuparane,
tea șĭ-l vindă ti Bairame,
pe la turci și la d o m n a m e
tea șĭ plătească la orfanĭie...”

ceea ce se traduce:

„luă postav de om sărac,
se duse în Pîrlep la prăvălie
și se puse la croire,
ca să-l facă ghebă,
ca să-l vînză la Bairame,
pe la turci și la d o m n i ,
ca să plătească la sărăcie...”

În aceeași colecțiune, p. 120-21, găsim un pasagiu din balada noastră despre „meșterul Manole”:

„Ca să-mi rădicați
Aici să-mi durați
Mănăstire naltă
Cum n-a mai fost altă;
Că v-oi da averi,
V-oi face b o i e r i ....”

tradus macedo-românește:

„Tea să-nĭ anălțațĭ
Aoace să-nĭ adărațĭ
Monastir analtu
Cum nu maĭ fu altu,
Că va să vă daŭ averĭ,
Va să vă fac d o m n a m e ...”

Apoi în nota de la p. 153, editorul ne spune că: „ d o m n a m e însemnează domnii, domnitori străini, boierii turcești”.

Într-o colecțiune de cîntece poporane macedo-române de d. Caragiani:

„C-un căpitan se se mărită,
Ș-un mușat gĭone cu el s-amintă,
Și armatle ameale acel s’le lĭa
Și pri t u r c a m e tut se da...”

tradus prin:

„Cu un căpitan să se mărite,
Și un frumos june cu el să facă,

Și armele mele acela să le ia
Și în contra t u r c i l o r mereu să dea...”

(*Conv. lit.*, 1863, p. 387)

adecă macedo-românul t u r c a m e corespunde actualului daco-român t u r c i m e .

De asemenea, în colecțiunea postumă a lui Dr. Obedenaru (ms. în Acad. Rom.):

„Avzîțĭ, ah, soțĭ, avzîțĭ, ah, frațĭ!
Voi, f e c ĭ o r a m e ne-nsurațĭ...”

tradus prin:

„Entendez, ô mes compagnons! entendez, ô mes frères!
Vous, j e u n e s g e n s non mariés...”

sau:

„Voĭ g ĭ o n a m e tinirațĭ...” =
„Vous g a r ç o n s , vous célibataires...”

Se zice m u l ĭ e r a m e „mai multe femei” (M. Iutza, Crușova).

v. *-ime. – Samă. – Spurcălamă.*

[1,2]**AMÈLIȚ**. – v. *Amenință. –* [1,2]*Meliț.*

AMÈNINȚ s. **AMÈRINȚ** s. **AMÈLINȚ** s. **AMÈLIȚ** (*amenințat, amenințare*), vb.; 1. menacer; 2. vouloir, ordonner; 3. faire signe, clignotter; 4. mentionner en passant. Ultimele trei sensuri aparțin vechiului grai. Prin sensul dentîi, cel fundamental și mai răspîndit, *ameninț* e sinonim cu î n g r o z e s c și cu î n f r i c o ș e z , cari însă amîndouă presupun că cineva nu numai *amenință*, dar este totodată sau poate să fie temut. Se zice: „*amenințîndu*-l, îl îngrozești sau îl înfricoșezi” atunci cînd *amenințarea* sperie; adesea însă se întîmplă că: *amenințîndu*-l, nu-l îngrozești, nu-l înfricoșezi, căci el de unul ca tine nu se teme.

Pentru a putea expune succesiva desfășurare formală și logică a acestui verb, cată să plecăm de la prototipul latin rustic a m m i n a t i a r e (= a d m i n a t i a r e), de unde spaniolul a m e n a z a r , provenț. a m e n a s s a r , portug. a m e a ç a r , sardul meridional a m e l e z z a i , în dialectul sicilian a m m i n a z z a r i , pretutindeni cu sensul cel obicinuit al românului:

a) *ameninț* „menacer”.

În *ameninț* = a m m i n a t i a r e al doilea *n* s-a dezvoltat prin propaginațiune, ca în „cănunt=canutus”, „mănunt =minutus” etc.; apoi tot ca în „cărunt” sau „mărunt”, primul *n* s-a disimilat în *r* în forma cea mai poporană *amerinț*, pe lîngă care se mai aude într-un mod sporadic *amelinț* cu *l* = *n*, și chiar *ameliț* ca în sardul „amelezzai”.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XVIII, p. 9: „Hristos însușŭ Dumnezeu acesta și domnŭ prespre toate, toate făpturile opriĭa-le; aorea amu cătrâ mare grăiĭa: încătâ mlăcomŭ; ĭarâ aorea cătrâ stricatulŭ: voĭu curâțéște-te; și necuratului dracului opriĭa-i și zicea: și ție grăescŭ eșŭ diîn omulŭ acesta; și acmu cătŭ *amerințâ* cu tăriĭa-șŭ, toate căte să va elŭ lucreazâ...”

Balada *Mănăstirea Argeș:*

„Ș-apoi se-ncrunta
Și-i *amenința*
Să-i puie de vii
Chiar în temelii...”

A. Pann, *Erotocrit* II, p. 43:

„Că el *amerința* într-o parte,
Ș-într-altă rănea cumplit ș-amar...”

și același, p. 70:

„Lua seamă foarte bine la sabia cînd lovea
Și trupul său ca un vultur îl zbura și se păzea;
Se repezea înainte, îndărît iar se trăgea,
Pîn-a nu sosi lovirea cu sabia o oprea,
Se apăra cu păvaza cum *amelința* pe loc,
Încît cînd izbea într-însa sărea scînteie de foc...”

Colinda *Toader Diaconul*:

„Sfîntul Mihăilă
Cu sabia-n mînă,
Dac-așa vedea,
Cu ea c-adia
Și *amenința*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 36)

Descîntec de „dragoste”:

„Mă sculai astăzi duminică de dimineață
Pe rouă, pe ceață,
Cu buciumul buciumai,
De la patruzeci de floricele miroase le luai
Și cu ele mă spălai,
De dragoste mă încărcai,
Și apucai pe cale pe cărare,
Mă-ntîlnii cu nouă îngeri în cale,
În nouă scaune de argint ședea
Și nouă bastoane în mînă avea:
Cu soarele mă încinseră,
Cu luna mă cuprinseră,
Sfinții îngeri cu bastoanele *amelițară*,
Toate dragostile le adunară,
Pe mine le aruncară...”

(A. Iliescu, Dîmbovița, c. Sardanu)

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Ș-*amenințindu*-i din urmă cuțitul moldovenesc,
Să plece acum de fugă se îndeasă, se gătesc...”

Din acest sens de „menacer”, adecă de a sili să se facă ceva, se naște d-a dreptul:

b) *amenință* „vouloir”.

Dicționar slavo–român, circa 1670 (ms., în Bibl. Soc. arheologice din Moscva, f. 110 a): „*amerințare*, v r é r e”.

Dosofteiu, *Acatist*, 1673, f. 18, în alăturare cu pasagiul corespunzător din *Acatistul* lui Samuil Clain, *Sibii*, 1801:

„...În zgăul pre cuvîntul l-aĭ priĭmit, pre cela ce țâne toate l-aĭ ținut, cu lapte l-aĭ hrănit, cu *amelițarĭa* ce hrănĭaște lumĭa toatâ...”	„...Primit-ai în pîntece pre Cuvîntul, și ai purtat pre cel ce poartă toate, și ai hrănit curată cu lapte pre cel ce hrănește toată lumea cu bună -v o e...”

În *Acatistul* tipărit la Rîmnic, 1784, f. 35 a: „cela ce hrănéște toată lumea cu buna-v o i r e”.

Coresi, 1580, quat. XXIII, p. 14: „cu meșterșugulŭ păscâriei vănà ucenici, ca să înțeleagâ că putérea toatâ o are cu v r é r e a-șŭ și cu frămséțea dumnezeĭasc-a *amerințarei* lui făpturile-i toate slujescŭ...”

Tot acolo, quat. XXXII, p. 1: „cu dumnezeĭasca a lui *amerințare* orbului dărui și lumina trupului și lumina înțelegutului...”

Cu același sens, în *Pravila* lui Mateiu Basarab, 1652, p. 594: „sfăntulŭ și a toatâ lumea săborŭ, carele se-au adunatŭ dupâ *amenințarea* dumnezeĭascâ...”

De la sensul de „vouloir”, ca o manifestațiune exterioară a voinței, se desfășură acela de:

c) *amenință* „faire signe, cligner”.

Dicționarul ms. slavo–românesc, circa 1670, f. 100 a: „маанїє, *amerințare* c u m â n a ; манїє, f a c e r e c u o c h ĭ u l”.

De aci, cu perderea inițialului *a*-, la Dosofteiu, 1680, ps. XXXIV, 19:

„...cariĭ mă urăscŭ înzădar și *melițâ* cu ochiĭ...”	„...oderunt me gratis et a n n u u n t oculis...”

unde la Coresi, 1577: „ c l i p e s c ŭ cu ochiĭ ”; la Silvestru, 1651 „ c l i p i n d ŭ cu ochĭul”.

În fine, de la sensul de „clignotter”, prin noțiunea intermediară de c l i p i t ă sau ceva foarte trecător, ajungem la:

d) *amelit* „mentionner en passant”.

Comentatorul lui Urechia, *Letop.* I, p. 99, vorbind despre Dragoș: „alți istorici megieși nemică n-au *amelițat* de această domnie...”

Cantemir, *Chron.* II, p. 72: „noi pre scurt pentru aceasta *amelițind*, cuvîntul am crutat, ca aicea la locul său pre larg să-l zicem...”

Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms., în Muz. istor. din Bucur.) ne dă forma *amenit*, intermediară între *amenință* și *amelit*, traducînd-o prin: „winken, andeuten, ein Zeichen

geben mit dem Kopfe oder Finger, drohen, bedrohen". Noi am văzut mai sus că filiațiunea tuturor sensurilor nu se explică decît prin mijlocirea lui „vouloir". Din romanicul comun a m m i n a t i a r e „menacer" numai graiul românesc a înlănțuit vérigele: „vouloir, ordonner, faire signe, clignotter, mentionner en passant", ale cărora margini la prima vedere se par a fi atît de depărtate, și totuși legătura treptată între ele e foarte consecinte.

Cu totul altceva este a m e l i ț sau m e l i ț „broyer, macquer", despre care se va vorbi la locul său.

v. *Clipesc.* – [2]*Meliț.*

AMENINȚÀRE
AMENINȚÀT } v. *Amenință.*

AMENINȚĂTÒR s. **AMERINȚĂTÒR, -OARE**, adj. et subst.; celui ou celle qui menace, menaçant. Calitativ putînd să exprime toate sensurile verbului a m e n i n ț, mai cu seamă însă sensul cel fundamental.

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu* IV: „i se părea că vede toate jertfele cruziei sale, fioroase și *amerințătoare*, îngrozindu-l și chemîndu-l la judecata Dumnezeului dreptății..."

v. *Amenință. – Îngrozitor.*

AMENINȚĂTÙRĂ s. **AMERINȚĂTÙRĂ**, s.f.; menace. Sinonim cu a m e n i n ț a r e , dar cu o nuanță de despreț. Se întrebuințează mai mult la plural, de ex.: „ce dé mai *amenințături* în vînt, și la adecă nici o treabă..."

v. *Amenință.*

[1]**AMÈRICĂ**, s.f.; t. de géogr.: Amérique. Una din cele cinci părți ale lumii.

Amfilohie, *Gheografie*, Iași, 1795, p. 5: „*America* pănă acumŭ s-au numitŭ ca unŭ mare ostrovŭ, care este mai ca doaâ părți de aceste deasupra pămîntului, darŭ acumŭ mulți au începutŭ a zice din cei ce călătorescŭ cumŭ că și *America* ar fi prinsă de Asiia, după polu articu; fie cumŭ să fie, ačasta nu ne strică, căci noi voimŭ a scrie locurile cele mai cunoscute și mai știute de toți, altele ce nu să știu bine le lăsămŭ altora..."

v.[2]*America. – Americuță.*

[2]**AMÈRICĂ**, s.f.; t. de comm.: toile de coton, calicot (Pontbriant). 0 pînză de fabrică, proastă și netrainică.

Într-un cîntec poporan din Moldova, femeia leneșă se vaietă:

„Cine-o stîrnit furcă, fus,
Mînca-i-ar carnea un urs!
Ard-o focul cînepa,
Că-i mai bun-*america!*

De urîtul cînipei
Luai calea pivniței:
Decît aș toarce la in,
Mai bine-oi bea tot la vin..."

(N. Bălăuț, Vaslui, c. Ivănești)

Pe cînd cînepa și inul trebuiau lucrate, *americă* o aduceau gata tolbașii, zicînd că vine hăt colo din A m e r i c a. E curios a trage acest cuvînt atît de simplu din neogrecul βαμβακερινόν πανί (Cihac, II, 633), pe cînd tot în acest fel o altă stofă se numește la noi în popor a n g l ì e, fiindcă aceiași tolbași se lăudau că o aduc din Anglia.

v. *Anglie. – Alestincă.*

AMERICÙȚĂ, s.f.; t. de botan.: sorte de Géranium, Pelargonium hortulanorum (Dr. Brîndză). „O floare exotică, cultivată la noi numai în ghiveci, cu frumoase flori de culoare roșie sau trandafirie" (P. Teodorescu, Ialomița, c. Socarici).

Dar de ce se va fi chemînd *americuță*?

v. *Mușcată.*

AMERINDÈZ (*amerindat, amerindare*), vb.; approvisionner.

v. *Merindă.*

[1]**AMÈSTEC** (*amestecat, amestecare*), vb.; 1. mâcher; 2. mêler, mélanger, confondre, copuler; 3. remuer, brouiller, tripoter, ingérer. În primul sens: „*amestec* mîncarea în gură" (*Lex. Bud.*) se întrebuințează mai totdauna simplul m e s t e c = lat. m a s t i c o , de unde derivă *amestec* prin prepoziționalul *a* = lat. *ad*. Gura sau dinții m e s t e c ă bucatele. Mîna sau degetele *amestecă*, mintea de asemenea *amestecă*, cînd se pun laolaltă ființe, lucruri sau vederi felurite, fie aceasta în cunoștință pentru a scoate din ele ceva nou sau pentru a ajunge la un scop, fie în necunoștință, neștiind a le deosebi pe unele de altele. De aci se trag toate sensurile lui *amestec*, cari se pot clasifica în două ramure: dentîi, cînd elementele cele a m e s t e c a t e ne preocupă deopotrivă în sine-și, fără a considera mai în specie pe unele din ele sau pe instrumentul căruia i se datorează a m e s t e c u l; al doilea, cînd e vorba de un asemenea instrument sau cînd totalitatea e privită în genere numai întrucît se rapoartă la unele din elemente. În primul caz noțiunea fundamentală este „mêler"; în celalalt, „remuer". În ambele, verbul poate funcționa ca activ și ca reflexiv.

I. *amestec* „mêler, mélanger, confondre, copuler"; de exemplu: *amestec* cărțile la joc; *amestecă* var cu năsip; să *amesteci* vin cu apă; nu *amesteca* pe Ion cu Petru; patimele sufletești, ca și boalele trupești, ca și rătăcirile minții, adesea se *amestecă* mai multe la un loc...

Proverbi și locuțiuni proverbiale:

„Nu te *amesteca* ca mărarul în toate bucatele" (Pann, I, 24) sau: „te *amesteci* ca mărarul în bucate" (Baronzi, *Limba*, p. 59).

„Cine s-*amestecă* în tărîțe, porcii îl mănîncă” (Baronzi, p. 50).

„Nu-ți *amesteca* lingura unde nu-ți fierbe oala” (*ibid*., p. 59).

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 46 b: „mai pre urmă rîsul durerilor să va *amesteca*...”

Același, *Chron*. I, p. 258: „pentre flori ceapa cioarîi și pentre grîu neghină să *amestece*...”

De aci, aplicîndu-se la unirea sexuală, ca lătinește: „m i s c e r e sanguinem et genus”, în graiul vechi ne întimpină:

Moxa, 1620, p. 381: „și-șŭ călugâri muĭarĭa și se *amestecâ* cu alta...”

Ibid., p. 355: „se sculâ Nemitorŭ de ucise pe fečorii lu Amulie toți, ĭarâ pre o fatâ elŭ o puse popâ, și puse lége: fétele ce vorŭ fi popi să nu se mărite; ĭarâ ĭa se *amestecase* cu oarecine; deaca auzi Nemitorŭ că e grea, puse de o pâziĭa pănâ căndŭ născurâ doi gémeni...”

v. *Împreunez.*

II. *amestec* „remuer, brouiller, tripoter, ingérer”; de exemplu: *amestec* ciorba; *amestec* aluatul; *amestec* ceva cu lingura sau cu degetul; mai *amestecă* ceaiul, că nu s-a topit zaharul...

Proverb: „*amestecă* vorba ca făcălețul mămăliga” (*Conv. lit*., 1874, p. 73).

În același sens la Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 262): „cu o falcă în ceriu și cu alta în pămînt la șoim alergă, cătră carile ochii întorcînd, fața în divuri în chipuri mutînd, voroava *amestecînd*, limba bolborosindu-i...”

Italienește „m a s t i c a r e le parole tra’denti = proferirle borbottando ed in maniera intelligibile” (Tommaseo).

În graiul vechi, a *amesteca* pe cineva cu limba sau cu condeiul însemnează figurat: „a cleveti sau a înnegri”.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 31: „dacă au venit (Constantin Duca) la domnie, îndată au început a răsplăti binele ce i-au făcut socru-său (Brîncovanu) cu necunoaștere de bine; și în loc de mulțămită, l-au *amestecat* la Poartă cu *multe cuvinte rele*...”

Neculce, *Letop.* II, p. 316: „Antioh-vodă pre urmă oblicind acest lucru și altele multe m e s t e c ă t u r i a lui Iordachi Rusăt, ce ămbla cu c ă r ț i, *amestecănd* în Țarigrad la Mihaiu-vodă și la frații lui și la Paladi în Țara Ungurească, mănietu-s-au Antioh-vodă și au închis pre Iordachi Rusăt...”

Ca termen juridic, a se *amesteca* = a exercita o ingerință oarecare în averea sau în afacerile altuia.

Eftimie de la Bistrița, 1573 (*Cuv. d. bătr*. I, 23): „să fie (iazul) sfăntei mănăstiri de hrană, ĭar cine se va *amesteca* î n t r -acest ĭazŭ, să fie proclet...”

Simion Movilă, 1602 (*ibid*., p. 113): „nimenile să nu să mai *améstece* p r e - s p r e cartea domniei-méle...”

Ștefan Tomșa, 1622 (*A.I.R*. III, p. 217): „să aibă ei a ținea acéle părți de sat pănă căndu li se va face plata căt mai sus scrie, ca să nu aibă nime a să *amesteca* acolea înaintea cărții dumnii-méle...”

Act moldovenesc din 1638 (*A.I.R*. III, p. 223): „din cuconii noștrii nime să n-aibe a să *amesteca* la acéle vii, pentru căce i le-am dat cu voĭa tuturor fraților...”

Gheorghie Ștefan, 1657 (*ibid*., p. 237): „să fie și de la noi slugilor noastre Murgeștilor acela sat Mihalčul drĭaptă ocină și moșie nerușeită nice dănăoară în véci, și alt nime să nu să *améstece*...”

Constantin Brîncoveanu, 1694 (*Cond.,* ms., în Arh. Stat., p. 95): „ĭar vameșul să nu să *amestece* la ce ar fi venitul moșiilor boĭarilor...”

În fine, a nu se *amesteca* =a fi hotărît de a nu lua parte la ceva.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 203: „Ce să facem? că vremea mucarelului au sosit; aici bani nu putem găsi; Domnul de acolo încă nu ne trimete, nici ne scrie nimică; și așa noi nu ne *amestecăm...*”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 100, cu o elegantă întrebuințare a infinitivului nescurtat: „(Căzacii) îs războinici și-n veci gata a se *amestecare* în tot felul de vrăjbi și de sfădiri...”

De aci expresiunea familiară: „nu mă *amestec*” sau idiotismul: „ n u   m ă   b a g ,   n u   m ă *amestec* = ich mische mich nicht darein” (Dr. Polysu).

v. [2]*Amestec*.

[2]**AMÈSTEC** (plur. *amestecuri*), s.n.; mélange; connivence; ingérence; intervention. Ca substantiv abstract, reprezintă toate sensurile verbului a m e s t e c, într-un mod mai puțin trecător ca în a m e s t e c a r e și fără nuanță de despreț ca în a m e s t e - c ă t u r ă .

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 24): „cîinele mării și vidra cu jigăniile uscatului ce t r e a b ă sau ce *amestec* pot avea...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 957:

„Că nicidecum să nu fie Serascheriul la prepus
Că Moldova și boierii Eteriei s-au supus;
Ce, raiele credincioase, cum au fost vor fi în veci,
Fără nici o p ă r t i n i r e sau *amestic* între greci...”

Act moldovenesc din 1621 (*A.I.R*. III, p. 215): „să n-aibă ceĭa frații *améstic* într-acéle vii, nič Coste în viile céle de moșie carele mai sus scrii, nič să să sfădească...”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 7: „Cine cheamă ș-aduce *amestec* străin în țară, îi mai nelegiuit decît Iuda vînzătoriul...”

v.[1]*Amestec. – Amestecare. – Amestecăciune. – Amestecătură.*

AMESTECÀRE (plur. *amestecări*), s.f.; l’infinitif substantivé d’a m e s t e c : mélange, embrouillement etc. Sinonim cu a m e s t e c ă t u r ă , cu a m e s - t e c ă c i u n e , cu substantivul a m e s t e c, dar exprimînd o acțiune, nu o stare.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 292, despre politica tradițională a Moldovei: „țara aceasta fiind mai mică, nice un lucru singură de sine fără a d u n a r e și *amestecare* cu alte țeri n-au făcut...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 31: „Brîncovanu înțălesese de *amestecarea* ce l-au a m e s t e c a t ginere-său Constantin Duca-vodă...”

Vechiul grai făcea o deosebire între „*amestecarea* sîngelui = alliance, parenté, croisement” și între „*amestecare* de sînge = inceste, mariage illégitime”.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., Acad. Rom., p. 120): „*amestecaria* sîngelui amestecă sufletele...”

Pravila Moldov., 1646, f. 117: „*amestecarea* de sănge să face în doo chipuri: chipul dentăi ĭaste cu nuntâ, cândŭ să va cununa neștine cu vreo muĭare carĭa nu i o au dat pravila; ĭară a doo ĭaste fără de nuntâ, ce să dzice să înpreunâ cu dănsâ încâ mainte de cununie...”

v. [1,2]*Amestec. – Amestecat. – Împreunare*.

AMESTECÀT, -Ă, adj.; part. passé d’a m e s t e c : mêlé, mélangé, pêle-mêle; confondu, embrouillé etc.

Locuțiune proverbială: „Rîs *amestecat* cu plîns...” (Pann, II, 7).

Constantin Brîncoveanu, 1693 (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 39): „fiind moșiĭa Ulmuleților *amestecată* și n e h o t ă r ă t ă de către alte siliști ale lor...”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 342: „Neculai Cărnul încă, văzând pogorirea lui Racoți și *amestecate* lucruri, au venit cu oastea ce se trimisese...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 19: „Acest Dimitrașco-vodă au scos hărtii pre fetele oamenilor, care angărie pănă atunce n-au mai fost în țară nici la o domnie, fiind țara *amestecată*, oamenii strămutați de la locurile lor după ernatul tătarilor[...]”

I. Văcărescu, p. 281:

„După cum vrei să ne-arăți
Toți îngerii coborîți
Și cerul *amestecat*,
Cu pămîntul c u f u n d a t...”

Zilot, *Cron*., p. 2: „Mai alcatuii și această scurtă scrisoare tot după obiceiul meu, adică *amestecată* puțină proastă scrisoare cu mai multă poezie în chip de tragodie...”

Balada *Gheorghelaș*:

„Se pleca ca să bea apă,
Macovei îi da în ceafă
De bea apă sîngerată,
Cu măsele-*amestecată*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop*., 592, 598)

Doina *Oltul*:

„Oltule, cîine spurcat,
Ce vii așa turburat?
Au la coadă te-a plouat
De-mi vii așa mîniat
Și cu sînge-*amestecat*?
Tot cu sînge de haiduci,
Cu căpestre de cai murgi...”

(*Ibid*., 320)

Costache Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu* III: „În lupta și trînta aceasta, masa se răsturnase; ulcioarele se spărseseră, și vinul *amestecat* cu sînge făcuse o baltă pe lespezile salei...”

În graiul vechi, expresiunea „s î n g e *amestecat*” avea un deosebit înțeles juridic:

Pravila Moldov., 1646, f. 94: „ceĭa ce facŭ s ă n g e *amestecatŭ*, ce să dzice ceĭa ce-ș curvăscŭ cu rudele și cu cuscriile și cu cumătrele sau finele lorŭ, acesta se chĭamâ s â n g e *amestecatŭ*, acesta ver va fi bărbatŭ, verŭ muĭare, cu moarte să se cérte...”

v. [1,2]*Amestec. – Amestecare. – Amestecăciune*.

AMESTECĂCÍÙNE (plur. *amestecăciuni*), s.f.; mélange. O formă rară și de prisos în loc de a m e s t e c sau a m e s t e c a r e. *Pravila de la Govora*, 1640, f. 19 b, o întrebuințează cu sensul de „incest”: „fiĭu de a treĭa nuntâ sau născutŭ întru *amestecăcĭune* d e s ă n g e, de unii ca aceștea toți să nu cutéze a se chemarea preoți...”

v. *Amestecare. – Amestecat*.

AMESTECĂTÒR, -OARE; adj. et subst.; brouillon, intrigant. Cine amestecă lucrurile, mai cu seamă însă în sens moral.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 238): „*amestecătorii* de răutăți și a păcii nepriiatini într-alt chip îl zugrăviia, iară eu la dînsul alt chip am cunoscut...”

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 115: „l-au pârit Dumitrașco-vodă (pe Iordachi Cantacuzino) precum are frați în Țarigrad și sînt *amestecători* de domnìi...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. XC:

„Și de cuvîntul turburătorii,
Amestecătorii și pierzătorii...”

v. [1,2]*Amestec. – Amestecătură*.

AMESTECĂTÙRĂ (plur. *amestecături*), s.f.; 1. pêle-mêle, confusion, bouleversemént, embrouillement; 2. ingérance, intrigue, commérage. Dezvoaltă toate sensurile lui a m e s t e c , însă numai în rău sau cu despreț.

1. *amestecătură* „pêle-mêle”.

Miron Costin, *Letop*. I, p. 252: „acea spaimă și glogozală făcându-se în oastea turcească, căt jumătate de oaste fugise de supt corturi la altă parte de tabără de părăsise și pușcile și se făcuse o *amestecătură* mare...”

Zilot, *Cron*., p. 76:

„Oh, și să fi văzut ce *amestecătură*,
Ce fierbere de om, toți strigînd cu o gură...”

Neculce, *Letop*. II, p. 230: „au murit și craiul leșesc Mihaiu Vișnovețchi și era multă *amestecătură* între leși, că nu-și putea alege craiu...”

A. Pann, *Erotocrit* II, p. 22:

„El credea-n sabia-și numai și la dînsa se-nchina,
Totdauna vrea războaie șî-n veac certe scormonea,

Asupra păcilor foarte avea el în viața-și uri
Și cu mare bucurie căut-*amestecături*...”

2. *amestecătură* „ingérance”.

Act moldovenesc din 1677 (*A.I.R.* III, p. 251): „nimine den ruda mea și den oaminii mei cu acĭa moșiĭa traba să n-aibă nič vréo *amestecătură*...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 59: „După ce s-au rădicat feciorii lui Constantin-vodă Brăncoveanul și cu ginerii, au început a face multe *amestecături* și lucruri neplăcute între acești boieri, batgiocorindu-i...”

Mateiu Basarab, 1649 (*A.I.R.* I, p. 107), către toate autoritățile și toți locuitorii din Argeș, contra cărora se plînseseră călugării de acolo că fac „mănăstire de răs și de măscară”: „ mai mult să nu înțeleg dumnie-mea că mai unblați făcând *amestecături* și c u v i n t e f ă r ă l u c r u ...”

v. [1,2]*Amestec.* – *-tură.*

AMESTECUL (D-), adv.; à la fois, conjointement. Î m p r e u n ă. L a o l a l t ă .

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 5 (f. 46 b): „porțâle zidĭuluĭ tocmite cu aur și argintŭ de-*amĭasteculŭ*..:”.

v. [2]*Amestec*.

AMÈT (*ames, ametere*). – v. *Amețesc*.

AMEȚEALĂ (plur. *amețeli*), s.f.; vertige, tournoiement de tête, éblouissement. „Învîrtirea minții, ieșire din minte, smintire momentană” (Costinescu). Exprimă ca stare ceea ce a m e ț i r e însemnează ca acțiune. Sinonim și cu a m e ț i t u r ă, care se întrebuințează foarte rar și numai cu o nuanță ironică. În grai se rostește mai totdauna *amețală*.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 193: „nu întreba cătă *amețală* și oftare și lacrămi, căt s-au măhnit toată curtea și urdia domnului...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 116:

„Ah, Doamne! ce necaz mare: a iubi ș-a fi închis!
Dar ce *amețală*-i asta, de care mă văd cuprins?
Au întunecat văzduhul, ochii mi-au painjinit,
Am rămas uimit, pe gînduri... nu mă lăsați, că-s perit!...”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. IV, sc. 5: „Deie Dumnezău să nu vă treziți din *amețală* prea tîrziu...”

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 32): „Femeia lui Ipate și cu baba, cînd se trezesc din *amețală*, nici tu drumeț, nici tu copil, nici tu nimica!...”

În *amețeală*, ca stare patologică, ni se pare că toate lucrurile se învîrtesc în giurul nostru.

„Ca să-i treacă de *amețeală,* țăranul se afumă cu păr de urs...” A. Paraschivescu, Muscel, c. Valea-Mare).

„Un fel de *amețală* se cheamă în popor *capchiŭ*” (C. Alexandrescu, Neamț, c. Bistricioara).

v. *Amețesc. – Capiu.*

AMEȚÈSC (*amețit, amețire*), vb.; perdre les sens, donner ou avoir des vertiges, tourner la tête. *Amețesc* nu e departe prin sens de u i m e s c și u l u i e s c, din cari însă cel dentîi vine numai printr-o impresiune din afară, iar cel al doilea este un început al *amețirii*, judecata fiind turburată dintr-o cauză internă sau externă, dar fără a înceta. Orice se ivește denainte-mi într-un mod neașteptat mă u i m e ș t e; dacă trebui să mă lupt cu doi dușmani deodată, cari se aruncă asupră-mi din dos și din față, mă u l u i e s c; în ambele împregiurări poate să ajungă la *amețire*, dacă pierd conștiința de însumi, și totuși poate să nu ajungă tocmai pînă acolo. Ca stare patologică, *amețesc* se apropie de l e ș i n.

v. *Leșin. – Uimesc. – Uluiesc.*

Amețesc funcționează deopotrivă ca tranzitiv și ca netranzitiv, dar în ultimul caz i se poate da și forma reflexivă: eu l-am *amețit*, noi *amețim*, ei se *amețesc*. Se zice deopotrivă corect, fără vreo deosebire de sens: „eu *amețesc*” și „eu mă *amețesc*”.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402):

„*Amețesc*. Deliquium patior.

A m e ț i t . Deliquium passus.

A m e ț a l ă . Deliquium”.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 42): „Toate zburătoarele să tulburară și de dulce otrava hulpii tare s ă *amețiră*...”

Ibid., p. 200: „cînd capul s ă *amețiaște*, picioarele dovedesc...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. XVII:

„Fulgere au înmulțit
Și pre ei au *amețit*...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 193: „(Alexandru Ghica) s-au dus la urdie la Sakce și după ce au sosit, piste puține zile s-au stricat vremea și începând a tuna ș-a fulgera cu mare trăsnet, într-o clipală de ochi au căzut asupra cortului de l-au detunat, și fiind Târzimanu supt cort, atât s-au *amețit* cât au fost ca un mort...”

A. Pann, *Erotocrit*, p. 89:

„Cel amorezat, fata mea, dorește neîncetat
Și va tot des să privească la carea l-a săgetat;
Iar el, după cum vezi bine, d-atîta timp este dus,
După treburile sale alergînd în jos șî-n sus,
Și tu în zădar te turburi, în zădar t e *amețești*...”

Zilot, p. 74:

„Vezi, frate, vezi ce foc căzu pre biata țară;
Sărmani locuitori! cum ardeți ca în pară;
Frica v-au *amețit*, nu știți ce vi se face;
Păcatul v-au orbit, vă joacă cum îi place!...”

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 2: „... de-o bucată de vreme-ncoaci, românii noștri s-o *amețit* de cap, parcă i-o umflat Rusaliile:..”

Balada *Gheorghelaș*:

„Spuză-n cizme că-mi băgai
Și la jocuri mă-nhățai:
Cînd săltam și cînd jucam,
Tot de spuză mă frigeam,
Pînă cînd mă oboseam,
Pînă cînd m ă *amețeam*,
Pînă cocă mă făceam...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 598)

Doina *Buruiana de leac*:

„Blăstemat să fie ceasul
Cînd i-am urmărit eu pasul
Și i-am auzit eu glasul:
Cu pasul m-au rătăcit,
Cu glasul m-au *amețit*,
Liniștea mi-am prăpădit...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 270)

Altă:

„Rele sînt frigurile,
Mai rele-s dragostile:
Frigurile te răcesc,
Dragostile te-*amețesc*...”

(*Ibid.*, 244)

Derivațiunea lui *amețesc* din grecul μεθύσκω „enivrer” (*L.M.*) nu se întemeiază pe nemic; totuși mai bună nu este nici derivațiunea din latinul a m e n s sau a m e n t i a (Cihac), de unde românește ar fi „amință” sau „amințesc”, nu *amețesc*. Forma organică a cuvîntului, conservată pe alocuri în Banat și-n Ardeal, este *amet*, care se referă către *amețesc* întocmai ca bănățeanul „amurt” către „amorțesc” sau „amut” către „amuțesc”.

„Ciocîrlia, cînd cîntă, se suie cîteodată pînă sus la vînturile turbate, acolo *amete* și cade jos, iăr cînele care o mîncă, apoi, turbează...” (P. Olteanu, Hațeg).

v. *Ciocîrlie.*

De asemenea la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.): „*ametu* = = *amețescu*, den Schwindeln bekommen”

Ca „trimet = lat. transmitto” sau „sumet = lat. submitto”, tot așa *amet* este învederat a m i t t o (mentem, virtutem, judicium, consilium, sensus etc.). În privința simțurilor sau a minții, lătinește a m i t t o însemna o încetare a lor trecătoare: „ a m i s i t , non perdidit”. Românul organic *amet* pare a fi fost numai netranzitiv, ca în cele două exemple de mai sus; pentru funcțiunea tranzitivă s-a închipuit amplificatul *amețesc*; care a reușit apoi a goni detot pe primitivul *amet*.

v. *Amețeală. – Amețit. – Cumet. – Desmetic. – Sumet. – Trimet…*

AMEȚÌRE. – v. *Amețeală*. – *Amețesc*.

AMEȚÌT, -Ă, adj.; part. passé d'a m e ț e s c : abazourdi, dupéfié, ébloui, éperdu, étourdi, ivre etc. Exprimă ca adjectiv toate sensurile verbului din care derivă.

„*Amețit* = b ă u t , betrunken; amețit = l e ș i n a t , ohnmächtig" (Dr. Polysu).

„E *amețit* ca un pește afară din apă" (*L.M.*).

„Nu poci sta pe picioare de *amețit* ce sînt" (*Ibid*.).

Beldiman, *Tragod.*, v. 125:

„Jăcuiesc, pradă, omoară, mărfurile împărțesc,
Și cu cît privesc folosul, cu atîta se iuțesc;
Cine să se-mpotrivească, căci săracii, *amețiți*,
Fiind toți în așternuturi și întru somn adînciți..."

A. Pann, *Erotocrit*, p. 22:

„Ah! acesta om nu este, negreșit este vrun zeu,
Care se pogoară noaptea din nălțimile cerești
Și vine ca să smintească simțirile omenești,
D-aceea șî-n acea vreme *amețită* a rămas
Și asculta să-nțeleagă vorbele acelui glas..."

A. Odobescu, *Pseudokyneg*., p. 34: „Blînda turturică a sosit *amețită* de bucurie..."

Mai cu deosebire se zice *amețit* la cei m a h m u r i de beutură, cari adecă au trecut peste măsura c h e f u l u i .

Miron Costin, *Letop.* I, p. 311, despre vestitul căzac Timuș: „au dat foc caselor, dacă s-au sculat de la masă *amețit* de vin..."

Moș Albu I, p. 15:

„Dar d-a nopții neodină și de cîte le-am pățit,
Cum și de vinul din ploscă t ă m î i a t și *amețit*,
Eram ca b ă t u t î n p i v ă , capul îmi atîrna greu..."

Un cîntec poporan din Moldova:

„Oliolio măi lăutar!
Mult ai tras din cel păhar
De ți-e glasul răgușit
Și-ți e capul *amețit*..."

(Caranfil, *Valea Prutului*, p. 2)

Balada *Marcu Viteazul*:

„Și cugetul că-l mustra
Și inima nu-l lăsa
Să-l omoare *amețit*,
Să-l omoare adormit..."

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 665)

„La noi pentru t u r l e a c sau *amețit* de beutură se zice: r ă t u t i t de beutură și î n v i n o ș a t ...” (N. Guran, Craiova).

v. *Amețesc. – Afumat. – Beat. – Mahmur. – Tămîiat...*

AMEȚITÒR, -OARE, adj. et subst.; qui étourdit, ébloui, abazourdit etc.

Dr. Polysu: „*Amețitor* = betäubend, schwindelerregend, narkotisch”.

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* II: „O greutate îmi apăsa inima; un nor *amețitor* veni și se puse pe ochii mei. Mi se părea că biserica se învîrtește cu mine...”

v. *Amețesc*.

AMEȚITORÌE, s.f.; étourdissement. Formă necunoscută nouă, pe care Cihac o dă ca sinonim cu a m e ț i t u r ă .

AMEȚITÙRĂ. – v. *Amețeală*.

[1]**AMIÀZI** s. **AMIÀZIZI**, adv.; à midi. Lătinește a d m e d i u m d i e m sau a d m e d i a m d i e m . Oara a douăsprezecea după miezul nopții. În graiul vechi *amiazi* se întrebuințează ca un adverb de timp în toată puterea cuvîntului, alături cu „acum”, „atunci”, „astăzi”, „seara”, „dimineața” etc., fără a i se mai adăoga prepozițiunile l a sau î n , prin cari se substantivează.

Dosofteiu, 1680, f. 67 b:

„Sara și dimineața și *amĭadzădzâ* spune-voĭ și vesti-voĭ...”	„Vespere et mane et m e r i d i e narrabo et annuntiabo...”

unde la Silvestru, 1651, numai ca locuțiune adverbială: „seara și dimineața și la *amiazăzi*...”, precum și la Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.): „și-n t r -*ameadzâdzi*...”

Dosofteiu, 1673, f. 88 b:

„Sara ș-*amĭadzădz* și demineațâ
Grăesc la Domnul fără de greațâ...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 325:

„Mai ales Trei-Sfetiteanul, călugărul cel puchios,
Care mai în toată vremea îți părea că-i mănios,
Mergînd la el dimineața ș-*ameazăzi* după somn,
Pînă nu și-ar fi dres cheful, nu te socotea de om...”

Alexandri, *Legenda ciocărliei*:

„Și rîurile soarbe, și paseri săgetează,
Și umbra o înghite cînd soarele-i *amiază*...”

Cu prepozițiunea p e , ca în „pe atunci”, însemnează: „vers midi, à midi à peu près”.

Neculce, *Letop.* II, p. 339: „acest răspuns au venit lui Dimitrașco-vodă într-o zi p r e *amiazăzi...*”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Și mergînd cu un marș grabnic toată noaptea pînă-n zi;
A doua zi p e *amiază* în șes la Siret sosi...”

Tot ca adverb funcționează *amiazi* în construcțiunile: „ î n d e *ameazi* = spre seară” (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani) sau: „ d e *ameazi* î n d e seară” (C. Melinte, c. Gănești).

În texturile din secolul XVI circulează pleonasticul „*amiazizi* d e z i ”, de ex. la Coresi, 1577: „seara și demâneața și *amiazăzi* d e z i ”, ca și cînd s-ar zice: „la 12 oare d e z i ”.

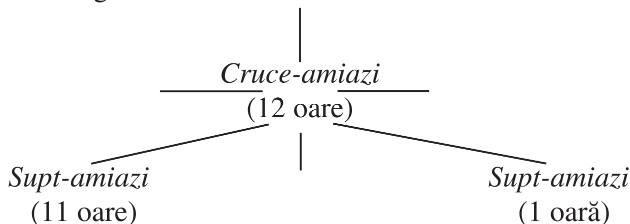
La popor momentul precis de 12 oare meridiane se cheamă c r u c e - *amiazi*, iar timpul ce-i precede sau îi urmează: s u p t - *amiazi*.

Basmul *Petrea Voinicul* (Sbiera, *Povești*, p. 25): „Mergi pînă aproape de cuibul paserii măiestre și te ascunde acolo ca să nu te vadă nime, și cînd va fi s o a r e l e c r u c e -*amiazăzi*, atuncea te răpede iute și apucă un pui, căci numai pe acel timp merge paserea după hrană...”

În graiul țărănesc din Vaslui (Dăscălescu, c. Șcheia): „văzind că sorele au venit în prînzu cel mare, am îngiugat boi[i] și la deal am plecat; cu greu am agiuns în vîrful lui; acu sorele era c r u c e - *amiazâ*, și încet cu încetu am mers tot înainte pe podișul dealului celui vrajmaș ce-l suisem cu atîta greuta[te]; deodată dau peste o vale, pogor eu valea, sorele vine s u p t -*amiazi...*”

„Pe la 11 oare se zice s u b -*amiazi*” (T. Crișianu, Transilv., Cugier), și tot s u p t -*amiazi* este pe la oara 1 postmeridiană.

Raportul între c r u c e – *amiazi* și cele două s u p t – *amiazi* se poate reprezinta prin următoarea figură:

În această figură, ajuns la c r u c e -*amiazi*, soarele se află în răscrucea celor patru puncturi cardinale, avînd dedesubt atît pe s u p t -*amiazi* de unde s-a urcat, precum și pe s u p t -*amiazi* la care se va pogorî.

v. *Cruce.*

Pentru locuțiunea adverbială franceză „en plein midi = publiquement”, românul are: z i u a *amiazizi* m a r e ”

Neculce, *Letop.* II, p. 249: „o chiema Anița, și era țiitoarea lui Dimitrașco-vodă (Cantacuzin), și o purta în vedeală între toată boierimea, și o ținea în brațe de o săruta, și o purta cu sălbi de galbini și cu haine de șahmarand și cu șlic de sobol și cu

multe odoare împodobită, și era tănără și frumoasă și plină de suliman ca o fată de rachieriță; și o trimetea cu careta domnească cu siimeni și cu vornici și cu comiși z i o a *amiazăzi* m a r e pe uliță la feredeu…"

Același, p. 252: „l-au legat (pre un grec anume Mavrodin Paharnic) și l-au pus pe un cal, îndărăt cu fața spre coada calului, și-i didese coada în măni de o ținea în loc de frău, și-l ducea prin mijlocul tărgului la Copou la primblare, și-l privia tot norodul z i o a *amiazăzi* m a r e ..."

Cînd nu este însă ceva foarte neobicinuit, atunci nu se mai adaogă m a r e , precum tot la Neculce, p. 237: „le-au tăiat capetele a tustreii z i o a *amiazăzi* la făntăna denaintea porții...", căci o simplă tăiare a cîtorva capete era pe atunci ceva cu mult mai întîmplător decît o fată de rachieriță în careta domnească sau un postelnic călărind cu fața spre coada calului.

În loc de „ z i u a *amiază*" astăzi se zice mai mult: z i u a n a m i a z a = = *în-amiazi-a*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 68: „și te dai dă rîpă singur la orice daravelă, hiĭe și z i u a - n *amiezia* m a r e ..."

Cîntec poporan din Moldova:

„Frunză verde clocotici,
Ce cați, Iancule, pre-aici?
Numai cu palmele goale
Z i o a - n *ameaza* c e a m a r e .."

(Caranfil, *Valea Prutului*, I)

Însă compusul n a m i a z a trece deja în substantiv.

v. ²*Amiazi.*

²**AMIÀZI** (artic. *amiaza*), subst. fem., s. *amiàzi* (artic. *amiazul*), subst. masc.; midi, le milieu du jour. Este adverbul a m i a z i „à midi" luat ca substantiv. În vechile texturi se substantivează chiar nescurtatul a m i a z i zi, întrebuințîndu-se, articulat ori nearticulat, mai adesea cu prepozițiunile î n , î n t r u , c ă t r ă , s p r e etc. Deasa construcțiune cu î n dete naștere formei poporane aglutinate *namiazi* sau *namiezi* ori *nemiez* și *nimiez*; mai rar prin aglutinare cu d e, se aude *demiazi* sau *demiez* (Fălciiu, c. Oltenești; Tutova, c. Iepureni). În multe locuri se rostește *aniazi* lîngă *amiazi*, de unde apoi forma mixtă *amniazi*; nu rară mai ales în Moldova și-n Banat.

„Cînd pomul lasă umbra sa drept la rădăcină, atunci se zice că e *ameazul*" (C. Bungețeanu, Mehedinți, c. Cosoveț).

Dosofteiu, 1680, f. 43 a:

„...scoate-va ca lumina direptatea ta, și gĭudecata ta ca *amiadză–dza*..."	„...educet quasi lumen justitiam tuum, et judicium tuum tanquam m e r i d i e m ..."

de asemenea la Silvestru, 1651: „gĭudecările tale ca *amiazăzĭa*...", și la Coresi, 1577: „județul tău ca *amiazăzi* d e z i ...", după cum e și-n *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom:): „ ca *amiadzădzi* d e d z i ..."

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. XXXVI:

„Și judecata ca *amiazăzi* chiară,
O va face ca-n zi senină de vară...”

În construcțiuni prepoziționale:
Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXII, 6: „întru *amiadzădzi* străluci lumiră multă...”

„...περὶ μεσημβρίαν – περιστράψαι φῶς ἱκανὸν...”

unde în *Noul Testament* din 1648: „către *amiazăzi*”, iar în *Biblia* lui Șerban-vodă din 1688: „spre *amiazăzi*”.

Moxa, 1620, p. 402: „întunecâ soarele într-o *amiazâzi* cătu se vedea stélele...”

Poporul prînzește cu mult înainte de *amiazi*; de aci într-o doină din Ardeal:

„Să n-am prînz
Fără de plîns,
Nici *amiaz*
Fără năcaz.”

(Jarnik-Bîrsanu, 195)

Jipescu, *Opincaru*, p. 113: „la prînzu-ăl-mare, te face nebun; între prînz și *namiazi* îți spune că iești lingău mare; în toiu *namiezilor*, rumân harnic...”; unde e foarte remarcabil pluralul „*namiezilor*”.

„Poporul zice că soarele e tras de boi de dimineață și pînă la prînz, de bivoli de la prînz pînă la *amiezi*, de cai de la *amiezi* și pînă seară... (P. Diaconescu, Muscel, c. Godeni).

De aci, timpul între dimineață și *amiazi* fiind privit ca foarte lung, s-a născut proverbul despre oamenii cei molîi la faptă sau la vorbă:

„Pînă să zică „bou breaz”
Vine soarele l-*amiaz*...”

(Pann, I, 96)

Poporul împarte ziua în două conace sau popasuri: unul e la *amiazi,* celalalt la asfințitul soarelui.

A. Odobescu, *Pseudokyneg*., p. 8: „...bietul George Giantă, cel care cu o rugină de pușcă pe care orice vînător ar fi azvîrlit-o în gunoi nimerea mai bine decît altul cu o carabină ghintuită, și care pe mine, nemernicul, m-a adus de multe ori cu vînat la conacul de *amiazi*...”

„Poporul zice că la *amiaz* sau *nimezi* și la sfințit stă soarele de mănîncă un corn de prescură și bea un păhar de vin...” (A. Iliescu, Dîmbovița, c. Sărdaru).

„Cînd la noi e ceasul 12, zic țăranii că soarele stă în scaun sau se odihnește ...” (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

„La *ameazi* ciobanii de aice zic staul” (T. Vasiliu, Tecuci, c. Tudor-Vladimirescu).

Basmul *Voinicul cel fără tată* (Ispirescu, *Leg.*, p. 127): „îi zise că tocmai la *amiazi*, cînd va fi s o a r e l e î n c r u c i , să înalțe o prăjină și în vîrful ei să puie o mahramă roșie...”

Basmul *Poveste țărănească* (*ibid.*, p. 260): „Drăcoaica de mumă a zmeului dormea numai la *nămiezi*, cînd s o a r e l e s t ă î n c r u c i ...”

„La ciobani, timpul de la 9 pînă la 11 oare se cheamă *amiaza* o i l o r ; de la 11 pînă la 2 după 12, s u b-*amiază*...” (T. Bălănescu, Neamț, c. Bălțătești).

Afară de s c a u n , s t a u l și î n c r u c i , se mai aud pe alocuri în popor alți doi sinonimi cu *amiazi*.

„Unii dintre ciobani zic h o j i n ă cînd soarele este la *amiază*...” (Severin, Tecuci, c. Godinești).

„La 12 oare se zice p a n d e l a sau *namezi*” (T. Popărlan, Brăila, c. Cazas).

Ambii acești termini, de o întrebuințare foarte restrînsă, sînt slavici: h o j i n ă sau mai bine o j i n ă este paleoslavicul „užina”, rusește „užin”, adecă „mîncare după prînz”, iar p a n d e l a , care circulează numai pe lîngă Dunăre, este o metateză din bulgarul „pladnĭa = midi”, paleoslavic „pladĭne”, literalmente „jumătate zi = = medius dies”.

În Buzău (com. Chiojdu-Bîsca) se aude în loc de *amiazi* – z i u a - j u m ă t a t e .

v. [1,3]*Amiazi. – Zi*

[3]**AMIÀZI** (art. *amiaza*), subst. f., s. *amiàzi* (art. *amiazul*), subst. m.; midi, sud, un des quatre points cardinaux. Partea spațiului numită în limba literară de astăzi „sud”; opusă nordului, care se cheamă m i a z i n o a p t e . Cînd stăm cu fața spre răsăritul soarelui, *amiaza* e la dreapta noastră.

„Pămînturi despre *amiazi* = die Südländer” (Dr. Polysu).

Călătoria Maicei Domnului, text circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 314): „patru sutĭa de îngeri cu elu, o sutâ despre r ă s ă r i t u , altâ sutâ despre a p u s u , altâ sutâ despre *amiadzâdzi,* altâ sutâ despre m e a d z ă n o a p t e ...”; și tot acolo (p. 322), într-un singur pasagiu, cuvîntul e scris în trei feluri: **амеадзжзи амїазъзи** și **амїазезн**.

Silvestru, 1651, f. 169 b: „ m i a z â n o a p t e și *amiazăzĭa* tu aĭ ziditŭ...”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, 23 oct., f. 80 b: „unghĭulŭ despre a p u s era vĭarde a cerĭuluĭ, ca prajiĭ; ĭară a r ă s ă r i t u l u ĭ ca trestiĭa; ĭară m ĭ a d z ă n o a p - t ĭ a ca sângele curatŭ; ĭară *amĭadzădzul* albŭ ca omătulŭ...”

Predică din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 190): „date furâ noao patru eyagghelii, derepce săntŭ stălpi acéstea lumiei, că și lumea patru pârți avăndŭ: r â s â r i t u l ŭ , a p u s u l , m i a z â n o a p t e , *amiazâzea*…”

v. [1,2]*Amiazi. – Crivăț*.

AMIGDÀL. – v. *Migdal.*

A-MÌJA (D-)
A-MIJÒTCĂ (D-) } v. *Ajumitul. – Ascunsele. – Mijotcă.*

AMIJÈSC (*amijit, amijire*), vb.; s'assoupir, avoir les yeux à demi fermés. *Amijește* cineva cînd începe a m o ț ă i , moțăiește cînd începe a a ț i p i , ațipește cînd începe a a d o r m i . Semnul exterior al *amijirii* este că ochii nu sînt încă închiși, dar deja acoperiți cu gene. Se zice mai mult m i j e s c , fără prepoziționalul *a*. Figurat, z i o a *mijește*, adecă este cu ochii numai pe jumătate deschiși, cînd vine seara și cînd vine dimineața.

Basmul *Mintă–creață* (Sbiera, *Povești*, p. 100): „iată că începe a însăra; ea aprinde lumina și coase necurmat; cum numai au *amijit*, pe loc au sosit Mintă-creață..."

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 22): „ajungînd el în pădure pe cînd s e *amija* d e z i u ă , a tăiet lemne, a încărcat carul zdravăn și l-a cetluit bine..."

v. *Adorm. – Ajumitul. – Ațipesc. – Mijesc.*

A-MIJLÓC, adv.; au milieu. Lătinește: a d m e d i u m l o c u m . Ceea ce astăzi se exprimă prin locuțiunea adverbială î n m i j l o c sau l a m i j l o c .

v. [12]*A* (p. 104). – *Mijloc*.

A-MÌLĂ, adv.; piteusement, à faire pitié. Se aude mai adesea în Oltenia.

„...cînd un om vede pe altul călare pe un cal bun, îl privește *a milă*, și de pe față-i se poate citi dorința de a avea și el un cal bun..." (Preut C. Ionescu, Mehedinți, c. Șișeștii-de-Jos).

v. *Milă*.

A-MILJÓC. – v.[12]*A* (p. 104).

[1]**AMÌN**, s. m.; amen. Cuvînt ebraic, care însemnează „așa să fie" și se întrebuințează în tipicul bisericesc.

Șeapte taine, 1644, f. 12 a: „boteadză-sâ robulŭ lui Dumnedzău imerek în numele Tatălui, *amin*; și să-l rădice diîntr-apâ, de-aciĭa să-l afunde a doa oarâ și să dzicâ: și a Fiĭuluĭ, *amin*..."

Dosofteiu, 1680, ps. CV, 48:

„...blagoslovitŭ, Domnulŭ Dumnedzăul luĭ Izrail de la veac și pînă la veacŭ; și va dzâce tot nărodul: *amin, amin!*..."	„...benedictus Dominus Deus Israël, a saeculo et usque in saeculum, et dicet omnis populus: fiat, fiat!..."

unde la Coresi și la Silvestru:

1577:	1651:
„...și zice-vorŭ toți oamenii: f i - v a , f i - v a ..."	„...și zicâ toți oamenii: f i e , f i e ..."

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), p.160: „aceluĭa e slava și țiînrutul în vécii vécilor *amin*..."

Din această locuțiune bisericească, „în vecii vecilor *amin*", s-a format românul „în veci de *amin*" cu sensul de „pentru totdauna".

Un act moldovenesc din 1683 (*A.I.R.* III, p. 257): „am văndutu-o dumisale •upănului Nicolai Murguleț ftori lugofet, ca să-i fie dumisale moșie î n v e c i d e *amin*...”.

Descîntecele poporane cele cu forma religioasă și-au însușit și ele pe *amin*; bunăoară:

„*Amin, amin*,
De la mine descîntecul.
De la Maica Domnului leacul...”

(Burada, *Dobrogea*, p. 269)

sau:

„*Amin, amin!*
Ca soarele în senin;
De la mine descîntecul,
De la Dumnezeu leacul...”

(*Familia*, 1882, p. 268, 292)

sau:

„*Amin! amin!*
Cosmandin!
Descîntecul Sîntei Marii...”

(*Ibid.*, 1874, p. 549)

De asemenea, în cîntece poporane *amin* figurează ca o formulă concluzivă. Încheiarea baladei *Doncilă*:

„Eu mă-nchin cu cîntecul
Ca lupul cu urletul;
Mai dați o ocà de vin,
Să zic: l a m u l ț i a n i *amin!*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 581)

Balada *Ioviță*:

„Mai ziceți, boieri, *amin!*
Mai dați cu plosca cu vin;
Mai dați și cu udătura,
Să-și ungă boierii gura!...”

(D. Pavelescu, com. Chiora, Col. ms.)

O exclamațiune familiară la Alexandri, *Peatra din casă*, sc. 3:
„Franț: He, he... (strănută).
Zamfira: Să-ți fie de bine! (strănută).
Franț: Foarte-ți mulț... Să-ți fie de bine.
Zamfira: *Amin* și î n t r - u n c e a s b u n ! ...”
Locuțiuni proverbiale:
„Pîn la *amin* = bis an’s Ende” (Dr. Polysu).
„Nici la *amin*” însemnează: niciodată.

Basmul *Poveste țărănească* (Ispirescu, *Legende,* p. 254): „trebuia să-și mute gîndul: nu mai putea adecă să-l dezgroape n i c i l a *amin...*"

Același înțeles are locuțiunea proverbială „cît *aminul*", despre care d. Șaineanu ne împărtășește următoarele patru exemple din *Calendarul basmelor* pe 1882 (p. 44) și 1883 (p. 33, 34, 57):

Basmul *Peneș împărat*: „Dacă vei zăcea mereu cum zaci acum pe coaste, n-o să te pricopsesc c î t *aminul*; dar dacă vei băga inima în tine și m-ei asculta și vei face orice-ți voi zice eu, să știi că am să te fac ginere de împărat..."

Basmul *Pipelcuța sau Cenușăreasa*: „După ce o izmeniră astfel, o mai mînzăliră pe obraz cu cenușă și cărbuni, de nu mai credeai c î t *aminul* că-i fată de boier mare..."

Ibidem: „Dar nu-i dăduse c î t *aminul* prin gînd..."

Ib.: „Să nu-l zărească c î t *aminul* nici măcar cu lumînarea..."

Ca și ceilalți termini bisericești, *amin* n-a putut să nu capete în graiul poporan o aplicațiune comică.

Așa, cînd găsești pe cineva la masă și-i urezi de bine, el îți răspunde: *amin!* iar tu:

„*Amin, amin!*
Și eu m-anin..."

(Baican, *Vorbe bune*, p. 10)

I. Creangă, *Amintiri* (*Conv. lit.*, 1882, p. 459):

„— *Amin*! bleștesc eu cu jumătate de gură.

— Și e u m ă a n i n , spuse Pavel de după sobă.

— *Amin, ne–amin*, ștergeți-vă pe bot despre purcei! zise Mogorogea cu ciudă. Înțeles-ați? Nu tot umblați după bunătăți; mai mîncați și răbdări prăjite..."

v. *Aghios. – Aleluia*.

[2]**AMÌN**, s.m.; t. de botan.: Ammi. O plantă ombeliferă apropiată de c h e m i n (Carum Carvi). Termenul se întrebuințează în Banat. Nemțește se cheamă *Ammei*. Polonește a m i n e k , adecă „le petit a m e n ". Românul *amin*, cuvînt foarte frumos, este învederat o etimologie poporană, cu atît mai nimerită cu cît c h e m i n u l în genere este privit la mai toate popoarele ca o plantă sacră: „le basilic et le cumin, deux plantes chères au peuple et qui ont toutes les deux un caractère p r e s q u e s a c r é " (Gubernatis, *Mythol. d. plantes* II, 112). După legenda poporană română, floarea *aminului*, ca și cuvîntul a m i n , ne vine de pe „cîmpul lui Iordan".

Rugăciunea poporană cătră Sf. Vineri, după cum se aude în Banat:

„Sfînta Vineri a avut un fecior,
Ca un mîndru domnișor;
Din ochi lacrămi îi mergea,
Din inimă sînge-i curia,
Nime-n lume nu știa,
Făr' de Lină Magdalină

Și surorile lui Lazar,
Cari se duseră pe cîmpul lui Iordan
Culegînd flori de *amin*,
Și deteră cu picioru-n spin;
Ci acela nu fu spin,
Ci fu albin,
Din albini se făcu mierea,
Mierea făcu ceară...”

(S. Liuba, c. Maidan)

v. *Chemin*.

[1]**AMÌNTE**, adv.; mentalement: 1. iau *aminte* = observer, être attentif, entendre; 2. aduc *aminte* = faire souvenir, rappeler, recommander; 3. este *aminte* = = avoir soin, ne pas oublier; 4. vine *aminte* = se rappeler. Adverbul *aminte* = lat. ad mentem se întrebuințează numai în asociațiune cu cei patru verbi: a lua, a aduce, a fi și a veni, din cari cu acești doi din urmă numai impersonal: îmi este *aminte*, îmi vine *aminte*. În vechile texturi e foarte deasă forma: *amente*. Afară de exemplele de mai jos, a se vedea altele la verbii respectivi.

1. iau *aminte*.

Sinonim cu bag de seamă și cu vechiul adint. Se construiește cu acuzativul și cu dativul, cu prepozițiunile de, spre și despre, mai rar cu în.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. IV, p. 12: „noi nu mulțemimŭ lu Dumnezeu, nici ne ispovedimŭ lui, și nu luomŭ noi *aminte* darea lui céĭa buna...”

Predică din 1619 (*Cuv. d. bătr*. II, 120): „bine socotiți și loați *amente* ce grăĭaște Dumnedzeu...”

În psalmul LXV, după Coresi și Dosofteiu:

1680:	1577:
„...luat-au *aminte* glasuluĭ rugiĭ mĭale...”	„...înțelése glasulŭ rugâcĭuniei méle...”

la Silvestru, 1651: „luo *aminte* glasul rugăcĭunieĭ méle”, în contextul latin: „attendit voci...”

În psalmul CXLI:

1680:	1577:
„...ĭa *aminte* spre ruga mĭa...”	„...socotéște rugâcĭunea mĭa”

la Silvestru, 1651: „ĭa *aminte* rugăcĭunĭa mĭa...” = „intende ad deprecationem meam...”

În psalmul XXXVII:

1577:	1680:
„...ĭa *aminte* în ajutorĭulu mieu...”	„...ĭa *aminte* într-a□utorĭul mĭeu...”

 = „intende in adjutorium meum...”

Biblia lui Șerban-vodă din 1688:

Gen. XXIV, 6: „ĭ a *amente* întru tine, ca să nu întorci pre fečorul mieu acolo...”	„...a t t e n d e tibi ne revoces filium meum illue...”
Deuter. XI, 15: „mâncăndu și săturăndu-te, ĭ a - t e *amente* pre tine să nu ți să lățească inima...”	„...cum comederis et satiatus fueris, a t t e n d e t i b i ipsi ne dilatetur cor tuum...”

În ultimul pasagiu, reflexivul „ a s e l u a *aminte* pe sine-și” însemnează „prendre garde à soi-méme”, ca și-n următorul text:

Legenda Sf. Dimitrie, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 120): „diîntru acea Onisiforŭ puținel l u o - s e *aminte*, ĭară pentru căce i se arâtâ blăndŭ, el ĭarâș se slâbi și se întoarse ĭarăș în năravul său...”

Derivate verbale: l u a r e *aminte* „attention”, l u a t *aminte* „observé”, l ă u - t o r *aminte* „attentif”.

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 13): „făcîndu-mă asemene vulturului celui mai l u î t o r i u *aminte*...”

v. *Adint. – Iau.*

2. a d u c *aminte*.

Mai adesea se construiește cu acuzativul sau cu prepozițiunea d e ori d e - s p r e . E sinonim cu a m i n t e s c .

Varlam, 1643, f. 20 a: „ A d u c e ț i -vâ *amente* câtŭ potŭ lacrâmile, cumŭ Manasiĭa, râul și spurcatulŭ înpâratŭ, plănsâ și Dumnedzău ertâ-lŭ...”

Șeapte–taine, 1644, f. 78 b: „ș-au a d u s ŭ *amente* de cuvăntulŭ svăntului părinte Isaiĭa...”

Dosofteiu, 1673, f. 16 a:

„Pănă cînd, milostive, nu-ț a d u č *aminte*
De mă uiț cu totul, o Dumnedzău sfinte?...”

Biblia Șerban-vodă 1688, p. 901:

Paul. ad. Tit. III, 1: „ a d u - l e *aminte* lor, la domniĭ și la puterniciĭ să se supue...”	„...a d m o n e illos principibus et potestatibus subditos esse...”

Costachi Negruzzi, *Gelozia*:

„Nu-ți lași capul ades plecat pe mîna ta
Ș-*aminte* nu-ți a d u c i atunci de cineva?...”

De aci: a d u c e r e *aminte* „souvenir”, a d u s *aminte* „rappelé”, ,,a d u - c ă t o r *aminte* „rappelant”, „se souvenant”.

v.[1]*Aduc. – Amintesc*.

3. e s t e *aminte*.

Sinonim cu: a m g r i j ă sau p o r t g r i j ă, g r i j e s c .

Lexicon Budan: „îmi e s t e *aminte* = curae mihi est”.

Dr. Polysu: „a fi cuiva *aminte* = wollen, an Etwas denken, im Schilde führen; nu-i e *aminte* = es ist nicht sein Ernst, er will nicht”.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 18: „Domnul era un grec străin; boierii numai cineși pentru sine grijia, iară pentru bine cel de obște nimene nu căuta ca cum vra fi țara fără de domn nimărui trebuind; ca cum vra fi săracii pricină răutății, să fie sfătuit ei pre leși să vie în țară, nimărui *aminte* n-au fost să le dea știre...”

v. *Fiu. – Grijă.*

4. vine *aminte*.

E sinonim cu „a-și aduce *aminte*”, dar exprimînd ceva întîmplător sau nevoluntar.

Și macedo-românește se zice: „niĭ vine *aminte*” cu sensul latinului: „in mentem venit” (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., I, 16).

Vocabularul bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402): „*Aminte*-m vine. Reminiscor”.

v. [1]*Vin*.

Printr-o licență poetică, Dosofteiu, 1673, f. 30 a, întrebuințează pe *aminte* fără verb:

„Dzua-ț voĭ striga, Dumnedzăŭ sfinte;
Nu mă veĭ asculta, nicĭ *aminte*...”

E și mai remarcabil că-n *Omiliarul de la Govora*, 1642, p. 100, *amente* figurează ca substantiv: „veseléște sufletul tău cu acest strugur de vin dulce, care ți ĭaste adus din țara cea făgâduitâ cu măna curând înblătoarei *amentei* méle; cunoaște poama ei că ĭaste bunâ...”

Din adverbul *aminte*, s-au născut frumoasele derivate: amintesc și amintire.

v. *Minte*.

[2]**AMÌNTE,** subst. – v. [1]*Aminte.*

AMINTEALĂ, s.f.; souvenir, ressouvenir. Se aude în Transilvania (G. I. Popescu, Sălagiu). Sinonim cu obicinuita formă amintire.

v. [1,2]*Aminte. – Amintire*.

AMINTÈSC (*amintit, amintire*), vb.; ressouvenir. A-și aduce *aminte* într-un mod puțin lămurit despre ceva ce nu mai este demult.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea* XXVIII: „turnul acesta, care ne *amintește* de niște timpuri de barbarie, ce din norocire s-au cufundat pentru totdauna în noianul vremii...”

A. Odobescu, *Pseudokyneg*., p. 80: „...Urmașii lui, geloși de a sa mărire, mai mult se gîndiră a-și face loruși monumente, decît a consacra pe cele ce *aminteau* poporului neasămuita glorie și dreptate a fericitului Traian...”

v. [1,2] *Aminte – Amintire*.

AMINTÌRE (plur. *amintiri*), s.f.; ressouvenir, réminiscence. Cuvînt format pe calea poporană, deja înrădăcinat în grai și trebuincios, căci a d u c e r e a a m i n t e este „souvenir”, iar nu „réminiscence”. A d u c e r e a a m i n t e poate să fie despre ceva foarte proaspet și e totdauna chiară; *amintirea* este numai despre cele de demult sau cari ni se re-nfățișează într-un chip nu destul de limpede.

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* I: „eu slăvesc toate femeile tinere și cinstesc pe bătrîne în *amintirea* trecutei lor frumuseți...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 226: „Tămăduianul să scărpină în cap, își drese glasul și începu cuvîntul, privind lung, dibuind în pustiul *amintirilor*....”

v.[1,2] *Aminte.*

AMÌNTRE, AMÌNTRELE etc. – v. *Aimintre. – Altmintre*.

A-MINÙNE, adv.; à merveille, merveilleusement. Din prepoziționalul *a* și m i n u n e . Sinonim cu adverbul m i n u n a t , care însă e mai puțin energic.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, april. 23 (f. 96 a): „pusâ stlăpulŭ în rând din a-direapta, unde scriĭa scriptura, carele stă și pănâ astădzŭ *a minune* de să pomenĭaște...”

v. *A-mirarea.*

AMÌR (*amirat, amirare*), vb.; admirer. Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din București): *Amiru* = mit Bewunderung ansehen, bewundern; a m i r a t u = = bewundert; a m i r ă t o r i u =Bewunderer, bewundernd; a m i r ă c i u n e = = die Bewunderung”. Negreșit, românul *amir* corespunde pe deplin latinului a d - m i r o ; dar cuvîntul să fie oare în adevăr poporan?

v. *A-mirarea. –* [1]*Mir. – Mirac*.

A-MIRÀREA (D-), adv.; à merveille, à ne pas y croire. Din prepozițiunea *a* și m i r a r e , acest frumos adverb se aude adesea la popor, mai ales în Moldova. În *Povestea lui Harap–Alb* de I. Creangă (*Conv. lit.*, 1877) el ne întimpină de patru ori:

p. 175: „mi-i d e -*a mirarea* de unde ai să-l iei, dacă n-are ființă pe lume...”;

p. 180: „Împăratul și fetele sale văzînd aceasta, le-a fost d e -*a mirarea*...”;

p: 181: „Mulți împărați și crai înadins vin să le vadă, și li-i d e *a mirarea* de unde le am...”;

p. 188: „Împăratului i-a fost d e -*a mirarea*, văzînd că niște golani au asemenea îndrăzneală de vin cu nerușinare să-i ceară fata...”

v. *Mirare.*

AMIRÀRE
AMIRÀT
AMIRĂCIÙNE
AMIRĂTÒR
} v. *Amir*.

AMIRÒS (*amirosit, amirosire*), vb.; sentir bon ou mauvais, flairer, avoir de l'odeur. Din m i r o s și prepozițonalul *a, miros* însemnează „a cunoaște din *miros*" (Costinescu).

Lex. Bud.: „*amiros* cutare floare = olfacio; această floare *amiroase* frumos = = pulchre olet; *amiros*, dau din mine m i r o s = odorem edo".

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 64): „Armăsaru, văzînd că lupul, nu ca dintăiu vrăjmaș năvăliaște, ce ca stîrvul mort pămîntului să lipiaște, întîiu de departe pre nări forăiĭa, apoi mai cu îndrăznială de lup să apropiĭa, de ciĭa – după cum a tuturor dobitoacelor običaiul iaste cînd vreun stîrv mort află a-l *amirosi* – dincoace și dincolea a-l a d u l m ă c a începu. Deci armăsarul, precum am zis, din toate părțile *amirosindu–l*, și despre partea botului vini..."

v. *Adulmec*.

Ca netranzitiv, *amiros* se unește cu substantivul dependinte prin prepozițiunea *a* (v. [13]*A*).

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. 2: „s-agiung deodată cucoană, pălămărească; să *amiros* tot a tămîie și să mă hrănesc tot cu colivă..."

Doină din Ardeal:

„Lelea cu mărgele multe
Amiroase-a flori mărunte
De pe vale, de la munte;
Dar cea cu mai puțintele
Amiroase-a floricele
De la munte, din vălcele..."

(Jarnik-Bîrsanu, 36)

Figurat, *amiros* însemnează „savoir confusément ou superficiellement, pressentir vaguement".

Cantemir, *Chron.* I, 205: „pare-mi-să că cineva, carele macar cît de puțin ceteala sfintelor și a profanelor scrisori va fi *amirosit* – precum să zice cuvîntul – macar den afară de prag..."

De aci derivate: a m i r o s e a l ă , a m i r o s i r e , a m i r o s i t u r ă „odoratio, odoramen"; a m i r o s i t o r „odorus, olens" (*Lex. Bud.*), în locul cărora se zice însă mai des: mirosealā, mirosire, mirositură, mirositor.

v. *Miros*.

AMIROSEALĂ
AMIROSÌRE
AMIROSITÒR
AMIROSITÙRĂ
} v. *Amiros*. – *Miros*.

AMIRUIÈSC (*amiruit, amiruire*), vb.; gagner, avoir du profit, bénéficier. Sinonim cu c î ș t i g și d o b î n d e s c . Se întrebuințează numai peste Carpați.

Bărcianu: „ *Amiruesc* = verdienen, erwerben, gewinnen".

Compus din prepozițiționalul *a* și din m i r u i e s c , pe care ni-l dă *Lexiconul Budan*: „ m i r u e s c = dobîndesc” alături cu o formă mai scurtă m ì r u i .

N-are a face cu grecul μυρίζω „unguentis inungo”, ci este maghiarul n y é r „cîștig”. În Ardeal se aude și substantivul m i r i ș u g „dobîndă” (*L. B.*) = ung. n y e r e s é g .

v. [2]*Miruiesc*.

AMIRUÌRE
AMIRUÌT } v. *Amiruiesc*. – [2]*Miruiesc*.

AMISTUIÈSC. – v. *Mistuiesc*.

AMÎN s. **AMÎNEZ** (*amînat, amînare*), vb.; ajourner, reculer, temporiser, tarder, sursoir. Din prepozițiționalul *a* și m î n = lat. vulg. m i n o , cu același sens ca italienește în „ m e n a r per la lunga” (Cihac). Sinonim cu z ă b o v e s c , p r e g e t , î n t î r z i u , p e s t e s c . În opozițiune cu g r ă b e s c , i u ț e s c , p r i p e s c .

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402): „*Amănădz*. Tardo. Moror”.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), XXXIX, 18:

„...dzeul mieu, nu *amăna*...”	„...Deus meus, ne t a r d a v e r i s ...”

și tot așa la Coresi, 1577: „nu *amâna*”, iar la Silvestru, 1651, și la Dosofteiu, 1680: „nu p e s t i ”.

A. Pann, *Prov*. III, 59:

„Auzind leul aceste, ceru de la ceilalți sfat,
Zicînd: spuneți ce să facem? că nu e de *amînat*,
Ci trebuie mai î n g r a b ă ...”

Jipescu, *Opincaru,* p. 135: „Lucru din mînă nu-l *amîna* pă mîine, da cu judecata minți[i] poți s-amîi și pă poimîine-ndiseară...”

Costachi Conachi, *Poez*., p. 258:

„Iar vrîsta, obicinuința, grijile cu ispitirea
Stîmpără zborul cel iute și-i *amănează* pornirea...”

v. *Mîn. – Pestesc. – Preget*.

AMÎNÀRE (plur. *amînări*), s.f.; action de temporiser, de tarder. Infinitiv substantival din a m î n . Sinonim cu z ă b a v ă și-n opozițiune cu g r a b ă .

A. Pann, *Prov*. III, 61:

„Carii văzînd masa-ntinsă și pe nimenea aci,
Fu pricina ca să iasă la ușă d-a se suci
Ș-a privi, cînd de o parte, cînd de alta ne-ncetat,

Că doar vor vedea să vie marele lor împărat;
Dar șezînd cu *amînare* pe verdeață ș-adăstînd...”

v. *Amîn.* – [1, 2] *Amînat*.

[1]**AMÎNÀT, -Ă**; part. passé d' a m î n pris comme adjectif: 1. tardif; 2. retardé, ajourné.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Jacob. I, 19: „*amănatu* a grăi și *amănatu* întru mănie...”	„...t a r d u s ad loquendum et t a r - d u s ad iram...”

unde în *Noul Testament* din 1648: „ p e s t i t a grăi, p e s t i t spre mănie...”, iar în *Biblia* lui Șerban-vodă din 1688: „ t â r z i u a grăi, z ă b a v n i c spre mănie...”

Dicționarul ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402) pune cu același sens: „ A m ă n ă č o s . Tardus”, iar participiul trecut din a m î n numai ca adverb: „ A m ă n a t . Tarde. Sero”. În adevăr, sensul cel mai potrivit pentru „tardif” este a m î n ă c i o s și a m î n ă t o r , iar *amînat* ca adjectiv se ia mai mult în sens de „retardé, ajourné”: un lucru *amînat* nu trebui *amînat* pe mîine etc.

v. *Amîn.* – [2]*Amînat.*

[2]**AMÎNÀT**, adv.; part. passé d 'a m î n pris comme adverbe: tard, tardivement.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXVII, 14: „nu *amănatu* elu mai suflă protivnicu văntu...”	„...non p o s t m u l t u m autem misit se ventus typhonicus...”

unde în *Noul Testament* din 1648: „nu preste multâ vréme”, iar în *Biblia* lui Șerban-vodă din 1688: „nu după multă vréme”.

„Bănățenește, *amînat* = t î r z i u , m a i *amînat* = m a i t î r z i u , de ex.: a doua seară sau chiar și mai *amînat*...” (L. Iancu, c. Visagu).

A. Pann, II, 64:

„Unul totdauna nevasta-și certa,
O făcea lenoasă și îi împuta,
Căci nu găsea seara gata de cinat,
Ci îi punea masa cît de *amînat*...”

v. *Amîn.* – [1]*Amînat.*

A-MÎNĂ, adv.; sous la main. Vechiul adverb românesc *a–mînă* corespunde pe deplin latinului a d m a n u m în: „servum habere a d m a n u m ” (Cic.) sau: „aliquid a d m a n u m habere” (Quinct.), arătînd un raport direct sau o apropiare imediată între un lucru sau o ființă oarecare și între m î n a noastră, fără ca acea ființă sau acel lucru să fie neapărat chiar î n m î n ă = lat. i n m a n u . Cu același sens se zice italienește și spaniolește a - m a n o , portugezește à - m a -, franțuzește în

dialectul normand: „ a   m a i n , adv. = d'un usage commode, à portée de sa main" (Duméril, *Dict. du patois normand*, p. 15).

Cantemir, *Chron*. I, 157: „Laslău pricepînd că a•utorul îi este trimis de la Dumnezeu, coborîndu-să de pe stîlp să fie încălecat pe calul cel năzdrăvan din ceru coborît și să fie luat *a–mînă* toporul..."; iar pe pagina următoare: „făcînd chipul lui Laslău de aramă vărsat, pe cal călare și î n   m î n ă toporul țiind..."; unde în primul pasagiu toporul e mai mult gata de a fi apucat, dar poate să fie și alături, pe cînd în pasagiul al doilea el este deja ținut cu mîna; sau, cu alte cuvinte, primul pasagiu reprezintă un punct dinamic, cel al doilea un punct static.

Tot așa la Dosofteiu, 1673, f. 38 a:

„Și ceĭ fără lĭage să nu-m fie-n vĭață,
Crunțăĭ și viclĭaniĭ de cariĭ ți-ĭ greață,
Ce sînt pre tot ceasul cu răul *a-mână*
Și de mâzde strâmbe li-ĭ direapta plină..."

unde „cu răul *a-mînă*" nu înseamnează î n   m î n ă .

Într-o frumoasă doină din Ardeal, unde *a-mînă* mai circulează pînă astăzi, pe cînd de dincoace de Carpați pare a fi dispărut din grai:

„Decît în țară străină
Cu colac de grîu *a-mînă*,
Mai bine în satul tău
Cu pîne de mălai rău..."

(*Familia*, 1886, p. 263; cfr. Marian, *Bucov*. II, 197)

colac sau pîine *a-mînă* ar putea să le aibă și un ciung, deși n-ar fi în stare de a le avea î n   m î n ă .

Cu toate astea, *a-mînă* cu sensul concret de „ î n   m î n ă " e foarte legitim și des în vechile texturi.

Legenda Sf. Maria Egipteană, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 392): „cum veri săpa să faci groapâ, neavândŭ nemic *a-mănâ*?..."

Urechia, *Letop*. I, p. 105: „cu spata încins și cu buzduganul *a-mănă*..."

Mitropolitul Dosifteiu din Ardeal, 1627 (*A.I.R*. I, 93), vorbind despre nește acte putrezite în pămînt: „căndu mi le-au adus, n-am avut ce prinde *a-mănă,* că a fostu stricatu-se de tot de n-am avutu ce prinde *a-mănâ*..."

Varlam, 1643, I, 143: „a doua dzi săînbâtâ avĭa jidovii sârbâtoare mare, că siînbâta nice unŭ lucru *a-mănâ* nu prindea..."

Dosofteiu, 1673, f. 9 b:

„Și de nu v-eț întoarce cătră pocăință,
Are sâgeț *a-mânâ*, scoase din tulbiță..."

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 99: „venia înaintea lui un turc cu o ghigă lungă de lemn țiind *a-mănă*..."

Neculce, *Letop.* II, p. 255: „Velicico năvălia în războiu singur cu sulița *a-mănă*...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 58: „încungiurănd turcii casa, au năvălit să-l ia din casă (pe Carol XII), iară el au sărit pe o fereastră cu șpaga *a-mănă* în gloata turcilor, și apucăndu-l turcii l-au dus la Țarigrad...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 251: „s-au tras puțin înapoi mitropolitul și au început întâi a mulțămi lui Dumnezeu, stănd în picioare cu cărja *a-mănă*...”

Tot așa într-un descîntec „dintru iele” din Transilvania (A. Popp, Năsăud):

„S-o luat N.
De la casă,
De la masă,
Sânătos
Șî voios,
Șî s-o dus
În poiana mare
La meru tufos,
Meru crănguros,
Două mere *a-mîn*-o luat,
Ca cu două mere de aur s-o giucat...”

Cu prepozițiunea d e , la Miron Costin *Letop.* I, p. 257: „Avea o slugă Radul-vodă încă din copilăriea sa, căruea socotind că nu-i este de boierie, îl socotia de -*a-mănă* iar boierie nu-i da...”, unde, d e -*a-mînă* însemnează numai „bon à servir”; dar la același, p. 249: „vro 2.000 de căzaci carii păștea caii, țiindu-i d e -*amănă*...”, este deja o „ținere cu mîna”, iar la p. 290: „luatu-mi-au Ceplinski Sobotovul și tot ce am avut, iară sabiea d e - *a-măna* nu mi-au luat...” ne apare articulatul *a-mîna*.

Moxa, 1620, p. 392: „celuĭa ce avea pâne de sațiu, se apucâ d e *a -mănâ*-i și se sătura ai lui, ĭarâ sătulul rămase flâmăndŭ...”

Cu prepozițiunea p r e :

Dosofteiu, 1673, f. 15 a:

„Și vin prin-tunĭarec cu arce p r e -*a-mânâ*
Intru să sâgĭate pre ceĭ fără vinâ...”

Cu un sens apropiat se aude pînă astăzi în Moldova la plural articulat într-o locuțiune proverbială:

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 375): „Spunea tata că i-au spus și lui bătrînii, care auziseră din gura lui Moș Nichifor, că pe vremea aceea era bine să fii harabagiu în Tîrgul Neamțului, că t e a p u c a u p e -*a-mânele*...”, adecă „care mai de care” sau „pe-ntrecute”.

În fine, *a-mînă* s-a cristalizat în doi idiotismi, cari merită a se păstra în limba literară: „ a u m b l a c u z i l e l e a -*mînă*” = „être dans les transes mortelles” și „ a s c ă p a c u c a p u l *a-mînă*” = „conjurer l’orage, détourner la mort, échapper sain et sauf à un grand danger”.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 231: „nice ei fără groaza morții nu era, ce îmbla în tot ceasul cum se zice: c u z i l e l e *a-mănă*...”

Același, p. 308: „îmbla și ei c u z i l e l e *a-mănă* și s-au cerșut la Vasilie-vodă să-i lasă să meargă la țară...”

Dionisie Eclesiarc, *Cron*. (Papiu, *Monum*. II, p. 201): „prins-au (Pazvantoglu) și pe boieri ispravnici și-i ținea la Diiu închiși, pînă cînd da cîte 40 sau 50 de pungi de bani, apoi s c ă p a c u c a p u *a -mînă*...”; și mai jos, p. 205: „Capicheheiaoa de la Țarigrad au scris lui vodă (Constantin Ipsilant) cu grabnici olăcari turci, dîndu-le mulți bani să meargă foarte iute la beiul cu înștiințare, scriindu-i de toate, și să facă cum va face să scape cu viață; tată-său Alexandru-vodă Ipsilant încă i-au scris cum că s-au hotărît să-i ia viața, ci să caute cum va putea să s c a p e c u c a p u *a-mînă*; capicheheiaoa de la Rușciuc, simțind ce se lucrează pentru vodă, încă i-au scris că Trăstăninoglu se gătește ca fără de veste să-l cuprinză cu oaste, ci să f u g ă c u c a p u l *a-mînă*...”

v. *A-ochi. – A-umăr. – Mînă.*

AMÎNĂCIÒS, -OASĂ, adj.; tardif. – v. [1]*Amînat*.

AMÎNĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; tardif, ajournant. – v. [1]*Amînat*.

AMÎNDÒI, -OUĂ, pron. et adj.; les deux, tous les deux, toutes les deux. O compozițiune latină din a m b o și d u o , trecută în toate limbile romanice, în unele dialecte italiene chiar cu perderea lui *-b-*: a m e n d u a , a m e n d u e , a m e n d u n i , a m e n d u o i (Cihac), ceea ce dovedește că exista deja în latinitatea rustică.

În flexiune, *amîndoi* urmează ca t o ț i: *amînduror* ca t u t u r o r , sau cu emfaticul *-a* (v. [5]*A*): *amîndurora* = t u t u r o r a ; și cere după sine un substantiv articulat: *amîndoi* caii, *amînduror* cailor = t o ț i caii, t u t u r o r cailor.

Sinonim cu î m b i sau î m b e (= lat. *ambo*).

Ioan din Vinți, 1689, f. 78 a: „Cu boalâ cumplitâ fiindŭ cuprinsŭ, de î n b e părțile pătrunsŭ, sufletulŭ îmi slăbéște în păcate multe, trupulŭ ĭară-mi boléște cu rane putrede, de *amăndouo* mă tămăduĭaște, Născătoare...”

Cantemir, *Chron*. I, 66: „într-î n b e părțile mare moarte, *amînduror* împăraților de plîns și de olecăit sfărmare și răsipă...”

1. Ca pronume.

Omiliar de la Govora, 1642, p. 40: „pre méserul înbogățiș și pre bogatul de meserătate izbăviș, *amăndurora* le-aĭ dat ajutorĭul măinilor sfințieĭ-tale…”

Varlam, 1646 (*A.I.R*. III, p. 226): „și pre-aĭurelea pre unde vor mai hi ocine *amăndorora*; să-ș ție frățéște...”

Balada *Soarele și luna*:

„Haideți să ne logodim,
C-*amîndoi* ne potrivim
Și la plete și la fețe
Și la dalbe frumusețe...”

Balada *Inelul și naframa*:

„*Amîndoi* îmbrățișați,
Pe năsip galben culcați;
Amîndoi senini la față
De păreau că sînt în viață...”

Doină din Moldova:

„Tu n-ai tată, eu n-am mamă,
Amîndoi sîntem de-o seamă;
Tu n-ai frați, eu n-am surori,
Amîndoi ca doi bujori...”

(Alex., *Poez. pop.*^{2}, 242)

Doină din Basarabia:

„Frunză verde de pelin,
Tu străină, eu străin,
Amîndoi ne potrivim,
Hai în codru să trăim...”

(*Ibid.*, 403)

Proverbi:

„O mînă spală pe alta și *amîndouă* fața” (Baronzi, *Limba,* p. 53); în Sicilia: „una manu lava all' autra e tutti dui lavanu la facci” (Traina).

v. *Mînă.*

„*Amîndoi*
Două nevoi

= alle beide taugen nichts” (Dr. Polysu).

„Unul ș-altul tot un drac:
Amîndoi un ban nu fac”.

(Pann, I, 88)

II. Ca adjectiv.

Moxa, 1620, p. 401: „multŭ sănge se vrăsâ într-*amăndoao* oștile, apoi biruirâ turcii...”

Pravila Moldov., 1646, f. 119: „avuțiĭa *amăndurorŭ* obrazele ce vor face mestecare de sănge să fie toatâ domneascâ...”, unde este de observat: „obrazele” în loc de „obrazelor”.

Copiii, crezînd că *amîn-* însemnează t o ț i , adecă: *amîndoi* = t o ț i   d o i , zic uneori: a m î n t r e i ,   a m î n p a t r u   etc. Printr-o procedere copilărească analoagă, la Radu din Mănicești, 1574 (ms. în British Mus., *Harl*. 6311 B):

Math. XXVI, 20: „șezu cu a m ă n d o i s p r ă z é c e ucenici...”	„...discumbebat cum d u o d e c i m discipulis...”

v. *Ambi. – Doi. – Tot*.

822 **AMÎNDÒISPREZECE.** – *Amîndoi.*

A-MÎNECÀTE (D-), adv.; de grand matin. Derivat din m î n e c „se lever de grand matin". O formă de tot poporană.

„Cînd se scoală omul înainte de revărsatul zorilor, zice că s-a sculat d e *-a mînecatele*..." (G. Popovici, Neamț, c. Siliștea).

„Ciobanii, ca și ceilalți săteni, împărțesc noaptea în: de-cu-seară, la miezul-nopții, după miezul-nopții, aproape de ziuă și r e v a r s a t u l - z o r i l o r sau d e *-a mînecate*..." (I. Chirică, Tutova, c. Cîrjeoanii).

v. *Mînec.*

A-MÎNGĂIARE. – v. *Mîngăiare*.

AMLÀȘ, n. pr. loc. m.; village, anciennement ville en Transylvanie. O localitate în Ardeal, nu departe de Sibii și de Miercurea, numită săsește H a m l e s c h , ungurește O m l à s , în gura romanilor *Amlaș, Amnaș,* uneori *Almaș*. Joacă un rol foarte însemnat în vechea istorie a Țărei Românești.

Începînd din a doua jumătate a secolului XIV, titulatura normală a domnilor muntenești coprindea în sine pe „duce al țărilor de peste plaiuri *Amlaș* și *Făgăraș*", slavonește: „zaplaninskim stranam *Amlašu* i Fagrašu Hertzeg" (*A.I.R.* I, 5). Lătinește, ba chiar în acte internaționale cu regii Ungariei, se zicea: „terrarum de *Omlasch* et de Fogaras Dux" (Kemény, în *Kurz᾽s Magaz.* II, 45). Se știe ce este Țara Făgărașului. Prin ducatul *Amlașului* se înțelegea o regiune învecinată a Ardealului, al căriia centru era actualul sat cu acest nume, altădată orășel nu fără însemnătate, numit „ o p p i d u m *Omlash*" (*Chron. Fuchsio–Lupino–Oltardinum* I, p. 40; Schwandtner, *Script. Rer. Hung*. I, 886; Katona, *Hist. crit*. XIV, 338). Apucat cam sub domnia lui Vladislav Basarab (1360-74), acest teritoriu a fost apoi în curs de peste o sută de ani un măr de discordie între munteni și unguri, trecînd din cînd în cînd de la unii la alții, fie prin luptă, fie prin surprindere. De la 1500 încoace Țara Românească nu l-au mai stăpînit niciodată, dar totuși în titulatura domnească cea solemnă, aproape pînă la epoca fanarioților, se zicea mereu: „duce al *Amlașului*":

v. *Almaș. – Făgăraș.*

AMLĂȘEAN, -EANCĂ, subst. et adj.; habitant d'A m l a ș . –v. *Amlaș*.

AMNÀR s. **AMĂNÀR** (plur. *amnari, amănari*, s. *amnare, amănare*), s.f. ou m.; 1. fusil à allumer, fusil à aiguiser; 2. t. de tissanderie: partie du métier à tisser servant à étendre ou à détendre la toile; 3. t. d'agric.: une partie du soc de la charrue; 4. une partie de la ridelle du chariot; 5. t. d'archit.: poutre verticale soutenant aux angles la toiture d'un bâtiment, solivau horizontal reliant les solives du plancher.

Afară de Dr. Polysu, care cunoaște forma *amînar*, și afară de Costinescu, care indică *amnare* în arhitectură, celorlalți lexicografi ai noștri au fost cunoscute pînă acum numai forma *amnar* și numai sensul de „briquet", astfel că ei toți pe rînd n-au pregetat a trage cuvîntul dintr-un prototip latin i g n i a r i u m „instrument pentru foc". Negreșit, latinul *-gn-* trece la noi în *-mn-* ca în „lemn = lignum" și-n altele; dar

niciodată în cuvinte latine inițialul *i-* nu se urcă la *a-* și niciodată grupul -*nia*- nu devine -*na*-. Un i g n i a r i u m , din cauza celor doi *i* urmați de vocale, a căror proprietate după fonetica română este de a muia consoanele învecinate, ar fi dat românește pe un „iau", cel mult un „iar" sau „iiar", cîtu-i lumea pe un *amnar*. Dar această imposibilitate curat materială nu este singură. Sub raportul logic, cum oare de la „ignis" să ajungem la noțiunea de nește stîlpi ai casei sau ai morii, cari tocmai de foc trebui să fie feriți? Afară de toate acestea, se știe că „ignis" n-a trecut nicăiri în vreunul din dialecte neolatine, pretutindeni fiind înlocuit prin „focus". În fine, lătinește „igniarium", în graiul vulgar „focale" sau „focaris", se chema nu *amnarul*, ci cremenele: „petra quae ferro parcussa scintillam emittit" (Du Cange).

Toate sensurile cuvîntului *amnar* și toate dificultățile fonetice se împacă din dată ce plecăm de la forma *amănar*, foarte întrebuințată în popor și de unde *amnar* vine prin aceeași scurtare ca în: *destul* = *desătul* = lat. *desatullo*. Macedo-românește *amnarul* se zice numai m â n a r și m â n a r e (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., I, p. 16). Este latinul m a n u a l e sau m a n u a r i u m , tot ce e l a m î n ă sau î n d e m î n ă sau c a m î n a . În latina vulgară (Du Cange, *ad. voc.*): m a n a r i a „faucille, serpette, quod a d m a n u m facilis" m a n u a l e s „forcipes ferrarii, longum ferarii"; m a n u a l i s „instrumentum medicorum sic dictum quod m a n u astringatur, dum plurima continet ferramenta". De aci lesne putem urmări toate înțelesurile cuvîntului românesc, cari nu sînt puține.

I. *Amînar* sau *amnar* de scăpărat și de ascuțit.

Este un oțel care, lovind în cremene peste iască „scapără scîntei și o aprinde, sau care prin frecare ascute un briceag, un cuțit, o armă. În cazul dentîi se zice: a d a î n *amnar*; în cazul al doilea: a d a p e *amnar*.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 79): „Au nu pricepi că scănteia *amnariului*, pînă a nu să stinge, iasca aprinde, iară stingîndu-să, a doa și a triia lovitură poftește?..."

Ghicitoarea despre „iască, *amnar* și cremene": „Mireasa-n pădure, g i n e r e l e - n Ț a r i g r a d și nuna-n gîrlă" (G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 226), ceea ce presupune că *amnarele* ni se aduceau oarecînd de peste Dunăre.

Hora vinului:

„Băgai m î n a - n posunare,
Găsii cremene ș-*amnare*..."

(G.D. Teodorescu, 333)

Balada *Enciu Săbienciu*:

„Dar și Enciu ce-mi făcea
Din *amnari* că scăpăra,
Ciubucul și-l aprindea..."

(Burada, *Dobrogea*, 178)

Puștele cele vechi, de cari se mai găsește ici-colea pe la țară, în loc de piston aveau cremene și *amnare*.

Balada *Busuioc*:

„Dar Busuioc ce făcea?
Mîna pe durdă punea,
De *amnare* mi-o-ntindea,
Cremenea că-i potrivea,
Drept afară că-mi ieșea,
Potera se spăimînta...”

(G.D. Teodorescu, 605)

Locuțiunea proverbială „cît ai da în *amnar*” însemnează: într-o clipă.

Basmul *Voinicul cel cu cartea* (Ispirescu, *Legende*, p. 104): „Îi dete și pe vizitiul curții, om vechi, credincios și iute la slujbă, care să nu se dezlipească de stăpînul său nici cît ai da în *amnar*...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 83: „N-a trecut nici cît ai scăpăra din *amnar*...”

Povestea *Vlad și Catrina* (*Tribuna de la Sibii*, 1885, p. 818): „Cît ai da o dată, de două ori cu *amnarul*, puteai s-o duci cu loc cu tot...” .

Un idiotism:

„Zama acră se zice la noi zamă de *amnariu*...” (D. Pop, Transilv., Făgăraș, c. Copăcel); pe la Năsăud: „zamă de cute” (A. Pop, c. Sîn-Georgiu); în ambele cazuri, ca ceva sec, ca și cînd ar fi fiert cu fer sau cu peatră în loc de carne.

Amnarul de ascuțit poate să fie același care servă la scăpărat, ori este ceva mai mare, mai ales cînd e vorba de a ascuți o sabie; cînd însă e de peatră, atunci nu se mai zice *amnar*, ci cute sau gresie.

v. *Cute*.

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 381): (Stricîndu-se un capăt de la căruță și neavînd secure ca să taie un gîrneț, moș Nichifor), „scoate bulicherul din teacă, îl dă pe *amînar* și începe a ciocîrti un gîrneț...”

Balada *Balaurul*:

„Cînd tînăr hușean,
Pui de moldovean.
Viteaz și hiclean,
Paloșul scotea,
Pe *amnar* îl da
De și-l ascuțea...”

(G.D. Teodorescu, 450)

Balada *Marcu Viteazul*:

„Paloș din teacă scotea,
Pe *amnar* că-l ascuțea...”

(*Ibid.*, 665, cfr. 668)

Balada *Rusalin*:

„Rusalin ce mi-și făcea?
Bagă mîna-n buzunariu,
Scoate micutel *amnariu*,
Bagă mîna pe tureac,

Scoate cuțit de casap
Și se pune-a-l ascuți...”

(Reteganu, *Poez. pop.*, 25)

„Cuțit de casap” este acela pe care italienii îl numesc m a n n a j a , la sicilieni m a n n a r a (Traina), adecă m î n a r i u , fiindcă măcelarul îl poartă totdauna cu sine, avîndu-l purure la m î n ă , după cum țăranul român n u se desparte de *amnar*.

„Ceea ce poartă ciobanii la brîu sînt: cuțit, fluier, *amnariu*, iască și cremene” (A. Iliescu, Dîmbovița, c. Sărdanu).

Această enumerațiune ne aduce aminte dintr-un text medio-latin: „accipiens de domo m a n n a r i a m , asciam et cutellum, ascendit in montem ubi cedrina ligna caedebat” (Du Cange), unde m a n n a r i a nu poate fi topor, dar nici cuțit, căci ambele se menționează alături, ci numai doară *amnar*.

După expresiunea românului, culmea sărăciei este atunci cînd rămîne cineva chiar fără *amnar*.

O doină din Bucovina:

„Să nu mai ajungă nime
Să beie-n crîșmă cu mine!
Că-s fecior de gospodariu,
Ș-am rămas făr’ de *amnariu*;
Și-s fecior de gazdă bună,
Ș-am rămas cu bota-n mînă...”

(*Aurora română*, 1881, p. 16)

În adevăr, servind în același timp a scăpăra foc și a ascuți arma, *amnariul* este pentru țăran unealta cea mai folositoare, mai a d m a n u m , mai trebuincioasă și mai purtăreață totodată, mai *amînar*.

v. *A-mînă*.

II. *Amînar* sau *amnar* la țesut.

Termenul e foarte răspîndit la toți românii din Dacia lui Traian. Nu știm dacă nu cumva îl va fi avînd și dialectul macedo-român sub forma de m î n a r e .

„Între unelte de țesut, ca părți ale r ă z b o i u l u i , una se cheamă *amnar*” (A. Copuzean, Ialomița, c. Copuzu; R. Simu, Transilv., c. Orlat; A. Bunea, Făgăraș, c. Vaidarecea; T. Crișianu, c. Cugieru etc.).

„La r ă z b o i , *amnariu* se zice acea parte cu care se întinde pînza” (P. Popescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

„*Amnarul* de la r ă z b o i se mai numește cîteodată și î n t i n z ă t o r . E lung de la una pînă la două palme. Prin el se fixează întinderea n a t r e i , adecă a spațiului dintre cele două s u l u r i . S p e t e a z a servă de ajutor *amnarului*...” (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

„*Amnarul* de la r ă z b o i stă în tot timpul țesutului în una din cele patru găuri a s u l u l u i denainte, în partea dreaptă spre acela care țese. Prin ajutorul *amnarului* se ține întinsă partea țeseturei de la sulul de dinapoi pînă la cel de dinainte. Dacă

partea țesută s-a prea lungit, atunci o strîngem pe sulul de dinainte, învîrtind sulul cu *amnaru*l. Are forma unui diapazon sau camerton, dar cu cele două extremități de sus unite. E de lemn...” (S. Mironescu, Neamț, c. Dobreni).

În Dolj, *amnarul* de la r ă z b o i se cheamă î n t o r c ă t o r u l , fiindcă „prin învîrtirea lui se ține pînza întinsă” (N. Guran, Craiova).

v. [2]*Război*.

În dialectul sicilian se cheamă „mînuță” o parte a r ă z b o i u l u i prin care el se întinde sau se strînge: „ m a n u z z a , regoli che servono ad allargare e stringere il telajo” (Traina), fiindcă facultatea de a strînge și a întinde aparține mai în specie m î n e i . Tot de la m î n ă și din aceeași cauză o parte a r ă z b o i u l u i se zice românește *amnar*, adecă *amînar*, unde noțiunea fundamentală nu mai este acea de a d - m a n u m ca în unealta de scăpărat și de ascuțit, ci aceea de m a n u : ceva care reproduce instrumentalitatea m î n e i .

Aproape în același sens se cheamă:

III. *Amînar* sau *amnar* la plug.

„La plug ferul lat este cel ce umblă prin pămînt, iar *amnariu* se zice o bucată de fer sau un fel de cui prin care se afundează orice rădică ferul lat...” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

„...a n d r e a se cheamă un fer lung, care prinde f e r u l - l a t de g r i n - d e i , avînd în capul de sus un alt fer zis *amnar*...” (Preut R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

v. [2]*Andrea.*

Pentru a afunda sau a rădica f e r u l - l a t , plugarul întoarce sau învîrtește cuiul numit *amnar*, după cum se întoarce sau se învîrtește amnarul de la r ă z b o i pentru a da pînzei trebuincioasa întindere.

Între lucrarea ambelor *amnare* este o deplină analogie.

v. *Bîrsă. – Plug*.

Tot ca imitînd instrumentalitatea m î n e i , se zice amnar sau *amînar* la căruță o spetează care, fără a se asemăna cîtuși de puțin în formă cu unealta de scăpărat și de ascuțit, cu lemnul întinzător de la război sau cu ferul cel mișcător de la plug, este un băț ce ț i n e sau s u s ț i n e capetele loitrelor:

IV. *Amînar* sau *amnar* la căruță.

„O căruță are două părți de căpetenie: c o ș și d r i c . La coș sînt patru d r u c i : doi dasupra și doi dedesupt; drucii deasupra sînt uniți cu cei dedesupt prin opt s p e t e z e , cari formează d r a g i n i l e ; cele patru speteze de la extremitățile draginelor se cheamă *amnari*...” (Preut N. Sandovici, Dorohoi, c. Tîrnauca).

„Deosebitele părți ale carului, una cîte una, se numesc: roate, osii, perinoace, inimă, *amînare,* chisc, splină...” (G. Balaban, Putna, c. Răcăciuni).

„Prin capetele de jos ale celor patru *amnare*, la unele căruțe numai două, loitrele sau draginele sînt așezate pe dricul căruței.

Pe la Năsăud aceste *amnare* se cheamă m î n u ș e , iar spetezele loitrelor în genere se numesc b r ă ț a r e ” (A. Pop, c. Sîn-Georgiu).

v. *Brățar. – Car.*

Cele patru *amnare* de la căruță s u s ț i n loitrele, formînd din acestea ca două garduri sau doi păreți. Un rol analog de s u s ț i n ă t o r i , cam tot în număr de patru, distinge pe:

V. *Amînar* sau *amnar* în arhitectură.

Ion Ionescu, *Calendar*, 1845, p. 115: „Stogul clădit și păluit bine oprește răzbaterea aerului într-însul, și așa nu se smintește fînul. Nemții fac acoperișuri de paie, în alte locuri se lasă un ogeag în mijlocul stogului, pe aiure vîrfurile de paie a stogurilor se rădică și se pogoară cu scripți, pe une locuri acoperișurile sînt puse pe 4 *amnare*; pe aiure numai pe unul în mijloc...”

I. Creangă, *Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 456): „Am să durez o mănăstire pe pajiștea asta, să se ducă vestea în lume, zise el. Și deodată se și apucă. Face mai întîi o cruce și o înfige în pămînt, de însamnă locul. Apoi se duce prin pădure și începe a chiti copacii trebuitori: ista-i bun de *amînare*, cela de tălpi, ista de grinzi, cela de tumurugi, cela de costoroabe...”

„La mori, ca și la case, una din părțile de căpetenie ale clădirii sînt *amînare* sau *amînari*. *Amînare* la moară se numesc acele lemne cari sînt în colțuri în număr de patru, fiind dăltuite, iar prin dăltuituri întră paianturile. La casă, *amînare* se numesc acele lemne cari se pun în colțuri, două în față, două în dos, apoi cîte unul la coaste, cu partea de jos fiind îngropate în pămînt, iar pe vîrfuri dasupra se rădică acoperemîntul casei” (C. Melinte, Covurlui, c. Gînești).

„ C a s a m o r i i se compune din opt t ă l p i , pe cari se pun mai mulți *amnari* dăltuiți la două părți, pentru a putea sta scîndurile ce formează păreții; în capătul *amnarilor* se pun opt c o s t o r o a v e , pe cari se face acoperemîntul cu stuh sau șindrilă...” (Preut S. Vrînceanu, Iași, c. Bivolar).

„În *amnarele* morii sînt băgate a r e p i l e , înțepenite prin nește i c u r i ce se numesc p e n e ...” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

„*Amînare* la moară sînt un fel de furci, pe cari se formează corpul morii, și sînt înfipți pe răscrucea de la b a b a l u c ...” (T. Coate, Covurlui, Tîrgu-Berești).

Amnarele în sensul de mai sus sînt verticale; tot *amnare* se cheamă la zidari neşte bîrne orizontale, „lemne scurte cu cari s e p r i n d grinzile unui tavan” (Costinescu).

v. *Casă. – Moară.*

Ceea ce a concurs a da în zidăria românească unor asemeni bîrne numele de *amînare* este acea particularitate că obicinuit ele se fac în furcă. Și la sicilieni o furcă se zice m a n u z z a (Traina). Din aceeași cauză macedo-românește se cheamă m î n a r sfeșnicul cel mare de la biserică (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., II, 500), care î n m î n ă nu se poartă, dar este făcut „à branches”.

Toate sensurile cuvîntului *amnar* derivă dară deopotrivă de la m î n ă , dar se pot clasifica în două rubrice: 1. obiecte î n d e m î n a t e c e , ca *amnarul* de scăpărat și de ascuțit; 2. obiecte în felul m î n e i , ca *amnarul* de la război, de la plug, de la căruță, de la casă, de la moară și – la macedo-români – din biserică.

v. *Cremene. – Iască.*

AMNÙ, adv.; à présent, de suite. Se aude la nordul Transilvaniei (G. I. Popescu, Selagiu). Precum forma bănățeană a c n ù reprezintă un prototip latin „eccu-nunc”, tot așa *amnù* al moților, compus din a m u și din n u , este: m o d o - n u n c .

v. *Acum. – Amu.*

[1]**AMÒI** (*amoiat, amoiare*), vb. „A *amoia* = a muia, a topi, a descăli. A m o i e - t u r ă = descălitură, topitură” (Costinescu). Etimologicește este același cuvînt cu cel ce urmează.

v. [2]*Amoi*.

[2]**AMÒI**, adv.; à mouiller. Din prepoziționalul *a* (= lat. *ad*) și m o i (= lat. *mollio*), adverbul *amoi* sau *a–moi* se mai aude peste Carpați, totdauna în construcțiune cu verbul p u n .

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402): „*Amoi* pun. Repono ut m o l l e s c a t .”

Lexicon Budan: „*Amoi*, ad macerandum, e m o l l i e n d u m . Pun curechi *amoi* = ich beitze oder weiche Kohlei n.”

Iser: „*Amoi* = zum Beitzen oder Einweichen.”

v. *Amuiez. – Moale*.

AMOIETÙRĂ. – v. [1]*Amoi.*

AMÒR (plur. *amoruri*), s.n.; amour. Sinonim cu d r a g o s t e și cu i u b i r e , cari sînt ambele de proveniență slavică, *amorul* ne-a venit abia pe la finea secolului trecut prin cultura italiană a unor boieri ca Văcăreștii sau a unor scriitori ca Iorgovici; și totuși cuvîntul a devenit foarte poporan pe-n orașe, de unde apoi a reușit a se furișa și pe la cătune. Românul însă nu-l înțelege tocmai ca d r a g o s t e sau ca i u b i r e , cea dentîi exprimînd sentimentul în sine, iar cealaltă acțiunea, pe cînd *amor* se ia obicinuit ca o personificare, dînd naștere și deminutivului a m o r a ș .

A. Văcărescu, p. 42:

„Că și-n iad și fi-te-unde,
Voi striga făr’ de-a ascunde
Că tu ești *amorul* meu...”

Costachi Conachi, p. 224:

„Tu mi-ai zis cum că tot omul ce *amoriu* au înșelat
Îi vrednic de toată moartea, fără a fi giudecat...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 4025, despre nește nenorocite femei din timpul răzmeriței:

„La Bahlui vro paisprezece, ucise le-au înnecat;
Apoi prin fîntîni, prin puțuri, prea multe au aruncat;
La aceasta prea cu cale că au făcut socotesc:
Să se sature, le lasă, de *amorul* cel turcesc...”

Costachi Negruzzi, *Șalul negru*:

„Dar statornicie este pe pămînt?
Credința e vorbă, *amorul* cuvînt...!”

Doină din Ardeal:

„— Foaie verde trei nuiele,
Jele mi-i, zău, mare jele
De frunzuța munților,
De dorul părinților;
Dar mi-i jele, frate, jele,
De-a cîmpului floricele,
De *amorul* mîndrei mele...”

(Jarnik-Bîrsanu, 311)

[. . . . .]

Doină muntenească:

„Cine la *amor* nu crede
N-ar mai călca iarba verde
Și-ar călca pămînt uscat,
Să știu că l-am blestemat!
Vezi *amorul* ce lucrează:
Te bucură, te-ntristează,
Inimioara friptă-ți lasă!
Amorul cînd se-mpreună,
Parcă bei vutcă d-a bună;
Amorul cînd se desparte,
Parcă bei păhar de moarte...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 303)

Doină din Moldova:

„Foaie verde peliniță!
Ieși Catincă, de la pînză,
Că te strigă unu-n frunză:
    Of, *amorule!*
Din frunza stejarului,
Feciorul vătavului:
    Of, *amorule!...*”

(D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu)

Doină din Dobrogea:

„*Amorule*, a m o r a ș ,
Vide-te-aș călugăraș!
Pînă-n patruzeci de zile
Să te văd la mănăstire
Cu coatele pe psaltire...”

(Burada, 226)

Între strigături de la jocuri țărănești:

„Duce-m-aș cu puica-n nor
Să mă satur de *amor!...*”

(C. Alexandrescu, Ialomița, c. Răviga)

Sunînd mereu în gura lăutarilor țigani, *amorul* nu putea, vrînd nevrînd, a nu deveni gutural, unii rostindu-l *hamor*, alții chiar *ahmor*.

„Cîntecul zis al *hamorului* se începe așa:

De h a m u r i z a t ce sînt,
Nu văz iarba pe pămînt...”

(I. Comanescu, Teleorman, c. Voivoda)

Alexandri, *Covrigarul*:

„Încît scos fiind din minte,
Nu mai poți vinde plăcinte,
Căci în focul de a h m o r
Arzi, te coci ca în cuptor...”

E foarte curios că ilustrul Bopp crezuse că țigănitul *hamor* este nu numai o veche formă românească, ci chiar un arhaism latin. Apropiind pe latinul a m o de sanscritul k a m , el zice că guturala primitivă s-a păstrat la români: „lingua Valachica offert vocem *chamor* a m o r ” (*Gloss. sanscr.*[3], 71).

Afară de deminutivul a m o r a ș , amorul a produs derivate: a m o r e z , a m o r e z e z , a m o r e z a t , cari și ele în grai se aspiră adesea în h a m -.

v. *Dragoste*.

AMORÀȘ, s. m.; petit amour. Deminutiv din a m o r , care însă niciodată nu exprimă sentimentul sau acțiunea de a iubi, dar nici ceea ce înseamnează deminutivul italian a m o r a z z o și a m o r a c c i o sau a m o r e t t o și francezul a m o u r e t t e , ci numai pe persoana cea iubită.

O elegie quasi-poporană înainte de 1832:

„*Amoraș* tiran,
Tiran și dușman,
Tare te-ai silit
Și m-ai despărțit
De-al meu puișor...”

(*Albina Pindului*, 1868, p. 90)

Doină din Moldova:

„Mîngăie-l-ar Dumnezeu
Numai cum voi zice eu,
C-a fost *amorașul* meu...”

(D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu)

Tot de acolo:

„*Amoraș, amoraș!*
Vide-te-aș călugăraș,
Cu mîna pe la icoane
Și cu ochii la cucoane...”

(D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani)

v. *Amor.*

[1]**AMORÈZ, -Ă**; subst. et adj.: amant, amoureux. Sinonim cu i b o v n i c și d r ă g u ț , dintre cari poporul pe cel dentîi îl ia în sens rău, pe cellalt în sens bun, iar *amorezul* – o proprietate mai mult orășenească – este incolor.

Costachi Negruzzi, *Zoe* I:

„— Spune-mi, mă iubești?

— Mă întrebi un lucru care poate ți l-am spus de o mie de ori, răspunse cu răceală nesimțitorul *amorez*...”

Același, în *Potopul*:

„Edvin sprijinea în brațe p-a lui scumpă *amoreză*...”

v. *Amor.* – [2]*Amorez.*

[2]**AMORÈZ** s. **AMOREZÈZ**, vb.; amouracher, aimer. Se întrebuințează totdauna sub forma reflexivă, și numai în Banat se aude ca activ:

„Pe la noi se zice: te *amorează* = te iubește” (L. Iancu, c. Visagu).

A. Pann, *Moș Albu* I, 66:

„Dar cîtă îi fu mirarea, cînd auzi că și el
Nu voiește să se-nsoare cu altă fată de fel,
Ci tot pe acea din casă, care ceilalți o cerea,
A s u p r ă - i s-*amorezase* și după dînsa murea...”

Același, *Erotocrit* II, p. 95:

„Inimioara ei în pieptu-i foarte tare se bătea,
Și alt decît Efrosina nimeni nu o pricepea:
Tinerele ce vrodată se vor fi *amurezat*
Pot cunoaște cu lesnire ce dureri ea a-ncercat...”

Cîntec muntenesc:

„Foaie verde maghiran
Ș-o cracă de leuștean!
În credință de știam,
Nu mă mai *amurezam*,
Că a m o r u l de la tine
M-a ofticat, vai de mine!...

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 303)

 v. *Amor*

AMOREZÀT, -Ă, adj. et subst.; amoureux, amant. Diferă de a m o r e z numai prin funcțiunea adjectivală.

Costachi Conachi, p. 57:

„Doi ochi porți
Ce fac morți
Ca niște gelați!
Și arunci
Tot în munci
Pre *amorezați*!...”

Același, p. 109-110:

„Duceți, spuneți cu putere,
Că *amorezatul* piere
În pustii, plin de durere!...”

Costachi Negruzzi, *Gelozia*:

„Cunosc că mă iubești, o văd neîncetat;
Dar oare n-ai avut vre-un alt *amorezat*...?”

Cîntec muntenesc:

„Cine nu-i *amurezat*,
Las’ să moară, nu-i păcat,
Să moară necununat...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 303)

v. *Amor. – Amorez.*

AMÒRT s. **AMÙRT**. – v. *Amorțesc*.

AMORȚEALĂ (pl. *amorțeli*), s. f.; engourdissement. Stare ce urmează după a m o r ț i r e .

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 33: „Mircea și Stoica încă nu ieșiseră din a lor *amorțeală*; spaima și obosirea sleise cu totul sîngele într-înșii. Ei ședeau î n c r e m e n i ț i pe lavițe cu capetele pe mînă, cu ochii turburi și holbați; semănau a fi pierdut orice simțire...”

În grai se aude mai ades *amurțală.*

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402): „*Amurțală.* Stupor.”

v. *Amorțesc. – -eală.*

AMORȚÈSC (*amorțit, amorțire*), vb.; „amortir, s’amortir, engourdir, s’engourdir, se relâcher, transir, s’émousser, s’éteindre, s’enrouer, s’assoupir, s’endormir. Ital. a m m o r t i r e , a m m o r t a r e , a m m o r z a r e ; v. span. a m o r t i r , a m o r t e c e r ; n. span. a m o r t i g u a r , a m o r t i z a r ; portug. a m o r t e c e r , a m o r t i ç a r ; provenț. a m o r t i r etc. Mi-a *amorțit* piciorul = j’ai la jambe engourdie” (Cihac, I, 170).

Amorțesc e sinonim cu î n c r e m e n e s c, î m p e t r e s c, î n l e m - n e s c, î n ț e p e n e s c, cari însă exprimă ceva mai mult: o nesimțire desăvîrșită ca a petrei sau a lemnului, pe cînd *amorțire* destinge numai ființele supuse m o r ț i i și mai păstrînd o brumă de simțire.

I. Văcărescu, p. 286:

„Inima-mi e tot aceea!...
Iubirea-mi ai *amorțit*-o,
Dar ea n-a putut să m o a r ă ...”

În grai se rostește mai mult *amurțesc*. În Banat există și o formă primitivă *amort* sau *amurt*.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402):

„*Amurt*. Obstupefacio.

„*Amurțesc*. Obstipo. Flaccesco”.

Această diferențiare între sensul tranzitiv și între cel netranzitiv nu se prea observă:

„După ce s-a astrucat cu pămînt mortul, toți se spală pre mîni cu a p a m o r - t u l u i preste groapă, pentru ca să nu le *amurtă* ori asude mînile...” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms., în Muz. istor. din Bucur.): „*amurt* = *amorțesc*”.

Și macedo-românește se zice *amurt*.

Dosofteiu, 1673, f. 41 a:

„*Amurțât*-am de-m sînt oasele vechite,
Toată dzua ce-am strigat, Dumnedzăŭ sfinte...”

și f. 61 a:

„*Amurțâĭu* de nu mĭ-am maĭ deșchisu-mĭ rostul...”

Același, 1680, ps. LXVIII:

„...ostenitu-m-am strigândŭ, *amurțât*-au gâtlejul mĭeu...”	„...laboravi clamans, r a u c a e f a c - t a e sînt fauces meae...”

la Coresi, 1577: „ t ă c u grumazuluĭ mĭeu...”; la Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom.): „*amorțirâ* grumazii mie…”

Biblia lui Șerban-vodă din 1688:

Job. XXXIII, 19: „și mulțimea oaselorŭ lui aŭ *amorțitŭ*...”	„...et multitudo ossium ejus o b t o r - p u i t ...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 171): „coteii de cehnit, ogarii de scîncit, dulăii de brehăit și șoimul de piuit *amurțisă*...”

I. Văcărescu, p. 258:

„Oscar cînta pe lină
De zefir adiere,
Dodat-a sa vedere
Un fulger *amorțește*:

A lunei plină
Lumină
Îi piere,
Glonțu-l răpește...”

A. Pann, *Erotocrit*, p. 26:

„Simt un prea dulce leșin, toate vinele-mi slăbesc,
Niște sfîrșituri îmi vin,
De nici nu poci să suspin
Pînă de tot *amorțesc*...”

Gr. Alexandrescu, *Anul 1840*:

„După suferiri multe, inima se-n p e t r e ș t e ,
Lanțul ce-n veci ne-apasă uităm cît e de greu;
Răul se face fire, simțirea *amorțește*,
Și trăiesc în durere ca-n elementul meu...”

Costachi Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „cînd fericirea *amorțește* oricare alte simțiri ale noastre...”

Același, *Scrisoarea* VII: „a *amorți* suferința prin vesela petrecere...”

v. *Moarte. – Încremenesc.*

AMORȚÌRE (pl. *amorțiri*), s.f.; engourdissement. Ceva mai trecător decît sinonimul a m o r ț e a l ă și ceva cu mai puțină intensitate decît sinonimii î n c r e m e n i r e , î m p e t r i r e , î n l e m n i r e , î n ț e p e n i r e .

Alexandri, *Gerul*:

„Gerul aspru și sălbatic strînge-n brațe-i cu jălire
Neagra luncă de pe vale care zace-n *amorțire*;
El ca pe-o mireasă m o a r t ă o-ncunună despre zori
C-un văl alb de promoroacă și cu țurțuri lucitori...”

v. *Amorțesc.*

AMORȚÌT, -Ă, adj.; part. passé d ’ a m o r ț e s c ; engourdi, émoussé, transi etc. Se întrebuințează dopotrivă în sens fizic și-n cel moral sau intelectual pentru a exprime o lipsă aproape desăvîrșită de energie sau de activitate.

Dicționar ms. bănățean circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402): „*Amurțit*. Stupefactus. Stupidus”.

Beldiman, *Tragod.*, v. 4045:

„Chiuciuc-Ahmet, foarte strașnic, zulumuri nu suferea,
Deacă îndrăznea vreunul, sub topuzul lui perea;
Ședeau *amorțiți* prin sate și pe la boieri supuși...”

Gr. Alexandrescu, *Te mai văzui...*:

„Plăcerea, frumusețea, podoabe felurite,
Tot era în zădar;
Ele nu pot să-nvie simțirile-*amorțite*
D-al patimei amar...”

v. *Amorțesc*.

AMPÒI, n. pr. loc. m.; une rivière en Transylvanie. Rîul *Ampoi*, ungurește O m p o l y , un braț al Murășului, curge prin partea cea auroasă a Ardealului, în regiunea Abrudului și a Zlatnei, din cari această din urmă deja în epoca romană purta numele de A m p e i u m , într-o inscripțiune din timpul Antoninilor: „ordo A m p e i e (n s i u m) ” (Mommsen, *Corp. Inscr. Lat.* III, nr. 1293, 1308; Ackner, *Inschr*., nr. 547, 598). În forma românească, *-e-* a trecut în *-o-*: *Ampoi* = = A m p e i u m, sub înriurirea celor două consoane labiale *-mp-*. În forma ungurească „O m p o l y”, *l* nu este organic, căci nici o inscripțiune romană nu are „Ampel-”. La întrarea lor în Transilvania, ungurii au găsit la români pe *Ampoi* = = A m p e i u m, și au trecut pe finalul român *-oi* în -o l y întocmai precum din românul „cimpoi (= ital. *zampogna*)” ei au făcut „csimpolya”.

v. *Abrud.*

AMPRÒOR s. **AMPRÒR,** s.m.; 1. veille de la Saint-Georges; 2. un certain intervalle de temps après le minuit et avant le midi. Sub forme mai mult sau mai puțin diverginți și cu oarecari șovăiri sub raportul sensului, acest cuvînt e foarte răspîndit pe la țară, deși aproape necunoscut orășenilor. Totodată există și la macedo-români.

No. 1. „Împărțirea zilei la popor: revărsatul zorilor; în zori; în răsăritul soarelui; la ziuă; prîndzișor; *amproor* (cu doi *o* ca în: *noor*) pe la 9 – 10 oare...” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

No. 2. „Pînă pe la 8 oare dimineața se zice: pînă la *împror*” (D. Receanu, Banat, c. Bucova).”

No. 3. „Pe la 9 oare ante-meridiane se zice *năprăor* (I. Bombăcilă, Banat, c. Teregova).

Tot așa la Orșova și la Mehadia.

No. 4. „La ciobani, cînd nu mulg oile dimineața, ci înainte de amiazi, se zice că: fac *năproor*” (R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

No. 5. „La 12 oare ciobanii zic *năprorît*” (I. Spineanu, Mehedinți, Severin).

No. 6. O rugăciune poporană:

„De cu seară-*nprori*
Pîn’ la ciniori
De la ciniori
Pîn’ la cîntători,
De la cîntători
Pînă-n dalbe zori...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 189)

No. 7. „Dimineața cînd este promoroacă, ciobanii zic *înprour*, și tot *înprour* se cheamă a j u n u l lui Sf. Gheorghe, cînd se poate găsi – zice poporul – iarba fearelor...” (v. Iftimiy, Tutova, c. Obîrșeni; I. Pandele, Fălciu, c. Grumezoaia).

No. 8. „*Proor* însemnează a j u n u l lui Sf. Gheorghe, adecă ziua de 22 aprile. Poporul zice că Sf. Gheorghe î n *proorul* lui pornește călare de încheie toți codrii, fînațele și toată verdeața cîmpului...” (D. Arghirescu, Couvurlui, c. Moscu).

No. 9. „Poporul crede că sînt femei cari prin vrăji și descîntece iau mana vacilor cu lapte în *proolul*, adecă a j u n u l lui Sf. Gheorghe...” (M. Țigîiu, Covurlui, c. Foltești).

No. 10. „la Sîn-Giorgiu oamenii se udă cu apă, ceea ce zice că s e î m p r è - o r ă , alții zic î m p r ò o r ă ...” (P. Olteanu, Hațeg).

No. 11. Un descîntec de „Iele”:

„Savatina,
Măргălina
Și cu ele Rujalina,
Gătițele
’ N p r o u r e l e ,
Cu betițe puchițele
Cu șistori roși cinsățele...”

(Marian, *Descîntece*, p. 268)

No. 12. „La ciobanii români de la Pind *pror* sau *prour* însemnează timpul pe la 2-3 oare după miezul nopți. Se zice: „duc oile î n *prour* = duc oile să pască înainte de zori”, sau: „sărmâ oile tu *prour* = mînă oile la păscut de cu noapte”, (I. Caragiani).

Cuvîntul n-are a face cu latinul p r i o r „de mai-nainte” (A.T. Marienescu, *Familia*, 1873, p. 239, 241), deși este de o origine curat latină.

Cele douăsprezece numere de mai sus ne permit a urmări fără multă greutate forma cea primitivă și fundamentalul sens al acestei foarte interesante vorbe.

Dentîi, trebui să înlăturăm prepozițiunea î n , către care în Banat se mai adaugă prepozițiunea a: *amproor* = *a-m-proor* = *a* – î n *proor*.

Al doilea, *oo* sau *ou*, adecă o duplă vocală, fiind comun dialectului daco-român (no. 1, 3, 4, 7 – 12) și dialectului macedo-român (no. 12), este învederat că prototipul pan-românesc e *proor* sau *prour*, iar nu *pror* ca în forma cea contrasă (no. 2, 5, 6).

Proor este p e - r o u r sau p e r o o r =lat. p e r r o r e m , timpul cel mai priincios pentru păscutul oilor, după cum ne asigură de două ori Virgiliu:

„At vero, zephyris quum laeta vocantibus aestas
In saltus utrumque gregem atque in pascua mittet,
Luciferi prima cum sidere frigida rura
Carpamus, dum mane novum, dum gramina canent,
E t r o s in tenera p e c o r i g r a t i s s i m u s herba...”

(*Georg*. III, 322 sqq; cfr. *Bucol*. VIII, 15)

Iată de ce la Fălciu dimineața se zice *înprour* numai atunci „cînd este promoroacă” (no. 7), și iată de ce în Hațeg „a împroora” însemnează că unii pe alții „se udă cu apă (no. 10), adecă „se rourează”, „s’arrosent”.

Românește din verbul latin roro s-a făcut rourez sau roorez; tot așa din substantivul masculin rorem forma noastră organică trebui să fie roor sau rour, care s-a și păstrat în *proor* sau *prour*, fiind înlocuită pe aiuri prin formațiunea analogică posterioară rouă.

În acest mod *amproor*, termen eminamente ciobănesc, însemna dentru-ntîi numai pașterea cea foarte matinală a oilor pe rouă, de unde apoi a trecut la semnificațiunea mai generală de ceea ce precede zilei, aplicîndu-se la oara cutare sau cutare, dar în orice caz înainte de amiazi, și totodată s-a aplicat mai în specie către ajunul lui sf. George, un ajun cînd – după credința poporului – des-dimineață pe rouă babele umblă după mana vacilor și tîlharii după iarba-fearelor.

v. *Georgiu*.

AMÙ, adv.; 1. donc, déja; 2. à présent, de suites. În graiul de astăzi mai ales în Moldova, s-au confundat pe deplin *amu* contras din acmu (= lat. eccu-modo) cu *amu* din admodum sau – mai corect – format prin prepozițional *a* din adverbul latin modo întrebuințat ca în: „tace modo”, „advenis modo”, „modo ait modo negat” etc., care deja în latina clasică avea uneori înțelesul de „nunc” și de unde vine și italianul mo „deunăzi”, în unele dialecte ammò. Identitatea materială și o mare apropiare logică între ambii termini nu putea să nu aducă cu încetul o asemenea amalgamare, pe cînd în vechile texturi, mai cu seamă în cele din secolul XVI, în cît timp acmu nu perduse încă pe *c*, ei circulau fiecare îndeosebi, rareori amestecîndu-se laolaltă, și anume acmu cu sensul de „à présent”, iar *amu* cu acela de „donc” sau ca o simplă amplificațiune sintactică de felul grecului γάρ, δέ, μέν.

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), *amu* ne întimpină de vro cincizeci de ori, corespunzînd adverbilor latini: enim, autem, vero, ergo, igitur, quidem, tamen, itaque, quoniam, ecce, jam, niciodată însă nunc; de exemplu:

Act. Ap. XVIII, 18: „avea *amu* rugă...”	„...habebat enim votum...”
Ib., XXIII, 8: „Saduchieii *amu* dzicu...”	„...Sadducaei enim dicunt...”
Ib., XXIII, 6: „înțelése *amu* Pavel că o parte ĭaste...”	„...sciens autem Paulus quia una pars esset...”
Petr. III, 12: „fața *amu* Domnului spre cela ce face reu...”	„...vultus autem Domini super facientes mala...”
Act. Ap. XXIII, 21: „tu *amu* se nu asculți de ei...”	„...tu vero ne credideris illis...”
Ib., XXVIII, 28: „a ști *amu* se vă fie voao...”	„...notum ergo sit vobis...”
Ib., XXV, 1: „și Fistu *amu* preemi despus...”	„...Festus ergo quum venisset in provinciam...”

Ib., XXI, 22: „ce *amu* ĭaste?...”	„...quid e r g o est?...”
Ib., XXIII, 22: „miĭașul *amu* lăsă gĭurele...”	„...tribunus i g i t u r dimisit adolescentem...”
Ib., XXVI, 9: „eu *amu* mi părea siînre înprotiva...”	„...ego q u i d e m existimaveram me adversus...”
Jacob. II, 8: „se *amu* înpărătească sfrășiretu…”	„...si t a m e n legem perficitis regalem...”
Petr. IV, 7: „întregumăndriți *amu* și trezviți-vă...”	„...estote i t a q u e prudentes et vigilate...”
Jacob. II, 24: „vedeți *amu* că de lucru...”	„...videtis q u o n i a m ex operibus...”
Ib., IV, 13: „*amu* a c m u ciînre grăĭaște...”	„...e c c e n u n c qui dicitis...”

În ultimul pasagiu *amu* figurează alături de a c m u , dar fiecare avînd un alt înțeles.

Apoi cu sensul de „déjà”:

Act. Ap. XXVII, 9: „derepce postul era *amu* veînritu...	„...quod et jejunium j a m praeteriisset...

În *Psaltirea Scheiană*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), vedem pe față șovăirea semasiologică și chiar un început de identificare între *amu* și a c m u ; bunăoară:

XXXIX, 16: „se preimească *amu* récele său...”	„...ferant c o n f e s t i m confusionem suam ...””

unde la Coresi, 1577: „să priimească a c m u ...”, dar la Dosofteiu, 1680: „priĭmască-ș d e p r i p â ...”, în contextul slavic: „abie”:

LVIII, 4: „că *amu* vărară sufletul mieu...”	„...quia e c c e venati sunt animam meam...”

unde și la Coresi: „*amu* vănarâ...”, dar la Silvestru: „ĭ a t â vănează...”, la Dosofteiu: „ĭ a t â că vânarâ...”, în contextul slavic: „se”.

LXIX, 4: „se toarne-se *amu* rușirându-se...”	„...avertantur s t a t i m erubescentes...”

la Coresi: „să se toarne *amu*...”, la Silvestru: „să se întoarne î n d e g r a b ...”

La Dosofteiu procesul de identificare între *amu* și a c m u face un pas și mai departe, dar totuși nu este încă deplin. Așa în psalmul CXVI:

„Dzâcă *amu* casa luĭ Izrail...”	„Dicat n u n c domus Israel...”
„Dzâcâ d a r â casa luĭ Aaron...”	„Dicat n u n c domus Aaron...”
„Dzâcâ *amu* toț cariĭ să tem...”	„Dicant n u n c omnes qui timent...”

amu corespunde latinului n u n c , însă același n u n c se traduce prin d a r ă , iar în contextul slavic în cîtetrele verseturile: „ubo = e n i m ”.

Independința organică a ambelor cuvinte se constată mai cu seamă limpede prin dicționarele române din secolul XVII.

În *Glosarul slavo–român*, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* 1, 268) termenii slavici uže și ubo, cel dentîi însemnînd „jam, ἤδη”, cellalt „igitur, οὖν”, sînt traduși deopotrivă prin *amu*, căruia i se dă ca sinonimi: iată, dară, adecă, dar nicidecum acmu.

În *Vocabularul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 400, 402):

„Acmu. Nunc.

Amu. Jam”.

Am citat mai sus numai acele vechi traduceri române în cari sensul precis se constată prin cuvîntul corespunzător dintr-un original; acolo însă unde contextul lipsește, lesne se poate naște controversa dacă *amu* însemnează donc sau à présent. Astfel în *Pravila lui Vasile Lupul*, 1646, acmu e foarte des și pretutindeni cu sensul lămurit de „à présent”, iar *amu* se întrebuințează una singură dată, și nici atunci nu este destul de limpede; anume, f. 185: „•udețulŭ de nu va *amu* potĭa cunoaște cu sémne în ce chipŭ au făcut neștine preacurvie, de zburdâčune au numai pentru să facâ rușine bărbatului aceii mueri, atunce créde •udețul c-au făcut de zburdâčune...”

În graiul de astăzi, vechea formă acmu bifurcîndu-se în două varianturi scăzute: acù și amù, acesta din urmă a înghițit cu desăvîrșire pe arhaicul *amu* „donc, déjà”, care abia se mai străvede în unele locuțiuni.

Într-o doină din Ardeal:

„Fost-am tînăr și brudiu,
Pare-mi rău ș-*amu*-i tîrziu...”

amu este învederat acmu; nu însă tocmai așa de învederat în următoarele texturi poporane din Moldova:

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 22): „*Amu* într-una din zile flăcăul se scoală de noapte, face mamaligă îmbrînzită și ce-a mai dat Dumnezeu, pune mîncarea în traistă...”.

Același, *Povestea lui Harap–Alb* (*ibid.*, p. 172): „*Amu* cică era odată într-o țară un crai...”

În ambele aceste pasage *amu* s-ar putea traduce prin „ainsi donc” sau „or”.

Basmul *Pepelea* (Sbiera, *Povești*, p.13): „... au ospătat pentru sufletele tuturor morților pînă *amu* într-un timp cînd au început a se rădica, mai ales nevestele...”

Basmul *Petrea Făt-Frumos* (*ibid.*, 35): „Au mers *amu* cît au mers și au dat de niște bătrîni...”

În ultimele două pasage *amu* se apropie de „déjà”.

În orice caz, e sigur că actualul *amù* s-a fuzionat din două cuvinte neatîrnate, a căror independință primitivă anevoie se mai poate recunoaște.

v. *Acum. – Amuși.*

AMUIÀRE
AMUIÀT, -Ă } v. *Amuiez.*

AMUIÈZ (*amuiat, amuiare*), vb.; tremper, mouiller, humecter. Alături cu a m o i , Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms., în Muz. istor. din Bucur.) pune pe *amuiez*, traducîndu-l prin „befeuchten, erweichen, eintauchen etc.” Mai întrebuințat în grai este î m m o i .

v. [1,2]*Amoi. – Îmmoi. – Moi.*

AMÙRG, s.m.; crépuscule, entre chien et loup, la tombée de la nuit. „Pe la șease oare seara, cînd ciobanii zic m u l g ă t o a r e a , căci atunci ei își m u l g vitele” (N. Mereuță, Tutova, c. Mînzații), timpul pe care și vechii greci, din aceeași cauză îl numeau ἄμολγος de la ἀμέλγω , se cheamă la noi mai obicinuit *amurg*.

Alexandri, *Legenda ciocărliei*:

„Dar după multă trudă și mult amar de cale,
O dată cu *amurgul* ajunge într-o vale...”

și mai jos:

„Copila varsă lacrimi; uimită ea simțește
Că inima-i ferice în sînu-i se topește,
Ca ziua cea de vară cînd razele se scurg
Topindu-se în umbra adîncă din *amurg*...”

Costachi Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*:

„Cuprinsă de un trist necaz,
Az
Priveam *amurgu*-ntunecat;
Cat,
Și văd că dintr-un nour des
Ies
Mulțime de draci fioroși
Roși...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 5: „*amurgul* serei înfașe firea într-un zăbranic sur...”

Ibid., p. 229: „pleca din revărsatul zorilor și să întorcea pe la *amurg* cu alb în căpesterie...”

Într-un sens figurat:

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 103: „se-nălța pe albăstreala întunecată a cerului un părete îngust și negru, cu muchea surpată, cu laturile crăpate, fioros și cobitor ca urma unui păcat în *amurgul* c o n ș t i i n ț e i ...”

Pentru *amurg* se mai aude în popor a m u r g e a l ă (Rîmnic-Sărat, c. Bogza), a m u r g i t sau a m u r g i t e , personificatul M u r g i l ă , impersonalul m u r g e ș t e sau a m u r g e ș t e etc., toate din aceeași tulpină, despre care:

v. *Murg.*

AMURGEALĂ. – v. *Amurg.*

AMURGÈSC (*amurgit, amurgire*), vb.; s’obscurcir, tomber (du jour, de la nuit). Sinonim cu î n s e r e z .

Alexandri, *Plugurile*:

„Dar lumina *amurgește*, și plugarii către sat,
Haulind pe lîngă juguri, se întorc de la arat...”

O colindă din Dobrogea:

„Iar cînd soarele se duse
Și de tot el se ascunse,
Pe cînd zioa *amurgea*,
Ochii el își arunca
Sub o tufă
De schindufă...”

(Burada, p. 86)

Mai adesea funcționează impersonal.

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul* IV: „Abia *amurgise* cînd Stroici și Spancioc sosiră...”

Alexandri, *O primblare la munți*: „Acum *amurgise* mai de tot, caii obosiseră, și noi începuserăm a sîmți oarecare dureri prin șolduri...”

Balada *Leacul*:

„Și colea cînd *amurgea*,
La mîndra lui ajungea...”

(Marian, *Bucov*. I, 184)

Participiul trecut luat ca adjectiv:

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 110: „la oara cînd aburii, înălțîndu-se pe apă începeau a înnegura orizontele a m u r g i t ...”

v. *Amurg. – Murgesc.*

AMURGÌRE
[1]**AMURGÌT** } v. *Amurgesc.*

[2]**AMURGÌT** (plur. *amurgite*), s.n.; part. passé d’ a m u r g e s c pris substantivement: crépuscule, la tombée de la nuit. Sinonim cu a m u r g . Se întrebuințează adesea la plural.

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Legende*, p. 321): „Merse ce mai merse, și, cînd fu pe la *amurgit*, întîlni un om care se uita în sus cu un arc în mînă...”

„D e -c u -s e a r ă se zice și la *amurgite*” (P. Căderea, Neamț, c. Bistricioara).

„Cînd s e î n g î n ă z i o a c u n o a p t e a , poporul zice că e: p e -*amurgite*” (M. Lupescu, Suceava, c. Broșteni).

v. *Amurg. – Murgilă.*

AMÙRT
AMURȚEALĂ
AMURȚÈSC } v. *Amorțeală. – Amorțesc.*